

**MANUSANHITA.
OR
INSTITUTES OF MANU.
COMMENTED AND EDITED**

**BY
PUNDIT GANGADHUR KAVIRATNA KAVIRAJ**

PUBLISHED BY
DHARANIDHAR RAY KAVIRAJ.

म नु सं हि ता ।

श्रीयुक्त गङ्गाधर कविरत्न कविराज कृत
प्रमादभञ्जनी टीका संहिता ।

श्रीयुक्त धरणीधर राय कविराज कर्तृक
प्रकाशिता ।

बहरमपुर—सैदावाद ।

प्रमादभञ्जनयन्त्रे
संहिता ।

१९८८ ।

R.M.I.C LIBRARY	
Acc No	
Class. No	
Date :	
St. Card	
Class -	✓
Cat	✓
Bk. Card	✓
Ch. ked.	✓

म नु संहिता ।

प्रमादमञ्जनीटीका ।

प्रथमाध्याय ।

अन्नमः शिवायः ।

गमिष्यद्वाविवशिवा वर्डनारीनराकृती । पृक्तौनिताक्रियापुक्तौ पितरौप्रणमामहम् ॥ १ ॥ पूर्वैरनेकैर्बु-
धमानभिर्धिया प्रमादतोमानवधर्मसंहिताम् । वाखायधर्मीवक्षुधाविलोपितः प्रमादमञ्जनामलाविधीयते ॥ २ ॥
योधर्मास्त्रयानिगूढमर्थं तत्तत् नविज्ञाय करोतातत्तत् । वाखायतलाद्धर्मविलोपदोषतः सराजदण्डरसनाच्छि-
दार्हति ॥ ३ ॥ असद्व्याख्यानं वैधोरे मन्नामानवसंहितां । वेदान्तवत्सद्वक्तुं तत्ततोऽद्यममोदामः ॥ ४ ॥ स्फुरतु-
हृदयसंप्रवेशमतीवेशमकेशा हिमलक्ष्मिचिरवर्णधानमयुत्थितावाक् । मनुवचनमसद्व्याख्यानं वा द्द्वरन्तीमममृदु-
रसतायं वा सुनृतान्तदोषा ॥ ५ ॥ वागवक्तृपदापरामृत मयीसूक्ष्मासतीभास्वती हृत्पद्मास्वरसद्वनिस्थितवती
पश्चाद्वैतत्रमात् । प्रप्तावाक्तृपदामृतात्र रसनागामाङ्गनेक्रीडतिभासाऽमेवकलाविधीमनु वचोवाखायविधी-
सास्त्रम् ॥ ६ ॥ अत्रादिभिर्धर्मशास्त्रे यानुक्तानिपृथक्पृथक् । तेषांभिन्नार्थकाराभाभिन्नार्थैरधिकार्थकैः ॥ ७ ॥
क्वचित्त्वार्थकैर्वीक्ष्यैः समनूयप्रयत्नतः । वासत्तेऽधेयतृवोधार्थमहं मानवसंहिताम् ॥ ८ ॥ सर्वशास्त्रकृतादौ-
तुक्तास्त्वहिसुमे धसाम । आसीदेतन्वैवासीक्षिपिवज्रततः पुनः ॥ ९ ॥ दापरान्तेमुनिवरो वासःसतगवतीसुतः ।
वेदान्विभजाचतुरो मुनीन् ध्यापयच्छभान् ॥ १० ॥ सुमन्तो जैमिनिःपौलोवैशम्पायनएतच्च । साङ्गास्तजगृक्षु-
र्वेदान्वयेयान्समृतीनपि ॥ ११ ॥ तेचशिष्यान् वक्षन्वेदान् साङ्गानध्यापयंस्ततः । भीमांसासूत्रमकरोष्ठी-
मिति स्मृतिवेद्योः ॥ १२ ॥ तद्वत्सासोऽथशिष्ये भयोधर्मशास्त्राणि कृतमृशः । अध्यापयच्च प्रथमं स्मृतिमानव-
संहिताम् ॥ १३ ॥

अथखलुनापृष्टाजपदेशार*उपदिशन्तिकिमपि*तस्मादादौसंहितायाः*प्रकाशकऋषिःप्रहृन्निर्दिशति ॥ १० ॥

मनुमेकाग्रमासीन मुपगममहर्षयः । प्रतिपूज्ययथान्याय मिदं वचनमब्रुवन् ॥ १ ॥

स्वायम्भुवमाद्यं मनु*मेकाग्रमवाग्रचित्त*मेवासीनमहर्षय उपगम*यथान्यायं प्रतिजग ॥ १० ॥ मनुकतया-
गतीषितसत्कारा*दनन्तरंयथान्यायं*सत्कृत्यवचनमिदं*वक्ष्यामाणमब्रुवन् ॥ ३ ॥ तद्यथा ॥ १ ॥

भगवन्सर्ववर्णानां यथावदनुपूर्वशः । अन्तरप्रभवानाञ्चधर्माद्वोक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

भगवन्नितादि ॥ २ ॥ * ॥ भोभगवं स्वंसर्वपावर्णानां*ब्राह्मणक्षत्रियवैश्य*शूद्राणामन्तरप्रभ*वानान-
राणांधर्मा*नोऽस्तभोग्रावत्तमर्हसीति ॥ १ ॥ * ॥ २ ॥ * ॥ ननुसन्तिधर्मोपदेशारोद्दिवा*अनेचवहवो ब्रह्म-
यस्तास्तु*किमर्थमहर्षयोनेवापजग्मुः ॥ १ ॥ वेदाचार्या ब्रह्माधीगाचार्याः शिवो*धर्माचार्यास्तु स्वा-
वामनूरि*ततोधर्म जिज्ञासवस्तम्पायुः ॥ २ ॥ उक्तंचपराशरेण*स्वसंहितायां वाराणस्य*धर्ममेषु
ष्टवते ॥ २ ॥

नकश्चिदेदकर्त्तास्तिवेदस्मर्त्ताचतुर्मुखः । तथैवधर्मंस्मरतिमनुःकल्पान्तरान्तरं

इति ॥ ४ ॥ कीर्त्तयेच्चैश्वरगीतायां*विभूतियोगकथने*भगवताश्विवेनोक्तम*

सर्वेषां वेदविदुषामहं स्वायम्भुवोमनुरिति ॥ ५ ॥

इताभिप्रेत्यमहर्षयस्तदप*गमनवारणमुचुः ॥ ६ ॥

त्वमेकोह्यस्यसर्वस्य विधानस्यस्वयम्भुवः । अचिन्त्यस्याप्रमेयस्यकार्यतत्त्वार्थवि-

प्रभो ॥ २ ॥

त्वमेकइत्यादि ॥ १ ॥ भोप्रभो ह्यिच्छातमेकोऽस्यसर्व*स्याखिलस्रजगतीविधा नस्य*सर्गरक्षा प्रलाविधा
नकर्त्तुः ॥ १ ॥ अप्रमेयसालौकिक*प्रमाणीः प्रत्यक्षाणमानादिभि*प्रज्ञातुमशक्यस्याचिन्त्यास्रहदा*चिन्तयेम
प्रकाश ॥ २ ॥ स्वयम्भुवःपरमेशस्यशिवसा*कार्यगणां तत्तार्थविदसितस्मा*द्वर्मान्वक्तुंत्वमर्हसि ॥ १ ॥ अ-
किंश्चिद्व्याचष्टे* यस्मात्तमेकोऽद्वितीयोऽस्यसर्वस्य* प्रत्यक्षश्चतस्रस्मृत्या* दानुमेयस्यविधानस्यवेदस्य ॥ ॥
वेधीयन्तेकर्मणा निहोवादीनि*येनेतिविधानं वेद*स्तस्यस्वयम्भुवोऽपौरुषेयस्य ॥ ५ ॥ अचिन्त्यास्रह-
दाखा* विभिन्नत्वादियत्तया* परिच्छेत्तुमयोग्यस्य ॥ ६ ॥ अप्रमेयसमीमांसादिन्याय*निरपेक्षतयाऽन-
गमस्याप्रमेयस्य ॥ ७ ॥ कार्यमनुष्ठेयमग्निशोमादि*तत्तुं ब्रह्मसंज्ञान*मनन्तंब्रह्मेत्यादि वेदान्तवेदंम-
दिवार्थःप्रतिपादा*भागस्त्वंवेत्सीति कार्यतत्तार्थवित्*भवसिभोप्रभो इति ॥ ८ ॥ तत्सर्वमयुक्तंनहि*वेदः स-
धूर पौरुषेयोपि*परमपुरुषादीश्वरात्सम्भूतो*यतउक्तं मुण्डकेतु ॥ १० ॥

यःसर्वं चःसर्वं विद्युसप्रज्ञानमयंतपः । तस्मादेतद्ब्रह्मनाम रूपमन्नजायतइति ११

शास्त्रयोनित्वादिति चोक्तं*नापाचिन्तामियत्तया*परिच्छिन्न त्वाभनूादिभिर्ज्ञातत्वात् ॥ १२ ॥ नापाप्रमेयोम
न्वादिभिःखलु* मीमांसादिन्याय निरपेक्षतये* वावगततत्त्वार्थत्वात् ॥ १३ ॥ * ॥ १ ॥ * ॥

सतैःपृष्ठस्तथासमग्र गमितौजामहात्मभिः । प्रतुप्रवाचाच्च प्रतान्सर्वान्महर्षीन्
श्रूयतामिति ॥ ४ ॥

सतैरित्यादि ॥ १ ॥ अमितौजाइत्यमितवलवान्स*मनुर्महात्मभिस्तेर्महर्षिभिः*स्तथासमाक्पृष्टः सर्वा*
स्तान्महर्षीनांच यथाहंसत्कृत*श्रूयतामितिप्रतुप्रवाच ॥ १ ॥ * ॥ १ ॥ * ॥ धर्मान्प्रोक्तु महर्षीतिधर्म*
पृष्टोमहः प्रथमतः*धर्म स्वरूपं विवक्षु*धर्म पाठर्भावमाह ॥ १ ॥

आसीदिदन्तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् । अप्रतर्कप्रमविच्छेयंप्रसप्तमिवसर्वतः ॥ ५ ॥

प्रासौदिदमित्यादि ॥ ५ ॥

असद्वाददमग्र आसीत्ततोवैसदजायत । तदात्मानं स्वयमकुरुततस्मात्तत्सुकृत
मुच्यते ॥ १ ॥

इति तैत्तिरीयशास्त्रोक्तमन्व*मस्याच तण्डीशास्त्रोक्तं*यदेवसौमेऽदमग्र आसी*दितिमाह्वयं च सृष्टा*मचरेत
द्वचनांसाह ॥ १ ॥ इदं महासर्गावस्थंयत्किञ्च*प्राणप्राणिभूतमतमोक्षपं*तत्सर्वं तमोभूतं पूर्वमासीत् । ३ ।
तर्हि किं निश्चयतम*स्तत्तमोभूत मिदंप्रा*गासीदितिनेत्याह ॥ ४ ॥ अप्रज्ञातमिति निश्चि*यत्तमस्तद्विलोकेषु*
सर्वैरेवप्रत्यक्षेण प्रज्ञायते ॥ ५ ॥ यत्तुतमोनकैरपि*प्रत्यक्षेण प्रज्ञातं यत्प्रज्ञातं*तमोभूतमिदं सर्वज्ञा प्रज्ञातं ॥ ६ ॥
तर्हि किं कल्पान्तेयत्तु*तमस्ततमोभूतमिदमासौ*न्नेत्याह तदा हि तमो न भवति ॥ ७ ॥ उक्तं छान्दोग्योप-
निषदि ॥

अथततज्जडुजदेत*नैवोदेतानास्तमेता*एकलखमधेप्रस्थाता*तदेव भोको-
भवति ॥ ८ ॥ नवैतत्तन्निम्, स्तोत्रोचोदीयायकदाचन । देवास्तेनाहं सतोऽग्रमा
रिराधिधिब्रह्मणा ॥ इति ॥ ९ ॥ नहवाअस्माउदेति*ननिम्स्तोचतिसक्तादिवा*है
वास्मै भवतीति ॥ १० ॥

तर्हि किं त्रिगुणसाया*लक्षणे प्रज्ञाप्रवशे*प्राकृते महा प्रलये* यत्तमोजगति बिहीनं*स्तिमितमेवा
यत्तवत्तमोभूत*तत्तत्त्वविष्णुपुराणे ॥ ११ ॥

नाहर्नरात्रिर्न नभोनभूमि*नासीत्तमोजोतिरभून्नचानयत्*श्रोत्रादिवुड्गानुपल-
भयमेकं*प्राधानिकं ब्रह्मपुमांस्तदासीत् इति ॥ १२ ॥

नासीत्तमोजोतिरिति*न तमोनजोतिरिति*सज्जलमेघा वलिवासेनभसि*यथास्तिमितं तम*स्तद्वत्तमोभू-
मिति ॥ १२ ॥ नेत्याह लक्षणमिति*स्तिमितत्वं तस्य लक्षणं*तर्हि यत्तम स्तर्करं तत्तमोभूतं*नेत्याह
प्रतर्कमिति ॥ १३ ॥ अथ तर्हि किं निर्वाणाय*परमात्मनिवाक्ये*प्राकृत प्रलये यत्तम*स्तत्तमोभूतमिदं
मासीत् ॥ १५ ॥ सङ्गतं श्वेताश्वतराणिप्रदि । यजुर्वेदीयमन्त्रेषु ॥ १६ ॥

यदातमस्तद्भदिवानरात्रिर्नसन्नचामच्छिवएव केवलः । तदक्षरं तत् सवितुर्व-
रेण्यं प्रचाचतस्मात् प्रसृनापुराणी ॥ १७ ॥ वेदाहमंतं पुरुषं महान्तमा-
दित्यवर्णं तमसः परस्तात् । तमेवतिदित्वातिमृत्युमेतिनान्यः पन्थाविदयते
यनायइति ॥ १८ ॥

नेत्याह विज्ञेयमिति*तद्वत्तमः साङ्ख्ययोगाधिगम्य*सङ्गतं श्वेताश्वतरोपनिषदि च । १९ ।

नित्योनित्यानां चेतनचेतनानां बहूनां यो विदधातिकामान् । तत् कारणं
साङ्ख्ययोगाधिगम्यं ज्ञात्वादेवं मुच्यते सर्वपाशैरिति ॥ २० ॥

विज्ञानमयकोषस्यात्मायोगस्त*विज्ञानं तेनाधिगम्य*सपरमात्मापुरुषः*सुतरां साङ्ख्ययोगाधिगम्यं तमः २१
इत्थं तमोभूतमिदं*सर्वतः प्रथममिव*प्राक्सर्गादासीदिति ॥ २२ ॥ सर्वतः प्रथमः पुरुषोयथा * ऋषिस्थानः
खलुआत्मा*प्राज्ञस्तमसानिगूढः*क्रियाशुण वापदेश*रहितएववर्तते ॥ २२ ॥ तथातमोभूतमिदं*सर्वं मूलप्रकृतौ
प्रा*गवर्ततमूलप्रकृतिस्तु प्रकृतिः*क्रियाशुणवापदेश*हीनाऋषिरेववर्तते ॥ २४ ॥ एतद्वत् श्वेताश्वतरोपनिषदि ।
ब्रह्मादिनो वदन्तीतुप क्रम्य ॥ २५ ॥

ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वयुगैर्निगूढाम् । यः कारणानिनिखि-
लानितानिकालाक्तयुत्सान्धितिष्ठतेऽत्रकः इति ॥ २५ ॥

अतरेब्रह्मादिनः*स्वयुगैरिति स्वभावशक्तिभिः*निखिलानि कारणानिपूर्वीक्तानि ॥ २६ ॥ स्वभावान्यति-
सङ्ख्या*प्रधानचेतस्य पुरुष*पञ्चमहाभूतानि*कालजीवात्म शुक्तानि ॥ २७ ॥ एषामधिष्ठाता यएकोदेवः*शिव
स्तस्यात्मायाशक्ति*स्तस्वयुगैर्निगूढाब्रह्मअपश्यन् ॥ २८ ॥ देवस्यात्मेति विशेषणेन देवस्य*निजशक्तिं ज्ञानवल*
क्रियादीनां व्यञ्जकः ॥ २९ ॥ इत्येवंभावमयमिदं*सर्वं यदातमोरूप*प्रभावरूपं भवति*तदा प्रथमे वक्रियाशुणचीनां*

सतीसर्गस्थिति प्रलयादिभ्यो * निवर्तमानावर्तते ॥ ११ ॥ एतदेवमाकसर्गात्क्रियाः * व्यपदेशाभावात्सद *
पासदित्यभिप्रायेण * तैत्तिरीयणखाद्याक्तं ॥ १२ ॥ असहाइदमग्रं आसीदिति तच्च * सदिति सिद्धान्तं निश्चित्य द्वा-
न्द्वेण * सदिवसौमेदमग्र * आसीदेकमेवेत्युक्तं ॥ १३ ॥ * ५ ॥ १ * ॥ अथसर्गकालेऽस्माच्छक्तिव्रह्मणः * प्रथमं
यदजायत * तत्संक्षेपणीयते ॥ १ ॥

ततः स्वयम्भूर्भगवानवप्रकोवप्रजयन्निदम् । महाभूतादिद्वितीयैः प्रादुरासीत्त-
मोनुदः ॥ ६ ॥

ततः स्वयम्भूरित्यादि * ततः शक्तिव्रह्मणः स्वयम्भूर्भगवा * जज्ञे तदुक्तं तैत्तिरी * योपनिषदिमन्त्रेण ॥ १ ॥ ततो वैमदजाय-
तेति * प्रस्यव्राह्मणं द्वान्द्वेण योपनिषदि * सप्तविंशत्तत्त्व ॥ २ ॥

तद्वैकआहुरसदेवसौमेद * मग्रआसीदेकमेवा * द्वितीयं तस्मादसतः सज्जा-
येतेति ॥ ३ ॥ कुतस्तु खलु सौमेदं * स्यात् कथमसतः सज्जायेत तस्मात् * सत्त्वेवसौ
मेदमग्र * आसीदेकमेवाद्वितीयं ॥ ४ ॥ तदैक्षतवहुस्यां प्रजायेयेति * तत्ते जोऽसृ-
जततदैक्षतवहु * स्यां प्रजायेयेति तदपोऽसृजत ॥ ५ ॥ तारेक्षन्तवहुस्यामप्रजा-
येम * होतिता अन्नमसृजन्त ॥ ६ ॥

इति तेजोवन्नमिति * त्रयंसत्ततोऽजायत * यदनेजस्तत्त्वोहित * मिवरुतं जसां वीजम् ॥ ७ ॥ यास्ता अपस्ताः रक्षा-
द्वयमन्त्रासा * मपामाकरभृतारसायया * यत्तदन्नं तत्कृष्णामिव ॥ ८ ॥ त्रिभिरेतैर्लोहितरक्तकृष्णैः * रूपाहिताऽ
सौम्यैः प्रा * गजावाग्रृपागायत्रीवभूव ॥ ९ ॥ एतल्लोहितरक्तकृष्णाभासा * गायत्रीनामैव क्रिया * यणवपदिष्टं सत्त-
तोऽजायत ॥ १० ॥ यावैसागायत्रीसैव * लोहितरक्तकृष्णात्म * तेजोवन्नां यं विना * परमवर्गो मां येन ॥ ११ ॥ यष्ट-
अग्रः शुभावहो * विधिर्यन्मात्सखयः श्रित * स्तं स्वयमात्मानं शिवमकुरुत * तस्मात्स्वयरूपत्वात्तत् * क्वृत्तं धर्मनामो-
च्यते ॥ १२ ॥ अतएवासौ स्वयम्भः * शिवो देवो धर्मोऽहं युक्त * स्तदेव लोकोऽस्तीति तैत्तिरी * योपनिषदुक्त एव ॥ १२ ॥

असहाइदमग्रं आसीत्ततो वै सदजायत । तदात्मानं स्वयमकुरुत तस्मात्तत्सुकृतम् चरते
इति ॥ १४ ॥ उक्तं च कणादेन * यतोऽमुदयनिःश्रे * यससिद्धिः मधर्मः इति ॥ १५ ॥

इति तदर्थस्वरूपं तस्य * कार्यं निश्चितं चरते * वाञ्छयन्निदमित्यादि ॥ १६ ॥ भगवान् सर्वैश्वर्यवान् *
वर्त्तते * वाञ्छतसामग्र्याहारः * इदं महाभूतादिय * तदिदमातिदमाश्रयं * सदाशिवं दादि ॥ १७ ॥ तद्व्याजयन्सृज-
मानो * हतौ जास्तेषां जगतीभिः * हतं मण्डलमोजोगीतिः स्वरूपं * वलयस्य स्यादित्यः * पञ्चाक्षतजगतीति मण्डलः ॥ १८ ॥
तथाऽन्तौजाः सन्धतमो * महानिर्व्वाणप्रलयेऽभू * त्ततमोनुदः प्रादुरासी * दिति तदुक्तं वेदादिषु ॥ १९ ॥ तद्व्याया

चण्डकोपनिषदिदि * यः सर्वज्ञः सर्ववि * दास्यन्मानमयं तपः * तस्माद्देतद्दृष्ट्वा नाम * रूपमन्त्रज्ञजायते इति ॥ २० ॥
अत्रैतद् द्रष्टव्यं सदाशिवर्गं दादि * पंचब्रह्मसुरूपं स्तै * त्विरीयोपनिषदिचा * सदा इदमग्रासी * दितस्यानुवाकउक्तः ॥ २१ ॥

उत्तोऽकामयतवहु * स्यां प्रजायेयेतिसतपोऽतपत * तपस्तप्त्वा सर्वमसृजत ॥ २२ ॥

यदिदं किञ्च सच्च * तत्र च तत्सर्वं सृष्ट्वा * तद्देवानुप्राविशत् ॥ २३ ॥ निरुक्तज्ञानि-

रुक्तञ्च * निलयनञ्चाप्यनिलयनञ्च * विज्ञानञ्चाविज्ञान * सतप्रज्ञानृतं च सतप्र * मभव

दयदिदं किञ्च * तत्सर्वं * सतप्रमित्वा चक्षते इति ॥ २५ ॥

अथ शांतिवाको भगवतोप * मन्त्रानामर्हर्षिणाच * वायवीयपुराणे तु * वाखातस्तद्यथोचते ॥ २६ ॥

ज्ञानक्रियाचिकीर्षाभि स्तिष्ठृभिः स्वीयशक्तिभिः । शक्तिमानीभूरः शश्वदिश्वं वरा
प्यावतिष्ठते ॥ २७ ॥ ज्ञानशक्तिस्तु कार्यप्रयत्कारणकरणं तथा । प्रयोजनं च

तत्त्वेन वृद्धिरुपाधवस्यति ॥ २८ ॥ इदमित्यमिदं नेत्यं भवोदितप्रभिमानीका ।

इच्छाशक्तिर्महेशस्य नित्राकार्यप्रनियामिका ॥ २९ ॥ अथेच्छया क्रियाशक्तिर्यथा-
ध्यवसितं धिया । कल्पयतप्रखिलं कार्यं चक्षणात् सङ्कल्परूपिणी ॥ ३० ॥ यथा-

शक्तिसमुत्थानाशक्तिः प्रसवधक्षिणी । शक्त्यापरमयानित्वा प्रसृते सकलं-
जगत् ॥ ३१ ॥ एवं शक्तिसमायोगाच्छक्तिमानुचरतेशिवः । शक्तिशक्तिमदुत्थनु

शक्तं शैवमिदं जगत् ॥ ३२ ॥ यथानजायते पुत्रः पितरं मातरं विना । तथा भवं-
भवानीं च विनानैव चराचरम् ॥ ३३ ॥ परमात्मा शिवः प्रोक्तः शिवाच्चैव प्रकीर्त्तिता ।

पितामहेश्वरो ज्ञेयः शिवामातेतिकीर्त्तते ॥ ३४ ॥ तस्माच्छक्तिमयं सर्वं जगत्
स्थावरजङ्गमम् । शिवाद्रवनिपर्यन्तं यथा ततमिदं जगत् ॥ ३५ ॥ ततः शिवा-

खयायाशक्तिः शक्त्याशक्तिः समुत्थया । तस्यावैचोभ्य माणाया मादीनादः समु-
त्थितः ॥ ३६ ॥ नादाद्विनिःसृतो विन्दुर्विन्दोरोमित्यभूद्विनिः । सातुमाहेश्वरी-

जाता शुद्धविद्यामहोदया ॥ ३७ ॥ सावाचामीश्वरीशक्तिर्वागीशाख्यातुशू-
लिनः । यासावर्णं स्वरूपेण मातृकेति विजृम्भते ॥ ३८ ॥ तत्तद्वर्णमयो देवो

बभूवादौ सदाशिवः ॥ अथानक्तसमायोगात् कलां मायामवासृजत् ॥ ३९ ॥

यजुर्वेदश्च*पुष्यंताअमृताआपः ॥ ५८ ॥ तानिवाएतानियजुः*स्येतयजुर्वेद
मभ्यतप*स्त*ग्राभितप्तयश*स्तेजइन्द्रियंवीर्य्य* मन्नाद्यंरसोऽजायत ॥ ६० ॥
तद्यदक्षरत्तत्तदादित्य*मभितोऽश्रयत्तद्वाएत*द्यदेतदादित्यश्रुत्त*रूपम् ॥ ६१
अथयेऽप्रमत्तं चोरश्मयस्ताए* वाः प्रमतीच्योमधु*नाडोऽसामान्येवमधु*कृतः-
सामवेदश्च*पुष्यंताअमृताआपः ॥ ६२ ॥ तानिवाएतानिहामा*न्येतंसामवेद-
मभ्य*तप*स्त*ग्राभितप्तयश*स्तेजइन्द्रियंवीर्य्य* मन्नाद्यंरसोऽजायत ॥ ६३ ॥
तद्यदक्षरत्तत्तदादित्य*मभितोऽश्रयत्तद्वाएत*द्यदेतदादित्यश्रुत्त*रूपम् ॥ ६४
अथयेऽप्रोद् चोरश्मयस्ताएवा* प्रोदीच्योमधुनाडोऽय*ध्वोर्गिरसाएवमधु*
कृतइतिहापुराणं* पुष्यंताअमृताआपः ॥ ६५ ॥ तेवाएतेऽयध्वोर्गिरसाए-
तदि*तिहापुराणमभ्य* तप*स्त*ग्राभितप्तयश*स्तेजइन्द्रियंवीर्य्य* मन्नाद्यं
रसोऽजायत ॥ ६६ ॥ तद्यदक्षरत्तत्तदादित्य*मभितोऽश्रयत्तद्वाएत*द्यदेत
दादित्यप्र*कृणरूपम् ॥ ६७ ॥ अथयेऽप्रोद् चोरश्मय* स्ताएवासोर्ध्वामधु-
नाड्योगुह्याए*वादेशामधुकृतोव्रह्म*पुष्यंताअमृताआपः ॥ ६८ ॥ तेवाएते
गुह्याआदेशा*एतद्ब्रह्माभ्यतप*स्त*ग्राभितप्तयश*स्तेजइन्द्रियंवीर्य्य* मन्नाद्यं
रसोऽजायत ॥ ६९ ॥ तद्यदक्षरत्तत्तदादित्य*मभितोऽश्रयत्तद्वाएत*द्यदे
तदादित्यसामध्येचोभितइव ॥ ७० ॥ तेवाएतेरसानांरसा* वेदाहि*रसास्तेषा-
मेतेरसास्त्वानिवा* एतान्यमृतानाममृतंवेदा*हामृतास्तेषामेतान्यमृतानि ७१

इतिसापरमवोमरूपस्य*त्रिपातपुरुषस्यस्वाङ्गलोमानेन*चतुरग्योताङ्गुलस्य*दशाङ्गुलंशिरोध्रीदंस्वः ॥ १२ ॥
तद्वस्ताच्चतुर्विंशतङ्गुलं*भुवःपादस्ततोऽधस्तात्*पञ्चागदङ्गुलंभुःपाद इति ॥ १३ ॥ तत्रहृदये भुवः पादे*
पद्मेदेवगुपय*स्तानिषिवस्यहृदयमन्दिरं*शक्तिरात्माव्रह्मवसति*तन्मन्दिरस्यहाराणि ॥ १४ ॥ तत्पञ्चहारपात्राः
सदाशिवानि*पंचव्रजपुरुषामहाभूतानि*तैपंचमहारेःपंच*रसाहृतानिचरन्ति ॥ १५ ॥ तस्यहृदयेमण्डलाका-
राणि*तानिबभूवुरितितत्तदादिता*मण्डलमितीजमिदं*महाभूतादिससर्ज ॥ १६ ॥ तत्संस्तुतन्मण्डलजोतिर्भिर्बतौ
जाः*संस्तुतमोडनोद् ॥ ७७ ॥ * इति ॥ ६ * ॥ तर्वाभुःपादेयत्ससर्ज*तत्संक्षेपेणोच्यते*योऽसावतीन्द्रि-
येतादि॥१॥१॥१॥१॥ योऽसाववाक्तःस्वयम्भूतीन्द्रिय*इन्द्रियाण्यतिक्रान्तोऽग्राह्योवाङ्मन*साभ्यांग्रहीतुमशक्यः १

योऽनावतीन्द्रियोऽग्राह्यःसूक्ष्मोऽव्यक्तःसनातनः । सर्वभूतमयोऽचिन्त्यःसर्वस्वयमुद्भवौ ॥ ७ ॥

योऽसावव्यक्तःस्वयम्भूतोन्द्रिय*इन्द्रियाणातिक्रान्तोऽग्राह्योवाङ्मन* साभांग्रहोत्तमशक्तः ॥ १ ॥ सूक्ष्मोऽ-
णोरणोयान्मनातनोतितयो*ऽचिन्त्याश्चेतसाचित्तयितुमशक्तः * सर्वयंसर्वभूतमयः ॥ २ ॥ कालक्षेत्रप्रधाना*
वाक्तमहदादितत्त्वभूतात्मकः * सन्नुद्भवोद्गीतवान् ॥ ३ ॥ तद्यथा । विद्याविद्याशयपञ्च * ब्रह्मपुरुषाणां
सर्वो*पञ्चोविद्याशयःसद्भाविब्रह्म*पणवादिनर्णनयः* पुरुषस्त्रिधावभवः ॥ ४ ॥ तस्यैकांशकृतेद्देवाविश्व*
द्वितीयोऽंशोयजुर्वेदे*तृतीयःशंभुसामवेदे ॥ ५ ॥ तयाथर्ववेदश्चित्रिधाभूत्वामा*न्तर्गच्छगुदे*पाविश्वत्*पौष्टिकांशोय-
जुर्वेदे*आभिवारिकोऽंशःसामवेदे*यैर्ब्रह्मभूत् ॥ ६ ॥ तयोचैकीभूयसदभुत्तत्सता* तत्पुनर्द्विधाभूत्वाऽर्द्धः*
कालोमहाविष्णुर्भू*द्वितीयार्द्धश्चिह्नभूत् ॥ ७ ॥ चित्प्रसादांशःक्षेत्रज्ञोनामात्मास*विष्णुश्चिद्गणांशःपुनःप्रधानास्त्राः*
सर्वज्ञानामदेवता ॥ ८ ॥ ततःक्षेत्रज्ञाधिष्ठितं*प्रधानंकातः प्रविश्या*क्षेत्रज्ञंक्षेत्रज्ञप्रधानंच*संकोचविकाश-
युगां*स्त्रीनृपयगेवचकार ॥ ९ ॥ असौभगवान्स्वयम्भू*विद्याविद्यापञ्चब्रह्म* पुरुषादीन्प्रधानान्तान् * प्रविश्यै-
कीभूयत्रिगुण*सामालक्षणमवाक्तंनामात्माभूत् ॥ १० ॥ तदवाक्तंत्रिगुणवैषम्यलक्षणं*महान्तमात्मानंसृष्टा*ऽह-
ङ्कारतनःसमर्ज ॥ ११ ॥ अहङ्कारस्त्रिधाभव*वैकारिकोनामसार्लिकस्तीजसो* नामराजसोभूतादि * नामताम-
सयेति ॥ १२ ॥ तत्रभूतादिःपञ्चतन्मात्राणि*महाभूतानिसमर्ज*अव्ययस्वरूपपरस*गन्धमात्राःस्वमासुत* जगतिर-
न्वभूतमाः ॥ १३ ॥ तैजसयद्मेन्द्रियाणिसमर्ज*वैकारिकामनोदेवतायैषां* समर्जसृष्टाचैतानि* सर्वभूतमयः
सोऽभूत् ॥ १४ ॥ * ॥ १५ ॥ एषसमत्रिगुणलक्षणःसद*सदात्मकोऽवाक्तास्त्रात्मा*यदित्थं*सर्वभूतमयोवभूत्*तदं
हण्डकोपनिषदि ॥ १५ ॥

यथासुदीप्तात्प्राक्कादिस्फुलिङ्गाः * सहस्रशःप्रभवन्ति सरूपाः । तथाऽक्षराद्वि-
विधाःसौमत्रभावाः*प्रजायन्तेतत्रचैवापियन्ति ॥ १६ ॥

इतितत्संरूपावहवोमहान्तः*प्रजायन्तेततोयदजायतत*उक्तंततःपरंतत्र ॥ १७ ॥

दिव्योद्भूतःपुरुषःसवाह्यभ्यन्तरोद्भूतः । अप्राणोद्भूतमनाःशुभोद्भूतचरःपर-
तःपरः ॥ १८ ॥ एषोऽहङ्कारःस्तद्यथा* एतस्माज्जायतेप्राणोमनःसर्वेन्द्रिया-
निच । खंवायुर्ज्योतिरापःपृथिवीविश्वस्यधारिणी ॥ १९ ॥

अत्रप्राणःपञ्चमहाभूतानि*तत्पूर्वपूर्वावपवि*ष्टानिपुनःखादोनीति ॥ २० ॥ * ॥ २१ ॥ एषसर्वभूतमयोऽवाक्ता-
स्त्राया*त्माऽवाकृतंमनोरोस*न्मसौपरमात्माशिवः*पुनर्देवसमर्ज ॥ २२ ॥ तच्छान्दीगोक्तं*सृष्टाहंसोऽभिधायि*
तगादिभिःपंचभिःश्लोकेः ॥ २३ ॥

सोऽभिधायशरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः । अपरवससर्जादौतासवीजमवासृजत् ॥ ८

छान्दोग्योपनिषद्विषया ॥ *

आदित्यो ब्रह्मा तदादेश * तस्येदेमुपव्याख्यान * मसदेवेदमग्र आसीत् ॥ १ ॥

तत्सदासीत्तत्सदभव * तदाण्डं निरवर्तत * तत्संवत्सरस्यमात्रा * मशयत

तन्निरभिद्यत ॥ २ ॥ ते आण्डकपाले * रजतं च सुवर्णं * चाभवतां तद्वद्रजतम् ॥ ३

से यं पृथिवी * यत्सुवर्णं सा * द्यौर्यज्जरायुः * स्ते पर्व्वताः ॥ ४ ॥ यदूलुं समेघो * नी

हारो याधमनयः * स्तानद्योयद्वास्ते य * मुदकंसमुद्रः ॥ ५ ॥ अथयत्तदजायत *

सोऽसावादित्यं तं जायमानं द्योषा * उलूलवोऽनूदतिष्ठन् * सर्वा निचभूतानि सर्व्वे-

च कामाः ॥ ६ ॥ तस्मात्तस्योदयं प्रतिप्रतयायनं * प्रतिघोषा उलूलवो * नूत्तिष्ठति-

सर्वाणि च * भूतानि सर्व्वे चैव कामाः ॥ इति ॥ ७ ॥

एतद्वाच्यमर्थं * पश्चेनोच्यते * सख्यभूर्भगवान्सर्भभूत * मयोऽवाक्तास्त्रोषमंपुरुषः प्रियः ॥ ८ ॥ विविधाः
प्रजाः सिसृक्षुः * रभिधाय द्वावपवससर्ज * ततस्तास्वपृथ्वा द्वावाकृता देव * शरीरादौजमवासृजत् ॥ ९ ॥ वीजं
खलु स्वानुविश्रं * मज्जदादित्वं तेन * गा यत्रादिदृष्टिवान्तं * यत्तत्सर्व्वं मण्डस्वदिपत् ॥ १० ॥ * ॥ ८ ॥

तास्वपृथ्वीं योजय * दभूत्तदाहृतद * ण्डमितेयमादि ॥ १ ॥

तदण्डमभवद्वै मंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिंजज्ञेस्त्रयं ब्रह्मा सर्व्वलोकपितामहः ॥ ८

अप * स्रष्टुं तद्बीजं * सहस्रांशु रधुना * द्योदयाते तत्सम * अभमण्डमभवत् ॥ १ ॥ तच्चाण्डं ह्यै ममधस्ता * द्राजत
गुणविशालं * सौवर्णमितगतं तत्तं * ह्यै समितिमाधानादा ॥ २ ॥ तस्मिन्नाण्डे सर्व्वलोकपितामहो * ब्रह्मा त्रयं जज्ञे ततः *
स्वयभूरित्याभिधीयते ॥ ३ ॥ एषमहाब्रह्मा विष्णुनाभिहितः * स्वसं हितायामत * सर्व्वं समर्पितमित्युक्तं
मैत्रे ॥ ४ ॥ तथा पुनथोक्ता * स एव हि ब्रह्मा शरीरी * प्रथमपुरुष उच्यते ॥ ५ ॥ एष एव त्रयोविंदा एष एव त्रयोऽभ्यः
एष एव त्रयो दिवा इति जमादि ॥ ६ ॥ अर्धं एव दक्षिणार्धार्थात् * सरस्वतीमहितयतुर्भुखो * ब्रह्मा विवर्धभवाम * पार्श्वी-
लक्ष्मीरिति यतुर्भुजः ॥ ७ ॥ यस्तु प्रातर्ह्यं त्वमविता नाह * येन पृथ्वी जन्मनि वै * हिरण्यगर्भोऽहमस्मीति * भेदा
भेदभावाद्ये * यं तदुशो जायता कृता ॥ ८ ॥ तदीयं त्रिजगतीशं वा च्छृण्वं * जीवमनुप्रविश्यास्यं * परमात्मैव हिरण्य *
गर्भस्तु प्रपन्नाणां भूदिति ॥ ९ ॥ तद्व्याधुलिङ्गं शरीरमर्गा हि * यत्तत्तत्तज्जर्द्धमनेनैव कृत * लहमर्हं तयादिभिः
स्मीते ॥ १० ॥ कनकप्रज्जितस्योपयच्छिन्नी * जीवदत्तुपपद्यते * एष प्राकृतसर्गो महा * ब्रह्मा चतुर्मुखा ब्रह्मा *
खलु तस्मिन् दृष्टान् इति ॥ ११ ॥ * ॥ ११ ॥ अस्य यथा महाब्रह्मा * नाम तथा परनाम निरुच्यते * आपो नारादित्यादि ॥ १ ॥

आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः । तायदसग्रायनंपूर्वं तेननारायणः स्मृतः ॥ १० ॥

नरं सवतइताणि*निपातनान्नारायापः * इतर्यगऽणविधानज्ञापनार्थं चोक्तं * नरसूनवइतिनरः * सूर्यासांतः
आपः ॥ १० ॥ * ॥ १० ॥ * ॥ ब्रह्मतिनामूषनिरुक्तिमाहस*स्तत्कारणमित्यादि ॥ ११० ॥

यत्तत् कारणमथ्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् । तद्विसृष्टः सपुरुषोलोके ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥ ११ ॥

यदेवतत्प्रसिद्धं*सदसदात्मकंस्तु*विद्याययोविज्ञान*मसद्विज्ञानंतात् ॥ २ ॥ त्रिणसामा लक्षण*मवक्तं
नामब्रह्मनितां*तेनावाक्तेनब्रह्मणा*विसृष्टइतिब्रह्मानाम*लोकैसपुरुषउक्तः ॥ ३ ॥ * ॥ ११ ॥ * ॥ यथतस्मिन्
ण्डे कथमयमजायतेतत्*उच्यतेतस्मिन्ण्डेस * इत्यादितत्कार्यगच्छ ॥ १ ॥ तस्मिन्नेत्यादि ॥ १२ ॥

तस्मिन्ण्डे सभगवानुषित्वापरिवत्सरम । स्वयमेवात्मनो ध्यानात्तदण्डमकरोद्विधा ॥ १२ ॥

तस्मिन्पुर्वोर्हमेण्डे*सभगवान्नारायणो*ब्रह्मापरिवत्सरं देवमेकाब्द * उषित्वात्मनः शिवस्य*ध्यानात्
दण्डं द्विधाकरोत् ॥ १२० ॥ * ॥ १२ ॥ * ॥

ताभ्यां सशकलाभ्याश्च दिवं भूमिचर्चिर्भवेत् । मध्ये वयोमदिश्याष्टावपां स्थानं शश्वतम् ॥ १३ ॥

तस्मादण्डादेवं ज्ञातः*सनारायणः पञ्चवक्त्रो*ब्रह्माताभ्यामण्डस्यै मराजत*शकलाभ्यां दिवं भूमि * क्षयया सङ्घर्षं
निर्ममे ॥ १ ॥ हेमेनतदण्डस्यकलेन*स्वर्लां कंराजतेनभू*लोकं निर्ममे मधेयतु*दयावाधयिविगारन्तर्बीमान्त*रीक्षली-
कंदिश्याष्टी ॥ २ ॥ ऊर्द्धाधयदिशोप्रागे वप्रसिद्धे*अपामितियाएताया*सागोऽग्रभूतसर्ग*तासांशश्वतं स्थानं
निर्ममे ॥ ३ ॥ तदुक्तमैतरेयोपनिषदि*मद्वैद्यतलोकान्मृजाइति*मदमाज्ञोकान्मृजत् ॥ ४ ॥ अग्नीमरीचीम
रमागोऽदोऽग्निः*परिणदिवं द्योः प्रति*ष्ठान्तरीक्षं मरीचयः*धृतिवीमरोयाअधस्तात्तायापः ॥ ५ ॥ इति ॥ * ॥ १३ ॥
एवं लोकान्मृजत् ॥ ६ ॥ मरीचिणः पुरुषान्प्रा*ग्यथाससर्जतदाह*उदवर्हं तयादिस्त्रिकेः ॥ १४ ॥

उदवर्हात्मनैव मनः सदसदात्मकम् । मनस्तथाप्यहङ्कारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥ १४ ॥

महान्तमेव चात्मानं सवर्णाणि त्रिगुणानि च । विषयाणां ग्रहौतृणि शनैः पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ १५ ॥

सइताववर्ततेच*सनारायणोमाज्ञा*खलात्मनः स्वप्नादेव*स्थूलत्वात्सदसदात्मकः*मनउदवर्हो*अहङ्कार ॥ १ ॥ मन-
सश्चमनः स्थमेवाहङ्कार * अभिमन्तारमीश्वर * उदवर्हो अहङ्कार ॥ २ ॥ प्रागेवावक्तात्चैतन्ना * दधानिमन्त्र
लीनि*ब्रह्मविंशतितत्त्वानि*ज्ञातावितत्सर्वतत्त्व*मयोहोपमहाब्रह्मा ॥ ३ ॥ स्वशरीरस्थानांतेषां*मनःप्रभृतीनां
क्षय*क्षयान्नामोपेयउत्तरः ॥ ४ ॥ एतद्विद्विस्तृणीके*मन्तुलिङ्गशरीरि*पुरुषासर्गएवोक्तः*नतुमहदा
दिशः ॥ ५ ॥ एतद्विद्वान्कथितुं पापमे*महदादिक्रमेणैव*जगन्निर्माणमिति*दर्शयितुं तत्सृष्टिमा*होदवर्हो*एव
सादि ॥ ६ ॥ ब्रह्मात्मनः परमात्मनः सकाशात्तेनरूपेणमनउदवर्हं तवानि*तेवमादितदुक्तं*नह्यस्तिपरमात्मनो*मनः
प्रभृतिविशेषि ॥ ७ ॥ * ॥ १४ ॥ * ॥ उदवद् ॥

महान्तमित्यादि ॥ १५ ॥ चाश्मनसएवमहान्तं विद्यानं जीवमात्मानं * सद्रह्याउदवर्ध * विषयाणां शब्दा-
दीनां ग्रहीतृणिपञ्चबुद्धीन्द्रियाणि न कर्मन्द्रियाणि ॥ १ ॥ अनेरुदवर्धसर्वाणि तानि मनः प्रभृतीनि त्वष्टो त्रिगुणानि
सत्वरजस्तमोगुणविकारात्मकानि स्युः ॥ २ ॥ तत्रेन्द्रियाणि पञ्चाहङ्कारिकाणि न तु मायुभौतिकानि ॥ २ ॥ १५
इत्यष्टौ मनः प्रभृतीनि स्वस्माद्वृत्ताग्रह्या यदकरोत इचाते तेषामन्तु वयवानित्यादि ॥ १६ ॥

तेषां त्ववयवान्सुक्ष्मान् घृष्णामपमितिोक्तान् । सन्निवेशात्कमात्रासुसर्व्वभूतानि निष्क्रमे १६

तेषां पञ्चासहङ्कारपञ्चेन्द्रियाणामपमितिोक्तान् जसां सुक्ष्मानवयवाने कथं * आत्मनो महती विद्या * नात्रासमात्रास्वि-
कथः ॥ १ ॥ सन्निवेशात्तत्राधिवा * सर्व्वभूतानि विज्ञानमयान्सुक्ष्मान्सर्व्वपुरुषान्निष्क्रमे ॥ २ ॥ १६ ॥

यानोमानि सर्व्वभूतानि निष्क्रमे तेषां सञ्ज्ञानि कृत्तिञ्चाह यन्मत्तावयवेत्यादि ॥ १ ॥

यन्मूर्त्तप्रवयवाः सुक्ष्मास्तसे प्रमान्नाश्रयन्ति षट् । तस्माच्छरीरमित्याहुस्तस्य
मूर्त्तिमजीषिणः ॥ १७ ॥

तस्य महत्तयात्मनः षड्ये सुक्ष्मा * अहङ्कारपञ्चेन्द्रियमन्तावयवा इमानि * वक्ष्यमाणपञ्चमहा * भूतादीन्वा-
श्रयन्ति ॥ १ ॥ तस्य महत्तयात्मनः स्तां षट्सुक्ष्मावयवात्मिकां मूर्त्तिं * महाभूतादश्रययणा * मजीषिणः शरीर
माहुः ॥ २ ॥ १७ ॥ ननु मानिकानाश्रयन्तीत्याह * आहतदाविशन्तीत्यादि ॥ १८ ॥

तदाविशन्ति भूतानि महान्तिसहकर्मभिः । मनः प्रवयवैः सूक्ष्मैः सर्व्वभूतकृद्वयम् १८

यदा त्वहङ्कारपञ्चेन्द्रियाणां * सुक्ष्मावयवान्पञ्चैकशक्यैकस्यामात्ममात्रायां * ब्रह्मासन्नावे श्रयत् ॥ १ ॥
तदा ते सुक्ष्माः षडवयवाः सूक्ष्मैरवयवैर्मनसां निविशन्ति * समनोमयः पुरुषोऽभूत् ॥ २ ॥ तदा महान्ति पञ्च * भूतानि
कर्मभिः पञ्च * कर्मिन्द्रियैः सूक्ष्मैरवयवैर्युक्ती * विशन्तीत्येव प्राणमयः पुरुषः ॥ ३ ॥ इति सप्तद्वैकं लिङ्गं शरीरं *
मवायं विना निष्वाणं * न विंशति सर्व्वभूतकृत् * स्थूलसर्व्वपुरुषाणां * भूतामाधी जघर्म्मकं ॥ ४ ॥ लोके खलु यत्तत्कारण
मवाक्तां * नित्यं सदसदात्मकं * संवृत्तानानन्दमयः पुरुषः ॥ ५ ॥

उक्तमपेयतन्मुण्डकोपनिषदि * अग्निमूर्द्धा चक्षुषी चन्द्रसूर्या * दिशश्चोत्थे वाग्नि

ताश्चेदाः । वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य * पद्भ्यां पृथिवी ह्येव सर्व्वभूता ताराका ।

इति ॥ ६ ॥

एष सर्व्वभूतान्तरास्तेति सूत्रा * मनुस्वाचेदं सोऽयं * मवाक्तास्व आनन्दमयः पुरुषः ॥ ७ ॥ महदादीनि सत्त्व
यो विंशति * तत्त्वानि सृष्टा उपविश्य सर्व्व * भूतमयस्तावकात् * शरीरो लोकोऽलोहभौ ॥ ८ ॥ स एव सस्त एष *
वाकृत् शरीरो नारायणो नाम * महाब्राह्मा वभूवाण्डात् ॥ ९ ॥ अस्य नारायणस्य वाक्ता * एते लिङ्गशरीरिणः * पुरुषा

अन्तरात्माः ॥ १० ॥ * ॥ १८ ॥ इदं सप्तदशैकं सत्त्वशरीरं * यथाभवत्प्रवायं * सर्वभूतसत्त्वदाह * तेषामिदं नित्य-
तयादि ॥ १८ ॥

तेषामिदं नित्यसत्त्वानां पुरुषाणां महौजसाम । सूक्ष्माभ्यो मूर्तिमात्राभ्यः सम्भवत्यव्य-
यादयम ॥ १८ ॥

तेषामहौजसां सप्तानामेव * महदहङ्कारपञ्च * बुद्धीन्द्रियाणां पुरुषाणां * सूक्ष्माभ्यो मूर्तिमात्राभ्यो * यदवायं सत्त्व-
शरीरम ॥ १ ॥ तदवयवशरीरं यद्यत्वात् पुनः * सप्तदशैकं लिङ्गं * शरीरं चावयवमुच्यते ॥ २ ॥ तस्मादवयवालिङ्गशरीर-
द्वयं * मिदं नित्यलशरीरं * सम्भवतीति वीजधर्मकमुक्तम् ॥ ३ ॥ * ॥ १८ ॥ अथ कथमस्मादवयवाद्यं * सम्भवतितत्र वि-
वीज * मत्प्रत्यग्राह्यादादशैतयादि श्लोकस ॥ १ ॥ * ॥ २ ॥

आद्याद्यस्य गुणान्तेषामवाप्नोति परः परः । यो यो यावति यश्चैषां स स तावद्गुणः स्मृतः ॥ २० ॥

तदा विष्णुमिदं भूतानि * महान्तीति गानितु खं * वायुर्ज्योतिरापो भूतिः * ते गतानि तेषां पूर्वः पूर्वः * परं परमं नृणां वि-
शत् ॥ १ ॥ तैरेषामाद्याद्यसमहाभूतस्य * गुणान्तुष्वयं स्पर्शं रूपं रसं गन्धं परः परो वायुः * प्रभृतिरताप्रोतीति ॥ २ ॥
तदा शरीरो वायु आदि * भावो यावति यः स स तावद्गुणः स्मृत इति ॥ ३ ॥ अद्गुणमकाशं तस्य स्पर्श * गुणो वायुत-
प्रवेशाच्छब्द * स्पर्शगुणो वायुरभूत् ॥ ४ ॥ वायोरुपगुणे ज्योतिरावप * वेशात्प्रकाशं ज्योतिः * अद्गुणं स्पर्शरूपगुणम् ॥ ५ ॥
त्रिगुणमतेजसस्तु * रसगुणस्वप्नरूप * वेशाच्चतुर्थं नापो बभूवुः ॥ ६ ॥ चतुर्गुणानामपांच * गन्धगुणायां स्थित्वा *
मत्प्रवेशात् स्थित्वा * पञ्चगुणा बभूवुः ॥ ७ ॥ पञ्चविधेषु भूतानां नास्ति आत्मा * सर्वेषां प्राणिनमन्ममयान * मेतानि
हि पञ्च भूतानि * तस्मिन् सत्त्वशरीरे प्रतिष्ठितानि ॥ ८ ॥ जरायूणादियोनिषु * तत्तदीजमवक्रमा * प्रविश्य सत्त्वशरीरी-
भूतात्मा * पूर्वमेभ्यः पञ्चभूतेभ्यः * अन्तर्भवति सृजति ॥ ९ ॥ * ॥ २० ॥ इतो वं सत्त्वशरीरिणः पुरुषान् * सृष्ट्वा य-
न करोत्तदाह * सर्वेषां प्रान्तु स इत्यादि ॥ १ ॥ * ॥ २१ ॥

सर्वेषां प्रान्तु सनामानि कर्माणि च पृथक् पृथक् । वेदशब्देभ्य एवादी पृथक् संस्था-
निर्गमे ॥ २१ ॥

य एते सत्त्वशरीणः * सृष्टास्ते च तसृषु योनिषु जाता * यद्यन्तरम कर्मा कृतयो भवन्ति ॥ १ ॥ आदौ वेदोक्तशब्देभ्यः
सोपांश्वथ कथं व्यामानि * देवास्त्रादीनि नरादीनि पशु * गोमहिषविहङ्गादीनि * नामानि निर्गमे तथा ॥ २ ॥ तेषां य-
यत्कर्मात् * तेषां यस्यां संस्थावाकृतिस्तान्नु * सनारायणो निर्गमे ॥ ३ ॥ * ॥ २१ ॥

कर्मात्मनां च देवानां सोऽसृजत् प्राणिनां प्रभूः । साधयानां च गणं सूक्ष्मं यज्ञं चैव स-
नातम् ॥ २२ ॥

कर्मात्मनामित्यादि ॥ कर्मात्मनां यो यो देव आदिनादिर्वादि करोति स * कर्मात्मको देवस्तेषां * कर्म-
कारिणां देवानां * गणं सूक्ष्मं प्रान्तु सृजत् ॥ १ ॥ प्राणिनां च गणं सूक्ष्मं * साधयानां च सूक्ष्मं गणं * सूक्ष्मं सनातनं यज्ञं चैव
सृजत् ॥ २ ॥ * ॥ २२ ॥ अथात्र दशपञ्चयं * मां स्तेषु पुराणेषु यत् * क्रौञ्चं किं प्रतिमार्कं स्तेषु यत्वाच ॥ १ ॥ निष्प्रभेऽस्मिन्नि-

रालोकेतर्व्वतस्तमसावृते । वृहदण्डमभूदेकमक्षरंकारणं परम ॥ २ ॥ तदिभेदतदण्डस्थो
 भगवान् प्रपितामहः । ब्रह्मयोनिःस्वयंब्रह्मयः स्रष्टाजगतांप्रभूः । तन्मुखादोमिति महान्
 भूच्छब्दोमहामुने । ततोभूभुवशोर्द्धात्ततः स्वयथत्तरं ॥ ३ ॥ एताव्याहृतयस्त्रिसुःस्वरूपं
 तद्विवस्वतः । ओमित्यस्मात्स्वरूपात्तुत्तमरूपंरवेःपरम ॥ ५ ॥ ततोमहद्वतिस्थूलंजनःस्थूलत
 रस्ततः । ततपस्ततः सत्यमितिमूर्त्तानिसप्तधा ॥ ६ ॥ स्थितानितस्यरूपाणि भवन्ति-
 नभवन्तिच । स्वभावभावयोर्भावं यतोगच्छतिसंशयम् ॥ ७ ॥ आद्यत्वं यत्परं सूक्ष्मम्
 रूपं परमं स्थितम् । ओमितुप्रक्तं मयाविप्र तत् परं ब्रह्मतद्वपुः ॥ ८ ॥ तस्मा-
 दण्डाद्विभिन्नात्तु ब्रह्मणो व्यक्तजन्मनः । ऋचोवभूवुः प्रथमप्रथमाहदनाम्मुने ॥ ९ ॥
 जवापुष्पनिभाःसद्य स्तेजोरूपास्तुसंहताः । पृथक्पृथग्विभिन्नास्तेजोरूपवहास्ततः ॥ १० ॥
 यजुषिदक्षिणादक्लादनिवद्धानि काञ्चनम् । यादृगुणं तथावर्णान्यसंहतिधराणिच ॥ ११ ॥
 पश्चिमंयद्विभोर्वक्त्रं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । आभिर्भूतानिसामानिततश्चन्द्रांसितानिच ॥ १२ ॥
 अथर्व्वंतामशेषं च भङ्गाञ्जनचयप्रभम् । यावद्घोरस्वरूपं तदाभिचारिकशान्तिकम् ॥ १३ ॥
 उत्तरात्प्रकट्रीभूतं वदनात्तस्यवेधसः । तच्चरुत्तमःप्रायं सौम्यासौम्यस्वरूपवत् ॥ १४ ॥
 ऋचोरजोगुणाःसत्त्वं यजुषांचगुणोमुने । तमोगुणानि सामानितमःसत्त्वमथर्व्वस ॥ १५ ॥
 एतानिज्वलमानानितेजसाऽप्रतिमेनवै पृथक्पृथगवस्थानभाक्त्रिपूर्व्वमिवामवन् ॥ १६ ॥ तत
 कदादयत्ते जओमितुप्रक्त्याभिश्चक्षते । तस्यस्वभावाद्यत्ते जस्तत् समावृतप्रसंस्थितम् १७
 यथायजुर्मयं तेजस्तद्वत्साम्नामहामुने । एकत्वमुपयातानिपरेते जतिसंश्रये ॥ १८ ॥
 शान्तिकंपौष्टिकंचैवतथाचैवाभिचारिकम् । ऋगादिषुलयंब्रह्मन् त्रितयं त्रिष्वथागमत १९
 ततस्तन्मण्डलीभूतं छान्दसं तेजउत्तमम् । परेणतेजसा ब्रह्मन्नेकत्वं मुपयानि-
 तत् ॥ २० ॥ इति ॥ इतिप्रवच्यो दादिपञ्चब्रह्मात्म* काष्ठतमयेखलुनारायणस्या*दितास्यमण्डलेजातेपुनर्यत्स*
 ससर्जतन्मण्डकोक्तवेदंस्मृत्वाह ॥ १ ॥

अग्निवायुबिभ्यक्तुवयंब्रह्मसनातनम् । दुदोहयक्षसिद्धार्थमृग्यजुःसामलक्ष-
 णम् ॥ २३ ॥

अग्नीतादि ॥ २२ ॥ मण्डकोर्पनिषदियथा ॥ * ॥ तस्माच्चःसाम यजुषिदीक्षायाज्ञा-
 चसर्व्वैकृतवोदक्षिणाश्चः संवत्सरयजमानश्चलोकाः सोमोयत्र पवतेयत्र सूर्यः ॥ १ ॥
 तस्माच्चदेवावहुधासं प्रसृताःसाध्यामनुष्याः पशवोवयांसि । प्राणापानौब्रीहियवौतपश्च-
 श्चासतप्रब्रह्मचर्यविधिश्च ॥ २ ॥ सप्तप्राणाः प्रभवन्तितस्मात् सप्तार्चिषः समिधः सप्त-

हीमाः । सप्त मे लोकायेषु चरति माणा गुहाशयानिहिताः सप्तसप्त ॥ ३ ॥ अतः समुद्र-
गिरयश्च सर्वे अस्मात् स्यन्दन्ते सिन्धवः सप्तरूपाः । ततश्च सर्वा ओषधयो रसाश्च येनैष भूतैस्तिष्ठ-
ते ह्यतरात्मा ॥ ४ ॥ इति ॥ अग्नीत्यादिभिर्यतुभिः स्त्रीकैरेक*वाकां तद्यथोच्यते* इमावक्ष्यमाणाः स्थूलाः*
प्रजाः सृष्टुमिच्छन्निमा* ऋग्देवादिसृष्टिं ससर्ज ॥ १ ॥ अग्निस्तृतीयं महाभूतं* वायुश्चतुर्थं महाभूतं* रविरस्य
नारायणः* दित्यस्य पञ्चाशत्तमण्डलं ॥ २ ॥ ऋग्यजुः सामलक्षणं* त्रयं ब्रह्मसनातनं* ऋग्देवयजुर्वेदश्च* सामवे-
दश्चेति त्रयी ॥ ३ ॥ अग्ने ऋग्देवो ह* वायोर्यजुर्वेदं रवेः* सामवेदं यज्ञसिद्ध्यर्थमिति ॥ ४ ॥ ११ ॥ कालमि-
त्यादि ॥ २४ ॥ २५ ॥

कालं कालविभक्तीश्च न च चाणिग्रहांस्तथा । ररितः सागरान् शैलान् समानिविष-
माणि च ॥ २४ ॥ तपो वाचं रतिज्वैव कामांश्च क्रोधमिव च । सृष्टिं ससर्ज चैव मांस्तृष्टु-
मिच्छन्निमाः प्रजाः ॥ २५ ॥

कालं स वत्सरं ससर्ज*कालविभक्तोरयनादीः*समानिविषमाणि चेति*जज्ञावचानि सर्वाणि ॥ १॥*॥ २४ ॥ २५ ॥

कर्मणां ज्वविवेकार्थं धर्माधर्मौ व्यवेचयत् । इन्द्रे रयोजय च माः सुखदुःखादिभिः
प्रजाः ॥ २६ ॥

कर्मणामित्यादि ॥ २६ ॥ वक्ष्यमाणानां प्रजानां*कर्मणां विवेचनार्थं*धर्माधर्मौ व्यवेचयत् ॥ १ ॥ एभि-
र्यथाविधियज्ञादिभिस्त*कर्मभिः*तैर्धर्मैः स्यादर्थभिरवैधैः कर्मभि*रधर्मो भवतीति शब्दं ॥ २ ॥ इमावक्ष्यमा-
णाः स्थूलाः*प्रजाः सृष्टुमिच्छन्निमाः*भृक्षशरीरिणीः प्रजा*साभां धर्माधर्माभां च ॥ ३ ॥ सुखदुःखादिभिर्इन्द्रेः*
सुखदुःखशीतोष्णादि* इन्द्रे रयोजयदिति ॥ ४ ॥ * ॥ २६ ॥ * ॥ ननु या इमाः प्रजाः सृष्टुमिच्छन्*ब्रह्मा सृष्टिमिमां
ससर्ज*ताः प्रजाः कथं सम्भविष्यन्तीत्यतः*आद्याण्योमात्रा इत्यादि ॥ १ ॥ * ॥ २७ ॥

अणुगोमात्रा विनाशिन्यो दशाङ्गानां च याः सृताः । ताभिः सार्द्धमिदं सर्वं सम्भवत्य-
नुपूर्वशः ॥ २७ ॥

आद्यादस्येताने नोक्तानां*दशाङ्गानां पञ्चानां पूर्व*पूर्वभूतावप्रतिष्ठानां*याविनाशिन्योऽणुगोमात्राः ॥ १ ॥ ताभि-
रणीभिर्विनाशिनौभिः पञ्च*स्थूलभूतानां मात्राभिः*सार्द्धमिदं ब्रह्मशरीरिसर्वम्*वर्णशः सम्भवति ॥ २ ॥ विनाशि-
न्यद्वैतविशेषणैर्न*पूर्वपूर्वभूतावप्रतिष्ठपञ्च*भूतानामणुगोमात्रा इत्युक्तं शेषं ॥ ३ ॥ ननु पञ्चानां महाभूतानामणुगो*
मात्रानहितास्तु स्थूल*पञ्चभूततया परि*णामिन्यो नित्यत्वाच्च विनाशिन्यः ॥ ४ ॥ * ॥ २७ ॥

यत्तु कर्मण्यस्मिन् सनयुङ्क्तमथमं प्रभुः । सतदेव स्वयं भजे स जगमानः पुनः
पुनः ॥ २८ ॥

पुराणेषु ॥१२॥ अभिवादितस्तुयोविप्रोनाशिषं कुरुते यदि । श्मशानं जायते वृक्षो गृध्रकङ्कसमा-
वृतः ॥१५॥ इति ॥ नखलुचज्जारोवर्णा*एवजा तद्यदिति नियमः * सामानप्रभे दोहिजातिः*रुमानःप्रसवात्मिका*
जन्मलसमानप्रसवात्मकम् ॥ १५ ॥ नवकथं वर्णा जातिर्भवति* यक्षाद्योवर्णात्राहणादयः*समानप्रसवात्मकः*कार-
णसमवायोजातिः ॥ १६ ॥ सतत्राहणाद्योवर्णाः*रक्षाद्योनरूपभेदाः*क्रिन्तर्हिब्राह्मणःसत्त्व*गुणप्रायत्वेन-
रक्त*वर्नैर्मन्त्राच्छ्रुतः ॥१७॥ रजोगुणप्रायत्वात्क्षत्रियोरक्त*इवेतिरक्तोवर्णोक्तो * वैश्वस्त्रिगुणप्रायत्वात्*
पौतद्वेतिपौतः ॥१८॥ तमोगुणप्रायत्वाच्छूद्रःकृष्णइ*वेतिकृष्णवर्णोक्तः*इहेदसपसङ्गेयम् ॥१९॥ यमसौत्रह्या-
त्राहणं*वर्णं स्वस्वान्निरवर्तयत्तं*गायत्राहृन्दसासृष्टा*हिधाऽपाटयदथ ॥२०॥ तस्याहंनपतिर्निर्ममेतस्यच*
पत्नीमपरार्हंन*यंवाङ्मयाक्षत्रियं वर्णममृज*त्तत्रिष्टुभाहृन्दसाऽसृजत् ॥२१॥ सृष्टाचतर्हिधापाटयत्तस्यचा*हंन-
पतिंसमसृज*दर्शनतयोःपत्नी च ॥२२॥ यमुक्तमावैश्वर्ण*मसृजत्तजगत्याहृन्दसाऽसृजत्*हिधापाटयत्तस्या-
हंनपति*मर्हन्तेप्रांपत्नीन् ॥२३॥ पद्मांयंशूद्र*वर्णमसृजत्त*नकोनापिच्छन्दसान * चापाटयत्तस्मान्नसंस्वांग्रः
शूद्रः ॥२४॥ हृन्दसंस्वांग्रमोक्तोवशिष्टेन*स्वसंहितायांतद्यथा ॥२५॥ गायत्राहृन्दसा ब्राह्मणमसृज*
त्रिष्टुभाराजन्यंजगतत्रावैश्वर्ण* नकोनचिच्छन्दसाशूद्र* मितत्रांस्त्रायर्गोविजायते ॥२६॥
अतएवदशमाध्यायेवक्ष्यते*ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्वर्णस्तयोवर्णादिजातयः । चतुर्थेकजातितु
शुद्रोनास्तितुपञ्चमः ॥ इति ॥२७॥ एपाटयणांदिजानां*पाटनक्तंवातेन*स्वसंहितायांतद्यथा २७
पाटितोयंदिजःपूर्वमेकदेहःस्वयम्भवा । पतयोऽहंनचाहंनपत्नयोऽभूवन्निति श्रुतिः ॥२८॥
यावन्नविन्दते जायांतावदहोभवेत् पुमान् । नार्हं प्रजायते पूर्णः प्रजायेतेति च श्रुतिः ॥२९॥
पतिपत्नयोःसन्धानन्तु*विवाहमन्वेर्भवति*विपक्षत्रियवैश्वानाम ॥३०॥॥३१॥ सद्यसर्गसंज्ञास्थूल*रुगोयथाहृन्मय*
स्तदतजर्हं वधाते ।

हिधाकृत्वात्मनोदेह मर्हन्पुरुषोऽभवत् । अहंननारीतस्यांस विराजमसृजत् प्रभूः ॥ ३२ ॥

हिधाकृत्वेतेषमादि ॥ १ ॥ ३२ ॥ संप्रभुर्गारायणोब्रह्मास्वदेहं * हिधाकृत्वाहंनपुरुषोऽभव*दर्हन्नारी-
चाभवत् ॥ १ ॥ येतेष्वनारीणि*स्तेषामेकंमिथुनधर्मणतस्यां* सार्द्धाभ्रतायांनार्यां*विराजंस्थूलपुरुषम-
सृजत् ॥ २ ॥ * ॥ ३२ ॥ * ॥

तपस्तपत्वाऽसृजदयन्तुसस्त्रयं पुरुषोविराट् । तंमांवितास्यसम्बन्धस्वस्त्रधारंदिजसत्तमाः ॥ ३३ ॥

तपदतादि ॥ ३३ ॥ सविराट्पुरुषःस्वयंतपश्चात्*यमसृजत्तंमांविता ॥ १ ॥ ३३ ॥

अहंप्रजाःसिसृक्षुस्तपस्तपत्वासदुष्करम् । पतीन् प्रजानामसृजंमहर्षीनादितोदश ॥ ३४ ॥

अहमित्यादि ॥ ३४ ॥ प्रजाःसृष्टुमिच्छन्नाहं*मादितःप्रजानांपतीन्* दशमहर्षीन्सृजम् ॥ ३४ ॥ तान्यथा-
उपर्वयोऽसृजत्तदाह*मरौचिरित्यादिश्रीकेन ॥ १ ॥ ३५ ॥

मरीचिमयश्चिरसौपुलस्तं पुलहं कृतम् । प्रचेतसं वशिष्ठं भृगुं नारदमेव च ॥ ३५ ॥

मरीचादिनामानां * दशमहर्षयस्ते * प्रजापतयोच्चेयाः ॥ २ ॥ १५ ॥ तेषां रुग्णमाह एते * मनुस्मृत्या *
दिष्टाकिमे ॥ १६ ॥

एते मनुस्मृत्युत्पन्नान्मनुजन्मूरिते जसः । देवान् देवनिजायां महर्षीं शमितौजसः ॥ १६ ॥

एते मरीचादयोः प्रजापतयो * मन्वतराताये क्रमेण तयो * दशभूरिते जसस्तु * मनुस्मृत्या नान्मनुजन् ॥ १ ॥
असृजन्निभूते लुङ् * यथायं खाद्यभूयोमव * महर्षिभ्य एतच्छास्त्रादिषु * ततः पूर्वं ब्रह्मवक्त्राश्रिताः ॥ २ ॥
भक्तियोगहारगेहि * जायमाने प्रथमकल्पे * स्वायम्भुतमन्वतरे * एते सृष्टाः स्थितोऽनारदाः ॥ ३ ॥ तथापरे
ये स्थिताः * नाहरे तागितादि * वराएवचेतान्ते * सार्द्धं दशसंकीर्णः ॥ ४ ॥ मन्त्रियोगादितिवक्ष्यते * तेनैते मरी-
चादयो * मन्त्रियोगादेवान् * देवानां क्रियायां * भित्तौ जसं महर्षीन् * कथापादौ * असृजन् ॥ ५ ॥ १६ ॥

यच्चरत्तः पिशापाङ्गन्धर्वान् परतोऽस्वान् नागान् पर्पान् सुपर्णां पितृणाञ्च पृथग्गणान् ३७

यज्ञेतादि ॥ १७ ॥ * एतेऽसृजन्निभूतवर्ततेने * ते मरीचादयो यद्यादीन् सृजन् * नागावाक्यादयोः सर्पाद-
र्वाकरादयोः * पितृणां गणाश्च मिखात्तादयोः ॥ १ ॥ * ३७ ॥

विदुरतोऽग्निमेघां रोहितेन्द्रधनूंषिच । उत्कानिर्घातकेतूश्च जगतीं ध्रुवञ्चावचानिच ३८

विदुरतादि ॥ १८ ॥ एते मरीचादयोः * असृजन्निभूताऽवर्तते * उच्चावचानिजगतीं षिधुवादीनि ॥ १ ॥ १८ ॥

किन्नरान् वानरान् मत्स्यान् विविधां विहङ्गमान् । पशून् मृगान् मनुष्यांश्च व्यालांश्चोभयतो-
दतः ॥ ३९ ॥ किमिकीटपतङ्गां युकामक्षिकमतकुणम् । सर्व्वे च दशमसकं स्यावरज्ज्वपृथ-
ग्विधम् ॥ ४० ॥

किन्नरानित्यादि ॥ ३९ ॥ एते मरीचादयो * असृजन्निभूतजना * विराट् तपे लोकवासी मरीचादयो ज-
नलोकवासिनो * मत्स्योमहोलोका निवासिनो * देवादयोः स्वर्लोकनिवासिनः ॥ २ ॥ नागसर्पपक्षास्त * पाताल-
लोकवासिनः * मेघाः किन्नरान्ताः स्वर्लोकवासिनः ॥ ३ ॥ विदुरादयो जगतीरन्ता * अन्तरीक्षलोकवासिनः * इत्यत्र
पृथग्गणयुक्ता * भूलोकसर्गमयोच्यते ॥ ४ ॥ वानरानित्यादिस्थावर * ज्ञेयान्तेन तत्पृथक्मादिकेति * समा-
ह्वारः पुनर्मन्त्रणेतानेन * समाह्वारो विधीयः ॥ ५ ॥ मत्स्याः कीटविशेषः * स्यावरज्ज्वपृथक् * यक्षद्रुप-
प्राते ॥ ६ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

एवमेतैर्विदुःसर्व्वमन्त्रियोगान्महात्मभिः । यथाकर्मातपोयोगात् सृष्टं स्यावरज्ज्वमम् ॥ ४१ ॥

एवमेतैर्विदुःसर्व्वमन्त्रियोगान्महात्मभिः ॥ ४१ ॥ एते मरीचादिभि र्विदुःसर्व्व * सप्तमप्रभृतिकं * यथाकर्मातपोयोगात्-
कर्मा ॥ १ ॥ तपोयोगात् सृष्टं मन्त्रियोगादिति * सर्व्वे गणसंगुलितः ॥ २ ॥ * ४१ ॥

येषां नृणां दृष्टं कर्म भूतानामिह कीर्त्तितम् । तत्तथावोऽभिधास्यामि क्रमयोगचक्रमनि ॥ ४२ ॥

येषां भूतानां मिह कीर्त्तितं * यथा कर्म वेदेषु कीर्त्तितं * तत्तथायुज्यमा

वसामि ॥ १ ॥ * ॥ ४२ ॥ * ॥ अमनिक्रमयोगशामिषाभ्यामि ॥ १ ॥ * ॥ ४२ ॥ पञ्चोदानीं चतुर्विधा*योगसः
॥ ४३ ॥ वीरिणासुत्पत्तौ*ताडयसांयोगौ जायतेतद्व्यासे ॥ १ ॥

पञ्चवसुगावैवकालाशोभयतोदतः । रक्षांसिचपिशाचाश्च मनुष्याश्चजरायुजाः ॥ ४२ ॥

पञ्चवसुगादि ॥ ४२ ॥ पञ्चवोगाभगवादयः*साधारणौगजावीहौ*मृगाग्रायणाइतिप्रयुक्तं ॥ १ ॥ बालाडुण्डु-
भाःउभयतोदतइ* दूर्वाधाःदन्तायेपति * उभयतोदतोवज*ग्रीहोदन्तसादव*न्दसिचेति ॥ १ ॥ जसिष्ठभा-
व*न्दसिवाङ्कला*ननुदन्तायेदच्छब्दो*भवेत्तत्पदादयश्चि*प्रयककब्दाइत्याहुरेके ॥ १ ॥ उभयतोदइत्या-
नेनैव* रक्षःपिशाचमनुष्याणामाहौ*मप्युदार्थ*इत्यर्थचनंयुतं ॥ १ ॥ जरायुजाइति जरायुश्च*विशेषोपयोगीनामतः
सन्*गर्भं शिशुवर्तते ॥ ५ ॥ * ॥ ४३ ॥

अण्डजाःपक्षिणःसर्पानक्रामत्स्याक्कच्छपाः । यानिचैवम्यकाराणिस्थलजान्योदकानिच ४४

अण्डजाइत्यादि ॥ ४४ ॥ आदावन्तं गर्भं भवतिततोऽण्डात्*पुनर्जायन्तेइत्याण्डजाः*पक्षिणइत्यादयः ॥ १ ॥ * ॥ ४४ ॥

स्वेदजंदंशमशकंयूकामक्षिकमकुणम् । उल्लग्नोपजायेतयच्चान्द्रात्किञ्चिदीदृशम् ॥ ४५ ॥

स्वेदजमित्यादि ॥ ४५ ॥ स्विदनेनेनेतिस्वेद* उल्गातद्विषणंति * उल्लग्नोपजायेतेति * नपार्थिचद-
वाणंतापेनेकेदः ॥ १ ॥ * ॥ ४५ ॥ * ॥

उद्भिज्जाःस्थावराःसर्व्वेबीजकाण्डप्रबोहिणः । ओषधयःफलपाकान्तावहुपुष्पफलोपगाः ४६

उद्भिजाइत्यादि ॥ ४६ ॥ जायमानोयदृष्टुंभिनत्तिखाख*नु इदंयोनित्तोयेजायन्तेतत*उद्भिजायतुर्विधाः
षास्तथानिर्दिष्टात् ॥ १ ॥ बीजकाण्डप्रबोहिणइति*बीजप्रबोहिणःवाण्ड* प्रबोहिणसम्भवन्त ॥ २ ॥ चातुर्विधंते
षांक्रमाद्दर्शयति*ओषधइत्यादितेहि*चतुर्विधाओषधिवनस्पत*दृष्टवीरुइत्यादित ॥ १ ॥ तत्रोषधःफलपाकान्ता
इति*यामांफलपाकोनाशस्तवज*पुष्पफलोपगाओषधयेयाः ॥ ४ ॥ * ॥ ४६ ॥ * ॥

अपुष्पाःफलवन्तोयेतेवनस्पतयःस्रुताः । पुष्पिणःफलिनश्चैववृक्षास्तूभयतःस्रुताः ४७

गुच्छगुल्मन्तुविविधंतथैववृणजातयः । बीजकाण्डरुहाएवप्रतानावल्गएवच ॥ ४८ ॥

अपुष्पाइत्यादि ॥ ४७ ॥ यउद्भिज्जापुष्पाःफलवन्तस्ते * यनस्पतयोवटादयो*येचोद्भिज्जाः पुष्पिणश्च*
फलिनश्चेवृक्षावांनस्पताख्याः ॥ १ ॥ * ॥ ४७ ॥ * ॥ येचोद्भिज्जापुष्पगुल्मयतश्च * विविधंतथैवविधा*
स्तृणजातयःप्रताना * तल्लएवच बीजकाण्डरुहाः ॥ १ ॥ तेवीरुधइत्यास्तास्त्वान्तरे * इतिचक्षुर्विषाउ-
द्भिज्जाः ॥ २ ॥ * ॥ ४८ ॥ * ॥

तमसावहुरूपेणवैष्टिताःकक्षहेतुजा । अन्तःसंज्ञाभवन्तेतेसुखदुःखसमन्विताः ॥ ४९ ॥

तमसेत्यादि ॥ ४९ ॥ एतेचतुर्विधाउद्भिज्जाः*कक्षहेतुनालोकेकृतं*यदंगत्कक्षतदेतदेत*यमायेनवज-
रूपेण ॥ १ ॥ तमसावैष्टिताःसंतः*यदिःसंज्ञाहीनाशन्तः*संज्ञासुखदुःखसमन्विताशन्ताः ॥ २ ॥ * ॥ ४९ ॥ * ॥

इतदन्तास्तुगतयोऽब्रह्माद्याः समुदाहृताः । धोरेऽस्मिन् भूतसंसारं नित्यं सततयायिनि ५०

एतदन्ताइत्यादि ॥५०॥ ब्रह्माद्याएतदन्ताः*यत्सृष्टोनिषुगतयोःमया*नित्यं सततयायिनि* धोरेऽस्मिन्-
भूतसंसारं समुदाहृताः ॥१॥ तन्नारायणोऽसौ ब्रह्माखण्डजः*स्तेन सृष्टास्तन्मयीरिणस्त*हीजमासादजरायु*
आदित्युर्गोनिगतयः ॥२॥*५१॥

इव सर्वं सतृष्टेदं माहाचिन्तापराक्रमः । आत्मन्यन्तर्दधेभूयः कालं काले नपीडयन् ॥ ५१ ॥

एवमित्यादि ॥५१॥ एवमपराक्रमेण*सर्वंमिदंसीऽचिन्तापराक्रमो*ब्रह्मासृष्टाविराजंमाहसृष्टा ॥१॥ विप-
रादंमित्रंस्वस्थितेःकालं*खस्यपरमेणकालेनपीडयन्*खस्यात्मन्यवकाशेऽन्तर्दधेइति ॥२॥*५१॥

यदासदोराजागर्त्तिं न देदं चेष्टते जगत् । यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति ॥ ५२ ॥

ननुयावत्कालं चरमकालेन*नपीडयतितावन्तं*कालं सक्रिं करोतीत्यात*आहयइत्यादिस्त्रीकान् ॥ १ ॥*५२॥
सनारायणो ब्रह्मादेवो गदा* जागर्त्तिं तावन्तं कालं* मिदं जगच्चेष्टते संजीवति ॥१॥ यदाशान्तात्मा स्वपिति*तदा-
सर्वंमिदंमहो*लोकमर्थान्तं निमीलति*कल्पान्तप्रलयं याति ॥ २ ॥*५२॥ कथमित्यात आह तस्मिन्नितादि ॥ ५२

तस्मिन् स्वपितु स्वस्थे कर्मात्मानः शरीरिणः । स्वकर्मभरो निवर्त्तन्ते मनःशान्तिमृच्छति ॥ ५३ ॥

तस्मिन्नारायणो ब्रह्मणि स्वस्थे तु*स्वपतिसतिशरीरिणः* कर्मात्मान इन्द्रियाणि* स्वकर्मभरो निवर्त्तन्ते* मन-
शान्तिमृच्छति ॥ १ ॥ एतस्मिन् काले चतुःस्वविष्णादयोऽपि स्वपन्ति ते* चामरत्नान् प्रलीयन्ते* यत्राहयस्तु*जी-
यन्ते ॥ २ ॥ पुनर्यदासजागर्त्तिं*तदा पुनविदं जगच्जीवत्सत्*चेष्टते इत्यपुनः पुनर्भवति ॥ २ ॥*५३॥ ततः कथमन्त-
र्दधातीत्यात*आहयुगपदित्यादि ॥ १ ॥*५४॥

युगपत् प्रलीयन्ते यदा तस्मिन् महात्मनि । तदायं सर्वं भूतात्मा सुखं स्वपिति निर्वृतः ॥ ५४ ॥

यदासर्वं शरीरिणां च तन्महात्मनि* शरीरिणां च तन्महात्मनि* तस्मिन्नारायणे महात्मनि सर्वं* युगपत् प्रलीयन्ते ॥ १ ॥
तदायं सर्वं भूतात्मा* नारायणो ब्रह्मा स्वस्य* सर्वान्मेनस्य गुणान्* निर्वृतः सन् सुखं स्वपि* तीतिषु प्रोभ-
वति ॥ २ ॥*५४॥

तमोऽयं नु समाश्रितश्चिरं तिष्ठति सेन्द्रियः । न च स्वं कुरुते कर्म तदीत्क्रामति मूर्त्तिं तः ॥ ५५ ॥

तमोऽयमित्यादि ॥५५॥ अयं चषुप्रोर्वं ब्रह्मा* नारायणोऽयमादित्य* सप्तः समाश्रितश्चेन्द्रिय एव* चिरं
तिष्ठति स्वकर्म न कुरुते ॥ १ ॥ ततोऽनन्तरं मूर्त्तिं तः* उत्क्रामति य एवावकाशात्मासौ* वाकृतमिदं शरीरं
तवान् ॥ २ ॥*५५॥

यदा गुमात्रिको भूत्वा बीजं स्थासु चरिष्युच । समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्त्तिं विमुञ्चति ॥ ५६ ॥

यदा गुमात्रिक इत्यादि ॥५६॥ अयमित्युच्यते* यदायं नारायणो ब्रह्मा* यत्तदवकाशात्मासौ* महदादी-
नितत्त्वानि* समाश्रित्यायं शरीरौ ब्रह्माऽभवत् ॥ १ ॥ तदवकाशात्क्रामा गुमात्रिको भूत्वा* स्थासु चरिष्युच बीजं*

स्थावरजङ्गमानां च * शरीराद्यप्रविष्टमणुमात्रिकम् ॥ २ ॥ निखिलमवाक्ताख्यामात्मानं समा * विप्रतितैः सर्वं यसं
सृष्टोद्यदा * भवतितदामूर्तिमिमां सञ्चति ॥ ३ ॥ विप्रचाचेतद्वाक्यशरीरं * तल्लोकस्थावाक्त्तंप्रविप्रतित * लीयतेतदा
प्रथित्वादीनिच * तत्त्वनिस्त्रय प्रतीजोयन्ते ॥ ४ ॥ तदात्वेकमेवावाक्त्तं सम्प्राप्ते * तदवाक्त्तस्यानांतयाणां
गुणानां * तमोरजसिलीयते * रजःरुच्येततएकीस्यात् ॥ ५ ॥ एकीभूतं तत्रिगुणं * प्रधानं नाम च तस्मात् * कालाच्च-
प्रयुक्तं * एवं तयाणां गार्थको * प्राप्तेनाममहाप्रलयोद्देश्यः ॥ ६ ॥ * ॥ ५ ॥ ६ ॥

एवं जागरस्वप्नाभ्यामिदं सर्वं चराचरम् । सजीवयतिचाजस्रं प्रमापयतिचावयः ॥ ५७ ॥

एवमित्यादि ॥ ५७ ॥ समस्तैरेवभूतप्रकारेण * जागरेणसर्वमिदं * चराचरं जीवयति * स्वप्नेन प्रमापयति * चेतेव-
मजस्रं स्यात् ॥ १ ॥ तथाच पुनः पुनः कल्योभवति * वहुनां कल्पानामन्ते * सचस्थासु चरिषु बीजमाविश * मूर्तिमेतं
विश्रुति ॥ २ ॥ * ॥ ५७ ॥ * ॥

इदं शास्त्रं तत्तु कृत्वा सीमामेव खंयमादितः । विधिवद्वाहयामास मरीचादींस्तु हं मुनीन् ॥ ५८ ॥

इदमित्यादि ॥ ५८ ॥ सप्तार्थः स्त्रीकोऽयं ॥ ५८ ॥

एतद्वोऽयं भृगुः शास्त्रं आवायिष्य यमेषतः । एतद्विमत्तोऽधिजगे सर्वमे पौऽखिलं मुनिः ॥ ५९ ॥

एतद्वदित्यादि ॥ ५९ ॥ भामहर्षिद्यवायुणा * नयं च गुरोतच्छात्रं * ममेषतः आवायिष्यति ॥ १ ॥ वस्मादित्यत
आह एतद्वदित्यादि * हिमसा देपयं मुनि * रेतन्महर्षिणा प्रोक्तं धर्मस्य * सर्वं शास्त्रं मत्तोऽखिलमधि-
जगे ॥ २ ॥ * ॥ ५९ ॥

ततस्तथा सते नोक्तो महर्षिर्मनुनाभृगुः । तानब्रवीद्वृषीन् सर्वान् पौतात्मा श्रूयतामिति ॥ ६० ॥

ततद्वदित्यादि ॥ ६० ॥ ततोऽनन्तरन्तुमहर्षिर्भृगु * सौखायश्वर्धेन मन्त्रोक्तः पौ * तात्मानं सर्वान् वृषींश्च *
श्रूयतामिति ब्रवीत् ॥ १ ॥ * ॥ ६० ॥ अथ भृगुर्वाक्यव्याख्यानं * इच्छति स्वायम्भूतयादि ॥ १ ॥ ६१ ॥

स्वायम्भुवस्यास्य मनोः पङ्कजं शमनवोऽपरं । सृष्टवन्तः प्रजाः स्वाः स्वामहात्मानो महो जसः ॥ ६१ ॥

अस्य स्वायम्भुवस्य मनोरन्तरे * प्रथमसर्गे प्रथम * कल्पे यासृष्टिः सामानाप्रोक्ता ॥ १ ॥ ततः प्रभृतयश्च वचः कल्पा * अतो
ताः साम्प्रतिकेऽस्मिन् * प्रथमे तवराहकल्पे प्रवर्तमाने यत्तद्वचते ॥ २ ॥ अस्य स्वायम्भुवस्य मनोरपरं * तं श्वाः सहं गभवाः
पङ्क * मनवः क्रमेण स्वाः स्वाः * प्रजाः पुत्रादिसन्ततीः * स्वस्वान्तरे सृष्टवन्तः ॥ ३ ॥ * ॥ ६१ ॥ ते पङ्कमनवः के किं वं श्वा
श्चेतात * आह स्वारे विप्रद्वदित्यादि ॥ १ ॥ * ॥ ६१ ॥

स्वारोचिष्यौत्तमि च तामसोरैव तस्तथा । चाक्षुषमहाते जाविष्वत्सतएव च ॥ ६२ ॥

महातेजा इति तैत्तिरीयसंज्ञा * यद्वदंश्च यथोयस्त * नार्कण्डेयपुराणे * विष्णोरेण शातवर्ष * तत्सं-
ग्रहे षोचते ॥ १ ॥ अरुणास्पदनगरे * वरुणातटे कशिदाह्मणोऽवात्सीत * महिमालयोपरि कथञ्चिद-
गात् ॥ २ ॥ तत्र तं श्वा मौलीया * वसुयिनीनामापरा * सः ॥ ह्यणुसक्तचित्तवभूतः ॥ ३ ॥ ॥ ६२ ॥

प्रत्याख्याय * खल्वहमगात्ततःसा * इःखितचित्ताऽवर्तत ॥ ४ ॥ तज्ज्वालातस्यामासक्तचित्तश्चकलि * नाम
गम्यन्त्ययाप्राक्प्रत्याख्याय * सा * त्राह्यगमूर्त्तिमास्थायैनामपागात् ॥ ५ ॥ ततोजातःपुत्रःखरोचिर्नामभूत् * खरो
चिषाभाषीतःसात् * सएकदाक्रमपिच * वनं विहर्तुं जगाम ॥ ६ ॥ तत्रदेवैःप्रार्थितत * हनदेवताहमीभू * लाग-
तातांसजपागात् ॥ ७ ॥ ततोजातःपुत्रोऽग्रतिमान्नाम * स्वारोचिषोमरुभूत् ॥ ८ ॥ * १ ॥ उत्तानपादस्यपुत्र *
उत्तमोनामतस्यच * जायावडलानामवाभ्रवासीत् ॥ १ ॥ सातस्याःसख्यानागराजकनयाया * वरेणोत्तमात्पुत्र
मजनयत् * सश्रोतमिर्नाममरुः ॥ २ ॥ * २ ॥ सुराष्ट्रोननामराजासीत् * सविमर्द्वाखेनराज्ञा * पराजिनोराजा-
इष्टोवनमगात् ॥ १ ॥ तत्रप्राञ्चृतास्वजाया * खलूत्पलावतीनाम * मृगहृद्गङ्गाह्वया * यापान्मृगीवभूव ॥ २ ॥
सातहनमागतत * राजानंरमयाञ्ज्जतेमसि * ततोजातःपुत्रस्ताम * सोनाममरुभूत् ॥ ३ ॥ * ३ ॥ २ ॥ स्वाधुभुवव-
र्गजातो * दुर्गमोनामराजास * स्वजायायांरवतांय * पुत्रंजनयामास * रवतोनाममरुभूत् ॥ १ ॥ * ४ ॥
ब्रह्मणश्चक्षुषीजातः * श्वर्धःसुतुचाक्षुषो * नाम्नाविस्त्रातोवभूव ॥ १ ॥ सम्वत्तापुनरतनीन्द्र * नामचक्रियात्तस्य-
पुत्रां * गिरिभद्रायांजातःपुत्र * याक्षुषीनाममरुभूत् ॥ २ ॥ * ५ ॥ सूर्यात्संज्ञायांजायायां * जातःप्रथमःपुत्रोयः *
सदैवस्वतोनाममरुः ॥ १ ॥ * ६ ॥ * ६ ॥ २ ॥

स्वायम्भुवाद्याःसप्तैते मनवोभूरिते जसः । खेखेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पादयापुत्रराचरम् ६३

स्वायम्भुवाद्याइत्यादि ॥ ६३ ॥ एते स्वायम्भवाद्याःसप्त * भूरिते जसोमनवः * खेखेऽन्तरे सर्वमिदं * चराचरं
किञ्चित्स्वयं * किञ्चित्प्रजापतिभिश्चोत्पादयापुः ॥ १ ॥ * ॥ ६३ ॥ नन्वसौब्रह्माजागर * स्वप्राभांयदिदं सर्वं *
जीवयतिप्रमापयति * तत्कृतिकालान् जागर्त्ति * कृतिकालान् स्वपितीत्यत आह ॥ १ ॥ * ॥

निमे षादशचाष्टौचकाष्टाविंशत्तुनाःकला । विंशत्कलामुहूर्त्तःस्यादहोरात्रस्तुतावता ६४

निमे षादशचाष्टौचकाष्टाविंशत्तुनाःकला ॥ ६४ ॥ अक्षानिमे षादशचाष्टौचकाष्टा * दशनिमे प्रकालः प्राशभवति * ताःकाष्टास्त्रिंशत्तु-
कला ॥ १ ॥ विंशत्कलामुहूर्त्तःस्यात्तावतामुहूर्त्तनेति * विंशतामुहूर्त्तैरहो * रात्रस्तुनृणांभवति ॥ २ ॥ ॥ ६४ ॥

नवर्कोऽस्यविभाजकः * किंश्रयोऽथवाचन्द्रोऽथ * वोभयोऽनंताकोपीत * तत्राहोरात्रहनीइत्यादि ॥ १ ॥ * ॥ ६५ ॥

रात्रहणीविभजते सुयेर्गमानुषदैर्विके । रात्रिःस्वप्रायभूतानांचेष्टायैकक्षणमहः ६५

मात्रषदैर्विके * इतिदेवत्वेपिच * पितृणांष्टयमुक्षते ॥ १ ॥ मात्रषाणांदेवानाञ्च * रात्रहणीदेसौर * श्रयोर्वि-
भजते ॥ १ ॥ तत्ररात्रिर्भूतानांमात्रषीरात्रि * मंत्रषाणांस्वप्रायदैवीरात्रि * देवानां स्वप्रायहस्तु * कर्षणां
चेष्टायैप्रायः ॥ २ ॥ * ॥ ६५ ॥

पित्रेरात्रहणीमासःप्रविभागस्तु पक्षयोः । कर्मचेष्टास्वहःकृष्णःशुक्लःस्वप्रायश्चर्यरी ६६

अथमात्रषाणांरात्रहणीत्रिंश * मुहूर्त्तादैर्विकेतुते * द्विधाप्रोच्यतेपित्रे इत्यादिभागम् ॥ १ ॥ ॥ ६६ ॥

पित्रृणांरात्रहणीदे * चान्द्रीमासोस्वखालान् * सौरइतिज्ञापयति * प्रविभागस्त्वित्यादि ॥ १ ॥ पितृयोरात्रहणीः
प्रविभागस्तु * पक्षयोःकृष्णःशुक्लयोः * कृष्णःपक्षःपित्रृणांकर्मचेष्टास्वहः * स्वप्रायश्चर्यरी ॥ २ ॥ ॥ ६६ ॥

दैवे रात्रि हृणीवर्षः प्रविभागस्तयोः पुनः । अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्यादक्षिणायनम् ॥ ६७ ॥

दैवे इत्यादि ॥ ६७ ॥ सौरिवर्षो दैवे रात्रि हृणी स्यातां * तयोः प्रविभागस्तु दैवमह * उदगयनं दैवी रात्रि * दक्षिणायनं भवति ॥ १ ॥ * ॥ ६७ ॥

ब्राह्मणस्य तु च पाह्वयत् प्रमाणं समासतः । एकैकशो युगानां च क्रमस्तन्निबोधत ॥ ६८ ॥

ब्राह्मणस्येत्यादि ॥ ६८ ॥ च पाह्वयत्तयोः समाहारस्तु * ब्राह्मणस्याहोरात्रस्य यत्प्रमाणं * युगानामेकैकप्रत्ययत्प्रमाणं * समासतः क्रमस्तन्निबोधत ॥ १ ॥ * ॥ ६८ ॥

वत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणान्तु कृतं युगम् । तस्य तावच्छतीसम्यासम्यांश्च तथा विधः ॥ ६९ ॥

वत्वार्याहुः इत्यादि ॥ ६९ ॥ दैवे इति विभक्तिविपरिणामा * द्युवर्तते ते न तु * दैवानां वर्षाणां चत्वारि * सहस्राणि कृतं युगं * कालत्राविदां सम्यक् ॥ १ ॥ तस्य कृतं युगस्य तु * सम्यासम्यांश्च कल्पस्यान्ते * कलेरन्ता तावच्छतीस * दैवचतुःशतवर्षं * सम्यांश्च स्मृतायाः पूर्व * दैवचतुःशतवर्षम् ॥ २ ॥ इति दैववर्षाणामष्टशताधिकं * चतुःसहस्रवर्षं * कृतं युगं भवतीति ॥ २ ॥ ६९ ॥

इतरेषु ससम्ये ससम्यांश्च पुचत्त्रिषु । एकापाये न वर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ ७० ॥

इतरेषु इत्यादि ॥ ७० ॥ कृतं युगादितरेषु * त्रेतादापरकलिषु * सम्यासम्यांश्च सहिते * एकापाये न क्रमयः * अहम्राणि शतानि च वर्तन्ते ॥ १ ॥ पूर्वसम्यासम्यांश्चोऽन्तरः * दैववर्षाणां षट् शताधिकानि * त्रिसहस्रवर्षं त्रेतायां सम्या * पूर्व * त्रिशतं सम्यांश्चोऽन्तम ॥ २ ॥ दैववर्षाणां चतुःशताधिकानि * दैवसहस्रे दापरस्तः * सम्यादिशतं पूर्व * सम्यांश्चोऽन्तरं च द्विशतं ॥ ३ ॥ दैववर्षाणां द्विशताधिकमेकं * सहस्रं कलियुगं स्यात् * सम्यापूर्वं शततर्षं * सम्यांश्चोऽन्तं शतवर्षम् ॥ ४ ॥ ७० ॥ एतच्चतुर्थं गमानमेकौ कृतग्राह्यदेत * दित्यादिस्त्रीकमेकं ॥ १ ॥ ७१ ॥

यदेतत् परिसङ्ख्यातमादावेव चतुर्युगम् । एतद्वा दशसाहस्रं दैवानां युगमुच्यते ॥ ७१ ॥

यदेतच्चतुर्थं गमादौ * परिसङ्ख्यातमेव * तदेतद्वा दशसाहस्रं दैवानां * वर्षं दैवानामेकं युगमुच्यते ॥ १ ॥ * ॥ ७१ ॥

दैविकानां युगानां तु सहस्रं परिसङ्ख्यातम् । ब्राह्मणे कमहर्षेयं तावती रात्रिरेव च ॥ ७२ ॥

दैविकानामित्यादि ॥ ७२ ॥ दैविकानां युगानां परिसङ्ख्यातम् * सहस्रं युगं नृणान्तु * चतुःसहस्रयुगं तद्ब्राह्मणिकमहर्षेयं * तत्र सन्नृणा जागर्ति ॥ १ ॥ तस्मिन् जाग्रति सर्वं मिदं जीवति * चतुर्दशचमन्वन्तराणां स्मिन्काले * इवन्ति चतुर्दशचेन्द्राः ॥ २ ॥ तावती दैवयुगसहस्रमिता * ब्राह्मी रात्रिरेव च स्यात् * तत्र सन्नृणा स्वपति ॥ ३ ॥ स्मिन् षष्ठे सर्वं मिदं * मलीयतं ग्रामहोलोकात् * कल्पान्तजीविनोजन * लोके वसन्तो वर्तन्ते ॥ ४ ॥ * ॥ ७२ ॥

दैवयुगसहस्रान्तं ब्राह्मणं पुण्यमहविदुः । रात्रिश्च तावतीमेव ते होरात्रं विदुर्जनाः ॥ ७३ ॥

तदाहत्यादि ॥ ७३ ॥ पूर्वोक्तब्राह्मणहोरात्र * कालस्य विषयार्थमयं श्लोक उक्तः ॥ १ ॥ * ॥ ७३ ॥

तस्य सोऽहनिंशस्यान्ते प्रसृप्तः प्रतिबुद्धयते । प्रतिबुद्धयति मनः सदसदात्मकम् ॥ ७४ ॥

तस्येतादि ॥ ७४ ॥ ततप्राज्ञां रात्रौ पञ्चमः सद्रह्या * तस्य प्राज्ञास्याहनिंशस्यान्तेऽप्यर्थे * प्रतिबुद्धयते जा-
गर्ति ॥ १ ॥ प्रतिबुद्धयप्रलयात्प्राये स नारायणो वहासि सृजते भूतानि * सदसदात्मकं स्वमनः सृजति ॥ २ ॥ ७४ ॥

मनः सृष्टिं विकुरुते चोदयमानं सृष्ट्या । आकाशं जायते तस्मात्तस्य शब्दं गुणं विदुः ॥ ७५ ॥

मनः सृष्टिर्मादि ॥ ७५ ॥ सदसदात्मकतया * सृष्टं मनस्तेन ब्रह्मणा * सिमृत्तया चोदयमानं * विकुरुते विक्रियमाणा
तस्मात् ॥ १ ॥ पूर्वमाकाशं जायते * तस्मात्तस्य शब्दं गुणं * शब्दं बुधाविदुः ॥ २ ॥ ७५ ॥

आकाशात् विकुर्वाणात् सर्वगन्धवहः शुचिः । बलवान् जायते वायुः सर्वस्पर्शगुणो मतः ७६

आकाशात् मादि ॥ ७६ ॥ आकाशात् विकुर्वाणात् * स्पर्शगुणः सर्वगन्धवहः शुचिः * बलवान् व युजायते ॥ १ ॥ ७६ ॥

वायोरपि विकुर्वाणाद्विरोचिष्णुतमो नुदम् । ज्योतिरुत्पद्यते भास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते ७७

वायोरपीत्यादि ॥ ७७ ॥ विकुर्वाणाद्विरोचिष्णुतमो नुदम् * ज्योतिरुत्पद्यते भास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ १ ॥ ७७ ॥

ज्योतिषा विकुर्वाणादापोरसगुणाः स्मृताः । अद्भ्यो गन्धगुणाभूमिरिते त्रया मृष्टिरादितः ७८

ज्योतिषायेत्यादि ॥ ७८ ॥ तस्माज्ज्योतिषो विकुर्वाणाः * त्रयगुणा अपोजायन्ते * विकुर्वन्ती भूमा तामोऽङ्गाय *
गन्धगुणाभूमिर्जायते ॥ १ ॥ इत्योषाद्वितीयकल्पादिषु पञ्चमहाभूतानां ब्रह्मणः * पुनरेषादितः सृष्टिः * ततः परमना
सृष्टिः ॥ २ ॥ एतत्कथनं कल्पान्ते * तेषां नाशज्ञापनार्थं * ततो न निष्प्रयोजनं ॥ २ ॥ प्रथमकल्पो त्ववाक्ता * महा-
व्यहोतः सङ्गार * तस्मादहङ्गारात् सात्विकः स्रष्टोऽभूत् तत्तु विकारो न प्रकृतिः ॥ २ ॥ ४ ॥ भूतादितस्मात्सादह-
ङ्गारा * दाका मादीनि महाभूतानि वै * वभूवुरितितानि तु * न कल्पान्ते विनश्यन्ति ॥ २ ॥ द्वितीयादिषु कल्पेषु * ब्रह्मा-
पुनरतिरिक्तानि पञ्च * महाभूतानि कल्पान्ते न श्वराणि * मनसो मादिसृजति ॥ ४ ॥ इत्यतोऽधुना सर्गमनः प्रकृतिः *
गीतायाः कृत्यादयथा ॥ ५ ॥ भूमिरापोऽनलो वायुः स्वमनो बुद्धिरेव च । अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना-

प्रकृतिरष्टधा ॥ इति ॥ ६ ॥ य एतन्नेवेदं तू * मनः शब्देनाहङ्कारः * माहाङ्कारप्रवदेत तत्कार्यम् ॥ ततोऽहमन-

सो विकारः * मधोपठितत्वादिति ॥ ७ ॥ एते नापि वाग्धाने नाहङ्कारकार्यं पाधिका * कर्तः स्यात्तस्मात्तदसाधु-
ज्ञेयम् ॥ ८ ॥ एषमहमभूतं गन्तु * तैत्तिरीयां पतिपदि * पञ्चक्रोपाववाकेषु * भूतोक्तं तत्सृष्टोक्तस्तद्वदिति ॥ ९ ॥

तस्मादावतस्मादात्मन आकाशः * समभूत आकाशाद्वायुः * वायोरग्निरग्नेरापोद्भूतः * पृथिवी पृथि-

व्याअन्नः * मन्नात् पुरुष इति ॥ १० ॥ कल्पान्ते षष्ठीयोऽसौ ब्रह्मा तस्मादिति * प्रतिबुद्धादे तस्माद्ब्रह्मणः ख *

त्वात्मनो मनसप्राकाशः समभूतः ॥ ११ ॥ इति वं प्रेतपरलो कस्थो योऽसौ * तस्माद्देवगर्भाग्रधमदप्रविश्य * शक्रात्तवसं योगं

गच्छन् एतस्मादत्मनः ॥ १२ ॥ मनः करणकादाकाशः संभूतः * इतो वमादिरूपेण * पुरुषस्य पुनर्भूयो * यथा कल्पान्ते पुन-

रुगे ॥ १३ ॥ इति वं वाग्वानमविद्वानादित * एवैवमात्मनश्चाकाशादिसर्गं * वाचप्रेतदसाधय * यदाकाशात्मह-

दहङ्गाते ॥ १४ ॥ * १५ ॥ ननु मननामाधिपतः * कतिकालान्भवतीति त * आह यत्प्रागिति ॥ १ ॥ * १६ ॥ ७८ ॥

मत्तवर्षं मर्त्यानां स्वात् ॥ १ ॥ एवं मर्त्यानि कर्माणि क्रियन्ते * तेषां कर्मणा माश्रितः * फलानिलो को ऽतृणुगं * दुगात्र-
रूपं फलति ॥ २ ॥ शरीरेणां प्रभावश्च * शक्तिरतृणुगं वै * लोके ऽतृणुगं फलति ॥ ३ ॥ * ॥ ८४ ॥

अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रे तायां द्वापरे परे । अन्ये कलियुगे नृणां युगद्वासानुरूपतः ॥ ८५ ॥

अनेइत्यादि ॥ ८५ ॥ नृकल्पादेवं विशेषो युगे * युगे भवतीत्यत्रा * हानिकृतयुगइत्यादि ॥ १ ॥ कृत-
युगे त्वेकविधा धर्मा युगे * स्वभावात्प्राणिनां साम्ययात् * तेषां द्वापरे धर्मा * द्वापरे च परे धर्माः * कलियुगे चाने
धर्माः ॥ २ ॥ * ॥ ८५ ॥ तेषां धर्मा * इत्यत्राह * तपः पर * मित्यादिस्वीकम् ॥ १ ॥ ८६ ॥

तपः परं कृतयुगे त्वे तायां ज्ञानमुच्यते । द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेकं कलियुगे ॥ ८६ ॥

कृतयुगे परं धर्मं तप एव * तेषां परं धर्मं ज्ञानमुच्यते । द्वापरे यज्ञमेव परं धर्म * माहः कलियुगे दानमेकं
परं ॥ १ ॥ * ॥ ८६ ॥ नृसर्वस्वैव किमेकविधं * धर्मं कृतादिपुनः प्रवृत्तिः * मयवाश्रयकश्चयि * तत्र
आहुस्त्वैतयादि ॥ १ ॥ * ॥ ८७ ॥

सर्वे प्राण्यतृणं तृणस्यार्थं समहादूरभिः । मुखबाहुरूपज्जानां पृथक् कर्माणां कल्पयत् ८७

समहाप्रतिनिर्वाणं तृणां तृणां * तृणस्य सर्वस्य रसस्य * तृणार्थं चर्यादिजानां * ब्राह्मणक्षत्रियवैश्य * शूद्राणां कर्मा
णि पृथक् कल्पयत् ॥ १ ॥ ८७ ॥ कस्य कानी * तत्राह * अध्यापन * मित्यादिकम् ॥ १ ॥ ८८ ॥

अध्यापनमध्यापनं यजनं यजनं तथा । दानं प्रतिपद्यन् ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥ ८८ ॥

ब्राह्मणानामिति दानं ध्याये * यत्प्रमाणानां ब्राह्मणानां * ब्राह्मणात्स्वस्य पत्नीषु * ब्राह्मणकन्याचक्षुः * वैश्य
कन्याचक्षुः * पुत्रेषु १ जातानां विमर्शमभि * पिक्तवर्णकभिः * गन्धशानां पञ्चानां ॥ २ ॥ परब्राह्मणपत्नीषु * पुनर्भूषु च ब्रा
ह्मणा * जातानां ऋणगोत्रक * पौनर्भवानां काणीनां * नाद्याध्यापनादीनि पट् * कर्माणां कल्पयद्ब्रह्मा ॥ १ ॥ * ॥ ८८ ॥

प्रजानां रक्षणां दानमिजग्राधयनमेव च । विषयेषु प्रसक्तिं च क्षत्रियस्य तस्मात् ॥ ८९ ॥

प्रजानामित्यादि ॥ ८९ ॥ क्षत्रियस्येति क्षत्रियात् * स्वस्य पत्नीषु जातस्य * राजन्यामांस्त्रिषां स्वस्य ॥ १ ॥
परक्षत्रियपत्नीषु * पुनर्भूषु च क्षत्रिया * जातस्य ऋणस्य गोत्रक * कस्य पौनर्भवस्य च * वाणीनस्य च प्रजारहा * दीनि वस्त्राणां
कल्पयत् ॥ २ ॥ विषयेषु प्रसक्तिरिति * नृपगोतादिपुस्ततानां रक्तिः * रुमासुतः संचिपतः ॥ १ ॥ * ॥ ८९ ॥

पशूनां रक्षणां दानमिजग्राधयनमेव च । वणिक्पथं कुसीदं च वैश्यस्य प्रकृषिमेव च ॥ ९० ॥

पशूनामित्यादि ॥ ९० ॥ वैश्यस्येति वैश्वात्स्वस्य * पत्नीषु वैश्यकन्यायां वै * जातस्य तथा परवैश्यपत्नीषु * जातस्य
ऋणस्य गोत्रकत्वे ॥ १ ॥ पुनर्भूषु जातस्य पौनर्भवस्य * दापयामादीनि सप्त * कर्माणि ब्रह्मा कल्पयत् ॥ २ ॥ वणिक्
पथं वाणिजां * स्थलजलपथेन * क्रयविक्रयकर्म * कुसीदं ब्रह्मार्थं प्रयोगः ॥ १ ॥ * ॥ ९० ॥

एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म रुमादिशतः । एतेषामेव वर्णानां शूद्राणां घामनसूयया ॥ ९१ ॥

एकमिनादि ॥ ८१ ॥ गूढस्येतिगूढात्स्वस्य * जायायांजातस्य * गूढजायायांजातस्य * णस्यगोचक
स्यच*पुनर्भूपौनर्भवस्य ॥ ८२ ॥ एकमेवकर्मत्रयाणादणाना* मेष्टानांस्त्वष्टातिथयैश्चाना*मन्त्रयथाशुश्रूषां * प्रभू-
र्ब्रह्मास्मादिष्टत् ॥ ८३ ॥ * ॥ ८१ ॥

उङ्गनाभेर्मधप्रतरःपुरुषःपरिकीर्तितः । तस्मान्मेधप्रतमंत्वस्यमुखमक्तंस्वयम्भुवा ॥ ८२॥

जङ्घा^३मित्यादि ॥ ६९ ॥ पुरुषः खलु सर्व एवापाद * मस्तकमभिधामेधा * मेधातरमेधातमः ॥ १ ॥ तद्गजाह
भ्रामधस्तः * दमेधास्तजङ्घं मधस्तादाभिर्मेधोदाभिर्हृद्भिर्मेधा * तरः कण्ठादहृद्भिर्मेधातम इति ॥ २ ॥ तस्माद्-
स्यपुरुषस्य नामिहृद्कण्ठान्ताभिधातराभिधातमश्चखंरूय * श्रुवानारायणेनेत्तम् ॥ ३ ॥ तेनैवज्ञातः
शूद्र * स्वमेधाजरभाजातो * वैश्यमेधावाग्भगन्तु * जातः क्षत्रियोमेधातर * उक्तमाहुर्जीव्राक्षयोमेधा-
तमः ॥ ४ ॥ * ॥ ६९ ॥

उत्तमाङ्गोद्भवाज्जैः प्रह्लादहृत्पण्डितैर्विधारणात् । सर्वस्यैवात्म्यसंग्रहप्रथमतीव्राह्मणप्रभुः ॥ ८३

उत्तमाङ्गेतगादि ॥ ६१ ॥ ब्राह्मणीनारायणस्योत्तमाङ्ग*सखी*स्रवाज्यादिगद्य*जलाद्, हृणविदस्य* धारणा-
द्ब्राह्मणःसर्वा * स्यैवास्यसर्ग*स्रप्रभुः ॥ १ ॥ * ॥ ६२ ॥ व.स्र.द्वाह्मणोधर्मतः * प्रभुरितयत्तयाच* तंहीतगादि
स्त्रीकम् ॥ १ ॥ * ॥ ६४ ॥

लं हि ख्यम्भूः स्वादासगन्तपस्तप्तादितीजसृजत् । हवप्रकवप्राभिवाह्यायसत्त्वं सगसगवगु
सये ॥ ८४ ॥

विद्यसात्तब्राह्मणं स्वयम्भूतं ह्या * तपसा सादासादादितो ह वा * ववामिवाहोतस्मै * सास्यहाये वा
सृजत् ॥ १ ॥ * ॥ ८४ ॥

यत्प्रसास्येनशदाशुक्तिहवगानिद्विदिवैकसः । कवगानिचैवपितरःकिम्भूतमधिकततः ॥ ८५ ॥

यस्येतादि ॥ ८५ ॥ यस्य ब्राह्मणस्यास्य न*ति दिवौकसो हवगानि*सदा अन्तिपितरय * कवगाना अन्तितो*
ऽधिकं किं भृतमस्ति ॥ १ ॥ ८६ ॥ अपरञ्च्येष्टत्वे*कारणमेतत्प्रदर्शते * भृतानामित्यादिरा ॥ १ ॥ ८६ ॥

भूतानांप्राणिनः श्रेष्ठः प्राणिनां बुद्धिजीविनः । बुद्धिमत्सुनराः श्रेष्ठानरेषु ब्राह्मणाः स्मृताः ८६

भूतानां स्थावरजङ्गमानां * चेतनांचितनानां मधेयत्वं प्राणिनश्चेतनाः श्रेष्ठाः * प्राणिनां बुद्धिजीविनः ॥ १ ॥
सद्बुद्धिमत्त्वमधेयत्वं * तस्माद्व्याप्यश्रेष्ठः धर्मनरेषु ब्राह्मणाः श्रेष्ठाः स्मृता इति ॥ २ ॥ * ८६ ॥ तर्हि किंसर्व एव
ब्राह्मणाः श्रेष्ठा ब्राह्मणेषु श्रेष्ठो नास्तीति * तत्राप्यसंब्रह्मण्यमिति ॥ १ ॥ ८७ ॥

ब्राह्मणे षुचविद्वांसो विद्वत्सकृतबुद्धयः । कृतबुद्धिषु कर्त्तारः कर्त्तृषु ब्रह्मवेदिनः ॥ ६७ ॥

ब्राह्मणेषु मधेयविहांसो निखिलः * शास्त्रविदः येष्टाः स्मृताः * विद्वत्पुत्रा ब्राह्मणेषु मधेयय कृतः बुद्धिश्च येष्टाः
स्मृताः ॥ १ ॥ कृतबुद्धिषु ब्राह्मणेषु * मधेयय तत्तत्तत्कर्मणां * कर्त्ता रस्ते येष्टाः स्मृताः * सत्तत्कर्मणां कर्त्तृषु * मधेय
ब्रह्मवेदिनो ब्राह्मणाः येष्टाः ॥ २ ॥ * ॥ ८७ ॥

उत्पत्तिरेवविप्रसूतिर्धर्मसमाख्यती । सहिधर्मार्थमुत्पन्नोब्रह्मभूयायकल्पते ८८

उत्पत्तिरिति ॥ ८८ ॥ एवञ्चातयविप्रसूतिरितरेव*धर्मस्यप्राप्त्यतीमूर्तिः*कस्मात्सब्राह्मणोहिदसः*
धर्मार्थेवत्पन्नइति ॥ १ ॥ धर्मार्थेवत्पन्नत्वे किं*समादितातयाहब्रह्म*भूयायकल्पते इति ॥ १ ॥ * ॥ ८८ ॥
अस्तुब्रह्मविद्ब्राह्मणो*ब्रह्मभूयायकल्पतां*लोकानां ततः किंभव*तीतातयाहब्रह्मणइत्यादि ॥ ८८ ॥
ब्राह्मणोजायमानोहिष्टश्रियामधिजायते । ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकीर्षस्तुत्ये ॥ ८९ ॥

इति तज्ज्यामानावे*ब्रह्मविद्ब्राह्मणः खलु*प्रथिव्यामधीतोश्वरोजायते ॥ १ ॥ अधिरोश्वरे इति गतिसंज्ञ*
स्तेनवयमाद्विज्ञं*यस्यैवश्वरवत्*तत्तत्तमोतिपाणीतीयकक्रम ॥ १ ॥ एतद्विद्वान्वाचते*प्रथिव्या
मधिउपरि*अधितयेहस्तार्थवितित ॥ १ ॥ ननुकस्मिन्धिप्रथेभवतीश्वर*इत्यतप्राचे श्वरइत्यादिकमर्ह
स्तीति ॥ ४ ॥ स्वर्गभूतानां धर्मसमाख्या*यस्यैवस्यैवार्थं*ब्रह्मविद्ब्राह्मणईश्वरो*ननुनृपइवमासनाथे-
श्वरः ॥ ५ ॥ * ॥ ८९ ॥

सर्वं ब्रह्मणोऽप्ययत्किंचिच्छ्रजतीगतम् । श्रेष्ठेऽत्र नाभिजनेनेदं सर्वं वै ब्राह्मणोऽर्हति १००

सर्वमित्यादि ॥ १०० ॥ धर्मसोपपन्नस्यै*लीश्वरत्वाद्ब्रह्मविदो*ब्राह्मणस्यतत्सर्वं*स्वस्वीयमेव*यदिदं
जगतीगतं किंचित् ॥ १ ॥ कजादिदं सर्वं*तस्यैवस्यैवार्थं*आद्येष्टेनेत्यादि ॥ १ ॥ सर्वभूतैश्चैव नाभि-
जनेनचसर्वमेवेदं*ब्राह्मणोऽर्हतीति ॥ १ ॥ * ॥ १०० ॥ इत्युच्चाह ।

स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्ववत्ते स्वददाति च । आनृशं प्राद्वृक्षन्स्त्रमुञ्जते हीतरे जनाः १०१

स्वमेवेत्यादि ॥ १०१ ॥ सर्वार्थं प्राद्वृक्षन्ः स्व*मेवस्वीयमेवसर्वं*मिदं भुङ्क्ते*स्वमेवस्तेऽप्यदधात*
स्वददातिनानाया ॥ १ ॥ ब्राह्मणस्यानृशं*प्राद्वृक्षन्ः*हीतरे जनाः*भुञ्जते नतुस्वीयं*वस्तु ॥ १ ॥ * ॥ १०१ ॥

तस्य क्रमविवेकार्थं शेषाणां मनुष्येषु । स्वायम्भुवी मनुर्धीमानिदं शास्त्रमकल्पयत् ॥ १०२ ॥

तस्येत्यादि ॥ १०२ ॥ तस्य ब्राह्मणस्येष्टाणां*क्षत्रियवैश्यवृद्धाणां*मनुष्येषुः*क्रमविवेकार्थं*स्वा-
यम्भुवी*मनुर्हीमांस्त्वमकल्पयत् ॥ १ ॥ * ॥ १०२ ॥

विदुषा ब्राह्मणेनेदमधेयतवं प्रयत्नतः । शिष्येभ्यः प्रवक्तव्यं सम्यक् नानाप्रोक्तं केनाहृतं ॥ १०३ ॥

विदुषेत्यादि ॥ १०३ ॥ विदुषापण्डितेनैव*ब्राह्मणेनेदं*प्राज्ञं प्रयत्नतो*निःसंशयेनयथार्थं*यथादाख्यतुं
शक्यं तथाधेयतव्यं ॥ १ ॥ क्षत्रियेणवैश्येनच*नीवं प्रयत्नतः कस्मात्*शिष्येभ्यः प्रवक्तव्यं सम्यक् इति ॥ १ ॥ ब्राह्म
णेनेवेदं प्राज्ञं*शिष्येभ्यः सम्यक् प्रवक्तव्यं*नानेनक्षत्रियेण*वैश्येनवा नशिष्येभ्यः*प्रवक्तव्यं स्वधन्वधेयतव
मिति ॥ १ ॥ * ॥ १०३ ॥

इदं शास्त्रमधीयानो ब्राह्मणः सितव्रतः । मनोवाग्देहजैर्नितं क्रमदोषैर्न लिप्यते ॥ १०४ ॥

इदमित्यादि ॥ १०४ ॥ ब्राह्मणः प्रसूतव्रत*इदं मानवं शास्त्रमधी*यानो मनोवाग्देहकृत*कर्मदोषैर्न
लिप्यते ॥ १ ॥ * ॥ १०४ ॥

पुनातिपङ्क्तिवशां यस्तत्सपरावरान् । पृथिवीमपि चैवेमांकृत् स्नामेकोपितोऽर्हति १०५

पुनातीत्यादि ॥ १०५ ॥ पङ्क्तिं चास्मिन्नभिजिब्राह्मणपङ्क्तिं स* इदं शास्त्रमधीयानां * ब्रह्मणः पुनाति वंशां च*
परान्मत्तावरान्मत्तचपुनाति ॥ १ ॥ इदं शास्त्रमधीयानः* सत्राह्मणरकोपीमां* कृत्वां पृथिवीमपि हति ॥ १ ॥ १०५

इदं स्व तायनं श्रेष्ठमिदं बुद्धिविषयं नम् । इदं यशः प्रभयप्रमिदं निश्चयं परम् ॥ १०६ ॥

इदमिदं ॥ १०६ ॥ इदं यशः पङ्क्तिः स्वति * तद्विषयं भाषेः पन्थाः * निःशेषसाधनत्वा * निःशेषं परं-
थेष्ठं ॥ १ ॥ * ॥ १०६ ॥

अस्मिन्धर्माणि खिलेनोक्तो गुणदोषोचकस्मणाम् । चतुर्णामपि वर्णानामाचारवैशेष्यतः १०७

अस्मिन्नितादि ॥ १०७ ॥ अस्मिन्निमानये शास्त्रे* धर्माणि खिलेनैवोक्तः* कर्मणामपि अस्मिन् गुणदोषादुक्ती*
चतुर्णां वर्णानामपि* वैशेष्यतया वारुक्तः ॥ १ ॥ * ॥ १०७ ॥

आचारपरमो धर्मः शुभ्रतुल्यः स्यात् एव च । तस्यादस्मिन्स दायुक्तो नित्ययादातवान्-
द्विजः ॥ १०८ ॥

आचारइत्यादि ॥ १०८ ॥ चतुर्लोकः स्यात् एव च वारः* परमो धर्मो यस्यात् स्यात् * द्विजः सदास्मिन्नाचारे *
सुतः सन्नितामाश्रयन्मयेत् ॥ १ ॥ * ॥ १०८ ॥

आचारद्विच्युतो विप्रो न वेद फलमश्नुते । आचारेण तु संयुक्तसम्पूर्णफलभाग्भवेत् ॥ १०९ ॥

सप्तार्थीऽयं श्लोकः ॥ १०९ ॥ * ॥

एवमाचारतोऽष्टधर्मस्य नुनयोगतिम् । सर्वत्र तपसो मूलमाचारं जगद्गुरुः परम् ॥ ११० ॥

एवमिदं ॥ ११० ॥ चतुर्थमाचारतो धर्मं संयं * गतिं इत्यर्थः ॥ तपसो मूलमाचारं * परं दोषं ज-
गद्गुरुः ॥ १ ॥ * ॥ ११० ॥ अयस्मिन्मानये शास्त्रे * यद्यदभिधीयते * दाहजगतयेत्यादिभिः * भर्त्सितान्तर-
स्थाभिः ॥

अगतस्तत्प्रवृत्तिं स्तारविधिमेव च । व्रतचर्योपचारश्च स्नानसत्रचपरं विधिम् ॥ १११ ॥

दाराधिगमनं चैव विवाहानाञ्च लक्षणम् । महायज्ञविधानं च याज्ञक्यं च शाश्वतम् ॥ ११२ ॥

वृत्तीनाञ्च लक्षणं चैव स्नातकयज्ञतानि च । भस्त्रं भस्त्रं च शोचं च द्रव्याणां शूद्रिमेव च ॥ ११३ ॥

स्त्रोधर्मयोगं तापस्यं मोक्षं तद्व्यासमेव च । राज्ञश्च धर्मं मखिलं काट्याणां च विनिर्णय-
यम् ॥ ११४ ॥ सांख्यप्रश्नविधानं च धर्मस्त्रीपुंसयोरपि । विभागधर्मं दूतं च कण्टकानां
च शोधनम् ॥ ११५ ॥ वैशाखशूद्रोपचारं च सङ्कीर्णानां च सम्भवम् । आपद्धर्मं च वर्णानां प्राय-
श्चित्तविधितथा ॥ ११६ ॥

संसारगमनंचैव त्रिविधं कर्म्म समं व्रज । निश्चयसंकल्पाच्च गुणदीपपरीक्षणम् ॥ ११७ ॥
देशधर्मान् कतिधर्मान् कुल धर्मान् विश्वतान् । पादपण्डण धर्मान् शास्त्रेऽसिद्धुत्तवान्-
रुनः ॥ ११८ ॥

इमे स्पृष्टीः ॥

यथेदमन्तवान्शास्त्रपुरापृष्ठदिनन्या। तथेदयूदमप्रामत्सकाशचिवोधत ॥ ११८ ॥

यत्र श्रमितादि ॥ ११६ ॥ मयाष्टमः सः पुरा * आसन्नमिदं यद्येतावान् मत्सकायाद्यूरमपि * तद्यैवेदं शास्त्रं
महानिषेधत ॥ ११७ ॥

इतिमानवे धर्मशास्त्रे मृगुप्रोक्तायां तद्विषयां प्रथमोऽध्यायः ॥ * १ * ॥

इतिमाविधसंमाले*मृदुप्रं तातांगं हि तां पैदागद्वाधरकृत.यां*प्रमादमज्जीतां*तौ*प्रदमः*धाघरागतिः.
प्रम.दमज्जी प्रदमा ॥ • ॥ २०, २६५.

अचि तात्याप्रभेयस्य * स्वयम्भुवः परमात्मनःप्रियस्य * कायेजगत्सर्गस्तू * धर्मसुभादमहविहिरे-
तादि ॥ १ ॥ * ॥ १ ॥

विद्वद्भिः सेवित सद्भिर्निरप्रद्वे परागभिः । हृदये नाम्ना जुजातो यो धर्मस्तु न्निदोषत ॥ १ ॥

वितामये प्रयागभिः * सङ्घर्षेऽङ्घ्रिपरगजनक * रजस्तमोक्षीनेऽगुह * रत्नलक्ष्मणदयेना भास्व-
जातः ॥ १ ॥ धर्मस्वभाव निर्मल * मत्तस्वस्वम पाञ्चयस्सि * कर्मणः प्रियतमो भूय * स्वयं वर्तुमभीषसति ॥ २ ॥
तत्त्वनिर्दिष्टो मत्तस्वस्वम पाञ्चयस्सि * सङ्घर्षेऽङ्घ्रिपरगजनक * रजस्तमोक्षीनेऽगुह * रत्नलक्ष्मणदयेना भास्व-
जातः ॥ १ ॥ धर्मस्वभाव निर्मल * मत्तस्वस्वम पाञ्चयस्सि * कर्मणः प्रियतमो भूय * स्वयं वर्तुमभीषसति ॥ २ ॥

काम त्वं ताकं भवन् प्रताप्य * तद्विनिमयतामना कर्षिष्यन्तु * ५५ स्ताः याति प्रतयाह * नच ये हेतमादिकं ॥१॥ अका
मताः कुतश्च कर्मस्विति * कामस तरेण प्रतितः स्यात् * प्रतितम तरेणान * कर्मणि प्य कर्म भवति ॥१॥ अहे परागिभिः
कामो * हिपेद विगनस्तत्र * कर्मस्तारित्व दपकरजा भवतीति पापधेयम् ॥१॥ रत्नदुपकरस्तरेभागे-
वत्ति * र गडे पादोपो यतां * नखद्वयकामा * तत पेदिकः कर्षिष्यन्तु तामाः ॥१॥ ॥२॥ नरतर्हि परागिणां
कामः * कथं भवति कर्मस्विति * तया अहमस्मिन्नितादि ॥२॥ ॥३॥

सङ्कल्पमूलकामोवैयक्षाः सङ्कल्पसम्भवाः । प्रतानियन्तवर्ती सर्वे सङ्कल्पजास्ततः ॥ ३ ॥

यद्दूषकरः सो हीनः * मनोपेक्षाभिगन्तुं * ये दिवश्चर्मस्य जघितुं दिवः * रङ्गल्यसते ह्यभावात् ॥१॥ तत्स
 ह्यमज्ञोत्तमो भवति * मनःरङ्गल्यसम्भवाद्ययः * व्रतानिचयमधर्माद्यः * रङ्गल्यजाः स्मृताः ॥ २ ॥ * ॥ ॥
 नवनवे चेद्वा तत्र कामते निःकथय उपद्रातेयः * खलुरजस्रमभां वनिर्मुक्तः सः * आप्तक सत्ताकामः ॥१॥ इत्यतः *
 हातमस्त्रेता दिखीत * मेकमत्र ॥२॥*

अकामस्य क्रियाकाचिद्, श्रुतेनेह कर्हिचित् । यद्यधिकुरते किञ्चित्तत्तत्कामरूपे-
 टितम् ॥ ४ ॥

अकामयजनस्य नान्ति क्रिया * कर्हिचिदिह खते * यो ह्यिदं यत्कर्म कुरुते * तत्कर्मकमस्य चेष्टितं *
 कानप्रयोजितजनस्य ॥२॥*॥३॥

तेषु तस्मात्तु मानो गच्छतः मरलोकताम् । यथा ह्यङ्गुलितां वेषः सख्यं न्कामान् म-
 श्रुते ॥ ५ ॥

ते पितादि ॥१॥ ते षडे पराभिः सङ्गि सेयते * पुकाभिरपेदिष्टुः * धर्मपरिगानस्य * दपलीवतां प्रीति ॥१॥
 यथा उद्गलितं यस्य सर्वं न वामानिह श्रुते * तस्मै दकमानिताधर्मं निपात ॥१॥ यद्यथा च ये मरलोकतामिति *
 अमरधर्मं ब्रह्मभावं मोक्षं * गच्छन्तीति तदसं * अग्निहतादेरपि दत्तं तेः ॥ २ ॥ इह पित्रोः सर्वानभिलष-
 तान् * यज्ञं तीति वाखायय * च्छांन्दे गोक्तं * मितं स * यदा पञ्चलं ककामो * मपतिरुद्गल्यादेवाय ॥२॥ पितरः
 सन्ति गन्ती * तेषामादितत्तम् * चि * चतुःकाले उद्गल्यत् परलोकं * प्रप्रातः होजो कुरुति ॥ ३ ॥ * ॥ ॥ नरपेदकः
 कर्मयः गकयः * भेषं गुणं भवतीति तस्याह * पेदेऽखिल इत्यादि ॥२॥*॥६॥

वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशिले चतुर्दिदम् । आचारवैवतायूनामात्मनस्तुतिरेव च ॥ ६ ॥

धर्मस्य मूलमखिले पेदइति * तदखिले दिदिह * स्मृतिः शीलं धर्ममूलम् ॥२॥ तदखिले दिदिह * स्तोत्रां पे-
 दानामयोस्तु * स्तोत्राद्यदशत्कर्मकत्वं * प्रचेद्वन्ति स स्मृति * धर्मस्य स्वन्तुर्गुणैः स्मृतिरितुक्तं ॥३॥ तेषामखिलं
 दिदिह शिले * तथैव धर्मधर्ममूलं स्यात् * तच्चाभित्तं गहर्षिहारीति ॥२॥ ब्राह्मणादेरपि धर्ममूलं भवति *
 सातः पतिवतापिता * अनन्तवतः * यत्तु * मतोऽपि यथादिदम् । कृत्ततायस्याता * वाङ्मनःप्रयान्ति
 योतिशिलम् ॥२॥ आचारः शास्त्राद्यदशत्कर्मकत्वं * स्मृतिमेव तच्च * धर्ममूलं येन च मभूतामात्मनस्तुतिः स्तवधर्ममूल-
 मिति ॥२॥*॥३॥ ननु उताय धर्मः * कर्तव्यं किं बुद्धिः * भवति तत्तत् * आह्वयः कथं दितादि ॥२॥

यः कर्तव्यः तच्चिद्वकोऽननपरिकीर्त्तितः । स सर्वोऽभिहितो वेदे सर्वज्ञानमयो हिसः ॥ ७ ॥

मउता कस्य विदुः कथं किं * परिकीर्त्तितः सर्वज्ञः * धर्मो वेदेऽभिहितोऽस्ति * न हि सः सर्वज्ञान * मयः सर्वस्मि-
 न्ज्ञानवान् ॥ २ ॥ पेदेतु यावान् धर्मोऽभिहितोऽस्ति * न खलु तावान्मउताकः * शिरोपास्तिरुचमास्वान्तराज-
 धेयः ॥२॥*॥७॥

सर्वं तु समवेच्छेत् नखिलं ज्ञानचक्षुषा । अति प्रामाण्यतो विद्वान्त्र धर्मो निविशे-
त्तव ॥ ८ ॥

सर्वं नखिलं ॥ ८ ॥ विद्वानित्युक्तं समवेच्छेत् ॥ अति चक्षुषा अतिप्रामाण्यात् ॥ मूलोक्तं धर्मो निविशेत् ॥ ११ ॥
तत्त्वधर्मनियेष फलमाह ॥ अतिस्मृतीत्यादि ॥ ११ ॥ ८ ॥

अतिस्मृतुप्रदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः । इहकीर्तिं मवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ९

अतिस्मृतं धर्मं हि ॥ मानवोऽनुतिष्ठन्निह ॥ लोके कीर्तिं मवाप्नोति ॥ प्रेत्याद्यान्तमनुत्तमं सुखं मवाप्नोति ॥ ११ ॥ एतदुक्तं
पि ॥ ११ ॥ ९ ॥ ॥ भ्रातृणां लोकतां ॥ मोक्षं गच्छतीति यत्तद्व्याजः ॥ ११ ॥ ११ ॥ २ ॥ कापुनः अतिः कापुनः अतिरित्यतः
आह अतिस्मृतिरिति ॥ ११ ॥

अतिस्मृते दोषे विज्ञेय धर्मं शास्त्रं तु बैस्मृतिः । ते सर्वार्थे प्रमीमांसे प्रतामः प्राधर्म्यं हि नि-
र्वर्तयिष्ये ॥ १० ॥

अथोऽस्मादिति अति ॥ विद्वज्ज्ञेयः अतिस्मृतेषां शास्त्रं ॥ ते हि शास्त्रे सर्वार्थं उपर्युक्तं ॥ तस्मादमीमांसे स्यातां ॥ २ ॥
हेतुवादेन नमीमांसे ॥ नपिचारयितं प्रकाशं ॥ हिदयान्तामंशं अतिस्मृतिमं प्राधर्म्यं ॥ निर्वर्तयिष्ये ॥ नित्यं नित्यं नित्यं नित्यं ॥ कारणेन
तत्त्वं नश्येत् ॥ ११ ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥

योऽवमन्ये तत्त मूलं हेतुशास्त्राश्रयादि जः । सार्धभिरं हि कार्या नास्तिको वेदनि-
न्दकः ॥ ११ ॥

यद्वत्तादि ॥ ११ ॥ योऽविद्वो हेतुशास्त्राश्रयात् ॥ हेतुवादेन ते धर्मसा ॥ मूलं हेतुस्मृतीत्ययं ॥ अनेन तस्य वेदनि-
न्दकः ॥ ११ ॥ वेदनिन्दकत्वाद्नास्तिकः ॥ सानुभिः स्वस्माज्जाहृतिः ॥ प्लागी भवतीति ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥

वेदस्मृतिः सदाचारः ख्यातः प्रियमात्मनः । एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्वर्णनं स्वस्वस्वम् १२

वेदस्मृतिरिति ॥ १२ ॥ तयोरेतमाने वेदनिन्दकोऽयं यदा वदति तदाह ॥ वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्वः ॥ स्वस्वः प्रियं
नानास्वम् ॥ १२ ॥ एतच्चतुर्विधं धर्मस्य ॥ साक्षात्प्राप्तं ते एव ॥ लक्षणं प्राज्ञतद्वत्मानं ॥ सनास्तिक एव भवति ॥ १२ ॥
यतोऽभुदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्म इति कणादिनेक्तं ॥ ना तरेण धर्मं नाम्ना ॥ दयनिःश्रेयससिद्धिः ॥ १२ ॥ दृष्टाव्यं यदा
ह नास्ति धर्मः नास्ति धर्मः फलमिति ॥ साक्षात्तिकापहिष्कार्यः ॥ ४ ॥ १२ ॥ नवतद्विधेः धर्मं दानं भवः तीत्या-
त आहार्यतादि ॥ १२ ॥

अर्थकामेषु सक्तानां धर्मज्ञानं विधीयते । धर्मजिज्ञासमानानां प्रमाणं परमं श्रुतिः ॥ १३ ॥

अर्थकामेषु सक्तानां धर्म ॥ स्तेषां धर्मज्ञानं विधीयते ॥ धर्मजिज्ञासमानानां ॥ यत्तः परं प्रमाणं श्रुतिः ॥ १३ ॥
वेदानां वेदमिति ॥ हासपुराणं पञ्चमं ॥ तदपरं प्रमाणम् ॥ १३ ॥ तच्छ्रुतं धर्मस्मरणोपदेशः ॥ स्मृतिश्चापरं प्रमाणं ॥
धर्मप्रवचनं भवति ॥ १३ ॥ तत्र नास्तिकायाः ॥ सदा तं गौतमो नाह ॥ पादेन न्वोदिकीयास्ते ॥ ४ ॥ तद्व्याख्या ॥ १३ ॥

तदप्रामाणा मनुत * वगाद्यानपुनरुक्त * दोषिभः पुत्रकामे * शिहवनाभासेषु ॥ ५ ॥ वगाख्यातञ्चैतत्सूत्रं *
 वात्स्यामनेन तद्वया * तस्य वेदस्याप्रामाणा * मनुतद्दोषात्पुत्रकामेष्टादौ ॥ ६ ॥ अग्निहोत्रहवनादौ *
 वगाद्यातद्दोषादभामे * पुनरुक्तदोषाच्चेति ॥ ७ ॥ तद्वया । पुत्रकामः पुत्रेष्टायजतेति * दायात्पुत्रे
 शिष्टाजिनः * पुत्रजन्मफलं नैच्छते * इति श्रुत्यर्थवेदस्यानृतदोषः ॥ ८ ॥ अग्निहोत्रं जुहुयात्सुर्गकाम *
 इत्याश्रयार्थोपवेदे * न प्रमाणं भवति * विहितवगायाताद्वया ॥ ९ ॥ उदिते होतवामनुदिते * होतवामं
 यधुप्रपिते * होतवामिति विधाय * विहितञ्च तद्वया ॥ १० ॥ तद्वयास्यातोऽस्या * कृतिमभावहरति * यउदिते
 जुहोति ॥ ११ ॥ श्रवलोऽस्या * हुतिमभाव * हरति योऽनुदिते जुहोति ॥ १२ ॥ श्यावश्रवलोचास्या * कृतिमभाव
 रतोयः समयाधुप्रपिते जुहोति ॥ १३ ॥ त्रिःप्रथमामन्व * हतिरुक्तमामि * तत्रभासेपुनरुक्तश्च * दोषो भवति पुन * रक्तञ्च
 प्रमत्तवाक्यम् ॥ १४ ॥ अथात्र समाधानं कृतं गौतमे * नाक्षपादेन तद्वया ॥ १५ ॥ न कर्मकर्म साधनवैश्या * दभु
 मेताका जमे देदोष * वचनादुवादीपत्तेयम् ॥ १६ ॥ वगाख्यातञ्चैतत्सूत्रं * वात्स्यायने नर्षिणा * तद्वयाद्व्यते ॥ १७
 नानृतदोषः पुत्रकामेष्टौ * कर्मकर्म साधनवैश्या * दिष्टिः सन्धोगशकम् * तद्विगद्व्यतयः कर्तारः ॥ १८ ॥ साधनं ह
 विराट्प्राप्तकालं य * त्रयाणामे प्रायश्चित्तयोगात् * धु * पुत्रस्य जन्मस्यात् * वैश्यात्तु विपर्ययः ॥ १९ ॥ न च वगा-
 यातो हवने * अभुपगतकालमे देदोषवचनादिति ॥ २० ॥ योऽभुपगतं हवन * कालं भिनत्तत्र तत्रानात्रजुहोति *
 तत्राभुपगतकालमे देदोष * एष उच्यते विद्विः ॥ २१ ॥ अउदिते होतवामितेव जानन् * यउदिते ऽर्कजुहोति *
 श्यावोऽस्या कृतिमभावहरति ॥ २२ ॥ उदिते होतवामिति * जानन् योऽनुदिते जुहोति * श्रवलोऽस्या कृतिमभाव
 हरति ॥ २३ ॥ इत्यावसदितेऽनुदिते होतवामिति जानन् यः समयाधुप्रपिते जुहोति श्याव * श्रवलो हवचास्या * कृतिमभाव
 वहरति ॥ २४ ॥ २५ ॥ इति एवं का जमे देदोषो भवतु * श्रुतिद्वैधे तु कथं श्रुतिः * परं प्रमाणं भवती * तत्रात्राह श्रुतीत्यादि ॥ २६ ॥
 श्रुतिद्वैधन्तु यत्रात्तवधर्मावभौसृतौ । उभावपिहितौ धर्मा समग्रगुक्तौ मनीषिभिः ॥ २७ ॥

यत्र खलु कस्मिन् कर्मणि श्रुतिर्द्वैधं वर्तते तत्रोभावे वधर्मास्त्वृत्तौ कस्मादित्यत्राहो भावपीतयाद्वै ॥ २८ ॥ २९ ॥
 न च क्व श्रुतिर्द्वैध * मित्यातस्त्वादहरणं दर्शयितुमाहोदित इत्यादि ॥ ३० ॥ * ॥ ३१ ॥

उदितेऽनुदिते चैव तमयानुप्रपिते तथा । सर्वथावर्त्तते यच्च इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ ३२ ॥

उदिते होतवामनुदिते होतवामं * समयाधुप्रपिते * होतवामिति ॥ ३३ ॥ सर्वथावर्त्तते * वैदिकीयं विधा
 श्रुतिरस्ति * तत्रोभावे वधर्माविति श्रुतिर्द्वैधः ॥ ३४ ॥ अभिधायकाभिधेय * नियमनियोगावै * समयउच्यते ॥ ३५ ॥
 समये नाधुप्रपितः कालीयस्य * कर्मणीयः कालउक्तः ॥ ३६ ॥ * ॥ ३७ ॥ एतच्छास्त्राधिकारिण * माहनिषिकादौ
 तयादि ॥ ३८ ॥ * ॥ ३९ ॥

निषेकादिश्रमशानात्तोमन्त्रैर्यस्योदितो विधिः । तस्य शास्त्रेऽधिकारोऽन्विन्ने योनानपरा
 कसंचित् ॥ ४० ॥

निषेकीगर्भाधानं * श्रमशानं मरणं विधिः * क्रियातिथिरुदितः * मन्त्रे रिताने न गूढ * धर्मणांनाधिकार इति श्रुति
 तम ॥ ४१ ॥ * ॥ ४२ ॥ नन्वाचारउक्तः साधूनां धर्मस्य मूलं ते च साधवः के इत्याह सरस्वतीत्यादिकस्तीक्ष्णम् ॥ ४३ ॥

सरस्वतोऽपद्धतग्रीर्देवनदीर्यदन्तरम् । तदेवनिर्मितदेशब्रह्मावर्त्तप्रचक्षते ॥ १७ ॥

देवतदाः सरस्वती * अपद्धतोर्मध्ये देवस्तदेवं * देवनिर्मितं प्रचक्षतेः ब्रह्मावर्त्तं नाम्ना बुधाः प्रचक्षते ॥ १७ ॥ १७

तस्मिन्देशे यथाचारः पारम्पर्यक्रममागतः । वर्णानां सान्तरालानां सदाचार उच्यते ॥ १८ ॥

तस्मिन्नितादि ॥ १८ ॥ तस्मिन्ब्रह्मावर्त्तदेशे पारम्पर्यक्रममागतः कृतयुगावधि वर्णानां चतुर्णः * सान्तरालाणां द्विदिवर्णजातानाञ्च वर्णानाम् ॥ १ ॥ परम्परयाक्रमेणागतो यथाचारः स वै * ते प्रांसदाचार उच्यते ॥ १८ ॥ १८
अपरञ्चाह कुरुक्षेत्रमित्यादिकं * श्लोकद्वयं ॥ १ ॥ ० ॥ १९ ॥

कुरुक्षेत्रमत्सराश्च पंचालाः शूरसेनकाः । एष ब्रह्मावर्त्तदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥ १९ ॥

एतद्देशम् तत्प्रसकाशाद्यजन्मनः । स्वस्वचरित्रं शिचैरन्पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥ २० ॥

कुरुक्षेत्रञ्चैकादेशो * मत्स्यावङ्गो देशः * एतत्स्य उत्तरमतस्यादर्क्षणा मत्स्यः पश्चिममतस्यः ॥ १ ॥ एवं
वहवः पञ्चालाः * शूरसेनायमथरादयः * एष सर्वो ब्रह्मावर्त्तदेशो * ब्रह्मावर्त्ताद्देशादनन्तरो देशः ॥ १९ ॥ १ * । एतदि
तादि ॥ २० ॥ एतत्कुरुक्षेत्रादिदेशं प्रसूतमाजन्मनो ब्राह्मणस्य सकाशात् * पृथिव्यां सर्वमानवाः * स्वस्वचरित्रं
माचरणां शिचैरन् ॥ ० ॥ ॥ २० ॥

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ययत्प्राग्निशनादपि । प्रतग्रेव प्रयागाच्च मध्यादेशः प्रकीर्तितः ॥ २१ ॥

हिमवदितादि ॥ २१ ॥ हिमवद्विन्ध्यायोर्मध्ये यत्प्राग्निशनात् * कुरुक्षेत्रे घटसरः * स्वतः अन्तर्धानं ॥ २
तस्मात्पूर्वप्रयागात्पश्चिमं च यत् * समध्यादेशः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥ ० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २१ ॥

आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् । तयोरेवान्तरगिर्योराध्यावर्त्तं विदुर्बुधाः ॥ २२ ॥

आसमुद्रादितादि ॥ २२ ॥ पूर्वात्समुद्रादापर्यान्तं * पश्चिमात्समुद्रादाचपर्यान्तं * तयोर्हि मवद्विन्ध्योर्गिर्योः *
मध्यामार्थावर्त्तं विदुः ॥ ० ॥ ० ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २२ ॥

कृष्णसारस्तु चरति मृगो यच्च स्वभावतः । सञ्जो यो यज्जियोर्देशो म्लेच्छदेशस्तु नः परः ॥ २३ ॥

कृष्णसारइत्यादि ॥ २३ ॥ यत्र देशे कृष्णसारो * मृगः स्वभावाच्चरति * स यज्जियोर्देशो म्लेच्छ * स्वतः परो म्लेच्छदेशो
नयन्नियः ॥ ० ॥ ० ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २३ ॥

एतन्दिजातयोर्देशान्संश्रये रन्प्रयत्नतः । शूद्रस्तु यस्मिन्कस्मिन्वानिवसेद्दृत्तिकर्षितः ॥ २४ ॥

एतानि तादि ॥ २४ ॥ दिजातयोर्ब्राह्मणादय एतान् * पूर्वीकान् देशान् प्रयत्नतः * संश्रये रन् दृत्तिकर्षितोऽपि नान्तान् * दे-
शान् संश्रये रन्ति ॥ १ ॥ शूद्रस्तु यस्मिन्कस्मिन्दिदेशे नि * वसेत्ततो न दोषोस्ति ॥ २४ ॥ ० ॥

एषाधर्म्मसंप्रबोयोनिः समासेन प्रकीर्तिता । सम्भवश्चास्य सर्वसंप्रवर्णधर्म्मान्निरोधतः ॥ २५ ॥

एष इत्यादि ॥ २५ ॥ ० ॥ एषाधर्म्मस्य यो निरुत्पत्तिदेशो * वोद्युष्मान् समासेन प्रकीर्तिता * स सम्भवश्चास्य सर्वसंप्रवर्णधर्म्मान्निरोधतः * मया

समासेनकीर्तितः ॥ १ ॥ अथास्यसर्वस्यवर्णधर्मान्मन्तो*निरोधतवर्णानां धर्माः संस्काराः * अमग्रहणादयोऽतः *
 यावन्तोवचान्तेतान् ॥ २ ॥ ० ॥ चरकेणोक्तं हि कर्जुरभिप्रायाः पृथग्विधाः । अतश्च प्रकृतिवृद्धादेश
 कालान्तरानिच । तन्वक्तुं रभिप्रायानुपायांश्चार्थमादिशेत् । इति । वृषाते त्वस्मिन्नेत*जङ्घं
 वक्ष्यते प्रथमं * निषेकादिः संस्कारो हि जवर्णानाम् ॥ ४ ॥ द्वितीयोभिधाविधिस्तृतीयः कर्मयोगो ब्रह्मचारिणां * ततोऽ
 ह्यश्रमग्रहणं * विवाहस्तदायमकर्म ॥ ५ ॥ तस्माद्विप्रपुराणोक्त*क्रमोऽत्र तन्त्रे नञ्चैयः * सचक्रमस्मिन्पुराणैऽभि
 धेयस्य ॥ ६ ॥ तद्यथा ॥ वर्णधर्मः स्मृतस्ते कश्चाश्रमाणामतः परम् । वर्णाश्रमस्तृतीयः स प्रागौणो
 नैमित्तिकस्तथा । इति । अत्रै प्रालक्षणं । वर्णत्वमेकमाश्रितप्रयोधर्मः संप्रवर्त्तते । वर्णधर्मः
 स उक्तस्तु यथोपनयनं नृपः । ब्रह्माश्रमं समाश्रितप्रयोऽधिकारः प्रवर्त्तते । स खलु श्रमधर्मस्तु भि-
 द्वादण्डादिकीयथा । वर्णत्वमाश्रमत्वयोऽधिकृतप्रवर्त्तते । स वर्णः श्रमधर्मस्तु मौञ्जद्रा-
 मं खलायथा । योगुणेन प्रवर्त्तते गुणधर्मः स उच्यते । च वियस्य यथा प्रोक्तं प्रजानां परिपालनम्
 निमित्तमेकमाश्रितायोधर्मः संप्रवर्त्तते । नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा । इति
 प्रमादोतु नैवं विद्वान्निवर्णधर्मशब्दो वर्णधर्माश्रमधर्मा * द्विपलक्षक इति व्याचष्टे ॥ १ ॥ अस्मिन्नेभिधेयस्य *
 क्रमः प्रथमाध्यायेऽङ्गीकृतो जगतश्च सत्पत्तिः * संस्कारविधिमितादि ॥ २ ॥ ० ॥ २५ ॥ ० ॥ जगदुत्पत्तुपदेशा * दनन्त
 रं संस्कारविधिमाह * वैदिकैर्वित्यादिभिः ॥ १ ॥ ० ॥ २६ ॥

वैदिकैः कर्माभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् । कार्यैः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्यर्च हचरैः

द्विजन्मानामितिकाल * सामानेामनिजुधानात् * भविष्यद्भवङ्गूतानां * द्विजन्मवतां ब्राह्मण * चतुर्विधै
 यानां शरीरसंस्कारः ॥ २ ॥ भविष्यद्भवङ्गूतशरीरस्य * संस्कारद्वयप्रेत्यर्च * पावनः पवित्रकरो * निषेकादिः
 पुण्यैर्बैव * वैदिकैः कर्माभिः कार्याः ॥ ३ ॥ वैदिकैरिति यथोक्त * स्वरवर्णाभ्यामुच्चरितमन्त्रेण * यथोक्ता
 उष्ठानेन च * वग्रापारैर्वैद्विर्द्विर्वक्तृवाः ॥ ४ ॥ नवयथोक्तस्वरवर्णाभ्यां इष्टै * मन्त्रैर्नैवायथोक्ता उष्ठान वाति *
 क्रमेण निषेकादिः कर्तव्य इति ॥ ५ ॥ स्वरवर्णाभ्यां इष्टो हि * मन्त्रैर्नैव स्वार्थमाह * तस्मादमन्तो भवति * नचतैः
 क्रियासिद्धतिः * महाभाषेऽपतञ्जलिनाऽङ्गीकृतं ॥ ६ ॥ उष्टः शब्दः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्या प्रयुक्तो न तमर्थमाह । स राग
 ज्ञो यजमानं हिनस्ति यथेन्तश्च * स्वरतोऽपराधात् इति ॥ ७ ॥ संस्कारस्य सामान्यलक्षणं च * चरकेण कारणज्ञ * तद्यथा
 तददर्शयते ॥ ८ ॥ परिमाणं पुनर्मानं संस्कारः करणं मतम् । करणं पुनः स्वाभाविकद्रव्याणां * मभिसंस्कारः संस्कारो *
 हि यथा धानमुच्यते ॥ ९ ॥ तेषां स्तोयाग्निं सन्निकर्षणैश्च * मयान्तेऽप्यकाल * वशेन भावनादिभिः * कालं कर्षभाजना *
 दिभिश्चाधीयन्ते इति ॥ १० ॥ वग्राख्यातञ्चैतत्तद्यथा * गुणाधानमिति यस्मिन् * स्वाभाविकेद्रव्येऽप्युपगच्छन्ति ॥ ११ ॥
 तेषां गुणानां तत्रयः * दाधानमुत्पादनं च * सम्यक्करणं संस्कार इत्युच्यते ॥ १२ ॥ तेषां स्तोयाग्निं सन्निकर्षणैश्च *
 रमन्त्रैः समन्त्रैश्चाधीयन्ते * जनयन्ते तद्यथा यददर्शयते ॥ १३ ॥ हविः प्रलिप्तसु * कशु * बादिपात्राणां * तोयेन धौतात्
 पवित्रतायुः * उत्पद्यते इति तृतीयः * सन्निकर्षणं * गुणाधानं ॥ १४ ॥ अथचित्तैजसपात्राणामग्निना * दाहाच्छ चित्तगुणाधानं

भवति*विष्णुमूर्तोत्सर्गादन्तरं*मृज्जलघोचैर्नशुद्धिः ॥ १५ ॥ दधिमश्यानात्तक्रमाविलघुल*प्रभृतिगुणाधानंस्या*द्रणि
मश्यानादलिप्तेचाग्नौ*याज्ञिकलगुणाधानं ॥ १६ ॥ तीर्थादिदेशवासवशाच्चयचि*त्वादिगुणाधानंभव*तेषां कालविशेष
तयाच्चसम्भ* जलेष्वादिदेशास्तौ ॥ १७ ॥ वशापारोभावनायात्सैवचोत्पादनाक्रिया । भावनयाक्रिययाहोषधिषुक
ल*क*स्वरसादौगुरुलघु*त्वादितुल्यगुणाधानं ॥ १८ ॥ आदिनात्वभासादिगुणेनापिच* दृक्त्वादितुल्यगुणाधानं*कालप्रक-
र्षादासवारिष्टादिषु*वह्विधगुणाधानं ॥ १९ ॥ भाजनविशेषस्थापनात्पाकादि* करणाद्यगुणविशेषाधानंस्यात् ।
यथाताम्रपात्रेऽपि। एतद्वत्पाकविधानं ॥ २० ॥ आदिनानिवात*चे*स्थितिस्थापनादिनाच*गुणविशेषाधानंस्यात्
॥ २० ॥ एवंमन्त्रेणप्रोक्षणादकै*काग*पञ्चादिप्रोक्षणादगुण*विशेषाधानमितेव*मादिकदहाहर्त्तव* ॥ २१ ॥ सोऽयं
संस्कारोभविष्य*इवङ्गुतानां ब्राह्मण*क्षत्रियवैश्यानामेव*भविष्यङ्गवद्भूतशरीरस्य ॥ २२ ॥ वैदिकै*स्वरवर्णाभा*
सचरितमन्त्रैर्गर्भा*होमादिभिः कर्मभिस्तु*निषेकादिरिहलौके*प्रोक्तचमरणेपिप्रवक्ष्यकार्यः ॥ २३ ॥ निषेकइत्युक्त-
त्तरिच*कारकेसंज्ञायांघञ्*यमभिप्रेत्यास्तियागर्भाग्रये*सेतुवास्त्यवेत्स*शुद्धिद्वगुणाधानं ॥ २४ ॥ तेनप्रथमत्तैर्प्राग्नेतः*
सेकान्निषेकः संस्कारो*गर्भाहोमैर्विधेयैः कर्तव्य इति ॥ २५ ॥ वशासंहितायावृत्तं*गर्भाधानं प्रथमस्मा*वितितत्तु*त्
कथञ्चि*नसंस्कारोभवति*तर्हिद्वितीयावृत्तं ॥ २६ ॥ यतउक्तंविष्णुादिभिः*स्वसंहितायांयथा*तत्रनिष्ठासंहि-
तायांघञ्*गर्भस्यस्युटताज्ञानेनिषेककर्मइति ॥ २७ ॥ शब्देनापुक्ततद्यथा*गर्भस्यस्युटताज्ञानेनिषेकःपरि-
कीर्तितः इति ॥ २८ ॥ गर्भस्येतिगर्भाग्रयस्यस्युटता*स्युटतासाचविज्ञायतेहर्त्तव*प्रोक्षणादुपरात्रंयावत् ॥ २९ ॥
ततःपुनरस्युटताभवतियोनिः*सागर्भाग्रयउच्यते*पुनर्मासान्तेस्युटताभवतियोनिः ॥ ३० ॥ इतिवमास्मिन्निर्गर्भाग्रय*
स्युटतास्यस्युटतश्चभवे*तदुक्तंमनुतायुर्वेदे ॥ ३१ ॥ नियतांदिवसेतीतेसङ्गुचतस्वजंयथा । ऋतौवातीतेनार्यासूर्यानिः
संघ्नियतेतथा ॥ ३२ ॥ मासेनोपचितंकायेधमनीभातदार्त्तवम् । ईषत्कृष्णंतिगन्धञ्चवायुर्गानिखलंनयेत् ॥ ३३ ॥
तदप्राद्विद्वात्कावेवर्तमानमसृक्पुनः । जरापङ्कशरीराणांयातिपञ्चाशतःक्षयम् ॥ ३४ ॥ इति ॥ वशासनापुक्तत-
द्यथा*रजोदग्धनतीयाःसुरातयःषोडशर्त्तवः । ततःपुंवीजमक्लृष्टेयुद्धेक्षेत्रेप्ररोहति ॥ ३५ ॥ इति ॥ वैदिकैःकर्म
भिरितिकिमर्थं*स्वरतोवर्णतश्चादुष्टैर्मन्त्रैस्तु*यथोक्तावृत्तानेनकृतएव ॥ ३६ ॥ निषेकादिःशरीरसंस्कारइह* लोकेच
भेदाचमरणानन्तरं*परलोकेपावनःपतितकरः ॥ ३७ ॥ अधममधममधामोत्तम*वरप्रवरगुणाधानंसादि*जन्मनां
ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानां ॥ ३८ ॥ स्वरतोवर्णतोवापि*दुष्टैर्मन्त्रैरयथोक्तविधानेन*कृतानिषेकादिरकृताभवति ॥ ३९ ॥
स्वरवर्णानांतरदृष्टाहिमन्त्रा*नस्वस्वार्थवाचकाःसांस्तेनसंस्कारासिद्धेस्ते*संस्काराभासाभवन्ति*तुलाएवासंस्का-
रेण ॥ ४० ॥ तथाविधसंस्काराभासेनतुसंस्कृताभासाग्रसंस्कृता*अपिपेतेसर्वेहिजाः*शूद्रैर्द्वावाद्राह्ण*णाक्ष-
त्रियावैश्याएव ॥ ४१ ॥ समवाक्षणासमक्षत्रियसम*वैश्याउक्ताब्राह्मणत्वादनपायात्* उक्तं हिवासासंहितासां तद-
यथा ॥ ४२ ॥ सममब्राह्मणैर्दानं हिगुणं ब्राह्मणद्रुचे । महसृगुणमाचार्येप्रहानन्तंवेदपारणे ॥ ४३ ॥ ब्रह्मवीजसत्-
पन्नोमन्त्रसंस्कारवर्जितः । जातिमात्रोपजीवीचसमवेद्ब्राह्मणःसमः ॥ इति ॥ ४४ ॥ सममब्राह्मणेदानं*मितंतात्रा-
ह्मणइति*सदृशार्थेनचसमब्राह्मणइति*विवरणादेवज्ञेयं ॥ ४५ ॥ एतेनक्षत्रियवैश्याचक्षत्राखातो*क्षत्रवीजसत्-
पन्नो*मन्त्रसंस्कारवर्जितः । जातिमात्रोपजीवीचसमवेत्क्षत्रियःसमः ॥ ४६ ॥ वैश्ववीजसत्पक्षी*मन्त्रसंस्कार
वर्जितः । जातिमात्रोपजीवीचसमोवैपाउच्यते ॥ ४७ ॥ वक्ष्यतेतत्रैवहिस्वयं* शूद्रेणतुसमोक्षेयोयावद्देनजायते

महायज्ञात्*मउष्ठानं देवपितृ*मउष्ठभूतब्रह्मणामितिपञ्च ॥५॥०॥११५॥ अष्टकापार्ष्णयाज्ञ*अविष्णाग्रहायणी*
 चैत्राग्र्युत्तमोतिष्ठ ॥७॥०॥११६॥ पाकयज्ञमंस्थाऽग्नाधेय*मग्निहोत्रं दर्शपौर्ण* मासावग्रयणं चातु*र्मास्यं निरुद्ध
 पशु*स्यमौत्तमणीतिष्ठ ॥७॥०॥११७॥ हविर्ग्रन्थसंस्थाग्निश्री*मोऽत्यग्निश्रीमउक्थ*यः*श्रीऽभिवाजयेयोऽति*रात्रो
 ऽश्रीयामङ्गतिष्ठ*सोममंस्थाचैत्रतेचत्वारिंशत् ॥८॥०॥११८॥ वागेनापेयवृक्तं*सहस्रगुणमचोर्या*ह्यनन्तं
 वेदपारगइत्याचार्य वेदपारगयोर्हयो * लक्षणाभागांतद्वयथा ॥११९॥ अग्निहोत्रीतपस्वीच * वेदमध्यापयेच्चयः ।
 सकल्पं सरहस्यञ्चतमाचार्यं पचते ॥१२०॥ इत्यनेनोत्तमकल्प*संस्कृतः प्रदर्शितः । प्रवरातिप्रवरोच* वेदपारग
 वचनेनतद्वयथा ॥१२१॥ इष्टिभिः पशुवन्मैय*चातुर्मास्यैस्त्वयैवच । अग्निश्रीमादिभिर्ग्रन्थैर्नचेष्टं सदृष्टवान् ॥१२२॥
 मीमांसते च ये वेदान् पङ्क्तिभिर्ज्ञेयमवितरैः । इतिहासपुराणानि सभवेदपारग इति ॥ १२३ ॥ नन्वेवं सति
 द्विजन्म नांशरीर*संस्कारोयैर्दिकैः पुण्यैः*कर्मभिः कार्यैः केनेति*चेत्तत्रोच्यते वैदिक*उपक्रमविद्वाकायः ॥१२४॥
 अतश्चिदेवं प्रकारेण पञ्च*विधं संस्कारविकल्प*मविद्वाननृषिः प्रमादीचतुरः ॥१२५॥ अतश्चोत्तरकालिक*जनैराप
 वचनतयामन्तव*मिति न निनिधाय*सोकरचयित्वोवाच ॥१२६॥ अष्टौ संस्कारकर्माणि*गर्भाधानमिव स्वयम् ।
 पिताकुर्यान्तदगोवातस्याभाविपितृक्रमात् इति ॥१२७॥ प्रमादिनोक्तमिदं युक्तं कस्मात्*वञ्चविधदोषदर्शनात्
 ॥१२८॥ गर्भाधानमिविति भविष्यद्*पत्यस्य पितास्वजाया*गर्भं रेतमग्राधानं*यथास्वयमेव कुर्या* न्नानगोवमि
 चारदोषात् ॥१२९॥ तथाष्टौ संस्कारकर्माणि खलु*गर्भाहोमादिचूडान्त*कर्माणां श्रौतार्थान्नाय*इत्यतश्चान्ता
 मिद्विः ॥१३०॥ प्रागपत्योत्पत्तिः पितृत्वमिदं*रुक्तं हि चरके यथा * सतस्तस्यैव पुंसस्य * प्रागपत्यात् पितृत्वं न
 भवतिः तच्च पत्युद्भवतीति ॥१३१॥ भविष्यद्पत्यस्य पितृत्वसाधु*प्रयोगस्तत्राह प्रमादी*नैवमस्ति चेत्प्रयोगो *
 वात्स्यायनभाषियथा* जनिप्रमाणं प्रमभिनन्दतीति ॥१३२॥ मत्वमेव प्रयोगः स्यात् * पुत्रो भविष्यतीति ननु
 पिता भविष्यतीति स्यात् ॥१३३॥ तत्तापितस्याभाविपि*तदग्रातेति पक्षेऽष्टान्तीन*भवतिसति च पितरि*तदग्राते
 कोदोषः ॥१३४॥ अष्टावितिवर्गगर्भाधानसंस्कार*कर्मादिचूडान्तानि सु*स्तेनोपनयनसञ्चा* न्यकर्तृ कर्तृप्राप्यते
 ॥१३५॥ यदग्राते कोपनयने दीपो*न भवति ततोऽनेया*संस्काराणां सति च*पितर्या न्यकर्तृ कर्तृदोषः स्यात् ॥१३६॥
 तत्राह कश्चित् प्रमादी*गर्भाधानमिविति गर्भाधानं तु * गर्भाहोमादिरेतः*सेकान्तं कर्माच्यते ॥१३७॥ भविष्यद्पत्य
 सापितायथा * रेतः सेकान्तं गर्भाधानं स्वयमेव कुर्यान्नानगोवमिचारदोषात् ॥१३८॥ तथापि तैव स्वयं पुं *
 सवनाऽपनयनान्त*कर्माणां श्रौतार्थमिति ॥१३९॥ एवमुक्तेऽपि केवलपनयन*सग्राहकत्वं कर्तृ निरस्तं भवति* शेष
 दोषो वर्तते एव ॥१४०॥ अपरथायं दोषः*गर्भाहोमादिरेतः सेकान्तं यदि*गर्भाधानं संस्कारः स्यात् ॥१४१॥ तदा
 तद्दिनेऽद्विधा द्वैकत्वा*कथं मथुनमापद्येत*तदङ्गत्वेन वाचनिकमिति चे*त्तदा ब्रूमहेऽत्र दोषं ॥१४२॥ स्वयं ते म
 काज्याते हि * वाचनिकं गर्भाधानं * रेतः सेकान्तं कर्मगर्भाधानं संस्कार इति ॥१४३॥ तेन किं तद्दिनरेतः*सेको
 सर्वप्राप्तसम्भावः स्यादपरयदोषोऽयं ॥ १४४ ॥ यस्मात् पूर्वापितुर्वा*सपिण्डीकरणं क्त्वा * वृद्धिं कृत्वा गर्भा
 धानसंस्कार*कुर्यात्सकथं तद्दिने*मथुनं कर्मापद्येत ॥१४५॥ इतोऽप्यदोषो दोषश्चापरोऽयं * यातु खलु नृत्तु
 मतीविधवासा*त्तस्य ऋतौ जाते सति*निधोगात्सुतीत्पादजे ॥१४६॥ रेतः सेकादेवरादिगर्भा* धानसि वडं
 सवना*दुपनयनान्तानां श्रौत*संस्कारकर्माणि कुर्यात् ॥१४७॥ क्षेत्रिणो हि क्षेत्रजः पुत्रः * पुत्रप्रतिनिधिस्तु मनुना

तद्वयथाचार्ते ॥ १४८ ॥ यएतेऽभिहिताः पुत्राः प्रसङ्गादनवीजजाः । यस्मिन् वीजतो जातास्तस्य तेनेतरस्य ॥ १४९ ॥
 चैव जादोन्मानेता नेकाद्वयथादिता । पुत्रपतिनिधोनाङ्कः क्रियालोपान्मनीषिणः ॥ १४९ ॥ यत्तु गर्भा
 धानं नरेतः चेकान्तं * गार्भहोमादिमात्रवर्त्तते ॥ १५० ॥ तद्विपुं सवनादीनां श्रौषिता * कथं गन्तव्याभावेपि किं *
 तदनां पुंसवनसो * मन्तीन्मयने कथं तत् * न च तद्विहितं शास्त्रे ॥ १५१ ॥ अपरथायं दीपः * उपनयनं च तृपिता कथं गन्तव्या *
 पितापङ्क्तिद्वयकः स्यात् ॥ १५२ ॥ वक्ष्यते आहो वक्ष्यते येषु * ब्राह्मणे पुत्राचार्याः * ब्राह्मणः पङ्क्तिद्वयकः ॥ १५३ ॥
 तत्रापिमादोक्तयि * हाचष्टे पुत्राचार्याः * उपाध्यायाय स्याति ॥ १५४ ॥ तदप्युक्तं पुत्रः किं * भृतिं गृहीत्वा पितरं *
 मध्यापयति वक्ष्यते चार्त्तं व ॥ १५५ ॥ एकदे शन्तु वेदमं वेदं * ज्ञानं पिवापुनः । यथापयति बन्तुं यथापयति स उच्यते ।
 इति ॥ १५६ ॥ असाचवर्जनं पृथगुक्तमत्र * भृतकाध्यापकाय भृतकाध्यापितयः । इति तेन पुनरुक्तं स्यात् ॥ १५७ ॥
 एवं पिता यदि पुत्रमाश्रयं * कर्त्ता स्यात्तदायस्त्व * पितृताचार्यत्वानां साङ्ग्यं * साङ्ग्ये दीक्षित्यै प्राज्ञोपपद्यते ॥ १५८ ॥
 वक्ष्यते ह्यार्त्तं तमे देन * निषेकादीनि कर्म्मणि यः करोति यथाविधि । स श्रावयति चान्ते नमविप्राय रुच्यते ॥ १५९ ॥
 उपनीयतु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्दिशः । सकल्पं सवहस्य ज्ञतमाचार्यं प्रचक्षते ॥ १६० ॥ इति पितरिगुरुत्वमा
 चार्यं वक्ष्यते * भेदेनातिथेयामात्र * तद्वयथाचपदस्यते ॥ १६१ ॥ उपाध्यायान् दशाचार्याः आचार्यगणां शतं पिता ।
 सहस्रं तृपितृन्मानागौरवेणातिरिच्य इति ॥ १६२ ॥ अत्राचार्या गिर्योनिषिकादि * स कारकं न तूपनीयतु यः शिष्यः *
 मितरादिलक्षणः स हि * ब्रह्मदः पितापितृतो * गरीयानत्र वक्ष्यते ॥ १६३ ॥ उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः
 पितेति एतमनो पिदोषा उपनयनं प्रकरणे दर्शयिष्यते ॥ १६४ ॥ इति वं वक्ष्यविधोपादष्टौ * संस्कारकर्म्मानीति
 स्तोमोऽनार्यः * प्रमादितं वकृतस्त्वशास्त्रिकः ॥ १६५ ॥ तर्हि वैदिककर्म्मविदाकेन * कथं दामं संस्कारः कर्त्तव्यः * इति चे
 तत्रोच्यते ॥ १६६ ॥ वैदिककर्म्मनिदापितु रनेतदस्य वीमहायस्थितो सन्निधौ * स्थापयित्वा तु गार्भहोमं कृत्वा ॥ १६७ ॥
 यथोक्तान् पुष्टानेन गार्भधानं संस्कारः कार्यः * शुक्रयोगितजनप्रा * माणशरीरसंमध्या * गर्भाशये वासे भविष्याद्वयथा
 न्ते ॥ १६८ ॥ एवं यत्तदस्य तिसापेक्षं कर्म्म * तत्रैवं कार्यं यत्तत् नरपेक्षं * तत्रतथैव कार्यमिति ॥ १६९ ॥ ० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
 नन्वेवं संस्कारैः कृतैः * किं स्यादनेन कर्म्मभिः * किं फलं भवति ते चकोरुं संस्काराः * कदाकथं कस्य दानाकार्याः
 इत्यत्राह गार्भरिति ॥ १ ॥ ० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गार्भहोमैर्जातकर्म्म चौडमौज्जीनिवद्वैः । गार्मिकं वैजिकं चैव नो द्विजानामपसृज्यते ॥ २७ ॥

गार्भहोमैर्जातकर्म्म एको गार्भहोमः पुंसवनं चैकं * भीमन्तोन्नयने चैकं * इति त्रिभिर्गार्भहोमैर्गार्भहोमैः शब्देऽ *
 मेधेवासजातमेनः ॥ १ ॥ तैर्जातकर्म्मादिभिश्च * वैजिकं शुक्रयोगितजातमेनो * द्विजानामपसृज्यते ॥ २ ॥
 इति भिर्वैदिकं मन्त्रैः कर्म्मभिर्वैजगर्भैर्यथ * पापमाजं नयणाधानं ॥ ३ ॥ अपरेच गुणायथास्व प्रकरणे वाख्या
 स्यन्ते * ह्यध्यानां प्रवीषणार्थम ॥ ४ ॥ याज्ञवल्क्येन स्वसं ह्यतायास्तं * चौडान्तकर्म्मभिर्वाज * गर्भसं
 झवपापं पशमनं नतद्वैदिकं स्यात् ॥ ५ ॥ उभयत्र प्रतिषेधाभावात् * मनुनाहिनं वक्ष्यते विनामौज्जीवन्धनं वैज
 गर्भहोमोऽपसृज्यत इति ॥ ६ ॥ न च याज्ञवल्क्येनोक्तं * मौज्जीवन्धनं वैजगर्भहोमोऽपसृज्यत इति ॥ ७ ॥ गार्भ
 धानपुंसवनं भीमन्तोन्नयनादि चूडान्तं वैजगर्भजपापमनं ॥ ८ ॥ वैदोपनयनेन तु * तदपमनं वेदे च *
 जन्मवेदादध्यायनादि पुष्पिकारयणाधानं ॥ ९ ॥ तेन चूडान्तकर्म्माणि नैकांतेन कर्त्तव्यानि वासादिकाणीनानां

गर्भाधानादाभावदृष्टे रूपयनस्य (वस्थानमित्युक्तं ॥ २७ ॥ गृह्यायमेव कर्मभि र्थं शरीरसंस्कृतस्य *
नदाहस्वाभ्यामेनेत)दि ॥ १ ॥ ० ॥ २८ ॥ ० ॥

स्वाध्यायेन व्रतैर्हीमैस्त्रैविद्रेने ज्ञयासुतैः । महायज्ञैर्यज्ञैर्ब्राह्मीयं क्रियते तनुः ॥ २८ ॥

स्वाध्यायेन व्रह्मयज्ञेन * नित्ये दादिपाठेन * व्रतैर्यान्दायणादिभिः * हीमै रग्निहोत्रादिभिः ॥ १ ॥ त्रैविदेऽनति
वेदोक्तकर्मणे ज्ञाध्यायेन * वाजपेयादिना उतैः * स्तोत्रपादनेन च * महायज्ञैर्यज्ञैश्चैतैः * रियं तद्वर्गान्मौक्ति
यते ॥ २ ॥ ० ॥ २८ ॥ ० ॥ अथ कर्तव्यसंस्काराणां कालमाह प्राङ्नाभितो वमादि ॥ १ ॥ ० ॥ ० ॥

प्राङ्नाभिवर्द्धनात् पुंसो जातकर्म विधीयते । मन्त्रवत्प्राशनं चास्य हिरण्यमधु सर्पि
षाम् ॥ २९ ॥

गर्भैरित्युक्ता प्राक् पुंसं यो गाढत् * गर्भाधानकालः सिद्ध * स्तदानिधिककर्म * प्रागुपस्थाभिवर्द्धनेऽ
पुंसवन् ॥ १ ॥ पठेऽष्टमे वासौ मत्तो न्नयन * मिति विष्णु याज्ञवल्क्यौ * सौमन्त्र्याह मे मासौ तिवर्गसः * इत्युक्तं
अपि तमेव ॥ २ ॥ पुंसो जातस्य पुत्रस्य * प्राङ्नाभिवर्द्धनादि त * नाभिनीच्छेदनात् पुंसं * वेदोक्तमन्त्रेण जातकर्म
विधीयते ऋत्विगादिभिः ॥ ३ ॥ कर्मविविधा यजारित हिरण्यं किञ्चित्किञ्चिन्मधु सर्पिष्य * गवामेषां मिथीकृतानां * मस्य
मिश्राः प्राशनं च * मन्त्रेनैव विधीयते ॥ ४ ॥ ० ॥ २९ ॥ ० ॥

नामधेयं दशम्यान्तुद्वादश्यां वापि कारयेत् । पुण्येतिथौ मुहूर्त्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्विते ॥ ३० ॥

नामधेयमित्यादि ॥ २० ॥ अमाजातस्य बालस्य * दशम्यान्तुद्वादश्यां वापि कारयेत् * मेकादशेऽहनिनामधेयं
पितृभ्यां कारयेत् ॥ १ ॥ द्वादश्यां रात्रावतीतायां त्रयोदश्यां दश्यां हनि च त्रियस्य * वाशब्दात्पञ्चदश्यां रात्रावतीतायां षोडश्यां
त्रिंशस्य ॥ २ ॥ त्रिंश्यां रात्रावतीतायां * भेकतिंशेऽह्निषूद्रस्या * मन्त्रे पितृभ्यां नामधेयं कारयेत् ॥ ३ ॥ विष्णुना चैव
सुक्तं स्वसंहितायां * जाते च दारके जातकर्मणां चैव * वरपगमेनामधेयमिति नानयोर्विरोधः ॥ ४ ॥ यद्दिपुदिनेषु ननाम
धेयं * कारयेत्तदा पुण्येतिथ्यादिषु * यथाविधिनानामधेयं कारयेत् ॥ ५ ॥ ० ॥ ३० ॥ यस्य यन्नाम * उर्यात्तद्दश * मङ्ग
लमित्येवमादिस्त्रीकः ॥ १ ॥ ० ॥ ३१ ॥ ० ॥

मङ्गलं ब्राह्मणस्य सप्तम्यात् क्षत्रियस्य वलान्वितम् । वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रास्तु जुगुप्सितम् ॥ ३१ ॥

ब्राह्मणस्य मङ्गलं नामधेयं * शिवभद्रादिकं शुभमूचकं * क्षत्रियस्य वलान्वितं शूरादि ॥ १ ॥ वैश्यस्य धनसंयुक्तं
द्विवसुरामधने * तेजवमादिकं नाम ॥ २ ॥ शूद्रस्य जुगुप्सितं नाम * दीनभङ्गुरादिकं * मिति पायिकाभिप्रेतं ॥ ३ ॥ ० ॥
विष्णुना चोक्तं स्वसंहितायां * मङ्गलं ब्राह्मणस्य * वलवत्क्षत्रियस्य * धनोपेतं वैश्यस्य * जुगुप्सितं शूद्रस्य ॥ ३ ॥ ० ॥
प्रकारान्तरेण नामकरणमाह शर्मवदित्यादिकमेकस्त्रीकम् ॥ १ ॥ ३० ॥

शर्मवद्ब्राह्मणस्य सप्तम्यात् क्षत्रियस्य वलान्वितम् । वैश्यस्य पुष्टिसंयुक्तं शूद्रास्तु प्रैधसंयुतम् ॥ ३२ ॥

शर्मवदित्यादि मनुष्या * आपितं हिशर्मयुक्तं * मितिशर्मादि कमथ * वाशर्मान्तं ब्राह्मणस्य
 तिवोद्वयं ॥ १ ॥ एवं शेषाणाञ्जज्ञेयं * तेनशिवशर्माशर्मचरित * एवं शिशुपालःकभृति * राज्ञावाही
 भूपादीनाम् ॥ २ ॥ इयशक्तिर्नामधेय * विधानस्यानिगमार्थ * शास्त्रेतिहासयोगोक्त * धौतार्थशक्तिःषड्
 धा * भिहितान्ते यमहापराणोऽग्निना ॥ ३ ॥ उभौविधिनिप्रिधौचनिशमा नियमावपि । वैप्रमपरिरुद्धा
 चतदीयापड् विधोक्तिका ॥ ४ ॥ इति ॥ तेनापरोक्तनामधेयकरण * मपिसङ्गच्छते प्रति * प्रिधाभावेन
 मनुना*ह्यनुमतंभवतीति ॥ ५ ॥ विष्णुपुराणे चोक्तं तु * शर्मवदित्याह्मणस्योक्तं * चतस्रवर्त्मस युगम् * उपदासान्तकं
 नाम*प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥ इति ॥ अत्रापिप्रशस्तपदेनानियमांक्तिरियमिति*स्वापितं तेनानातोक्तं * नामधेयहा
 नुमतम् ॥ ७ ॥ शङ्खेनतूक्तं । अगौचेतुवातिक्रान्तेनामकर्मविधीयते । नामधेयचक्रत्तवंप्रदणानाञ्जसमाचरम् । मा
 ङ्गलं ब्राह्मणस्योक्तं चित्रियस्यवलान्वितं । ते शस्यधनसंयुक्तं शूद्रस्यतुजुगुप्संतम् । शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं
 वर्मान्तं चित्रियस्यतु । धनान्तं चैव वै शस्यदासान्तं ज्ञान्तं गजन्मनः । इति । मनुवचनेमनुष्या * तत्प्रतिप्रिधाभावान्निवि
 र्त्तं शङ्खेनोक्तं ॥ ११ ॥ यमेनोक्तञ्चशर्मादेवशविप्रसावर्मान्ताताचभुजः * भृतिदेत्तश्चैव शस्य*दासः शूद्र*नामच ।
 इति ॥ ८ ॥ यथाशिवशर्माविष्णु शर्मावाम*देवः कृतवर्माभौष*बर्म*तादिनामैवतनामान्ते ॥ ९ ॥ यस्ववगचश्रे*सर्वप्रां*
 नामान्ते शर्मादिशब्दः * प्रयोक्तव्य इति यथा * रामकृष्णदेवप्रश्नेति ॥ १० ॥ तदमाधुनहिकयि, न्यरीचिं बर्मादिपता
 मि*तेर्बर्पणं करोति ॥ ११ ॥ भायिकाभिप्रायेणेते*श्रीङ्गलादिभ्युक्तनाम*करणं कर्त्वादिभिरुक्तं ॥ १२ ॥ पाणिनीयम
 ह्यभाषे*वशाकरणमाप्रयोजन* मेक*क्तं दशमां पुत्रमेति * तन्नामकरणं नावैयाकरणः * कथिच्छृक्तीतिवि
 धातम् ॥ ११ ॥ यतउक्तं जातिसूत्रीये * दशमं गानि श्रुतितायां * परेऽहनि सपुत्रास्त्री* ॥ १२ ॥ रुर्व
 गस्यौपधैगेरिसर्पपैय * स्नातालधृत्तवस्त्रं * परिधायपवित्रेष्ट * लघुभूषणवतीचक्षुसं स्युग्रमङ्गलानि ॥ १३ ॥
 उचितामर्चयित्वाचदेवतां * शिखिनः रक्तशामोऽवाङ्गाय* साधु ब्राह्मणानस्वस्तिवाचयित्वा ॥ १४ ॥ वमारक
 मङ्गते न*वाससैताश्चादयेत्प्राक् * पिरससदृशिरसं वा संवेष्टा ॥ १५ ॥ देवतापूर्व*दिजातिभाः प्रणम*तीव्राक्ता
 वमारस्यकारये*न्नाक्षत्रिकं रामाभिप्रायिकञ्चेति ॥ १६ ॥ तत्राभिप्रायिकं नाम * धौतवदादान्तस्थान्तशर्मान्तञ्च*
 द्दक्षिपुरुषान्तर* मनवप्रतिष्ठितञ्च ॥ १७ ॥ नाक्षत्रिकन्तुनक्षत्र * देवतासंयुक्तं कृतं * द्वाचरं चतुरक्षरं वा ॥ १८ ॥
 इति ॥ इति ब्राह्मणवाल्मस्य*नामकरणमेवमेव*चित्रियादीनां मातुवशीचवापः गमेनामकरणं विष्णु वचनादिद्वेयम् ।
 ब्राह्मणादीनांप्रसूतानां ह्यगोच*वापगमणकादृश* हादिपुभवतीति त*द्विहांसः शूद्राविषये , पौठोनसिवच
 नंतु ॥ २० ॥ सर्व्वतर्णीस्त्रीविषये प्रमादतो*वाचक्षतेतदसाधु ॥ २१ ॥ इति एवं नामकरण*विधाने धौतवदादि*संज्ञा
 नावैयाकरणो*वेदतस्मादु*करणं * हिजैरधे*तवामिति प्रयोजनम् ॥ २२ ॥ प्रायेस्त्वैवमाभिप्रायिकं नाम * सर्व्वयुगे
 वान्निह्यते सर्व्वेण*वर्णं न कचिन्माङ्गलादियुक्तं ॥ २३ ॥ ० ॥ ३२ ॥ ० ॥ अशस्त्रीणां नामकरणमाह*स्त्रीणां छर्वादा
 मिति ॥ १ ॥ ० ॥ ३२ ॥ ० ॥

स्त्रीणां सुखोद्गमकूरं विस्पष्टार्थं मनोहरम् । मङ्गलं दीर्घवर्णात्तमाशीर्ष्वादाभिधान
 वत् ॥ ३३ ॥

ब्राह्मणादि वालिस्तानां * नामधेयं सखोदासखेनोच्चार्य * मकुरमकष्टकरं * त्रिस्पष्टा भीमनीहर
अवर्ण * ॥ १ ॥ मङ्गलध्वारणेशभसूचकं * दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादार्यकंच * यथोक्तविधानेनैव * पिता
कारयेदिति ॥ २ इति वंस्तं समस्तं वा ब्राह्मणादिकनानां * नामधेयेकृते विवाहे निष्पन्ने * क्रियाविधौ हिजातीनां
देवान्तं भूद्रायादासन्तम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मचरियवैश्यानां स्तिषादेवान्ततामृता । दासन्ततातु भूद्राया इति शास्त्रे
वावस्थितम् ॥ ४ ॥ ० ॥ १२ ॥ ० ॥ एव नामकरणं कृत्वा * तदन्तरं ये संस्काराः * कर्तव्यास्तानक्रमेणाह * चतुर्थं मासी
तादि ॥ ० ॥ १४ ॥

चतुर्थं मासिकर्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् । पष्ठेऽन्नप्राशनं मासि यदेष्टं मङ्गलकुले ॥ ३४ ॥

शिशोर्जात्यन्तरं चतुर्थं मासितु * गृहान्मिक्रमणं कार्यं * याज्ञवल्की नापुनः * अह्नोकादशे
नामचतुर्थं मासि निष्क्रमः ॥ १ ॥ वासेनापुनः स्वसंहितायां यथा * एकादशेऽह्नि नामार्क * सोक्षामासि चतुर्थके
इति ॥ २ ॥ यज्ञेन चोक्तं * चतुर्थं मासिकर्तव्यमादित्यप्रदर्शनमिति ॥ १ ॥ विष्णुनापुनः चतुर्थं * मास्यादि
तादृशं नमिति * तेन यद्यमश्चनं पठति ॥ २ ॥ तत्संस्तुतीये कर्तव्यं मासि मूर्ध्यासादृशं नमिति तत्क्षिपकवप्रादः ॥
तत्संस्तुतीये कर्तव्यमिति विपाठो * मन्वादीनां बहूनां वचनदर्शनात् ॥ ३ ॥ पष्ठेऽह्नेति ॥ * जातस्य शिशोः पष्ठे मा
सि यज्ञे *ऽन्नप्राशनं यज्ञकुले * पूर्वकस्य चिदन्नप्राशने यदा * कृते मङ्गलमभूत् * चेष्टम् ॥ ४ ॥ * ॥ १४ ॥ * ॥ क्रमिक
लादाह चूडेतादि ॥ ० ॥ ३५ ॥ ० ॥

चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव चूडा । प्रथमेऽव्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनात् ३५

द्विजातीनां सर्वेषामेव चूडा * कर्मधर्मतः प्रथमेऽव्दे कार्यं * तृतीयेऽव्दे वा श्रुतिचोदनात् ॥ १ ॥
याज्ञवल्कीनोक्तं चूडा * कार्यायथाकलमिति ॥ २ ॥ ० ॥ वासेनोक्तं पष्ठे यामाह्नमश्रीयात् चूडाकर्म
वर्त्तयितुम् । कृतचूडे तु बाले च कर्णवेधो विधीयते ॥ २ ॥ इति ॥ यज्ञेन चोक्तं पष्ठे न्नप्राशनं मासि चूडा
कार्यायथाकलम् । इति ॥ ४ ॥ यस्तु स संस्कारार्थेति पतेरनुस्वकालाच्चेत्कथंचन । ज्ञातएव कर्तव्यतास्योपनय
नादधः । इति ॥ ५ ॥ स्वकालादतिपतितः * संस्कारान्तरं संस्कारात् * पूर्वकर्तव्ये इति वं * सर्वं संस्कारा उपनयना
दधी * ननु गपन्नचंपयात् । इति ॥ ६ ॥ ० ॥ ३५ ॥ क्रमिकला उपनयनश्चास्ते * गर्भाष्टमेऽव्दे इत्यादि । १ ॥ ० ॥ ३६ ॥ ०

गर्भाष्टमेऽव्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् । गर्भादेकादशे रात्रौ गर्भात्तु द्वादशे विशः ३६

उपनायनमित्युपनयतु * भवानित्यतः प्रयुङ्क्ते * तदुपनायनवप * नयनक्रियायां चोदनां कुर्वीत *
णिजन्ता उपनीजो लुट् । १ । निषिकादिकर्माणि स्वयंकरणे * न विहितानिोति * स्वयमकर्तव्यानि सुगः ॥ २ ॥
तर्हि पित्रादिभिः स्वयं कार्याणीति प्राप्तौ * तत्प्रतिषेधार्थं णिचा * पित्रादीनां प्रयोजकत्वं स्वगपितम् ॥ ३ ॥ उपनय
नान्ताश्च क्रियाश्च पित्रा * दधी ब्राह्मणान् नियोजयेयुरिति * नतु उपनयनमेवोपनायनम् इति ॥ ४ ॥ गर्भाष्टमेऽव्दे ब्राह्मण
स्येति यो * ब्राह्मणान्मन्त्रैः खोदायां * ब्राह्मणकणगायां वा * क्षत्रियकणगायां वा * वैश्याकणगायां वा जातः । १ । य
श्च ब्राह्मणादपरब्राह्मणे न * मन्त्रे खोदायां ब्राह्मण * कणगायां क्षत्रियकणगायां वा वैश्याकणगायां वानियुक्तायां । २ ।

आङ्गिहाभिधिते न * ब्राह्मणसगर्भादापोऽश्वप्र * वयोनापासावित्रोनातिवर्त्तते ॥ १ ॥ गर्भाष्ट
मेऽद्देइतोवृत्ते * गर्भादापोऽश्वप्रदिति ॥ ३ ॥ विष्णुणापिहे तदचनदय * गर्भादाश्विप्रद * तस्मादन्तरं ते
प्रांश्चेतोऽङ्गुता * वज्रवधधनेनोक्तं ३ तत्रगर्भेतासावृत्ते * रसक्ताभावदर्शनाः दत्तापिपूर्वतोर्गर्भेतासावृत्त
न्तिरिष्टा ॥ ४ ॥ याज्ञवल्केनापिस्वसंहिताया * उपनीययस्त्रितोदि * द्वाविंशति * स्त्रीकावृत्ताभिहितं ॥ ५ ॥
आपोऽश्वद्विद्विंशच्चतुर्विंशच्चरत्सारात् । ब्रह्मचरविशंकालश्रीपनायनिकः परः ॥ इति ॥ ६ ॥ तत्रापिग
र्भाष्टमेतासागर्भप्रद * सावृत्तेर्नासम्भवः ७ वासिचस्वसंहितायावृत्त * विभोगर्भाष्टमेतत्रैककादशेतथा ।
दादश वैश्राजतिस्त्रुततोपनयमर्हति । ८ तसाप्राप्रव्रतसायं कालः साद्विगुणाधिकः । वेदव्रतचुतोव्रातः स
व्रातः स्त्रीममर्हति ॥ इति ॥ ९ ॥ अत्रद्विगुण इतिनोक्ता * द्विगुणाधिकइतिउक्ता * गर्भाद्विगुणोऽब्दः कालो *
ऽधिककालो * नास्मादधिकः कालोस्तु प * नयनसोतिखापितं । १० । इत्वंविशुवचनादिदर्शनात् * शङ्खवचनेपि
गर्भा * दितोसावृत्तिरिष्टा ॥ ११ ॥ पूर्वस्त्रीकेप्रतेऽङ्गं गर्भादितुक्ता * परस्त्रीकेतदनद * दन्तिनिधौशापनात् ॥ १२
तदयथागर्भाष्टमेऽद्देकर्त्तव्यं ब्राह्मणसोपनायनं ॥ गर्भादेकादशिराश्रीगर्भात्तुदादशेविशः १३ प्रोदशब्दस्वविप्रस्य

दाभिः च त्रिषु तान् ॥ विंशतिः सचत्कात् वैष्णवापरिकीर्तिता ॥ १४ ॥ गर्भादाषोडशादितोऽव* वाख्यानमवि
हान्यः समर्थादायामाङ्गश्च इ*तुक्ताद्यद्यमवचन*निदर्शयति तद्यथा ॥ १५ ॥ पतितायसासावित्रीवर्षाणि
दशपञ्च ॥ ब्राह्मणसाविषेणितथाराजनः शैशयोः ॥ १६ ॥ प्रायश्चित्तयन्तरेषां प्रोवाचवदतां वरः । विवस्वतः पतः
सोमात् यमो धर्माय तत्तु विन् ॥ १७ ॥ मण्डितं वपनं कृत्वा त्रतं कुर्यात्समाहितः ऋषिर्भोजयेद्दन्त्राह्मणान्
यज्ञसमवा । इति । अतश्च पञ्चवेति*दाद्यमासपयान्तं* प्रसवकालमभिप्रेतयमेन * स एकवत्सरस्तः परं पञ्चदश
वर्षं ॥ १८ ॥ तथाराजर्षयोर्यो*रिते कवि*श्रवणं तु च त्रिषु सा * तयोर्वि*श्रवत्सरं वै शस्येति * सर्वं तच्चाद्वि
रुद्धं ॥ २० ॥ तस्मिन्मर्थादायामाङ्ग*जन्मनः प्रथमपञ्चदश्याद्वद्गणनायां ॥ २१ ॥ नवमदशमं कादशमासेषु *
जातानां त्रिहेः क्रमासा*नूनाभ्यन्तीति दोषः ॥ २२ ॥ गौतमेनाभिहितं हि*प्राप्रोपनयनात्काम * चारवादभञ्जोऽङ्क
तोऽब्रह्मचारो*यथोपपादमूत्रपुरीषोभवेत् ॥ २३ ॥ नासाचमनकल्पोवि*दतेऽनात्वापमाजनं*प्रधावनावाक्षणे भः
॥ २४ ॥ नतदपस्यर्शनाशौचं न त्वेवै * नमग्निहवनवलिहरणयोर्नि*युज्जगन्ब्रह्माभिवर्गाहारये * दनोत्सृधानिनय
नात् ॥ २५ ॥ इति । दक्षसंहितायां चोक्तं *जातमात्रः शिशुस्तावदद्यावदष्टौ समावयः । सहिगर्भसमीचीयोवाक्तिमात्रः
प्रदर्शितः ॥ २६ ॥ भक्त्या भक्ते तथापेयेवाचावाचे कृतानृते । अस्मिन्काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते ॥ २७
उपनीतसं दोषोऽस्ति क्रियमाणं विगर्हितैः । अप्राप्रवातहारोऽसौ यावत्प्राङ्गवापिकः ॥ २८ ॥ इति यमेनापि भि
हितं हि*जनैकादशवर्षसंपञ्चवर्षात्परसाच । प्रायश्चित्तं च वै द्वातापितानोवापितान्भवः ॥ २९ ॥ अतोवालतर
स्योपि नापराधीनपातकम् । राजदण्डोनतसां स्ति प्रायश्चित्तं न विदते ॥ ३० ॥ इति ॥ अतस्ते चित्प्रमादिनोभाषन्ते *
अष्टौ मंस्कारकर्माणि गर्भाधानमिव स्वयम् । पिता कुर्यात्तदनोवातसां भावे पितृक्रमादिति ॥ ३१ ॥ केनचित्*मा
दिना कृतं स्त्रीक*साधं मत्वा प्रभाषन्ते *पिता पुत्रस्योपनयनान्तं *सु*संस्कारान् कुर्यान्मनानाः ॥ ३२ ॥ तस्य पितु रभावे
पानोवा*यगा*दितितद्वाधुवङ्क*दोषादिति प्राग्दर्शितं ॥ ३३ ॥ पिता कुर्यात्तद्वेगोवा*तस्यां भविषीति यदुक्तं तत्र*चां
परोऽयं दोषोऽष्टः ॥ ३४ ॥ तस्यां भविषानः कुर्यात्*दितुक्तासिद्धौ यत्तदन इत्युक्तं । तत्र तत्पदग्रहणं *मधिकांशवाक्य
दोषः ॥ ३५ ॥ ततोऽपि तस्यो भविष्यतीति*किमनोनाभावः * पितु रनोऽनाभाववान्*यः सकुर्यादिति चे ॥ ३६ ॥
तदोजीयति पितरि*पितु वनाः सर्व एव*कर्तुं महति प्रोगमांश्च पितु * न संभवति न हि प्राक्*पितु रपत्तेः पुत्रः स्यात्
॥ ३७ ॥ तस्मिन्चातान्तां भवि*यदापितां सन्निधौ नास्ति तदानीं* कुर्यादयवाधुं सांभावः पितरि*कृतेऽनाः कुर्यादिति
चेत् ॥ ३८ ॥ तदा वङ्गशोक्तवाचहार*श्रुतिर्नैवोपपद्यते*श्रूयते हि क्वांन्दो गोपनिषदि ॥ ३९ ॥ उक्तं लक्ष्मीविततस्य*
पुत्रः प्रवेतकेतुः पितु *रनन्तरं ब्रह्मचर्यं द्वादशवर्षं*कृत्वा नूचीनमानौ भूत्वा समावृत्तः पितुरग्रेऽगता ॥ ४० ॥ जीवति दशर
थे सन्निहिते च*वशिष्टो रौमोऽपि नाययत् । जीवति च वषट् वे रौमकृष्णौ* सान्दीपनरूपानाययति ॥ ४१ ॥
तस्मात्तस्यो भवितदनः*कुर्यादितिसङ्गतमि*तापरेच दोषोऽष्टः ॥ ४२ ॥ पुत्राचार्यस्य याज्ञान्*भोजिब्राह्मणपङ्क्ति
दूषकत्वं*शुश्रूषिताचार्योऽपि च*साङ्गस्य*दोषो भवति ॥ ४३ ॥ यदि हि पिता पुत्रस्य*पुंसवनादि संस्कारान्*कुर्यात्
तदा शुभं भवति यद्दुपनयनं संस्कारं कुर्यात् तदा ब्रह्मदाता भवेत् ॥ ४४ ॥ तदेकस्मिन् पितरियुक्त्वं च*पितृत्वं च ब्रह्म
दात्वं च युग*पदं भवति ततो भेदोक्तिन स्यात् ॥ ४५ ॥ वक्ष्यते ह्यत्रैव स्वयं*आचार्यो गणायतं पिता *गौरवेणातिरि
चने*उत्पादकब्रह्मदातो*गरीयान् ब्रह्मदः पिता ॥ इति ॥ ४६ ॥ एकस्मिन्निधौ ज्ञात् कर्षाप * कर्षवचनात्

पतिर्भवति*तथाणांयोग्यतां व*नकदापिप्रभवति ॥ ४७ ॥ पितुर्भावेहानिऽष्टौ*संस्कारकस्मादर्थः*दि
तुक्तेः कथंचन*स्कारकरो* दशगुणगोत्रान्*पितृजातयोभक्ति ॥ ४८ ॥ पितरमपेक्ष्यगरीयान्ब्रह्मदः* पि
तेतिवक्तव्यंक्षेत्रो* भवतीतिदंनयसात् ॥ ४९ ॥ पितृपत्नीते पुत्रे द्विविधः*प्रजात्यद्युपयत्सग*दीरसमजात्*चै
वानौरस*प्रजात्यन्तेतिदयथा ॥ ५० ॥ तस्मिन्नेतृशक्त्यायां*इयमिहवैपुरुषमा*रेतीव्राह्मणस्यार्द्धनाभे*रर्वाचन
व्रमयेत ॥ ५१ ॥ तद्वद्वैनाभेस्तेना*स्थानौरसी*जाजायते*चउपनयतिचतुसाधु करोति ॥ ५२ ॥ अयद्यर्वाचीननाभे
स्तेना*सौरसीप्रजाजायते*यंजननांजनयति ॥ ५३ ॥ तस्माच्छ्रद्धिप्रमन्*चानमर्जाऽभ्योति*नवदन्तीतिहारीता ॥ ५४ ॥
ननत्रिजान्द्वेधा* स्यत्रावस्थाकुत्रापिनिभिः*कृताअपरयशोऽयं* पितृपत्नीतस्यमातः* सकाशेपयमभिधा*
विधानंनोपपद्यते ॥ ५५ ॥ यदाहपितापुत्रउपनयति*तदासाताचार्यगुरु* कृत्विष्टाभवति ॥ ५६ ॥ वक्ष्यते
स्वयमत्रैव*मातरंवास्वमांवासातृभिर्गोत्रिणाम् ॥ भिक्षेभिमिक्षां प्रथमं*याचैनंनातमानयेत् ॥ इति ॥ ५७ ॥
गुरुकृतेभिक्षा*प्रतिप्रीतिवक्ष्यतेऽत्र*गुरोः कृतेभिक्षेतत्रानिजलरस्यु ॥ अलाभेत्तनागेद्यानां*र्द्धं*र्द्धं विवर्जयेत् ॥
इति ॥ ५८ ॥ अत्रार्द्धं तर्द्धं नेनगुरु*उल्लवर्जनापरादा*नास्तिनञ्जातिस्तद्वत्*तासापयार्द्धं*वर्द्धं ॥ ५९ ॥ मातरंवास्वमा
रंवे*तिप्रथमभिक्षाविधानं*द्वितीयादिसिन्धुना*सातादःसकाशेतिशेषोऽर्थः ॥ ६० ॥ एतमेतदुक्तं श्रेयं*वेमोप
नीतमासीता* स्वसामांस्वजांवातृदार्थांस्तेनितिष्टाभवति*उपनीतपत्येदिति*प्रथमभिक्षाउपपत्तेः ॥ ६१ ॥ अपरय
क्षोपयत्*पितृपत्नीपुत्रउपनयेतदा*कृत्विष्टाभ्योति*प्रमन्*वृद्धस्यसायात् ॥ ६२ ॥ वक्तव्यंयः यः गुरु
नदृष्टिं*नित्यमिदमवाचरेत् ॥ गुरुपुत्रेपुत्रार्थे*गुरोरायैवस्वयमु ॥ इति ॥ ६३ ॥ एवमपरयशो*योप्रत्यक्षारीभेक्षितः*
मातृमातृचार्योपितरि*स्थितेकनिष्ठे*आतरि*गुरुवदृष्टिप्रमन् ॥ ६४ ॥ अतउक्तमाचार्येतिस्त्वुपेते*गुरुपुत्रेयमास्थिते ॥
सपिण्डे*गुरुदारेपुगुरुवदृष्टिमानरेत् ॥ इति ॥ ६५ ॥ अपरयशो*दीपो* पितृपत्नीचार्थे*नतेन*गुरुस्यमातृपुत्रिणसा
याचं*क्षिपिष्यतिवयनाशोवभवति ॥ ६६ ॥ क्रिमाचार्यं अरण्योचं*तिरिचमेवभवति*यानुक्तंस्वयंयव*तिगत
माह्वरागोचंमाचार्ये संस्थिते सति ॥ ६७ ॥ उत्पादकव्रजशालो*रौघान्ब्रह्मदःपिता ॥ इति ॥ पितामातृपुत्र
जुःसात् ॥ ६८ ॥ अपरयशो*दीपो* पितापुत्रासायांयव*नलात्राणां*श्रुता* दत्तनोपपद्यते ॥ ६९ ॥ वक्तव्यं
येवस्वयं*याचोर्द्धाक्षणीसूक्तिः* पितृमूर्तिः*पितातेः ॥ आताप्यिदमूर्त्तिं*शुक्लातास्तीमूर्तिं*रावानः ॥ ७० ॥
आचार्यंयपिताचेवमातामातावायजः ॥ नार्त्तनापयन्ते*ब्राह्मणो नतिशेषतः ॥ ७१ ॥ यंमातापितरीकृते
महेतुसमवेच्छाम् ॥ नतननिष्कृतिः*शर्मा*कर्त्तुं*तप्यन्तेरपि ॥ ७२ ॥ तयोर्माताप्रियं*कृत्वासायां*श्रुतसर्वदा ॥
तप्यन्तिपुत्रेपुत्रपः*सर्वं*समापयेत् ॥ ७३ ॥ तेषां तयाणां*श्रुत्वापरमंतपउच्यते ॥ ननैरमानुज्जातासंस्मृतं
समाचरेत् ॥ ७४ ॥ पितावैगार्हपत्येभिर्माताभिर्दक्षिणः*श्रुतः ॥ गुरुराहवनीयसुसांस्त्रेतागरीयसी ॥ इति ॥
॥ ७५ ॥ इतित्रिजेनोपदिश्यमातापि*त्राचार्याणां नोपपद्यते ॥ ७६ ॥ उपनीतमातृमातृ*पितृकुलादुपपद्यते*गमनं
नापिभवति ॥ ७७ ॥ व्राससंहितायावक्तुं*उपनीते*गुरुकृते* वनेनित्यं*समाहितइति ॥ ७८ ॥ गुरुकृतेगमनाभा
वाह्वगुरोः*रसमतास्त्रास्वमा*वर्त्तुनः*पितृकृते*गमनंनोपपद्यते ॥ ७९ ॥ एतेभ्योदीपिभ्योऽष्टौ*संस्कारकस्मा*
नोतिस्त्रीकानाप्रोसाधु*येतिबुद्धिमद्भिर्ज्ञेयः ॥ ८० ॥ मातरं प्रथमं*भिक्षां*भिक्षेतमातरभावे*प्रथमं*भिक्षां*स्वसारं*
भिक्षेतस्वपरभावे*मातुर्भगिनीं प्रथमं*भिक्षां*भिक्षेतेतुक्तेषु ॥ ८१ ॥ पितानोपनयेन्नागोवाक्षीति* मातुः*सुश

चार्यः पतिविरुद्धत्वान्नभमिनी * पतिविरुद्धः खलुस्तदी * चार्यः खलुविष्टत्वात् ॥ ८० ॥ नवोमातुलज्ञातिरूपनये *
 इन्द्रमातुल्यस्तु * दारावर्षात् स्थित्वात् ॥ ८१ ॥ नमातुल्यस्मृपतिरूपनये * मातुल्यस्तदाचार्य * उभे निविष्टत्वा
 दिति ॥ ८२ ॥ गुरुकर्मिच्छाप्रतिषेधादासा * सकोशेयमभिच्छा * विधेरनपपत्तेः ॥ ८३ ॥ नानधीतवेदप * नयेक
 न्नाणास्वरादिर्विगुणादापात्तत्वात् * ह्यपनयनाभासः सौ * न्नतुपनयनसिद्धिः ॥ ८४ ॥ तर्हि कउपनये * इति
 चित्तदीयते * आपकनिदर्शनात् ॥ ८५ ॥ पित्रादिवर्जमाचार्यः सञ्ज्ञाहिजः * सवर्णमउलीमञ्चानापदि * प्रतिशोभज्ञा
 पदि ॥ ८६ ॥ आचार्यः सञ्ज्ञावर्जोऽपनोयतु यः शिष्या * वेदमध्यापयेद्दिजः । सकलं सरहसाज्ञातमाचार्यं प्र
 चक्षते । इति ॥ ८७ ॥ एतद्वचनस्तु । चार्यः * प्रवृद्धिभेदे इति मतिमा * मानेनोक्तान्नापितत्वात् ॥ ८८ ॥ इतिहास
 पुराणवेदानां वेद * भित्तिहान्दीपनिप्रोक्तं * तेनेहसतिहासपुराणं चतु * वेदं साङ्गं चक्षपितं ॥ ८९ ॥ तत्सर्वं
 सकलं सरहसापच * योऽध्यापयति स एक * आचार्यः सञ्ज्ञावेदपारगः इति ॥ ९० ॥ यदितिहासपुराणं * विनाचतुर्वेदं साङ्गं *
 सकलं सरहस्यमध्यापयति * सद्वितीयमाचार्यः * सञ्ज्ञाकोभवतीति ॥ ९१ ॥ एवं यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञा
 ध्यापयति * स पटुतीयमाचार्यः ॥ ९२ ॥ यः साङ्गं निवेदं * कलं सरहसाज्ञाध्यापयति * चतुर्थमाचार्यः
 सञ्ज्ञा ॥ ९३ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * पञ्चममाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ९४ ॥ यः साङ्गं निवेदं *
 सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * षष्ठमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ९५ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 सप्तममाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ९६ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * अष्टममाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ९७ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * नवममाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ९८ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 दशममाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ९९ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * एकादशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०० ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * द्वादशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०१ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 त्रयोदशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०२ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * चतुर्दशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०३ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * पञ्चदशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०४ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 षोडशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०५ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * सप्तदशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०६ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * अष्टादशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०७ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 एकोनविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०८ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * त्रयोविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १०९ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * चत्वारिंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११० ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 पञ्चविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १११ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * षट्षोडशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११२ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * सप्तविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११३ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 अष्टविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११४ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * नवविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११५ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * दशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११६ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 एकादशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११७ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * द्वादशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११८ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * त्रयोविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ ११९ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 चत्वारिंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२० ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * पञ्चविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२१ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * षट्षोडशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२२ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 सप्तविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२३ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * अष्टविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२४ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * नवविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२५ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 दशविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२६ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * एकादशविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२७ ॥
 यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * द्वादशविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२८ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति *
 त्रयोविंशविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १२९ ॥ यः साङ्गं निवेदं * सकलं सरहसाज्ञाध्यापयति * चत्वारिंशविंशविंशमाचार्यः सञ्ज्ञा ॥ १३० ॥

अतउर्द्धं चोपपत्तेयथाकालममंस्कृताः । सावित्रीपतिताव्रातप्रभवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥ ३८

एवंपुत्रपुत्राप्रविच्छेदेन * क्रमाद्यथोक्तविधिना * निषिकादिस्कारार्थोपनीताः ॥ ३ ॥ वेदान्वासर्वान्वेदोर्वीक
 वेदमेकशाखांवा * ब्रह्मचर्यं चरित्वाख * लुक्लिप्तब्रह्मचर्याः ॥ ३ ॥ शुक्लं चमतः साध्याविधिस्नात्वा * समावर्त्तादारान्
 गृहीत्वापिठं * विहीनाजिष्ठभ्रातृविहीनाय ॥ ४ ॥ बेवाहिकाग्निं गृहीत्वा * गृहीत्वादीनिउर्ध्वन्तो * ब्राह्मणचरित्र
 वैश्यायान्पुत्रान्पुत्रांजनयन्ति ॥ ५ ॥ अथवासाग्निकपिठमन्तोऽथवा * साग्निकजिष्ठभ्रातृमन्तोऽथवा * दारावैवा

हिकाम्नि न * गृहीतायान्जनयन्ति ॥६॥ तत्र ते तयो ब्राह्मणक्षत्रिय * वैश्यत्रयायथाकालं * गर्भादापोऽश्ववर्षादिपर्या-
न्तं यथाविधिन संस्कृताः ॥७॥ स्वरवर्णाभ्यामदष्ट * मन्त्रैर्यथोक्ता उष्टानेन * निषेकादि संस्कारेष्वपि नयनसं-
स्कार * गृहीता अत आपोऽश्ववर्षादिस्त्वम् ॥८॥ सप्तदशादिषु वृद्धेषु * सावित्रीपतिताः सावित्रा ब्रह्म * चर्या ब्रताधि-
कारहेतुभूतार्या * ग्रहणाद्युता भवन्ति ॥९॥ इत्यतो ब्रातृग्रातृनां हन्तीति * ते चर्या ब्राह्मणक्षत्रियवर्षा * विगर्ह-
ता भवन्तीति ॥१०॥ विष्णुसंहितायामपि * चापोऽश्ववर्षादित्यादिक * वचनद्वयवृत्तां कस्मिन्त्वत्वात् ॥११॥ शङ्खे-
नाश्रुतं तदुच्यते * षोडशाब्दन्तु विप्रस्यद्वा विंशं क्षत्रियस्य च । विंशतिः स च तत्काच वैश्यस्य परिकीर्तिता ॥१२॥
नाभिमापित सावित्रीमतज्जं निवर्तयेत् । विज्ञातव्यास्तयोपेते यथाकालम संस्कृताः । सावित्रीपतिता ब्रातृ-
सर्वधर्मनहिष्कृताः इति ॥१३॥ वच्चाते चातस्वयं हि * शूद्रेण तु समो ज्ञेयो वावहेनेन जायते इति ॥१४॥ असंस्कृ-
ता इति न प्रसज्यति * धिनेन च पर्यादासोऽयं * संस्कृतादनेन ये त्व संस्कृताः ॥१५॥ ते तु विधाय योक्त ब्राह्मणादीनां *
पुत्राः स्वरवर्णाभ्यामदष्टैर्मन्त्रैर्यथोक्तानुष्ठानेनोपनीतादनेन उपनीताः ॥१६॥ ये स्वरवर्णान्तरदुष्टैर्मन्त्रैर्यथोक्ता
उष्टानेनोपनीता उपनीताभासाः षोडशवर्षादादीताः ॥१७॥ ये च ये च स्वरवर्णाभ्यामदष्टैर्मन्त्रैर्यथोक्तानुष्ठान-
व्यतिक्रमेणोपनीता उपनीताभासाः षोडशवर्षादादीताः ॥१८॥ इति विधा ब्रातृग्रातृनापरे च संस्कृतादनेन
व्याख्याता * द्विविधाः शूद्रवद्वा * पन्नवर्णसङ्कराः ॥१९॥ द्विविधाश्च ब्रातृग्रातृलोत्पन्नावर्ण * सांङ्ग्यर्थादेषु शूद्रमा-
वापन्नाश्च * तत्र ब्रातृग्रातृनां त्रयाणां * पायश्चित्तं ब्रातृग्रातृभ्यः ॥२०॥ व्यासयाज्ञवल्क्याभाक्तास्तत्र * व्याससंहितायां
यथा ॥२१॥ तस्यापामव्रतस्यायं कालः स्याद्विष्णुणाधिकः । वेदव्रतचुतो ब्राह्मणः स ब्रातृग्रातृभ्यो मर्हतीति ॥२२॥
शास्त्रवल्क्यसंहितायाञ्च * आपोऽश्ववर्षादाहा विंशं चतुर्विंशं च वत्सरात् । ब्रह्मक्षत्रविशं कालम्योपनायनिकः
परः ॥२३॥ अतज्जं तयस्ते ते सर्वधर्मं वहिष्कृताः । सावित्री पतिता ब्रातृग्रातृनां ब्राह्मणस्तोमा इत्येकतोः
इति ॥२४॥ अतस्तु संहितायां प्रायश्चित्तप्रकरणे तच्च ते च * सामाण्यात एव यथा ॥२५॥ ये षां हि जानां सावित्री
ना उच्यते यथाविधि । त्रीन् च षां स्तां श्रारयित्वा यथावदुपनाययेत् इति ॥२६॥ ये षां हि जानां मिति द्विज-
र्णानां * न तपनयनसंस्कारा हि जानां * ये च तपनयनसंस्कारेण हि जा * स्ते षां यथाविधि गायत्री त्वनूक्ता ॥२७॥
यथाविधि गायत्र्या न उवचन * द्विजत्वं हि न सिद्धति * तस्योपनयनसंस्कारस्यासिद्धेः ॥२८॥ गायत्र्या नुवचनं हि
विधिसु * पूर्वेषु पुरुषा इत्यादिना * प्रायश्चित्ताय ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः ॥२९॥ ते जनयन्ति यान् पुत्रान् * ते भोगयथाका-
लां स्वरवर्णाभ्यामदष्टैर्मन्त्रैर्यथोक्तानुष्ठानेनैव * यथोक्ता चर्या गायत्री प्रदानं ॥३०॥ तद्विपर्ययेण गायत्र्या
नुवचनं * त्रिविधानां ब्रातृग्रातृनां भवति तां स्त्रीन् * उच्छ्रां श्रारयित्वा पुनर्यथावदुपनाययेत् ॥३१॥ शूद्रवद्वा वा-
पन्नाः सांङ्ग्यर्थादेषा * त्वितास्तु ते यो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या * वैवाहिकान्निग्रहणे * ऽधिकारिणो भवन्तीति ॥३२॥
दारान् गृहीत्वाम्नि न गृह्णन्ति ते तु * निरग्नयः शूद्रसमानधर्मणः * स्वकर्मणाश्चाग्निहोत्रादीनां तत्कारो भवन्ति ॥३३॥
ते शूद्रवद्वा वापन्नास्तत्स्वकर्मणोऽप्यासु * पुत्रान् जनयन्ति ते पुत्राः शूद्रवद्वा ववर्णसांङ्ग्यर्थादेषां त्वान्विता भवन्ती-
त्यातः ॥३४॥ ते षां तद्विषयमप्रायश्चित्तं न कारयित्वा यदि * यथाकालं स्वरवर्णादुष्टमन्त्रैः ॥३५॥ यथोक्तानु-
ष्ठानेनापि * गायत्र्या नुच्यते यथाविधि गायत्र्या नुवचनं न भवति तत्प्रायश्चित्तां * भावे ऽधिकाराभावात् ॥३६॥
स्वरादिदुष्टमन्त्रैश्चैव दुपनये * तदापि यथाविधि गायत्र्या नुवचनं न स्यादुष्टमन्त्रैः * सदर्शानभिधानात् ॥३७॥

एवमयथोक्तावष्टानेनापि*स्वरवर्णादष्टमन्त्रैः*गीयतामवचनं* यथाविधिगायतामवचनं स्यात् ॥१८॥ तदपनय
नाभास*एवतूपनयनं*तां श्रोत्रोन् कच्छां शारयित्वा पुनः* यथावदपनाययेत् ॥ ६८ ॥ अपरे ये यथाकालं *
यथोक्तविधानेन*स्वरवर्णादष्टमन्त्रैः*रूपनीतावेदावरणं*अन्तर्नवेदमधियते*नब्रह्मचर्यं चवन्ति ॥१९॥ विष्णुत
ब्रह्मचर्यास्ते* स्वतःसमावर्तदारान्* गृहोत्वागृहस्थीयन्तेतेषां*भूद्रवत्सङ्घः*अमः ॥ ४१ ॥ वक्ष्यते हि
योऽनघोत्तमः, द्विजो वेदमन्त्रात्कुरुते अमः । सज्जीवन्नेवभूद्रवत्सङ्घमाशुगच्छति सान्वयः । इति ॥४२॥ पराशरेणा
पुनः*हि*अग्निकार्यात्परिभ्रष्टाः सन्ध्यापासनवर्जिताः । वेदश्चैवानधीयानाः सर्वेतेष्वपलाङ्ग्यताः ॥४३॥ तस्मा
द्वर्षलाभीतेनब्राह्मणेनविशेषतः । अधोत्वागृहस्थस्यायदिसर्वोन्नयक्यते इति ॥ ४४ ॥ वक्ष्यतेचात्रस्वय
मेव*स्वकर्म्मणाञ्च तपसिनेजायस्ते वर्णसङ्कराः ॥ इति ॥४५॥ इतिद्विविधाः भूद्रवद्वावापन्ना*वर्णसङ्कराश्च ब्रा
ह्मणब्रुवाद्या*स्त्वयस्तेषां प्रायश्चित्तं*मिदं*कच्छ्रव्यः*कृतम् ॥ ४६ ॥ अथापरेद्विविधाः *समब्राह्मणसम*क्षत्रियसम
वैश्याः ॥४७॥ तत्रैकविधोपेक्षां पूर्वपूर्व*पुरुषायथाकाले स्वरवर्ण * इष्टैः*मन्त्रैरूपनीताभासाः स्युः ॥ ४८ ॥
नचायश्चित्तं कृत्वा पुनः यथावदपनीता यथाकाले * वेदवृत्तिते ब्राह्मणवचनेयाः ॥ ४९ ॥ यथावदप
नयना* भावेगायत्रावेदेनचब्रह्मणा*परित्यक्ता * स्तेषामपाततत्त्वोन्कृच्छ्रां * शारयित्वा यथावद * पनाययेद्दि
तादिमेत् ॥ ते यानुत्तान्जनयाश्चक्रं*स्ते ब्राताकलोत्पन्नावर्णसङ्कराः*भूद्रवद्वावापन्नाश्च ५१ तद्विषययान्ता
र्यं*प्रायश्चित्तं नैव*त्वा*वेदपनीताभवन्ति*तदपनयनासिद्धेः ५२ तेपिगायत्राब्रह्मणा*परित्यक्ताएवामपि*कच्छ्र
व्यं प्रायश्चित्तमभिहितं ५३ इत्यन्तेचर्चः*प्राग्*वेदानो*सर्वे ब्राह्मण*क्षत्रियवैश्याः प्रायेण ५४ अथैवमपिपेक्षां पूर्व
पूर्व*पुरुषान् वीपनीता*स्तेचगायत्राब्रह्मणा*परित्यक्ताभवन्तीति ५५ तांस्त्वोन्कृच्छ्रां शारयित्वा*यथावदपनाय
ये*दित्येषां द्विजानामिति*वचनानन्तरं वक्ष्यते ५५ प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्म्मस्थान्स्ववेदिजाः । ब्रह्मणाचपरित्यक्ता
स्तेषामपेक्षेपेताददिशेत् इति ५६ ईदृशेवेदानी बहवो ब्राह्मण*क्षत्रियवैश्याभवन्ति*वेदान्तुपितादयोपादपनीता*
स्तेषामापस्तम्भवचनं ॥ ५७ ॥ यस्यपितापितामहा*वनुपनीतो स्यातां तस्य*संवत्सरं वै विदकं ब्रह्मचर्यम् ॥५८॥
यस्यपितामहादे*रपिनाउत्तर्यात्तूपनयनं* तस्यहादशवर्षाणि* वै विदकं ब्रह्मचर्यम् ॥ ५९ ॥ इत्युपस्तम्भवच
ने*पितामहादिवचना*द्यावता पुरुषाणां नै*वोपनयनं भवति*तत्रयः प्रायश्चित्तं कुर्यात्*स उपनयनमर्हति ॥६०॥
एतद्विद्वान्कश्चित्*प्रमादीस्वयं स्त्रीकं*रचयित्वा नारद * वचनमिदमित्याह ॥ ६० ॥ आसप्तमाश्चपुरुषान् वीपनीता
यदिद्विजाः । प्रायश्चित्तं यत्नेनापिनतेषां निष्कृतिर्भवेत् इति ॥ ६१ ॥ एतद्विद्वान्*यत्स्यामममपुरुषाद्देवावपनयनं
नास्ति*तेषु किं द्विजादिति प्रयोगः स्यात् ॥ ६२ ॥ नचतेषां ब्राह्मणत्वादपायः स्यात्*हासिना ब्राह्मणलक्षणे * समब्रा
ह्मण इत्युक्तेः ॥ ६३ ॥ वक्ष्यतेचात्रस्वयं मनुः * तपोवीजप्रभावैस्तेगच्छन्त्ययुगेषु । उत्कर्षं ज्ञापकं चमर्षं शिषिह
जम्भतः । इति ॥ ६४ ॥ द्विजोऽलोत्पन्नो वा हि जाइति चे * तत्रापि प्रायश्चित्तं यत्नेनापि नतेषां निष्कृतिर्भवेत्*द्विदिनो
पपद्यते ॥ ६५ ॥ नहीदम उपनयनजपाय * पञ्चमहापातकैर्भूतं नवोप*पातकैर्षु ननु द्रुपातकैर्षु च ॥ ६६ ॥ अनादिष्ट
पापमेत * इनादिष्टपापप्रायश्चित्तं*मत्रियाश्चवल्लभाभां चान्दयणं यथा ॥ ६७ ॥ अनादिष्टेषु पापेषु * चान्द्रायण
मर्थादित*मिताभिर्याज्ञवल्केनापियथा* अनादिष्टेषु पापेषुषु द्विष्टान्द्रायणेन तु । इति ॥ ६८ ॥ सम्बर्त्तनापुनः

यथा चान्द्रायणन्तुमर्षिणां पापानां पावनं परम् । वृत्त्वह्मिवाप्रोतिपरमं स्थानमेव च ॥ ७० ॥ इति । विष्णु
संहितायामपि * येषां हि ज्ञानां मावित्रो नानुत्तयधाविधिः । तां थारयित्वा त्रींस्कृद्भूतं यथाविधुपनाययेत् ॥ ७१
मायिनं निक्तीर्षन्ति विक्रमं स्थानं देविजाः । ब्रह्मणा च परितः क्तास्ते प्रामथ्यं तदादिशेत् ॥ ७२ ॥ इत्यादुःकुपुन
रुक्तं * अत्रुक्तानि श्रुतीनां त्रयापापानामपवन्त्ये । शक्तिद्वावेक्ष्योपापज्ञायशक्तं प्रकल्पयेत् । इति ॥ ७३ ॥ विष्णुना तीर्थान्
तरणं * छर्षपापे पुपराकः * इह कथितं मादीस्वबुद्धाह ॥ ६॥ एते येऽनुपनीता * वरुणस्य पर्यान्ति * ते मायशितं कर्त्तुं म
र्हन्ति नतु * कृत्वा पि प्रायश्चित्तं * उपनयनमर्हन्ति ॥ ५ ॥ तदर्थं शक्तिकं यदर्थं * प्रायश्चित्तं करोति यः * स प्रायश्चित्तं कृ
त्वा कर्त्तुं * तन्मर्त्तुं मर्हति * इत्याचार्ययित्वा स्यात् ॥ ७५ ॥ ब्रातानां कृतब्रातः स्तीमां दिपाय * चिजानां उपनयनं नाम
तां थारायत्वा त्रीन् कृच्छ्रान्यथावदुपनाययेत् * इति मनुक्तं वार्यं स्यात् ॥ ६६ ॥ सन्ध्यापासनकालादयः * प्राय
श्चित्तं कृत्वा कर्त्तुं * तत्सन्ध्यापासना कर्त्तुं मर्हतीति ॥ ७० ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥
मेकस्त्रीकं ॥ १ ॥ ८० ॥

नैतैरपूतैर्विधिवदापदपिहिकर्हि चित् । ब्राह्मणान्यौनां सस्वस्थानाचरेद्ब्राह्मणः सह । ४० ।

एतं ब्राते ब्राह्मणादेः * रपुतेः स ह क्रान्ताः * आपदपि कर्हि च विधिवद्वाच्यं नानुत्तयधाविधिः * वाक्ता-
दीन् सस्वस्थानाचरेत् ॥ १ ॥ * ॥ ब्रातानां उपनयनाय * प्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तं * प्रकरणं दर्शयिष्यते ॥ २ ॥ ० ॥
॥ ४० ॥ अथास्मिन् उपनयने * वर्णभेदे नाजिनादि * विशेषानाह कार्याणि तदादि ॥ १ ॥ ० ॥ ४१ ॥ ० ॥

काष्णं रौवरवास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणः । वसीरन्वानुपूर्वैर्गणशौमाविकानि च । ४१ ।

ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या * ब्रह्मचारिणानुपूर्वैर्गणकमात् * कृष्णमारचमं रसु * चर्मच्छागचर्मणि वसीरं स्तथा । १ ।
गणसूत्रवस्त्रशौम * सूत्रवस्त्राविकसूत्र * वस्त्राणि च वसीरन्निपिदधुः ॥ २ ॥ अत्र रसुः चतुर्द्रुमृगो * गोतमं नक्षत्रमिव *
चर्मणि वस्त्राणि चोक्ता * पुनः सामानातो वस्त्रं कृतं यथा ॥ ३ ॥ सर्वेषां कार्पासञ्चाविकृतं वासः * काष्णायमपेक्षि
वार्त्तं * ब्राह्मणसमाजिष्टः * हारिद्रे इतरथीरिति ॥ ४ ॥ विष्णुगङ्गाभास्तानि * मार्गवैद्याप्रवास्तानि चर्माणि
ब्रह्मचारिणा * मिति ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानां ५ विष्णुना पुनरुक्तानि * कार्पासप्रणादिकाश्च * पशैतानि वीसां मिचइ
ति ॥ ६ ॥ ० ॥ ४१ ॥ अथैषा उपनयने * मेखलां क्रमेणाह * मौञ्जीविद्यदित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ ४२ ॥ ० ॥

मौञ्जीविद्युत्समं ह्यक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला । क्षत्रियसप्तमौर्वीजरावैश्याश्चणतात्तवी ४२

विप्रस्यमेखलाकटि * सूत्रं मौञ्जीच्छाकृतं * त्रिद्युत्समसमत्रिगुणा * खच्छाचार्यकाशकार्यम् ॥ १ ॥ क्षत्रियस्य
तमेखला * मौर्वीमूर्त्ता * सूत्रकृता * समात्रिद्युज्जानैकवृज्जकाशकार्यम् ॥ २ ॥ वैश्यास्यमेखलाशण * तान्तवीसमात्रि
द्वेति त्रिंशं * त्रिगुणाद्दक्षिणामेखला इति * सामानात्पन्नेतोवचनात् ॥ ३ ॥ ० ॥ ४२ ॥ ० ॥ छज्जादिभावेमेखला * वि
धानं प्रकारज्ञाह * छज्जालाभइत्यादि ॥ १ ॥ ४ ॥ ४२ ॥ ० ॥

मञ्जालाभेतु कर्त्तव्या कुशाश्रयान्तकवल्लभैः । चितृताग्रन्यनै के नातिभिः पद्मभिरेव वा ॥ ४३ ॥

सञ्ज्ञापदे नञ्ज्ञासञ्ज्ञाश्रयानां*सामधानात्*कमेगेव*ब्राह्मणत्तत्रियवैश्यानां*सञ्ज्ञादालाभेमेखलाः*कृपादि
जैःसूत्रैःकार्ययाः ॥ १ ॥ कथंकार्ययाइतातयाहत्विता*विश्रयानैकेन*विभिर्वाग्रश्रयिभिःपञ्च*भिर्वाग्रश्रि
भिर्युक्ताः ॥ २ ॥ ॥ तेषांसञ्ज्ञाज्जावल्लजमयोमौञ्जा*इत्युदात्तभगवान्विष्णुः*सञ्ज्ञापोषमेवोताव*सञ्ज्ञाज्जा
वल्लजानान्तु*क्रमान्मञ्जोप्रकीर्तिता ॥ इति ॥ १ ॥ सञ्ज्ञामुञ्ज्याश्रयानोमेखलाइ * इत्तं तेषांगोतमेव ॥ ४ ॥
॥ ० ॥ ४२ ॥ ० ॥ अथक्रमेगीप्राप्तप*वितिविधानमाह*कार्पासमित्यादिना ॥ १ ॥ ० ॥ ४४ ॥

कार्पासमुपवीतं सप्तात् विप्रसूरोद्धुतं त्रिवृतः । शणसूत्रमयं रात्रौ वैश्वस्य विकसौतिकम् ४४

विप्रमानिरुक्तसंवाह्यणमप*वीतं कार्पासमूद्धुतं त्रिवृतं*इतिलोकैपसिद्धिं*सूत्रनिर्माणमूद्धुतम् ॥ १ ॥
तदूद्धुतं*सूत्रमधोवर्त्तना*तिष्ठत्*उभुभवतितत्*पुनरूद्धुतं त्रिवृतं*कृतं नवयुगसूत्रमयं सप्तात् ॥ २ ॥ एवमुक्तं कातरा
यमेनापि यथा*त्रिवृतं*इतं कायां तन्तुण्यमधोवृतम् । त्रिवृतं त्र्योपवीतं सप्तात्तमौ क्रियन्त्यरिपाते । १ । ४४ वं शिच
नाभाइतं यद्विन्दे कटम् । तत्कार्यापपरीतं सप्तात्तोलम्बनचोद्धुतं । ४ । इति शङ्खेनोक्तं रात्रौ नयां*यज्ञो
पवीतं कार्पासस्रोमोर्णानां यभाक्रमम् इति चोमं चोमसूत्रं मतसीहि चोमोचते । ५ । शणसूत्रमयं रात्रौ*इति चो
नियमोक्तागतु*नतद्विरुहं सञ्चल*त्रिवृतं*इतं नवयुगं विद्यात् । ६ । ० ॥ ४४ । ० । अथक्रमेण दण्डानां ब्राह्मण*इ
त्यादिभिस्त्रिभिःश्लोकैः । १ । ० । ४५ । ० ।

ब्राह्मणो वै लूपा लाशौ च चियो वाट्खादिरौ । पैलवौडुस्वरी वै श्रोदण्डानर्हन्ति धर्मतः ४५

ब्राह्मणो वै लूपा लाशौ*दण्डावर्हन्ति चित्ति योः वाट्खादिरौ तदण्डौ * वैश्याः पैलवौडुस्वरी*दण्डावितिवमे
तेख*लूपा तान्दण्डानर्हन्तीति । १ । इह सञ्चये इन्दुं शयन् दौर्द्धौ*दण्डौ न युगपदेव स्तः*इतरैरयोगेपि*परस्परसहा
योन*युक्तौ दौर्द्धौ दण्डौ सप्तात् । २ । अत्राचये वास्तौ समस्तौ च दण्डौ*सप्तात् तत्र कोऽर्थ इष्टः । १ । विष्णुना स्वमं हि
तायां*पालाशखादिरौडस्वरादण्डा इत्युक्तं तेनानुचये । ४ । शङ्खेन राजविभोरनायाचोक्तं*पर्णं पिप्पलत्रिलुप
नां*क्रमेण दण्डाः प्रकीर्तिताः । इति । ५ । गोतमेनापितथानाथोक्तं यथा*वै लूपा लाशौ ब्राह्मणस्य दण्डाः वा खट्वथ
पैलवौ श्रेष्ठि*यज्ञियावासर्वापाम् ॥ ३ ॥ ४५ ॥ अथक्रमेण दण्डपरिमाणादि*ग्राहकेशान्तिवाइतादि ॥ ४६ ॥

केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः । ललाटसंस्मितो राज्ञः स्यात्तु नासांतिको
विशः ॥ ४६ ॥

ब्राह्मणस्य पादादारभ्य केशान्तिकाः*प्रमाणतो दण्डः कार्यः*ब्राह्मणललाटसंस्मितो दण्डः कार्यः * वैश्यस्य नासा
न्तिको दण्डः ॥ १ ॥ ४६ ॥

ऋजवक्तेतुसर्वेसुरव्रणाःसौम्यदर्शनाः । अनुद्देगकरानृणांसत्वचोनाग्निदधिनाः ॥४७॥

ऋजवदतादि ॥ ४७ ॥ ते सर्वे ब्राह्मणादीनां दण्डाः सौम्य * दर्शनाः अत्रणाऋजवः सत्वचो , ऽनग्निदूषिता नराणां * मउहे गकराः कायार्थाः स्युः ॥ १ ॥ विष्णुना चोक्ताः दण्डाः * केयान्तललाटनासादेशतुल्या * इति नचलक्षणश्रुताम् ॥ २ अङ्गेनैव हि दण्डास्तु * कर्णः प्रललाटे तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु । अवक्राः सत्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च । इति ॥ ३ गौतमेनोक्तास्तु दण्डाः * अत्रणा अवक्राः सत्वकलामूर्ज * ललाटनासाग्रप्रमाणाः । इति ॥ ४ ॥ ४७ ॥ अथैषां ब्रह्मचा विभि * र्निर्तयार्थं लमाह पतिह्येतादिस्त्रीकम् ॥ १ ॥ ४८ ॥

प्रतिगृहेऽस्मिन् दण्डमुपस्थाय च भास्करम् । प्रदक्षिणं परीतं गमि चरेद्भैक्षं यथाविधि ॥४८॥

इत्येव वक्तेषु दण्डे * स्मितं दण्डं प्रतिह्य * ग, यत्राभास्करस्य * स्थायाग्निचतसृषु * द्दिक्षुः प्रदक्षिणं परीतं * यथाविधि भैक्षं चरेत् ॥ ४८ ॥ विधिमह्यं भवदित्यादि * ॥ ४९ ॥

भवपूर्व्वरेद्भैक्षमुपनीतो हि जोत्तमः । भवन्मधन्तुराजगोवैशस्तु भवदुत्तरम् ॥ ४९ ॥

उपनीतो हि जोत्तमो * ब्राह्मणो भवत्पूर्व्वं भैक्षं चरेत् * भवति भिक्षां देहीति ॥ १ ॥ भवन्मधन्तुराजगो * भैक्षं चरेदिति भिक्षां * भवति देहीति वैश्यसु * भवदुत्तरं भैक्षं चरे * दिति भिक्षां देहि भव * तीति सर्व्वतोपनीत इति यो जाम् ॥ २ ॥ ४९ ॥ तत्रोपनयने निष्पन्नं प्रथमं * यां भैक्षं भिक्षे ततामाह * मातरं वेत्तादिना ॥ १ ॥ ५० ॥

मातरं वा स्वसारं वामातुर्वा भगिनीं निजाम् । भिक्षे तमिक्षां प्रथमं याचैनं नावमानयेत् ॥५०॥

प्रथमं मातरं भिक्षां * भिक्षे ततदभावे तु * निजां स्वसारं वा तदभावे मातुर्निजां भगिनीं भिक्षेत् ॥ २ ॥ तदभावे तु याचनारी * नैनं ब्रह्मचारिणं भिक्षां प्रदातु * मवज्ञाय प्रताश्रयात् * कुर्यात्तं प्रथमं भिक्षेत् ॥ ३ ॥ विष्णुना चोक्तं भिक्षावाकां यथा * भवदादां भवन्मधन्तु * भवदन्तं भैक्षचरणमिति ॥ ४ ॥ याज्ञवल्केन चोक्तं * दण्डाजिनोपवीतानि * मखलाञ्जैवधारयेत् । ब्राह्मणेषु च वेद्भैक्षं * मनिन्देऽप्यात्मवृत्तये ॥ ५ ॥ आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ६ ॥ अङ्गेनोपेतमेवोक्तं * आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् । भैक्षस्य चरणं प्रोक्तं वर्णानामनुषङ्गः ॥ ७ ॥ भैक्षचर्यान्तया कुर्याद्ब्राह्मणेषु यथाविधि । श्रुणाचामग्नयज्ञातः प्राप्नोयात्पाण्डुः ह्यक्षः पचिः ॥ ८ ॥ वरासेन चोक्तं स्वसं हितार्थाय यथा * ईषच्चलितमध्याह्ने ऽवज्ञातोऽश्रुणा स्वयम् । अलोलुपशरेद्भैक्षं व्रतिषूत्तमवृत्तिषु । सद्गोभिक्षान्नमादाय वित्तवत्तदपसृशेत् । कृतमाध्याह्निकोऽश्रौयादनुज्ञातोऽयथाविधि । नादादेकादशच्छिष्टं भुक्त्वा चाचामितामियात् । नानाभिचितमाददादापन्नोऽद्रविणादिकम् । अनिन्द्यामन्विताः याद्वै पौत्रे ऽदादश्रुचोदितः । एकान्नमप्यविरोधे व्रतानां प्रथमाश्चमी । इति ॥ हारीतेन स्वसं हितार्थावृत्तं अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मखलाञ्जोपरीतकम् । धारयेद्दण्डमन्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः । सायं प्रातश्च वेद्भैक्षं भोजार्थं संयतेन्द्रियः । आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्याद्दन्तधावनम् इति ॥ ५० ॥ ० ॥

समाहृतस्तुतङ्गै च यावदन्नममायया । निवेदयगुरवे श्रीयादाचमप्राङ्मुखः शुचिः ॥५१॥

समाहृततादि ५१ यावदन्नं स्वमाचु निवृत्तियोगं तावदहृतगामायया कृत्वा विना तङ्गै च तु गुरवे निवेदा
ज्ञापयित्वा चामा शुचिः प्राङ्मुखः सन्नश्रीयादिति ॥ १ ० ॥ ५१ ॥ ० ॥ नन्वप्रादिङ्मुखः किं न भुञ्जीते तात आहा
युप्रामितादि ॥ १ ॥ ० ॥ ५२ ॥ ०

आयुषं प्राङ्मुखीभुङ्क्ते यशसं दक्षिणामुखः । श्रियं प्रतङ्मुखोभुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते
ह्युदङ्मुखः ॥ ५२ ॥

आयुषमितादिपदं क्रियाविशेषणं द्रवा विशेषणं वा ऋतं सतं ॥ १ ॥ ० ॥ ५२ ॥ यथा भुङ्क्ते तदा होपस्पृ
शतादि स्त्री तमेकम् ॥ १ ॥ ० ॥ ५३ ॥

उपपृथग्द्विजो नित्यमन्नमद्यात्समाहितः । भुक्त्वा चोपस्पृशेत् समागङ्गिः खानिचसं स्पृ
शेत् ॥ ५३ ॥

द्विज इति ब्रह्मचारी गृहीवानप्रस्थो यतिश्चाचमसमाहितश्च नित्यमन्नमद्यादय ॥ १ ॥ भुक्त्वा चान्नमङ्गिः स
मागचमा खानिषाणावचनुत्तामा छिद्रानङ्गिः स्पृशेदिति ॥ २ ॥ ० ॥ ५३ ॥ ० ॥

पूजयेदशनं नित्यमद्यादेतदकुतसयन् । दृष्ट्वा ह्यपेयत्प्रसीदेच्च प्रतिनन्दे च सव्वशः ॥ ५४ ॥

पूजयेदित्यादि ॥ ५४ ॥ अशनमेतदन्नस्तु द्विजो दृष्ट्वा न कुतसयन् पूजयेत्सत्कारं कुर्यात् ह्यपेयत्प्रसीदेत्सर्वं
यत् प्रतिनन्दे नित्यमद्याच्च ॥ १ ॥ ० ॥ ५४ ॥ ० ॥ तथा जतान्नकर्मणराहं पूजितमित्यादि स्त्रीकम् १।०।५५॥

पूजितं ह्यशनं नित्यं वलमूर्जं च यच्छति । अपूजितं तद्भक्ष्यमुभयं नाशयेदिदम् ॥ ५५ ॥

अर्जं तेजः उभयं वलमूर्जं चैवेतेत्यदयं ॥ १ ॥ ० ॥ ५५ ॥ नोच्छिष्टमितादि ॥ ५६ ॥

नोच्छिष्टं कस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैव तथात्तराः । नचैवातशनं कुर्यान्नचोच्छिष्टः क्वचिद्भ
जेत् ॥ ५६ ॥

द्विज उच्छिष्टं स्वभुक्तान्नमेषं न कस्यचिद्दद्यान्नच द्वयोर्भोजिनयोरन्तरा मधि पुनरन्नमद्यात् ॥ १ ॥ एतेन ब्रह्म
चारिणा मपि हरिश्च न मठनाख्यापितम् न चातिमात्रमश्रीयादच्छिष्टः सन्नक्वचिद्भजेत् ॥ २ ॥ ० ॥ ५६ ॥ ० ॥

अनारोग्यमनायुषमस्वर्गं वातिभोजनम् । अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ५७ ॥

अतिभोजने दोषमाहानारोग्यमितादि स्त्रीकः स्पष्टार्थः ॥ १ ॥ ० ॥ ५७ ॥ ० ॥ अथोपस्पृशेद्यथा तथा पुनराह
ब्राह्मणविप्रद्वितादि ॥ १ ॥ ० ॥ ५८ ॥ ० ॥

ब्राह्मेणविप्रस्तीर्थेननित्यकालमुपसृशेत् । कायचैदशिकाभ्यांवापिचैरणकदाचन ॥५८॥

वक्ष्यमाणेनब्राह्मेणतीर्थेनाथ*वाक्येनतीर्थेनाथ*वार्त्तदशिकेनदेवेनतीर्थेन*विषादिर्निर्वासपसृशेत् ॥ १ ॥
॥ ० ॥ पितृणतीर्थेनवक्ष्यमाणेन*विषादिःकदाचिदपि*नोपसृशेन्नाचामेदिति ॥०॥५८ ॥ ० ॥ अथतद्ब्राह्मा
द्वितीयं वृत्तान्ते, अङ्गुष्ठमूलमेतत् ॥ १ ॥ ० ॥ ५८ ॥

अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मतीर्थं प्रचक्षते । कायमङ्गुलिमूलेऽग्रेदैवपितृन्तयोरधः ॥ ५९ ॥

अङ्गुष्ठाङ्गुलिमूलस्यतलेब्राह्मतीर्थं प्राङ्ः*कनिष्ठाङ्गुलिमूलेतु *कायं प्रजापतांतीर्थम् ॥ १ ॥ चतसृणाम
ङ्गुलीनामग्रेदैवंतीर्थंतयोः*कायदेव्यारधस्तात्*कनिष्ठाङ्गुली*मूलादधस्तात्तर्जनीमूल * पर्याप्तं करतलं पि
त्रां ॥ २ ॥ साम, ने, नी, नित्यस्य विशेषेण ग्रहो * विष्णुयाज्ञवल्कावचन * दर्शनादिज्ञेययोग्या ॥ ३ ॥ तत्रविष्णुनाभि
हित*मयद्विजातीनांकनौनिकामूले*प्रजापतांतामतीर्थं*मङ्गुष्ठमूलेब्राह्मम् ॥ ४ ॥ अङ्गुल्याग्रेदैवं* तर्जनी
मुलेपित्रा*मतिशयश्चलके*नापेवमेवोक्तं ॥५॥ कनिष्ठादिशिराङ्गुष्ठमूलानाग्रं करसात् । प्रजापतिपितृब्रह्मदे
वतीर्थानाग्रमात् इति ॥ ६ ॥ अङ्गुलिनापुक्तमेवञ्च * कायंकनिष्ठिकामूले*तीर्थं कर्तुं करसात् ॥ अङ्गुष्ठमूलेच
तथा*ब्राह्मतीर्थं प्रकीर्त्तितम् ॥ ७ ॥ अङ्गुलीमेतत्तदैवंपित्रांतर्जनिमूलकम् ॥ ७ ॥ ० ॥ ० ॥ ५९ ॥ ० ॥
अथाचमनक्रमउच्यतेयथा*तिराचामेदित्यादि ॥ ६० ॥

तिराचामेदपःपूर्वं द्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् । खानिचैवसृशेदङ्गिरात्मानं शिरश्च ६०

ब्राह्मेण कायेनदेवेनवा * तीर्थेनब्राह्मेणःक्षत्रियोवा * वैष्णवा प्राङ्मुखउद * उर्ध्वावा ह्यसमा
सीत् ॥ १ ॥ पादौप्रक्षाल्यापाणीचा * मणिवस्थनात्प्रक्षाल्या * पूर्वं वक्ष्यमाणविधाअपस्त्रिरा * चामेदृश्यतादि*
यथासात्तथात्रिः पिवेत् ॥ २ ॥ ततोमुख मङ्गुष्ठेन * द्विःप्रमृज्यात्ततःपर , मङ्गुलिखानेनसंसृशेत् ॥ ३ ॥
संहताभिस्तर्जनी * मध्यामानामिकाभि * स्वाङ्गुलीभिर्मुखसा * च्छिद्रं यद्वतःसृशेत् ॥ ४ ॥ अङ्गुष्ठतर्जनी
भ्यांसंहताभ्यान्तु * नासिकाच्छिद्रेदेसृशेत् * अङ्गुष्ठानामिकाभ्यांदे * चक्षुश्छिद्रेऽथोत्रच्छिद्रे * पुनःपुन
श्चसंसृशेत् ॥५॥ अङ्गुष्ठकनिष्ठाभ्यान्तु*नाभिच्छिद्रमात्मानमात्मस्थानं*हृदयं करसात्तवेनसंसृशेच्छिरश्चसर्वाङ्गु
लिभिः ॥६॥ चकारेणवर्त्तवाहृदयमपि*सर्वाङ्गुलीनामग्रेण*संसृशेत्कांत्याद्यगोक्ति*दर्शनात्तद्यथोच्यते । ७।
त्रिःप्राशोपोदिरुन्मृज्यात्ततोमुखमुपसृशेत् ॥ आसनासाक्षिकर्णाशनाभिवक्षःशिरांसकम् ॥ ८ ॥ संहताभिस्त्रि
ङ्गुलीभिरासामेववक्ष्यते । अङ्गुष्ठेनप्रदेशिनाप्राणञ्चैववक्ष्यते ॥ ९ ॥ अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्चचक्षुःश्रोत्रं
पुनःपुनः । कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिहृदयान्तुतलेनैव ॥ १० ॥ सर्वाभिस्त्रिःप्राशोदोपसृशेत् ॥ यत्रोपदि
श्याते कर्मकर्तुं रजतं दुत्तते ॥ दक्षिणस्य त्रिःप्राशोदोपसृशेत् ॥ ११ ॥ इति ॥ चारितेनापेवमेवोक्तं
यथा*दक्षिणान्तुकरंकृत्वा* * गोकर्णा कृतिवत्पुनः । त्रिः पिवेदौचित्यं तीर्थं * मास्यदिपरि मार्जयेत्

॥ १२ ॥ ० ॥ पादौगिरस्ततोऽभुचातिभिः रासपस्यसृष्टेत् । अङ्गुष्ठानामि कामोन्न नासिञ्चेत्क्षपीश्रुती
॥ १३ ॥ ० ॥ तनेनहृदयंमूर्द्धिपञ्चमिसाग्रतोऽसकौ ॥ अनेनविधिगावमाक्राह्यगंशुश्मानसः ॥ इत्यादि ॥ १४ ॥
एवमेवमङ्गयाञ्चवल्क्यादिभिः*सामानेनोक्तंविषयिणवाख्येयं*तत्तद्यथोक्तंदर्शयति १५॥ ० ॥ ब्राह्मेणचैवतीर्थं
नतिःप्राप्तोयोज्ञलद्विजः । दिःप्रवृज्यखं पश्चादङ्गिःखंसमस्यसृष्टेत्इतिमङ्गवचनं १६ । ० ॥ विष्णुनापोवमेवोक्तं*
ब्राह्मेणतीर्थंनतिराचामेन्मुखं*दिःप्रवृज्यात्स्नानेचाङ्गिःमूर्द्धिनाहृदयंसृष्टेत् । १७ । ० ॥ इत्याद्याञ्च
वल्केयतामिहितं*त्रिःप्राशपोहिरुन्मृजास्नानाङ्गिःसमस्यसृष्टेत् । इति । १८ । ० । ० । १९ । ० ॥ अथाचमनजलं
यथास्याचथा*वाहानुशाभिरित्यादि । १ । ० । ११ । ० ।

अगुणाभिरफेनाभिरङ्गिस्तीर्थेन धर्मं वित् । शौचेप्सुःसर्व्वदाचामदेकान्तेप्रागुद
ङ्मुखः ॥ ६१ ॥

धर्मविद्भिर्जयौचे पञ्च*भाङ् छखउद्दु छखीवा*पिकान्ते वसंस्तौर्थेन । १ । ब्राह्मणकायेनद्वेनवापाङ्गि*
रवशाभि*रफेनाभिः*सर्वदाखल्लाचामेत् । २ । विष्णानाऽनगुणाभिरङ्गिरितुक्तं*तेनातपोषायापोन*
प्रतिप्रिद्वस्तेत्यथा । ३ । अनगुणाभिरफेनिलाभि*रगुणैककराजिताभि*रक्षाराभिरङ्गिः । १ । शुचौदेशे
त्वामीनांस्तर्जावःपा*ङ् छखशोद्दु छखीवा*तन्मनाऽममनायाचामेत् । इति । याज्ञवल्क्योक्तदर्मना*दिहफेन
पदेनवु*बुद्बुद्भापिग्रहणम् । ३ । तद्यथा । अङ्गिरप्रकृतिस्थामिहौनाभिःफेनबुद्दः । इति । ० । ६१ । ० ।
आचमनेप्रवृत्ता*द्वजयावन्मिताग्रपः*पिनेयुस्तदाहृद्द्गाभिरितादि । १ । ० । ६२ । ० ।

हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिस्तु भूमिपः । वैश्रोज्झिः प्राशिताभिस्तु शूद्रः स्पृष्टाभिर-
न्ततः । ६२ ।

विप्रो निरुक्ताभिरङ्गिः * पीताभिर्हृद्गामिः पूयते भूमिपः * कण्ठगाभिर्विष्णुः * गङ्गाभिस्ताल, * गाभिः पूयते विष्णुः । १ । मूढाजिह्वीष्ठसृष्टाभिः * रङ्गिः पूयते स्त्रीचसर्वा * विष्णुवचनदर्शनात् । २ । । तदयथा । हृत्कण्ठतालुगाभिस्तयसासङ्गं हिजातयः । गङ्गे रन्स्त्रीचमूत्रयस्कृतसृष्टाभिरन्ततः । इति । ३ । वचनमिदं घञ्चल्लेखनात् * गङ्गेनाभिहितं यथा । ४ । हृद्गाभिः पूयते विप्रः * कण्ठगाभिस्तु भूमिपः । तालुगाभिस्तथा वैष्णवः * मूढाजिह्वीष्ठसृष्टाभिः रन्ततः । इति । अङ्गिरसि पूर्वतोऽवर्तते ॥ ४ ॥ ० ॥ ६२ ० ॥

उद्धृते दक्षिणोपाणावुपवीत्, प्रचरते द्विजः । सर्वे प्राचीन आवीती निवीती कण्डलम्बने ॥ ६३॥

॥१॥ वामे पाण्यावुद्धृते सत्परीतं पाचोनावीतश्चाते * नद्यान्प्राचीनावीतीतु प्रक्तः ॥ २ ॥ मासावत्कण्डलुस्वने *

तूपरीतं निवीतवचनं तद्वान् * निवीतोतुचते हिजः ॥ ३॥ ६१॥ अथमेखलादीनां विनाशेयथा * पुनर्ग्रहणं कर्तव्यं
तदाहमेखले तदादि ॥ ६१॥

मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् । अप्सु प्रासप्रविनष्टानि गृहीतानि मन्त्र
वित् ॥ ६४ ॥

मेखलामित्यादिपञ्चकं पदं वा स मेखलादि * यद्दिनश्चतितत्पुन * र्णवं मन्त्रविमन्त्रेण * गृहीयात्समस्तानि च
विनष्टानि ॥ १॥ ६४॥ अथैवमपनीतस्य * व्रतादिष्टारव्यवेदाध्यायनस्य * ब्राह्मणस्य च त्रिषस्य वैश्यस्य च * भाक्समा
वर्तनादेव ॥ १ ॥ ब्रह्मचर्यायमानर्गतसंस्कार * विशेषस्य केशान्तस्य * कालविशेष उच्यते * केशान्तः षोडश
तदादि ॥ ६५॥

केशान्तः षोडश वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते । राजन्यवन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य त्रयधिकेततः ॥ ६५॥

ब्राह्मणस्योपनीतस्य क्रियमाण * व्रतस्यारव्यवेदाध्यायनस्य * जातोत्तरं षोडशवर्षे वयसि * केशान्तो नाम संस्कारो वि
धीयते ॥ १ ॥ जगर्भात् षोडश वर्षे * तस्योपनयनकालत्वे नोक्ते * रेवं च त्रिषवै श्ययोय ॥ २ ॥ कश्चिद्वाच्ये तौ धायन
वचना * द्गर्भात् षोडशादिति * तद्वचनमष्टौ वतदाह ॥ ३ ॥ यसाहि षोडशादिषु * भवतु उपनयनं तस्य कदासांत् *
केशान्त इत्युपपत्तेस्तदसत् ॥ ४॥ द्वाधिके द्वाविंशे * तत्तुर्विंशे वर्षे * वैश्यास्य केशान्तः कार्यः ॥ ४ ॥ ६५ ॥ ब्राह्मण
च त्रिषवै श्यानां पुंसां * गर्भाधानादिसंस्कारा * बुक्तास्त्रीणां संस्कारा * नाहामन्त्रकान्वितादि ॥ ६५॥

अमन्त्रिकात् कार्याय स्त्रीणामावृद्धशेषतः । संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ ६६॥

प्रकरणाद्ब्राह्मण च त्रिषवै श्यानामेव * स्त्रीणां शरीरस्य संस्कारार्थं मिय * मावृत्पुंसां उपनयन * नान्तानां यान्
पूर्वीसां १ अशेषतः शेषभैषूपनयन * विहायानां जातकर्मणादिङ्गान्ता क्रिया * यथाकालं यथाक्रम * समन्त्रिकात् कार्या
सतात् ॥ २॥ यस्त्वेवमर्थं मन्त्रावावाच्ये * इयमावृद्धं जात * कर्मणादिक्रिया कलापः * समग्र इति तदसाधु * वासादि
वचनदर्शनात् ॥ ३॥ तद्वयथा । नवैताः कर्णवेधान्तामन्त्रवर्जं क्रियाः स्वयाः । विवाहो मन्त्रस्तस्याः शुद्धसा
मन्त्रोदय ॥ इति वामः ॥ ४ ॥ याज्ञवल्केन चोक्तं गर्भाधान * मन्त्रावित्तादभिधाय * चूडाकार्या यथाक्रमम् ॥
एवमेव नम्रं याति वीजगर्भसद्वचम् । तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्य समन्त्रिकः । इति ॥ २ ॥ विष्णुना
उक्तं गर्भासास्पृष्टता * घ्राणे निषेक कर्म तादि ॥ १॥ तृतीयेऽष्टे चूडाकरण * मन्त्रावित्तादभिधाय * स्त्रीणाममन्त्रिका *
स्तासां समन्त्रिको विवाहः । इति ॥ २॥ ६६॥ ननु तस्मिन् हि जस्त्रीणां * उपनयनविधानाभावात् कथं * हिजत्वं भवती
तान् * आह वैवाहिक इत्यादि ॥ ६७॥

वैवाहिकोविधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः । पतिसेवा गुरौ वा सो गृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ६७

ब्राह्मणक्षत्रियवैशाखां स्त्रीणां * वैवाहिकोविधिर्बैदिको मन्त्रेण * संस्कारो द्वितीयजन्मस्मृतम् * पुंसां सपनयन
रत् ॥ १ ॥ यथा पुंसां सपनीयानां गुरु * कुले सावित्रां द्वितीयजन्मतया * स्त्रीणां विवाहाः गुरुकुले जन्म ॥ २ ॥
यथा पुंसां गुरुसेवा * तथा स्त्रीणां पतिसेवा * यथा पुंसां गुरौ वास * तथा स्त्रीणां गुरौ पतौ ॥ ३ ॥ यथा पुंसां समन्वयना *
यथा स्त्रीणां गृहार्थी * यथा पुंसां समन्वयना * तथा विवाहाग्निपरिक्रिया स्त्रीणाम् * स्त्रियोच्चेवं विवाहाद्विजाम
वन्ति ॥ ४ ॥ इति ब्रह्मविद्यां संप्राह्मणक्षत्रियवैशाखीणां गुरुवद्भववदन्तः * गुरुवत्स्त्रीगर्भजातानां पारश्रवादि
द्वावस्त्रोत्तमोदुधान्ते ॥ ५ ॥ ६७ ॥ एष इति दिनोपसंहरति ॥ ६८ ॥

रुषप्रोक्तो द्विजातीनां सौपनायनिकोविधिः । उत्पत्तिश्च कः पुण्यः कर्मयोगनिबोधतः ६८ ॥

द्विजातीनामप्यसौपनायनिकः * पुंसां सपनयनविधिर्महितः * स्त्रीणां वैदिकः संस्कारो * वैवाहिकोविधिः प्रोक्तः ॥ १ ॥
संखलुते प्राद्विजातीनां * पुण्यं उत्पत्तिश्च कः प्रोक्तः ॥ २ ॥ अत्रेदं जिज्ञासां किन्तु * खलूय एष द्विजातीनां स्त्रीणां वैवा
हिको वैदिकोविधिः * पुंसां सपनीयनिकोविधिः प्रोक्तः ॥ ३ ॥ सकथं ते प्राद्वत्पत्तिश्च कः उपपद्यते * कार्याणां कः
त्पत्तिः तम * वाधिकाकरणसमवायः ॥ ४ ॥ यानि वक्रियमाणानि * यत्कार्यं त्वमापद्यते * तानितत्कार्यस्य सम * वाधि
कारणानि भवन्ति ॥ ५ ॥ तद्यथा ॥ यद्ब्रह्मप्रेतापरलोकां गत्वा * ततभोगं भुङ्क्ता पुनः * कर्मवशाद्ब्रह्मलोके ॥ ६ ॥ पुंसः स्त्री
संयोगे * रते प्रसूतं गर्भाशयगतं मार्तवसं युक्तमभेति ॥ ७ ॥ सतदात्तवरतोऽन्तः * सन्निविष्टो मातुराहारं जात
रसेन प्रपुष्टः । ८ । क्रमेण तदन्नमय * शरीरवाने वजायते * इत्येवं जन्म भवति ॥ ९ ॥ न च तयोपनीतोऽश्नते न वा * स्त्री
चोपायया जाताः श्नते कथं * उत्पत्तिश्च कौबिवाहापनयौ ॥ १० ॥ ब्राह्मणाद्विजातीत्पत्तिश्च कौसौती मन्त्रा
मन्त्राभ्यां पुंस्तयो * जीतकर्मदिभिर्दिज * सौमनोत उत्पत्तिः । ११ । अथौचन्ति दिनेनाम * करणेन
ब्राह्मणादि * विशेषत उत्पत्तिश्च * ब्रजते वार्थमने न तद्वचनम् ॥ १२ ॥ इति ॥ सतमते देवमेव *
प्रथमं जन्मतथैव * जातस्य पुंसो पुनर्देजन्म * सौपनयनात्स्त्रियास्तु * मन्त्रेणाविवाहाद्भवति ॥ १३ ॥ न ह्यसद्वत्प
द्यते * न च सदिनश्नति * सती ह्यवस्थान्तर * प्राप्तिश्च जन्मोच्यते ॥ १४ ॥ भावः खलु * प्रतिक्षण * उत्पद्यते * निरुध
ते च ॥ १५ ॥ तत्र प्रतिक्षणसत्पत्तौ कारण * मस्तिन निरोधे हेतु * रस्तीतया कः सत्पत्तिर्धयः ॥ १६ ॥ तद्यथा । नित्य
गर्भकाक्षमात्रार्थे * कारणं नोपलभ्यते * तथाभावानां प्रतिक्षणं निरोधे * कारणं नोपलभ्यते ॥ १७ ॥ प्रतिक्षणसत्
पत्तौ तु * बालानां पोषणमाहाररसादि * कारणं नोपलभ्यते ॥ १८ ॥ यदेष बालो गर्भपि * मातुराहारजरसेनाविरत *
पोषमाणः क्रमः तत्सर्वाङ्गसम्पन्ना * यथाकालं मजायते ॥ १९ ॥ सोऽयं जातो बालो यद्भावहरति तदाहार * रसेन
युक्तानितस्य * तच्छरीरारम्भकाणि * द्रवाण्यङ्गसम्पन्नि तु * समवाधिकाकरणानि ॥ २० ॥ तत्र ह्येषु स्वस्वकर्मभिः पर *

स्वरं संयुजाविभज्य * पुनः पुनरावर्त्तमाने पुनत्स्थ * उणकर्मणिचावर्त्तन्ते ॥२१॥ आदत्तमानैस्ते द्रवा * गुण
 कर्मभिर्नितागत्स्वभावा * द्रवोत्तरोत्तराव * स्थायामारभमाणायाम् ॥२२॥ द्रवाणिसजातीयं द्रवान्तर *
 मारभन्ते गुणा अपि * सजीतीयं गुणान्तरं * कर्माणितु मजातीय * विजातीयं कर्मान्तरम् ॥२३॥ इते वंते पां
 समवायि * कारणानां तत्रतत्र * कार्यं समवायात्सर्वा * णो कौकरोति यः सम * वायः स उत्पत्तिर्जन्म ॥२४॥ एवमे
 वोत्तरोत्तरावस्थोत्पत्तौ * पूर्वपूर्वावस्था स्वयमकारण * प्रतिक्षणं निरुधत्ते * इतः आह कृष्णात्रेयः ॥२५॥ इति वं प्रति
 क्षणोत्पत्तिर्भङ्ग * प्रवन्मोदानन्ते जन्मानां गच्छे * सित्नुववहारप्राप्तप्राप्ती आश्रित्य ॥२६॥ द्वे जन्मनी अभिहिते भ
 वतः * प्रायपनयनात्पुंसां * द्विजानामप्राप्तव * हारत्वादे कंजन्मोक्त * स्त्रीणां प्राग्विवाहादे कम् ॥२७॥ उपनयनात्
 पुंसां * द्वितीयं जन्म स्त्रीणां तु * मन्त्रेण विवाहादेव ॥२८॥ शेषाणां जन्मनामत्रै * वान्तर्भावाद्भूतेऽतः स्व
 मेव स्वायम्भुवः ॥२९॥ मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जवन्धने । इतीयं सद्यदौर्घ्यां द्विजानां युतिचोदनात् ।
 इति ॥३०॥ वासेन चोक्तं स्वसंहितायां यथा * एवं द्विजातिमापन्नो विष्णोवान् रोषतः । युतिस्मृतिपुराणां
 भवेदध्यायनचमः ॥ इति ॥३१॥ यङ्केनापुंस्तदद्यथा * ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या * स्वयोवर्णाद्विजातयः । तेषां
 जन्मद्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जवन्धनं ॥३२॥ आचार्यः सुपिताप्रोक्तः सावित्रीजननीतथा । ब्रह्मचरविशास्यैव
 मौञ्जीवन्धनजन्मनि ॥३३॥ विष्णुः शुद्धसमास्तौ द्विज्ञेयौ सुविचक्षणैः । यावद्देन जायन्ते द्विजास्ते यावतः
 परम ॥ इति ॥३४॥ इते वं प्राप्तद्विजत्र * रक्षणहेतव इह * क्रमेण वचन्ते यथाविधिब्रह्म * चर्या
 वेदोध्ययनस्य * मार्तन्तन विवाहाः ॥३५॥ अग्निग्रहणपञ्चमशायश्रादि कर्माचरणञ्चेति * यद्विध्याविधु
 पनीताः प्राप्तद्विजातित्वा अपि * न वेदमधियते ॥३६॥ तदा पुनः श्रवद्वाव * मापदन्ते वजाते हि * योऽ
 नधीतः द्विजो वेदमनावकुर्वते यमं । सजीवन्नेव शूलमाशुगच्छति सान्वयः ॥ इति ॥३७॥ यथा विधिचाधी
 तत्र वेद * मविस्तु तत्र ब्रह्मचर्याः * समावृत्तादारां गृहीत्वा * ग्निग्रहणाधिकारिण * श्रेद्गन् न गच्छन्ति ॥३८॥
 तदा पुनः श्रवद्वाव * मापदन्ते वशिष्ठे नोक्तं * ह्यनयद्यः शुद्धसमानधर्माणः इति ॥३९॥ वैवाहिकान् गृहीत्वापि य
 दि * पञ्चमशायश्रादिकर्माणि न * कुर्वन्ति तदा स्वधर्मतया गिनः स्यः ॥४०॥ ते यान्प्रतानि जनयन्ति ते तु * वर्णसङ्करा
 भवन्ति वच्चाते हि * स्वकर्माणां च तया गिन जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥ इति ॥४१॥ उपनयननेन खलु * श्रवद्वावपगमा * द्वा
 चाभिवाशरीदिपु * योगालगुणयाधोयते ॥४२॥ तदामन्त्रैराधीयमानतद्गुणैः * शरीरारम्भकैस्ते स्मै * द्रवागुण
 कर्मभिरारभते यदवस्थान्तरम् ॥४३॥ उपनीतसयातदवस्थान्तर * प्राप्तिः सावेद्वितीया * जातिर्जन्मो द्विजः
 स्यात् ॥४४॥ उक्तञ्च वशिष्ठे न स्वसंहितायां * चत्वारो वर्णा ब्राह्मण * क्षत्रिय वैश्य शूद्राः ॥ एयो वर्णा द्विजातयो ब्राह्मण
 क्षत्रिय वैश्याः ॥४५॥ तेषां मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जवन्धने ॥ तत्रासमाता सावित्रीपिताचार्य उच्यते ॥
 वेदप्रदानात्पिते * तत्राचार्यमाचक्षते * अथापुर्गाहरन्ति ४० इयमिह वैपुरुषस्य * रेतो ब्राह्मणस्योर्ध्वं नाभे * रज्वाची
 नं ममेत ४० तद्यदूर्ध्वं नाभे स्ते नास्यां नीरसी * प्रजा जायते यदप * नयति यत्साधु करोति ॥४६॥ अथ यदूर्वाचीनं *
 नाभे स्ते नास्योरसी * प्रजा जायते जननाम् ॥४७॥ इति स्त्री द्विजातिमन्त्रेण विवाहात्पुंसां * रेकां क्लीभूयायते * द्विज
 वर्णस्यैकैकस्य * ब्रह्मणा द्विधा पाटित * स्याद्वै पुमान्द्वै च स्त्री ॥४८॥ विवाहमन्त्रैरेभिस्तु * प्राणैस्ते प्राणान् सन्दधा *
 मास्थिभिरस्थीनिमांसै * मांसं त्वचात्वचमित्रा * दिभिः पुमान्द्वै भूतां स्त्रियं सन्धते ॥४९॥ तेन स्त्री चार्द्धं ताद्रे

भूतेन*पतयासर्हि कोभू यस्म्युर्ण बर्णा*जायतेपुमांश्चस्म्युर्ण बर्णः स्यात् ॥ ५२ ॥ गोत्रकारिणोयस्यर्ष* पौत्रप्रभृति
पुपतेषु*यत्पुमपतयं पतिस्त*स्यर्षस्तत्स्वापत*स्त्रीसा* दितिपतिगोत्रापत्नीभवतीति ॥ ५३ ॥ अपत*पौत्रप्रभृति
गोत्रमिति*पाणिनिनासूत्रं कृतम् ५५ तेनाहलोमवर्णजापिनारौ*मन्त्रेणविवाहात्पतौकीभावात्*पतिवर्णगोत्रा
दापन्नाभवति ५६ अतउक्तं*हृष्यतिना*पाणिग्रहणिकामन्त्राः*पितृगोत्रापहाराकाः।पतिगोत्रेणकर्त्तव्यास्तस्याः
पिण्डोदकक्रियाः इति ५७ लिखितेनापभिहितं*विवाहेचैवनिर्दत्ते*चतुर्थ्यहनिर्वाविषु। एकत्वं सागताभर्त्तुर्गो
त्रे पिण्डे चसूतके ५८ स्वगोत्राद्भ्रातृ नारीविवाहात्सममेपदे। भर्त्तुर्गोत्रेणकर्त्तव्यास्तस्याः पिण्डोदकक्रिया इति ॥ ५९ ॥
उपनयनाद्द्वितीयेजन्मनि*पुंससंस्वमातासावित्रो*पितालांचार्य उक्तोयथा ॥ ६० ॥ नतथास्त्रीणांमन्त्रेण* विवाहा
द्द्वितीयेजन्मनि*मातापिताभ्रातृपुत्रिस्त*पतिस्त्रात्मसात्कारणात्स्त्रियागुरुः ६१ ॥ प्रवयू प्रवयुरीतुपितरी*लौकिके
मातापितृव*मन्त्रेदिकमातापितरौभवतः ॥ ६२ ॥ इत्यञ्चपुंसांनारीभिः*सहसावर्णां त्रिविधं*मातृताजन्मनासाव
र्णा*मन्त्रेण*विवाहात्सावर्णामेव*समयतश्चावर्णांमिति ॥ ६३ यथाचतुर्णां वर्णानांपुरुषाणां*स्वस्ववर्णस्त्रीभि
रनुवाभिःक्रमात्*सवर्णपरीक्षाभिश्च*सहसावर्णांजन्मना ॥ ६४ ॥ ब्राह्मणसामन्त्रेणस्त्रीदयाच्चद्विषय*कणयावैश्या
कणया*सवर्णपरीक्षाव*सहसावर्णांविवाहात् ॥ ६५ ॥ क्षत्रियसामन्त्रेणस्त्रीदयावैश्या*कणयासावर्णपरी*क्षा
चसहसावर्णां*विवाहादेवभवति ॥ ६६ ॥ स्त्रीदयासावर्णयासहोभयतः*सावर्णांपुंसांभवति ॥ ६७ ॥ इत्येवंवा
ख्यानमविदामोभ्रान्ता*वाचयतेदिजातीनां*मेघशौपनायनिको*विधिरुत्पत्तिवृक्षकः*पुण्यमयापेक्ष इति ६८
तन्मयदिशेवमभिप्रायोऽस्ते*रभविष्यत्तदाखलु*मन्त्रिणातुकार्यंय मित्यादिस्त्रीकदयात्पुष्प*मेतच्छ्लोकश्चपि
रवच्छात् ॥ ६९ ॥ नचावच्छादौबाहिको*विधिःस्त्रीणामित्यादिक*स्त्रीकादत्तरमेतच्छ्लोकिर्मति ७० इत्येवमपनीतानां*
दिजलरक्षणार्थं कर्म*योगंमत्तोनिबोधत ॥ * ॥ ७१ ॥ ० ॥ ७२ ॥ ० ॥ अथोपनीतानांदिजलरक्षणे*हेतुकर्म
योगेवक्तव्यप्रथम*माचारमाहोपनीयगुरु रित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ ६९ ॥ ० ॥

उपनीयगुरुःशिष्यंशिक्षयेच्छौचमादितः । आचारमग्निकार्यं च सन्ध्योपासनमवच ॥ ६९ ॥

गुरुरित्यसमानादिकलजात * शिष्याहोपनीयादितः * शौचंशिक्षयेत्तच्चैका * लिङ्गेगुरेतिस्मृत्या * दिभि
रुत्तरं वच्छाते ॥ १ ॥ आचारंस्नानाचमनादि अग्निकार्यं सायंप्रातः * होमविधानं सन्धोपा * सनश्चशिक्षये
दिति ॥ २ ॥ नपित्रादिःपुत्रादीहोपनयेत्*याजभोजिपङ्क्तिदुपकलादि* दीपान्तदत्तं*पूर्वंविस्तरेण ॥ ३ ॥
एवंसतिगुरुःशिष्या*होपनीयादितःशौचा* चाराग्निकार्यं सन्ध्योपासनानि*शिक्षयित्वावेदोध्य*नारक्ष*विधिनाका
रयेत् ॥ ४ ॥ एतद्वचंवासेनस्वमंहितायां*उपनीतोगुरु*लिखितंनितं समाहितः । विभ्रयाद्दण्डकौपीनोपवीता
जिनमोखलाः ५ पुण्येऽङ्गिगुर्वञ्जातःकृतमन्त्राङ्गतिप्रियः । मृत्प्रीङ्गारज्जगाद्यतीमारभे द्वेदमोदितः ॥ ६ ॥ ६९
इति ॥ ततोर्वेदमभ्यर्च्यमाणःशिष्यो*यथागुरुणाध्याप्यस्त*दाहाधोपमाण इत्यादि । १ । ० । ७० । ० ।

अधेप्रमाणकृत्वाचान्तो यथाशास्त्रमुदङ्मुखः । ब्रह्माञ्जलिं कृद्ग्रथप्राप्यो लघुवासाजिते
न्द्रियः ॥ ७० ॥

वेदसाधयनं करिष्यान् * लघुवासाजितेन्द्रियः * सन्नुदङ्मुखश्चासीनः * आचान्तः प्राग्गुरोः पादौ * गृही
लाब्रह्माञ्जलिः * क्षिप्रोगुणालम्बापाः । १ । ० । ७० ।

ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा । संहतग्रहस्तावधेयं सहिब्रह्माञ्जलिः स्मृतः ॥ ७१ ॥

ब्रह्मेतीति । ब्रह्मवेद * स्तसाधयनारम्भे च * साधनावसाने च * गुरोः पादौ सदा ग्राह्यौ । १ । हस्तौ संहत
संयुता * करपुटं कृत्वा यदधो यं शास्त्रं * सहस्रसंहतीभावो * ब्रह्माञ्जलिः स्मृत इति । २ । ० । ७१ । ० । केन प्रकारेण
खलु गुरोः पादौ ग्राह्यौ भवत इत्यात * आहवातास्तेत्यादिस्त्रीकम् । १ । ० । ७२ । ० ।

वयसस्तपाणिना कार्यग्रमुपसंग्रहणं गुरोः । सवेग्रनवरास्पृष्टवगोदक्षिणेन च दक्षिणः ॥ ७२ ॥
वातास्तौ पाणीयस्य तेन * प्रणमताजनेन गुरोः पादौ रूपसंग्रहणं कार्या स्यात् । १ । तथा च प्रणमताजनेन गुरोः
सवः पादौ सवेन स्वसापाणिना * स्पृष्टवगोदक्षिणः पादौ * दक्षिणेन स्वेन पाणिना । २ । ० । ७२ । ० ।

अधे प्रषप्रमाणान्तु गुरुर्नित्यकालमतन्वितः । अधीष्णोऽतिब्रूयादिरामोऽस्त्विति चारमे ७३
अधो प्रमाणमित्यादि । ७३ । उदङ्मुखश्चासीनं गुरोः पादा * रुपसंग्रहणं ब्रह्माञ्जलिं कृष्यन्त * मधो प्रमाणं
ग्रिथं भो * अधीषेति गुर्व्रूयात् । १ । असाधयनसाचारमे * चरम एतच्छेत्तु * विरामोऽस्त्विति गुर्व्रूयात् । २ । ० । ७३ । ० ।

ब्राह्मणं मण्वं कुर्यादादावन्तरे च स्रज्ज्वादा । स्ववतः प्रनोक्तृत्वं पूर्वपरस्ताच्च विशीर्यति ॥ ७४ ॥

ब्राह्मण इत्यादि ॥ ७४ ॥ ब्रह्ममन्त्रं ब्राह्मणाख्यं वेद * मधीते यः स ब्राह्मणी * ब्राह्मणः च त्रिविधः ॥ १ ॥ मन्त्र
ब्राह्मणासाधयनस्यादावन्ते च * स्रज्ज्वादा प्रणवं कुर्यात् * पूर्वमनोक्तृत्वं मन्त्रं * ब्राह्मणं वाधीतं स्रवति * पवस्तादनोक्तृ
तं शीर्यते ॥ २ ॥ इति सर्वमेवमन्त्रं * प्रणवपुटितं जपे * दनया स्रवति शीर्यते च यथा * सेतुहीनी भयती नदी ॥ ३ ॥
॥ ० ॥ ७४ ॥ ० ॥ ननु कदाऽयमादावन्ते चेद्भारं * कुर्यादिति तत्राह मा * ककूलानित्यादिस्त्रीकम् ॥ १ ॥ ० ॥ ७५ ॥

प्राक्कूलान्पथ्यं पासीनः पवित्रैश्चैव पावितः । प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत्रोद्धारमर्हति ॥ ७५ ॥

यदा भो अधीषेति गुरुर्ब्रूयात् * तदा शिष्याः प्राक्कूलान्पथ्यं * गग्र्यशान्परिस्रज्ज्वात * आस्तीर्योपासीनः सन् ॥ १ ॥
पवित्रैः पवित्रसंज्ञकैः * कराभ्यां गृहीतौ पावितः पवित्रैः कृतः सन् त्रिभिः प्राणायामैः * षतसन्तोमिति ब्रूयात् ॥ २ ॥
॥ ० ॥ ७५ ॥ ० ॥ इत्याधयनस्य उर्व्वेति कर्तव्यता * श्रुताजपमाहाकार * द्वाष्टकारश्चेत्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ ७६ ॥ ० ॥

अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्च प्रजापतिः । वेदत्रयान्निरदुहङ्गुभुवः स्वरितीति च ॥ ७६ ॥

प्रजापतिर्नारायणोऽसौ ब्रह्मा * वेदत्रयादिङ्गुदा * दकारं यजुर्वेदाङ्कारं साम * वेदान्तकारं निरदुहत् ॥ १ ॥
निःसृतमकषोदय * त्रयमेतदक्षरं ससायं कमो * भित्तोऽथ रजः करोति ॥ २ ॥ एवं वेदत्रयादितुङ्गुभुवः स्वरिति * यजुर्वे
दानुवरिति * सामवेदात् स्वरिति च * प्रजापतिर्निरदुहत् ॥ २ ॥ ० ॥ ७६ ॥

त्रिभयवतुबेदेभ्यः पादं पादमथाद्, हत् । तदितृवोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठीप्रजापतिः ७७

त्रिभाएवेतादि ॥ ७७ ॥ अथत्रिभाएववेदेभायतदि*तृचइतितत्सवितु*रतागदात्मिकायांअस्याः*सावित्र्या
सावित्रीमन्त्र*स्यपादंपादमद्, हत् ॥ १ ॥ परमेष्ठीप्रजापति*रसौनारांशगोब्रह्मा*अग्वेदांसावित्र्या*अच*स्तत्स
वितुर्वरेणा*मितागदां पादमद्, हत् ॥ २ ॥ यजुर्वेदाङ्गोदेवसांधीमही*तद्वितीयं पादमद्, हत्* सामवेदाद्वितीयो
नः* प्रचोदयादितितृती * यं पादमद्, हत् ॥ १ ॥ ० ॥ २७ ॥ ॥ एतत्समस्तप्रयोजनमाह * एतदक्षरमि
तादि ॥ १ ॥ ० ॥ ७८ ॥ ० ॥

एतदक्षरमेताञ्जपन्त्याहृतिपूर्विकाम् । सन्ध्योर्वेदविहिप्रोवेदपुण्येनयुज्यते ॥ ७८ ॥

एतदेमिताञ्जरं*वाहृतिपूर्विकामिति * भूर्भुवःस्वरि.महा * वाहृतिपूर्विकामेतां*तदितृादि त्रिपदाञ्च
सावित्रीम् ॥ १ ॥ सन्ध्यायोदेयोर्वेदविहिप्रइति*ब्राह्मणःक्षत्रियोर्वैश्यो*जपन्वेदाध्यायनज*पुण्येनयुजाइति ॥ २ ॥
वेदविहितविषेणोनौत्र तूपनीतमात्रसंगान * धीतवेदसंगायत्री*जपमात्रेननवेदपुण्येनयोगःसादिताक्तं ॥ १
विश्वेदेधोगयत्तात्रिद्विज * वर्णधृतिचक्षपितम् ॥ ४ ॥ यतउक्तंजातमात्रःपूद्रसमःसंस्कारादिजउच्यते ।
विद्यायातिविप्रलंवेदितद्वाह्मणः स्मृतः ॥ ५ ॥ इतियोगयत्तात्रिषु * वर्णपुहिजोविप्रोब्राह्मणश्च * अष्टः
कृषदादिदुश्च** पञ्चजभष्टवज्ज्ञेयः ॥ ६ ॥ रुद्धितावविप्रमर्द्धा*ब्राह्मणमर्द्धस्यर्ष्व * वर्णवर्ततेपद्मवत् ॥ ७ ॥
अत्रिणाक्षुक्तंत् यथा*जन्मनाब्राह्मणोऽप्येव*संस्कारैर्द्विजउच्यते*विद्यायातिविप्रलंयोत्रियस्त्रिभिरैव ॥ ८ ॥
इति ॥ ० ॥ ७८ ॥ प्रातःसायंसन्ध्यापासनावसने * जपफलकृतानात्र * जपाभियमाहसहस्र*कलस्तुभाशेतादि
कम् ॥ १ ॥ ० ॥ ७९ ॥ ० ॥

सहस्रकृत्यक्षुभ्यसप्रबहिरेतत्त्रिकं द्विजः । महतोप्येनसोमासास्वदेवाहर्दिदमुच्यते ॥ ७९ ॥

बहिरितिग्रामादितत्त्रिकमिति * प्रणवमहावाहृतितदितृच*द्विजोब्राह्मणःक्षत्रियोर्वैश्येति ॥ १ ॥ ० ॥
७९ ॥ ० ॥ सन्ध्यायोरेतन्वयजपतागे*दीपमाहृतयेतादि ॥ १ ॥ ० ॥ ८० ॥

एतयश्चाविसंयुक्तः कालेचक्रिययास्वया । ब्रह्मक्षत्रियविड्योनिर्गहणायातिसाधुषु ॥ ८० ॥

एतयैतिप्रणवपूर्व*वाहृतिपूर्विकयातदितृाद्, चा * ब्रह्मक्षत्रियविड्योनि*रतिस्वजातिजानन्तरजाःषट्
॥ १ ॥ ० ॥ ८० ॥ नन्वकारादीनित्रीणाक्षराणि*अथयजृतानिक्लिश्यगेव * जपानीतातउच्यते * ओङ्कारपूर्विका
इतादि ॥ १ ॥ ० ॥ ८१ ॥ ० ॥

ओङ्कारपूर्विकास्ति स्त्रोमहाव्याहृतयोऽव्ययाः । त्रिपदाचैवसावित्रीविज्ञेयं ब्रह्मणोमु
खम् ॥ ८१ ॥

अवायुद्वयं तथा* तन्मादक्षराणव* ब्रह्मण इति परमात्मनो विरिञ्चिः ॥ २ ॥ ० ॥ ८१ ॥ ० ॥

योऽधीतेऽहन्प्रह्न्ये तांस्त्रीः क्षिप्यर्षण्यतन्निवतः । सप्रह्णपरमभ्येति वायुभूत, खमूर्तिमान् ॥ ८२

याऽधीतइत्यादि ॥ ८० ॥ स्फुटार्थिऽयं ॥ ८१ ॥ ० ॥

एकाक्षरपरं ब्रह्म प्राणायामात्परतपः । सावित्यारूपरं नातिमौनात्कृत्यं विशिष्यते ८३॥

एकाक्षरमित्यादि ॥ ८१ ॥ एकाक्षरमेकोभूत* सकारादित्वाक्षरसो*मितिसमस्तं ब्रह्मैव * ब्रह्मवाचकत्वाद्वा
स्तो*देकोकाक्षरात्परं ॥ १ ॥ भाषायामात्परं यथेष्टं तपः सतात्ताचमौनव्रतादिभिर्पते* सावित्रीतिपदाततः*
परं यथेष्टं मन्त्रं नास्ति ॥ २ ॥ ० ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ एकाक्षरमित्यामित्याक्षर* कथमेकैकमक्षररक्त * मित्यातया
हक्षरन्ति*सर्वावेदिकादित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ ८४ ॥

क्षरान्तरावैदिक्योज्जोतिर्यजतक्रियाः । अक्षरन्त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मैवैव जापतिः ॥ ८४ ॥

जुहोतिक्रियाहोमाःयजतिक्रिया*यजनादिकर्माणि*अक्षयन्तकरमका*रादिकीं पञ्चापति*स्तिग्वादि
वाचकत्वात् ॥ १ ॥ ० ॥ ८४ ॥ जपकारभेदेन*फलभेदेमाहवशि*यश्चादित्जादिकस्वेकम् ॥ १ ॥ ८५ ॥

विधियन्ताज्जपयन्तो विशिष्टोद्देशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रोमानसः स्मृतः ॥ ८५ ॥

[illegible]

मे पाकयज्ञाश्चत्वारोविधियज्ञसमन्विताः । सर्व्वे ते जपयन्तस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ८६ ॥

येषां क्रियया यत्नाः * नित्यं होमं पितृ यज्ञ * ऋद्धिं वीं प्रवृत्ते वाः ॥ १ ॥ तैविधियज्ञदर्शयेण मासादि समन्विताः स
त्वे यज्ञाः * जपयज्ञ सप्ताङ्गिणी * कलानर्हन्ती तिथेशेयम् ॥ २ ॥ ० ॥ ८६ ॥ ० ॥ व. स. दिता * तज्जन्ते * जपनिर्वन्वि
ताः दिक्कम् ॥ १ ॥ ० ॥ ८७ ॥ ० ॥ ० ॥

जपरे नैव लुप्तं विप्र द्वाह्मणो नात्र भयः । कुर्याद न प्रज्ञवा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ ८७

ब्राह्मणोवाह्यणादिदिजो जपने*सावित्रीमन्त्रेणेवतु * समाकसिद्धेनसंशयः ॥ १ ॥ ब्राह्मणोजपान्नत
कर्म*यार्थादयवान्तर्गत्*कस्माद् यतो जपः सावित्रीरन्व*ब्राह्मणामैवउच्यते*ब्रह्ममन्त्रोस्तुल्यं नाम ॥ २ ॥ ०॥
॥ ८७ ॥ ० ॥ यथा जपः जपनसिद्धि*तदप्रापमाहेन्द्रियानामित्यादिसौक्यं ॥ १ ॥ ० ॥ ८८ ॥ ० ॥

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु । संयमेयत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यत्तेववाजिनाम ॥८८॥

विचरतामिन्द्रियाणां सपहारिण्यपि येषु संयमेति चेद्विन्द्रियाणां निवृत्तिः * विद्वान्वाजिनां यन्त्रेव * सर्वदा
यन्नमातिष्ठेत् ॥ १ ॥ ० ॥ ८८ ॥ ० ॥ कोनोन्द्रियांशोतत्तथांश्चेकादृशेन्द्रियांशोतत्तदि ॥ १ ॥ ० ॥ ८९ ॥

एकादशे द्विधा ग्याहुर्यानि ल्वे मनीषिणः । तानि मयक् प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ८८

सप्तार्धेऽथ सांज्ञा कृत्वा निश्चयगोतिः प्रोक्तमितादिभिः*स्वप्निरवसांकैः । १० । ६० । ६१ ।

श्रीवाङ्मन्त्रं जिह्वावनासिकावैषज्जमी । पायूपस्थं हस्तपादं वाक्चैव दशमीसुता ॥८०॥

बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैपां पाद्यादीनिप्रपूर्वशः । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैपां पाद्यादीनिप्रचक्षते ॥६१

एकादशमनोज्ञं यं हृद्गुणोन्मयात्मकम् । यस्मिन्नाजते जित्वावेतीभवतः पञ्चमीनरौ ॥ ८२ ॥

एतादृशमित्यादि । ६२ । स्वयणे न सत्पुत्रजः स्वामीयुगौ नो भग्यात्मकमिति * सत्पुत्रे न स्वयणे न बुद्धिः * हेतुत्वाद् बुद्धिः
यं स्यात् । १ । रजःप्रायणे न प्रयतिहेतुत्वात् * कर्मेन्द्रियद्वयमिति । २ । यस्मिन् मनसि बुद्धीन्द्रिय * कर्मेन्द्रियप्रयो
जकहेतुः * जने सति तौ द्वौ पञ्चकौ गणौ बुद्धीन्द्रियपञ्चकक * कर्मेन्द्रियपञ्चको जितौ स्तः । ३ । ० । ६२ । ० । तस्मात्प्रयो
जयं पूर्ववदयान्ततः * परमिन्द्रियजयं च * वसुधैव कुटुम्बकमिति * यानां प्रसङ्गमिति । ० । ६३ । ० ।

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छतः प्रशयम् । संनियम्य तान् तेषु बभूवुः सिद्धिं प्रयच्छति ॥८६॥

एकादशेन्द्रियाणां * वसिष्ठप्रसङ्गे न * समासक्याऽसंशयं * वन्धुरोपसृच्छति १ । तस्मात्तानिकादशेन्द्रियाणि संनि-
यस्यैव तृकृतोजपा * जपः सिद्धिं प्रयच्छति २ । ० । ८२ । ० । ननु कस्यादिन्द्रियाणां * प्रसङ्गे न दोषमृच्छ * तीव्रत
आह न जालित्वादिस्त्रीकम् । १ । ० । ८४ ।

नजातुकामः कामानामुपभोगेनशमति । हविषाकृष्णवर्त्मवभूय एवाभिवर्द्धते ॥ ८४ ॥

जातुकदाचिदपिकामानां नित्यं * उपभोगेनापिशेषो * नभवतीत्यतः कामो * नखलुतथाशमति ॥ १ ॥
यथाहृदिपा कृष्णवर्त्मनिरेष * नशमतिभृशएव * वाक्येनाभिवर्द्धते ॥ २ ॥ ८४ ॥ नउद्यद्विकसित्सर्वान् * कामान्प्रा
प्नोति किमर्थं * तान् नोपभुञ्जीतेत्यतः * आह स सर्वं तानित्यादि ॥ १ ॥ ८५ ॥

यथैतान् ग्राम्यान् सर्वान्यथैतान् केवलांस्तत्रेत् । प्राप्नोत्सर्वकामानां परित्यागे बिशि
ष्यते ॥ ८५ ॥

यथसर्वाने तान् कामान् * प्रमुखादयथैतान् केवलान्सर्वान् * ताजित्तयोर्होममपि ॥ १ ॥ सर्वकामानां प्राप
णात् * सर्वकामानां परित्यागे * विशिष्यते वन्द्येदात् ॥ २ ॥ ८५ ॥ तर्हि किं कामान् सेवमान एव * सर्वान्द्रियाणि
नियन्तुं * शक्नोतीत्याह * नतथैतानीत्यादि ॥ १ ॥ ८६ ॥

नतथैतानि शक्यते संनियन्तुमसौ वया । विषयेषु प्रजुष्टानियथाज्ञानेन नित्यम् ॥ ८६ ॥

विषयेषु प्रजुष्टानि * खल्वेतानि सर्वान्द्रियाणि पुंसां * कामानामसेवयाम् * नियन्तुं शक्यन्त एव ॥ १ ॥ नित्यागो
ज्ञानेनैतानि * संनियन्तुं यथाशक्यन्ते * तथैतानि संनियन्तुं * कामानामसेवयानशक्यन्ते ॥ २ ॥ ८६ ॥ नउक्त्वा हि
भवेदित्याह * वेदाइत्यादि ॥ १ ॥ ८७ ॥

वेदास्त्यागश्च नियमान्तपांसि च । नविप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् ॥ ८७ ॥

ज्ञानं विना हि पुंसां * विशेषेण प्रदुष्टभावो मनसि भवेत् ॥ १ ॥ विप्रदुष्टभावस्तु * पुंसो वेदादयो नैव * कर्हिचित्
सिद्धिं गच्छन्ति ॥ २ ॥ ८७ ॥ नउजितेन्द्रियः पुमान् * कथं ज्ञायत इत्यतः * आह खल्वेत्यादि श्लोकम् ॥ १ ॥ ८८ ॥

श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भूत्वा धृत्वा च यो नरः । न ह्येष प्रतिग्लायति वासविज्ञेयोजितेन्द्रियः ॥ ८८ ॥

स्पृष्टार्थोऽश्लोकः ॥ ८८ ॥ तर्हि चैकेन्द्रियजये * किं जितेन्द्रियो न स्यादि * तत्रत्याह * द्रियाणान्ति
त्यादि ॥ १ ॥ ८९ ॥

इन्द्रियाणान्तु सर्वेषां यद्रेकं चरतीन्द्रियम् । तेनाम्रचरति प्रज्ञादृतेः पावादिबोद
कम् ॥ ८९ ॥

सर्वेषामिन्द्रियाणां मध्ये यद्रेकं * मिन्द्रियं चरति तेन * प्रज्ञाचास्य चरति * दृतेः पावादिबोदकमिवेति ॥ १ ॥ ८९ ॥
तर्हि किं कुर्यात् * दितातयाह * वषट्कते * तयादिश्लोकम् ॥ १ ॥ ९० ॥

वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य वमनस्तथा । सर्वान्संसाधये दयानक्षिण्योगतत्तुम् ॥१००॥

तस्मादिन्द्रियममं संयमापुमान् * वशं कृत्वा तथा मनश्च * संयमावशं कृत्वा च * योगतस्त उमद्विषणुः * सत्त्वा न रथान्
साधयेत् ॥१॥१००॥ ब्रह्मचारिणामाचारः * उक्तः सत्त्वां सन्धोपासनामाह * पूर्वां सन्ध्यामित्यादि ॥१॥१०१॥

पूर्वां सन्धां जपेत्तिष्ठन् सावित्रीमार्कदर्शनात् । पश्चिमाक्तु समासीनः समग्रमुच्च विभावनात् ॥१०१॥

अर्क इर्मनादिताक्रोदयकात्र*पर्यान्तं प्रागर्क इर्मनात्पूर्व*ान्तु* प्रातःस्थ्यापणस्यतिष्ठ * नर्कं पश्यन् सावित्री
जपेत् ॥१॥ समस्य विभावनादितसमा*ङ्गनक्षत्रदर्शनकाल*पर्यान्तं प्राक्समाङ्गस्य*त्रोदयकालात्तु द्विजः ॥२॥
पश्चिमांसायं सस्थापणपादवीनः * समाङ्गक्षताणिपश्यन् * सावित्री जपेदिति ॥ ३ ॥ अतस्थापणं त्रिभंगमकर्म
काभां*योगे कालाधुदेशभावां कर्म* सञ्चादधातात्कर्मणि* द्विधा नातान्तसंयोगे ॥ ४ ॥ अर्क इर्मन
पर्यान्तं हि*प्रातःसमस्योपासनोत्तर*सावित्री जपकालोत्तर*तत्कालवर्णापोगायतो जपः ॥५॥ एवं सायं सस्थापणसना*
नक्षत्रदर्शनान्तु*कृत्वा सावित्री जपः कार्याः ॥ ६ ॥ इतो वं सस्थापणपासनाकाल* मविद्वान् पूर्व*समस्य पश्यमा
मिति*कालाधुनारतान्त*संयोगे हितायेति ॥ ७ ॥ तन्नसमस्य हिमहर्षमिः प्रागर्क * दर्शनात्प्रातःसमस्योपासना
पूर्व*गायत्री जपः ८ प्राक्समाङ्गतादादर्शनात्*सायं सस्थापणपासनापूर्व*गायत्री जपकालोत्तरः ॥९॥ तदयथाविष्णु
णास्वसंहिताया*सुक्तं सस्थापणपासनापूर्व*समस्य जपेति कुन् पश्चिमानावीनः इति ॥१०॥ हारौ तेन च स्वसंहिता
या*सुक्तं पूर्व*समस्य सनवत्*उपासीत यथाविधि गायत्री मभ्यसेत्तावद्द्यावत्ताराणि पश्यत इति ॥११॥ सवर्त्तेन च स्वसंहिताया*सुक्तं*स
मस्योपासनासनवत्*उपासीत यथाविधि सादितां पश्चिमां सस्थापणपासनामस्तमितभास्करे ॥१२॥ तिष्ठन् पूर्व*जपं कुर्याद्ब्रह्म
चारौ समाहितः । आसीनः पश्चिमां सस्थापणं कुर्यात्तदन्तरि ॥१३॥ ॥१४॥ इति । इतो वं सर्वैर्यः सस्थापणसना * पूर्वक
गायत्री जपकालोत्तरः*सबलसुखसुप्तमितेऽभिप्रेतः ॥ १५॥ योग्यासनं याञ्चवल्गुनहुतां * ह्यस्यौ वसतं दिव
मानां यथाक्रमम् । सस्थापणसुप्तिमात्रातु ह्यमिहोत्सृज्यता । इति ॥ १६॥ स्मृतिशास्त्रे तेनैवोक्तं *स्नानमपदै
वर्त्तमानैर्जनेन प्राणसंयमः । सूर्यास्तोपपन्नान् गायत्र्याः पत्राहं जपे ॥ १७॥ गायत्रीं शिरसां सार्द्धं जपेद्वाह
तिर्ष्विक्राम् । प्रतिप्रणवमं युक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः ॥ १८॥ प्राणानायममं प्रोक्ष्य लुब्धेनाव्यवतेन तु जपन्नासीत
संतिष्ठन् प्रतागातारकोदयात् ॥१९॥ सस्थापणं प्राक् प्रातरेवैतद्विष्टे दौ सूर्या दर्शनात् । अग्नि कार्यां ततः यथा तस्य
योस्मभय रपि ॥२०॥ कात्यायनेनापुनर्क्तं च*अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सस्थापणपासनकं विधिम् । अनर्हकर्मणां वपः सस्थाप
नोयतः स्मृतः ॥ २१॥ सर्वोपायोगान् कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् । ह्यस्वाः पचरणीयांश्चः कुर्यादीर्घांस्वर्चिषः ।
२२ दर्भाः पवित्रमियुक्तमतः सस्थापिकर्मणि । सवाः सोपग्रहः कार्यादक्षिणं सपविकः ॥ २३॥ रक्षयेद्धारिणा
स्नानं परिशिष्टासमन्ततः । शिरसो मार्जनं कुर्यात् कणैः सोदकविन्दभिः ॥ २४॥ प्रणवोभूर्भुवः स्वयसावित्री च
तृतीयिका । अष्टैव ताराचञ्चैव चतुर्थमिति मार्जनम् ॥२५॥ भूरादौ स्तिमन् एवैतामहावा इतयोऽवाधाः ।
महोजनस्यः सत्रं गायत्री च शिरस्तथा ॥२६॥ आपोजोतीवसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरिति शिरः । प्रतिप्रतीकं प्रणव
स्वरैरेतं शिरसः ॥२७॥ एता एताः सज्जाने न तथैभिर्दृग्भिः सह । त्रिर्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥२८॥

करेणोद्धृतमलिलं भ्रूणमासजानतव । जपेदनायताश्चर्वात्रिःसहस्राक्षमप्यणन् ॥ २६ ॥ उत्तयायाः प्रतिप्रोहेत्
त्रिकेण अलिनाम्भसः । उच्चित्रमृग्दधेनायचोपतिष्ठेदनन्तरम् ॥ २७ ॥ सन्ध्याद्वयेपुण्ड्रस्थानमेतदाङ्गमी
प्रिणः । मधेल्लङ्घ उपर्यास विभ्राडादीच्छयाजपेत् ॥ २८ ॥ तदसंसक्त पार्थिवी एकपादद्वि पादपि
कुर्यात्कुलाञ्जलं चर्वापिर्जवाङ्गस्तथापिवा ॥ २९ ॥ यत्नस्यात्कुच्छ भूयस्त्वये वसोप्रिमनोप्रिणः । भूयस्त्वव्रूवतेत
तत्रकुच्छोद्योद्यदागते ॥ ३० ॥ तिष्ठेददयनात्पूर्वमश्रमासपिप्रकृतिः । आसोत्तुदगमाच्चान्तरां सन्ध्यां पुन
त्रिकं जपन् ॥ ३१ ॥ एतत्सन्ध्यातयं प्रोक्तं ब्राह्मणाय तत्तिष्ठति । यस्य नास्तीदरस्तत्र न पत्रा ग्रण उच्यते ॥ ३२ ॥
सन्ध्यां क्षीपं च चक्रितः स्नानशीलयसर्वादा । तं देहानोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिबीरगाः ॥ ३३ ॥ इति ॥ अतिशयस
न्ध्या कालात्प्रेषासंयित्तुक्तं तद् यथासायं प्रातययः सन्ध्यां प्रसादादिक्रमेत्सकृत् । गायत्र्या सुसहस्रं हि जपेत्स
त्वासमाहितः ॥ ३४ ॥ इति ॥ १०१ ॥ उभयसन्ध्यां पासनाग्निप्रसाहं पूर्वां सन्ध्यामित्यादि ॥ १ ॥ १०२ ॥

पूर्वां सन्ध्यां जपं स्तिष्ठन्नैशमेनोऽप्यपोहति । पथिमान्नुमासीनो मलं हन्ति दिवाकृतम् ॥ १०२ ॥

पूर्वां सन्ध्यां पासातिष्ठन् जपन् * नैशं रात्रिकृतमेनः * पापं पुमान् दापं हन्ति ॥ १ ॥ सायं सन्ध्यां पासाम *
मासीनस्तु * गायत्रीं जपन् दिवाकृतं * मलं पापं पुमान् हन्ति ॥ २ ॥ १०३ ॥ सन्ध्याद्वया उपसर्पन्ते * दीपमाहं नति
ष्ठितिलितादि ॥ १ ॥ १०४ ॥

नतिष्ठतितुयः पूर्वां नोपास्ते यत्पथिमां । सशूद्रवद्विष्कार्यं सुखं स्तादि जकर्मणः ॥ १०३ ॥

स्य शार्थ एषश्चाक्रः ॥ १०३ ॥ नित्यं सन्ध्यापासने यत् * गायत्रीं जपेत्तत्स्थानं * माहापांसमीप
त्यादि ॥ १ ॥ १०४ ॥

अपांसमीपे नियतो नैत्रकं विधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीत गत्यारण्यं समाहितः ॥ १०४ ॥

नैत्रकं विधिमास्थितो * द्विजो नियतः सन्नरण्यं * गत्या समाहितः सन्ध्यापांसमीपे नद्यादितीरे * सावित्रीमधीयी
तेति * ब्रह्मचारौ च स्थित ॥ १ ॥ १०४ ॥ नवकिं सद्वाधीते तत्राह * वेदोपकरणे त्यादि ॥ १ ॥ १०५ ॥

वेदोपकरणे चैव स्वाध्याये चैव नैत्रके । नानुरोधोऽस्तत्र न ध्यायेद्दोममन्त्रेषु चैव हि ॥ १०५ ॥

वेदाना उपकरणे * शिक्षा कल्पयाकरणं * च्छन्दो निरुक्तजगतिषे * नैत्रके च स्वाध्याये * होममन्त्रेषु चानध्यायेऽनु
रोधो नास्तीति ॥ १ ॥ १०५ ॥ कस्मादिता * त उच्यते * नैत्रकेना * स्तीत्यादिकम् ॥ १ ॥ १०६ ॥

नैत्रकेनास्तत्र न ध्यायो ब्रह्मसचं हितस्मृतम् । ब्रह्माहुतिहुतं पुण्यमनध्यायवष्टकृतम् ॥ १०६ ॥

हियसः सन्नीताकस्वाध्यायोब्रह्म*सर्वतन्माज्जित*स्वा*ध्यायेऽनधाधीनोस्ति * यतोऽनधायवपठ कृतं*ब्रह्माङ्गतिष्ठतं पुण्यम् ॥ १ ॥ १०६ ॥ स्वाध्यायस्यपुणात्वादयतफलं तदा*हयः स्वाध्यायमतगदि । १ । १०७ ।

यः स्वाध्यायमधीतेऽब्दविधिनानियतशुचिः । तस्यनित्ये चरतेऽपपयोदधिष्ठितमधु । १०७ ।

तस्यस्वाध्यायिनरण*स्वाध्यायोनित्यं पर्या*दर्शयत्तं मधुलरति ॥ १ ॥ याश्वल्किनीक्तञ्चेद्*मधुनापयसाचैवसरेवांस्तर्पयेद्दिजः । पिबृ*यमधुसर्पिर्भास्वचोऽधीतेदुयोऽन्वहम् ॥ २ ॥ यजुः। षमक्षितोऽधीते योऽन्वहं सृष्टा मृते । प्रीणातिदेवानाजानमधुनाचपिबृ*स्तथा । ३ । सतुमोमधुतैर्देवांस्तर्पयेद्दुयोऽन्वहं पठेत् । सामानिष्टमि*कयार्चिपिबृणांमधुसर्पिषा । ४ । मेदसातर्पयेद्देवानथर्वाङ्गिरसं पठन् । पिबृ*यमधुसर्पिर्भास्वहं शक्तितीहिजः ॥ ५ ॥ वाकोवाकां पराणज्जनारायं सोममथिकाः । इतिहासांस्तथाविद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् । ६ । मांसक्षीरोदनमधुतर्पणं सदिवौकसाम् । करोतिवमिञ्जतयापिबृणांमधुसर्पिषा । ७ । ते बभ्रास्तर्पयन्तोऽनं सज्वकामफलोऽयमैः । यंयं क्रतुमधोयेततस्यतस्यपुण्यात्फलम् । ८ । त्रिविक्तपूर्णार्थिवोदानस्यफलमधुते । तपस्यपरमहिंनित्यं स्वाध्यायवान्दिजः । ९ । इति । १०७ । ब्रह्मचारिणांसमावर्त्तनपर्यन्तं*कर्त्तव्यं ग्राह्यानीत्यादि ॥ १ ॥ १०८ ॥

अग्नीन्धनमैक्षचर्चामधःशय्यांगुरोर्हितम् । आसमावर्त्तनात्कुयर्गत् वृत्तोपनयनी द्विजः ॥ १०८ ॥

अग्निर्वैतानिकमिस्तस्येत्स्वन*सायं धातर्दीपनसाङ्गतिभिः * भैक्षचर्चामधःशय्यांगुरोर्हितं भवति*तत्सर्वं कृतापनयनो*द्विजो ब्राह्मणादिः इत्यत्रात् । २ । १०८ । अथाध्यापना*नाहाचार्य * पुत्रहता*दिक्*स्त्राकं ॥ १ ॥ १०९ ॥

आचार्यपुत्रशुश्रूषुर्ज्ञानदोधार्मिकशुचिः । आप्तः शक्तोऽर्थदः साधुः स्वोऽध्यापनादशधर्मतः

यथाचार्यपुत्रायश*शुश्रूषाकदयकिञ्चि*दपरं शानं ददाति ॥ १ ॥ यो धार्मिको यदशुचि*र्यथाधायनार्थं मे तत्र*स्वमानः। ण्यलक्ष्मणसमन्वितः*यथाधायनसमर्थो*ऽर्थदः साधुः राखीयश्च । १ । एते दशधर्मतोऽध्यापनादशधर्मतः स्वोऽध्यायः स्वजनकपुत्र*ममतिष्ठुनज्ञातिवाची*पुत्रादध्यापने दीपोक्तेः ॥ २ ॥ १०९ ॥ अनर्गिरूपनीताः कृतः*ब्रह्मचर्या एते दश * यदि न्यायनकिमपि*ग्राह्यं च्छन्ति तर्हि ते । १ । धर्मतोऽध्यापनादशधर्मतः*पदेन प्रापितमितेव*स्व्यापयितुमाहनाष्टः*कसाचिद् ब्रूयादिते। २ ॥ ११० ॥

नाष्टः कस्यचिद्ब्रूयान्नचानप्रायेनष्टः । जानन्नपि हि मेधावीजडवत्सोक आचरेत् ॥ ११० ॥

शास्त्रं यं पश्येन्नायोहि*अहयासमित्पाणिः स * नृपसदाभिमतं प्रच्छेदति ॥ १ ॥ ११० ॥ अष्टशोऽनङ्गयेन
वाष्टशोयदि*ब्रूयात्तत्र दोषमाह*अधर्मेणचेतनादि ॥ १ ॥ १११ ॥

अधर्मेणचयःप्राहयश्चाधर्मेणप्रच्छति । तयोरनन्तरः प्रैतिविद्वांषाधिगच्छति । १११ ।

अधर्मेणोक्तानिखलंष्टशोयिब्रूया * द्वायायेनबायःप्रच्छति*हयोस्तयोरनन्तरः*प्रैतिस्मियतेऽथवालाके*विद्वां
षमधिगच्छति । १ । १११ । तर्हि यदिनायेनयःकश्चिच्छास्त्रं*प्रच्छतिसएवाध्यापयः * किंभवतीततश्चाह*ध
र्मेणार्थावितगादि ॥ १ ॥ ११२ ॥

धर्मेणार्थैर्यत्नसयातांशुश्रूषावापितद्विधा । तत्रविद्वानवसवश्च शुभंवीजमिबोधरे ॥ ११२ ॥

धर्मेणार्थावितः*न्यायये*इन्द्रोत्तेयत्वधर्मे*नसदादर्थोवाप्तस्याऽयवायत्व*अश्रूषापितद्विधास्व* स्याभिमतानभ
वति ॥ १ ॥ तत्रजनेविदोपरि*भूपदेष्टेयभंवीजं*यद्यानवसवश्च तस्यानवसवा ॥ २ ॥ ११३ ॥ ननुयदितादृशेऽपि
योगनायाति*तर्हि*किंयावज्जीवन्नाध्यापये*दित्यतश्चाहविद्वान्वेत्तादि । १ । ११३ ॥

विद्वान्यैवसमंकामंमत्तंवाब्रह्मवादिना । आपदत्रपिहिधोरायान्तर्वेनामिरिणोवपेत् । ११३ ।

ब्रह्मवादिनाविदाध्यापकेन*योगोऽपिप्राप्तोनाप्रापये*स्यान्तर्ध्यापविद्वान्यैव*सहकारंमत्तंवा ॥ १ ॥ धोरायोमा
पदत्रपिन*त्वेनां*विद्वानमिरिणोत्परभूता*विवायोगोर्जातेवपेत् ॥ २ ॥ ११४ ॥ कस्मादित्य * तच्चार्ते*विद्वान्
ब्राह्मणमित्यादि ॥ १ ॥ ११४ ॥

विद्वान्ब्राह्मणमेतद्वाहसेवधितेस्मिरक्षमां । असूयकायमांमादास्तथास्रांवीयप्रवत्तमा ॥ ११४ ॥

ब्राह्मणंवेदविद्वंसं*मेताविद्वान्प्रवीति*तवसेवधितेधि*रक्षमस्मिमांरक्ष ॥ १ ॥ असूयकायजनाय*मांत्वं
मादास्तथासति*वीर्यावन्मात्वहंसाम् ॥ २ ॥ ११४ कस्मैत्वंदेयामवसीततश्चाह*यमेवतुशुचिमित्यादि ॥ १ ॥ ११५ ॥

यमेवतुशुचिंविद्वानियतब्रह्मचारिणम् । तस्मैमां ब्रूहि विप्रायनिधिपायाप्रमादिने । ११५ ।

त्वयमेवशुचिंनियतब्रह्म*चारिणंविद्वान्स्त्वैनिधिपाय* विप्रायाप्रमादिनेमां ब्रूहीति ॥ १ ॥ विष्णुसं
हितायाञ्छोक्तं*विद्वान्चैवब्राह्मणंमाजगामगोपायमांसेवधिरक्षितेऽहम् । असूयकायानृजवेऽयतायनमां ब्रू
यादोर्षावतीतथासाम् ॥ २ ॥ यमेवविद्वान्शुचिमत्तमेधाविनंब्रह्मचर्यापपन्नं । यस्तेनद्रुह्यात्कतमांय
नत्वंतस्मैमांक्रुयान्निधिपायब्रह्मन् ॥ ३ ॥ ११५ ॥ अथयुक्तानरुह्यात्तंशास्त्रं * मनानध्यापमानंयथा*ब्रूहीतित्व
यापमाह*ब्रह्मयस्त्वित्यादिना ॥ १ ॥ ११६ ॥

ब्रह्मयस्तुननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । स ब्रह्मक्षेयतयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ॥ ११६ ॥

यस्तु व्यापकेनानरक्षात्वेद*मधीयानादपरक्षा*दाप्रुयात्सब्रह्मस्तेय, संशुक्तः सन्नरकं प्रतिपदाते ॥१॥११६॥
लौकिकममितादि ॥११७॥

लौकिकवैदिकं बापितयाध्यात्मिकमेव च । आददीतयतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥११७॥

योजनोलौकिकं ज्ञानं गित्यविद्यादिषु ज्ञानं वैदिकं यथादिज्ञानं * माध्यात्मिकं तत्तत्ज्ञानं * यत आददीत
सतं * पूर्वमभिवादयेदिति ॥११७॥

सावित्रीमात्रसारोपिवरविप्रः सुयन्त्रितः । नायन्त्रितस्त्रिवेदोपिसर्वांगीः सर्वविक्रयी ॥११८॥

सावित्रीतयादि ॥११८॥ योविप्रादिः सावित्रीमात्रसारः * सावित्रीमात्रं सारं यत्तन्नामविद्याविता * सयन्त्रि
तस्तपसां क्लृप्तं यत्संविपिवरं भवति ॥१॥ योनितपसायन्त्रितः * सत्रिवेदोपिवरं * यतः सर्वांगीः सर्वविक्रयी स
मात् * सर्वफलमर्जितगामी ॥११८॥

शयत्राग्नेऽध्याचरितेश्च यसानसमाविशेत् । शयत्रासनस्थौ वै न प्रतुत्रथाया निवादयेत् ॥११९॥

शयतेत्यादि ॥११९॥ अथैवाजनेन शय्या * सतेऽध्याचरितेन समं विधेत् * स्वयञ्चेच्छयासनस्थो वर्तते तदेनं
अथासं * प्रतुत्रथाया निवादयेत् ॥१॥११९॥ व. स. त्प्रतुत्रथाया निवादयेदिति * तत्रकारणमुच्यते * ऊर्ध्वप्राणा
इत्यादि ॥११९॥

ऊर्ध्वप्राणादूर्ध्वक्रामन्ति दूनस्थविरादति । प्रतुत्रथानभिवादाभ्यां पुनस्तान् प्रतिपद्यते ॥१२०॥

स्थविर इदमेव अगच्छति * सति यूनः प्राणाः स्वभावाद् ऊर्ध्वमुत्क्रामन्ति उक्तमाश्वाचरन्ति ॥१॥ युवाप्रतुत्रथा
नाभिवादाभ्यां पुनः * तान् प्रतुत्रथान् प्रतिपद्यते * तस्माच्छयावनस्थीयता * प्रतुत्रथायां समभिवादयेत् ॥ २॥१२०॥
अभिवादनफलमाह । अभिवादनं तयादि ॥१॥१२०॥

अभिवादनशीलसन्नितरं वृद्धोपसेविनः । चत्वारिसं प्रवर्द्धन्ते आयुर्विंदयायशोबलम् ॥१२१॥

स्रष्टारोऽयं श्लोकः ॥१२१॥ तताभिवादने प्रतुत्रथायाभिवादाद्यर्थः * माहाभिवादादिति ॥१॥१२१॥

अभिवादात्परं विप्रोज्यायां समभिवादयेत् । असौ नामाहमस्मीति स्वं नामपरिकीर्तयन् ॥१२२॥

युवादिभिरभिवादात्परं * जयायां समभिवादा * नामाहमस्मीति * स्वं नामपरिकीर्तयन् * तं प्रतुत्रथायाभिवाद
येदिति ॥१॥ युवाप्रतुत्रथानामकीर्तनं * मभिवादनं च कुर्यात् * दभिवादितस्तु सौत * नामग्रवणात्प्रतुत्रथाभिवादनं कुर्याद
नाया * दोषः शुभते तद्वथा ॥२॥ अभिवादितस्तु यो विप्रो नाशितं कुरुते यदि । अशाने जायते इच्छी * धूकः समा
इतः ॥ इति ॥१॥१२२॥

नामधेयसंयकेचिदभिवादनं जानते । तान्मात्रोऽहमिति ब्रूयात्स्त्रियः सर्वास्तथैव च ॥१२३॥

नामधेयस्येतिगदि ॥ १२० ॥ येकेचिन्नानामधेयस्याभिवादनं न जानते तस्य * प्रत्यभिवादं यथा * कर्त्तव्यं
तन्न जानन्ति ॥ १ ॥ प्राञ्जलान्जगियसोजना * नभिवाद्यन्नहमिति * ब्रूयान्नस्वनामब्रूयात् * स्त्रीणामभिवादनं च *
तथैवस्वनामनब्रूयात् * दहमितिमात्रं ब्रूयात् ॥ १ ॥ नमस्कृतानभिज्ञानभिवादा * नहमितिब्रूयादिति * यतः स
स्कृतमेवाहमिति ॥ १ ॥ १० ॥ तर्हिकथमहमितिमात्रं ब्रूयात् * दित्यत आह भो इतिगति ॥ १ ॥ ११ ॥

भोऽशब्दं कीर्त्तयेदन्ते खसत्रनाम्नोऽभिवादाने । नाम्नां स्वरूपभावो हि भोभावश्चपिभिः
सूतः ॥ १२४ ॥

नाम्नाभिवादाने स्वस्य * नाम्नोऽन्ते भो इतिशब्दं कीर्त्तयेत् * कस्माद्विद्यस्मान्नाम्नां स्व * रूपभावाः भो भोदृष्टिभिः
कृतः ॥ १ ॥ १२४ ॥ अभिवादितः ऋषयो * भो अन्तनामस्य लातु * तं प्रत्यभिवादयन्ति * तद्व्यथा तद्व्ययति * आशुप्राप्त
भवेतिगदि ॥ १ ॥ १२५ ॥ १२५ ॥

आयुस्मान्भवसौम्येतिवाच्यो विप्रोऽभिवादाने । यद्वचकार वासनान्ते वाच्यपूर्वाक्षरः
सूतः ॥ १२५ ॥

अभिवादिते जगियसि * युवादिप्रः प्रत्यभिवादाने सौम्या * युष्मान्भवेतिवाच्यः स्यात् ॥ १ ॥ तत्र प्रत्यभिवादस्य
नाम्नोऽन्ते * यद्वचकारो वर्त्तते इत्यन्ते वाञ्छनात् * पूर्वाक्षरोऽच् कारो वर्त्तते स तु सूतः कर्त्तव्य इति ॥ २ ॥ तद्व्यथा ॥
अभिवादये इह देवदत्तोऽभोः * इतिप्रभिवादितो जगियांस्तं ब्रूयात् * आशुप्राप्तं भवसौम्येतिवदति ॥ १ ॥ अभिवाद
ये इहं शत्रुजिह्मो इति स तेन वाच्योऽशुप्राप्तः * भवसौम्यशत्रुजिह्म इति * नैव मन्याभिवादाने * तस्मात्तत्राहमिति
ब्रूयात् ॥ १ ॥ १२५ ॥

योनवेत्तप्रभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनम् । नाभिवादः सविदुषायथ शूद्रस्तथैव स ॥ १२६ ॥

योनवेत्तोतिगति ॥ १२६ ॥ स्वार्थोऽयं श्लोकः ॥ १२७ ॥

ब्राह्मणकुशलं पृच्छेत्क्षत्रवन्धुमनामयम् । वैश्यं चैवं समागमशूद्रमारोग्यमेव च ॥ १२७ ॥

ब्राह्मणमितगदि ॥ १ ॥ १२७ ॥ समागमोऽभिवादनं * ब्राह्मणं प्रत्यभिवाद * ब्राह्मणः कुशलं पृच्छेत् ॥ १ ॥
क्षत्रियमनामयं पृच्छेत् * वैश्यं चैवं पृच्छेत् शूद्र * मारोग्यं पृच्छेदिति ॥ २ ॥ १२७ ॥

अवाच्यो दीक्षितो नाभ्यायवीयानपियो भवेत् । भो भवत्पूर्वकत्वेन मभिभाषे तधर्मविन ॥ १२८ ॥

अवाच्य इतिगदि ॥ १ ॥ १२८ ॥ सन्निदीक्षितोऽयः समवयथा * यवीयानपिय इति भवेत् * धर्मविदेन दीक्षितं * भो भवत्
धर्ममभिभाषेत् ॥ १ ॥ १२८ ॥ अभिभाषणं सङ्गादचरते * परपत्नीतुयेतिगदि ॥ १ ॥ १२९ ॥

परपत्नीतुयास्त्रीस्रादसम्बन्धाचयोनितः । तां ब्रूयाद्भवती तत्रैव सुभगे भगिनीति च ॥ १२९ ॥

पौरजनेः सहस्रं दशाब्दाश्च दशभिर्वदन्ति षट्शतान्तागीतादि कलां मृतां स्रष्टुं पञ्चाब्दाश्च
पञ्चवर्षे निष्पादयन्ते ॥ १ ॥ अत्रिघाणां स्रष्टुं त्र्यब्दं स्वर्णानुस्रष्टुं स्वर्णकाले न भवति ॥ १३४ ॥

ब्राह्मणं दशवर्षं शतवर्षं भूमिपम् । पितापुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणतयोः पिता ॥ १३५ ॥

ब्राह्मणं मतादि ॥ १३५ ॥ दशवर्षं वयो ब्राह्मणं * शताब्दयः चतस्र्यो * मध्ये क्राह्मणः पतेव * क्षत्रियः षड्विंशत्ययः ॥ १ ॥ १३५ ॥

वित्तवन्धुर्वयः कर्मविद्वान् वतिपञ्चमी । एतानि माणस्यानानि गरीयो यद्यदत्तरम् ॥ १३६ ॥

वित्तमितादि ॥ १३६ ॥ वित्तोऽपि पञ्चमानां * स्थानानि ऽर्षा भवन्ति * तत्र पुनस्तत्तरेत्तरं गरीयः ॥ १ ॥ वित्तवन्धुगरीयान्वन्धुवान्वन्धुयो * वन्धुमती गरीयान्वन्धुयोऽधकोऽवयः * अधिकांश्च गरीयान् कर्मो * कर्मिणो गरीयान् विद्वान् ॥ २ ॥ १३६ ॥ तत्र त्रिपुवर्णेषु मानाहं ल * माह पञ्चानां भिन्नादि ॥ १ ॥ १३७ ॥

पञ्चानां त्रिपुवर्णेषु भूयांति गुणवति च । यच्चस्युः सोऽत्र मानाहं शूद्रोऽपि दशमी गतः ॥ १३७ ॥

त्रिपुवर्णेषु मध्ये त्रयः * रिक्ता दोनां पञ्चानां तु * गुणवति भूयांसोऽस्तु मानाहं भवति ॥ १ ॥ शूद्रोऽपि दशमी गतः * मानाहं भवतीति * सर्वेषां सामान्यतः हि * शतवर्षं मासुक्तं * तस्य दशमे कादशमी ॥ २ ॥ १३७ ॥

चक्रिणो दशमी स्तु सारोगिणो भविः स्त्रियाः । स्नातकस्य चराक्षपन्यादे यो वरस्य च ॥ १३८ ॥

चक्रिण इत्यादि ॥ १३८ ॥ पथिगच्छन्निर्जनैः स्तस्मिन् पथिगच्छतश्च * चक्रिणः शकटयथा * रुढस्य पन्यागन्तुं देयः । १ । तत्र दशमोऽस्योऽहो * यदि गच्छति तदा तस्यैव पन्याः * इतरजनचक्रभागे देयः । २ । तत्र यदि रोगी गच्छति तदा * तस्यैव त्रिभिः पन्याः * देयः स्यात्तत्र यदि स्त्री * गच्छति तदा स्त्रिया एव * तस्यैव त्रिभिः पन्या देयः । ३ । तत्र यदि स्नातको ब्राह्मणो याति * तदा त्रिभिः पन्याः स्नातकस्यैव * पन्यागन्तुं देयोनतेऽग्रे गच्छेत् । ४ । तत्र यदि राजा गच्छेत् * तदा तैः षड्भिस्तस्यैव * राज्ञोऽवन्तुं पन्या देयः । ५ । तत्र यदि विवाहार्थं * वरोगच्छति तदा तस्य वरस्य * गन्तुं पन्यास्तैः सप्तभिर्देयो भवतीति शास्त्रम् । ६ । १३८ । तत्र यद्गते सर्वे युगपदेव * गच्छन्ति कस्मिन् पथि तदा तत्र कोऽग्रे गच्छेत् तत्राह * तेषामित्यादिकं सूत्रम् । १ । १३९ ।

तेषां तु समवेतानां मान्यो स्नातकपार्थिवौ । राजस्नातकयो वैवस्नातको नृपमानभाक् ॥ १३९ ॥

अन्यजनचक्रिप्रवृत्तीनां नृणां * मानोऽज्ञातकपार्थिवौ * तयोर्मध्ये स्नातकस्य नृपमानभाक् नृपमानः । १ । १३९ । तथा चार्थार्थं * दिसं ज्ञामाक्षोपनीय * त्रितयादिकं । १ । १४० ।

उपनीयतु यः शिष्यं त्रे दमध्यापये द्विजः । सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ १४० ॥

योऽनोपनीतं वेदं * सकल्पं सरहस्यं * पाध्यापयेन्न स आचार्य उच्यते * यश्च वदत्यस्यैव * माताजनेषु व्रते । १ । कल्पं सरहस्यं मन्त्रेणापि विष्णु * नोक्तं यत्नूपती पत्रतादेशं * कृत्वा वेदमध्यापये * तमाचार्यं विद्यादिति ॥ १४० ॥

एकदेशवेदसमेदङ्गत्वेवापुन । योऽध्यापयतिवृत्त्ययमुपाध्यायसुउच्यते । १४१ ।

एकदेशमयादि ॥ १४१ ॥ वेदसंस्कारस्यैव शाखायल्लक्षणं यमयापयति*यथावत्तार्थं वेदङ्गनि*वाकरणदोषाध्यापयति*सत्राधि*यज्यते ॥ १४१ ॥

निषेकादोनिकर्माण्यः करतिरथादिपि । सम्भावयतिचार्यं नसविप्रोयुरुरुच्यते । १४२ ।

निषेकादोनीमादि ॥ १४२ ॥ यथा यद्यपिप्रादे*गोभाधनादेनिषंस्कारकर्माणि*यथाविधमरंमितस्य युरु* १ । यद्यपमज्जेनमस्य ययतिन*तत्र न्नदतामंस्कोजायुरुपा*ध्यायाद्वायुणाधिकीयुरुरु*त् ॥ १ ॥ अयं संस्कारकयुरु*याचा*एतस्मात्तगो वेगत*गुणःपितेतिवृत्त्यते । २ । १४३ ।

अथ येयंपकयज्ञानलिटीमदिकान्मखान् । यः करतिवृत्तीयस्त्वतसत्रं लिङ्गिहौच्यते १४३

अनाधेयेतादि ॥ १४३ ॥ अनाधेयमाहवतीयादाग्नि*यत्तधीयतेतदग्नि*धेयकर्मपाकयज्ञान*ब्रह्म यज्ञयज्ञोमहा*यज्ञा यत्तया ॥ १ ॥ अग्निं सादिकान्मन्त्रान्*यसायतःमन्यं करोति*तसंकृत्वलिङ्गयते । २ ।

यथावृत्तौ तत्रवितथं ब्रह्मणाश्वते उभे । समातासपितायेयस्तनद्रुहेतृत्वादन ॥ १४४ ॥

यथावृत्तौतादि ॥ १४४ ॥ ब्रह्मणवेदे ॥ १४४ ॥ उपाध्यायंशोतांगी*वे*नूनाधिकमहापाध्याया* नित्यादिकृत्स्निकं ॥ १ ॥ १४५ ॥

उपाध्यायन्द्वाचार्यं आचार्यं शाश्वतपिता । सहस्रं - पितृन्मातागौरवेणातिरिच्यते १४५

एकपाचार्योतिप्रकादिसंस्कार*कदयुरुर्दयं पाध्यायान्*गौरवेणातिरिच्यते ॥ १ ॥ पितापुनराचार्यणां* निषेकादिसंस्कारकृद्गुण*यतमनिमगिरिच्यते २ । मातासहस्रं*पितृन्गौरवेणातिरिच्यते*नचे हातायतिप्रच्यते । २ । १४५ । कर्मादिता*उच्यते उत्पादक*ब्रह्मदेत्यदि । १ । १४६ ।

उत्पादकब्रह्मदातोर्गरीयान्ब्रह्मदपिता । ब्रह्मजन्महिविप्रः प्रयेतत्रेहचशश्वतम ॥ १४६ ॥

ब्रह्मदत्तपनोयत्रामादिम*योवेदमयापयति*सन्नाचार्यउत्पादका*दगरीयान्ब्रह्मादित्य । आह ब्रह्मजन्मेत्यदि । १ । हिंसहिंसादेब्रह्म*जन्मदेजन्मेत्यचेहचशश्वतंनित्य*पितृतो जन्मननित्य*सरणादेवविनायात् । २ । तस्मादुत्पादकपितु*ब्रह्मदपितागरीयान*नतु*योःसमानता गौतमेनस्वसं*विताया क्तान्तु*आचार्योऽपिष्टीयुर्गामातोऽतिके ॥ ४ ॥ १४६ ॥ नचकथमेवंभवतीतीत*आहकामा*मातं तादि । १ । १४७ ।

कामान्मातापिताचैनयदुत्पादयतोमिथः । सम्भूतितसत्रतांविद्वद्द्यद्योनावभिजायते ॥ १४७ ॥

मातापिताचेतिद्वौमिथःकामा*मिथुनादेनपुत्रंयदुत्पादयन्तान्त्वनि*समावि*विद्वत्त्वम्*द्वय*द्वयता यनावभिजायते ॥ १४७ ॥

आचार्यं स्वप्रांजातिविधिवद्देपारगः । उत्पादयतिसावित्र्यांसासत्प्रासाजराऽमरा १४८

आचार्यस्त्वित्यादि ॥ १४८ ॥ वेदपारगस्वाचार्योऽविधित्सवित्र्यामस्य प्रांजातिं जनितुं पादयति * साजा
तिः सत्प्रासद्वत् * प्रविष्टा साऽजरा मरा ॥ १ ॥ एषा जातिरयोनिजा * सा वित्रात्पादितत्वात् * मातृसखजातिर्योनि
जा * तस्मात्सत्प्रासद्वत्प्रविष्टा ॥ २ ॥ विशुद्धं हितायाश्च * त्रयः पुरुषस्यार्ति * श्रवो भवन्ति * मातापिताचार्याश्च ॥ ३
जैव नित्यं सौवर्ग्यं * शुणामवितवां * यत्ते ब्रह्मस्तुतयात् ॥ ४ ॥ ते प्राप्रय हतं * मादरेन्तै रनघं * आतः किञ्चिदपि
कथयत् ॥ ५ ॥ एत एव तस्येदा * एत एव त्रयः वराः ॥ एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयो मन्त्राः ॥ ६ ॥ पिता गार्हपत्योऽग्निः *
दक्षिणाग्निर्माता शुक्रः * राहवनीयज्जन्ते ॥ ७ ॥ सर्वतस्मात्तस्मात्त्रयस्यै ते त्रयस्य वराः ॥ अनांतां सुयस्यै ते सर्वास्त
स्त्राफलाः क्रियाः ॥ ८ ॥ इमं लोकं मातृभक्त्या पित्रभक्त्या तु मध्यामम् ॥ गुरुसूषया लोबं ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ ९ ॥
इति ॥ ४८ ॥

अस्य चावहुवायस्य गुरुोपकरोति यः । तमपीह गुरुं विद्वाञ्छुतोपक्रियया तया ॥ १४९ ॥

अस्मिन्त्यादि ॥ १४९ ॥ श्रुतस्यानां सादधीतस्य सास्त्रस्य * संचितार्थं विज्ञातमर्थं वा * स्वल्पं वा बहुवायस्य *
आपविशोपकरं ति ॥ १ ॥ तथा श्रुतस्योऽस्मत्सोपक्रियया * तमपीह गुरुं विद्वात् ॥ २ ॥ १५० ॥

ब्राह्मस्य जन्मनः कर्त्ता स्वधर्मस्य च शास्त्रिता । वंलोपिविप्रो बृहस्पतिरपि तामवतिधर्मतः ॥ १५० ॥

ब्राह्मस्योत्यादि ॥ १५० ॥ वंलोपिवयः कणिष्ठोऽग्निः * बृहस्पतिराह्वयः कर्त्तृत्वा * धर्मस्य शासितृत्वाच्च * धर्मतः
वितामवति ॥ १ ॥ १५० ॥ तत्र पुरा कल्पमाह * अधा, पयः * मासेत्यादि ॥ १ ॥ १५१ ॥

अध्यापयामास पितृन् शिशुराज्जिरसवविः । पुत्रका इति होवाच ज्ञाने न परिगृह्यतान् १५१

आज्जिरसः कविर्नामः * बृहस्पतिः शिशुः कणिष्ठः पितृन् * म. रोचार्दोऽपि पितृन् * जिष्ठानध्यापयामास ॥ १ ॥
संतान् पितृन् ज्ञाने न परिगृह्य भोऽपुत्रका इतिह * संधाधौ वोवच ॥ २ ॥ १५२ ॥

तं तमर्थं मष्टच्छन्दे वानागतमनयः । देवाश्चैतान् समेत्योचुर्नार्यायैव शिशुरुक्तवान् १५२

तं तमर्थमित्यादि ॥ १५२ ॥ स. छं. योऽयं ॥ १५२ ॥ कक्षादित्याह * अदत्तादिकं * आकं हयं ॥ १ ॥ १५३
अज्ञो भवति वै बालः पिता भवति मन्त्रदः । अज्ञं हि बालमिति ग्राहुः पिते त्रेव तु मन्त्रदम् १५३
नहायनेनै पलितैर्न वित्तेन न वन्धुभिः । ऋषयश्च किरेधर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥ १५४ ॥

यस्त्वयः स एव बालो भवति यस्त्वयः * सकनिष्ठोऽपि पिता भवति * कक्षादित्याह * अदत्तादिकं * आकं हयं ॥ १ ॥ १५५
नहायनेऽरितान्त्रिकं * खोऽयं स्वष्टा * र्थकाश्चैव ॥ १ ॥ १५४ ॥ कस्य वयं स नो महान् * छे. शो भवतीत्याह * विप्रोणां
ज्ञानतस्त्यादि ॥ १ ॥ १५५ ॥

त्रिप्राणां चानतो जरे उग्रं च चिप्राणां तुवीर्यतः । वैश्यानां धानप्रधनतः शूद्राणामेव जन्मतः ॥ १५५ ॥

जन्मत इति पञ्च । जन्मतः * शूद्राणां शूद्रो * जीर्णो भवति ॥ १ ॥ १५५ ॥

नते नवृद्धो भवति ये नास्त्रालितं शिरः । यो वै युवापप्रधीयानस्तं देवाः स्वविरं विदुः ॥ १५६ ॥

नते नेता * दिक्छेकः * स्रष्ट र्यक * एदधेयः ॥ १ ॥ १५६ ॥

यथा कठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । यथा विप्रोऽनधीयानस्तस्ते नाम विभ्रति ॥ १५७ ॥

यथेतादि ॥ १४७ ॥ एकः कठमयो हस्ती * हस्ती यश्चर्ममयो मृगस्तृतीयो * अनधीयानो विभ्रते * त्रयो नामैव विभ्रति ॥ १ ॥ १५७ ॥

यथा षण्डोऽफतः स्त्रीषु यथा गौर्गविचाफवा । यथा चाक्षेऽफजं दानं तथा विप्रो नृचो फलः ॥ १५८ ॥

यथेतादि * स्रष्टार्यकः * स्त्री लोत्रेयो * बुद्धिमता ॥ १ ॥ १५८ ॥ अथाभिवादनं कृत्वा यथा त्रिणां चारिवर्तेत तदा * हाहिं सयं वेतादि ॥ १ ॥ १५८ ॥

अहिंसयैव भूतानां कायत्रं श्रूयोनृणां सनम् । वाक्चैव मधुरास्तत्राप्रयो जगदधमं मिच्छता ॥ १५९ ॥

अयसाकृतमनुशासनं * धर्मे मिच्छता भूतानां * अहिंसयैव कर्तव्यं * भूतहिंसा यदा न स्यात् ॥ १ ॥ १५९ ॥

यस्य वाङ्मनसश्चैव समग्रमुत्तेजसं तत्तत्त्वं दा । सर्वैः सर्वमवाप्नोति वेदान्तोपगतं फलम् ॥ १६० ॥

यथेतादि ॥ १६० ॥ समग्रमुत्तेजसं वाङ्मनसं ॥ १६० ॥

नारुत्तुदः स्यादार्त्तोपिनपरशो हकर्मधीः । यथा स्याद्विजते वाचानलीकप्रातामुदीरयेत् ॥ १६१ ॥

नारुत्तुद इत्यदि ॥ १६१ ॥ १६१ ॥ कोपि जनार्त्तो भूलापि * परशोरनुदीरकः * वाचाकारो नैव भवेत् ॥ १ ॥

चपरशो हकर्मधर्मिणः * कर्मात्तथावाचापर * उद्दिजेत्तान् लोकान् * लोकहितं वाचं नोदीरयेदिति ॥ २ ॥ १६१ ॥

तन्मानाद्वाङ्मनो नित्यमुद्दिजेत्तविषादिव । अमृतस्यैव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा ॥ १६२ ॥

सन्मानादित्यादिनात्तत्त्वज्ञानं स्वभावमाह * न सर्वेषां ज्ञानानाम् ॥ १६२ ॥ तत्तन्मोक्षाणां विषादिव * दिवसतानान् नित्यमुद्दिजेत् * सर्वदा चान्तस्यैव * अवमानस्यैव काङ्क्षेत् ॥ १ ॥ १६२ ॥ वसः इति * तदुच्यते * उच्छ्रं ह्यव तद्वतादि ॥ १ ॥ १६२ ॥

खं ह्यवमतः श्येतसुखं प्रयिवृथ्यते । सुखं चरति लोकेऽस्मिन्नव मन्ता विनश्यति ॥ १६३ ॥

तत्त्वज्ञो ब्राह्मणो येना * वमतः * श्येतसुखं विनश्यति * अवमतस्यैव सुखं चरति ॥ १ ॥ १६३ ॥ अथ ब्रह्मचरिणा * सुखं वसतां * यद्विषयं तदाह * अनेनेतां दिक्छेकम् ॥ १ ॥ १६३ ॥

चनेनकप्रयोगनसंस्तुतात्मादिजशने । गुरोवतन् निरुद्धाधिमिकितपः ॥ १६४ ॥

संस्तुतात्मात्तत्र ह्यपि * चत्विधं यथा गृहजः स्वतन्त्रेण कृत्वा * क्रमयोगेन गुरोवसन् ब्रह्माधिमिकितपसश्चिन्तयत् ॥ १ ॥ १६५ ॥

तपोविशेषैर्विविधैस्तैर्विधिवोदितैः । वेदकृतस्त्रोऽधिगन्तव्यः सरहर्षोऽधिजन्मना ॥ १६५ ॥

तपोविशेषैर्विविधैर्विधिवोदितैः ॥ १६५ ॥ स्त्रोऽधिगन्तव्यः ॥ १६५ ॥

वेदमेवसदाभ्यस्तरेत्तपःस्रजोत्तमम् । वेदाभ्यासोऽपि विप्रस्रजपपरमिहोत्तरे ॥ १६६ ॥

वेदमेवेति * तद्विद्वान्नामस्रजोत्तमं * यो यो बुद्ध्या ॥ १ ॥ १६६ ॥ वेदाध्यायनफलस्य चाते * आर्हो वेदगर्हः * कमकं शोकं ॥ १ ॥ १६७ ॥

आर्हो वसनखाद्येभ्यः परमं तप इति प । यस्तु गुरोऽधिगच्छति स्त्रोऽधिगच्छति ॥ १६८ ॥

यस्तु गुरोऽधिगच्छति स्त्रोऽधिगच्छति ॥ १ ॥ १६८ ॥ वेदान्तोऽधिगच्छति स्त्रोऽधिगच्छति ॥ १ ॥ १६८ ॥

योऽधिगच्छति तद्विजो वेदमनत्रविरुद्धं शुभम् । सर्जवज्जैवशूद्रवमाशुगच्छति तान्वयः ॥ १६८ ॥

योऽधिगच्छति तद्विजो वेदमनत्रविरुद्धं शुभम् ॥ १ ॥ १६८ ॥

सजीवन्नेवसर्वं यः * यत्त्वयं दममत्तमाशुवर्तितगच्छति ॥ २ ॥ तिसृणां चरुसंहितायास्तु * एवं वेदं वेदो वे

दानं वा * स्त्रीक्याततो मेराज्ञमिति ॥ ३ ॥ यस्तु अधीतवेदोऽनात * यमं कुर्यादसौ जीवन् * समन्तातः पूर्यते मेति ४

इति ॥ वसिष्ठेनैतच्छ्रुत्वा * तद्विजो वेदमनत्रविरुद्धं शुभम् ॥ १ ॥ १६८ ॥

शुभो भवति ॥ ५ ॥ मातृवद्वाटस्त्रीक्याततो मेराज्ञमिति * येनधीतादिजं वेदमनत्रविरुद्धं शुभम् ॥ १ ॥ १६८ ॥

गच्छति सान्वयः ॥ ६ ॥ इति ॥ यस्तु गुरोऽधिगच्छति स्त्रोऽधिगच्छति ॥ १ ॥ १६८ ॥

नत्रव * वेदाङ्गकृतिभिरिति इति तान् ॥ ७ ॥ तस्यां तिसृणां चरुसंहितायास्तु * एवं वेदं वेदो वे

दानं वा * स्त्रीक्याततो मेराज्ञमिति ॥ ३ ॥ यस्तु अधीतवेदोऽनात * यमं कुर्यादसौ जीवन् * समन्तातः पूर्यते मेति ४

इति ॥ वसिष्ठेनैतच्छ्रुत्वा * तद्विजो वेदमनत्रविरुद्धं शुभम् ॥ १ ॥ १६८ ॥

शुभो भवति ॥ ५ ॥ मातृवद्वाटस्त्रीक्याततो मेराज्ञमिति * येनधीतादिजं वेदमनत्रविरुद्धं शुभम् ॥ १ ॥ १६८ ॥

गच्छति सान्वयः ॥ ६ ॥ इति ॥ यस्तु गुरोऽधिगच्छति स्त्रोऽधिगच्छति ॥ १ ॥ १६८ ॥

नत्रव * वेदाङ्गकृतिभिरिति इति तान् ॥ ७ ॥ तस्यां तिसृणां चरुसंहितायास्तु * एवं वेदं वेदो वे

दानं वा * स्त्रीक्याततो मेराज्ञमिति ॥ ३ ॥ यस्तु अधीतवेदोऽनात * यमं कुर्यादसौ जीवन् * समन्तातः पूर्यते मेति ४

इति ॥ वसिष्ठेनैतच्छ्रुत्वा * तद्विजो वेदमनत्रविरुद्धं शुभम् ॥ १ ॥ १६८ ॥

शुभो भवति ॥ ५ ॥ मातृवद्वाटस्त्रीक्याततो मेराज्ञमिति * येनधीतादिजं वेदमनत्रविरुद्धं शुभम् ॥ १ ॥ १६८ ॥

तत्रयद्वा जन्मास्रमी जीवन्मन्विहितम् । तत्रा प्रमातासावित्री पितात्वाचार्यप्रउच्यते ॥१७०॥

तत्रयद्वा जन्मास्रमी जीवन्मन्विहितम् * मी जीवन्मन्विहितम् * मे खलावन्मने न लक्षितं स्यात् । १ । तत्रा इतीये
वे दे जन्मास्रमी * माणवकमातासावित्रीसा * दाचार्योऽस्य पिताचार्ये प्रविभिः । २ । १७० । कक्षादाचार्यः पिती
च्यते इत्यतः * माणवे दे तयादि ख कं । १ । १७१ ।

वे दप्रदानादाचार्ये पितरपरिचक्षते । नह्यस्मिन् यजत्रे कर्मकिंचिदप्रमौ जीवन्मनात् ॥१७१॥

उपनीययिष्यादाचार्यो वे द * यतः प्रददाति तस्मात् * तस्य वे दे जन्मनि * पितरमाचार्यं परिचक्षते । १ । कक्षा
दित्यतः * नह्यस्मिन्नित्यादियम् । * दामोष्ठी वस्वनाच्चुत्ता * यान्तमाप्सन्वालेके * वे दाचार्येण * तदादि * किम
पिकर्मनयुजाते । १ । १७१ । किं तादृक् वे द्या कर्मात्रसंबन्धाचार्येण युजात इत्यतः * तत्रा प्रमादनाभावात् । १ । १७२ ।
नाभिव्याहारयेद्वा स्वधानिनयनादृते । शूद्रेण हि समस्तावदयावदे दे न जायते ॥१७२॥

आमौ जीवन्मनादिति * प्राशुपनयनादेन * स्वधानिनयनादृते * ब्रह्मवे दं नाभिव्याहाराद्ये न्नवाच्ये इति । १
पितादिमरणे स्वधा * निनयनं यद् यच्छास्त्रमन्त्रादिकं * तत्सर्वं व्याहारयेत् । २ । कक्षान्नब्रह्मव्याहारयेदित्यतः *
आह शूद्रेण त्वित्यादि । १ । स्त्रीवापुमान् वा वे दे यावन् न जायते तादन्तं कालं * शूद्रसमसं स्यात् । ३ । पुंतिष्ठति
ईशात् प्राधानात्तेन * स्त्रीपुरुषयोर्ग्रहणम् । ५ । विष्णुना प्राक्तं तदर्थं * मातु वयं ऽधजननं * द्वितीयं मौ जीवन्म
ने । तत्रासमातासावित्री * भवति पितात्वाचार्यः । ६ । एते नीतेषां द्वित्वं * पाङ् मी जीवन्मनाद् द्विजः * शूद्रश्च
यो भवतीति । ७ । वा सेनापुक्तं तदर्थं * वे जन्मनीदजातीनां * मातुः स्यात्प्रथमं तथाः । द्वितीयं कन्दसा मातु *
गृह्णादिविषयः पुरोः । ८ । एवं द्विजातिमापन्नो * विवृत्तो वानप्रादपतः । श्रुतिस्मृतिपुराणानां * भवेदधायनक्षमः ८
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यास्त्वयोवर्णादजातयः । श्रुतिस्मृतिपुराणां कर्मायोग्यास्तु नो तरे ॥१०॥ विषयविपन्नोऽक्षय
विन्ना ॥ ८ ॥ क्षयवत् । जातः कर्माणि श्रुतिं तततो वैश्याव वैश्यावत् । वैश्याक्षत्रिय विप्रो भोजातः शूद्राश्च शूद्रवत् । ११ ।
इति । अत्र वीजपुरादि ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्या * एव वृत्तस्त्वयोपनयनेन * द्विजातिमापन्नः श्रुति * स्मृतिपुराणां धायनक्षमः स्या
त् । १ । तं श्रुत्याङ्गकर्मायोग्या नो तरे * तत्र विप्रविप्रास्त्रिभिः * मन्त्रेण विप्रेण वीज * पुरुषादिना विन्ना ॥ २ ॥ ब्राह्मणक्षत्रि
यवैश्या * कणाश्रुततो विप्रास्तु प्रतु रपते वा विप्राकातः * एवं द्विजातिमापन्नो * विवृत्तकर्माणि श्रुतिं । ३ । अत्र विप्रा
स्त्रिभिः * क्षत्रियेण विन्ना ॥ ८ ॥ क्षत्रियवैश्या * कणाश्रुततो विप्रा ॥ ८ ॥ क्षत्रियात्पतु रपते वा क्षत्रियाकातः * एवं द्विजाति
मापन्नः * क्षत्रयत्कर्माणि श्रुतिं ॥ ५ ॥ वैश्यास्त्रिभिः * वैश्या विन्ना ॥ ८ ॥ ततो विप्रात् क्षत्रियाहा * वैश्यात्पतु रप
ते वा * जातो द्विजातिमापन्नो * वैश्यावत्कर्माणि श्रुतिं ॥ ६ ॥ इति ॥ १०२ ॥

कृतोपनयनसत्रासत्रव्रतादेभ्यो नमिष्यते । ब्रह्मयोग्यव्यवहृद्वैक्यमेषा विधिपूर्वकम् ॥१७३॥

*तीव्रमयनश्चेत्यादि ॥१७१॥ ब्रह्मणो वेदसम्पन्नं *वेदाध्ययनं ॥१७२॥

ब्रह्मस्यविहितं चर्मायत् स त्वया च मे खला । योदण्डोयच्चबसनं तत्तदस्य व्रते ष्वपि ॥ १७४ ॥

यदयस्येत्यादि ॥ १७४ ॥ स्वार्थार्थे *वायुं कः ॥१७४॥ ब्राह्मणे भनमिष्यते *इति यदुक्तं तदुपनीतस्य *
व्रतमादिशति सेवे *तेत्यादिभिर्वचोक्तैः ॥१७५॥

सेवेते मांस्तु नियमान् ब्रह्मचारी गुरौ बसन् । स नियमस्ये न्वियग्रामं तपोवृत्त्या च मात्मनः ॥ १७५ ॥

नियमान् वस्तुमानान् नदयविधान् *नियमसंज्ञकादि ॥ १ ॥ १७५ ॥ तांश्चिन्तयन्नाह * नित्यं कालेत्यादि *
वाचने षष्ठ्यर्थः *परः साक्षादिति ॥ १ ॥ १७६ ॥

नित्यं स्नात्वा शुचिः कूर्याद्देवर्षिपितृतर्पणम् । देवताभ्यञ्जनञ्चैव समिदाधानमेव च ॥ १७६ ॥

समिदाधानं प्रातः सायंकुक्षीमं *कूर्यादिनां यं योजना ॥ १ ॥ १७६ ॥

वर्जयेन्मधुमांसं च गन्धान् मालां रसान् स्त्रियः । शुक्लानियानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंस
नम् ॥ १७७ ॥

वर्जयेदित्यादिमांसं *मत्स्यजमांसमेवोक्तं *मालां पुष्पादिनिर्मितं *रसानि च्छादिसम्भूतान् * शुक्लानि प
क्षानिकास्नातायेऽस्त्रानि * ॥ १ ॥ १७७ ॥

अभ्यङ्गमञ्जनं चाक्षोरूपानच्छत्रधारणम् । कामं क्रोधं च लोभं च नर्त्तनं गीतवादनम् ॥ १७८ ॥

अभ्यङ्गमित्यादि वर्जयेदित्यन्ते *नान्येते वा नर्त्तनं गीतवादनं *स्वयं कर्त्तुं श्रोतुञ्च वर्जयेदिति ॥ १ ॥ १७८ ॥

दूतं च जनवादं च परिवादं तथाऽन्ततम । स्त्रीणां च मे क्षणालम्बमुपघातं परस्य च ॥ १७९ ॥

दूतं चेत्यादीनां मपि *वर्जयेदित्यन्ते नान्यथः *स्त्रीणां मयि युनीच्छ्यातु *प्रेक्षणालम्बं वर्जयेत् ॥ १ ॥ १७९ ॥

दृक् शयीत सर्व्ववनरेतः स्कन्दयेत् क्वचित् । कामाद्भिस्सकन्दयन्रे तोहि नस्ति व्रतमात्मनः ॥ १८० ॥

एकवृत्तादि ॥ १८० ॥ रेतः स्वेच्छ्यात् क्वचित् *स्कन्दयेद्विहयस्मात् कामा *इतः स्कन्दयन् ब्रह्मचारी * स्वव्रतं
हिनस्तीति ॥ १ ॥ १८० ॥

स्वप्ने सित्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः । स्नात्वा कर्म च यित्वा त्रिपुनर्मामितृ च जपेत् ॥ १८१ ॥

स्वप्न इत्यादि ॥ १८१ ॥ ब्रह्मचारी द्विजः स्वप्ने *शुक्रमकामतः सित्वा *स्नात्वा कर्म च यित्वा त्रिपुनर्मामितृ च
जपेत् ॥ १ ॥ १८१ ॥

उदकुम्भं समनसो गोकुलं नृत्तिकाकुशान् । आहरेद्युवदर्यानि भैक्षं चाहरहरेत् ॥ १८२ ॥

उद्वेगमितगदि ॥ १८२ ॥ स्वस्वभावदयानिवावन्तोऽर्वाः * सङ्कल्पं जनसंयुज्याणि * गोनयन्तिकाज्यान् *
सर्वान्स्वयमाहरेत् * भिक्षां च हरिश्चरेत् ॥ १ ॥ १८२ ॥ यत्र भिक्षां चरेत्तदाह * वेदयन्ते * रतगादिकम् ॥ १ ॥ १८२
वेदयन्ते रहीनानां प्रवृत्तानां स्वकर्मसु । ब्रह्मचार्या हरिश्चरेद्भिक्षां गृह्येभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ १८३

ये नृहस्याब्राह्मणावेदेन * यश्चेन्नचनहीनास्तथाये * स्वकर्मसु यस्ताये * वसुमीणाद्यभोज्यान् ॥ * आश्चर्य
कर्त्तुं भोगेऽन्ये * येऽप्येवमेव नृहः ॥ १ ॥ ब्रह्मचारी प्रयतः सन् * यत्र भिक्षां चरेत्तदाह * वेदयन्ते * रतगादिकम् ॥ १ ॥ १८२
कदा ॥ २ ॥ आपस्तम्बेनोक्तं * यतः * ब्राह्मणानां सदाभङ्गं कर्त्तुं * सन्नियमात् पञ्च गि ॥ वैशम्पायनश्चोक्तवान् * यद्वा
नकदाचन ॥ ३ ॥ अन्तर्ब्राह्मणस्यान्तर्ब्रह्मण्यस्य * यतः * वैशम्पायनमेवाह * यद्वा नकदाचन ॥ ४ ॥
इति ॥ एतद्वचनमत्रिषां चोक्ता पुनः * राजानां चरेत्ते ज्ञेयं * यद्वा नकदाचन ॥ ५ ॥ इत्युक्तं वासेन चोक्तं * अन्तर्ब्रा
ह्मणान् न दारिद्र्यं सन्नियमात् । वैशम्पायनोक्तं * यद्वा नकदाचन ॥ ६ ॥ एतेनोक्तं वेदयन्ताभांहीना
नां * स्वकर्मस्वयमस्तानां * नृहं भोगेन भिक्षमाहरेत् ॥ इति ॥ १ ॥ १८२ ॥ एवं यत्र नृहं भिक्षां * न कर्त्तुं तद्वचने * गुरोः
कुलेनेत्यादिकम् ॥ १ ॥ १८३ ॥

गुरोः कुलेन भिक्षां तनन्नातिकुलवन्धुषु । अलाभे त्वनग्रे हानां पूर्वपूज्यं विषर्जयेत् ॥ १८४

प्रथमभिक्षां मातुः सकायेतु विधाना * गुरोः कुले च भिक्षा * प्रतिषिद्धा द्वापितम् ॥ १ ॥ नैपिता पुत्ररूपनीयाधरा
पथेत् * नन्नातिशयातिवन्धु * वन्धु * रूपनीयाधरापथेत् ॥ २ ॥ अतिशये पुत्रपण्डिते पुनर्भिक्षां * भिक्षां तनवन्धुषु मातु
लादिषु * ते भोगेना नृहणामलाभे * पूर्वपूज्यं विषर्जयेत् ॥ ३ ॥ एतेन गुरोः कुले तु न कदापि भिक्षां तेति श्रापितं
सत् ॥ ४ ॥ तथा चोक्तं विष्णुणापि * गुरुकुलवर्जं शुभं * वत्सभैश्चाचरामिति ॥ ५ ॥ यदि गुरुकुलश्रातिकुलवन्धु *
वातिरिक्तं गेहं भिक्षार्थं * नैवमाप्नोति किं कर्त्तुं * दित्यात आह सन्ध्यामिति ॥ १ ॥ १८४ ॥

सर्वं वापि चरेद्ग्रामपूज्योक्तानामसम्भवे । नियतप्रयतो वाचमभिश्चर्त्तुं वज्रयेत् ॥ १८५

पूज्योक्तानां गुरुकुलश्रातिकुलवन्धुवाति * रिक्तानां वेदयन्ताभां महीनानां स्वकर्मसु * यस्यानामसम्भवे * सर्वं
वापि ग्रामं चरेत् ॥ १ ॥ तत्र वाचं नियम्य मौनीभ्यः * प्रयतः सन् भिक्षां चरेत् * न भिक्षां पापकारि * नृहान् भिक्षार्थं
वज्रयेत् ॥ २ ॥ १८५ ॥

दूरादाहृतमभिधः सन्निदधगद्दिहायसि । सायं प्रातश्च जुहुयात्ताभिरग्निमतन्वितः ॥ १८६

दूरादित्यादि ॥ १८६ ॥ दूरादितिसन्निदध * भिक्षां चरेत् * एत * समिधमाहृतमग्निं * स्थाने विहाय सन्नि
दधमात् ॥ १ ॥ अतन्वितः * ज्ञातान्वित * आभिः समिद्धिः * समीह * मग्निं * सायं प्रातश्च जुहुयादिति ॥ २ ॥ १८६ ॥ इत
दकरणे प्रायश्चित्तमाह * यजमानं चेत्यादि ॥ १ ॥ १८७ ॥

ब्रह्मस्वामिश्च चरणम् । मिथश्च पावकम् । अनातुरः सप्तरात्रमरकोर्ध्वतश्चरेत् ॥ १८७ ॥

अनातुरो ब्रह्मचारी * सप्तरात्रं निरन्तरं * यदि मेषचरणं स मक्षोभं च न करौत तदा प्रतापमप्राप्नोति ॥ १ ॥ तदायं
ब्रह्मचारी वस्यमाणः * मक्षकोर्णं व्रतं चरेत् ॥ २ ॥ १८७ ॥ ननु भैक्षचरणं किं * मे कौ कस्मिन् भक्षे * प्रतापं सम्पू-
र्णं * यती * दिता तत्र ह भैक्षे गेतादिस्त्राकं ॥ १ ॥ १८८ ॥

भैक्षेण वृत्तयेन्नित नैकान्नादीभवेद्भूती । भैक्षेण व्रतिनीवृत्तिरूपवाससमास्यता ॥ १८८ ॥

उक्तं रूपेण ब्रह्मचारी नैक्षेण * नित्यं वर्तयेन्न उक्तं * एकान्नादीभवेदिति * एतद्वहे पूर्णमिष्टानं कथयति ॥ १ ॥
याश्च उक्तं कोनचोक्तमिदं ब्रह्मचर्योऽस्वितानि कसन्नम आदत्तादि ॥ ब्रह्मचर्यः काप्रमश्रयोक्तः द्वेव्रतमपीहयन् ॥ इति
॥ १८८ ॥ न * सर्वेषु वर्कस्य * किं नैकान्नादीमादि * तान्नाद्व्रतवदिति ॥ १ ॥ १८९ ॥

व्रतवद्देवदेवतपितृकर्मप्रथमिव । कामभग्नार्थतोऽग्नीयाद्भूतमस्य ननु प्रते ॥ १८९ ॥

देवदेवतो देवएवदेवता * यत्कर्मणितान्देवतोद्देशे * कर्मणितत्कर्मकर्ता * यदभ्यर्थितं प्राप्यतः ॥ १ ॥
ब्रह्मचारी ग्राहदानु * कामं यदौच्छति तदा * तदकाशं व्रतवदभ्यर्थासादि * वर्जमग्नीयान्नेच्छति चेन्नाग्नीयात् १
पितृकर्मणि यावत्कर्ता यदि * ब्रह्मचारी भोजनाय भ्यर्थात् * सात्तदाकामं यदौच्छे * तदार्थवद्भूयात् ॥ १ ॥
ऋषिविश्वारन्तुयाद्वैश्या * दयदिनेच्छति नाग्नीया * दनेनासं ब्रह्मचारिणो न व्रतं * लुपते लुपते त्व
नयथा ॥ १ ॥ १८९ ॥

ब्राह्मणस्यैव कर्मैतदुपदिष्टमनीषिभिः । राजनश्चैश्वर्योस्तु वनैतत्कर्मविधीयते ॥ १९० ॥

ब्राह्मणस्येतादि । ब्राह्मणस्यैव ब्रह्मचारिण एतत् * व्रतं कर्मोपदिष्टं * राजनश्चैश्वर्योस्तु वनैतत्कर्म नैव वि-
धीयते शास्त्रे ॥ १ ॥ १९० ॥ अथ विधीयते इत्युक्तमाह * चोदितो गुरुणादि ॥ १ ॥ १९१ ॥

चोदितो गुरुणानित्यमप्रचोदित एव वा । कुर्यादध्यायने यन्नमाचार्यसहितेषु च ॥ १९१ ॥

ब्राह्मणस्य गुरुणा चोदित एवा * ध्यायने यन्नं कुर्यात् ॥ १ ॥ क्षत्रियो वैश्याश्च तत्र * गुरुणा चोदितो वापि * प्रचोदितश्च
ध्यायने * चाचार्यसहिते च स्वयं यन्नं कुर्यात् ॥ २ ॥ १९१ ॥ क्षत्रियवैश्यावोर्विषेयकृतानयोणां सामानाविधिः * माहम-
रीरं चैवतादि ॥ १ ॥ १९२ ॥

शरीरं चैव वाचं च बुद्धीन्द्रियमनांसि च । नियमप्राञ्जलिस्तिष्ठेद्वैद्यमाणो गुरोर्मुखम् ॥ १९२ ॥

शरीरादीनि नियमांशुर्बोद्धे * स्तिष्ठेद्वैद्यमाणो गुरोर्मुखम् ॥ १ ॥ १९२ ॥ यथा तिष्ठे * सङ्घाते *
नित्यमुद्धृतं * पाणि रित्यादि ॥ १ ॥ १९२ ॥

नित्यमुद्धृतपाणिः सत्रात्साधुचारः सुच्यतः । आसत्रतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ॥ १९३ ॥

नितः सौधाचारः ससंयतश्च स्यात् । इह तपाणिः सन्त्युक्तं च स्ववीक्षमाणस्तिष्ठेत् ॥ १ ॥ शुक्लात्मा सतामिह कृतः सन्
शूरो रभिसहस्रमेवामीत ॥ २ ॥ १८२ ॥

हीनान्नबस्त्रवेशः सत्रात्सर्वदा गुरुसन्निधौ । उत्तिष्ठेत् प्रथमं चास्य चरमं चैव स विधेत् ॥ १८४ ॥

हीनान्नेत्यादि ॥ १८४ ॥ युक्तसन्निधौ सर्वदा * हीनान्नद्वयहीनवस्त्रवस्त्र * हीनवेशश्च शिष्याः स्यात् ॥ १ ॥ सप्तस्य
चास्य शूरोऽथ ममग्रं उत्तिष्ठेच्चरमं सप्त * रत्तरत्नालं स विधेत् * ॥ २ ॥ १८४ ॥

प्रतिश्रवणसंभाषे शयानो न समाचरेत् । नातीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्नपराङ्मुखः ॥ १८५ ॥

प्रतिश्रवणेत्यादि ॥ १८५ ॥ शूरोऽप्रतिश्रवणं वाक्यं श्रुत्वा * तत्तत्कालं सभाषां च परस्परं च कथनं ॥ १ ॥ शिष्याः
शयानां सौनीभुञ्जानस्तिष्ठन् पराङ्मुखो वा न समाचरेत् ॥ २ ॥ १८५ ॥ तर्हि कथं ते देव्याः * दित्याश्चाह
सौनेत्यादि ॥ १ ॥

आसीनसप्रस्थितः कुर्याद्भिगच्छं स्तुतिष्ठतः । प्रतुष्टगमप्रत्वाव्रजतः पश्चाद्वा बन्धुधावतः ॥ १८६ ॥

आसीनसप्रस्थितः प्रतिश्रवणसंभाषे शिष्याः स्थितः कुर्यात् * तिष्ठतस्तु शूरोऽप्रतिश्रवणसंभाषे अभिगच्छं धावन् ॥ १
आव्रजतस्तु शूरोऽप्रतिश्रवणसंभाषे शिष्याः प्रतुष्टगमं वक्तव्यात् * धावतस्तु शूरोऽपश्चाद्वा बन्धुवशिष्याः कुर्यात् ॥ २ ॥
॥ १८६ ॥ अपरं च पराङ्मुखमिति तादि ॥ १८७ ॥

पराङ्मुखस्य प्राभिमुखो दूरस्थस्ये तत्र चान्तिकम् । प्रणम्य तत्शयानसप्रनिदेशे चैव तिष्ठतः ॥ १८७ ॥

पराङ्मुखस्य शूरोऽप्रतिश्रवणसंभाषे शिष्याः अभिमुखः * सन् कुर्यात् । दूरस्थस्य तु शूरो रन्तिकमेतत् कुर्यात् ॥ १ ॥
शयानस्य शूरोऽप्रतिश्रवणसंभाषे शिष्याः * प्रणम्य तत् कुर्यात् । दूरस्थस्ये * आश्चाकरणे तिष्ठती * शूरोऽप्रणम्य कुर्यात् ॥ २ ॥ १८७ ॥

नीचं शययासनञ्चास्य तस्य सर्वदा गुरुसन्निधौ । गुरोरुच्यं विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥ १८८ ॥

नीचमिति तादि ॥ १८८ ॥ गुरुसन्निधौ सर्वदा * शिष्याः स्य नीचं शययासनं कार्यं * शूरोऽरुच्यं विषये * यथेष्टा
सनो भवेत् ॥ १ ॥ १८८ ॥

नोदाहरेत् सप्रनामपरोक्षमपिकेवलम् । न चैवासाङ्गकुर्वीत गतिभाषितचेष्टितम् ॥ १८९ ॥

नोदाहरेदिति तादि ॥ १८९ ॥ शिष्याः प्रतुष्टं परोक्षमपस्य * शूरोऽकेवलं नाम नोदाहरेदिति * भगवच्छब्दपक्षे *
नोदाहरेदिति ख्यापितम् ॥ १ ॥ तथास्य शूरो गतिभाषितचेष्टितं * तावत्प्रपङ्गतिभाषितचेष्टितं शिष्यो न
कुर्यात् परोक्षेऽपि ॥ २ ॥ १८९ ॥

गुरोर्यत्रपरीवादोनिन्दावापिप्रवर्त्तते । कर्णोतत्रपिधातवोगतव्यंवाततोऽन्यतः ॥ २०० ॥

गुरोरितिगदि ॥ २०० ॥ यत्रस्थानेगुरोऽपरीवादीनिन्दा* वाक्यतश्चिन्नातप्रवर्त्ततेतत्र*कर्णोपाणिभ्यां पिधा
तव्यो*ततोऽन्यत्रवागस्तवां ॥ १ ॥ २०० ॥ नह्यपिप्रोयदिगुरोः*परीवादादीन्करोति*तदाकिंसादित्यत्राप्यपरी
वादीतादिसौकम् ॥ १ ॥ २०१ ॥

परीवादीखरोभवतिश्चावैभवतिनिन्दकः । परिभोक्ताकिमिमंवेत्कीटोभवतिमत्सरी २०१

गुरोःपरीवादीप्रिषी*चत्वाखरोभवत्येव*निन्दकस्तथाभवति ॥ १ ॥ गुरोः परिभोक्तागुरुधनेनोप*जीवीति
मिमंवेत्तय*गुरोर्मात्सर्वा*नच्छिपः*प्रेतापुनःकीटोभवति ॥ २ ॥ २०१ ॥

दूरस्थोनाञ्चयेदेनंनक्रुद्धोनातिकेस्त्रियाः । यानासनस्थश्चैवैनमवरुद्धाभिवादयेत् ॥ २०२ ॥

दूरस्थइत्यादि ॥ २०२ ॥ दूरस्थःप्रिषाःप्रेक्षण*वस्त्रादिकंप्रेरयन्नुचेनंगुरु*मर्चयेन्नप्रेषादद्यान्*क्रुद्धःसन्
गुरुमर्चयेत् ॥ २ ॥ स्त्रियःअन्तिकेस्थितःस*नंगुरुमर्चयेद्य*यदिप्रिषोयीनासनस्थोवर्त्तते*तदागुरुरेतितर्हि*त
तोऽवरुद्धाभिवादयेत् ॥ १ ॥ २०२ ॥

प्रतिवातेऽनृवातेवानासीतगुरुणातह । असंभ्रवैचैवगुरोनकिंचिदपिकीर्त्तयेत् ॥ २०३ ॥

प्रतिवातइत्यादि ॥ २०३ ॥ यसांदिप्रियरुस्तत*आगतोवातः प्रतिवातउच्चाते*यसांदिप्रिषोस्ततो*गतो
वातोऽउवातः ॥ १ ॥ तत्रगुरुणासहन*प्रिषांप्रासीतायगुरोरसंअवे*यत्रगुरुर्नभृणाति*तत्रकिञ्चिन्नकीर्त्त
येत् ॥ २ ॥ २०३ ॥

गोऽश्वोऽथानप्रासादसुस्तरेषुकटेषुच । आसीतगुरुणासार्द्धशिलाफलकनौषुच ॥ २०४ ॥

गोऽश्वतइति ॥ २०४ ॥ गोयानेऽश्वयानेचोप*यानेचप्रासादेचैव*षविस्तीर्णासनेकठेषु*शिलायांफलक
दारु*निर्मितासनेनौकाया*क्षयगुरुणासहासीत ॥ १ ॥ २०४ ॥

गुरोर्गुरौसन्निहिते गुरुवद्भृत्तिमाचरेत् । नचानिसृष्टोगुरुणास्वान्गुरुनाभिवादयेत् ॥ २०५ ॥

गुरोर्गुरौवित्यादि ॥ २०५ ॥ गुरोर्गुरौगुरोःसन्निहितेसति*गुरुवद्भृत्तिमभिवादानादिका*माचरेद्गुरुवत्कलेव*
वसन्गुरुणाऽनिसृष्टः ॥ १ ॥ आचार्योणानवसतः*प्रिषाःस्वान्मातापित्रादीन्*गुरुनाभिवादयेत् ॥ २ ॥ विष्णु
नाशुक्ततद्वया*अनिदिष्टोयुक्तो*स्वान्गुरुनाभिवादयेत् ॥ इति ॥ २०५ ॥

विद्वद्गुरुषु तदेवनितावृत्तिःस्वयोनिषु । प्रतिषेधत्सुचाधर्मान्हितचोपदिशत्स्वपिरेऽह

विद्वेतादि ॥ २०६ ॥ गुरोर्वसन्ब्रह्मकरी*यथाचार्योणानवमतःस्वान्गुरुनाभिवादयेद्येव*गृहीविद्गुरु

धूपाध्यायादिषु ॥१॥ मातापित्रोःसन्निहितेषु विद्या*गुरुष्वस्योनिषत्तू * पित्र्यादिष्वधार्कान् *प्रतिषिधत्तु
हितं चो*पदिशत्स्वेतस्त्रितयः ॥२॥ मातापितृभ्यामनःश्रुतोविद्या* गत्वाहीनाभिवादयेत् ॥१॥१०॥
अथःसगुरुवदृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् । गुरुपुत्रे प्रचार्ये*प्रगुरोर्वस्ववन्धुषु ॥ २०७॥

अथःस्त्रितयादि ॥ २०७ ॥ अथःउत्प्राप्तयेषु विद्यातपोभिः*रूप्यत्वे पत्राक्षणे*तयोर्विष्णो*नित्यमेव गुरुवदृ
माचरेत् ॥ १ ॥ एवंप्राप्तयेषु सत्रियोर्विषय*सत्रियेषुर्विषयगुरुवदृत्ति*मभिवादनमभिति*नित्यमेव समाचरेत्
॥ २ ॥ गुरुपुत्रे प्रचार्येषु*स्तेनानध्यापितेषु*स्वयसीत्ययस्तेषु*समानवयस्तेष्वचजिष्ठेषुच ॥ १ ॥ पुरोश्चिन्ता
नेषु*स्ववन्धुषु*गुरु*वदृत्तिं नित्यमेव वदति*समाचरेन्नष्टेषु*दयस्वध्यापिषु*चायापुत्रसंगिष्ठैः ॥ ४ ॥ २०७॥ नव
की*प्रभाचार्य*पुत्रोश्चवदती*तत्राद्याहवाक्षरतयादि ॥ १ ॥ २०८ ॥

बालःसमानजन्मावाशिषोवायचकर्म्मणि । अध्यापयन्गुरुसतो गुरुदन्मानमर्हति । २०८ ।

बालःस्वयकणिष्ठःसमानजन्मा*वेतिसमानवयस्कोः*यचकर्म्मणिशिषीवे*तयात्रि*स्त्राकर्म्मकरणे*इतःशिषी
वागुरु*वदती*यश्चानानध्यापयति १ ईशयोश्चतुष्टयस्वन्मान*मर्हतिनत्ततोऽनया* कणिष्ठःसमानवयावा*गुरु
त्रोगुरुवन्मानमर्हति ॥ २ ॥ विष्णुपुत्रस्तदयथा*बालेसमानवयसिवाध्यापके*गुरुपुत्रेगुरुवदतीत*नास्य
माहोपचार्ये*नचोच्छिष्टमग्नीषादिति ॥ १ ॥ २०८॥ सर्वेषुकनिष्ठसमवयस्कादिषु*गुरुपुत्रेषु*गुरु*वदृत्तौप्र
तिषिधत्तदय*सत्तदाहोत्सादनञ्चेत्यादिस्त्रोकम् ॥ १ ॥ २०९ ॥

उत्सादनं चगात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने । नक्तुर्यादगुरुपुत्रस्य पादयोः स्नावने जनम् २०९

गुरुपुत्रस्यसर्वस्ववगात्राणां*उत्सादनं स्नापनञ्च*च्छिष्टभोजनञ्चपादयोः * स्नावनेजनंनक्तुर्यात् ॥ १ ॥ २०९॥

गुरुवत्प्रतिपूज्याः सप्तसर्वगुरुयोषितः । असवर्णास्तुसम्पूज्याः प्रतुष्ट्यानाभिवादनैः ॥२१०॥

गुरुवदितयादि ॥ २१० ॥ सर्वगोइतिसवर्णाजा*गुरोर्योषितःपात्रो*गुरुवत्प्रतिपूज्याः*सप्तसर्वगुरुयोषितः
तिष्ठेत्*उत्सादनञ्चयथो*तेतेवमादिगुरुवत् ॥ १ ॥ असवर्णस्त्रितिमन्त्रैर्विवाहेन* सावर्णासप्तसवर्णा*
जन्मनाह्वितस्त्रिता*गुरुवदृत्तिविशेषो*क्षार्य*गुरुवर्जनाय* ॥ २ ॥ गुरोर्प्राप्तयेषु*जन्मनायाभस* वर्णाः
सत्रियोर्विषयकण्याः*पत्रास्तासप्ततुष्ट्याना*भिवादनैः*संपूज्याम* न्नीदाद्याद्गुरुसवर्णात् ॥ १ ॥ ताच्छ्रुत्वा
पूर्वश्रुत्यानादिनियमिन*सवर्णगुरुपत्नीवत् ॥ ४॥२१०॥ सर्वगुरुपत्नीषु*इत्यतःप्रतिषिधत्तदाह*अभ्यासनामि
त्यादि ॥ १ ॥ २११ ॥

अभ्यर्जनं स्नापनं चगात्रोत्सादनमेव च । गुरुपत्न्यानाकायर्गात्तिके शानां च प्रसाधनम् ॥२११॥

गुरुपत्नीनां यवतीनां भिवाद्ये ह्यपादयोः । नृक्रायाणि दोषसम्भवात् ॥ १ ॥ २१२ ॥

गुरुपत्नीतूयुवतिर्नाभिवाद्ये ह्यपादयोः । पूर्णविंशतिवर्षेण गुणदोषो विज्ञानता ॥ २२१ ॥

गुरुपत्नीतमदि ॥ २१२ ॥ सवर्णजासवर्णजाव सुति*गुरुपत्नीपादयोः*प्रियेण नामिवाद्यासात्*पूर्णविंशतिवर्षेण*गुणदोषो विज्ञानता ॥ १ ॥ सुतिवचने नृद्वानां पादयोस्त*भिवादनं*नप्रतिषिधते ॥ ४ ॥ विशुना भिक्षितं च स्वसंहितायां*हीनाहीनवर्णाणां गुरुपत्नीनां*दूरादभिवादनं युवतीनां*नपादोषसंस्पर्शनं ॥ १ ॥ गुरुपत्नीनां गार्तृत्सदनाभाष्यन*केशसंयमनपाद*प्रक्षालनानि न कुर्यात् ॥ इति ॥ ४ ॥ अथ पत्नीनां मितु गता*हीनवर्णजानां मितु गता*यशसंयोगे हि पतुः*स्त्रिणां नकारोऽवतडीपि ॥ ५ ॥ तेन ब्राह्मणस्य पत्नी*ब्राह्मणकथां च त्रिय*कथां वै शक्या चेति ॥ ६ ॥ च त्रियस्य पत्नी च त्रिय इति हिता*वैश्या इति च वैश्यासात् पत्नी*वैश्या इति वमन्ते*त्रिवाहा कर्तव्याश्च ॥ ७ ॥ २१२ ॥

स्वभावश्च नारीणां नराणामिह दूषणम् । अतोऽर्थान्न प्रमादप्रतिप्रमदासविपश्चितः ॥ २१३ ॥

स्वभाव एवेत्यादि ॥ २१३ ॥ दूषणोऽप्युनारीणां नराणां च*एष परस्परं दूषणस्वभावः*इतोऽर्थान्न पश्यतः*प्रमदाद्यनप्रमादयान्ति ॥ १ ॥ २१२ ॥

अविदांसमल्लोकी विदांसमपि बापुनः । प्रमदाहुः पथं नेतून् कामक्रोधवशानुगम ॥ २१४ ॥

अविदांसमितादि* ॥ २१४ ॥ अविदांसं विद्वांसं वापि*पुरुषं यतः कामक्रोधवशाद्यनं तस्मादुत्पथं*नेतुं प्रमदाखलु लोकात् ॥ १ ॥ २१४ ॥ तस्मादिदं च ते मात्रेण तादि ॥ २१५ ॥

मात्रास्वस्रादुहितावानविविक्तासनो भवेत् । वलवानिन्द्रियग्रामो विदांसमपि कर्षति ॥ २१५ ॥

मात्रास्वस्रासह*उहितावासहपुमान्*विविक्तासनो भवेत् ॥ १ ॥ कस्मान्नितातउच्यते*इन्द्रियग्रामो हि वलवान्*विदांसमपि कर्षति कर्षतीति ॥ २१५ ॥

कामस्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवाभुवि । विधिवदन्दनं कुर्यादसावहमित्यब्रुवन् ॥ २१६ ॥

कामस्तुत्यादि ॥ २१६ ॥ युवाभिप्रायः कामं यदीच्छति तदा*युवतीनां गुरुपत्नीनां ब्राह्मणच त्रियवैश्या*कथा नांतू भुवि पत*असावहमित्यब्रुवन् ॥ १ ॥ विविधदन्दनं कुर्यात्*नृत्यपादोपस्पर्शनं*कलावन्दनं कुर्यात् ॥ २१७ ॥

विप्रोषापादग्रहणमन्वहं चाभिवादनम् । गुरुदारेषु कुर्वीत सतांधर्ममनुसरन् ॥ २१७ ॥

विप्रोषापादि ॥ २१७ ॥ अहंस्थो हि जाविप्रोषा*प्रबोधाद्विगस्यागत्य*युवतीवर्जेषु गुरुदारेषु पादग्रहणं*मभिवादनमन्वहं कुर्वीत ॥ १ ॥ २१७ ॥

यथाखनन्वनिवे जरोवार्थाधिगच्छति । तथागुह्यतांविद्वांशुपूरधिगच्छति ॥ २१८ ॥

यथेतादि ॥ २१८ ॥ स्वर्गोऽवस्थोक्तः ॥ २१८ ॥

मुण्डोवाज्रिल्लीवास्यादथवास्याच्छिखाजटः । नैनग्रामेऽभिनिम्नोचेत्तूद्रोर्नाभुर्दियात्
क्वचित् ॥ २१९ ॥

सण्डचेतादि ॥ २१९ ॥ ब्रह्मवरोसण्डे गसा*दथवाजटिले भवे*दथवाशिखाजटः सगात् ॥ १ ॥ सूर्या*कचित्
कदाविद्वा*मे*एत*ब्रह्मवारिणमभि*लक्ष्मी*तातनिम्नोर्चेदत्तं*नगच्छेन्नाभुर्दियाच्च ॥ २ ॥ एतेनीक्त*ब्रह्मचा
रो*दिवासायेत्प्रवित्प्रामेवतेने*वा*गसा*नःमर्था*उत्तिरेनिमिषवृष्टा*दयात् ॥ २१९ ॥ यदिकोपित्र
चारी*दिवाउपमाद*दत्तगते*स्*न*न्युतिर्गति ॥ १ ॥ निमिषोदाब्रह्मचारीप्रमादा*दुदितेऽर्कस्युत्ति
ष्ठति*नयोःप्रायश्चित्तमाह*तं*देभुर्दिवाउत्तिर्गति ॥ २ ॥ २२० ॥

तंचेद्गुर्दियात्तन्मूर्त्यं शयनं कामचारतः । निम्नोचेद्वापयच्छानाज्जपत्पुष्ये दिनम् ॥ २२० ॥

तंब्रह्मवारिणं कामचारतये*निमिषांशयानमभि*लक्ष्मीकृतोदियात्सूर्यः ॥ १ ॥ तंब्रह्मचारिणंचेद्वि
शाना*दिव*शयानमभेनजीकृता*सूर्य*निम्नोदेस्तंगच्छेत्तदा ॥ २ ॥ एत*दीप*सन्ध्याहयोपासनालीपे*सा*वी
मरोत्तरवह्मज*न*सन्ध्याहयोपासनालीपे*सा*वी*कृतोदियात्सूर्यः ॥ १ ॥ एत*दीप*सन्ध्याहयोपासनालीपे*सा*वी
सन्ध्या*पासनालीपेत्सूर्यादिम् ॥ ४ ॥ इत्येवंवाखा*म*बहान्*प्रातःसन्ध्यापासनालीपेजपेप*वासीमायंसन्ध्या*पासना
लीपेत्*जप*वातोपवासः ॥ इत्येवंवाखा*म*बहान्*प्रातःसन्ध्यापासनालीपेजपेप*वासीमायंसन्ध्या*पासना
तज्जदिनयद्देनाक्षेरात्रसा*मन्त्रावित्तत्वात्*तेनीकां*गौतमं*क्तेन ॥ ७ ॥ सन्ध्यावतीकवाकत्वेगाकापेदो
महोष्यति । गौतमोक्तंयतद्वयथा ॥ ८ ॥ मूर्त्युर्भादितेब्रह्म*चारीतिउद्देहर*भूज*नोऽभा*दितिच*रात्रिं
जपन्साधितम् ॥ इति ॥ ९ ॥ सन्ध्यावतीग*यतीतिद्वयेने*क्तं*यत्न*दी*रतामन्ध्यायोगेपेतेपुसाधने । शब्दि
ता*वसन्ध्याग*यतीतिपदाभवेत् ॥ इति ॥ १० ॥ सन्ध्यापासनालीपेऽत्रिणाभिहितं*सायंप्रातययःसन्ध्या*प्रमादा
द्विरमेत्तन्मूर्त्यु । ग*यतीत्यसद्वृत्तिजपेत्पञ्चात्वासमाहितः ॥ इवापवासविकल्पः ॥ ११ ॥ सन्ध्यावतीनापाभिहितं*उप
सीतनचेत्सन्ध्या*मग्नि*ग*यतीतिनवाकतम् । ग*यतीत्यसद्वृत्तिजपेत्पञ्चात्वासमाहितः ॥ इति १२ ॥ १३ ॥ अत्रपायश्चित्त
करणेदेपमाहसूर्योर्गतेतादि ॥ १ ॥ २२१ ॥

सूद्रोर्गहप्रभिनिर्मृक्तः शयानोऽभ्युदितययः । प्रायश्चित्तमकुर्वीतीयुक्तः स्यान्महतैनसा ॥ २२१ ॥

यःशयानःसूर्योपास्तं*गच्छताभिनिर्मृक्तःस्यात् ॥ १ ॥ यद्यब्रह्मचारीशयानःसूर्योर्भादितेऽसद्वृत्ति
री*पायश्चित्तमकुर्वीती*महतैनसायुक्तःस्यात् ॥ २ ॥ २२२ ॥

आचमनप्रयतो नितप्रमुभे सन्धे समाहितः । शुचौ देशे जपनजपमुपासीत यथाविधि ॥२२२॥

आचमनतादि ॥ २२२ ॥ स्फुटार्थोऽयं श्लोकः ॥ २२२ ॥

यदि स्त्रीयद्वारजः श्रेयः किञ्चित् समाचरेत् । तत् सर्वमाचरेद्युक्तो यत्र वा सरमे न्मनः ॥२२३॥

यदि स्त्रीयतादि ॥ २२३ ॥ यदि काचित् स्त्री परस्य राक्षसां * द् यदि द्यूद्रो वा परस्य राक्षसां * किञ्चित् श्रेयः समाचरेत् * तत् सर्वं समाचरेत् ॥ १ ॥ यत्र ये यसि व, रुं सु क्तस्य मनो * रमे ततश्चाचरेत् ॥ २ ॥ २२३ ॥ अथ द्यूद्रो वा राक्षसां श्रेयः किञ्चित् ॥ २२४ ॥

धर्मार्थावुच्यते श्रेयः कामार्थौ धर्म एव च । अर्थ एव ह वा श्रेयस्त्रिर्धर्म इति स्थितिः ॥२२४॥

द्वौ धर्मार्थौ सन्तु तौ * अथ यः कामार्थौ दोषः * अथ यः को धर्मः * अथ यः * एकोऽर्थ एव वा श्रेयो * नैकः कामः स्त्रिर्धर्म इति स्थितिः ॥ १ ॥ २२४ ॥

आचार्यो ब्रह्मभूतिः पितामृत्तिः प्रजापतेः । मातापृथिव्यामृत्तिः भ्रातास्वामृत्तिरात्मनः ॥ २२५ ॥

आचार्य इत्यादिः स्फुटार्थः ॥ २२५ ॥

आचार्यप्रपितामहमातामहातृप्त्यन्तः । नान्येनाप्यवमन्तः ब्राह्मणेन विशेषतः ॥२२६॥

आचार्य इत्यादि ॥ २२६ ॥ आर्त्तिनापि तेनापि ते चत्वारः * अक्षिप्यन्तः * विशेषतो ब्राह्मणेन ॥ १ ॥ २२६ ॥ अत्र ते तु मर्त्ति तो विंशतिः * यं मातापितरौ विततादि ॥ १ ॥ २२७ ॥

यं मातापितरौ क्लेशं सहेते सन्मन्त्रेणाम् । न तस्य निष्कृतिः शक्राकृतिः वर्षशतैरपि ॥२२७॥

अपुत्रादीणः सन्मन्त्रेण * उत्पत्तौ मातापितरौ * यं कुं सहेते तस्य * क्लेशस्य निष्कृतिः कर्त्तुं * वर्षशतैरपि शक्राकृतिनापि ॥ १ ॥ २२७ ॥

तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यं सप्रसन्नं सदा । तेषु वस्त्रेषु तुष्टेषु तपःसर्वं समापयते ॥२२८॥

तयोर्नित्यमित्यादिसंज्ञार्थः ॥ २२८ ॥

तेषां त्रयाणां शुक्लपापरमं तप उच्यते । न तैरभ्यनुज्ञातो धर्ममनः समाचरेत् ॥ २२९ ॥

तेषां त्रयाणां शुक्लपापरमं * तेषां त्रयाणां शुक्लपापरमं * तप उच्यते न तैरभ्यनुज्ञातो * नान्यं धर्मं समाचरेत् ॥ १ ॥ २२९ ॥

तद्वद्विद्यो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः । तद्वद्विद्यो वेदास्त एवोक्तास्त्रयोऽभ्यस्यः ॥ २३० ॥

तद्वैतादि ॥ २१० ॥ तद्वैतमातापिताचार्यश्चेति त्रयः क्रमेण भूवः स्वर्गलोकवत्* तेषु त्रिषु लोकेषु प्र*सिद्धं
स्वर्गं यथा तथैषु ॥ १ ॥ न तु त्रयोक्तयर्गातिहेतुत्वात्*कारणोक्तार्थोपचारो*मातुर्भूलोवप्राप्ति*हेतुत्वमसङ्कोच-
सात् ॥ ३ ॥ २१० ॥ त्रोनञ्जीवविष्णोति*पितृतादि ॥ १ ॥ २११ ॥

पितावैगाहपत्न्योऽग्निर्मातामिदं क्षिणः स्मृतः । गुरुराहवनीयस्तस्मिन्नेव तागरीयसी २३१

सैषाऽस्मिन्नेव तागरीयसी सर्व्वे भोगे*गुरुभाषतिमन्त्रं ॥ १ ॥ २११ ॥

त्रिप्रमादत्र ते तेषु त्रील्लोकान्विजये ऋहो । दीपमानस्वपुष्पादेवर्षद्विषमोदते ॥ २३२ ॥

त्रिप्रमादत्रितादि* ॥ २१२ ॥ त्रिषु त्रिमासकालेषु त्रिषु*मासपित्राचार्येषु* जमोतपमादतिमन्त्रा*सर्व्वी
ल्लोकान्विजयेदिति ॥ १ ॥ परस्मैपदमत्रात्मनेपद*स्यानित्यत्वपना*सच्चिजोडित्करणेन ॥ २ ॥ स्व-
पुष्पस्वपुष्पादीपामातःस*न्निहभूतोकेमोदते*यथादिचदेवामोदते ॥ ३ ॥ २१२ ॥ कथाभक्त्याकलोकं जयतीत्य-
त*आह इमं त्रितादि ॥ १ ॥ २१२ ॥

इमं लोकं मातृभक्त्यापितृभक्त्यात्, मध्यमम् । गुरुशुश्रूषया त्वेव त्रिलोकं समश्नुते ॥ २३३ ॥

मातृभक्त्या त्रिमं लोकं समश्नुते*इत्युक्त्या ज्ञेयत्वं*तत्त्वत्वं तु परलोकं*गतः समश्नुते न तस्मिन्*भूलोके जाय-
ते इति ॥ १ ॥ मर्त्यलोके जन्महेतु*मर्त्यभक्त्या त्वेव पितृभक्त्या त्रिषु त्रिलोकात् त्वाम् ॥ २ ॥ २३३ ॥

सर्व्वे तस्य दृष्टा धर्मा यै ते त्वया दृष्टाः । अनादृतास्तस्यै ते सर्व्वे कस्य फलाः
क्रियाः ॥ २३४ ॥

सर्व्वे तस्यैतादि ॥ २१४ ॥ यस्यानस्य एते मातापिताचार्यश्चेति त्रयश्चास्ता भवन्ति*तस्य सर्व्वे धर्मा आस्ता भ-
वन्ति* १ यस्यैते मातादयस्त्रयः*तावता*स्तस्य सर्व्वे क्रियाः फलाभयति*तस्मात्मातरपितरं श्रुत्वा सेवेत २ ॥ २१४ ॥

यावत्तु यत्ते जीवे युस्तावन्नाग्रं समाचरेत् । तेषु बनितां गुणेषां कुदोत्प्रेरिते रतः २३५

यावद्वितादि ॥ २१५ ॥ मातापितोराचार्यस्य*जीवनपर्यंतं नाना*धर्मसंज्ञी समाचरेत्* तेषां प्रिये हिते
रतः*सन्तुष्ट्युपासो ववर्थात् ॥ १ ॥ २१५ ॥

तेषां मनुष्योपेन पारत्रयं दयदाचरेत् । न तत्र निवेदयेत्तं मग्नो मनो बचनकर्माभिः ॥ २३६ ॥

तेषां मित्यादि ॥ २१६ ॥ तेषां मातृपित्राचार्याणां च परे*धर्मतरेण यद् यत्*पारत्रां कञ्च समाचरे* तत्तत्क-
र्मैते भोगमाह*पितृगुरुभोगे निवेदयेत् ॥ १ ॥ २१६ ॥

त्रिषु ते क्षितिः कृतं हि पुरुषा समापयते । एष धर्मः परः साक्षादुपधर्मोऽन्यउद्यते २३७

विष्णुः ॥ २१० ॥ एषमावृजिष्ठः*भक्तिः साक्षात्पतादः परमो धर्मः*एतस्माद्धर्मादनो धर्मो वा न स* उप
धर्म एवोपाते । १ ॥ २१० ॥ इति क्रियायोगस्तु*विद्यायाः सर्वं तीव्रहृणमुपाते*श्रद्धावान् इत्यादि । १ । २१० ।

श्रद्धावान् शुभाविद्यामाददीतावरादपि । अन्तादपि परधर्मस्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि । २३८

यदावरः कनिष्ठः कश्चिच्छुभा*विद्यां जानाति तस्माद्वरादपि*तां शुभाविद्यां श्रद्धयाम् हूत । १ । यदा न जानातिः कश्चिच्छुभं*वेति जानाति तं च परधर्मं*तस्मादन्तादपि च हूत । २ । यदि दुष्कुले स्त्रीरत्नं*गुणवत् स्त्री जायते*तस्माद्वकुलापिता हूत ॥ १ ॥ २३८ ।

विषादप्यद्वतं ग्राह्यं वलादपि शुभाषितम् । अमित्रादपि सदृत्तममं धरादपि काननम् २३९

विषादि ग्राहि ॥ २३९ ॥ यदि विषादं वर्त्तते तदा*तस्माद्विषादप्यद्वतं*तदग्राह्यं वलादपि*शुभाषितं ग्राह्यतेव । १ । यदि कश्चिच्छुभं*उदृत्तं जानाति*तस्मादमित्रादपि तत्*सदृत्तं ग्राह्यं भवति । २ । यदा मधोपुरीयादौ*कञ्चनं पतितं रुज्जुत्त*हृत्तं तस्मादमेधारा ग्राह्यं ॥ १ ॥ २३९ ॥ उपसंहारं रतिस्त्रिय*रत्नाणां यो*इत्यादिना ॥ १ ॥ २४० ॥

स्त्रियोरत्नान्प्रयो विद्वदधर्मशेषं शुभाषितम् । विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सञ्चतः ॥ २४० ॥

सर्वं तत्रैवानिस्त्री*भूयोनि*समागादेयानियतं ॥ १ ॥ २४० ॥ नवसर्वतो यदि दिदा पाहासा* तदा ब्राह्मणं किमब्राह्मणे नोप*नीय*धापो भवतीति त*आह ब्राह्मणादितादि । १ । २४१ ।

अब्राह्मणादधनयनमापत्काले विधीयते । अनुब्रजाचशुश्रूषायावदधनं गुरोः ॥ १४१ ॥

अब्राह्मणादित ब्राह्मण इव*दयदापनीयवेदध्यापनं यं गं*ब्राह्मणं न प्रीति*नयनकालात्तयश्चरुत् १ ईदं यादापत्काले ब्राह्मणा न स्या*ब्राह्मणस्य यादपनीयवेदा*धा पत्योगात्तत्रिया*तदभावे तादृशं शतम् । २ उपनयनपूर्वकं*यथाविधवेदाध्यापनं*यास्ते विधीयते तत्र*गुरोः शुश्रूषायावत्तदधनसमाप्तिः सति*सागुरो वद्वज्रजैव । ३ । एते नैतदुक्तमेव*ब्राह्मणः क्षत्रियेणैवोप*नीतोऽध्यापमास्तस्य*गुरोः पादपद्मालनादिनय्यात् । ४ । एवं चोक्तं वासेनापि*मन्त्रदत्तं त्रयोविधैः शुश्रूषाऽऽगमादिना । पादविदो ब्राह्मणरूपेण स्वस्य रुः स्मृतः । इति ५ । २४१ । नवतर्हि नैष्ठिकब्रह्मचारोक्त*किमेवं तस्यैव गुरोः*कुले यावज्जीववसे*दिता तस्माद्ब्रह्मणा ब्राह्मण इत्यादि ॥ १ ॥ २४२ ॥

न ब्राह्मणे गुरौ शिष्यो वा समातृत्तिकं वते त । ब्राह्मणे चान्यूचानेकाङ्क्षन् गतिमनुत्तमाम् ॥ १४२ ॥

अतर्मां गतिं क्लिप्ताङ्गुलिच्छन् * विप्रोऽब्राह्मणवाक्यक * आतन्तिकं यद्वक्त्रं * वासमब्राह्मणे शरीरे नवसे
त् ॥ १ ॥ अननूचाने सरस्वसाङ्ग * वेदानध्यायिनिब्राह्मणे चयरा * आतन्तिकं वासं नैतवसे हिति ॥ २ ॥ २४२ ॥
नउतद्धि कस्मिन् शरीरे * वासमातन्तिकं वसे * दित्यत आह यदीत्यादि ॥ १ ॥ २४३ ॥

यदित्यातन्तिकं वासं रोचयेत शरीरोऽकुले । युक्तः परिचरे देनमाशरीरविमोक्षणात् ॥ २४३ ॥

यस्मिन् ब्राह्मचारिणे तु * शरीरोऽकुले वासमातन्तिक एव * रोचते तं शरीरकुले वासं रोचतामिति * चेत्परिचरेद् ब्राह्मचारी ॥ १ ॥
तदा तद् ब्राह्मणं यत्कर्मणि युक्तो * ब्राह्मचारी आशरीरविमोक्षणा * देनमनूचानं ब्राह्मणं परिचरेत् ॥ २ ॥ २४४ ॥ नउत
तः * किं भवतीत्यत आह * आदित्यादि ॥ १ ॥ २४४ ॥

आसमाप्ते शरीरसमयश्च युष्मत्पते गुरुम् । सगच्छतः सञ्जसाविप्रो ब्राह्मणः सद्गताः श्रुतम् ॥ २४४ ॥

शरीरसमाप्तिपर्यान्तं यत्कर्म * श्रुत्वा युष्मत्पते सतु * विप्रोऽञ्जसा ब्राह्मणः * आश्रितं सद्गतां मोक्षार्थं वगच्छति ॥ १ ॥
दत्तं संहितायां कर्म * स्वीकरोति यदा वेदं * चरेद्देवतानि च । ब्राह्मचारी भवेत्तावद्देवं स्नाती भवेद्देवही ॥ २ ॥ दिवि
धो ब्राह्मचारी तु स्मृतः शास्त्रे मनोपिभिः । उपज्ज्वाणकस्त्वादो द्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः ॥ १ ॥ यो ब्राह्मणममास्याय
ब्रह्मचारी भवेत्पुनः । नयति नवनस्थश्च सत्त्वमविवर्जितः ॥ ४ ॥ इति ॥ २४४ ॥ नउत नैष्ठिकब्राह्मचारी लाचार्यो
क्ते कवसे दित्यात * आह चार्थार्थोऽतित्यादि ॥ २४५ ॥

आचार्योऽतु खलु प्रेते गुरुपुत्रे गुणान्विते । गुरुदारे सपिण्डे वा गुरुवद्भृत्तिमाचरेत् ॥ २४५ ॥

गुरुदारे इति कवचनमिह * ह्यन्तः प्रेते लाचार्ये * नैष्ठिकब्राह्मचारी * गुणान्विते गुरुपुत्रे * गुरुवद्भृत्तिमाच-
रेत् ॥ १ ॥ गुरुपुत्राभारे गुरुदारे पु * तदभावे गुरुसपिण्डे * गुरुवद्भृत्तिमाचरेत् ॥ २ ॥ २४५ ॥

एते पृथिव्यामाने पुण्यानासनविहारवान् । प्रयुक्तानोऽग्निशुक्लपांसाधयेद्देहमात्मनः ॥ २४६ ॥

एते पृथिव्यादि ॥ २४६ ॥ गुरुपुत्रादिपृथिव्यामाने पु * शरीरोऽस्यानासनविहारवान् सग्नि * श्रुत्वा प्रयुक्तान ए *
वात्मनो देहं साधयेत् ॥ १ ॥ २४६ ॥

एव चरतियो विप्रो ब्राह्मचर्यमविष्णुतः । सगच्छत्युत्तमस्थानं न चैह जायते पुनः ॥ २४७ ॥

एवं चरतोऽतित्यादि ॥ २४७ ॥ एवं प्रकारेण धो विप्रो विप्रवि * भुतः सन् ब्राह्मचर्यं चरति स * उत्तमं स्थानं ब्राह्मणः *
सायुज्यमेव गच्छति ॥ १ ॥ २४७ ॥

नपूर्वं गुरवे किञ्चिद्, पकुर्वीत धर्मावित् । स्नात्वा गुरुणा कृतः शक्त्या गुर्वर्थमाचरेत् ॥ २४८ ॥

न पूर्वमिति ॥ २४८ ॥ समावर्तनात्पुनः * ब्राह्मचर्यं * कालो गुरवे धनादिकं दत्त्वा * धर्मवित्तकिसिपदुः

वीत ॥ १ ॥ सुसन्नपभृतज्ञानं *करिष्यं सुब्रह्मचारी *ग्रहणाग्रतोष्यर्थ*त *संज्ञांशक्तौह
रेत् ॥ २ ॥ २४८ ॥ किं किमाहरेदित्यतश्चाहोत्रं *हिरण्यं गामित्यादि ॥ १ ॥ २४९ ॥

क्षेत्रं हिरण्यं गामश्च कृत्वोपानहमासनम् । धान्यं शस्यं वृक्षांस्तिसुरवे प्रीतिमावहेत् ॥ २५० ॥
इतिमानवे धर्मशास्त्रे *भृगुप्रोक्तायां संहितायां *द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

सप्तोऽथोऽयं श्लोकः ॥ २४९ ॥ इतिमानवे धर्मशास्त्रे *भृगुप्रोक्तायां संहितायां *द्वितीयाध्यायस्य ॥ १ ॥

वेद्यं गङ्गाधरकतायां *प्रमादभञ्जनाद्वृत्तौ *द्वितीयाध्यायस्य प्रमादभञ्जनो ॥ २१ ॥

ननु तर्हि ब्रह्मचारी *सदा नृणां श्रममावसेदयथा *किं नृणां श्रममावसेदित्यतस्तृतीयाध्यायमारभते ॥ १ ॥
तत्रादौ यावत्कालं व्रतचर्या *उपगतावन्तकालस्य पदिशतिषट्त्रिंशदित्यादि ॥ २ ॥ १ ॥

षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरोर्वैरेदिकं व्रतम् । तद्विंशदाब्दिकं पादिकं वाग्रहणान्तिकमेव वा ॥ १ ॥

यो ब्रह्मचारी न सप्त *उपोषाधीते न त्रैवेदिकं व्रतं *षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यम् ॥ १ ॥ यस्ततोऽधिकमेधावो *ते
न त्रैवेदिकं व्रतं *तद्विक्रमशताब्दिकं चर्यम् ॥ २ ॥ यः सप्त *उपोषाधीते न पादिकं *न वाब्दिकं त्रैरेदिकं
कं *व्रतं चर्यमित्युक्तं *विकल्पो निघमार्थस्तः ॥ १ ॥ अथा नियमार्थमाह *ग्रहणान्तिकमेव वेति *पावताका
ले न त्रैवेदाधनं *समाप्तं भवतीत्यतः कालं व्रतं चर्यम् ॥ ४ ॥ षट्त्रिंशदाब्दिकं *काले न नववर्षादां *न
न काले न त्रैवेद *ग्रहणं समावन्तं वा *कालं त्रैवेदिकं व्रतं चर्यं भवेत् ॥ ५ ॥ ननु तर्हि त्रैवेदाधनं
विना *किं न ब्रह्मचर्यं व्रतं *समाप्तं भवतीत्यतः *जाह्नवे दानधीतौ तयादि ॥ १ ॥ २ ॥

वेदानधीतये दौवावे दं वापियथाक्रमम् । अविष्णु तत्र ह्यचर्यं प्राग्रहस्थामश्नावसेत् ॥ २ ॥

यदिसमर्था भवति * तदात्रीनवेदाने वाधीतः * यदि वा तत्रांशक्तः स्यात्तदावेदौहावधीतः ॥ १ ॥ तत्रापि
यदांशक्तः स्यात्तदावेदमेकं पूर्णं *वाग्रहं वावस्थया तु *सामवेदं जीष्ठसामवा ॥ २ ॥ यजुःशाखां वैकां पूर्णं *पूर्णा
नृगे दस्यमन्त्रं *ब्राह्मणात्मिकां वाशाखां *मथायुर्वेदस्यैकां वाशाखां । यथाक्रमं यथाविधि *ब्रह्मचर्यं चरन्धीतः ।
विष्णु तत्र ह्यचर्यं *भृगुना नृहस्याश्रममावसेदिति ॥ ४ ॥ नृहस्याश्रमो यथाविधि दारानि *ग्रहणं *कमहा *यज्ञादिक्रि
याचरणं *नृहवासवापारः ५ । पराशरेणोक्तं *शेकं *शाखाधायनं तदयथा *तत्प्राहारं लाभीते न ब्राह्मणे न विधेः षट् ॥
अथेतत्तत्रांशकं शाखाग्रदिसर्वो न शक्यते ॥ इति । ६ । तत्र शाखाविधेः प्रोक्षपितः स्वयं *शान्ते पङ्क्तिपावनेषु *सामवेद
जीष्ठसामादिरिति । ७ । अत्रावसेदिति प्राप्तं *कालं लिङ्गं नृहस्याश्रममावसेत्तु स्यात् *प्राप्तकालो न तु विधीः ८ । तेनेयमनिघमे
नोक्ति *यदौच्छति नृहस्याश्रमं *वांशं तदा तमं वसेद् यदिनेच्छति तदा तु *नेष्टिकं ब्रह्मचारी स्यात् । ९ । सति वांशतदारे जीष्ठ

योवापितृहीनः सान्निरन्तान्तरजोष्ठभ्रातृमान् स्यात्*पितृजोष्ठभ्रातृभावा*हीनोयः स्यात्*यदि* गृहस्था
 ग्रमावासमिच्छेत् ॥१॥ तदाशुश्रूषामतः*सन् यथाविधापमृत*स्नानं कृत्वा समाहृतो*यस्य कृत्वात्पितृकुलं पुनः प्रसः
 ॥४॥ सवर्णां लक्षणां विना*भायां भायां चानारी*यथाविधिद्वहेत् ॥५॥ नवसमाहृतौ वाचार्थकृत्वात्*पितृ
 कुलं पुनरागमनं स्यात् * तेन गृहवासो भवेत् ॥ ६ ॥ किमर्थं दहते तेत्युक्तमिति चे* तत्रोच्यते नखलु गृहे वासो*
 गृहस्थाग्रमावासोऽभिधीयते ॥७॥ गृहिणी तु गृहं तथा*सहायमे समग्रवासो*गृहस्थाग्रमावास इति*श्रुपनार्थ
 सुदहे तेति ॥८॥ एतन्नाम त्रापुक्तं*न गृहं गृहमित्याह*हिणी गृहं चकारे । तथा हि संहितः सर्वान् पुत्रान् प्राथान्
 सद्युते । इति ॥९॥ तथा दक्षेणापुक्तं*पत्नीमूलं गृहं पुंसां दक्षिणं दक्षिणं । गृहाश्रमसमं ना । यदि भा
 यार्थमावगा ॥ इति ॥ १०॥ ननु तर्हि समावर्तते दिनात्पर * दिनमेव किं दहते * दक्षेणापि ह्यभिहितं ॥ ११ ॥
 अनाश्रमो न तिष्ठेत्*दिनमेव कमपि हिजः । आश्रमेण विना तिष्ठन्*प्रायश्चित्तीयने हिंसः ॥ १२॥ जपे होमे तथा दाने
 स्वाध्याये चरतस्तूयः । नासौ तत्फलमाप्नोति कर्षाणोपाश्रमाच्चुतः ॥ इति ॥ १३॥ इति चेत्तलोचते कानां प्राप्ति *
 कालपर्यन्तं प्रतीक्षणे दीपा * भावउक्तो वासेन स्वसं हितार्था * ॥ १४ ॥ तद्यथा ॥ एवं स्नातकतां प्रा
 प्नोति तीयाश्रमकाङ्क्षया ॥ प्रतीक्षेत विवाहार्थमनिन्दान् यस्य श्रवाम ॥ इति ॥ १५ ॥ कश्चित्संवत्सर
 कालप्रतीक्षा * कर्तव्यीतया हतः परंप्रायश्चित्तं * कर्तव्यं मितुं वाचयथा ॥ १६ ॥ अनाश्रमसंवत्सरं *
 प्राजापतान्च्छं वरि * त्वाग्रमसुपे याद्विनीयेऽतिक्लृप्तं * ततोये कृत्वा तिकृत् * मतजर्ज्वे चान्द्र यणम् ॥
 इति ॥ १७ ॥ तत्र वेदागृहताभार्या*प्राग्निवाहाम्नि यतेऽथ * यत्कर्तव्यं तदुक्तं कात्यायनेन ॥ १८॥ यस्य दत्ता
 भवेत् कन्यावाचासते न केनचित् । सोऽन्तर्गमिधमाधोऽन्नादधीतै वनानां या ॥ १९॥ अत्र टे वतू साकनापञ्चलं यद्विग
 ष्यति ॥ न तथा व्रतलोपोऽसंतेनैवालं संदहते ॥ २०॥ अथ चेन्न लभेतानां याचमानोपिकर्तव्यम् । तमग्निमास्रसा
 त्कृत्वा क्षिप्रं सादुत्तराय मीति ॥ २१॥ ननु प्रविवाहकालविधिर्ह*स्थाग्रमोक्तकर्मधिकारिणामुक्तः ॥ नासौ त
 त्फलमाप्नोति*स्वाणोपाश्रमाच्चुतः । इति ॥ २२॥ यस्तु हिजो निरग्निसाग्नि कान्तरपितृमानयवा*पितृहीनः कृत्
 दाव*जोष्ठभ्रातृमानविसु तत्र ह्यर्च्यः ॥ २३॥ श्रुणु नमतः स्नात्वा*यथाविधिसमाहृतो*गृहस्थाग्रमोक्तकर्मनाधिका
 री*सकिं दहे न वाऽथ*कदावापुऽदहे तेति चेत् ॥ २४॥ तत्रोच्यते श्रुतं धर्मविद्वद्वयं*इति वच्यते तेनैकान्तं भुजो*भ्रा
 तरोजोऽस्य भ्रातुः*क्रियया क्रियावन्तः ॥ २५ ॥ ते पानधिसु तत्र ह्यर्च्यः*चर्याणां समाहृतानां * विवाहे काल
 नियमो नास्ति जोष्ठ*चेदपुत्रको भवति*तदाश्रुपुत्राद्योदहेत् ॥ २६ ॥ वच्यते हि भ्रातृणामेकजातानां*मेकस्यैव
 पुत्रवान् भवेत् ॥ सर्वान् स्तान् स्तेनपुत्रेण पुत्रिणामनु रमवौत् ॥ इति ॥ २७ ॥ श्रुतं गन्तास्तु स्वधर्म*करणार्थं पञ्चोक्ति
 कावेविवहेत्*पितृमांस्त्रपितुः क्रियया क्रियावान्*यथा कामदहेत् ॥ २८॥ पितु रनन्तफलदपुत्रोत्पाद*नार्थं वधिष्ठे
 नोक्तं ॥ २९॥ पुत्रेण लोकाश्च यतिपौत्रेणानन्तमश्रुते । अथ पुत्रस्य पौत्रेण वधुस्य प्रीतिपिष्ठम् । इति ॥ ३०॥ न ह वि
 वाहेन कथमेव गृहस्थाग्रमोक्त*धर्मधिकारो भवति*कोऽयं विवाह इति*चेन्नोच्यते श्रुतं यथा ॥ ३१॥ उदहेत्तरथो लो
 के*वेदेषु प्रसिद्धो वास*कर्मचतुष्टयात्मक*आग्नेयपुराणेऽग्निना*ऽभिहितस्तद्व्यादश्यते ॥ ३२॥ कन्यादानं च वीर्या गोविद
 होऽथ चैव धिका । विवाह एव कश्चितो वा मकर्मचतुष्टयः ॥ इति ॥ ३३॥ हिजातीनां पुंसां मांशं मारिष्येत्*प्रथमो व्रज
 चर्याग्रमोदक्षिणः*कायवाङ्मनीभिर्मथुनवर्जनात् ॥ ३४॥ तदिपर्ययात् गृहाश्रमो वास*स्तत्रैव तत्कन्यादानादि

सूत्रेणैवमुक्तं यथा * वक्तव्यं भगवन्मयापि * कृतं कुटुम्बेन विधानात् ॥ ६८ ॥ एष भगवन्तोऽपलपति * न च पश्यति
 म्भीयन्नुनापन्न * स्त्रीविवाहान्निरोधते तु * कृतं * इष्टास्त्रीविवाह उक्तः ॥ ६९ ॥ कन्यादानमात्रं हि न विवाहः इह हि
 हि जलदहेतभायुः * मितास्त्रीविवाहस्त्री * पुष्पनिष्ठ एक एव * ॥ ७० ॥ कर्तुं * स्वस्वधुं सदा पारसहित * कन्याया
 दानं कन्याया विवाह उक्त * स्तत्र विवाहे कन्यादाता * किं वा * प्रारब्धत्वा होता स्यात् ॥ ७१ ॥ अथैवाकारणसमाजोपि
 नावात्सीदधिरः कृत * कुटुम्बेन ह्युलमिति च * सूत्रं कथं कृतोऽयं शृणोत ॥ ७२ ॥ वज्रपातधुनिवदूष्यैः * पटमानं सूत्रं यदि *
 कथं चिदुक्तं चिच्छ्रुतं * न चार्थतः श्रुतमेव ॥ ७३ ॥ वज्रपातधुनिवदूष्यैः * पटमानं सूत्रं यदि *
 होतैवाकरण * पीथो नोपहासाय किं सम्पद्यते ॥ ७४ ॥ खयश्चयदिवाहलक्षण उक्त * भूयार्थत्वस्य * दक्षानं विवाह *
 इति ते न किं * न चैव सन् * का * चिद्व्याप्यं जानन्वोटा स्यात् ॥ ७५ ॥ कन्याचनभायुः स्यादक * ज्ञानवती कथं तस्या *
 विवाहसिद्धिर्भवति * ज्ञानविषयता हि ज्ञेये वर्तते ॥ ७६ ॥ न च विषयतया भायुः स्यात् * दक्षानवती * कन्या भ
 वतिसाहितजज्ञानविषया ॥ ७७ ॥ अपरश्च कथितपुरुषविवाह * मेव कन्यादानं मन्वा * ब्राह्मणे स्त्रीविवाहानिति ।
 भगवन्प्राप्तिहेतून्विवाहान् शृणुतेति ॥ ७८ ॥ तदप्युक्तं भायुः प्राप्ति * हेतूनि तान् यथा स्त्रीशब्दे * नान भवित
 त्वात् ॥ ७९ ॥ स्त्रीणां विवाहा इति स्त्रीभिः सच विवाहा * इति वा विग्रहे समासे च खयार्थस्य * न्वयादिवाधाभावात् न ल
 क्षणाभवति ॥ ८० ॥ स्त्रीप्राप्तिहेतुं विशेषणं न च * पतिप्राप्तिहेतुं विवाहव्याप्ति * रिति चेत्तर्हि किं दानात् * कन्या
 यावरप्राप्तिर्न स्यात् ॥ ८१ ॥ विवाहे खलु स्त्रीणां पतिलाभः * पुंसां स्त्रीलाभो युगपद्वसि * न ह्यन्यतरालाभे विवाहो
 पपत्तिः ॥ ८२ ॥ तस्मात्स्त्रीपक्षोपादानं * वार्थं भवति विवाहान् * निरोधते तु कृतौ वसिष्ठैः ॥ ८३ ॥ अथैव कश्चिन्ना
 परोऽव्याचष्टे यत्र विवाहे * त्वेव कन्याया दानं स * ब्राह्मणेभ्यो विवाह इति ॥ ८४ ॥ तदपि प्रमादवां ज्ञानं * न हि
 सप्तपदीगमनान्तक्रिया * न केवलं स्त्रीविवाहः * साह्यभयो विवाहः ॥ ८५ ॥ तस्मान्न स ब्राह्मणेभ्यस्तथा विधि * कन्या
 दानं तु ब्राह्मणेभ्यः ॥ ८६ ॥ अपरश्च कश्चिदाह * चरमसंस्कारावकलव्यापारो * विवाह इति तच्चासत् ॥ ८७ ॥ श्माशानि
 कक्रिया हि मृग्याणां * चरमसंस्कार इति ॥ ८८ ॥ न ह्यिह इति किमविश्रुत * ब्रह्मचर्या एव निखिलोत्साहः * सत्रि
 योर्वै शीघ्ररूपावमतः ॥ ८९ ॥ सुलायथाविधिसमां * इति किञ्च हेतुं तित्तेन ॥ ९० ॥ परिवेत्तादिदोषवचने न हि *
 अभिप्रेतं स्वयं मन्वेदं ॥ ९१ ॥ नाकृतदारे जेष्ठभ्रातरि सत् * उज्ज्वलमनादिभ्योऽन्य * त्रौहृदि दनं दत्तदभानुशा
 नम् ॥ ९२ ॥ वक्तुं ते ह्यततदयथा * दौर्लभ्योत्सवयोग * कृतयोऽग्रजे स्थिते । परिवेत्तादिदोषवचनेः * परिवेत्ति
 स्वर्ग्यः ॥ ९३ ॥ परिवेत्तापरिवेत्ति * र्थं यथावपरिवेदते । सर्वे ते नरकं गन्ति * दाह्यजकपंचमाः ॥ ९४ ॥ इति
 परीक्षेणाप्येतद्वचनवृत्ता * उज्ज्वलमनसोऽपि * गृहदेष्टुजडेषु च । जातं न्येवधिरैर्मूकैः * न दोषः परिवेदने ॥ ९५ ॥ को
 वेदं शान्तरस्त्रे च पतिते प्रजिते पित्वा । योग्यास्त्रीभिश्चुक्ते च * न दोषः परिवेदने ॥ ९६ ॥ पित्रव्यपुत्रे सापत्ने परनारी
 सुते तथा ॥ द्वावाग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥ ९७ ॥ इति ॥ छन्दोगपरिशिष्टे च * देशान्तरस्त्रीवै
 कश्यपः * पातः सहीदृष्टा * देशाभिसत्तपतितशूद्रतुल्यतिरोगिणः ॥ ९८ ॥ जह्मकाम्यवधिर उज्ज्वलमनः कृत
 कान् ॥ यतिदानभार्गवाश्च * क्षिप्तान् नृपस्य ॥ ९९ ॥ धनद्विप्रप्रज्ञां * स्वकामतः कारिणस्तथा । कुलटो
 मन्तपीराश्च परिवेदन्तु श्रुति ॥ १०० ॥ इत्येव उज्ज्वलमनसोऽपि * र्थं यथावपरिवेदते * दार
 वेदो दोषो न भवति ॥ १०१ ॥ एभ्योऽन्यस्मिन्नन्तदारेऽप्येक * सति कनिष्ठस्य दार * वेदने परिवेत्तुं द्या

द्योदीपाः ॥ १०२ ॥ देशान्तरस्मरतिदेशान्तर * वृत्तान्तरमेववा ॥ १०२ ॥ वाचोयत्त्रिभिर्वास्तेगिरिर्वावाववा
 यकः । महान्दन्तरं यत्तद्द्वे शान्तरवचने ॥ १०३ ॥ देशनीमनदीभे दान्ति कठे पिभवे द्वादि । तच्च देशान्तरं प्रोक्तं
 स्वयमेव स्ववचनवा ॥ १०४ ॥ द्वायरात्रेण वा वासां यत्नमयते ऽथवा । तच्च देशान्तरं प्रोक्तं कनिभिर्द्वायकोविद् ॥ १०५
 इति । इह सति नापीकं यथा * देशान्तरं ददन्तोऽपि * प्रष्टियोजनमायतम् । चत्वारिंशदन्तरे केति ग्रहेतवैवच ॥ १०६
 इति देशान्तरं जेष्ठे वा जस्तदारे * कनिष्ठो विवाहार्थं तं * यावत् कालं प्रताक्षितं तदन्तं वधिष्ठे नयवा ॥ १०७ ॥ अष्टौ
 द्वायरात्रेण वा विजिष्ठं * आतरमनिविष्टम् * प्रतीक्षमाणः गायस्त्रितीभवति ॥ १०८ ॥ तत्र स्त्री कौभवतः * द्वायैवच
 र्वाणिजाद्यान् धर्माद्योर्गतः । न्यायाः प्रतीक्षितं आत्मान्यमाणाः पुनः पुनः ॥ १०९ ॥ सप्ततः किलिषीकृष्टीपतितः
 कौवएवच । राजवक्ष्यामयां वीचनमायाः स्यात्प्रतीक्षितं ॥ ११० ॥ गौतमेनापुक्तं यथा * द्वायवर्षाणि प्रतीक्ष्य
 त्रां क्षणं सविद्यां * सप्तमे आतरि चैव * जायसियवीचान् कन्या * पयमे पश्चिते ॥ १११ ॥ इति । छन्दोगपरि
 शिष्टे च * धनवाचं पिकं राजसेवकं कर्षकं तथा । प्रेषितसप्ततीक्षितवर्षत्रयमपि स्मरन् ॥ ११२ ॥ प्रेषितं यद्वायुमान
 मद्वा इति समाचरेत् । आगते च पुनस्तस्मिन् पादकच्छं समाचरेदिति ॥ ११३ ॥ नववर्षवामनादिप्रतिरिक्तं * सोदरे
 जेष्ठ आतर्वा * तदारे * सति कनिष्ठो दारप्रहणे परि * वेत्ताजी छः परिविच्छिः स्यादिति यत् ॥ ११४ ॥ भगिनीञ्जोष्ठां
 यामनूपायां * सतर्वा कनिष्ठा विवाहे ऽग्रे द्विष्टः * स्याज्जोष्ठा द्विष्टः स्यादिति च यदन्तं तत् ॥ ११५ ॥ जोष्ठा
 विवाहात् पूर्ववत् सरे किं * पूर्वमासे किं पुनर्दिवसे ऽथ किं * मे कस्मिन् दिने पूर्ववा * कनिष्ठ आतर्वा विवाहे ॥ ११६ ॥
 तथा जोष्ठायां पूर्ववत् कनिष्ठायां विवाहे किं दोषः स्यादिति * तावदायां इह सति नोक्तं यथा ॥ ११७ ॥ एकोद्वप्रसूता
 नाम कस्मिन् पिवाचरे । विवाहो नैव कर्तव्यो गगं सवचनं यथा ॥ ११८ ॥ इति कोद्वप्रसूतानामिति * आख्या भगि
 नीनाञ्च * तद्यथा भ्रातृणामेकोद्वप्रसूता मध्ये ॥ ११९ ॥ जोष्ठे सतर्वा तदारे कनिष्ठे न * एकस्मिन् वासारे पिन * प्र
 र्वा विवाहः कर्तव्यः * परिवे च त्वपरिविस्ति स्वदोषात् ॥ १२० ॥ तथैवैकोद्वप्रसूतानामपि * भगिनीनां मध्ये जो
 ष्ठायां भगिनीनां * मनुष्याणां सतर्वा पूर्ववत् कनिष्ठायां विवाह एकस्मिन् वासारे पिनैव ॥ १२१ ॥ अग्रे द्विष्टि द्विष्टिषूदो
 षातयोः * पतयोः प्रायश्चित्तविधानादत्त * एकस्मिन् वासवे पिसमकाले * जोष्ठा उरुक्रमाच्च विवाहो न दुष्टः ॥ १२२ ॥ एक
 स्मिन् वासवे द्विसमकाले * जोष्ठा कनिष्ठयोर्विवाहे जोष्ठा उरुक्रमाच्च विवाहे जोष्ठा परित्यज्या * कनिष्ठस्य विवाहो न
 भवति ॥ १२३ ॥ एवं कन्यायोरपि द्रष्टव्यं यथा * पाण्डवानां लयाणां हयोश्च भ्रातृ * सौदर्यांश्च कस्मिन् वासरे सम * का
 वे विवाहो न दुष्टः नयते ॥ १२४ ॥ नयते प्राञ्जोष्ठो हर्मेण विवाहो ऽभवत् * कथायाः पुनर्भूत * मसङ्गादेवमपि ॥ १२५
 लक्षणाग्र्यं ग्रयोः सोद्वयोः * रे कस्मिन् वासरे जोष्ठा उरुक्रमेण * प्राक्पक्षात्कावे विवाहो न दुष्टः ॥ १२६ ॥ एकस्मिन् दि
 वसे चैव सोद्वयोः तथैवच । युग्ममौद्वाहिकं वर्ज्यं कन्यादानदयं तथा ॥ १२७ ॥ इति मत्स्यसूक्तवचनेपियुग्म * मौ
 द्वाहिकमिति जोष्ठा कनिष्ठयोस्तथैव ति * यत्तिक्रमादेकस्मिन् दिने * युग्ममौद्वाहिकं वर्ज्यं ॥ १२८ ॥ परिवेत्तत्परि
 विस्तिहोषात् * जोष्ठा परिवेत्तत्पित्वा * योद्वारान् बिन्दति सपरिवेत्ता * यं सपरिवेत्तिर्जोष्ठाः ॥ १२९ ॥ अपपदीव
 र्जने * एकदिने समकाले * विवाहे जोष्ठा वर्जना * भावांश्च दोषः नयते ॥ १३० ॥ जोष्ठा उरुक्रमे चैकस्मिन् * दिने विवा
 हे दोषो नैव वास्यतीति * कन्यादानदयं तथैव ति ॥ १३१ ॥ एकस्मिन् दिने जोष्ठा कनिष्ठायाति * कमे यं वकन्यादानदयं वर्
 ज्यं * अग्रे द्विष्टि द्विष्टिषूदोषः नयते ॥ १३२ ॥ तयोः पतयोः प्रायश्चित्तविधानात् * एकदिने समकाले * जोष्ठा उरुक्रमे च दोषाभा
 वाच्च * प्रतिषिद्धः कत इति ॥ १३३ ॥ नन्वविष्णु तत्र स्मृत्यर्थो * इह स्मृत्यर्थमावसे * द्विष्टं तेन किं विष्णु तत्र स्मृत्यर्थो नोक्तं
 स्मृत्यर्थमावसे स्यात् ॥ १३४ ॥ यद्विष्णोस्तदा द्विष्टो नैव भि * र्दिने रिति दृष्टिना * शोचविधानं गृह्णीत * न स गच्छ
 ते इति चेत् ॥ १३५ ॥ ततोऽयं वृत्तित इह द्विष्टो नैव गच्छनेन भवेत् * कस्मिन् दिने नावर्ज्यम् ॥ १३६ ॥ यद्यत्र
 स्मृत्यर्थः सन्निवृत्तौ * चैव * इह स्मृत्यर्थो नैव गच्छनेन भवेत् * कस्मिन् दिने नावर्ज्यम् ॥ १३७ ॥ प्रथमानाम्भ्यां * द्वितीयाग्र्येण
 विहितं * समाहृतं प्राविवाहोर्वाक्येनाभि * स्मृत्यर्थे प्राविष्ट एव ॥ १३८ ॥ यद्यसमप्राज्ञः समसत्तः * समवे प्राविष्ट

मेवैतानेन प्रतिलोमजांस्त्रीणां भार्यासंज्ञाप्रतिषिद्धा ॥ १६० ॥ एतदभिप्रायेण नारदोऽब्रवीत् आरुलोको न
वर्णानां च न सविधिः स्मृतः । प्रतिलोमो न यन्मम सञ्चो यो वणं सङ्करः । इति ॥ १६८ ॥ नन्वेवञ्च तस्मै युगेषु स
वर्णां सवर्णाभार्या विवाहः सर्वसम्मतस्तत्कथं ॥ इत्यनारदीयपुराणे यदुक्तं ॥ १६८ ॥ कलावसवर्णं कन्या विवाहव
र्जनं * तत्कथं पदपद्यते * तद् यथोक्तञ्च द्रव्यते ॥ १७० ॥ सद्यथा मास्त्रीकारः * कमण्डलुविधारणं । द्विजानामसव
र्णसु कन्यासूपयमस्तथा ॥ १७१ ॥ देवरेणुतोत्पत्तिर्भुष्यर्कपयोवधः । मांसदानं तथा श्राद्धे वानप्रस्थाश्रमः
स्तथा ॥ १७२ ॥ दत्तायाश्चैव कन्यायाः पुनर्दानं परस्वयं । दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्च भिक्षा ॥ १७३ ॥ महाप्रस्थानग
मनं गोमेषश्च तथामखम् । इमान् सर्वान् कलिबुगे बर्ज्यानां कूर्मनोषिणः ॥ १७४ ॥ इति सप्तमोऽतस्तत्सर्वं कला
रिदानो हि प्रायेण ब्राह्मणावेदं * नाधीयते मन्त्रविहीनमभवन्ति ॥ १७५ ॥ तएवानग्नं ब्राह्मणादीन् * यत्संस्कृतं न्ति
यथोक्तं स्वरवर्णं न्यतरविहीनं मन्त्रैः * कृतास्ते संस्काराश्च सिद्धाभवन्ति ॥ १७६ ॥ संस्कृताभासाश्च ते ब्राह्मणादयो *
भवन्त ब्राह्मणाश्च त्रिधा एव * मध्वैश्चाथ । ते यदुसवर्णं मन्त्रलोमजां कन्यासद्वहेयुः ॥ १७७ ॥ स्वरवर्णहीनमन्त्रैः * कृ
साकन्याफलतो * न पदारे कात्मतापन्ना भवेत् ॥ १७८ ॥ लोके तु ब्राह्मणे नोऽति कला * ब्राह्मणीतितां मनिरन् *
वावहरेषु ब्राह्मणीयतेति ॥ १७९ ॥ तस्य जातश्च फलतो * न ब्राह्मणोऽहलोमज एव खलु * ब्राह्मणतया लोके ख्या
तो भवेत् ॥ १८० ॥ इत्येवं बह्वदोषानुवीक्ष्य कला * वसवर्णं विवाहवर्जनं कथं * यत्तु यथोक्तविधिना * सरवर्णं इष्ट
मन्त्रैः ॥ १८१ ॥ असवर्णं च द्वहेयुः कला * वपिनपतिषिद्धेति * मन्त्रादीनामभिप्रायः ॥ १८२ ॥ अथ लक्षण
न्यतामि * तज्जलक्षणविधिर्यता * मलक्षणा निक्षतयोनितादीनि । १८३ । तथा च नक्षतयोनिं * भार्या इष्टव्ये नानू *
जोष्ठस्त्वसृ मती मन्त्राणां वक्ष्याताम् ॥ १८४ ॥ नानाप्रमाणं न प्रामेयि * सद्यश्चरेत् तद्वत् * जातरजस्कृच्छहेत् ॥ १८५ ॥ नमा
नमां न जोष्ठा * नमात्स्वस्त्रीयां न पितृस्वस्त्रीयां * नमात्स्वस्त्रीयामात्स्वस्त्रीययोः * उतां पौत्रो प्रपौत्रीश्च १८६
एवंपितृस्वस्त्रीयापैतृस्वस्त्रीययोः * उतां पौत्रो प्रपौत्रीश्च ॥ १८७ ॥ एवं मातामह प्रमातामहवृद्ध * प्रमातामह
पितामहप्रपितामहवृद्ध प्रपितामहानामपि * उतां पौत्रो प्रपौत्रीश्च वाच्यवत्वात् ॥ १८८ ॥ इति ॥ नक्षत
योनिं भार्या इष्टव्ये इति * विवाहमन्त्रः प्रवृत्त्या * विवाहसंस्कारासिद्धेः ॥ १८९ ॥ पाणिग्रहणकामन्त्राः कन्या
स्वेव प्रतिष्ठिताः । नाकन्या उक्त्वचिन्तुणा * मित्यस्य मन्त्रावद्यमाणत्वात् । इति ॥ १९० ॥ नानाप्रमाणं स्वसृ मती
द्वहे * दन्यातावक्ष्यानादिनि ॥ १९१ ॥ जोष्ठायां हि भगिन्यामनूयायां * सतग्रामूका निष्ठायां * दिधिषूः स्याज्जोष्ठात्
दिधिषु स्यात् ॥ १९२ ॥ तयोर्विश्वरौपयश्चित्तमहं * तं प्रायश्चित्तमपितयो * रुक्तां वशिष्ठे न यथा ॥ १९३ ॥ अग्रे दि
धिषूपतिः कृच्छ्रं द्वादश * रात्रं चरितानिर्विशे * सांश्चैवोपगच्छेदेव * दिधिषूपतिः कृच्छ्रं त्ति * कृच्छ्रौ चरितानिर्वि
शेत् ॥ इति ॥ १९४ ॥ जोष्ठात् मानवक्ष्यायथा * उद्वहेत्तथा जोष्ठायां * अक्षय्याकनिष्ठामुद्वहेत् । इति ।
॥ १९५ ॥ तयोर्लक्ष्मणकृद्देवनेच * जोष्ठायां विद्यमानायां * कन्याया उद्वह्यते रुक्तां । सा त्वग्रे दिधिषूः स्यात् * पूर्णां च
दिधिषूः स्यात् ॥ इति ॥ १९६ ॥ यत्प्रमादीनां नृपिर्मापितं * पुनर्भूदिधिषूः कृत्वा * द्विस्तथा दिधिषूपतिः * रितितद्वसाधु
देव * क्षयि वचनविरोधात् ॥ १९७ ॥ आत्तु मृतस्य भार्यायां योऽपरजोऽतकामतः * धर्मं यापिनिबुद्धायां सञ्चो दिधि
षूपतिः ॥ १९८ ॥ इति मन्त्रादिधिषु * पतिलक्षणविरोधाच्च । नानाप्रमाणं उद्वहेदिति * काश्यामेन चूतं यथा ॥ १९९
सप्तपौनर्भाः कन्यावर्जनीयाः उलाधमाः । वाचा दत्तामनोदत्ता मतकीतु कमङ्गला ॥ २०० ॥ उदकस्वर्गितायाच *

। याचंसायिहोतिका । अग्निं परिगतायाचपुनर्भू प्रसवाचया ॥ १८८ ॥ इत्येताः काशपेनोक्ता दहन्ति जलमग्निवत् ।
 तस्मादिवाहसप्तै तावर्जनीयाः प्रकीर्तिताः ॥ १८९ ॥ नप्राप्ते पितृदूय वरेल्लक्ष्मां * जातं रज
 स्वावदहेदिति * इषली पतिवद्भावात् ॥ १९० ॥ तदुक्तं यमसंहितायां यथा * सम्प्राप्ते द्वादशवर्षे यः कन्यां
 न प्रयच्छति । मासिमासि रजस्तस्याः पिता पिवति शोणितम् ॥ १९१ ॥ माताचैव पि ताचैव ज्येष्ठ
 आतातयैव च । त्रयस्तेन रक्तं यान्ति इष्टा कन्यां रजस्वलाम् ॥ १९२ ॥ यस्यां विवहते कन्यां ब्राह्म
 णो मदमोहितः । असम्प्राप्तो ह्यपाङ्क्तो यः सविप्रोऽप्यलीपतिः ॥ १९३ ॥ वस्य तु * इषलीयेया इषलीचमृतप्रजा ।
 शूद्रीच इषलीयेया क्मारीच रजस्वला ॥ १९४ ॥ खड्गं यापरिताज्जाऽन्येषेण दृषयति । इषलीसापि नै
 वै का शूद्रीतु इषलीभवेत् । इत्यादि ॥ १९५ ॥ अत्र सम्प्राप्ते द्वादशवर्षे यः * कन्यां न प्रयच्छतीति * प्रशब्देन
 प्रकटदानं * उक्तं तच्च योगं वरे * कन्यादानाद्भवतीति ॥ १९६ ॥ नतु निजलवरे कन्यादानं * प्रकटदानं भवति * स दश
 वराणां भेतु ॥ १९७ ॥ कन्यायामदत्तायां रजस्वलायां * न दोषो भवतीति श्रापितमेव * मेव च मनुना वक्ष्यते
 तद्वथा ॥ १९८ ॥ उत्कृष्टाया भिक्षुपाय * वराय स दद्याथ च । अप्राप्तकालाच्च तस्मै कन्यां दद्याद्वथाविधि ॥ २०० ॥
 काममामवशात् तिष्ठेद्दह्ये कण्ठं मतापि । न च वै नां प्रयच्छेत्तु पुण्यहीनाय कश्चित् ॥ २०१ ॥ त्रीणि वर्षाण्युदी
 र्यते कमायुर्मातृमतीसती । उर्ध्वं तु कालादे तस्मादिन्द्रे तस्य दृश्यं पतितम् ॥ इति ॥ २०२ ॥ * न च तावत्तद्वर्ण
 मोक्षमेव किं * कन्यायां अलक्षणम् * यानादस्तीति परस्त्व * कन्याया अविवाहं त्वमलक्षणमन्वोचते ॥ १ ॥

असपिण्डाचयामातुरसगोत्राचयापितुः । साप्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ ५ ॥

तत्राचार्याणां भिद्यंतीति शास्त्रं * सौपदे ये त्रिधा वाक्कां प्रयुज्यते * विधयर्थवादा उवाच वचनं * विनियोगादिति गौतम
 न्यायेऽत एव दहे तद्विजोभायार्थं * सवर्णां लक्षणां न्वितां * मितं विधिविनिर्वाहं * वचनं सामानातो नियोक्ता कृतं ॥ १ ॥ तद्वि
 धयर्थस्य विशेषज्ञानार्थं * मर्थवाचवचनमनुवादं * वचनञ्च नियोक्ता प्रयुज्यते ॥ २ ॥ तत्रार्थवाच्यत्वं विधयुक्तं * गौतमेन
 न्यायशास्त्रे * स्तुतिर्निन्दापरकृतिः * पुराकल्प इत्यर्थवाद् * इति तस्मात्प्रयुक्तं च ॥ ५ ॥ विधयर्थस्य ग्राह्यार्थग्रहणार्थं *
 स्तुतिः प्रशंसावचनं * वर्जनार्थं निन्दावचनं ॥ ६ ॥ मतान्तरानुमतार्थं * खमतदादार्थं च परकृतिः पुराकल्पः ॥ ७ ॥
 संशयच्छेदनार्थं स्फुटार्थं यत् पुनरुक्तं सोऽनुवादः * इत्येवं क्रमो द्वयुज्यते ॥ ८ ॥ तत्र यद्विमुक्तं ब्रह्मचर्यं * ग्रहणा
 दमतः * स्त्रात्वा * यथाविधिसमावृत्तिः * हिजः सवर्णां लक्षणां * न्वितां भायार्थो दहेत ॥ ९ ॥ इति सामानातो विधि *
 रक्तस्तनकिं * सर्वां सवर्णां मनु * लोमां सवर्णां हिजः * कन्यादहहेदिति ॥ १० ॥ तत्र स्तुतिर्निन्दाभ्यां विवाहा विवाहो *
 उच्यते असपिण्डाच * यामातु वित्यादि श्लोकैः ॥ ११ ॥ * ॥ ५ ॥ उदहे तद्विजोभायार्थं * सवर्णां मितानेन * विवाहे
 याविहिता ॥ १ ॥ ब्राह्मणसमायार्थं ब्राह्मणकन्या * क्षत्रियकन्या वै शूद्रकन्या च तथा * क्षत्रियसमायार्थं क्षत्रियकन्या *
 वै शूद्रकन्या च वै शूद्राश्चैव शूद्रकन्या ॥ २ ॥ सायामादरसपिण्डाचपितुः रसगोत्राचभवति * सा द्विजातीनां दारकर्मणि च *
 मैथुने च प्रशस्ता सा ॥ ३ ॥ दारकर्मस्वल्पश्लोकाविधिना * विवाहे न च हीला च्छाद्यमोक्तं * कर्मतत्प्रशस्ता धर्मा
 भवति ॥ ४ ॥ मैथुने च पुत्रादापतयोत्पादने * प्रशस्ता भवति नतु * मातृ सपिण्डावापितुः * सगोत्रावाप्रशस्ता सा ॥
 ५ ॥ इति तस्मात्मातुरसपिण्डाचपितुः * रसगोत्राविवाहा सा ॥ निन्द्यामातुः सपिण्डा * पितुः सगोत्राविवाहे वर्जना

सः ॥ ६ ॥ मैत्र्युने प्रयस्तादेवं स्याद्वाङ्मणे नस्त्रोपायां ब्राह्मणां * जनितः पुत्रो ब्राह्मणो भवति ॥ ७ ॥ क्षत्रिय
 जनोऽर्धकन्यायमन्त्र * ब्राह्मणे नोऽपत्यं सहे काली भूता ब्राह्मणो भवति ॥ ८ ॥ तस्यां ब्राह्मणात् न ब्राह्मणे न *
 जनितः पुत्रो ब्राह्मण * एवमभवति न तु सवर्णादीनां * स्यादेवं क्षत्रियस्यापि ॥ ९ ॥ एवमेव वगसो नोक्तं स्वसंहितायां
 तद्व्याख्या * ऊहायान्तु सवर्णाधामनां वाकामचहहेत् । तस्यां सत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् प्रक्षीयते ॥ १० ॥ उदहेत्
 क्षत्रियां विधौ वै श्यां क्षत्रियो विधम । न तु शूद्रा हिजः कश्चिन्नाधमः पूर्ववर्णजमिति ॥ ११ ॥ अत्र वाग्म्यकाम
 शब्दाभिगमय * मर्यादापिता भवति * पूर्वजन्मतः सवर्णां * हिज उदहे दूढीयान्तु * सवर्णाधामनां वोदहेत् ॥ १२ ॥
 तर्हि किसमवर्णं पूर्व नोदहे दित्या उक्तं काममिति * कामं यथा स्यात्तथा सवर्णां वा * पानां पूर्व उदहेत् ॥ १३ ॥
 कक्षात् क्षत्रभावात् कथं * न क्षतिर्भवतीत्यत उच्यते ॥ १४ ॥ तस्यां जन्मतः * सवर्णाधामनां स्या * स्त्रीढीयां स्त्री नोत्पा
 दितः पुत्रः * सवर्णां न प्रक्षीयते ऽपि तः सवर्ण एव भवति ॥ १५ ॥ मन्त्रेण हि विवाहादनुलोमजा * स्त्रीलोभता सवर्णा भूता स्व
 ये निभ वतित स्या स्वयोनां * स्त्रीत्पादितः सवर्णः स्यात् ॥ १६ ॥ कस्कां कामना उदहे दित्या उच्यते उदहे
 दित्यादि * विप्रक्षत्रियां वै श्यां चोदहेत् ॥ १७ ॥ क्षत्रियो वै श्या उदहे * न तु कश्चिद्भिजः शूद्रां मुदहेदधमश्च वर्णः * पूर्व
 जां कन्यानां उदहेत् ॥ १८ ॥ तेन शूद्रो न वै श्या क्षत्रियविप्रकन्या उदहेत् न वै श्या * क्षत्रिय ब्राह्मणकन्या * उदहेत् न क्षत्रियो
 ब्राह्मणकन्याम् ॥ इति ॥ १९ ॥ दारकर्मणि प्रायस्तां वक्ष्यते * कश्चित् प्रमादी सवर्णां * उदहेत् ते तिजन्मतः * सवर्णां
 वदन्वाचष्टे ॥ २० ॥ दारकर्मणीति दारत्व * स्यादक विवाहे इति तच्च कर्म कन्याग्रहणरूपमिति ॥ २१ ॥
 मैत्र्युने इति स्त्रीपुरुषसाधारकर्मण्यग्राधाने पुत्रोत्पादने * चेति तद्वाख्यानमसाधु श्रेयम् ॥ २२ ॥ सवर्णाग्रहिजां
 तीनां * प्रशस्त दारकर्मणीति * वक्ष्यमाणे न पौनरुक्त्य * दोषोपपत्तेर्धीरैस्तद्वेयम् ॥ २३ ॥ यदात्र सवर्णाग्रहणे न *
 ब्राह्मणस्य सवर्णाक्षिप्री * ब्राह्मणादिकन्याक्षत्रियस्य वै श्याकन्ये क्षत्रियस्य ॥ २४ ॥ वै श्यासौ कार्यं श्याकन्येति * स्त्री
 कृतं पुनरिदं वदेत् * दारकर्मणीति विवाहे * प्रशस्तेति यदुक्तं तत्र ॥ २५ ॥ विशेषेण दक्ष्यते * सवर्णां ति ब्राह्मणस्य *
 सवर्णा ब्राह्मणकन्या * दारकर्मण्यग्रे प्रशस्ता ॥ २६ ॥ क्षत्रियस्य क्षत्रियकन्या * दारकर्मण्यग्रे प्रशस्ता *
 कामतस्तिच्छ्रया विवाहे * प्रवृत्तानां हिजां नामेव ॥ २७ ॥ इमावक्ष्यमाणः क्रमशो वराः * ब्राह्मणस्य क्षत्रियात्तद
 भावे वै श्या क्षत्रियस्य वै श्या ॥ २८ ॥ तर्हि च मैत्र्युने इति यद्वाख्यानमग्राधान * इति तदग्राधानं ब्राह्मणसात् *
 क्रमशस्ति सृभिः सह सजाते १५ पुत्रोत्पादनं चक्रमश एव * तिसृषु स्यान्मतु वातिक्रमेणेति * प्रसजाते तस्मात्तद्वाख्या
 नमसत् १६ तत्र जिज्ञासामेवेदं * यथा स्याद्विजस्यमाता * सामन्त्ये विवाहात्पति * गोत्रापतिमवर्णाक्षपति सपिण्डाच
 स्यात् ॥ १९ ॥ उक्तं च कर्मपुराणे * अमृतां पितुः स्त्रीणां सपिण्डां सासपौरुषम् । प्रत्तां नाभूत् सपिण्डां प्राह देवः
 प्रजापतिः इति ॥ २० ॥ तेन मातुः सपिण्डास्ति सः * पितामहादयस्ति सः * पुत्रवधादयः ॥ २१ ॥ ताः सन्ध्याः
 पितुः सगोत्राः स्त्रीसामन्त्यां कन्याश्च * पितुः सगोत्राः सन्ध्यां न * बृथा मातुः सपिण्डावर्जनमिति ॥ २२ ॥ अनूशास्य
 पितुः स्वस्य * पितामहः स्वस्य पितुः माह * स्वस्योचेति तिसृ एव * स्वसाम्रातुः कन्यापौत्री प्रपौत्री च ॥ २३ ॥ एताः पितुः
 सगोत्रा भवन्ति वृथा मातुः सपिण्डायाः * विवाहे वर्जनमिति ॥ २४ ॥ ततोऽपि पितुः सगोत्रावर्जनां * तासां वर्जनं न सि
 द्धेयमातुः सपिण्डावर्जनं * तत्प्राङ्मातुः विवाहादिति श्यापितं ॥ २५ ॥ आर्षाद्याणां मिथं रीति * यत्र यदावस्ति कथ
 म्नि * न विधेयं अपनं भवेत् ॥ २६ ॥ तत्र पौर्वावस्ति कथमर्थं नैव * विशेषं विज्ञापयति * यथा पुर्वं देवरकसं हिताया *

मनुसंगोनीयाध्याये ॥ २७ ॥ अतुल्यमोक्षस्य राजः क्षयान्तरं विविष्टं मिथुनीकृतस्य । किं स्याच्चतुष्पात्प्रभवंच
 षड्भोगीयत्स्त्रीषुगमत्त्वपैतिषुंसः ॥ इति ॥ २८ ॥ अतुल्योषितपत्नीषु* अतुल्यगोत्रस्य पुंस * इत्यर्थं नृपपत्नी*
 मन्मै हि विवाहे पत्नी*पतिसंगोत्राभवति ॥ २९ ॥ तत्तपोऽश्विक्काहहाहधर्म*पातुल्यगोत्रस्येति श्रुतम् १०
 एवसस्मिन्सुतिशस्त्रे पिबिष्णुना* स्वसंहितायामश्रुतं ॥ ३१ ॥ वक्रभार्याशमिआशचसमान*वर्णशकनिष्ठयापि
 सहधर्मकार्यं श्रुत्यंति ॥ ३२ ॥ समानवर्णाभा* वेत्तनन्तरयै* वापदिचनत्वेवहिजःश्रुत्या ॥ ३३ ॥ इति ॥ अत्र
 मन्मै विवाहे तु*सवर्णसवर्णकना*पतिवर्णसतीसवर्णाभवति ३४ तत्तत्तुल्यस्विकवर्णोपदेशेन*विशेषश्रापनं
 नस्यात्*तदर्थं मनूवास्विकसावर्ण्य* धर्मोपाश्रापनमिति ॥ ३५ ॥ तथैवात्रमातुःविवाहात्पूर्व*वस्थयैववि
 श्रापनं*मातुर्विवाहात्पूर्व*दायासपिण्डा* कन्यासासाविवाहेवजगता ॥ ३६ ॥ स्वयमेववक्ष्यतेच*सपिण्डता
 तुपुरुषसप्तमे विनिवर्तते ॥ इति ॥ ३७ ॥ तयाणावदककार्यं श्रुतिषुपिण्डप्रवर्तते । चतुर्थसम्प्रदाते*पापं
 चमोनोपपद्यते । इति च ॥ ३८ ॥ अत्रिपराशराभांच*प्रपिण्डत्वादेकविधवचनं चात्राभिहितम् ॥ ३९ ॥ सपिण्डतां
 तु सर्वेषां गोत्रजेषां सप्तपौरुषो । पिण्डाद्योदकदानं च श्रायाश्रीच* धनाश्रयम् ॥ ४० ॥ दायादिच्छेदमाप्नोति पंचमो
 ह्यात्मवञ्चजः । प्राप्नोति सप्तमं गोत्रे चतुर्थपुरुषेण ॥ ४१ ॥ चतुर्थदशरात्रं स्यात्* पञ्चमोः पुंसि पंचमे ।
 षष्ठे चतुर्दशच्छुद्धिः सप्तमे तु दिनत्रयम् ॥ ४२ ॥ तथाचमातुलोड्डु*प्रमातामहस्य चतुर्थः * स्तदादीनां तयाणां
 पिण्डदण्डं*मातुलादीनां तयाणां * पिण्डदस्तस्योपपौत्रः ॥ ४३ ॥ वेदेषु पिण्डाधिकपिण्डदानं * विधानाभावात्
 पंचमः*पिण्डो नोपपद्यते ॥ ४४ ॥ तस्मात्पंचमपुरुषः* प्रथमपुरुषसौव*दायादिच्छेदमाप्नोति*नहितीयादि
 पुरुषस्य ॥ ४५ ॥ पूर्वपूर्वकैकपुरुषतयागा*दुत्तरोत्तरैकैकपुरुषस्य हि*धारावाहिपिण्डदण्डं ॥ ४६ ॥ तथैव
 सप्तमः*रूपीये पां*तयाणां पिण्डो न ददाति*तेषां पिण्डः पूर्णश्रीचभागीच * दायादृश्यमवति ॥ पंचमोनपिण्ड
 दायी*नच पूर्णश्रीचभागी*नापिदायहरेः स्यात् ॥ ४८ ॥ चतुर्थस्य पां तयाणां पिण्डान् * ददाति तत्पिण्डे
 पां*स्ततज्जास्त्रयोभुज्जते ॥ ४९ ॥ तेन सप्तमस्य पिण्डलेप*भोजित्वसम्बन्धसप्तपौरुष* स्तत्रयः प्रथमश्चतुर्थपुरु
 ष*स्तस्योद्वाधस्त्रिभिस्त्रिभिः सापिण्डम् ॥ ५० ॥ इत्येवं सपिण्डतातू*गोत्रजे सप्तमे वर्तते*चर्थादिपुरुषाणां*नतू
 ङ्गानां तयाणाम् ॥ तथाच पूर्वपूर्वकैकपुरुष* तयागादुत्तरोत्तरैकैकपुरुष*ग्रहणादारावाहिसापिण्डां पिण्ड
 दायिनश्चतुर्थसप्तपौरुषम् ॥ ५२ ॥ मां कण्डे यपुराणोक्तं यथा*सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्गृहप्रतिपादकः ।
 सवेपभाजितां याति प्रलुप्तः पितृ पिण्डतः ॥ ५३ ॥ तेषामनश्चतुर्थोयः पिण्डलेपभुजो न भूक् । सोपि सन्धितो नू
 नश्च भोगं प्रपद्यते ॥ ५४ ॥ पितापितामहस्यैव तथैव प्रपितप्रमहः । पिण्डसम्बन्धिनो ह्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः
 ॥ ५५ ॥ लेपसम्बन्धिनश्चानपितामहपितामहात् । प्रभतूद्वास्त्रयस्तेषां यजमानसप्तमः ॥ ५६ ॥ इत्येवमिति
 प्रोक्तं सन्धितः साप्तपौरुषः । ततश्च सप्तमादूर्ध्वं अतुल्यो नोपपद्यते ॥ ५७ ॥ इति । एवमत्स्यपराणि प्रोक्तं * लेप
 भुजश्चतुर्थदायाः पितादायाः पिण्डभागिनः । पिण्डः सप्तमस्य पां सन्धितः साप्तपौरुषः । इति ॥ ५८ ॥ माक्रण्डे य
 शराणसदृश*प्रमादोसापिण्डं*साप्तपौरुष*मिति पठिततदसत्*पंचमे पिण्डदस्माभावात् ॥ ५९ ॥ चतुर्थस्य हि सा
 प्तपौरुष*सापिण्डाः त्रिभिर्द्वैस्त्रिभिर्वक्ष्यता * द्वैव्याख्यानमविद्वान्प्रमादी * षडूर्ध्वः षडधर्मादिति वा
 च्ये ॥ ६० ॥ तदसाधुनयोदशपौरुषेय*प्रसङ्गात्सापिण्डोऽस्तीति ॥ ६१ ॥ यथाचप्राञ्जमातुर्विवाहात्मातुर्द्वै*स्त्रयो

[၁၆]

विवाहो वर्जनीयाः सुः ॥ ८१ ॥ इति वं मातापितृव्यं न विद्वान् * कश्चिद्व्यभिः प्रमादी * धोक् रचयित्वा माता * पितृ
 वान्मवाचवाच । ८२ । पितृः पितुः सुतः पुत्राः पितुः मातुः स्वतः उताः । पितृ मातुः सुपुत्राश्चिन्ने वाः पितृ वान्मवाः
 इति । ८३ । एभ्य एषां भग्नगोविवाहो वर्जनाः * इति चेत्तदा पितुः पितृ स्वतः * कन्याप्रथमा तजर्ज * पदकन्या एव
 जर्जः स्याः । ८४ । नतु पितृ स्वसापितुः * पितृ स्वस्रादयश्चष्ट * ताः सप्तपितृ इति द्वादशश्चष्ट * विवाहो वर्जनीयाः ८५ । ८६ ।
 पितृ मातुः सुपुत्रादयश्चष्ट * सर्वं चैते पितृ संगोत्रानघः * मरुवचने लक्षणा नितामिता * नेना लक्षणा वर्जनेनासां संग्रहः
 ॥ ८८ ॥ सर्वमहर्षीणां मते * कथं संग्राह्यमभ्युदितयो * नासां विवाहोऽतिदोषावहः । ८९ । पितृः सप्तमी
 वर्ज * संगोत्रा विवाहो यैरुक्तस्तेषां * मत्प्रान्तदोषाभावाभिप्राय एव । १०० । मरुवा सप्तमैः समा * नार्थसंगोत्रक
 न्यायां * वर्जनमन्यायां तज्जातपुत्रस्य * चाण्डालत्वदोषोऽस्मात् ॥ १०१ ॥ एतदभिप्रायेण वि भाषयां *
 पेटो मसिना चोक्तं तद् यथा ॥ १०० ॥ असमानार्थमसंगोत्रां कन्यां * वरयेत्पंचमातृ तः * परिहरेत्सप्तपि
 तृ तृ * स्तिसुगोत्रातः पंचपितृ तोनेति ॥ १०१ ॥ तत्र मातृ तृ स्तिसुगोत्रां वर्जने कथं मातृ रसपिण्डास्ताः ८५ पितृ तः पञ्चानां
 च वर्जने कथं पितृ रसगोत्रास्ताः ८५ ॥ १०१ ॥ तत्र वराच्छेत् कश्चित् प्रमादी * तिस्रः पंचनेति विभाषा वचन * मरुवा दिविवाह
 विषयं च लि * यादीनां विवाहविषयं वेति ॥ १०२ ॥ तद्वाधुचापकाभावाभ्यादि * महर्षिं भिषक्षिणां दिविवाहो * वि
 योक्तो रभावात् ॥ १०३ ॥ अपरस्य वराच्छेत् तिस्रो मातृ तः * पंचपितृ तोवे तत्र * वाग्दोषावस्थितविभाषायां *
 तेनासवर्ण विवाहो ॥ १०४ ॥ साचा समानजातीयो जो * मूलाभिषिक्तादिरेव * ब्राह्मणानं चेदं प्रमादादेव कृतं
 ॥ १०५ ॥ यतोऽसमानजातीयो मातृ तृ स्तिसुगोत्रातः * पंचचनसम्भवन्ति ॥ १०६ ॥ असमानजातीयो हिते नोक्तो
 मूलाभिषिक्तादिरेवेति यत्तज्जातस्य माताश्च त्रियकन्यावै श्य * कन्यावा ब्राह्मणे नोदा ॥ १०७ ॥ तयो सह ब्राह्मणकन्या
 जातस्य * परब्राह्मणपुत्रस्य * मातृ तोयो निसम्बन्धो * नास्ति भवन्मते पितृ * धी निसम्बन्धनास्ति ॥ १०८ ॥ मूलाभिषिक्ता
 दीनां भवतामातृ वर्णं तया वाग्राह्यतात्वात् ॥ १०९ ॥ मूलाभिषिक्तादेर्माता * च त्रियकन्यावै श्य कन्या चयासा *
 पितृ गोत्रा वाग्राह्यता ॥ ११० ॥ तेन पितृ संगोत्रत्वाभावात् * पितृ तः पंचलासम्बन्धोऽस्या * दपरस्य यं दोषोऽस्या * देवो
 न्येने वनदृशते ॥ १११ ॥ मूलाभिषिक्तादेर्माता * यदि ब्राह्मणोऽपि पितृ वर्णं च * पितृ गोत्रा चतस्राः पुत्रः कन्या
 च * मातृ गोत्रभाग भवति ॥ ११२ ॥ तदा ब्राह्मणकन्या जातः पुत्रः * च त्रियकन्या जातां वा * वै श्य कन्या जातां तां तां *
 भगिनीं विवहेदिति ॥ ११३ ॥ न हि सासापितृ संगोत्रा * मातृ सपिण्डा भवन्मते * मवतीता तस्तदसत् ॥ ११४ ॥ मूलाभिषि
 क्तादिः कन्या * मातृ मन्त्रेण विवाहो * पतिसंगोत्रपतिसापिण्डपतिवर्णत्वात् ॥ ११५ ॥ तस्य ब्राह्मणां पितृ स्व * ब्राह्म
 णाजाता ब्राह्मण * वर्णं पितृ गोत्रा च स्यात् * सापितृ संगोत्रत्वाच्च * ब्राह्मणकन्या जातस्य * मातृ विवाहा भवति ॥ ११६
 तर्हि पितृ तः पंचमादू र्जं किं न संगोत्रस्य * मातृ तस्ततो यादू र्जं * किं न मातृ सपिण्डा स्यात् ॥ ११७ ॥ तत्रोक्तं मरु
 नोक्तं * त्रयणा च दक्ष * काय * त्रिषु पिण्डः प्रवर्तते ॥ चतुर्थं सम्य द्दातै र्वा पंचमो नोपपद्यते इति ॥ ११८ ॥ तेन
 चत्वारः पुत्राः * सपिण्डाश्च * पिण्डोदकप्रक्षेपे * सप्तरेषां पञ्च प्रक्षेपे * कौ कौ प्रक्षेपे गौ णं सापिण्डा ॥ ११९ ॥
 तज्जात्मा तजर्ज * स्तिसुगोत्रा * अवयवो वर्जनीयाः ८५ * गोत्रसापिण्डो तयो * विधदोषाभावादिति ॥ १२० ॥ एवं
 पितृ तजर्ज * पंचस्य ८५ * संगोत्रास्तेषां स्वसृणां * विवाहो प्रवक्तव्यः ॥ १२१ ॥ उक्तं हि वरासे न यथा * कर्मसि सख
 वस्ते कः संगोत्रायां द्वितीयकः । ब्राह्मणां मूद्रतो जातस्याण्डालस्त्रिविधः कृतः इति ॥ १२२ ॥ ततजर्ज ८५

गोतीगोतीषां * स्वसृणां विवाहे तथा * विषदोद्योगभवति * नारदो नृकांतयथः ॥ १२१ ॥ ते च सन्तापिनः
 सर्वपतिताः सृष्टा गताः ॥ इति ॥ १२४ ॥ समानार्थसंगोदावि * वाहीनैवकर्तव्यस्तत् * उतेषां षोडश
 त्वदीयाः । अपरां प्रीतयश्च गोतृमिति * पाणिनीय सूत्रं तस्मिन् * गोतृार्थं तद्धित प्रतीयन्ता *
 गगर्गुवातस्य इत्यादयः ॥ १२५ ॥ केचिज्जोतृकारिणोहि * जनयोर्द्विधा यथा * यमदग्निर्भवदोजोवि
 श्वाभित्ति इति श्रुतेः ॥ १२६ ॥ वशिष्ठकाश्यापादौ च जनयोगोत्रकारिणः । एतेषां यानां पदतानि तानि गोतृ
 निपोत्तः ॥ इति ॥ १२७ ॥ यच्च वृहन्नारदीये पुराणे * द्विजानामसवर्णं ऋक्पाण्डुपथमस्तस्मा ॥ १२८ ॥ इत्या
 दुक्त्या प्रतिषिद्धः * इमान्धर्मान्कलिस्तुगे वर्ज्यानां कर्मनोपिणः ॥ इति ॥ १२९ ॥ तत्तु कलौ भायेण प्राज्ञाणां दीनां *
 क्रियालोपाङ्गुष्टाचारात् प्रतिषिद्धं नतु क्रियावताऽभयेषां मस * वर्णानां पुत्रकणानाम् ॥ १३० ॥ नन्वेवं तर्हि
 पैतृस्वष्ट्रैर्यो मातृस्वष्ट्रैर्यो भगिनी स्वष्ट्रैर्यो मातृस्वष्ट्रैर्यो च किं विवहे * इति चेन्न वचने ह्यस्मिन् वर्जनाभावेऽपि भायः सित्ताधिकारे वर्जोक्तः
 १२१ पैतृस्वष्ट्रैर्यो भगिनी स्वष्ट्रैर्यो मातृस्वष्ट्रैर्यो च । मातृस्वष्ट्रात् स्तनयो गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १२२ एतां स्तिसंख्या
 र्थाथैर्नोपगच्छेत्तु बुद्धिमान् । आतिले नावपेयास्ताः पतति कृपयन्तः ॥ १२३ इति ५ एवं तर्हि सर्वस्मिन्नेव ज
 ले * जातां कन्यां विवाहे * तदुतयाऽमहन्तीत्यादि । १ । ६ ॥

महान्धपिसम्बद्धानि गोऽजाविधनधानतः । स्त्रीसम्बन्धे दृश्यैतानि कुलानि परिवर्जयेत् ॥ ६ ॥

स्त्रीसम्बन्धे विवाहे गोऽजाविधन * धानतः सम्बद्धानि * महान्धपि तानिविवाहमाणां निवृत्तानि * परिवर्ज
 येत्तदयथा ॥ १ ॥ ६ ॥

हीनक्रियं निष्पुरुषं निष्कन्दोरोमशार्शतम् । अयग्रामयावपस्सारिष्विद्विकुष्ठिकुलानि च ॥ ७ ॥

हीनक्रियमिति * ॥ ७ ॥ हीनक्रियं पंचयज्ञादिक्रियाभि * हीनमेकं कुलं तथा * निष्पुरुषं पुत्रपुत्रज
 रहितं * स्त्रीजनमात्रं द्वितीयं ॥ ८ ॥ निष्कन्दोरेदोऽधन * हीनं कुलन्तु तृतीयं * रोमशं वङ्गनिविष्टं * लोमयुक्तोज
 नोयस्मिन् * कुले जायते तत्कुलं चतुर्थं ॥ ९ ॥ अयं स यस्मिन् शोऽस्ति * तत्कुलं पंचमं यस्मिन् * कुलोप
 वोरनतरः * क्षयीवाचिरामयावी * वापस्सारिष्विद्विकुष्ठौ * दृश्यैतानि कुलानि तज्जेत् ॥ १० ॥ एभ्योऽनङ्गात्कुला
 द्वायं ऋद्धहेतुः इति निन्दास्वतिभ्यां * विधायैः स्फुटीकृतः ॥ ८ ॥ ७ ॥ नलक्षणान्वितामि तुक्तं यत्तत् *
 किलक्षणावद्धहेते * तदुतयाऽमहन्तीत्यादि । १ । ८ ॥

नोद्धेत्कपिलांकनप्रांनधिकार्ज्जीनरोगिणीम् । नालोमिकां नातिलोमानं वाचाटानपिङ्ग
 लाम् ॥ ८ ॥

कपिलान्नीलपिङ्गलवर्णा * कन्यां नतु कपिलकेशी * कपिलवर्देन केशी * नमिषां नोद्धेत् ॥ १ ॥
 यमूनां हिलोमां तृतां गान्धर्वीं वक्ष्या * कपिलेतां वमादिरभिधीयते * मोरपक्ष इवर्णन ॥ २ ॥ नोधिकी
 ङी नहीनाङ्गी * नरोगिणी नाताल्लोमवती * नातिलोमवतीमपि ॥ ३ ॥ नवाचाटानमिषय * वाग्मांश्विषी
 पिङ्गलां च नैकैर्वाचदहेतेते * भोऽनङ्गलक्षणावद्धहेते ॥ ४ ॥ ८ ॥

नर्च वृक्षमदीनाम्नी नान्यपर्वतनामिकाम् । नपच्यहिमे घनाम्नी नचभीषणनामिकाम् ॥ ८ ॥

नर्चं त्यादि । ८ । च्योऽनभङ्ग कोनतू नच्यत * नभङ्ग कानाभी नच्यनाभी * नच्यदीनाभी कन्याउदहेत् । १ ।
नर्चाक्ताजजातिवांस * पर्वतनाभी नपच्य * नाभी नच्य नाभी न * प्रे षादसादिनाभी न * भीषणनाभी कन्या
उदहेत् ॥ २ ॥ ८ । आभयोऽनगा यक्षचण्डासु * उहेतां स * चो पे नाच * चव्यङ्गाङ्गीमित्यादि ॥ १ ॥ १ ॥

अथ राज्ञी सौम्यनाम्नी हंसवारणगामिनीम् । तनुलीमकेयदयनाम्नसुजीमुदहेत् स्त्रियम् ॥ १० ॥

विगतमङ्ग वाङ्मनवाङ्मयङ्ग * मङ्ग वस्यस्तां सर्वं स्युर्णाङ्गी * सौम्यं नवर्णे मयूरं नासीसांस्तां ॥ १ ॥ राज्ञं
सगुमिबो गङ्गागामिनी * तनवः चूष्मासोमकेयदयना * वस्यस्तां चदङ्गी स्त्रियउदहेत् ॥ २ ॥ १० ॥

वस्यतां नभवे द्यातानभिज्ञेयेतवापिता । नोपयच्छे ततां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मं शङ्कया ॥ ११ ॥

यस्यास्ति त्यादि ॥ ११ ॥ यस्याः कन्यायाः सोदयिणी * आतानवर्तते पिता * तस्याः अपुत्रकोवर्तते * प्राज्ञस्तान् क
न्यां पुत्रिका * धर्मं शङ्कयानोदहेत् ॥ १ ॥ यद्विदस्याः पितावाचां * प्रकाशमनसाचन * तां पुत्रिकां करोति तदोदहेत्
यस्याः पितावानकी स्त्रियोज्ज्वली वि श्रेष्ठि शायते * यस्याः य * कन्यासकः कोदृशोवा * तां कन्यां संभ्रातृ कामपि * कथितप्रा
चीनोदहेत् ॥ २ ॥ विष्णुणाचोक्तमेवैतत् * नाङ्गलीनां नचवगाधिता * नाधिकाङ्गी नहीनाङ्गी * नातिकपिलां नवा
चटा विन्देत् ॥ ३ ॥ इति ॥ हारीते नोक्तमेवैतत् * कन्यां संभ्रातृकां शुभम् । उव्यस्ताउदहेत् कारः ॥ इति ॥ ५ ॥
याश्च वल्गने दृष्ट * अविशु तक्रह्यचयोलक्षणां स्त्रियउदहेत् ॥ ६ ॥ अनन्यपुत्रिकां कान्तामसपिण्डां यवीय
सीम् । अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्थं गोत्रजाम् ॥ ७ ॥ दशपुत्रविख्यातां * च्छ्रोत्रियाणां महोज्ज्वात् ॥ स्त्रीताद
पिनसं चारिरोगदोषसमन्वितां ॥ ८ ॥ इति । अत्यवीयसी दशवर्षा * मजातवजस्त्रामजोऽष्टा * यमेर्न हतङ्गाप्रितं । ९ ।
माप्ते दशमवर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति । मासिमासिरजस्तस्यः पितापिरतिशोणितम् ॥ १० ॥ माताचैव पिताचै
व जोऽष्टोभातातथैव च । त्रयस्तेतरकं यान्ति * द्यौर्कनगरजस्त्राम् ॥ ११ ॥ यस्यां विवहते कन्यां प्राज्ञो न दमो
हितः । असम्प्राणीहापाङ्गुक्ते यः स विप्रो वृषलोपतिः ॥ १२ ॥ वस्यतां वृषलोपेयावृषलोपुक्तप्रजा । शूरीतु
वृषलोपेयावृषलोपुक्तप्रजा ॥ १३ ॥ इति ॥ वस्यते नोक्तं ॥ प्रतीक्षे तविवाहार्थं मनिन्द्यान्वयसम्भ्राम् । अरो
गादष्टवर्षी लोभयत्कादानदूषिताम् ॥ १४ ॥ सवर्णमसमानार्थममातृपितृगोत्रजाम् । अनन्यपुत्रिकां ल
घ्वीयमलक्षणां सुताम् ॥ १५ ॥ धृताधोवसनां गौरीं विख्यातदशपुत्र्याम् । ख्यातनाम् पुत्रवतः सदाचारवतः स
तः ॥ १६ ॥ दातुं चिच्छोक्तुं चितरं प्राप्य धर्मोपेयावृषलोपुक्तप्रजा ॥ इति ॥ अष्टवर्षा भवेत्प्रीतौ नववर्षात रोहिणी । दशव
र्षा भवेत्कन्या अतज्जर्षं रजस्त्राम् ॥ १७ ॥ माताचैव पिताचैव जोऽष्टोभातातथैव च । त्रयस्तेतरकं यान्ति
वृद्धकन्या रजस्त्राम् ॥ १८ ॥ तस्यां विवाहयेत्कन्यां यावच्छर्मा मती भवेत् । विवाहोऽष्टमवर्षा याः कन्यायाश्च
प्रयस्यते । इति सम्बर्तवचनानि ॥ १९ ॥ अनन्यपुत्रिकामिता * नपुत्रां वज्रमनपुत्राः सप्त * काशये नोक्ता सद्यवा १०

यथा ॥ १८ ॥ सप्तपौनभवाः कन्यावर्जनीयाविशेषतः । वाचादस्तामनोदस्ताः कतकीतु कमङ्गला ॥ १८ ॥
 उद्गच्छसि तायां चयां चपाणिच्छी तिका । अग्निं परिगतायाच पुनर्भू प्रभवाचया ॥ २० ॥ इति ताः सप्त
 चेद्दोदृष्टिस्तुलमनिवत् । वाह्यं भूतो च यथोक्तं * एकोद्वप्रसूताना मे कस्मिन्निवासरे । विवाहो न
 वक्तव्यो गर्गस्यवचनं यथा । इति । एकोद्वप्रसूतानां भगिनीनां भ्रातृणां च । मत्स्यसूक्तं यथोक्तं ।
 एकस्मिन् दिवसे च वसोदराणां तथैव च । युगलमौदाहिकं च कर्त्तुं कन्यादानद्वयं तथा ॥ २२ ॥ इति ॥ अग्नौ
 वसपददर्शनात्पुष्पं * वचनं वासरस्थाने * वत्सरपाठो न साधुः । इति ॥ २१ ॥ ॥ ११ ॥ नद्यद्वार कर्मणि
 मैथुने च किं * सर्व्वे वसवर्णाभार्य्यापप्रयन्तास्य * दित्याग्राह्यामनूदते तदर्थः ॥ १ ॥ सवर्णाग्रे द्विजातीनां
 मित्यादिष्टोकेण स्वयम् ॥ १२ ॥

सवर्णाग्रे द्विजातीनां प्रशस्तादारकर्मणि । कामतस्तु प्रवृत्तानामिमाः सप्तः क्रमशो वराः ॥ १२ ॥

निवासवर्णायां नारी भवति * जन्मतः सवर्णामन्त्रेण * विवाहादभयतश्च ॥ १ ॥ तत्र द्विजातीनां
 ब्राह्मणश्चतुर्थः * वैश्यानां सवर्णाणां भार्य्याणां या * त्वपे मांमिवाहं जन्मतः सवर्णा ॥ २ ॥ सापुष्पं विवाहे नम्र
 परकृते * जाताजिष्ठस्यात्पश्चाद्वा * विवाहेन कनिष्ठस्यात् ॥ ३ ॥ सैव दारकर्मणि प्रथमश्चादि * सदारकर्मणि प्रथ
 स्ता भवति * नखनयायाद्विवाहे सवर्णायात् ॥ ४ ॥ मैथुनेन सवर्णा एव * प्रयस्ताः स्युस्तु हिवासेन * तस्या सुतपादितः
 पुत्रो न सवर्णात् प्रहीयते । इति । ४ । तथा च ब्राह्मणस्य ब्राह्मणकन्या * वक्ष्ये द्वार्यास्तास्वपे * विवाहादभयतो
 यो * सवर्णासादारकर्मणि प्रथमस्तु ॥ ५ ॥ एवं च त्रियस्यापे विवाहाच्छेष्टा * चतुर्थदुहिता भार्य्या * वैश्यास्यपे वि
 वाहाच्छेष्टा वैश्या * कन्या भार्य्या प्रयस्तायात् ॥ ६ ॥ एतावद्ये कनिष्ठान्न * पश्ये विवाहात्पश्चपरकृते जाताजिष्ठा एव
 ॥ ७ ॥ पश्चाद्द्विवाहे नम्रपरकृते * जातां त्रयो जेष्ठापि सा * कनिष्ठैवाभिधीयते ॥ ८ ॥ तेन सवर्णा वक्ष्ये पुपुष्वीषु * जोष्ठैव
 दारकर्मणि * प्रथमस्तु सवर्णा जासवर्णा जास * वक्ष्ये पुपुष्वीषु मधे ॥ ९ ॥ सवर्णा जा कनिष्ठापि * दारकर्मणि प्रयस्ता * स्या
 दिति पर्य्युपसितम् ॥ १० ॥ कामतस्तु तिस्र्यब्दो भिन्नक्रमे * तेन कामत इतीच्छ्यात्त * सवर्णा वक्ष्ये माने कदाराणाम्
 ॥ ११ ॥ द्विजातीनां दारकर्मणि धर्म्यार्थं * सदारकर्मकरणे प्रयस्ताः * मिमांसा चामाणायायायस्य भार्य्या । ॥ १२ ॥
 तासां मधे क्रमशो * यथा वरासासां तस्य * दारकर्मणि प्रयस्ता ॥ १३ ॥ पूर्णखलु वरावर्जिता * द्वितीयादिस्तु क्रमशः *
 श्रेष्ठामवन्ति तद्वथा ॥ १४ ॥ वैश्यास्य शूद्रामपेक्षा वैश्याकन्या * वरास्तेन वैश्यास्य दारकर्मणि * वैश्यावै भार्य्या
 प्रयस्ता * नम्रशूद्रा भार्य्या वरा ॥ १५ ॥ चतुर्थस्य वैश्याकन्या * भार्य्या शूद्रामपेक्षा वरा तदपेक्षा * चतुर्थकन्या
 भार्य्या वरेति क्रमात् * सासादारकर्मणि प्रयस्तोक्ता ॥ १६ ॥ ब्राह्मणस्य शूद्रापेक्षा * वैश्याकन्या भार्य्या
 वरा * तदपेक्षा चतुर्थकन्या * तदपेक्षा ब्राह्मणकन्या * वरेति क्रमाद्दारकर्मणि प्रयस्ता ॥ १७ ॥ आपदि
 सर्व्वेषामवलोमजा * क्रमशो दारकर्मणि प्रयस्त इत्यपि तुल्ये नोक्तम् ॥ १८ ॥ विष्णुनाच * भगवता *
 स्वसंहिताया * मिदुक्तं ॥ १९ ॥ सवर्णा वक्ष्ये भार्य्यायाः * मिदुमाना जेष्ठया सह * धर्म्यं कार्य्यं
 कुर्यात् ॥ २० ॥ मिथ्या च कनिष्ठया पिसमान * वर्णया यसमानवर्णा भावेन * नन्तरचेष्टापदि च * न
 ले वद्विजः शूद्रया ॥ २१ ॥ इति ॥ वासेनापुस्तंतद्वथा * । नामावर्णा वभायां सवर्णा सहचारिणी । धर्म्या

वर्णशेषमिष्टाजोऽतस्तत्सजातिषु ॥ २१ ॥ मैथुने सवर्णा सवर्णा बहिज* दुहितृभार्या भृत्य* पुत्रोत्पादने
तु, लात्वं* पितृवर्णत्वाच्चापुत्राणामिति ॥ २२ ॥ २१ ॥ नवकाकसभायां तातग्राह* शूद्रैर्विशूद्रस्य तादि ॥ २ ॥
शूद्रैव भार्या शूद्रस्य सा च स्वाचविशः सृते । ते च म्वाचैव राज्ञश्च तासु स्वाचाग्रजन्मनः ॥ १३ ॥

गूढैवपूद्रसभायासंशसात्सचस्वाचेतिहगूढावैशोतु* वीशसभायासंशिकेभवतः ॥ १ ॥ तच्च
 स्वाचेवेतिहगूढावैशो*स्वाचेतिहप्रियेतिव*गूढावैशोचतिह्यास्तिश्रो* राशोभायासंशः ॥ २ ॥ तास्ति
 चःस्वाब्राह्मणीवेतिहचतस्रो*ब्राह्मणसभायासंशः ॥ ३ ॥ ११ ॥ ननुतर्हिगूढाभाया*विवाहोद्धिजानांक
 यं*नोक्तइत्यतःप्राह*नब्राह्मणेत्यादिश्लोकः ॥ ३ ॥ १

नवाब्रह्मणश्चतुर्योरापद्रपिहितोः । कस्तिद्विदपिहत्तान्ते शुद्राभयंरोपदिशते ॥१४॥

आपदापितृतोरेवब्राह्मण*क्षत्रिययोःकस्मिंश्चिदपि*स्तान्ते*धर्मकर्मणिमैथुनेवानशूद्रा*भायार्पिदद्यात्तैर्करापाः१
तद्वयथाविष्णुनोक्तं'हि*अथक्राह्यणसवर्णात्कर्मणे*चतस्रीभायार्पयन्ति*क्षत्रियसङ्घे*वैश्यास्यैकाशूद्रस्य२
द्विजसभायांशूद्रातुधर्मार्थंनभवेत्क्षत्रिणः। रताथर्मेवसातस्यरागात्स्यप्रकीर्त्तिता॥२॥हीनजातिस्त्रि
यंमोहादुद्वहन्तोद्विजातयः। उलानेऽवनयन्ताद्यस्यन्तानानिषूद्रताम्॥३॥दैवपित्रातिथेयानितत्प्रधाना
नियस्यतु। नादन्तिपितृदेवास्वनचस्वर्गसंगच्छति॥५॥यांचवल्केनापुण्यं तत्तद्यदुच्यतेद्विजातीनांशूद्रांदा
रोपसंयहः। नतन्मममत्तंयस्मात्तवात्साजायतेस्वयम्॥६॥तिस्रोवर्णावर्णहृत्यैकायथाक्रमम्। ब्राह्मण
क्षत्रियविशांभायार्पाःस्वाशूद्रजम्बनः॥७॥इति॥वाग्धेनोक्तम्। नतुशूद्रांद्विजःकश्चिन्नाधमःपूर्ववर्णजाम्॥

इति ॥ ८ ॥ १४ ॥ नरकमर्थं ब्राह्मण * क्षत्रिययोः शूद्राभ्यां नोपदिशत तर्हि किं * वैश्यापदिश
ते इ * ततश्चाह क्षीने तयादि ॥ १ ॥ १५ ॥

हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तोद्दिजातयः । कुलानेव नयन्त्याशु समन्तानानि शूद्रताम् ॥१५॥

द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या*हीनजातिः*शूद्रसंस्त्री*मोहात्सौन्दर्यादिगुणै* शित्तवैकल्याद्बुद्धन्तः*
ससन्तानानि कुलानि ॥ १ ॥ आशूद्रतां नयन्ति*तस्माद्विजातीनां शूद्रा*भाषाानोपदिशत इति ॥ २ ॥ प्रमादि
नो ब्राह्मणक्षते सवर्णान्*परिणीयहीनजाति*स्त्रियं शूद्रां परिणयन्त इति । १ । तन्न सवर्णापरिणयादन्तरं*तदे
दनाविधिमाप्तेः ॥ ४ ॥ १५ ॥ नन्वाशूद्रतां नयन्तीति यत्तत्* कतिकालेनेत्यातन्माह * शूद्रावै दीपतती
तीति ॥ १ ॥ १६ ॥

शूद्रावेदीपतत्रवेत्थयतनयसत्रच । शौनकसप्ततोत्पञ्चातदपत्रतयाभृगोः ॥ १६ ॥

शूद्राविविन्द्यः सप्त द्वाविदी* शूद्रावेदनमात्रमे*वात्रेर्मतेदिजःपतति ॥ १ ॥ शौनकाख्यौतथ्यासमते*

पुत्रोत्पत्तापतति*भूमौ*ते पौत्रोत्पत्तात् पतति ॥ २ ॥ मन्नायदितत्परमतत्रय * मप्रतिषेधोऽनन्त*तदभि
प्रायमेवेन*यथाय*भितिकल्व ॥ २ ॥ तन्नायमन्नेरभिप्रायो* द्विजकन्यांन*ह्रीत्वा*शूद्रावेदीशूद्रावेद*ममात्रमेव
पतति ॥ ३ ॥ शौनकस्त्वाहद्विजःसवर्णासार्था*ह्रीत्वा*शूद्रावेदीशूद्रोत्पत्तात्*पततिनवेदनमानं ॥ ५ ॥ अथ
स्नाहसवर्ण*ह्रीत्वा*शूद्रावेदी*पौत्रोत्पत्तापततीति ॥ ६ ॥ १६ ॥ नन्वते प्रांततःकिं पापं भवती
तत्तन्नाहृष्टूद्रामित्यादि १ ॥ १७ ॥

शूद्रांशयनमारोपब्राह्मणोयात्रधोगतिम । जनयित्वासुतं तस्रां ब्राह्मणप्रादेवहीयते ॥ १७ ॥

शूद्रांशयनमारोपा*ब्राह्मणोयात्रधोगति*याति*तस्रां*शूद्रायां*स्त्रीयायां*सुतं*जनयित्वा*ब्राह्मणादेवहीयते
॥ १ ॥ अत्रापिप्रमादीत्याचष्टे*सवर्णा*मपरिणीयेति*तच्चासाधुसवर्णापरिण्या*दुत्तरं*शूद्रापरिण्यापत्तेः ॥ २ ॥

॥ १७ ॥ अथरक्षसोपमाहृदेवेत्यादि ॥ १८ ॥

दैवपितृप्रातिथेयानितत्प्रधानानियसत् । नान्त्रलिपितृदेवास्तत्रचस्वर्गसगच्छति ॥ १८ ॥

दैवं*कर्मपितृ*कर्मप्रातिथेय*यज्ञ*कर्मतद्देवपितृप्रातिथेयकर्म* यस्यशूद्रावेदिनोदेवाः * पितरश्चतन्नात्रन्ति
॥ १ ॥ १८ ॥ नन्वे प्रांततोनिष्कृतिभवतीतत्तन्नाहृष्टलीत्यादि ॥ १ ॥ १९ ॥

वृषलीफेनपीतस्रनिःश्वासीपहतस्रच । तस्रांचैवप्रसृतस्रनिष्कृतिर्नविधीयते ॥ १९ ॥

वृषलीफेन*स्रफेन*चुम्बनादिनापिवत*स्तस्रांनिःश्वासीपहतस्र*तस्यां*पुत्रोत्पादकस्रा* निष्कृतिर्न विधी
धीयते ॥ १ ॥ १९ ॥ नन्वहृतेतद्विजोभार्या*मित्यादिभिर्द्विजानां*पुंसां*विषोहृत्तः*शूद्रैव*भाष्यां*शूद्रैव
नेनशूद्रसोक्तः ॥ १ ॥ स्त्रीणां विवाहास्तुते प्रां * चतुर्णां वर्णानां कथं * स्यादित्याह चतुर्णामि
त्यारि ॥ २ ॥ २० ॥

चतुर्णामपिवर्णानां प्रेतश्चेहहिताहितान् । अष्टाविमान्समासेनस्त्रीविवाहाच्चिरोधत् ॥ २० ॥

वर्णानां चतुर्णामपि*प्रेतश्चेहचल्लोकेहितानहितान्* नपिस्त्रीणामष्टीविवाहान्*समासेननिबोधत् ॥ १ ॥
अत्रापिप्रमादीत्याचष्टे*स्त्रीविवाहानिति*भाष्यांप्राप्तिहेतून्विवाहान्मृणुतेति ॥ २ ॥ तदसत्किं हि यस्त्री
लाभ*हेतवत्तथापांस्ते पतिलाभहेतवोनैवभवन्ति ॥ ३ ॥ पुंसां स्त्रीलाभे न हि स्त्रीणाञ्चपति*लाभोभवतिवयं च
स्त्रीपदीपादनं विवाहो*ह्याऽन्योन्यापेक्षस्त्रीसंयोगः ॥ ४ ॥ २ ॥ तानष्टीविवाहान्निहिषतिमात्र*इत्यादिनि
कथोक्तेन ॥ १ ॥ २१ ॥

ब्राह्मणोदैवस्तथैवापःप्राजापतयज्ञासुरः । गान्धर्वराक्षसश्चैवपैशाचश्चाटमोऽधमः ॥ २१ ॥

सप्तमोऽयं श्लोकः ॥ २१ ॥ नन्वष्टधास्त्रीविवाहे * किं * विशेषोक्तिर्नवे तत्र तत्प्राप्तयोयस्येत्यादि ॥ १ ॥ २२ ॥
योयस्यसामग्रीर्बन्धसंगुणदोषौचयसत्रयो । तदःसर्व्वं प्रवक्ष्यामिप्रसवेचगुणागुणान् ॥ २२ ॥

षष्ठार्थोऽयं ॥ २२ ॥ तत्तादीप्राज्ञादिषु यः *स्त्रीविवाहोवर्षाखटु* चार्त षड्दशमर्थादि # १ ॥ २३ ॥
षड्दशमर्थादिषु यः *स्त्रीविवाहोवर्षाखटु* चार्त षड्दशमर्थादि # १ ॥ २३ ॥
षड्दशमर्थादिषु यः *स्त्रीविवाहोवर्षाखटु* चार्त षड्दशमर्थादि # १ ॥ २३ ॥

विप्रसृपुं संघातपृथ्वी*ब्रौह्मदेवाय भजोपतया*हरगन्धर्व्यादयो तान्पु*द्विवाहान्धर्म्याग्नेव विद्यात् ॥ १ ॥
 अथ सावरीनाहरगन्धर्व्य*राक्षसपैशाचादिति*चतुरःस्त्रीविवाहान्धर्म्याग्नेव विद्यात् ॥ २ ॥ विट्पुण्ड्रयोधाराक्षसां
 कानेशाहसगन्धर्व्य*पैशाचान् विवाहान्धर्म्याग्नेव विद्यादिति ॥ ३ ॥ २३ ॥ तत्प्रथमस्तत्प्रथमभावानां ह* चतुरो ब्रा
 ह्मणसोऽपि ॥ १ ॥

चत्वारो ब्राह्मणसमादान्प्रशस्तान्कवयोविदुः । राक्षसं च त्रियस्यैकमासुरं वैशं शूद्रयोः ॥ २४ ॥

तत्राद्यां अतु रोमाङ्गादि वैव*प्राजापतयान्स्त्रीविवाहान्*प्राङ्गणस्यप्रशस्तान्कवयोविदुः*रप्रशसौदावाचरान्ती २
 क्षत्रियसाराक्षसमेकं*स्त्रीविवाहं प्रशस्तं विदुः*राक्षसगन्धर्वपैशाचान्*पुनरप्रशस्तान् विदुः ॥ ३ ॥ वैश्याग्र्यो
 ब्राह्मण*मेकं स्त्रीविवाहं प्रशस्तं कवयो*विदुर्गन्धर्वपैशाची*पुनरप्रशस्तौ विदुः ॥ ४ ॥ २४ ॥ तर्हि किमप्रश
 स्तान्स्त्री*विवाहान्कुर्यात्किमर्थ*तेषां सविधान्कृत*मित्रतयाहपञ्चानाम्बितयादि ॥ १ ॥ २५ ॥

पञ्चानान्तु तयोधर्मादिवधर्मैः सृताविह । पौशाच्चसुरैश्च वनकर्त्तव्यौकदाचन ॥ २५ ॥

पञ्चानां प्राजापत्यां षड्रगान्धर्व * राक्षसपैशाचीनान्तु * मधो एयः स्त्रीविवाहाः * प्राजापत्यां गान्धर्व * राक्षसाधर्मा
लक्षाः ॥ १ ॥ तत्र ब्राह्मणस्य प्राजापत्याः * प्रयस्तो धर्मा गान्धर्व * स्त्वप्रयस्तो धर्मा एव * क्षत्रियधर्मा अथ ब्राह्मणस्य
राक्षसः प्रयस्तो धर्माः ॥ २ ॥ द्वौ वाधर्मा ब्राह्मणस्य * प्रयस्तो धर्मा वपराशरो * न कर्त्तव्यः पैशाचस्य विहितत्वाद्
कर्त्तव्य एव ॥ २ ॥ २५ ॥ क्षत्रियस्य विहितेषु * चतुर्ष्वपरादिषु * कार्या कार्या विवाहानां ह * यद्यक्यद्यगि
तयादि ॥ १ ॥ २६ ॥

पृथक्पृथग्नामिच्छीवाविवाहोपूर्व्वं चोदितौ । गान्धर्व्वैराचसङ्गवधर्म्मैराचवस्यतौस्तौ॥२६

योगान्धर्वराक्षसीहो * बिबाहौक्षत्रियसत् * चोदितौतौष्टयक् प्रयम्बामित्रीवा । १ । पृथ्व्यान्धर्व * परि
णोयराक्षसे नधर्माक्षती * पैशाचाक्षरौनधर्माक्षी ॥ १ ॥ बैश्वानूद्योस्तप्यन्मोक्ताराक्षसवर्जः * त्रयःस्त्रीविवाहा
ग्रहणान्धर्व * पैशाचाक्षतत्वाक्षरो * धर्माक्षः प्रेषीत्वधर्माक्षी ॥ २ ॥ २६ ॥ ननूत्ताधर्माक्षधर्माक्षीविवाहास्ते च *
ब्राह्माक्ष्यः क्लृप्तक्षणा * इत्यत आह आच्छादित्यादि ॥ १ ॥ २७ ॥

आच्छादयच्च यित्वा च सततं शीलवते स्वयम् आहूय दानं कन्यायां ब्राह्मणीधर्मः प्रकीर्तितः २६

कन्यायादावापिमादिना कन्यां वस्त्राणि चारं राग्ना * द्याधिधिताचमृतमील * वन्तं वरं स्वयमारूय ॥ १ ॥ यच्च
 धित्वातस्मैश्रुत * शीलदत्तं कन्यायाय * हानं तत्कन्यायागोहो * धर्मीविवाहः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥ एषकन्याया
 एवविवाहीनतु * कन्यावरयोस्तभयो * विवाहः कन्यायादानम् ॥ ३ ॥ वरसाहिबिवाहस्त * द्वीयमानकन्याग्रहणा
 दिसह * पदौगमनान्ताक्रिया ॥ ४ ॥ स्वतन्त्रः कर्त्ताधा त्वर्थ * फलाहकस्वतन्त्र * व्यापारवाहचोते ॥ ५ ॥
 कन्यागतवरस्वत्वा * मुकुलस्वातन्त्र्य व्यापारवान् कन्या * दानेकर्त्तापितादिन * विवाहक्रियायां कर्त्ता ॥ ६ ॥
 कन्यायाविवाहोद्दिष्टातु * स्वकर्त्तृकस्वत्वाग्रादिवापार * सहितवरस्वत्तोत्पादनं दानं * तांश्चदानसिद्धि
 कृत * स्त्रीकारादिमाहदाता ॥ ७ ॥ ततः कथं दातु विवाहापत्तिः सा * दत्तस्ववैयाकरणः * प्रमाहीतुव्या
 चले ॥ ८ ॥ दातु विवाहापत्ते दीयते यस्मै * यद्विवाहयतदानं कन्यापहणमिति ॥ ९ ॥ एतत्प्रमादिवचनं *
 यथादीर्घं वाच्यं कृतपत्रग्रंथं * विद्वधातिक्तालुपटो * वडलमितिसूत्रेण ॥ १० ॥ उद्वेहते हि जोभार्या मितयत्रैतत् *
 सर्वं विसरेण व्याख्यातं ॥ ११ ॥ २७ ॥

यज्ञेन विवृतं समग्रं त्विजं कर्मकुर्वते । अलङ्कृत्य सतादानं दैवधर्मं प्रचक्षते ॥ २८ ॥

यज्ञं लितादि ॥ २८ ॥ कर्मकुर्वते ऋत्विजे * सतादानं तस्माद्देवं * धर्मं विवाहं प्रचक्षते * न त्वन्यौद्दान
 मिति ॥ १ ॥ २८ ॥

एकं गोमिथुनं द्वे वावरादादायधर्मतः । कन्याप्रदानं विधिवदार्धधर्मः स उच्यते ॥ २९ ॥

एकमित्यादि ॥ २९ ॥ एकं गोमिथुनं स्त्रीगवीपुङ्गव * येतिद्वयं द्वे वागोमिथुने द्वौ * पुङ्गवौ द्वे स्त्रीगवौ चै *
 तिचतुर्गवमेवेति ॥ १ ॥ २९ ॥ क्रमिकत्वात्प्राजापत्यं * स्त्रीविवाहं लक्षयति * सहोभावितादि
 स्त्रीकम् ॥ १ ॥ ३० ॥

सहोभौ चरतां धर्ममिति वाचानुभाषाच्च । कन्याप्रदानमभ्यार्च्य प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ ३० ॥

कन्यादातावरमभ्यार्च्य तस्मै * कन्यां दत्त्वा भवन्तां बुभूधर्कं * सहचरतामिति अनुभाषाच्च ॥ १ ॥ कन्यादानं प्राजा
 पत्यो विधिः स्मृतो महर्षिभिः ॥ २ ॥ ३० ॥

ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्त्वा कनया यै चैव शक्तिः । कन्याप्रदानं स्वाच्छन्द्यादासरो धर्म उच्यते ॥ ३१ ॥

ज्ञातिभ्य इत्यादि ॥ ३१ ॥ कन्यादाता ज्ञातिभ्यो यथा * शक्तिः कनया यै च द्रविणं धनं * दत्त्वा वराय स्वाच्छन्द्यात्
 स्वेच्छया ॥ १ ॥ कन्यादानं मासरो धर्मः * स्त्रीविवाह एवोच्यते ॥ २ ॥ ३१ ॥

इच्छयान् गोत्रसंयोगः कनया यै चैव शक्तिः । गान्धर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः ॥ ३२ ॥

इच्छयेत्तयादि ॥ २२ ॥ कन्यायां यवराजं चैव भयोरिच्छयेत्तयः * स्वमग्नौ न संजीमः स भोगं त्रिषा * समीपुनोगां
न्यर्थो धर्मः * कामसम्भवो विधिः ॥ १ ॥ २२ ॥

हत्वा हित्वा च भित्वा च क्रोशन्तीं रुदतीं गृह्णात् । प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥ २३ ॥

हत्वा तयादि ॥ २३ ॥ स्वाभीष्टां कन्यां हत्वा हित्वा च * भित्वा च * क्रोशन्तीं रुदतीं रुदतीं च * नृहादिति नृहे
नि नृह्य प्रसह्य ॥ १ ॥ वरेण कन्याहरणं * राक्षसो विधिर्नामस्त्वो * विवाहो बुद्धिं रुच्यते ॥ २ ॥ २३ ॥

सप्तमत्तां प्रमत्तां वारहो यत्रोपगच्छति । स पापिष्ठो विवाहानां पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ २४ ॥

सप्तमितयादि ॥ २४ ॥ सप्तमं कन्यामथ वामत्तां मदादि * पातां दिनामत्तां वा * प्रमादेन स्थितां यत्न * पुच्छ उपग
च्छति ॥ १ ॥ सते न उपगच्छतस्तस्यां * विवाहः पैशाचो नाम * धर्मो विवाहानां मध्ये * पापिष्ठोऽधमश्चाष्टमः ॥ २ ॥
कन्यादाता चोक्तो विष्णुना * पितापितामहो भ्राता * स कुलोमातामहो माता * चेति कन्याप्रदाः पूर्वाभावे * प्रकृ
तिस्यः परः परः । इति ॥ १ ॥ याज्ञवल्केनापुत्रं * पितापितामहो भ्राता स कुलो जननी तथा । कन्याप्रदः पूर्वनामिप्र
कृतिस्यः परः परः । इति ॥ ४ ॥ २४ ॥ ननु कथं कन्याप्रददया * दितयत्तया ह्यहिरितयादि ॥ २५ ॥

अङ्गिरेव विजाग्रयाणां कन्यादानं विशिष्यते । इतरेषां वर्णानामितरेतरकामया ॥ २५ ॥

विजाग्रयाणां ब्राह्मणानां * कन्यादानं अङ्गिरेव * जलं सङ्गमं नृहीत्वा * तु भामेतां कन्यां दास्या * मीढुं दकस्य
र्थं न कन्या * दानं विशिष्यते शास्त्रे ॥ १ ॥ इतरेषां क्षत्रियादीनां * वर्णानामितरेतरकामया * कन्यादानं विशि
ष्यते ॥ २ ॥ २५ ॥ अथ यस्यां विवाहस्य * यौगण्डीयौ तावाह * यो यसौ प्रामितयादि ॥ १ ॥ २६ ॥

यो यस्यैषां विवाहानां मनुना कीर्त्तिर्तोगुणः । सर्वं शृणुत विप्राः समग्रं कीर्त्तयतो मम ॥ २६ ॥

स्यैषां योऽयं स्त्रीकोशे यः ॥ १ ॥ २६ ॥

दम्पत्यन्वपरांश्च शयानात्मानं चैकविंशकम् । ब्राह्मीपुत्रः सकृत् कृन्मोचयते न सः पितृन् ॥ २७ ॥

तदयथादयेतादि ॥ २७ ॥ ब्राह्मीपुत्रो ब्राह्मधर्मो षोढायां जातः पुत्रः सकृत् कृन्मोचयतीति ॥ १ ॥ सस्वमात्
पत्यन्वपरांश्च शयानात्मानं चैकविंशकम् * पितृनात्मानं चैकविंशकम् * मे न सो मोचयतीति ॥ १ ॥ २७ ॥

दैवो दाजः सतस्त्रैससप्तपरावरान् । आर्षो दाजः सतस्त्रीस्त्रीन् षट्षट्कायो दाजः सतः ॥ २८ ॥

दैवो दाज इत्यादि * परान्सप्तवंशान्सप्त * चावरान्वंशान्पुरुषान् * आर्षो दाजस्त्रीन्परास्त्री * नव
रां न वंशान् कायो दाजः * आर्षो दाजः सतः * षट्षट्का न सो मोचयति ॥ १ ॥ २८ ॥ एषां विशेषणान्तरा *
सामान्यगणमाह ब्राह्मणः * द्विषतादिस्त्रीको ॥ १ ॥ २८ ॥

ग्राह्यादिषु विवाहेषु चतुर्थे बानुपूर्व्यं शः । ब्रह्मधर्मं स्निग्धं पूजायायन्ते शिष्टसम्भवाः ॥ ३८

ब्राह्मदेवार्थं प्राजापत्यं पुत्रार्थं पुत्राणां विवाहेषु ॥ १ ॥ ३९ ॥

रूपसंख्युपोपेताधनवन्तीयश्च स्निग्धः । पर्याप्तभोगधर्मांश्चाजीवन्ति च शतसमाः ॥ ४० ॥

स्यष्टांशः ॥ ४० ॥ शृणोतुः श्रोतव्यं इत्येवमित्यादिः ॥ १ ॥ ४१ ॥

इतरेषु तु शिष्टेषु चतुर्थे बानुपूर्व्यं शः । जायन्ते दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मं हि प्रसूताः ॥ ४१ ॥

ब्राह्मणानामितरेषु तु गान्धर्वं राक्षसादरेषु दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मं हि प्रसूताः स्तावज्जायन्ते ॥ १ ॥ शिष्टेषु
प्राप्तजनेषु च नृपसावादिनश्चानृतवीदिनश्च ताज्जायन्ते ॥ २ ॥ ४१ ॥ क्षत्रियादीनां तथा विधेः * विवाहे * कीदृ-
शोऽयं * दोषो भवत इत्यतः * आह्वानं निन्दितं रित्यादि ॥ १ ॥ ४१ ॥

अनिन्दितैः स्त्रीविवाहै रनिन्द्या भवति प्रजा । निन्दितै रनिन्दितान्दृष्ट्वा तस्मान्निन्द्यान् विषयं
ये त ॥ ४२ ॥

अनिन्दितैः स्त्रीविवाहै रिति क्षत्रियसगांश्च गान्धर्वं राक्षसौ * वीर्याशू द्योराक्षरः ॥ १ ॥ इत्येतै रनिन्दितैः
स्त्रीविवाहै रनिन्द्या प्रजा भवति ॥ २ ॥ नृणां क्षत्रियसगाक्षरं पौत्राचौ वीर्याशू द्यौ * गान्धर्वं पौत्राचौ विति * नि-
न्दितैः स्त्रीविवाहै रनिन्दितप्रजा भवति ॥ ३ ॥ तस्माद्ब्राह्मणादिः सर्व * एव वर्णो निन्द्यां स्तान् * विवाहान् वर्ज-
येत् ॥ ४ ॥ नन्वेव विवाहविधिः * किं सवर्णास्त्वयि किमसवर्णास्तु * सवर्णास्तवर्णास्त्विति ॥ ५ ॥ उक्तमेतेनै-
व हि जातानां सवर्णास्तु * सवर्णास्तवर्णास्तु विवाहविधिरेष इति ॥ ६ ॥ ब्राह्मणाय ब्राह्मणः क्षत्रियो वीर्यो * ब्राह्मणादिषु
धर्मैः कर्तव्यं इत्यादि * ब्राह्मणस्तेषां कर्तव्यं न पौत्राचौ राक्षसादरेषु * धर्मं हि प्रसूता इति । ७ । क्षत्रियः क्षत्रियवैश्या * कन्या-
राक्षसगान्धर्व्याभ्यां हि प्रसूता * न्नाक्षरपौत्राचौ भवति ॥ ८ ॥ वीर्याचौ वीर्याकन्यामाक्षरधर्मेण * हि प्रसूता न गान्धर्व-
सर्व * राक्षसपौत्राचौ धर्मै रिति ॥ ९ ॥ एष तु प्रथमस्तु विवाहविधिः * रथप्रस्तुतब्राह्मणसगाक्षरधर्मेण राक्ष-
सधर्मेण च ॥ १० ॥ क्षत्रियसगाक्षरधर्मेण * वीर्यासगान्धर्वधर्मेण * शूद्रसगाक्षरधर्मेण * हि प्रस्तुतपौत्राचौ
नेति ॥ ११ ॥ ४२ ॥ ननु तद्विषयं सवर्णास्तवर्णास्तु * कथं सवर्णास्तवर्णास्तु * आह्वानं पण्यपण्ये त्यादि ॥ १ ॥ ४२ ॥

पाणिग्रहणसंस्कारः सवर्णासू पदिशते । असवर्णास्त्वयं ज्ञेयो विधिर्ब्राह्मणकर्मणि ॥ ४३ ॥

सवर्णास्तवर्णास्तु पाणिग्रहणसंस्कारः कन्यावरयोः परस्परं पाणिग्रहणं तसंस्कारः कार्या उपदिशते ॥ १ ॥
असवर्णास्तवर्णास्तु पाणिग्रहणसंस्कारः कन्यावरयोः परस्परं पाणिग्रहणं तसंस्कारः कार्या उपदिशते ॥ २ ॥ ४३ ॥

शरः क्षत्रियया ग्राह्यः प्रतोदो वीर्याकन्याया । वसनसदृशग्राह्याशू द्योत्कृष्टवदने ॥ ४४ ॥

तद् यथाशरदृत्यादि ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणेणोऽहमाणयापाणौ * न्हीतयाक्षत्रियया * शरीवाणोग्रा
ह्मीनतु * वरसपाणिर्ग्राह्यः सात् ॥ १ ॥ ब्राह्मणेणक्षत्रियेन * वोढुह्य माणयापाणौ * न्हीतयावे श
कनः प्रातोदः * पशरक्षदण्डोपाहो * नवरसपाणिर्ग्राह्यः ॥ २ ॥ ब्राह्मणेनक्षत्रियेण * बौधेनवोद्
मानयापाणौ न्हीतयाशूद्र * कनयावरसावस * नसादशापाह्या नवरसपाणिः ॥ ३ ॥ विष्णुमाचैवमेवोक्त
* तासां सवर्णा वेदने पाणिर्ग्राह्यः * सवर्णा वेदने शरः * क्षत्रियकनयाप्रातोदो * वैशाकनयावस * दशान्तः
शूद्रकनया ॥ इति ॥ ४ ॥ याज्ञवल्केनापुनः । पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासुम्ह्री यात्क्षत्रियाशरम् । वैशा
प्रातोदमादद्यात्वेदने लग्नजन्मः । इति । ५ ॥ अपजन्म इति पूर्वपूर्व जन्मवर्ण सावरसा एवमेव सवर्णा रनः * छ नि
भिक्षोक्तं द्रष्टव्यम् ॥ ६ ॥ यज्ञोक्तं नारदीयपुराणे * समुद्रयानास्वीकारः कमन्तु विधारणम् । हिजानामसवर्णा एक
न्यास पथमस्तथा ॥ ७ ॥ देवरेणोत्तपत्तिर्धुपके पशोर्वधः । मां सदानं तथा आहु वानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ ८ ॥
दत्तायाश्चैवकनयाः पुनर्दानं वरसाच । दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्रममेधकौ ॥ ९ ॥ महाप्रस्थानगमनं गो
मेधश्चतयामखः । इमानधर्मान्कलियुगे वज्रानाहु मनीषिणः ॥ १० ॥ इति ॥ एवमप्यादितपुराणे यदुक्तं *
दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं धारणञ्चकमण्डलीः । देवरेणोत्तपत्तिर्दत्तकन्याप्रदानकम् ॥ ११ ॥ कन्यानामसवर्णा नां
विवाहश्च हिजातिभिः । आततायिहिजाग्रयाणां धर्मशुद्धे पिहं सनम् ॥ १२ ॥ वानप्रस्थाश्रमसापिप्रवेशो विधि
देशतः । वस्तसाध्यायसापेक्षमवसस्कीचनं तथा ॥ १३ ॥ प्रायश्चित्तविधानञ्च विप्रानां मरणान्तिकं । संसर्ग
दोषोपापेषु मधुपके पशोर्वधः ॥ १४ ॥ दत्तोरसं तरे घान्तुपुत्राणाञ्चपरिग्रहः । शूद्रेषु दासगोपालकुलमिच्छां
रिणम् ॥ १५ ॥ भोजान्नात्वाहस्यसतीर्थं सेवातिदूरतः । ब्राह्मणादिषु प्रसन्नपञ्चतादिक्रियापि च ॥ १६ ॥ भृगु
म्निमरणं चैव ब्रह्मादिमरणं तथा । एतानिलोकप्रार्थनं कलैरादौ महात्मभिः ॥ १७ ॥ निवर्त्तितानि कर्माणि
व्यवस्थाप्य कंक्षुधैः । समयस्यापिसाधुना प्रमाणं वेदं क्वेत् ॥ १८ ॥ इति ॥ एतत्सर्वं यच्छ्रोत्रे विहितं तत्
प्रतिषेधस्तु न भिक्षुकलौ नृणां * असमर्थो ददर्शनात् * कृतो न तु समर्थानां ॥ १९ ॥ अथ ते हि भारते वशासे नैव *
प्रचोदितो धृतराष्ट्रो वानप्रस्थो * वभूव विधवा च कुन्ती * शूद्रश्च विद्वदिति ॥ २० ॥ सुधिष्ठिरश्च श्रममेधेनायजत् * जन
मेजयश्च वशादीनामेव * वावस्थयाष्टश्वस * जनमेजये नवांसः ॥ २० ॥ कलौ कश्चिदश्रममेधेन यच्छति * नवेति स
होवाच कलौ * गौतमवंग्रजः कश्चिदश्रममेधेन यच्छति * कश्चिच्च राजसूयेनेति ॥ २० ॥ कलिधर्मवक्ता पराशरोपि *
ब्रह्महतां प्रायश्चित्तसवाच * स्वसंहितायां तदपि दर्शयति ॥ २१ ॥ रामचन्द्रसमादिष्टं नलसञ्जयसञ्चितम् । सेतुं दृष्टुं
समुद्रस्य ब्रह्महतां वा पोहति । यजेत वाजिमेधेन राजा तुष्टयिवोपतिः ॥ २२ ॥ महाप्रस्थानं च युधिष्ठिरः स * आ
भिर्भायावाचकतः वान् ॥ २३ ॥ इति वं समर्थं सानतेषां प्रति * प्रियक्षयाचसतासवर्णानां च * विवाहप्रतिषेधे प्रोयोमि
प्रायः ॥ २४ ॥ यस्तु क्रियावानग्निमान् वेदेऽधीती * कृतब्रह्मचर्यश्च * एवनिर्मेदाग्निपंचयज्ञादि * हीनसत्तासवर्णा
॥ २५ ॥ कन्यां नो हृदि दित्येतु न तु लोको * साग्निवेदोऽसक्रियो * तयोदयो रसवर्णा योः * पञ्चकन्या योर्विवाहः प्रतिषेध
एव कृतः ॥ २६ ॥ नवासवेद्योः साक्रिययोर्द्वयोस्तस्मान्न सवर्णोऽसवर्णविवाहः * प्रतिषेधस्तीकृत इति मन्तव्यं
॥ २७ ॥ एवं च जन्मनाते तदा * स्मृतिवक्त्राणां सवर्णा * मतविरुद्धत्वात् पुराणवचनं * सप्रमाणं वा सवचनं ॥ २८ ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधोऽयमवसती । तत्र गौतमप्रमाणं साहचर्ये धेयतिवरा ॥ इति ॥ २९ ॥ विवाहार्थं

मोक्षनामी, कन । वक्ष्ये दितुं, तद् यथाप्रदर्शयते ॥ १० ॥ मातु र्यन्नामन्त्रं स्यात्प्रसिद्ध मयापिवा । तन्ना
म्रीयामवेत्कन्यामादनामीतु सोचते ॥ ११ ॥ प्रमादादयदि म्रीयात्प्रायश्चित्तं तदाचरेत् । ततश्चाहोषणं क
त्वातां कन्यां परिवर्जयेत् । इति ॥ १२ ॥ राजमात्तच्छेपुक्तञ्च मातृनामीतु याकन्यां विवाह इत्युक्तञ्चिह्ना । कृ
त्वानामान्तरं ग्राह्यातस्याः पित्रोरुक्तञ्च । इति ॥ १२ ॥ ४४ । एव कृतदारोयथा * वर्तेततत्रवक्तव्यं * सोपमं स्ता
दिजातीनां * हारकर्म्मणि भेद्युने । १ । इति यदुक्तं तन्तु * प्रतिशोभत त्रस्तुक्ता * भेद्यु नविधि प्राग्राह * ऋतु काला
भीतगादि । २ ।

ऋतु, कालाभिगामीत्यातस्वदारनिरतः सदा । पञ्च वज्रं ब्रजे चैनांतद्द्वितीयात्मिका मया ॥ ४५ ॥

स्वदारनि रतीयः स * स्वदारेषु तु कालाभि * गामीपञ्च वज्रं सदा स्यादित्येवं * नियमेन विधि
रनया भूणहतापातकं स्यात् । १ । उक्तं द्विपराधरेण * ऋतु स्नातातु यानां रीभर्तारं नैतगच्छति । सास्वतान
रकं याति विधवाचपुनः पुनः । ४ । ऋतु स्नाता चयोभार्यां सन्निधौ नोपगच्छति । घोरया भूणह तया यां बुज्यते
नात्र स ग्रयः । इति । ५ ॥ वासेनापुक्तं तद् यथा * ऋतु काले ऽभिगम्येवं ब्रह्मचर्या वावस्थितः । गच्छन् पित्रया
कामं नदुष्टं स्यादित्युक्तं । ६ । भूणहतामयां प्रीतिः ऋतौ भार्या पराङ्मुखः । सत्त्ववापरातामोर्भर्तार्यां
भवति पापिनी । इति । ७ । सदेति वचने न प्रत्यक्षकालं * भार्याभिगमने नियम एवोक्त * स्तेनगर्भाधानं भवति
वानवा ॥ ८ ॥ न भूणहतापापभागं भवतीति * पित्रया वन्धाभ्यो हस्तु * नान्तरेण पुत्रोत्पत्तिं * भवति न गर्भाधानं *
प्रथमं ऋतावेव स्यात् ॥ ९ ॥ यावत्पुत्रो नोत्पद्यते * तावत्पित्रया वन्धो वर्तते एव * प्रत्यक्ष भार्याभिगमिनीपि पुंश्च
॥ १० ॥ तस्मात्पित्रया वन्धोषान्न * प्रत्यक्ष भार्याभिगमनोक्ति * य एव न वेदस्वै * तथा च ऋतु प्रमादात् ॥ ११ ॥
न हतर्हि किं स तौ भार्या अपेयां * दितुं कते तावेवेति नियमः स्या * दितुं तत्राह ब्रजे चैनामित्यादि ॥ १२ ॥
तद्द्वितीयात्मिकाभिगमनमेव * ब्रतं यस्य स तद्द्वितीया * एनां भार्या रतिकामां यान्तौ च * ब्रजे न तत्र नियमः ॥ १३ ॥
॥ ४५ ॥ ननु कः पुनः स्त्रीणां ऋतु कालः स्या * दितुं तत्राह ब्रजे चैनामित्यादि ॥ १ ॥ ४६ ॥

ऋतु, स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडशस्रृताः । चतुर्मिरितरैः सार्द्धं माहाभिः सद्भिर्गर्हितैः ४६

स्त्रीणां प्रत्यक्षं यस्मिन्काले खलु * तैव घोषितं प्रवर्तते तद्दिन * मारम्याभिगम्यदिने भर्तारैः ॥ १ ॥ सद्भि
र्गर्हितैश्चतुर्मिरितरैः * सार्द्धं षोडशरात्रयः * स्त्रीणां स्वाभाविकं ऋतु * रतोऽनया वै कारिकाः ॥ २ ॥ ४६ ॥ न ह्य
द्भिर्गर्हितानि * वत्तार्यां हानिधानिकिं * तान्याद्यानि मध्यानिवा * किमन्तरा निवानां नानि * तत्राह तत्रासां मि
त्यादि ॥ १ ॥ ४७ ॥

तासामाद्यास्तसु निन्द्यास्तकादशीचया । तयोदशीचशेषास्तु प्रशस्तादशरात्रयः ॥ ४७ ॥

तासां षोडशरात्रयः * माहास्तकादशीचया * निन्द्यास्तकादशीचया * तयोदशीचशेषास्तु प्रशस्तादशरात्रयः * चतुर्थी
त्वपराधं निन्द्यामभक्षे ॥ १ ॥ एकादशीतयोदशी * चापराधोपाश्रित्यास्त * शेषाद्यप्रशस्ता ॥ २ ॥ उक्तञ्च दीपो
व्यासेन * योषितो नित्यकर्मोक्तं नैमित्तिकमद्योच्यते । रजोदधं नतोदीपात् सर्वमेव परित्यजेत् ॥ १ ॥ सन्ने

रक्षिताधीषु लज्जितान्तर्ह वसेत् । एकास्वरावतादीनाम्नानालङ्कारवर्जिता ॥ ४ ॥ मौनिनाधीष्वौषधुःपी
 णिपद्मिचक्षुला । अश्रीयातकेवलं भक्तं नक्तं यथायमाजने ॥ ५ ॥ स्वप्राङ्गू मावप्रयत्ताक्षपे देवमहस्त्वयम् । म्रायी
 तच्च विराटान्ते सचेलम्बदिते रवौ । बिलोकाभर्तुर्बदनं गङ्गाभवति धर्मतः । कतग्रौचापुनः कर्म्मपञ्च वक्षसमाचरेत् ॥ ७ ॥
 रजोदग्धं नतोयाः शरात्रयः षोडशर्तवः । तत्पुं बीजमक्लिष्टं यद्वेदे वे प्ररोहति ॥ ८ ॥ चतसृक्तादिमारात्रौऽपर्व्वक्ष
 विवर्जयेत् । गच्छेद्युगावरात्रौषुषौषापिठार्चं राक्षसैः ॥ ९ ॥ प्रच्छादितादित्यपथे पुमान् गच्छेत् स्वयोषितः ।
 क्षामालङ्कृतवोरोतिपुलं गजितलक्षणम् ॥ १० ॥ इति ॥ आपस्तम्बेन चोक्तं यथा * स्रानं रजस्वलायास्तु चतुर्थं ऽहनि
 ययते । इत्ते रजसिगम्यास्त्रीनानि इत्ते कथञ्चन ॥ ११ ॥ रोगेण यद्रजःस्त्रीणां मतार्थं हि प्रवर्तते । अयद्वातु
 नतेनेह तासां वैकारिकं हितम् ॥ १२ ॥ साध्याचारान् सातां वद्रजोयावत् प्रवर्तते । इत्ते रजसि साध्वी
 स्याद्दृक्कर्मणि चैन्द्रिये ॥ १३ ॥ प्रथमे ऽहनि चाण्डा लीद्वितीये व्रह्मघातिनी । तृतीये रजक्री
 प्रोक्ता चतुर्थं ऽहनि यधति ॥ इति ॥ १४ ॥ चरकेनोक्तं ह्ययथा * ततश्चतुर्थं ऽहनेना * चतुसाद्य
 सधिरक्तांसां * पयित्वा रक्तां निवासां * स्याच्छाद्येत् पुरुषञ्च ॥ १५ ॥ ततः शक्वांससौ * स्रगि
 णी भूमनसा * वनगोऽनमभिकामौ * सम्बसेतामिति व्रूयात् ॥ १६ ॥ इति ॥ चतुर्थे न च यथोक्तं * तत्प्रथमे दिवसे *
 ऋतुमतामैथुनगमनमना * युष्मापुंसां भवति ॥ २० ॥ यश्च तन्माधीयते * गर्भः सप्रसवमा * त्रं प्राणैर्विमुच्यते
 ॥ २१ ॥ द्वितीयेपि वंसूतिकाच्छेदा * तृतीयेपि वमसं पूर्णाङ्गो ऽव्यायुर्वा भवति * चतुर्थं तु स्म्यर्णाङ्गो * दीर्घायु
 श्च भवतीति ॥ २२ ॥ ४७ ॥ तत्र द्वावरात्रिषु * भायर्जापगमने फलं * विश्वे प्रमाह्युग्मास्त्रित्यादि श्लोकं ॥ १ ॥ ४८ ॥

युग्मासु पुत्राः जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासुरात्रिषु । तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थं संविशे दार्त्तं वै स्त्रियम् ॥ ४८ ॥

निन्दिताभोगोऽनारुद्धस्मावरात्रिषु * प्रष्टुं दिष्टौ भाग्योपगमनात् * पुत्रा जायन्ते ऽयुक्ताश्च * रात्रिषु स्त्रियो जायन्ते ॥ १ ॥
 तस्मात्पुत्रार्थं पुरुष * अर्त्तवै युग्मावरात्रिषु * पष्ठ्यादिषु स्वां स्त्रियं संवसेदिति ॥ २ ॥ चरकेणापुंक्तमैवं * स्रानात्
 प्रथमियुग्मे * वृद्धश्च वसेतां * पुत्रकामां वयुग्मे * पुलङ्घितृकामौ ॥ इति ॥ ३ ॥ चतुर्थे नापुंक्तमैवमविकल्पैव
 चतुर्थ्यां * पष्ठ्यामष्टमां दशमां * द्वादश्याञ्चोपेयादिति पुत्रकामः ॥ ४ ॥ एषूत्तरोत्तवं विद्यादायुरारोग्यमेव च ।
 प्रजासोभागमैश्वर्यं बलञ्च दिवसेषु वै ॥ ५ ॥ अतः परं पञ्चसर्गां * रत्नमग्नं नवम्यामे * कादश्यां च स्त्रीकाम * स्त्रयो
 दश्यादा निन्द्याः ॥ ६ ॥ ४८ ॥ एते न चतुर्थ्यां रात्रौ * मधमपुत्रोत्पत्तिमभि * प्रेत्यात्र निन्दन्त्युक्तं ॥ ४९ ॥ नन्वेवमेवेदि
 नविशेषे किं * पुत्रकन्या जायन्ते इ * तज्जन्माह्वमानि त्रादि ॥ ४९ ॥

पुमान्पुंसोऽधिके बीजे स्त्रीभवताधिके स्त्रियाः । समेऽपुमान्पुंस्त्रियो वाच्चीणेऽल्पे च विपर्ययः ॥ ४९ ॥

पुं सो बीजे ऽधिके पुमान् * स्त्रिया बीजे ऽधिके स्त्री भवति समे * पुंस्त्रियोर्वीजे लपुमान् * नपुंसकं भवतीति ॥ १ ॥
 वीचे ऽल्पे च पुंस्त्रियोर्वीजे * विपर्ययं योगर्भोत्पत्तिनं * भवतीति श्रेयं ॥ २ ॥ ४९ ॥ नन्वाहमे पिपुत्सो * वसन् द्रष्टु
 च यं फलं यथा * लभे ततदाह निन्द्यां स्त्रित्यादि ॥ १ ॥ ५० ॥

निन्द्यास्वष्टासुचानासस्त्रियोराविषुवर्जयन् । ब्रह्मचार्योऽवभवतियत्रतवाचमेवसन् ॥ ५० ॥

ऋतोनिन्द्यासुष्टासुचानासस्त्रियोराविषुवर्जयन् * रात्रिषुमधोऽष्टासुच * यासुकोऽपिद्रात्रिषु ॥ १ ॥
पञ्चयुक्तायुक्तासुस्त्रियोवर्जयन् * हयोऋतु रात्रिगोऽस्त्रिय * गच्छन्नाश्रमे प्रकरणाद्ब्रह्मचार्य * च मेवसन्नेवपुमान् ॥ २ ॥
यत्रतत्रस्वर्वासेवा * प्रवासोवास्थितोब्रह्मचारोभव * तीतयुचते धर्मविक्षिप्तः ॥ ३ ॥ भ्रान्तासुयत्रतनाश्रयेवसन् * नि
तियोजनानां नत्वास * भाया वनाश्रमगम * नाभिप्रायेनेदमित्या * दाने कथाप्रलपन्ति ॥ ४ ॥ ५० ॥ अथकनगायल्क
ग्रहणे दोष * माह्नकनगाय इत्यादि ॥ १ ॥ ५१ ॥

नकनगायाः पिताविद्वान् गृहीयाच्छुल्कमण्यपि । गृह्णन्शुल्कं हिलोमेनसग्राहरोऽपतत्र
विक्रयी ॥ ५१ ॥

विद्वान्गास्त्रयः कनगायाः * शुल्कग्रहणदोषश्च * खलुण्यपिस्वल्पमपि * कनगायाः शुल्कं पितामहगृहीयात् ॥ १ ॥
हियस्मात्कनगायाः शुल्कं * लोभेन गृह्णन्तरोऽपतत्र विक्रयी * स्यात्तच्छुल्कं कनगाधनं ॥ २ ॥ ५१ ॥ स्त्रीधनग्रहणे
दोषमाहस्त्री * धनानि लिप्तादिस्त्रोक्तम् ॥ १ ॥ ५२ ॥

स्त्रीधनानितुये मोहादुपजीवन्तिबान्धवाः । नारीयानानिबन्धवाते पापीयान्प्रधोगतिम् ॥ ५२ ॥

येवासवाः स्त्रीधनानि * मोहादुपजीवन्ति तथा नारीणां यानानिबन्धवाः * वोपजीवन्ति ते बान्धवाः * पापीयान्
प्रधोगतिं यान्ति ॥ १ ॥ ५२ ॥ ननुतर्हि चोर्षं यज्ञोग्रहणं तत् * कस्मादिधीयते इत्यत आहार्ष इत्यादि ॥ १ ॥ ५२ ॥
आर्षं गोमिथुनं शुल्कं केचिदाहुर्मृषैवतत् । अल्पोपेप्रवमहान्वापि विक्रयस्तावदेवसः ॥ ५३ ॥

आर्षं विवाहे यज्ञोमिथुन * ग्रहणं विहितं तत् शुल्कं * मृषैवेति कोचिदाहुः स्तदसाधुवचः कस्मात् ॥ १ ॥ एवं
प्रकारेणाल्पोपि * महान्वापि यः सखलु * तावद्विक्रय एव स्यात् ॥ २ ॥ तर्हि किमायं विवाह * लक्षणे यज्ञोमिथु
न * ग्रहण उक्तं तदसाधु ॥ १ ॥ नैव यसाहियत्पत्तिर्लक्षणं * योस्तेतदुपदिशते * गुणदोषौचोपदिशते यथापै
शाचिविवाहः ॥ ४ ॥ तत्रकश्चिदाहमनोस्वमतं * नेदं गोमिथुनपक्ष * गच्छत्कोचरूपं शुल्कं ॥ ५ ॥ यत्तु शास्त्रनिषि
मित * जातिसङ्ग्राहकं पक्ष * तन्नशुल्करूपं भवति ॥ ६ ॥ यसाहिवसुनोयन्मूलं भवति * तदेवतस्य शुल्कं स्यात् *
नतथा कनगामूलं गोमिथुनं भवतीत्यत उक्तमादाय धर्मस्तद्वति ॥ ७ ॥ तेनलोभेन गोमिथुन * ग्रहणं लोभेन हि
सः शुल्कं * ग्राहोऽस्यैव तस्यैव पापतया * विक्रयी भवतीत्याह ॥ ८ ॥ ५२ ॥ ननुतर्हि कनगायाभूषणानियामि * पतत्रादिभि
र्विवाहकाले दीयन्ते तैरपि किं * मपतत्रविक्रयी स्यादि * तत्रतत्राह्यासीमित्यादि ॥ १ ॥ ५३ ॥

यासानाददते शुल्कं ज्ञातयीनसविक्रयः । अर्हयन्तं कुमारीणामान्द्रशं स्यच केवलम् ॥ ५४ ॥

घासां कानानां च लङ्कन * श्रातयद्याददते ता*वरे भगोददतिनस * तासां विक्रयः स्यात् ॥ १ ॥ जमारीणां
तत्रयद्वर्णपत्रा*दिभिर्भूषणादिकं दीयते तत्तु * सर्वमानुष्यं भवति ॥ २ ॥ ५४ ॥ कक्षादानु*ग्रहं संप्रदातु सर्व
भव * तीतयतयाहपिभि*रितयादिस्त्रीकपञ्चक ॥ १ ॥ १ ॥ ५५ ॥

पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताः पतिभिर्देवैश्च । पूज्याभूषयितव्याश्च बहुकलायामीषुभिः ॥ ५५ ॥
यत्नमायत्तपूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । यत्रैतास्तेन पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥ ५६ ॥
शोचन्ति जामयो यत्र विनश्यन्त्याशु तत्कुलम् । न शोचन्ति तु यत्रैतावद्भर्तृ तद्विषयं ॥ ५७ ॥
जामयो यानि गेहानि शपन्त्य प्रतिपूजिताः । तानि कृतग्राहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ ५८ ॥
तस्मादेताः सदा पूज्याभूषणाच्छादनाशनैः । भूतिकामैर्नरैर्नितरां सत्कारैस्तत्सर्वेषु च ॥ ५९ ॥

तथाशब्देन श्वरादिभिरिति * पूज्याः सत्कार्या एवेति ॥ १ ॥ ५५ ॥ यत्रैतादि ॥ ५६ ॥ रमन्ते क्री
डन्ति तेषां * स्त्रीजनासत्कारिणां * क्रियाअफलाः स्युः ॥ १ ॥ ५६ ॥ शोचन्तीत्यादि ॥ ५७ ॥ जामिः स्वसाक्षलस्त्री
वा * यत्र स्वसारङ्गलस्त्रियोषासत् * काराभावेन शोचन्ति * तत्कुलमाश्रयति ॥ १ ॥ यत्रैताजामयो नैव * शोच
न्ति सत्कारांस्तस्य * तत्कुलं हि सर्वं दौर्बल्येति इति ॥ २ ॥ ५७ ॥ जामय इत्यादि ॥ ५८ ॥ जामयो यानि गेहानि य
त्र हस्ते * रप्रतिपूजिताः सतः * शर्पन्ति शपन्ति कुर्वन्ति * तानि समन्ततः कृतग्रा * दोषेण ग्राहता नीव शान्ति ॥ १ ॥
५८ ॥ तस्मादित्यादि ॥ ५९ ॥ तस्मादुक्तदोषान्नरैरेताजामयो भूषणा * दिभिः सदा पूज्याभूतिकामैर्नरैस्त
सर्वेषु च सत्कारैर्नितरां पूज्याभवन्तीति । १ । ५९ । अथ भार्यासन्तोषासन्तोषयण * दोषोवाहसन्तुष्टइत्या
दिस्त्रीकवचनम् । १ । ६ ।

सन्तुष्टो भार्याया भर्ता भर्ता भार्यायानर्थैश्च । यस्मिन्नेव कुले नितरां कलायान् तत्र वै ध्रुवम् ॥ ६० ॥
यदि हि स्त्रीनरो चेत्तपुमांसं न प्रमोदयेत् । अप्रमोदात्पुनः पुंसः प्रजननं प्रवर्त्तते ॥ ६१ ॥
स्त्रियान्तुरोचमानायां सर्वं तद्रोचते कुलं । तस्यान्तवरोचमानायां सर्वं मे वनरोचते ॥ ६२ ॥

यस्मिन् कुले भार्याया सह भर्ता * सन्तुष्टो भर्ता सह भार्या सन्तुष्टा * तत्र कुले नितरां कलायान् ध्रुवं स्यात्
॥ १ । ६ । यदिहीतादि । ६१ । हि यस्मात्स्त्री भार्यापति * न वोचेत्तपुमांसं च * पतिं सा स्त्री न प्रमोदयेत् *
तदा पुंसोऽप्रमोदात्क * प्रजननपतंगोत्पादनं प्रवर्त्तते । १ । ६१ । स्त्रियामित्यादि । ६२ । स्त्रियां भार्यायापति
रोचमानायां * सर्वं कुलं तद्रोचते * ततोऽन्यथानरोचते । १ । ६२ ।

कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्यायनेन च । कुलान्न कुलतां याति ब्राह्मणाति क्रमेण च ॥ ६३ ॥

कविकाहे रित्यादि । ६३ । कविवाक्ये निन्दितविवाहः * कविवाक्ये निन्दितविवाहोपे * उक्तान् उक्ततां उक्ताभावं
यान्ति । १६ ६३ । कविकेने ताद्विखीकृत्यं । ६३७ ६५ ।

शिल्पेनवाङ्महारेणमुद्रापतैरवकवलयैः । गोभिरश्वैश्चयानैश्चकृष्याराजोपसेवया ॥ ६४ ॥

अयाज्यायाजनैश्चैवनास्तिक्येनचकर्मणाम् । कुलान्प्राशुविनश्रान्तियानिहीनानिमन्त्रतः ॥ ६५ ॥

शिल्पादिभिः कर्मैः * उक्तान् प्राशुविनश्रान्ति * तच्छादे तानिमज्ज्यात् । १ । ६४ । ६५ । मन्त्राद्यन्यनप्रसमाह *
मन्त्रतस्त्रिव्यादि । ६६ ।

मन्त्रतस्तस्मिन्निष्कलान्प्रथनामपि । कुलसङ्घाचमच्छान्तिकर्षतिचमसद्वयम् ॥ ६६ ॥

अधीतामन्त्रतस्तस्मिन्निष्कलान्प्रथनामपि * कुलान्प्रथनामपि * नपि कुलसङ्घाचमच्छान्ति । सत्कुलगणनायामेकां सङ्घातां *
प्राशुवन्ति यश्चमसद्वयम् * सच तोद्रे शादाकपन्ति । २ । ६६ । नन्वेवं विधोऽन्वीस * भवति यस्त्वदिषु त * प्रश्नचयोर्हि
हिजः सात् । १ । यस्त्वदिषु त * प्रश्नचयोर्हिजो * दारान् * नन्वीत्वाग्निं नपच्छान्ति * ससक्यं
* हाश्रममावसेत् ॥ २ ॥ उच्यते विष्णु त * प्रश्नचयोर्हिजो * दिविधः समब्राह्मणः * समस्तत्रियः समवैश्याश्चैतानि कः
॥ २ ॥ ब्राह्मणब्रुवः क्षत्रिय * ब्रुवोर्वैश्या ब्रुवः क्षत्रियोद्यो * विमोदारान् यद्दन्वीतस्तद्दन्वीत्वाग्निं नपच्छान्ति * अथमभ्यष्टा
विति ॥ ३ ॥ नेमौहस्त्वौभ्यष्टा अमौतुतौद्यो * नन्वीत्वाभासौमूद्रव * देनयोक्तु कालाभिगामी स्यादित्या
दुक्तविधिरेव ॥ ५ ॥ तयोश्चयोयः समब्राह्मणादिः स * मन्त्रसंस्कारवर्जितः * सन्धोपासनवर्जितः * मूद्रवदा
गान्धैः श्राद्धैः * देवताभ्यर्चनं कुर्यात् ॥ ६ ॥ ये च स्वरवर्णान्तरदुष्टेन * मन्त्रेणोद्योक्तविधानेन वा * निषे
ताद् उपनयनान्तैः संस्कृताः । ते पञ्चथावत्संस्कारात् * संस्कृताभासाश्च संस्कृता एव * मूद्रवदावात्समब्रा
ह्मणादयः ॥ ८ ॥ ये तु स्वरवर्णभगमदुष्टमन्त्रे * निषेकाद् उपनयनान्तैः संस्कृताः * नच वेदमधीयते ते ब्रा
ह्मण * ब्रुवक्षत्रियब्रुववैश्या ब्रुवाः ॥ ९ ॥ पथमाश्रमभ्रंशाच्छुद्धवद्वा * शुद्धवद्दन्वीत्वा एव * तेषां तिसन्धोपा
ना * मातृमांसेन श्राद्धं * देवताभ्यर्चनं कार्या ॥ १० ॥ कलाशुभनासमब्राह्मणादयः * प्रायेण भ्रान्ते क्वचि *
प्राह्मणब्रुवादयः ॥ ११ ॥ एते दिविधास्तदयः * रात्रहादशरात्रपञ्च * दशाश्वौचभागिनः । १२ । ये च स्वरव
र्णभगमदुष्टमन्त्रे * यद्योक्तविधानेन निषेकादपि * नयनान्तैः संस्कृतावेदमधीयते ते त्वविष्णु त * प्रश्नचयोर्हिजोः
१२ ॥ यद्योक्तविधानेन दारान् नन्वीत्वा * ऽग्निग्रहणाधिकारिणो पिचेन्नाग्निं * नन्वीन्ति ते मन्त्र
वेदः ॥ १४ ॥ निरग्नित्वान् को वलवेदाश्च मूद्र * समानधर्मा ल्पलोत्ति * रात्रौ चैव भाजल्लताः ॥ १५ ॥
पितृसन्धोपासनां * श्राद्धं देवताभ्यर्चनं * मांसांश्चैव कुर्यादिति ॥ १६ ॥ एते हि समब्राह्मणादयः सर्वे * निरग्ने यो
नरस्त्रीनां * मांसांश्चैव न्यासविधिः * कृत्वा प्रचेतसायथा ॥ १७ ॥ आपद्यन्मनीतीर्थं च चन्द्रसूर्याग्रहे तथा । आस
॥ च हिजैः कार्या मूद्रे न तु सदैव हि ॥ इति ॥ १८ ॥ उपनयनापरे च कृतं तद्वयम् * अग्निग्रहणं गोवापि * तथैव
उपनयनितः । आसनाद्विजः कुर्यात् पूजलससदैव हि ॥ १९ ॥ एते हि लौकिकान्मावन् पचन्ति * तद्वन्मांश्च अतः
पिण्डां * पापं तिष्ठतीतमहाविरोधस्य यथा ॥ २० ॥ इष्णु तं चिद्वत्प्राणां मन्त्रमाग्निं ततिष्ठति । यो यस्तु स * समश्नाति

सतसोऽतिशयिष्यति ॥ २१ ॥ अत्रिणाचीकं तद् यथा * योऽन्हीत्याविवाहाणि * यथा इति भगवते । अत्र
तस्मिन्मीक्षया इयापाको हिसकतः ॥ २२ ॥ इयापाकश्च भोजनः प्रायश्चित्तं चरे हितः । पापान्पुच्छति रायनां वृत्तं पा
या विवशति ॥ इति ॥ २३ ॥ ननु सिद्धिर्ते मोक्षानु * आकाशोपपत्तेः * लौकिके वापिनितः । अत्रिणा वपचे
न तस्मिन्मोक्षो विधीयते ॥ २४ ॥ वैदिके लौकिके वापिनितः उक्ता ह्यतन्त्रितः । वैदिके चर्मा भोगोति लौकिके
इति सिद्धिर्भवति ॥ २५ ॥ तत्कथं लौकिकाणि पक्वार्थं * पाकः स्यादिति चित्तं * यथा आकाशं विवाहा
णि रक्षितं * आकाशोपपत्तेः पचति ॥ २६ ॥ तस्मिन्नालानां वैदिकानां * होम इत्यादि तस्मिन्मात्रेति * यथा वैदिके
वैवाहिकाणि * नास्ति स लौकिकेऽन्वावन् पचति ॥ २७ ॥ समन्त्रविच्छाकलेन * विधानेन तस्मिन्लौकिकाणां हो
मः * इत्यादि न पापं इति ॥ २८ ॥ रात्रिभक्तपापं प्रातः सन्ध्यापासनेन न भवति * ततः परं मध्याह्नपंचमं भक्तं * पापमने
न भवति ततः * संध्या सन्ध्यापासनेन ॥ २९ ॥ यासे नक्षत्रं हितायुक्तं यथा * अनाहितानस्य ग्राजिरादायाजं वृत्तं
तम् । आकालेन विधानेन जुहुया लौकिकेऽन्वावे ॥ ३० ॥ वासाभिर्वा इति भिन्नसमस्तभिस्ततः परं । अत्र भिदं
वक्तव्यं तिमन्त्रविज्ञं यथाक्रमं ॥ ३१ ॥ प्राजापत्यां स्विष्टकृतं कलैव दद्यात्कृतीः । प्रोक्ता रण्यः साहस्यसागर्हि
ष्टिविधानतः इति ॥ ३२ ॥ इति वंहादया कृतमानं नितः * वैदिके दामनानां नितः प्रायश्चित्तं * यथायचित् तिमन्त्राधयना
भावात्सु नैव * समग्राह्यादीनाम् ॥ ३३ ॥ नचानेनास्ते नवै प्रदेवादि * विधानकृतं तस्मिन्लौकिकाणि * पक्वमन्त्र इया
पाकः ॥ ३४ ॥ एषामन्नभोजने दोषश्चोवाचा * हिरायायातत्प्रदयाते ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणां चैरिद्रव्यं सत्रियाजं पयस्व
कम् । वैश्यान्नेन तु यूद्रव्यं यूद्रान्नेन रक्तं धुवमिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नन्वेवं कृतदारः पितृमानं किं * कर्त्तव्यं न
इत्यादि तदावाक्यार्थः * इति चेत्पृच्छति ततोचते ॥ १ ॥ प्राग्दृष्टं तं पितृपितामहोयसं कृतदारोऽग्रजोऽस्ति वा
नामिहोवाधिकारोऽस्ति न दोषः परिचेदने ॥ इति ॥ २ ॥ पितृभक्तो पाधिकारो नास्तीदृक्तं * कात्यायनेन तद् यथा
॥ १ ॥ सपितुः पित्रकृतो बुद्ध्याधिकारो न विद्यते । नजीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ ३ ॥ इति ॥ यदा
अहोमोक्षकर्मार्थं * कारी स्यात्तत्कालप्रापनाय * स्वयं * वदते ॥ ४ ॥ सहपिण्डक्रियायान्तं * कतायामस्य धर्मतः ।
अनर्थो विदताकायः * पिण्डनिर्वपणं इति ॥ ५ ॥ तत्सपिण्डोत्तरणान्तं * सर्वं कर्त्तव्यं प्राणिहोपसंक्रियते * यदा
क्तं कात्यायनेन ॥ ६ ॥ स्वयं होमासमर्थं सासमीपसपर्षणम् । तत्राप्रायश्चित्तस्य सतः प्रयनाहोपवेदनम् । कृतोयां
साधमात्रतां दुर्वलं चैव नृही भवेत् । प्रोतर्होमसदेवसा * ऋषे चैव पुनर्न वा ॥ ७ ॥ दुर्वलं आपयित्वा
अहोमोक्षकर्मार्थं * दक्षिणाधिरसं भूमौ वहि मत्स्यां निवेद्येत् ॥ ८ ॥ घृतेनाभ्यक्तमापूज्यं सवस्त्रं च पवीति
नम् । अन्धमोक्षितसर्वाङ्गं सममोभिर्विभूषितम् ॥ ९ ॥ हिरण्यं यकलानां सः क्षिप्रं हिरं पुसं ह । उखं वृथापिधा
येन निर्हरेत्पुंसतादयः ॥ १० ॥ अमपात्रेऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम् । एकोऽहो गच्छेत्सः सौमिर्होमसं पशुत्
सृजेद्भुवि ॥ ११ ॥ अर्धमाह्वनं प्राप्तासीनो दक्षिणा उखः । सवां जान्वा च यजनकैः सति कर्त्तव्यं पिण्डोद्भवत् ॥ १२ ॥
पशुपुत्रादिरात्रु तः कर्त्तव्यं हिराचयं भवत् । भू प्रदेये यचोदेये पशुचित्त्यादिसंख्ये ॥ १३ ॥ तत्रोक्तानं निपातं
न दक्षिणाधिरसं उखं । आजापण्यां च दद्यादक्षिणायां न सिद्धम् ॥ १४ ॥ यादयो रक्षणी पीवी मरणी वरणी
तराम् । पार्थिवोऽयं पशुपुत्रोऽयं दक्षिणयोऽन्नमात् ॥ १५ ॥ उखं न स हनू कर्मन्तस्मिन् सवस्त्रं च पवीति । चलो वीलीक
नतै वमनं नयनो विभोः ॥ १६ ॥ अपसवो न कृत्वा तदाग्न्यतः पित्रिद्विषुः ॥ अग्निं सवाजान्मोक्षदा

महीयादितिवशात् ॥ १०० ॥ भाषायां येषां सारिणो दह्यान्मोक्षार्थकर्मणि । पुनर्द्वारिभ्यां तयात्पुनराधान
 प्रवच ॥ इति ॥ १०१ ॥ अथ कात्यायनेनोक्तं *विदेशमरणेऽस्थीनिह्याहृत्याभाजसर्पिषा । दौहमेव दूषयाच्छा
 द्यपात्रनासादिष्ववत् ॥ १०२ ॥ अस्यामकाभे पणानिसकलावकाशायता । भर्जयेदस्थिसकलानिततः प्रभृति
 मृतकं ॥ १०३ ॥ एतत्पर्यादाहोषिषेणपराभरणाभिहितोयथा ॥ १०४ ॥ आहिताग्निदिजः कश्चित्पवसन्
 कालचोदितः । देहनाथमुप्राप्तस्तस्याग्निं वर्त्तते नृके ॥ १०५ ॥ अतोऽग्निहोत्रसंस्कारः न्ययतान्धिसचम ॥
 अथाजिनं समास्तीर्य कर्म शुश्रूषाकृतम् ॥ १०६ ॥ षष्ठ्यतानि यतश्चैकं पलायानाहन्तकम् । चत्वारिंशच्छि
 द्ददात्पृष्टिं कण्ठे निनिक्षिपेत् ॥ १०७ ॥ बाहुभ्याश्च यतः दंदादङ्गुलीपुद्गलं च । यतः चोरसिसन्दंदात् वि
 ष्वीवोदरे नासेत् ॥ १०८ ॥ अष्टौष्णयोर्दंदात्पृष्ठमोद्रेतुं विनासेत् । एवञ्चिद्विंशतिमुत्तमांश्चावज्जेव विं
 शतिम् ॥ १०९ ॥ पादाङ्गुलानि यतः पादौ निचतयानासेत् । समग्रं शिर्शं विनिक्षिप्य अरणीं षष्ठ्यतया
 ॥ ११० ॥ जुहुं दक्षिणहस्ते च वामहस्ते तथोपसत् । कर्णौ चोल्खलं दंदात्पृष्टौ च षष्ठ्यततः ॥ १११ ॥ निक्षिप्यो
 ऽग्निहोत्रं तच्छ्रुत्वा जातिलान् चक्रे । अथैवमोक्षणीं दद्यादाजस्थालीं च कृत्वा ॥ ११२ ॥ कर्णौ चोल्खलं च
 षष्ठ्यतया चक्रे । अग्निहोत्रोपकरणं गालं चैव मविनासेत् ॥ ११३ ॥ असौख्यार्थं लोकायस्थाने
 तेष्वप्युक्तं । दद्यात्पुतोऽथवाभ्राताह्नातो वापि स्वधर्मिणः ॥ ११४ ॥ यथा देहनासं स्कारस्तथाकार्थोर्विवच
 णीः । इदं गन्तुं विधिं कुर्याद् दह्यल्लोके गतिं त्रुवम् ॥ ११५ ॥ ये दहन्ति हि जास्तन्तु ते यान्ति परमां गतिम् । अना
 त्कर्म ते किञ्चिदात्मवृद्धिप्रवोधाः ॥ ११६ ॥ भवन्त्याशुप्रसवे पतन्ति नरके भ्रुवम् । इत्याद्यान् श्रुत्वा तां यने
 तिक्तम् ॥ ११७ ॥ महापातकसंयुक्तो दैवात्सयादग्निमान् यदि । पुत्रादिः पाल्यो दग्नीन् बुक्तमादोषसंश्रयात् ॥ ११८
 ययित्तं न कुर्यात् यः शम्भन् वाच्यते यदि । नृकं निर्वापयेच्छ्रौतमश्रुत्वा तस्य परिक्षुद्रम् ॥ ११९ ॥ साहये
 भयं वाप्यह्यहोऽग्निरभवद्यतः । पात्राणि दद्याद्दिप्रां यदहोदपस्वेव वा क्षिपेत् ॥ १२० ॥ अनर्थं वाहता
 षष्ठ्यतया वा यो वयस्थिता । अग्निप्रदानमन्त्रोऽमानप्रयोज्य इति स्थितिः ॥ १२१ ॥ अग्निं न वदहे ह्योयार्थं स्वत
 त्रपतितानचेत् । तदन्तरेण पात्राणि दद्यात्तथैव गतिके ॥ १२२ ॥ अपरे दुःखं तीर्थे वा अस्थीं सञ्चयन् भवेत् ।
 स्तवविधिरादिष्टकप्रतिभेऽनुोक्तं ॥ १२३ ॥ स्नानान्तरं पञ्चवत्सव्यं गवो न पयसा ततः । सिञ्चेदस्थीनि स
 वीणिमाचीनावीतभाषयन् ॥ १२४ ॥ यमीपलायशंखाभाहृतीदृताभस्रान् । आजोनाभाजगवनिसेच
 देगन्धवारिणा ॥ १२५ ॥ अत्पात्रे संपुटं कृत्वा स त्रेण परिक्षेष्टाच । श्रवणं कृत्वा यच्चोभूमौ निखनं दक्षिणावधः
 ॥ १२६ ॥ पूरयित्वाऽकटं पङ्कपिण्डं वलसंयुतम् । दक्षोपरिस्रुमं येष कुर्यात्पुष्पाङ्गकर्मणा ॥ १२७ ॥ एव
 षष्ठ्यतया तान् प्रेतस्य विधिरिषाते । स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽहन्तव्यं च ॥ १२८ ॥ इति ॥ विष्णु
 षष्ठ्यतया तान् * चतुर्थे दिवसेऽस्थि * सञ्चयं चतुर्थे स्तेषां च * गङ्गायां सिप्रक्षेपः कार्याः ॥ १२९ ॥
 षष्ठ्यतया तान् पुरुषस्य गङ्गा * असिद्धिं तिष्ठति ताव * हयसङ्ख्यानि सख * गलोकमधितिष्ठति
 ॥ १३० ॥ इति ॥ सञ्चयं त्रापुतां यथा * प्रेतस्य तु जलदेयं स्नात्वा च गोमूत्रैर्वह्निः । प्रथमेऽह्नि बतीने
 सप्तमे नवमे तथा ॥ १३१ ॥ चतुर्थे सञ्चयं कुर्यात्सर्वं सुगोमूत्रैः सह । अस्थिसंघनादूर्ध्वं मङ्गलस्यैव विधीयते
 ॥ १३२ ॥ चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठ्यतया वैश्वदेवस्य च । अष्टमे दशमे चैव स्वर्गः स्याद्वै शश्वत् इयौ ॥ १३३ ॥ इति ॥

निता*सदृशमामन्तपाले*पिण्डहामान्तेनैकदद्यात् ॥ ११७ ॥ सत्रियोदाद्याह वैष्णव*पंच*दद्याह*यूहास्त्रिंश
 द्विगन्तस्य*शरीरसम्भवाद्यं वायुपुराणोक्तेः ॥ ११८ ॥ परज्जेषदपिण्डेणरेहीनिष्पादयेत्ततः । इति । तद् यथो
 क्तं ब्राह्मण*कौर्मपुराणयोरेव ॥ ११९ ॥ शिरस्त्रयैरपिण्डेनभेतस्यक्रियतेतत्तत् । द्वितीयेनचक्रणार्थिनासिकन्त
 समासतः ॥ १२० ॥ गलीं सभुजवर्षां सिद्धतीयेनक्रमेणतु । चतुर्थेनतुपिण्डेन नाभिसिद्धयर्शानिच ॥ १२१ ॥
 जातजङ्घेतथापादोपिण्डेनपंचमेनतु । सर्वमर्माणिषष्ठेननाडासुसप्तमेनतु ॥ १२२ ॥ हस्तसीमादाद्युमेनवी
 र्यांनगवमेनतु । दृष्टमेनतुपुण्यं*प्रतास्तुद्विपद्यायः ॥ १२३ ॥ इतिब्राह्मणस्यैतां*सत्रियादीनाम्भेतेन*धर्मास्वा
 शौचकारेण*सम्प्राप्तुंवाख्यातं ॥ १२४ ॥ नतस्यद्वयोरेहामन्तनीदृक्*विष्णुधर्मोत्तरेयथा ॥ १२५ ॥ प्रया
 तिततत्सणाद्वह्नुन*शरीरमातिवाहिकम् । जहं*नजन्तिभूतानि पञ्चाङ्गात्तस्यविग्रहात् ॥ १२६ ॥ आतिवाहिक
 सञ्जोऽसौरेहोभक्तिभागेव । केवलं तस्यवर्णाणांनानेपां प्राणिनां कल्पितम् ॥ १२७ ॥ प्रेतपिण्डेस्तदाहन्तेरेह
 म्प्रोतिमानवम् । भोगरेहइतिप्रोक्तंक्रमेदेवसंशयः ॥ १२८ ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्तेयस्यतस्यविमोक्षणम् । प्राया
 निभेभादेहेभायाकल्पंनैवजायते ॥ १२९ ॥ तत्रास्यायानांघोराःश्रीतवातातपोहवाः । ततःसपिण्डीकरणवान्धवैसु
 कतेनरः ॥ १३० ॥ पण्यं सवत्सरेरेहमितोऽनामितिपद्यते । ततःसनरकंयातिस्वर्गं वास्तेनकर्मणा ॥ १३१ ॥
 ॥ १३२ ॥ इति ॥ तत्रयःसाम्निकः*प्रेतपिण्डदाता*तमधिकृत्यादि*पुराणेऽभिहितम् ॥ १३३ ॥ नृणांभाण्ड
 मादयनवन्तातःप्रसंयतः । सयुक् सव्वदोषध्वंहीत्वातोयमानयेत् । १३४ । ततश्चोत्तरार्धस्यमणिं प्रज्वाल
 येद्विधिः । तण्डुलप्रसृतिं तत्र*मालाद्धिःपठेत्तत्रयम् । १३५ । सपरित्तिस्त्रिभिर्नाकेशकौटादिवर्जिताम् । दारो
 पान्तेततःक्षिप्रप्रायदांवागौरम्भिकाम् । १३६ । तत्पृष्ठेप्रस्तरेर्ध्मान्धामग्रायान्दशसम्भवान् । ततोऽवनेजलं द
 द्यात्संस्मरणं गोत्रनामनी । १३७ । तिलसर्पिर्मधुचोरेःसंयुतं तक्षमेवहि । दद्यात्प्रेतायपिण्डन्तुदक्षिणांभिष्वक्
 स्थितः ॥ १३८ । फलमूलजलक्षीरतिलमथनक्तव्यं च । अघ्राण्यैःपुण्यंस्तथाधूपदीपैस्त्र्योःसंशीतलैः ॥ १३९ ।
 ऊर्णातन्तुमयैःशङ्खैर्वामोभिःपिण्डमर्चयेत् । प्रयातिघातदाकाशं पिण्डाहासमयीश्रिता । १४० । तावत्तत्सम्पु
 तिष्ठेत्सर्वं तोयेततःक्षिपेत् । दिवसेदिवसेदयःपिण्डएवक्रमेणतु । १४१ । सदाशौचेपिदातवाःसर्वेपियुगपत्तथा
 त्रिहाशौचेदातवाः प्रथमे त्वेकएवहि । १४२ । द्वितीयेऽहनिचत्वारस्तृतीयेपंचचैवहि । एकस्तोयाञ्जलिस्त्रे
 वंपालमेकंचदीयते । १४३ । द्वितीये द्वौतृतीये त्रींस्तुरर्थे चत्वारस्तथा । पंचमे पञ्चषष्ठे षट्सप्तमेसप्तचोत्तरीन ।
 १४४ । अष्टमेऽष्टौचतुर्विंशत्येव दशमे दश । दद्यात्षोडशपंचपंचाशत्थेनावच्छेदयःक्रमात् । १४५ । तीसपात्ता
 णितावन्तिसंयुतानितिलादिभिः । इति । दिनेदिनेऽञ्जलीन*पुण्यान् दद्यात्प्रेतकारणात् । १४६ । तावद्विष
 क्तैर्वायावत्पिण्डःसमाप्यते । इति । इतिप्रचेतसाचांभिहितम् । मत्स्यपुराणेपयोदानं चोक्तं । १४७ ।
 तस्मान्निधेयमाकाशेद्व्यराजं पयस्तथा । सर्वपापप्रयान्तार्थमधश्चमविनाशनम् । इति । १४८ । निरमिन्मन्त्रेव
 विधानेना*मन्त्रेनपिण्डं प्रदद्यात्* इथापाकाशं*होमोजा*मलिसंज्ञितायावत्तम् । १४९ । योऽन्यथाविवाहो
 म्निवहस्यइतिमनाते । अन्नं तस्यानभोक्तव्यं इथापाको हि सस्यतः । इति । १५० । इहमेप्रमांदिनःप्रचेतसोचनमिति
 मलानार्थं*वचनं दर्शयित्वं वंवावस्थां पयन्ति । १५१ । दशमिरेवपिण्डेऽप्रेतस्यसर्वं*शरीरनिष्पत्तेः सत्रियादीना
 नवत्वेदिने पुनवपिण्डान्दत्त्वा * प्रयाशौचदिनेकपिण्डं दद्यात् ॥ १५२ ॥ प्रयोजनभावात्तादिकामिति *तत्तु

नसाधुयावदाधौचं तावत् * पिण्डभेदकञ्चदश * रितिविष्णुवचनात् ॥ २०३ ॥ दशपिण्डनिष्पन्नसर्वाङ्गः पूर्णभावी
 ब्राह्मणसौवस्या * । सज्जेवद्विधादीनां * यावदाधौचं मिथ्याज्ञाशापितत्वात् ॥ २०२ ॥ यद्विमनातेदशपिण्डैः
 सर्वेषां * सर्वाङ्गपूर्णं स्यात्तथापिपुष्ट्यर्थं * यावदाधौचं तावत्पिण्डं दातव्यं * आह्वानाभावाच्च चृणीषीडास्रात्
 ॥ २०१ ॥ तदर्थं यथावदाधौचं प्रेतस्य * पिण्डोदकदानमवश्यं कर्तव्यं * विष्णु संहितायाञ्चोक्तं ॥ २०४ ॥
 प्रेतस्यग्राह्यं कर्तुं यपुष्टिः प्राज्ञेकतेधुवः । तस्माच्छ्राद्धं सदांकार्यं शोकं तात्तानिरर्थकमिति ॥ २०५ ॥
 अशौचकावेर्षणं * यथाशुचिर्भवति * दुक्तं विष्णुसंहितायाम् ॥ २०६ ॥ ग्रामान्निष्कृत्या शौचान्ते
 कृतशश्व * कर्मणास्तिलककलः * सर्षपकलैर्वाभ्राताः परिवर्त्तितवाससः * सर्वैर्यहं प्रविशेत् ॥ २०७ ॥ तत्र
 शीन्तिकृत्वा ब्राह्मणानाञ्च * विधिवत्पूजनं कुर्यात् * रथास्यप्रेतस्याशौचे * सपिण्डयथैवरेषु * स्तदुक्तं का
 त्यायनैः ॥ २०८ ॥ सूतकेकर्मणां त्रागः सन्ध्यादीनां विधीयते । होमः शीते तु कर्तव्यः पुष्कान्ते नापि दाप्य
 लैः ॥ २०९ ॥ अकृतं चावधेत्स्मार्त्तं पुद्गलावेकं ताकृतं । कृतं वाहावधेद्दत्तं मन्वारं विधानतः ॥ २१० ॥
 कृतमीदं सक्तं दितेषु लोदि कृतं कृतम । प्रोक्ष्यादिकां कृतं प्रोक्ष्यमिति च विधानं ॥ २११ ॥ सूतकेच
 प्रवासेषु चाशक्तौ प्राद्विभोजन । एवमादिनिमित्ते पुद्गलये दित्येव जयेत् ॥ २१२ ॥ न तज्जेत्सूतकेकर्मणां चारी
 स्वकं क्वचित् । नदीचण्डां परयजे न कृच्छ्रादितपश्चरन् ॥ २१३ ॥ पितृणां पिण्डे नैषां दोषो भवति कर्हिचित् ।
 अशौचं कर्मणोऽन्ते स्यात्तद्वत् वाद्व्यचारिणः ॥ इति ॥ २१४ ॥ अत्र सर्वेषां निरग्निगान्धिकानां * सपि
 ण्डानामशौचे सन्धादित्रागः * सान्निर्गच्छेयम् आदिना शीतेऽग्नौ सौ * होमः कर्तव्यः स्मार्त्तं * अग्नौ त्वज्जुतान् ॥ २१५ ॥
 कृताकृतान्ते वा कृतान्ते * त्वन्वारम्भविधानेन वा * होमः कर्तव्यः ॥ २१६ ॥ इति अथासौख्यकर्मनिरतः सान्निर्गच्छेयम् * यद्विज
 यत्स्वकर्मणां प्रवृत्तः * स्यात्सन्तत उक्तविधिना दग्धः पापान्मुक्तो दग्धः पिण्डैः प्राग्देहं प्राप्नोति ॥ २१७ ॥ यस्य स्व
 धर्मात्प्रवृत्तो * ब्राह्मणोऽप्येतोक्तं * विधिना दग्धो भवति ॥ २१८ ॥ सद्यः परकपिण्डं दाने न लब्धश्चरीर * उल्का
 सखीनां भवान्ताशौपि शाचः स्यात् ॥ २१९ ॥ तथैव च त्रियः कटपूतनः * नन्माऽमेधः कृणपाशौ * पिशाचो भवति तथा * वै
 श्वीमेधाश्च ज्योतिकः * नाम पूयभुक् मिशाचः स्यात् ॥ २२० ॥ शूद्रोऽपि स्वकाश्चमाश्चुतोऽस्तः * शैशालाको नाम पूयभुक्
 पिशाचो भवतीति * द्वादशधा धाये मनुर्नैव वक्ष्यते ॥ २२१ ॥ वान्ताश्चुल्काश्चः प्रेतो विप्रो धर्मात्स्वकाश्चुतः ।
 अमेधः कृणपाशौ च त्रियः कटपूतनः ॥ २२२ ॥ मैत्राक्षज्योतिकः प्रेतो वैश्वी भवति पूयभुक् । चैशालकश्च भव
 ति शूद्रो धर्मात्स्वकाश्चुतः । इति ॥ २२३ ॥ तदेतत्पिशाचत्वविमोचनार्थं * पिण्डे तत्प्रसादार्थं * सपिण्डौ * करणा
 न्ताशिशूराणि * सख्यैश्च निभिरुक्तानि ॥ २२४ ॥ तदा दशग्राहादिदिनं लिखितेन * महर्षिणा तूच्यया ॥ २२५ ॥
 यस्मिन् प्राशौ गते सूर्या विपत्तिः स्याद्विजम्भनः तस्मिन् न निकर्त्तव्यादानपिण्डोदकक्रियाः ॥ २२६ ॥ यस्मिन् प्राशौ गते सूर्यो
 यः * यस्मिन् द्वात्रिंशद्विनितीथी * विजम्भनो विपत्तिर्मरणं स्यात् ॥ २२७ ॥ मृतस्य तस्य दिजस्य * तस्मिन् विधानपिण्डोद
 कक्रियाः * शूद्राश्चारिणः कर्त्तव्याः ॥ २२८ ॥ इत्यादिशूद्रमौसिकपाप्मासिकादिषु पुनरादिक्रियाणां दिननि
 यमः ॥ २२९ ॥ ग्रन्थार्थतो विजानातीत्यादि * नोक्तो यस्य स तको स * तस्मिन् वाहनिश्व दग्धमात्वा * यश्चिः सन्
 ग्राह्यः कुर्यात् ॥ २३० ॥ न ह्यशुचिः कर्मसमो भवति * एष मृतो दिनो ग्राह्यः * विधिः सान्निर्गच्छेयः सतः * किन एवपि त
 होमस्य * मातुः मरणे सम्भवति ॥ २३१ ॥ न तपितरादशग्राह्यं कृतं * दिनं सम्भवति पितृ * मतोऽपि पितृणां धिकारात्

*असूतकित्वां सम्भवात् ॥ २१२ ॥ पितृमरणे त्वांश्यादिदिन *सक्तं कातायायनेन ॥ २११ ॥ ग्राह्यामग्निमतः काया
 *दाहादेकादशेऽहनि । प्रातामिदं कन्तुर्गर्भोत्पत्तौ तेऽहनि सवर्द्धा ॥ २१४ ॥ दौर्दयप्रतिमास्यानि आहं प्राप्तासिने
 तथा *सपिण्डीकरणञ्चैव एतानि आहणोदय ॥ २१५ ॥ इति ॥ अंतर्प्रसीतेऽहनीतावर्तते *तेन षोडश्यादधानि
 च *प्रसीतेऽहनि कर्त्तव्येति निरग्ने मरणमार *भग्यौ च पञ्चते रेवेवं ॥ २१६ ॥ एतेन गौचान्तात्परदिने त्वांश्याहं
 कर्त्तव्यं तद्दिने *ह्यगौचप्रतिवन्धका *न ह्यगौचिः कर्त्तव्यधिकारी भवति ॥ २१७ ॥ तस्मात्तदगौचान्तात्परदिने त्रिपञ्च
 वाक्ये कादशांशः *तत्पथमाह कर्त्तव्यमादय आहं विहितं स्यात् ॥ २१८ ॥ लघुहारीते कर्त्तव्यं *आह विष्णुसप्त
 तपन्ते नृताहोऽविदिते तथा । एकादश्यां प्रकर्त्तव्यं तद्व्यापत्ते विधेयतः । इति ॥ २१९ ॥ अगौचान्ते चतुर्दश्यामोक्तं
 यथा च यथागौचवापगमे *उज्जातः उपजालित *पाणिपादप्राचान्तस्तु ॥ २२० ॥ एवं विधानं ब्राह्मणान्यथाय *क्तादृक्
 खान्गममालांश्च *लङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयेत् ॥ २२१ ॥ एकवन्मन्वानूहेतै * कोद्विडच्छिष्टसन्निधा
 त्रिकमेव तन्नाम *गौचं भागं पिण्डं निष्पीयेत् ॥ २२२ ॥ भुक्तवत्प्राञ्छणे शु * दक्षिणया प्रजिते शुभे तनाम *गौत्रा
 भां दत्ताक्षयोदकः ॥ २२३ ॥ चतुरङ्गुलद्वयीतां वदन्तरा * स्तावदधः खातां वितस्ता *यतास्तिस्रः कर्षूः कर्त्तव्यात्
 ॥ २२४ ॥ कर्षूः समीपेऽग्नित्रय *उपसमाधाय परि *स्तीर्य चतस्रैः के कसि *नूतितयं जुहुयात् ॥ २२५ ॥ सोम
 प्रपिबन्ते स्वधानमः *अग्नये कवावाहनाय स्वधानमः *यमायाङ्गिरसे स्वधानमः ॥ २२६ ॥ स्थानत्रये च *माग्वत्
 पेण्ड *त्रयं निष्पीयेत् ॥ २२७ ॥ अन्नदधिषूतमधुभिः कर्षू * त्रयं पूरयित्वा तदिति जपे * देवं नृतां हे प्र
 तमासं कर्त्तव्यात् ॥ २२८ ॥ इति सामिनिर्निकर्त्तव्यं कोद्विड *आहुक्रियाक्रमोक्तो *याज्ञवल्क्येन निरग्नि *कर्त्तव्यो
 द्वेष्टाश्च *क्रियाक्रमोक्तो यथा ॥ २२९ ॥ एकोद्विडं दैवज्ञानमेकार्षे कपवित्रकम् । आवाहनाग्नौ करणरहितं ह्यपस
 यवत् ॥ २३० ॥ उपतिष्ठतामतां दद्यात्स्थाने विप्रविसर्जने । अभिरमतामिति वरेद् द्रुष्टुं इति ॥ २३१ ॥ अहनि चर्त्तव्यं प्रतिमासञ्चतसरम् । प्रति सवत्सरञ्चैवमादयेकादशेऽहनि ॥ २३२ ॥ पिण्डांश्च गो
 जविप्रेभ्यो दद्यादन्मौजवेपिवा । प्रक्षिपेत्सत्सविप्रेषु द्विजोच्छिष्टं नमाजयेदिति ॥ २३३ ॥ गोभिले नचापुता *मर्थो को
 द्यमेक *पवित्रमे कोद्विडं एकः *पिण्डोऽनावाहनं नाग्नौ *करणं नात्र विश्वदेवाः ॥ २३४ ॥ स्वदितमिति तस्मिन्प्रः *
 स्वदितमित्युक्तान् *उपतिष्ठतामिति च * स्थानेऽभिरमतामिति विसर्गं ॥ २३५ ॥ अभिरताः स इति प्रतिवच
 *मिते तत्प्रेतस्याहमिति ॥ २३६ ॥ अथ मार्कण्डेयपुराणे चैकोद्विडं आहं मदीलसयायथोक्तं * पुत्राय तदपि वा
 प्रदद्यात् ॥ २३७ ॥ नृताहनि चर्त्तव्यमे कोद्विडं शृणुष्वतत् । दैवज्ञानं तथा कायार्थं तथैव कपवित्रकम् ॥ २३८ ॥
 आरोहणं न कर्त्तव्यं मग्नौ करणवर्जितम् । प्रेतस्य पिण्डमेकं दद्याच्छिष्टसन्निधौ ॥ २३९ ॥ तिलोदकञ्चाप
 वां तन्नाम करणान्वितम् । अक्षय्यं ददकस्येति स्थाने विप्रविसर्जने ॥ २४० ॥ अभिरमतामिति त्रयाद् द्रुष्टुं इति
 तताः सः । प्रतिमासं भवेदेतत्कार्यं मावत्सरं नरैः ॥ २४१ ॥ इति ॥ आग्नेयपुराणे चाग्निः * वशिष्ठो यो
 च यथा । एकोद्विडं प्रवक्ष्यामि त्वं पूज्यं वदामहेत् ॥ २४२ ॥ एकं पवित्रमेकार्षे भेकविण्डं प्रदापयेत् । नावाहना
 करणे विश्वदेवानां वाह ॥ २४३ ॥ तस्मिन् स्वदितमिति वरेत् स्वदितं द्विजः । उपतिष्ठतामिति च यं विसर्गं
 अभिरमताम् ॥ २४४ ॥ अभिरताः स इति परे षेपं पूज्यं वदामहेत् ॥ २४५ ॥ इति याज्ञवल्क्यस्मृतिसंमार्कण्डेया
 यपुराणयोश्च * अग्नौ त्वे कोद्विड * एव विप्रविसर्जने * अभिरमतामिति वदेदिति ॥ २४६ ॥ तत्रांश्वलायन

नृपपरिधिष्टे * प्रेतपादेषु सर्वेषु स्वस्थानाभिरमताम् । स्वस्त्यविजृम्भे वं सकृत्प्रणवर्जितमिति ॥ १६० ॥
 एतद्वचनवर्णनात् * ये प्रमादिनोभाषन्ते * स्वस्त्यस्त्वितानेन प्रणवर्जितं न विप्रविसर्जनं प्रेतपौत्रेषु ॥ १६८ ॥ अभि
 रमतामिति विसर्जनं तस्य वत्सरिकश्राद्ध इति * तद्धेतुमिति ग्राह्यपरः ॥ १६९ ॥ सोपिनां प्रमादीयत् * आश्रयाय
 नृपपरिधिष्टे * वचनं नोपपादते पांवाख्यानं * ह्येतत्कृते दत्तवाच ॥ १७० ॥ दत्तवचनानेव पार्श्वे ऽभि * रमता
 मित्यनेन विप्राणां * विसर्जनं प्राप्तत्वां * देकोद्धिष्टे पितृयात्वात् ॥ १७१ ॥ सर्वं आश्रिताधारणं प्रतिषिद्धपपत्ते
 रितितदपि प्रमादवचनं * प्रेतश्राद्धे हि स्वधाभि * रमतां प्रणवानाम् ॥ १७२ ॥ निषिद्धं तोनपार्श्वे * कश्चमे को *
 हिष्टे तथा लभ्यते * सर्वं आश्रिताधारणे च * प्रेतश्राद्धे स्वधादि * निषेधपपदत्ते ॥ १७३ ॥ तद्व्याप्तौ । अथप
 नोत्सर्गक्रियाप्रकरणा * द्वाश्रयाय नृपपरिधिष्टे * वचनमप्यनोत्तद्विपुल * कर्त्तव्यं प्रेतश्राद्धविषयं प्रेत्य ॥ १७४ ॥
 सङ्ग्राह्यादिदाने स्वधाकारं न * कर्त्तव्यं नमस्कारेण कर्त्तव्यं * दभिरमतामिति च * वि * विसर्जनं न कर्त्तव्यं * स्वस्त्यस्त्वि
 तितत्कर्त्तव्यं ॥ १७५ ॥ प्रणवर्जितमन्त्रे * प्रेतश्राद्धानि कर्त्तव्या * दितिसर्वं आश्रितानेव * निषेधोपपत्तिश्च ॥ १७६ ॥
 मनुनाचोक्तं द्वितीयाध्याययथा * नाभिवाह्यारवेदुःस्वधानि नयनाग्ने । शूरे न हि समस्तावद् द्यावद् देवजायते इति
 ॥ १७७ ॥ इति स्वधानि नयने * श्राद्धेषु नोत्सर्गवे * द्वाभिवाह्यारविधाने * प्रणवसूधाभिरमता * मितेपां वर्जनं च
 क्तं ॥ १७८ ॥ पूर्वे प्रापयिष्यं प्रमादसिद्धि * योश्च वल्लभेन यदे को * हिष्टं देवहीनमित्यप * क्रमस्य पण्डितैरुक्तं *
 चक्रासूयनेव चोक्तम् ॥ १७९ ॥ एतत्सपिण्डीकरणे को हिष्टं स्त्रियाचपि । तथा । नृते ऽहनिर्दत्तव्यां प्रतिमासं
 वत्सरम् । प्रतिवत्सरं चैव दद्यात्तदेकादशे ऽहनि ॥ १८० ॥ इति तस्मात्प्रासां वत्सरिकं * श्राद्धे भिरमतामिति *
 वाखातां प्रमादयेति ॥ १८१ ॥ श्राद्धं कृत्वा वर्जनो यः * कर्त्तुं लिखितेन यथा * श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे * यस्तु भुञ्जीत विदु
 लः । पतन्ति पितरस्तस्य लुप्यन्ति षोडशक्रियाः ॥ १८२ ॥ श्राद्धं कृत्वा च भुङ्क्ते च योऽध्वानमधिगच्छति । भवन्ति पित
 रस्तस्य तस्मात्पांशुभोजनाः ॥ १८३ ॥ पुनर्भोजनमध्वानं भरोधायनमथ पुनर्दानं प्रतिग्रहं होमं श्राद्धं कृत्वा
 वर्जयेत् ॥ १८४ ॥ अध्वगामी भवेदन्धः पुनर्भोक्ता च वायसः । कर्मकृष्णायतदासः स्त्रीगमने च यूकरः ॥ १८५ ॥
 इति श्रयात्रिजिघासमते तत् * भगवता विष्णुनोक्तं * मेवं विधानं ब्राह्मणान् भोजयेदिति ॥ १८६ ॥ तत्कथयत्पपदत्ते य
 स्य पितृ * सोमिकोच्यते तस्य * तदग्निहोत्राग्निनादाहोत् * पुत्रोदयः सर्वं तद्वत्तन्मावाप्तिरग्नयः ॥ १८७ ॥ निरग्नीना
 मन्त्रमभ्युक्तं हि * भगवता विष्णुना यथा ॥ १८८ ॥ योऽन्धहीनो विवाहाग्निं गृह्यत्यह्निमनाते । अन्नं तस्य भोक्त
 वांश्च पाको हि सचतः ॥ १८९ ॥ दद्यात्पाकं तं भुञ्जानः पायश्चित्तं चरेद्भिजः । प्राणान् च त्रिराशसं हतं प्राशवि
 शुधयतीति ॥ १९० ॥ मन्त्रविभाजोक्तं * राजन् हरते तेजः शूद्रांस्तं ब्रह्मचर्यसमिति ॥ १९१ ॥ अङ्गिरसात्कृतं य
 था * दुष्कृतं हि महप्रणामान्नमाश्रित्य तिष्ठति । यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्रितिकुलिषं ॥ १९२ ॥ ब्राह्मणां चै
 • दरिद्र्यं च त्रियान्ते पयस्कम् । वैश्यान्ते नद्यूतं शूद्रान्ते नरकं ध्रुवम् ॥ १९३ ॥ सत्यमेतद्व्यङ्ग्यं तन्नेयमेव * वयव
 स्थायः साग्निकस्तस्यावजा * भ्रातरः स दारापताः ॥ १९४ ॥ पुत्राश्च स दारापताः क्षीयन्ति * वाग्निना साग्निकत *
 क्रियया क्रियासिद्धेः * इत्येकं क्रियानधिकारात्तेषामन्ने दोषो नास्ति ॥ १९५ ॥ सद्यदाच्यते तदा * तस्याते नाग्निना
 दाह्यः * तदग्नौ भावे तत्तत्क्रियाभावात् * रामान्ते * श्राद्धं काया मनग्निकत्वात् ॥ १९६ ॥ तदुक्तं च पश्चेत्तसा
 तद्व्या * आपदानग्नौ तीर्थेषु * चन्द्रसूर्यपक्षे तथा । श्रीमद्ग्राहं हिजं काया * शूद्रेण तु सदैव वीति ॥ १९७ ॥

उग्रनसाचोक्तं यथा । अननिरुद्धगोवापि तथैवव्यसनाम्वितः । आमग्राङ्गिजः ऊर्ध्वाङ्गः प्रलससदैवहीति ॥ २८ ॥
 तेनान्तरण्याम्बु वेक *मात्रापङ्क पयःपङ्क * केवलवह्नि नाकन्द * पङ्क प्रलम्बस्त्रेदिकं * धन्वू द्रव्येपिगतं हिजं भीजः ।
 ग्राङ्गेतद्वाङ्गानभोजयेदिति * ऊक्तमापस्तम्बिनयथा ॥ २८ ॥ आममांसं मधुचृतं धानाः सौरं तस्य वष ।
 उद्धस्तक्रं समं पाङ्गं निष्ठते नापिषू दृतः ॥ १०० ॥ याकं मांसं नृणां निदम्बु नृः सक्तवस्त्रिलाः । रंसाप्रलानिपि
 णीकं प्रतिपाद्यानि सन्तः ॥ ७०१ ॥ सचैवं सपिण्डीकरणान्तं पितुः * ग्राङ्गं * लायद्वि वाहिकाग्नि * * श्रीयात्
 सोऽग्निं देसमन्वि तुः सात् ॥ ७०२ ॥ ततस्तस्यमाता चेन्मि धृतसच * पन्थार्थं तोविजानाति * वेदमङ्गः समन्वितं *
 सकल्पं सरहस्यं * क्रियां वा * चे न्नसूतकी ॥ १०३ ॥ तदा मातृव्यं दं धावा लायव * स्पर्शाभौ चरुत सस्मि * चै वदिनं कृत
 तिथौ ॥ १०४ ॥ परकं दलादाग्राङ्गं * वै वाहिकान्मोपङ्क नान्नं नैव * समिधेण ऊर्जितं ७०५ तथायः सामिक एकाहौ शौची
 स्यात् * सोपी को जीतपरं वै वाहिकाग्नी * पङ्क रन्मैः समिधौ रादं * ग्राङ्गं ऊर्ध्वात् ॥ १०६ ॥ लघुहारीते च वक्तुं *
 सपिण्डीकरणं यावत् * प्रेतग्राङ्गानिषोडश * पङ्कान्ने नैव कार्यं णि * समिधेण हिजांतिभिरिति ॥ १०७ ॥
 एषविधिः पितृहीनसमादरेव * सव्यवतिनतपिठः * सति हि पितरिव हि ग्रहणाभात् ॥ १०८ ॥ द्विजानां
 सगन्माभिवेलाभयं * सामिकानां तीर्थं चन्द्रार्कं पश्ये * चापदिचां मान्द्रु म्मं कार्यं मिति ॥ ७०९ ॥ अतोऽन्य
 त्तैवाहिकान्मोपङ्क न्नैः * ग्राङ्गं कर्तव्यं मितः । म * ग्राङ्गं न सदा हिजः कार्या * ग्राङ्गेण * सदैवामग्राङ्गं कार्या ॥ ७१० ॥
 तद् क्तं प्रवेतसाहि * आपदं न ग्नौ तीर्थेषु * चन्द सूर्यं पश्ये तथा । आमग्राङ्गं द्विजैः कार्या * ग्राङ्गेन तु सदैव हि १११
 इति न वक्तुं सामिके पङ्कान्ने न * ग्राङ्गं कार्या मिति चेत्तत्रोच्यते * मनुना हि स्वयं वक्तुं ७१२ । वैवाहिकेऽग्नीऊर्ज
 तत्पङ्कं कर्मयथाविधि । पञ्चयज्ञविधानञ्च पत्तिश्चा म्वहिकौ गृहीति ॥ ७१३ ॥ इति वैवाहिकान्मोपङ्कं हि * हि
 जानामन्नमन्मतादिवद्भव * तान्यथाव्यापाकः स्यात् ॥ ७१४ ॥ व्यापाकस्त्वभक्ष्यं तद्भुक्ता प्रायश्चित्तं कार्या * नरैः पि
 ठदेवताभिः * रभक्ष्यं किं भोक्तव्यं तत्कर्मचनसिधातीति ॥ १०० ॥ आपस्तम्बाग्निरोतिभिर्भुक्तं यथा * अन्नं तं ब्राह्म
 णस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयःकृतं । वैशाख्यचाक्षमेवात्र ग्राङ्गं रुधिरं ध्रुवम् ॥ ११६ ॥ वैश्वदेवे न होमो न देव
 तादाक्षेनैर्जपः । अन्नं ते न विप्रान्न नृग्यजुः सामसं स्कृतं ॥ ११७ ॥ वावहारां उपर्व्येण धर्मेण वृत्तिभिर्जितम् ।
 क्षत्रियान्नं पयस्ते न भूतानां पालने न च ॥ ११८ ॥ स्वकर्मणा च धर्मै रनुसृतात्मयत्नितः । खल्ययशसि तिथि न वै श्रा
 न्नं ते न संस्कृतं ॥ ११९ ॥ अज्ञानतिमिरान्धसामदोपानरतस्य च । रुधिरं ते न श्राद्धं विधमन्त्रविवर्जितम्
 ॥ १२० ॥ इति ॥ आपस्तम्बिनचोक्तं * ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्णम् । वैशाख्यस्य ह्येवाद्यां ग्राङ्गं सान
 कदाचम ॥ १२१ ॥ इति ॥ अत्रिषं हितायाश्चोक्तं * घोऽगृहीतृ त्रिवाहान्निं गृहस्थः तिमनोते । अन्नं तस्य न भोक्त
 वं व्यापाको हि सक्तः ॥ १२२ ॥ व्यापाकं हि भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरे हिजः । प्राणां पृष्ठत्रिरायसः घृतं प्रायश्चि
 धति ॥ १२३ ॥ इति विष्णुसंहितायाश्चोक्तं * गृह्यायमी वैवाहिका * ग्नौ पाकयज्ञानुश्रयात् * सायं प्रातश्चाग्निहोत्र
 मितः ॥ १२४ ॥ वासिषंहितायाश्चोक्तं * तदा रोहिणि पत्नीभ्यां कृतुं वेष्मां नृहं वसेत् । स्वगतं वित्तमासाहं वै
 तां नानी नृनृपापयेत् ॥ १२५ ॥ स्मर्त्तुं वैवाहिके वह्नौ श्रोतुं वै तौ लिकाग्निषु । कर्मकुर्यात् प्रतिदिनं विधिवत्
 प्रीतिपङ्क इति ॥ १२६ ॥ याज्ञवल्क्येनापुः १ * कर्मस्मर्त्तुं विवाहाग्नीऊर्जोत्तमः १२७ ॥ दायकालगतं ना
 पिषोः तस्यै तालिकाग्निषु ॥ १२७ ॥ अथ वै तानिकाग्निषु ति * वज्रवचनं वैदिकाग्नि * दायाग्निं वै दृताग्निं गृह *

दाहाग्निं प्रितिष्ठापनार्थं ॥ १२८ ॥ विवाहाग्निं सुसहपत्न्यारण्यं * मथित्वीदयापितोवद्भिः * विधिनागृहीतएव ॥ १२९ ॥
 एभ्योनीगिर्गुरसंस्कृतत्वाद्वा * गृहस्यस्तत्रकर्मणि न उच्यते * गृहीताग्निताग्रे ब्रह्महमवति * इति ते पञ्चा
 गृयोद्विजातीनां ॥ ७१० ॥ नवमे तत्रादिभुतयापि * ब्राह्मणभोजनं नोपपद्यते * तेषु भोक्तुर्दोषयुते ॥ ७११ ॥ उ
 क्तञ्चापस्तम्भे न तु * जम्बूप्रवृत्तिसंस्कारेऽप्यशनं न च भोजनम् । असपिण्डेन कर्त्तव्यं चूडाकार्या विशेषतः ॥ ७१२ ॥
 याजकान् नश्नवन्नाहं सपक्षे चैव भोजनं । स्त्रीणां प्रथमगर्भं च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ७१३ ॥ ब्रह्मोदाने च नृजे च सीम
 न्नोन्नयने तथा । अथवाहो न तत्राहो भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् इति ॥ ७१४ ॥ अग्निना पुनर्कृतं यथा * नवग्रहादेः त्रिपक्षे च
 याण्यां सैमासिकाब्दिके । पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्तेऽनापदिद्विजः ॥ ७१५ ॥ चान्द्रायणं न वश्याहो पराको
 सके तथा । त्रिपक्षे चैव कृच्छ्रः सप्ताष्टाष्टासां सैमासिकं चैव ॥ १२९ ॥ आब्दिके पादकृच्छ्रः सप्ताष्टाष्टासां पुनराब्दिके । ब्रह्मचर्य
 मनाधाय सासत्याहोषु पर्वसु ॥ ७१७ ॥ एकादशे त्रिपक्षेऽव्येयसु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः । पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्म
 लोकं गता अपि ॥ ७१८ ॥ एकादशाहोऽहोरात्रं भुक्त्वा स च येन गृहम् । उपोषाद्विधिवदिप्रः कुषाण्डौ जुहुया
 द्दष्टम् ॥ इति ॥ ७१९ ॥ अथ नवग्रहाद्वाद्याजकं देवप्राणसां सैमासिकानि चाब्दिकं सर्वं * सपिण्डीकरणं
 प्रथमं * द्वितीयाद्याब्दिकं चेति ॥ ७२० ॥ एकादशे त्रिपक्षेऽव्येयसु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः * इति वचने सामाना * तोऽ
 व्येयस्याहो भोजनं प्रतिषेधात् ॥ ७२१ ॥ उवग्रहाद्वादिषु भोजने कर्मणे * प्रायश्चित्तविधाने परवचने * त्वाब्दिकप्राय
 श्चित्ते प्रथयाब्दिकं * पुनराब्दिकमभिधानेन विवरणात् ॥ ७२२ ॥ प्रमादिनस्याकार्यं * दाब्दिकग्रहाहभोजने
 प्रायश्चित्तविधाने तूक्तं ॥ ७२३ ॥ आब्दिके पादकृच्छ्रः सप्ताष्टाष्टासां देकाहः पुनराब्दिके * इति तत्राब्दिकं खलु * द्वितीयप्रा
 णसांसिकं * पुनराब्दिकं सपिण्डीकरणं ॥ ७२४ ॥ ततः परं पतयाब्दिके * भोजने दोषो नास्तीति * तदयुक्तमिति व *
 तत्परवचने हि * सामाना एवाब्दिकं * ग्रहाहभोजने दोष उक्तः ॥ ७२५ ॥ एकादशे त्रिपक्षेऽव्येयसु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोकं गता अपीति ॥ ७२६ ॥ सर्वस्मिन् वाब्दिके ग्रहाहभोजने दोषवचनां स्यात् त्राब्द
 पदेन * द्वितीयप्राणसांसिकसपिण्डीकरणे * वक्तुं शक्यते विवरणाभावात् ॥ ७२७ ॥ अपि च प्राणसांसिक इति * पदे न हयोऽ
 प्राणसांसिकयोर्लाभः * उक्त आब्दिकपदेन * द्वितीयप्राणसांसिकश्चातवार्थः ॥ ७२८ ॥ प्राणसांसिकं कृच्छ्रो द्वितीयप्राणसांसिकं
 सैखलाब्दिके तु * पादकृच्छ्र इत्यर्थः चेत् ॥ ७२९ ॥ तर्हि द्वादशमासिकं * मपयाब्दिकश्चातवार्थः * मासिके पराकः पा
 द * कृच्छ्र आब्दिके स्यादिति विषये प्रार्थः ॥ ७३० ॥ द्वितीयप्राणसांसिकं तु * पुनराब्दिकश्चातवार्थः * तत्रैकाहः प्रायश्चि
 त्तः ॥ ७३१ ॥ यथाभवतां पतयाब्दिके दोषा * भावस्तथा मपि सपिण्डीकरणे * आब्दिके दोषाभाव इति वक्तव्यं ॥ ७३२
 अपरश्च दोष एष * प्राणसांसिकत्वं यत्र स्यात् * तत्र कथमाब्दिकत्वं ॥ ७३३ ॥ यत्प्राणसांसिकं भवं तत्क्रि * मव्येयसु भव * वक्तुं श
 क्यते तत्र चेत् * प्रथममासापेक्षया । द्वादशमासं भवत्येनाब्दिकं स्यात् ॥ ७३४ ॥ प्रथमप्राणसांसिकवाधाने तु * प्रा
 णसांसिकमित्युच्यते * द्वादशमासिकमपि तथैवाब्दिकं भवति ॥ ७३५ ॥ तस्मादाब्दिकपदेन * द्वितीयप्राणसांसिकं
 भि * धानमसाधु न च कौरपिमहर्षिभिः कृत्वापि द्वितीयप्राणसांसिकमाब्दिकं कृतं ॥ ७३६ ॥ एवञ्च प्राणसांसिके आब्दिके प्रा
 णे जगतात्प्राणैरेव चेतानां वचनं यत् * आब्दिकपदं द्वितीयप्राणसांसिके प्रयोजितं प्रमादेन ॥ ७३७ ॥ तथा च
 प्रेतग्रहादौ ब्राह्मणभोजनं नोपपद्यते * कथं ग्रहाहं सम्पद्यते ॥ ७३८ ॥ सतामेतदुक्तं ये तु * पङ्क्तिर्वापनां क्रा
 श्मणाः * प्रीताः प्रीतयः प्रायश्चित्तं तानेव * भोजयेद्दधितस्तत्र प्रीतयः स्तदा ॥ ७३९ ॥ अथ मये ब्राह्मणे तत्तच्छास्त्रं *

कर्मात्तदुक्तं यथा ॥ ७७ ॥ आश्रयानामसम्पत्तौ * कृत्वादर्भमयान्दिजान् । आश्रयं कृत्वा विधानेन * पसादिपेतदप्येत
 ॥ २६१ ॥ ऊर्ध्वं * शोभवेद्वाङ्मात्रमन्वेष्टुविष्टरः । दक्षिणावर्तकोद्राविमावर्तसुविष्टरः ॥ २६२ ॥ सप्तमिर्नवमि
 र्वापिसोऽङ्गनयवेष्टितम् । ओंकारेणैवमन्त्रेणदिजः कर्मात्तदुक्तं जन्म ॥ २६३ ॥ यद्यश्नात्तन्निष्ठः * तन्मन्त्रे
 भवतीत्यथा । दम्भसङ्घानविहितो विष्टरः स्तरणं पुपि ॥ २६४ ॥ यद्ययस्ययथाकयाचिदापदा * यदिचादिनेका
 ज * नभवतितदास्य * किं विधानमिति चेत्तत्रोच्यते ॥ २६५ ॥ लघुशरीरैतसं कृतायाः कर्मा * आङ्गविष्टुं सत्तपस्ते
 ताः ॥ विहितेतथा ॥ एकादश्यां प्रकर्षितं कर्मापक्षे विधीयते ॥ २६६ ॥ षट् त्रिंशन्मते तु यथा * मासिकेचादिनेका
 हिसम्पत्तिर्नतसूतके । वदन्तिपक्षीतत्कर्मा * दर्थं चापितिवचनं ॥ २६७ ॥ मासिकयादिनेका * वाङ्मिकया
 जदिवसे * यदिदत्तसूतकस्यात् ॥ २६८ ॥ तस्याशौचकण्ठोपराहे तदा * मासिकमाङ्गिक * यथात् * दर्थं मावासा
 यामपि * विचक्षणं कर्मा * नत्वनत् ॥ २६९ ॥ भागुरिणाभिहितं * प्रतिसम्पत्सरस्यादमशौचात्पतितस्यत् ।
 मलमासे पितृकार्या मशौचापगमेऽहनि ॥ २७० ॥ नवयस्यमलमासे विद्यते * तस्य * कर्मा * इति चेत्तत्रापा
 चते ॥ २७१ ॥ भागुरिणापुक्तं यथा * जातकर्मणि यच्छास्त्रं नवश्राव्यतस्य च । प्रतिसं वत्सरमासं मलमासे पितृकृतं
 ॥ २७२ ॥ अत्रनवश्राव्यमिति आद्यादधं * यस्याशौचान्तिदिनं मलमासे * भवतितस्य नवश्राव्यं * मलसाधेयिजात्
 ॥ ७७३ ॥ पैठौनसिमेकां यथा * मलमासे नतानान्मश्राङ्गं यत्प्रतिवत्सरं । मलमासे पितृकृतं नानेकां नैतर
 त्व ॥ २७४ ॥ अथाविहितेन ताहे * कर्मा * कादश्यामिवागवकाया * तदङ्गं वदस्यतिना ॥ २७५ ॥ नञ्चायते
 नतास्ते तपोधितेसं स्थितेसति । मासस्ये तत्प्रतिविज्ञात स्तदर्थं स्यात्तुतेऽहनि ॥ २७६ ॥ दिनमासौनविज्ञातौ
 मरणस्ययदापुनः । प्रस्थानदिनमासौतपाशौतसाक्रियाविधौ ॥ २७७ ॥ भविष्यपुराणोक्तं * दिनमेवदजानीति
 मासं नैवदतस्यत । मार्गशीर्षेऽथवाभाद्रे माघे वातद्दिनं भवेत् ॥ २७८ ॥ यमेनचापरकृतं * नतस्य नमोऽज्ञा
 यातद्दादश्याधि की । प्रेतावधारणं तस्य कर्त्तव्यं चतवान्मरिः ॥ २७९ ॥ यन्मासि यददश्यातस्तन्मासितद्वमत् ।
 दिनान्ते कृत्स्नं यथापादस्यायवाङ्गः ॥ इति ॥ २८० ॥ अथातजिज्ञास्यमिदं * यस्य श्राद्धकर्त्ताद् श्राद्धं कृत्वा *
 मोहादासस्याहान्याद्यादि * मासिकादिश्राद्धं न कर्मात् ॥ २८१ ॥ संवत्सरे सपिण्डीकरणे मासे * मासिकादि
 कदा कर्मात् * ततोच्यते संवत्सर * मधेयानि पतितानि * कथा कादश्यां कर्मात् ॥ २८२ ॥ ततो नततिथीतस्य * सपि
 ण्डीकरणं कर्मा * नतसं वत्सरे पूर्ण * सपिण्डीकरणदिने * सर्वाणि श्राद्धानि कृत्वा * सपिण्डीकरणं कर्मात् ॥ २८३ ॥
 अपर्याप्तास्तु प्रतीता कर्मा विहि * त्रिंशद्दिनादिमासे कदाद्यादि * मासिकप्रतिषेधात् ॥ २८४ ॥ एकादश्यादश्या
 वेतिवचना * द्यस्मिन्कस्मिन्मासे * यस्मिन्कस्मिन्दिनेकादश्यादि * दशमासिकं विहितं ॥ २८५ ॥ कात्यायनेन स्वसं
 कृतायां सर्व * महर्षीणामसृष्टार्थं वचनं * सृष्टार्थं नैतत्तत्र * योज्यं श्राद्धानि ॥ २८६ ॥ श्राद्धमनिमतः कार्या * द्वा
 हादेकादश्यादिऽहनि । प्रात्याङ्गिकं कर्मात्तत्रोत्तेऽहनि सर्वदा ॥ २८७ ॥ दादश्याप्रतिमास्यानिश्राद्धं प्राक्मासिके
 तथा । सपिण्डीकरणे वएतानि श्राद्धादश्या ॥ २८८ ॥ एकादश्याप्रमाणमासा यदासारपिवादिभिः । नू
 नाः संवत्सरे चैव श्राद्धां प्राक्मासिके तदा ॥ २८९ ॥ यानि श्राद्धां श्राद्धानि अपुत्रस्य तरेण । एकस्मिन् श्राद्धे
 यानि सपुत्रस्यैव सर्वदा ॥ २९० ॥ एकादश्यापिनिमित्तं श्राद्धं श्राद्धं यथाविधि । प्रश्रुतांश्चिमान् पुत्रोमात्रः
 पिनासपिण्डानाम् ॥ २९१ ॥ इदयानीतानेमापुत्रकस्य * पञ्चदश्यादधानि कस्मिन्दिने * विहितानि पुत्रवतस्तत्

ॐ नमः ॥ ७२२ ॥ मासिमासिसप्ततिसं प्रति * चाद्यग्रहादधोत्तरादाद्याह च * द्वादशग्रहाधिकानिकृत्युक्तानि ॥ ७२३ ॥
सांनिध्यः पुनस्तृतीयग्राह्यात् सर्वग्राहिणी * ग्राह्याणि कतिदिनं कुर्यात् * तदेवविष्णुने काहे दादयश्च * द्विवर्षम् ॥ ७२४ ॥
एवं ऋताह प्रतिमासं कुर्यात् * संवत्सरान्तरे प्रतीत्यं * तत्पित्रे तत्पितामहाय * तत्प्रपितामहाय च । ब्राह्मणान्
देवपूजना * भोजयेदित्यादिभिः सपिण्डीकरणकृत्वा पुनरुक्तं ॥ ७२५ ॥ * सपिण्डीकरणं मासिकाया व * द्वादशाहं
ग्राह्यं कृत्वा * तयोद्देशे श्रद्धिवाक्यार्थात् । मन्त्रवर्जं हि यद्राष्ट्राणां दादयेऽस्ति ॥ ७२६ ॥ संवत्सराभ्यन्तरे यद्वा
धिमासी भवेत्तदा । मासिकार्यं मासमेकादिनमेकादशैवेत् ॥ ७२७ ॥ सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्या मेवं तथा भवेत् ।
धावञ्जीवंतथार्थाच्छ्राद्धं प्रतिवत्सरम् ॥ ७२८ ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सरात्कृतम् । तस्याप्य
न सोदकश्च दद्यादपि द्विजघ्नने ॥ ७२९ ॥ इति ॥ श्रीकापीतोदने च विष्णुने क्तं * वाम्बवानामर्थोच्यस्थितिं प्रेतोन
विन्दति । अतश्च भोगेति तोने वपिण्डतोयप्रदायिनः ॥ ८०० ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति योज्यते ।
प्रेतलोकागतस्यान्नं सोदः समं प्रयच्छति ॥ ८०१ ॥ पिबलोकगतस्यान्नं ग्राह्यं भुङ्क्ते स्वधामयं । पिबलोकगत
स्यान्नं स्याच्छ्राद्धं प्रयच्छत ॥ ८०२ ॥ देवले यातनास्थाने तिथ्याग्धानीतथैव च । माहप्रोक्षतयाप्नोति शुभा
द्धानं स्वर्गान्वयैः ॥ ८०३ ॥ प्रेतस्याग्राह्यकर्तुमुपपठिः ग्राह्यं कृतं ध्रुवम् । तस्माच्छ्राद्धं सदाकार्यं शौ
कं तात्पर्यानिरर्थकम् ॥ ८०४ ॥ इति ॥ इह्यज्ञं योज्यते सखल्लर्वाक्सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवतीति ते न तदन्नं भवति
॥ ८०५ ॥ आद्याग्राह्यं कृत्वा दादयश्च ग्राह्यानि * यथाविधि कृत्वा सपिण्डीकरणे * कृते तदैव प्रेतल्लक्ष्मीः सांनिध्यं
जायते इति ॥ ८०६ ॥ याज्ञवल्क्येन चाभिहितं * एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्षेयं कपवित्तकम् । आवाहनान्मौकर
णरहितं ह्यपसवावत् ॥ ८०७ ॥ उपतिष्ठतामित्युक्त्या स्थाने विपविर्जनं । अभिरमं तामिति वदेद् युक्तं अभि
रताः क्षुब्ध ॥ ८०८ ॥ गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पाठचष्टयम् । अर्घ्याणि पिबे पात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ ८०९ ॥
ये समाना इति द्वाभ्यां ग्रंथे पञ्चवद्वाचरेत् । एतत्सपिण्डीकरणं मेकोद्दिष्टं स्त्रियाग्रपि ॥ ८१० ॥ ऋतेऽहनि च
कर्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरम् । प्रतिसंवत्सरं च वमाद्यमेकोद्दिष्टं हनि ॥ ८११ ॥ पिण्डं शुभोऽजविभे भगोदद्या
दमौजकेपि वा । प्रक्षिपेत्सतर्खाविषु द्विजोच्छिद्यं न माजयेत् ॥ ८१२ ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सरा
ह्येत् । तस्यापान्नं सोदकं दद्यात्संवत्सरं दिजे ॥ ८१३ ॥ अत्रापि ऋतेऽहनि तु * कर्तव्यं * प्रतिमासं तु वत्सरं *
माहमेकादश्येऽहनी * तत्क्राद्याग्राह्यात्परं । ८१४ ॥ दादयश्चाग्रेषु प्रतिमासं * ऋताहेश्राद्धं कर्तव्यं * ततः
सपिण्डीकरणं मिति चतुर्दश्याग्राह्यानि प्रेतस्य भवन्तीत्युक्तं ॥ ८१५ ॥ अर्वाक्षापुक्तं तद् यथा * सपिण्डीकरणं कार्या
य * कृत्वा स्यात्तु यथा ध्रुवम् ॥ ८१६ ॥ ग्राह्यं द्वादशकं कृत्वा ग्राह्यं प्राप्ते लभेदयं । सपिण्डीकरणं कुर्यात्
न च ग्राह्यं स्यादिति ॥ ८१७ ॥ इहापि यादयाग्राह्यात्परमेकं दादयश्च ग्राह्यं कृत्वा स * पिण्डीकरणं तु तयोद्देशे
ग्राह्यं कृतमिति * चतुर्दश्यं प्रेतग्राह्यानि ॥ ८१८ ॥ इति शांभादाग्राह्यं ध्रुवजं * तयोद्देशानां ग्राह्यानां * काल
विकल्पो विष्णुनाऽभिहितः ॥ ८१९ ॥ आद्याग्राह्यात्परं मासिमासि * ग्राह्यमेकांकं कृत्वा दादयश्चासिकात्
परं स * पिण्डीकरणमथवा ॥ ८२० ॥ आद्याग्राह्यात्परं दादयस्त्वहं * दादयश्च ग्राह्यानि कृत्वा * सपिण्डीकरणं कार्या
य मिति ॥ ८२१ ॥ मरौ जना अपरोपिविकल्प * उक्तो यथा तद्दर्शनं * कृत्वा ग्राह्यं मासिमासियपयार्
सावत् प्रति । द्वादशाहं नवाक्यादि काहे दादयाऽथवा ॥ इति ॥ ८२२ ॥ अनपयार्सावपयार्सावित्यर्थः * एकी

मरणोदारभासान्ने * दहात्परमारभौव ॥ ८१७ ॥ शुण्वियेषिणाशौच * कालविशेषापगमे * यथोक्तविधिनैवादा *
 ग्राह्यादिसपिण्डीकरणान्तं तथा न्यत्सर्वं * ग्रामाभासान्ने न कुप्यात् ॥ ८१८ ॥ प्रचेतसाङ्गं यथा * आपदान्गमौ
 तीर्थेषु * चन्द्रसूर्यपक्षे तथा * ग्रामाभासं द्विजैः कायः * पूज्यते सदैव हि । इति ॥ ८१९ ॥ नत्वसंस्कृते लौकिकान्ते
 पक्षे * नास्ते नव्यापाकस्ते नाप्राहृत्यात् * तदुक्तमणिणास्संस्कृतायाम् ॥ ८२० ॥ योऽह्नीत्वा विवाहाग्निं गृहस्थ
 इति मनात् । अस्मत्संभोक्तावां नृथापाको हि स कृतः ॥ ८२० ॥ इति ॥ तल्लयः प्राक्कर्त्ता निरग्निः स चेत् * पन्थ्यर्थतो
 विजानीति * वेदमङ्गलैः समन्वितम् । सकल्पेन सवहसंश्च * तदा रुद्धा हाशौची स्यात् ॥ ८२१ ॥ स निरग्नेर्न तसामर
 णाहा * रभाहाहमपचिर्हि तोयऽह्नास्त्रिंशद्यः कृत्वा * स्वात्पापरकं * दत्वा परदिने यथाविधिनैव ॥ ८२२ ॥ ग्रामाभा
 नादाः * ग्रामाङ्गयार्थे देवं * सपिण्डीकरणान्तं न्तु * विकल्पानामन्यतम * कल्पे न यथोक्ते न कुप्यात् ॥ ८२३ ॥ यस्तु निरग्निः
 प्राक्कर्त्ता कल्पे रक्षसाग्निं चादौ * विना गृहं * त्रिवेदाङ्ग्यायी सदा हाशौची स्यात् ॥ ८२४ ॥ स तृतीयेऽह्ने नस्त्रिंशद्यः
 कृत्वा * स्वात्पावशिष्टपरकं * दत्वा चतुर्थेऽह्नि यथा * विधिसंस्त्रायापचिर्भूत्वा * मान्ने नैव प्राङ्गयार्थं ॥ ८२५ ॥ एवं
 सपिण्डीकरणान्तं सर्वं * ग्रामाङ्गं विकल्पानामन्यतमकल्पे नैव कुप्यात् ॥ ८२६ ॥ यस्तु यद्येदीक्षितः कृत्वा दिश्व * गृहं
 वेदः स सद्विद्वः * शौची तत्कर्म समाप्य * तदाहमशौचमाश्रित्य * यथाविधि प्राङ्गयार्थं ॥ ८२७ ॥ यस्तु निरग्निः प्राक्कर्त्ता
 होवेदा * नेकं वा वेदमेकांवा * शाखां मधीतवान्सु * हीनतमगुणत्वात् * चरहाशौचवान् स्यात् ॥ ८२८ ॥ स तृतीयेऽह्ने
 नस्त्रिंशद्यः कृत्वा * स्वात्पावशिष्टपरकं * चतुर्थेऽह्नि दत्वा परेऽपञ्चमेऽह्नि यथाविधि * स्वात्पावशिर्भूत्वा दत्वा ॥ ८२९ ॥
 ग्रामाभासेन विधिना द्युः प्राङ्गयार्थं देवं * सपिण्डीकरणान्तं सर्वं * प्रेतश्राद्धं विकल्पानां * मन्यतमकल्पे न कुप्यात्
 ॥ ८३० ॥ यस्तु निरग्निः प्राक्कर्त्ता वेदाग्निः * हीनः समब्राह्मणो ब्राह्मणब्रूवो * वासदशाहाशौची भवतीति ॥ ८३१ ॥ स प्र
 ताहमेकैकं सपिण्डीमान्ने * रुद्धा रुद्धाश्चतुर्थेऽह्ने नस्त्रिंशद्यः * स पञ्चमं गृह्यार्थे कादग्नेऽह्नि यथावत् * स्वात्पावशिर्भूत्वा
 मान्नेऽग्रामाङ्गयार्थं ॥ ८३२ ॥ एवं सपिण्डीकरणान्तं सर्वं * प्रेतश्राद्धं विकल्पानामन्यतम * विकल्पे न निरग्निनि *
 रग्ने रग्निमतश्च कुप्यात् ॥ ८३३ ॥ इति चरमकल्पमशौचमाश्रित्य * तज्जग्निमतो दाहानन्तरमाशौच * प्रवृत्तकथमाश्रित्य *
 कात्यायनेनोक्तं यथा ॥ ८३४ ॥ प्राक्कर्त्ता रग्निमतः कार्यं दाहो हि कादग्नेऽह्नि । प्रतज्जग्निं कर्त्तुं कर्त्तव्यं तस्मिन्नेति ॥ ८३५ ॥
 निरग्ने मरणमात्रं * मशौचपक्षे लोके * प्रसिद्धाग्निमतस्तु मृतसदाहात् * प्रवृत्तेः खलु शौचे स *
 तान्निवेदाभाहीनेन ॥ ८३६ ॥ ब्राह्मणेन दशाहाशौचात् परे लोके * कादग्नेऽह्नि विधिना * स्वात्पावशिर्भूत्वा यथावत् *
 दामां च न प्राङ्गयार्थं ॥ ८३७ ॥ प्रातर्जग्निं कर्त्तुं मीते * नृतेऽह्नि सर्वदा * यावज्जीवं कुर्वीतेति ॥ ८३८ ॥ तत्र यो
 दहाशौची वा * दहाशौची वा चतुर्दशाशौची स * एवं विधानेनाशौचान्ताह * प्राङ्गयार्थं सपिण्डीकरणान्तं ॥ ८३९ ॥
 अथैव सपिण्डीकरणान्तं प्रेत * प्राङ्गं जगृह्णात् * पितृवंशत्वा * यः कृतदारोऽक्रुतदारो वा कृत * दारः स नृयथाविधि
 निरग्नेति ॥ ८४० ॥ स सान्निः स नृयथाविधि पञ्च * यथादीनिकर्मोपि च * करोति तस्य मातातु * ततः परं चेत्किं व्रते ।
 ८४१ ॥ स चेत्कल्परक्षसाङ्गिवाति * रिक्तवेदाङ्ग्यामी भवे * तदात्वे काशौची स्यात् ॥ ८४२ ॥ दक्षेण्यङ्गं
 तद्यथा * एकाहन्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः । हीने हीनतरतमे हि त्रिचतुरहन्तया । इति ॥ ८४३ ॥
 यज्जनापुक्तं यथा * जनने मरणे चैव * सपिण्डीनां द्विजोत्तमः । एकाहाच्छ्रुत्वा शौचितोऽग्निवेदसमन्वितः ॥
 इति ॥ ८४४ ॥ पञ्चाशत्कल्पेन * एकाहाच्छ्रुत्वा विप्रयोगे निवेदसमन्वितः । तदाहात्को वक्तव्य इति हीनी

दशभिर्दिनैरिति ॥ ४८५ ॥ सचाब्जिबेदसमन्वितो * मातरं च तां यथाविधि दत्ते * दाहात्परमशीघ्रं सात्
 ॥ ४८६ ॥ अग्नेमहर्षिं चाचोक्तं * मरणादिवर्कत्तुं संयोगेयस्य नाग्निना । दाहादूर्ध्वमपौषं स्याद् यद्यवैतानि
 कोविधिः ॥ ४८७ ॥ सतस्मिन्नेव दिनेऽस्थि * सस्यं कल्पपक्वस्ये न परक * पिण्डान् सर्वान् विधिना दद्यात् ॥ ४८८ ॥
 तथा सन्धाः शौनितो जित् * होमस्य आग्ने न प्रथेन वा * श्रोतेऽग्नौ गार्गात्सर्त्तुऽग्ना * वामोर्ध्वे न होमं कुर्यात् ॥ ४८९ ॥
 अथ वा तण्डुलेनाथवाक्कारम् * विधानेन पक्वान्ते न * सर्त्तुऽग्नौ होमं कुर्यात् * तत्पुष्पं कातः पथमोक्तं दधितम् ॥ ४९० ॥
 ततः परदिने विधिः * आग्नेयं वै वाहिकान्नौपकीना * अनादां आहुं कुर्यात् ॥ ४९१ ॥ सपिण्डीकरणान्तं सर्वं च यावत् *
 प्राग्दर्शपोष मासात् कुर्यात् ॥ ४९२ ॥ लघुहारीतेहुक्तं * सपिण्डीकरणं यातत्प्रेतश्राद्धानि प्रोक्ष्य ॥ पक्वान्ते नैव
 कार्याणि सामिषेण हिजातिभिः ॥ ४९३ ॥ अत्र हिजातिभिरित्यनेनेदं * सतः सामिर्हिजातिर्षि * वैवाहिकेऽग्नौपच
 ति * नत्वसंस्कृतेऽग्नौपचति ॥ ४९४ ॥ शूद्रस्त्वसंस्कृतेऽग्नौपचति तस्य * प्रतिषेधाद् न मिद्धि जातेया * वैवाहिका
 ग्निपक्वे * नाग्ने न श्राद्धप्रतिषेध इति श्रुतं यम ॥ ४९५ ॥ कांत्यायेन हि सौमिकस्य मासः * सपिण्डीकरणमेका * चेनैवो
 क्तं तद् यथा ॥ ४९६ ॥ एकाहे नापि निर्वृतायर्वाग्दर्श्याद् यथाविधि । प्रज्जर्त्तानिमान् पुत्रो मासः पित्रा सपि
 ण्डतामिति ॥ ४९७ ॥ पित्र जीवतो नाग्निमान् * पुत्रः सन्भवति न हि * जीवति पितरि पुत्र * स्यान्निपक्षे विधानम
 स्तीति ॥ ४९८ ॥ चतुर्पिण्डीग्नौ मान् पुत्रस्त्वधीत * वेदो मातरि च ताया * नेकां हारीचो भवति ॥ ४९९ ॥ सखल्लर्वाग्दर्श्याद्
 र्यात् * पूर्वमेकाहे नापि तयो * दशश्राद्धानि निर्मित्य ॥ ५०० ॥ पित्रा सह मासः सपिण्डत्वं यथा * विधिप्रज्जर्त्ततेति
 ॥ ५०१ ॥ तत्र यदि दर्श्यात्पूर्व * मादां श्राद्धादनन्तरं * दादशदिनानि सन्ति * तदा दादशश्राद्धः * दादशश्राद्धानि कृत्या *
 सपिण्डीकरणं कुर्यात् ॥ ५०२ ॥ यदि द्वादशदिनानि सन्ति * तर्देकाहे नैव दादशश्राद्धानि * कृत्या सपिण्डीकरणं क
 र्त्तुं ॥ ५०३ ॥ यदि दर्श्यात्पूर्व दिनं * माताभ्यिते दर्शदिने वा तदा * मातरं दद्यादर्श्यागं शुष्कं च * फलादिनां क
 र्यादेव ॥ ५०४ ॥ अग्नौ च होमतागविधिर्हि नास्तीति * यथावत् सर्वं वा खगितम् ॥ ५०५ ॥ अत्राहुः केचित्प
 मादिनोद्वे * गाशौ च वेदशपचाउक्तास्तत्र * सद्यः शौचादयः पञ्चपक्षास्तु ॥ ५०६ ॥ अग्नौ क्रियाविधानार्थं * तात्का
 लिकश्रद्धिप्रापकाः * सर्वं यागौच निवृत्ति * दर्श्यादादूर्ध्वमिति ॥ ५०७ ॥ तेषां दशपक्षानि स्यात् * साग्नि कस्याग्नौ
 होमविधिः * सचैकाहशौचदिने पि * यस्यान्नाग्निना विहितः ॥ ५०८ ॥ यदि तस्मै कदिनात्परं कक्षीहोमो वावस्थाप
 ते तदा चाग्नौ चै * होमस्य कागतिः किं न कर्तव्यः ॥ ५०९ ॥ द्विचिचरहारीचैवेदविदां * निरग्नीनां तेषां होमो * ना
 स्ति कस्मिन् कर्मणि तत् * कालशुद्धिः किं कलञ्ज * धूमपां नाग्नि कर्मणि ॥ ५१० ॥ यस्तु पुत्रः साग्नि कः स * वेदपश्या
 यतः सकल्यं * सरस्वस्यमङ्गसमन्वितं वेदं * विजानाति पञ्चमहा * यज्ञादि क्रियावाञ्छे स्यात् ॥ ५११ ॥ सनसूतकीभ
 वति * तस्य मासश्च ताया दाहादुत्तरं * श्रौत्याश्वस्युर्गार्गीचात् * यद्दः संस्तस्मिन्नेवाहि ॥ ५१२ ॥ परकं दत्त्वा दश
 जं प्रज्जर्त्तुं * साहित्यिः अद्विष्टेति * लिखितमहर्षिं शोक्तं ॥ ५१३ ॥ यजिन्नाग्नौ गते सूर्या विपत्तिः स्याद्विजम्बनः ।
 तस्मिन् न हि न कर्तव्यादानपिण्डोदकक्रिया ॥ इति ॥ ५१४ ॥ यजिन्नाग्नौ गते प्राप्ते * सूर्यो यस्य सान्द्रेऽहनि * हिजम्ब
 नो विपत्तिमरणं स्यात् * तस्मिन् सान्द्रेऽहनि तयो * पिण्डादि क्रिया कर्तव्या ॥ ५१५ ॥ इति चतुर्दशविधे कोटिद्विष्टा
 जकालोऽनत्र विधेयवचनात् । तत्र तत्सम्पूर्णं गुणवतः श्राद्धकर्तुं च तानां तद्दिने * श्राद्धकरणं पञ्चमम् ॥ ५१६ ॥
 सम्पूर्णं गुणहीननिर्दग्नीनां * सामि कस्य सपिण्डस्य * मरणादाहश्राद्धौ च पठती ॥ ५१७ ॥ तदग्नौ च स्वपरागने * तत्प्रथम

दिनमेव*कर्त्तव्याद्वाहं*शस्त्रेणविहितम् ॥ ५१८ ॥ अथोत्तरवहूनिजिज्ञास्यानिसन्ति*तत्क्रमेणाहं*दृष्ट्वाभि*
 रुद्धं*वाहुमासिमासीत्यदुक्तं*समासः*क्रीडन्भवति ॥ ५१९ ॥ किं*सौरयान्द्रोवा*तावनीवामासी*नाक्षत्रिकोवे
 तितल*कश्चित्प्रमादोभाषते*सौरमासइतिखलु*हारीतवचनादयथा ॥ ५२० ॥ प्रताब्दं*हादशमासि*कार्यापि
 षडक्रियावुधैः । कश्चित्त्वयोदशेपिस्यादादां*छत्वावत्सरम् ॥ ५२१ ॥ चक्रवत्परिकर्त्तितसूयाः*कालवशादयतः ।
 अतः*संवत्सरश्रीं*कर्त्तव्यं*मासचिह्नकृतम् ॥ ५२२ ॥ मासचिह्नकृतं*पौषमाघादमेवहि । यतस्तत्रविधानेन
 समासः*परिकीर्त्तितः ॥ ५२३ ॥ असंक्रान्तेपिकर्त्तव्यं*मासिकं*प्रथमं*द्विजः । तथैवमासिकं*पूर्वमपिण्डिक
 करणं*तथा ॥ ५२४ ॥ गार्भवाहुषिक्तं*चक्षुतानां*पिण्डकर्मठ । सपिण्डिकरणं*चैवनाधिमासं*विशुद्धाः ॥ ५२५ ॥
 सपिण्डिकरणदूजं*यत्किञ्चित्श्राद्धिकं*भवेत् । इष्टं*वापायर्त्तं*वातन्त्रय्यान्मलिनमुते ॥ ५२६ ॥ इतितन्ने
 त्रां*ऊरनोयतो*नसर्वः*सूयासंक्रमा*दुत्तरमेवप्रथमं*द्विजसंक्रियतइति ॥ ५२७ ॥ सौरसुमासः*सूयासंक्र
 मात्परं*रौद्रांतरगमनपर्यन्तकालउच्यते ॥ ५२८ ॥ तस्मात्प्रतकर्मणिचान्द्रोमासो*लघुहारीतेपि*तथादर्श
 नाह ॥ ५२९ ॥ इन्द्राग्नीध्रवहूयेतेमासादिः*संप्रकीर्त्तितः । अग्नीषोमौ*कृतोमधः*समाप्तिः*पितृसोमकौ ॥ ५३० ॥
 तमतिक्रमात्*रविर्घटागच्छेत्*कथञ्चन । आदौ*मलिनमुच्येते द्वितीयः*प्रकृतः*कृतः ॥ ५३१ ॥ तस्मिंस्तुप्र
 कृतेमासे*ऊर्यात्प्राहं*यथाविधि । तथैवाभुर्दयं*ऊर्यान्मित्रमेकं*हिसर्वदा ॥ ५३२ ॥ इति ॥ अत्र*कृत्वाप्रति
 पदि*तथाविन्द्राग्नीध्राहुः*समासस्यादिः*प्रथमदिवसः*सगात् ॥ ५३३ ॥ यद्वाग्नीषोमौ*हूयेते*कृत्वाप्रतिपदितयो
 र्हीमविधिः*साकृत्*प्रातिपन्माससमधो*दिवसः*कृतः*इति ॥ ५३४ ॥ पितृसोमकौ*हूयेते*यत्सामाससमा
 प्तिर्गोष्ठीः*मावासायां*हीमविधिः*रित्विंशतिथिर्मासः ॥ ५३५ ॥ इतोव*शुक्लप्रतिपदादयमा*वासयान्ता
 त्विंशतियथ*स्थिं*शब्दान्द्रदिनानिष्ठः ॥ ५३६ ॥ तत्राहूरनो*हारीतसमानेन*पूर्वोक्तवचनं*विरोधउक्तं*हि
 ॥ ५३७ ॥ मासचिह्नकृतं*पौषमाघादमेवहि*यतस्तत्रविधानेन*समासः*परिकीर्त्तितः ॥ इति ॥ ५३८ ॥
 नैवं*हारीतसंज्ञवचनेन*विरोधः*पृथग्दूक्तं*तत्रोपिचान्द्रोमासः ॥ ५३९ ॥ प्रताब्दं*हादशमासिकार्थापिण्डक्रि
 यावुधैः । कश्चित्त्वयोदशेपिस्यादादां*छत्वावत्सरम् ॥ ५४० ॥ इतल्लघोदशेपौषा*चान्द्रमाससंज्ञापनान्नहि*
 सौरस्त्वयोदशमासाः*सन्ति*संवत्सरे*महाकाले ॥ ५४१ ॥ पौषमाघादयश्चान्द्रमासाः*भवन्ति*यत्पुण्याशुक्लामव
 ति*पौषमासीसत्*चान्द्रः*पौषः*सगात् ॥ ५४२ ॥ तस्माच्चान्द्रोमासोय*स्तस्मिन्मासिसिद्धः*श्राद्धं*हादशस
 ङ्गाकं*भवति*नसौरमासे ॥ ५४३ ॥ तन्नेत्राऊरपरे*चान्द्रोहिमासोद्विविधो*सर्वगौणश्चतुर्तु*
 स्रवः*चान्द्रः*शुक्लप्रतिपदादिर्षण्यन्तः ॥ ५४४ ॥ कृष्णप्रतिपदादिर्षण्यन्तो*गोष्ठीनहिसर्वः*प्रतिपदि*कथ्यते
 तद्वितीयोदशेषु*कथ्यन्ते*तेषां*कोमासः ॥ ५४५ ॥ तत्राहकश्चित्*प्रमादो*अस्ति*उल्लेखं*विधेयं*चान्द्रोमासस्तद्वचनं
 प्रदर्शयते ॥ ५४६ ॥ एकातिथिः*कापितदादिभूतातिथिस्तृतीयेति*तिथिप्रवन्धः । मासः*चान्द्रस्ति*थिना*विश्रमा*
 चान्वो*कलांपापरसदाप्रवृत्तः ॥ इति ॥ ५४७ ॥ तत्रापिप्रवृत्ताते*यद्यपानार्धमिदं*वचनं*तिथिप्रवन्धं*चान्द्रमा
 सोनशास्त्रिकः ॥ ५४८ ॥ तद्योपिनोपपद्यते*यस्यां*तिथौ*नस्तस्य*आदिभूतातिथिस्तृतीयातु*कृतं*तिथेः*पूर्वा
 तिथिर्भवति*तदन्तोयदिमासः*सगात् ॥ ५४९ ॥ तदादमासिकं*द्वितीये*मासि*नस्ततिथौ*भवेन्न*प्रथममासिकं*सगात् ॥
 ५५० ॥ तत्राचते*प्रथममासश्राद्धं*कृतदिने*विहितं*तदशौचप्रतिवन्धः*शौचान्नदिने*तदादं*श्राद्धं ॥ ५५१ ॥

प्रथममासिकान्वितीयमासि*काहे भवतीत्येवं*हादयमासिकानिख्यु ॥ ५५२ ॥ सप्तमेवंतथाविधे*तिथिप्रव
 त्तमासेत*तिथ्यात्सकं दिनमर्थाक्*सौराहोरात्रात् नकायेर्यते ॥ ५५३ ॥ तेनन*हादय*ग्रीष्म*हादिषुर्पति*ग्र
 हसंमासाद्योचने कोमनि*ग्रहा*प्राहोरात्रैः सौरैः पर्यते इति ॥ ५५४ ॥ तस्मात्तद्वचनमनार्थं नास्ति*ग्रहासौ
 तिथि*ग्रहान्द्रोमास*स्तत्राहकश्चित्प्रमादी ॥ ५५५ ॥ प्रथमसृततिथि*विहायान्तात्ततिथि*माहायमसिकादि
 सिद्धिरिति ॥ ५५६ ॥ तद्वत्तमासगणना*नहिप्रथमदिनं वि*हायकृापिलोके यास्ते वा विहितता *तस्माद्देवाग
 णानांस्व*बुद्धिकल्पिताभवति ॥ ५५७ ॥ अस्तुचेतर्हि मासिकानि* द्वादशग्रहाहानिविष्णु*यौगवल्का*मरौचिगङ्गा
 दिभि*रुक्तानिचहोरात्रासिकेउक्ते ॥ ५५८ ॥ लिखितादिभिस्तुते ह्येउक्ते*तच्चकाकर्तव्यं स*स्तत्राहककाता
 यन*साद्वर्तितं पूर्वमेवा ५५९ ॥ ग्राह्यमन्मिमतः काद्या*दाहादेकादशेऽहनि । मत्यादिकन्तुहन्वी तप्रमीते
 ऽहनिस्वर्वा ॥ ५६० ॥ द्वादशप्रतिमास्यानिषादा*घोणासिकेतथा । सपिण्डीकरणश्चैव एतानि ग्राह्यघोडय
 इति ॥ ५६१ ॥ प्रमीते ऽहनीतु हवन्ते ते न*चैकोद्दिष्टानि ग्राहानि*सम्प्राप्तिमृततिथिरेव ५६२ ॥ अत्रप्रमादिनमा
 ङ्कः*कातायने नोक्तं यथाद्वादशप्रतिमास्यानि*षादा*घोणासिकेतथा । सपिण्डीकरणश्चैव एतद्दे ग्राह्यघोडय
 ॥ ५६३ ॥ एकाहे नतु घणासांघर्षा*रपिवालिभिः । नूनाः सवत्सरे चैव स्यातां घाणासिकेतदा ॥ इति ॥ ५६४ ॥
 आदां घाण् मासिकेतथे नियदन्तत्त्वविषयउक्तत्वाच्चे नतु घाणासानूनां * यदासुरिताने नमृततिथेः *पूर्व
 तिथिरेवपतीयतएवं*त्रिभिरित्यापिप्रियम् ॥ ५६५ ॥ तथासंवत्सरेपिकाहन्दिनूने*संवत्सरेकर्तव्यस्य*
 द्वितीयघाणासिकात् * सपसंभवतीति ॥ ५६६ ॥ द्वादशमासवहादशाहे ग्राह्ये*कत*प्रथमघाणासिकं
 पठा*दिनात्पूर्वखिन्पथमे*द्वादशाहादेकादशे ॥ इति ॥ ५६७ ॥ इदन्तुयहाख्यातं तत्प्रमादेनयद्विष्ट
 र्ववचने*यदाद् घाणासिकेतथेतिघाण्मासिकद्वयस्य ॥ ५६८ ॥ प्रमीते हनीतुसविधे एव स्या * तदापू
 र्ववचने घाणासिके । इतःसोपादानं वार्यमेतद्वचनेनैवसिद्धेः ॥ ५६९ ॥ प्रेतग्राह्यधरुक्कायनार्थ
 मितिचेत्तदैकोहेननूनां० घाण्मासा इतिवचवचनेन*प्रतीकमेकाहाम्बधात् ॥ ५७० ॥ एकैकाहेननूनाः
 घण्मासा इते*वावगमनेनपञ्चमासाः * पूर्णा*प्रथोमासएकाहेनत्रिभि*रपिवाङ्मतेव*प्रतीयते ॥ ५७१ ॥ तेनप
 छमांससंपूर्णदिन* त्रिदिनात्पूर्व दिनं वापतीयते *यदिघण् मासमेकाहेननूनां * त्रिभिर्वायवामासपट्क
 मितुःकम् ॥ ५७२ ॥ तदातथैवप्रतीतिः स्यादित्यर्थं*तस्यैकस्फुटः प्रमादः ॥ ५७३ ॥ तत्रापिप्रमादीप्रमादं नतुका*पु
 नराहवचनान्तरमपात्र*वर्तते पूर्वदिनमेव*घाण् मासिकेहे भवतः ॥ ५७४ ॥ घाण् मासिकादिकेअज्ञेस्यतां पूर्व
 दुरेवच । मासिकानिखकीयेतु दिवसे द्वादशेपिच ॥ इति ॥ ५७५ ॥ अत्रापिप्रमादिनं प्रमादएव*घाण् मासिका
 दिकेअज्ञे* इत्यादि कथ्यन्ते न*द्वितीयघाण् मासिकं नप्रतीयते ॥ ५७६ ॥ सवत्सरिकग्रहमेववोधात*तर्हि किमा
 दिकेअज्ञे* नमृततिथेः पूर्वदुः स्यात् ॥ ५७७ ॥ घाण् मासिकसाहचर्या*चेद्वितीयघाण् मासिक * स्यादिक
 शब्देनैवेत्यते*तदाघाण् मासिकेउभे * ग्राह्येइते बमपठिष्यत्*तस्मादनार्थमेवेदम् ॥ ५७८ ॥ अपरस्त्वपूर्वदुरे
 तेव*शब्देनत्रिदिनात्पूर्व दिनपञ्च*वावच्छेदेकातायन*वचनविरोधश्चः स्यात् ५७९ ॥ मासिकानिखकीयेत
 दिवसे हादये पिबेति*किं हादयपरणदिनेद्वादश*ग्रहाहानिसुगपत्तः ॥ ५८० ॥ नहिहादयपरणदिने*विष्णु
 दिभिर्द्वादशग्रहाहानि*नवैकाक्षिन्दिने कर्तव्यानिहादय*द्वादशपूरणदिने काद्याउक्तानि* तस्मादनार्थं तद

चनं ॥ ५८१ ॥ यद्यहादशमासवहादशदिने * प्रतिकर्तव्यमथम * प्राणमासिकं पञ्चमासिकं * पूर्वदिनमिव यथा *
 हिनात्पूर्वदिनं कायाम ॥ ५८२ ॥ इत्युक्तं तदपि प्रमादात्स्वबुद्धि * कल्पितं न हि पञ्चमासात्पूर्वदिनं पञ्चम
 मासस्य दिनं स्यात् ॥ ५८३ ॥ कथमिह तदप्युक्तमदिने * चेकादशदिने चाधिके द्वे प्राणि * स्वसृष्टाकल्पो ते विष्णु
 नास्मात्तम ॥ ५८४ ॥ सपिण्डीकरणं मासिकार्थवत् * द्वादशाहं प्राणि कल्पेति तत्तु * मासिकप्राणमासिकार्थव
 दिति ॥ ५८५ ॥ मरीचिनापुक्तं स्फुटं * द्वादशाहं नुवाक्यादेकाहं द्वादशाथवेति ॥ ५८६ ॥ तस्मात्पञ्चमासि
 कात्पूर्वदिनं * प्राणमासिकं प्राणमासिकार्थवत्तन * पञ्चमदिने चेकादशदिने चाधिके द्वे प्राणि ॥ ५८७ ॥
 यज्ञयागवल्कलाभाश्च * द्वादशैव मासिकानि * प्राणानि तानि तु * प्राणमासिके उक्ते ॥ ५८८ ॥ लिखितादि
 भिक्षुदेष्टव्यमासिके * इति महति विरोधानवे * मन्मथप्रमादिनः स्यात्ताः सन् एव ॥ ५८९ ॥ प्रमादात्पुत्रिभ्रातृ
 सोदरान् वीक्ष्य सन्ति न प्रवसन्ति * प्रोक्ष्यते तत्रापि पक्षिमाङ्गाः * ग्रथिताः सन्ति ॥ ५९० ॥ चान्द्रमा
 सो नोपपद्यते यतः * प्रोक्ष्यते न यथातीताय मासो * न चान्द्रो न सौरो यदि * चान्द्रस्तदाति * ग्रथिताः सन्ति ॥ ५९१ ॥ एको
 नत्रिंशे दिने * शुक्लपक्षो भवति * यदित्यर्थे वेद्यते तद्वात्राक्षण * पञ्चतीनामपि कोनदशाहादौ ॥ ५९२ ॥ दश
 द्वादशपञ्चदशतिथयः * यद्विप्रसङ्गोऽधिके च दिने तिथिः * सौ तित्तत्तनेष्ट ॥ ५९३ ॥ यद्येवं यद्येवौ गोवनमासः *
 प्राणितु चान्द्रमासस्तर्हि देहा * यद्विप्रसङ्गोऽधिके च दिने तिथिः * सौ तित्तत्तनेष्ट ॥ ५९४ ॥ तर्हि चेकाहं न तु प्राणमासं नूना *
 इति चान्द्रमासमासा एकात्तेन * त्राह्येनानुनाः कक्षाणासाह्राज्याः ॥ ५९५ ॥ स्वसाणमासात्ति * ग्रथि
 यात्मात्मासा * यद्येव लोको न तिथिः स्यात् * तदा पञ्चमासस्य पूर्वदिनं स्यात् ॥ ५९६ ॥ तर्हि प्राणमा
 सिके पूर्वदिने कार्या कृततिथिर्हि जे * रितुक्तो वसिष्ठो तथोक्तिर्वाय्या ॥ ५९७ ॥ एवं न प्राणमासा एकात्तेन
 न नूनाः * यः पञ्चमास एव तद्वा नूनाः स्यात् । न च कोनति * ग्रथि यात्मात्मासाः सौ ॥ ५९८ ॥ यावद्भिः सौ
 राक्षोरात्रैः * स्त्रिंशतिथयः पूर्यन्ते * तावद्दक्षोरात्र एव चान्द्रो मासो * यथा सौरो मासो याव * दक्षोरात्रैः
 सूर्या संक्रमः ॥ ५९९ ॥ तथा चान्द्रमासस्य काहलाह * नूनत्वासम्भवात्तेह * सख्योगोक्तस्थिप्रबन्धो
 वाचोन्दी * मास इति तूष्णोक्त ॥ ६०० ॥ आसीने शुभमादिषु * प्राणमासस्तत्तु विद * स्तत्तु मत्तु भाषन्ते ॥ ६०१ ॥
 इह मासः सावनस्त्रिंश * दक्षो वा त्रात्मात्मासा एव * हि लोको तूच्यते ॥ ६०२ ॥ यः सौरो मासा एकत्रिंश
 दिन * मितो वा द्वात्रिंश दिन मितो वा स्यात्तदोच्यते ॥ ६०३ ॥ अस्मिन् मासो कदिनं द्वादिदिन * द्वि
 रभ्यदितिसावनमपेक्ष्य * वायव्यदो कोनत्रिंशदक्षोराम * मितो सौरो मासः स्यात्तदोच्यते च ॥ ६०४ ॥ अस्मिन्
 मासो कदिनं न नूनमभू * दितिसावनमासमपेक्ष्यैव * लोको वा वहा रोक्तिः प्रसिद्धोऽष्टा ॥ ६०५ ॥ तथा त्रापिसाव
 नो मास एव * सचर्यासिन् सौरो यसिन् * चान्द्रे च मासि यसिन् * चान्द्रदिने च * तिथौ चियते यः कसिन् ॥ ६०६ ॥ असूत
 किना तु तस्य * तसिन्ने वदिनं दान * पिण्डोदकक्रिया कार्या * तदुक्तं लिखितमहर्षिणा यथा ॥ ६०७ ॥ यसिन्नायोग
 ते सूर्यो विपत्तिः स्याद्विजम्बनः । तसिन्ने न हनि कर्तव्यादान पिण्डोदकक्रिया ॥ इति ॥ ६०८ ॥ ये चाग्नौ चिनस्ते
 दिने त्वेषौ च * प्रतिवन्धका अपि पिण्डोदकक्रिया * महन्ति ततोऽग्नौ चान्ते * खल्लादग्नौ ज्युः ॥ ६०९ ॥ निरग्नेर्म
 रणात्सान्निकस्य * द्वाहातप्रभृत्यौ च विधाना * इति तद्वा द्वा प्रथममासस्य प्राण * प्रेतस्य द्वाहादार्थमेव
 ॥ ६१० ॥ तस्मत्तद्दिनमादायति * ग्रथिनात्मात्मासावनो मासः * प्रथमो मासस्ततः पर * द्वितीयादिसावनानां *

बुभुक्षानां घेषां नास्त्यग्निप्रस्क्रिया । श्राद्धादिसत्क्रियाभोजनभवनौ हते क्वचित् ॥ ६४४ ॥ इति प्रत्यापुत्रसंज्ञा
 निपञ्चदश*श्राद्धादीनां तरेणैकस्मिन् नृदिने शानिसप्तमस्य*सर्वदेवदेयानौति ॥ ६४५ ॥ आर्द्रश्राद्धं यथोक्तकाले मासि*
 मासिमासिकानि द्वादशपर्याप्तानि*वपयानि प्राक्कृतिमासिकार्थं वदन् द्वादशसहस्रदादयः ॥ ६४६ ॥ एकाहो नवरा
 दशश्राद्धादीनां त्रयोदशानि श्राद्धानि नृदिने*सप्तमस्य परमासे ति*पक्षे यद्*हवर्ग*द्विस्तदहः पुत्रेण कार्यं ग्राणि
 ॥ ६४७ ॥ तत्र यथाष्टषण्मासा*एकैकाद्यादिनाथवात्रिभिरहोभि*न्यूनाः सावनसंवत्सरे भवन्ति*तस्यैव ह्ये
 षाणमासिके । ७४८ । इति तानि पञ्चदश*श्राद्धादिनाथानि पुत्रेण*सप्तमस्य देयाति*इत्याचसपिण्डीकरणं कर्त
 वाम् । ७४९ । तत्र यदाधिक एकोमासो भवति तदैकं*मासं मासिकार्थं वर्षे देयादयः*स्वहः सप्ततदेकश्राद्धार्थं*द्वि
 समे कं वर्कयेत् । ७५० । तद्वत् विष्णुनाथया*संवत्सराभ्यन्तरे यदाधिमसो भवेत्तदा । मासिकार्थं मासमेकं
 दिनमेकं वर्कयेत् । इति । ७५१ । तत्र यथाधिमसः स्या*तद्वत् लघुहारीते*इन्द्राग्नेयवर्कयेते*इत्यादिनाथक
 प्रतिपदादमावासान्तास्त्रि*यत्तियथाश्राद्धोमासः । ७५२ । तमतिक्रमादूरविषदागच्छेत्कथञ्चन । आर्द्रो
 मन्त्रिणो मासो हितोयः प्रकृतः स्रुतः । ७५३ । तस्मिन् स्रुक्ते मासिकर्थादाब्दं यथाविधि । तथाभूदधिकं का
 यानि तामेवं हि सर्वदा । ७५४ । इति । नैतावता नृत्तसं वत्सर*श्राद्धादिदशभिर्मासैस्तो भवति*सावने
 स्रुद्धादयभिर्मासैः संवत्सरोच्चेयः । ७५५ । तत्र तत्र सावने मासे नृत्ततियो*श्राद्धमादादिसपिण्डीकरणान्तं कार्यं
 सासिकार्थं मिति मासिकं । ७५६ । मासिभवं मासिकं तत्रादमासप्रथमदिने नृत्ततियोच्छ्राद्धं देयं तदादमासिकम
 यथादश्राद्धं*ननु मासिकं द्वितीयं मासिकादिकं मासिकं । ७५७ । ततः परं सपिण्डीकरणमिति*मास्ये संश्रितं सर्वत्र
 । ७५८ । अत्र प्रमादिभिर्थावस्थापाते*यएकपुत्रस्तस्यैवैकाहो नृत्तमासिकादिसपिण्डीकरणान्तानि*श्राद्धानि कर्था
 नृत्तत्वेन कपुत्रस्य । ७५९ । एको हि पुत्रो यदात्मा युष्टः*नृत्तयते तदा तस्य प्रेतस्य*यो यानि श्राद्धानि नृत्तः । ७६० । यावद्ग्रेण
 पिण्याप्रोक्तं हि*यान्तरात्तत्र कलभश्रीणां पुंसाश्चैवास्तुतः स्यात् । अस्थिते यथारीरसादादश्राद्धं प्रथमस्यते । इति ।
 ७६१ ॥ एतथैव बुक्तं श्राद्धोपेक्ष*पुत्रवतः प्रथमस्यते*नृत्तत्वेन कपुत्रवतः । ७६२ । प्रथमश्राद्धं*नृत्तत्वादि*नृत्तं तस्मिन्
 पुत्रे श्रेष्ठो*जोष्ठः पुत्र*श्रेष्ठानि श्राद्धानि कल्पा*सपिण्डीकरणं कर्तुं*महतीतो कपुत्रकसौ यविधिः ॥ ७६३ ॥ तत्र यावद्
 पित्रवने पुंसाश्चैवास्तुतः*श्राद्धस्थिते*श्रीरीरसो तस्मिन्*नृत्तं कर्तुं कपुत्रस्य अभिगयात् । ७६४ । वदूनां पुत्राणां
 अपि*तथात्वाद् यथासंश्रितं प्रष्टुं*सहस्रपुत्रविनाशो*इतराष्ट्रस्य तपुत्रविनाशः । ७६५ । सपुत्रस्यैव स्रुक् दे
 ति*कालातया नृत्तवचने पि*पुत्रसंख्यायां नृत्तत्वाच्च ॥ ७६६ ॥ साग्निकस्य पुत्रस्य चा*ने कपुत्राया अपि*मातः सपिण्डी
 करणात् श्राद्धानि श्राद्धा*नो काले नापि कर्तव्या*श्राद्धानि कालातया नृत्तं । ७६७ । एकाहो नापि निर्णयार्थं गृह्यार्थं
 दयथाविधि । प्रज्ज्वालाग्निमान् पुत्रो मातुः पित्रा सपिण्डीतामिति ॥ ७६८ ॥ पितरि नृत्तं नृत्तं तानि पुत्रौ*अथ्या
 र्थं तो विजानाति वेदमङ्गैः ससन्वितम् । सकल्पं सरहस्यं*श्रद्धावां*ने नृत्तसूतकी । ७६९ । समातरं नृत्तं दश्रा
 तद्वि नमे*वास्त्रिंशद्वर्गं नृत्तं*श्राद्धाद्यवस्यार्थं शौचा*नृत्तः परकपिण्डीनां दत्ता*तद्वद्वरादं श्राद्धं जघात् । ७७० ।
 स्रुद्धाग्निः पुत्रोपथ्यार्थं तो*द्विदेवमेकमेवैकश्राद्धं वा*विजानाति स एकाहमशौचौ । ७७१ । तद्वि नमस्त्रिंश
 कथं*कृत्वा दशपिण्डीनां दत्तात्*परदिने श्राद्धाद्यथाविधि यचि*भृत्वा दशश्राद्धं जघाद*शौचं प्रतिबन्धादिति । ७७२
 एवं विधीद्विधीः*ग्निमान् पुत्रः*श्राद्धं श्राद्धं कृत्वा दशश्राद्धं गृह्यार्थं*श्राद्धाद्विनिर्वर्तते । ७७३ । तदा दशश्रा

हे नैत*द्विप्रमासिकार्थव*द्वादशग्रहा*निकृत्वः*यदियमो*नववावस्थयावद्देवा*ण्यमासिके वावस्थितेस्तः ॥ ७१४ ॥
तद्वाप्येष्टे षष्ठदिने*प्राणमासिके*कृत्वा*पितासहस्रपिण्डतामातुः*उच्यते ॥ ७१५ ॥ यदाज्याग्रह्यासि*
न्ति*दिनानिनसन्ति*इति*कहेन*पिण्डादेशग्रहा*निकृत्वामातुः*पिता*सहस्रपिण्डता*उच्यते ॥ ७१६ ॥ तत्रय
दियथोक्तवस्थयाद्दे*प्राणमासिके वावस्थिते*सर्गाताते चकृत्वासपिण्डाकरणं*नातुः*पितासहस्रपिण्डता ॥ ७१७ ॥
अग्निमतोदयादरोधेनद्वादश*ग्रहाहेकाहनिघमोऽयं*संवत्सरपणमासलिप्यादि*पदान्वावच्छेदयति ॥ ७१८ ॥
यत्तन्मनीनामेकानेकपुत्राणां*द्वादशग्रहाहेकाहपक्षौ*वावच्छेदयतीति ॥ ७१९ ॥ अथयसाम्प्रदायिपुत्रतुः
स्या*सस्यापेकोद्दिष्टविधिना*सपिण्डीकरणन्तानि*आद्यानिकृत्वा*पार्श्वविधिना ॥ ७२० ॥ तदुक्तलिखिते
नपिण्या*अमावास्या*चयोयस्यप्रेतपक्षेऽथवायदि। सपिण्डीकरणादूर्ध्वतसोक्तपार्श्वयोविधिः ॥ ७२१ ॥
अपुत्रावेकताःकेचित्पुरुषावास्त्रियोपिवा। तेभ्यएवप्रातर्गमकोद्दिष्टनपार्श्वणमिति ॥ ७२२ ॥ अत्रसपिण्डीकर
णा*दूर्ध्वपार्श्वविधिना*प्रातर्गमिकृत्वा*वचनात्सपिण्डी*करणान्तानेकोद्दिष्टविधिना*उच्यते ॥ ७२३ ॥
नतपार्श्वविधिना*प्रेतत्वसद्भावात्सस्य*पितादिभिः*सहस्रपिण्डाभोजनाहंत्वाभावादित्युक्तं ॥ ७२४ ॥
उक्तञ्चेतेन वलिखितेनपिण्या*यस्यैतानि*कृत्वा*कोद्दिष्टानि*उच्यते। पित्राचलंस्मिरं तस्यदत्तः*भ्रातृभ्यो*
यति ॥ ७२५ ॥ नवतर्ह्यसंप्राणमासिकेहेय*योक्तवावस्थयानसर्गातातस्य*ग्रहासंयुक्ताद्वादशमासिका
नि ॥ ७२६ ॥ यानि विहितानि विष्णु*प्रवृत्तिभिस्तानि कृत्वा*सपिण्डीकरणे पित्राचलवृत्तिः*किं नमस्वतीति चेत् ॥ ७२७ ॥
तत्रोच्यते यस्य यथोक्त*वावस्थयाहेषाण्यमासिके*वावस्थिते भवतस्तस्य*पौत्रयग्रहा*नि विनातु ॥ ७२८ ॥ पित्राच
लवृत्तिन स्या*दुयसायथोक्तवावस्थयाहेषाण्यमासिके वावस्थिते नस्तः ॥ ७२९ ॥ तस्य चतुर्दशभि रेव
द्वैः*पित्राचलवृत्तिभवेत् ॥ ७३० ॥ अत्राहरे प्रमादिन एव हि*पित्राचलवृत्तिः*सपिण्डीकरणे*कृतमात्रे
न भवति*संवत्सरान्ते भवेत् ॥ ७३१ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे उक्तं*कृते सपिण्डीकरणे नरः*संवत्सरात्परम्। प्रेतदे
हं परितः*जोगदेहं*प्रपद्यते इति ॥ ७३२ ॥ तत्राहरेणे सत्युत्तरे*नृत्वे वरुणे*नियमः*कृते सपिण्डीकरणे*संव
त्सरात्परमेव प्रेतदेहं परितः*जोगदेहं*प्रपद्यते इति ॥ ७३३ ॥ यतो यद्वर्षादि*रापदेश*तद्वर्तिते गोभिः
वचना*दृष्टिनिमित्ते सपिण्डी*करणे*सर्वांक*संवत्सरात्कृते प्रेतत्ववृत्तिः*सर्गात् ॥ ७३४ ॥ अत्रोच्यते*
पार्श्वविधितानोपपद्यते*यद्यवलकावचनारे*वैकं*ज्ञातव्यं*तदुच्यते ॥ ७३५ ॥ अत्रोच्यते*संवत्सरात्*पौर्ण
संवत्सरे पित्रा। ये सपिण्डीकृताः*प्रेतान्ते*प्राप्तुं*यत्कृतेति ॥ ७३६ ॥ अत्रोच्यते*संवत्सरात्*पौर्ण
संवत्सरे सपिण्डीकरणे*यावन्ते*पञ्चाशत्*पञ्चाशत्*पञ्चाशत् ॥ ७३७ ॥ नवतर्ह्यसपिण्डीकरणे कृते*संवत्सरात्परमेव
प्रेतदेहं परितः*जोगदेहं*प्राप्तः*सर्गात् ॥ ७३८ ॥ तत्राहरेणे*विष्णुधर्मोत्तरे*वचनसंगतिः*नृत्वे*दे
हं*सर्गात् ॥ ७३९ ॥ यावदवलकावचने पि*त्राचलवृत्तिः*संवत्सरात्*हस्तवृत्तिमन्तरेणापि*उच्यते*संवत्सरे*पित्रा
क्तावृत्तिः*सर्गात् ॥ ७४० ॥ अत्रोच्यते*विहितानि*संवत्सरा*देवैतितोच्यते*नवतर्ह्यविष्णुधर्मोत्तरे*वचनो
नृत्वे*संवत्सरात्*पौर्ण*संवत्सरे सपिण्डीकरणे कृते*प्रेतदेहं परितः*जोगदेहं
प्रपद्यते*नाक*सपिण्डीकरणे ॥ ७४१ ॥ अत्रोच्यते*संवत्सरात्*पौर्ण*संवत्सरे सपिण्डीकरणे कृते*प्रेतदेहं
कासः*संवत्सरादि*यद्यवलकावचनो*उच्यते ॥ ७४२ ॥ संवत्सरे*पौर्ण*सर्गात्*परितः*जोगदेहं*यस्य सपिण्डी

करण*मापद्वयान्नभवति* ततोऽद्वेसपस्थितिः ॥ १०४ ॥ तत्रयद्वर्वाहद्विरोपदेतत*दक्षनसपिण्डीकरणंविधी
यते* तज्ज्ञापनार्थमर्वाक्संवत्सरादहोरात्रितुक्तं ॥ १०५ ॥ तत्रह्यक्षणायामेकादश्या* मथवाभावासा
यांसपिण्डीकरणं कृत्वा*द्विष्यात्तुयार्थादिति ॥ १०६ ॥ तत्रापिषण्णधर्मोत्तरवचने* नूनत्वंदोषोऽहिनिमि
त्तेहि*सपिण्डीकरणे कृतं प्रेतत्वं*मोक्षोन्नतसंवत्सरमपेक्षते ॥ १०७ ॥ तदपेक्षायां*द्विप्रो तस्यस्थक* क्रिया
प्रसक्तिः प्रेतो न*सहपितृणांमेकत्व*श्राद्धभोजनाभावात् ॥ १०८ ॥ तत्रोच्यते नहि सर्वः*सर्ववर्जित*छन्नान्तरोक्तमपर*
मपियत्स्वादुक्तं तद* उमनाते प्रतिषेधाभावादेव ॥ १०९ ॥ तेनह्यहिनिमित्तेपिसपिण्डीकरणे प्रेतत्वविशक्ति*
र्भवति यथासंवत्सरात्पर* नृताहंसपिण्डीकरणात् ॥ ११० ॥ एवमपितर्हि साग्निकः पुत्रो*मातुर्यत्पितृास
पिण्डीकरण*मर्वाग्दर्शादेकाहेनापिकरोति*तदपि प्रेतत्ववक्तृकारणं ब्रूहि ॥ १११ ॥ वचनमस्तत्ससाग्निककर्तव्य*
मर्वाग्दर्शाद्वाद्वाहे*हादश्याज्ञानिततः सपिण्डीकरणंतथा ॥ ११२ ॥ अर्वाग्दर्शादेकाहेनापिसर्व* नतुनिरग्नि
नेतिनैवंविष्णुर्नाहि* साग्निकनिरग्निसाधारणो नोक्तोः ॥ ११३ ॥ एवं नृताहं प्रतिमासं जयार्थात्* सं
वत्सरान्ते प्रेतयतत्पित्रे तत्पितामहायतत्प्रपितामहाय* ब्राह्मणान् देवपुत्रान् भोजयेत् ॥ ११४ ॥ सपि
ण्डीकरणमासिकार्थवत्*हादश्याहं श्राद्धं कृत्वा* तयोदयेऽह्नि वा जयार्थात्*मन्त्रवर्जं हिषूद्राणां हादश्याहं
॥ ११५ ॥ यत्तुशूद्रानां हादश्याहं श्राद्धं कृत्वा* निरग्निविषयत्वञ्चैवमपित* तस्माद्वाद्वाहं श्राद्धं*कृत्वासपि
ण्डीकरणात् ॥ ११६ ॥ एकाहेनाथवाहादश्याज्ञानि* कृत्वासपिण्डीकरणात्* प्रेतत्वविमोचनं स्या*दनया
दश्याहपपत्तिः ॥ ११७ ॥ यदि पूर्णं संवत्सरे*द्विधनिमित्तं सर्व*द्विधनिमित्तं साग्निकी*कृतं सपिण्डीकरण*
मेव प्रेतत्वमोचने कारणं स्यात् ॥ ११८ ॥ तदानिरग्निनां हादश्याहेनैकाहेन वाद्वाहं श्राद्धं धानिकृत्वा*सपि
ण्डीकरणे कृतं*यदिद्विधिरूपतिष्ठेत् ॥ ११९ ॥ तर्हि किं द्विधनिमित्तं सपिण्डीकरणं पुनः कर्तव्यं* प्रेतं श्राद्धं
किमावर्त्तम् ॥ १२० ॥ तत्रोच्यते एकाहेद्वाद्वाहं* त्रिपक्षे षण्मासे वा कृतं सपिण्डीकरणं द्वाष्टुपस्थितिका
लं प्राप्ता*संवत्सरमिव प्रेतत्वात्मुच्यते ॥ १२१ ॥ तर्हि चाख्यं गद्वादिपुत्रं सपिण्डीकरणे*द्व्यर्कालं प्राप्य प्रेत
त्वात्मुच्यते ॥ १२२ ॥ एवं चेद्वाद्वाहं श्राद्धात्पर*मेकाहेनद्वाद्वाहं न वा सर्व* श्राद्धधानिकृत्वासपिण्डीकर
णात्*नैव प्रेतत्ववर्त्तिः स्यात् ॥ १२३ ॥ त्रिपक्षे षण्मासे वा पूर्णं*सपिण्डीकरणं च न* प्रेतभावादिह्युक्तिः स्या
त् ॥ १२४ ॥ द्व्यर्कालं द्विधकालं*पूर्णं संवत्सरकालं*वा प्राप्य तत्र तत्र कृतं सपिण्डीकरणं प्रेतभावान्मुच्यते ॥ १२५
तदायस्मिंस्तस्मिन्काले* सपिण्डीकरणं विधायतां वार्थ*मेकाहेद्वाद्वाहं त्रिपक्षे षण्मासे सपिण्डीकरण
वचनं विष्णुर्नादे ॥ १२६ ॥ न च वार्थं तस्मिंस्तस्मिन्काले कृतं सपिण्डीकरणे दृश्यं*द्विधिसंवत्सरान्तमं
कालं प्राप्य प्रेतत्ववर्त्तिः नानाकाहे इति नियमात् ॥ १२७ ॥ एवं चेत्तत्र जिज्ञास्य*मेकाहादिषु सर्वणि*श्राद्धा
निकृत्वासपिण्डीकरणे ॥ १२८ ॥ प्रेतपिण्डसमन्वयः*पितृादिपिण्डैः सह किं* न क्रियते कथं सह पिण्डक्रिया
स्यात् ॥ १२९ ॥ यदि पितृादिपिण्डैः सह प्रेतस्य*पिण्डसमन्वीयते पितृादयः किं* प्रेतो न सह श्राद्धमश्नन्ति तु
लाः प्रेतः पितृभिर्भवतीति तत्तदसत् ॥ १३० ॥ यद्येन्य यस्मिन् हि कांश्चि सपिण्डीकरणं विहितं तस्मिं*स्तस्मिन्नेव कावे
पिण्डसमन्वयः श्राद्धपयः सत्क्रियया ॥ १३१ ॥ प्रेतभावं विहायैव पितृभावमापद्यते* न तु कालान्तरमपेक्षते
॥ इति ॥ १३२ ॥ तयाचाद्वाद्वाहं श्राद्धात्पर*मेकाहेनद्वाद्वाहं न वाति*पक्षे अथ षण्मासे वा वद्वर्वाहं*द्विधिरापद्यते

तद्वत् ॥ १७२ ॥ सपिण्डीकरणं कृते • संवत्सरं कालं नोपेक्षते तद्देवते भावाच्चुचते • अत्रायाश्च कृ-
 त्क्रियाकरणापत्तिः ॥ १७३ ॥ याज्ञवल्क्येनोक्तं • मन्वाक् संवत्सराद् दधौर्णं संवत्सरे तथा । ये सपिण्डी-
 कृतान्ते तान्तेषां च कृत्क्रिया ॥ १७४ ॥ इति ॥ नेदं याज्ञवल्क्यसंहितायां • इत्यन्ते मासु चान्तरस्य •
 च नमपि चैव • तथापि न चतिरस्ति ॥ १७५ ॥ आद्यान्तात्पर्येणैकादश्यादिनेवात्रिपक्षे षण् मासे षडौवा •
 दिसपिण्डीकरणं न करोति • तदा तन्मपतितं भवतीति ॥ १७६ ॥ यदिसं वत्सरान्ते न ततिथौ • सपिण्डीकरणं •
 यान्ताद् • पतितं भवति ततोऽप्युपस्थितौ न सपिण्डीकरणं कुर्यात् ॥ १७७ ॥ कण्यायामेकादश्याममांशसंज्ञायां •
 पतितसपिण्डीकरणं कुर्यात् • दित्यात्स्वर्वाक् संवत्सरादिज्ञाता • पिशाचविज्ञातं विशेषार्थमेव ॥ १७८ ॥ मासि
 मासिमासिकं न कृत्वा च • प्रतिकरणे पितृपतितं स्यात् • ततस्तत्राकरणे मासिकं पतितं स्यात् ॥ १७९ ॥ यमेना
 त्तं तद् यथा • यः सपिण्डीकृतं प्रेतं • पृथक् पिण्डे न योजयेत् । विधिवत् न भवति पिण्डाचोपजायते ॥ १८० ॥ अन्तर्मा
 संवत्सराद् दृष्टाविति नोक्तं तेन • सम्बन्धेनैव पक्षे ॥ १८१ ॥ एकादश्यादिना नवादिपक्षे वा • षण् मासे वा षडौ
 ॥ १८२ ॥ अर्वाक् संवत्सराद् देवसपिण्डीकृतं परं वा सपिण्डीकृतं • मेकत्र वक्ष्यते • आद्ये पृथक् पिण्डयोगं • न
 यीत् प्रेतभावात् ॥ १८३ ॥ इति ॥ तत्रापि वैतण्ड्यिकांश्चाहुः • यदार्वाक् संवत्सरात्स • पिण्डीकरणे
 तभावापायः स्यात् ॥ १८४ ॥ तदा संवत्सरं यावत् • सोऽहं भान्नदानविधिः किमर्थं • तद्विधानात्तु गमते • प्रेत
 भावापायः स्यादिति ॥ १८५ ॥ तत्रोच्यते विष्णुधर्मोत्तरे • तत् • प्रयातितत्क्षणाद् • नृणां • शरीरमातिवाहिकम् ।
 त्रिं • व्रजन्ति भूतानि तान्तांश्च स्विच्छात् ॥ १८६ ॥ आतिवाहिकसंश्लेषो देहो भवति भार्गव । केवलं तन्म
 प्राणां नानेनां प्राणिनां क्वचित् ॥ १८७ ॥ प्रेतपिण्डे स्तदादत्तं देहमाप्नोति मानवम् । भोगदेहमिति प्रोक्तं
 मादेवन संशयः ॥ १८८ ॥ इति ॥ न्ययमाणो मनुष्योऽतिवाहिकं • शरीरं गतौ त्वैतच्छरीरं तज्जा • वायुभूतानि
 अयं • परकपिण्डदानेन ॥ १८९ ॥ • सर्वाङ्गपूर्णं पिपाच देहं प्राप्नोति • प्रेतपिण्डं गतः स्यात् • दत्तः पितृभावे मांसमांस
 आह • विधिः प्रेतमानवभावे • प्रतिदिनं मांसिकार्थं ॥ १९० ॥ पुनः प्रेतपिण्डदाने • मानवं शरीरं प्राप्नोति • समीरेह उ
 त्तं तदा पितृ • देवत्वमापदते तस्मात् • प्रतः • देवतदिने • आह विधानं तु कृतं ॥ १९१ ॥ तस्मादादायां हादिसगपिण्डी
 र • णान्ते • प्रेतश्चाहैः प्रेत • देहपरित्यागात् • देहवद्भोगदेहं प्राप्य • पितृदेवो भवति ॥ १९२ ॥ नात्र संवत्सरका
 • नियम उक्तस्तस्मात् पूर्णं • संवत्सरे यवापार्वाक् संवत्सरा • रेकोऽहो दद्याद्देवि • पक्षे षण् मासे षडौवा ॥ १९३ ॥
 सिकपृथक् सपिण्डीकरणं • पिशाचभावमोचनं • मानवभावापायपितृ • देवभावप्रोप्तिपुच्छे तः ॥ १९४ ॥ मासिमांसि
 तं प्रतिमासिकं • पृथक् • संवत्सरान्ते सपिण्डी • करणं पितृभावे विहितं • मानवत्वापायाद्देवत्वार्थम् ॥ १९५ ॥
 तमानवभावेऽर्वाक् • संवत्सरात् • सपिण्डीकरणं कृते मनुष्यभावापायेऽपि पितृत्वं वर्तते ॥ १९६ ॥ तत्रापि तृभावे
 मांसमांसोद् • भूतान्ते • विहितं • मांसोऽपि पितृणां महीरात्रक्षत्र • प्रथमदिनेऽन्नदानं ॥ १९७ ॥ संवत्सरे
 णं सति • मानवभावापाये देवभावस्य • प्राप्नोति पितृदेवस्य ॥ १९८ ॥ तदा देवभावे वर्षे वर्षे • प्रथमदिने न त
 यथोक्तं • आह विहितं देवानां • महीरात्रोच्चिवत्सरे ॥ १९९ ॥ अतएव मासिकं आह • सपिण्डीकरणाद् • प्रति
 दिवमिति चेद्यं ॥ २०० ॥ कात्यायनेन उक्तं • सपिण्डीकरणं न दद्यात् • न दद्यात् • प्रतिमासिकम् । एकोऽपि न
 विधानाद् दद्यादिति आह गौतमः ॥ इति ॥ २०१ ॥ एतत्तत्र विष्णुधर्मोत्तरे यथा • प्रेतपिण्डदानदीयन्ते यस्य तस्य

विमोक्षणम् । आशानिकेभ्यो देहभयात्कल्पनं वजायते ॥ ७६२ ॥ तत्रास्ययातनाघोराः शीतवातातपोद्भवाः ।
ततः सपिण्डीकरणे वा न्यैस्तु कतेनरः ॥ ७६३ ॥ पूर्णं संवत्सरे देहमितोऽनां प्रतिपद्यते । ततः सनरकं या
ति स्वर्गं वास्ते न कर्मणा इति ॥ ७६४ ॥ अत्र पूर्णं संवत्सरे देहमितोऽनामिति * पितृदेवभावापन्नं * देहं प्रतिपद्यते
इति ॥ ७६५ ॥ यच्च तत्रैव विष्णुधर्मोत्तरे * कते सपिण्डीकरणेनरः संवत्सरात्परम् । प्रेतदेहं परित्याज्यो
गदेहं प्रपद्यते ॥ इति ॥ ७६६ ॥ अस्यापि स एवार्थः सपिण्डीकरणे यदा तदा कृते * नरः संवत्सरात्परं ॥ ७६७
प्रेतदेहं पिशाचदेहं * परित्याज्यो गदेहं * पितृदेवभावापन्नं * देहं प्रपद्यते इति ॥ ७६८ ॥ विष्णु
संहितायाञ्च शोकापनोदे * वांस्ववानामयौ चेत् * स्थितिं प्रेतो न विन्दति । अतस्त्वभ्युत्थिता नेव पिण्डतो य
प्रदायिनः ॥ ७६९ ॥ अर्थाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतो भवति यो नृतः । प्रेतलोकादतस्मात्सोद्वेगं गच्छति ॥ ७७०
पितृलोकागतस्यान्नं वा भिक्षुस्त्वधामयम् ॥ पितृलोकागतस्यास्य * तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छते ॥ ७७१ ॥ देवत्वे यात
नास्थानेति यद्यो नीतयैव च । भावयित्वा प्राप्नोति यादं स्वाम्यवैः ॥ ७७२ ॥ प्रेतस्य ग्राहकं तु श्रुष्टिः
ग्राह्यं कते भुवम् । तस्माच्छ्राद्धं सदा कार्यं शोकात्तात्कानिरर्थकम् ॥ ७७३ ॥ इति ॥ एवमपार्थाक्सं वत्सराभ्या
नव * भावे मध्याह्ने मनुष्याणां भोजनं * काले सपिण्डीकरणान्तमेको * द्विष्टं देवलोकात् ॥ ७७४ ॥ पूर्वाह्णे देविकं
ग्राह्यं मपराह्णे तपोत्कर्म । एको द्विष्टं मध्याह्ने प्रातश्चिनिमित्तकम् इति ॥ ७७५ ॥ सौरदिनमानं * त्रिधर्माविभज्य
पूर्वाह्णं मध्याह्णं पराह्णं भेदे * मध्याह्ने एको द्विष्टानां * सपिण्डीकरणान्तानां * विधिर्देवणेन यत्कृतः ॥ ७७६ ॥ मत्स्य
पुराणे सौराह्णं * पञ्चधा विभज्य कालं * उत्तमं तद्वयं यद्विद्यते ॥ ७७७ ॥ प्रातःकालं च हूतां स्त्रीन् सङ्गृह्यतां वतो विधिः ।
मध्याह्णं त्रीन् च हूतांश्च मपराह्णं ततः परं ॥ ७७८ ॥ सायाह्णं स्त्रिंशद् हूतांस्तस्माच्छ्राद्धं तत्तत्तत्तत्तत्तत् । रात्रौ सोनाम
सामेलागृहीतां सर्वकर्मसु ॥ ७७९ ॥ अह्नीं च हूतांश्चित्रां तादृशं पञ्चवस्ववदा । तत्राहमोहहूतांश्चित्रां सकालं कृत
पः कृतः ॥ ७८० ॥ नवमो रौहिणः प्रोक्तो रौहिणी देवतो हिंसः । गौतमेन तत्रैको द्विष्टं * ग्राह्यं विधिरुक्तो यथा ॥ ७८१
आरभ्य कृतं ग्राह्यं कुर्यादरौहिणं बुधः । विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणं न तु नलङ्घयेदिति ॥ ७८२ ॥ इति त्रयमन
वमहहूतांश्चैको द्विष्टं ग्राह्यं मध्याह्ने पञ्चस्तोत्रं वायुपुराणे तत्र विधिरुक्तः ॥ ७८३ ॥ शूक्तं पञ्चसप्तहूतं ग्राह्यं
कुर्याद्विचक्षणः । कृष्णपक्षेऽपराह्णे रौहिणं न तु नलङ्घयेदिति ॥ ७८४ ॥ अत्र सौराह्णं द्विधा विभज्य पञ्च * मर्द्धं दिनं
पूर्वाह्णं शेषमर्द्धं * दिनमपराह्णं इति * कालोक्तं तेनैव शेषं ॥ ७८५ ॥ सादधसप्तहूतं पर्यान्तरं कृत्वा पक्षे पूर्वाह्णं तत्र
तत्र * यावान्कालो मध्याह्णं तया लभ्यते * तावतिकालं कृत्वा यत् ॥ ७८६ ॥ एको द्विष्टं ग्राह्यं कुर्यात् * सादधसप्त
हूतं पर्यान्तरं यावान् * कालो मध्याह्णं तत्र यत् ॥ ७८७ ॥ कृष्णपक्षे एको द्विष्टं * ग्राह्यं रौहिणं पर्यान्तं * कुर्यान्न रौहि
णि * लङ्घयेदिति विरोधः ॥ ७८८ ॥ मनुनापि दिनं द्विधा विभज्य पूर्वाह्णं पराह्णं बुधोक्ते ॥ ७८९ ॥ यथा चैवं
परः पक्षः पञ्च पक्षादिभिः प्रायते । तथा ग्राह्यस्य पूर्वाह्णं पराह्णं विधिः प्रायते । इति ॥ ७९० ॥ इति मनुष्याभावे
मध्याह्णे एको द्विष्टं ग्राह्यं संहितं * ततः सपिण्डीकरणात् * दूद्धं प्रतिसंवत्सरे * पितृदेवभावेऽपराह्णे ॥ ७९१ ॥
न हि प्रातः पण्डितकं ग्राह्यं * को द्विष्टं को द्विष्टं विधिना विहितत्वात् ॥ ७९२ ॥ यस्यामांश्चाथोपि पक्षे वा * नृत्य
स्तस्य पार्श्वे विधिना विहितं * न हि विधानादेको द्विष्टत्वाभावात् ॥ ७९३ ॥ एतद्विद्वान्मादौ * साम्बत्सरिकं ग्रा
ह्यं * पर्यो द्विष्टं ग्राह्यं मत्वा * कुतः परौहिणे कार्यं * मितिवं वस्यापद्यततदसाधु ॥ ७९४ ॥ न हि प्रतर्गदिकं ग्राह्यं *

मानवपितृणां *देवपितृणां जलात् ॥ १२६ ॥ देवपितृणां कन्तुपराह्णे *कार्याममं क्तं ब्रह्मपुराणे ॥ १२७ ॥
 पूर्वाह्णे मातृकां ग्राह्यमपराह्णे तु पौर्वकम् । एकोद्दिष्टमध्याह्णे प्रातर्दक्षिणमिदमिति ॥ १२९ ॥ यज्ञेन चोक्तं
 तद्वया *पित्रादिभ्यः पत्नीषु *घोजा मातृषु वृद्धिर्जाः । स्त्रीणां मेव तु तत्तस्मात्प्राह्णे *कमिचोचते ॥ इति ॥ १२८
 तथापराह्णे *पितृणां ग्राह्यं मत्स्यपुराणे ॥ १२९ ॥ जटर्धं च हूतं कृतपां *दयम्, हूतं च तुष्टयम् ।
 च हूतं पञ्चकं वापि स्वधाभवनमिच्छते ॥ १३० ॥ अहोर्ध्वं च हूतं विखीतादशपञ्चचस्रं वा । तत्राहुर्ध्वं च हूतं यः
 सकालः कृतपः स्मृतः ॥ १३१ ॥ अपराह्णे तु संप्राप्ते अभिजिह्वी हिणादये । यद्यत्प्रदीयते जलोस्तद्वयमदाह
 तम् ॥ इति ॥ १३२ ॥ तेन कृतपादष्टमच हूतं *दक्षं ये रौहिणादयः खलारः पञ्चवाच हूतं स्तोकाः *स्वधाभवनं
 भवन्ति ॥ १३३ ॥ तथापराह्णे द्विधा विभक्तस्योहः * प्रपादर्थं ऽष्टमच हूतं *दक्षं रौहिणादिकाले । यद्दीयते
 तद्वयं भवतीति ॥ १३४ ॥ तस्माद्रौहिण्यन्तु न सङ्ख्येदिति *वचनमकोद्दिष्टग्राह्यं * विप्रयन्तवे कोद्दिष्टविधिकं
 प्रपादं विप्रयन्तवे यम् ॥ १३५ ॥ इह रौहिणादिषु *पञ्चमुच हूतं पुं *पराह्णे तु पौर्वकं *मिति यदुक्तं तथा ॥ १३६
 एकोद्दिष्टमध्याह्णे *इति यदुक्तं तयोरपवादे तु क्तं प्रातर्दक्षिणमिदमिति ॥ १३७ ॥ दक्षिणमिदमिति यत् *
 पार्श्वविधिकं ग्राह्यं * यच्च सपिण्डीकरणान्तं ग्राह्यं तत् । सर्वं पूर्वाह्णे कर्तव्यं *नापराह्णे नमध्याह्णे ॥ १३८ ॥
 नद्यत्रोभयदिने ग्राह्यकालः *वापि नैमित्तिकं भवति *तत्तत्कालेन *दिने ग्राह्यं *कर्तव्यं ततो वाचमन्तः ऋषिः ॥ १३९ ॥
 स्याद्वाह्न्यापि नीचे तु न ताहस्यैव याति यिः । पूर्वस्मिन्निर्वापे तु पिण्डमित्याहिरसमाधितम् ॥ १४० ॥ गृहपरि
 श्रिते पुण्ड्रं *यद्यस्तं सविता याति पितरस्तावपासते । तिथिस्तो भोगोऽपराह्णे पित्र्यं दत्तास्वयम् वा ॥ १४१ ॥ भवि
 यपुराणे पुण्ड्रं *व्रतोपवासनियमे षट्कैकायदा भवेत् । साति यिः सकलाश्चेयापि गृहे चापराह्णे क्रीति ॥ १४२ ॥
 अथ व्रतोपवासनियमे यदि *षट्कैकायदा कालापि *तिथिः पूर्वाह्णे वर्तते *तदा सातहृतादिषु *पात्रां भवति नानात्र ।
 १४३ ॥ याति यिरापराह्णे क्रीति *मोर्वाह्णे क्रीतिवत्, वा *नवाचेदपराह्णे वापि नीस्योक्तं *तदापि तर्थातिथिः *पात्रा
 भवतीति श्रेयम् ॥ १४४ ॥ अथ लिखितादिभिर्यदुक्तं च * वर्षे वर्षे च कर्तव्यं *मातापितृभ्यस्तत् । अद्वैतं भोज
 येच्छा *पिण्डमेकन्तु निर्वपेत् ॥ १४५ ॥ अमावास्यां च योगसंप्रतिपत्तेऽथवा यदि । सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः
 पार्श्वो विधिरिति ॥ १४६ ॥ एतत्तु निरग्निकर्तव्यं *प्रताब्दं क्तं सामिककर्तव्यं *प्रताब्दं सर्वं पार्श्वो विधि
 नैव ॥ १४७ ॥ उग्रनसाङ्गात् यथा *प्रताब्दं दृश्यं चक्षुः सामिककर्तव्यं तद्वै दिजः । एकोद्दिष्टं सदां ग्राह्यं निरग्निः
 ग्राह्यदत्तः ॥ इति ॥ १४८ ॥ कात्यायनेनापुण्ड्रं * सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पित्रोरेव हि पार्श्वं ग्राह्यम् । पितृव्य
 भ्रातृमातृगणैर्कोद्दिष्टं सदैव हि ॥ इति ॥ १४९ ॥ मत्स्यपुराणे चोक्तं *यत्र यत्र प्रदातव्यं सपिण्डीकरणात्परम् ।
 पार्श्वो न विधाने न देयमग्निमता सदा ॥ इति ॥ १५० ॥ तेन निरग्निविप्रयं *लिखितादीनां वचनं *यस्यामावा
 स्यां प्राते *पक्षे वा चर्तुर्भवति * तस्य पार्श्वो विधिना * निरग्निरपि ग्राह्यं कर्तव्यम् ॥ १५१ ॥ अनात्मरूपे त्वे
 कोद्दिष्टविधिनो निरग्निः *प्रताब्दं कर्तव्यं सामिकः * सर्वं प्रतिथौ मरणे *पार्श्वो विधिनेति श्रेयम् ॥ १५२ ॥ नह
 लिखितेन तूक्तं *एकादश्यां प्राते तस्य * यस्यां चोत्सृज्यते षष्ठः । चक्षते प्रेतलोकां तु पितृलोकं संगच्छति ॥ १५३ ॥
 एष्टं वा वचनं पुत्राद्यदप्येको ग्राह्यं भवेत् । यजेत वांश्च मेधेन ग्रीवां वांश्च प्रतुम्सीत् ॥ १५४ ॥ लोहितो यस्तु नी
 लो वा गङ्गवर्णः सूरसः । लाङ्गलशिरसो वांश्च सवैनीलः षष्ठः ॥ १५५ ॥ इति ॥ विष्णुसंहितायां चोक्तं *

जातकर्मणि दृष्टिः क्रि*मशौचविधी शतेद*तथात्रोचते सर्वेषां*सपिण्डानां शवाशौचं*सूतकाशौचं समाप्तं पिनी
रेव ॥ ५६१ ॥ तवापिसातः पूर्णाशौचमर्त्तव*दर्शनात्पितृस्तदभावात्सूतान्*पयान्तमशौचं प्रसू*त)सृक् स
लापिपायविः स्यात् ॥ ५६४ ॥ तद्वि*विष्णुस्मृतौ श्रुतं*मशौचोपगमे कार्यं मथवापिनराधिप*इतिकथमप
दते ॥ ५६५ ॥ तत्रोचते जातस्वयंशौच*स्यापगमे सपिण्डेषु*प्रमृत्तिसर्गं शशौचं*स्यान्मातृस्योवालोऽ
यचिः ॥ ५७० ॥ जातकर्मणि मृते*मिश्रोस्तात्कालिकोयत्रि*विधानबलादिति तत्र चेन्न*संस्कारः क्रियते तदा*
तस्याशौचोपगमे कार्यः ॥ ५७१ ॥ एषविधिर्नराधिपस्य नानासः*यदानां संपादु*डोच्छेदनान्न*जातकर्मक
योगीश्वरलोपः स्यात् ॥ ५७२ ॥ प्रसोदिनस्त्राजः पुत्रसोद्वहमानो पु*स्वपिभोग्योदद्या*दिति पुत्रमथम*विवा
हपर्यन्तमेव ॥ ५७३ ॥ नहीस्वपिभोग्यः पितृणां दद्यात्सू*पुत्रसोद्वितीयादिपरिणये पु*प्रथमविवाहेनैव पुत्रस
विवाहसंस्कारस्य निष्पन्नत्वात् ॥ ५७४ ॥ द्वितीयादिविवाहेन*पुत्रसोद्विवाहजः*संस्कारः स्या
न्नाथयोग्यः*विवाहसंस्कार इति ॥ ५७५ ॥ द्वितीयादिभाष्यपरिणये वोक्ता स्वयं दृष्टिः योगीदिति
॥ ५७६ ॥ तदसाधुनक्षिपिन्मान्नालाधि*कारीभवतितत्तत्*महर्षिकातायोगने ॥ ५७७ ॥ सपिण्डः
पितृभ्यां पुत्रादिकारो न विदते । नक्षीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ ५७८ ॥ तवापाङ्गः प्रमा
दितः*पितृभ्यां खल्वस्ति च*शौचादिकारो विष्णु क्लृप्तदयः ॥ ५७९ ॥ पितरि जीवति*यः श्राद्धं कुर्यात्स*ये प्रा
पिताऽप्यु*क्षेपामेव कुर्यादिति ॥ ५८० ॥ सतामेतत्तत्पुत्रभक्तं*आह*स्वकृतमेव भवति*नहिपुत्रस्तस्य माता*
महात्माः पितृणां दद्यात् ॥ ५८१ ॥ नहीहि सुतसंस्कारकर्मसं*द्विकर्त्तृत्वेनोक्तं*दभावे तच्छ्राद्धाधिकारी
क्रमेण*योग्योभवतिससवै ॥ ५८२ ॥ संकर्त्तुः पित्रोदीनां*तथाणां श्राद्धं कुर्यान्तत्संस्कार्यं सपित्रादीनां
॥ ५८३ ॥ अथरसमादृष्टेषां*द्वितीयादिविवाहेन*पुंसोमविवाहसंस्कारोभवति*स्त्रियास्तुनेन संस्कारः ॥ ५८४ ॥
इत्यतीव सावाकां*यत्पत्न्यासज्जनायां विवाहेन सं*स्कारः स्यान्नतु नारीसहपत्या स्यात् ॥ ५८५ ॥ कः पुनः
संस्कारः पत्न्यश्रुति*पृथग्याज्यं यथैव प्रदति*सचयणः*प्रदत्तं योदिवत्किं*सहजातं किञ्चन कालजातः ॥ ५८६ ॥
कतोवाजायते तत्किमपि नैव*तज्ज्ञानन्ति पण्डितमाविनः सन्तु*स्वर्णमधरणौपातयन्ति ॥ ५८७ ॥ चरकेणोक्तं सं
स्कारः करणं*गुणधानं भावतादभिः क्रियाभि*गुणायाधीयन्ते यथागर्भाधानादि*क्रियाभिर्वीजगर्भजपापनांशात्
॥ ५८८ ॥ देहसंयुद्धा*वुपमयनयोगात्*गुणोद्देशाधीयते ॥ ५८९ ॥ ततश्च यथाकालं पनयनं*क्रियाया
वेदध्यायनादियोगतां*गुणयाधीयते इत्येवं चेयम् ॥ ५९० ॥ विवाहस्तु नैकस्य भवति स्त्रिया*सहपुंसोर्द्विविधत
स्तस्माद्विवाहक्रियया*द्वयोरेव ब्रह्ममोक्तकर्म*हृत्पुण्ययाधीयते ॥ ५९१ ॥ नह्यनंतरं द्वितीयं ब्रह्मम*धर्मकर्मनि
ष्पद्यते*पूर्वपत्न्याभावे धर्म*कर्मकरणार्थं मठना*द्वितीयविवाह उक्तः ॥ ५९२ ॥ भाष्यार्थं पूर्वमारिणैर्दत्तान्तेन
न्तःकर्मणि । पुनर्द्वारक्रियां कुर्यात्पुनराधानमेव । इति ॥ ५९३ ॥ पूर्वपत्न्याभावे चोपदिष्ट*द्वितीयादिपत्न्यास
हधर्मा*चरणं यद्विष्णादिभिः रक्तं मोहात्सरति ॥ ५९४ ॥ एवं विवाहमन्त्रं सनस्मरति*यैर्मन्त्रैः पतैः कात्मी
सयात् क्लृप्तव्यास्ते चैव मन्त्राः ॥ ५९५ ॥ प्राणैस्ते प्राणान् सन्ध्या*मीतादयस्तीर्हिनायार्थः*पत्न्यासहैकात्मी
भावा*च्छुश्रूषणे द्वितीयजन्मसंज्ञात् ॥ ५९६ ॥ पुरुषसोपमयना*द्यथाचार्योक्ते द्वितीयजन्मसंज्ञा*ततः शूद्रवद्भावा
न्मुक्तः पुरुषो*यथाद्विजोभवति ॥ ५९७ ॥ तथानारीविवाहेन*शूद्रवद्भावान्मुक्ताद्विजाभवति*विवाहसंस्कारो

हेसं*योगवह्निष्ठएव ॥ ६९४ ॥ तस्मात्पुत्रस्य द्वितीयादि*विशङ्गेऽपि पितृवद्विं * कर्मास्यपुत्रः ॥ ६९५ ॥
 अपि*भोऽपितादद्यात्तसं*स्कारकर्मव । पिण्डोद्धनान्ते पुत्राङ्गेऽसं*स्कारकर्मस्विदा*त्ताभावाच्च ॥ ६९६ ॥
 पञ्चभावेऽपि पितुः पित्वादिभ्यो * दद्यान्तु संकायाः स्वपितृभ्यः पिण्डान् दद्यात् ॥ ६९७ ॥ . कामात्वाद्बुधिराहुं
 गान्ध्या*कृषीलवादीनां जातकर्मणि * द्विग्राहकरणग्रवणाभावान् ॥ ६९८ ॥ कश्चित्प्रमादोत्वे तद्वचनमेव
 मादाद्वचनं*वचनसंस्कारानपि पितृवत्कर्मा*दिति मनसितु क्त्वा ॥ ६९९ ॥ अवरकालजायार्थ*वचनं मत्वा
 माणी*करिष्यन्तीति चातुर्था*माश्रितं स्त्रीकमेकं रचितवान् ॥ ७०० ॥ अष्टौ संस्कारकर्मणि*गर्भाधानमिव
 वयम् । पितृकर्माश्चदनोवातदभावेऽपि तत्कर्मात् ॥ इति ॥ ७०१ ॥ इत्यनार्थं स्त्रीकं प्रमाणीकृत्याधु*निकाऽपि
 पुत्रस्य संस्कारं कर्मा*दितिवस्थोपाधर्मलोपं कर्षन्ति*तद्वसाधु यतीनेन वचने नोक्तं ॥ ७०२ ॥ उद्धनान्ते
 वचनं*संस्कारकर्मवद्वि*कर्त्तापिते तिते नोद्धनान्ते पु*वचनसंस्कारकर्त्तापिताभवितुं मर्हति ॥ ७०३ ॥ कथ
 यानां वचनसंस्कारकर्मणां*कर्त्तापिताभवति ॥ ७०४ ॥ तत्रापि वै तण्डिकांशान् नै*तद्वचनं*छा*न्दोग्य*परिधि
 वचनस्यापि तद्वचनं*गोवैतद्वचनं*मितिकस्यार्थं स्तन्नाहुः ॥ ७०५ ॥ संस्कारप्रकरणेऽस्य वचनस्य*वह्निवोदी
 तादृशिता*स्तस्मादयुक्तत्वादनार्थं ॥ ७०६ ॥ कश्चित् स्वपितृभ्यो*वह्निदद्यात्*दितौ स्वपितृभ्योऽपिता * दद्या
 इति पठति ॥ ७०७ ॥ तद्गर्भाधानसंस्कारे*कथं पदपदाने*प्रागपत्प्रागपत्पत्तेर्हि*पितृवत्तन्मन्वति * तच्चापत्ता
 यतीति चरकोक्तेः ॥ ७०८ ॥ तत्राह वै तण्डिकाः सप्तमेत*गर्भाधानसंस्कारोहि* भविष्यते पुत्रस्य तस्योत्पा
 दने*वह्निवत्तुरस्यानार्थाऽपतिरेव नान्यः ॥ ७०९ ॥ इत्यवधारणादिहापि*भावविगर्भस्य पितृति* मन्वान उक्त
 निति ॥ ७१० ॥ जातकर्मदिषु वदुपि त्वत्वा*भाष्ये राशिश्च त्रिणो गच्छन्तीति वत्* सचयोगः साधुरिति चेन्न*व
 तैश्चाले पितृसंस्कारेहासाधुः ॥ ७११ ॥ उपनयनकर्त्तुः पितुः*पुत्राचायात्वादपा*ङ्क्तौ यत्वादिदोषात् ॥ ७१२ ॥
 मातृपुत्रस्य संस्कारकर्मव*गर्भाधानादिषु उद्धनान्ते पु* पितृवद्वि*कर्माद्याजकः*संस्कारान्कर्मादिति ॥ ७१३ ॥
 पितृभ्योऽपि तत्प्रतिनिधिः कश्चित्तस्यैव वचनस्य पितुः* पितृपितामहप्रपितामहानां * त्रीन् पिण्डान् दद्यात्
 ॥ ७१४ ॥ तद्वचनेऽपि तत्क्रमे*इत्युक्ते*न संस्काराणां पितृवादीनां त्रयाणां * वचनसंस्कारकर्मस्वि*तुक्तेः स्व*सं
 कारकर्मस्विदा*त्ताभावाच्च ॥ ७१५ ॥ एतद्वचने नैव प्रमादमिह*मातुः पितृवामरणे*देहाद्यवैजायायाश्च मर
 णे ॥ ७१६ ॥ अनाश्रुमो न तिष्ठत् दिनमेकमपि हिजः । आश्रुमो ण विना तिष्ठत् प्रायश्चित्तोपनेहि सः ॥ ७१७ ॥
 तिद्वचनान्मातुः पितुर्वी*सपिण्डोकरणं त्वद्वि*त्वा*पुनरुद्धाहं कर्तुं मर्हतीति य * हे*पितृपितृपतेतन्मन्वच्छ
 ॥ ७१८ ॥ स्वसंस्कारकर्मणि*द्विकरणे*स्वस्य विधानाभावात्*तदभावे च तत्क्रम * इत्युक्ता हि संस्कारा
 य*पितृपितृणां*प्राद्विधिः ॥ ७१९ ॥ न तु स्वसंस्कारकर्मणि स्वसा*पितृवादीनां*प्राद्विधिः* रनाश्रुमो न ति
 त्तु दिनमेकमपि हिज इति ॥ ७२० ॥ साम्प्रतिकविप्रवचनं दक्षेण* तद्वचनानन्तरं*तद्वचनोपपन्नः ॥ ७२१ ॥
 अपि होमैतथादाने स्वाध्यायं चरतस्तु ॥ नौ सौतत्फलमाप्नोति कर्माणिऽप्याश्रुमांस्तुतः ॥ इति ॥ ७२२ ॥ निर
 लिखसदारस्याप्याश्रुमो*नाश्रुमः पञ्चगव्याधिकाराभावात् * सर्वदेवप्रायश्चित्तमर्हति*क्रियास्वीपात्किं पुनर्दीर
 नैवसा ॥ ७२३ ॥ नन्वेवैवैर्हि कस्य*कः प्रागधिकारी स्यात् * कस्याभावे च को भवेत्*ततोक्तं कस्यार्थेन
 ॥ ७२४ ॥ सपितृः पितृवत्तु पुत्राधिकारो न विद्यते । न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ ७२५ ॥ पिता

महे धियतिचपितृः प्रेतसंनिर्वपेत् । पितृस्तस्य च दत्तस्य जीवे चेत्प्रपितामहः ॥ १६० ॥ पितृः पितुः पितुः
वत्पितुः पितुः रेवच । कुर्यात्पिण्डत्रयं यस्यासंस्थितः प्रपितामहः ॥ १६१ ॥ जीवन्ममतिदद्यात्प्राप्ते ताया नोदकं
दिजः । पितुः पितुः भोगादद्वात्सपिते तापराश्रुतिः ॥ १६२ ॥ पितामहः पितुः पश्चात्पञ्च वं यदि गच्छति । पौत्रेणै
कादद्याद्वादि कर्त्तव्यं ग्राह्योदयः ॥ १६३ ॥ नैतत्पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांसेत्पितामहः । पितुः सपिण्डनं गत्वा
कुर्यात्प्राप्तं उमासिकम् ॥ १६४ ॥ इति विष्णुनां पुत्रं तदयथा * पितरि जीवति यः पुत्रं कुर्यात्स * येषां पितामहः कुर्यात्
ते प्राङ्कुर्यात् ॥ १६५ ॥ पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः कुर्यात्ते प्राङ्कुर्यात् * त्रिषु जीवतश्च नैव * कुर्यात् ॥ १६६ ॥
यस्य पिताप्रेतः स्यात्स * पित्रे पिण्डं निधाय * पितामहात्परं दाभां दद्यात् ॥ १६७ ॥ यस्य पितापितामहश्च प्रेतौ
स्यातां * स तुताभां पिण्डौ दत्त्वा * पितामहपितामहाय दद्यात् ॥ १६८ ॥ यस्य पितामहः प्रेतः स्यात्स * सतस्मै पिण्डं नि
धाय * प्रपितामहात्परं दाभां दद्यात् ॥ १६९ ॥ यस्य पिताप्रपितामहश्च प्रेतौ * स्यातां सपिते पिण्डं निधाय पिता *
महात्परं दाभां दद्यात् ॥ १७० ॥ मातामहानामपेयं पुत्रं कुर्याद्विचक्षणः । मन्त्री हे न यथा नाय * श्रेष्ठानां मन्त्र
वर्जितम् । इति ॥ १७१ ॥ इति ग्राह्याधिकारोऽपुनः पितृणां दत्त्वात्तत्र जगत्पुत्रः * ग्राह्याधिकारो भवति जगत्पुत्रेति
* श्रेष्ठानां ग्राह्याधिकारो भावात् ॥ १७२ ॥ उक्तं कृत्रिणां संहितायां यथा * नान्ययः परिब्रून्ति न वेदानतपांसि च ।
न च ग्राह्यं कनिष्ठं वै विना चैवाभां दद्यात् ॥ इति ॥ १७३ ॥ स चौरस एव जगत्पुत्रो ज्ञेयः * चौरस पुत्रो हि प्रथमं दाय
* हरः पिण्डोदकदाता ११० दायगत्वात्पिण्डोदकदानं * ग्रावाशौचानामत्रिंशत्पराशराभासक्तं च ॥ १११ ॥ पिण्डोद
कदानं च ग्रावाशौचं धनानुगम् । इति ॥ पुत्रचौरसो वक्तव्यं सुयं ॥ ११२ ॥ सुद्वेष्टे संस्कृतायामितादिना * सवर्णजा
तलोमजपत्नीजाता * स वज्रोष्ठो हि पूत्रो धर्मास्तदन्ते पुत्राः कामजाः ॥ ११३ ॥ पौत्रः पूत्रस्तजोष्ठोऽपि * न ग्राह्याधिका
री सवर्णत्वाभावात् * मन्त्रे विवादाभावाच्च * ग्राह्यापत्यासहैकात्म्ये भवति ॥ ११४ ॥ तस्माच्छ्रद्धापूर्वकं ग्राह्या
णामपारशरसंज्ञकतः * सपारशरसंज्ञकवशवत् इत्यतः पारशरः ॥ ११५ ॥ द्वितीयस्य ग्राह्यापुत्रपुत्रसंज्ञो * वंशसाकरणांशो
* द्यमाधिवेश्वरो ॥ ११६ ॥ यत्पारशरपुत्रे भवेत्तत्पुत्रो वर्तते चेत्तजोष्ठोऽपि पुत्रवर्तते तस्य सपौत्रो धनभाक् * पिण्डदय
भवतीति ॥ ११७ ॥ तदभावे तस्य पौत्रस्य पुत्रो * धनभाक् पिण्डदयस्य * तदभावे पुत्रिका तत्पुत्रपौत्राः ॥ ११८ ॥ तद
भावे चैव तजपुत्रपौत्र * सपौत्रो दयः क्रमेण ग्राह्यापुत्रवर्जं पुत्र * पौत्रपौत्राः धनभाजः पिण्डदाः ॥ ११९ ॥ तदभावे चैव
आत्पुत्र * पौत्रपौत्राः धनभाजः पिण्डदाः * तदभावे चैव आत्पुत्रपौत्राः ॥ १२० ॥ तदभावे चैव आदिः पुत्र * क्रमेण दय
पुत्रस्य पुत्राः * ततोऽपि आतस्ततोऽनेकजन्मा * पुत्रस्ततः शिष्यादयः ॥ १२१ ॥ स घृहारी ते भवन् धनाधिकारात् *
पिण्डदाता क्रमेणोक्तः * स्तदयथा तददृश्यते ॥ १२२ ॥ पुत्रेणैव तु कर्त्तव्यं सपिण्डोक्तं स्त्रियाः । पुत्रस्य तथा
नेपि आत्पुत्रादयश्च ॥ १२३ ॥ आतावाभात्पुत्रो वा सपिण्डः शिष्या एव वा । स ह्यपि सपिण्डोक्तं कृत्वा कुर्याद्भु
दयं ततः ॥ १२४ ॥ इत्याह पुनर्भात्पुत्रग्रहणं * पुत्रमेकजातं भावं * पुत्रस्यापनायं मन्त्रं दिवचनं * दयं नादेव बोध
व्यम् ॥ १२५ ॥ आदिपदेन तद्भात् * पौत्रादयो मन्त्रान्ते * दयं दद्यात् ॥ १२६ ॥ तत्र ये तु प्रमादिन * एक
जातभात्पुत्रस्य सवर्ण * भात्पुत्रत्ववचनं ॥ १२७ ॥ तत्संज्ञे तु पुत्रान्तरकरणे * तस्यैव तत्पुत्रकरणार्थः
तथा * पुत्रो मन्त्राणामर्थश्चेति वदन्ति ॥ १२८ ॥ तदसाधु विस्तरेण * दायभागकरणं * वाख्यानं हि दीपाः प्रदर्शयि
ष्यन्ते ॥ १२९ ॥ इत्येवं द्वादशपुत्र * पौत्रपौत्राभावे स * त्वेकमातापितृजातभात्पुत्रो * दायहरः पिण्डदायी ॥ १३०

नपुत्रेणहिर्ष्ये * आतरःपुत्रवन्तोभवन्तीत्युक्तम् * इहसतिनापिधिया ॥ ८८१ ॥ यथेकजातावत्तु
 आतरश्चहोदराः । एकसापिठतेजातेर्त्तुत्रिणीमताः । इति ॥ ८८२ ॥ यथेतरेकजातभ्रातृपुत्रेण *
 र्त्तुसहोदराभ्रातृपुत्र * वन्तोभवन्तिपुत्रीकरणार्थम् * नेतत्पुत्रवचनभ्रातृमनाते ॥ ८८३ ॥ तदातेषामेक
 तभ्रातृणां * वचनानामधोर्वेकसाभ्रातृरेकएवपुत्रश्चेद्वति ॥ ८८४ ॥ सएकःपुत्रःशेषाणामपुत्रकाणांभ्रातृणां *
 पुत्रादसकादिपुत्रीकसंवो * नसम्भवतिपुत्रित्वञ्च * तेषानभवतीतिदोषः ॥ ८८५ ॥ इति॥ आङ्गाधिकारिणः * ननेण
 गीर्वातामय * महाशुनिपातेहिहायहि * प्राक् सपिण्डीकरणात्पुत्र * स्थानूपायाः हितव्य ॥ ८८६ ॥ अङ्गाया
 नायार्थमन्वेणविवाहे * पतयांसहकालीभावा * च्छुः पुरजले द्वितीयजन्मस्यात् ॥ ८८७ ॥ तेनपतिसपिण्डी
 तिसगोत्रजपति * सपिण्डीशौचभागिल्लभ्यते ॥ ८८८ ॥ तस्माच्छुः पुरजले द्वितीयजन्मनिवृत्तम् * प्राक् सपिण्डीकरणात्
 णां देहा * यद्विभवतीतिवोक्तम् ॥ ८८९ ॥ पतिर्हि मन्वे विवाहा * आर्याः शुश्रूषणं त * द्वितीयजन्मनिवृत्तम् *
 एवस्योपनयनेयथाचार्याः ॥ ८९० ॥ ततः शुश्रूषणी * नारीणां महाशुक्लस्त * पुंसां मातापितृवत् ॥ ८९०१ ॥
 दाणां नारीणां मातापितरौ * महाशुक्लपितयो * मरणे सपिण्डीभावा * शुश्रूषायां चाभावात् ॥ ८९०२ ॥
 स्मात्नारीणां मातापितृमरणे * प्राक् सपिण्डीकरणान्न * देहायद्विभवतीति ॥ ८९०३ ॥ भवतिचान्विपुत्राणां
 णः * प्रमीतोपितरौ यस्य देहस्तस्यापि चिर्भवेत् । नापि देवं वापि * यावत्पुण्यं निवृत्तम् ॥ इति ॥ ८९०४ ॥
 तवत्सर इति सपिण्डीक्रिया * करणकाज्ञोपलक्षित * कालएवविवक्षितः ॥ ८९०५ ॥ सपिण्डीकरणकाले * सपि
 णीकरणकाले * देहायद्विभवतीति ॥ ८९०६ ॥ कालीपुराणे चानन्दपुत्रा * विधितः शिवायज्ञा * प्रमीतपितृको
 णः । यावत्सरपयान्तं मनसापि न चाचरेत् ॥ ८९०७ ॥ महाशुनिपाते हि कामा * किञ्चित् वाचरेत् । आ
 र्ज्यां ब्रह्मयज्ञश्च यज्ञं देवयुतं चरेत् ॥ ८९०८ ॥ अन्तरेवयुतं आश्रमं * श्रमिणां आश्रमं * महाशुनिपातेपितृ
 णः ॥ इति ॥ ८९०९ ॥ इतिखिलश्राद्धकल्प * उपसङ्गातोपपत्तौ * दयवैवाहिकेऽग्नीहोतरेतन्नेन * आपितं
 वाहिकीग्नि * पृथगुपसङ्गायते ॥ ८९१० ॥ तद् यथाविसं हितायां तद्दर्शने * पितापितामहो यस्य * तद्द्वारो
 रजोऽस्ति वा । नाग्निहोताधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥ ८९११ ॥ आर्यामरणपक्षे वाद्द्वारान्तरगत
 वा । अधिकारी भवेत्पुनस्तथापातकसंयुते ॥ ८९१२ ॥ अष्टभ्रातायदातिष्ठे न्नितां योगसमन्वितः । अष्ट
 तसुगर्वीत्युक्तं स्ववचनं यथा ॥ ८९१३ ॥ नामयः परिविन्दन्ति न वेदान्तपांसि च । न च आङ्गं कनिष्ठं वै विना
 वाभ्युदयं वा ॥ ८९१४ ॥ उक्तं नामनखञ्जेषु गङ्गादेवुजङ्गेषु च । नांताम्वेव धिरे मूकेन दोषः परिवेदने ॥ ८९१५ ॥
 वेद्द्विद्वान्तरस्त्रिचपतिते जजिते पिता । योगमाज्ञाभिभुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ ८९१६ ॥ अष्टयज्ञानि
 नांजोष्ठे * भ्रातृणां तद्द्वारे निरजोसति * अपनयनं च कवेदपृथगे * ऽग्निपृथगे तपसि च न दोषः ॥ ८९१७ ॥
 दादौजोष्ठे तद्द्वारे सति * तेषामष्टयज्ञाविनापि * कनिष्ठस्वद्वारपरि * वेदने दोषो नास्ति * ग्रन्थेतिस्तिदोषः ॥ ८९१८ ॥
 ागिरसं हितायां यथा * परिविन्तिः परिवेत्ता * यथा च परिविदुते । सन्ते नरकां यान्ति * दातायाजकपञ्चमाः ।
 ॥ ८९१९ ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगः * यः कुर्यात्पुण्यं सति । परिवेत्तासविज्ञेयः परिविन्तिस्तु पुण्यजः ॥ ८९२० ॥ इति
 मनेत्यादिकथितं * कर्तुं ते न पुनश्च ॥ ८९२१ ॥ पितृव्यपुत्रे सापञ्च परनारीयते सति । दाराग्निहो
 त्रयोगे न दोषः परिवेदने ॥ ८९२२ ॥ इति ॥ कात्यायनमन्त्रोक्तं * आधानकालाद्ये प्रोक्तास्तवायासां नियोनयः ।

तदाश्वेऽग्निमाध्याह्निमानपजोयदि ॥ १०११ ॥ दाराधिगमनाधानेयः कृष्यादपजायतः । परिवेत्तासि
 श्वेयःपरिवित्तिस्तुष्वजः ॥ १०१२ ॥ परिवेत्तृपरिवित्तीगच्छतीनरकंध्रुवम् । अपिवैर्षाणं प्रायश्चित्तीपादोनप्रत
 भागिनौ ॥ १०१५ ॥ देशान्तरस्थक्रीडैकषलानसहोदरान् । वेद्याभिषक्तपतितशूद्रलगातिरोगिणः ॥ १०१६
 जङ्गमक्रान्धवधिरः कृशमनकण्ठकान् । अतिवृश्नभायार्थं श्रुपिप्रक्तान् नृपस्य च ॥ १०१७ ॥ धनद्विप्रसक्ताश्च काम
 तः कारिणस्तथा । कुलटोन्मत्तचौराश्च परिविन्दन्तूपाति ॥ १०१८ ॥ धनवार्जपिकं राजसेवकं काम्युक्तं तथा
 प्रोषितश्च प्रतीक्षेत्तवषत्रयमपत्वरन् ॥ १०१९ ॥ प्रोषितं यदाश्रयानमब्धदुर्द्धसमाचरेत् । आगतेऽपुनस्त
 सिन्त्वाद् न च्छ्रसमाचरेत् ॥ १०२० ॥ इति ॥ अत्रासतिपितरिपितामहच * यदिजिष्ठोभ्रातायश्च *
 गन्तःऽग्निमान्भवति ॥ १०२१ ॥ तदौधानकालाश्रयः * सन्नग्निघोनाश्रयश्च * सन्नग्निमाध्याह्नादिति ॥ १०२२
 अग्निघोनयस्तुखलरणि * र्वनं विदुर्हृद्दाहदिशे तितत * कात्यायने नोक्तं यथा ॥ १०२३ ॥ यदाग्निरग्निना नो नम
 भवेदाहितः क्वचित् । अग्नये विविचयद्वित्तुज्जयाद्वाधताड्यतिम् ॥ १०२४ ॥ अग्नयेऽप्युमते चैव जुह्वयाद्देह्यते
 चेत् । अग्नयेऽप्युचये चैव जुह्वयाद्देवाग्निना ॥ १०२५ ॥ यदाहाग्निनाग्निस्तुष्टयः क्षामवादिजैः । द
 वाग्निना च सगर्भे हृद्यं यद्वितपाते ॥ १०२६ ॥ नखेऽग्रावनाहोमः स्यान्मुक्तृकांसमिदोऽङ्गतिम् । सगर्भसत्
 क्रियार्थांश्च यावद्भासोपजायते ॥ १०२७ ॥ अग्निस्तुनामधेयादौहोमे सप्त त्रलीकिकः । नहिपित्रासमानोतः पु
 त्रस्य भवति क्वचित् ॥ १०२८ ॥ इति ॥ अग्निं ह्वयथा नृद्धीया * तदङ्गं गोभिलेन च * यथा तत्प्रदर्शयते ॥ १०२९ ॥
 तथातिथिनक्षत्रपर्वसमवाये * दर्शं वापौर्णमासे वा * ऽग्निं समाधानं कुर्यात् ॥ १०३० ॥ वैशाखजलाश्वरीषा *
 ग्निमाह्वताऽऽदध्या * दपि वा वज्रयाजिन * एवागाराद्वा ह्यणसवा ॥ १०३१ ॥ राजनस्य वा वैशस्य वाऽपिताऽ
 रणिं मथित्वा भगदध्यात् * पुण्यस्त्वेतावानाहुः कोभवतीति ॥ १०३२ ॥ तत्र वैशाखजलाश्वरीषादिति * वैशाखां
 लाजादिभज्जनपात्रात् * साग्निं कस्य वज्रयाजिब्राह्मणस्य * साग्निं कस्य राजनस्य वैशस्य वा ॥ १०३३ ॥ अरणिं म
 थित्वा यथाग्निं नृद्धीया * तदङ्गं कात्यायनेन * स्वसंहितायां तद्वया ॥ १०३४ ॥ अश्वत्थोयः शमीगर्भः प्रसस्तोर्ध्व
 स्रवः । तस्य याप्राङ्मुखी ग्राखावोदीचीवोर्ध्वगोपिवा ॥ १०३५ ॥ अरणिस्तन्मयी प्रोक्ता तन्मयी वोत्तरारणिः ।
 सारवदावरं च त्रयोविंशतिप्रशस्यते ॥ १०३६ ॥ संसक्तमूलोयः शमीगर्भः सशमीगर्भ उच्यते । अलाभे त्वशमीगर्भ
 दुश्चरेद्विलम्बितः ॥ १०३७ ॥ चतुर्विंशतिरङ्गुलैश्चैषां षडपि पाथवम् । चत्वारोऽङ्गुलीमानमरणोऽपि की
 र्त्तितम् ॥ १०३८ ॥ अष्टाङ्गुलप्रमत्यः स्याच्च त्रयोदशङ्गुलम् । त्रिविंशोऽष्टादशैव स्यादेतन्मथनघन्त्रकम्
 ॥ १०३९ ॥ अङ्गुलान्गुलिमानान्यवयवतोपदिशते । तत्र तत्र वज्रत्पञ्चापस्थितिर्निर्दिश्यात् सदा ॥ १०४० ॥ गो
 वालैः शणसंमिथीस्त्रिंशत्तमलात्मकम् । वामप्रमाणं नेत्रं स्यात्प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ १०४१ ॥ मूर्ध्ना चिकण
 वक्त्राणि कस्य र्वापि पञ्चमी । अङ्गुलमात्रानि तानि द्वाङ्गुलं वज्र उच्यते ॥ १०४२ ॥ अङ्गुलमात्रं हृद्यं त्र्यङ्गु
 लदूरं स्मृतम् । एकाङ्गुलं कटिर्ध्याहोवस्तिर्द्विचयह्यकम् ॥ १०४३ ॥ ऊरुजङ्घे च पादौ च चक्षुः कौश्याक्रम
 यरणावयवाहोतेयाश्चिकेऽपि कीर्त्तिताः ॥ १०४४ ॥ यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते । तस्यार्थोऽज्ञाय
 ते वह्निः सकलाण्यङ्गुल उच्यते ॥ १०४५ ॥ अनेषु येषामभ्यन्तरे रोगमयमाप्नुयुः । प्रथमे मथने त्वेषां निधमोनीत्तरे
 पुच ॥ १०४६ ॥ उत्तरारणिनिष्पन्नः प्रमथ्यः सर्वं दाहयेत् । योनिस्तु रदीषेण युज्यते ह्यनमश्च कृत् ॥ १०४७ ॥

आर्द्रोत्पत्तिराचैव घूर्णाङ्गीपाटितातथा । नहितायजमानानामरणिषोत्तरारणिः ॥ १०५८ ॥ परिभाषाह
तं वांसः प्रावृताचयथाविधि । विभ्रयात्प्राङ्मुखीयन्नमोऽन्तावत्तमाणाया ॥ १०५९ ॥ अत्र ब्रह्मे प्रमत्त्याग्रं गाढं क
त्वा विचक्षणः । कत्वात्तरापामरणिं तद्भ्रूषपरिणसेत् ॥ १०६० ॥ अत्राधःकोलकस्थानमोविस्तीरदपगाम् ।
विष्टश्चाहोरेद्यन्त्रं निष्कम्पप्रयतः शुचिः ॥ १०६१ ॥ तिरुह्येष्टायने त्रेणचत्तपन्नोऽहतांशकाः । पूर्वं मधून्तः
रणांताः प्राचान्निःसृष्टाद्यथाचूतिः ॥ १०६२ ॥ नैकयापि विनाकार्यामाधौ न भाग्यादाद्विजैः । अकृतं तं
विजानीयात्सर्वं वाचारमन्ति यत् ॥ १०६३ ॥ वर्णजोष्ठो नेवह्नीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः । कार्यामन्ति चतुरा
भिः साधोभिर्मयनं पुनः ॥ १०६४ ॥ नालशूद्रौ प्रमुञ्जीत नरो हृदोपकारिणीम् । नचाव्रतस्थानैवानुपुंसावसह
मङ्गताम् ॥ १०६५ ॥ ततः शक्ततरापश्चादासमनातरापिवा । उपेतानामन्यतमामन्येद्दग्निं निकामतः ॥ १०६६ ॥
जातमालक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समीपवत् । आधाशसमिधश्चैव ब्राह्मणं चोपवेशयेत् ॥ १०६७ ॥ ततः पूर्णाङ्कितं
हत्वा सर्वमन्त्रं तमन्विताम् । गाढदाद्यश्चानन्ते ब्राह्मणे वांससीतथा ॥ १०६८ ॥ इति ॥ अत्र नैकया
विना कार्यामाधौ न भाग्यादाद्विजै रिति * यदुक्तं तेन ख्यापितं * मभाग्योऽग्निं नादध्यादिति । १०६९ । एकभा
यां स्तुतये व * सवर्णजयाऽऽलोमज्जजया * वीकया * सहारणिं * मधित्वाग्निं * यथावद्विजोऽह्नीयात् । १०७० । वक्त
भाग्यास्तु सवर्ण * जानुलोमजोऽसत्रोषु * याभिः सहारणिं मन्थे * तदुक्तं वर्णजोष्ठो नेत्यादिना । १०७१ ।
यस्य सवर्णजायाऽऽलोमजाय * ब्रह्मभाग्याऽऽसन्ति ताभिः * विवाहतः सवर्णाभिः * जन्मतः सवर्णाभिश्च * साधोभिराभिः
भाग्याभिः । १०७२ । सहवर्णजोष्ठो नेह तूनाग्निं * चतुर्होतोररणे मयनं तु * द्विजेन कार्यानालशूद्रौ भा
ग्यां प्रमुञ्जीत वर्णजोष्ठो वाभावात् । १०७३ । यदि वर्णजोष्ठो ने * सवर्णजाऽऽलोमजा * नोचन्ते सवर्णजा एवोच्य
न्ते * तदा शूद्रौ वर्जयन् मनसं कंसात् । १०७४ । वर्णजोष्ठो पिद्रोहोऽपकारिणी * मन्त्रतस्यामनापुरुषसङ्गता *
भाग्यामन्त्रारणमयनं मुञ्जीत ॥ १०७५ ॥ तथा च ब्राह्मणो ब्राह्मणकन्या * च त्रियकन्या वैश्याकन्याभिर्भाग्याभिः *
सहारणिमयनं कुर्यात् ॥ १०७६ ॥ च त्रियश्च त्रियकन्या * वैश्याकन्याभिर्भाग्याभिः * सहारणिमयनं कुर्यात्
॥ १०७७ ॥ वैश्यावैश्याकन्याभिर्भाग्याभिः * सहारणिमयनं कुर्यात् * देवमह्नीताग्निं यथावच्छेत् * तदुक्तं कात्याय
नेन ॥ १०७८ ॥ अरणाः स्यनाग्निं दाह्येद्दग्निं समाहितः । पालयेदुपशान्तेऽस्मिन् पुनराधानमिष्यते
जोष्ठाचेदङ्गभाग्यं साग्रभिचारेण गच्छति । पुनराधानमेवैकैश्च न्ति न तु गीतम् । १०७९ । दाहयित्वाग्निं
भाग्यासहस्रीं पूर्वं संस्थितान् । पालेयाथान्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः । १०८० । एवं हन्तां सवर्णां
स्त्रीं द्विजातिः पूर्वं सारिणी । दाहयेद्दग्निं होत्रेण यज्ञपाले स्वधर्मवित् । १०८१ । द्वितीयां चैव यः पत्नीं दह्ये देता
निकाग्निभिः । जीवन्तां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्ने न समं हितम् । १०८२ । अतायान्तु द्वितीयां योऽग्निं होत्रं सधत्सृजे
त् । ब्रह्मघ्नं विजानीयात् यश्च कामात्स सत्सृजेत् । १०८३ । अतायामपि भाग्यायां वैदिकाग्निं न हितं जेतुम् ।
उपाधिनापितत्कर्मयाश्च जीवं समोचरेत् । १०८४ । वैवयोनिः पूर्वं हत् पुनराधानमेव च । विष्टो वा पुंस्थानमा
जाहताष्टकं तथा । १०८५ । कृत्वा वा हतिहोमात् सपतिर्येत पावकम् । अध्यायः केन लागे यः कस्ते जीमिव मानसः
। १०८६ । अग्निमीडे अगृथा । जग्मू आयाहि वीतये । तिस्रोऽग्निर्जोतिरिति । १०८७ । इतमग्निं सृजेति च
। १०८८ । इत्याद्यावच्छीकृत्वा यथाविधा उपवेशः । विनयं वृक्षं वृणुजं प्रताकस्थलसद्विधिः । १०८९ ।

प्रतागम्यं च प्रहरेणातवेदसि । होमपात्रमनारोहेतव्यं च ॥ १०८७ ॥ पणोक्त्यादिकं सर्वं मनोऽ
 पूर्णं वहाचरेत् । अरण्योत्पन्नमप्यहं यावन्निष्ठतिपूर्वकं योः ॥ १०८८ ॥ नतावत्पुनराधानमनारण्योर्विधीयते ।
 पाण्डुरे वेतरस्मिंस्तु चैवावत्तु हूयते ॥ १०८९ ॥ खादिरोवाद्यपात्रायोगेदितस्तु बः स्वतः । सुगन्धाकृमाणां
 विशिष्टावत्तु प्रपञ्चस्तयोः ॥ १०९० ॥ चूबाप्येषाणवत्स्वातं ह्यङ्गुलपरिच्छलस्वसम् । जुह्वाऽग्रावत्स्वातं
 सनिर्वाहं प्रपञ्चं कुर्यात् ॥ १०९१ ॥ तेषां प्राक् यः क्रयः कार्याः संप्रमार्गः जुहूयता । प्रतापनश्चक्षितानां प्रजा
 लोण्येषां वारिणा ॥ १०९२ ॥ प्राञ्चं प्राञ्चद्वयग्नौ हृदयं समीपतः । तत्तयासाद्ये ह्यवायद्यथाविनियुज्यते
 ॥ १०९३ ॥ घ्राजं हवामनादे जेजु होतिषु विधीयते । मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १०९४ ॥ नाङ्गुष्ठदधि
 कां पाह्यांसमित्स्वस्तया कृषित् । न विद्युत्तात्त्वचा चैनसकौटानपाठिता ॥ १०९५ ॥ प्रादे प्राक्षाधिकानो नानत
 यास्याहिमात्रिका । न सपणानि निर्वीर्या होमेषु च विजानता ॥ १०९६ ॥ प्रादे प्रह्वयमिधुः संप्रमार्गं परिकीर्त्ति
 तम् । एवं विधाः चारु वेदसमिधोः सर्वं कर्म ॥ १०९७ ॥ समिधोऽष्टादशे धुः संप्रमार्गं दन्ति मनीषिणः । दर्मं च पौ
 र्णमासे च ज्ञियास्वनां च विंशतिः ॥ ११०० ॥ समिदादिषु होमेषु मन्त्रे बतवर्जिताः । पुरस्तादपरिष्ठाच्च होन्म
 नायं समीक्रेवत् ॥ ११०१ ॥ ह्यधोपि धार्यमाचार्यैर्हविराकृतिषु स्मृतः । यत्र चास्य निश्चितिः स्थानं तस्यैकं कर
 वाणं हम् ॥ ११०२ ॥ अङ्गहोमसमित्तन्द्रसोमन्ताश्चोषुकर्म ॥ ये प्राञ्चै तदपञ्चान्तं पुतत्संघेषु च ॥ ११०३ ॥
 अक्षमङ्गादिविपदिजलहोमादिकर्मणि । सोमाकृतिषु सर्वाद्यन्ते तेषु ध्यो विधीयते ॥ ११०४ ॥ सूर्याऽस्त्यैतम
 म्प्राप्ते षट्त्रिंशद्विः सदाङ्गुलैः । प्राङ्करणमग्नौ नां प्रातर्भासां जदमनात् ॥ ११०५ ॥ हस्तादङ्गुलैर्विवर्यावाङ्गिरि
 हित्वानगच्छति । तावदोमविधिः पुण्यो नातोऽतु दितहोमिनाम् ॥ ११०६ ॥ यावत्सस्यङ्गुभावन्ते न भसृङ्गा
 णि सर्वतः । न लोहितमप्यपैतितवत्सायश्च हूयते ॥ ११०७ ॥ रजोनीहारधूमाभ्रश्चाग्रांश्चरितं रवौ । स
 न्याऽह्निशजुऽड्याचु तमस्य न लुपति ॥ ११०८ ॥ न च वेदे ह्यदुक्तं जायमानो हवै त्रिभिः * ऋणैः ऋणवान् भव
 ति * ब्रह्मयज्ञे न ऋषिभ्यो * यज्ञे न देवे भ्यः प्रजयापितुं भ्यः ॥ इति ॥ ११०९ ॥ इतो वमविभु तत्र ब्रह्मचर्यो * शुक्रणाव
 मतः सृत्वा * यथाविधिसमाप्तः * अतद्वारो ब्राह्मणः सत्रियो वै भ्यः ॥ १११० ॥ जातमानकाले पित्रा * सस्त्रीतणः
 * सदारोऽग्निं * यथाविधिनाञ्छीत् ॥ ११११ ॥ न्हायमीजायमानो हवै त्रिभिः * ऋणैः ऋणवान् भवति * ऋषिभ्यो ब्रह्मय
 ज्ञे न * देवे भ्यो यज्ञे न पित्रभ्यः प्रजया ॥ इति ॥ १११२ ॥ इदं वात्स्यायने नवांश्चरतं यथा * जायमान इत्ययं चरणम
 न्दो * गृहस्थः संप्रमार्गो जायमान इत्युच्यते ॥ १११३ ॥ यत्नं न्हायमस्यो * जायते तदा कर्मभिः * रधिक्रिय
 ते मातृतीजायमानस्व * कर्मस्वनधिकारादर्थि शक्तयोश्चाधिकारात् ॥ १११४ ॥ अर्थिनः कर्मस्वधिकारः * कर्म
 विधौ कामयोगश्च ते रग्निं * होत्रं जुह्यात्स्वर्ग * काम इतो वमादिर्यथा ॥ १११५ ॥ शक्तस्वचन्द्रसिम्भवात्कर्म *
 सृधिकारः शक्तः स्वस्तु * विहितं कर्मणि कामात् * प्रवर्त्तते नेवेतरः ॥ १११६ ॥ एतद्भयाभापस्तु * प्रधानमन्दायै
 माद * तो जायमानो जमारे ॥ इति ॥ १११७ ॥ तद्विषमब्राह्मणो दीनां ब्राह्मण * ब्रुवादीनाञ्चाग्निपञ्च * णाधिकाराद्वा
 चादेव ॥ १११८ ॥ अविभु तत्र ब्रह्मचर्याणां न्छीत् * दाराणामधिकारिणि * चाञ्छीतामिकानां किञ्चूपाद्योनस *
 न्तानधिकारादयत्नोऽयम् ॥ १११९ ॥ इति चैव जातमात्रं विपितां * पुत्राय नोपेयवर्णानि * सन्नयति ततः शक्तो * यथा
 स्यात्तदन्तर्गणशोधनं कुर्यात् ॥ ११२० ॥ तत्र शक्तुः तृपादनं ह्येवं ब्रह्म * यथावेदो धायनादिकं * योनिकरोति

सक्रियालोपावण्यतो न स्यात् ॥ ११२१ ॥ अथैवं कतदारस्य * गृहीताग्निः कस्य पुंसः * क्रियाविधानचक्रते * वैवाहिक
काम्नावितादि ।

वैवाहिकाम्नीकुर्वीत गृह्यक्रमं यथाविधि । पंचयज्ञविधानं च पक्त्तिं चान्वाहिकीं गृही ॥ ६७

गृहीतविवाहमिदं जी * वैवाहिकाम्नीः * स्मृतिः * कर्मार्थोत्पत्तिः * तत्तु वैवाहिकी कर्मार्थं ॥ १ ॥
नक्षत्रोक्तिका लौकिका * पञ्चयज्ञविधानञ्च * वैवाहिकाम्नी गृहीतसायं * प्रातर्होमादिकं कर्म * यद्यद्यग्नि
निष्पादं स्यात् ॥ २ ॥ आन्वाहिकी प्रातर्वाहिकी * पक्त्तिश्चाग्निपाकं वैवाहिकाम्नी * गृहीततस्मिन् हि *
पक्त्तिं तन्मन्त्राणां स्थापनं वत् स्यात् ॥ ३ ॥ चतुर्विधस्य पयःसमं * वैवाहिकं निर्वह्यमन्नं * भवति तेनाग्ने नर्पादेव *
कर्मार्थोत्पत्तिश्च * वर्णाशुञ्जीहोषाम् ॥ ४ ॥ तद्वत्तमां पक्त्तिं न * ब्राह्मणस्य सदाभुङ्क्ते * चतुर्विधस्य पयःसमं
वैवाहिकं यज्ञदीक्षायां भूद्रव्यनक्षत्राचन ॥ ५ ॥ अन्नं तन्मन्त्राणां सान्नं चतुर्विधस्य पयःसमं । वैवाहिकं पक्त्तिं वा
नर्पाद्रव्यं धिरं स्यात् ॥ ६ ॥ वैवाहिकं देवेन होमेन देवतादधीनं जपैः । अन्नं तेन विमानं च गृह्यसामसंस्कृ
तम् ॥ ७ ॥ वायव्यारावरूपेण धर्मोणं कलवज्जितम् । चतुर्विधानं पयस्तेन भूतानां च चपालनम् ॥ ८ ॥ स्वक
मन्त्राचरणभैरनुसृतात्मयज्जितः । खलयश्चातिथित्वेन वैवाहिकं तेन संस्कृतम् ॥ ९ ॥ अज्ञानतिमिरान्धसाम
शपानरतसाच । धिरं तेन शृङ्गान् विधिमन्त्रविज्जितम् ॥ १० ॥ इति ॥ तस्मात्तौ कर्माग्नीनां वाहिकी प
क्त्तिः * गृहीततस्मिन् हि * ब्रह्मोपकंसर्वेषां वर्णानामेव * इत्यापक्रममन्त्रं स्यात् ॥ ११ ॥ तदुक्तमत्रिणा यथा *
गृहीतत्वा विवाहमिदं गृह्यस्मृतिमनुते । अन्नं तस्मिन् भोक्तव्यं इत्यापाको हि स्यात् ॥ १२ ॥ इत्यापाकश्च भु
जानः पयःसमं चरेद्भिजः । मागानपु च त्रिणयमाश्च प्राशयिष्यति ॥ १३ ॥ इति ॥ एतेन खगपितं लौकिका
नौपक्त्तिः * नान्ने नर्पाक्यश्चो न भवति * तेनान्नं पापयुक्तं स्यात् ॥ १४ ॥ कथमेवं स्यात्तदन्नं * तत्रोक्तमङ्गिरसात् * दु
कृतं हिमउष्णानामन्नमांशुतातिष्ठति । यो यस्यान्नं समं स्यात्तस्य स्यात्तत्किं लिपम् ॥ १५ ॥ ब्राह्मणाग्ने
रिदं चतुर्विधानं पयस्त्वम् । वैवाहिकं नतु शूद्रत्वं शूद्राग्ने नरकां ध्रुवमिति ॥ १५ ॥ तस्मात्सामिनी नर
गृह्यद्विजो * लौकिकाग्नौ पक्त्तिं न * नपित्वा देवं वा कर्म कर्त्तव्यं ॥ १६ ॥ साग्निकोपापद्वितीयं च चन्द्र क
रणे चामाग्ने नैव * शूद्रा देवश्च कर्म कर्त्तव्यं * द्वैवाहिकीग्निं सद्भावेपि ॥ १७ ॥ चन्द्रार्कपक्षे हि वैवाहिकी *
पिपकमन्नं दुष्टं स्यात् ॥ १८ ॥ अग्निरुलौकिकाग्नौ * पक्त्तिं न इत्यापाकत्वा * दामाग्ने नैव शूद्रा देवश्च कर्म
कर्त्तव्यं * द्वैजैः * न सदा मन्त्राद्वा * कार्याम् ॥ १९ ॥ शूद्रे नतु सर्वदेवामन्त्राद्वा * कार्या मित्रांस्तं प्रचेतसा ॥ २०
पितृनर्पातीर्थं पुचन्द्रसूर्या पहेतया । आमन्त्राद्भिजैः कार्या शूद्रेण तु सदैव हि ॥ २१ ॥ इति ॥ उग्रनसा
क्तमेवं * अग्निरुलौकिकाग्नौ * वापितर्थं देवसन्नाम्नितः । आमन्त्राद्भिजैः कर्त्तव्यं पलसुसदैव हि ॥ २२ ॥ नच
रिग्नौ साग्निकी वामान्नं * पश्चालयेदन्तु * पार्श्वणादिभ्यः शब्देभ्यः * सद्भुक्तं योगिनीतन्त्रे ॥ २३ ॥ नक्षत्रदि
वाहिकाम्नी नितं पक्षे * स हि लिखितं वचनं विरुद्धं ते * लिखितेन कृतमेतत् ॥ २४ ॥ शालाग्नौ पचते ह्यन्नं * लौ
किकेनापि नितं ॥ यच्चिन्नं वपक्षे दक्षं तस्मिन् होमो विधीयते ॥ इति ॥ २५ ॥ नैवेदं विरुद्धं तेनैव तस्य * मतः
रक्तमेतत् ॥ २६ ॥ वैदिके लौकिकेनापि नितं कृत्वा ह्यतन्मन्त्रः । वैदिके स्वर्गमर्पितं लौकिके हन्ति किं लिपमिति

२५ ॥ तेनयस्तु गालागिः*सर्वदिक्कागिर्वैवाहिकागिरेवोक्तो*नत्प्रोक्तोलौकिकागिस्तस्मिन्*पक्वहिंष्टयाप
तस्यत् ॥ २६ ॥ पञ्चसुतापोपविताशायश्चेद* मरुनोक्तंनतुवैदि*कांग्रौपाकःप्रतिषिद्धः ॥ २७ ॥ पञ्चयज्ञवि
तानंयदर्थकिं*तदाहृष्टेतादिकं ॥ १ ॥ २८ ॥

पञ्चसुनागृहस्यसप्तचूलीपेषणप्रपस्कारः । कण्डनीचोदकुम्भश्चधृतेयांस्तुवाहयन् ॥ ६८ ॥

वधस्थानं सुगन्धस्यसप्तचूलीपेषणीपेषणं*धिलाउपस्कारः*कण्डनी*प्रयतिगृहीपकरणम् ॥ १ ॥
एतौतण्डुलौदिकण्डनप्रवा*सप्रलोलूखलादिक*धदकुम्भोजलाधारः ॥ २ ॥ ६८ ॥

तासांक्रमेणसर्वासानिष्कृतार्थमहर्षिभिः । पञ्चकसामहायज्ञाःप्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ ६९ ॥
सामित्यादि ॥ ६९ ॥ एषुपञ्चगणिनां*हिंसास्थानेषुप्राणिनां*येकस्मिन्क्रियमाणेषुनशान्ति*तासामज्ञान
तत्तानां*पञ्चानां*सानांनिष्कृतार्थम् ॥ १ ॥ गृहमेधिनां*गृहिणां*क्रमेणपञ्चमहायज्ञाःप्रताहं*कर्तव्यतयाम
र्षिभिः*कसोस्तीचायवचान्ते ॥ २ ॥ ६९ ॥

प्रध्यापनं ब्रह्मयज्ञःपितृयज्ञस्तर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ७० ॥

अध्यापनमित्यादि ॥ ७० ॥ अध्यापनंनियमेन*नित्यवेदाध्यापनं ब्रह्मयज्ञो ब्रह्मयज्ञो द्विविधः*स्तस्यैक
वधस्येदं वचनं श्रेयम् ॥ १ ॥ द्वितीयः स्वाध्यायोजपो * ऽकृतमित्यनेनवच्यते*कातर्पणनेनचोक्तं ॥ २ ॥ अ
ध्यापनं ब्रह्मयज्ञःप्रित्यज्ञस्तर्पणं । यच्चश्रुतिजयःमेत्तोब्रह्मयज्ञःसर्वोच्यते ॥ इति ॥ ३ ॥ दक्षेणोक्तसुपञ्च
ास्वाध्यायः । द्वितीयेचतथाभोगेदेभासांविधीयते । वेदाभासांस्त्रिविधाणां परमतपज्जाते ॥ ४ ॥ ब्र
ह्मयज्ञःसर्वत्रयेयःषडङ्गसहितस्तुसः । वेदस्वीकरणं पूर्वविचारोऽभ्यासनंजपः ॥ ५ ॥ ततोदानश्चक्षिप्रभोगे
दाभासोद्विपञ्चनं ॥ इति ॥ पञ्चत्रिविधोभ्यासः*प्रथमाश्रमेभवतिगृहाग्रमेतुजपःक्षिप्रभोगेदानं*तच्छिप्र
भोगेदानमिदं*मध्यापनंस्तमिति ॥ ६ ॥ हारीतेनोक्तमध्यापनं विविधं*अध्यापनञ्चत्रिविधं धर्मायैकव्यका
णम् । यथाकारणञ्चेतिविविधं परिकीर्तितं ॥ ७ ॥ पितृयज्ञस्तर्पणमिति*त्रिविधःपितृयज्ञस्तर्पणं*नि
ग्रहमन्नदानं*चेत्तुक्तंकातर्पणनेन ॥ ८ ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञःपितृयज्ञस्तर्पणम् । यथावापितृयज्ञःसर्वात्
प्रतीवलिख्यापिवा ॥ इति ॥ ९ ॥ तत्तर्पणस्यनित्यं*करणेदोषाभावा*न्यत्रविष्णादिभिरुक्तं ॥ १० ॥
तिदिनंश्राद्धकरणेमीयुन*प्रतिषिद्धात्प्रजोत्पादनासम्भवा*दिकल्पविधानमावण्युक्तंसात् ॥ ११ ॥ तद्विकल्पा
मेवाधेयं*शङ्केनोक्तं*होमोदैवोबलिर्भौतः*पित्राःपिण्डक्रियाःकृतः ॥ इति ॥ १२ ॥ याज्ञवल्क्येनापि विकल्पाभि
यायात्*बलिकर्मसुधाहोम*सुधाध्यायातिथिसत्क्रियाइत्युक्तं ॥ १३ ॥ अथसूधेतिव्रथमुक्तं*तर्पणेपिसुधांस्ति
ग्राह्येपिसुधा*स्तान्नदानेपिसुधास्ति ॥ १४ ॥ तत्रान्नदानेतर्पणेचमीयुन*प्रतिषिद्धोनास्तितत्वेदं*तर्पणं

पिबभोऽदकप्रदानम् । १५ । होमोऽग्नौ होतॄणां सायं पात*यं जुहोति सदैव यज्ञः*वलिर्भौतौ सञ्जो नृयज्ञः*पञ्चमोऽति
यिपजनम् । १६ । ७० । एतत्पञ्चयज्ञं शरणफल*माह पंचैतानि तगादि । १ । ७१ ।

पञ्चैतान् योमहायज्ञान्नहापयति शक्तिः । सगृहे पिबसन्नित्प्रसूनादोषैर्न लिपयते ॥ ७१ ॥

शक्तितो वाधिषीद्वादापदोऽनार*यत्तान् पंचमहायज्ञान्नित्प्रसूनादोषैर्वलिपयते ॥ १
सखलु गृहे पिबसन्*तीर्थोदिकमग्नौ सूनोदोषैर्वलिपयते । १ । ७१ । एषामकरणे निन्दामाह देव*तातिथि*
नेतगादि । १ । ७२ ।

देवतातिथिभूतग्रानां पितृणां मात्मनश्च यः । न निर्व्वपति पश्चानामुच्छू सन्नसजीवति ॥ ७२ ॥

घोदेवतादीनां मात्मनश्चान्नानि*न निर्व्वपति सञ्जो सोच्छूसां भागं* प्राणापानां भागं श्वस* न्नपि न जीवति चतवत्
। १ । ७२ । कस्मादित्यत्राह कृतं चेतगादि । ७३ ।

अहुतं च हुतं चैव तथा प्रहुतमेव च । ब्राह्मणं हुतं प्राशितं च पंचयज्ञान् प्रचक्षते ॥ ७३ ॥

यस्माद्ब्रह्मयज्ञादीन् पंचयज्ञा* नश्च तादीन् प्रचक्षते । १ । ७३ । कंयज्ञं कं प्रचक्षत* इत्यत्राह जपोऽङ्क
त इत्यत्राहिकं । १ । ७४ ।

जपोऽहुतो हुतो होमः प्रहुतो भौतिको वलिः । ब्राह्मणं हुतं द्विजाग्रार्चां प्राशितं पितृतर्प
णम् ॥ ७४ ॥

वेदानां जपस्त्रिविधः*पञ्चैकः सत्ब्रह्म*यज्ञो न कृत इत्यङ्कतः प्रीणा*मेव तदयजनं हस्ति* कृत्यातेषां भगवद्वा
रात् ॥ १ ॥ हुतो होमो देवानामभगवद्वायां त्वात्* भौतिको वै श्वदेवानां* वलिर्भगवद्वायां त्वात्* प्रहुतो द्वि
जाग्रार्चन*मातिथ्या ब्राह्मणं कृतं स्यात् ॥ २ ॥ प्राशितं तृसाक्षाच्छूत्रे* द्वाष्ट्यणभोजनं पितृतर्पणं* हस्ति करत्वा
त्पितृणाम् ॥ ३ ॥ ७४ ॥ स्वाध्यायहोमयोर्णमाह*स्वाध्यायेतगादि ॥ १ ॥ ७५ ॥

स्वाध्याये नित्ययुक्तः स गृहैवे चैव ह कर्मणि । दैवकर्मण्युक्तो हि विभर्त्ता दचराचरम् ॥ ७५ ॥

स्वाध्यायः स सविदाध्यायन*मधापनेनापि स्वस्य चा*ध्यायनं भवति ॥ १ ॥ तेनाध्यायनाध्यापनानांतरस्मिन्*नि
तयुक्तः स्याद्विह्व*दैवकर्मण्यग्निहोत* होमेनित्ययुक्तश्च स्यात् ॥ २ ॥ कस्मादित्यत्राह दैवकर्मणी*त्यादिहि
यस्माद्द्वैव* कर्मण्युक्तः पुरुष* इदं चराचरं विभर्त्ता ॥ २ ॥ ७५ ॥ कथंचराचरं विभर्त्ता*त्युक्त्याह ग्नावि
तगादि ॥ १ ॥ ७६ ॥

अग्नौ प्राक्ताहुतिः समग्रगादित्यमुपतिष्ठति । आदित्यज्जायते वृष्टिर्बृष्टेरन्नंततः प्रजाः ७६

अग्निहोत्रेणामौप्रक्षिप्तं*घातःसांख्यलोदितः*उपतिष्ठतितस्यास्त * त्र्योपस्थितौसत्यामादितः*दृष्टिभ
वतिततस्तु*उष्टेऽपजाभ्यभवन्ति ॥ १ ॥ तत्सायंपातर्होमकालउक्तः*कातर्गधनेनतद्वयथा ॥ २ ॥ सूयोऽस्त
यैलमप्राप्तेषट्त्रिंशद्विंशसहस्रं ॥ प्रादक्करणमग्नौनांपातर्भासांश्चिद्वर्धनात् ॥ ३ ॥ हस्तादूर्ध्वंरविर्वा
हिरिंहितानगच्छति । तौत्रिंशोमविधिःपुण्यीनातोऽदितर्होमिनाम् ॥ ४ ॥ यावत्सम्यग्नभावांन्तेनभसृ
क्षानिस्वर्तः । नचलौहित्यमपि तितावत्सायञ्चक्ष्यते ॥ ५ ॥ रजोनीशरधुमाद्रक्षापान्तरिते रवौ । सन्ध्या
वद्विंशजुःषड्विंशतमस्यनुपाते ॥ ६ ॥ नक्षत्रांस्तुचिपक्षेमेषुद्विजःपरिसमूहनम् ॥ ७ ॥ तत्रैष्टान्तमाहय
येत्यादि ॥ ७० ॥

यथावायुंसमाश्रितप्रवर्तन्तेसर्वजन्तवः । तथागृहस्यमाश्रितप्रवर्तन्तेसर्वआश्रमाः ॥ ७१
सर्वआश्रमांश्चत्वार*एवाश्रमाग्गृहस्यने*वाश्रित्यवर्तन्तेयथा*वायुंसमाश्रित्यसर्वजन्तवोजीवन्तवर्तन्ते ॥ १ ॥
॥ ७२ ॥ नहृहस्योहृहस्यनागितः*जीवतिकथमनेइत्यातग्राह*यन्मादित्यादिकस्योक्तं ॥ १ ॥ ७३ ॥

यस्मात्तृयोपराश्रमिणोक्षानेनाम्नेनचाऽन्वहम् । गृहस्येनैवधार्यन्तेतस्माज्जोष्टाश्रमोगृही७८
तृयोपराश्रमोत्रैश्चार्था * द्यवाश्रमिणोऽन्वहं * गृहस्येनैवक्षानेन* वेदाध्यापनेनक्षानं * दत्तान्मेनच
धार्यन्ते ॥ १ ॥ तस्मादहोहृहस्यएवाश्रमो*जोष्टाश्रमोऽभिधीयते*नतजोष्टाश्रमोयस्येति* परत्रसंधार्य
इत्युक्तेः ॥ २ ॥ ७८ ॥

ससन्धार्याःप्रयत्नेनस्वर्गमचयमिच्छता । सुखंचेहच्छतानितयोऽधार्योदुष्वलेन्द्रियैः॥ ७९

ससंधार्यइत्यादिः ॥ ७९ ॥ ईशोजोष्टोहृहस्यश्रमो*उष्वलेन्द्रियैरजितेन्द्रियैर्जनै*रधार्याधारयिषम
यकाएव ॥ १ ॥ सखलुजोष्टरश्मिहास्याश्रमः*प्रेतग्राह्यंस्वर्गमिच्छतानिता*मिहचसुखमिच्छता*जनेनप्रयत्ने
धार्याः ॥ २ ॥ ७९ ॥ अपरश्चक्षयइत्यादि ॥ ८० ॥

ऋषयःपितरोद्देवाभुतानप्रतिथयस्तथा । आशासतेकुटुम्बिभस्तेभ्यःकार्यविजानता ॥ ८०

तेभ्यःकुटुम्बिभ्योगृहस्थांश्चमिभः*पञ्चभिर्ब्रह्मणादिभिरिष्टा*कृत्वाऽद्यःपञ्चयतआशासते ॥ १ ॥ तस्मा
ज्जानताक्षानिनापञ्चयश्च * विधानंकार्यमउच्यते ॥ २ ॥ ८० ॥ नहृकेनहृजरेतेतग्राह * स्वाध्यायेने
त्यादिसौक्तं ॥ १ ॥ ८१ ॥

स्वाध्यायेनाश्रयेतर्षीन्होमैर्देवान्यथाविधि पितृन्श्रद्धैश्चनृनस्मैभूतानिबलिकर्मणा८१

स्वाध्यायेनेतर्षीणमजर्षी*नातरेणर्षीनश्चयेत्*होमैरग्निहोत्रहोमैर्देवान्यथाविधाश्चयेत् ॥ १ ॥ पितृ
श्रद्धास्तेष्वर्षणाज्ञानातरे*रक्षयेत्तन्मतिथीनन्निर्वलि*कर्मणाभूतानाश्चयेत्तृहस्यः ॥ २ ॥ ८१ ॥ तत्रग्रा
ह्यथाकथ्यंतिदाह*कथ्यादहरितादि ॥ १ ॥ ८२ ॥

कुयर्दिहरहःश्राद्धमन्त्रादेनोदकेनवा । पयोमूलफलैर्वापिपितृभ्यःप्रीतिमावहन् ॥ ८२ ॥

अहरहःप्रतिहमन्त्रादेन*श्राद्धं कुर्यादुदकेन* वातर्पणं श्राद्धं कुर्यात् ॥ १ ॥ पितृभ्यःपितृवृद्धिभ्यः*पयोमूल
फलैर्वापि*प्रीतिमावहन् श्राद्धं कुर्यात् ॥ २ ॥ ८२ ॥

एकमप्राशये द्विप्रपितृर्थे पांचयज्ञिके । नचैवाप्राशयेत्कंचिद्वैश्वदेवं प्रतिदिजम् ॥ ८३ ॥

एकमपोतयादि ॥ ८२ ॥ श्राद्धे पाञ्चयज्ञिकेयद्वयतः स्यात्तु*ब्राह्मणभोजने*तदैकमपिब्राह्मण*माशयेन्नर्त
ब्राह्मण*भोजनाच्छ्राद्धं भवति ॥ १ ॥ अत्रपाञ्चयज्ञिकेवैश्वदेवं प्रति*भूतयज्ञेयकश्चिदपि* हिजंनैवाशयेदि
ति ॥ २ ॥ ८३ ॥ नवतर्हि कथं वैश्वदेवं कुर्यादित्याहवैश्वेतरादि ॥ १ ॥ ८४ ॥

वैश्वदेवसप्तसिद्धसप्तगृह्येऽग्नौ विधिपूर्वकम् । आभ्यः कुर्याद्देवताभ्यो ब्राह्मणो होममन्त्र
हम् ॥ ८४ ॥

विश्वदेवानामिदं सिद्धमन्त्र * मिति वैश्वदेवं सिद्धम् ॥ १ ॥ यथाविधिर्वैवाहिकेऽग्नौ सिद्धस्य पक्षस्य वैश्वदेव
स्यान्नस्य*होममन्त्रहं ब्राह्मण*आभ्यः देवताभ्यो गृह्ये*वैवाहिकेऽग्नौ कुर्यादिति ॥ २ ॥ ८४ ॥ नवकांभ्यो देवताभ्यो*
होमं कुर्यादित्याह*होमो रित्यादीद्वौसीकौ ॥ १ ॥ ८५ ॥

अग्नेः सोमसप्तचैवादीतयोश्चैव समस्तयोः । विश्वे भ्यश्चैव देवे भ्यो धन्वन्तरय एव च ॥ ८५ ॥
कुह्वै चैवानुमतौ च प्रजापतय एव च । सहद्रावापृथिव्योश्च तथाऽस्त्रिष्ठकृतेऽन्ततः ॥ ८६ ॥

स्वाहान्तेनादावग्नेर्होमं कुर्यात्*इदमग्नये स्वाहेति*ततः सोमसप्तहोमं कुर्यात्* इदं सोमाय स्वाहेति*
॥ १ ॥ ततस्तयोः समस्तयोः होमं कुर्यात्*इदमग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति ॥ २ ॥ ततो विश्वे भ्यो देवेभ्यः*स्वा
हेत्यथ*धन्वन्तरये स्वाहेति* ॥ ३ ॥ ८५ ॥ ततः कुह्वै स्वाहा ततोऽनुमतौ स्वाहेति*ततः*प्रजापतये स्वाहेति*
ततः सहैव द्रवापृथिवीभ्यां स्वाहा*ततः सिष्ठकृते स्वाहेति*होमं कुर्यादिति
विक्रमः ॥ २ ॥ ८६ ॥

एवं समप्रगृह्य विहुत्वा सर्वदिक्षु प्रदक्षिणम् । इन्द्रान्तकाप्यतीन्दुभ्यः सानुगेभ्यो वलिं हरत् ८७

एवमित्यादि ॥ ८७ ॥ एवमनेन प्रकारेण समप्रगृह्यादिभ्यो हरिष्वन्ता* सर्वदिक्षु प्रदक्षिणं*दक्षिणवर्त्तेन
साव*गेभ्यो इन्द्रादिभ्यो वलिं हरत् ॥ १ ॥ तद्यथा प्राचाभिन्वाय*नम इन्द्राग्रे भ्यो नमो*दक्षिणस्यो यमाय न
मो*यमाग्रे भ्यो नमः ॥ २ ॥ प्रतीच्यां वरूणाय नमो*वरूणाग्रे भ्यो नमः*उत्तरस्यां सीमाय नमः* सीमाग्रे
भ्यो नमः ॥ ३ ॥ ८७ ॥

मरुद्गाइतितुहारिचिपेदस्मृद्गाइतपि । वनस्पतिभग्नतेष्वंमुषलोलूखले हरेत् ॥ ८८ ॥

मरुद्गाइतादि ॥ ८८ ॥ मरुद्गोतमइतिहरेवलिं*हरेदङ्गोतमइतपुष्प*क्षिपेन्मुषलोलूखले*वनस्पतिभग्न
नम इति ॥ १ ॥ ८८ ॥

उच्छीर्षके श्रिये कुर्याद्भद्रकालैश्चपादतः । ब्रह्मवास्तोष्पतिभां च वास्तुमधो बलिं हरेत् ॥ ८९ ॥

उच्छीर्षक इत्यादि ॥ ८९ ॥ वास्तुपुरुषसग्निर*उच्छीर्षकं तत्रपुष्पोत्तरसा*मैशानग्रस्तुदिशि श्रियै* नम
इतिवलिं हरेत् ॥ १ ॥ वास्तुपुरुषसपादतस्तु*दक्षिणपश्चिमसां नैऋत्यां* दिशि भद्रकालैर्नम * इतिवलिं
हरेदिति ॥ २ ॥ केचिदाहुर्च्छीर्षके*दक्षिणपुरुषसग्न्यनस्थाने तु*ग्निरसज्जु दे शे श्रियै*नमइतिवलिं
हरेत् ॥ १ ॥ पादतइति यसां दिशितसां*पादौवर्त्तेते तसां दिशि*भद्रकालैर्नम इतिवलिं हरेत् ॥ ४ ॥ वास्तु
मधो ब्रह्मणे नमो वास्तोष्पतये*नमइतिवलिं हरेत् ॥ ५ ॥ ८९ ॥

विश्वे भग्नैव देवे भग्नो बलिमाकाश उत्क्षिपेत् । दिवाचरे भग्नो भूते भग्नो नक्तं चारिभग्न एव च ॥ ९० ॥

विश्वे भग्नइत्यादि ॥ ९० ॥ विश्वे भग्नो देवे भग्नो नम*इतर्गाकाशे वलिष्ठत्क्षिपेत्*दिवाचरे भग्नो भूते भग्नो नम
इतिचाकाशे*नक्तचरे भग्नो भूते भग्नो*इतिचाकाशे वलिं हरेत् ॥ १ ॥ ९० ॥

पृष्ठवास्तुनिकुर्वीत बलिं सर्वात्मभूतये । पितृभग्नो बलिं शेषन्तुसर्वं दक्षिणतो हरेत् ॥ ९१ ॥

पृष्ठवास्तुनीत्यादि ॥ ९१ ॥ पृष्ठवास्तुनीति वास्तु*पृष्ठे सर्वात्मभूतये*नमइतिवलिं कुर्वीत ॥ १ ॥ सर्वं वलि
शेषं स्वसा * दक्षिणाभिमुखः प्राचीनीवीतीच * सन्दक्षिणसां दिशि* पितृभग्नः स्वधेति वलिं हरेत् ॥ २ ॥

शुनाञ्च पतितानाञ्च खपचां पापरो गिणाम् । वायसानां क्रिमीणाञ्च शनकैर्निर्वपेद्भुवि ॥ ९२ ॥

शुनामित्यादि ॥ ९२ ॥ अथानां दक्ष पात्रे सज्जु तः*शनकैः क्रमेण खपचां भग्नो*नमः पतिते भग्नो नमः* खपचां भग्नो
नमः पापरो गि भग्नो नमः ॥ १ ॥ वायसा भग्नो नमः क्रिमी भग्नो नमः*इति भुवि धूलिहीन*भूभागे वलिं निर्वपेत् ॥ २ ॥
॥ * ॥ ९२ ॥

एवं यः सर्वभूतानि ब्राह्मणो नितममर्चति । स गच्छति परं स्थानं ते जोमूर्तिः पथं जूना ॥ ९३ ॥

एवं यइत्यादिनासफलमाह ॥ ९३ ॥ यो ब्राह्मणो ब्रह्मविदमधीते य * इति ब्राह्मणः क्षत्रियो * वैश्यश्च य एवं
सर्व * भूतानि नितममर्चति * ॥ १ ॥ स ते जोमूर्तिः सन्नृजुनां पथा * परं स्थानं ब्रह्मलोकं * गच्छतीति वेदित
वाम् ॥ २ ॥ * ॥ ९३ ॥ अथ नृयज्ञविधानमाह कृत्वा*तद्वलिकर्म तयादि ॥ १ ॥ ९४ ॥

कृत्वा तद्वलिकर्म वमतिथिं पूर्वमाशयेत् । मिच्छां च भिक्षवे दद्यादधि वद्ब्रह्मचारिणे ॥ ९४ ॥

एवमनेनपकारे *णैतद्वलिकर्ममत्वा*पञ्चमतिथिमाशयेत् ॥ १ ॥ वक्ष्यतेऽत्रातिथिलक्षण*उक्तंविष्णुना*
एकरात्रिंशतिवसन्ततिथिर्वा ह्यणःसूतः । अनित्याहस्थितिर्वात्तस्मादतिथिरुच्यते । इति ॥ २ ॥ ८१ ॥
भिचयेपञ्चविधाय*ब्रह्मचारिणोवि शेषार्थे*पृथग्वचनाद्विधिव * द्यस्ययाद*स्वाधरस्ति*तस्मैतेनविधिनाभि
चांददात् ॥ ३ ॥ भिक्षुःपङ्क्तिविध उक्तोऽत्रिणा * ब्रह्मचारीयतिश्चैविद्यार्थोऽप्युपपन्नः । अध्वगःक्षीण
दृक्ष्यपडेतेभिक्षुकाःसूताः । इति ॥ ७ ॥ ॥ ८४ ॥ भिक्षुब्रह्मचारिभिरांत*भिच्छादानफलमाह*यत्पुण्यफलमि
तरादि ॥ १ ॥ ८५ ॥

यत्पुण्यफलमाप्नोतिगांदत्वाविधिवद्गुरोः । तत्पुण्यफलमाप्नोतिभिचांदत्वादिजोगृहीत् ५

स्यार्थोऽयंश्लोकः ॥ ८५ ॥

भिक्षामपुत्रपात्रं वासत्कृत्यविधिपूर्वकम् । वेदतत्त्वार्थविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ८६ ॥

भिचामपीत्यादि ॥ ८६ ॥ वेदतत्त्वार्थविदुषे * चतुर्थीश्रमिणे ब्रह्म * चारिणे वा ब्राह्मणाय * भिक्षुःसदक
पात्रं वा * विधिवत्सत्कृत्योपपादयेत् ॥ ८६ ॥ दानमसंज्ञात्पूर्वं दाना * दानमाह * नशान्तीत्यादिकश्लोकं ॥ १
॥ ८७ ॥

नशान्तिहव्यकष्यानिनराणामविजानताम् । भस्मीभूतेषु विप्रेषु मोहादत्तानि दातृभिः ॥ ८७ ॥

भस्मीभूतेषु विप्रेषु * वेदार्थं यतदर्थतत्त्वज्ञाना * ग्निमूनेषु ब्राह्मणेषु * हव्यकष्यादानफलमजानतां ॥ १ ॥
नराणां मध्ये यैर्दातृभिर्मोहात् * भस्मीभूतेषु ब्राह्मणेषु * देवपितृदेवेश्वरा * कष्यानि दत्तानि ते पात्रं नशान्तीनि ॥ २
एतेनैतदुक्तंभवति * नातिथिभोजनं देवो * ज्ञेयेन नवापित्रुद्देशेन तेन * भस्मीभूतातिथिविप्रभोजनं दोषो ना
स्तीति ॥ ३ ॥ ८७ ॥ विद्वद्ब्राह्मणभोजनफलमाहविदोऽप्यादि ॥ १ ॥ ८८ ॥

विद्वदातपःसमृद्धेः पुहुतं विप्रमुखाग्निषु । निस्तारयति दुर्गाच्च महतश्चैव किल्बिषात् ॥ ८८ ॥

विप्रहस्त्रानाम्यद्वयतेषु विद्वदातपःसमृद्धेः पुहुतं * ऊतमिव दत्तमन्त्रं * महादुर्गाकिल्बिषान् निस्तारयति ॥ १ ॥
॥ ८८ ॥ अतिथिपूजायथाकर्तव्यात * दाहसंप्राप्तार्थेत्यादि ॥ १ ॥ ८९ ॥

संप्राप्तयत्नतिथये प्रदद्यादासनोदके । अन्नंचैव यथाशक्तिसत्कृत्यविधिपूर्वकम् ॥ ८९ ॥

स्वगृहंप्राप्तार्थोतिथये प्रथम * मासनोदके उपवेशनार्थ * मासनं पादुधौतार्थ * सदकं प्रदद्यादुद्य ॥ १ ॥ विधि
पूर्वकं सत्कृत्य * यथाशक्तिभोजनार्थ * मन्त्रञ्चैव प्रदद्यादिति ॥ २ ॥ ८९ ॥ गृहेऽतिथेरुपवासे * दोषमाहशिला
नित्यादि ॥ १ ॥ ९० ॥

शिलानपुष्कतो नित्यं पंचामीनपि जुह्वतः । सस्र्वं सुकृतमादत्ते ब्राह्मणोऽनर्चि तो वसन् ॥ १०० ॥

क्षेत्रिणाधानां क्लिष्टाः स्त्रीतां चतुर्पतितं यद्वशिष्टं * वासशिल इत्युच्यते * तारश्च नौ ब्राह्मणस्य ॥ १ ॥ पञ्चा
ग्नीनपि जुह्वतो * गृहमागतो ब्राह्मणोऽतिथिरेव * यद्वासनोद्काशै रनर्चितः सन् वसति ॥ २ ॥ तदा तस्माद्गृह
स्थात्स * सस्र्वं सुकृतं तमादत्ते ॥ ३ ॥ १०० । अतिथे रागतस्यार्चनहेतोर्ब्रह्मणोऽभावः कस्यापि गृहे नास्ती
तात आह्वयानि भूमिरित्यादि ॥ १ ॥ १०१ ॥

तृणान् भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सन्वृता । एतानां पितृतां गृहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ १०१ ॥

सतां सज्जनानां दरिद्राणामपि * गृहे आसनार्थं तृणानि वर्तन्ते * तद्भावेऽपि भूमिर्भर्त्तत एव ॥ १ ॥ पादधीतार्थं
पानार्थञ्चोदकं * वर्त्तत एव चतुर्थी तु सूनृता * समादरस्य कप्रियवाक्चास्तेव * ॥ २ ॥ एतानि च त्वारिक्ता पितृतां
बर्त्तमानानां तृणां * गृहे नोच्छिद्यन्ते सस्र्वदा सन्त एव ॥ ३ ॥ सस्र्वामावेहेतौ रेवचतुर्भिरतिथिपूजा * समग्रमेव निष्प
दाते ॥ ४ ॥ १०१ ॥ ननु कः पुनरतिथि * रूच्यते इत्यत आह * एकरात्रमित्यादि ॥ १ ॥ १०२ ॥

एकरात्रं तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः । अनित्यं हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ १०२ ॥

यो ब्राह्मणो गृहनागत * एकरात्रं निवसति * स ब्राह्मणोऽतिथिः स्मृतः ॥ १ ॥ तत्रातिथि * ऋद्धस्यार्थं माहा
नित्य * मित्यादिकम् ॥ २ ॥ नित्यं न स्थितिर्यस्यात्प्राप्त्यणसास * ब्राह्मण एवातिथिरुच्यते इति * स्थः क्लिप्तस्य च त
इत्यादि कस्तिथिः ॥ ३ ॥ १०२ ॥ सचातिथिर्यादशो ब्राह्मणो नोच्यते तद्दाइने केत्यादिकम् ॥ १ ॥ १०३

नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा । उपस्थितं गृहे विद्वद्वाङ्मायया यत्राग्नयोऽपि वा ॥ १०३ ॥

यस्मिन् गृहे भार्या वर्त्तते पञ्चवा * पञ्चयो वै तानि काग्निवै वाहिकाग्निगृह्यापि * रावस्यग्निः सभाग्निश्चेति
पञ्चाग्नि यद्वाग्नीनां विधानं ॥ १ ॥ तन्मपञ्चाग्नेयं हि वै तानि काग्नि * वै वाहिकाग्नि * वै द्युताग्निगृह्या
हानिर्दावाग्निश्चेति ॥ २ ॥ तस्मिन् गृहे वै श्वदेव * कावे उपस्थितमेक * ग्रामीणं विप्रं गृहीनोतिथिं विद्वत्
॥ ३ ॥ भिन्न ग्रामादागतश्च * साङ्गतिकं धनवन्तं * विप्रमतिथिं न विद्वत् ॥ ४ ॥ गृहस्थस्य परगृहे * वासदा
माह उपा * सत इत्यादिकमुक्तम् ॥ १ ॥ १०४ ॥

उपासते ये गृहस्थाः परपाकमबुद्धयः । ते न ते प्रेतपशुतां ब्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् ॥ १०४ ॥

ये गृहस्थाः सन्तोपाबुद्धयः खलु * परपाकमुपासते * ते प्रेतपशुनां पुनर्जन्तवः ॥ १ ॥ तेन परपाकोपासनेन तेषां मन्त्रा
दिदायिनां गृहे * पशुतां ब्रजन्त्यन्नादि * पशुतां ब्रजन्तीति ॥ २ ॥ १०४ ॥ ननु तर्ह्येव वै श्वदेव काले किं मति
थिसेवनं नानाकाल इत्यु * तन्नाहो प्रणोद इत्यादि ॥ १ ॥ १०५ ॥

अप्रणोदोऽतिथिः सायं सुप्रोदोऽगृहमे धिना । काले प्रातस्तूकाले वानास्थानान्नगृहे व
सेत् ॥ १०५ ॥

गृहमे धिना सायं सुप्रोदः * सुप्रोदोऽगृहमे धिना गतेन सुप्रोदः * प्रापितोऽतिथिः कश्चिद्दप्राप्रणोदो भवति ॥ १ ॥ केना
पि प्रकारेण * तमतिथिं प्रणुते तस्य चातिथिः क्षुधाकाले ऽथ वा क्षुधायाश्चकाले ऽस्य * गृहस्थस्य गृहं प्राप्तिनम् नासा
गृहे वसेत् ॥ २ ॥ अवशामे वकिञ्चिद्प्राप्तित्वा तस्य गृहे * वसेदिति श्रेयः ॥ ३ ॥ १०५ ॥

न वै स्वयं तदश्रीयादतिथिं यन्नभोजयेत् । धनं यशसप्रमायुषां स्वर्गं चातिथिपूजनम् ॥ १०६ ॥

नवाद्दत्तादिद्वयं वृद्धो गृहागतः * मतिथिं नभोजयेत् * दूर्वां सुयं नैवाश्रीयात् ॥ १ ॥ इति वसतिपूजनम् *
धनं यशसप्रमायुषां स्वर्गं च भवति ॥ २ ॥ १०६ ॥

आसनावतथौशयामनुव्रजग्रामुपासनाम् । उत्तमे तूत्तमं कुर्व्याद्भीने हीनं समे समम् ॥ १०७ ॥

आसने तथादि ॥ १०७ ॥ गृहस्थः सुगृहमागते * तिथावुत्तमे खल्लास * नावसयश्यां व्रजोपासन * उत्तमं क
र्त्तव्यं स्वसातु * हौनेहीनं समं समम् ॥ १ ॥ १०७ ॥

वैश्वदेवे तु निर्वृत्ते यद्ग्रनोऽतिथिराप्रजेत् । तस्याप्यन्नं यथाशक्तिमदद्रान्नवलिं हरेत् ॥ १०८ ॥

वैश्वदेवेति तथादि ॥ १०८ ॥ वैश्वदेवो दमन्नादिकं भोजनं * यत्किञ्च भूतवलि न्यक्षपरि * वारादिभो
जतार्थं तत्सर्वं वैश्वदेवमाह ॥ १ ॥ तस्मिन्नन्ने सर्वं प्राप्ते प्रां भोजनसमाप्त्या निर्वृत्ते * सत्यावशे प्रेचासतिथिं द्रा
नोऽतिथिराव्रजेत् ॥ २ ॥ तदा तस्याप्यतिथेरर्थं * यथाशक्ति पुनरनन्दं पक्त्वा प्रदद्यात् ॥ ३ ॥ तेनान्तेन
पुनर्वलिं पक्षवन्नहरेदिति ॥ ४ ॥ १०८ ॥ ननु यदिकश्चिद्भिरोभिन्नग्रामं वा सोचासङ्गतिकश्च * कश्चिद्विद्विषय
च्छन् * स्वसं कुले गेले वा किं * मतिथिः सन्नग्रीयात् ॥ १ ॥ तत्राह नभोजनार्थं * स्वे विप्रः * तदादिष्वीकं ॥ २ ॥ १०८ ॥

नभोजनार्थं स्वे विप्रः कुलगोत्रे निवेदयेत् । भोजनार्थं हितेशं सन्वान्ताशीतुचयते बुधैः ॥ १०९ ॥

स्वसं भोजनार्थं विप्रः * सुकुलं गोत्रं वानैव * निवेदयेत् तत्र स्वे कुलं गोत्रं सुसंभोजनार्थं * शंसन् विप्रो * वान्ता
शीतुचयते बुधैः ॥ १ ॥ ननु ब्राह्मण एव किमतिथिः * स्वयं तेनाजगदतः * आह न ब्राह्मणे तथादि ॥ २ ॥ १०९ ॥

न ब्राह्मणस्य त्वतिथिगृहं राजनप्रउचते । वैश्वशूद्रौ सखाचैव ज्ञातयोर्युक्ते वचः ॥ ११० ॥

ब्राह्मणस्य गृह उपस्थितो यदि * क्षत्रियो भवति सोऽतिथिर्नीचते * तथा वै शूद्रश्च * नातिथिरुच्यते इति ॥ १ ॥
यदि ब्राह्मणस्य गृहे * तस्य सखा ब्राह्मणश्च * दुपस्थितो ज्ञातयो वा * युक्त्वा न चातिथिरुच्यते ॥ २ ॥ नैषां पूजेना
तिथिपूजनं * सिद्धयतीति वेदितव्यं ॥ ३ ॥ ११० ॥ ननु तच्च किं गृहागतां स्तान् विप्रो * नभोजयेदिति तत्राह *
यदित्वतिथौ तथादि ॥ १ ॥ १११ ॥

यदित्वतिथिधर्मेणचत्रियोगृहमाव्रजेत् । भुक्तवत्सूक्तविप्रेषुकामंतमपिभोजयेत् ॥ १११ ॥

अतिथिधर्मेणयदि*चत्रियोगृहमागच्छेत्*तदाविप्रेषुभुक्तवत्सतस्वय*काममिच्छातस्त्रयपि*चत्रियंभोजयेदिति ॥ १ ॥ १११ ॥ वैश्याशूद्रौकिन्तर्हि*न*भोजयेदित्याह*वैश्याशूद्रावपीतयादि ॥ १ ॥ ११२ ॥

वैश्याशूद्रावपिप्राप्तौकुटुम्बेऽतिथिधर्मागौ । भोजयेत्सहभृत्यैस्त्वावाप्तृशंसंप्रयोजयन् ११२ ॥

यदिवैश्याशूद्रौकुटुम्बे*ब्राह्मणस्य*ऽतिथि*धर्मेमाप्तिप्राप्तौस्त*स्तदाभृत्यैःस्वसपोष्यै*भ्रातादिभिःसहसमकालंभोजयेत् ॥ १ ॥ तथाचाग्रेऽतिथिविप्रं*भोजयित्वाऽतिथिधर्मेणचत्रियं*भोजयित्वास्वजनभोजनकाले*वैश्याशूद्रौभोजयेत् ॥ २ ॥ अतश्चद्वयार्थानभिज्ञसू*दासभोजनकालप्रा*गदम्पतिभोजनादह*कम्पामाश्रयन्वैश्याशूद्रौभोजयेदित्याह ॥ ६ ॥ तदसाधुनहिर्वैश्याभ्यागतसू*शूद्रौदासवर्द्धवति ॥ ४ ॥ ११२ ॥

इतरानपिसखादीन्संप्रीतयागृहमागतान् । सत्कृत्यान्नयथाशक्तिभोजयेत्सहभार्यया ११३

इतरानित्यादि॥ ११६ ॥ संप्रीतयागृहमागता*वृत्तेभोइतरान्जनान्*सखीप्रभृतीन्स्त्री*लोकानपिसत्कृत्याभार्यया*सहसमकाले*यथाशक्तिभोजयेत् ॥ १ ॥ भ्रातृसखीरुहाध्यायिप्रभृतीन्*सखादीनाहतदसत्*अतश्चद्वेनैवतेषां*पूर्वमेवतत्संप्रदात् ॥ २ ॥ नहितत्प्रमादुक्तदासभोजनात्*पश्चात्सहाध्यायिमित्रादेभोजनं*साधूपपद्यतेलोके ॥ १ ॥ यएवभार्ययाभोजनकालः*सएवस्वस्रापितर्हि*किमर्थंभार्ययासहे*तुक्तंनत्वात्मनेति ॥ ४ ॥ तस्मात्स्त्रीलोकभोजन*कालोभार्ययाभोजनकाल*एवेतिचापनार्थंभार्ययेत्युक्तं ॥ ५ ॥ ११३ ॥

सुवासिनीःकूमाराश्चरोगिणोगर्भिणीतथा । अतिथिभोगेऽग्रएवैतान्भोजयेद्विचारयन् ११४

सुवासिनीरित्यादि ॥ ११४ ॥ सुवासिनौनववधूः*कुमारान्*उपनीतान् ॥ १ ॥ ११४ ॥

अदत्त्वातुयएतेभ्यःपूर्वभूङ्क्तेऽविचक्षणः । समुञ्जानोनजानातिश्वगृध्रैर्जग्निमात्मनः ११५ ॥

अदत्त्वेत्यादि ॥ ११५ ॥ श्वगृध्रैरात्मानोजग्निं*परत्वभक्षणं*नजानातीति ॥ १ ॥ ११५ ॥ अयमहस्यस्रात्मनो*भोजनकालउच्यते*भुक्तवत्स्वयेत्यादि ॥ १ ॥ ११६ ॥

भुक्तवत्स्वयविप्रेषुस्वेषुभृतेषुचैवहि । भुञ्जीयातांततःपश्चादवशिष्टदम्पती ॥ ११६ ॥

भुक्तवत्स्वयविप्रेषुर्तिथिभिक्षुक*प्रभृतिषुसतस्वयचत्रियादिषु*खेपात्मीयेषुचसखी*समाध्यायिभ्रातादिषु*भृत्येषुपुत्रावर्गेषु ॥ १ ॥ भुक्तवत्सुसत्सुततः*पश्चादवशिष्टमन्नं*यत्तदम्पतीभुञ्जीयातामिति ॥ २ ॥ अत्रकश्चिद्भ्रान्तःप्रमादीच*अतश्चदेनदासान्वाचये*स्वयमेनचातीनाह ॥ १ ॥ सत्प्रमादीपूर्वन*ज्ञातिभोजनकालंवाख्यातवान्*कथमिहतदुपसं*हारजपपद्यतेततस्तदसत् ॥ ४ ॥ ११६ ॥ नन्वेवदम्पतिभोजनसकाल*

उक्तस्तर्हि किं सखीप्रभृतीनां च * ह्यर्थाभाससहभोजन*विधानं तत् ॥ १ ॥ भार्याभोजनसकालमेव*सखादि स्त्रीलोकं भोजयेदिति*ततश्चाह देवानित्यादिस्त्रीकम् ॥ २ ॥ ११७ ॥

देवान्दधीन्मनुष्यांश्चपितृन्गृह्यश्चदेवताः । पूजयित्वाततःपश्चाद्गृहस्थःशेषभुग्भवेत्॥११७॥

गृहस्थःशेषभुग्भवति * दितानेनह्रिष्यापितं *पूर्वंसखादीन्भोजयित्वादम्पती *पश्चात्भुञ्जीयाता मिति ॥२॥११७॥ एतद्व्यतिक्रमेणभोजनेदीपं*तथाक्रमेणभोजने*गुणमाहावंसद्व्यति ॥ १ ॥ ११८ ॥

अथसर्कवलंभुङ्क्तेयःपचतत्सतात्मकारणात् । यज्ञशिष्टाशनंहेतुतत्सतामन्नंविधीयते॥११८॥

एवमुक्त्यपेणभोजनार्थंयोनाम्पक्षाकेवलमात्मकारणात्*पचनिसखलुषंपाप*जनकं तदन्नंभुङ्क्ते ॥ १ ॥ एतदुक्त्यपेणपच*यज्ञशिष्टाशनंसता*मन्नंभोजनंविधीयते ॥ २ ॥ ११८ ॥ एवंगृहमागतानां*राजादीनां मर्चनेव*विशेषयोग्यातामाह*राजत्विक्प्रातर्कृत्यादि ॥ १ ॥ ११९ ॥

राजत्विक्स्नातकगुरुन्प्रियश्वशुरमातुलान् । अर्हयेन्मधुपर्कंणपरिसंवत्सरात्पुनः ११९

संवत्सरात्परंराजादीनगृह्यः*खगृहमागतान्मधुपर्कंणल्लुक्ष्यैवमर्हयेन्न * चार्णाक्संवत्सरात् पुनः ॥१॥ वृजिं नाभेदमेवोक्तं*त्रिवाह्यसूतकक्षामृदानार्थंछह्रद्विजः । अर्घ्याभवन्तिधर्मंणप्रतिवर्षं गृहा गताः ॥ इति ॥१९॥ अर्णागपिसंवत्सरा*मधुपर्कंणपूजार्हा*वा*राजाचेत्यादि ॥ १ ॥ १२० ॥

राजाचओत्रियश्चैवयज्ञकर्मण्युपस्थितौ । मधुपर्केणसंपूज्यौनत्वयज्ञदतिस्थितिः ॥ १२० ॥

राजामूर्ध्नाभिपिक्तःचत्रियोन्मपः*श्रोत्रियश्चन्द्रोऽधीतेयः ॥ १ ॥ एतौद्वौयज्ञकर्मणि *क्रियमाणेयदिसंवत्सरादर्णाक्*पुनरुपस्थितौस्यतां*॥२॥ तदामधुपर्केणतौ*सम्पूज्यौभवतो नत्वयज्ञेपुनः*सम्पूज्यौमधुपर्केण॥३॥ पूर्वराजत्विगित्यादिनायदुक्तं*तसायंविशेषजक्तः*ऋत्विगादिपुनःश्रोत्रियः ॥ ४ ॥ ससंवत्सरादर्णाग्ययज्ञ कर्मणि*पुनरागतोपिमधु * पर्केणसंपूजाविति*स्थितिर्वावस्थाविज्ञेया ॥ ५ ॥ १२० ॥ नद्यदिसांयमतिथिरा गच्छे*तदाकिंकर्यात्तदिनागच्छेत्तदा*ग्रास्वाहारार्थं । किंकर्यादि*तातश्चाहसायन्तित्रादि ॥१॥१२१॥

सायन्तुन्नस्यसिद्धस्यपतृमन्त्रं वलिं हरेत् । वैश्वदेवंहिनामैतत्सायंप्रातर्विधीयते ॥१२१॥

सायन्तरात्रावर्णाक्पहरात्*पत्नीवैवाहिकेऽग्नी*सिद्धस्यपत्न्यान्मन्त्रं*वलिं पागुह्मन्त्रं हरेत् ॥१॥ हिसम्नात् सायंप्रातर्वैश्वदेवना*मैतदीदृशंविधीयते* त्रिष्णुनाभेवमेवोक्तं ॥ २ ॥ सायंप्रातस्तुतिथयेपदद्यादासनोदकम् ॥ यन्नश्चैवयथाशक्ता*सत्कृतंविधिपूर्वकम् ॥ ६ ॥ प्रतिग्रयंतथाग्रयांपादाभ्यङ्गंसदीपकम् । मतिकदानेना प्रीतिगोप्रदानसमंफलम् ॥ इति ॥ ४ ॥ नन्वेवंविधमतिथिपूजनं*ब्राह्मणस्यैवनिताद्यप्यदते* नित्यंभोज्यान्नवा न्तु*अत्रियवैश्वयोनिता*भोजयान्नलौभावादिति ॥१॥ यतउक्तमङ्गिरसा*ब्राह्मणस्यसदाभुङ्क्ते*अत्रियस्यच

पथिणि । वैश्यासांपत्तुभुञ्जीतनयूद्रसकदाचन ॥ २ ॥ ब्राह्मणान्नेदरिश्चलं क्षत्रियान्नेपयर्भवेत् । वैश्या
 न्नेनतयूद्रत्वंयूद्रास्तेनरकंध्रुवम् ॥ ३ ॥ दुष्कृतंक्षिप्रप्राणामन्नसाम्प्रितातिष्ठति।योयस्यान्नं समग्र्युतिसतस्याग्र्या
 तिकिल्बिषम् ॥ ४ ॥ इति । वशासेनाप्राक्तमेवमेव *अमृतं ब्राह्मणान्नेन *दारिद्र्यं क्षत्रियस्य च । वैश्यान्नेन सगू
 द्रत्वंयूद्रान्नान्नरकं प्रजेदिति ॥ ५ ॥ आपस्तम्बो नाप्राक्तम्व *ब्राह्मणस्य सदाभूक्तं क्षत्रियस्य सपथिणि । वैश्या
 स्य यज्ञदीयायां यूद्रसान्नकदाचन ॥ ५ ॥ राजासंतेजसादन्ने *यूद्रासं ब्रह्मवर्चसम् ॥ असंस्कृतन्तुयोभुङ्क्षोस
 भूङ्क्षुक्तेऽथिवोमलम् ॥ इति ॥ ५ ॥ सत्यमेवैतदयदुक्तं *तद्वै श्वदेवादिभ्योऽनात्रतस्य * दन्नस्य भोजने फलं ॥ ६ ॥
 उक्तमङ्गिरसैव तत्र *अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयःसूतम् । वैश्यासांचासमेवान्नं यूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम् ।
 ॥ ७ ॥ एतदन्नादिकथनं * वै श्वदेवादिभिर्प्रागेण *तदुक्तमत्रिणा ॥ ८ ॥ अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियः संपयः समम् ॥
 वैश्यासांचासमेवान्नं यूद्रासं रुधिरं ध्रुवम् ॥ ९ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं याज्ञक्ये सतिर्धत्ते । वै श्वदेवेच होमेच दे
 वताभ्यश्च नेजये ॥ १० ॥ अमृतं ते न विप्रान्नमग्यजुःसामसंस्कृतम् । वावहारावपृष्येणधर्माणवलिभिर्जि
 तम् । क्षत्रियान्नं पयस्तेन वैश्यान्नं यज्ञपालने ॥ ११ ॥ अत्रयूद्रकावेनिता *म पि वग्राखं विहितं * तेन तर्प
 नेपि पितृ *यश्च कते वै श्वदेवादि करणात् ॥ १२ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानांमन्नं *नितमममृतं पयोऽन्नं भवति *न ते
 प्रादुष्कृतमाग्र्यतीति ॥ १३ ॥ इति ॥ अथेवं गृहस्थानां दिनकृत्यानि * विष्णुनाप्राक्तानि यथा * ॥ १ ॥
 गृहाग्र्यमीर्वैवाहिकान्मौ * पाकयज्ञान्कुर्यात्सायं * प्रातश्चाग्निहोत्रम् ॥ १ ॥ चन्द्रार्कसंस्मरणं *विप्रकर्म
 योर्दश *पौर्णमासाभांयजित *प्रतायनं पशुना ॥ २ ॥ शरद्-श्लोकशोखापयस्तेन *बौद्धि वयोर्वापाकेनैवार्षिका *भा
 धिकान्नं प्रतार्द्धं सोमेन *वित्ताभावे दद्यात् वैश्वानर्या ॥ ३ ॥ यूद्रान्नं द्यापेरिहरेत् * यज्ञार्थं भिक्षितमवाप्तं
 मर्थं सकलमेव वितरेत् ॥ ४ ॥ सायं प्रातर्बै श्वदेवं जुहुया * ह्निश्चाञ्चभिश्च देवदा *दक्षितं भिक्षादावेगो *दा
 नफलमवाप्नोति ॥ ५ ॥ भिक्षुभावे तस्मात्तं गवां दद्यात् * वक्ष्मीवाप्रक्षिपेद्भुक्ते * पान्ते विदमाने तु न *
 भिक्षुर्कप्रतांचनीत् ॥ ६ ॥ कण्डूणीपे पणो चुली *ऊभउपस्कर इति *पञ्चसूना गृहस्थस्य ॥ ७ ॥ तन्निष्कृत्यर्थज्ञ
 ब्रह्मदेवभूत *पितृवरयज्ञानं कुर्यात् ॥ ८ ॥ स्वाध्यायो वज्रयज्ञो *होमोर्देवो वलिभौत *पितृवर्षणं पितृगोनृ *यज्ञश्चा
 तिथिपूजनम् ॥ ९ ॥ देवतातिथिभूतानां पितृणामात्मनस्तथा ॥ न निर्वपति पश्चानामुच्छंसन् सजीवति
 ॥ १० ॥ ब्रह्मचारीयतिभिर्भुजोर्विन्ति ते गृहाग्र्यमात् । तस्मादभ्यागतानेतां गृहस्थोनावमानयेत् ॥ ११ ॥ गृह
 स्थ एव यजते गृहस्थस्तपति तपः ॥ ददाति च गृहस्थस्तस्माज्ज्योष्ठो गृहाग्र्यमी ॥ १२ ॥ ऋषयः पितरो देवाभूता
 नातिथयस्तथा । आशासते कुटुम्बे भास्तस्माज्ज्योष्ठो गृहाग्र्यमी ॥ १३ ॥ तिवर्गसेवां सततान्नदानं चरार्चनं ब्राह्म
 णपूजनञ्च । खाद्याग्यसेवां पितृवर्षणञ्च श्रुत्वा गृहीश्वरूपदं प्रयाति ॥ १४ ॥ इति । एवमेव वशिष्ठादिभिः स्रैः
 *पञ्चयज्ञविधानादि *दिनकृत्यानि प्रायेण *तुलानि सर्वाण्युक्तानि ॥ १५ ॥ यदप्यीह दिवसस्य *कालनिगमो मव
 ना *नोक्तस्तथापि दद्यादि *भाषितकालोऽत्रोक्तः ॥ १६ ॥ तद्यथा दक्षसंहितायां तेनोक्तं * दिवसस्य द्वाभागे तु *
 कृतांतसोपदिशति । द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा । ४ । पष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च दशके पृथक् ।
 विभागेषु पुन्यत्कर्म *तत्प्रवक्ष्यामि प्रथमं ॥ ५ ॥ ऊपः काले तसं प्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् । ततः स्नानं प्रकुर्वीत
 दन्तधावनपर्वकम् ॥ ६ ॥ अतः स्नानं कर्त्तव्यं कौशिकेन वच्छिन्नमनितः । श्रवणे षड्विंशतीरात्रौ पातः ३ मूर्त्तान् विप्रोधनम् ॥

॥ ७ ॥ क्षिप्रान्तिहिप्रसुप्रसाइन्द्रियाणिसुवन्ति च । अङ्गानिसमतां यान्ति उत्तमानाधमैः सह ॥ ८ ॥ नाना
 क्लेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् । असूत्वा नाचरेत् कर्मजपहोमादिकञ्चन ॥ ९ ॥ प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रा-
 तः स्नायी भवेत् सदा । समस्तजन्मजपापं त्रिभिर्षष्टिर्षोपोहति ॥ १० ॥ उपसुप्तस्य यत्सूतं सन्ध्यायाः कृदितेर-
 वा । प्राजापतेन तत्तुल्यं महापापकनाशनम् ॥ ११ ॥ प्रातःसूतं प्रयत्नं सन्ति दृष्टादृष्टकरं हितम् । सर्वमहं तिष्ठता-
 त्मा प्रातः स्नायी जपादिकम् ॥ १२ ॥ स्नानादनन्तरं तावदप्यर्घ्यं न च्यते । अनेन विधानेन चाचान्तःपूजितामिषात्
 ॥ १३ ॥ प्रक्षालापदौ हस्तौ च त्रिःपिबेदं स्तुवीक्षितम् । इतः गार्हपत्यमभिराचमनं कृत्वा ॥ १४ ॥ सन्ध्यायां ह्यभ्यासे
 च मध्याह्ने च ततः पुनः ॥ सन्ध्यायाः कृत्वा सोमं तपोनवाङ्गणस्तु रिशेषतः ॥ १५ ॥ सजीवन्ने वयं द्रुःशांश्च मृतं श्वाच्चैव
 जायते । सन्ध्याहीनोऽप्युचिर्नित्यं मनहः सर्वकर्मसु ॥ १६ ॥ यदनेन कृत्वा कर्म न तस्य फलमश्नुते । सन्ध्या
 कर्मवसाने तस्य ह्यहोमो विधीयते ॥ १७ ॥ स्वयं होमे फलं यत्तु तदनेन न जायते । ऋत्विक्पुत्रो गुरुर्भाता भागिने यो
 ऽथ विटपतिः ॥ १८ ॥ एभिरेव कृतं यत्तु तद्भुतं स्वयमेव हि । देवकार्यं ततः कृत्वा शुभं कृत्वा वीक्ष्य ॥ १९ ॥
 देवकार्याणि सर्वा हि मनुष्याणां च मध्याह्ने । पितृणामपराद्धे च कार्ये गणितानि यत्नतः ॥ २० ॥ पौर्वाहिकं कन्तु
 यत्कर्म यदितत्मायमाचरेत् । न तस्य फलमाप्नोति वस्य स्त्रीसैथुनं यथा ॥ २१ ॥ एते णि तद्विज्ञापितं यत्
 पौर्वाहिकं कर्म तत्स्वल्पमप्यह्नात्कर्तुं महतीति ॥ २२ ॥ दिवसस्योद्भागे तस्य भोतविधीयते । द्वितीये च
 तथाभागे वेदाभासो विधीयते ॥ २३ ॥ वेदाभासो हि विप्रानां परमं तप उच्यते । ब्रह्मयज्ञः स हि यः पण्डितः
 सहितस्वसः ॥ २४ ॥ वेदस्वीकरणं पूर्णं विचारोऽभासनं जपः । ततो दानं च शिष्ये भोगे वेदाभासो हि प्रज्ञा ॥
 २५ ॥ तत्र पूर्णं प्रथमाग्रमेवेदस्वीकरणाद्विधा*गृहाग्रमेतुजपो वेदस्य* शिष्यभाषप्रदानश्चेति द्विधा ॥ २६ ॥
 समित्पुष्पश्रीदादीनां सकालः स उदाहृतः ॥ तृतीयं चैव भागे तपोषावर्गार्थसाधनम् ॥ २७ ॥ पितामाताशु-
 भार्थी प्रजादोनाऽसमाश्रिताः । अभागतोऽतिथिस्तानां पोषावर्ग उदाहृतः ॥ २८ ॥ ज्ञातिवन्धुजनः क्षीण-
 स्तथा नाथः समाश्रितः । अनेन पाधनं यथा योषावर्ग उदाहृतः ॥ २९ ॥ भरणं पोषावर्गस्य प्रयत्नं स्वर्गसाधनम् ।
 नरकं पोषणे चासातस्माद्यत्ने न तं भरेत् ॥ ३० ॥ सार्वभौतिकमन्नादां कर्तव्यान्तु विप्रतः । ज्ञानवर्द्धिप्रदात-
 वामनायानरकं व्रजेत् ॥ ३१ ॥ सजीवति य एवैको व ह भिक्षोपजीवते । जीवन्तो न्तका अनेन यथात्मभरयो-
 नराः ॥ ३२ ॥ वह्न्यर्थं जीवते कश्चित् कठुस्वाये तथा परैः । आत्मार्येऽनेन गन्तव्यं तस्मादरेणापि दुःखितः ॥ ३३ ॥
 दोनानाथविशिष्टे भोगे दातव्यं भूतिमिच्छता । अदत्तदाना जायन्ते परभागोपजीविनः ॥ ३४ ॥ यद्ददाति वि-
 शिष्टे भोगे च जीवति हिने हिने । तत्तु वित्तमहं मनोऽप्येतां कस्यापि रक्षति ॥ ३५ ॥ चतुर्थं च तथाभागे मानार्थं
 ब्रह्माचरेत् । तिलपुष्पश्रीदादीनि स्नानं च कतिमेतजले ॥ ३६ ॥ नित्यं नैमित्तिकं कामं त्रिविधं स्नानं च्यते
 तेषां मधोऽप्युच्यते तत्तु पुनर्भिद्यते विधा ॥ ३७ ॥ मलापहरणं पथ्यान्मन्त्रवत्तु जले स्मृतम् । सन्ध्यास्नानमुभा-
 भाश्च स्नानभेदाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३८ ॥ मार्जनं जलमधोऽप्युच्यते प्राणाया मोयतस्ततः । उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्र्या
 जप उच्यते ॥ ३९ ॥ सविता देवतायस्य मुखमग्निं स्विधा स्थितः । विश्वामित्रं ऋषिं च्छन्दोगाय त्रीणां विशिष्यते ॥ ४० ॥
 पञ्चमे च तथाभागे संविभागो यथाहृतः । पितृदेवमनुष्याणां कौटानां चोपदिशते ॥ ४१ ॥ देवैश्चैव मनुष्यै-
 र्यतिर्याग्भिर्भोपजीवते । ब्रह्मस्थः प्रतः सदा तस्मात्संजातोऽग्रमीन्धी ॥ ४२ ॥ तथाणां मांशमाणां नु ब्रह्मस्यो

यो निरुचते । ते नैव सीदमाने न सीदन्ती हेतरे त्रयः ॥ ४३ ॥ मूलं प्रीणी भवेत्स्कन्दः स्कन्दः छाखाः सपलवाः ।
 मूले नैव विनष्टे न स र्भमे तद्दिनमिति ॥ ४४ ॥ तस्मात्सर्वं प्रयत्ने न रक्षितव्यो ह्यहो मी । रात्र्या चानैस्त्रिभिः
 पूज्यो मानो यस्यैव सर्वदा ॥ ४५ ॥ गृहस्थो हि क्रियत्युक्तो न गृह्येण गृह्येण मी । न चैव पुत्रदारी स्वस्वकर्मपरिवर्जितः ॥ ४६ ॥
 अमात्वा चापाङ्गत्वाच्च जप्ताऽदन्वाचमानवः । देवादीनाम् णीभूत्वा नरकं प्रति पद्यते ॥ ४७ ॥ एक एव हि भुङ्क्ते
 ऽन्नमपरास्ते वभोजयन् । न भुज्यते स एवै को यो भूङ्क्ते ऽन्नं स साक्षिकः ॥ ४८ ॥ विभागशीलो र्या नित्यं समा युक्तो दया परः ।
 देवतातिथिभक्त्यर्थः सत्यधार्मिकः ॥ ४९ ॥ दयालुः स्यात्तमश्चाप्यष्टाश्रययोगः कृतज्ञता । एते यस्य शृणाः सन्ति
 सगृहीतव्यज्ज्वाते ॥ ५० ॥ स विभागं ततः कृत्वा गृहस्थः प्रभुर्गर्भवेत् ॥ भुङ्क्ता तु ह्यवमास्थाय तदन्नं परिणा
 मयेत् ॥ ५१ ॥ इति ह्यस्य पुराणादौः प्रवृत्तसप्तमं नयेत् ॥ अष्टमे लोकायां वातुर्वह्निः सन्धीततः पुनः ॥ ५२ ॥
 होमो भोजनकं चैव सन्धानाङ्गं ह्यकृत्य क्रमम् । कृत्वा चैव ततः प्रयात्वा भाग्यं किञ्चिदचरेत् ॥ ५३ ॥ प्रदोषपश्च
 मीयामौ वेदाभासे न तौ नयेत् । यामहयं शयानो हि ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५४ ॥ सर्वत्र मध्यामीयामौ कृतयोष
 ह विवृणुत । भूस्त्रानश्च यथान्त्रास्त्राणो नावसीदति ॥ ५५ ॥ इति विप्रानां पातः कालमारभ्य *साङ्गं प्रहरद्वयोभान्तर
 रे ऽहनि* प्रथमभोजनं सन्धौ रभिहितम् ॥ ५६ ॥ पुनस्तद्वधिसाङ्गं प्रहरद्वयभाभन्तरे रात्रौ प्रथमप्रहराभन्तरे
 वद्वितीयभोजनम् । इति ॥ ५७ ॥ एतदुक्तं कात्यायने नापियथा *मुनिभिर्द्विरघनशक्तं* विप्रानां मतं तद्व्यासिनां
 नित्यम् । अहनि च तथा तमस्त्रि*न्यां साङ्गं प्रहरयामान्तः ॥ इति ॥ ५८ ॥ अथ भ्रान्तौ वाचयते *साङ्गं प्रहरया
 मान्तं* रितिसाङ्गं प्रहरयामास्येति *तयोरन्तरितिसाङ्गं यामं द्वयभाभन्तरे ऽहने* कम् ॥ ५९ ॥ तमस्त्रिनां पुनः साङ्गं
 प्रहरयामान्तरिति *अर्धं प्रहरेण सह याम इति ॥ ६० ॥ साङ्गं प्रहरयामस्तमान्तरिति *साङ्गं प्रहरयामाभन्तरे
 च* द्वितीयमघनमित्यस्य द्वाख्यौ ॥ ६१ ॥ प्रहरयामे रुद्धं महानिशायां *द्वितीयं घनं विधाय* नराणां पार्श्वौ ज
 यन्ति ॥ ६२ ॥ तदसाधुद्वचनं *विरुद्धत्वात् महानिशायां* चेतो वमन्तवाम् ॥ ६३ ॥ प्रयोगासाधुत्वापत्तेयं
 रात्रिभोजनपक्षे पक्षद्वये पितृलार्थवारणा *प्रकृत्वा च तदसदेव ॥ ६४ ॥ तथा चैव रात्रौ यामाभन्तरे पुनर्भु
 क्त्वा धीतौ *मध्यामप्रहरद्वयं* सप्तमं प्रयामे तूत्तिष्ठे *दितुं वाचव्यासीयथा ॥ ६५ ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यमिति
 कर्मविधामतम् । त्रिविधं तच्च वस्त्राभिगृहस्थस्यावधार्यताम् ॥ ६६ ॥ यामिनोऽपश्चिमं यामे तज्ज्ञानिद्रो
 हरिस्मरेत् । अलीकं मङ्गलं वा कर्मावशकमाचरेत् ॥ ६७ ॥ कृतमौ चो निषेवाग्निं दन्तान् प्रक्षालयारिणां ।
 सुलोपासाद्विजः सन्ध्यां देवादींश्चैव तपयेत् ॥ ६८ ॥ देवदेवाङ्गशस्त्राणि *संतिहासो निचाभासेत् । अथा
 पथे च सन्धिप्रान् सन्धिगांश्च द्विजोत्तमः ॥ ६९ ॥ अलम्ब्य प्रापयेत् सन्धिप्रान् सन्धिगां समापयेत् । समर्थो हि समर्थे न
 नाविद्यातः कृचिद्वसेत् ॥ ७० ॥ सरित्सरः श्रवापौ पुर्णतपस्रवणादिषु । स्नायीत यावदुद्धृत्य पञ्चपिण्डानिवारि
 णा ॥ ७१ ॥ तीर्थाभावे पाशक्त्या वा प्रायातो र्यः समाकृतः । गृहाङ्गनगतस्तत्र यावदम्बरपीडनम् ॥ ७२ ॥ स्नान
 मर्दं रतैः कर्ष्यात्पावनैश्चापि मार्जनम् । मन्त्रैः प्राणांश्चिरायामसौ रैश्चार्कं विलीकयेत् ॥ ७३ ॥ तिष्ठन्
 स्मृत्वा च गायत्री ततः सुधाया घमारभेत् । ऋचाश्च यजुषां सामामयजुषां हि रसामपि ॥ ७४ ॥ इति ह्यस्य पुराणानां
 वेदोपनिषदां द्विजः । शक्त्या समो क्पठेन्नित्यं मलमपासमापनात् ॥ ७५ ॥ स यज्ञदानतपसामखिलं
 फलमनुयात् । तस्मादहरहर्देदं द्विजोऽधीयीत वाग्धतः ॥ ७६ ॥ धर्मशास्त्रेतिहासादिसर्वेषां शक्तिः

पठेत् । कतस्वाध्यायः प्रथमतः पर्ये चायदेव ॥ ७७ ॥ जानां न्याद्विणं दभैः प्रागयेऽमयवै कित्तैः । एकै
 काञ्जलिदानेन प्रकृतिस्थोपवीतिकः ॥ ७८ ॥ समजाउदयो ब्रह्मसूत्रहार उदङ्खलः । तिर्यग् दभैः यथामाग्रे य
 वै स्तिलविमिश्रितैः ॥ ७९ ॥ अश्वोभिरुत्तरखः कनिष्ठभूलनिर्गतैः । दाभां दाभामञ्जलिभां मध्यां स्तर्प
 येत्ततः ॥ ८० ॥ दक्षिणाभिमुखः सवाजानां न्याद्विणैः कथैः । तिलजलैश्च देयिनामूलदर्भाच्च निःसृतैः ॥ ८१ ॥
 दक्षिणां सोपवीतः स्यात्क्रमेणाञ्जलिभिस्त्रिभिः । सन्तपयेद्दिव्यपितृन् तत्परां स्वपितृन् स्वकान् ॥ ८२ ॥ पिता
 पितामहादौ श्वनो नैवं हित्तिभिस्त्रिभिः । मातामहादौ न्येपानो गोत्रिणो दाहवर्जिताः ॥ ८३ ॥ तानेका
 ञ्जलिदानेन तपयेच्च द्रव्यकृद्द्रव्यम् । असंस्कृतप्रमीताये प्रेतसंस्कारवर्जिताः ॥ ८४ ॥ वस्त्रनिष्पीडनांशं भि
 स्तेषामाप्रायनं भवेत् । अर्पितेषु पितृषु वस्त्रनिष्पीडयेच्च यः ॥ ८५ ॥ निराशाऽपितरस्तत्राभवन्ति धरमा
 सुप्रैः । पयोदभस्वधाकारमोचनामतिलैर्भवेत् ॥ ८६ ॥ सुदन्ततपुनस्तेषामेकेनापि दृष्याविना ॥ अनाचि
 स्तेन यद्दत्तं यद्दत्तं विधिर्वर्जितम् । अनासन्नस्थितेनापितञ्जलं रुधिरायते ॥ ८७ ॥ एवं सन्तर्पिताः कामैस्त
 र्पकास्तर्पयन्ति ॥ ८८ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादेतामित्रावरुणनामभिः । पृथगेऽक्षितैर्मेन्त्रैर्जलमन्त्रोक्तादे
 वताः ॥ ८९ ॥ उपस्थाय रवेः काष्ठं पृथक्त्वा च देवताः । ब्रह्माग्नीन्द्रोपधीजीवविष्णुनामहतां हसाम् ॥ ९० ॥
 अप्रायश्चित्तसत्कारं नमस्कारैः स्तनामभिः । कर्त्तव्यं समालभ्य मानमेवं समाचरेत् इति ॥ ९१ ॥ इति मध्या
 ह्नस्नानविधिस्तोत्राच ॥ ततः प्रविश्यामवनमो वसथ्यङ्गतामने । पाकयज्ञांश्च तरोविदध्याद्विधिवद्भिज्ज ॥ ९२ ॥
 अनाहितावसथ्याग्निरादायान्नं घृतप्लुतम् । शाकलेन विधानेन जुहुयात्सौक्येऽनले ॥ ९३ ॥ वास्ताभि
 र्वाहृतिभिश्च समस्तामिस्ततः परम् ॥ यद्विदेव कृतसोऽतिमन्त्रविद्भिर्यथाक्रमम् ॥ ९४ ॥ प्राजापतां स्विष्टकृतं
 ऊर्त्वं वंदादधादतीः । ओङ्कारपूर्वः स्वाहान्तस्त्यागश्चिष्टविधानतः ॥ ९५ ॥ भुविदर्भान्समास्तीर्यावलिकर्म
 समाचरेत् । विश्वेभ्यो देवेभ्योऽति सर्वेभ्यो भूतेभ्योऽप्येव च ॥ ९६ ॥ भूतानां पतयेच्चैतिनमस्कारेण
 शास्त्रवेत् । दद्यादहिलयश्चाप्येपितृभ्यां स्वधानमः ॥ ९७ ॥ पात्रनिर्णयनं बारिवाद्यकांश्चिन्निक्षिपेत् ॥
 उद्धृतं षोडशपासमात्रमन्नं धृतोच्चितम् ॥ ९८ ॥ इदमन्नं मनुष्येभ्यो हन्ते तृत्तासष्टगृजेत् । गोत्रनामस्वधाका
 रैः पितृभ्यां पिशक्तिः ॥ ९९ ॥ षड्भ्योऽन्नमनुहं दद्यात्पितृयज्ञविधानतः । वेदादीनां पठेत्किञ्चिदल्पं
 ब्रह्ममखान्तरे ॥ १०० ॥ ततोऽनादन्नमादाय निर्गतो भवनाद्विज्जः । काकेभ्योऽन्नपत्रेभ्योऽप्यपि देवांसमेव च
 १०१ ॥ उपविश्यागृहहौरितिष्ठेद्दयावस्म्युक्तकम् । अपमत्तोऽतिथिं लिप्सुर्भोवश्च प्रतीक्षकः ॥ १०२ ॥
 आगतं दूरतः श्रान्तं भोक्तुं काममकिञ्चित्तम् । दृष्ट्वा संचखमभोतासत्कृतं प्रशूयार्चनैः ॥ १०३ ॥ पादधावनस
 न्नानाभ्याञ्जनादिभिरार्चयेत् । विदिवं प्रापयेत्सदोग्रसमाभाधिकोऽतिथिः ॥ १०४ ॥ कालागतोऽतिथिर्दृष्ट
 वेदपारो गृहागतः । द्वावेतौ प्रजितौ स्वर्गनयतोऽधस्तु प्रजितौ ॥ १०५ ॥ गृहागताय सत्कृत्याग्रीविषाद्ययाविधिः ।
 भक्त्योपकल्पयेदेकं महाभागं विसर्जयेत् ॥ १०६ ॥ विसर्जयेद्ब्रज्याद्यतृप्त्योविषातिथीन् । मित्रमातृलस
 स्वन्धिश्वान्सहपागतान् ॥ १०७ ॥ भोजयेद्गृहिणोभिश्चांसत्कृत्यामिक्षुकोऽहति । स्वाहन्नमन्नस्वादु
 ददद्गच्छताधीगतिम् ॥ १०८ ॥ गर्भिण्यातुरभृत्येषु बालवृद्धातुरादिषु । बुभुक्षितेषु भुञ्जानो गृहस्थोऽ
 श्रुतौ तिकिलिषुम् ॥ १०९ ॥ इति ॥ एवं हारीतेनापि नृहस्थधर्मा उक्तास्तद्व्याप्यतदर्थतः ॥ ११० ॥ उप

कावेसहस्रायकृतशोचोयथाविधि । हस्ते पशुपिते नितो भवतः प्रयतो नरः ॥ १११ ॥ तस्माच्छुस्वमथाद्वांभक्ष्ये ह
 न्तकाष्ठकम् । कारञ्जखदिरवापिकादम्बकौस्तथा ॥ ११२ ॥ सप्रपङ्कपृष्णिपयो जम्बूनिम्बतथैव च । अपामार्ग
 ज्विल्लुष्वापाकोडूस्वरमेव च ॥ ११३ ॥ एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्माणि । सर्वकण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च
 यमस्त्रिनः ॥ ११४ ॥ दन्तकाष्ठस्य भक्ष्यं तमासेन प्रकीर्तितः । अष्टाङ्गुलेन मानेन दन्तकाष्ठमिहोच्यते ॥ ११५ ॥ प्रादे
 यमात्रमथवातेन दन्तान् विप्रोक्षयेत् । प्रतिपत्पर्व षष्ठोषुनवम्यञ्चैव सप्तमाः ॥ ११६ ॥ दन्तानां काष्ठं योगोदहतम्
 सप्तमं कलं । अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिपिद्धदिनेषु च ॥ ११७ ॥ अपां हादशगण्डूषैश्च खण्डिं समोचरेत् । सूत्वा मन्त्रवदाच
 मापुनराचमनं चरेत् ॥ ११८ ॥ मन्त्रवत्प्रेक्षात्मानं प्रतिपेदकाञ्चलं । आदितेन सह सप्तमन्देहाना
 मराक्षसाः ॥ ११९ ॥ युद्धान्तिवरदानेन ब्रह्मणोऽवाप्तजन्मनः । उदकाञ्चले निक्षेपाद्वायव्याची भिमन्त्रिताः ॥ १२० ॥
 निष्प्रन्तिराक्षसान् सर्वान् मन्देहाखान् हिजोरितान् ॥ ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ॥ १२१ ॥
 मरीचादीर्महाभागैः सनकादौ शोभिभिः । तस्मान्नलङ्घयेत्सन्ध्यां सायं प्रीतः समाहितः ॥ १२२ ॥ उलङ्घयति
 यो मन्त्रेहात्सयाति नरकं ध्रुवं च । सायं मन्त्रवदाचमाप्रेक्षासूर्यासाचाञ्चलिं ॥ १२३ ॥ इत्यामदक्षिणं कृत्वा जलं
 स्पृष्ट्वा विप्रशति । पूर्वा सन्ध्यां सनक्षत्रा उपासीत यथाविधि । ॥ १२४ ॥ गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावदादितोऽ
 यनात् । उपास्य पश्चिमां सन्ध्यामादित्यश्च यथाविधि ॥ १२५ ॥ गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावत्ताराणि पश्यति ।
 ततश्चावस्यं प्राप्य कर्त्वा होमं स्वयं बुधः ॥ १२६ ॥ सन्ध्यापौषावर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः । ततः शिष्याहितार्थं
 स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ॥ १२७ ॥ ईश्वरश्चैव काशीं यमभिगच्छेद्दिजोत्तमः । कुशपुष्पाक्षतादीनि गलादूरं समा
 हरेत् ॥ १२८ ॥ ततो माध्याह्निकं कृत्वा चोद्दिश्य मनोरमे । विधितस्य प्रदक्ष्यामिसमासात्पापनाशनम् ॥ १२९ ॥
 स्नात्वा निविधानेन वृचते सत्त्वकलिषात् । स्नानार्थं नृदमानीय षड्वाक्षततिलैः सह ॥ १३० ॥ समनाश्रुतांगोऽन्ते
 दीर्घाञ्जलाधिकाम् । नदीं तु विदमानायां नम्रायादन्तवारिणि ॥ १३१ ॥ नम्रायादल्पतोषेषु विदमाने बहूदके
 सरिहरे नदीसूतं प्रतिष्ठातः स्थितश्चरेत् ॥ १३२ ॥ तडागादिषु तोषेषु मृगायाञ्जतदभावेऽपि । शुचिदेशं समभ्युक्ष्य
 स्थापयेत् सकलाम्बुम् ॥ १३३ ॥ नृक्षीयेन स्वकं देहं लिम्पेत्प्रक्षालयन्नतः । स्नानादिकञ्चाभ्युक्ष्यार्त्ताचमनं
 बुधः ॥ १३४ ॥ सोऽन्तर्जलं प्रविष्याथ वाग्यतो निधयेन हि । हरिं संस्मृत्य मनसामञ्जयेच्चैव समञ्जने ॥ १३५ ॥
 कृतस्तीरं समासाद्य आचमापः समन्ततः । प्रोक्षयेद्वाङ्मनैर्मन्त्रैः पावमानो भिरेव च ॥ १३६ ॥ कुशापकृततोषेण
 प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः । स्थोनापृथिवीतिभ्यद्गात्रे इदं विष्णुरिति द्विजाः ॥ १३७ ॥ ततो नारायणं देवं संस्मरेत्प्रति
 मञ्जने । निमज्ज्यान्तर्जले समाक्क्रियते चाघमर्षणम् ॥ १३८ ॥ स्नात्वा च ततिलैस्तैस्त्रिदेवार्घ्यपितृभिः सह । तर्प
 यित्वा जलं तस्माद्विष्णोश्च समाहितः ॥ १३९ ॥ जलात्तटं समासाद्य तत्रैवैव ससी । परिधाद्योत्तरीयञ्च कृत्वा
 कोशान् धूनेयत् ॥ १४० ॥ नरकच्छृणु वा सो न नीलश्च प्रशस्यते । मलाक्तं गन्धहीनञ्च वर्जयेद्दन्त्रं बुधः ॥ १४१ ॥
 ततः प्रक्षालयेत्पादौ मृक्षीयेन विचक्षणः । दक्षिणं करं कृत्वा गोकर्णातिवत्पुनः ॥ १४२ ॥ इत्यादिभिराचमन
 क्रमः प्रश्नः * हारीतोक्तः प्रदर्शितः * स्त्रिविधश्च जपविधिः ॥ १४३ ॥ छन्दः षष्ठादिविज्ञाय जपेनान्धमतन्वितः । जपे
 दहरहर्षात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥ १४४ ॥ सहस्रं परमां देवीं शतमध्यादशवारम् । गायत्रीं योजयेन्नित्यं
 न स पापे न लिप्यते ॥ १४५ ॥ अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोक्तं वाञ्छकः । उदूतां च जपेत्सुक्तं तच्च श्रुतिचापरम् ।

प्रदक्षिणपाठानामकुर्याद्विवाकरम् ॥ ततस्तीर्थे नरेवादीनङ्गिः सन्तर्पयेद्भिजः ॥ १४५ ॥ सोमवस्त्रमभिषि
 ष्यत्पुनराचमनं चरेत् । तदङ्गजनसोऽङ्गानां दानं प्रक्रीर्त्तितम् ॥ १४६ ॥ द्वासीनोद्भवाभिर्ग्राह्यविधानतः ।
 प्रज्जुषोऽग्रहयज्ञकुर्वीच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ १४७ ॥ ततोऽर्घं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् । उरुधापामूढं
 पर्यान्तं कंसं घृषिषद्भिषाचा ॥ १४८ ॥ ततो देवं नमस्कृत्य गच्छेत्ततः पुनः । विधिना पुरुषसूक्तसंगत्या विष्णुं
 समर्चयेत् ॥ १४९ ॥ वीर्यादेवं ततः कुर्याद्वह्निर्भविष्यतः । गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै मन्त्री ॥ १५० ॥
 अष्टप्रवर्षं मन्त्रातमतिथिं प्राप्नोमश्चयेत् । स्वागतास नदानेन पठ्यमानेन चान्द्रना ॥ १५१ ॥ स्वागतेनान्नं प्रक्षु
 ष्य भवन्ति स्त्वमेधिनः । आसते न तदन्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥ १५२ ॥ पादशोचनपितरः प्रीतिमायान्ति कुर्वा
 भाम् ॥ इन्द्रदानेऽशुक्ते न तपति ह्यप्रजापतिः ॥ १५३ ॥ तस्मादतिथये कार्यं पूजनं मन्त्रमेधना । भक्ताचम
 क्ति गोतितं विष्णोरर्चालनन्तरम् ॥ १५४ ॥ भिक्षांश्च भिक्षयेदद्यात्परिव्राज्य ब्रह्मचारिणे ॥ अकल्पितास्त्रादुच्यता
 सवाञ्जनसमन्विताम् ॥ १५५ ॥ अकृते वै श्वदेवे पिभ्यश्चैव मन्त्रमागते । उच्यते वै श्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्ज
 येत् ॥ १५६ ॥ वैश्वदेवाकृतान्दोषान् यत्कानि च्छायां पोरुषम् ॥ नहि भिक्षुकृतान्दोषान् वै श्वदेवो वपोहति
 ॥ १५७ ॥ तस्मात्प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात्समाहितः । विष्णुरेव यतिच्छाया इति निश्चिता भावयेत् ॥ १५८ ॥
 सवासिनोऽकुमाराः सभोजयित्वानरानपि । बालशृङ्गास्ततः शेषं स्वयं भुञ्जीत वा मन्त्री ॥ १५९ ॥ पादच्छोषोदङ्
 क्षोषोऽमौनीचमिताम्रकः । अन्नमादौ नमस्कृत्य मण्डयेत्तान्तरात्मना ॥ १६० ॥ एवंप्राणाकृतिं कुर्यान्मन्त्रे
 ण च प्रथमं कथं । ततः स्वादुकरान्श्च भुञ्जीत सुसमाहितः ॥ १६१ ॥ आचम्य देवतामिष्टांसं स्मरन् पुनरुच्यते ।
 इति ह्यसपुराणमार्गं कश्चित्कालं नयेद्बुधः ॥ १६२ ॥ ततः सन्ध्यापूजां सौतवर्हिर्गत्या विधानतः । कृतशोमस्य
 भुञ्जीतरात्रौ वा नित्यं पूजनम् ॥ १६३ ॥ सायं प्रातर्हं गतीनां नयनं श्रुतिचोदितम् । नातिराभोजनं कुर्याद्वह्नि
 होत्रसमो विधिः ॥ १६४ ॥ इति कात्यायनेनापुनः *पञ्चानामथ सखाणां महताश्चार्त्तविधिः । यै रित्थास
 तत विप्रगत्रुयात्सद्व्याख्यतम् ॥ १६५ ॥ देवभ्यां पितृब्रह्ममनुष्याणामनुकमात् । महासखाणि जानियात्त ए
 वै ह भक्षमाखाः ॥ १६६ ॥ अथोपनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमो देवो वलिर्भौतौ नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्
 ॥ १६७ ॥ अक्षतं वा पितृयज्ञः स्यात्पितृगोवलिरथापि वा । यश्च श्रुतिजयः प्रोक्तो न ह्ययज्ञः स वाचते ॥ १६८ ॥
 अथ श्रुतिजयोजनोद्देशानां *सचार्त्ताकृतपूजात्कार्यं पश्चाद्वापराकृतं । वैश्वदेवावसाने वानान्द्राक्षौ निमि
 त्कात् ॥ १६९ ॥ अथोपमाश्रये हिमं पितृयज्ञार्थं सिद्धये । अद्वैतं नास्ति चेदगोभोक्ता भोज्यामथापि वा १७० ॥
 अपुनः तथयथायथा किञ्चिदन्नं यथाविधि । पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्याद्दहरहर्द्भिजः ॥ १७१ ॥ पितृभ्यो द
 दिताः कृत्वा स्वधाकारवद्वीरयेत् । हन्तकारं मनुष्यं भस्मदूष्णे निनयेदपः ॥ १७२ ॥ सायं प्रातर्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो
 वलिरेव च । अनमृतापिस ततमनाया किल्बिषो भवेत् ॥ १७३ ॥ अमुष्मिन् इतो वं वलिदानं विधीयते । वलिदान
 मदानार्थं नमस्कृत्य कृतो यतः ॥ १७४ ॥ स्वाहाकारवद्विजः कारनमस्कारादिवौकसम् ॥ स्वधाकारः पितृणां हन्त
 कारो नृणां कृतः ॥ १७५ ॥ स्वाहाकारेण निनयेत्पितॄं वलिमतः सदा । तदधो केनमस्कारं कर्त्तव्यं तेनेति गो
 तमः ॥ १७६ ॥ अथ तद्विना सोऽद्विः *पिण्डानि वीक्ष्य तान् शत्रुदोषलोभं निदध्यात्प्रथिवीं वायवे ॥ १७७ ॥ विश्वे
 भ्यो देवाभ्यः प्रजापतय इति सखाय एतेषां भेदकं मङ्गलं तपश्चि *वनस्पतिभ्योऽप्यकाशे ॥ १७८ ॥ कामाद्येते तेषा

मपि*मनावदन्ताश्वोऽकाशत्रय*ण्डातेषामपि ॥ १८८ ॥ रजोजनेभाइतिमर्च्यैषां*दक्षिणतःपिहभा
इति*चतुर्दशनिताश्वशसम्भृतयःकामाः ॥ १८९ ॥ सन्ध्यैषामुभयतः*परिषेकःपिण्डश्च*पश्चिमाप्रतिपत्तिः
॥ १९० ॥ नष्टातां*कामासामागिजुहोतिवलिकर्मणो । पूर्व*निताविषेष्टोक्तजुहोतिवलिकर्मणः ॥ १९१ ॥
अथकाशायनेनोक्त*पातःसन्धोपासनायां*गायत्रीजपानन्तरं ॥ १९२ ॥ वेदमादित्यारभ्यशक्तितोऽह
रहजयेत् । उपतिष्ठेत्तनोरुद्रमर्चागावैदिकाःकृपात् ॥ १९३ ॥ अथाह्निस्तपयेद्देवान्सतिलाभिःपिबन्पि ।
नमोऽन्तेतपयासीतिग्राहोमितिचतुर्वन् ॥ १९४ ॥ ब्रह्माणंविष्णुंरुद्रंमजापतिं*वेदान्देवांश्छन्दांसूपीन्
पुराण*नाचार्यान्गन्धर्वानितरान्मासं ॥ १९५ ॥ संवत्सरंसावयव*देवोरप्सरसीदेवाङ्गान्नागान्*साग
रान्पर्वतान्सरितोद्दिवातन्म*वृषानितराक्य उपान् ॥ १९६ ॥ यत्तान् रक्षांषिषपण्णान्*पियाचान्धृथिवीमो
ष*धीःपश्यन्वनस्यतीन्*भृतग्रामंचतुर्विध*मितापवीताश्रणीवीतावीती ॥ १९७ ॥ यमंयमपुरुषान्*कवा
वाङ्मनसोमंयममर्यामाणमग्निं*धृत्तान्सोमपीथान्वर्हिषदोऽथ १९८ ॥ स्वान्पितृन्सकृत्सक*स्मातामहा
द्येतिरतिगुरुप्रभासोत् ॥ १९९ ॥ जेष्ठंवातृखर*पितृवामातुलांश्च*पितृव्यमाव्यशौ*येवानोमत्त
दक*महन्तितास्तपयामी*तायमवसानाञ्जलिः ॥ २०० ॥ अथस्त्रीकाः ॥ क्रायांयथेच्छेच्छरदात
पातःपयःपिपांसश्चुधिवीऽलमक्षम् । बालोजनित्रीजननीचवातृयोषित्पुमांसंपुरुषश्चयोषाम् ॥ २०१ ॥
तथासर्वाणिभूतानिस्थायवरणिचराणिच । विप्रादुदकमिच्छन्तिसर्वाभुर्दयकद्विसः ॥ २०२ ॥ तस्मात्सदैव
कृतेषामाश्विनैव । युज्यतेवाह्मणःकृन्विश्वमेतदिभर्त्तिहि ॥ २०३ ॥ अल्पत्वाङ्गीमकालसंवत्सरात्पुन
कर्मणः । प्रातर्नतउयात्पुनर्होमलोपोहिगर्हितः ॥ २०४ ॥ इति ॥ अथविशुनावैश्वदेवविधानं*यदुक्तं तत्प्रद
शते ॥ २०५ ॥ अथाग्निंपरिसमुद्रांपयुक्षंपरिस्तीर्योप*रिषिचासव्यतःपाका*दयच्छातोर्जुज्जयात् ॥ २०६ ॥ वाद्य
देवाप्रसङ्गाणायपदस्त्रा*यानिरुद्रायपुरु*प्रायसवायाच्चुताय ॥ २०७ ॥ अथानये सोमायमित्ताय*द्वेरायेन्द्राये
न्वाग्निभां*विश्वेभ्योदेवेभ्यः ॥ २०८ ॥ प्रजापतयेऽनुमतये*धन्वन्तरयेवाप्तोस्यतयेऽनयेऽरिष्टिष्ठवतेच ॥ २०९ ॥
ततोऽन्नपेण्णवलिषपहरे*द्भवाभवाभ्यामभितःपूर्व्वेणामेः ॥ अरानामासीतिललानामासीति ॥ २१० ॥ नितन्ती
नामासीतिद्विप्रणका*नासासीतिसर्वासाम् ॥ २११ ॥ नन्दनिष्ठभगेऽमङ्गलिभद्र*कालीतिस्वस्थि*धृभिप्रदक्षिणाम् ॥
२१२ ॥ स्थूलायांध्रुवायांयिधौ*हिरण्यकेशीवनस्यतिभयोधर्मा*धर्मयोर्दारेकृतावेच ॥ २१३ ॥ उदपानेवरुणा
य*विष्णवइत्यलूखले*मरुद्भ्रातृद्विषदि ॥ २१४ ॥ उपरिशरणेवैश्व*वणायराक्षेभूतेभ्य*येन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यः ॥
२१५ ॥ इतिपूर्वाङ्गे । यमाययमपुरुषेभ्योऽइतिदक्षिणाङ्गे । वरुणायवरुणपुरुषेभ्योऽइतिपश्चाङ्गे सोमायसोमपुरुषेभ्योऽ
वत्तराङ्गे ॥ ब्रह्मणेब्रह्मपुरुषेभ्योऽइतिमधे । अर्वामाकाशायदिवाचरेभ्योभूतेभ्योऽइतिस्थण्डिले । नक्तश्चरेभ्योऽइति
नक्तं ॥ २१६ ॥ ततोर्दक्षिणापेष्टुदर्भेषु*पित्रेपितामहायप्रपितामहाय*मात्रेपितामह्यैप्रपितामह्यै । २१७ ॥
स्वनामगोत्राभ्याञ्च*पिण्डनिर्घणंजयान्*पिण्डान्नाञ्जलपन*पुष्पधूपनैवेद्यादिदद्यादिति ॥ २१८ ॥ उदककल
सष्टपनिधाय*स्वस्तिवचनंवाचयेत् ॥ प्रवकाकश्चपचानांवल्लिभुविनिष्पेत् ॥ २१९ ॥ मित्राहमिच्छेद्दद्या*
दतिथिपूजेनच*परंकालमधितिष्ठेत् ॥ २२० ॥ सायमतिथिंप्राप्तं*प्रयत्नेनैवाश्चये*दन्प्रितमतिथिं*गृहेनैवा
सयेत् ॥ २२१ ॥ यथावर्णानांनक्षत्राणामभुयश्चास्त्रीणांभर्ता*तथागृहस्वसरातिथि*स्ततःजायांस्वर्गमाप्नोति

॥ २१४ ॥ अतिविश्रमभङ्गोन्मत्तत्वात्प्रतिनिवर्त्तते । तस्मात्सकलमादायः स्तुतन्तुप्रयच्छति ॥ २१५ ॥ एकरात्रं
हिनिवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ॥ अनितराहितिथिर्यस्यास्य दतिथिरुच्यते ॥ २१६ ॥ नैकग्रामीणमथिथि*
मित्यादिकानिमनूक्तवचनानि*सम्बन्धिनिवृत्तानां पुस्तकानि ॥ २१७ ॥ * ॥ इतोऽवन्तपणवैश्व*रेवान्निष्कमावान्प्र
कारविशेष * ऋषिभिश्चस्तवान् वै*धर्मस्य प्रकारविशेषोऽज्ञातवः ॥ २१८ ॥ ऋतिद्वैधं ह्ययत्र सत्त्वधर्मोऽनुभू
म्यते । यथासम्यगोपासनायां विशेषो विद्महेतुः ॥ २१९ ॥ कात्यायनेन चोक्तं*विरोधोऽयमवाक्यानां प्रामाण्यात्तत्र
भूयसात् । तुल्यप्रमाणत्वे तु नाय एष प्रकौतितः । इति ॥ २२० ॥ ० ॥ २२१ ॥ अथ यत्पूर्वसिद्धि* म
हायज्ञविधानञ्च*ग्रन्थकल्पश्च यावत्त*मितितन्महायज्ञविधानात्परम् । यावत्तन्नितां ग्राहकल्पमाह*पितृयज्ञ
न्तित्यादि ॥ १ ॥ २२२ ॥

पितृयज्ञन्तुनिर्व्वर्त्तय विप्रश्चन्द्रक्षयेऽग्निमान् । पिण्डान्वाहार्यं कंश्राद्धं कुर्यान्मासानुमा
सिकम् ॥ १२२ ॥

अग्निमानिताधिकारो*यान्तपश्चमाधायसमापयं स्यात्* पितुः सपिण्डीकरणा*दहं*ह्यहीतवैवाहिकान्नि
ह्यही ॥ १ ॥ विप्रादिश्चन्द्रक्षयेऽमावास्यानाम* यातिथिर्भवतितस्या* पितृयज्ञ*पञ्चमहा*यज्ञेषु मधो यस्मि
त*श्राद्धं तत्पिण्डदानं ॥ २ ॥ निर्व्वर्त्तयानिष्पादप्राम्नेश्वरेवा*मासावमासिकं मास* दहमासे भवन्तिमा
सपिण्डान्वाहारीकं श्राद्धं कुर्यात् ॥ ३ ॥ उक्तञ्चाकात्यायनेन * पि तः सपिण्डनं कृत्वा* कुर्यान्मासावमासिकमि
तितेन * पितुः सपिण्डीकरणश्राद्धादहं ॥ ४ ॥ वैवाहिकान्निह्यहीत्वा मासावमासिकं कुर्यादयत्रे तच्छ्राद्ध*
मग्निमतेव कर्त्तव्यमुक्तं ॥ ५ ॥ ० ॥ १२२ ॥ ननु कथमिदं श्राद्धं* पिण्डान्वाहार्याक्रमिठाचाने इति* तत्राह पितृ
णामित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२२ ॥ ० ॥

पितृणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधाः । तच्चामिषेण कर्त्तव्यं प्रशस्ते न प्रयत्नतः । १२३ ॥

पुत्रसमवप्राप्तमासस्त्रिंश* त्रिंशत्मासस्तत्र भवन्मासिकं*पितृणामन्तिकृशापक्षे स्वतित्यौ ॥ १ ॥ नित्याश्रा
द्धपिण्डादहं*पितृभिराहार्यं भोज्यं* यत्तत्पिण्डान्वाहार्यं श्राद्धं विदुः ॥ २ ॥ तच्च मासिमासमावासायां
तिथौ*प्रशस्ते नामिषेण वक्ष्यमाण*हरिणादिमासेन विवाहान्नौ* पक्षे नाग्निमतापयत्नात्कर्त्तव्यं ॥ ३ ॥ ननु ह
त्रादेशे*मांसदानं तथा श्राद्धे*इत्यादिना क्लियुगे*मांसमग्राहं वर्ज्यमुक्तं*कथमिदं श्राद्धं कर्त्तव्यं स्यात्
॥ ४ ॥ तत्राह प्रमादीनेह*कर्त्तव्यं नयामवनीकृतं*कृते तु मानवो धर्म*इति पराशरवचनात् ॥ ५ ॥ तन्न प्रायेण हि
कलौ निरग्नयो*विजास्तन्निर्ग्निकर्त्तव्यतया*वर्जनमुक्तं नान्निमत इति ॥ ६ ॥ ० ॥ १२३ ॥ ० ॥ तत्र विधि*माह त
त्र*यै भोजनी*या इत्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२४ ॥

तत्र ये भोजनीयाः सूर्ये च वज्रं ग्राहिजोत्तमाः । यावन्तवैवयैश्चान्नैस्तान् प्रवक्ष्याम्यशेष
तः । १२४ ॥

तत्र श्राद्धे द्विजोत्तमा ब्राह्मणाः*पात्रान् भोजनीयाः सूर्यः*यै च वज्रं नीया सूर्या * ॥ १ ॥ यावन्तो ब्राह्मणा
यैश्चान्नैः श्राद्धे*सर्वनीया भवन्ति तांस्तु*सर्वान् शेषतो युष्मा*नहं प्रवक्ष्यामीति ॥ २ ॥ ० ॥ १२४ ॥ यावन्तस्यै
ति यदुक्तं तदप्येव*वक्तिहौदैव इत्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२५ ॥ ० ॥

द्वौदैवे पितृकार्ये त्रीने कौ कमभयत्नवा । भोजयेत्सप्तमृद्धोपिनप्रसज्ये तविस्तरे । १२५ ॥

सप्तमृद्धोपीतिवचने न तदुक्तममावासायां * श्राद्धे देवेदेवांश्च नैव द्वा ब्राह्मणवन्निमान् भोजयेत् ॥ १ ॥ पितृकायां कौ
न भोजयेत् * देकं हि पितरश्चैते * पितामहस्यैकं प्रपितामहस्यैकं कमितेऽवती निति * पञ्च ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ २ ॥
अग्निमत्ताकर्त्तव्योऽस्मिन् मातामह * पक्षे श्राद्धं न विधेय * मिति चापयन्नाह कौ * कम्भयत्नवेति ॥ ३ ॥ उभ
यत्नदैवे पित * कार्यौ चैकैकं वाग्निमान् * ब्राह्मणं भोजयेत् तथा च ब्राह्मण * मे कंदैवे पित्रादिषु * त्रिषु
कं ब्राह्मणं भोजयेत् ॥ ४ ॥ श्राद्धे वर्जनीयं यदयद्द्वयं तत्तत्सर्वं वज्रं यित्वा वैवाहिकान् नैव पक्नुः सन्निमान्
ब्राह्मणान् भोजयेत् * न चाभोजमन्नं ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ ५ ॥ दैवार्थं इवाहृत्य * देवालये स्थापयेद्वा * पितुः
ब्राह्मणमेकं भोजयेदिति * वधिष्ठेनापुक्तं स्वसंहितायां ॥ ६ ॥ द्वौदैवे पितृकतयोः * नेकै कम्भयत्नवा * भो
जयेत्सप्तमृद्धोपि * न प्रसज्ये तविस्तरे ॥ ७ ॥ सत्क्रियादेशकालौचमौ च ब्राह्मणसम्पदः । पक्षे ताविस्तरोहन्ति
तस्मात्तं परि वर्जयेत् ॥ ८ ॥ अपिवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् । यमशीलोपरुपन्नं सर्वं लक्षणलक्षितम्
॥ ९ ॥ यरेकं भोजयेच्छ्राद्धे देवं तत्र कथं भवेत् । अन्नं पात्रे सद्यः सत्सर्वं संप्रकृतं सत् ॥ १० ॥ देवतायत
तने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्त्तयेत् पात्रे दग्नीतदन्नं तु ददुः श्राद्धं चारिणे ॥ ११ ॥ इति वधिष्ठोक्तं वेद * पारगम्य
शीलोप * पन्नं सर्वं लक्षणयुक्तं क ब्राह्मण * भोजनविधानं पितृ * कार्ये एव न तु दैवे ॥ १२ ॥ दैवपक्षे सान्नं पात्र *
उक्तं देववद्वेद * नीलास्त्रापयित्वा तमेकं ब्राह्मणं * श्राद्धविधानं भोजयित्वा * तदन्नं वधुं चिपेदिति ॥ १३ ॥ एषं
दपारगैकं * ब्राह्मणभोजनश्राद्धं * विधिः श्रयः पन्नं * द्वौदैव इति * द्युक्तं ॥ १४ ॥ वेदपारगब्राह्मण * उक्तोवा
से न तदयथा * मीमांसते च यो वेदान्परि रङ्गैः सविस्तरैः । इति हासपुराणानि स भवेदेदपारग इति ॥ १५ ॥
एवञ्च याज्ञवल्क्येन * युगान् दैवे यथाशक्ति पितुः * युगान् स्तथैव च । परिश्रुते यच्चौदैवे दक्षिणापूवने तथा ॥ १६ ॥
इति मन्त्रोक्तं * पात्रं श्राद्धे विधिरुक्तं तः * परस्त्रीको न द्वौदैवे * प्राक् तयः पितुः इति ॥ १७ ॥ यो वि
धिरुक्तः स निरग्निकर्त्तव्यः * विधिलिखितं विवाकिनै कार्यत्वा * दनयापुनरुक्तिर्दोषो भवति ॥ १८ ॥ अ
न्निकप्रकरणे * तद्वचनं द्युपपाते * गोभिलेनापि वमुक्तं ॥ १९ ॥ अथ श्राद्धममावासायां पितृभ्यो * दत्तं तात्पञ्च
मीप्रभृति * वापरपक्षे सद्यदह * रूपदत्ते तदहः ॥ २० ॥ इति ॥ अत्राग्निमानित्यधिकाराद्भव * वत्तं चैयं तेन
पितृभ्य इति * पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः २१ न तपितृपितामहप्रपितामहमातामहप्रमाता * महद्वज्रपमातामहे
भ्य एकै * कमभयत्नवेऽन्ते ॥ २२ ॥ एतत्साग्निककर्त्तव्यमभिप्रेतं * श्रद्धेनापुक्तं यथा ॥ २३ ॥ द्वौदैवे प्रा
ज्जखौनी * स * पितृचोद * उच्छ्रंस्तथा । भोजयेद्विधिवदिष्टा * नेकै कमभयत्नवा ॥ २४ ॥ भोजयेद्व्यवशेषकं
ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ देशे कृत्वा च नैवेदं पसादश्चौहृत्य तत्क्षिपेत् ॥ इति ॥ २५ ॥ अत्र देशे वायतने देशे * वाग्निष्ठ
वचनदर्शनात् * तेनोभयोस्त्रावाक्यता भवतीति ॥ २६ ॥ गौतमेनापुक्तं यथा * अथ श्राद्धममावासायां पितृभ्यो *
दत्तं तात्पञ्चमीप्रभृति * वाऽपरपक्षे यथाऽऽह ॥ २७ ॥ नवावरान् भोजयेद्युजो यथौत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रो
त्रियानिति ॥ २८ ॥ अत्र नवावरानिति * द्वौदैवे पित्रादिषु त्रिषु कौ कस्मिंस्त्री नित्यं * नवं ब्राह्मणान् पित्रा भोज
येत् ॥ २९ ॥ अथोवा द्वौदैव एकं पित्रादिषु त्रिषु कौ कं ब्राह्मणम् ॥ ३० ॥ ० ॥ विष्णुनामो वेदोक्तं * द्वौदैवे पाञ्च

तोय * पित्रो कार्यो उदङ्खलान् * एकै कसभयत्र ॥ इति ॥ ११ ॥ आप्रवृत्ताय नमः च * दैव एकं पितादि
 मयै कै * कसौ कै कमेकं वा * नत्वेवचैकं सर्वेषाम् ॥ इति ॥ १२ ॥ अत्र पितादि एयसौ कै कसौ ति *
 'पित्रेकं पिता * मयसौ कै प्रपितामह * शत्रुवं पितादित्यसौ कै कम् ॥ ११ ॥ दैव एकं पितादित्यसौ कै
 नत्वेकं सर्वेषां दैव * पितादित्यगणामिति ॥ १३ ॥ सर्वेषामिति वचनात् * दैव पित्राणां भेदः * ब्राह्म
 णभोजये इति ॥ १४ ॥ तेन दैवार्थं द्रव्यसदृशं तदेषे * स्थोपयत्वा पितादिषु * कब्राह्मणो न प्रतिषिद्धः ॥ १५ ॥
 अग्निष्टोक्तं न विरुध्यते * दैवद्रव्यमात्रवत्तु * प्रक्षेपणवचनात् ॥ १७ ॥ इति नमिता कर्तव्ये * पार्श्वे विधिवत्तान *
 ककार्यासक्तं लिखितेन यथा ॥ १८ ॥ अनग्निको यद्विप्रः श्राद्धं करोति पार्वणम् । तत्र मातामहानां कर्तव्यं
 यंसदा इति ॥ १९ ॥ एवमेव श्राद्धकालोक्तं यथा * दौ दैवै प्रकृतयः पित्रो उदगीकै कमेव च । मातामहा
 मप्येवं तन्मवावै श्वदेविकमिति ॥ २० ॥ गोभिरेनापान्निना क्रियमाणे * पार्श्वे वाकासक्तं ॥ २१ ॥ पितृ
 पितामहे भगः * प्रपितामहे भगो मातामहः भगः प्रमातामहः भगो * इदं प्रमातामहः भगः स्वधोवातामिति ॥ २२ ॥
 योश्च वल्केनाक्तं * पितरो यत्र यजन्ते * तत्र मातामहादयः । अविशेषेण यज्याः शर्विषो यान्न रक्तं ब्रजेत् ॥ इति
 ॥ २३ ॥ मारुण्डेयपुराणे च * पितृणामयुजः कामं युगान्दर्द्वेदिजोत्तमान् । एकैकं वा पितृणं च देवानां च स्व
 क्ततः ॥ २४ ॥ तथामातामहानां तुल्यं वावै श्वदेविकम् । यथक्तयोस्तथाचोनेकेचिद्विच्छन्ति मानवाः ॥ २५ ॥
 इत्युक्तं दैवसङ्ख्योपि पितृणां त्र्यया उदङ्खलान् ॥ तथामातामहानां दौना विधिवत्तोमणीषभिः ॥ इति ॥ २६ ॥
 नेपुराणे च प्रोक्तं * मातान् यचीन् ब्राह्मणान् दौ * प्राङ्मुखैरेव कर्मणि । उपवेशयेत्त्रिपित्रां शैकौ कसभयत्र
 ॥ २७ ॥ एवमातामहादौनां शार्करिपिचकारयेत् ॥ इति ॥ एतेनातग्निकोपि श्राद्धे भोजामे * वासं ब्राह्म
 णभोजये * सत्वभक्षामन्नं भोजयेत् ॥ २८ ॥ अभोजां ह्यन्नमर्वावाहिकाग्नौ * पक्वतेनास्ते न पञ्चयज्ञादि * गृह्य
 भविधानसां * भावेन वथापाकत्वात् ॥ २९ ॥ तदुक्तं त्रिणायथा * योऽग्नौ लाविवाहाग्निं गृह्यस्व इति मनते ।
 त्वं तमानभोक्तवां यथापाको हि सस्यतः ॥ ३० ॥ स्वयं च भक्तं वदते * अनर्चितं वथापाकमग्नौ यथा योषित
 तं ॥ ३१ ॥ अङ्गिरा अपुवाच * दुष्कृतं हिमउपाणामन्नं श्रुतिविहितं । यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याया
 लिषमिति ॥ ३२ ॥ तर्हि पङ्क्तिपावनिरग्निसान्नं न भुङ्क्ते कथं * तेन श्राद्धं कर्तव्यं सा * इति चेत्
 क्तं प्रचेतसा यथा ॥ ३३ ॥ आपद्गन्तौ तीर्थेषु चन्द्रमूर्धं ग्रहे तथा । आमश्राद्धं हिजैः कार्यं शूद्रेण वसदैव
 ॥ ३४ ॥ उशनसापुक्तं । निरग्निरधुनो वापितथैव वसनाम्बराः । आमश्राद्धं हिजैः कर्तव्यं शूद्रेण वसदैव
 हि ॥ ३५ ॥ तत्रापि ब्राह्मणाभावे * कथमये ब्राह्मणे तु * श्राद्धमाप्तान् नैक्यया * तद्विशितं प्राक् ॥ ३६ ॥ १२६ ।
 उक्त्वा ब्राह्मणानां * विस्तरेण सस्यदोपि * न प्रसज्येते तत्राह * सत्क्रियेतादिसौक्यम् ॥ १ ॥ ० ॥ १२६ ॥ ० ॥

॥ क्रियादेशकालौचशौचं ब्राह्मणसम्पदः । पञ्चैता विस्तरोहन्ति तस्मान्ने हे तविस्तरम् ॥ १२६ ॥

श्राद्धे ब्राह्मणसम्पदो * वैशुणाभावात्सिद्धिः * क्रियाचदेषकालश्च * शौचश्चेति ताः पञ्चयस्मात् ॥ १ ॥ ब्राह्मणा
 विस्तरोहन्ति * तस्माद्ब्राह्मणानां विस्तरं * सस्यदोपि नेहेत ॥ २ ॥ तत्र सत्सौजन्यक्रिया * स्वजातिविहितं कर्म *
 योऽत्रैव वदन्तः * कालः श्राद्धकालः शौचं यच्चिभावः ॥ ३ ॥ सम्पदं नित्यब्राह्मणानां * विस्तरस्य प्राप्तिश्चेत्यथा *

श्राद्धकालेकष्टंभवति*अचित्सात्कचिन्नभवतीति ॥ ४ ॥ ० ॥ १०६ ॥ ० ॥ अस्यामावास्या(श्राद्धस्य)फलमाह*
प्रथिताप्रेतकृतैस्तथादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२० ॥

प्रथिताप्रेतकृतैरपिपितॄणामविधुक्षये । तस्मिन्पुनस्तत्रैतिनित्यंप्रेतकृतैरवलौकिकी॥१२७॥

प्रेतसंस्तुतसाक्षरं* क्रियाविधुक्षयेऽमावास्यायामेषा * पितॄणामप्रथितास्ति ॥ १ ॥ तस्मिन्पितॄणामा
वासोश्राद्धे*पारलौकिककर्मणोव*युक्तसाजमस्य ॥ २ ॥ लौकिकीप्रेतकृत्यातत् * प्रेतानांश्राद्धादिक्रिया*अ
तपुत्वादापतगोत्पादनाक्रियातु*नित्यंमेवेत्यागच्छति ॥ १ ॥ ० ॥ १२० ॥ ननुतत्रकीदृशाब्राह्मणाएव * भोजनी
याःस्मरितास्त*आहृष्योविधायेतथादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२० ॥ ० ॥

श्रोत्रियायैवदेयानिहवक्त्रवगनिदाहृभिः । अर्हत्तमायविप्रायतस्मैदत्तंमहाफलम्॥१२८॥

यच्छन्दोऽधीतेसग्रीवियोब्राह्मणो*भवताहर्त्तमश्राद्धे*भोजनाययोग्यतम* स्तस्मैश्राद्धेहवाकवा*द्वया
णिदातवोनिघाः ॥ १ ॥ कस्मादित्यत्रआह*तस्मैश्रोत्रियायदानं*दाहभिर्दत्तंमहाफलंभवति ॥ २ ॥ ० ॥ १२८ ॥
ननुसमस्तभोजनो * यदेवंश्रोत्रियान्छौ * ब्राह्मणान्नप्राप्नोति * तर्हि कथंश्राद्धं कुर्या * दित्यत्रआहर्हि
तादि ॥ १ ॥ १२८ ॥

एकैकमपिविद्वांसदैवेपितॄचभोजयेत् । पुनर्फलमाप्नोतिनामन्त्रज्ञानवह्ननपि॥१२९॥

सप्तसहोष्पिष्टश्रानांश्रोत्रियाणां*ममाप्तोपाप्तोवादैवे*पितॄचैकैकमपि* विद्वांसंश्रोत्रियमेवभोज
येत् ॥ १ ॥ तेनपुष्कलंमनोअ*फलमाप्नोतितथा*पामन्त्रज्ञानश्रोत्रियान्* वदूनपिनभोजयेत् ॥ २ ॥ ० ॥ १२९ ॥
ननुकथंजानीयात्कः * श्रोत्रियःकोवानेतात * आहदूरादेवेत्यादि ॥ १ ॥ १२० ॥ ० ॥

दूरादेवपरीक्षितब्राह्मणवेदपारगम् । तीर्थतद्वक्त्रवगानांप्रदानेसोऽतिथिःस्मृतः॥१३०॥

यत्रयोब्राह्मणोऽस्ति * कीदृशस्तद्वसन्धायपागेव * दूरादेववेदपारगब्राह्मणं * परीक्षितपरम्परया
॥ १ ॥ सहिहवाकवानां * प्रदानेतीर्थमिव * सोऽतिथिरेवच * श्राद्धकारिणांस्मृतः ॥ २ ॥ ० ॥ १३० ॥
ननुकस्मादेतोःश्रोत्रियएवंसा* दित्यत्रआहसहस्रमित्यादिसौक्यप्र ॥ १ ॥ ० ॥ १३१ ॥

सहस्रहिसहस्राणामनृचायत्रभुञ्जते । एकज्ञानमन्त्रवित्प्रीतःसर्वानर्हतिधर्मतः॥१३१॥

ज्ञानोत्कृष्टायदेयानिकवगानिचहवौषिच । नहिहक्तावसृग्दिग्धौरुधिरणैवशुद्धयतः॥१३२॥

हिंसादृष्टानृचाब्राह्मणानां*सहस्राणांसहस्रब्राह्मणा*यत्रश्राद्धेभुञ्जते*तत्रनेनसत्फलंसात्॥२॥मन्त्रविदेकोब्रा
ह्मणः*प्रीतःश्राद्धभोजनेन*अप्रक्षानसर्जाननृचः*सहस्रगुणितानेव*सहस्रब्राह्मणान्धर्मतःसाधनैर्वाहतीति॥०
०॥१३१॥ज्ञानोत्कृष्टायेतथादि ॥१३१॥पितॄह्येदेयद्रवाणिकवगानि*दोवोह्येदेयद्रवाणिकवौषि*तानिज्ञानोत्

कथायै वेद्यानिष्ठाः ॥ १ ॥ नत्वज्ञाननिष्ठाय*ब्राह्मणाय वेद्यानिष्ठाः* पापमोक्षार्थं कर्तव्यं*कर्मणि शक्तिं कस्यैव
*पूजनान्तरं*यद्वाति*नत्वधाम्नि*कपूजनात् ॥ २ ॥ तत्रत्यन्तमाह नहीतयादि*हि यस्यादसृग्दिग्धौहसौ* *
धितेययत्रावाधौवौसाताम् ॥ ११० ॥ १२२ ॥ ० ॥ तन्मन्त्रोब्राह्मणः*किंनधात्तिका*इत्यातथाहवावत*इत्यादिकमेकं
स्वीकृतम् ॥ १ ॥ ० ॥ १२३ ॥

यावतो ग्रंथे ग्रासान् हव्यं रुवेयं मन्त्रवित् । तावतो ग्रंथे मे तत्र दीप्तं शूलं योऽयुः ॥ १२३ ॥

अमन्त्रवेदाङ्गणो हवाकवेषु*यावतो ग्रासान् पसते ॥ १ ॥ तममन्त्रविदं विप्रं*हव्यं कवां भोजितवान्*प्रेताप
रलोकोदोषं*शूलं नामकांस्तावत्*सङ्गक्रानयोऽङ्गान् पसते इति ॥ २ ॥ ० ॥ १२४ ॥ ० ॥ ननु तर्हि किं शानोत्*कथायैव
*ब्राह्मणाय हव्यं कवां निदेयानि * नानेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः*तज्जग्राह्यानेत्यादि ॥ १ ॥ १२४ ॥

ज्ञाननिष्ठादि जाः केचित्तपोनिष्ठास्तथापरे । तपः स्वाध्यायनिष्ठाश्च कर्मनिष्ठास्तथापरे ॥ १२४ ॥

वह्विधा ब्राह्मणाः सन्ति तत्र*ज्ञाननिष्ठे दस्युर्विधा * ब्राह्मणा हव्यं कवां हर्षि ॥ १ ॥ ० ॥ १२४ ॥ तत्र कस्य
किं देयमित्याह*ज्ञाननिष्ठे छित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२५ ॥

ज्ञाननिष्ठे हव्यं कवां प्रतिष्ठापयानियततः । हव्यानि तु यथान्यायं सर्वेषु वचतुर्षुपि ॥ १२५ ॥

तेषां सधौ ज्ञाननिष्ठे पुत्रिषु ॥ १ ॥ कवां निपितुं हे श्रेये हव्याणि* प्रतिष्ठापयानि भवन्ति*न तु तपोनिष्ठादिषु
॥ २ ॥ हव्यानि तु देवेद्यानि हव्याणि* यथान्यायं समानरूपेणैव * चतुर्षु तस्यैषु प्रतिष्ठापयानि ॥ २ ॥ ० ॥
१२५ ॥ ० ॥ अतस्तं यद्यद्यथापा*सिद्धान्तमाह लोकह* येनोत्प्राप्तियदित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२६ ॥

अश्रोत्रियः पिताय स पुत्रः स्याद्देवपारगः । अश्रोत्रियो वा पुत्रः स्यात्पिता स्याद्देवपारगः ॥ १२६ ॥
जगत्यां समनयोर्विदयाद्यस्य स्याच्छ्रोत्रियः पिता । मन्त्रसम्पूजनार्थं तु सत्कारमितरोऽ
हति ॥ १२७ ॥

यस्य पितानश्रोत्रियो*वेदपारगो न भवति* पुत्रावेदपारगः स्यात् ॥ १ ॥ यस्य पुत्रो नश्रोत्रियो * वेदपारगो न च
स्यात्*तस्य पितरवेदपारगो भवति*तयोऽश्रोत्र्यो कवां हर्षि*तयोऽप्यश्रेयस्य स्यात् ॥ १ ॥ ० ॥ १२६ ॥ ० ॥ तत्राह जग
त्यां समित्यादि ॥ १२७ ॥ अनगोरश्रोत्रिर्षपि त्रकवेद * पारगवेदपारग*पितृकाश्रोत्रियोस्तु*मधेयं जगत्यां स वि
दात्*यस्य पितरश्रोत्रियः स्यात् ॥ १ ॥ तर्हि किं सहव्यं कवां हर्षि भवती*तात आह मन्त्रे तयादि ॥ २ ॥ श्राद्धं मन्त्रे
ण संपूजनार्थं तु*तस्मादितरोऽश्रोत्रिय*पितृको वेदपारगः*सत्कारमहं तयादि ॥ ३ ॥ तस्मात्तस्मै हव्यं कवां निदे
यानि*नत्वश्रोत्रियाय श्रोत्रियपुत्राय* मन्त्रसम्पूजनार्थं लाभावादि ॥ ४ ॥ ० ॥ १२७ ॥ ० ॥ ननु ज्ञाननिष्ठो न
दिवन्तुऽङ्गा*तर्हि तस्मै देयानि न*वे तज्जग्राह्यानेत्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२८ ॥

नश्राद्धं भोजयेन्मित्रं धनैः कायरोऽस्य तं ग्रहः । नारिं न मित्रं यं विद्वान् श्राद्धं भोजयेद्वि
जम् ॥ १२८ ॥

ग्राह्ये श्रोत्रियमित्वं न * भोजयेदितिवं शान्तरजातं * सङ्गृह्यन् न भोजयेत् ॥ १ ॥ सचेदपस्थितो वर्तते * तदा धनैरस्य त्वं ग्रहो मित्वो * रक्षणीया भवतीति ॥ २ ॥ तर्हि किं यः शत्रुः श्रोत्रियः स्तं भोजयेदित्यत्राह * नारिं न मित्वमितादि ॥ २ ॥ यं श्रोत्रियं नारिं न च * मित्वं विद्यात्तं ब्राह्मणं * आह भोजयेदिति शेषम् ॥ ३ ॥ • ॥ १२८ ॥ • ॥ न च मित्वश्रोत्रियभोजने आह * काश्चित् रित्याह * यस्यामित्वे तर्हि सिद्धिर्न ॥ १ ॥ १२९ ॥

यस्यामित्वप्रधानानि शूद्रानि च हवींषि च । तस्य प्रेतस्य फलं नास्ति शूद्रादधेषु च हविषु च ॥ १३० ॥

यस्याऽऽज्ञानिकवर्गानि * पिबदेयानि शूद्राणि * हवींषि दैवे देयानि * मित्वप्रधानानि भवन्ति ॥ १ ॥ • ॥ १३० ॥ ब्राह्मणेषु धिकां * मित्वश्रोत्रियाश्च लोके * त्रिषु वा ब्राह्मणेषु हवीं * मित्वश्रोत्रियोऽस्यतां ॥ २ ॥ तस्य प्रेतस्य फलं परलोके तेषु * शूद्रादधेषु केषु हविषु च फलं न भवति ॥ ४ ॥ • ॥ १३१ ॥ तर्हि चाप्यमित्वानि किं * कर्तव्यानि भवन्तीत्यत्राह * तस्याहयइत्यादि ॥ १ ॥ • ॥ १३२ ॥

यः सङ्गृह्यन् तानि कुरुते मोहाच्छूद्रं न मानवः । स स्वर्गाद्युपते लोकाच्छूद्रमिवोद्विजाधमः ॥ १३३ ॥

यः शूद्राङ्गमानवो मोहात् * शूद्रानेकैर्न द्रव्यैर्वा * मिमांसां सङ्गृह्यन् तानि कुरुते * स्वर्गात् लोकान्तरं च उच्यते ॥ १ ॥ सखलु शूद्रमिवो * द्विजाधमो भवति * यस्माच्छूद्राङ्गं द्रव्यं मित्वार्थं यस्यास * शूद्रमिव उच्यते * तस्मात्सुद्विजानामधमः ॥ २ ॥ • ॥ १३४ ॥ • ॥ न च कस्माद्धेतोः स द्विजाधम इ * तात आह स भोजनोत्पादि ॥ १ ॥ १३५ ॥

स भोजनीयाभिहितापैशाचीदक्षिणाद्विजैः । इहे वाक्ते तु सालोके गौरन्धे वै कवेऽश्वनि ॥ १३६ ॥

ग्राह्ये मित्वात् भोगित्वा * यादक्षिणादीयते सा * दक्षिणापैशाचीद्विजैः * रभिहिता कस्माद्यतः * स भोजनीयाभिजने न * समं भुज्यते नैव ॥ १ ॥ इहे वलो केसादक्षिणानतु * परललोके फलदा * यथेकवेऽश्वनि गौः ॥ २ ॥ • ॥ १३७ ॥ नन्वनृचां सहस्राणां * सहस्रब्राह्मणभोजनसमानं * मन्त्रविदेकब्राह्मणभोजनफलं भवति ॥ १ ॥ तर्हि किमनृचां सहस्राणां * सहस्रब्राह्मणानां शूद्राद्देतु * भोजनं विहितं भव * तीत्याह यथेत्यादि ॥ २ ॥ • ॥ १३८ ॥ • ॥

यथेरिणे वीजमुद्धानवसालभते फलम् । तथानृचे हविर्देत्वानदातालभते फलम् ॥ १३९ ॥

ईरिण मूपरभूमि * स्तत्रवमा वीजमुद्धान * यथा फलं नलभते * तथानृचे ब्राह्मणाय * दाताहविर्देत्वा फलं नलभते ॥ १ ॥ • ॥ १४० ॥ • ॥ श्रोत्रियांश्च शूद्रां भोजयित्वा दत्त * दक्षिणाफलमाह * दातृनित्यादिकस्योक्तम् ॥ १ ॥ • ॥ १४१ ॥

दातृन् प्रतिग्रहीतृन् शकुरुते फलभागिनः । विदुषे दक्षिणादत्ताविधिबत्प्रेतस्य च हव ॥ १४२ ॥

ग्राह्ये भोजयित्वा विदुषि विधिव * दत्तादक्षिणादातृन् नून् * प्रतिग्रहीतृन् संप्रेत * परलोके च हवतीति * फलभागिन इत्युक्ते ॥ १ ॥ • ॥ १४३ ॥ ननुरिं शूद्रां भोजयित्वा किं फलं * माप्रोतीतीत्याह * कामं शूद्राददेतयादि ॥ १ ॥ • ॥ १४४ ॥

कामं शूद्राद्धेर्द्धयेन्नित्वं नाभिरूपमपित्वरिम् । द्विषताहिविभुक्तां भवति प्रेतस्य निष्फलम् ॥ १४५ ॥

नब्राह्मणं परीक्षे तदैवे कर्मणि धर्मवित् । पितरे कर्मणि तृप्तास्ते परीक्षे तमयत्नतः । १४८ ।

वक्ष्यन्ते स्वयं वक्ष्यविधा ब्राह्मणाः * सर्ववर्णेषु ब्रह्मणोऽपत्नीषु च तयोनिषु * आनुलोमिनसंभूता जातयाश्चैषां स्त
व्यते । इति । १ । ब्राह्मणेणोदास ब्राह्मणदक्षिण * क्षत्रियदक्षिण * वैश्य * दुहितृषु पत्नीषु मन्त्रे विवाहाः * बलानु
पुनर्भूषुच । २ । नियुक्तास्त्रियुक्ताश्च सधराश्च * यदपरब्राह्मणात्संभूताये * पुत्राः कुण्डाविधवाः श्रमोत्तमाः । ३ ।
तथापौनर्भवाश्च * ते पुत्रा जातान एव * ब्राह्मणवर्णा एवेति । ३ । ब्राह्मणात्स्त्रीयायां पत्न्या * ब्राह्मणकनयायां
संभूताये पुत्राः * ब्राह्मणात्स्त्रीयायां पत्न्या * क्षत्रियकनयायां संभूताः । ४ । नेपुत्रामर्गभिषिक्त * चवर्गकभिषिक्तो *
ब्राह्मणात्स्त्रीयायां वैश्य * कनयायां पत्न्या संभूता * ये पुत्राश्च स्वच्छास्ते च * सर्वजाता ब्राह्मणा एव । ५ । ब्राह्मणां
द्वलोमायां * क्षत्रियकनयायां वैश्य * कनयायां ज्ञानूदायां * संभूताः पुत्राः काणीना * वेद्याः स्यादयस्ते जाता ब्राह्मणाः
इति । ६ । एषां वक्ष्यवेधानां कुण्डगोलक * पौनर्भवादीनां मध्ये * यो यो ज्ञाननिष्ठस्तपो * निष्ठस्तपः स्वाध्याय * निष्ठः
क्रियानिष्ठो वासन् । ७ । वक्ष्यचे विदपारगः * शाखातगाधुर्य * समामि कच्छन्द्गोवा * मित्रा मित्रवज्ज * तं तं ब्रा
ह्मणं ॥ ८ ॥ मित्रेषु तथा विधं मातामहादि * ब्राह्मणं दैवै कर्मणि * वक्ष्यमाणस्ते नादिरूपेणान * धर्मद्विज्वनः
परीक्षेत् ॥ ९ ॥ ज्ञाननिष्ठादिकवक्ष्यचादिकये * हवति तदैव तं तं * दैवै कर्मणि भोजयेत् ॥ १० ॥ आह्नप्रकरणे प्रसूते सति
आग्नेदेवै पक्ष इति * प्राप्नो कर्मणी तिय उक्तं तेनैव * आपितमिह भवति ॥ ११ ॥ आह्नान्दन्त्येन दैवै * निखले कर्मणि गतविध
ब्राह्मणं * भोजयेन्न बस्ते नादिरूपेण वर्ज्यं परीक्षेत् ॥ १२ ॥ पितरे तर्कमणिप्राप्ते * ज्ञाननिष्ठादिकवक्ष्यचादिमाता *
महादिश्च ब्राह्मणं * स्ते नादिरूपेण वर्ज्यं परीक्षेत् ॥ १३ ॥ प्रमादीव एतान् विगच्छितां चोरानपाङ्क्तयान् हिजा
धमान् । द्विजातिप्रवरोतिहासभयविवर्जयेत् ॥ १४ ॥ इति ॥ वक्ष्यमाणं विष्णुतया वा चष्टे * धर्मज्ञो देवयाज्ञे
भोजनार्थं न * ब्राह्मणं गततः परीक्षेत् ॥ १५ ॥ लोकप्रसिद्धमालेणासौ * साधुतया भोजयितवाः * परीक्षा तनास्ति
॥ १६ ॥ पितरे पुनः कर्मणुपस्थिते सति * पितापितामहादयः भि * जनपरीक्षाकर्त्तव्येति ॥ १७ ॥ तान् आह्ने न भोज
येदिति तदैवै * पितो भयवनिषिधो * मनोरभिमतरत्न * हवा कवग्रहणं वा करोतीति ॥ १८ ॥ तदसच्छ्राद्धे हि दैवै *
पक्षपिष्टपक्षाविति * द्वयमेव पितरौ कर्म । १९ ॥ कथं पितरे * दैवै कर्मणि न परीक्षेते तत्तं * तेन पक्षे त्वदैवै * परी
क्षणपपदये ॥ २० ॥ तस्मादयवयाज्ञे इत्युक्तं तत्रापि * दैवपितो भयतेति * ज्ञेयं याज्ञे दैवपक्षे * पजनम
पिहिष्ट्राद्धं * ॥ २१ ॥ पङ्क्तियैकादिग्भेदोपवेशनी * पङ्क्त्यभोजनात्तत्र * पङ्क्तिदूषणं स्यादपाङ्क्तयेनेति
॥ २२ ॥ १४६ ॥ परीक्षायां याव * भोजने वर्ज्यान् * ब्राह्मणानाह * ये स्ते नेत्यादि ॥ २ ॥ १५० ॥

ये स्ते नपतितक्तीवाये च नास्तिकवृत्तयः । तान् हवप्रकवयोर्विप्राननर्हान् मनुरव्रवीत् ॥ १५० ॥

स्तेनयोरपतितो * महापापवान्क्तीव * अतुर्वाक्कीवोदोषवान् ॥ १ ॥ नास्तिकवृत्तयोर्नास्तिकसमीपे * ये
ब्राह्मणास्तेनास्तिका * वाद * स्यापयित्वा ताश्च * तोषयित्वा लब्ध्वाजो वन्ति ॥ २ ॥ हवा कवग्रहोर्दैवै * पितृपक्ष
योर्दैवो * न नर्हान् महरव्रवीत् ॥ २ ॥ १५० ॥

जटिलज्ञानधीयान् दुर्वलंकितवन्तथा । याजयन्ति च ये पूगांस्तान् आह्ने न भोजयेत् ॥ १५१ ॥

जटिलमिवरादि ॥ १५१ ॥ जटिलोत्रह्यचारिविषमन्त्रच* वेदमधीतेतं विप्रं* इक्ष्वं लं गमनशक्ति* भोजनशक्तिवि
हीनं कृतबोधूक्तः सन् ॥ १ ॥ वेदगान्त्वहून्ध्यां जयन्ति* पूगः कृष्णकण्डयोरि* तामिधानं लोके ॥ २ ॥ ग्राह्ये द्वे विपि
त्रिचन * तान् भोजयेदिति श्रेयं ॥ १ ॥ १५२ ॥

चिकित्सकान् देवलकान् मांसविक्रयिणस्तथा । विपणने च जीवन्तीव जर्जाः स्युर्हृदयकवयोः ॥ १५२

चिकित्सकानितरादि ॥ १५२ ॥ देवलकसाहचर्या* देव* ज्ञापिनं यथैव* धर्मार्थं ये देवान् लान्ति* तदेवलानस
दीपाः ॥ १ ॥ तथा धर्मार्थं ये ब्राह्मणा* शिक्षित्सन्ति ते च धर्मार्था* चिकित्सान्ताश्च चिकित्सन्त * उपजीवन्ति ते च
दीपाः ॥ २ ॥ यथा च देवकाद्योपजीविनः* उत्सिता देवला देवलका * स्ते दीपवन्तः सास्तथा* त्वधर्माश्चिकित्सकाः स
दीपाः ॥ ३ ॥ धर्मेण विहितविक्रित्मा इति* मन्तरेण ये ब्राह्मणा* शिक्षित्सन्त उपजीवन्ति* ते ग्राह्यभोजनेव जर्जाः
॥ ४ ॥ कृत्स्नतां प्रेकान् देवलक इति* देवलमहर्षिणोक्तं * देवकाद्योपजीवीच* नाम्ना देवलको भवेत् ॥ ५ ॥ उत्पन्न
मात्रनुसरणमिष* गन्धुना धर्मं नैव* चिकित्सामाहतिर्विहितता ॥ ६ ॥ तदुद्यथोशनससंहिताया सक्तं* विधिन
ब्राह्मणात्प्राप्तं च पायान्तसमन्वृतं ॥ जातः स्ववर्ण इत्याहुः सोऽनुलोमद्विजः स्रुतः ॥ ७ ॥ अथ वर्णक्रियां कृत्वा नृनि
तानं भित्तिक्रियां । अश्वं रथं दन्तिनं वा वाहयेद्वा नृपः शशा ॥ ८ ॥ सैन्यापराश्वमैषजं कत्वा जीवेत्तु इति यु । नृपा
यां विप्रनयोर्गतां तयो जातः सभिषक्तः स्रुतः ॥ ९ ॥ अभिसिक्तनृपस्याज्ञां परिपालातु वेदाकम् । आशुर्वेदमथाष्टा
ङ्गं तत्रोक्तं धर्ममाचरेत् ॥ १० ॥ जौतिषं गणितं वापिकायिकीं हस्तिमाचरेत् । वैशाखां विविना विप्राणां तोह्य
ष्ट उच्यते ॥ ११ ॥ कप्याजीवो भवेत्तस्य तथैवाग्नेयशक्तः । धृजिनो जीविकाचापि चिकित्साशास्त्रजीविनः ॥ १२
स्वयन्मन्त्रान्तांस्ततः जह्नुः* मन्त्रे च चिकित्सितं* मिति ॥ १३ ॥ तथा च धर्माश्चिकित्सा हस्तितात्* स्ववर्णं कभि
षगन्धुना ग्राह्ये* वज्रान्तावधर्मार्थं चिकित्सकाः ॥ १४ ॥ यथा कृष्णात्रे यपुनर्वस्तस्य* शिष्यायां निवेशे ले*
जनं कर्णपराश्वर* हारौ तद्धारपाणय* श्वरकादयश्च परे ॥ १५ ॥ ते सर्वधर्मार्थाश्चिकित्सका नृप* चिकित्सोपजी
विनो न* तस्माच्छ्राद्धे तेवर्जाः स्युः ॥ १६ ॥ एमोनेश्चिकित्सजीविनो ब्राह्मणाः* ग्राह्ये वज्रान्ता भवन्तीति ॥ १७ ॥
मांसविक्रयिणश्च ब्राह्मणा ग्राह्ये* वज्रान्तु धर्मार्थं ये* मांसोपाज्जायथा* गस्तादयो महर्षयः ॥ १८ ॥ हव
कवर्गारितिर्देवे पितृच* पात्रान् भोजनेवर्जाः ॥ १९ ॥ १५२ ॥

प्रप्रागमस्य राज्ञश्च कुन्खीश्रावदन्तकः । मतिरोद्गागुरो शैवतप्रक्ताग्निर्वाङ्मुषिस्तथा ॥ १५३

प्रप्रागमस्यरादि ॥ १५३ ॥ ग्रामस्य राज्ञश्च प्रप्राग* तिनग्रहणवन्धः * सप्त ज्ञाकदुयो ब्राह्मणः* कनखीकनखाखारी
गवान्वायः ॥ १ ॥ श्याववर्णो दन्तो यस्य* गुरोश्च पतिरोद्गायो* गुरुपतिकूलाचरणकारी स्यात् ॥ २ ॥ तत्रक्ताग्निर्नि
र्गो ब्राह्मणः स च* यशुवाङ्मुषिस्तमर्णः* मन्दत* धतृहृत्पजीवीस* ग्राह्ये हवकवयोर्वर्जाः ॥ ३ ॥ १५४ ॥

यक्ष्मीचपशुपालश्च परिवृत्तानिराकृतिः । ब्रह्मद्विदपरिविस्तिगणामन्तरणवच ॥ १५४ ॥

यक्ष्मीवेत्यादि ॥ १५४ ॥ यक्ष्मीयक्ष्मरोगवानं* गणालो विक्रयेण* जीविकार्थं क्वागमेयं * मरिषादिपौषकः
॥ १ ॥ परिवृत्तपरिविस्तिद्योदं मतो* वक्ष्यते निराकृतस्तु* पञ्चमहायज्ञात्तान्तरागेन * दिवादीनां निराकृता
॥ २ ॥ कन्दोगपरिष्ठे चोक्तं* निराकृता मरादीनां सविज्ञेयो निराकृतिः ॥ इति ॥ ३ ॥ ब्रह्मद्विद्वान् ब्राह्मणद्वेष्टः*

गणाभान्तरोनाद्यादिवीयात्तनि*विष्टः प्रवृत्तार्थोपजीवो ॥ ४ ॥ प्रमादीतु वाचष्टे गणार्थोत्सृष्ट* मठादिधनोप
जीवीति ॥ ५ ॥ १५४ ॥

कुशीलवोऽवकीर्णचवृषलीपतिरेवच । पौनर्भवश्चकाण्ययसचोपपत्तिर्गृहे ॥ १५५ ॥

कुशीलवइत्यादि ॥ १५५ ॥ कुशीलवोन्तावृत्तिः*अवकीर्णब्रह्मचारो*स्त्रीहस्यर्त्तगुणप्रतीक्षित* ब्रह्मच
र्योवृषलीपतिः*नानाविधाहिवृषली ॥ १ ॥ उक्ताचप्रमेनस्वसंहितायां*प्राप्तेदादममेवर्षे*यःक्रदांनप्रयच्छ
ति । मांसिमांसिरजस्तृणाः* पितापितृतिगोपितम् ॥ २ ॥ माताचैवपितृचैवजिष्ठोभ्रातृनयैवच । तद्यस्तेन
रकंयान्तिष्टाकनारंरजस्तृणम् ॥ ३ ॥ घृतां विवर्हते कनारं ब्राह्मणोमदमोहितः अमंभाग्रोह्यपाङ्क्तयेः मजे
योवृषलीपतिः ॥ ४ ॥ वस्य्यातुवृषलीक्षेत्रावृषलीक्षेत्राजः । शूद्रावृषलीक्षेत्रांमारीचरजस्तृणा ॥ ५ ॥
स्वयंप्रयारितजगानावृषिणवृषमाति । वृषलीसावविज्ञेयानशूद्रोवृषलीभवेत् ॥ ६ ॥ इति । एतद्विद्वान्प्रमा
दी*सवर्णामपरिणीय*अतश्चोद्विनाहो*वृषलीपतिरित्याह ॥ ७ ॥ तदमाधुयोब्राह्मणः* सवर्णां परिणीयेव*पद्मा
तृगूद्रां विवर्हति*तस्यवृषलीपतित्वाचपत्तेः ॥ ८ ॥ पौनर्भवः पुनर्भूषुजातः पुनर्भू*दायभागप्रकरणे*पुनर्भूव
द्विजे स्वयम् ॥ ९ ॥ काणो नष्टे कलोवनः । यस्यचोपपत्तिर्हृदयस्य*ब्रह्मणस्य भाग्ययः उपपत्तिः स्व* अहेवम
तिज्ञायते*नवाविज्ञायते मज्जार्जः ॥ १० ॥ १५६ ॥

भृतकाध्यापकोयभृतकाध्यापितस्तथा । शूद्रश्चिपयोगूश्चैववाग्दुष्टः कुण्डगोलकौ ॥ १५६ ॥

भृतकेत्यादि ॥ १५६ ॥ अन्वयेतत् तद्व्याप्तीदन्तः सचाध्यापकउपाध्यायोयोश्च* तदुपाध्यामादधीतवा
नब्राह्मणः ॥ १ ॥ शूद्रश्चिपः शूद्रस्तन्त्र दुःकमन्त्र*दानेनशिषोयस्यस*चेत्स्वस्यगुरुगुरु*तीर्त्तात्सवि
प्रःप्राप्ते । वर्जनीयोवेदित्वाः ॥ २ ॥ प्रमादीतु वाचष्टे शूद्रश्चिपः*वाग्दुष्टादौ गुरुय*तसोपपत्तिद
सदेव ॥ ३ ॥ वाक्करणादौ शूद्राणां वेदाङ्गत्वा*दध्यायनाधिकाराभावात् ॥ ४ ॥ वाग्दुष्टः कर्कशाग्रली
वाक्भाषो*कुण्डगोलकौवर्ज्यते ॥ ५ ॥ परदारोपुजायेतदौघुतोऽण्डगोलकौ ! पतोजीवतिष्ठण्ड*साम्भूते
भर्त्तरिगोलकः ॥ इति ॥ ६ ॥ इतिब्राह्मणेपुण्डगोलकयो*रुक्तिमस्येनदृष्टैव*सर्ववर्णेषुतुल्यस*पत्नीपुत्र
तयोनिषु*इत्यलवास्वर्गत्वात् ॥ ७ ॥ अलचपत्नीग्रहणा*दनापत्नीजनितानां*नवाङ्गनादिजातित्वं ॥ इति ॥
॥ ८ ॥ यदिब्राह्मणेनापरब्राह्मण*पत्नीजनितोद्भावेती*ण्डगोलकौब्राह्मण*जातीनैर्वह्निभयतः ॥ ९ ॥ कथं
तर्हिआन्नेवर्ज्यब्राह्मणेपु*ण्डगोलकवर्ज्येन*उपपन्नंभवतीति ॥ १० ॥ १५७ ॥

अकारणपरितृक्तामातापित्रोर्गोस्तथा । ब्राह्मैर्योनैश्चसम्बन्धैः संयोगं पतितैर्गतः ॥ १५७ ॥

अकारणेत्यादि ॥ १५७ ॥ योब्राह्मणोमातापित्रोः*मकारणपरितृक्ता*यःपतितैः सङ्गब्राह्मै*वेदाध्यायना
दिभिः*कन्यादानादिभिर्नैश्चसम्बन्धैः संयोगं गतः ॥ १५७ ॥

आगारदाहीगरदःकुण्डाशीसोमविक्रयी । समुद्रयायीवन्दीचतैलिकःकूटकारकः ॥ १५८ ॥

आगारेतादि ॥ १५८ ॥ हे विषयः परसमृद्धदाहकत्*गरद शत्रु तथायः*माणनार्थसंयोग* विषभक्षणा
यद्दाता । १ । कुण्डाशीपारिभापिकोनयौगिक*उक्तं हि देवलेन च । २ । अन्तेजारजःकुण्डोन्तेभर्तारिगोलकः ।
यस्तयोरन्नमन्नातिसकुण्डाशीतिकथयते । इति । १ । यस्यसोमं विक्रीणाति * यःसमृद्धपथे नंगच्छतिवन्दी *
स्तुतिपाठकोयस्तैलिक*स्तिलादिस्नेहविक्रयी । ४ । यःकूटकारकःसाक्षी * साक्ष्यकथने कूटस*मिथ्यावचनसा
कर्ता ॥ १५८ ॥

पित्राविवदमानश्चकितवोमद्रपस्तथा । पापरोग्रभिश्चस्तदाभिकोरसविक्रयी ॥ १५९ ॥

पित्रेतादि ॥ १५९ ॥ पित्रासहधनादर्थ*योजिवदते योषूर्त्ता*योमद्रपोयःकुण्डादिपापरोगी*यश्चाभिश्चस्तः
सर्वाभि*शङ्कीययापिदाभिकः ॥ १ ॥ रसविक्रयीगोमहिषादिउग्ध*विक्रयीचयोद्गाहणः ॥ २ ॥ १५९ ॥

धनुःशराणां कर्त्ता च यथापिदिधिषूपतिः । मित्रधुक्दूतवृत्तिश्चपुत्राचार्यस्तथैव च ॥ १६० ॥

धनुःशराणामितादि । १६० । योद्गाहणोधनुःशराणां कर्त्ता*यथापिदिधिषूपति* रितिजिष्ठार्थाभिनया
मनुदायांसतां यदि । १ । कनिष्ठामगिनीपुष्पमुवासात्सा*येदिधिषूःकैश्चिदुक्ता । २ । जिष्ठार्थायदन्ना
यांकनार्थायवहतेऽवजा । सौलग्रेदिधिषूर्त्तायापुष्पादिधिषूःकृता ॥ ३ ॥ तन्मन्वनाहिस्वयं*वच्चातेऽत्रो
क्तदिधिषू*पतेलं चाणमनाया*तलक्षणकथनेनास्ति सङ्गतिः । ४ । वच्चाते हि । आतुर्न्तस्यभायार्थायां*योऽव
रजितकामतः । धर्म्यापिनिधुतायांसहोदिधिषूपतिरिति । ५ । तन्मन्वनाहिस्वयं*वच्चातेऽत्रो
ऽवरजितस*दिधिषूपतिर्विधवा*भ्रातृभायार्थाहिदिधिषूः । ६ । मित्रधुग्द्योमित्रश्रीहीयो*दूतवृत्तिरक्षत्रौडा*
लभ्यार्थपिजीवीयःसात् । ७ । पुत्राचार्यःपुत्रसंघो*गर्भाधानादिसंस्कार* कर्मकरोति स एको * गुरुराचार्य
उच्यते । ८ । यउपनीयवेदमध्यापयति * सहितौयश्चाचार्यइतिद्विविधा*नातरश्चाचार्यमोहाद्यःपुत्रस*
भवतिसपुत्राचार्यइहोच्यते । ९ । एतद्विद्वान्पमादी * धर्म्यावस्थावतिक्रमी * पितापुत्रसंस्कारकर्त्ता
दिति*संस्कारकर्त्तृत्वं पितु * सुखमितिमत्वाभ्रान्ता । १० । पुत्राचार्योऽध्यापको * यस्यासपुत्राचार्यः*
पुत्रेणाध्यापितःपितेतिवाच्ये । ११ । पिताहिपुत्रसकर्त्ता* सर्वार्थकरणे सव*संस्कारमृत्तिगादिना * कुर्या
न्नवस्रवं वृद्धोपदर्शनान् । १२ । मातुःसकाशेपथमभिधातु * पपत्तां दयोवहवी*दोषाः*प्रदर्शिता*आधा
यश्चन्देनाध्यापकाभिधानाभावाच्च ॥ १२ ॥ १६० ॥

भ्रामरीगण्डमालीचश्चित्रयोपिशुनस्तथा । उन्मत्तोऽन्धश्चवर्ज्याःसर्वेदनिन्दकएव च ॥ १६१ ॥

भ्रामरीतादि ॥ १६१ ॥ भ्रामरीतापक्षारोगी*पिपनःखलएते सर्वे*ब्राह्मणावर्ज्याःस्युः ॥ १ ॥ १६१ ॥

हस्तिगोश्वोष्ट्रदमकोनक्षत्रैर्यजीवति । पक्षिणां पोषको यश्च युद्धाचार्यस्तथैव च ॥ १६२ ॥

हस्तीत्यादि ॥ १६२ ॥ हस्तीत्यादीनां दमकश्चालको * नक्षत्रजीवो जीवति प्रमाश्लो * पक्षीवी पक्षिपोषण * जीवी
श्वपोषिणी जीवी ॥ १ ॥ १६२ ॥ स्रोतसामितादि ॥ १६३ ॥

स्रोतसांभेदको यश्च ते षाश्चावरणे रतः । गृहसंबेशको दूतो वृक्षारोपक एव च ॥ १६३ ॥

स्रोतसामनप्रपथेन * नयने प्रवर्तको यः * स स्रोतसांभेदको * यस्तेषां स्रोतसामात्र * रणे बोधे रतो भवति ॥ १ ॥
यश्च गृहसंबेशको वास्त्वविदोपजीवी स्यात् * दूतो दौताय कर्मजीवी * यश्च वृक्षारोपणजीवी ॥ २ ॥ १६३ ॥ श्वकीडी
त्यादि ॥ १६४ ॥

श्वकीडीश्वेन जीवी च कन्यादूषक एव च । हिंस्रो वृषलवृत्तिश्च गणानां चैव याजकः ॥ १६४ ॥

शुनाक्रीडाश्लोयोऽस्यात् * श्वेन पक्षिणां परपक्षिघातेन * योजीविकां करोति ॥ १ ॥ कन्यादूषको यस्त्वन्
ढाया * योनावङ्गुलादिभेदनात् * कन्यात्वधर्मलोपकत् * हिंस्रो वृषलवृत्तिश्च ॥ २ ॥ गणानां याजको नवग्रहा
दीनां गणादेवानां यागकत् * सप्तसर्वश्रेष्ठो वर्ज्यः ॥ ३ ॥ १६४ ॥ आचारहीन इत्यादि ॥ १६५ ॥

आचारहीनः क्लीवश्च नितरां याचनकस्तथा । कृषिजीवी स्त्रीपदी च सङ्गिर्नन्दित एव च ॥ १६५ ॥

यश्चाचारहीनो यश्च क्लीवश्च विधुः स्त्वहीनश्च रणेऽप्युक्त * यत्वारिक्लैर्वा नीतिवी * जोषघाताद्बुजभङ्गा * क्लृप्ता
याः पृक्तश्च याच ॥ १ ॥ इति ॥ नितरां याच्ञाकृत् स्त्रीपदी * कृषिजीवी सञ्जनैर्यो लोके निन्दितो भवति ॥ २ ॥ १६५ ॥

औवम्भिको माहिषिकः परपूर्वापतिस्तथा । प्रेतनिर्हारकश्चैव वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ १६६ ॥

औरत्रिक इत्यादि ॥ १६६ ॥ भेषजीवी यश्च महिषजीवी यश्च * परपूर्वायां अनपूर्यायां पतिर्यः * प्रेतहारकतयो
पजीवति ॥ १ ॥ १६६ ॥ उपसंहरतेत्यादि ॥ १६७ ॥

एतान् विगर्हिताचारान् पाङ्क्त्यान् द्विजाधमान् । द्विजातिप्रवरो विद्वानुभयत्र विवर्ज्ये
येत् ॥ १६७ ॥

अपाङ्क्त्यान् याद्वेभोजि * ब्राह्मणपङ्क्तिदूषकान् * द्विजातिप्रवरो ब्राह्मणो यो विद्वान् * स ग्राह्ये
उभयत्र * देवपित्रे च वर्जयेत् ॥ १ ॥ १६७ ॥ अवावक्तान् नाना महर्षिभिः * रुक्तान् याद्वे वर्ज्यान् ब्राह्मणा
नपि * वर्जयेदित्यत्र मतमभिप्रेयात् ॥ २ ॥ तानि हविष्णादप्युक्तान् याद्वे विवर्ज्यान् * ब्राह्मणान् प्रदुष्य यामि
॥ ३ ॥ तदुद्यथा विष्णुसंहितायाम् ॥ देवकर्मणि ब्राह्मणं * न परीक्षेत यत्नात् * पितृपरीक्षेत ॥ १ ॥
चीनाधिकाङ्गान् वितर्जयेत् * विकर्मस्थान् श्वेडालव्रतिकान् वृथा लिङ्गिनो * नक्षत्रजीविनो देवलकांश्च ॥ २ ॥ चिकि
त्सकान् नूढां पुत्रान् स्तुतपुत्रान् * वज्रयाजिनो ग्रामयाजिनः पृष्ट * याजिनोऽयाज्याजिनो * ब्राह्मणान् स्तुतयाजिनश्च

३ ॥ पञ्चकारान्पूजकान् * भक्तकाध्यापितान्गूढान्प्रष्टान्पतितसंगीन् ॥ ४ ॥ अनधीयानान्सन्धीपा
नानुष्ठानराजवेत्तान्नान्नान्पिठमाद्युष्यग्निं * स्वाध्यायतामग्निश्चेति ॥ ५ ॥ ब्राह्मणापसदाश्चैतेकथिताः
उक्तिद्वयकाः। एतान्हित्वास्त्रयेभ्योपाश्रयाङ्गैर्कर्मणिपण्डितः ॥ ६ ॥ इति॥ नन्वानीनापुत्रानितियदुक्तंतत्रानूपुत्राः
ग्रंथाख्यानेषु * वार्त्तिके नोक्तं कुमारौ सख्यवच्छालइति ॥ ७ ॥ सतामेतत्सर्वणं कुमारौ सख्यवच्छालौभवति
त्वत्तलोम * उमारौ सख्यवो मनुवचनात् ॥ ८ ॥ वक्ष्यामि प्रमदनी * स्वयमस्तयो निषु * आहतलोभेन सभूताजाताश्चै
स्ते ते एव ते ॥ इति ॥ ९ ॥ ब्राह्मणा दत्तयोगिपुत्रद्वय * क्षत्रियाश्च वै श्यामश्च * सभूता ये पुत्रास्ते जाता एव * ब्राह्मण
णा एव साः ॥ १० ॥ क्षत्रियादनुशास्यैश्च तनाश * सभूता ये पुत्रास्ते च * जाता एव सत्यय * वर्णा एव भवन्तीति ॥ ११
या वासादयः काणीना ब्राह्मणा * लोके प्रथिताः शुचन्ते ॥ १२ ॥ इति ॥ अथाविसंहितायाञ्च * अतः परं प्रवक्ष्या
म * आङ्ग कर्मणि वद्विज्ञान् । पित्राणां मृत्युं दातृन् दत्तं येषां हविष्कृतम् ॥ १३ ॥ नहीनाङ्गेन रोगी च युतिश्च ति विवर्ज
ः । नितः श्चाव्यतवा दी च तां सुखाग्निभोजेत् ॥ १४ ॥ हिंसारतश्च कपटपद्महाश्रुतं च यः । किङ्करं कपिलं
ताणं श्लिषिणं रोगिणं तथा ॥ १५ ॥ उर्यस्याणां शरीरे केय पाण्डुरोगं जटाधरम् । भारवाहकपद्मश्च द्विभागा
पलीपतिम् ॥ १६ ॥ भेदकारी भवेच्चैव वक्रपीडा करीपिवी । हीनातिरिक्ता गात्रो वातमपापनयेत्तथा ॥ १७ ॥ वक्र
शीकादीनसखो मत्सरौ क्रूरबुद्धिमान् । एतेषां नैव दातव्यं कदाचिदै प्रतिग्रहः ॥ १८ ॥ अथ चेन्न सख्यविद्युक्तः शारीरैः प
डितिदूषनैः । अष्टसंयमः प्राह पण्डितपावन एव सः ॥ इति ॥ अथ याश्च वल्कासं हितायास्तत् । अपरः सर्वेषु वेदेषु
प्रात्रियोरक्ष्यविद्युत्वा । वेदार्थं दिव्योष्ठसामात्रिमधुस्थिपणिकः ॥ १९ ॥ ऋत्विक्सूत्री गजामाद्याजश्च खरमादलाः
त्रिणाचिकेतदौहित्यशिष्याः स्वं स्थिराश्च ॥ २० ॥ कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः । पित्रमातृपरांश्चैव
ब्राह्मणाश्चादभ्यस्य ॥ २१ ॥ रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः काण्डपौनर्भवस्तथा । अवजीर्णः कुण्डगोलौकनखीश्चावदन्त
कः ॥ २२ ॥ भक्तकाधापकः स्त्रीशकन्यादूषणभिग्रस्तकः । निवधुर्क्षिप्तः सोमविक्रीदेदिन्द्रकः ॥ २३ ॥ मात
पित्र्यकुलार्गीकुण्डाशौचपलीपतिः । परस्परपतिः स्तेनः कर्मदुष्टश्च निन्दितः ॥ २४ ॥ इति ॥ अत्रिमधुकृत्तवे
ईकदेश * स्तदभायो । विषपर्ण * ऋग्यजुषो रेकदेशस्तदभायी ॥ २५ ॥ पञ्चाग्निर्वैदिकाग्निवैवाहिका
ग्नि * विश्वग्निदावाग्निर्वहदा हाग्निमान् * समब्राह्मणो ब्राह्मणमुक्त्वा चष्टे यथा ॥ २६ ॥ सभावासयौ
ते तान् घृण्यस्य संनि संपंचाग्निरिति ॥ २७ ॥ तत्समभागिनः किंकलञ्छधूमपांनाग्नि * धिक् ब्राह्मणमानिनं तं
यो * ब्राह्मणकृते जातो न * पंचाग्नीनां भापिवेत्ति ॥ २८ ॥ अथ यमसंहितायां * वृषलीपतिस्तोक्तं *
श्रित्वा उष्टी यथा चौरः इनखीश्चावदन्तकः । रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः * पिशुनो मत्सरस्तथा ॥ २९ ॥ दुर्भंगा
क्षितया पण्डः पाण्डुवेदिन्द्रकः । हैतकः पूर्या जीव अयाजानाश्च याजकः ॥ ३० ॥ नित्यं प्रतिपद्येलुब्धो या
चको विप्रयात्मकः । शूद्राग्निः श्रवैर्दाश्रयसदालापकस्तथा ॥ ३१ ॥ एते शूद्राश्चेशाने च वज्रो योः प्रयत्नतः
ततो देवलकश्चैव भूतेन वेदविक्रीयी ॥ ३२ ॥ एते वज्राः प्रयत्नेन एतद्भास्वतिरब्रवीत् । एतान्नियो जयेद्यस्तु हविर्वाक्तेषां
कर्मणि ॥ ३३ ॥ निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवान् महर्षिभिः । अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मघातदपलीपतिम् । अन्ते शा
धिषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरोगताः ॥ ३४ ॥ महिषी तच्चाते भायार्ग्या चैव वाभिचारिणी । तान् दोषान्क्षमते यस्तु
सर्वे माहिषिकाः स्मृतः ॥ ३५ ॥ समाधत्तु सङ्कृतमहार्षिणः प्रयच्छति । सर्वे बाहुषिको नाम नृणां दिव्यगर्हितः

॥ ८ ॥ इति ॥ अथ यज्ञे नोक्तञ्च * ब्राह्मणान्तरपरीक्षे तदैवेकैर्मणिधर्मवित् । पित्रोर्कर्मणि रुम्प्य प्रेसूक्तमार्गैः प
 रीक्षणम् ॥ १ ॥ ब्राह्मणाश्चेविकर्मणां वैडाष्यव्रतिकाः यथाः । हीनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ २ ॥
 यरूणां प्रतिकूलं च अनन्तुत्पातिनये । यरूणां तगिनिश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३ ॥ अनधो गेषु धीयानाः
 शोचाचोरविवर्जिताः । यद्रान्नरससं पुष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४ ॥ पङ्क्त्येव देवतावीवर्ष्य च यैव सामगाः ।
 त्रिणाचिन्ताः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ५ ॥ ऋग् यजुः पारगा यशसा न्नां यथापि पारगः । अथर्वाङ्गिरमा
 धिता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ६ ॥ नित्यायोगरतो विद्वान्समलोद्यासका च नः । ध्यानशौलोद्यतिर्विद्वान् ब्रा
 ह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७ ॥ इति ॥ अथ गौतमसंहितायां * नमोजयेत्स्ते नक्षीव * पतितनास्ति कृतदृत्तिवोरहा *
 ऽपे दिविषूपतीन् ॥ १ ॥ स्तोत्रमयाजकाजपा * लोत्सृष्टाग्निमदापङ्चरकूट * साक्षिणातिहारिकान् ॥ २ ॥ उप
 पत्तिर्यस्य च षष्ठाश्वीसोम * विक्रयागारदाहोच । ३ । गरद्वारकीर्णगण * प्रेयागमयागामिहिंस्रु * पितृवित्तिपरि
 वेत् * पयार्हितपयाधात * तात्तात्सृष्टलाः । ४ । कुनखीष्यावदन्तः श्वित्रि * पौनर्भव कितराजप * राजप्रेषागति
 रूपक * यद्रूपतिनिराकृते ॥ ५ । किलासमीद्वगिक् * ग्रन्थोपजीविज्जावादित्र * तालनृतागोतशौलान् * पि
 ताचाकामेन विभक्तान् शिष्यान् * के सगेत्वा ॥ ६ । अथ वेदानधीयान * ब्राह्मणभोजनफल * माह ब्राह्मण
 स्वितादि । १ । १६८ ।

ब्राह्मणान्तरधीयानस्तृणाग्निरिवशामप्रति । तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्म निहूयते ॥ १६८ ॥

अनधीयानो ब्राह्मणस्तृणाग्निरिवशामप्रति * यथा दण्डाग्निर्हविषि * दत्ते शस्यति निर्व्राणं प्राप्नोति । १ । त
 स्मात्तस्मै वेदमनधीयानाय * ब्राह्मणाय हव्यं न दातव्यं कस्मात् ह्ययस्माद्भस्म निनहूयते * दण्डाग्निर्हि भस्मै वैव । २ ।
 । १७० । न नूक्ते भगवज्जनीय भगवत्कवादीने किं भवती * तात आचापाङ्क्तेत्यादि । १ । १६९ ।

अपाङ्क्तदाने यो दातुं भवत्पूर्व फलोदयः । दैवै हविषि पित्रो वा तं प्रवक्ष्याम शेषतः ॥ १६९ ॥

अपाङ्क्तब्राह्मणे भगो दानं यस्य * तत्पाङ्क्तदाने दैवे * पित्रो वा हविषि दातु * क्लृप्तः फलोदयो * भवति तं
 प्रवक्ष्यामि । १ । १६९ । अत्रूती रित्यादि । १७० ।

अत्र तैर्यद्विजैर्भुक्तं परिवेत्तादिभिर्यथा । अपाङ्क्तैर्यैर्यदनयै अतद्वैवर्चासमुञ्जते ॥ १७० ॥

उपनीतस्य वेदपहणादूर्ध्व * यद्गतं विहितं तेन * व्रते न हीनैर्ब्राह्मणैः * परिवेत्तादिभिर्ब्राह्मणैः । अनयै
 * अपाङ्क्तैर्यैर्ब्राह्मणैः * गुणैश्च कृतं भवति * तद्वयं कवाचराक्षसामुञ्जते * नवदेवाः पितरः ॥ २ । १७० ।
 ननु के परिवेत्तादय इत्यतः * आह दारान्नौत्यादि । १ । ० । १७१ ।

दावाग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽयजं स्थिते । परिवेत्तासविज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ १७१ ॥

यस्तु न जी कूञ्जामनादिभिन्ने *आंतरिस्थितइत्यतदारे *दारसंयोगं विवाहं कुरुते । १ । अथवाकतदारैरित् *
 नावन्निहोत्रसंयोगं कुरुते *सकनिष्ठोभ्रातापरिर्वैतोच्यतेतस्यपुत्रं जस्तुभ्रातापरिविन्ति २ । अनातस्योपजस्यो
 भानुज्ञानात् *अशमनादिभिन्ने *जीष्ठभ्रातु रवश्यं कनिष्ठस्यदारसंयोगीदोषो न ३ कुञ्जवामनादौ जीष्ठे *विनाश
 इत्यनदोषः उक्तं हि पराशरेण । ४ । अशमनखञ्जे पु * गङ्गदेषु जङ्घेषु चाजातस्ये बधिरेभूकेन दोषः परिवेदने । ५ ।
 क्लीवेदेशान्तरस्थे च पतिते ब्रजिते पित्रा । योगस्यास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने । ६ । पितृव्यपुत्रे सांपन्नं परनांरी
 वृत्ते तथा । दारान्निहोत्रसंयोगेन दोषः परिवेदने । इति ॥ ७ ॥ उक्तं चातिसंहितायां * पितापितामहोयस्य
 अग्रजो वास्तिकस्य चित् । नातिशयोक्ताधिकारोऽस्मान् दोषः परिवेदने । १ । नाग्नयः परिविन्दन्ति न वेदान्तपां
 सि च । न च बाह्यं कनिष्ठं वै विना चैवाभ्युद्यया । ४ । भौर्गामरणपक्षे वा देशान्तरगते पित्रा । अधिकारी भवेत्
 पुत्रस्तथापातकसंयुते । ५ । जीष्ठोभ्रातायदतिशेन्नित्यं योगसमन्वि १ । अथवा तस्तु कर्त्तव्यं तस्य पुत्रं च न यथा
 । ६ । कुञ्जवामनखञ्जे षु गदगदे पुजङ्घेषु च । जातस्ये बधिरेभूकेन दोषः परिवेदने । ७ । क्लीवे देशान्तरस्थे च
 पतिते ब्रजिते पित्रा । योगस्यास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ ८ ॥ इति ॥ तथाच पितरि जीवति * पितामहे च
 वर्त्तमाने * जीष्ठे च भ्रातरि जीवति ॥ ९ ॥ अग्निहोत्रग्रहणेऽधिकारो नास्ति * पुत्रपौत्रकनिष्ठभ्रातृणां दारः ग्रहणे
 त्वधिकारोऽस्ति * न ह्येतदारे त्वग्रजे ॥ १० ॥ योगयुक्तकुञ्जाद्याना तमे त्वकतः * दारेऽप्येकनिष्ठस्य * तस्य भ्रातु रव
 श्यो * यच्छणमर्हति दोषाभावात् ॥ ११ ॥ न त्ववशा विनाग्निहोत्रमर्हति * एवमप्येव उपनीता * न ह्येतदे जीवति
 । १२ । कनिष्ठोभ्राता तूपन * धनं वेदाध्यायन * मग्निं तं पशुना हति ॥ १३ ॥ उपनीते न ह्येतदेकतः * दारे चाग्रजे जी
 वति कनिष्ठो न आग्रहणेऽधिकारी भवति ॥ १४ ॥ एतदशाखानमविर्हो * न नग्निरग्निग्रहण * विधानानभिज्ञो वा
 चष्ठे ॥ १५ ॥ यः सहोदरो जीष्ठे भ्रातरि स्थिते * इत्यतदारे सति * दारसंयोगं कुरुते । १६ । अथवाग्निहोत्रसं
 योगं कुरुते * स तु परिवेत्ता तस्य * जीष्ठश्च परिविन्ति स्यात् ॥ इति ॥ १७ ॥ तदसाधुयोगान्वितः * कुञ्जवामनाद्यग्रजा *
 न त्ववशा कनिष्ठस्योद्वाहविधानात् ॥ १७ ॥ १७१ ॥

परिविन्तिः परिवेत्ता यथाच परिविद्यते । सर्व्वे तेन रकं यान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ॥ १७२ ॥

तत्र दोषमाह । परिविन्तिरित्यादि ॥ १७२ ॥ यद्येति कर्त्तव्यं ॥ परिवेदनं लाभः स्त्रियापि पुंस *
 उपपद्यते नोद्वाहः ॥ १७३ ॥ न त्वकोऽसौ दिधिषूपति * यस्तु दिधिषूपतिः आह * वर्जनीय उक्त इत्यतः * आह
 भ्रातृवर्त्तयेत्यादि ॥ १७४ ॥

भ्रातृवर्त्तयेत्यादि ॥ १७५ ॥ तस्य भाग्यायां योऽनुरजो तत्कामतः । धर्मेणापिनियुक्तायां स च यो दिधिषूपतिः ॥ १७६ ॥

भ्रातृवर्त्तयेत्यादि ॥ १७७ ॥ तस्य भाग्यायां योऽनुरजो तत्कामतः । धर्मेणापिनियुक्तायां स च यो दिधिषूपतिः ॥ १७८ ॥
 तत्सम्भोगं करोति स दिधिषूपतिः * यो दिधिषो जीष्ठोऽजातभ्रातृभाग्याभिर्दात् ॥ १७९ ॥ तेन या विधवा जीष्ठभा
 तृभाग्यां कामतो देवरेणोप * भुक्ता सैका दिधिषूः स्यात् ॥ १८० ॥ या त्ववरजभ्रातृभाग्यां विधवा * कामतो देवरेणोप *
 भुक्ता सा परादिधिषूः * स्तयोस्तौ दोरेवौ पती दिधिषूः * पती अयाङ्क्ते वाविति ॥ १८१ ॥ यस्तु देवरेणोक्तो यथा * जीष्ठोऽयां

विद्वानायां कनयायाश्चातेऽवजा । साचापेदिधिषू र्थापृथ्वीतुदिधिषूः स्मृतादिति ॥ ५ ॥ तयोऽपतीऽतप्रायश्चित्तौना
पाङ्क्त्यैः स्यातां * नाऽसदिधिषूपतिर्विचक्षितः * स्वयंदिधिषूपतिरेत * कृष्णस्योक्तत्वादिति । ६ । नवकौपुनस्तौक
ण्डगोलकौयौ * आश्वेजःप्राज्ञाणोऽपू * क्वावितप्राज्ञपरेतादि ॥ १ ॥ १७४ ॥

परदारेषु जायेते द्वौ सतीकुण्डगोलकौ । पतंगौ जीवतिकुण्डः सप्रान्मृते भर्त्त रिगोलकः ॥ १७४ ॥

पतंगौ जीवतिपरदारेषु जातः * पुत्रः कुण्डः स्यान्मृते भर्त्तरितु * परदारेषु जातः पुत्रो गोलकः * ॥ १ ॥ तत्र ब्राह्मण
पतंगेषु * परदारेषु ब्राह्मणा * आतो ब्राह्मणः कुण्डो गोलोको वज्राः ॥ २ ॥ १७४ ॥ तत्र हवकवदाने * विषयफलस
चाते * तौ वजातावितरादि ॥ १ ॥ १७५ ॥

तौ तु जातौ परचे त्रे प्राणिनौ प्रे तश्चे हच । दत्तानि हवकवप्रानिनाशयेते प्रदायिनाम् ॥ १७५ ॥

तौ कुण्डगोलकौ हवा * कवप्रानि यैः सुदत्तानि * तेषां हवकवप्रदायिनां प्रेत्य * चेहचफलतोनाशयेते ॥ १७५ ॥
तर्हि चापाङ्क्त्यो भोदनां नि * हवकवप्रानि चेत्तदा किं स्यादिति त * आह पाङ्क्त्या इत्यादि ॥ १ ॥ १७६ ॥

अपाङ्क्त्यो यावतः पाङ्क्त्या न भुञ्जानाननुपश्रयति । तावतां न फलं तत्र दाता प्राप्नोति बालिशः ॥ १७६ ॥

अपाङ्क्त्यो ब्राह्मणस्त * भुञ्जीता यवानि भुञ्जीत * यावतः पाङ्क्त्या न भुञ्जानां संप्रपश्यतीऽवपश्यति ॥ १ ॥ ताव
तां पाङ्क्त्यानां तद्भोजनफलं * बालिशो मूर्खो दातान * तत्र आह दानेनाप्रीति ॥ २ ॥ १७६ ॥ तत्रापाङ्क्त्या वि
शेषस्य * दर्शने फलमाह * बीजोऽन्वइत्यादि स्त्रीकं ॥ १ ॥ १७७ ॥

बीजग्रन्थो न वतः काणः षष्ठेः श्वित्नीशतस्रस्तु । पापरोगी सहस्रस्रदातुर्नाशयते फलम् ॥ १७७ ॥

अपाङ्क्त्यो ब्राह्मणः पाङ्क्त्यानां आह भुञ्जानानां न वतः * फलं दातुर्नाशयते ॥ १ ॥ ईक्षणमन्वस्य दर्शनासम्भ
वात् * पारिभाषिकोऽपि * स्तत्साहचर्यात्काणस्य ॥ २ ॥ काणः पाङ्क्त्यानां भुञ्जानानां षष्ठेः फलं दातुर्ना
शयते इत्येवं कश्चिदाचष्टे ॥ १ ॥ श्रुतिस्मृतिहोत्रा ब्राह्मणोऽन्वः काणः स्वतः तर्हीन उक्तः * स्वसंहितायामनिष्ठा ॥ ४ ॥
श्रुतिः स्मृतिश्च विप्रानां नयने हे प्रकीर्त्तिते । काणः स्यादेकहीनसुहाभ्यामन्वः प्रकीर्त्तितः ॥ इति ॥ ५ ॥ श्वित्रिपाङ्क्त्या
नां भुञ्जानानां शतस्र * फलं दातुर्नाशयते ॥ ६ ॥ कुष्ठादिपापरोगी * पाङ्क्त्यानां सहस्रस्रस्र * फलं दा
तुर्नाशयते ॥ * ॥ १७७ ॥ आह पाङ्क्त्यो भो भोजनं * दानप्रसङ्गादपाङ्क्त्या * सृष्टब्राह्मणे भो दानफलमाह *
यावत इत्यादि स्त्रीकम् ॥ १७८ ॥

यावतः संप्रपश्ये दत्तैर्ब्राह्मणान् शूद्रयाजकः । तावतां न भवेद्दातुः फलं दानस्य पौर्त्तिकम् ॥ १७८ ॥

शूद्रयाजको ब्राह्मणो * पाङ्क्त्या न यावतो ब्राह्मणा * न दत्तैः सृष्टैश्चावतां ब्राह्मणानां * पृत्तस्य दानस्य पौर्त्तिकं * फलं
दातुर्न भवेत् ॥ १ ॥ पृत्तैश्च मन्त्रिणायथा * बाणिकूपतडागादि देवतायतनानि च * अन्नप्रदानमारामाः पृत्तिमित्यभि
धीयते ॥ २ ॥ इति ॥ १७८ ॥ वेदविदित्यादि ॥ १७८ ॥

वेदविज्ञापिविप्रोऽस्यलोभात्कृत्वाप्रतिग्रहम् । विनाशं व्रजति चिप्रमामपात्रमिवास्मत्सि ॥ १७६

अस्य दूयाजकस्य प्रतिग्रहं कृत्वा वेदं विज्ञापिविप्रः चिप्रं विनाशं याति * यथा च न्ययमामपात्रं मन्त्रसि विनाशं याति ॥ १ ॥ १७६ ॥ प्रसङ्गाच्छ्रुत्वा जकस्य दोषं च कृत्वा प्रगतार्थं पुनः * रोहसोमेतादिस्त्रीकम् ॥ १ ॥ १८० ॥

सोमविक्रयिणे विष्ठाभिषजे पूयशोणितम् । नष्टं देवलकेदत्तमप्रतिष्ठन्नुवाङ्मौ ॥ १८० ॥

सोमविक्रयिणे दत्तं * हव्यकवा विष्ठे वसताम् * मिषजे चाधर्माचिकित्सां कर्त्तुं ते * ब्राह्मणा यदत्तं हव्यं * कवां पूय शोणितमिव स्यात् ॥ १ ॥ देवलकेदत्तं हव्यं * कवां नष्टं भवति वाक् * औदत्तं * हव्यकवामप्रतिष्ठं * मसम्पुणं भवति ॥ २ ॥ १८० ॥ यत्तुतादि ॥ १८१ ॥

यत्तु बाणिजकेदत्तं नेहनामुततद्भवेत् । भस्मनीयं वाङ्मौ ॥ १८१ ॥

वाणिजकेदत्तं निजगृहाङ्गणे * दत्तं हव्यकवा नेहनामुततद्भवेत् * तुर्यं हव्यं कृत्वा * यत्तुतादि ॥ १ ॥ यौनभं नेहति ॥ १ ॥ नष्टं हि दत्तं * हव्यं कवां च भस्मनीयं * इतं हव्यमिव भवेत् * नोपलब्धं ॥ १ ॥ * यत्तुतादि ॥ १८२ ॥ ॥ नष्टं हि इतरेषुत्वपाङ्क्तरेषु यथोद्दिष्टेष्वप्युपलब्धं ॥ १ ॥ मेदोऽसृङ्मांसं मज्जांश्चिह्नं च परित्यज्य विणः ॥ १८३ ॥

उक्ते भद्रतरेषु पाङ्क्तौ बूद्दिष्टे * घृषाधुषु ब्राह्मणेष्वाहं दत्तमन्नं मेदो गाः पितरः पूषं देवताः ॥ १८२ ॥ ॥ १८३ ॥ नवयदिग्राहं कश्चित् * पङ्क्तिदूषको ब्राह्मणो * भुङ्क्ते कश्चित् पङ्क्तिपावनेन स भुङ्क्ते * तल्लिङ्गं ग्राहं विफलं * स्यादित्यत आह पाङ्क्तौ तयादि ॥ १ ॥ १८२ ॥

अपाङ्क्तोपहतापङ्क्तिः पावते यैर्हि जेतमैः । तान्निबोधत्वात् क्षेपनविभागान्पङ्क्तिः पावनान् ॥ १८३ ॥

एकपङ्क्तौ ग्राहोऽपाङ्क्तो नास्तीनेन * भोजमानेनोपहता * पङ्क्तिर्यैर्ब्राह्मणैः पावते तान्निविजा * पान्कात् क्षेपन निबोधत ॥ १ ॥ १८३ ॥ तान्पङ्क्तिपावनान्ब्राह्मणानाह * अग्राहसर्व्वसित्यादि ॥ १ ॥ १८४ ॥

अग्राहः सर्व्वेषु वेदेषु सर्व्वं प्रवचनेषु च । श्रोत्रियान्वयजाश्चैव विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ॥ १८४ ॥

ते ब्राह्मणाः सर्व्वेषु वेदेषु सर्व्वं * प्रवचनेषु सर्व्वं * शास्त्रवाङ्मन्येषु चाप्याः * ग्रन्थाः सन्तः श्रोत्रियान्वयजाः चैव विज्ञेयाः पङ्क्तिपावना विज्ञेयाः * पङ्क्तिदूषकसहितं * भोजने पङ्क्तिदोषहाः ॥ २ ॥ अलिणाचोक्तं तद्वयथा * अथ च न्यस्य विद्युक्तः शरीरैः पङ्क्तिदूषणं ॥ १ ॥ अदूषयत्तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥ इति ॥ १ ॥ १८४ ॥ अपरं पङ्क्तिपावनं लक्षणमाह * विज्ञाचिकेत तयादि ॥ १ ॥ १८५ ॥

विज्ञाचिकेतः पश्चात्प्रिस्त्रिमुपार्णः षडङ्गवित् । ब्राह्मणदेयात्मसन्तानोजेष्ठसामगणवच ॥ १८५ ॥

त्रिषाचिके तसं चोऽधुयु वेद * भागस्तद् तच्चे तितद्वा न्ब्राह्मणः * पश्चाग्निर्वैतामिकाग्नि * वै बाहिका
 चान्निर्वाग्निः । १ । वीदु ताग्निर्व हदाहामि * रितितितय * स्त्रे ताग्नि रतिपश्चान्नयः । २ । उक्तश्चारीते न *
 प्राचनऽपवनस्त्रे तायसापश्चान्नयोऽहो । सायं प्रातःप्रातःप्रातः सविप्रः पङ्क्तिपावनः । ३ । तिस्रपणो वहु चा ने
 द्भागस्य * तद् तस्यचसं ज्ञात * द्वा न्ब्राह्मणस्त्रिऽपणः । ४ । षडङ्गविदितिशिष्या * कल्यादिष्वङ्गवेत्ता * ब्रह्मारेया
 त्ससन्तान इति ब्राह्मण * धर्मो वेदयश्चात्म * सन्तानो येन स इति ॥ ५ ॥ अष्टसामे तगारणागे यस्यान्ना * सं ज्ञातत्सामग
 रिति * षट् च पङ्क्तिपावनाः सु ४ । ६ । १८५ । अपरश्च पङ्क्तिपावनलक्षण * माह वेदार्थे तगदि । १ । १८६ ।

वेदार्थवित्प्रवक्ताचब्रह्मचारीसहस्रदः । शतायुश्चैव विज्ञेय ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ १८६ ॥

यो ब्राह्मणो वेदानामर्थं जानाति * प्रवक्ता च ^१ उक्त * स्यात्तया ब्रह्मचारी च * वेदाश्रमी सन् यो ब्रह्म * चारी क
 रीगामी । १ । सहस्रद इति गोसहस्रदाता * न * तेषां ^२ श्रोत्रियऽश्रमतायु * भवति ते सर्व एव * श्रोत्रियाऽपङ्क्ति
 तर्हि च । न नूक्तगण्यतासु ब्राह्मणाः ^३ नचे ^४ कियं सादि ^५ * सः श्रम ब्राह्मणालोभे * कथं श्रम इति च १
 अपाङ्क्तो ^६ अयं गण्यत ब्राह्मणानां मणसो यदा श्रमि ^७ नैवोक्त * विधानानन्तरं न चाना * महर्षेः कृतप्रतिषि
 अयाङ्क्तो ब्राह्मणस्तैव * ^८ मितितन्वयु ^९ श्रमोत्त * या ^{१०} मय ब्राह्मणे पुत्राऽऽन्तरोक्तमवमतं मठना । ५ ।
 तां पाङ्क्तानां तद्गोचनफल * ^{११} द्विजान् । श्रमं कृत्वा विधानेन दद्यादिति तु धर्मवित् । ६ । सप्रभिनं वभिर्वापिसा
 रितयवेष्टितम् । अङ्गरेण वभन्ते ण द्विजः कर्मात्कर्मद्विजम् । ७ । जङ्गमो भवेद् द्वा लन्वकैश्च सुविष्टरः । द
 क्षेणावर्तको ब्रह्मवा मावर्तसु विष्टरः । ८ । इति । १८६ । न नूक्तगण्यतासु * कथं श्रम इति तत्राह
 र्मि दुरितग्राहिकं ॥ १ ॥ १८७ ॥

पूर्वोद्वरपरदुर्वाश्चाङ्कर्मणुपस्थिते । निमन्त्रये तत्रवरान्समग्निप्रानथोदितान् १८
 प्राङ्कर्मणुपस्थिते * पूर्वोऽह्ना परेऽह्नि * प्रातस्त्रावरान् यथोदितान् पूर्वाक्त * लक्षणां नृविप्रान् निमान् * समाग्नि
 मन्त्रयेत् । १ । द्वौ द्वौ वेपथुकार्यौ त्रौ नथवा * पौ कै कथमयवेति * दैव एकमेकं पिब * षूकं मातामहादिषु * इतो वं
 प्रावरान् विप्रान् । २ । १८७ । ननु पूर्वोद्वर्गिन्मन्त्रितो ब्राह्मणः * कथं वर्त्तते तत्राह * निमन्त्रित इति तगदि
 तम् । २ । १८८ ।

निमन्त्रितो द्विजः पित्रेनियतात्मा भवेत्तदा । न चच्छन्दांसप्रधीयीत यस्माद्भक्षतद्भवेत् ॥ १८८ ॥

यो ब्राह्मणो यस्यापित्रो * कर्मणि ^१ ऽग्निं मन्त्रितः स्यात्स * यस्य च पितरं तच्छ्राद्धं भवेत्स च * तदानीयतात्मा
 भवेत् ॥ १ ॥ सैथुनादिवर्जनपर्वकसं * यमवान् भवेत्तच्छन्दा सिच * नाधीयीत तेषां विधिः ॥ २ ॥ १८८ ॥ नचकि
 मर्थं सैवं नियतात्मासं * निमन्त्रितो ब्राह्मणः स्यादिति * आह निमन्त्रितान् हीतादिसौकं ॥ १ ॥ १८९ ॥

निमन्त्रितान् हि पितरुपतिष्ठन्ति तान् द्विजान् । वायुवज्रागच्छन्ति तवासीमानुपासते ॥ १८८ ॥

हिष्णोऽपि त्रिनिमन्त्रितांस्तान् द्विजान् पितरुपतिष्ठन्ति ॥ १ ॥ उपतिष्ठन्तश्च पितरो निमन्त्रितास्तान् ब्राह्मणान् गच्छतोऽबुधद्वगच्छन्ति तथासीनांस्तान् ब्राह्मणा उपसमीपमासते ॥ २ ॥ १८८ ॥ ननु यदि स नमस्तः श्राद्धे भुङ्क्ते तदा किं स्यादित्यत आह केतित इत्यादि ॥ १ ॥ १८९ ॥

केतितश्च यथान्नाय हव्यप्रवेद्विजोत्तमः । कथञ्चिदप्रतिक्रामन्पापशूकरतां व्रजेत् ॥ १८९ ॥

केतितश्च पृथ्वीं शरपरेऽर्वां श्राद्धे भोजनार्थं सङ्केतितः सवद्विजोत्तमः कथञ्चिच्छेत्तद्विजोत्तममतिक्रामेत् ॥ १ ॥ ततः सतदापापसन्मते पुनर्जन्मनितुं शूकरतां व्रजेदिति ॥ २ ॥ १८९ ॥ ननु नियतात्मेति चेदङ्गत्वं तत्र स्वीकृत्य गे किं स्यादित्यत आह निमन्त्रित इत्यादि ॥ १ ॥ १९० ॥

निमन्त्रितश्च यः श्राद्धे वृषलयासहमोदते । दातुं ह्यङ्गुष्कृतं किञ्चित्सर्वं प्रतिपद्यते ॥ १९० ॥

वृषलो तत्र तिष्ठत्यक्षौषां ख्यापनार्थं भक्तं तेनोपलक्षणात्स्त्रियेति हेतुवत् स्यात् ॥ १ ॥ १९० ॥ ननु तर्हि पितरश्चेत्तान् गच्छतोऽबुधद्वगच्छन्ति तानासीनां उपासते ॥ १ ॥ ते कक्षादेनास्मिन्निमन्त्रितान् नैव ह्यपरित्यज्यान्नाक्रोधना इत्यादि ॥ २ ॥ १९१ ॥

अक्रोधनाः शौचपराः सततं ब्रह्मचारिणः । नृस्तश्च स्वामहाभागाः पितरः पूज्यदेवताः ॥ १९१ ॥

पितरो हि पूज्यदेवता नयः श्राद्धं करोति तस्य पित्रादयः केपि ॥ १ ॥ ते चाक्रोधनानां स्तथास्वाः कथं हव्यस्य हिंजतः दातुः पापं पद्यते ॥ २ ॥ ते हि शौचपराः सततं ब्रह्मचारिणो महाभागाः स्तेषां समीपे वसन्त्येव नानादातुः कर्त्तव्यं श्राद्धं नयेत् ॥ १ ॥ तच्छ्राद्धविनाशे दातुं यत्पापं तत्ते ब्राह्मणाः स्वमतदोषात् प्रतिपद्यन्ते इति ॥ १ ॥ १९१ ॥ ननु पितरः पूज्यदेवता इति यदुक्तं तत्कथं पद्यते मनुष्याणां पितर इति तन्निश्चयनादित्यादि ॥ १ ॥

यस्मादुत्पत्तिरेतेषां सर्वेषामप्यशेषतः । ये च यैरूपचर्याः स्युर्नियमैस्तान् निबोधत ॥ १९२ ॥

एतेषां सर्वेषां पित्राणां यस्मादयसं तत्पत्तिर्यैव यैर्नियमैरूपचर्याः स्युस्तान् निबोधतो निबोधता ॥ १ ॥ १९२ ॥ मनोरित्यादि ॥ १ ॥ १९३ ॥

मनो ह्यैरण्यगर्गस्य ये मरीचादयः सुताः । तेषामृषीणां सर्वेषां पुत्राः पितृगणाः स्मृताः ॥ १९३ ॥

ह्यैरण्यगर्गस्य यश्च वसः मनोऽवताये मरीचादयस्तेषां मृषीणां पुत्राः सर्वेषां पितृगणाः सन्त्येव स्मृताः ॥ १ ॥ १९३ ॥ ननु कस्य केपि पितृगणा इत्यत आह विराट् सुता इत्यादि ॥ १ ॥ १९४ ॥

विराट् सुताः सोमसदः साधनानां पितरः स्मृताः । अग्निष्वात्ताश्च देवानां मरीचास्तौ कपि श्रुताः ॥ १९४ ॥

विशदः कृताः विराजः पीतः पुलहः स्तस्य पुत्राय सोमस्य मानस्ते साधानां पितरः कृताः सोमस्य साधानां
॥ १ ॥ येऽग्निष्वात्तनामानस्ते मारीचामरीचेः पुत्राः लोकविश्रुतास्त्रिषु लोकेषु विख्याताः देवानां पितरः च
॥ देवास्ते भोग्निष्वात्ताः ॥ २ ॥ १८५ ॥ दैत्ये तगादि । १८६ ॥

इतः प्रदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । सपर्णकिन्नराणाञ्च सृतावर्हिषदोऽत्रिजाः ॥ १८६ ॥

अत्रिजाः पुत्रावर्हिषदमानस्ते दैत्यादीनां पितरः कृताः तगाद्याः वर्हिषदगोहिषदपदान्त । १ ॥ १८६ ॥
सोमपे तगादि । १८७ ॥

सोमपानामविप्राणाञ्च त्रियाणाञ्च विभुजः । वैश्यानामाजपानामशूद्राणां सुकालिनः ॥ १८७ ॥

सोमपानां मकते गोः पुत्रास्ते विप्राणां पितरः कृताः पृथ्विब्राह्मणः सोमपे भोजाताः स्ततः प्रथमवचनम् । १
स्ततः परश्चाग्निदग्धादिभ्यश्च ब्राह्मणा उदपदन्त । २ ॥ हविर्भुजो हविश्चोक्तो नामाङ्गिरसः पुत्राय ते च त्रियाणां
पितरः कृतास्ते भोग्निष्वात्ताः पृथ्विजाताः । ३ ॥ पुलस्तस्य पुत्रायाजपानामये ते वैश्यानां पितरः कृतास्ते भोग्निष्वात्ताः
हविर्भुजाः प्राग्जाताः । ४ ॥ वसिष्ठस्य पुत्राः सुकालिनामानो ये ते शूद्राणां पितरः कृतास्ते भोग्निष्वात्ताः पृथ्विजाताः
गोके उदभूयुः । ५ ॥ १८७ ॥ न च सोमपादयः केषां च ऋषीणां पुत्रा इत्यत आह सोमपे तगादि । १ ॥ १८८ ॥

सोमपाञ्चकवेः पुत्राश्च विभुजोऽङ्गिरः सन्तः । पुलस्तस्य राजपुत्राः पुत्रावर्हिषदस्य सुकालिनः ॥ १८८ ॥

विप्राणां पितरः सोमपाञ्चकवेः कवेः गोः पुत्राये च त्रियाणां हविर्भुजः पितरः कृतास्ते हविश्चोक्तो नामा
ङ्गिरः पुत्राः । १ ॥ वैश्यानां पितरो ये त्वाजपानाञ्चकवेः पुलस्तस्य राजपुत्राये सुकालिनो नाम शूद्राणां पितरः कृता
स्ते वसिष्ठस्य पुत्राः । २ ॥ १८८ ॥ न च विप्राः किं सोमपे भाएव जाताः सोमपाएव किं तेषां पितरो न लब्धे इत्यत
आहा गृहीतगादि । १ ॥ १८९ ॥

अग्निदग्धान् अग्निदग्धान् कावयान् वर्हिषदस्तथा । अग्निष्वात्ताञ्च सोमपानाञ्च विप्राणां मेव निर्दि
शेत् ॥ १८९ ॥

विप्राणां पित्र नग्निदग्धादीन् षट् निर्दिशेत् षड् भाएव हि ते भोग्निष्वात्ताः । १ ॥ तत्र कावयानिति सोम
पान सोमपान सोमस्य दएव साधनाश्चिब्राह्मणा एव । २ ॥ १८९ ॥ घण्ट इत्यादि । १९० ॥

य एते तु गन्धामुख्याः पितृणां परिकीर्त्तिताः । तेषामपीह विज्ञेयं पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥ २०० ॥

य एते सोमपानाग्निष्वात्ताः वर्हिषदः सोमपाञ्चकवेः च त्वाजपानाः सुकालिनोऽग्निदग्धाश्च नग्निदग्धाश्च । १ ॥ पि
त्राणां नवगणाः परिकीर्त्तिताः इत्येतेषां पुत्रपौत्रादिकं चा नन्तसपरिसङ्ख्येयं विज्ञेयं । २ ॥ २०० ॥ ऋषिभ्यश्च
तगादि । २०१ ॥

ऋषिभ्यः पितरो जाताः पितृभ्यो देवदानवाः । देवेभ्यस्तजगत्सर्वं चरं स्यात्तु नृपूज्यं ॥ २०१ ॥

सद्योऽयं ॥ २०१ ॥ राजतैरित्यादि ॥ २०२ ॥

राजतैर्भाजनैरेषामथवाराजतान्वितैः । वार्यपिशुङ्गयादत्त मक्षयायोपकल्पते ॥ २०२ ॥

एषां पिशुङ्गामन्त्रवारिच*राजतैर्भाजनैराजत* युक्तैर्वाभाजनैः शुद्धया * दद्यात्तैर्देतं ह्यक्षयं स्यात् ॥ २०२ ॥
नचैतावतानात्पात्रं * प्रतिप्रिधते विशिष्टं * फलत्वात् विशेषेणोक्तम् ॥ २०२ ॥ २०२ ॥ १० ॥ देवे
त्यादि ॥ २०२ ॥

देवकार्यग्राहिजातीनां पितृकार्यं विशिष्यते । दैवंहि पितृकार्यं संपूर्णं माप्रायनं स्मृतम् ॥ २०३ ॥

हिजातीनां पितृकार्यं * देवकार्यग्राहिषिष्टं स्यात् * ह्यिह स्याद्देवं कार्यं पितृकार्यं स * पूर्णं माप्रायनं पुष्टि*
करणं स्यादिति सूतम् ॥ २०३ ॥ २०३ ॥ १० ॥ ननु किमर्थं पूर्णं * दैवं कार्यं ग्राहितं * ग्राह्यतेषामिति ग्राहि ॥ १ ॥
१० ॥ २०४ ॥

तेषामारक्षभतनुपूज्यं दैवं नियोजयेत् । रक्षांसि हि विलुप्यन्ति ग्राहमारक्षवर्जितम् ॥ २०४ ॥

तेषां पितृकार्यग्राणां * मारक्षभतनुं दैवं * तनुपूज्यं नियोजयेत् ॥ १ ॥ कस्माद्विषयादारक्ष * वर्जितं ग्राहं रक्षा
सि* विलुप्यन्ति लुप्तं कर्षन्ति ॥ २०४ ॥ २०४ ॥ ननु तद्विधिं पितृग्राणां * मारक्षभतनुं दैवं * पूज्यं मेव कार्यं कर्तव्यं
नो इत्यतः * ग्राह्यं दैवादान्तमित्यादि ॥ १ ॥

दैवादान्तं तदीहेतुपितृग्रादान्तं नतद्भवेत् । पितृग्रादान्तं त्वीह मानः क्षिप्रं नश्यतिसान्वयः ॥ २०५ ॥

दैवं कस्मादान्तं प्रोच्यते तत् * पितृग्राणां निमन्त्रणात् पूज्यं दैवग्राहणनिमन्त्रणं ज्ञेयं ग्रात् ॥ २ ॥
तथा पितृग्राहनात् पूज्यं दैवग्राहणार्थं ज्ञेयं ग्राह्यं * पितृग्राहनादिदानात् * पूज्यं देवानामन्नादिदानं ज्ञेयं ग्रात्
॥ २ ॥ विसर्जनं ननु देवानां * पितृविसर्जनसंग्रान्ते * ज्ञेयं ग्राहितं दैवादान्तं * तच्छ्राद्धं कर्तुमीहेतुः ॥ ४ ॥
देशेनाप्येव कर्तव्यं * यत्तत्क्रियते कर्त्तव्यं * तदेव ग्राह्यं न प्रति ॥ तत्सर्वं तत्कर्तव्यं वै श्रद्धेविकर्त्तव्यं कर्मिति ॥ ५ ॥ ननु हि
ग्राहान्तं तच्छ्राद्धं भवेत् * पितृग्रादान्तं श्राद्धं शेषं * माह पितृग्राह्यादि ॥ ६ ॥ पितृग्रादान्तं श्राद्धं मीहमानः क्षिप्रं *
सान्वयोनशतीति ॥ ७ ॥ २०५ ॥ शुचिमित्यादि ॥ २०६ ॥

शुचिं देशं विविक्तं गोमयेनोपलेपयेत् । दक्षिणाप्रवणं चैव प्रयत्नेनोपपादयेत् ॥ २०६ ॥

विविक्तं निर्जलमपाङ्गं ग्राह्यं * जनहीनं शुचिकेशं * नखादामेधारहितं * देशं गोमयेनोपलेपयेत् ॥ १ ॥ तं देशं
दक्षिणाप्रवणमेव च * प्रयत्नेनोपपादयेत् * स्त्रीपवेद्यनस्यानतो * दक्षिणस्यां दिशि यथा * जलादिकं प्रयति ॥ २ ॥ तं
वावनतं ज्ञेयं * ननु यन्मन्त्राणां पवित्राः सस्तवावनतं विदधात् ॥ ३ ॥ २०६ ॥ ननु किमर्थं मीहं * स्थानं
पादेदित्याह * वक्त्रादिपितृग्राह्यं लोकम् ॥ १ ॥ २०७ ॥

अथ कौशेयुचोच्चे पुनदीतीरेषु चैव हि । विविक्तेषु चतुर्ष्वन्तिदत्ते नपितरः सदा ॥ २०७ ॥

अथ कौशेयुचोच्चाकाशभाग*युक्तेषु चोच्चेषु स्वभावादेव*यच्चिषुवनादिषु प्रदेशेषु ॥ १ ॥ तथानदीतीरेषु च विविक्तेषु
हस्तेनान्नादिनासदा*पितरोगणास्तु प्रान्ति ॥ २ ॥ २०७ ॥ आसनेषु तद्गादि ॥ २०८ ॥

आसनेषु पक्षिषु चर्हिषु तस्य पृथक् पृथक् । उपस्पृष्टोदकान्समग्रांस्तानुपवेशयेत् ॥ २०८ ॥

अथ तत्र त्राह्याणाना*उपवेशनार्थं प्रथक*प्रथमपक्षिषु आसनेषु चर्हिषु*अतस्तत्र विष्वदेवा*समेवे प्राङ्मुखं ना
स्येत् ॥ १ ॥ तत्र पश्चिमापौ द्वौ द्वौ*उग्रौ विनास्येदेकस्मिन्*नो कमथ पितरासने*ष्वेकैकं कथं दक्षिणापं*विनास्यति
लोदकेन प्रोक्षयेत् ॥ २ ॥ एकमेव देवणेनोक्तं तदयथा*द्वे चान्विष्वदेवानां*विष्णुः पृथक् निमन्त्रिताः । प्राङ्मुखं
ग्रासनाग्रेणाद्विर्भोपक्षितानि च ॥ ३ ॥ दक्षिणापं च युक्तानि पितृणामासनेन निच । दक्षिणापं कदम्बीणि प्रोक्षि
तानि तिलोदकैः ॥ ४ ॥ इति ॥ तेषां सनेषु तान्निमन्त्रितान् विष्णुः*उपस्पृष्टोदकान्समग्रां*गावमनं कतवत्*उप
वेशयेदिति ॥ ५ ॥ २०८ ॥ उपवेशयेत्गादि ॥ २०९ ॥

उपवेशयेत्तु तान् विप्रानासनेष्वेजुगुप्सितान् । गन्धमालैः सुरभिभिरर्चयेद्देवपुष्पकम् ॥ २०९ ॥

अजुगुप्सितांस्तान् विष्णुः*नासनेषु उपवेशयेत्*गन्धिभिर्गन्धमालैः पुष्पमालैः*देवपुष्पकं पादगादिभिरर्चयेत्
॥ १ ॥ २०९ ॥ तेषामित्यादि ॥ २१० ॥

तेषां मुदकमानीय सपवित्रां क्लिलानं पि । अग्नीकुर्यग्रादनुज्ञातो ब्राह्मणो ब्राह्मणैः सह ॥ २१० ॥

तेषां देवपुष्पकं दक्षार्घ्याणां*सर्वोदकमानीय सपवित्रां*स्तित्रांश्चानीयसं कथितं कत्वा ॥ १ ॥ तैर्निमन्त्रि
तैर्ब्राह्मणैः*सह आहूतं ब्राह्मणः*स्वयंहोक्ता उच्यते ॥ २ ॥ अग्नीकरवाणीति वं*प्रार्थयित्वा तत्र जातु*ष्वेतेषां
महेशतोऽग्नी*वक्ष्यमाणविधानेन होमं कुर्यात् ॥ ३ ॥ २१० ॥ अग्नेरिति ॥ २११ ॥

अग्नेः सोमयमाभ्या कृत्वा पायनमादितः । हविर्दानेन विधिवत्पश्चात्सन्तर्पयेत्पितॄन् ॥ २११ ॥

ततः परमादितः सोमयमाभ्या*सहान्वेर्विधिवत्पशुं चणादिकं*कृत्वा हविर्दानेनापायनं कत्वा ॥ १ ॥ पश्चा
दग्ने*पानीदिभिः*पितॄन्सन्तर्पयेदिति ॥ २ ॥ २११ ॥ नन्वेवमन्त्रित एव आह *कर्तुरग्नीकरणं सम्भवति*

निरग्निस्तु कथमग्नीकरणं कुर्यादिति तत्र*आह आभ्यावेत्त्वयादि ॥ २१२ ॥

अग्न्याभावे तु विप्रस्य पाणवेवोपपादयेत् । यो ह्यग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदक्षिभिर्बुधैः ॥ २१२ ॥

आहूतं दग्नाभावे*तस्य क्रस्य चिद्विप्रस्य*पाणौ तदग्नीकरणं*माकर्तव्यं यद्यपि पादौ देव ॥ १ ॥ कक्षादग्नाभावे
विप्रपाणा*वित्तं तत्राह यो ह्येतादि ॥ २ ॥ यएवान्निःस एव द्विज*इति मन्त्रदक्षिभिर्विप्रैः*सर्वैरेवोचते

॥ १ ॥ २१२ ॥

अक्रोधनामसप्रसादान्धनयेतान्पुरातनान् । लोकसप्रापयने युक्तान्प्रादुर्ध्वान्दिशो
मान् ॥ २१३ ॥

अक्रोधनानित्यादि ॥ २१३ ॥ एतान्निमन्वितान्दिशोत्तमान् विप्रानक्रोधनां सप्रसादान् * पुरातनान् लो
कस्याप्रापयने युक्तान् * आदरेवानवदन्तीति ॥ २१३ ॥ अपसवशमित्यादि ॥ २१४ ॥

अपसवममौकृत्वासर्वमावृत्परिक्रमम् ॥ अपसवेनहस्तेननिर्व्वपेदृक्भुवि ॥ २१४ ॥

आवृत्प्राप्त्यादिः सर्वं आदरेण * कर्मणा * आवाः * त्परिक्रम * मपसव * दक्षिण * गि * कृत्वापरिक्रममावृत्ता ॥
अपसवेनदक्षिणेन * हस्तेनोदकं भुविपिण्ड * दानस्थानेननिर्व्वपेत् ॥ २ ॥ २१४ ॥ दीनित्यादि ॥ २१५ ॥

दीनित्यादिः शेषात् पिण्डान्कृत्वासमाहितः । औदकेनैव विधिनानिर्व्वपेदृक्षिणा
मुखः ॥ २१५ ॥

तत्रभुविप्रधानास्तीर्था * आहार्यं * तान्नाश्रीनां * ब्राह्मणे भोक्तृहविषां * शेषाद्विषस्त्रीन्पिण्डान्कृत्वा
॥ १ ॥ श्राद्धकृतसमाहितः स * औदकेनैवविधिना * सजलानेवदक्षिणा * मुखः संस्तुतश्चोपरिनिर्व्वपेदिति ॥ २ ॥
अत्रोन्पिण्डानितियो * साम्प्रिकसस्य मातामहपक्षे * श्राद्धविधानाभावात् ॥ २ ॥ २१५ ॥ श्राद्ध
त्यादि ॥ २१६ ॥

नुरपरपिण्डांस्तत्सांख्यप्रयतोविधिपूर्व्वकम् । ते पुदुर्ध्वेषुतृक्ष्णनिष्ठजगत्ते पभागिनाम् ॥ २१६ ॥

तान्पिण्डान्श्रावणानिरूप * प्रयतः सन्विधिपूर्व्वकं * ते पुदुर्ध्वेषुतृक्ष्णनिष्ठेषु * तं पिण्डेषोपातंस्तत्ते पभागिनां सख्य
मे निष्ठजगत् ॥ १ ॥ २१६ ॥ आचमोत्यादि ॥ २१७ ॥

आचमोदकपरावृत्तत्रिरायमप्रशनैरसून् । षडृतुंश्चमस्कुयर्गात्पितृने वचमन्ववित् ॥ २१७ ॥

श्राद्धकृतपरावृत्त * परावृत्तोदक * मुखः सन् * अर्चनं स्त्रीन्वारान्प्राणायामान् * कृत्वा षडृतुंश्चमस्कुयर्गात् * पितृ
नमस्कुयर्गादिति ॥ १ ॥ २१७ ॥ उदकमित्यादि ॥ २१८ ॥

उदकंनिनयेच्छेषंशनैःपिण्डान्तिकेपुनः । अवजिघ्रैश्चतान्पिण्डान् यथानुष्ठानसमाहितः ॥ २१८ ॥

पिण्डप्राप्तयेच्छेषं * तच्छेषं उदकं पिण्डान्तिकेपुनः पुनर्निनयेत्तद्वत् ॥ १ ॥ ततः समाहितः संस्तु
न् * श्रावणं पिण्डांस्तथा * सजिघ्रैश्चतान्पिण्डान् ॥ २ ॥ २१८ ॥ पिण्डेभ्यस्त्यादि ॥ २१९ ॥

पिण्डेभ्यस्त्यादिकामात्रांसमादायानुपुष्पंशः । तानिषविप्रानासीनान्विधिवत्पूर्व्वमाशयेत् ॥ २१९ ॥

पितामहोपातच्छादं भुञ्जीतेत्यत्रवीजमनु । कामवासमनुष्ठातः स्वयमेव समाचरेत् ॥ २२२ ॥

अथवास्तव्योदितः * प्रियामहस्तत्पितामहस्य * यदाहं भुञ्जीतेतिमहः * स्वायम्भुवोऽग्रवीदिति ॥ १ ॥
तर्हिचोभयस्मिन्पक्षे * किञ्चयार्दिततथाह * कामं वेत्तादृक् सौकं ॥ २ ॥ कामं यथाभीष्टं भवेत् * पितामहे त
जीवता * इष्टे न समं प्रीतिः ॥ १ ॥ यथावन्नायते स्वयं * भोक्तुमिच्छेदयवाप्र * पितामहायदातुं वरेत् * तमेव
स्वयमाचरेत् ॥ १ ॥ २२२ ॥ कथं तस्मिन्जीवतिददादितात * आहतेषामितादि ॥ १ ॥ २२२ ॥

तेषां दत्त्वा तु हस्ते पुसपवित्रं तिलोदकम् । तत्पिण्डाग्रं प्रयच्छेत्तु स्वधैषामस्मृतिब्रुवन ॥ २२३ ॥

तेषां जीवता पितादीनां * तेषां सनेषासीनानां * हस्ते पुसपवित्रं तिलोदकं दत्त्वा स्वधैषां मस्मृतिब्रुवन
तत्पिण्डाग्रं प्रयच्छेत् ॥ १ ॥ २२३ ॥ अथपरिवेशविधिमाह * पाणिभगामितादिकं ॥ १ ॥ २२३ ॥

पाणिभगामपुसपगृह्यस्वयमन्नसपवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितृन्धनान्शमकैरुपनिक्षिपेत् ॥ २२४ ॥

यदाहं तत्पितृन्धनान्स्वयमेव * यदाहं तन्नासवर्द्धितं * पूर्णं पात्रं पाणिभगामितुं * हाभागमेवोपसंभृज्य * शमकै
रुपनिक्षिपेत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणानां समीपे स्थापयेत्तु * पाणिनं केननानोवा ॥ २ ॥ २२४ ॥ अस्मात्स्वयं पाणि
भगामितातथाह * उभयोरित्यादिसौक्यम् ॥ १ ॥ २२५ ॥

उभयोर्हस्तयोर्मुक्तयदन्नमुपनीयते । तद्विप्रलुम्पन्तसुराः सहसादुष्टचेतसः ॥ २२५ ॥

उभयोर्हस्तयोः स्थिता * उक्तमस्थितं यदन्नं * यदाहं श्राद्धकज्जनेनोपनीयते ॥ १ ॥ तदन्नमश्नन्तसुराः सहसादुष्टचेतसः * स
साविलुम्पन्तीता * सगादेकहस्तेनान्नं नै * वागेतवान्मदातवान् ॥ २ ॥ २२५ ॥ गुणां श्रेयसादि ॥ २२६ ॥

गुणां विसृपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं मधु । विनश्यत्प्रयतः समग्रकभूमावेव समाहितः ॥ २२६ ॥

अन्नमपेक्ष्य प्राधान्यात् * सपशाकाद्यान्गुणांश्च * पयोदधिघृतं मधु ॥ १ ॥ पाणिभगामेव * ह्येष्टा * प्रयतः
माहितः सन् * ब्राह्मणसमीपे भूमा * वेव विनश्यत्स्थापयेत् ॥ २ ॥ २२६ ॥ भक्षामितादि ॥ २२७ ॥

भक्ष्यं भोज्यञ्चविविधं मूलानिचफलानिच । हृद्गानिचैवमांसानिपानानिसुरभीनिच ॥ २२७ ॥

सष्टाथोऽयं ॥ २२७ ॥ उपनीयेत्यादि ॥ २२८ ॥

उपनीयतु तत्सर्वं शनकैः सुसमाहितः । परिवेशयेत्प्रयतो गुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ २२८ ॥

यदाहं तत्स्वयं समाहितः शनकैः * सर्वं उपनीयसमीपे त्वानीय * ब्राह्मणान्प्रतितान्सर्वान् * गुणान्कमान्प्रचोदय
॥ १ ॥ इहं तिलकमिदं मधु रम्यं * मितिवं वाग्भिरुदीरयन्प्रयतः * सन्परिवेशयेत्तेति ॥ २ ॥ २२८ ॥

नास्त्वमापतयेज्जातुनक्तुपेन्नान्दत्तं ददेत् । नपादे नस्पृशेदन्नं चैतदवधूनयेत् ॥ २२९ ॥

॥ २२६ ॥

सर्वमन्त्रं सवाञ्जनं नातु ष्यां स्या * चेचब्राह्मणावा गयताः * सन्तस्तद्वन्मन्त्रोत्तर ॥ १ ॥ दायाद्विष-
णान् पृष्ठाम् चाना * ब्राह्मणाहविर्षणान् स्वा * इत्यादुभावान् ननुयुः ॥ २ ॥ २१६ ॥ किमर्थं नातु ष्यामित्यु-
च्यते * आहयावदित्तादिकम् ॥ १ ॥ २१७ ॥

यावदुष्णं भवतत्रक्षं यावदश्रुतिवाग्यताः । पितरस्तावदश्रुतियावन्नोक्ताहविर्गुणाः ॥ २१७ ॥

यद्वा हे सर्वमन्त्रं सवाञ्जनमेव * यावत्कालं नातु ष्यां वर्तते याव * इत्याहणावाग्यतामोनाः सन्तोऽचन्ति ॥ १ ॥
यावच्चैचब्राह्मणैश्च * हविर्षणात्कान्ता * सावत्पितरस्तद्वन्मन्त्रि * तेषां विगणां चखेन ॥ २ ॥ २१७ ॥ यथा
श्चाह ॥ २१८ ॥

यद्देष्टितशिरामुङ्क्ते यद्गुङ्क्ते दक्षिणामुखः । सोपानत्कथं यद्गुङ्क्ते तद्देष्टितसिम्भु-
ञ्जते ॥ २१८ ॥

वस्त्रादिनावेष्टितशिराः सनश्च ॥ १ ॥ यद्गुङ्क्ते दक्षिणाचखः * स यद्गुङ्क्ते यदपि * सोपानत्कोमुङ्क्ते
तथा * तद्वन् रक्षा सिम्भुञ्जते ॥ १ ॥ २१८ ॥ चाखालयेत्तादि ॥ २१९ ॥

चाखडालं च वराहचक्रकटः श्वातथैव च । रजस्वलाचषण्डश्चने च रजश्चतोद्विजान् ॥ २१९ ॥

यद्वा हेऽश्रुतो ब्राह्मणां चाखडालादयो * यथाने चै रक्षयैव * विविक्ते यद्वा हेऽश्रुति ॥ १ ॥ २२० ॥ कञ्जारेव * मि-
त्रातथा * हहोमइत्यादिश्लोकं ॥ १ ॥ २२० ॥

होमेप्रदानेभोज्ये चयदेभिरभिवीक्ष्यते । देवे कर्माणि पितर्ये वातद्गच्छतप्रयथातथम् ॥ २२० ॥

एभिश्चाखडालादिभिर्होमादौ यदभि * वीक्ष्यते तदयथा * तथं गच्छतीति ॥ १ ॥ २२० ॥ कथमिति * तद्वन्मन्त्र-
वाणे नेत्ता * दिकश्लोकं ॥ १ ॥ २२१ ॥

घ्राणेन शूकरोहन्ति पक्षवातेन कुक्कुटः । श्वातु दृष्टिनिपातेन स्पर्शेनावरवर्णजः ॥ २२१ ॥

अवरवर्णं जयाखडा * लादिः सर्व एव शूद्र * धर्मास्पर्शेन तद्वन्ति ॥ १ ॥ २२१ ॥ खण्डइत्यादि ॥ २२२ ॥

खञ्जोवायदिवाकायोदातुः प्रेषतोऽपि बाभवेत् । हीनातिरिक्ताग्रात्रोवातमप्यपनयेत्ततः ॥ २२२ ॥

दातुः प्रेषतोऽन्योवायदि * खञ्जः कोपोवावर्तते * हीनातिरिक्ताग्रात्रोवा * वर्तते तदातं ततः * यद्वा खानादप्य-
येत् ॥ २२२ ॥ ब्राह्मणसित्यादि ॥ २२३ ॥

ब्राह्मणं भिक्षुकं वापि भोजनार्थमुपस्थितम् । ब्राह्मण्यैरभ्यनुज्ञातः शक्तिः प्रतिपूजयेत् ॥ २२३ ॥

यद्वा कान्ते भोजनार्थं * ब्राह्मणोऽन्यो भिक्षुकोवा * यद्वा उपस्थितो भवति ॥ १ ॥ तदा यद्वा भिक्षुकोवा * ब्राह्मण-
[१०]

विशेषातः * सन्यसायकितं भिक्षुं कं ब्राह्मणं * पतिपजयेदन्नादिः । २ । २४१ । अथ ग्राह्यान् भोजनं समा
विशेषात् कर्त्तव्यं तद्दोहसावर्ण्यं विवेकितं । १ । २४२ ।

सावर्ण्यं कर्मन्नादयः सन्नीयाप्तावधारिणा । समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरन्भुवि ॥ २४३ ॥

ग्राह्यान् भुक्तवतां ब्राह्मणानां * मयतः सावर्ण्यं कर्त्तव्यं * भक्त्या प्लुतादिष्वर्च्यैः रूपमेव तत्तद्दन्नादयः * किञ्चित्
किञ्चित्सन्नीय ॥ १ । वारिणां वा वामं विद्भीपरि * विकिरन् सत्सृजेत्सत्तज्जेत् * दर्मे पुविकिरय्य * इतरा
वत्तमापलात् ॥ २ ॥ २४४ । किमर्थमेव भुवि विषयं विकिरे * दित्तं तद्ग्राह्यां स्मृतं तत्रादि ॥ १ । २४५ ।

असंस्कृतममीतानां तत्रागिनां कुलयोषिताम् । उच्छिष्टं भागधेयं स्याद्द्वेषु विकिरय्यः ॥ २४५ ॥

ये वासकाग्रसंस्कृतान्तां सोपा * ये चादोषाणां कुलयोषितां तत्रागः * कृतवन्तस्ते प्रायोदर्भं पुद्भूमौ * विकिर
य्य उच्छिष्टं भागधेयं स्यात् ॥ १ । २४६ । अनोपामपि * तद्भागधेयं * तद्ग्राह्यं उच्छे * षण्मितादि ॥ १ । २४७ ।

उच्छे षण्भूमिगतमजिह्वा स्यात्तस्य च । दासवर्गस्य तत्पित्रो भागधेयं प्रचक्षते ॥ २४८ ॥

उच्छे षण्भूमौ विकिरोय * दुच्छिष्टं तत्खलु जिह्वा स्यात्तस्य * दासवर्गस्य सामिनाः पितृकां धी *
मोगधेयं महर्षयः प्रचक्षते ॥ १ । इति सामिकस्य विधिः * निर्गन्धकस्य जीवति * मातामहोपि पक्षे
जै पौरुषं * पार्श्वेण यावद्विधानं * प्रकृतिभूतमेवोक्तम् ॥ २ ॥ अनयै वरीतां प्रमाता * महोपि च ते तदादि * पुरुषत्रयश्च
* हीहि तत्राग्यात् * दधि तत्राग्यात् दिवचनात् ॥ ३ ॥ तत्र जीवति मातामहोपि यदि * आहं कर्त्तव्यं तदा मातामहस्य * ग्रेषां
कर्त्तव्यं प्रायेव स कर्त्तव्यं ॥ ४ ॥ मातामहोपि प्रमातामहोपि च * जीवति प्रमातामहोपि * कर्त्तव्यं प्रायेव कर्त्तव्यं * त्रिषु जी
वत्तुन कर्त्तव्यं ॥ ५ ॥ यस्य मातामहोपि प्रमातामहो जीवति * समातामहाय पण्ड * दत्त्वा प्रमातामहात्परं
दाभां दद्यात् ॥ ६ ॥ यस्य मातामहोपि प्रमातामहो जीवति * दत्त्वा प्रमातामहात्परं दाभां दद्यात् ॥ ७ ॥ यस्य मातामहोपि प्रमातामहो जीवति * समातामहा
य पण्ड * दत्त्वा प्रमातामहात्परं दाभां दद्यात् ॥ ८ ॥ उक्तं हि विष्णुना यथा * मातामहादेरपि वं * आहं कर्त्तव्यं
विचक्ष्य ॥ मन्त्रोपेण यथान्यायं * शेषाणां मन्त्रवर्जितम् ॥ इति ॥ ९ ॥ पुत्रिकापुत्रस्य पित्रे * पक्षे मातामहोपि
च * अनयै वरीतां कर्त्तव्यं ॥ १० ॥ पुत्रिकापक्षे तस्य * मातैः विपितामातामहस्य पिता * महोपि प्रमातामहस्य * प्रपि
तामहस्य स्यात्तस्य तस्यम् ॥ ११ ॥ मातः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकापक्षे ॥ तस्याः पित्रे द्वितीयश्च तृतीयं तत्
पित्रेः पित्रेति ॥ १२ ॥ पुत्रमातामहोपि * प्रमातामहस्य * पित्रे कर्त्तव्यं तस्य * प्रमातामहोपि कर्त्तव्यं * पु
त्रिकापक्षे तत्सिद्धेः ॥ १३ ॥ मातः प्रथमतः पिण्डं मातैः * दद्यात् द्वितीयं पितामहोपि दद्यात् * तृतीयं प्रपितामहोपि
दद्यात् ॥ १४ ॥ २४९ ॥ नत्विदमवासायां नत्विदमग्निं * रामिषेण कर्त्तव्यं दत्तं * मानां मिषेण कर्त्तव्यं दत्तं * वीतः

पितृप्रेतेऽग्निः स्यात् ॥ १ ॥ २४१ ॥ अथ किमिदमेवमावासायां * मासाहमाधिकं भक्ष्याहं भक्ष्या * कानां च
स्तोत्रात् * आशसपिण्डे तगारौदो ॥ २ ॥ २४० ॥

आसपिण्डक्रियं कर्म दिजातेः संस्थितस्य तु । अद्वैतं भोजयेच्छाहं पिण्डमेकानिर्वपेत् ॥ २४१ ॥

* आहमयौदावचनेतेन * सपिण्डीक्रियापर्याप्तं * कर्म दिजातेः संस्थितस्य तीतसं * स्थितिमतीतस्य तु *
पञ्चदशसङ्ख्यम् ॥ १ ॥ तच्चाद्वैतं दैवपञ्चजितं * नृत्तस्यैव नतूर्ध्वं पुरुषभगां * सहितस्य तस्मादेकानिर्वपेत्
निर्वपेदेकपवित्रकाया कम् ॥ २ ॥ एकोद्दिष्टत्वादिकोद्दिष्टनामोद * मनमौकरणावाहनम् ॥ १ ॥ २४० ॥

सपिण्डोकरणं नृत्तं किं मनयारौतमावासायाहं भक्ष्या * दितुं तन्माहसहपिण्डक्रियेतादि ॥ १ ॥ २४० ॥

सहपिण्डक्रियायान्तुकृतायामसप्रधर्मतः । अनयैवावृताकार्यं पिण्डनिर्वपणं सतैः ॥ २४२ ॥

सहपिण्डक्रियायां कृतायामिति * दिजातेरसंभृतस्य * सपिण्डोकरणे कते * सति सतैः हीताग्निः * कानां
तामिकैः सर्वैः ॥ १ ॥ अनयैवावृतायेय * भावृदाहपञ्चोखलुमावासायां * मासाहमासिकी मोक्षा * तद्यै

वपञ्चातु सतैः ॥ २ ॥ सर्वस्मिन्वाहधर्मतः * पिण्डनिर्वपणं कार्यं * नप्राक् सपिण्डोकरणा * दाद्विदे

कोद्दिष्टत्वा * देकोद्दिष्टत्वाद्भवदितार्थाज्ज्ञेयं ॥ १ ॥ आहप्रकरणाच्छ्राद्ध * विधानमिदं प्रेतसोक्तमपरं * प्र

कर्मपुनरास * पिण्डक्रियामिति वचनेनाहमम् ॥ १ ॥ तद्यदिष्टादिभिस्तैः * तत्सर्वं पञ्चमेव विसृज्य

पदमि तमधायान्ते च * दर्शयिष्यामि इति ॥ १ ॥ २४० ॥ अथ श्राद्धभोजिनां प्रतिषेधाग्निः * कर्माणां चान्ते श्राद्धं भ

क्तुं तगादिकोद्दिष्टौ ॥ १ ॥ २४१ ॥

श्राद्धं भुक्त्वा यच्छिष्टं वृषलाय प्रयच्छति । समूढो न रकं यातिकालसूत्रमवाक्शिराः ॥ २४२ ॥

श्राद्धं भुक्त्वा यो ब्राह्मणो * भुक्तयेषं वृषलाय प्रयच्छति * समूढः कालसूत्राणां * न रकमवाक्शिराः

याति ॥ १ ॥ २४१ ॥

श्राद्धं भुक्त्वा वृषलीतल्पं तदह्योऽधिगच्छति । तस्य प्रापुरीषे तं मासं पितरस्तस्य शेरते ॥ २४३ ॥

श्राद्धं भुक्त्वा गीतादि ॥ १ ॥ २४० ॥ श्राद्धं भुक्त्वा यो ब्राह्मणस्तदेवाह * वृषलीतल्पं रमणी * अयं मधिगच्छति ॥

तस्य श्राद्धं भुक्त्वा ब्राह्मणस्य पितरस्तं श्राद्धं भोजनमासं * तस्या वृषलाः पुरीषे * विष्टा घामे वधेरते ॥ २ ॥ वृषलाती

ली * स्त्रीसमानां विवक्षितं * न वेवलं ग्राजातिः स्त्री ॥ १ ॥ २४० ॥ एवं भुक्त्वा यत्कत्तव्यं तदाह * वृष्टास

मित्यादि ॥ १ ॥ २४१ ॥

पृष्टास्वदितमितेव वृत्तानां चामये सतः । आचान्तां चानुजानीयादभिभोरमातामिति ॥ २४४ ॥

श्राद्धं भुक्त्वा यो ब्राह्मणस्तदेवाह * भोजनावसाने स्वदितमितेव * वृष्टा ततश्चाश्वमेदावाहान् स्नानं ।

भीमभिरमतामितागृहजानीयात्*अवशावचनं कुर्यात् ॥ २ ॥ २५१ ॥ ततो ब्राह्मणाद्यद्रूढ * स्तदाह स्वधास्त्रितोऽ
ब्रूयुरित्यादिकं ॥ १ ॥ २५२ ॥

स्वधास्त्रितोऽवतं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् । स्वधाकारः पराह्यशोः सव्यं पुपितृकर्मसु ॥ २५२ ॥

यथावतावशातास्तो ब्राह्मणाः यथावतं तं जनं स्वधास्त्रितो ब्रूयुः * कस्मात्स्वधेति ब्रूयुवित् तत्राह ॥ १ ॥
सव्यं पुपितृकर्मसु*हियकात्पराश्रयाशोः * स्वधाकारो विदेपोक्तः ॥ २ ॥ २५२ ॥ स्वधाकारानन्तरं यत्कुर्यात्*इत्य
ते तत इत्यादि ॥ १ ॥ २५३ ॥

ततो भुक्तवतांतेषामन्नशेषं निवेदयेत् । यथा ब्रूयुस्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तो द्विजैः ॥ २५३ ॥

ततः स्वधावाचनानन्तरं तेषां * भुक्तवतां ब्राह्मणानां * शेषमन्नमस्तोत्रेण * निवेदयेच्छ्राद्धकृत ॥ १ ॥
ततोऽनन्तरं ते द्विजैर्यथा ब्रूयुः*रं वशातः संस्तथा कुर्यात् ॥ २ ॥ २५३ ॥ असंज्ञादनात्पि यत्कर्तव्यं तदाह पितृ
इत्यादि ॥ १ ॥ २५४ ॥

पितरं स्वदितमितो ववाच गोष्ठे तु सुश्रुतम् । सम्पन्नमितभुदये दैवैश्चितमितपि ॥ २५४ ॥

पितरो पितृपक्षे मातामहपक्षे * स्वदितमितो ववाच * न तु निरपेक्षपितृ * मातृदेवता कएको द्विष्टः पितृदेवता
पक्षे ॥ १ ॥ इह पार्वणश्राद्धे हि * स्वदितमितो वंष्टु * तस्मिन् नास्ति ह्यत्र निरपेक्षत्वं ॥ २ ॥ गोष्ठे गोष्ठिनां श्राद्धे
भुतमितो व * वाचं सम्पन्नमितभु * दयिकेश्राद्धे वाचां स्यात् ॥ १ ॥ दैवैश्चाह दैवपक्षे चित * मितो व
वाचं भवति ॥ ४ ॥ २५४ ॥ अथ श्राद्धादिसम्पन्नाह्यपरा * क्षुत्तथादर्भ इत्यादि ॥ १ ॥ २५५ ॥

अपराहस्तथा दर्भा वस्वसम्पादनं तिलाः । सृष्टिर्मुष्टिर्द्विजाशाय्याः श्राद्धकर्मसु सम्पदः ॥ २५५ ॥

अपराहोदिवसस्य * त्रिधा विभक्तस्य स्तृतीयो भागो * दर्भाः कृशावास्तु सम्पादनमिति * विविक्तपक्षप्रदेशः ॥ १ ॥
तिलाः साधवः सृष्टिः श्राद्धश्च * दाने प्रकाशनां तागशीलता * कृष्टिरन्नादिशुद्धता * ब्राह्मणाः पण्डितपाव नाः ॥
॥ २५५ ॥ दर्भा इत्यादि ॥ २५६ ॥

दर्भाः पवित्रं पूर्वाह्नो हविषाणां च सर्वशः । पवित्रं यच्च पूर्वाह्नं विज्ञेयाह्वयसम्पदः ॥ २५६ ॥

दर्भाः कृशाः पवित्रं मेघं पूर्वाह्नं * कालो हविषाणां निपातानि च * यच्च पूर्वाह्नं पवित्रं * कृतपादितच सर्व * ह
वासम्पदो विज्ञेयाः ॥ १ ॥ २५६ ॥

मुनयान्निपयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतम् । अक्षारलवणचैव प्रकृतग्राह्यविद्यते ॥ २५७ ॥

उपस्कृतानीत्यादि ॥ २५७ ॥ उन्मीलमानानि शाल्यवादीनि * पयोगव्यादिङ्घं सोमशोषधि * विशेषो यच्च मांसं
चर्म * उपस्कृतमविकृतं ॥ अक्षारलवणं चारं वर्जं सैन्धवादिकं तत्सर्वं प्रकृतग्राह्यविद्यते तज्ज्ञैः ॥ १ ॥ २५७ ॥
ततो यत्कर्तव्यं तदाह विसृज्या * ब्राह्मणास्तानि त्यादि ॥ १ ॥ २५८ ॥

वितृजत्राङ्गणांस्तां नियतोवाग्यतः शुचिः । दक्षिणादिशमाकाङ्क्षन्याचे ते मानवरान्
पितृन् ॥ २५८ ॥

श्राद्धकृतान् ब्राह्मणांस्तु * विसृज्य पितृपक्षत्राङ्गणान् * विसृज्य ततो देवपक्षे * ब्राह्मणान् विसृज्य ज्ञाप्य ॥ १ ॥
ततः शुचिर्निघतोवाग्यतः सन् * दक्षिणादिशं पितृनिमान्वरा * नाकाङ्क्षन् योचेत् ॥ २ ॥ २५८ ॥

दातारोनो विबर्द्धन्तां वेदाः सन्तिरेव च । श्राद्धाचनो माषागमहहृदे यच्चनोऽस्त्विति ॥ २५९ ॥

वरानाह दातार इत्यादि ॥ २५९ ॥ सन्ति तिष्ठतः पौत्रादिसन्तानः * श्राद्धापि देवतादिषु ॥ १ ॥ २५९ ॥

एवं निर्व्वणं कृत्वा पिण्डांस्तांस्तदनन्तरम् । गां विप्रमजमग्निं वा प्राशयेदशुबाक्षिपेत् ॥ २६० ॥

एवमित्यादि ॥ २६० ॥ स्पृष्टाद्योऽयं स्थाकः ॥ २६० ॥

पिण्डनिर्व्वणं कृत्वा परस्मादेव कुर्व्वते । वयोभिः खादयन्तर्गनेऽप्रक्षिपन्तर्गनेऽप्यसुवा ॥ २६१ ॥

पिण्डे तयादि ॥ २६१ ॥ केचिद्विप्रयो विष्णादयः पिण्डं * निर्व्वणं पिण्डदानं * परस्ताद् ब्राह्मणभोजनादस्तरं * वच्छि
द्यन्ति केचन ते ॥ १ ॥ पिण्डाग्रभागश्च ते * तान् ब्राह्मणान् प्राशयेत् * रणेऽपि पिण्डान् वले यो भिद्यन् खादयन्ति * अनेऽन
वेऽप्यसुवाक्षिपन्ति ॥ २ ॥ २६१ ॥

पतिव्रताधर्मपत्नीपितृपूजनतत्परा । मधमन्तुततः पिण्डमद्रात् समग्रं सुतायिनी ॥ २६२ ॥

पतिव्रते तयादि ॥ २६२ ॥ पतिव्रताधर्मपत्नी * पितृपूजनतत्परा * घाना रोचतायिनी स्यात् * सा ततो मधमं पिण्ड
मद्रात् ॥ १ ॥ २६२ ॥ तत्पिण्डाग्रं तस्याऽपुत्रः स्याद् दद्यात् अस्तमाहुरिति तयादि ॥ १ ॥ २६२ ॥

आयुष्यन्तं सुतं सुते यशोमेधासमन्वितम् । धनवन्तं प्रजावन्तं सात्त्विकं धार्मिकं तथा ॥ २६३ ॥

आयुष्यन्तमित्यादिः स्पष्टार्थकः ॥ २६३ ॥ श्राद्धावसाने यत्कुर्यात्तदाह * प्रक्षालाहस्तावित्यादि ॥ १ ॥ २६३ ॥
प्रक्षालाहस्तावाचमनं ज्ञातिप्रायः प्रकल्पयेत् । ज्ञातिभ्यः सत्कृतं दत्त्वा वा न्यवानपि भोजयेत् ॥ २६४ ॥

हस्तौ प्रक्षाला ज्ञातिप्रायः प्रकल्पयेत् * ज्ञातिवञ्चलं जनं भोजनाय * प्रकल्पयेत्तत्र ज्ञातिभ्यः * सत्कृतं धनं दद्यात् ॥ १ ॥
दत्त्वा वा न्यवानपि भोजयेत् * ज्ञेयः सत्कारं धनं दद्यात् * अत्रादद्यादिति ॥ २ ॥ २६४ ॥

उच्छेषान् तत्तिष्ठेद्यावद्विप्राविसर्जिताः । ततो गृहवलिं कुर्यादिति धर्मो वरवस्थितः ॥ २६५ ॥

उच्छेषमित्यादि ॥ २६५ ॥ यावत्कालं ब्राह्मणाविसर्जिताः * स्तावदुच्छेषवच्छिष्टं तिष्ठेत् * ततो
गृहवलिं वैश्यः * देवकृष्णादिकं कुर्यात् ॥ १ ॥ श्राद्धं गुणाक्षणाविसर्जनात्परं * तदुच्छिष्टं माजं दित्वा * श्राद्धा
यं पक्कमन्नादि * यद्व्यभिचार्यं तद्वै * ज्ञातिवा न्यवानपि भोजयेत् ॥ २ ॥ अहायं यत्पृथक् पक्कं * रक्षादिते न वै श्रावः *

मन्त्रातिथिस्वपिवारादिकानां *भोजनं निर्वर्त्तयेत्* तस्मिन् मत्स्यपुराणे ॥ १ ॥ निर्वर्त्तयिष्यतां यप्रयुः स्यात्ति
मन्त्रावित् । वै प्रदेवं प्रज्ज्वातनैत'कं विधिमेव च ॥ इति ॥ ४ ॥ २६५ ॥ अग्न्यादेत्तद्रूपेण पितृणां *दत्तिका
विधिष्वं वक्तुं प्रति* जानीते हविरितादिकप्रोक्तम् । १ ॥

हविर्यच्चिररात्राय यच्चान्तगथकल्पते । पितृभ्यो विधिवद्दत्तं तत् प्रवक्ष्यामश्चेष्टतः ॥ २६६ ॥

सप्तार्थीऽयं प्रोक्तः ॥ २६६ ॥

तिलैर्ब्रीहियवैर्माषै रङ्गिर्मूलफलेन वा । दत्ते नमासं प्रीयन्ते विधिवत्पितरोऽनृत्याम् ॥ २६७ ॥

तिलै रिति गदि । २६७ । तिलाद्यनृतमे नश्राद्धे विधिव* दत्ते ननृणां पितरो* मौसं वाप प्रीयन्ते ॥ २६७
द्वौ मासौ मत्स्यमांसे मन्वीन् मासान् हारिणे नतु । औरभ्येणाय चतुरः शाकुने नाथपञ्च वै ॥ २६८ ॥

हवितगादि । २६८ । मत्स्ये नवम्याणादग्नेन मांसेन च श्राद्धे *विधिवद्दत्ते ननृणां* पितरो द्वौ मासौ प्रीयन्ते
॥ १ ॥ कथितप्रमादौ वा चष्टे *पाठीनादि मत्स्यानां मांसेनेति* तदसाधु मत्स्येनेत्यात्मा वतत्सिद्धिः * मांसेन वचना
नैव कायात् ॥ २ ॥ हारिणे नवमांसेन *श्राद्धे विधिवद्दत्ते ननृणां पितरस्त्रौन्मासान्* ब्राह्मणप्रीयन्ते इत्यादि *मां
सविशेषस्य फलम् ॥ २ ॥ औरभ्येण नवम्याणादग्नेन श्राद्धे *विधिवद्दत्ते ननृणां* पितरश्चतुरो मासान्* शाकुने नभक्ष्यप
क्षि* मांसेन पञ्चमासान् प्रीयन्ते । ४ ॥ २६८ ॥

षण्मासान् छागमांसे नपार्षते न च सप्त वै । अष्टावे यस्यामांसे न रौरवेण न वै वतु ॥ २६९ ॥

षण्मासानिति गदि ॥ पार्षते नपयतां च द्रुहरिण *जातीनां मासेन श्राद्धे* विधिवद्दत्ते ननृणां * पितरः सप्त
मासान् प्रीयन्ते ॥ १ ॥ एणस्य कृष्णसारस्य *मांसेन श्राद्धे विधिव* दत्ते ननृणां पितरोऽष्टावे वमासान् प्रीयन्ते ॥ २
औरभ्येण सरोक्षितहरिणस्य * मांसेन श्राद्धे विधिव * दत्ते ननृणां पितरो * नवमासान् प्रीयन्ते ॥ १ ॥ २६९ ॥

दशमासां स्तुतपान्तिवराहमहिषामिषैः । शशककूर्ममांसे नमासाने कादशै वतु ॥ २७० ॥

दशेत्यादि ॥ २७० ॥ वराहमहिषघोराभिषैः * आद्धे विधिवद्दत्ते ननृणां * पितरो दशमासान् *
स्तुतपान्तिवराहमहिषैः ॥ १ ॥ शशकस्य कूर्मस्य च * मांसेन श्राद्धे विधिवद्दत्ते न * नृणां पितर एकादशै वमासां
स्तुतपान्ति ॥ २ ॥ २७० ॥

संवत्सरन्तु गवेऽनपयसापायसे न च । बार्ज्जिनसस्यमांसे नटसिद्धादशवाधिकी ॥ २७१ ॥

संवत्सरमिति गदि ॥ २७१ ॥ गवेऽनपयसाच *गवेऽनपयसेन च * आद्धे विधिवद्दत्ते न * नृणां पित
संवत्सर* न्तु कालं ब्राह्मणपान्ति ॥ १ ॥ बार्ज्जिनसस्य नटकी वस्याजस्य * मांसेन पितृणां दृष्टि* द्वादशवाधिकी

स्यात् ॥ १ ॥ बाहीनसलक्षेणक्तं निगमे*त्रिपिबन्निन्द्रियक्षीण*इति इदमजापतिम् । बाहीनसन्तं प्राक्*यौ
विज्ञाःपिबन्कर्मणि ॥ इति ॥ ४ ॥ १०१ ॥

कालशाकमहाशल्काःखड्गोलोहामिषंमधु । आनन्त्यायैवकल्पन्ते मुनयश्चानिषसर्वशः॥२७८॥

कालशाकमित्यादि ॥ २७२ ॥ कालशाकसंश्रयाजं*महाशल्काः*खड्गोलोहामिषं*
लोहितवर्णं*श्लाघलः ॥ १ ॥ उक्तं हिपैठोनसिना*छागेनसर्वलोहेनदत्तेनानन्तामश्रुते ॥ इति ॥ २ ॥ मधु

क्षौद्रं सर्वशोचनानि*शालिनीशारख्यामाकादौनिष्क*शमीधानादौनिष्का*दक्षानानन्तायकल्पन्ते
॥ १ ॥ २७२ ॥ अथकालविशेषादहस्ताना*इत्यानांफलमाह*यत्किञ्चिदित्यादि ॥ २७२ ॥

यत्किञ्चिन्मधुनामिश्रं प्रदद्यात् तयोदशीम् । तदप्यक्षयमेवसप्तदशसुचमघासच ॥ २७३॥

वर्षासुचमघासचेतिचक्रारा*वितरेतरयोगाथौ*नवसुचयार्थकौ ॥ १ ॥ तेनऋतुनक्षत्रतिथीनां पर*सप्त
हाययोगेन*मधुमिश्रितद्रवामात्रस्य आह*दानमक्षयफलं स्यात् ॥ २ ॥ सप्तसुचययोदशीश्च*वर्षासुचमघासचेत्याह
इत्यगिर्धर्मयतीतिनसप्तसुचयः ॥ १ ॥ २७२ ॥ मघातयोदश्यामधुमिश्रं*मात्रदानफलं स्यात्*गजच्छाया*योगे
धुष्टात्तस्य ॥ १ ॥ पायसस्यदानफलं*वक्तुं पिबगाथामाह*अपिनःसदृतादि ॥ २ ॥ २७४ ॥

अपिनःसकुलं जायद्योनोदद्यात्तयोदशीम् । पायसंमधुसर्पिभ्रांप्राक्छाये कुञ्जरसचर

ममादौववाचष्टेपूर्वाक्तामघा*युक्तावर्षाव्यालयोदशीर्व*पुनरत्रविवक्षिता*शङ्खवचनदशनात् ॥ १ ॥
तद्वचनं प्रौढपद्मामतीतायांमघायुक्तां तयोदशीम् । प्रापायाहं हिर्कतंवा*मधुनापायसेनच ॥ इति ॥ २ ॥ तत्र
शङ्खेनहिमधुना*युक्तद्रवामात्रे आह*मधुहीनपायसेनच*मघातयोदश्यांकार्याह* ॥ १ ॥ इदममघ
सर्पिभ्रां*युक्तपायसेनयो*दश्यां गजच्छायायोगेनाह*स्य*विधायकवचनं*नमघातयोदश्यां ॥ ४ ॥ तत्र
धुयुक्तद्रवामात्रेण*शङ्खं पूर्ववचनेन*सिद्धौपौनरुक्तं हि स्यात् ॥ ५ ॥ गजच्छायायोगसुमघायां चन्द्रो*रसायां
विस्तार्यां तयोदश्यां*यदावर्त्ततेतदाभवतीत्यहं ॥ ६ ॥ तद्यथा ॥ नभसःसप्तपरेपक्षे मघास्तिन्दुःकरेदि
यदातदागजच्छायाग्रहे पुण्यैरवापते ॥ इति ॥ अत्रकरेहस्तानक्षत्रे रविः ॥ तथान्याचोक्तं यथा*योगीमघा
योदश्यां*कुञ्जरच्छायासंज्ञितः । भवेन्मघायां संस्थे चमशिनार्कं करेस्थिते ॥ इति ॥ ८ ॥ तत्रयदा पूर्वादिने
राह्णे*मघातयोदशी*नचहस्तायां रविः स्यात् ॥ ९ ॥ परदिनेचापराह्णे*मघातयोदशी*हस्तायां चो
भवति*तदा पूर्वादिनेमधु*मिश्रं दद्यात् मघातयोदशीं ॥ १० ॥ परदिनेचमधुसर्पिभ्रां युक्तं*पायसं दत्त्वा
कुञ्जरच्छायां*अहं अहं इति ॥ ११ ॥ इदं नुन बुद्धां कश्चित्*प्रमादोदूषयतिच*मघातयोदश्यां निमित्तकं*अ
कुञ्जरच्छायां*शङ्खविधानमित्यहं ॥ १२ ॥ तत्रमघातयोदशी*शङ्खविधानमित्यहं*अकुञ्जरच्छायां*अविधा

मिदं *मन्त्राभिहितं मधु*सर्पिर्द्युः क्षपायसे न । ११ । अथपिच्छदानप्रतिषिद्धो ज्योष्ठपुत्र* वतोऽथीपुराणे व*दुर्गा
 मन्त्राभिहितं नैतस्तद्वचनं यथा । १४ । भौजङ्गी तिथिमासाद्यावच्छन्दार्कं *मन्त्रम् । तत्रापिमहतीपजाकर्त्तव्या
 प्रितुर्देवते । ऋक्षे पिण्डप्रदानन्तु ज्योष्ठपुत्रीविवर्जयेत् । इति । १५ । नभगजच्छायायोगे * महास्विन्दुरिति
 तत्रा*मन्त्रायां संस्थे च यस्मिन्तीति पदं *वर्णं* रूम्पूणं हिमवा*नक्षत्रं चन्द्रसंभोगम् । १६ । पञ्चवचने मन्त्रावचेति*
 सप्तमीनिर्द्देशेन खगोलपितं *ग्राहकाद्येव पराह* मन्त्रास्थित्येव इति । १७ । तदामवात्रयोदशी* भवति न तु म
 वाहता*त्रयोदशीमात्रमिति । १८ । सतामेतन्नचखलु*ग्राहकालः केवलो ह्यपराहृकि*न्तर्हि पञ्चाङ्गमन्त्राहृ*
 यथाप्रथमस्तकालीमन्त्रापुराणी । १९ । तथा*ग्राहसपञ्चाङ्गादपराहृविशिष्यति । इति । तेन मन्त्राङ्गपर्यन्तं*
 यदामवानक्षत्रं स्यात् । २० । तदापि मन्त्राद्योदशी स्यात्तत्र* मन्त्राङ्गमपराहृद*मपि कर्त्तव्यमिति तु*
 मन्त्राद्यापितमेव । २१ । तेन यदा पञ्चाङ्गपर्यन्तं मन्त्राः * स्थितरको न हस्ता * यामपराहृवापिनौ तु*
 त्रयोदशीतद्धारवि*हृत्तायां चिह्नते । २२ । तदागजच्छायायोगे*न भवतीत्यर्थं मन्त्रा* स्विन्दुरिति, तत्र ग्राह*
 का मन्त्रास्थित्यर्थश्च । २३ । यदि पञ्चाङ्गे मन्त्राहृवामन्त्राच*हस्ताधामर्कं सत्रयो*दशी च तदापराहृद*फल*
 गजच्छायायोगो हि स्यात् । २४ । त्रयोदशीमितिकालवचनत्वात्*कर्मसंज्ञायां द्वितीया । २५ । प्रमादीत्वं ह्यपरे
 तत्राग्राहारा*दीक्षिततमत्वं विवक्षायां वा*तन्त्रसाधु सूत्रविसरणात् ॥ २६ ॥ २७४ ॥

यद्यद्विदातिविधिवत्समग्रशुद्धासमन्वितः । तत्तत्पितृणां भवति परवान्तमक्षयम् ॥ २७५ ॥

यद्यद्विदाति ॥ २७५ ॥ समग्रशुद्धयैव ग्राह्ये*विहितमविहितञ्च* इवापि पितृणां यद्दश*स्तत्परतलोकेऽन
 न्तं मन्त्रयज्ञभवतीति ॥ १ ॥ २७५ ॥

कृष्णपक्षे दशम्यादत्रावर्जयित्वा चतुर्दशीम् । श्राद्धे प्रशक्तातिथयो यथैतान तथेतरः ॥ २७६ ॥

कृष्णपक्ष इत्यादि ॥ २७६ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दशीवर्जयित्वा*यादशम्यादास्तिथयः* स्तत्रेताः ग्राह्ये यथैव*प्रश
 क्तास्तिथयोऽन्येतराः*कृष्णपक्षे तिथयः सः ॥ १ ॥ न उक्ता पुनस्तिथिरुच्यते इति*तत्रोच्यते चन्द्रसायाः*षोडशकलास्ता एव*
 षड्विंशत्याभां विभज्यै* तिथयो भवन्तीत्युक्तं ॥ २ ॥ प्रभासखण्डे यथा ॥ अमेन्द्रः षोडशो भागो देवि प्रोक्ता महाकला ।
 कस्थिता परमा मायां देहिनां देहधारिणी । अमादिषोर्णमासगन्ताया एव शशिनः कलाः । तिथवस्ताः सप्त उच्यता
 षोडशविवरानने ॥ इति ॥ इन्दोर्याषोडशभागैः कभागः स* खलु मानाममहाकलानितैवा*न्यतरा मन्त्रमायावि
 वभूव ॥ १ ॥ यानि विदाविदात्मकानि पञ्चवा*न्यतानि तन्तु यथै*पञ्चैव ब्रह्मरूपाः ॥ २ ॥ ऋग्वेदयजुर्वेदसामवेदा*
 यन्वेदवेदान्तरूपसदा*ग्निवाखास्तेऽज्ञान्ता उच्यन्ते ॥ ३ ॥ ते वै धावै धर्माभि*लोके दिष्टरूपेणैव*परिणमन्तीत्यु
 क्तं वेत्तेति ॥ ४ ॥ लोके कृतकर्मणोऽविरतं लोका*न्विन्यन्ते जायन्ते च* येन्यन्ते तेषां देहात्*दिष्टपुरुषोभास्वर*रूपः
 सन्निवोत्तिष्ठते ॥ ५ ॥ सधूमादिक्रमेण चान्द्रमसं*लोकं गत्वा न्यतं भूत्वा*तस्य मन्त्रमायां कलायां*संशुजमानं
 चन्द्रस*पञ्चदशकलाः क्रमात् ॥ ६ ॥ इत्येवममादिषोर्ण* मासगन्ताः षोडशकलाः* स्तासां क्षीणायाश्चमा
 याः*प्रतीक्ष्य विपरीता भवि* यत्पदं ते या कलासा*प्रतिपत्तिश्चिह्नयते ॥ ७ ॥ एवमन्तरहर्षं माना कला*द्वितीया
 विपक्षदश*तिथयोऽहो वस्त्रायां सः ॥ ८ ॥ तादेवताग्रन्थादयः पञ्चदश*क्रमेण भवन्तीति*संयमापदमानायां*

तसां ततोऽपि कलायां याऽपि कलातिष्ठति चेति ॥ ८ ॥ सा सा कला प्रतिपदादिति सिः स्यात् * तत्र च ३३ प्रतिविपरीतः
 त्वय पक्षायाः * शेषाया कलातिष्ठति * स्यात् प्रतिपत्तिरुक्ता ॥ १० ॥ तद्वितीयादिकला तद्वितीयादिरिति * पञ्चदशति
 यः * स्यावस्त्रायां स्यां हि * निश्चिपथमं तमः स्या * दित्यातः कणापक्षोऽयम् ॥ ११ ॥ इत्यवस्थायां निश्चिप * प्रथमं ज्यो
 त्स्त्राभवति * तस्माच्छ्रुत्वा मञ्जुलः ॥ १२ ॥ इत्येवमदिष्टान् कश्चिदाह प्रथमकला क्रियाप्रतिपत् * द्वितीयादिति विर
 मेय ॥ १३ ॥ तदसाधु प्रथमा कला ह्यमोना * मोक्षातदमादिकला * क्रियानप्रतिपदादि ॥ १४ ॥ चन्द्रस्य द्विती
 यादौनां * कलानास्तत्पत्तिरुक्ता * इत्युदाहरणं यथा ॥ १५ ॥ स्यावन्वीवतः यद्यदाजियते * अर्थे नमनवेहर
 त्ति * तस्यान्निरेवान्निर्भवति * समित्समित्धू मोधू मो * श्विरश्चिरङ्गाराभङ्गाराः ॥ १६ ॥ विष्णुलिङ्गाविष्णुलिङ्गा
 स्तस्मिन्नेतस्मिन्मन्त्रिदेवाः * प्रेतं पुरुषं बुधुति ॥ १७ ॥ तस्यान्नाड्यादिष्टपुरुष एव * भास्वरवर्णः * सम्भवति सधू मन्त्र
 भिस्त्ववति ॥ १८ ॥ धू माश्रितं रात्रे रपक्षीयमाणं * पञ्चमपक्षीयमाणात् * पञ्चादयान् पञ्चमासां दक्षिणादितापति
 ॥ १९ ॥ मांसे भाऽपि तलोकं * पितृलोकादाकाशं * सचन्द्रं प्राप्यैवान् * सोमो राजा भवति ॥ २० ॥ तं तत्र देवाभ्युद्य
 त्ति * यथा सोममापां यस्वाप * क्षीयस्व सोम इति ॥ २१ ॥ यंच देवाः क्रमेण तं भक्षयन्ति * ते चोक्ताद्विोपुराणे ॥ २२ ॥
 कलाः तोड्य सोमस्य शक्तेर्वहं यते रविः । अन्ते नोक्तं कणो प्रीयते देवतैः क्रमात् ॥ २३ ॥ प्रथमां पिवते वहुर्हि तीयां
 तपनः कलाम् । विश्वदेवास्तृतीयान्तु चतुर्थीन्तु प्रजापतिः ॥ २४ ॥ पञ्चमीं वरुणस्यापि षष्ठीं पिवन्ति वायवः । सप्तमीं
 प्रयोद्विवावसवोऽष्टौ तथाष्टमी ॥ २५ ॥ नवमीं कणापक्षस्य पिवतीन्द्रः कलामपि । दशमीं मरुतस्यापि षड्वाएकादशीं
 कलाम् ॥ २६ ॥ द्वादशीं कलां विष्णुधनं दद्युतयोदशीम् । चवर्हशीं पश्यन्तिः कलां पिवन्ति नित्यम् ॥ २७ ॥ ततः पञ्चदशी
 ष्वेव पिवन्ति पितरः कलाम् । कलावशिष्टानि ष्यीनां प्रविष्टासूयं मण्डलम् ॥ २८ ॥ अमायावसरे श्मश्रुमावास्याततः क
 ता । पञ्चाङ्गे प्रविशत्यर्कं मध्याह्ने त्वनस्यतिम् ॥ २९ ॥ अपराह्णे विशतम्बु सयोनिं वारि सम्भवः । अपः प्रविष्टः स
 मस्तु शेषाया कलयी कथा ॥ ३० ॥ कणापक्षलताश्चान्निष्पद्यति चोपधोः । तमोषधिस्थितं गावश्चरन्तोऽपः पिवन्ति च ॥ ३१ ॥
 तदङ्गादग्नं पायः क्षीरं तमधिगच्छति । तत्क्षीरमन्तीभूतं चन्द्रभूतं हिजातयः ॥ ३२ ॥ स्वाहाकारैर्वष्टकारैर्जु
 ति विधिवत् क्रमात् । ऊतमग्निपुदेवाद्यपुनः सोमं दिवर्हयेत् ॥ ३३ ॥ एवं सक्षीयते सोमः क्षीणस्यापायते पुनः । तस्मात्स
 र्यः ॥ ३४ ॥ स्य स्य यद्वि विधौ ऽभुः ॥ ३५ ॥ भवार्थं सर्वदेवानां सोमः सृष्टः स्वयन्मुवा । तनस्यमन्तं चापिसमूतं प्रज
 तेजसा ॥ ३६ ॥ राक्षोरपान्ते मागः परासृष्टः स्वयम्भवा । तस्मात्तद्राक्षरागतं पातुमिच्छति पर्वच ॥ ३७ ॥ उद्धृतपायि
 वोऽकाया निराकारा तमोमयीम् । पातमिच्छन्तस्तस्मैन्दुमाच्छादयति कायया ॥ ३८ ॥ एते हि चन्द्रमभौ तिगण्य
 पञ्चगिभास्करम् । सूर्या मण्डलं तसं स्य चन्द्रमेव जिघांसति । इति ॥ ३९ ॥ इत्येवममावास्यायां चन्द्रस्यार्कं मण्डलं
 प्रवेशं मविद्वान् कश्चन गोभिलसूत्रं वाचष्टे * निजबुद्ध्या कल्पनया ॥ ४० ॥ सूर्या चन्द्रमासोऽपरः * सचिर्कर्णः सा
 मावास्येति * यज्ञोभिधेनोक्तम् ॥ ४१ ॥ तेन चन्द्राकक्षीरपयं धीभावाः पञ्चयोः समसूत्रपातनायाये * राक्ष्ये का
 च्छेदेनाव * स्थानममावास्यायां ॥ ४२ ॥ तदसाधु देवीपुराणे प्रोक्तं हि * कलावशिष्टानि ष्यीतः * प्रविष्टः सूर्या मण्डले
 मितोऽङ्गास्ते स्तेनाश्चातत्वात् ॥ ४३ ॥ सूर्या सिद्धान्ते च त्रिथिक्तायथा * अर्कादिनिःसृतः प्राचीं यदद्यात् राक्षसः शय्यो
 चान्द्रस्यानमं यं खराशेनां ह्यभिस्तिथिः ॥ ४४ ॥ इत्येतद्वचनस्य शेषा * कश्चिदन्त्यापठति यथा भागे र्हादभितस्तस्य
 तिथिश्चान्द्रमसं दिनमिति ॥ ४५ ॥ तत्तिथिः सा चान्द्रमसं दिनमिति ननु ज्ञाते दिनं हि कालविशेषो न च तिथिः कालविशे

धिवेभोक्ता*कलातिथि रेतद्वनेनापि सैव ॥ ४५ ॥ तदयथा ॥ एकैकराशेर्भागास्तृतिंशत्त्रिंशत्स्वभावतः ।
 द्वादशदाद्यांशांस्तान्कर्त्तृपाचीं विनिःसृतः ॥ ४६ ॥ यशोगच्छन्त्यत्तु द्वौ गुणप्राप्तिरतिथिः । वर्धमानां
 क्षीयमानां * कलाभेवैतिचन्द्रमाः ॥ ४७ ॥ नवाकालः कथं स्यात्तिथिश्चान्द्रमसं दिनं । यावत्कालेनतान्
 भागान् राशेर्धातिचन्द्रमाः ॥ ४८ ॥ तावत्कालश्चान्द्रमसं दिनं स्यात्तिथिसंयुतं । तैस्त्रिंशता दिनैर्मसो
 षष्ठ्योगौगोर्दिधिन्द्वः ॥ ४९ ॥ नवातथाविधगतित्थिचन्द्रमातिथिरुच्यते । शिवोक्तेन विरोधाच्चनकालश्चक्रियैव हि
 ॥ ५० ॥ अष्टविधाग्रहाणां हि गतिर्धोरद्गुणादिका । तेनाधिकाल्प कालस्तथियोनां स्यादिति स्थितिः ॥ ५१ ॥
 अथात्रैतज्जिज्ञासांसे * कृष्णपक्षे दशमाद्या*वर्जं धित्वाचवर्द्धयौ*मित्यादिशब्देन ॥ ५२ ॥ एकादशीर्द्वादशीतयोद
 श्यमा*वस्यास्तिथयोऽहोताः*स्तत्रत्वे कादश्यांतथा ॥ ५३ ॥ त्रिविधे सप्तपक्षे * चतुर्दशैव विदिते तथा । एकादश्यां
 चोत्त*कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ ५४ ॥ इत्याद्यापि कादश्यां*याज्ञं कथयपपदयते*नारदीयपुराणे ह्युपवासउक्तः ॥ ५५ ॥
 *हस्त्योन्नवाचारीचयाज्ञितानिस्तथैव च । एकादश्यां नभुज्योत्तपक्षयोर्भयोरपि ॥ इति ॥ ५६ ॥ तेन चाद्धे ब्राह्मण
 भोजनं नोप* पद्यते ब्राह्मणाभावे* कथमयब्राह्मणे च*त्राज्ञे यद्वाकर्तुः श्राद्ध*ये प्रभोजनं न स्यात् ॥ ५७ ॥ तत्रो
 च्यते तत्रैव च नारदीय*पुराणे प्रथमे श्रोतं ५८ *संसारसागरोत्तार* मिच्छन् विष्णुपरायणः । ईश्वर्यां सन्ततिं स्व
 गं *उक्तिं वाचयदच्छति ॥ ५९ ॥ एकादश्यां नभुज्योत्तपक्षयोर्भयोरपि । एकादश्यां द्वादश्यां चाप्युपवासोत्तमः
 फलम् ॥ ६० ॥ अष्टोरात्रेण चैकेन ब्रह्महत्यां वापोहतौ*ति फलश्रुते सत्रोपवासः कामो न च नित्यः ॥ ६१ ॥ उक्तं केनचि
 दिमानिकर्षणां हि*नित्यत्वशपकानिघाः ॥ ६२ ॥ नित्यं सदा यावदाद्युक्तं कदाचिदतिक्रामेत् । उच्यते तत्रातिक्रमे
 दोषः श्रुते रतागवोदनात् ॥ ६३ ॥ फलाश्रुतेर्वीक्ष्यात्तस्मिन्नामिति लक्ष्यते । इति तर्हि च, स्मिन्नाति *कामं त्वस
 न्देहे प्रश्नो*भविष्यपुराणे युधिष्ठिर उवाच ॥ ६४ ॥ एकादशीव्रतं देव नित्यं वाकाममेव वा । कथं वा क्रियते त
 नु नियमो वा त्रकीर्णः ॥ ६५ ॥ भगवा उवाच ॥ अहन्ते कथयिष्यामि शृणु पाण्डु कुले ज्ञव । नित्यमेतद्भूतं नाम कर्त
 वां सार्ववर्णिकं ॥ ६६ ॥ वाञ्छद्भिः सर्वं दासद्भिः पुत्रपार्थ च वष्टयम् । नभोक्तवानभोक्तव्यं संप्राप्ते हरिवांसरे । इति
 ॥ ६७ ॥ तत्रोच्यते भविष्ये च*खलु वमेवैकवारं*कृष्णो नोक्तो निसन्देहो युधिष्ठिरः* पुनरपि कस्मात्पृष्टः* कृष्ण ए
 तद्विषयं तु ॥ ६८ ॥ तदयथा भविष्ये युधिष्ठिर उवाच*एकादशीव्रतं देव नित्यं वाकाममेव वा । तन्मे कथय गोविन्द
 श्रोतं कौतूहलं मम ॥ ६९ ॥ भगवा उवाच नित्यमेतद्भूतं नाम कर्तवां सार्ववर्णिकम् । सर्व्याश्रमाणां सामानां सर्व
 धर्मांश्च हस्तमिति ॥ ७० ॥ तस्मादेतदहनं न*भविष्यपुराणे कृष्णोक्तं * महाभारते हि भीमेन पृष्टम्* कृष्ण उवाचै
 कवारं*मेवैकादशीव्रतं कर्तुम् ॥ ७१ ॥ यदुच्यते भीमैकादशीव्रतं * तस्मान्नितालक्ष्यनविरोधश्च * सर्व्याश्रमा
 णामिति च नोपपद्यते ॥ ७२ ॥ अनङ्गान् ब्रह्मचारीचयाज्ञिताग्निस्तथैव च । अश्वन्त एव सहान्तिनैषां सिद्धिरनश्रुताम्
 ॥ ७३ ॥ तस्माद्भविष्यपुराणोक्ते स्तेनैव*कश्चित्तद्वचनं रचितं वा*स्तस्मात्तदमूलकत्वाद्याह ॥ ७४ ॥ एवमनारदी
 यवचने च*ब्रह्मचारिणयाज्ञितान् शोपवासविधानं विवर्ध ॥ ७५ ॥ अस्ति च तर्हि वचनं * न कदाचिदतिक्रामे*
 दित्यर्थो दोषशपकं * तदयथा भविष्यपुराणेऽभिहितं ॥ ७६ ॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥
 अन्तर्माश्रितातिष्ठन्ति स्म प्राप्ते हरिवांसरे ॥ इति ॥ ७७ ॥ एवमनारदीयोक्तं*प्रतिपासं सभुक्तं क्लेशलिप्तं श्वा
 नविट्समम् । एकादश्यां हि जग्मूः कथं भुङ्क्तेऽन्तर्दिशो मनाक् ॥ इति ॥ ७८ ॥ एतदहनं ह्यमपनाप्यं*यदाह

माश्रितासर्वभेगापानि * तिष्ठन्ति द्वयोरेव पक्षयोस्तथा * गोभिलोक्तमिदं वचनं विरुधाते ॥ ७६ ॥ एकादश्यां
 नभुञ्जीत पक्षयोर्भयोरपि । वनस्थयति धर्मोऽयं युक्तामेव सदा गृहीति ॥ ८० ॥ तद्विचयकौ कादशी * व्रतं गृहीता
 द्विजानां * नित्यमिति चेत्तदा तु * भविष्यपुराणवचनं । ८१ । कर्त्तव्यं सर्वं दण्डि कः सर्वेषु भूषणमिति ॥ वृत्तं मया
 तद्विरोधात् ॥ ७६ ॥ सिद्धञ्चैतेन कृष्णपक्षे दृष्टिणा * मेकादश्यां ग्राममिति * गोभिलवचने युक्तामेव सदा * गृहीतसदाशब्देऽपि
 न नित्यत्वसूचकं ॥ ८१ ॥ कृष्णपक्षे विकल्पप्रापनादेव * कामात्वमेव सूचितं ॥ ८४ ॥ वराहपुराणे कृतं मे
 कादश्यां निराहारो भूत्वा चैवापरेऽहनि । एकैवायदिवाकृष्णतद्भूतं वैष्णवं मतमिति ॥ ८५ ॥ एतेन पक्षे
 निविकल्पाङ्गीभूतं * वचनविरोधो भवति गोभिल * संहितायान्तनास्तित्ववचनं ॥ ८६ ॥ यद्वा तद्वा भवतु नित्यं
 त्वमेकादशी व्रतसफलश्रुतेः * प्रतिषेधदर्शनाच्च ॥ ८७ ॥ फलश्रुतिस्तु दृश्यते * यदोक्ते द्विष्णुना वासं पुत्रसम्पदमा
 त्मनः । एकादश्यां नभुञ्जीत पक्षयोर्भयोरपि ॥ इति ॥ ८८ ॥ अत्रोभयपक्षे विधानाद्गोभिल * वचनविरोधः फलश्रुते
 रनित्यश्च ॥ ८९ ॥ नयङ्केन पितृत्वेन च नखादेत्कृष्णं करौ । एकादश्यां नभुञ्जीत पक्षयोर्भयोरपि * एतच्च गोभि
 लवचनविरोधः ॥ ९० ॥ एकादश्यां व्रतपक्षेण समाप्ति * वचनाच्च कामात्वान्वचनित्यं * तद्ग्रहणं कृतं * वराहपुराणे
 यथा । ९१ । गृहीत्वैतत्स्वपात्रं वारिषणं ददुःखं । उपवासन्तु गृहीयादयद्वा वाद्यं वधारयेत् । ९२ । एकाद
 श्यां निराहारो भूत्वा चैवापरेऽहनि । भोक्षीह पुण्डरीकाक्षशरणं मे भवाच्युत । इति । ९३ । स्कन्दपुराणे च
 प्रोक्तं * रात्रिं नयेत्ततः पश्चात् प्रातः स्नायी समाहितः । उपवासं कृतं कल्पामन्त्रपतं जलं पिबेत् । ९४ । अष्टाक्षरेण
 मन्त्रेण विजयेनाभिमन्त्रितम् । उपवासफलं प्रेषः पिबेत् पात्रगतं जलम् । ९५ । इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरत
 स्तव । ९६ । निविष्टां सिद्धिमाप्नोतु तत्पुत्रसादाञ्जनादेन । एकादश्यां भौपक्षो निराहारः समाहितः । स्नात्वा सम
 ग्निधानेन धौतवासाजितेन्द्रियः । ९७ । पूजयेद्विधिवदणुग्रहयाच समाहितः । पुष्पैर्गन्धैस्तथा धूपैर्दीपै
 र्नैवेदयन्तं परैः । ९८ । उपचारैर्वैद्विधिर्यजपथीमप्रदक्षिणीः । स्तोत्रैर्नामाविधैश्चैव गीतवाद्यमनोहरै
 र् । ९९ । दण्डवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्तमैः । सम्पूजाविधिवद्वा लोककृत्वा चैव प्रजागरं । १०० । कथाद्वारा
 तिकाविष्णोर्गीर्णानुविष्णुप्ररायणः । याति विष्णोः परं स्थानं नरो नास्तीत्यसंशयः । इति । १०१ । एतद्वचनञ्चानार्थ
 मष्टाक्षरमन्त्रेनाभिमन्त्रितं * जलपानेन निरन्तरं पवासं * भङ्गाभवतीति नास्त्विति । १०२ । एकादश्यां भौपक्षो निराहारो
 इति चासाधु । एकादश्यां पक्षयोस्तु * इतरं वं भवितुमर्हति * गोभिलवचनविरोधश्च सात् । १०३ । इतरं वं प्रत्युत
 कथितप्रमादौ * व्रते विधवानामेकादश्यां व्रतं * सर्वथानित्यं यति धर्मत्वात् । १०४ । यति धर्मोऽयं भयपक्षे त्वेकादश्यां
 व्रतं * यथा गोभिलोक्तं । १०५ । एकादश्यां नभुञ्जीत * पक्षयोर्भयोरपि * वनस्थयति धर्मोऽयं ॥ इति ॥ १०६ ॥ त
 साधु विष्णुना हि * स्वसंहिताया कृतं * मन्त्रे भर्तारि च चयः * तदन्वारो ह्येति । १०७ । तच्च ब्रह्मचर्यं कौर्म * ईश
 गीताया कृतं * भगवता श्रियं न यथा १०८ कायेन मनसा वाचा * सर्वावस्थासु सर्वदा । सर्वत्र भूयुनता गोब्रह्मचर्यं प्रथ
 ते १०९ न तु यति धर्मो विधवा नाशक्तो * गृहस्था हि विधवा ब्रह्मचर्यं चरेदिति ११० । तत्रापि कादशी च यत्नवने * दृश्यतीति
 यमेकादश्यापञ्चवाचैरवनरकगतिदोषा * तत्तत्पतिप्रधाद् तमङ्गसंज्ञात् १११ । परदिने वा दश्यापञ्चासे हि * वि
 पासनासिद्धिर्भयोर्देवताहरिर्वितरुक्ते * न त्वेकादशी व्रतसिद्धिः । ११२ । एकादशी व्रतग्रहणे कृतं * मेक
 श्यां निराहारो भूत्वा चैवापरेऽहनि । भोक्षीह पुण्डरीकाक्षशरणं मे भवाच्युत ॥ ११३ ॥ न चैव कृतमेकाद

भतिषिदेहादश्यां निराहारो भूत्वे तितश्चादनित्यं ॥ ११४ ॥ द्वादशीव्रतञ्च यथक्तं विष्णुना * तत्तमं हिंसायातदय
 या ॥ ११५ ॥ मागं शोषं शुक्रं कादश्याष्टपौषा * द्वादश्यां भगवन् वासदेव * मन्त्रेयेत्पुष्पं पू पदीपाचुषेप * नैवेद्यैर्ब्राह्म
 ण्यतर्पयौ च ॥ ११६ ॥ व्रतमे तत्सं वत्सरं * कृत्वा पापे भगवतो भवति यावज्जीवं कृत्वा * श्वे तद्दीपमाप्नोतीति ॥ ११७ ॥
 समयपक्षे द्वादशी * षेवं स्वलोकां प्राप्नोति * यादज्जीवं कृत्वा विष्णो * लोकां प्राप्नोति वमेव * पञ्चदशीषड्विंशे इति
 ॥ ११८ ॥ एतेनैकादशो व्रतस्य नित्यं * वचने न विधवानां * मपानित्यमेकादशीव्रतकृतं ॥ ११९ ॥ यत्तु खलु विधवायां
 भवेन्नारी भूञ्जीतैकादशीदिने । तस्यां सुष्ठु कृतं नशो दुभ्रूणहतादिनेदिने ॥ १२० ॥ इति वचनं कातगायनं * नामोक्ते
 खेन केनचि * संप्रमादिनारचितं ॥ १२१ ॥ तद्बुद्ध्या प्रमाणीकृत्य कश्चित् * प्रमादी पुनर्भाषते * विधवाया एकादशी * व्र
 तं सर्वथैव नित्यमिति तत्तन् ॥ १२२ ॥ एकादशी चैवावमर्दिषे * दशमी विज्ञायामेकादश * षपवासौ रत्नं रक्तं ब्रजिदि
 तान्नि * पुराणे प्रोक्तं द्रष्टव्यं ॥ १२३ ॥ तेन तस्यामेकादश्यां * भूणावशा कृत्वा * विधवाया भवेन्नारी * ति वचनं नोपपन्नं
 * भवति तस्मात्तन्नाशः ॥ १२४ ॥ एवमपि पतंगीभूते विधवाया * अथौचमभेयदेकादशीभवे * द्वावहं द्वाष्टिश्च वर्तते ताव *
 च द्वा त्रग्रहणं न स्यादतीतं नित्यं ॥ १२५ ॥ असमाप्तौ च दोषवचनकृतं * योऽप्यहीत्वा व्रतं मोहादेकादशीदिने नरः । न स
 सापद्यते तस्य गतिः पापीयसो भवे * दितितस्मादप्यनित्यं ॥ १२६ ॥ अथ जिज्ञासामेवैतत् * विधवाया एकादशी * व्रतं
 सर्वथैव नित्यं * मिति यत्कृतं तत्सर्वथा शब्दार्थः ॥ १२७ ॥ सर्व्वेकारः सर्व्वथा * कति प्रकाराश्चैकादशो व्रतस्येति *
 तत्र चेद्वर्ततेऽग्निपुराणे प्रोक्तं ॥ १२८ ॥ दशमो विज्ञावर्जनेकादश्यां * षपवासमात्रमश्वमेधफल * मिति कतिध
 तद्वत् ॥ १२९ ॥ द्वितीयं विष्णुनोक्तं पूषदिने * संयमं कृत्वा परदिने त्वेका * दश्याष्टपवासं कृत्वा * हादश्यां वासदेव
 मर्चयित्वा * ब्राह्मणं भोजयेदिति ॥ १३० ॥ तथान्तर्हविषा न्नं मनोमदं वेति विधा * तेन चतुर्विधमेकादशीव्रतं ॥ १३१
 तर्हि चतुर्विधमेव * चेत्विधवानां नित्यं * तरेकं दानं सश्रवति १३२ ततो न नियमः स्यात्तस्मात् * न्तर्हविषाणां नोदनं * प्र
 क्षणे न च व्रतसिद्धिः ॥ १३३ ॥ इत्थं चानित्यमेवैकादश्याष्टप * वासः कामाश्चैदं व्रतं मश्वमेधादिकर्मवत् ॥ १३४ ॥ यद्
 कृत्तिसमर्थस्य सात्सुक्यार्थं * न्तरेच्छेति न समर्थः * स्यान्नैव कुर्यादिति निष्कर्षो ज्ञेयः ॥ १३५ ॥ यच्चैतानि वचना
 निपरस्परविरुद्धानां परार्थानां वसर्वाणि मन्यन्ते धार्ष्ट्यात् ॥ १३६ ॥ तैरपि न्तर्हविषाणां मनोदनं वेति विधानां
 नैव * रात्रौ त्रकालेऽन्यं * प्रतिषेधो वक्तव्यः स्यात् ॥ १३७ ॥ तत्वापुं परासायकता * विवितां खानमसां धु * किं चैप
 वासाय कृतस्य * पापान्वितश्च विट् सम * द्रव्याशनविधिधर्मतो युक्तः स्यात् ॥ १३८ ॥ नचैवमयुक्तो विधिधर्मकर्मस
 कायस्ति * तस्याद्रात्रौ त्रकाले * ऽन्यनविधरेकादश्यां मन्तवा ॥ १३९ ॥ हरिवासरे विधवाया भवेन्नारी भूञ्जी
 तैकादशीदिने इत्यादौ वासरादिशब्दोपादानाच्चेति ॥ १४० ॥ तथाप्येकादशीव्रतं * नित्यमिति चेन्न ब्राह्मचारि
 णं * आहिताग्नेयश्चाश्रित्य * एवसिद्धन्तीतुः ॥ १४१ ॥ अत्रिसंहितायाञ्चोक्तं * मसूत्रं ब्राह्मणस्य * क्षत्रियान् पयः
 सृत् ॥ १४२ ॥ वीर्यसाधनं न्नं वा न्नं शूद्रान्नं रुधिरं सृत् ॥ १४३ ॥ एतत्सर्व्वं सद्यश्चैव * प्राहकाले सचलिते ॥ इति ॥ दश
 संहितायामुक्तं ॥ १४४ ॥ सर्व्वं त्रयमधिसौयामौ व्रतयोः सचलितं ॥ भुञ्जानश्च यानस ब्राह्मणो नो वसौद
 ति * तस्मादेकादशीव्रतं * कर्माश्रितं नित्यं ॥ १४५ ॥ २७६ ॥ अथ कृष्णपक्षे सर्व्वव्रतविधु * न चतुर्विधे प्रयोगे *
 यादिकरणे फलविशेषमाह * युष्मज्जितं दिना ॥ १ ॥ २७७ ॥

गुह्यं कुर्वन्दिनर्क्षेषु सर्वान्कामान्समप्युते । अयुक्षुत्तुपितृ'कृतान् प्रजाप्राप्नोति पुष्प-
शाम् ॥ २७७ ॥

दिनानि च ऋतुणि च * ते पुद्दिनर्क्षेषु तत्र * दिनं चान्द्रं तिथेर्भोगकाल एव ॥ १ ॥ कृष्णपक्षे च युगं तिथिभोग * काये
युग्मनक्षत्रसंभोगकावेवमित्येति ॥ २ ॥ पितृन्त्यादेन नृपान्कर्त्तव्यं * सर्वान्कामान्समप्युते * युगं तिथिर्हि
तीयाचतुर्थीदि * युगं च भरण्यादि ॥ ३ ॥ अयुक्षुत्तुपितृ'कृतान् प्रजाप्राप्नोति पुष्प-
शाम् ॥ ४ ॥ तदापितृन्त्यादेन नृपान्कर्त्तव्यं * सरः पुष्कला धनविद्याद्यादि * पुष्टां प्रजां
प्राप्नोतीति ॥ ५ ॥ अत्र कृष्णपक्ष इत्युक्तं वर्तते * नक्षत्रपक्षे दशम्याद्यादिति * दिनर्क्षे धृतीसौकर्येदिने ॥ ६ ॥
दशम्यादितियेरेभिदाऽन्वया * पक्षे स्थितिर्हि चान्द्रौकला * तद्भोगकालश्चान्द्रं दिनसंज्ञः ॥ ७ ॥ दिनर्क्षे धृतीतयेत
योगे * इन्द्रसमासान् युग्मतिथिदिने * न युग्मनक्षत्रभोग * काष्ठेयक आहविधिरिति ॥ ८ ॥ यद्यद्यते तिथि नक्षत्र
योगे * चायोगे चतदायातिथि यच्च * नक्षत्रतत्तत्फलदस्तचक्रं * मवशाभवतीतिनामसौऽर्थः ॥ ९ ॥ २७७ ॥
अथान्यत्र प्रथमतः कालमाह * यथाचैवातिथिर्दिष्टा ॥ १ ॥ २७८ ॥

यथाचैवापरः पक्षः पुष्पं पक्षादिशिष्यते । तथाश्राद्धसंपूर्वाद्वापराहोविशिष्यते ॥ २७८ ॥

यथाश्राद्धसंपरः कृष्णपक्षः * पुष्पं पक्षाच्छकृत्पक्षादिशिष्यते * तथाश्राद्धसंपूर्वाद्वा * दपराहोविशिष्यते
॥ १ ॥ एतावता कृष्णपक्षः पुष्पं च * कालः कृष्णपक्षादपराहोविशिष्यते * किन्तु न प्रतिषिद्धः फलतः * स्तारतम
मितिश्रुतिर्भवति ॥ २ ॥ २७८ ॥

प्राचीनवीतिनासमग्रपतवप्रमतन्विषा । पितृमानिधनात्कार्यविधिवद्भूपाणिना ॥ २७९ ॥

प्राचीनवीतिनेत्यादि ॥ २७९ ॥ अतन्विषातन्विषीनेनापि * पुरुषेणानिधनादि * तत्राजीवनात्पितृका
र्या * मपसदा सवास्त्वया * दुत्तरीयवस्त्वमप ॥ १ ॥ अपसृतं कृत्वा प्राचीनवीतिना * दभपाणिना च भूत्वा * वि
वत्समाकाशम् ॥ २ ॥ २७९ ॥ अथान्यत्र प्रतिषिद्धकालमाह * रात्रौ चान्द्रमिति ॥ १ ॥ २८० ॥

रात्रौ चान्द्रमिति कुर्वन्तराक्षसीकीर्त्तिताहिसा । सन्ध्ययोरुभयोश्चैव सूर्ये चैवाचिरोदिते ॥ २८० ॥

श्राद्धरात्रौ कुर्वन्ति * कक्षादित्यत उच्यते * राक्षसीकीर्त्तिताहिसा ॥ १ ॥ हियक्षात्साराक्षीराक्षसी
वी * तराकीर्त्तिता राक्षसाद्यरादीनां * कालतया विद्मोक्तं विभक्त्या ॥ २ ॥ तर्हि हे सन्ध्ययोरुभयोश्चैव सूर्ये चैवाचिरोदिते
इत्युच्यते तत्राह * सन्ध्ययोरुभयोश्चैवेति ॥ ३ ॥ प्रातः सन्ध्यायां सायं सन्ध्यायां च * श्राद्धं न कुर्वन्ति तर्हि * रा
क्षसीकीर्त्तितात्किं * उच्यते तत्र उच्यते * सूर्ये चैवाचिरोदिते ॥ ४ ॥ अचिरोदिते सूर्ये चान्द्रमिति * वि
नक्षत्राह कुर्वन्ति * एभिर्नास्ति नृकावेयम् * विहितं श्राद्धं कुर्वन्ति * पर्यादासनजायेयम् ॥ ५ ॥ प्रमादिन

प्रातः कालमचिरोदितं * सूर्या प्रवर्त्तते ॥ ६ ॥ तन्महत्सूनां त्रिलोचिरत्वं * सिद्धेऽप्याह्वयिष्यते ॥
 प्रातः कालमचिरोदितं * दपराहोविशिष्यतइत्यनेन * पूर्वाह्णस्यापि प्रातःकालतयोक्तेः ॥ ७ ॥ विश्वपुराणेऽपि
 प्रातः कालमचिरोदितं * कालउत्तोनचतन * ग्राहं प्रतिषिद्धमिति ॥ ८ ॥ तर्हि किं दिनस्य शेषे * तिमूर्त्तकावेष्टयाह *
 तिमूर्त्तमत्स्यपुराणे * तत्र ग्राहं प्रतिषिद्धम् ॥ ९ ॥ सायाहस्तिष्ठत्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न चाचरेत् । राक्षसीनाम
 सायेलागहि तासर्वकर्म्मणः ॥ इति ॥ १० ॥ सतः सापिराक्षसीभेला रात्रे स्तु * राक्षसंलात्वे न वज्रनेन * राक्षसी
 वेलासर्ववर्जं तत्तत् ॥ ११ ॥ नन्वेवञ्चे द्वात्रिंशत्तर्हि * चन्द्रग्रहणे ग्राहं यद्वन्तफलं विहितं * तन्मोपपद्यते रात्रौ
 ग्राहं न कर्त्तव्येति ॥ १२ ॥ उक्तञ्च यथासूत्रं दानं तपः ग्राहमनन्तं राक्षसं ने । अनन्तराक्षसीरात्रिस्तस्मा
 त्तां परिवर्जयेदिति ॥ १३ ॥ सतमेतन्महाहपपन्नं सान * दानतपः ग्राहं पुष्टि * राक्षसं नेरात्रि * राक्षसैरात्रि
 भवेति ॥ १४ ॥ राक्षसं नादानं * यारात्रिः साराक्षसीस्यात् * सानदानतपः ग्राहं * तां वर्जयेदिति उक्तम् ॥ १५
 इह च राक्षसी रात्रौ * ग्राहं न कर्त्तव्येति ॥ तेन राक्षसीतररात्रौ ग्राहं वर्ज्येति चोपपद्यते ॥ १६ ॥ यासारात्र
 सीकीर्त्तिता * तस्यां रात्रौ ग्राहं न कर्त्तव्येति * मन्वाहिविहितं ॥ १७ ॥ तर्हि सानञ्च किं राक्षसं नादानं
 रात्रौ न कर्त्तव्येति चेन्न * रात्रौ वर्ज्यं कथमयमादूष्य * ततो ययामात्सूत्रं विधानादेव ॥ १८ ॥ उक्तं हि पराश
 रेण * दिवाकरकरैः पूतेतोयेषां प्रशस्यते । अप्रशस्तं निशितानं राक्षसीरनाददं नात् ॥ १९ ॥ मरुतो वसवो
 वृद्धाद्यादित्याद्यादिदेवताः । सर्वे सोमेविलीयन्ते तस्मात्सोमं न दद्यात् ॥ २० ॥ महानिशाद्यदि श्रियामधम
 प्रहरद्वयं । प्रदोषपश्चिमीयामौ दिनवत्सूत्रानमाचरेत् ॥ २१ ॥ नमराक्षसं न कावेज्ञानं * कामां महानिशायां
 तर्हि विहितं * राक्षसं नादानं त्रमहानिषि * कामाज्ञानं न कर्त्तव्यमिति चेत् ॥ २२ ॥ कथं तर्हि वचनमिदं * हपप
 द्यते तद्वया * महानिशाद्यदि श्रियां * मधमप्रहरद्वयम् * तत्रज्ञानं न कर्त्तव्यं तिकामाज्ञानं नैमित्तिकाद्वेत् ॥ २३ ॥ इति ॥
 अत्रोच्यते धर्मविद्भिः * दिवलनामोक्तेन * यदिदं वचनं कर्त्तं ॥ २४ ॥ तेन कामाज्ञानं नैमित्तिकज्ञानाद्वेत् * नित्याज्ञानं
 किं महानिशायां प्रति * विधाते प्रातर्मध्याह्ने * नित्याज्ञानं हि विहितम् ॥ २५ ॥ प्रातः सन्ध्याग्निहोत्रादर्थं प्रातः *
 शानं पिब्यशादर्थं * मध्याह्नं शानं नित्यास्या * महानिशायाकिमर्थं * प्रसज्यते यन्निषिध्यते ॥ २६ ॥ महानि
 शायां नित्याज्ञानासम्भवा * तद्वचने कामाज्ञानं नैमित्तिकाद्वेत् * इति प्रमादपाठ एव श्रेयः ॥ २७ ॥ तच्च न बुद्धाकथितप्रमादौ
 ग्राहं * तेन महानिशायामपिकामाज्ञानं नैमित्तिकज्ञानं प्रतीयत इति ॥ २८ ॥ तत्र हि साधुः पाठः * स्तस्यां शानं न कर्त्तव्यं
 कर्त्तव्यं नैमित्तिकं रात्रेति ॥ २९ ॥ तत्र राक्षसं नादानं त्रमहानिषि * निशायां कामाज्ञानं नैमित्तिकं शानं न कर्त्तव्यं तेति
 वाङ्मये * शानं दानमित्यादौ ॥ ३० ॥ तथा च वारुणी महावारुणी * महामहावारुणी * महाजोष्ठादिषु
 शानं न महानिशायां * कर्त्तव्यं पराशरोदितं ॥ ३१ ॥ अप्रशस्तं निशितानं राक्षसीरनाददं नात् । इत्या
 प्रशस्तवचने न निन्दा * निन्दाविविधार्थं वर्ज्यं नार्थं कृता ॥ ३२ ॥ सष्टश्लोक्तं शानं दानं तपः ग्राहमनन्तं राक्षसं
 ने । अनन्तराक्षसीरात्रिस्तस्मात्तां परिवर्जयेदिति ॥ ३३ ॥ राक्षसं नादानं त्रमहानिषि * दानतपः ग्राहं पुरा
 सीवेला * तस्मात्सूत्रादिपुत्रा राक्षसं नादानं * दानं वज्रं वेदितव्यं विस्मितिः ॥ ३४ ॥ नमराक्षसं दानं तपः ग्राहं * मन
 राक्षसं नेदति * वान्तफलत्वाद्वाह * द्यं ने त्रमहानिषि ॥ ३५ ॥ यथानराक्षसीरात्रि * भवेति तर्हि ववा
 रात्रिषु * तत्तद्वत्फलत्वाद्वाह * त्रमहानिषि राक्षसी * वेलाभवति तद्वया ॥ ३६ ॥ स्कन्दपुराणे उक्तं * वरुणे न समा

बुक्तामधोऽप्यावयोदधौ । गङ्गायां यद्विभक्तं तस्यैव ग्रहयतेऽसमा ॥ १० ॥ ग्रन्थिचारुवसायुक्तासाधनपारणा
 कृता । गङ्गायां यद्विभक्तं तत्काठीमूयां पक्षैः समा ॥ १८ ॥ एभयोर्गङ्गासङ्गतस्य नो मतमिषा यद्वि । महाज
 हेतिसाक्षातात्रिकीटिङ्गलङ्घरेत् ॥ इति ॥ १८ ॥ ब्रह्मपुराणे चोक्तं यथा * महाजोष्ठान्तुयः प्रजापतः पुर
 योत्तमम् । विष्णुलोकमवाप्नोति मोक्षं गङ्गां मञ्जनादि ॥ ४० ॥ ऐन्द्रेण दृश्यमीव प्रजापतरे विस्तृता ।
 पूर्णमाशुशरैश्च महाजोष्ठो प्रकीर्त्तिता ॥ ४१ ॥ ऐन्द्रेण जोष्ठान्तुयः प्रजापतः * रोहिणीनक्षत्रमिति * महा
 जोष्ठो ज्ञाने नजोष्ठमाससि तिले भवेत् ॥ ४२ ॥ कश्चिद्वयस्वरैरेवेति न * पठित्वा पठति यथा ॥ ४३ ॥ ऐन्द्रेण
 यमीव प्रजापतरे विस्तृता । पूर्णमाजोष्ठमासस्य महाजोष्ठो प्रकीर्त्तिता ॥ ४४ ॥ अन्तर्जोष्ठं तद्वयं *
 जोष्ठे संवत्सरं नैवजोष्ठमासस्य पूर्णमा । जोष्ठो भवेत्तस्य महाजोष्ठो प्रकीर्त्तिता ॥ ४५ ॥ अन्तर्जोष्ठं
 चोक्तं यथा । इन्द्रोर्वचाथ वामेनैव चन्द्रोऽयं स्थितौ । पूर्णमाजोष्ठमासस्य महाजोष्ठो प्रकीर्त्तिता ॥ ४६ ॥
 इन्द्रोर्वचाथ वामेनैव चन्द्रोऽयं स्थितौ * मन्त्रमन्त्राधानं च तयोः * रेकश्चिन्नचतुष्टयं * चन्द्रोऽयं स्थितौ तद्वयं कथं स्थितौ ॥ ४७ ॥
 अन्तर्जोष्ठं योक्तं * ऐन्द्रे मन्त्रे यदाजीवस्तत्पञ्चदशैरेव । पूर्णमाशुशरैश्च महाजोष्ठो प्रकीर्त्तिता ॥ ४८ ॥
 इहयुक् चन्द्रमसोः * दृश्यं स्थितावपि महाजोष्ठो भवतीति चोक्तम् ॥ ४९ ॥ एवं ब्रह्मपुराणे चोक्तं * जोष्ठस्य एक
 दशमी सन्वत्सरस्य लोकाता । तस्यां भानं प्रकृष्येत्तद्दानं चैव विशेषतः ॥ ५० ॥ यां कोऽपि सति प्रापद्दद्यात्
 भोः स्थितोदकम् । उच्यते दशभिः पारैः च महापातकोपमैः । इति । ५१ । अत्र यां काश्चित्सति प्रापद्दद्यात्
 कथा * तडागाद्विजाः स्तिः कता * प्रसिद्धगङ्गायन्नादीनां गत * साम्प्रतिकनदीनां च संपहः कृतः ॥ ५२ ॥ नतु
 वलं गङ्गायां विवक्षिता प्रमादिनातु * गङ्गायां खायायते * अन्तर्जोष्ठं कलाशाने पि * दशपापक्षयापत्तिस्तन्नाशु ॥ ५३ ॥
 सति पदेन कलादेवार्द्धं * ब्राह्मणपुराणे च नदी * आनमभिप्रेति चोक्तं । ५४ । एकपक्षस्य दशमीजोष्ठे मासि
 जोत्तम । हरते दशपापानि तस्माद्दशहराच्यता । इति । ५५ । नेदं गङ्गामधिकृतोक्तं सर्वं स्यात् * भवनं दानं चानेह
 हरसंज्ञा कृता * हस्तायुक्तासादृशमो * गङ्गायां विशेषफला । ५६ । तदानीं गङ्गाभूलोकेत्वागम * लोके भगव
 यद्वयं * हरेता चानेनातासां * नदोना तदाविर्भावः । ५७ ॥ तद्वक्तं भविष्यपुराणे * जोष्ठे एकदशमं हस्ताय
 गेन जान्वही । हरते दशपापानि तस्माद्दशहराच्यते । इति । ५८ । अत्र दशहरेति भगवोरथ दश * हरालोके प्रख्या
 ता * दशहराशब्दं सानिस्तथैवात्र * भौमवारोक्तं इति । ५९ । जाह्नवीशब्देन नदा * न्तरवशादिति कृता * शब्देन
 चैव योक्तं । ६० । जोष्ठे मासि सति तदिह एकपक्षे दशमं * हस्तैश्चैलाभिरगमदियं जान्वहीमता लोकम् ।
 पापानां स्यात्हरति च तिथीसादृशेतां कृवायाः * पुनर्दद्यादपि यतः पुनर्बाजिमेधायुतस्य । ६१ । इति । इति व
 फलाद्वा भवान् चन्द्र * ग्रहणवत्कर्तव्यान्तु * कथं न स्यादिति चेन्न । ६२ । ज्ञानं दानं तपः श्राद्ध * मनन्तं राक्षसं ने
 इति फला * न्तरा ददन्नादनादत्रात्रिः शानादिषु बज्रतयोक्ता । ६३ । राक्षसेलायाः सर्वकर्मसु * गह्रितत्वात्त
 नादिषु * वज्रं नक्तं च विभिः । ६४ । तत्र चन्द्रग्रहणकालां रात्रिं * राक्षसीविलास्यात्तया * द्राक्ष्यं नादनात् * महाज
 यिज्ञाननिधिः * चक्ष्मातयानां वज्रपायाः । ६५ । तथा च ज्ञानविधौ यो यो वाच * णादियोगः पाकोऽभिहित
 ससंयोगो महानिषायाय च न * जिनकाये * यो महानिषिज्ञाननिषिधात् । ६६ । एष महानिषिज्ञानमतिविधौ * गङ्
 थायानां तन्मन्त्रविधिज्ञानविधानात् । ६७ ॥ यथा पराशरेणोक्तं * मन्त्रस्तं निषिज्ञानं राक्षसीनां ददर्शना * इति

आनी शङ्कायाः * सवदावनसक्तं तदयथोच्यते । ६८ । आदिपर्वणि महाभारते उक्तं * सर्व एव यमः कालः सम्मो
 यः समस्तथा । सम्मो जनस्तथा पापं ज्ञानादौ जायते जीजवे । ६९ । ब्रह्माण्डपुराणे चोक्तं * दिव्यरात्रौ च सन्ध्यायां
 प्रजायां च विशेषतः । सत्त्वाश्रमे धनं पुण्यं च पुण्यं तातकलै रिति । ७० । अथैवं ग्रहणे * चानादिकस्यो * यो
 कर्त्तव्यं तत् * कथं विष्णु उक्तः । ७१ । चन्द्रकोपरागे नो भौयात् * ज्ञात्वा च तयो रक्षीया * दक्षतयो रक्षं गतयो * ह
 ज्ञात्वा चापरेऽपि । ७२ । इति । तत्रे दं चै यः ज्ञानदानादिकं * न कुर्यात् सोऽपि न * ग्रहणकालेऽद्यात् । ७३ ।
 प्रापस्तम्बो नाभिहितं * मृतके सृ तके चै व न्नीते श्रमिभास्करे । हस्तिच्छायायां घोम उक्ते पापः स दुष्प्रभो भवे दिति
 । ७४ ॥ तर्हि प्राक्सोमार्कं ग्रहणादद्यात् * न ह्यराज्यं दर्शनं * ज्ञानदानतपःप्राप्तौ न भिन्नन्तु * फलत्वात्तत्का
 शालिका * रात्रिर्न राक्षसीयथा ॥ ७५ ॥ तथा गौहिरण्यभूमिकन्यादीनां * दानमप्यमहाफलत्वा * द्राक्ष्यते प्रतिषे
 धे न स्यात् ॥ ७६ ॥ नैव राज्यं दर्शनं हि * सूर्या ग्रहणे दिवसे * चन्द्रग्रहणे रात्रौ नियतमेव * ततो रात्रौ चन्द्रग्र
 हे * दानदानादिविधानं ॥ ७७ ॥ तथा खलयश्चादिकं रात्रौ वैव * नियतं ते न भूगौहिरण्यादीनां * सर्वेषां दानं
 रात्रौ विधीयते न * खलयश्चादिभ्योऽन्यददानमिति ॥ ७८ ॥ उक्तं हि पराशरेण * खलयश्च विवाहश्च * संक्रान्तौ
 ग्रहणेऽपि च । ग्रहणं दाननेतेषु नानागतेति विनिश्चयः ॥ इति ॥ ७९ ॥ एषु खलयश्चादिषु * दाने रात्रिर्न राक्ष
 सी * वेला भवतीत्येते भ्योऽन्यत्कर्त्तव्यं * दाने रात्रौ राक्षसी वेला स्यात् ॥ ८० ॥ तर्हि तपश्चक्रं राज्यं * दण्डं नौ दानम
 रात्रौ * न कुर्यात् तत्र शिवरात्रि * व्रतादिकं तपो रात्रौ * कर्त्तव्यं तथैव कथ्यते पदार्थे ॥ ८१ ॥ तत्रोच्यते धर्मविद्धिः * खल
 यश्चादिपुरातनौ * दानवद्विषेष्वाभिधानात्तपश्च * शिवरात्रि व्रतादिकं * रात्रौ वैवोपपद्यते ॥ ८२ ॥ यस्यायस्याहि
 दे वतायाः प्रजादि * तपो रात्रौ यस्मिन् यस्मिन् * काले विहितं सकालं * सस्यास्तस्या देवतायाः प्रजादौ दे वानराक्षसः
 ॥ ८३ ॥ शिवरात्रि व्रतविधिः * रुक्मो भविष्यपुराणे * तदयथा व्रतं दर्शयते ॥ ८४ ॥ पुरा कौलासशिखरे सर्वरत्न
 विभूषिते । इत्याद्यानन्तरं तत्र ॥ ८५ ॥ उवाससचिरं प्रीतो भवो गिरिजया सह । उखीपिता कदाचित्तु देवो
 प्रपञ्चश्चरम् ॥ ८६ ॥ कर्मणा केन भगवन् व्रतं न तपसापि वा । धर्मायैकममोक्षाणां हेतुस्तं परिहृषासि ॥ ८७
 इति देवाय चः श्रुता भगवान् प्रपञ्चोऽब्रवीत् । फाल्गुणे कृष्णपक्षस्यातिथि स्याच्चतुर्दशी ॥ ८८ ॥ तस्याया
 प्रमथो रात्रिः सोच्यते शिवरात्रिका । तत्रोपवासं कर्त्तव्यं प्रसादयति मां ध्रुवम् ॥ ८९ ॥ नक्षत्रे न नमस्कृत्य न ध
 मं न चार्चयन् । पुष्यैस्तथानक्षत्राभिर्यथा तत्रोपवासतः ॥ ९० ॥ त्रयोदश्यां कृतस्नानो ब्रह्मचारी समाहितः ।
 निशमिष्ये हविष्यं वासकृद्भुञ्जीत नानाया ॥ ९१ ॥ मन्त्रा मन्त्राणां द्राक्ष्यते तस्य ण्डले कथ्ये । रात्रिं शेषे स
 वायक्यया द्वावशकं ततः ॥ ९२ ॥ सन्ध्यास्तपास्य विधिवद्विलु पत्रानुपार्जयेत् । एकतः सत्सु पुष्पाणि विलु
 प्य तथैव तः ॥ ९३ ॥ मणिकृता प्रवालं सखणं रत्नादिभिस्तथा । न तथा जायते प्रीतिर्विलुप्यैव यासम ॥ ९४
 ततो रात्रौ प्रकुञ्ची तममपीय न तत्परः । न द्यादौ स्थण्डिले वापिलिङ्गे वा स्थावरे चरे ॥ ९५ ॥ ग्रहरे ग्रहरे स्नानं
 प्रजाचै व विशेषतः । उष्ये न प्रथमे स्नानं दधार्चं वदिनीये ॥ ९६ ॥ तृतीये तु तथा जपे न चतुर्थे मधुना तथा । पञ्चरा
 त्रविधाने नमः सप्तम्ये ण चै व हि ॥ ९७ ॥ प्रजाये च तत्रोक्तो * त्रयीतादिभिर्न रः । अपरे ह्युस्तथा विप्रान् समभक्तान्
 कुरुतान् ॥ ९८ ॥ भोजयिष्यात्तथा भ्रातृपात्रेण स्वयमाचरेत् । एवमेव व्रतं दे वीममपीति कर्त्तव्यम् ॥ इति ॥
 तत्रोच्यते ग्रहरे रात्रौ * शिवरात्रिस्तथा विधानं * ज्ञात्वा तत्रे राक्षसी कर्त्तव्या रात्रौ ॥ ९९ ॥ नन्वत्र

ततश्चैव रात्रादधोदाहाया*साचतुर्दशीयस्यां रात्रौ * लोकेऽस्यतेनर*स्तस्यां रात्रौ व्रतं कुर्यात् ॥ ११२ ॥ तत्
 पूर्वा रात्रादूर्ध्वं चतुर्दशीयस्यां साचतुर्दशीयस्यां रात्रौ * लोकेऽस्मिन्ऽप्यतेनर * स्तस्यां रात्रौ व्रतं कुर्यात् ॥ ११३ ॥
 इत्यथ रात्रेः पूर्व प्रहरद्वय*व्यापिनीचतुर्दशीचे*दथवामधामयाम * द्वयव्यापिनीस्यादथवा* शेषयामद्वयव्यापिनी
 ॥ ११४ ॥ तदातस्य रात्रौ शिव*रात्रिव्रतं नरः कुर्यात्*दितिलयः पञ्चाङ्गता* ईमानसंहितायां ॥ ११५ ॥ भवि
 ष्यपुराणे पुक्तं * अर्द्धरात्रात्पुरस्तात् जयायोगो भवेद्यदि । पूर्वविद्धैव कर्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियैः ॥ इति ॥
 ॥ ११६ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे चोक्तं * जयन्ती शिवरात्रिश्चकार्या भद्राजयान्विते । कृत्वा पञ्चमं तिथ्यन्ते मध्ये कुर्या
 क्षपारणम् ॥ इति ॥ ११७ ॥ तर्हि चार्द्धरात्रात्परं जयायोगो * यद्विज्ञातदाकिं नर * दिनेऽभावस्याविद्यायां *
 चतुर्दश्यां व्रतं कुर्यात् * दितिवेत्सयामेवैतत् ॥ ११८ ॥ तदाहिरात्रेः शेषयामद्वय * व्यापिनीचतुर्दशीयन्मवति*
 परदिने तु रात्रे याम * द्वयव्यापिनीचतुर्दशीयन्मवति ॥ ११९ ॥ तर्हि कथं चतुर्दश्यां परदिने * पारणं सम्भवति
 नीतमीये पि*ङ्गाक्तं चतुर्दश्यां पारणं तदुच्यते ॥ १२० ॥ दिनमात्रप्रमाणेन याचुरात्रौ चतुर्दशी । शिवरात्रिस्तु सा
 शेषयाचतुर्दश्यान्तु पारणमिति ॥ १२१ ॥ सप्तमं तदधत्तदिनमात्रसः * यत्प्रमाणं तत्प्रमाणं युक्ता रात्रौ * चतुर्दशीतत्र
 पर*दिने चतुर्दश्यां पारणं ॥ १२२ ॥ दिनमानप्रमाणाद्भूता रात्रौ चतुर्दशीयत्र*तत्र चतुर्दश्यां न पारणं कर्तुं * तत्रा
 भावस्यायामेव ॥ १२३ ॥ एतदभिप्रायेणाकन्द*पुराणे पुक्तं तदुच्यते * ब्रह्माण्डोदरमधोऽ * यानि तीर्थानि सन्ति
 वै । पूजितानि भवन्तीह भूतानां पारणे कृते ॥ इति ॥ १२४ ॥ एतेन चतुर्दशीचेत्परदिने * वर्तते तदुत्तामङ्गलपार
 णं * न कुर्यादिति स्थापितं भवतीति ॥ १२५ ॥ लिङ्गपुराणे यथोक्तं * शेषार्द्धरात्राद्यत्र * जयापूर्व*ऽह्नि तत्र ॥
 शिवरात्रिव्रते भूतां कामविद्धां विवर्जयेत् ॥ इति ॥ १२६ ॥ इत्यथ मन्वानि शानात्तदेव ल*प्रेताप्याह * समप्यवचनाभावात्*
 नापि पदोक्तव्यापिने वना गति ॥ १२७ ॥ एवमपि जम्बाश्रमा * कृष्णाश्रमायां महा*निशानराक्षसीरात्रि*र्भवति वि
 शेषवचना*त्तदुच्यते ब्रह्मपुराणे ॥ १२८ ॥ अथ भाद्रपदे मासि * कृष्णाश्रमां कलैश्चुगे । अष्टाविंशतिमेजातः कृष्णो
 सोदेव कीर्तितः ॥ १२९ ॥ विष्णुपुराणे अपोक्तं * भाद्रपदकाले च नभसि कृष्णाश्रमां महानिशि । उत्पत्त्येह नवमाश्रमं सृजति
 स्वमवाप्ससीति ॥ १३० ॥ संशयसावकिं भाद्रे * कृष्णाश्रमां वासुदेव*कृष्णोऽङ्गाजयताथयारणे कृष्णाश्रमां
 महानिष्ठाजतः ॥ १३१ ॥ उच्यते भाद्रपदे मासीति गौण*भाद्रेया कृष्णाश्रमो सा*हृद्यश्रावणे कृष्णाश्रमोतीति नास्ति
 दक्षिरीयः ॥ १३२ ॥ विष्णुपुराणे महानिष्ठाति विशेष्टिगोक्तत्वा * ब्रह्मपुराणे पितृया वगस्तातवाम ॥ १३३ ॥
 यदापावरोहिणी शुक्लाश्रमी*नोक्ता तया पादादि पुराणे विष्णुधर्मोत्तरे चोक्तत्वात् * रोहिणीयोगउन्वेयः ॥ १३४ ॥
 तदुच्यते प्रदर्शयते * रोहिणीसंहिताकृष्णां मासि भाद्रपदेऽश्रमी । सप्तम्या चार्द्धरात्राधः कलयापि यदाऽभवत् ॥ १३५ ॥
 तत्र जातो जगन्नाथः कौस्तुभो हरिरीश्वरः । तमेवोपवसेत्कालं तत्र कुर्याच्च जागरम् ॥ १३६ ॥ इति । अत्र
 भाद्रपद इति गौणे भाद्रपदे मासि * रोहिणीसंहिताकृष्णाश्रमीतिथिः * सप्तम्यां विशिष्टा यदा * हरात्राधः कल
 यापि ॥ १३७ ॥ पूर्वा रात्रात्तत्रात्यन्तकलयाविधि * श्रावणे चोत्तमां जगन्नाथो * हरिरीश्वरः कौस्तुभो कृष्णो
 जातः ॥ १३८ ॥ एष कृष्णाश्रमजन्मकालस्तत्र*नराणां क्रियाविधानं * महर्षिभिर्वाचस्पत्यादियोग* विशेषफलविशे
 ष ॥ १३९ ॥ दिवा च भूभिः पञ्चाङ्गविहितं * नामविशेषश्च कृतः * क्रमेण तत्प्रदर्शयते ॥ १४० ॥ भविष्य
 पुराणे वाचपुराणे च * रोहिणीसंहिताकृष्णाश्रमीति चोत्तमां जगन्नाथो * अर्द्धरात्रादधोऽर्द्धं कलयापि यदा भवेत् ॥ १४१ ॥

जयन्तीनामसप्तमीसम्पापप्रणाग्निनी * इत्यमसप्तमीतिनोक्तं * तत्रजातो जगन्नाथ * ॥ १६२ ॥ इतोपिनोक्तं ते
 नाथ * कृष्णसप्तमीपदेयः * कित्तयसामष्टमां स * कृष्णो जोरस्तस्याग्रयं * संश्रविशेषोपदेयः ॥ १६३ ॥ साकृष्ण
 सप्तमिर्नय * मीदृषदेमामिकृष्णा * एमीयदारोहिणीसहितैरक्षरात्वादधज्जैक * यापिकलयाशुता
 सात् ॥ १६४ ॥ तदासाष्टमीजयन्ती * नामप्रोक्तासम्पापप्रणाग्निनोसभवति ॥ १६५ ॥ नवरोहिणीरहिता *
 तयाग्रदासप्तम्या * युक्ताऽयवानयुक्तापे * तदारोहिणीयुक्तासा * त्वर्द्धरात्वाद्भीमा * चेत्तदाजयन्तीनामसप्ता
 ॥ १६६ ॥ यदिपूर्वार्द्धरात्रव्यापिनोभद्रा * शेषा रात्रौष्टमीसात् * परदिनेचपूर्वार्द्ध * रात्रगान्धेयाद्धरात्रगामि
 नोमसात् ॥ १६७ ॥ तदानजयन्तीनामसाष्टमीसात् * यदापरदिनेऽर्द्धरात्रादध * ऊर्ध्वकलयापिशुक्ताभवति *
 तदापराहजयन्तीनपूर्वार्द्धे ॥ १६८ ॥ स्वन्दपुराणे निरुक्तिरुक्तायथा * जयं पुनरुच्यते । जयन्तीतिततो
 विदः ॥ १६९ ॥ नकरोति यदाविशोर्जयन्तीसंज्ञकं व्रतम् । यमसंवयमापन्नः स हतेनारको वायाम् ॥ इति ॥
 ॥ १७० ॥ ऊष्टय देवकोसू नो जयन्तीसंज्ञकं व्रतम् । कतिवर्षमावेन भक्त्या भक्तजनैरिह ॥ १७१ ॥
 अर्च्यन्ति नरयथाति यावदिन्द्राश्चतर्द्वयम् । इति जयन्तीत्यागे दोषो नष्टः * तद्वातिरिक्तायास्त्यागे ॥ १७२ ॥ यथ
 विश्वकर्मांतरे * अर्द्धरात्रौ रोहिणां यथा कृष्णाष्टमीभवेत् । तस्यमभार्चनं सौरेरहन्ति पापं विजयजम्
 ॥ १७३ ॥ सोपवासीहरेः प्रजामृत्वा तदनसौर्दति ॥ १७४ ॥ जयन्त्यां पूर्वविद्याया उपवासं समाचरेत् । तिथ्या
 न्त चोत्तमवान्ते च व्रतौ कर्त्तव्यं तपारणम् ॥ १७५ ॥ जयन्तीमिव गतिशकार्या भद्रा जयन्तिने । कृत्वोपवासं ति
 थान्ते मध्ये कुर्यान्नपारणमिति ॥ १७६ ॥ यच्च कश्चित्प्रमादी * वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमीसंहिताष्टमी । सा सप्तमी
 पितृकर्मत्रयसप्तमीसंहिताष्टमीति ॥ १७७ ॥ अविद्याया तु सप्तमीयां जातो देवकनन्द इति तां ह ॥ १७८ ॥ तदना
 र्धत्वादग्रार्द्धा * सप्तमीसंहिताष्टमी * तस्यापुनरुक्तत्वात् ॥ १७९ ॥ आदिपुराणविष्णुधर्मोत्तरोक्त * रोहिणीसहि
 तेतिवचननिरोधात् ॥ १८० ॥ विनाजयन्तीमपि च यत्प्रोषा * स्वन्दपुराणे चोक्तं ॥ १८० ॥ सप्तमीसंहिताष्ट
 म्यास्तु भूवादिजोचनम् । प्राजापत्यादित्येऽह्नि च उक्तं भवेदयदि ॥ १८१ ॥ तदाष्टयामिकं श्रीयं प्रोक्तं वासा
 दिभिः पुरा । तदयथाः * उक्तं नाष्टययुक्तासासम्पूर्णष्टमीकृता । किं पुनर्नवमीयुक्ताकलकोट्यास्तुक्तिदा ॥ १८२ ॥
 प्राजापत्या रोहिणीनक्षत्रं * पूर्वदिने भूवादितीयेऽह्नि * सप्तमीसंहिताष्टमां * उक्तं नक्षत्रमपि दक्षितं भवेत्
 ॥ १८३ ॥ तदातद्दोहिणीनक्षत्रं * उक्तं नक्षत्रं कालस्थितम् * प. ए. ग. मि. क. र. म्. ग. * श्रीयं तस्मिन् नक्षत्रप्रवासादिः
 ॥ १८४ ॥ साचाष्टमीवर्त्तनापि विमिश्रा * खल्वर्द्धरात्रव्यापिरोहिण्यास्तु * युक्ताऽह्नि तदासप्तम्युक्तं * कालापिस
 म्पूर्णष्टमीभवति ॥ १८५ ॥ नवमीयुक्तापुनः किं स्यादयत्तु कलकोट्यास्तुक्तिदासा * एमीभवतीति चेयं ॥ १८६ ॥
 इति कृष्णजम्बुकालाद्धरात्रयोगोयस्यास्त्येवोरोहिणावा * मिथः स युक्तायास्तस्याः प्राधानम् । ॥ १८७ ॥ इति
 वमह्वरात्रव्यापिनैव * रोहिण्यायुक्ताष्टमीनवमीसं * युक्तापि याह्नानसप्तमीयुक्ते * तां वाचपद्यपुराणे पिथया
 ॥ १८८ ॥ पूर्वविद्याष्टमीयादुत्तरे नवमीदिने । उक्तं नक्षत्रं युक्तासासम्पूर्णष्टमीकृता । ॥ १८९ ॥ कलाकाष्टा
 तापि यदा कृष्णाष्टमीतिथिः । ऋतुशुक्लानवमासापाह्नीनसप्तमीयुता ॥ १९० ॥ अत्र ऋतुयुक्ते तिनृपठित्वा कश्चित्संयु
 क्तारोहिणी * तिथेश्च इति व्याचष्टे । ॥ १९१ ॥ यद्यर्द्धरात्रव्यापिन्या * रोहिण्यायुक्ता भवेत् * तदापूर्वदिने व्रतक्रियाकार्या
 ॥ १९२ ॥ जयन्तीयोगकारेऽह्नि * जम्बाष्टमीव्रतकालो * उक्तः * चैत्रसर्वा गौण * उक्तं हि वसिष्ठे नृप्या ॥ १९३ ॥ अष्टमीरोहिणी

क्तानिश्चयं यदिष्टाते । सखाकावेप्रतेसमः । तन्मजातोहरियतः । इति । ११४ । गोणिकावेरोहिणी शुक्रायाम्
 राधा * आष्टमां पवासादि * क्रियाचवावस्थापिता । ११५ । ऋतुयोगे दर्शितारोहिणी विना * पुष्यपवासादि क्रमं
 ११६ । दिवावायद्विवारातीनास्ति वेद्रोहिणीकला । रात्रियुक्तां प्रज्ज्वीतविशेषेणेन्दुसंज्ञामिति । ११७ । अनेन्दु
 युतामिनानेनशेषा । रौतगामिणीमेवाष्टमीमिति * आपितपूर्वाक्षरात्वे चन्द्राभावात् । ११८ । नारदसं
 हतायाश्च * उपोषाजन्मचिह्नानि कर्माङ्गागण चयः । अक्षरावयुतष्टमांसोऽश्वमेधफलं लभेत् । ११९ । यथाभ्य
 स्तेनचेन्दुशुश्रूषी * भवतितदेयं वावस्थावकृता * वसिष्ठपैठोनसिप्रभृतिभिः ॥ २०० ॥ कृष्णाष्टमी कन्दपष्ठो
 ष्वरात्रितुर्दृष्टी । एताः प्रवृत्ताः कार्यास्तियन्ते पारणं भवेदिति ॥ २०१ ॥ देवलोक्तान्त्ययथा * उपवासो
 सर्वेषु पूर्वाह्णे पारणं भवेत् । अनयातु फलसंग्रहं धर्ममेवोपसर्पति । इति ॥ २०२ ॥ तर्हि यदिष्टदिने *
 प्रसीसंहिताष्टमी * सर्वरौतवगपिनी भूत्वा प्ररदिने कृत्तादिक्रियतु * कालं वन्तते नाधिकं ॥ २०३ ॥ रोहिणीच
 र्वाक्षरावमूर्त्ता * वषेष्टवर्त्तमाना परदिने साध्याम * रात्रादुहर्त्तते ॥ २०४ ॥ तदातिथिभान्ते पारणं त
 देने * कथमपपदाते उक्तं हि भविषी * विष्णुरहसो चतद्वयथादर्शते ॥ २०५ ॥ अष्टमामयरोहिण्यं न कर्मात्
 रणं कर्त्तुम् । हन्यात्पुनः कृतं कर्म उपवासांजितं फलम् ॥ २०६ ॥ तिथिरष्टयुगं हन्ति न चतस्रश्चतुर्गुणम् ।
 स्यात्पयव्रतः कर्मातिथिभान्ते तु पारणमिति ॥ २०७ ॥ सतामेतत्तिथिभान्ते तु पारणं * मिति तिथ्यन्ते न पार
 णं भान्ते च * पारणं न च यद्वन्दसमासात् ॥ २०८ ॥ अनयानारदीयवचनेन * सहविरोधस्तद्वयथा ॥ २०९ ॥
 यथिनचक्रसंयोगे उपवासाद्यदाभवेत् । पारणन्तु न कर्त्तव्यं यावन्नैकसमसंक्षयः ॥ २१० ॥ सांयोगिकेव्रते
 मीयदोकोपिविद्युज्जाते । तत्रैव पारणं कर्त्तव्यमिति वेदविदो विदुः । इति । २११ । एवमेवोक्तं तद्वयथा * जय
 थां प्रवृत्तिविद्याय उपवासं समीचरेत् । तिथान्ते सोत्सवन्ते च व्रतौ कर्त्तव्यं पारणमिति । २१२ । तर्हि न चतस्र
 योगे * कथं तिथिचक्रावेपारणं पप * पदाते नारदीयोक्तेन । २१३ । सतामेतत्पूर्वविद्यायां जयन्त्यां * तिथान्ते पा
 णं सान् * न चान्ते पूर्वयाचाविद्यायां मध्ये सतां सरोहिण्याह । २१४ । यथिनचक्रवियोगे * पारणमिति नावदीया
 प्रप्रायो * यदि सप्तमी शुक्लाष्टमी रोहिणी * चर्यात्तदा तद्विनमृषोऽप * दिने त्वर्वाग्यामरात्रा * दयदितिथिभ वियोग
 गत । २१५ । तदा र्वाग्यामरात्रा * पारणं कर्त्तव्यं (दयदार्त्वा * ग्यामरात्रादाहाराह * काले लसति तिथिभ * वियोगो न
 वेत्तदा * परदिने पारणं कर्त्तव्यम् ॥ २१६ ॥ अर्वाग्यामरात्रा किमोजनविधि * रक्तः कातयायने न यथा * ॥ २१७ ॥
 निभिर्हिरण्यमूक्तं * विप्राणां मर्त्यानां नितम् । अहनि च तथा तमसि * नगां सार्द्धं प्रहरयामान्तः । इति ॥
 २१८ । प्रातःकालमारभ्याह्निसाह * प्रहरदयामान्तरे * प्रथममशनं पुन * स्तद्वधिसाह प्रहर * दयामान्तरे चा
 नम् । २१९ । इति प्रातःकालावधि * पञ्चप्रहरमधो हिरण्यनपुक्तमिति वदन्ते प्रातःकालं दर्शितं तत् । २२० । तथा चोक्तं तद्वयथा
 यथा लघोयं दामो दीनचक्रस्यान्त एव वा । अक्षरात्वेऽथवा कर्मात् पारणन्तु परेऽहनीति । २२१ । यदातिथ्युक्त
 मीदो * भिक्षतानतु योग * स्तदातिथेरन्ते पारणं कर्त्तव्यम् । २२२ । यदि मे दीनस्य द्योगस्तु साक्षदा * तिथे
 न्ते न चतस्रं ज्ञान्त्यस्य * त्वष्टः पूर्वं सात्तसाह * पारणं कर्त्तव्यमिति । २२३ । अथ तिथेर्वानचक्रस्य वास्तव्ये * द
 ग्यामरात्रादाहारकाला * दुर्गमक्षरात्वे सात्तदा * परेऽह्नि पारणं कर्त्तव्यम् । इति । २२४ । एवमेव हि देव
 पोक्तं * उपवासो सर्वेषु पूर्वाह्णे पारणं भवेत् । अनयातु फलसंग्रहं धर्ममेवोपसर्पतीति * वचनं विवक्ष्यती

[84]

नपेदृश्रियो होमोलोकि कोऽभौ विधीयते । नदर्शेन विनाशमाहिताग्नेर्हि जन्मनः ॥ २८२ ॥

नपेदृश्रियोऽतिशयोक्तिः ॥ २८२ ॥ अग्नेः होमयमाभासो तानेन तद्विहितपितृव्याङ्गं भूतो यो होमः स न * लौकिका
भौ विधीयते * आहिताग्नेर्हि जन्मनो माहात्म्यादेः * दृश्यं आहं विनाऽपरं * आहं भविष्यति ॥ २ ॥ दृश्यं आहं
नष्टवान् आहं अधिकारो नास्ति तस्माद्दृश्यं आहं * यथा कुर्यात्तथा नाश्राङ्गं कुर्यात् ॥ १ ॥ कश्चित्प्रमादीव वाच
ते * आहिताग्नेर्हि जन्ममावस्यामाह * वातिरेकेण कुर्यात्पक्षे * दृश्यमादौ प्राह नैव विधीयते ॥ ४ ॥ तन्ममवादि
श्राधानां * प्रतिषिधापत्तौ तेषां मपि कुर्यात्पक्षे विधेः * तस्मात्तानां प्राह कुर्यात् ॥ २८२ ॥
नष्टपात्रं वा श्रुत्वा मन्त्रं हमिति * यदुक्तं तन्नोपपद्यते उक्तं हि * श्राद्धं कृत्वा मैथुनं वज्रं धेदिति । १ ॥ तत्तत्तानप
तात्प्रसङ्गः स्यात् * तेनपितृणां कृतिर्न * सम्भवतीत्यत आह * यदेवेत्यादिकल्लोकं ॥ २८३ ॥

यदेव तपं यतः पितृन्स्त्रात्वा द्विजोत्तमाः । तेनैव कृत्स्नमाप्नोति पितृयज्ञक्रियाफलम् ॥ २८३ ॥

हे द्विजोत्तमा माहात्म्या * विधिनां स्रात्वा द्विजोयत् * पितृन् द्विजस्तपयति ॥ १ ॥ तेन तपणेन पाञ्चयज्ञिकं *
पितृयज्ञक्रियाफलं * कृत्स्नमाप्नोतीत्येषा पाञ्चयज्ञिक * मन्त्रं हमितास्यापवादः ॥ २ ॥ प्रमादीव पाञ्चयज्ञिक
श्राद्धस्यासम्भवे विधिरयमिति प्राह * तन्न कृत्स्नमिति वचनात् ॥ २ ॥ २८३ ॥ वसूनि तगादि ॥ २८४ ॥

वसून्वदन्ति वै पितृन् रुद्रांश्चैव पितामहान् । प्रपितामहांश्चादित्यान् श्रुतिरेषा सनातनी ॥ २८४ ॥

पितृनितादिव इव न पिता * दीनां भ्रातृगणस्यापि * पितृत्वाद्भिप्रायेनेति ॥ १ ॥ २८४ ॥ इह श्राद्धकल्पे
ऽवक्तं * यावच्छ्राद्धमपतिप्रदं वादव * मतं तस्मादवतत्तत् * सत्त्वं विष्णुं तद्वत्तं मया बलिखाते ॥ १ ॥ तद्वथाविशु
नाप्रोक्तं ममावस्यास्ति स्रोऽष्टका * स्ति स्रोऽन्वष्टकामाघौषौष्ठं दुर्द्ध * कृष्णावयोदशौत्रीहि * पाकयतपाकोचेति ॥ १
एतां स्वश्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः । श्राद्धं नैतेषु कर्षाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ २ ॥ अत्र मावस्याः
कर्षाण्यष्टकास्ति स्रोऽष्टका * स्ति स्रोऽन्वष्टकाः याक्रमां संपूर्णः * प्रौष्ठ्याः पूर्णिमायाः * ऊर्ध्वं मपरपक्षमाघौषौष्ठयोदशौ
॥ १ ॥ त्रीहिपाकोनवाश्राद्धं * यवपाको यवश्राद्धमिति * ततो नित्याः श्राद्धकालाः * प्रजापतिना ब्रह्मणीकः
॥ ३ ॥ अमावास्याश्राद्धं च विष्णुना * अथ श्राद्धे पक्षपूर्विकाः * ब्राह्मणान्निमन्त्रये * द्वितीये हि शुक्लपक्षस्य
वर्षादे ॥ ४ ॥ कृष्णपक्षस्यापराह्णे * विप्रान् ब्रह्मणान् स्वाचान् तान् * यथा भूयो विदुः क्रमेण * क्रमोत्तरे वासने प्रपश्ये
यत् ॥ ५ ॥ तौ द्वौ वै प्राह्णौ च खौ किमौ * त्रींश्च पितॄन् उदङ्मुखान् । एकैकं भयवत्वा ॥ इति ॥ ६ ॥ आमाश्राद्धे शुक्ल
मेषु च * प्रथमपञ्च * नामिन् कृत्वा * पञ्चश्राद्धेषु मध्याह्नपञ्चकेन * अमावास्यासूक्तमपञ्चकेन ॥ ५ ॥ आग्रहायणाजने
मष्टकाश्चक्रमेणैव * प्रथममध्याह्नोत्तम * पञ्चकैरेव श्राद्धं च ॥ ६ ॥ ततो ब्राह्मणाश्चातः * पितृनावाहये

दप*यास्ववशादितिग्राह*मिषु कर्त्तृ न्यायधाना*नपसार्था तिलै र्थाव*धानानां विसर्जनं कृत्वा ॥७॥ एतदपि
 मर्त्त्यास्तान्*यमायसन्त्वे तद्ग*पितररतावाहनं कृत्वा ॥ ८ ॥ कृतमित्तमिष्ये गगन्मोदकेन*यासिष्ठन्ता*तागाव*
 इति यन्मे मातेति च*पादं निर्व्वृत्ता निवेदा ॥ ९ ॥ अर्घा कृतानिर्व्वेदाचाहयेपनं*कृत्वा कृतमित्तवस्त*प्राप्त्यार
 धूप*दौपैर्यं श्राव्यताविप्रान्समभार्य ॥ १० ॥ एतदु अन्वमादीया*दितोरावसवइति वीर्यागनी* करवाणी
 ताक्तातत्क*विमैः कृत्वा कृत्याकृतित्वयं ददात् ॥ ११ ॥ येमामकाः पितरएतहः* पितरोऽयं यश्चे इति च*हविरहम
 न्न*कृत्वा*यथोपपन्नेषु पात्रेषु ॥ १२ ॥ विषेणादजतमये पद्मं नमी*विप्रैर्भादेभेभाइति*अन्वमादौ पाङ्क*छत्र
 योर्निर्व्वेदेत् ॥ १३ ॥ पित्रे पितामहाय*प्रपितामहाय चना*मगोत्राभागादङ्ग*छत्रेषु ॥ १४ ॥ तददत्तुं ब्रा
 ह्मणे पु*यन्मे प्रकामाश्चोरात्रे*यद्द*कृत्वा दिति जपे*दितिहासपुराणधर्मशास्त्रेषु ॥ १५ ॥ उच्छिष्टशनिधी
 च*दक्षिणापेषु*दर्भेषु*प्रथिवीदक्षीरक्षितेतां कं पिण्डं पित्रे निदध्यात् ॥ १६ ॥ अन्तरीजं दक्षीरक्षिताइति* द्विती
 यं पितामहाय*दौर्दक्षीरक्षिताइति* तृतीयं प्रपितामहाय ॥ १७ ॥ अत्र पितरः प्रेता इति वामोदेयं*वीरान्न
 पितरो धन्तइत्यन्*पितरो मां दधधं*यथाभागमाध्यायधु मिति*दर्भमूलेन करघर्षणम् ॥ १८ ॥ जर्ज्वहन्ती
 रित्यनेन*सोदकेन प्रदक्षिणं*पिण्डानां विकरणं सेचनं कृत्वा ॥ १९ ॥ अर्घा पुष्पवृक्षपदोप* उपेनास्मादिभक्ष्या*भो
 जातिचनिर्व्वेदे*ददकपात्रेषु मधु*घृततिलैः संयुक्तञ्च ॥ २० ॥ चरद्गुलाग्रयुक्तावदन्तरा*स्त्रावदधः*स्त्रातावित*
 स्त्रायतास्त्रिभुक्तः कर्षुः कर्षा ॥ २१ ॥ तत्कर्षुं समीपं चाग्नित्रयं नपसमाधाय परि*स्त्रीयार्तवै कैंकणि*न्याकृतित्वयं शुभ
 यात् ॥ २२ ॥ सोमाय पिदमतेस्वज्ञानमः*अन्येकवावाहनाय स्वधानमः*यमायाङ्गिरसे स्वधानमः ॥ २३ ॥ अन्वदधि
 धत्तमधु*मांतीः कर्षुं त्रयं पर*यत्वे तदिति जपेत् ॥ २४ ॥ शुक्तवत्तु ब्राह्मणे पु*हप्रिमागतेषु मांसे * ग्रंथे तान् स
 हय*मभुजाः न्न विकिर* उच्छिष्टप्रतः कृत्वा ॥ २५ ॥ हप्रामवन्तः सम्पन्न*मितिष्टुः ददुःछत्रेषु प्राचमनं*मादौ
 दत्वा ततः पाङ्क*छत्रेषु दत्वा ॥ २६ ॥ ततश्च छत्रं प्रोक्षितं*मितिष्टुः ददुःछत्रेषु सम्प्राप्ता*दर्भपाणि सत्त्वं कर्षात् ॥ २७ ॥
 ततः प्राङ्ग*छत्राय तोयस्ते नामेति*प्रदक्षिणं कृत्वा प्रेतञ्च*यथाशक्ति दक्षिणाभिः ॥ २८ ॥ समभार्याभिरमन्तु
 भवन्त इत्युक्ताः ते*रभिरताः स्मृताः ते*देवाय पितरयोताभिजपेत् ॥ २९ ॥ अक्षयौ दक्ष नामगोत्राभागा
 दत्वा विश्वं देवाः प्रियन्तामिति*प्राङ्मुखे भाउकृततः प्राञ्जलि*रिदं तन्मयाः हमनायाचेत् ॥ ३० ॥ दातारोर्न
 ऽभिवहन्तां विदः सन्ततिरेव च । श्रद्धाचनो मावागमदुदये च नोऽस्ति ति ॥ ३१ ॥ अन्वचनो वज्रभवेदतिथीश्च तर्भ
 मद्भि । याचितारश्चनसन्तमाचयाचिस्मरन् ॥ ३२ ॥ ते तथास्त्वित्ब्रूयुः*तमेवमाग्निषः प्रतिवह्य*वाजे वाजे इति
 ततो ब्राह्मणां विसर्जयेत्*पञ्चयित्वा यथानायायमवज्रजाभिवादाच्च ॥ ३३ ॥ अत्र कर्षुं विधानं वक्ष्यमाण*का
 तायनोक्तावायुग्नि*दिङ्मुखान्ताय समभार्या*मधो नौकादवस्ति सः कर्षुं विदधात् ॥ ३४ ॥ इत्यावसादिद्विषादि
 धानं कृत्वा*विष्णुनां शकान् शकान्*श्राद्धयथोक्तं दर्शयते ॥ ३५ ॥ अष्टकाद्विषय*श्राद्धमांसाप्येष्टुं*पुष्प
 वत् प्रक्षकं कर्षात् ॥ ३६ ॥ अन्वष्टास्यष्टकार*दक्षौर्द्विषयमेव*कृत्वामाले पितामहा*प्रपितामहा*चपुष्प
 वद्वाह्योन्मोजयित्वा ॥ ३७ ॥ दक्षिणाभिस्त्रिभाषां नुव्रजाविस*जयेत्ततः कर्षुः कर्षात् ॥ ३८ ॥ तन्म
 प्राणदगन्तुप*समाधानं कृत्वा पिण्डं*निर्षेपणं कर्षुं त्रयं*मुले पुष्पाणां कर्षात्*कर्षुं त्रयं मूले स्त्रीणाम् ॥ ३९ ॥
 पुष्पकर्षुं त्रयं सा*स्त्री नोदके न परयेत्*स्त्रीकर्षुं त्रयं सान्ने न पयसा ॥ ४० ॥ दधामांसे न पयसा च प्रतीकं*कष

नयः पर्यायिनाजपः ॥ इत्येतोभ्यः स्तुवाचरम् ॥ १५ ॥ इत्येतोभ्यः स्तुवाचरम् ॥ १५ ॥ इत्येतोभ्यः स्तुवाचरम् ॥ १५ ॥
 भान् ॥ विष्णुनायकत्वं तदर्थं तम् ॥ १६ ॥ अथकामाख्याः विष्णुनायकत्वं तत्तत्त्वर्थं ॥ १७ ॥ आदि
 तेषां क्रमणं वि* पुनर्द्वयं विशेषेणा* यनदयं वातीपाती * जन्मसंभवादयम् ॥ १८ ॥ एतां स्तुवाकालान्वै* का
 मीनाहपजापतिः । आक्रमते पुनस्तत्तदानन्तायकल्पते ॥ १९ ॥ सन्ध्यां रात्रौ न कर्तव्यं आहस्त्वविषयः
 तयोरपि च कर्तव्यं यदि स्याद्राहदयं नम् ॥ २० ॥ राहदयं नदत्तं हि आक्रमाचन्द्रतारकम् । गुणवत्सर्वकामीषं
 पितृणां पतिष्ठते ॥ २१ ॥ सततमादिहेतुं हि आक्रमाचन्द्रतारकम् । सौभाग्यं चान्द्रो लभते * समरं विजयं
 कीज ॥ २२ ॥ सर्वान् कामान्वौधे * विदोमभिर्धाजीये * धनानि शौक्ये जी * वितं यन्त्रे ॥ २३ ॥ स्वर्गं कृत्ति
 कास्त्वपतां शोचिणीषु * ब्रह्मवर्धस्य सौमे * कर्मसिद्धिं रौद्रे ॥ २४ ॥ भुवं पुनर्वसौ * पुष्टिं पुष्टिज्यं सार्पे *
 सर्वान् कामान्वौधे * सौभाग्यं नृभाग्ये ॥ २५ ॥ धनमायामणे चातिजैष्ठं हस्ते * रपवतः वतां स्वाष्टे * वाणि
 कासिद्धिस्तुता ॥ २६ ॥ कणकं विभाखासमिन्नाणिमैले * राजांशाकं कृषिं मूले * सधयानसिद्धिमापे ॥ २७ ॥
 सर्वान् कामान्वौधे * अष्टमभिजितिकृते * सर्वकामान्वौधे ॥ २८ ॥ लवणं वासव्यारोग्यं वारुणे *
 अप्यद्रव्यमाजो नृह * माहिन्द्रधुगाः पौषो * तुरङ्गमास्त्रिनेजीवितं यामो ॥ २९ ॥ नृहं हृपाः स्त्रियः * कथोपतिपदिक
 नां * वरदां द्वितीयायां ॥ ३० ॥ सर्वान् कामान्वौधे * पद्मं यथार्थं रज्यमेव पद्ममाय * दूतविजयन्तु
 वृष्ट्या * कृषिं सप्तम्यां वाणिज्यमष्टम्याम् ॥ ३१ ॥ पशून् यथार्थं वाजिनोदयमाय * व्रजवर्धसिन्धुः पुत्रानेकादश्यां
 राहयामायुर्वराजययान् * सौभाग्यं नृभाग्यं ॥ ३२ ॥ सर्वान् कामान्वौधे * राहयामायुर्वराजययान् * सौभाग्यं नृभाग्यं
 चतुर्दश्यां ॥ ३३ ॥ अपिपितृगीतं गायं भवतः । अपिजायेत्सोऽस्माकं कवेकश्चिन्नरोत्तमः । प्रोष्टका
 लोऽसितेपद्मे त्रयोष्टां समाहितः । मधुत्कटे नयः आक्रमायसे न समाचरेत् । कार्तिकं सकलं मासं प्राक्छा
 येत्तु सख्यम् ॥ ३४ ॥ अथननक्तं नृहते * नोदकेन आक्रमायार्थं * कथमात्रे कथस्थाने * काशान् दुर्वावाप्रदद्यात्
 ॥ ३५ ॥ वाससोऽर्थं कार्पासीरथं सृष्टं दद्यात् * विजयं वेदयद्राजतवस्त्रजास्यात् । उग्रगन्धीनाग्रगन्धीनि * कण्टकि
 जातानिरक्तानि च पुष्पाणि ॥ ३६ ॥ शुक्लानि च गन्धीनिकण्टकिजातानां पिजलजानि * रक्ताः पिपुष्पाणि दद्यात्
 ॥ ३७ ॥ वसो नृहदीपार्थं न दद्यात् * धृतं तैलं वा प्रदद्यात् ॥ ३८ ॥ जीवजं सर्वधूपार्थं * न दद्यात्तमधुधृतं *
 संयुक्तं गुग्गुलं दद्यात् ॥ ३९ ॥ चन्दनं कुसुमं * राशुरुपद्रवकानां च * लेपनार्थं प्रदद्यात् ॥ ४० ॥ नप्रत्यक्ष
 लवणं दद्यात् * हस्तेषु तवाञ्जनादि * तैजसानि पात्राणि दद्यात् * द्याद्विषेयतोरजतानि ॥ ४१ ॥ खड्गं कृतपक्ष्णां
 जिनतिलसिद्धिं का * दूतानि च पदित्वाणि * रक्षोघ्नानि चैतदद्यात् ॥ ४२ ॥ पिप्पली च नन्दकं भूस्तण्डुलं च सप्तप
 कं च रसाजं कंठवर्धकं च * उडकालाङ्गं * वार्ताकुपालङ्गोपोदिकाटकीतण्डुलीयकं * उडम्पिष्ठालुकमक्षिणीचीराणि
 वर्जयेत् ॥ ४३ ॥ राजमासमसूरपथ्यं प्रितकृतलवणा * निचकीपं परिहरेत् ॥ ४४ ॥ नाद्युपातयेत्तद्वरां *
 जयाद्घृतादिदानेन * तैजसानि पात्राणि खड्गपात्राणि * फल्गुमूढं च रपात्राणि च प्रयस्तानि ॥ ४५ ॥ अन्नचक्षीको
 भवति । सौवर्णं राजताभ्यां खड्गे नोद्ध्वरेण । दत्तमद्ययतां घातिफलशुपात्रेण पात्रेण ॥ ४६ ॥ तिलं
 श्रीह्रियवैमर्षे * रक्षिं लफलैः शाकैः * श्यामाकैः प्रियङ्गुभिर्नीवारैश्च * गीधमैसमासं प्रीयन्ते ॥ ४७ ॥
 श्यामासौमत्स्यमासं न * व्रीनं चारिणं न च दूरश्चैरक्षेण * पञ्चमाशु न षष्ठ्या * गेन सप्तरीरवेण ॥ ४८ ॥ अष्टी

पापतेन न वगवथे न * दृग्महिषिणैकादशकौर्मिण * स वत्सरंगव न प * यसाचतदिकारैश्च । ७० । अत्रपितृगीता
 गायामभवति * कालशाकं महाशल्कं मांसं बाह्वीनमसाच । विपाणवर्ज्यायै खड्गं गास्तां सुभक्षामहे सदा ॥ ७१ ॥
 न चान्नमासनमारोपयेन्नपदास्पृशे * उच्छेपणं भूमिगत * मज्जिन्नासाग्रटसावा । दासवर्गसातत्पित्रे भागधे
 यं प्रचक्षते ॥ ७२ ॥ दैवैकर्मणि ब्राह्मणं न परीक्षते * प्रयत्नात्पित्रो परीक्षते ॥ ७३ ॥ हीनाधिकाङ्गान् विवर्ज
 येत् * विकर्मस्थानं चैव डालव्रनिकान् * वथा लिङ्गिनी न चत * जीविनो देवलकांश्च ॥ ७४ ॥ चिकित्सकान् नुदापुत्रां *
 क्षत्रपुत्रान् वज्रयाजिनान् * पामयाजिनान् गृध्रयाजिनान् गाजां * याजिनान् ब्राह्मणान् स्तद्व्याजिनान् सूचकान् ॥ ७५ ॥ पर्वकारान्
 नृत्तकाध्यापकान् भृतान् * काव्यापितान् गृहान् पुष्टान् पतितान् * संगान् न धीयानान् * सन्ध्योपमनान् पुष्टानान् ॥ ७६ ॥
 राजसेवकान् नृगान् * पितृमातृगृहं गन्नि * स्वाध्यायतामिनिश्च ॥ ७७ ॥ ब्राह्मणापसदाहोते * कथिताः पङ्क्तिदूषकाः ।
 एतान् हि वज्रयेद्विप्रान् च्छादिकर्मणि पण्डितः ॥ ७८ ॥ अथ पङ्क्तिपावनास्त्रिणाचिकेतः * पञ्चाग्निजोष्ठसामगो *
 अर्धपरिगविन्द्राङ्ग * सगपि कस्यचपारगः ॥ ७९ ॥ पुराणोतिहास व्याकरणपार * गोधर्मशास्त्रसगपि कस्यपारग *
 स्त्रीर्यपतोश्च तत्पठः ॥ ८० ॥ सतपतां मन्त्रपतो * गायत्रीजपनिरतो * ब्रह्मदेवोऽसन्तानस्त्रिषण्णो * जा
 मातादो हित्वयेति * विशेषेण च योगिनः ॥ ८१ ॥ अत्रपितृगीता गायामभवति * अये सग्रातृकुलेऽस्माकं भोजयेद्यस्य
 योगिनम् । विप्रं चात्र प्रयत्नेन येन त्वया महेवयम् ॥ इति ॥ ८२ ॥ न गच्छेन्मूर्च्छविषयम् । परनिपानेऽपः
 पौत्रा * तत्सामासपगच्छतीति ॥ ८३ ॥ चतुर्वर्णवाचस्थानं यस्मिन् देशेन विदति । सखेच्छेद्विषये यथायथा
 वनेस्ततः परः ॥ ८४ ॥ इति ॥ अथ पुष्करे पुष्पाङ्ग * जपाहोमतपांसि च । पुष्करे स्नानमावतः सर्वपापेभ्यः
 यतो भवतीति ॥ ८५ ॥ एवमेव गद्याशीर्षे * सद्यवटेऽमरकण्डकपर्षते * ववाहपर्वते यत्र * कवननर्मदातीरे ॥ ८६ ॥
 यमुनातीरे गङ्गायां * विशेषतः कृपावर्त्ते, विलुके नीलपर्षते * ॥ ८७ ॥ कनखने कुजाम्बु * भृगुवङ्गे केदार * महा
 लये नङ्गन्ति कायां * सगम्यायां चाकम्भयाम् ॥ ८८ ॥ फल्गुतीर्थे महा * गङ्गायां मात्रि * हलिकाश्रमे, कुमारधा
 रायां ॥ ८९ ॥ प्रभामे यत्र कवनसरस्वतां विशेषतः ! गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे । ९० । सततं
 न मिथारणो वारो नशां विशेषतः । अगस्याश्रमे कणाश्रमे कौशिकां सरयूतटे । ९१ । शोभाजोतिषा
 भागसङ्गमे श्रीपर्षते । कालादकउत्तरमानसे * वडवायां मतङ्गवापां । ९२ । सप्तार्धे विपद्विस्वर्गमार्गपदे
 गोदावरीयां । गोमतीयां वेत्तवतीयां विपाशायां वितस्तायाम् । ९३ । अतद्रतीरे चन्द्रभागाया * मिरावतीयां
 मिस्यास्तीरे * दक्षिणे पञ्चनदे श्रोजसे । ९४ । एवमादिष्वयानो पुतीर्थे पुसरिहराम । सर्वेष्वपि स्वभावेषु पुलि
 नेषु प्रसूवणेषु । ९५ । पञ्चते पतिञ्जेषु वनेषु पवनेषु च । गोमयीपल्लवेषु मनोजेषु । ९६ । अत्रचपितृगीता
 गायामभवन्ति * कुलेऽस्माकं सजन्तुः सादृश्यादौ न दद्यात्पुत्रलाञ्छनीन् । नदीषु वज्रतोयाद्यशीतलाद्यविशेषतः । ९७ ।
 अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः । गद्याशीर्षे वटे श्राद्धं यो नः कुर्यात्समाहितः । ९८ । एष्टवां
 ब्रह्मः पुत्राय द्यौः कोपि गद्यां ब्रजेत् । यजेत वांश्च मेधेन नीलवाद्यक्षत्सृजेत् । ९९ । द्यौत्सर्गं नीलवृक्षलक्ष
 णं वचोते । याज्ञवल्क्यः संहितायाञ्च यदुक्तं * श्राद्धविधानं तदप्यत्र दर्शयते * । १०० । आमावा
 साष्टकाष्टदिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् । इवा ब्राह्मणस्यैति विषुवं सूर्यामक्रमः । १०१ । वातीपातो गज
 च्छायाग्रहणं चन्द्रसूर्यायोः । श्राद्धः प्रतिवर्चिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः । १०२ । अग्राः सर्वेषु वेदेषु श्रौतियो

ब्रह्मविद् युवा । वेदार्थविज्ज्ञेष्टमामात्रिमधुस्त्रिषण्णः । १ । ऋत्विक्स्त्रुषीययामावयाजाश्चरमाठनाः ।
 त्रिणाचिकेतदौहित्यप्रिप्रासम्बन्धमास्थवा । ४ । कर्मनिष्ठस्तपोनिष्ठाः पञ्चान्निब्रह्मचारिणः । मातृपितृपरायेव
 ब्राह्मणाऽथैवसम्पदः ॥ ५ ॥ रोगोहोनातिरिक्ताङ्गकाणः पौनर्भवस्तथा । अवकीर्णविण्डगोलोक्तनखीश्याव
 दन्तकः ॥ ६ ॥ भूतकाषाणकः स्त्रीविकृतदूषाभिषस्तकः । मितधुक्पिण्डुनः सोमविकयीर्ध्वनिन्दकः ॥ ७ ॥
 मातापितृयुस्तयागो कण्डाश्रीवलीपतिः । परपूषीपतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ ८ ॥ निमन्त्रणीतपूषी
 दुर्ग्राह्यणानात्मवान्गृचिः । तैर्यापिसंयतैर्भावां मनोवाककायकर्मभिः ॥ ९ ॥ अपरान्हे समभावास्वागते
 नागतास्तुतान् । पवित्रपाणिगिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ १० ॥ युग्मान्देवैयथाशक्तिपित्रोऽयुग्मांस्तथै
 वच । परिश्रितेषुचौदेशे दक्षिणाभजने तथा ॥ ११ ॥ होदैवेपाक्त्वयः पित्रो उदगैकैकमेववा । माता
 महानामपात्रं तन्मवावैश्वदेविकम् ॥ १२ ॥ पाणिप्रक्षालनं दत्त्वाविष्टगार्थं कशानपि । आवाहयेदव
 शीतो विश्वेदेवासदृशंवा ॥ १३ ॥ यवैवन्ववकीर्णाय भाजने सपवित्रकैः । शन्तादेव्यापयः क्षिप्रायवोऽमीति
 यवास्तथा ॥ १४ ॥ याद्विवाह्यतिमन्त्रेणहस्तेषुक्षेत्रे विनिक्षिपेत् । दत्त्वादकंगक्षमालां धूपंवासः सदीप
 कम् ॥ १५ ॥ तथोच्छादनदानञ्च करणौचार्थमस्तु च । अपसवततः कृत्वापिबृण, च्छप्रदक्षिणम् ॥ १६ ॥ द्विगुणां
 सुकशान्दत्त्वाहुगन्तस्ते तृचोपिबृण । आवाह्यतदवशातो जपेद्यायान्तुनस्ततः ॥ १७ ॥ यथोर्थास्तिलैः
 कायार्थः कयार्थोद्वर्णादिपूज्यवत् । दत्त्वाघसंस्त्रवांस्तेषां पात्रे कृत्वाविधानतः ॥ १८ ॥ पितृभ्रातृस्थानममीति
 त्र्यङ्गं पात्रं करोतुधः । अन्नोकरिषान्नादायपृच्छतान्नं वृतशुतम् ॥ १९ ॥ कुरुष्वेतज्जानुशतीहृत्वाग्नौपितृ
 यज्ञवत् । ऋतशेषं प्रदद्यात्तुभाजनेषु समाहितः ॥ २० ॥ यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु तद्विशेषतः । दत्त्वान्नं
 पृथिवीपालमिति पात्रं भिमन्त्रणम् ॥ २१ ॥ कृत्वेदं विष्णुरितो न्ने द्विजोऽङ्गुष्ठं निवेशयेत् । सव्याहृतिकां
 गायत्रीं मधुवातादिति तृचम् ॥ २२ ॥ जम्पायथाश्वं वाचं भूञ्जीरं स्तेपिवाग्यताः । अन्नमिष्टं हविषाञ्च
 दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ॥ २३ ॥ आतृप्तेषु पवित्राणि जम्पापूर्वजपस्तथा । अन्नमादायतृप्ताः स्वशेषञ्चैवान्न
 माच ॥ २४ ॥ तदन्नं विकिरेद्भूमौ देवाश्चापः सकृत्सकृत् । सर्वमन्नं वपादायमत्तिलं दक्षिणाश्वः ॥ २५ ॥ उच्छि
 ष्टसन्निधौ पिण्डान्प्रदद्यात्पितृयज्ञवत् । मातामहानामपात्रं वदद्यादाचमनंततः ॥ २६ ॥ स्वस्तिवाचं ततः कयार्थं दत्त्वा
 योदकमेवच । दत्त्वाहदक्षिणां शक्तां स्वधाकारवदाहरेत् ॥ २७ ॥ वाचांतामितावज्ञातः प्रकृते भ्यः स्वधोचांताम् । व्रथु
 रस्तुस्वधे तत्रैव भूमौ सन्ने ततो जलम् ॥ २८ ॥ विश्वेदेवाशुपीयन्तां विप्रैश्चोक्तद्वजपेत् । दांतारानां विवर्धन्तां वदः
 सन्ततिरेवच ॥ २९ ॥ अद्याचनो मातागमदह्ने यज्ञोऽस्ति । अन्नञ्च नो वञ्चनेदतिथौ शलभे महि ॥ ३० ॥
 याचितारश्चनः सन्तुमाचयाचिसकञ्चनः । इत्यक्तावर्णिषावाचः प्रणिपता विसर्जयेत् ॥ ३१ ॥ वाजे वाजे इति प्रोतः पितृ
 ष्वविसर्जनम् । यस्मिंस्ते संस्त्रवाः पृथ्वीमधुपात्रं निवेशिताः ॥ ३२ ॥ पितृपात्रं तदन्तान् कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ।
 प्रदक्षिणमवब्रजाम्भुञ्जीतपितृसेवितम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्मचारी भवेत्तान्तरजनिं ब्राह्मणैः सह । एवं प्रदक्षिणं कृत्वा
 वृद्धो नान्दीवखान्पितृन् ॥ ३४ ॥ यजेत दधिककर्मसु मिश्रान्पिण्डानयवैः क्रिया । पिण्डांस्तु गोऽजविप्रभेगां द
 द्यादग्नौ जले पिवा ॥ ३५ ॥ मक्षिपेत्सत्त्वविषेषु द्विजोऽच्छिष्टं नमार्जयेत् । हविषान्ने नवैमासं पायमे
 नहवत्सरम् ॥ ३६ ॥ मत्स्यहारिण्यकौरभ्रशान्नच्छागपार्पतीः । ऐणरौरववाराहप्राथमी सैर्यथाक्रमम्

॥ ३० ॥ मासद्वयाह्वितान्तिदत्तैरिहपितामहाः । खड्गामिषं महाशल्कं मधुसूतान्द्रमेव ॥ ३० ॥ लोहा
मिषं महाशकं मांसं तर्हीनसंघं । यद्ददाति गशस्थस्य सर्वमानस्य मस्रुते ॥ ३१ ॥ तथा वर्षा तर्थादृशं
प्रवाचनसंशयः । कनांकनावेदिनश्च पशून्सखान् सतानपि ॥ ३२ ॥ इतः कपिञ्च बोणिजः कृषकैकशकां
तथा । ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान्स्वर्णरूपे सङ्गपके ॥ ३३ ॥ आतिथ्येष्टां सर्वकामानाप्नोति आदः सदा । मति
प्रत्पत्तिषु तान् वर्जयित्वा चर्द्धशीम् ॥ ३४ ॥ शस्त्रेण हतया ये ते भक्तप्रदीयते । स्वर्गं ह्यपतामोजस्य
प्रोयां चैत्रं वलन्तथा ॥ ३५ ॥ पुत्रान्त्रैष्टां सौभाग्यं सन्निधत्तु तां यमम् । प्रवृत्तक्रताञ्चैव ताणिजां
प्रभुतां तथा ॥ ३६ ॥ अरोगित्वं यशोवीतशोकतां परमांगतिम् । धनं विद्यां भिषक् मित्रं कृपां गङ्गापानं
त्राविकम् ॥ ३७ ॥ अश्वानायुश्च विधिवदयः श्राद्धं संप्रयच्छति । कृतिकादिभरणान्तं सकामानाप्नुवादिमान् ॥
३८ ॥ आसिक्तश्च श्रद्धाधानश्च वापेतमदमत्सरः । वस्त्रादिदत्तिष्ठताः पितरः श्राद्धदेवताः ॥ ३९ ॥ प्रीणयन्ति
नवप्राणां पितृन् श्राद्धेन तर्पिताः । आयुः प्रजाधनं विद्यां स्वर्गमोक्षं च प्राप्नुयन्ति ॥ ४० ॥ अथ श्राद्धासंहितायां * श्रद्धेनय
क्काद्विधानं चतुर्धा * द्वापलमयादर्शते ॥ १ ॥ ब्राह्मणान्परीक्षते दैवैकस्मिन्निधौ वित् । पितृकर्मणि गम
यामे तूक्तमार्गः परीक्षते ॥ २ ॥ ब्राह्मणायैकस्मिन्निधौ वैशालव्रतिकाः शठाः । ह्रीनाङ्गायति रिक्ताङ्गा
ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३ ॥ अनध्याये षुधीयानाः शौचाचारविवर्जिताः । शूद्रान्नरसमं पुष्टां ब्राह्मणाः
पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४ ॥ ऋग्यजुःपारगोयश्च सान्नायश्चापि पारगः । अथर्वान्निरसाधेता ब्राह्मणः पङ्क्ति
गवन् ॥ ५ ॥ षडङ्गवेदवेत्तारो वद्वाचाश्चैव समागमाः । निष्ठाचिकेताः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनाः ॥ ६ ॥
ब्रह्मदेयावसन्ताना ब्रह्मदेयपदायकाः । ब्रह्मदेयपतिर्यश्च ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७ ॥ नित्ययोगरतो
विद्वान् समलोष्ट्रश्चक्राञ्चनः । ध्यानशौलीयतिर्विद्वान् ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनाः ॥ ८ ॥ द्वौर्देवेणाल् सखौ
त्रोऽपि त्रौचोद्भूत्वास्तथा । भोजयेद्विधिना विप्रान्कैकशमयत्नवा ॥ ९ ॥ भोजयेदथवापि कं ब्राह्मणं
पारगम् । दैवैकत्वात्तनैवेदं पयाद्वद्भौततत्सपेत् ॥ १० ॥ उच्छिष्टमन्निधौ कार्यः पिण्डनिष्पन्नं बुधैः ।
यभावेच तथा कार्या मग्निर्कार्यं यथाविधि ॥ ११ ॥ श्राद्धं कृत्वा तयत् न त्वराक्रोशविवर्जितः । जणामन्तर्हि
जातिभ्यः श्रद्धया विनिवेद्येत् ॥ १२ ॥ भोजयेद्विधानं विपान् गन्धमांलावलेपनैः । पङ्क्तिविदात्मनो
गं हे भक्त्या बाभक्ष्यमेव वा ॥ १३ ॥ अनिवेदनं भोक्तव्यं पिण्डमूलैक्यञ्चन । उग्रगन्धानागन्धानि चैतद्वत्तमवा
निच । पुष्पाणि वर्जनीयानि तथा पर्षतजानि च ॥ १४ ॥ ताद्योद्धृतानि देयानिरक्ताण्यपि विशेषतः । जर्णा
मृतं प्रदातव्यं कार्पासमथवानवम् ॥ १५ ॥ दशाविवर्जयेत् प्राज्ञो दद्याद्दहतवस्तुजाः । धृतेन दीपो दत्तावस्तु
लवलेन वा पुनः ॥ १६ ॥ धूपार्थं गुग्गुलुं दद्याद्दहत्युक्तं मधूत्कटम् । चन्दनञ्च तथा दद्याद्विष्टयत् ॥ १७ ॥
भस्म ॥ १८ ॥ कृत्वा कंशरगिम्बुपद्मञ्च शक्तं तथा । कृष्णालाङ्गुलीकं कौविदीरांश्च वर्जयेत् ॥ १९ ॥
पिप्पली मरिचं चैव तथा पिण्डालमूलकम् । कृतञ्चलवणञ्चैव वंशगन्धविवर्जयेत् ॥ २० ॥ राजमोषान्मसू
रांश्च प्रवालकोरदूषकान् । लोहितान् चक्षुर्निर्वासन् श्राद्धकर्मणि वर्जयेत् ॥ २१ ॥ आम्नां तलवलीमूलमूल
कान् दधिदादिमान् । सकोविदाय सत् कन्दबीजेन मधुना सदा ॥ २२ ॥ सक्तून् शर्करासांश्च दद्यात्

च्छेदप्रयत्नः । पायसादिभिरुष्णैश्च भोजयित्वा तथा हिजान् । भक्ताभ्यामा आचान्तान् तथा वै दत्तदा-
 णान् । अभिवाद्य पसन्नात्मा अग्रजगविसर्जयेत् ॥ २१ ॥ निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः
 श्राद्धं भक्त्या च दत्त्वा द्युक्तः स्यात् महते नसा ॥ २४ ॥ कालशाकं महाशूलकं मांसं वाथ कनसाच । खड्गम-
 सं तथा नन्त यमः प्रोवाच धर्मवित् ॥ २५ ॥ यद्वदाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करे पिव । प्रयागे नैमिषारणे
 सख्यमानन्त्य सचरेत् ॥ २६ ॥ गङ्गायवनयोस्तीरे तीर्थं वामरकण्टके । नर्मदायां गयातीरे सख्यमान-
 न् चरेत् ॥ २७ ॥ वारानसां कुरुक्षेत्रे अथ वङ्गे महालये । सप्तारण्येऽसिकूपे च यत्तद्वक्ष्ये चरेत् ॥ २८ ॥ स्त्री-
 र्देशे तयारात्रौ सख्ययोः विप्रपतः । नग्राहमाचरेत् प्राज्ञोऽस्त्रेच्छेदं न च व्रजेत् ॥ २९ ॥ हस्तिच्छा-
 मयुर्मितचन्द्रार्धं राक्षदशने । विषे चायने चैव सख्यमानन्ताचरेत् ॥ ३० ॥ प्रौष्ठपदगमतीतायां मषायुक्तां
 जयोद्दशीं । प्रापाश्राद्धकृत्तयां मधुना पायसे न च ॥ ३१ ॥ प्रजापुष्टिं तथा स्वर्गमारोग्यं च धनं तथा । नृणां
 प्रापामदाप्नोति यच्छ्रान्तिपितामहः ॥ ३२ ॥ इति शृङ्खोक्तं श्राद्धविधानमथ * वशिष्ठेन श्राद्धविधानं यदुक्तं
 मसंहितायां तदत्र * मषापदश्च ते यथा ॥ १ ॥ पूर्वदुर्वाद्याणान् सन्निपातयतीन् * अहस्यान् साधून् बापि-
 णत * तृणसोऽविकर्मस्थान् श्रोत्रिणान् शिष्यान् ॥ २ ॥ अन्ते वासिनः शिष्यान् पिण्णवती * जीजयेद्दिनमनु-
 विधि * श्रावदन्तं हस्तिं कनखिवर्जम् ॥ ३ ॥ अथापुद्गाहरन्ति ॥ अथ चैकान्तं विद्युक्तं शरीरं * पङ्क्तिदूषणं ।
 अथ प्रास्तं यमः पाह पङ्क्तिपावन एवमः । श्राद्धेनोदापनीयानि उच्छिष्टानि दिनच्छयात् । खेपतन्ति हि या-
 वास्तः पिवन्ता कृतीदकाः । उच्छिष्टेन पुष्टांस्ते यावन्नास्तमितोरविः । चौरधारास्ततो यान्ता जयाः सङ्ग-
 भागिनः । प्राक् संस्कारात् प्रमीतानां प्रवेशनमिति श्रुतिः । भागवेद्यं मनुः पाह उच्छिष्टोच्छेषणं जमे-
 उच्छेषणं भूमिगतं विकिरेत् पनोदकम् । अग्रपतेषु तिसृज्जदपानामनायुग्राम् । इति । उभयोः पाखण्ड-
 सक्तं पितृभ्यां न निवेदितम् । तदन्तरं प्रतीचन्ते हारदादुच्येत सः । तस्याद्यूनाहस्तेन कुर्यादन्नं कषा-
 यतम् । भोजनं वंसमालभातिष्ठतोच्छेषणं उभे । होदैरेपितृकृतोत्पीनैर्कैकभयववा । भोजयेत्तम-
 अहोपिन पसजितविसरे । सत्क्रियो देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदः । पथ्यैतीति स्तरोहन्ति तस्मान् परि-
 व्रजयेत् । अपिवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् । शुभशीलोपसम्पन्नं सर्वलक्षणलज्जितम् । यद्विक-
 भाजयेच्छ्राद्धे देवतं कथं भवेत् । अन्नं पौत्रे सहजृता सर्वसाप्रकृतसाव । देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं
 प्रवर्तयेत् । प्रामोदमौतदन्नं ददाद्वा ब्रह्मचारिणे । यावदुष्णं भवताम्ययानदन्नं वाग्वताः । ताव-
 दपितरोऽश्रन्ति यावन्नीलाहविर्गणाः । हरिर्गुणान् वक्तव्याः पितरो भावतर्पिताः । पितृभिस्त्तिर्पितैः पथा-
 वक्तव्यं शोभनं हविः । निशुक्तं यदाश्राद्धे देवतसंस्तु सृजेत् । यावन्ति पथरोमाणि तावन्नरकमच्छति
 वीणिश्राद्धे पथिवाणि दौहितः तपस्तिताः । वीणिचान् प्रशंसन्ति शौचमक्रोधमत्वराम । श्राद्धं दत्त्वा
 भक्ताश्च मैथुनं योऽधिगच्छति । भवन्ति पितरस्तस्मात्मांसं रेतसो मूजः । यतस्ततो जायते च दत्त्वा भक्ता-
 पैतृकम् । न स विद्वा मषाप्नोति चीणायुर्वैव जायते । पितापितामहश्चैव तथैव पतितामहः । उपासते
 सतं जातं श्रुन्ति इव पिप्पलम् । मधुमांसैः प्राकैः पयसा पायसे न वा । अधनोदासातिश्राद्धं वर्षाव-
 मषाच । सन्तानवर्जनं पुत्रं तपन्तं पित कर्म्मणि । देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पुत्रजाः । नन्दन्ति पितर-

सप्तमः छेरिवकषेताः । यद्गयास्थोददातासं पितरस्तेनपुत्रिणः । इति । आश्रयाग्रहायणोसाष्टकायाश्च*
 अश्विपिबभूव प्रदद्यात् ॥ १ ॥ इति वशिष्ठोक्तं ग्राहविधानसक्तमथगौतमोक्तं दर्शते ॥ १ ॥ अथभ्रातृममा
 वान्यायां पिबभोगोददात्पञ्चमीपञ्चतिषुवापरपक्षसायथाग्राहसंज्ञस्तिनवा ॥ १ ॥ द्रव्यदेशब्राह्मण सन्नि
 धानेवाकाञ्चनियमः यत्कितः प्रकर्षः * गुणसंस्कारविधिरन्येति ॥ २ ॥ नवावरान्भोजये * दशजीयथीत्सा
 द्वां * ब्राह्मणान् ओत्रियान्वाभू * पदयःशीलसम्पन्नान् ॥ ३ ॥ युवभोगदानप्रथममेकेपिबन्वचतेनमित्र
 कर्मकर्त्तव्यम् ॥ ४ ॥ पुत्राभावेसपिण्डा * मातृसपिण्डा * शिष्याश्च * ददास्तद्भावकृत्लिगाचार्यौ ॥ ५ ॥ तिलमाष
 त्रीह्रियवोदकदानै * मांसं पितरः प्रीणन्ति * मत्स्यहरिणरुक्मण्वराह * कूर्ममेषमांसैर्वत्सरं ॥ ६ ॥ गवामा
 सपयःपायसं * हीदशवर्षाणिपौणन्ति * वाङ्मनसेनमासेन ॥ ७ ॥ कालशाकृद्वागलोहखड्गमांसं * मधुमि
 श्रुतानन्यम् ॥ ८ ॥ नभोजयेत् स्तेनस्त्री * तारादिनोक्तमागदयित * मथकातगयोक्तंयत्तत् प्रदद्यात् ॥ ९ ॥
 पिण्डान्वाहार्थं कप्याश्चौणे राजनियमयते । वासरस्य तृतीयांशेनातिसन्ध्या समीपतः ॥ १ ॥ यदाचतुर्दशी
 यामं तुरीयमउपरयेत् । अमावास्याक्षीयमाणा तद्दशममिषाते ॥ २ ॥ यदुक्तं यदहस्त्वेवदर्शनं नैति
 चन्द्रमाः । अनयापेक्षयाक्षीयं क्षीणे राजनिचेत्तपि ॥ ३ ॥ यत्कोक्तं दशमाने पितृवत्क्षेत्रे पक्षया । अमा
 यामां प्रतीक्षेत् तदन्ते वापनिर्भवेत् ॥ ४ ॥ अष्टमेऽपि चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः । अमावास्याष्टमां
 श्वेच पुनः कलभवेदणुः ॥ ५ ॥ आग्रहायणमावासां तथाज्यैष्ठ्यायाभवेत् । विशेषमाभां ब्रूवते चन्द्रचार
 विदो जनाः ॥ ६ ॥ अतन्द्रादिग्रहरेऽवतिष्ठते चक्षुर्भागोनकलावशिष्टः । तदन्तमेवक्षयमेतिष्ठत् स भवेत्
 जातिश्रुतिविदो वदन्ति ॥ ७ ॥ यस्मिन्नब्दे द्वादशं कथं यवा सस्मिंस्तृतीयायां परिदृशेनसगात् । एवंचारं
 चन्द्रमसो विदित्वा क्षीणे तस्मिन्पराहे च दद्यात् ॥ ८ ॥ समिश्रायाचतुर्दश्या अमावास्यामवेत्कचित् । खर्वि
 तांती विदः केचिद्गताधुमितिचापरे ॥ ९ ॥ वर्जमानाममावासां लभेच्चेदपरेऽहनि । यामांस्त्रीन
 धिकां वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १० ॥ पञ्चादावैककर्त्तव्यं तदापञ्चादिकंचर । पञ्चादौपवर्षन्ति विदो पानो
 मनोपिण्डः ॥ ११ ॥ सपितृपिबकृतो पुनाधिकारो हि वर्तते । नजीवन्तमतिकमोकिञ्चिद्ददादिति श्रुतिः ॥ १२
 पितामहे जीवति च पित्रुः प्रेतसगतिर्वपेत् । पित्रुस्तस्य च तस्य जीवेच्चैत् प्रपितामहः ॥ १३ ॥ पित्रुः पित्रुः
 पित्रुश्चैव तस्यापि पित्रुवैव । कथात् पिण्डत्रयं यमासं स्थितं प्रपितामहः ॥ १४ ॥ अन्तरे सर्वमासाद
 यथावदपद्यते । देवपर्वततः श्राद्धमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ १५ ॥ आसनादार्घ्यपथान्तं वशिष्ठेन यथे
 रितम् । कलाकर्माथपातेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ १६ ॥ तूष्णीं पृथगपोदत्वा मन्त्रेण तिलोदकम् ।
 गन्धोदकान्दत्तवान् सन्निकर्षक्रमेण ॥ १७ ॥ आहरेण तु पातेण यस्तु दद्यात्तिलोदकम् । पितरस्तमाना
 न्ति दशवर्षाणि पञ्च च ॥ १८ ॥ कलालचक्रनिष्पन्न माधुरं भक्षयं श्रेयतम् । तदेव हस्तघटितं स्थालादि
 र्देविकं भवेत् ॥ १९ ॥ गन्धान्ब्राह्मणसात्कत्वा पत्राणुजुभवानि च । धूपश्चैवावर्ष्येण हान्नोक्त्यादनन्त
 रम् ॥ २० ॥ अन्नीकरणं होमश्च कर्तव्यं उपवीतिना । पाङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिश्रुतेः ॥ २१ ॥
 अपसवेनवा कार्यादक्षिणाभिमुखेन च । निरुपह्विरनरान्ना अनास्मै न हि हूयते ॥ २२ ॥ स्वाहाकार्याश्च
 वान्ते न चैव जुहुयादिति । स्वाहाकारेण कृत्वाग्नीं पश्चात्कृत्वा समीपयेत् ॥ २३ ॥ प्रित्रेयः पङ्क्तिमुर्द्धना

स्तस्य पाणावनग्निमान् । इत्वामन्त्रवदनीषांतूष्णीं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ २४ ॥ नोङ्कुयांश्चोममन्त्राणां पृथगादिषु
 जलचित् । अनोषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाच मनादिना ॥ २५ ॥ सर्वेनपाणिनेति वियद्वसहृद्वीरितं । परिस्पृहण
 मात्रं तत्सव्यादिशतित्वम् ॥ २६ ॥ पिच्छज्ञादाभिसंयुह्यदक्षिणे नेतरात्करात् । इन्व रभश्चस्येनकृयां
 इलेखनादिकं ॥ २७ ॥ सावदर्थ्यं पादायहविषोऽभकमभकम् । चरुणसहस्रस्रीषपिण्डान्दाढ्यपक्रामेत्
 ॥ २८ ॥ पिठश्चतरकर्षुं शेषधामे मधामस्यह । दक्षिणेतत्पिठश्चैव पिण्डान्पर्वणिनिर्वपेत् ॥ २९ ॥ वाम
 मावर्त्तनं केचिददगत्प्रचक्षते । सर्वं गौतमशाण्डिलीयाण्डिलीयनएवच ॥ ३० ॥ अष्टताप्राज्ञमयमपिठं नृ
 धांयन्यथायत्तः । जपं स्तेनैवचाष्टततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ ३१ ॥ पुरतोयात्मनः कर्षुः सापर्वणीपरिकीर्त्तितः ।
 मधामादक्षिणे नास्यास्तदक्षिणत उत्तमा ॥ ३२ ॥ वायुग्निदिङ्मुखस्ताश्चकर्त्तः साङ्घीङ्गलान्तराः । तीक्ष्ण
 न्तायवमध्यास्तामध्यानावमित्रीत्किरेत् ॥ ३३ ॥ शङ्कुश्चखादिरः कार्या रजते निवभूषितः । शङ्कुश्चैवोपवेश
 मुद्धादशाङ्गुलद्वयते ॥ ३४ ॥ अग्नायापैः कर्षुः कार्या कर्षुणां स्तरणं घनैः । दक्षिणान्तं तदग्रैस्तुपिठयश्च
 परिस्तरयेत् ॥ ३५ ॥ स्थगरं चरभिश्चैव चन्दनादिविषेपनम् । सौवीराञ्जनमिवाक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम् ॥ ३६ ॥
 मातः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकावतः । द्वितीयं पिठं स्तयास्तृतीयं तत्पिठः पिठः ॥ ३७ ॥ इति कात्याय
 नोक्तममावस्यादि*आहविधानं दर्शितं * मथहारीतोक्तं दर्शयते ॥ १ ॥ अनग्निं कोयदाविष्टं आहं करोति पार्थ
 णम् । तत्र मातां महानाञ्च कर्त्तव्यं मुभयं सदा ॥ १ ॥ देवेष्वन्तु यच्छ्राद्धमदैवज्ञापियद्देवैः । ब्रह्मचारीभवे
 चैव कर्त्तव्यं च्छ्राद्धञ्चैवैकम् ॥ २ ॥ मातः श्राद्धन्तुष्वं स्यात् पिठं तदनन्तरम् । ततो मातामहानाञ्च द्वौ यावत्
 यं मतम् ॥ ३ ॥ क्रतुर्दक्षो वः सतः कालकामौ धुरिलोचनौ । पुरुषवामाद्रवाशविश्वे देवा प्रकीर्त्तिताः ॥ ४ ॥
 आगच्छन्तमहभागविश्वदेवामहावलाः । ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्ते ॥ ५ ॥ इष्टिश्चैव क्रतुर्दक्षो
 वः सतः श्रद्धैवैकैः । कालः कामोऽग्निर्कार्येषु त्वरे धुरिलोचनौ ॥ ६ ॥ पुरुषवामाद्रवाशपावर्त्तने युनियोजयेत्
 च्छन्मयेषु च पात्रेषु याजे योभोजयेत् पिठं । अन्नदाता पुरोधाय भोक्ता च नरकं व्रजेत् । अलाभे च्छन्मयं दद्यात्
 नुज्ञातस्तुर्द्विजैः । एते न प्रोक्षणां कार्याः श्रद्धः पात्रं पवित्रकम् ॥ ८ ॥ श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यस्तु भुञ्जीत विहृतः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ९ ॥ श्राद्धं दत्वा च भुङ्क्ता च अध्वानं योऽधिगच्छति । भवन्ति पितरस्तस्य
 तं मांसं पांशुभोजनाः ॥ १० ॥ पुनर्भाजनमध्वानं भाराधाय नमैर्युनम् । दानं प्रतिग्रहं होमं श्राद्धं कृत्वा यः
 जयेत् ॥ ११ ॥ अध्वगामौ भवेद्वयः पुनर्भाक्ता च वायसः । कर्म कृत्वा यतः दौसः स्त्रीगमने च शूकरः ॥ १२ ॥
 इति श्रद्धा कल्पप्रदर्शितः * आसपिण्डौ क्रियं कर्म * तज्जने नद्यत्पेतकार्या * मधमतं तत्पर्वं * विस्तरेण दर्शितं ॥ १३ ॥
 सक्षेपेण तदयमथादर्शयते * तदयथाविष्णुसंहितायां । १। नृत्तं द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत् * न शूद्रं द्विजेन पितरं
 मातरञ्च * पुत्रानिर्हरयेत् द्विजं * पितरमपि न शूद्राः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणानिर्हरन्ति * ते स्वर्गलोकभाजः
 ॥ १२ ॥ इति ॥ पराशरे नोक्तं * अन्नगमोच्छ्रयमेतं शान्तिमश्नातिमेववा । स्नात्वा चैव तस्य शृङ्गाग्निं हतं प्राश्य विशदति
 ॥ १३ ॥ चत्विधं नृत्तमश्नाद्ब्राह्मणो योऽन्नगच्छति । एकाहमश्विर्भूत्वा पञ्चगव्येन शयति ॥ १४ ॥ शयञ्चैवैश्वमश्नाद्ब्राह्मण
 ः श्रद्धा योऽन्नगच्छति । कृत्वाऽग्नौ च द्विरावन्तमाणा यामान्पुडाचरेत् ॥ १५ ॥ प्रेतीभूतं दूयं शूद्रं ब्राह्मणोऽन्नदत्तः ।
 नयन्तमन्नगच्छेत् तत्रिरावन्तमाणा यामान्पुडाचरेत् ॥ १६ ॥ त्रिरात्रे तु ततः पूर्णं नदीं स्नात्वा स ह्यगम् । प्राणायामशतं कृत्वा

धनं प्राश्य विमुक्तं ॥ ५ ॥ विनिर्वर्तयद्वांशुः । उदकान्तं पस्थिताः । द्विजैस्तदाद्यन्तव्या इति धर्मविदी
 तिरः ॥ ६ ॥ तस्माद्विजोक्तं शूद्रं न स्पृशेन्न च दाहयेत् । इष्टं यथावलीकेन गृह्णते प्रापुरातनी ॥ ७ ॥ अक्षते
 चमटनास्वयं * दक्षिणे न चतः शूद्रं पुरद्वारेण निहरेत् । पश्चिमोत्तरपश्चिमं यथायोगं द्विजम्नः ॥ ८ ॥ आचा
 धीं स्वउपाधाय पितरं मातरं गुरुम् । निहृत्वा तु त्रयीमेतान् न व्रते न वियुजते ॥ ९ ॥ इति ॥ कातगायने नोक्तं
 यथा * इन्द्रं लंसापयित्वा तु गृह्णते लादिमं व्रतम् । दक्षिणाग्निरसं भूमौ वह्निं अतां निवेशयेत् ॥ १० ॥ धर्तेनाभाक्त
 मं सत्वावमस्तं पञ्चोत्तमम् । चन्दोऽक्षतसर्वाङ्गं समनोभिर्बभूवपितम् ॥ ११ ॥ हिरणाशकलानां स्य चिप्राक्षिपु
 मप्रभम् । छत्रे तथापि धायेनं निहृये शुभनादयः ॥ १२ ॥ आमपातेऽन्तमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम् । एकोऽवग
 च्छेत्तस्यार्द्धमर्द्धं पथात् शूद्रेऽङ्गुलि ॥ १३ ॥ अर्द्धमादहनं प्राप्तं आसीनो दक्षिणाश्वः । सर्वां जान्वा च गन्तव्यं स
 तिलं पिण्डदानवत् ॥ १४ ॥ अथ पुलादिगन्तुं तृयां हारुचयं महत् । भूपदेशेषु चोद्देशे पश्चाच्चित्वा दिलजणे ॥ १५ ॥
 ततोऽन्तान् निपातौ न दक्षिणाग्निरसं चरेत् । आजोऽर्णां च चन्द्राद्विज्यां न सिद्धम् ॥ १६ ॥ पादयोरधरां
 पाचो मरणीयवसीतराम् । पादयोः शूद्रं चमसे सत्वा दक्षिणयोः क्रमात् ॥ १७ ॥ उपवेन सह वृजं मन्तुं कृत्वा
 खलम् । चतुर्विंशतिं लोकमन्त्रे वमनं नयतीति ॥ १८ ॥ अपसवेन कृत्वा द्वादशं पितृदिग्द्वयः । अथा
 ग्निं सवजांस्त्वत्तो ददाद्विज्यां नयति ॥ १९ ॥ अथाग्निं मध्विजातोऽस्त्वित्थं जायतां पुनः । असौ स्वर्गाय लोकाय सार्द्धे
 ति यजुः रौरयन् ॥ २० ॥ इति ॥ अथ धर्तेनाभाक्तमासावेति । सापयित्वा तत्र मन्त्रान्मन्त्रः ॥ २१ ॥ अथो गद्यादीनि च तीर्थानि
 निधे च पुण्याः शिलोच्चयाः । कुरुते त्वं च गङ्गा च यमुना च सरित्तराम ॥ २२ ॥ कौशिकी चन्द्रभागा च सर्वपापप्रणाग्निनीम् ।
 भद्रावकाशां शिरगूँ गण्डो पनमां तथा ॥ २३ ॥ वैष्णवज्वराहञ्च तीर्थं पिण्डारकं तथा । अथिवाग्यानि तीर्थानि सरितः
 मागरस्तथा ॥ २४ ॥ इति मन्त्रं पठित्वा * सापयेदिति केचिन्मन्त्रं दयेदन्तु यदुक्तं ॥ २५ ॥ आरभाक्तपेशादङ्गुल्यादौ रोहि
 णं वृषः । तिथिज्ञो विधिमस्त्राय * रोहिणन्तु न लज्जयेत् ॥ २६ ॥ इति सपिण्डीकरणं न्तं कोद्विष्टे * पृथमवममृत्तौ प्र
 यस्त * बुधौ न त्वे कोद्विष्टे विधिकाव्दिके ॥ २७ ॥ सपिण्डीकरणादङ्गुली * प्रेतमवममृत्तौ भावाभावात् * पितृदेवभावात्संवत्स
 रं ग्राह्यविधिर्देवाहोरात्रो हि संवत्सरः ॥ २८ ॥ पितृभावादपराह्णे * देवभावात्संवत्सरा * त्रकाहोरात्रे विहितमेक
 म् * वागनमाव्दिकं ग्राह्यं * नामनमधाह्णे कुरुपरोहिणात्मके ॥ २९ ॥ ततो ब्रह्मपुराणे चोक्तं * मपराह्णे तूपै ह्यक *
 मिति तत्र मधाह्णे यद्देकोद्विष्टं तत्तत्प्रादुर्ग्राह्यं ॥ ३० ॥ इति श्रौतार्थसूक्तं * तदपवादे प्रातर्द्वि * निमित्त
 कमिति ॥ ३१ ॥ इति निमित्तकं यद्देकोद्विष्टं * ग्राह्यं सपिण्डीकरणान्तं तत् * प्रातरे वनमधाह्णे ॥ ३२ ॥ तस्मा
 दय एतद्विद्वान् * प्रमादोऽसंवत्सरिकं * ग्राह्यं कतपरोहिण * कावेयवस्यापयतितदसाधु ॥ ३३ ॥ अथ परिशिष्टे
 पुक्तं * यथा सविता याति * पितरस्तासु पासते * तिथिं ते भोऽपराह्णे हि * स्वयं दन्तं स्वयं श्रुत्वा । इति ॥ ३४ ॥
 ततो भयदिनापराह्णवापिनौ * यदि च ततिथिर्भवति तदा * पूर्वदिने ग्राह्यं कार्या * मित्याह मन्त्राणि ॥ ३५ ॥
 स्याद्वाह्व्यापिनो चित्तमृताहस्यक्रियातिथिः । पूर्वस्मिन्निर्वपेत् पिण्डं मित्याह्निरसमापितम् । इति ॥ ३६ ॥
 भविष्यपुराणे चोक्तं * व्रतोपवासनियमेषु तिथिकैकाग्र्यमाभवेत् । सातिथिः सकलाज्ञेयापितर्थं चाराह्णिकौ । इति ।
 ॥ ३७ ॥ एतानि प्रादुर्ग्राह्यं कोद्विष्टानि ग्राह्या * नाग्निमद्भिः समिधेण * वैवाहिकाधिपकै नान्ते न कार्याणि ॥ ३८ ॥ तदुक्तं लघु
 हारौते * सपिण्डीकरणं यावत् * प्रेतग्राह्यानि प्रादुर्ग्राह्यं * पक्वान्ते नैव कार्याणि * समिधेण द्विजातिभिरिति ॥ ३९ ॥

तदयथायःपितरिभ्योऽसताग्निं * गृह्णातिसमाहुःषोडशग्राह्यानि * सामिपेणतस्मिन्विवाहान्नावेव । ११ ।
 पक्केनाग्नेनकर्त्तव्यं * यस्यचापुष्पकस्यस्तस्यग्राह्युत्तःसामिकःश्राद्धाधि * कारीभवतिसचक्रयात् । १२ । अन
 ग्निकैस्त्वसर्वाणि * कोद्विष्टादीनिश्राद्धानि * निरामिषिणामाग्नेन * कर्त्तव्यानि सामिकैर * पापदितौर्थ्यं चार्कन्दुश
 हणोच । १३ । गूद्रेणगूदसर्वदेव * निरामिषिणामाग्नेन * श्राद्धानिकायांणीशुशचप्रवेताः । १४ । तदयथा ।
 आपदन्मौतीर्थ्यं चचन्द्रसूर्यापहेतया । आमश्राद्धद्विजैः कार्यं गूद्रेणगूदसर्वदेवहि । इति । १५ । उग्रनसाचो
 क्तमेवं * अनशिरधु गोवापितर्थं वदयसनाश्वितः । यामश्राद्धद्विजैः कार्यं द्विजैः प्रलसुसर्वदेवहि । इति । १६ । अत्रकार
 णमनग्नीनां द्विजानां * मसंस्कृते लौकिकान्गोपाकस्यव्यात्वसक्तं * भगवतात्रिणामुभं हितायां । १७ । तदयथा
 असंस्कृते लौकिकान्गोपाकैनाग्नेन देवयज्ञादिवृत्तं * विधपाकयज्ञविधानाभावात्तत्त * पाकीव्यापाकउक्तः ॥ १८ ॥
 तद्विवचनान्ब्रूय * योऽगृहीत्वाविवाहान्निगृह्यत्येवमनगते । अन्नं तस्यनर्माक्तव्यं व्यापाकोहि सस्रुतः ॥ १९ ॥
 व्यापाकश्चभुञ्जानः पायश्चित्तं चरेद्विजः । प्राणान्पुष्टिरायमावृतं प्राश्यविश्रुतातीति ॥ २० ॥ वदन्ममभय
 स्थापामभयं तच्च * पिबदेवानांममभयमेवतथा * दामान्नेनानाग्निको * द्विजोपि श्राद्धं कर्त्तव्यं ॥ २१ ॥ कातया
 यनेनचोक्तंसदारोऽनयान्पुनर्दरान् कथञ्चित्कारणान्तरात् । यद्विद्वद्भिमानं कर्त्तुं कृद्दोमोऽस्य निधीयते
 ॥ २२ ॥ स्वेऽग्रावेवभवेदोमो लौकिकेनकदाचन । नह्यह्निताग्नेःस्वं कर्म्मलौकिकेऽग्नौविधीयते ॥ इति ॥
 ॥ २३ ॥ स्वेऽग्नौवितिप्रथमभाषायासह * गृहीतेऽग्नौहोमोभवे * द्वितीयभाषायपहणो * अग्निरहणाभावाल्लौकि
 केऽग्नौहोमोभवत् ॥ २४ ॥ कस्मात्तद्विद्यमानाद्विवाहान्नेःसं सर्वं * कर्म्मलौकिकेऽग्नौनैव * कदाचित्निधीयते इति
 ॥ २५ ॥ तस्माल्लौकिकेनाग्निना * पक्केनान्नेनमग्नौ * रपाभक्षेणान्नमश्राद्धादिसर्वं * कर्म्मनकर्त्तव्यं सर्वैरेव इति
 ॥ २६ ॥ तेनविवाहान्नादाभावे * निरग्निभिः * रामान्नेनश्राद्धं कार्यम् ॥ २७ ॥ इति ॥ इतिवृत्तीयाधायस्य
 श्राद्धकल्पस्यखिलं * श्राद्धकल्पविधानं ॥ २८ ॥ इतिवंप्रातःकृत्यादि * श्राद्धकल्पविधानं प्रवृत्तानि * सर्वाणिकर्म्म
 णिकृत्वा * गृहीयतुर्गार्त्तदाह * विषसाशीभवेदित्यादिसौकम् ॥ १ ॥

विषसाशीभवेन्नित्यं नित्यं वामृतभोजनः । विषसोभुक्तं पन्तुयज्ञं षतथामृतम् ॥ २८५

नित्यं प्रतिदिनं गृही * प्रातःकृत्यादातिथ्यादि * भोजनान्ते शेषाग्रीस्यात् ॥ १ ॥ अमृतभोजनावास्यात् *
 कः पुनर्विषसः किं चामृतमितात * आहविषसइत्यादि । २ । भुक्तशेषन्तुविषस * इत्यतिथ्यादिसर्वेषां *
 भुक्तशेषं यत्सविषसजघाते । ३ । तथायज्ञशेषं यत्तदन्तस्या * दितो तेनेदं चापित * गृहीनित्यं प्रातःकृत्या * द्रति
 थ्यादिभोजनकर्म्म * यज्ञकर्म्मचक्र्यादिति । ४ । २८५ । अध्यायश्चपसंहरतेतह * इत्यादिकं श्लोकमैकम् । १ ।

एतदोऽभिहितं सर्वं विधानं पाञ्चयज्ञिकम् । द्विजातिमुख्यवृत्तीनां विधानं सूयतामिति २८६
इतिमानवेधर्म्मशास्त्रे मृग्युप्रोक्तायां संहितायां तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ १८७ ॥ ३ ॥ * ॥

एतत्पाञ्चयज्ञिकं विधानं सर्वं * युग्मभोग्याभिहितं * द्विजातिमुख्यवृत्तीनां विधानं सूयतामिति २८६
 मथयताम् ॥ इति । २ । इति मानवेधर्म्मशास्त्रे मृग्युप्रोक्तायां संहितायां प्रमादभञ्जनीटीकायां तृतीयाध्यायस्य
 प्रमादभञ्जनीतृतीयाध्यायः । १ ।

ग्रन्थोद्देशेनाह * कल्पानन्तरं * इत्तीनां लक्षणं * ह्येवादिष्टमस्ति ॥ १ ॥ ततो विपश्चात् इति वक्तुं * मवस्थाभेद
कालमाह * चतुर्थं मित्यादि ॥ १ ॥

चतुर्थं मायुषोभागमुपित्वाद्गुरौ द्विजः । द्वितीयमायुषोभागं कृतदारीगृहे वसेत् ॥ १ ॥

द्विजोत्रोक्षणः चतुर्थो * वैश्वश्रायुषस्याद्यं चतुर्थं भागं गुरौ ब्रह्मचर्याश्रमे * यावदावेदपक्षेण उपित्वा ॥ १ ॥
प्रायुषोद्देशेनाह * भागं यथावत्कृतदारः * सगृहे वसेत् ॥ ४ ॥ १ ॥ नवतमवहवासे * कथावत्ताजीवेदित
त * आहारादोद्देशेनादि ॥ १ ॥ १ ॥

अदोद्देशे यौवभूतानामल्पदोद्देशे णवापुनः । यावत्तिल्लांसमास्थाय विप्रोजीवेदनापदि ॥ २ ॥

भूतानां प्राणिनामदोद्देशे व * जिषां सावतिरेकेण * यावत्तिल्लांससाधनं भवति * तां वृत्तिमास्थाय विप्रः ॥ १ ॥
अथ यौवभूतानामल्पदोद्देशेनाह * इति स्यात्तां वृत्तिमास्थायानापदि * जीवेदोद्देशे विना वृत्तिः * लोके पायेणासम्भवात् ॥ २ ॥
आपदिपुनर्यावत्तया * जीविततां वृत्तिमाणां * इति मास्थाय जीवेत् ॥ १ ॥ १ ॥ तद्विषयं जीवनाय * धनसम्पदं
कुर्यादि * तां तया हयावेतयादि ॥ १ ॥

यात्रामात्रप्रसिद्धार्थैः कर्मभिरगर्हितैः । अक्लेशेन शरीरसप्रकुर्वीत धनसम्पदम् ॥ ३ ॥

यात्राजीवनकालयापना * तन्मात्रं शरीरस्य * क्लेशेन * र्धं रगर्हितैः कर्मभिः * प्रसिद्धा तितत्प्रसिद्धार्थम् ॥ १ ॥
शरीरस्याक्लेशेन * तै रगर्हितैः कर्मभिः * धनसम्पदं विप्रः कुर्वीतेति ॥ २ ॥ १ ॥ क्लेशेन रगर्हितैः कर्मभिः रितयाः
पुनरुच्यते * कृताकृताभ्यामित्यादि ॥ १ ॥ ४ ॥

कृताकृताभ्यां जीवेत्तु मृतं न प्रमृते न वा । सतप्राप्तताभ्यामपि बान्धववृत्त्या कदाचन ॥ ४ ॥

कृतादिभिः पञ्चभिस्तु * कर्मभिर्यथेष्टमेव * धनसम्पदं कृत्वा * जीवेन्न तस्य इच्छा कदाच जीवेत् ॥ १ ॥ ४ ॥

कृतमुज्ज्विलं ज्ञेयममृतं सप्रादयाचितम् । मृतमुज्ज्विलं चैव प्रमृतं कर्षणं च तम् ॥ ५ ॥

सतप्राप्ततां वाणिज्यं ते न चैवापि जीवते । सेवाश्ववृत्तिराख्याता तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ६ ॥

तानि पञ्च कृतादि * कर्मणि ग्राह्या इति * मित्यादिस्वीकौ ॥ १ ॥ अनापदीताधिकारः * स्वामिन्हीतावशिष्टं * गच्छमेकं
कण्डकं * मङ्गलं * यद्वृत्तिः स * उज्ज्विलं * स्वचयनम् ॥ २ ॥ वीधायनेनीकं च * अवाधितस्थानेषु * पथिवाच्ये पुत्रा * इति
हतावकाशेवा ॥ ३ ॥ यत्रौषधयो विदुन्ते * तत्राङ्गुलीभ्यामेकैकं * कणं यत्सम्पन्नयति * स उज्ज्विलं * स्वचयनम्
॥ ४ ॥ सकण्ठिष्वश्वानामनेकेषां * चयनं मिलमुच्यते ॥ ५ ॥ तद्वृत्तिमिलं सतप्राप्ततां कर्म * इत्यर्थं मितं तस्मादयं * कृतमुच्यते

॥ ५ ॥ अयाचितं यमर्थं लभते तद्दत्तमिवेत्यन्तं * याचितं भैक्षं दत्तमिति च तदुक्तमिति ॥ ६ ॥ कर्षणं क
षिकर्ममि*रुत्पादितं यदन्नं तत्प्रकृतं चैत्रस्य प्राणि*भरणं नोत्पन्नत्वात्प्रकृतमुक्तम् ॥ ७ ॥ ५ ॥ ब्राह्मणे न
षिं यथाऽत्वादोष*भाङ्गुस्तान्दत्तं पराशरेण*घट् कर्मनिरतो विप्रः कषिकर्मणि कारयेत् ॥ ८ ॥ हलमष्टगरं धर्मा
षड्गवमधामं चतः । चतुर्गवमधमं सानां द्विगवमधमं घातिनाम् ॥ ९ ॥ क्षुधितं क्षुधितं श्रान्तं वलीवर्जं न योज
येत् । होनाङ्गं वाधितं क्लीबं विप्रो न वाहयेत् ॥ १० ॥ स्थिराङ्गं नौरुजं दृप्तं धर्मं प्रष्टुं योजितं । बाह्ये
द्विवसत्याः पश्चात् श्रान्तं समाचरेत् ॥ ११ ॥ जपः देवार्चनं होमं स्वाध्यायश्चैव ममासेत् । एकद्वित्रिचतुर्वि
मान्भोजयेत् श्रान्तकान् द्विजः ॥ १२ ॥ एवं कथं तथा च त्रेधा नैव स्वयमर्जितैः । निर्भये तपश्च यन्नांश्चक्रवर्दी
चाञ्चकारयेत् ॥ १३ ॥ रात्रौ दद्यात् षड्भागं देवीनां चैकविंशकं । विप्राणां त्रिंशकं मागं कषिकर्तान
लिपायै ॥ १४ ॥ योनिरदद्याद्द्विजातिभ्यो राशिमूलप्रागतः । सचौरः सचपापिष्ठो ब्रह्मघ्नस्तं विनिर्दिशेत् ॥ १५ ॥
दद्यात् शिल्पिभ्यो भित्वा हत्वा तन्मृगकोटिकान् । कर्षकं च खलु यज्ञेन सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ १६ ॥ तिलारसान
विक्रीयाविक्रीयाधानाग्रतः समाः । विपश्यैव विधादन्ति स्थूलकाष्ठानि विक्रयः ॥ १७ ॥ संवत्सरेण यत्पापं मत्
स्य घाती समामुयात् । अयोधखेन काष्ठेन तदेकाहेन लाङ्गली ॥ १८ ॥ पाशवो मत्स्यघाती च व्याधः शास्त्रि
कस्तथा । अदाता कर्षकश्चैव पश्येत् समपापिनः ॥ १९ ॥ क्षत्रियोऽपि कर्षिकं कलाद्विजान् देवांश्च पूजयेत् । वैश्यः
शूद्रः सदा कर्षात् कषिवाणिज्यं प्रत्येकान् ॥ इति ॥ २० ॥ वाणिज्यं सत्तान् नृत्तं चैतिसत्ता*नृत्तं प्रायेणैव सत्ता
नृत्तवा * चारादत्पादितत्वात् ॥ १ ॥ परेषां राजादीनां सेवा * श्रवणं चिन्तितं श्रवणं * रुच्यते तस्मा
त्तामेव * श्रवणं विप्रो वजयेत् ॥ २ ॥ ६ ॥ नन्वेतैः कर्मभिः कियन्ति तद्धनं * सञ्चिद्यद्दत्तं तदाह * कर्षू लधाने
त्यादिकम् ॥ १ ॥

कर्षू लधाना को वासात् कुम्भीधानं कर्षववा । तै यत्तिको वापि भवे द्रष्टवस्त नि कर्षववा ॥ ७ ॥

ब्रीह्यागारं कर्षू लस्या* दिति गोलाकारधाना* नृहृत्तं तत्परिपूर्णं धानकः ॥ २ ॥ यावता धानेन सोम*
मर्हति तावद्धानाः कर्षू लधानाको * मज्जनाङ्गुलमेव तत् ॥ १ ॥ यस्यैवैवापि कर्मभक्तं पयसां भूतग्रन्थे ।
अधिकं बापि विद्वत्सोमं पातमर्हतीति ॥ ३ ॥ कश्चिद्वाचष्टे तन्नेह* युक्त्या सिद्धातिपराङ्घ्रि* तै यत्तिको द्रष्टवस्त नि
को बापीत्युक्तेः * दिनसङ्ख्यापनाहं धानाग्रे वोपपद्यते ॥ ५ ॥ तद्भिमायेणापरो ब्राह्मणात्तवान् * द्वादशाहं
कर्षू लेन हन्तिः कर्षू लादिना निषट् ॥ ६ ॥ इति ॥ परिमाणशास्त्रे तूक्तं * कुम्भीद्रोणसुचत्वार * इति तेन परि
वारसङ्ख्याधिके * षड् दिनहन्ति सम्भवे * न भवतीति तदसत् ॥ ७ ॥ धानासञ्चयनं नृहृ* कर्षू लपरिमितं वा * कुम्भी

नलोक्तमित्यादि*विप्रोक्तिहेतोलोक * वृत्तकथञ्चनकेनापि*प्रकारेणनवर्तत ॥१॥ लोकवृत्तहिंसा

दासदृशं तर्हि * किमभिरवकर्म्मभिर्वर्त्ततनानैः कर्म्मभिः * रितगतचाहाजिजाभितगादिकम् ॥ २ ॥ अजिज्ञासर
लामघठांशदां * ब्राह्मणजीविकां जीवेत् * जीवनीपायं कुर्यात् ॥ १ ॥ ११ ॥ कथमिता * तल्लक्षते * सन्तोषमि
तादिश्लोकम् ॥ १ ॥

सन्तोषं परमास्थाय सुखार्थं संयतो भवेत् । सन्तोषमूलं हि सुखं दुःखमूलं विपर्ययः ॥ १२ ॥

सुखार्थं ब्राह्मणः परं * सन्तोषमास्थाय संयतो भवेत् * हि यस्मात् सन्तोषमूलं * सुखमसन्तोषोदः सुखमूलं ॥ इति ॥
॥ २ ॥ १२ ॥ कथं संयतो भवेदित्यत्राह * अतोऽन्यतमये तगादि ॥ १ ॥

अतोऽन्यतमया वृत्त्या जीवं लुप्ता तकोद्विजः । स्वर्गायुष्यशस्रानि ब्रतानीमानि धारयेत् ॥ १३ ॥

अतो हे तोरुच्छयीला * दीनामन्यतमया * वृत्त्यास्त्रातको ब्राह्मणः ॥ २ ॥ वचामाणानां क्षत्रियवृत्तीनां *
मन्यतमया वृत्त्या * क्षत्रियो वैश्या वृत्तीनां * मन्यतमया तु वैश्याः ॥ ३ ॥ जीवन्मनुसूयार्थं यथायथा नो *
मानि ब्रतानि धारयेत् ॥ ४ ॥ १३ ॥ कानि ब्रतानीता तत्राह * वेदोदितमितादिकम् ॥ १ ॥ १४ ॥

वेदोदितं स्वकं कर्म्म नित्यं कुर्याद तन्वितः । तद्विकुर्ब्बन् यथाशक्ति प्राप्नोति परमांगतिम् ॥ १४ ॥

विप्रोद्दिष्टा तकोद्विधा * व्रतोच्चाव्रतोचनयो * कृतिनो व्रतमेवेदम् * वेदोदितं सूकं कर्म्मा * तन्वितं सन्वितं
कुर्यात् ॥ १ ॥ किमर्थमित्यत्राह तत्कोद्विजः * हि यस्मात्तद्देदोदितं * कर्म्म यथाशक्ति कुर्ब्बन् * विप्रः परमां
गतिं प्राप्नोतीति ॥ २ ॥ १४ ॥ तल्लक्षणस्य निषेधकर्मणि * यानि तानाहने हेते * तगादिभिर
वश्लोकैः ॥ १ ॥ १५ ॥

ने हे तार्थान् प्रसज्जेन न निरुद्धं न कर्म्मणा । न विदमाने पृथ्व्ये पुनात्तर्गामपियतस्ततः ॥ १५ ॥

प्रसज्जेन गीतवादिद्विदूतादि * प्रसक्तार्थान् ने हेत * विरुद्धे न स धर्म्मविपर्ययेण * चार्थान् विप्रोने वे हेत ॥ १ ॥
न विदमाने पृथ्व्ये पुनो हेत * न चार्त्तामोपहित * स्ततोऽपार्थानी हेत ॥ २ ॥ १५ ॥

इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः । अतिप्रसक्तिश्चैतेषां मनसा सन्निवर्त्तयेत् ॥ १६ ॥

इन्द्रियार्थेषु त्रिद्विदि * न सर्वेषु इन्द्रियार्थेषु * गीतवादित्रकामिनी * स्वर्गादिषु न कामतः प्रसज्येत ॥ १ ॥
सर्वेषां तेषामिन्द्रियार्थानामति * प्रसक्तिं मनसा सदा * ब्राह्मणः सन्निवर्त्तयेत् ॥ २ ॥ १६ ॥ अपरञ्च * वर्जनीयं
सचते स * वर्जनीतादि ॥ १ ॥

सर्वान् परित्यजेदर्थान् स्वाध्यायसाविरोधिनाम् । यथा तथा ध्यापं स्वसाहस्यकृतकृत्यता ॥ १७ ॥

ब्राह्मणः मृदाध्यायविरोधिनाः सर्वान् * नर्थान् परित्यजेदयथा * तथा येन तेन प्रकारेण वेदा * दीनध्यापयं स्ववर्त्तते
॥ २ ॥ हि यस्मात्सवेदाध्यापनाद्वृत्ति * रसा ब्राह्मणस्य कृत * कृतोताकृत्यकरणम् ॥ इति ॥ १ ॥ १७ ॥

वर्णानां तयाणां च कृतिर्वा मे वी* चरते वयसदृश्यादि ॥ १ ॥ १८ ॥

वयसः कर्मणोऽर्थस्य तस्याभिजनस्य च । वेशवाग्बुद्धिसारूप्येणाचरन् विचरेद्दिह ॥ १८ ॥

इह लोके वयसः सारूप्येण * कर्मणश्च सारूप्येणा * र्थस्य सारूप्येण तस्य सारूप्येणाभिजनस्य सारूप्येणा ॥ १ ॥ वयसाचरन् * वाचमाचरन् * बुद्धिमाचरन् * विमो विचरेत् ॥ २ ॥ १८ ॥ अपरञ्च * सेवाकर्मो * पदिष्यते * बुद्धीत्यादि ॥ १ ॥ १९ ॥

बुद्धिबुद्धिकराणां शुधनानि च हितानि च । नित्यं शास्त्राणां वेत्ते तन्निगमांश्चैव वैदिकान् ॥ १९ ॥

आयुर्बुद्धिबुद्धिकराणां शास्त्राणि * वादवर्त्सपदार्थघटितानां च * क्षिकीविद्यादीनि ब्राह्मणोऽवेत्ते ॥ १ ॥ धनानि वार्त्तस्य तौ गनसादी * नार्थशास्त्रानां वेत्ते त * हितानां युर्वैदज्यैति * यादीनि भाषिण हितानि * शास्त्रानां वेत्ते तन्निगमां ॥ २ ॥ नित्यं वैदिकान् निगमां * नितिहासपुराणादीं * च वेत्ते तपस्यालोचयेत् ॥ २ ॥ १९ ॥ शास्त्रविगम * फलमाह * यथायथा * इत्यादिकम् ॥ १ ॥ २० ॥

यथायथा हि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति । तथा तथा विजानाति विज्ञानं चास्य रोचते ॥ २० ॥

पुरुषो ब्राह्मणदिर्हि * यथायथा शास्त्रं समधिगच्छति * तथा तथा विजानाति * विज्ञानं च रोचते ॥ १ ॥ पुनश्चास्मि विज्ञानं स्वयं रोचते * क्रमेण शास्त्रान्तरस्य * सन्दर्शने प्रवृत्तिः स्यात् ॥ १ ॥ २० ॥

ऋषियज्ञं देवयज्ञं भूतयज्ञं च सवर्द्धदा । नृयज्ञं पितृयज्ञं च यथाशक्ति न ह्यपयेत् ॥ २१ ॥

ऋषीतर्गादिऋषियज्ञश्चेत्ययं * भूतयज्ञश्च नरयज्ञश्च * पितृयज्ञश्च ब्राह्मणं * यदापदातिजहाति ॥ १ ॥ ब्राह्मणां यथाशक्तिता * अकदापि चापयेत् * यदा तत्संरक्षेदेव * स्नातकानां मिदं हि प्रधानं व्रतम् ॥ २ ॥ २१ ॥ नन्यापदापि यं तान् संवक्षेदि * तान् अहं तानि त्यादि ॥ १ ॥ २२ ॥

एतन्नेके महायज्ञान् यज्ञं शास्त्रविदो जनाः । अनीहमानाः सततमिन्द्रियेषु वजुर्ह्वति ॥ २२ ॥

एके यज्ञशास्त्रविदो * जना एतान् पञ्चमहायज्ञानां नीहमानास्तत्तदयज्ञानां * यायाचेति कर्त्तव्यतारूपा चेष्टा ॥ १ ॥ तान् कर्त्तव्यन्तः सततं * मिन्द्रियेषु जुहुतीति * समनस्केषु श्रोत्रादिषु ग्निषु तत्तत् * कर्म्मणि शब्दश्रवणा * दीनाऽङ्गीः कृत्वा जुहुति ॥ २ ॥ २२ ॥ वागेकदं * त्यादिनां प्रकारेण * तानेवाह ॥ १ ॥ २३ ॥

वाचिप्रेते जुह्वन्ति प्राणं प्राणं वाचं च सवर्द्धदा । वाचिप्राणं च पश्यन्तो यज्ञनिर्वृत्तिमचराम् ॥ २३ ॥

एके यज्ञशास्त्रविदो * जना अनीहमानास्तु * वाचिवाचयां यज्ञानां * निर्वृत्तिं पश्यन्तो वाचिप्राणमाहुतिं कृत्वा पञ्चमहायज्ञान् जुहुति ॥ १ ॥ अपरे चैके यज्ञशास्त्रविदो * जनाः प्राणं वाचयां यज्ञं * निर्वृत्तिं पश्यन्तः प्राणं * वाचमाहुतिं च कृत्वा * पश्यन्तान् महायज्ञान् जुहुति ॥ २ ॥ २३ ॥

ज्ञानेनैवापर विप्राय जन्त्ये तैर्मर्खैः सदा । ज्ञानमूला क्रियामे षांपशन्तो ज्ञानचक्षुषा ॥ २४ ॥

अपरश्चाह ॥ ज्ञानेनेतादि ॥ २४ ॥ अपरे च द्विजा एषां * पश्चानां मया यज्ञानां * क्रियां ज्ञानमूलां ज्ञानं * चक्षुषा पश्यन्तः सदा ॥ १ ॥ ज्ञानेनैव तैः पश्चमिर्मर्खैर्महायज्ञैर्हविः * प्रभृतीन् वयजन्ति ॥ २ ॥ तथा चैषा मेकविधेन * यथाशक्ति पञ्चमज्ञानं * द्विजैः कदापि न ह्यपश्येदिति ॥ १ ॥ २४ ॥ अथ मृतकानामपराणि त्रता * चान्तेऽग्निहोत्रं * मित्यादिभिस्त्रिभिः स्त्रोक्तैः ॥ १ ॥ २५ ॥

अग्निहोत्रं च जुह्यादाद्यन्ते दुर्निशोः सदा । दर्शने चार्द्धमासान्ते पौर्णमासे न चैव हि ॥ २५ ॥

मदाप्रतिदिनं दानिषोर्दिवस * निशयोरां दान्ते दिन * स्यादौ निशायाश्चान्तेऽव * साने न वसन्त्याया ॥ १ ॥ तथा हि नान्तेऽवसाने * निशायाश्चादौ चाग्निं च * जुह्यान् वसन्त्यायाम् ॥ २ ॥ एतेनोक्तं प्रातर्होमो * रात्रेरवा व हतीतरं कालं * मारमार्वाणकस्य हस्तमितोद्गो * दयात्कर्त्तव्यः स्यादिति ॥ १ ॥ सायं होमस्तु दिन * स्यात्वाह्नि तौत्तरकालमारभ्य * यावन्तच्छ्राणि सम * न्नभावान्ते न च लौहित्यापायः स्यात् ॥ ४ ॥ तौत्तरकर्त्तव्यो भवति * म स्यात्कालश्च रजोनीहारादन्त * गते रवोजानीयानतः * परं होमं कुर्यादिति ॥ ५ ॥ एतदुक्तञ्चातयायने न यथा * मूर्योऽस्तयै लमप्राप्ते * पट् त्रिंशता सदाङ्गुलीः । प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाच्च दर्शनात् ॥ ६ ॥ हस्ताद् द्वा रविर्धाव * द्विरिह त्वानगच्छति । तावद्धोमविधिः पुण्यो नातो ह्यदित्यहोमिनाम् ॥ ७ ॥ यावत्समाहृत भावान्ते न भस्युच्छ्राणिसर्वतः । न च लौहित्यामप्येति तावत्सायञ्जु यते ॥ ८ ॥ रजोनीहारधूमाश्च क्षायात्तरि ते रवौ । सस्यावद्विष्य जुह्यात्तमस्य न लुप्यते ॥ ९ ॥ न कुर्यात्तच्छिप्रहोमेषु द्विजैः परिसमूहनम् । वैष्णवो ह्यनजपेत्पपदञ्च विवर्जयेत् १० पयश्च क्षणश्च सव्यं तर्कतवावदितेऽन्विति । अन्ते च वामदेवास्त्यागानं कुर्यात्तच्छिप्रं ॥ ११ ॥ इति ॥ एतद्विद्वान्वाचष्टे * अथान्ते दुर्निशोरिति * दुर्गशब्देऽत्र दिवसार्थः ॥ १२ ॥ उदितहोमप चोदिवसस्यादौ * निशायाश्चादाविति * अथदित्यहोमपक्षे * दिवसान्ते निशायाश्चादुदिति ॥ १३ ॥ यद्वा पुनरुदितहोमप क्षे * दिनस्यादौ दिनान्ते च * अथदित्यहोमपक्षे * निशादौ निशान्ते च * तग्निहोत्रं कुर्यादिति ॥ १४ ॥ तद्वा ग्राह्यानाम साधु * कातयायनोक्तविरोधा * दग्निहोत्रविधानाच्च वाख्यातत्वात् ॥ १५ ॥ अर्द्धमासान्ते दर्शनं * पौर्णमासे न च जुह्या * दिति द्विविधश्चाद्रमास उक्तः ॥ १६ ॥ सखीगौणश्रेतितल * गौणां मासान्ते दर्शनं नयागेन * सख्यर्द्धमासान्ते पौर्ण * मासे नयागे न जुह्यात् ॥ १७ ॥ २५ ॥

शत्रून्ते न वशस्येष्टया तथर्त्तन्ते द्विजोऽध्वरैः । पशुना त्वयनसादौ समाप्ते सौमिकैर्मर्खैः ॥ २६ ॥

यस्यान्ते इत्यादि । यस्यानां पुराणानामन्ते * न वेश्ये धौनी जाते * न वशस्येष्टया जुह्यात् ॥ १ ॥ ऋत्वे न्ते हेमन्तग्रीष्मवर्षाणामन्ते * ऽध्वरैश्चावर्मासां ख्य * यागैर्जुह्यादिति ॥ अथ यनसादक्षिणसाचोत्तरसाचादौ पशुना

जुष्टयात् ॥ १ ॥ समान्तेवत्तरान्ते * सौमिकैःसौममाधर्मा * मखैरग्निष्टोमादि * नामयागैर्जुष्टयात् ॥ ४ ॥

तत्रचैतस्यरुक्तातिपदादि*गणनयद्वाद्गमासात्मैवर्षे*समाप्रैवसन्तेसौमिकयागाः॥ २६ ॥

नानिष्टानवशसोऽपशुनाचाग्निमान् द्विजः । नवान्नमदगन्मांसंवादीर्धमायुर्जिजीविषुः ॥ २७ ॥

नानिष्टेत्यादिर्दीर्घमायुर्जिजीविषुरग्निमात्रेव द्विजोनवशसोऽपशुनाचाग्निष्टायागं * नक्तृत्वानवान्नं नाद्यात् *
पशुनाचाग्निष्टामांसम् ॥ १ ॥ २७ ॥ ननुकस्मदग्निमान् द्विजोऽदीर्घमायुर्जिजीविषुर्नवशसोऽपशुनाचाग्नि
ष्टानवान्नमांसञ्च*नाद्यादितातश्चाहनवेनेत्यादि ॥ १ ॥ २८ ॥

नवेनानर्च्यं ताह्यस्यपशुहवत्रेनचाग्नयः । प्राणानेवात्मुमिच्छन्तिनवान्नामिषगर्धिनः ॥ २८ ॥

अग्निमतोह्यनयःपञ्च*नवान्नमिषगर्धिनः॥स्तेचाग्नयोऽग्निमतानवे*नान्तेनपशुहवीनच ॥ १ ॥ अगर्धि
ताम्रसाग्निमतः * प्राणानेवात्मुमिच्छन्तः * स्वल्पयुगोभवन्तीतातो * नवान्नपशुयागोऽपशुनाचाग्नि ॥ २ ॥ २८ ॥
अपरश्चाहासनेत्यादि ॥ २९ ॥

आसनाशनशयनभिरङ्गिर्मूलफलेनवा । नासकश्चिदसे जे ह्ये शक्तितोऽनर्च्यतोऽतिथिः ॥ २९ ॥

येनानिमताद्विजेनशक्तिव्यासनादिभिः*रतिथिनीर्क्षितःस्या*दसगृह्येकश्चिन्नवसेत् ॥ १ ॥ २९ ॥ अत्रातिथि
विशेषाणामर्चनवर्जनमाह*पौर्णण्डिनइत्यादिना ॥ १ ॥ ३० ॥

पापण्डिनोविकर्मस्थान् वैडालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान् वक्तव्यं क्षवाङ्मात्रेणापि नाञ्जयेत् ॥ ३० ॥

पापण्डिप्रभृतौनतिथीन्*वाङ्मात्रेणापिनोर्क्षयेत्*वेदवाह्यव्रतचिह्न*धारिणःपापण्डिनः॥ १ ॥ ३० ॥ विक
र्मस्थः*प्रतिप्रिद* इन्तिजोविनउचान्ते * वैडालव्रतिकाश्च*ब्रह्मन्ते शठाः*कितवाः ॥ २ ॥ हैतुकावेदविरोधिका
तर्किणी*वक्तव्यंस्त्ववजाते ॥ १ ॥ ३० ॥ अर्च्यजानर्च्य*नतिथीनाह*वेदविदे * तयादिस्त्रीकेन ॥ १ ॥ ३१ ॥

वेदविदो ब्रतस्नातान् श्रोत्रियान् गृहमेधिनः । पूजयेद्वक्त्रवप्रे न विपरीतांश्च वजयेत् ॥ ३१ ॥

वेदमधीताब्रह्मचर्या ब्रतं * कत्याद्येस्नाताः*समाश्वास्ते वेद * विदो ब्रतस्नाताः*श्रोत्रिया * गृहमेधिनोभ
वन्ति ॥ १ ॥ अग्निमान् हवेकवेन * तानेवातिथीन् पूजयेत् * ये ब्रह्मचर्या ब्रतानि * नक्तृत्वावेदविदोऽपि *
नक्तृत्वास्नात्वा गृहमेधिनोभवन्ति ॥ २ ॥ ये च वेदविदो न समाप्य * ब्रह्मचर्या ब्रतं समाप्य * गृहमेधिनोभवन्ति *
ननेष्टिकब्रह्मचारिणोभवन्ति ॥ १ ॥ तान्माह्वान् वेदविदो * ब्रतस्नातश्रोत्रियगृहमेधिनो * विपरीतान
तिथीन् वर्जयेत् ॥ ४ ॥ हारीतेन विविधैः स्नातकैः * समाप्यते दान्द्रसमप्राप्तानि * यः समावर्तते
सर्वे * वेदविदो स्नातकः स्यात् ॥ ५ ॥ यः समाप्राप्तानां समाप्येदान् * समावर्तते स ब्रतस्नातकः * उभयं

समापयःसमावर्त्तते * सवेदविदाव्रतसूतकः स्यात् ॥ ६ ॥ तत्रादौ ऋतमस्य चर्यावेव * गृहमेधिनावयोत्रियो *
तस्मात्तौ तद्विपरीतावतिथी * अग्निमानवर्जयेत् ॥ ७ ॥ इति वंशतिकार्यप्रतिषेधार्थः * अविद्यान्
गृहमेधिनः इति विशेषणद्वयं ॥ ८ ॥ ताभ्यां तयोर्वर्जने सिद्धे पि * विपरीतवर्जनं * असमाप्तवेदव्रताद्विर्जना
र्थं पुनरुक्तं ॥ ९ ॥ ३१ ॥ एतद्विद्वान्कश्चित् * प्रमादीतव्याचष्टे * वेदविदाव्रतसूतान् ॥ १० ॥ इति ॥
विदासूतव्रतसूतोभयमूता इति त्रयोपि गृह्यन्ते * हारीतदर्शनान्तर * दर्शितदोषस्यादर्शनात् ॥ ११ ॥ ३१ ॥
शक्तितोऽपचमाने भगोदातवप्रगृहमेधिना । संविभागश्च भूतेभ्यः कर्त्तव्योऽनुपरोधतः ॥ ३२ ॥

शक्तितद्गतादि । गृहमेधिनोऽन्तमपचमानेभ्यः * शक्तितोदातवप्रमपरोधतो * भूतेभ्योऽपि संविभागो *
ऽन्तस्य कर्त्तव्य इति ॥ १ ॥ ३२ ॥ नन्वेवं विप्रो गृह्ये चेदनिर्दितः स्या * तदनिर्दितार्थं किं उच्यते * इति तत्राह
जतो * धनमन्विच्छेदित्यादि । १ ॥ ३२ ॥

राजतो धनमन्विच्छेत् संसीदन् सूतकः क्षुधा । याजग्रान्ते वासिनोर्व्यापिन त्वनग्रत इति
स्थितिः ॥ ३३ ॥

सूतको गृह्ये क्षुधा संसीदन् धनं * त्रिधा राजतोऽन्विच्छेत् * याजसंसाध्यादन्ते * वासिनः सकाशा
द्व्यापि * धनमन्विच्छेत् नानग्रतः । १ ॥ ३३ ॥ अपरञ्चाह न सीदेदित्यादि । ३४ ।

न सीदेत् सूतको विप्रः क्षुधा शक्तः कथञ्चन । न जीर्णमलवद्वासा भवेच्च विभवे सति ॥ ३४ ॥

सूतको विप्रः शक्तोऽपि कथञ्चनैव क्षुधा सीदेद्योपवासितस्यात्सर्तच विभवे जीर्णमलिनवासानभवेत् ॥
तर्हि द्विजः कीदृशः स्यात्तदाह * कृत्तकेशनखे तयादि । १ ॥ ३४ ॥

कृत्तकेशनखश्शुद्धान्तः शुक्लाम्बरः शुचिः । स्वाध्याये चैव युक्तः स्यान्नित्यमात्महिते षुचः ॥ ३५ ॥

त्रिःपञ्चसङ्कतकेश * नखश्शुः स्याद्धान्तः स्यात् * शुक्लाम्बरः शुचिश्च स्यात् । १ ॥ नित्यं स्वाध्याये चात्म * हितेषु
च युक्तः स्यात् । १ ॥ ३५ ॥ अपरञ्चाह वैणवीमित्यादि । ३६ ।

वैणवीधारयेद्यष्टिसोदकचक्रमण्डलम् । यज्ञोपवीतं वेदश्च शुभं रौक्मे च कुण्डले ॥ ३६ ॥

वैणवी वंशकतां यष्टिधारयेत् * सोदकचक्रमण्डलं च * यज्ञोपवीतं च वेदं च * रौक्मे सौवर्णे शुभे द्वे * उष्ट्रजे
च धारयेत् । १ ॥ ३६ ॥ निषेधमाह न चेत्यादि स्त्रीको । ३७ ।

ने चेतोदग्रन्तमोदितग्रन्तास्तं यान्तं कदाचन । नोपसृष्टं न वारिस्थं न मध्रं न भोगतम् ॥ ३७ ॥

उदान्तमादित्यं ने चेत * न चास्तंगच्छन्तं न रात्रि * नापसृष्टं न वारिणिच * न भोगतम् ने चेत । १ ॥ ३७ ॥
नलङ्घयेदित्यादि । ३८ ।

मलङ्घयेद्वत्सतन्त्रीं नमधावे द्धवर्षति । नचोदके निरीक्षे तस्वरूपमितिधारणा ॥ ३८ ॥

वत्सतन्त्रीं वत्समगल*वन्धनौ* नलङ्घयेत्* नदेवेवर्षति* नोदकेस्वरूपं वीक्षेत् ॥ १ ॥ ३८ ।
 मृदङ्गान्दैवतं विप्रं घृतं मधु चतुष्पथम् । प्रदक्षिणान्कुर्यात्प्रज्ञातां बन्धनस्यतीन् ॥ ३९ ॥
 मृदङ्गानित्यादि ॥ ३९ । मृदङ्गान्दैवतं विप्रं* घृतं मधु चतुष्पथम् * प्रज्ञातान् लोकविख्यातान् * वटादीन् वन
 धनौ* स्वसंस्पर्शे तानि* प्रदक्षिणानि* उच्यते ॥ १ ॥ ३९ ।

नोपगच्छेत् प्रमत्तोपि स्त्रियमात्तं वददर्शने । समानशयने चैव न शयीत तया सह ॥ ४० ॥

प्रमत्तोपि कथञ्चन* प्रमादेनापि द्विजो नातिवददर्शने* स्त्रियमपगच्छेत् ॥ १ ॥ तया च समतया स्त्रिया च सहैक* य
 यथायां नैव शयीत ॥ १ ॥ ४० ।

रजसाभिप्लुतां नारीं नरसङ्गमगच्छतः । प्रज्ञाते जीवलं चक्षुरायुश्चैव प्रवर्ज्यते ॥ ४१ ॥

रजसेत्यादि ॥ ४१ । रजसाभिप्लुतां* तृतीयदिवस * पयान्तां रजस्वलां* नारीमपगच्छतोहि* नरसङ्गम
 दिर्क्ष्यते ॥ १ ॥ ४१ ।

नां विवर्जयतस्तत्सङ्गं रजसात्मभिप्लुताम् । प्रज्ञाते जीवलं चक्षुरायुश्चैव प्रवर्ज्यते ॥ ४२ ॥

तामित्यादि ॥ ४२ । तां रजसाभिप्लुतां* नारीमपगमने विवर्जयते* नरसङ्गमप्रादिवर्ज्यते ॥ १ ॥ ४२ ।
 नां श्रियाद्वाद्यया साङ्गं नैनामीक्षेत्तचाश्रयीम् । क्षुवतो जृम्भमाणां वानचासीनां यथा
 सुखम् ॥ ४३ ॥

नाश्रियादित्यादि ॥ ४३ ॥ भायया साङ्गं* नाश्रिया* दृष्ट्वा तीक्ष्णं भायया च* क्षुवतो जृम्भमाणां * वाने क्षेत्
 यथा सुखमासीनां क्षेत् ॥ १ ॥ ४३ ॥

नाञ्जयन्तीं स्वकीने त्वे न चामभक्तामनावृताम् । नपश्येत् प्रसूवन्तीं च ते जस्कामो द्विजोत्तमः ॥ ४४ ॥

नाञ्जयन्तीमित्यादि ॥ ४४ ॥ भायया मितेव वर्तते* स्वकीने* अञ्जयन्ती* भायया ते जस्कामो ब्राह्मणेन क्षेत् ॥ ४४ ॥
 नपश्येत् नामभक्तां भायया पश्येन्न च* मूत्रं प्रसूदन्तीं पश्येत् ॥ ४५ ॥

नाममदादेकवासानननः स्नानमाचरेत् । नमूत्रं पथिकुर्वीत न भस्मनि गोव्रजे ॥ ४५ ॥

नाममित्यादि ॥ ४५ ॥ ब्राह्मण एकवासाननमदादेक* ननः स्नानमाचरेत् * मूत्रं पथिकुर्वीत * भस्मनि
 नच गोव्रजे ॥ १ ॥ ४५ ॥

नफालकृष्टे नजले नचित्यांनचपर्वते । नजीर्ण देवायतने नदस्त्रीके कदाचन ॥ ४६ ॥

नफालकृष्टादि ॥ ४६ ॥ नफालकृष्टे चोत्रे मूत्रं कुर्वीत नजले नचित्यां नच*पर्वते नजीर्ण देवायतने न*
दस्त्रीकेचमूत्रं कुर्यात् ॥ १ ॥ ४६ ॥

नससत्ते पुनगच्छन्नापिचस्थितः । ननदीतीरमासादयन्चपर्वतमस्तथे ॥ ४७ ॥

नससत्ते पितृतादि ॥ ४७ ॥ नमूत्रं कुर्वीते तत्रैव* ससत्ते पुनगच्छन्नापिच*पर्वतं पुनमूत्रं कुर्वीत * नापिगच्छन्
चस्थितः ॥ १ ॥ ननदीतीरमासादयन्मूत्रं कुर्यात्*नचपर्वतमस्तथे ॥ २ ॥ ४७ ॥

वायुम्विप्रमादितप्रपः पश्यंस्तथैवगाः । नकदाचनकुर्वीतविण्मूत्रसप्रविसर्जनम् ॥ ४८ ॥

वायुम्विप्रमेतादि ॥ ४८ ॥ नमूत्रं कुर्वीते तिनिर्गन्तोचारे * वायुम्विप्रमादितप्रपः*पश्यन्ति
ण्मूत्रे विसृजेत् ॥ १ ॥ ४८ ॥

तिरस्कृतप्रोच्चरेत्काष्ठलोष्ट्रपत्रतृणादिना । नियमप्रयतोवाचं सवीताङ्गोऽवगुह्यतः ॥ ४९ ॥

तिरस्कृतप्रोच्चरेत् ॥ ४९ ॥ काष्ठादिना विद्धि सर्ग*स्थानं तिरस्कृतप्रोच्छाद*वाचं नियमप्रयतः ॥ १ ॥ सवी
ताङ्गोच्छादितसर्वाङ्ग*सं*खावशुषितोऽस्थेण*वेष्टितगिराउत्तरेत्*पुरीषं तजोदिति ॥ २ ॥ ४९ ॥

मूत्रोच्चारसमुत्सर्गं दिवा कुय्यादुदङ्मुखः । दक्षिणाभिमुखोरात्रौ सन्ध्योश्च यथादिवा ५० ॥

मूत्रोच्चारेत्तादि ॥ ५० ॥ मूत्रोच्चारसमयः * मूत्रपुरीषयोः सत्त्वं * सर्गं तागां दिवा तूदङ्मुखः सन्
य्यात् ॥ १ ॥ रात्रौ दक्षिणाभिमुखः सन् कुर्यात्*सन्ध्योर्होरायादि * उदङ्मुख एव कुर्यात् ॥ २ ॥ ५० ॥

छायायामन्धकारे वारात्रावहनिवा द्विजः । यथासुखमुखं कुय्यात् प्राणवाधभये षुच ॥ ५१ ॥

तलापवादमाह छायायामि तादि ॥ ५१ ॥ छायायां रात्रावहनि*वान्धकारे वारात्रावहनिवा * प्राणवाध
भये षुच रात्रावहनिनायथासुखः ॥ १ ॥ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गं*द्विजोत्तमः कुर्यादिति*तलनदक्षिणोत्तरास्यनि
यमः ॥ २ ॥ ५१ ॥

प्रतग्निं प्रति सूर्यं च प्रतिसोमोदकद्विजान् । प्रतिगां प्रतिवातश्च प्रज्ञानशक्तिमेवतः ॥ ५२ ॥

प्रतग्निमित्यादि ॥ ५२ ॥ अग्निं प्रति सुखं कृत्वा*सूर्यं च प्रतिसोमश्च*प्रतदकश्च प्रतिद्विजांश्च प्रति*गाश्च प्रति
वातश्च प्रति*मेवतः प्रज्ञानश्च ॥ १ ॥ ५२ ॥

नाम्निं मुखे नोपधमे अग्निं चेतश्च स्त्रियम् । नामेधं प्रक्षिपेदग्नीनचपादौ प्रतापयेत् ५३ ॥

नाम्निमित्तादि ॥ ५१ ॥ नचखेनाम्निपधमे * च नन, स्त्रिगोस्तेत * नाम्नावमेधप्रक्षिपे * नपादा
दन्तोप्रतापयेत् ॥ १ ॥ ५१ ॥

अधस्तान्नोपदध्याच्चनचैनमभिलङ्घयेत् । नचैनपादतः कुयर्गान्प्राणाबाधमाचरेत् ॥ ५४

अधस्तादित्यादि ॥ ५४ ॥ शय्यासनादीनामधस्ता * च नि*उपदध्यादग्नाधारपालं ननिदध्यात् ॥ १ ॥
नचैनमभिलङ्घयेत् * नचैनमन्त्रिपादतः * पादौगस्यां दिशितस्यां * दिग्निनसंरक्षणं कयर्ग * नप्राणा
बाधमाचरेत् ॥ २ ॥ ५४ ॥

नाम्नीयात्सन्धिवेलायांनगच्छेन्नापिसंविशेत् । नचैवप्रलिखेद्भूमिनात्मनोपहरेत्स्रजम् ५५

नाम्नीयादित्यादि ॥ ५५ ॥ सन्धिवेलायां सव्याकालेनाम्नीया * नगच्छेन्नापिसंविशेत् * नभूमिपादाङ्ग,
नाप्रलिखेन्न * स्रजमात्मनाचोपहरेत् ॥ १ ॥ ५५ ॥

नाप्सुमूत्रं पुरीषं वाष्ठीवनं वासमुत्सृजेत् । अमेधप्रलिसमनःशालोहितं वा विषाणि वा ५६

नाप्सु इत्यादि ॥ ५६ ॥ नाप्सुमूत्रं पुरीषं * ममेधालिसमनःशालोहितं वा * विषाणि वा * स्रजम्
सृजेदिति ॥ १ ॥ ५६ ॥

नैकः सुप्राक्तूनगृहे शयानं प्रविधयेत् । नोदकायाभिभाषेत यज्ञं गच्छेन्नचाऽवृतः ॥ ५७ ॥

नैक इत्यादि ॥ ५७ ॥ नैकः सुप्राक्तूनगृहे शयानं प्रविधयेत् * नोदकायारजस्वले * यासहाभिषुखं भा
षेत ॥ १ ॥ नयज्ञमवृत्तोवरणं विना त्वि * जगार्थं स्वयं गच्छेद्दुष्टा * कामलुब्धं नार्थं गच्छेत् ॥ २ ॥ ५७ ॥

अन्नगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानां सन्निधौ । स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ५८

अन्नगार इत्यादि ॥ ५८ ॥ अग्निहोत्रागारे च * गवां निवासे च गोष्ठे * ब्राह्मणानां सन्निधौ च * स्वाध्या
ये च भोजने च * दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् * वसनाद्विस्तृतयर्गात् ॥ १ ॥ ५८ ॥

नवारयेद्गांधयन्तीं न चाचक्षीत कस्यचित् । न दिवीन्द्रायुधं दृष्ट्वा कस्यचिद्दर्शयेद्बुधः ॥ ५९ ॥

नवारये इत्यादि ॥ ५९ ॥ पानीयं धयन्तीं गां नवारये * स्रजतां धयन्तीं गां कस्य * चित्सम्बन्धिपयं चैव यति *
तदनाचक्षीत न वदेत् ॥ १ ॥ द्विवेन्द्रायुधं दृष्ट्वा न कस्यचित् * पण्डितस्तत्पदं द्रष्टव्यं ॥ २ ॥ ५९ ॥

नाधार्मिके वसेद्ग्रामे न वराधिवहुले भृशम् । नैकः प्रपद्ये तां ध्यानं चिरं पर्वते वसेत् ६०

नाधार्मिके वसे इत्यादि ॥ ६० ॥ अधार्मिके ग्रामे न वसे देवं * भृशं वराधिवहुले च ग्रामे न वसेत् * नैकोऽ
ध्यानं प्रपद्येत् * न पर्वते चिरं वसेत् ॥ १ ॥ ६० ॥

नशूद्राऽनिवर्तेन्नाधार्मिकजनावृते । नपाषण्डिगणक्रान्तेनोपसृष्टेऽन्तर्जैर्द्विभिः ॥ ६१

नशूद्रराजाइत्यादि ॥ ६१ ॥ नशूद्राधिकतराजो निवसेत्*नाधार्मिकजनावृते*राजो निवसेन्नपाषण्डिगणा*क्रान्तेराजो निवसेत् ॥ १ ॥ अन्तर्जैर्द्विभिरुपसृष्टे ममीपदेष्टे*वृत्तेराजो निवसेत् ॥ २ ॥ ६१ ॥

नभुञ्जीतोऽतस्ते हं नातिसौहित्यमाचरन् । नातिपूगे नातिसायं नप्रातः सायमाशितः ६२

नभुञ्जीतेत्यादि ॥ ६२ ॥ उद्धृतम्नेहं क्षीरं तद्विधान्*भुञ्जीतात्तत्क्रान्त्योद्धृतम्नेहं तिल*कल्कादिकं नभुञ्जीत ॥ १ ॥ नचातिसौहित्यादि*माचरन्भुञ्जीतनाति*प्रगेतिप्रवृत्तेनभुञ्जीत*नातिसायंभुञ्जीत ॥ २ ॥ सायं रात्रौ वाशितः*समाग्भुक्तवान्जीर्णं प्रातर्दिने नभुञ्जीत*तदाहारे जीर्णं भुञ्जीत* ॥ ३ ॥ ६२ ॥

नकुर्वीतवृथा चेष्टानवाद्यञ्जलिनापि वेत् । नोत्सङ्गे भक्षयेद्भक्षान्नजातुस्त्रातुकुतूहली ६३

नकुर्वीतेत्यादि ॥ ६३ ॥ चेष्टाचेष्टानकुर्वीत*नाञ्जलिनावारिपि*उत्सङ्गे कोडे स्थितान्*भक्षयान्नभक्षयेन्नकुतूहलीस्यात् ॥ १ ॥ ६३ ॥

नन्वत्रे द्यवागाये न्वादिवाणिवाद्येत् । नास्फोटयेन्न चक्षुडेन्न चरक्तो विरावयेत् ॥ ६४ ॥

ननृत्रेदित्यादि ॥ ६४ ॥ ननृत्रेन्द्रगायेन्वा*वादिवाणिवाद्ये*ननाहूयास्फोटयेन्न*दन्तैर्दन्तान्चक्षुडेन्न*रक्तः सन्विषण्देरावयेत् ॥ १ ॥ ६४ ॥

नपादौधारयेत्कांस्ये कदाचिदपि भाजने । नभिन्नभाण्डे भुञ्जीत न भावपूतिदूषिते ॥ ६५ ॥

नपादावित्यादि ॥ ६५ ॥ नकांस्ये भाजने पादौधारये*नभिन्नभाण्डे भुञ्जीत*नभावपूतिदूषिते*भावदये पात्रे भुञ्जीत ॥ १ ॥ ६५ ॥

उपानहौ च वासश्च धृतमन्यैर्न धारयेत् । उपवीतमलङ्कारं स्वजं करकमेव च ॥ ६६ ॥

उपानहावित्यादि ॥ ६६ ॥ नोन्यधृता उपानह*स्वः पवीतालङ्कारिन्*कम्पमल्लनृधारयेत् ॥ १ ॥ ६६ ॥

नाविनीतैर्ब्रजैश्च यैर्न चक्षुःप्राधिपीडितैः । न भिन्नशृङ्गाक्षिखुरैर्न वालाधिविरूपितैः ६७

नाविनीतैर्वित्यादि*धृरं दहन्तीति धुर्या*रथादिवाहना*अविनीतैर्दन्तैः ॥ २ ॥ दुरन्तैर्वाहनैर्न रथादिना*ब्रजेन्द्रचतुर्पिडितैर्न*वाधिपीडितैर्न भिन्न*खुरैर्न लाङ्गुलविरूपैः ॥ २ ॥ ६७ ॥

विनीतैस्तत्र जलितप्रमाशुगैर्लक्षणान्वितैः । वर्णरूपोपसंपन्नैः पूतो देनातु दन्मृशम् ॥ ६८

विनीतैर्वित्यादि ॥ ६८ ॥ धुर्यादित्येवाव*वर्ततेऽधिकारेण ॥ १ ॥ विनीतैराशुगैर्लक्षणांश्चि*र्णलक्षणेपदस्य द्वै*धुर्याः प्रतोदेन मृश*अतदन्विता भजेत् ॥ २ ॥ ६८ ॥

वालातपःप्रेतधूमोवज्रमिन्नतथासनम् । मच्छिन्द्यासखलोमानिदन्तनोत्पाटयेत्तखान् ॥ ६८

वालातपइत्यादि ॥ ६८ ॥ वालातपःप्रातःकालभवातपः*वालातपश्चप्रेतधुमसंभिस्र*मासनश्चैतौतत्सर्वं
वज्रनोत्पाटयेत् ॥ १ ॥ नखान्खलोमानिचहस्तेनच्छिन्द्यात्*नदन्तौनखान्पाटयेत् ॥ २ ॥ ६८ ॥

नखलोष्टश्चमृदीयान्छिन्द्यात्करजैस्तृणम् । नकम्निष्फलं कुयर्गान्नायंतग्रामसुखी
दयम् ॥ ७० ॥

नखलोष्टश्चेत्यादि ॥ ७० ॥ नखलोष्टपादेनमृदीयान्छेत्*करजैर्नखैस्तृणंछिन्द्याच्च*निष्फलंकरजं
यर्गान्*सुखीदयमायतग्रामविच्छेदेकुयर्गात् ॥ १ ॥ ७० ॥ एषांकरणेदोषानाह ॥

लोष्टमर्हीतृणच्छेदीनखखादीचयोनरः । सविनाशं व्रजतं ग्रासुसंचकोऽशुचिरेव च ॥ ७१ ॥

लोष्टमर्हीत्यादि ॥ ७१ ॥ लोष्टमर्हीचतृणच्छेदीच*नखखादीचसूचकःखल*स्यापचिद्वर्गोश्चैव*
विनाशं व्रजतीति ॥ १ ॥ ७१ ॥

नविगर्ह्यकथांकुयर्गाद्वह्निर्मालानधारयेत् । गवाञ्चयानं पृष्ठे नसंख्यंथैवविगर्हितम् ॥ ७२ ॥

नविगर्हीत्यादि ॥ ७२ ॥ परान्विगर्ह्यनकथांकुयर्गा*नवह्निर्मालांकण्ठेधारये*नगवांपृष्ठेनयानं*कुयर्गा
द्वह्नितत्वादिति ॥ १ ॥ ७२ ॥

अहारेणचनातीयाद्ग्रामंभावेऽक्षचावृतम् । रात्रौचतृचरूलानिदूरतःपरिवर्जयेत् ॥ ७३ ॥

अहारेणेत्यादि ॥ ७३ ॥ नग्राममहारेणातीया*नक्षत्रावृतंवेष्मनातीयात्*चतृचरूलानिरात्रौ*दूरतःपरि
वर्जयेत् ॥ १ ॥ ७३ ॥

नाक्षैःक्रीडेत्कदाचित्सुखयनोपानहौहरेत् । शयनस्थोनभुञ्जीतनपाणिस्थंनचासने ॥ ७४ ॥

नाक्षैरित्यादि ॥ ७४ ॥ नाक्षैःकदाचित्क्रीडे*सुखयनोपानहौहरे*नशयनस्थीभुञ्जीत*नपाणिस्थंभु
ञ्जीतनचासनेस्थितंभुञ्जीत ॥ १ ॥ ७४ ॥

सर्वंक्षतिलसम्बन्धनादग्रादस्तमितेरवौ । नचनग्नःशयीतेहनचोच्छिष्टःक्षचिद्व्रजेत् ॥ ७५ ॥

सर्वंक्षेत्यादि ॥ ७५ ॥ अस्तमितेरवौसर्वं*तिलसम्बन्धनादग्रात्*नचनग्नःशयीत*नचक्षुचिद्व्रजेत्
सर्वव्रजेत् ॥ १ ॥ ७५ ॥

आर्द्रपादस्तुभुञ्जीतनार्द्रपादस्तुविशेत् । आर्द्रपादस्तुभुञ्जानोदीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥

आद्रपादस्त्रितगादि ॥ ७६ ॥ आद्रपादः सन्भुञ्जीत*नचाद्रपादः संविशेत् * आद्रपादः सन्भुञ्जानो*दीर्घमांशुरवाभुयात् ॥ १ ॥ ७६ ॥

अचक्षुर्विषयदुर्गंनप्रपदेतकहंचित् । नविण्मूत्रमुदीक्षेत्नवाहुभग्नानदीतरेत् ॥ ७७ ॥

अचक्षुरितगादि ॥ ७७ ॥ चक्षुरविषयंनप्रपदेत* दुर्गंनप्रपदेत् * नविण्मूत्रमुदीक्षेत् * ननदींवाहुभग्नानदीतरेत् ॥ १ ॥ ७७ ॥

अधितिष्ठेन्नकेशंस्तनभस्मास्थिकपालिकाः । नकार्पासास्थिनतुषाग्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ७८

अधितिष्ठेन्नेतगादि ॥ ७८ ॥ नकेशानधितिष्ठेन्न * भस्मानास्थीनिकपालिकाः कार्पासांस्थीनिषषाश्च* दीर्घमायुर्जिजीविषुरधितिष्ठेत् ॥ १ ॥ ७८ ॥

नसंवसेच्चपतितैःनचाण्डालैर्नपुक्कशैः । नमूर्खैर्नावलिप्तैश्चनान्त्यैर्नान्यावसायिभिः ॥ ७९

नसंवसेच्चेतगादि ॥ ७९ ॥ नपतितैःसहसंवसेत्*नचाण्डालैःनपुक्कशैश्च * सहितःसंवसेत् ॥ १ ॥ नमूर्खैर्नावलिप्तैर्धानादिमद*दर्पितैर्नचान्त्यैर्नापि*चान्द्रावसायिभिरसहसंवसेत् ॥ २ ॥ अन्तर्जातकृत्वावासेन* स्वसंहितायांतद्वयथा*वर्ज्यंकीनापितोगोपआशपःकुम्भकारकः । वणिककिरातकायस्थमालाकारकुटुम्बिनः ॥ १ ॥ वरटोमेदचण्डालदासश्चपचक्रोक्तकाः । एतेऽन्तर्जातःसमाख्याताग्रेचानिचगवायनाः ॥ २ ॥ एषांसंभाषणात्स्नानंदर्शनादर्कबीक्षणमिति । अन्तर्जावसायिनोवच्यन्ते ॥ १ ॥ निष्पादस्त्रीवचाण्डालात्पुत्रमन्तर्जातसाधिनम् ॥ इति ॥ १ ॥ ७९ ॥

नशूद्रायमतिंदद्रान्नोच्छिष्टंनहविष्कृतम् । नचासत्रोपदिशेद्धर्मंनचासत्रव्रतमादिशेत् ८०

नशूद्रायेतगादि ॥ ८० ॥ ब्राह्मणःशूद्रायनमतिंदद्रा*न्नोच्छिष्टंनहविष्कृतम्*यद्यपिकदेशेनशूद्रतद्विष्कृतं ॥ १ ॥ नचास्यशूद्रस्यधर्मोपदिशे*न्नापास्यव्रतमादिशेत् ॥ ८० ॥ तत्रदोषमाह

योह्यसत्रधर्ममाचष्टेयस्यैवादिशतिव्रतम् । सोऽसंवृतंनामतमःसहतेनैवमज्जति ॥ ८१ ॥

यश्चेतगादि ॥ २ ॥ ८१ ॥ अस्यशूद्रस्ययोद्विजो*धर्ममाचष्टेव्रतंवापदिशेत्स * खलुसंवृतंनामैव*तमो नरकंतेनैव*शूद्रेणसहमज्जति ॥ १ ॥ ८१ ॥

नसंहताभग्नपाणिभग्नकण्डूयेदात्मनःशिरः । नस्पृशेच्चैतदुच्छिष्टोनचस्नायादिनांततः ॥ ८२

नसंहताभग्नमितगादि ॥ ८२ ॥ नसंहतपाणिभग्नमात्मशिरः* कण्डूयेन्नोच्छिष्टंआत्मशिरः*स्पृशेच्चैतदुच्छिष्टंविनानितस्नायीत्यात् ॥ १ ॥ ८२ ॥

केशग्रहान्महारांश्शिरसरे वविवर्जयेत् । शिरःस्नातश्चतैले ननाङ्गं किञ्चिदपि स्पृशेत् ॥ ८३ ॥

केशग्रहानित्यादि ॥ ८१ ॥ परेषां शिरसिकेश*ग्रहान्शिरसिमहारांश्च*सर्वदैवविवर्जयेत् ॥ १ ॥ तैले
नाभ्यग्राशिरःस्नातः सन्विप्रः*किञ्चिदपि*ङ्गं न स्पृशेत् ॥ २ ॥ ८१ ॥

नराज्ञः प्रतिगृहीयादराजनप्रसूततः । सूनाचक्रध्वजवतांवेशेनैव च जीवताम् ॥ ८४ ॥

नराज्ञइत्यादि ॥ ८४ ॥ राजनी नक्षत्रियेण*प्रसूतराजादग्रास्नात्*सूनाचक्रध्वजवैशै*जीविनां नराणां रा
ज्ञी*नकिञ्चित्प्रतिगृहीयात् ॥ १ ॥ क्षत्रियजातिराजादीदृशान्तु*प्रतिपक्षीननिषेधः ॥ २ ॥ ८४ ॥ ईदृशादक्षत्रि
याद्राज्ञपति*ग्रहप्रतिषेधे हेतु*माहदशसूनेत्यादि ॥ १ ॥ ८५ ॥

दशसूनासमचक्रं दशचक्रसमो ध्वजः । दशध्वजसमो वेशो दशवेशसमो नृपः ॥ ८५ ॥

सूनाप्राणिवधस्थानं*चक्रं वौजघातस्थानं*तिलादिपीडनयन्त्रं*ध्वजो मदाविक्रयस्थानं*वेशः स्त्रीपण्यमिति
रिते पांमधे ॥ १ ॥ दशसूनाभिः पापतः*सममेकचक्रं भवेत्*दशभिर्यकैः पापतः*समएकीध्वजो भवेत् ॥ २ ॥
दशभिर्ध्वजैः पापतः*समएकीवेशो भवेत्*दशभिर्वैशैः पापतः*समस्ते पापक्षत्रियो नृपो भवेत्*तस्मात्ततः प्रतिपक्षी*
नधर्मोऽतो निषेधात् ॥ २ ॥ ८५ ॥ अपरद्वाहदशेत्यादि ॥

दशसूनासहस्राण्योवाहयति सौनिकः । तेन तुल्यः स्रतो राजा घोरस्तस्य प्रतिग्रहः ॥ ८६ ॥

सूनाभिर्जीवतीति सौनिकीयः*सूनासहस्राणि दश*वाहयति वापारयति*तेन तुल्यस्तस्याक्षत्रियराजा स्यात्
॥ १ ॥ तस्मादक्षत्रियान्तद्राजात्*प्रतिग्रहीघोरोभीमइ*तत्र तस्तदनं वर्ज्यं ॥ २ ॥ ८६ ॥ ८६ ॥ अपरराजपति
ग्रहदीपमाह*घोरांश्चइत्यादिश्लोकः ॥ ८७ ॥

योराज्ञः प्रतिगृह्णाति लुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः । स पर्यायेण याती मान्नरकानेकविंशतिम् ८७

उच्छास्त्रवर्तिनः शास्त्र*सङ्घातवर्तिनी लुब्धस्य चराज्ञः*क्षत्रियभिन्नस्य धनं*यो विप्रः प्रतिगृह्णाति ॥ १ ॥
पर्यायेण क्रमेणैव*नेकविंशतं नरकान्*वक्ष्यमाणं स्तामिस्रादीन् सयातीति ॥ २ ॥ ८७ ॥ तान्नरवकानाहता
मिस्रमित्यादिभिस्त्रिभिः श्लोकैः ॥ १ ॥ ८८ ॥

तामिस्रमन्थतामिस्रं महारौरवरौरवौ । नरककालसूत्रश्च महानरकमेव च ॥ ८८ ॥

सञ्जीवनं महावीर्यं तपनं सम्प्रतापनम् । संहतश्च महाकोलकुडालं पूतिमृत्तिकम् ॥ ८९ ॥

लोहशङ्खं मृजीषश्च पन्थानं शाल्मलीं नदीम् । असिपत्रवनञ्चैव लोहदारकमेव च ॥ ९० ॥

तामिस्रादीन्नेयकविग्रहे*नैरकाणां*नौमानिभवन्ति १ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

एतद्विदन्तोविद्वांसोब्राह्मणाब्रह्मवादिनः । नराक्षःप्रतिगृह्णन्तिप्रेतप्रक्षेयोऽभिकाङ्क्षिणः ॥ ८९ ॥

एतदित्यादि ॥ ८९ ॥ एवदित्यादिदृष्टादृष्टाः * प्रतिपक्षफलं विदन्तोविद्वांसो * ब्रह्मवादिनः प्रेतप्रक्षे-
योऽभिकाङ्क्षिणोब्राह्मणाः ॥ १ ॥ ईदृशादसत्रियाद्री*नप्रतिगृह्णन्तिसमाज*ततःप्रतिगृह्णीयात् ॥ २ ॥ ८९ ॥
अथापरं हिजानांस्मातकव्रतप्रमाण*ब्राह्मो*गृह्णन्तिइत्यादि ॥ १ ॥ ८९ ॥

ब्राह्मणमुद्धृत्तेषु द्वे प्रथमार्थौ चानुचिन्तयेत् । कायक्ते शश्वतन्मूलान् वेदतत्त्वार्थमेव च ८९

ब्राह्मोद्धृत्तौ रात्रिप्रये प्रागेक*उद्धृत्तादेकमुद्धृत्त*स्तत्रविप्रयेऽग्रएव*रात्रे स्वर्थयानेदुद्धे तजान्यात् ॥ १ ॥
रात्रेर्मध्ययामद्वयान्ते जागरणेवनदोषास्ते न * दक्षव्यासादुक्त*रात्रेः * प्रेषयानेनिद्रातग * वचननविबुधप्रते
॥ १ ॥ ततोऽवधर्मार्थौचिन्तयेत् * तन्मूलान्धर्मार्थमूलान् * कायक्तेयान्दिवाकर्तव्याकर्तव्यान् * चिन्तयेत्ततो
वेदस्य* तत्त्वार्थौचिन्तयेत् ॥ २ ॥ ८९ ॥ ततःपरं*यत्कर्तव्यं*तदाहोत्या*यतःआदिकम् ॥ १ ॥ ९० ॥

उत्थयिष्यशकं कृत्वा कृतशौचः समाहितः । पूर्वसंन्याजपंस्तिष्ठेत् स्वकाले चापरां चिरम् ८९

निद्रां तात्कील्यधर्मार्थादिचिन्ता* नन्तरमावशकंय* अलमूत्रोत्सर्गादिकं* कर्म्मकाष्ठादाच्छादिते*
[देवेपूर्वमुक्तमेव ॥ १ ॥] तथातत्कृत्वा कृतशौचः* स्नानादिकं कर्म्मकृत्वा*समाहितः सन्पूर्वसंन्याजपं* ॥ २ ॥ प्रातः-
संन्याजं स्वकाले प्रागेकीदृशात्* समर्च्यसनश्चेत्त्रे* गायत्रीं जपं स्तिष्ठेत् ॥ ३ ॥ अपराह्णसायं संन्याजं* स्वकाले
प्रागादित्यास्तात्* समर्च्ययावत्समस्तचतुर्वर्ण* दर्शनं तावत्कालम्* चिरं गायत्रीं जपं स्तिष्ठेत् ॥ ४ ॥ ८९ ॥
असौ दीर्घकालसंन्याजार्धनफल* माहृषय इत्यादि ॥ १ ॥ ८९ ॥

क्षुधयो दीर्घसंन्यात्वा दीर्घमायुरवापुयुः । प्रज्ञायश्च कीर्तिश्चैव वचनं च ८९

दीर्घसंन्यात्वादृषयो* दीर्घमायुरवापुयुः* प्रज्ञादिक* ॥ ८९ ॥ * ८९ ॥ * वासेन प्रपन्नं
तद्यथा* यामिनाः पश्चिमं यामे तत्रानिद्रोच्चरि*सरेत् ॥ १ ॥ * आलोका मङ्गलद्रव्यं* कर्म्मोपशान्तिकर्म्मकरेत् ॥ १ ॥
कृतशौचो निषेव्याग्निदन्तान् प्रक्षाल्यावाविणा । आलोका मङ्गलद्रव्यं* सन्त्या देवादींश्चैव तपयेत् ॥ २ ॥ इति ॥
दक्षेणाप्यक्तं तद्यथा । प्रक्षोषपश्चिमो यामौ वेदाभ्यासादित्ये त*यामौ द्वयं यथानोहित्रहोत्राभ्यायकल्पते ॥ १ ॥
उपशान्ते तु संप्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थं बत । ततः* ॥ १ ॥ * तदन्तर्धर्म* ॥ १ ॥ * अतान्तमलिनः कायोन
वक्षिद्रसमन्वितः । सुवतेरवदिव*प्रातःस्नानं* ॥ १ ॥ * तद्विद्वानिन्द्रियोऽपि द्रवन्ति च ।
ज्ञानिसमतां यान्ति उत्तमान् धर्मैः सह ॥ ४ ॥ लालास्त्रं दसमाकीर्णः प्रयना इत्यितः पुमान् । असूयानासरेत् कर्म्म

जपहोमादिक्रिञ्चन ॥ ५ ॥ प्रातरुत्थाययोविप्रः प्रातःसुधीभवितुं सदा । समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्वर्षे वा पोहति ॥ ६ ॥
उपसृष्टसिद्यत्तु न संख्यायादिते रवौ । प्राजापतौ नतत्तुल्यं महापातकनाशनम् । ७ । प्रातःसृष्टं प्रशंसन्ति
ऋष्टाऋष्टफलं हितम् । सर्वमर्हति पुतात्मा प्रातःसुधीजपादिकम् । ८ । सुनादन्तरं तावदुपस्य न च चाते ।
अने नतु विधाने नद्याचान्तःश्रुतितामियात् । ९ । प्रक्षालपादौ हस्तौ चैतादिनाचमनविधानमुक्ता । त्रिसंख्या
चनं चापितम् । १० । संख्यायाश्च प्रभाते चमधौ हस्ततः पुनः । संख्यां हि जपस्योपासीत नृप्राज्ञानसुविशेषतः । ११
संख्यां नोपासते ये तूनाह्मणो हविषिपतः । सजीवन्नेव यद्दृष्टात्कृतः स्वाचैव जायते । १२ । संख्याहीनोऽ
यश्चिन्ति तामनर्हः सर्वकर्मणः । यदनातु कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुते । इति । १३ । इह प्रातः सुनात्परं *
प्रातःसंख्याविधाने न * प्राजपतः संख्याकालादुपःकालौ * विप्रैरुच्यते ख्यापितम् । १४ । उदिते रवौ संख्यायामि
ति पागस्तात् * संख्यायां यदसु न तत्सु * सूतं प्राजापतौ तुल्यम् । १५ । इति । ज्ञाते न च यदुक्तं तदयथा * सूतं
कार्यं ततो नित्यं दन्तधावनपर्वकम् । उपःकाले समुदायकतयौ चोपयथाविधि । १६ । मुखे पुस्तुं धितं नित्यं
भवतु प्रयतो नरः । तस्माच्छुष्कमथाद्रवाभक्षये दन्तकाष्ठकम् । १७ । करञ्जखादिरवापिकदम्बं कुरु वतथा ।
सप्तपर्णयष्टिपर्वीजस्वनिम्बं तथैव च । १८ । अपामार्गश्च विलम्बा * कंक्षी दुग्धरमेतव । एते प्रशस्ताः कथिता दन्त
धावनकर्मणि । १९ । सर्वकण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यश्चिन्तितः । दन्तकाष्ठसंभक्ष्य समासे न प्रकीर्तितः । २० ।
अष्टाङ्गुलं नमाने न दन्तकाष्ठमिहोच्यते । प्रादेयमात्रमथवाते न दन्तान् विप्रो धयेत् । २१ । प्रतिपत्पञ्चषष्ठीषु
नवम्याश्चैव सप्तमाः । दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दन्तासप्तमं कुलम् । २२ । अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिपद्यदिनेषु च ।
अपां हादग्गण्डूषैर्बिन्दुसमाचरेत् । २३ । सात्वामन्त्रवदाचस्य पुनराचमनं चरेत् । मन्त्रवत्प्राजापतान्
प्रक्षिपेद्दुदकोच्छलिं । २४ । आदितो न सप्तमातमन्दे हानामराक्षसाः । युधान्तिवरदाने न नृप्राज्ञोऽवातजम्बनः
। २५ । उदकाञ्जलिनिक्षेपागाग्रवाचामिन्विताः । निघ्नन्ति राक्षसान् सर्वान् मन्देहाखान् द्विजैरिताः । २६ ।
ततः प्रयातिसविता नृप्राज्ञैर्भविषितः । मरीचादौ मन्त्राभागेऽनकादौ यथोगिभिः । २७ । तस्मान्न लङ्घयेत्
संख्यां सायं प्रातः समाहितः । उक्तं यथोक्तमोहात्सयातिनरकं पुत्रम् । २८ । पश्चात्संख्यां सप्तम्यामुपासीत
यथाविधि । गायत्रीमन्त्रे तावद्गावत्ताराणि पश्यति ॥ २९ ॥ इति ॥ ८४ ॥ अथ प्राज्ञैश्चर्तुं बुद्धिते ताने न वेदार्थतत्त्वचिन्त
नं * यदुक्तं तत्कथं चिन्तयेदित्यतः * आह पुरावस्थाभित्यादि ॥ १ ॥ ८५ ॥

आवण्यं प्रौष्ठपदं वापुःपाकृत् यथाविधि । युक्तश्चन्द्रां स्रधीयीत मासान् विप्रोऽङ्गपञ्च
मान् । ८५ ।

आवण्यं प्रौष्ठपदं वा * पीणमासां यथाविधितुपाकर्षं * कृत्वा युक्तो द्विजः स्रङ्गं * चतुर्मासान् वेदानधी यीतनाङ्गं
॥ १ ॥ ८५ ॥ सार्द्धं चतुर्मासान्तरं यत्कुर्यात् * तदाह पुष्पं लितादि ॥ १ ॥ ८६ ॥

उपरे तु च्छन्दां कुयर्थाद्विहितं स्रङ्गं द्विजः । माघशुक्लसप्तम्याप्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ॥ ८६ ॥

उपाकर्षकत्वात्परं सार्धं च दर्शयान् वेदलान्ते दानधीता * ततः परं पुष्पिनि च वेदसा ॥ १ ॥ पाठसावहित्
त्सर्जनं विधिना * वेदपाठतागं ज्ञेयं * दध्यवामाधमासस्य * प्रथमेऽहनि एकस्य * पक्षस्य पूर्वाह्ने प्राप्ते ॥ २ ॥
विधिना चन्द समधायनस्य * वह्नित्सर्जनं ज्ञेयं ॥ १ ॥ ८६ ॥ इतोर्वह्नित्सर्गानन्तरं यत् * कर्त्तव्यं तदाहयथे
तयादि ॥ १ ॥ ८७ ॥

यथाशास्त्रं कृत्वैव मुत्सर्गं चन्दसांवहिः । विरमेत्पक्षिणी रात्रिं तदेवैकमहर्निशम् ॥ ८७ ॥

इतोर्वधयाविधिचन्दसांवहिः * कृतसर्गं * ज्ञातदिनात् * परं पक्षिणीमहो * रात्रं तत्परं च दिनम् । १ । ततः परं
रात्रिमेका * मितो वधत्सर्गं दिनं * मारभ्य तिरात्रं वेदा * धायनाह्विरमेदिति । २ । एतदर्थं सप्तश्लोकार्थं *
वधाते च स्वममेव * उपाकर्षणोत्सर्गं * तिरात्रं च पणं स्मृतम् । इति । तदेवैकमहर्निशं * मितयस्मिन्दि
ने तूत्सर्गं ज्ञेयं * चन्दसांवहिः * रात्रिमेका * तिरात्रं च पणं स्मृतम् ॥ २ ॥ तेनोत्सर्गं दिने कार्यं * स्मृतो रात्रिः पर
दिनं * चैवैकमहर्निशं विरमेत्ततो * रात्रौ पुनरधीयते ॥ १ ॥ ८७ ॥ तदनन्तरं यथाधीते ततः * पराशतुजर्ह
मित्यादि ॥ १ ॥ ८८ ॥

अतज्जहन्तु च्छन्दांसि शुक्ले पुनियतः पठेत् । वेदाङ्गानवसम्बोध्य कृष्णपक्षे सुप्तम् पठेत् ॥ ८८ ॥

अतः पक्षिणी विरामादूर्ध्वं * एकपक्षे नियतं च्छन्दांसि * पठेन्न वेदाङ्गानि * वेदाङ्गानि सप्तर्ष्याणि * कृष्णपक्षे सुप्तं
पठेत् ॥ १ ॥ एतेन वेदाधायनं * मन्त्रेण वेदाङ्गम् * तौतिहासं * पुराणानां पाठो नास्तीति ॥ २ ॥ ८८ ॥ यथाप
ठेत्तदुच्यते * नाविस्मृतं * मित्यादिकम् । १ ।

नाविस्मृतमधीयीत न शूद्रजनसन्निधौ । न निशान्ते परिश्रान्तो ब्रह्माधीतः पुनः स्वपेत् ॥ ८९ ॥

स्वरवर्णादितो विस्मृतं * शोनं नाधीयीत न च * शूद्रजनसन्निधावधीयीत । १ । निशान्ते घामे चाधीतः *
परिश्रान्तो न पुनः उपया * दित्यनेन श्रापितं वा * ग्वाङ्गाश्चूतो हुञ्जीतेति ॥ २ ॥ ८९ ॥ किं पठेदिति * तत्रा
ह * यथोदिते * नेत्यादिकम् ॥ १ ॥ ९० ॥

यथोदिते न विधिना नित्यं च्छन्दस्कृतं पठेत् । ब्रह्मच्छन्दस्कृतं चैव द्विजो युक्तो ह्यनापदि ॥ ९० ॥

युक्तः कर्षघोगाश्वितो * द्विजो ह्यनापदि नित्यं * यथोक्तविधिना च्छन्दः * स्कृतं मन्त्रं जातं ब्रह्म * च्छन्दस्कृतं च ब्र
ह्मणं पठेत् ॥ १ ॥ ९० ॥ अधायनवर्जनं * कालानाह । १ ।

इमान् नित्यमनघायानधीयानो विवर्जयेत् । अध्यापनं च कुर्वाणः शिष्याणां विधिपूर्वकम् ॥ ९१ ॥

इमानित्यादि । विधिपूर्वकमधीयानो द्विजः शिष्याणामध्यापनं * कुर्वाणश्च द्विजः । १ । इमान् वक्ष्यमा
न नघायान् नित्यं * विवर्जयेदितितदर्थं * याह्कर्णशू वक्ष्यादि ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

कृत्वा शूरेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने । एतैर्विषास्त्रनधरायावधरायज्ञाः प्रचक्षते ॥ १०२ ॥

कर्णभानुः शरमर्षी रात्रावनिखे * दिवापांशुसमूहने * चानिले वर्याखे तौह्वा * वनधायावधायकाः प्रवचते ॥

१ ॥ १०२ ॥ अपरश्चाहविद्यत्*स्तानिते तयादि ॥ १ ॥ १०३ ॥

विदुःप्रत्यक्षनितवर्षेषुमहोत्कानाञ्चसंश्लवे । आकालिकमनधरायमेतेषुमनुरव्रवीत् ॥१०३॥

विश्रुतिभेदगणन*वारिवर्ष*महोल्कानांसंभवेतेषां कालिक* इष्टिकालव्यतिरिक्त*कालभवमनघायंभु
रब्रवीत् ॥ १०३ ॥ अनापवाद्माह*एतानिताहि ॥ १०४ ॥

एतांस्त्वाभ्युदितान् विद्याद्वयाप्रादुष्कृताग्निषु। तथाविद्याद्वयप्रायामनृतौ वाभ्रदग्ने

॥ १०४ ॥

[illegible]

निर्घाते भूमिचलने जग्रेति पाञ्चोपसर्जने । एताना कालिकान् विद्वाद्मध्यायानृतावपि ॥१०५॥

॥ अथ नृतावपिनिर्वाते मेघे *बाधोरतान्ताघातात्प्रवलण्डेभूमिकम्पे *सूर्यादीनां जगति प्राज्ञोपसर्गे च ॥
अनधाधानेतानकालिकात्विदा *दपरमपाहपाहु *ष्क तेष्वभिहितगादि ॥ २ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥

प्रादुष्कृतं घृनिषुतुविदुःस्तनितनिस्वने । सज्जोतिः स्यादनधप्रायः शेषे रात्रौ यथादिवा ॥१०६॥

प्रातरग्निमुप्रादुष्कृतेषु त्वष्टा विदुः स्तनितनिस्वने * सविदुः सविदुः सविदुः * विनापि वरुणं सज्जोतिः * प्रागर्कास्ता
द्विवाग्रथाऽनघायः सात् ॥ १ ॥ तथा श्वेषाग्रं प्रादुष्कृतेषु त्वष्टा विदुः स्तनितनिस्वने * विनापि वरुणं रात्रा
वनघायः सात् ॥ २ ॥ १०६ ॥

नितानधरायश्चसप्तद्वग्रामे षुनगरेषु च । धर्म्मनैपुण्यक्रामानांपूतिगन्धे चसर्व्वदा ॥ १०७ ॥

नितानधायद्वयगदि ॥ १०७ ॥ धर्मनैपुण्यकामानां*धर्मसैनैपुण्यतःकामनांशतां*भूस्वामिनां ग्रामेषुन
गतेषुच* नितानधायएवसगा* द्वायवत्तर्ध्नक्रियास्यात् । १ । एतिगन्धेचसब्दंति*यत्रामीनोऽधीतेगदि*
तत्रपतिगन्धेवर्त्तते* तदायावत्स गन्धी*वर्त्तततावदनधायोभवति ॥ २ ॥ १०७ ॥

अतर्गतशब्दे ग्रामे वृषलसत्रचसन्निधौ । अनध्यायोद्दृष्टमाने समवाये जनसत्रच ॥ १०८ ॥

अन्तर्गतप्रवृत्त्यादि । १ । यस्मिन् ग्रामे प्रवोवर्तते * तस्मिन् ग्रामेऽनध्यायः स्यात् इत्यस्य सन्निधौ च नाधी
योत । १ । इत्यस्योऽनन्यग्रहजातिरेव * पूर्वोक्तं न गृहजनसन्निधाविति * प्रतिषेधादतः पारिभाषिकः । २ । तद्यथा

ऽनधीतादिजोवेदमनातकृते अमम् । सजीवस्ते वयूद्रवमागच्छतिसन्वयः । १ । इत्यादिताः शुद्रश्च*दिजो
न वयलइति*मनोरभिप्रायोऽप्येयः । ४ । जनेरुद्माने रोदनकाले* ऽनधीयः स्वास्त्रनस्यचसमवाये* ऽन
व्यायोभवतीति*जनसमूहमेतने ॥ ५ ॥ १०८ ॥

उदकेमधरात्रे अविशूत्रस्यविसर्जने । उच्छिष्टः श्राद्धभुक्चैवमनसापिनचिन्तयेत् ॥ १०९ ॥

उदकइत्यादि ॥ १ ॥ १०९ ॥ उदकस्थितोनशास्त्रं* चिन्तयेन्मधरात्रेनविशूत्रस्यविसर्गं । १ । नो
च्छिष्टः सन्दिजः शास्त्रं चिन्तयेत्*नचश्राद्धभुक् श्राद्धाणामनसापि*शास्त्रं चिन्तयेद्वाचानाधीयीत ॥ २ ॥ १०९ ॥

रतिगृह्यद्विजोविद्वानेकोद्दिष्टस्यकेतनम् । त्रयहंनकीर्तयेद्ब्रह्मराशोराहीश्वसुतके ॥ ११० ॥

प्रतिबृहोत्यादि ॥ ११० ॥ एकोद्दिष्टस्यश्राद्धस्य*षोडशानाम्प्रेतश्रादानाम्* मनातमसाकारिणस्तच्छ्राद्धंभो
क्तुःकेतनं*तस्यनिवासभवनं* प्रतिबृहगन्तुंस्वीकृता । १ । तद्वधित्वाहं ब्रह्म* वेदंनकीर्तयेत्स्वयं*नाधीयीत ।
नचाधोपयेत् । २ । राशोराज्याधिपतेः सत्रियस्य* सूक्तमरणादयोचेत्त्रयहंन* ब्रह्मकीर्तयेद्द्रोहोय*
मृतकेचन्दार्कग्रहणे ॥ ३ ॥ ११० ॥

यावदेकानुदिग्धस्यगन्धोलेपयतिष्ठति । विप्रस्यविदुषोदेहेतावद्ब्रह्मनकीर्तयेत् ॥ १११ ॥

यावदित्यादि ॥ १११ ॥ विदुषोविप्रस्यैकावदिग्धस्य* चन्दनादिनैकवारं* मन्त्रिप्रसक्तं*यात्रेगन्धोले
पय* यावन्तं कालं तिष्ठति ॥ १ ॥ तावत्कालं ब्रह्मवेदं* नकीर्तयेत्स्वयं नाधीयीतनच* शिष्यानिधोपये
दिति ॥ २ ॥ १११ ॥

शयानः प्रौढपादश्चकृत्वाचैवावसक्त्यिकाम् । नाधीयीतामिषंजग्ध्वासुतकान्नादमवच ॥ ११२ ॥

शयानइत्यादि ॥ ११२ ॥ शयानोऽवसक्त्यिकां* जानूपरिपादं कृत्वा* प्रौढपादश्चसन्ब्रह्मनाधीयीत । १ ।
आमिषंमत्स्यमांसंजग्धात्तद्दिनं* नाधीयीतसुतकान्नादमशौचे*चान्नादंजग्धाब्रह्मनैवाधीयीत ॥ २ ॥ ११२ ॥

नीहारेवाणशब्देचसन्ध्योरेवचोभयोः । अमावासयाचतुर्दशीः पौर्णमास्यष्टकासुच ॥ ११३ ॥

नीहारइत्यादि ॥ ११३ ॥ नीहारेज्जम्भुटिकायां* वाणशब्देनिक्षिप्यमाणस्य*वाणशब्देचसन्ध्योः सन्ध्य
योक्तव्योऽमावासया* दिषुब्रह्मनाधीयीतेति ॥ १ ॥ ११३ ॥ अमावासयादिषुषुधनसंफलं* महामावा
रंतितादि ॥ ११४ ॥

अमावासयागुरुहन्तिशिघ्रं हन्तिचतुर्दशी । ब्रह्माष्टकापौर्णमास्यौतसात्ताः परिवर्जयेत् ॥ ११४ ॥

सप्तार्थाऽयं श्रीकोशेयः ॥ १ ॥ ११४ ॥

पांशुवर्षेदिशांदाहे गोमायुर्विरुते तथा । श्वखरोद्धेचरुर्वातिपङ्क्तौचनपठेदिजः ॥ ११५ ॥

पांशुवर्ष इत्यादि ॥ ११५ ॥ भस्मभावाद्यनाधूलिसमूहे नभःस्तले प्रचलिते सति*द्विजोनव्रत्तपठेत्* विषां
दाहं चनपठेत् ॥ १ ॥ गोमाशुभिर्विजतस्ते * क्रियमाणे चनपठेत् * प्रवृत्तरोद्धे चरवति*धूमि*ज्वलिते सति न*
पठेदेव पञ्क्तौ चासीनोनपठेत् ॥ २ ॥ ११५ ॥

नाधीयीतश्च शानान्ते ग्रामान्ते गोव्रजे पिवा । वसित्वामैथुनं वासः प्राज्ञिकं प्रतिगृह्य च ॥ ११६ ॥

नाधीयीतेत्यादि ॥ ११६ ॥ शानान्तस्यान्तप्रदेशे * नाधीयीतपामसगान्ते च नाधीयीत * गोष्ठे च नाधी
यीत ॥ १ ॥ यदासः पिषाधमैथुनं गच्छति * तन्मैथुनं वासोवसि* त्वापिषाधनाधीयीत ॥ २ ॥ प्राज्ञिकं यद्
वा*प्राज्ञेदत्तं तच्च * पतिगृह्यतद्दिनं च * नवेदमधीयीत ॥ १ ॥ ११६ ॥ प्राणिवेत्यादिना प्राज्ञिकं विद
यति ॥ ११७ ॥

प्राणिवायदिवाऽप्राणियत् किञ्चित्प्राज्ञिकं भवेत् । तदा लभगपनधरायः पाण्योर्हि द्विजः
स्मृतः ॥ ११७ ॥

प्राणिद्रव्यमप्राणिद्रव्यं वायत् * किञ्चित्प्राज्ञेदत्तं भवेत् * तद्द्रव्यमालभ्य प्राणिभ्यां गृहीत्वा*तत्स्यतद्दिनमन
धरायः ॥ १ ॥ कस्मादित्यत आह पाण्योर्हि*द्विजः स्मृत इति प्राणिभ्यामेव य*द्विजो गृह्यतितदपहणं भक्षणं ॥ २ ॥
तस्मात्पाणी एव द्विजः स्यात्समिवासाश्चरते*तथा विधा*प्राज्ञिकश्च भक्षण*तद्दिनं तस्यानधरायः ॥ १ ॥ ११७ ॥

चौरैरुपसृते ग्रामे सभ्रमे चाग्निकारिते । आकालिकमनधरायं विद्यात्सर्वं तद्भुतेषु ११८

चौरैरित्यादि ॥ ११८ ॥ यस्मिन् ग्रामे सभ्रवास* स्तस्मिन् ग्रामे चौरैरुपसृते सति*तद्दिनमाकालिकमे *वान
धरायं विद्यादिति ॥ १ ॥ एवमग्निकारिते वेग्नय*ग्निदग्धे सतिसभ्रमे *व्यग्रभावे चाकालिकमन*धरायं विद्यात्
सर्वं पुचा*भुतेषु न धरायं विद्यात् ॥ २ ॥ अद्भुतानि जीतिषोक्तानि*गृहीतपरिगृह्यतन*प्रभृतीनि विद्यात् ॥ ३ ॥ ११८ ॥

उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं चै पणं स्मृतम् । अष्टकासु त्वहोरात्रमृत्वन्तासु च रात्रिषु ॥ ११९

उपाकर्म्मणीत्यादि ॥ ११९ ॥ उपाकर्म्मचोत्सर्गं च * धात्र्यलका उक्तवान्*अध्यायानां उपाकर्म्मप्रावणं श्रु
तणेन वा । हस्तेनौषधिभावे वा चक्षुषां श्रावणसह ॥ १ ॥ पौषमासस्योद्दिष्टा मष्टकायामथापि वा । जला
नोक्तदसां कृत्वा तत्तदुत्सर्गं विधिं वहिः ॥ २ ॥ तद्वाहं प्रतेषु न धर्मयः प्रियत्विङ्गु सुवस्तुषु । उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे
स्यखाश्रयो त्रिधौ मृते । इति ॥ ३ ॥ तेनोपाकर्म्मणि वेदस्योत्सर्गं च * त्रिरात्रमनधरायत्वात् * चै पणं स्मृतं वि
द्विहिः ॥ ४ ॥ उत्सर्गं तु पक्षिणो ह्यो * रात्रावनधरायत्वात् * वितियद्वाखात्रात् तद*नोपत्वात् दसाश्रयेणम् ॥ ५ ॥

अष्टकाष्टकाः ॥ ११० ॥ अष्टकाष्टकाः सोऽष्टकाः सुतिष्ठुः * चान्दिकास्तितिष्ठुः * वेदाध्यायनस्य पञ्चमहोरात्मम् । १ ।
ऋतुनाश्रयतिष्ठुः ॥ १११ ॥ वेदाध्यायनस्य पञ्चमहोरात्मम् * मत्स्यहोरात्रे पुष्टुः * रात्रिपिष्टुः * वेति ॥ ७ ॥ ११२

नाधीयीताश्वमारुढोनवृक्षं न च हस्तिनम् । ननावं न खरं नोष्ट्रं नेरिणस्थोनयानगः । १२० ।

नाधीयीतेत्यादि ॥ १२० ॥ अश्वमारुढश्च मारुढश्च * हस्तिनमारुढश्च नौकामारुढश्चोष्ट्रमारुढश्च खरमा
रुढश्च । १ । ऐरिचस्य रभ्रमाने स्थितश्च * अकटोऽध्यायनस्य * सञ्चि ववेदमधीयीत ॥ २ ॥ १२० ॥

नविवादे मकलहे नसे नायां न सङ्गरे । नभुक्तमात्रे नाजीर्णे न वमित्वा न सुक्तके । १२१ ।

नविवादइत्यादि ॥ १२१ ॥ कलहोवङ्गजनकत * कोलाहलः सेनायां सेना * मघो स्थित एव ॥ १ ॥ सङ्गरे
युद्धे प्रवृत्तः सन् * भुक्तमात्रे सनाजीर्ण * मजीर्ण * जीर्णकालात्तथेयत्स्थितः । २ । वमित्वे हि वान्ति कृत्वा * सुक्तकेऽ
जीर्णारे जाते * नाधीयीते तज्जवर्तते । ३ । १२१ ।

अतिथिश्चान्नं नृणां प्रमादते वातिवाभृशम् । रुधिरं च स्त्रुते गात्रांश्च स्त्रेण च परिचरेत् । १२२ ।

अतिथिश्चेत्यादि ॥ १२२ । नाधीयीते तज्जवर्तते * सन्महमागत्य स्थितं चातिथिं * नाड्यपानाधीयीत । १ ।
अथ वातिमादते च नाधीयीत * गानात्कृते रुधिरं च * तस्मिन् नाधीयीत । २ । अस्त्रेण परिचरेत् गात्रे सति * न वेद
मधीयीतेति । ३ । १२२ ।

सामधुना वृण्य जुषीनाधीयीत कदाचन । वेदसमाधीतवाप्यतमारण्यक्रमधीतत्र च । १२३ ।

सामेत्यादि ॥ १२३ । सामधुनौयु यमाषे * ऋग्यजुषीनाधीयीत * वेदसामान्तं वेदान्तमधीतान् * वेदमधीयीत नैव *
वारण्यक्रमधीतीति ॥ १ ॥ १२३ ॥

ऋग्वेदो देवदेवतयो यजुर्वेदश्च मानुषः । सामवेदः स्मृतः पितृस्तस्मात्तस्य शुचिर्धनिः । १२४ ।

ऋग्वेदइत्यादि ॥ १२४ ॥ देवो देवतायस्य * देवदेवतः ऋग्वेदो * मानुषो देवतासोति * मानुषो यजुर्वेदः । १ ।
पितादेवतासोति पितृः * सामवेदस्तस्मात्तस्य * सामवेदस्य धनिरण्यचिरिति ॥ २ ॥ १२४ ॥

एवं हि दत्तो विद्वांसस्त्रयीनिष्कार्षमनूहम् । क्रमशः पूर्वमभ्यस्य पश्चाद्देवमधीयते । १२५ ।

एवमित्यादि ॥ १२५ । एवमनूहमाय * विद्वान्ो विद्वांसो द्विजाः * अन्वहमनध्यायाहं वर्जयित्वा । १ ।
तयोनिष्कार्षं त्रयाः ऋग्यजुः साम * वेदे भोगिर्दुर्हा * मो भूभुवः * रुक्मदित्या * दृग्गायत्रीति त्रितयं * क्रमशः पूर्व
मभ्यस्य । २ । पश्चादेवं स्वाभिमतमधीयते * द्वितीयाध्याये तदुक्तं * मकारश्चापुकारश्च * मकारश्चेत्यादि स्त्रीकैः
। ३ । तत्रोक्तं विभो एवमुक्ते भ्याः * पादं पादमदुहत् । तदितृषोऽस्याः सावित्रीः * परमेष्ठी प्रजापतिः । ४ ।

तत्तद्विधादि सावित्री*त्रिपदाचतुर्विंशत्यक्षरेत्पुङ्गव*तत्रयक्षमपादेत्*सम्प्राप्राणिद्वयान्ते । १ । तेनकिंनि
च त्रिपदाष्टपञ्चन*स्ततश्चविंशत्यक्षरी*नसमा*दितिचेत्संशयोऽनस्यान्तदीच्यते । ६ । पिङ्गलेनलङ्घ्योऽतथा
मनेहृत्त*पादद्वयादिपरण*इतिस्वतेनतन*वरेणमितियत्पदं । ७ । तद्वरेणियमितोवच्यार्थ*व*पादद्वये
नश्याऽसमा*चनोननिचृतिपादद्वष्टुपञ्चन्द*शब्दविंशत्यक्षरेत्पुङ्गव* । ८ । एवमेवोक्तंताद्विसावित्रीपञ्च*वक्ष्यन्ता
तद्वयथात्रह्य*सनत्कुमारसंवादे ॥ ६ ॥ सनत्कुमारउवाच*भगवन्स्त्वांरुष्टुष्टामि*तत्प्रात्मकंनृकवच* मधीन्नि
भोपितामह ॥ १० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ० ॥ ओङ्कारपुर्व्विकास्तिमो*महाव्याहृतयोऽव्यायाः । उहृतास्त्रिभ्यो
वेदेभ्यस्त्रिपदाष्टाक्षरीकृमात् ॥ ११ ॥ चतुर्विंशत्यक्षरीमासावित्रीप्रणवान्तिका । गायन्तंवायतेयन्माद्गा
यत्रीतेनचोच्यते ॥ १२ ॥ तत्कारात्सवितुःपश्चाद्वरेणियं ततःपरम् । भर्गोदेवमानुषनेधीमहीतिधिय
स्ततः ॥ १३ ॥ योनःपथात्पञ्चोदयान्तिपदाष्टाक्षरात्मिका । चतुर्विंशत्यक्षरीयंशाश्र्वती ब्रह्मवाचिका ॥ १४ ॥
असमागायत्र्याःपरं ब्रह्मरूपि*ऋग्यजुःसामगायत्रीछन्दो । गायत्रीसावित्री सरस्वतीब्रह्मरूपिदेवताधर्माय
काममोक्षार्थं विनियोगः । १५ । पूर्व्वतःपाठुर्गायत्रीसावित्रीपाठुदक्षिणे । सत्वरजस्तमःपश्चादन्तरेत्सरस्वती । १
जर्द्धरक्षेत्स्वयं ब्रह्मा*अधोरक्षेत्स्वयं हरिः । मधोरक्षेन्महाहोदिक्पालाःपान्तुमेदिशः । २ । प्रणवीमे
श्वरःपाठुर्भृङ्गकारोभुमनःसह । सुपाठुमेकण्डदेशं वःपाठुर्हृदयंसदा । ३ । स्वःपाठुर्नाभिदेशंमंस्वाधि
ष्ठानंसमूलकम् । तत्कारोमेपाठुर्लघ्वसकारोमेऽनिलंतथा । ४ । विकारोमेऽनसं पातुःप्रःपाठुर्नुकारकः ।
वृत्कारोमेपातुर्भुमिरेकारःपाठुर्गोत्रकम् । ५ । शिकारस्तत्त्वचपाठुर्गंकारःपाठुर्नेत्रयोः । भकारःपाठुर्मे
जिह्वांगोकारःपाठुर्नासिकाम् । ६ । देकारोमेऽश्वपाठुर्गकारःकरयुगलकम् । सकारःपाठुर्मेपादंभीकारः
पाठुर्लिङ्गकम् । ७ । मकारःपाठुर्मेगृह्यंङ्कारः पाठुर्गणकम् । धिकारःपाठुर्मेबुद्धिमहद्भारंयोकारकः
। ८ । योकारःपाठुर्मेगन्धंनःकारःपाठुर्मेरसम् । प्रकारःपाठुर्मेरूपंचोकारःस्वयंरक्षत । ९ । दकारःपाठु
र्मेअदंयात्कारःपाठुर्वित्तकम् । ओङ्कारोमेपाठुर्देहंनखरोमादिभिःसह ॥ १० ॥ आद्यान्तेप्रणवीमधोतिस्त्री
वाहृतयस्ततः । चचारोविंशतिर्वर्णाऽतोऽष्टाविंशदक्षरी । ११ । इदंपठतियोनितापुण्यात्माब्राह्मणोभवेत् ।
कवचस्यपसादेनदीर्घमायुर्लभेत्क्षितौ । १२ । समहापातकोपपातकंभाःपृथो भवति । ससर्वान्वेदान
धीतीभवति ससर्वेष्वतीर्थेषुसुप्ताती भवति । सभवन्ध्या श्रुतीभवति स्वरूपाख्यं तत्प्रात्मकंकवचंयोनितय
मधीते सत्रह्यवङ्गत्वामहामोक्षंप्राप्नोति । नपुनरावर्त्तते नपुनरावर्त्तते । इति ब्रह्मसनत् कुमारसंवादेतत्प्रा
त्मकं स्वरूपाख्यकवचं समाप्तम् । ० । १० । एवमङ्गिराश्रगायत्री*यथोद्धृतंस्तद्वर्ण्यते*अङ्गिराउवाच । १ ।
गायत्र्याउद्धृतं वक्ष्येयथाश्रतिनिर्द्घनात् । ब्रह्माणमहमवोचं कागायत्रीमह्मिणांकाचमस्करिणामिति ॥
सहोवाच । गायत्रीतेमयाप्रोक्तातदुद्धारककथ्यते । त्रिपदाष्टाक्षरीपादाचतुर्विंशतिकोष्ठके । लिखेत्प्र
ष्टपञ्चराणि समपङ्क्ति चोष्टये । ऊर्ध्वपङ्क्तौरस्यप्रनवद्वयं इति षडक्षरं । २ । ततोऽधस्ताद्वेधीचोयो
देविएतत्षडक्षरम् । ततोऽधश्चण्मदयोगोस इति षडक्षरम् । ३ । ततोऽधश्चयं ह्रियात्तुधिभतदेतत् षडक्ष
रम् । वामतस्तानुलोमो नलिखित्वाप्रातिलोमातः । ४ । वामावर्त्तनपठेदधस्तादूर्ध्वतःकृमात् । अथवा
पिलिखेदेवं समपङ्क्तिवचकृमात् । वामतोऽष्टाष्टाक्षराणिपूर्व्ववक्ष्यपठेत्तुधीः । तर्गादिचोप्रमभवि *लिखे

दूष् ततस्तुधः । ६ । वंदेधिनःधीयसततोऽधस्तात्त्रिखे तसधीः । रेवयोघातयोसगिततगायलुगद्वारएषतु ॥ ७ ॥
इति द्विप्रकारेणगायलुगद्वारः*कोष्टेलिखित्वादर्शाते ॥ ८ ॥

बं	स्य	प्र	नः	व	तु
रे	धी	चो	यो	दि	वि
णि	म	द	यो	गो	स
यं	हि	यात्	धि	भ	तत्

तु	गो	हि	चो	प्र	म	भ	वि
व	दे	धि	द	नः	धी	यं	स
रे	व	यो	यात्	यो	स	णि	तत्

अथब्रह्मनारदसंवादेच * गायत्रीकवचं दर्शयामि ॥ ६ ॥ आन्वमःसावित्रीगायत्रीपूर्वतःपाठसावित्रीपो
तुदक्षिणे । ब्रह्मसन्ध्यातुमेपयादुत्तरेचसरस्वती ॥ १ ॥ पावकीमेदिशःपातुपावकीजलयायिनी । यातुधानी
दिशोरक्षेत्थातुधानीभयङ्करी ॥ २ ॥ पावमानीदिशरक्षेत्पापानाञ्चविनाशिनी । दिशरौद्रोसदापाकद्रा
गोद्ररूपिणी । जर्षातुधानीमेदिशेदक्षस्तद्वैष्णवीतथा । एवंदशदिशोरक्षेत् सर्वभोगुवनेश्वरी ॥ ३ ॥
तत्पदं पातुमेपादंजह्वांगेसवित्रःपदम् । वरेण्यंकटिदेशं नाभिंभगस्तथैवच ॥ ४ ॥ देवस्य पातुहृदयं
धीमहीतिगलंतथा । धियोयदितिमेनेत्रंनःपादन्तुललाटकम् । ६ । एवंपादादिमुर्दान्ते ममपातु प्रचोदयात् ।
इदन्तुकवचं पुण्यं हताकीटिविनाशनम् । चतुःषष्टिकलाविद्वांसर्वपापविनाशिनी । जपारम्भेचगायत्रीज
पान्तेकवचं पठेत् । गोष्ठीब्रह्मवधादीनिमित्तद्रोहादिपातकैः । मुच्यते सर्वपापेभ्यः परंब्रह्माधिगच्छति । १ ।
इतिब्रह्मनारदसंवादे गायत्रीकवचम् । २ । * । अस्मिन्कवचेऽन्तप्रणवनगसो*नीक्तःपूर्वकवचेऽस्ति * तेनवि
नापन्ते प्रणवं गायत्री*जपःकर्त्तव्य इति चेन्न ॥ २ ॥ साञ्ज्येष्टामेवमन्त्राणां*प्रणवपुटितत्वमन्तरेणन*जप्नोविति
तःप्रणव*पुटितत्वमिनामन्त्रः*ललितःस्यात् ॥ २ ॥ यद्योभयतःसेतुंविमानंदीर्घखलन्तीसंपावये*तदुक्तं कालीपुरा
णेहि * भगवताशिवेनतद्वया ॥ ३ ॥ मन्त्राणां प्रणवःसेतुस्तत्सेतुःप्रणवःसूतः । चरतर्नीकृतं पूर्व
परश्चाशुविश्रीर्यते ॥ १ ॥ अकारश्चापुकारश्च मकारश्चप्रजापतिः । वेदत्रयात्समुद्भूताप्रणवं निश्चि
पुरा ॥ २ ॥ सठदात्तोब्राह्मणानां द्वाद्यासाद्वदात्तकः । प्रचिरञ्चैकजातानां मनसापितद्याश्चरेत् । १ ।
द्विजातीनामयमन्त्रःशूद्राणां सर्वकर्मणि । चतुर्दशःस्वरीयोऽसीमेप्रश्नीकारसंज्ञकः ॥ सचावस्वारचन्द्राभा
शूद्राणांसेतुर्कृताते । निःसेतुं स्वयंतीर्थक्षणांनिम्नं विसर्पति । मन्त्रस्तथैवनिःसेतुश्छणात् चरति यजुना
म् । तस्मात्सर्वमन्त्रेषु चतुर्वर्णादिजादयः । पार्श्वयोःसेतुमीदंयजपकर्मसमाचरेत् ॥ २ ॥ शूद्राणामादिसे
पूर्वादिसेतुर्वीथयेच्छया ॥ द्विसेतवःसमाख्याताःद्विजातीनाञ्चसर्वदा ॥ इति ॥ जपे मन्त्रस्यादावन्ती च *

प्रणवञ्जयान्पादगादि*दा मत्तदादीसगात् ॥ १ ॥ यत्तमन्त्रे प्रणवपादावस्ति*तत्तसे त्वर्थं नापरः* प्रणवः*पञ्च
कर्तव्यः स एव सैव सगात् ॥ २ ॥ ० ॥ गायत्री तु शक्तिर्ब्रह्मा* तस्यामन्त्रत्वादियच्च*गायत्रीतु चार्ति नच*गायत्री
रुन्दइदं ॥ ३ ॥ तर्हि किं शक्तिमन्त्रजपवत्कर*मालायां गायत्रीजपेत् ॥ ४ ॥ नैव जपप्रकारोक्त*स्तात्वा
सारतन्त्रे द्वादश*पटले योगिनीतन्त्रे च*तद्यथाऽत्रैव प्रदर्शयते ॥ ५ ॥ पुंमन्त्रजपे हे वि*शिवसम्भवमालया ।
चक्रमन्त्रं विना देवि गायत्रीन्तु विना तथा ॥ ६ ॥ शक्तिमन्त्रजपे हे विशक्तिसम्भवमालया । गायत्री जपे हे वि
शिवसम्भवमालया ॥ ७ ॥ गायत्रीस्तु जपः शस्तः सर्वदा करमालया । इति ॥ ८ ॥ करमालाचोक्ताष्ट*चर्चि
गतन्त्रे षष्ठितमपटले*तद्वत्तमया प्रदर्शयते ॥ ९ ॥ अनामामधामारभा कनिष्ठादिक्रमेण च । प्रादक्षिण्यमन्त्रे
शानिजपे द्वादशसु पर्वसु ॥ १० ॥ पर्वद्वयन्तु तर्जनीनामैकान्तविद्विपार्षति । पर्वद्वयमनामायाः कनिष्ठायाः पर्वद्वयम् ।
पर्वद्वयमधामायास्तर्जनीनामूलपर्वच । करमालासमाख्याता शक्तिमन्त्रजपे त्वियम् । अष्ट*लो जपे देवि शक्ति
मन्त्रसप्तक्रमः । अनामामूलमारभ्य कनिष्ठादिक्रमेण च । मधामामूलपर्यन्तमष्टपर्वसु शुद्धिः ॥ ० ॥ तिस्रो
ङ्गुलास्त्रिपञ्चाशो मधामाचोर्ध्वपर्विका । पर्वद्वयमधामायाजपकाले विवर्जयेत् ॥ अनामामधामारभा कनि
ष्ठादिक्रमेण च । प्रादक्षिण्यं तु पुंमन्त्रजपे द्वादशसु पर्वेषु ॥ अनामामूलमारभ्य कनिष्ठादिक्रमेण च ॥ तर्जनीम
धामपर्यन्तमष्टपर्विष्टधा जपे ॥ इति ॥ ० ॥ पश्चाद्देवमधीयत इत्यु*पाकस्नानन्तरं वेदमात्र*मुत्सर्गानन्तरं वेद*
वेदाङ्गादिकं यथोक्तं ॥ १ ॥ १२५ ॥

पशुमण्डूकमार्जारश्वसर्पनकुलाखुभिः । अन्तरागमने विद्वादनध्यायमहर्निशम् ॥ १२६ ॥

पश्वित्यादि ॥ १२६ ॥ अध्यापकाध्यापयोरन्तरा*मध्यातो गवादिपश्यादिभिर्गमने तदहर्निश*मनध्यायं
विद्वादि ॥ १ ॥ ० ॥ १२६ ॥

द्वावे वषजयेन्नित्यमनध्यायौ प्रयत्नतः । स्वाध्यायभूमिश्चाशुद्धामात्मानश्चाशुचिं द्विजः ॥ १२७ ॥

द्वावेत्यादि ॥ १२७ ॥ ० ॥ नित्यं स्वाध्यायेऽनध्यायादरोधोना*स्तीव्रतन्त्रत्वशङ्का*ममेध्यावस्तूपहता*
स्वाध्यायभूमिमात्मान* आर्षचं स्वस्याशुचित्वम् ॥ १ ॥ इति द्वावेवानध्यायौ* द्विजः प्रयत्नतीव्रजये*नत्वनान
ध्यायानित्येते*नध्यायाऽङ्गाः शेषाश्च*संहितान्तरे द्रष्टव्याः ॥ २ ॥ ० ॥ १२७ ॥ ० ॥

अमावस्याभष्टमीचपौर्णमासींचतुर्दशीम् । ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमष्टतैसात्तको द्विजः ॥ १२८ ॥

अथापरं*च सद्भूतमाहामावास्यामित्यादि ॥ १२८ ॥ ज्ञातकोऽहस्थो द्विजो*भार्यायाः ऋतावनृतावपिनित्य*
ममावास्याष्टमीपौर्ण*मासीचतुर्दशीषु ब्रह्मचारी सगात् ॥ २ ॥ ब्रह्मचर्यमनोवाक्कायकत*मथुनवर्जनम्
क्तम् ॥ १ ॥ ० ॥ १२७ ॥

नस्नानमाचरेद्भुक्तानात्, रोममहानिशि । नवासोभिः सहाजस्नानाविज्ञाते जलाशये ॥ १२८

नस्नानमितादि ॥ १२८ ॥ स्नातकोद्दिजोभुक्तान * स्नानमाचरेन्नावरः * स्नानमाचरेन्नमहा * निश्चिन्नस्नान
माचरे * दनात्रचन्द्रोपरागात् ॥ १ ॥ पराशरेणचोक्तं हि * महानिशातुविज्ञेयामधम प्रहृदयं । प्रदीपपथि
मौयामौद्दिनवत्स्नानमाचरेत् ॥ १ ॥ दिवाकरकरैः प्रते दिवाभ्यासं प्रशंसते । अप्रशस्तं निश्चिन्नं नराहोरना
त्रदर्शनात् ॥ २ ॥ मरुतोवसवो रुद्राश्च दिवायादिदेवताः सर्वे सोमे विलीयन्ते तस्मात्स्नानन्तुतद् ग्रहे इति ॥ ३ ॥
तेनराहूदर्शनादनात्रमहा * निशायां कामास्नानं कथ्यते * पुनर्नैमित्तिकस्नानं * तदुक्तं हि देवलेन ॥ ४ ॥ महा
निशावविज्ञेयामधमस्थं प्रहरद्वयम् । तस्मिन् स्नानं न कर्षीत कामा नैमित्तिकादते इति ॥ ५ ॥ वासोभिश्च वज्रभिः
सह * न स्नानमाचरेन्नचाजस्नान * याचरेन्नापविज्ञाते * जलाशये स्नानमाचरेत् इति ॥ १ ॥ ० ॥ १२८ ॥

देवतानां गुरोराज्ञः स्नातकाचार्ययोस्तथा । नाकामेत्कामतच्छायां वभ्रुणो दीक्षितस्तत्र ॥ १२९

देवतानामितादि ॥ १२९ ॥ गुरोर्मातापिताजातकर्मादित् * प्रभृतिर्यः कथितस्तत्र * राज्ञः क्षत्रियभू
पतेः ॥ १ ॥ स्नातकस्याद्विष्णुतत्त्वचर्ययं * अरित्वाहस्थो भवति तस्याय * उपणीयवेदमध्या * पयतिसत्राचार्य
स्तत्र ॥ २ ॥ वभ्रुणोर्देनामायो * न कुलाकृतिर्जन्तुविशेषस्तत्र * यज्ञे दीक्षितसाक्षायां * कामतोनाकामे श्रोत्रद्वये
दिति ॥ ३ ॥ ० ॥ १२९ ॥ ० ॥

मध्यान्दिनेऽर्द्धरात्रे च याज्ञभुक्त्वा च सामिषम् । सन्ध्यायोरुभयोश्चैव नसेवे तचतुष्पथम् ॥ १३०

मध्यान्दिनइत्यादि ॥ १३० ॥ सामिषं याज्ञभुक्त्वा * मध्यान्दिनेऽर्द्धरात्रे * सन्ध्यायोरुभयोश्चैव चतुष्पथं नसेवेत्
इति ॥ १ ॥ ० ॥ १३० ॥ ० ॥

उद्वर्त्तनमपस्नानं विन्मुत्रे रक्तमेव च । श्लेष्मनिष्ठुतवान्ता निनाधितिष्ठेत्तु कामतः ॥ १३१

उद्वर्त्तनमितादि ॥ १३१ ॥ उद्वर्त्तनादीनिकामतोद्दिजो * नाधितिष्ठेन्नतदुपरितिष्ठेत् * गात्रमलापकर्षणा
र्यन्तुयत् ॥ १ ॥ हविद्रादिद्रवां पिष्ट्वा * तेन गात्रमुद्धृष्यते * तदुत्सानमुद्वर्त्तनम् ॥ २ ॥ अपस्नानं घट्टना
त्वाऽपस्तजति * तत्स्नानोदकतागस्य * स्थानं विन्मुत्रे रक्तञ्च * निक्षिप्तं स्नेपमाणं तथा * निष्टुतं चर्म्मि तदन्त * काष्ठा
दिक् वान्तमुन्नीर्णं ॥ ३ ॥ ० ॥ १३१ ॥ ० ॥

वैरिणो नोपसेवेत सहायश्चैव वैरिणः । अधार्मिकं तस्करञ्च परस्यैव च योषितम् ॥ १३२

वैरिणमितादि ॥ १३२ ॥ नवैरिणोपसेवेत् * वैरिणः सहायश्च नोप * सेवेत नाधार्मिकश्च परस्यैव च योषितम् * सेवेत न तस्क
रञ्च ॥ १ ॥ परस्य च योषितं नैवोपसेवेत् * तैत्तिकसात् ॥ १ ॥ ० ॥ १३२ ॥ ० ॥

नहीदृशमनायुषं लोके किञ्चन विद्यते । यादृशं पुरुषं ह परदारोपसेवनम् ॥ १३४ ॥

नहीतयादि ॥ १३४ ॥ हिद्यस्मादिह लोके स्व*लोदृशमनायुषं न*किञ्चनापरं विद्यते * पुरुषसायाऽयन्त*पर-
दारोपसेवनमनायुषं न* ॥ १॥०॥१३४ ॥ ० ॥

क्षत्रियश्चैव तर्पणव्राह्मणं ब्रह्मसूतम् । नावमनेतवैभूषणः कृशानपि कदाचन ॥ १३५ ॥

क्षत्रियश्चैवेत्यादि ॥ १३५ ॥ भूषणभूतिमान् कश्चिदपि*कदाचन*ग्रान् दुर्बला * नपि क्षत्रियादीन् नैवाव*
मनोतकस्मादित्याह ॥ १ ॥ ० ॥ १३५ ॥

एतत्तृयं हि पुरुषं निदहेदवमानतम् । तस्मादेतत्तृयं नित्यं नावमनेत बुद्धिमान् ॥ १३६ ॥

एतत्तृयं हीत्यादि ॥ ० ॥ १३६ ॥ ० ॥ हिद्यस्मादेतत्तृयं क्षत्रियः सर्पा*वङ्गश्च तन्नास्मिन्नाशयामासितः*कालेक्षि*
प्रायतिर्दहे * निःशेषेण विनाशयेत् ॥ १ ॥ तस्मादेतत्तृयं नित्यं * बुद्धिमान् सञ्जिज्ञान * कदाचिदवम-
नेत ॥ १ ॥ ० ॥ १३६ ॥

नात्मानमवमनेत पूर्वभाषितमृदिभिः । आहतयोः श्रियमनिच्छेन्नैनामनेत दुर्लभाम् ॥ १३७ ॥

नात्मानमित्यादि ॥ १३७ ॥ ० ॥ पञ्चाभिः पञ्चमसहस्रभिर्धना*भावेनात्मानं नैवाव * मनोताहतयोस्तु*श्रियं
सहस्रमनिच्छेत् ॥ १ ॥ एतान्तु समृद्धाः श्रियं*दुर्लभां चेष्टाभिरलभ्या*नकदापि हिमनेत ॥ २ ॥ ० ॥ १३७ ॥

सतत्र ब्रूयात् प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात् सतत्र मप्रियम् । प्रियं नानृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ १३८ ॥

सतत्रमित्यादि ॥ १३८ ॥ सर्व एव जनः सर्वमेव जनं*सतत्रमेव प्रियमेव*ब्रूयान्नत्वप्रियं सतत्र*ब्रूयान्नप्रियम-
नृतं*ब्रूयादेऽप्रसनातनो धर्मः ॥ १ ॥ ० ॥ १३८ ॥

भद्रं भद्रमिति ब्रूयाद्भद्रमिदं ववावदेत् । शुष्कवैरं विवादं न कुर्यात् केनचित्सह ॥ १३९ ॥

भद्रमित्यादि ॥ १३९ ॥ सर्वं वै त्वक्तव्यं प्रतिवचने*भद्रं भद्रमिति ब्रूया*दथवा भद्रमेवेत्यवधारणे*प्रतिवच-
नं वदेत् शुष्कवैरं निष्प्रयोजनं शत्रुत्वं*केनापि जने न सह * कोपिन इत्येतात् * शुष्कञ्च * विवादं केनापि सह कोपि
कुर्यात् ॥ २ ॥ ० ॥ १३९ ॥ ० ॥

नातिकलां नार्तसायं नाभिमधान्दिने स्थिते । नाज्ञाते न समंगच्छेन्न को न वृषलैः सह ॥ १४० ॥

नातिकलामित्यादि ॥ १४० ॥ अतिकलामतिप्रतुष्टकाले*नच्छेन्न चातिसायं काले गच्छे*दतिमधान्दिने स्थि-
ते नैव गच्छेत् ॥ १ ॥ अज्ञाते न स्वभावतो*वावधारतः कुलतो * यो न ज्ञातस्तेन सह*न गच्छेन्न वै को गच्छे * न्नदप-
नैवेक्षुमिस्तु सह गच्छेत् ॥ २ ॥ ० ॥ १४० ॥ ० ॥

हीनाङ्गानतिरिक्ताङ्गान्विदराहीनान्वयोऽधिकान् । रूपद्रव्याविहीनांश्चजातिहीनाञ्चनाचि
येत् ॥ १४१ ॥

हीनाङ्गानतिरिक्ताङ्गान्विदराहीनान्वयोऽधिकान् * नाचिपे न्तथोक्तान् * परिहासादिनापि नभायेत्
१ ॥ ० ॥ १४१ ॥ ० ॥

नास्पृशेत्पाणिनोच्छिष्टोविप्रगोत्राङ्गणानलान् । नचापिपशो दशुचिः स्वस्थोज्योतिर्गणान्
दिवि ॥ १४२ ॥

नास्पृशेद्विदरादि ॥ १४२ ॥ विप्रोविप्रादिरेवोच्छिष्टयुक्तः सन् * गोत्राङ्गणानलान्पाणिनानस्पृशेत् * नचा
शुचिः सन् स्वस्थो * दिविज्योतिर्गणान् पश्येत् ॥ १ ॥ ० ॥ १४२ ॥ ० ॥ गोत्राङ्गणानलानामशुचिना * स्पृशेत्
प्रायश्चित्तमाह * स्पृष्टे तानि तगादि ॥ १ ॥ १४३ ॥

स्पृष्टै तानंश्चिन्तितमङ्गिः प्राणानुपपृशेत् । गात्राणि चैव सत्त्वाणि नाभिपाणितलेन च ॥ १४३ ॥

अशुचिर्द्विजएतान् गो * त्राङ्गणानलान्पाणिना * स्पृष्ट्वा द्विजप्राणानिन्द्रियाण्यपस्पृशेत् ॥ १ ॥ अङ्गिश्च सत्त्वा
निगात्राण्यपस्पृशेत् * द्विजपाणितलेन * नाभिमुपस्पृशेदिति ॥ २ ॥ ० ॥ १४३ ॥ ० ॥

अनातुरः स्वानिखानिनस्पृशेदनिमित्ततः । रोमाणि च रहस्यानि सत्त्वाण्येव विवर्जयेत् ॥ १४४ ॥

अनातुर इत्यादि ॥ १४४ ॥ अनातुरो विप्रादि रनिमित्ततः * स्वानिखानौन्द्रियाधिष्ठानानि चैव * स्पृशेत् इतर ॥
स्वस्पृशेत् * निमित्ततस्वनातुरः ॥ १ ॥ रहस्यानि ग्रहणानिलोमानि रुक्का * ण्येव स्पृशेत् विवर्जयेत् * कश्चिद्वा त
ष्टे च्छेदयेत् ॥ १ ॥ ० ॥ १४४ ॥ ० ॥

मङ्गलाचारयुक्तः स्यात्प्रयतात्मा जितेन्द्रियः । जपेच्च जुह्याच्चैव नित्यमग्निमतन्वितः ॥ १४५ ॥

मङ्गलाचारेत्यादि ॥ १४५ ॥ विप्रादिर्मङ्गलाचारयुक्तः स्यात् * प्रयतात्मा जितेन्द्रियः सन् जपेच्च जुह्याच्चैव नित्यम
न्वितः * जुह्याच्चैव नित्यमग्निमतन्वितः ॥ १ ॥ ० ॥ १४५ ॥ ० ॥

मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यं प्रयतात्मानाम् । जपतां जुह्वतांचैव विनिपातो न विदुते ॥ १४६ ॥

मङ्गलेत्यादि ॥ १४६ ॥ मङ्गलाचारयुक्तानां द्विजानां * नित्यं प्रयतात्मनाञ्च * नित्यं गायत्रीं जपत * नित्य
मग्निहोत्रं जुह्वतां * विनिपातो नास्ति ॥ १ ॥ ० ॥ १४६ ॥ ० ॥

वेदमेवाभासे न्नित्यं यथाकालमतन्वितः । तं ह स्याद्दुःपरं धर्ममपधर्मोऽन्यउच्यते ॥ १४७ ॥

वेदमित्यादि ॥ १४७ ॥ द्विजो यथा कालमतन्वित एव * वेदमेव नित्यमभासे दस्यहि * द्विजस्य तं वेदाभासं *
परं धर्ममाहुर्धर्मज्ञाः ॥ १ ॥ वेदाभासादनो धर्मस्त्वस्य द्विजस्य * पधर्म एव उच्यते ॥ २ ॥ ० ॥ १४७ ॥ ० ॥

वेदाभ्यासेनसततं शौचे नतपसैव च । अद्रीहेणचभूतानां जातिं स्मरति पौर्वीकीम् ॥ १४८

वेदाभ्यासेनेत्यादि ॥ १४८ ॥ द्विजोद्विजसततं वेदाभ्यासेन * शौचेनतपसाभूतानामेव * चाद्रीर्हणपौर्वीकीं
* जातिं स्मरति तद्वया ॥ १ ॥ ० ॥ १४८ ॥ ० ॥

पौर्वीकीं स स्मरन् जातिं ब्रह्मैवाभ्यस्यते पुनः । ब्रह्माभ्यासेनचाजस्रमन्तं सुखमश्नुते ॥ १४९

पौर्वीकीं मित्यादि ॥ १४९ ॥ पौर्वीकीं जातिं जन्मसंस्मरन् द्विजः * पुनर्ब्रह्मैवाभ्यस्यते * तद्वद्वत्सिवाह
लात् ॥ १ ॥ पुनर्ब्रह्माभ्यासेनाजस्रं वेदानां * मभ्यासेनानन्तं सुखं * सचद्विजः खलु श्रूते ॥ २ ॥ ० ॥ १४९ ॥ ० ॥

सावित्तान्शान्तिहोमान् सकुर्यात्पर्वसु नित्यशः । पितृंश्चैवाष्टकास्वध्वेनित्यमनूष्टकासु च ॥ १५०

सावित्तानित्यादि ॥ १५० ॥ ० ॥ पर्वसु नित्यं नित्यं सावित्तान् * सविषद्वेवतान्शान्तिहोमान् * कुर्यात्पितृणां
कामपितृ * ननूष्टकास्वध्वयेत् ॥ १ ॥ ० ॥ १५० ॥

दूरादावसथा न्मूत्रं दूरात्पादावसेचनम् । उच्छिष्टान्नं निषेकश्च दूरादेव समाचरेत् ॥ १५१

दूरादित्यादि ॥ १५१ ॥ आवसथादग्निवद्वा * दूरात् न्मूत्रं समाचरेत् * तदावसथादेव रात्रि * पादपञ्चालनं कुर्यात्
॥ १ ॥ तदावसथादूरादेनोच्छिष्टान्नं * प्रक्षेपणे समाचरेत् * भार्यायां निषेकश्च * तदावसथादूरे समा
चरेदिति ॥ २ ॥ ० ॥ १५१ ॥ ० ॥

मैत्रं प्रसाधनं स्नानं दन्तधावनमञ्जनम् । पूर्वोद्गृह्यकुम्भीतदेवतानाञ्च पूजनम् ॥ १५२ ॥

मैत्रमित्यादि ॥ १५२ ॥ मैत्रादिकर्मपूर्वाङ्ग * एवकुम्भीततत्रमैत्रमिति * पायोश्चित्तमधिष्ठातृ * देवतानां धिष्ठित
त्वान्मित्रन्तुपायुस्तस्य कर्मपुरीषविसर्गो * मैत्रं कर्मतत्त्वमौनीभूय पूर्वाङ्गे तद्व्याप्य * तदुक्तमत्रिसंहितायाम् ॥ २ ॥
पुरीषे मेयुने होमे प्रसावे दन्तधावने । स्नानभोजनजपोऽसुसदामौनं समाचरेत् ॥ १ ॥ यत्नसंवत्सरं पूर्णं
भुङ्क्ते मौने न सवर्षदा । युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते इति ॥ ४ ॥ पुरीषोत्सर्गात्परं च शौचविधा
नं दक्षिण * यदुक्तं तत्प्रदर्शयते ॥ ५ ॥ शौचद्विविधं प्रोक्तं वाह्यमाभ्यन्तरं तथा । नृजलाभां स्मृतं वाह्यं भाव
यश्चित्तान्तरम् ॥ ६ ॥ अशौचाद्विवरं वाह्यं वाह्यादाभ्यन्तरं वरम् । उभाभ्याञ्च यच्चिरं सुसचिर्नेतरः यच्चिः
७ ॥ एकालिङ्गे यदेति श्रीदशवामकरेतथा । उभयोः सप्तदातवाञ्चदस्ति सुखपादयोः ॥ ८ ॥ नृहस्य शौचमाख्या
तं विष्णुनेषु यथाक्रमम् । द्विषुषं त्रिषुषं चैव चतस्रं चतस्रं च ॥ ९ ॥ अर्हं प्रमृतिमात्रात्प्रथमाभ्युत्थिका

श्रुतां ॥ द्वितीयाचतुर्थीयाचतुर्दशः परिकीर्तितः ॥ १० ॥ लिङ्गेऽत्र समाख्याता त्रिषोऽर्थयनेयया । एतच्छ्रु-
 तं च ऋषेः मां दृष्ट्वा ब्रह्मचारिणाम् ॥ ११ ॥ त्रिगुणान्तुवनस्थानां धर्तीनाञ्च चरणम् ॥ दातव्यं दत्तं तावन्मृ-
 दभावाद्यदाभवेत् ॥ १२ ॥ अदाजलेन शङ्खे साऽन्नं शोणधनवायः । यसागौत्रेपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम् ॥
 १३ ॥ अनादेव शिवाग्रौ च रात्रावनादिधीयते । अनादापनस्य विप्राणामनादेव ह्यनापदि ॥ १४ ॥ दिवा दितस्य
 शौचसारातावर्षं विधीयते । तद्वर्षमावरसमाहुस्तु रायमर्द्धं मधुनि ॥ १५ ॥ नूनाधिकं न कर्तव्यं शौचे शङ्ख-
 मभीप्सता । प्रायश्चित्ते न युज्यते विहिता तत्क्रमेण कते इति ॥ १६ ॥ प्रसाधनं देहमलापहरणं * तथा केशादि-
 विनाशकरणं च स्नानं दिवा स्नानं न प्रातः स्नानं ॥ १७ ॥ प्रातर्हि स्नात्वा द्वाजोरात्रिदण्डे * सस्योपासनां कुर्यात्
 दित्यभिहितं * तस्मात् प्रातः स्नानकालो न दिनं ॥ १८ ॥ प्रातः स्नानकालस्य दिनत्वाभावा * न पूर्वार्द्धे प्रातः स्नानं *
 तर्हि किं उद्विष्यन् ॥ १९ ॥ तस्य पूर्वार्द्धे विधानं * दत्ताक्तयामार्द्धकृत्यं वचने न विरुधाते ॥ २० ॥ तद्वचनं न-
 दमुक्तं * चतुर्थ्यं च तथा भागे * सुनायेत् अदमाहरेत् * तिलपुष्पं त्रिपादीनि * स्नानञ्चाकविमेजयेत् इति ॥ २१ ॥ तस्मात्
 पूर्वार्द्धे हृदि विभक्तं * दिनस्य पूर्वार्द्धे शङ्खे पूर्वार्द्धे प्रातर्हृद्वं नन्वविधाविभक्तस्य ॥ २२ ॥ इति ॥ देवतानाञ्च
 पूजनं * पूर्वार्द्धे एव कर्त्तव्यं तेति * तर्हि किं मध्याह्ने यावत् कर्त्तव्यं ॥ २३ ॥ नैवं मे तर्कमादीनां हि कालः * मा-
 मानातोऽर्द्धं दिनपर्यान्तमुक्तं * स्तवविशेषविधिना * यथास्वकालो मनुष्याविवक्षितः ॥ २४ ॥ तर्हि प्रत्यूषसि मे-
 लं कर्त्तव्यं * दन्तधावनञ्च शक्यं प्रातः स्नानादुक्तं * तत्कथं पूर्वार्द्धे एवेवापपदाते ॥ २५ ॥ सतामेतत्प्रातः शेष-
 याम हि दिवसवत्प्रातः शेषयामार्द्धं कालादिनमेवोक्तं हि * त्रियामारंजनो माहुरिति ॥ २६ ॥ तस्मात्स्नानं प्रातः स्ना-
 नं * मध्याह्नं स्नानञ्च यथोक्तकावे * पूर्वार्द्धे एव कर्त्तव्यं ॥ २७ ॥ पूर्वार्द्धे शङ्खे दिनपर्यान्तं विधा * विभक्तस्य दिवसस्य * ननु
 त्रिधाविभक्तस्य मध्याह्नं कालपर्यान्तं * नवाद्यदण्डपर्यान्तं ॥ २८ ॥ दिनस्य चतुर्थभागे * दक्षिणदिवा स्नानसोक्ते *
 स्तवयथोक्तकाले च * दण्डदण्डं कालपर्यान्तं * देवतानां पूजनमिति श्रेयं ॥ २९ ॥ ०॥ देवताचयद्यमयाभौद्यात्
 * सातदातस्य पूजाया * दण्डदण्डाभ्यान्तरएवानात्र * विशेषविधानादिति ॥ ३० ॥ एतेनानां विनाशे त्रिदादौद्यद्य-
 देवतापूजनं कर्त्तव्यं * तत्सर्वं मनुष्यानुमतं श्रेयं ॥ ३१ ॥ तद्व्यायाञ्च वल्क्यसंहितायां * विनायकपूजनं कर्त्तव्यं * तद्वत्च-
 प्रदर्शने ॥ ३२ ॥ विनायकः कर्म्मविघ्नसिद्ध्यर्थं विनिर्योजितः । गणानामाधिपतिश्च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ ३३ ॥
 तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणा निनिर्वाधत । स्वप्नेऽवगाहतेऽतर्था जलं स्रज्जांश्च प्रयाति ॥ ३४ ॥ काषायवासस-
 श्वैव क्रवादांश्चाधिरोहति । अन्ताजैर्गर्द्धभैरुष्टैः सहैकत्रावतिष्ठति ॥ ३५ ॥ ब्रजन्तञ्च तथा त्मानं मनोतेऽवगतं
 परैः । विमना विफलारम्भः संसीदतानि मिततः ॥ ३६ ॥ तेनोपसृष्टो लभते नराजाराजनन्दनः । कुमारो न च
 भर्तारमपत्यं न च गर्भिणी ॥ ३७ ॥ आचार्यालंशो विघ्नप्रतिषेधाय तथैव । वंशिगुम्भं न चाप्नोति कपिप्रयौव-
 लोऽप्येव ॥ ३८ ॥ अपनंतस्य कर्त्तव्यं पुणो द्विविधं पूर्वकम् । गौरमर्षपक्षकैर्न साजो नोत्सादितस्य च ॥ ३९ ॥
 सस्योऽर्षः सस्यैः प्रलितश्चिरसस्तथा । भद्रासनोपविष्टस्य स्तव्या च गहिजाः शभाः ॥ ४० ॥ अश्वस्थानाङ्ग-
 जस्थानाद्वल्मीकात् सङ्गमाश्च दातुः । अश्विकारोचनां गन्धान् शुण्डुलुङ्गापृष्ठं निक्षिपेत् ॥ ४१ ॥ यात्राहता-
 एकवर्णं श्वभिः कलशैर्हृदात् । चर्मण्यनङ्कुहैरुक्ते स्थाप्य भद्रासनं तथा ॥ ४२ ॥ सहस्राक्षं शतं धारद्विभिः
 पावनं कृतं । तेन त्वामभिषिञ्चामि पादमानाः पुनस्तुते ॥ ४३ ॥ भगन्ते वरुणो राजा भगोऽसूर्यो बृहस्पतिः ।

भगमिन्द्रश्चवास्यभगं संप्रर्षयोददः । ४४ । यत्तेकेषुदौर्भागं सीमन्तेषु स मूर्धनि । ललाटे कर्णधारक्षीराप
 स्तः प्लुतसर्षदा ॥ ४५ ॥ अतसासाधपतैलं सुवेणैङ्गस्वरे ॥ च । जुहुयन्मूर्ध्नि कृत्वा न संप्रतपरिहृत्य च ।
 ४६ ॥ मितयसन्मिषैः प्रतयागालकटक्कुटौ । कृष्णण्डो राजपुत्रः केतान्ते स्वाहासमर्पितः ॥ ४७ ॥ नामभिर्वलि
 मन्त्रैश्चनमस्कारसमर्पितैः ॥ ४८ ॥ चक्षुष्ये सुर्वङ्गानास्तीर्यासर्षतः ॥ ४९ ॥ कृताकृतां स्तण्डुलांश्चपललोद
 नमेव च । मत्सगान् पङ्क्तं स्तथैवामानमां समेतावदेव च ॥ ४९ ॥ पुष्पचित्रं हगस्यश्चराञ्च त्रिविधमपि ।
 मूलकं प्रिकापुपांस्तथैवेण्डेरकां सृजः । ५० ॥ दधानं पायसं चैव शुङ्गपिण्डं समोदकम् । एतान् सर्वाव
 पाद्यताभूमौ कृत्वा ततः पिराः ॥ ५१ ॥ विनायकसाजननीमुपतिष्ठेत्ततोऽस्विकाम् ॥ दूर्वासं पप्रष्याणां दत्त्वा
 र्धं पूर्णमञ्जलिं ॥ ५२ ॥ रूपं देहि यमो देहि भागं भगवति देहि मे । पुत्रान् देहि धनं देहि सन्तानं कामां स दे
 हि मे ॥ ५३ ॥ ततः शुक्लास्वरधः शुक्लगन्धोदपनः । ब्राह्मणान् भोजयेद्दत्त्वा दुस्त्रिंशत्पुत्रैश्च ॥ ५४ ॥ एवं
 विनायकं पूजापहं चैव विधानतः । कर्मणां फलमाप्नोति प्रियं यद्वाप्नोति तदुत्तमं ॥ ५५ ॥ आदितासदापू
 जां तिलकं स्वीमिस्तथा । महागणपते कृष्णं नमस्सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ५६ ॥ इत्यादि ॥ ० ॥ विष्णुसंज्ञिता
 यां विष्णुः पूजनं कृतं तद्वत् प्रदर्शयति तदुत्तमं ॥ ५७ ॥ ० ॥ अथातः सुश्रावः प्रक्षालितपाणिः पादः पवित्रं त्रिषु खो *
 दभपाणिः स्वाचान्तय ॥ ५८ ॥ प्राङ्मुख उद्भूतमुखो बोधविष्टो ध्यानी देवताः पूजयेत् ॥ ५९ ॥ स्वाचान्तो देव
 तर्चायां * स्थत्वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्चयेत् ॥ ६० ॥ अश्विनैः प्राणैस्त्वेते इति कीचकीयम
 न्येण छत्रं जीवसां भगवती जीवादाः ॥ ६१ ॥ दुस्त्रिंशत्पुत्रैश्च ततः उवाचैनावाहनं कृत्वा जातभ्यां पाणिभ्यां
 पिरसाचनमस्कारं कुर्यात् ॥ ६२ ॥ आपो हिष्ठेति तिसृभिः कृत्वा गिरिर्ध्यानिवेदयेत् * हिरण्यवर्णा इति * चतसृ
 भिः प्रादं ॥ ६३ ॥ गन्धमापो धनं * इत्यादि चमनौयमिह * सापठप्रवृत्त इति सूत्रोच्यते ॥ ६४ ॥ रथे स्वर्गं पुष्पभ
 राजा इत्युदपनो लङ्कारौ युवाश्च वासा इति वासः ॥ ६५ ॥ पुष्पवती रिति पुष्पः * धरसिधूपमिति धूपः * तेजोऽसि
 यत्कृत्वा मिति दीपः ॥ ६६ ॥ दधिक्वाण इति मधुपर्कः * हिरण्यगर्भा इत्युत्पत्तिर्वाच्यते ॥ ६७ ॥ चामरं बाज
 नं मात्रां छत्रं पातासनं तथा । सावित्रेणैव तत्सर्वं देवाय विनिवेदयेत् ॥ ६८ ॥ एवमभ्यर्च्य च जपेत् सूक्तं
 न पौष्पं ततः । तेनैव जुहुयादाजं यदुक्तेच्छाप्नुवत् ॥ ६९ ॥ इति वासुदेवार्चनं ॥ ० ॥ अथ शिव
 पूजनं कर्तुं कालीपुराणे * वेतालभैरवौ प्रति * महर्षिणा वशिष्ठेन ॥ ०० ॥ ० ॥ तेजोमयः सदाशुद्धो ज्ञानाश्रित
 विशङ्कितः । जगन्मयश्चिदानन्दो गौरवस्त्वरूपधृक् । ७१ ॥ महादेवो महामूर्तिः महायोगयुतः सदा । याव
 न्तिस्य रूपानि तानि को गृह्ये चमः । ७२ ॥ किन्तु यैरिह रूपैस्त्वविचरतोऽप्यङ्कुरः । तेषां यन्मोक्षान् गम्यं
 तवैतद्योगिगदामिवाम् ॥ ७३ ॥ प्रथमं शृणु तन्मन्त्रं ततोऽनुधानगोचरम् । ततः क्रमन्तु पूजायाः क्रमाद्विचर
 णं ॥ ७४ ॥ समस्तानां स्वराणां नदीर्घाः शेषाः सविन्दुकाः । ऋद्धिभूनाः सार्धं चन्द्रा उपान्ते नोति संहि
 ताः ॥ ७५ ॥ एभिः पञ्चाक्षरैर्मन्त्रैः पञ्चवक्त्रस्य कोत्तितः । क्रमात्सम्पदसन्दीहनादगौरवसंज्ञकाः ॥ ७६ ॥
 प्रसादस्य भवेच्छेषः पञ्चनन्दाः प्रकीर्तिताः । एकैकेन तयैकैकं वक्त्रं मन्त्रेण पूजयेत् ॥ ७७ ॥
 एकं समुद्रितं कृत्वा पञ्चभिर्वा प्रपूजयेत् । सम्पदादिपुमर्थेषु प्रसादस्य यमो ॥ ७८ ॥ यमोऽप्रसादो
 नैव यथादृष्टं तस्य मञ्जुः । तेन प्रसादसंज्ञोऽयं कथ्यते मुनिसत्तमैः ॥ ७९ ॥ तस्मात् सर्वेषु मञ्जेषु

पञ्चाक्षरेणमन्त्रेण प्रजयानौ दृषधृजं । वातिचक्रामवस्तौव सहस्रं परिवत्सरान् ॥ १११ ॥ निराहारी यता
हारी हरसंमत्ता मानसौ । तपसानिनित् वर्षमहमृच्चैकवर्षवत् ॥ ११२ ॥ गतेवर्षे सहस्रे तस्वयमेव दृषधृजः ।
प्रमन्त्रस्तयोर्भूत्वा प्रत्यक्षत्वं सपागतः ॥ ११३ ॥ तन्मन्त्रस्ततोदृष्ट्वा तदातेतालभैरवौ । दृषधृजं दृष्टुवधर्मान
गमां पुरःस्थितं ॥ ११४ ॥ वेतालभैरवा ब्रूवतः ॥ ० ॥ पञ्चवक्त्रं महाकायं सर्वज्ञानमयं परं । संसार
सारं तं शान्तं प्रणमावी दृषधृजम् ॥ ११५ ॥ त्वं परःपरमात्माच परेषः पुरुषोत्तमः । त्वं कूटस्थीजगद्गापी
प्रधानः परमेश्वरः ॥ ११६ ॥ रूपात्मा त्वं महात्मा त्वं तत्त्वज्ञानालयः प्रभुः । साङ्ख्ययोगालयः यक्षीशण्डया
वभागधृत् ॥ ११७ ॥ त्वं नित्यस्त्वमनित्यं जगत्कर्त्ता लयः स्थितिः । एकानेकस्वरूपशान्तचेताजगन्मयः ॥ ११८ ॥
निर्विकारी निराधारी नित्यानन्दः सनातनः । त्वं विष्णुस्त्वं महेश्वरस्त्वं ब्रह्माजगतांपतिः ॥ ११९ ॥ यो
रूपरूपेश्वरवर्तमानः संभूतिभूतोनिरवयवश्च । काङ्क्षावतीर्णाविगतः प्रमाथो योगेश्वरो ज्ञानगतिसङ्गमः
॥ १२० ॥ पद्मेयस्त्वपांक्षधरा धराभो भोगोन्द्रवद्वाच्यतमोगतन्त्रः । सूक्ष्माकरस्तत्त्वविदः प्रमाथी त्वं देवदेवः
शरणं शरणाम् ॥ १२१ ॥ विकल्पमानः परिहीनदेहः यद्वात्मधामात्वं गतैकविदः । वडिष्णुरूपः पुरुषः
परात्मा त्वमिन्द्रियोधसा विचारबुद्धः ॥ १२२ ॥ त्वं नाथनाथः प्रभवः परेषां गतिर्बन्दीनां परयोगगमाः । त्वं
भूधरो भोगधरो ज्ञानन्तो विश्वात्मनस्ते त्वभवन् प्रपञ्चाः ॥ १२३ ॥ ज्ञानावतसन्दनं पृथक्पृथक्मोहाश्रकारसा
परःप्रदीपः । भक्तात्मजानां परमः पिता त्वं काये च पञ्चाननरूपधारी ॥ १२४ ॥ आस्ताखिलानां प्रथमो विव
स्वान् तन्ननपात्रं तद्विमखानि । त्वं ब्रह्मरूपेण करोषि सृष्टिं त्वं विष्णुरूपी सततं स्थितिं च ॥ १२५ ॥ त्वं रुद्र
रूपी क्रुपितयान्तं त्वत्तीनचाना जगतीहरस्व । त्वं रात्रिनाथो दिवसेश्वरश्च त्वमग्निरापः पवनो धरिणी ॥ १२६ ॥
नभस्तथा त्वं क्रवतन्त्रहेतो त्वमष्टमूर्तिर्भवतो नवानात् । अनन्तमूर्तिस्त्रिहस्तश्च भावाग्निगदतिचाष्टमयीति
मूर्तिः ॥ १२७ ॥ अनन्तमूर्तिः कथमनयाते सङ्ख्याभिरूपसा यदष्टमूर्तिः । त्वं ताम्रकक्षं त्रिपुरान्तकस्त्वं
त्वं शम्भुरीशः शमनो वधाता ॥ १२८ ॥ सहस्रबाहुश्च हिरणावाङ्गः सहस्रमूर्तिस्त्रिहस्तः पञ्चवक्त्रः । प्रभूतने
त्रय पड्डनेत्रः प्रभूतबाहुर्दशबाहुरीशः ॥ १२९ ॥ प्रभूतभोगी मितभोगयुक्तो भोगीऽवसारी निरवयवश्च ॥ १३० ॥
नित्यानित्यस्वरूपाय नित्यधामस्वरूपिणे । परतत्त्वस्वरूपाय नमस्तुभ्यं शिवात्मने ॥ १३० ॥ नान्तलिङ्गसा
यस्यान्तं ब्रह्मणा विष्णुना तवा । तस्यावां किं विधासोऽवः स्तुतिवाक् ॥ दृषधृज ॥ १३१ ॥ स्वरूपं यस्याजा
नन्ति नदेवानापि दानवाः । बालावावां कथं तु त्वां स्तोत्रावः परमेश्वर ॥ १३२ ॥ भक्तिमात्रेण देवता
तवावा दृषधृज । कर्षः प्रनामं गौरीयं भूयस्त्वमं नमोनमः ॥ १३३ ॥ इति श्रीर्ष उवाच सगरं प्रति ॥ ० ॥
इति स्तुतो महादेव इत्यादि । ततः साक्षात्स्थितं शिवं वरं यथाचाते । नित्यं यथागच्छावस्तथादेहि ब्रह्म
रुनौ । इति ततः शिवस्तौमत्यभावापनयनं पञ्चकदेवत्वं प्रदानं कत्वा ता बुवाच ॥ ० ॥ अहं प्रीतस्तुयुवयोः
पार्वती दयितामम । मद्गतं काममाकाङ्क्षा नाराधयत मीश्वरी ॥ १३५ ॥ ताम्बतेऽहं न शक्नोमि दातुं
मिष्टं सनातनं । सेवितुं च स्तौतुं तस्मात्तां शरणं प्रज ॥ १३६ ॥ ० ॥ * ॥ ० ॥ इति वक्त्रमेकपञ्चा
सत्तम * ध्याये कालिकापुराणे * द्विपञ्चाशत्तमेऽध्याये * वेतालभैरवाब्रूवतः ॥ १३७ ॥ पार्वत्यानहिजा
नीषो ध्यानमन्त्राच्च नाविधीन् । कथमाराधयिष्यावी भगवन् समाश्रयाताम् ॥ १३८ ॥ भगवाच्चिब्रुवाच ॥

महामायामन्त्रविधि कथां च ग्रन्थतः ॥ १२० ॥ उपदेशामित्वेन येन सन्ध्यामन्त्रं भविष्यति ॥ १२० ॥ दक्षामिमन्त्रं
 गृह्यतुं गृह्यादयहातमं परम् । अष्टचरन्त वैष्णवा महाभाया महोत्सवे ॥ १२० ॥ वैष्णवीमन्त्रसान्ना
 दक्षप्रतिगृह्यते अष्टपञ्चन्दः * सर्वार्थसाधने विनियोगः ॥ १२१ ॥ हान्तान्तर्ध्वमात्तः कान्तान्तो गान्त
 स्तथैव च । केकादयष्टादिषष्ट्यन्तान्तो विष्णुः पुरःसरः ॥ १२२ ॥ एभिरष्टाक्षरैर्मन्त्रं ग्राणपदसमप्रभम् ।
 ओङ्कारं पञ्चतः कृत्वा जपं सर्वं सुमायकैः ॥ १२३ ॥ महामन्त्रमिदं गृह्यते वैष्णवीतन्त्रतन्त्रकम् । मन्त्रकथेवरगतं
 तस्मादङ्गं प्रकीर्तितम् ॥ १२४ ॥ महादेवगोहं भुवं वीजमेतस्य कीर्तितम् । ओङ्काराक्षरवीजश्च प्रकारः
 शक्तिरुच्यते ॥ १२५ ॥ सवीजं कथितं मन्त्रं कल्पत्रयगुणैरिव इति कल्पशातज्जदः * दर्शयिष्याम इति ॥ १२६ ॥
 हाण्डान्तर्ध्व इति * प्रसिद्धवर्णनिर्द्देशे * होऽन्ते यस्य स हान्तः सकार इति ॥ १२७ ॥ सोऽन्ते यस्य स हान्तः *
 पञ्चस्तस्य त्पकारात् पञ्चः शकारो हान्तः सन्तर्ध्वः स्यात् ॥ १२८ ॥ तस्य शकारस्य पुरःसरोमान्तो * सकारस्य त्पकार
 रः * स्तस्य पुरःसरोमान्तो * नकारस्य त्पकारः * स्तस्य पुरःसरोमान्तः ॥ १२९ ॥ णकारस्य त्पकारः * स्तस्य पुरः
 सरः केकादयः कका * रावधौ कादयस्तुटः ॥ १३० ॥ तस्य टकारस्य पुरःसराष्टकारमारभादौ षष्ठसु * चकारस्त
 स्य पुरःसरः खान्तः कः * खोऽन्ते यस्य स तथा ॥ १३१ ॥ तस्य ककारस्य पुरःसरो विष्णुः * रकारइतो भिरष्टाक्षरैर्मन्त्रं *
 मन्त्रकथतपयति * ग्राणपदसमप्रभम् ॥ १३२ ॥ तन्मन्त्रं प्रणवपञ्चतः कृत्वा * सर्वैर्द्रोह्यणक्षत्रियवैश्यभूतैः * साधकैर्ज
 पाम् ॥ १३३ ॥ इति वैष्णवीतन्त्रसंश्रुतं मन्त्रं * विशिष्टैः सर्वव्यापकस्य * परमात्मनः शिवस्य कृते * वैष्णवावाङ्मयस्योः कर्त्त
 रवगतं ॥ १३४ ॥ तस्मादङ्गमन्त्रं नाम प्रकीर्तितं * जपारम्भेऽसर्वं णो मन्त्रस्य नारदः प्रदिश्याद्देवता ॥ १३५ ॥
 अष्टपञ्चन्दो महादेवसोहं * मन्त्रमोहः २ * सवीजं * शक्तिः प्रकारः सवार्थः * साधनेति नियोग इति पठेत् ॥ १ । मन्त्रस्य
 चासाकवचैः * अः पातपञ्चकः छायामाने जायते पातकः सदा । पातुनीयमाकाशायान्ते नैर्ऋताः चमर्षदा ॥ १३६ ॥
 मां पातुनीऽसौ पाश्चात्या पशुवायवादिगतम् । यः पातमानं चरमानं शान्तमांस्तथावरे ॥ १३७ ॥ नवप्रणव
 पञ्चतः कृत्वा कथं * गृह्येण जपमिदं स्यात् * इति चेत्पठ् पञ्चाशदध्याये शिवे * नैर्ऋताः तदयथोच्यते ॥ १३८ ॥ मन्त्राणां
 प्रणवः सैव तत्संज्ञः प्रणवः स्मृतः । चरतानोङ्कृतं पञ्च परचायविगीर्यति ॥ १३९ ॥ नमस्कारमहोमन्त्रं देव
 तेवाचानेसवै । द्विजातीनामयं मन्त्रं शूद्राणां सर्वकर्मणि ॥ १४० ॥ अकारं चापुकारं चमकारं चमजापतिः ।
 वेदत्रयात्समुद्भूता प्रणवनिर्म्ममेव पुरा ॥ १४१ ॥ स उदात्तो द्विजाग्रगण्यं राक्षसादवदावकः । पश्चिर्ऋक
 जातानां मनसापितया स्मरेत् ॥ १४२ ॥ चतुर्दशः स्वरीयोऽसौ ग्रेण श्रीकार एव च । सचावस्वारचन्द्राभाग्रदू
 णां सेव्यवाते ॥ १४३ ॥ त्रिःसेव्यवातोयं क्षणमिच्छं विसर्पति । मन्त्रस्यैव निःसेव क्षणात्क्षरति यज
 नाम् ॥ १४४ ॥ तस्मात्सर्वत्र मन्त्रं प्रवर्तयन् द्विजातयः । पार्श्वयोः सेतुमादाय जपकर्म समाचरेत् ॥ १४५ ॥
 शूद्राणामादिसेतुर्विसेतुर्वीयथेच्छया । द्विसेतवः समाख्याताः सर्वदेव द्विजातयः इति ॥ १४६ ॥ तत्
 सेतुः प्रणव इति * प्रणवमातु जपे पि * प्रणवपुटितः प्रणवकार्यः ॥ १४७ ॥ एतद्विद्वांसद्वानोऽसर्वं * शुद्धः शिष्यो
 भाः प्रणवपुटितः * विनामन्त्रं कृत्वा स्वयं च श्रुतो * मन्त्रोवाच्यो दीक्षां कृत्वा न्तिद्वन्ति च ॥ १४८ ॥ एकोनषष्टितमे
 ऽध्याये * भगवांश्चित्रवाचाङ्गि * मन्त्रं चतुर्दशधा ॥ १४९ ॥ अङ्गिमन्त्राणां हं वच्चे चिच्छिकाया विशिष्यतः । यैः स
 माराधिता देवै चतुर्वर्गप्रदा भवेत् ॥ १५० ॥ तालव्यान्तीयुतः षष्ठस्वरविन्दुः न्दुवद्भिभिः । तथोपान्तायते

गृह्यप्रसादांवाग्भवमुवाच ॥ १७१ ॥ नेत्रवीजं चण्डिकायास्त्वयमेतत्प्रकीर्तितम् । वामलालाटदाक्षिणानेत्रे
 पुनितयं क्रमात् ॥ १७२ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां सर्वदाकारणं परम् । मञ्जुमेतन्महाग्रहां दुर्गावीजमिति
 श्रुतम् ॥ १७३ ॥ यदाकातमायनं मुनेरायमेतु द्विवैकतां । तं जामिद्वैतं कायाऽभूद्देवीदेवोषसंस्तुता
 ॥ १७४ ॥ तदानेव त्रयाद्देवासूतमूर्तिं विनिष्कृतम् । तेजोमगोजगडाभीमहिषामुरनाशिनो ॥ १७५ ॥
 तेजोभिः सर्वदेवानां साधृत्वावसुत्तमम् । अस्त्राणां कौनरादासदेवैर्दत्तानिभागशः ॥ १७६ ॥ सगणं सा
 वृत्य च सामातावरवाहनम् ॥ ब्रह्मादीः संस्तुता देवीजयानमहिषासूतम् ॥ १७७ ॥ हतं तु महिषे देवीजितालि
 द्यंस्तदा । अनेनैव तु मन्त्रेण लोके खगतिं च समागता ॥ १७८ ॥ ततः प्रभृतिमामूर्तिः सर्वैः सर्वत्र प्रजायते ।
 मूर्तमूर्तिलुपताऽभूत्तन्मूर्तांस्त्रातिमागता ॥ १७९ ॥ देवानां वरदानेन ब्रह्मणोऽपि प्रयोजनात् । यामूर्तिः
 प्रजायते सर्वैस्तान्मूर्तिं यणुभैरव ॥ १८० ॥ जटाग्रुतं समायुक्तं सितगदिनां रूपं * मतज्जर्दं दर्शयि
 पाते ॥ १८१ ॥ अत्र तालवांशु इत्यादिनामञ्जा * क्षरिआदं व. ग. व. व. चाने इ * तयादपदेन मन्त्रद्वारोऽयं
 द्युत् * कर्मणां क्त इति खगतिं भवत ॥ १८२ ॥ तथाच षष्ठः स्वरस्तु * अ आ अ इ ई ई इति
 अ, त ई का एत् ॥ १८३ ॥ विन्द रवस्वारदन्त्य * रङ्गचन्द्राकतिरव * नासिकखगतिपिकारेखा ॥ १८४ ॥ वह्निस्तु
 रेफमाल वण एभि * युतस्तालवांशुनां वणिनां मन्तः * इ ई दी च क ज झ ञ्ज * यानामन्तः * यकार इति अर्थः ॥ १८५ ॥
 तस्यादन्तयार्थः षष्ठः * स्वर्गिन्द्वन्द्ववह्निभि * युक्तोऽपान्तोऽवणो हकार इति ह्रीं ॥ १८६ ॥ तस्यादां वाग्भ
 जोजमनिर्वात * त्वयमेतन्महाग्रहां चण्डिकायानेत्र * वीजं प्रकीर्तितं निनेत्रांस्त्वत्वात् ॥ १८७ ॥ इदं दुर्गा
 वीजमिति * युतं यथाकातमायनं * पुटितं सर्वैर्वर्णैर्जप्यं भवति ॥ १८८ ॥ एतन्मन्त्रद्वयं भगवाञ्छिवः पुनश्च *
 तालमभैरवावुत्त ॥ १८९ ॥ एतन्मन्त्रः * ब्रह्मन्मन्त्रः * गतिं जामिति श्रुतम् । यणुस्त्रैः कमनाभूला धर्मकामार्थ
 साधनम् ॥ १९० ॥ तद्भूभायोः स्वरषष्ठेऽन्तः प्रान्ताऽग्निरेव । दुर्गाद्विरिति संस्कारं दुर्गातन्त्रमिति श्रुतम्
 ॥ १९१ ॥ अकापादां मन्त्रं प्रवर्तते तेन * मन्त्रोद्गारे वामागति * रङ्गकायामगतिवत् ॥ १९२ ॥ वह्निभायोऽखाहा
 ततश्च * षष्ठांशु * मन्त्रः * षष्ठः * स्वरसंयुत इकारस्थितां गततः * पूर्वपाठः * तकारः ॥ १९३ ॥ ततः पूर्व
 वचोरस्ततः * अन्तः * द्विद्विवारो दुर्गातेन * दुर्गा दुर्गा * तथाचैक * भवति मन्त्रोऽयं यथा ॥ १९४ ॥ दुर्गा दुर्गा रक्षणि
 स्वाहा * मन्त्रः * षष्ठांशु * संस्कारः * प्रणवः * पुटितं दुर्गातन्त्रं * मिति श्रुतं सर्वैर्जप्यम् ॥ १९५ ॥ अन्तरक्षणीति सूत उच्चार्यः
 इति व * प्रक्षणां क्त्वा भगवाञ्छिवः * एकोनसप्ततितमे * षष्ठांशु पुनश्चैवम् ॥ १९६ ॥ अष्टमांशु
 पञ्चमावच्छाचारी जितेन्द्रियः । नवमांशु वाचतुर्दश्यां महादेवाऽपुरःकरेत् ॥ १९७ ॥ आदरात् सवक्त्रान्
 विधाय विस्तरेण । कल्पो दिनेन सम्पूर्णं विधिं प्रोषेव भैरव ॥ १९८ ॥ सम्पूर्णं रजनां कृत्वा नाट्यं दृष्ट्वा भूष
 सेतः । न पुरःकरणं वापि कुर्यात् कृत्वा यसीदति ॥ १९९ ॥ पणोत्क्रोधाच्च शोभोद्गादमगमय शरीरं स्रगात् । कल्पे
 दृष्ट्वा भूषणं * ह्रीं याञ्छन्नातथा ॥ २०० ॥ स ब्रह्मस्ते यथापेनतामिप्सु नरकेनरः । मन्त्ररत्नं स्थित्वा पापयोनिषु
 जायते ॥ २०१ ॥ मन्त्ररत्नमरेच्छी वच्छी याञ्छन्नातथा ॥ २०२ ॥ नृसिंहाकारं वराहाणां प्रासादं प्राणवमोच ॥ २०३ ॥
 एकाक्षरं द्वाक्षराणां नसिंहादिविचिन्तनम् । वीजेषु चापि सर्वेषु दीक्षार्थेषु च भैरव ॥ २०४ ॥ मिह्याद्विचि
 न्तानो कार्याऽप्राहन्तुतदग्रक्रमं इति । अग्निपुराणे चोक्तं ॥ २०५ ॥ विंशत्यर्थाधि कामन्त्रा मालामञ्जाः

सूताद्विज । दशाक्षराधिकामन्दास्तद्वर्गाणीजसंज्ञिताः ॥ २०५ ॥ इति एषा मन्त्राणामष्टाक्षरमन्त्रं * यथा
विधिं ह्येतवान् यः * सकालिकापुराणस्य * द्विपञ्चाशत्तमे ऽध्याये ॥ २०६ ॥ महामायां मन्त्रविधि कल्पां सुभक्तानां
सुतो । उपदेक्षामित्यनेनोत्तरभाष्ये ॥ २०७ ॥ त्रिपञ्चाशत्तः पञ्चाशत्पञ्च * पञ्चाशत्पट् पञ्चाशत्
सप्त पञ्चाशत् * दशपञ्चाशत्तमे षू * सप्तस्त्रिंशत्वाध्याये षू ॥ २०८ ॥ प्रोक्तोक्तत्वेनैवैषां १० * महामायां नित्यं * प्रजयः *
नैमित्तिकपूजां च यथा * कृष्णाक्षदूतं चोत्ते ॥ २०९ ॥ यस्तुने त्रिमन्त्रं ह्येतवान् स * तेनैवैषां प्रजाकल्पने रथः *
ध्यात्वानित्यं प्रजयं च दद्यान् यथा ॥ २१० ॥ जटाजूटसमायुक्ता मर्द्धं सूक्तं प्रखराम् । लोचनत्रयमंयुक्तां
पुष्पैर्न्यस्य सन्धाननाम ॥ २११ ॥ तप्तकाष्ठेन वर्णाभां उपतिष्ठान् लोचननाम । नवधौवनं सम्पन्नां सर्वाभरण
भूषिताम् ॥ २१२ ॥ उचारुदयानां तद्वत्पीनोन्नतपयोधराम् । त्रिभङ्गस्थानं संस्थानां महिषाक्षरमहिनीम्
॥ २१३ ॥ नृणालायतं हस्त्यं दशपाङ्क समनिताम् । त्रिमूलं दक्षिणे धीयं खड्गं चक्रं कर्मादधः ॥ २१४ ॥
तीक्ष्णवाणं तथाशक्तिं वाक्कसङ्कोपसंगतम् । खेटकं पुण्यं चापः पाशमङ्गुलमिव च ॥ २१५ ॥ चण्डां वा परशुं
बापिवामतः प्रतियोजयेत् । अधस्तान्महिषं तद्विदिषिरस्त्रं प्रदर्शयेत् ॥ २१६ ॥ शिवच्छेदे ह्येतद्दहान्वं
खड्गपाणिनम् । हृदिश्लेननिर्भिन्नं निर्यद्विषु विभूषितम् ॥ २१७ ॥ रत्नारत्नी कृताङ्गं रत्नविस्फुरितं
क्षणम् । वेष्टितं नागपाशेन भ्रूजटौर्जटलाननम् ॥ २१८ ॥ सपादवामं हस्तेन धृतकेशं दूर्गया । वमद्व
धिवक्त्रं देवाः सिंहं प्रदर्शयेत् ॥ २१९ ॥ देवास्तु दक्षिणं पादं समं सिंहोपरिस्थितम् । किञ्चिद्दूरं तथा
वाममङ्गुष्ठं महिषोपरि ॥ २२० ॥ स्तूयमानं तद्वत्पुष्पमरीचं निवेदयेत् ॥ उग्रचण्डाप्रचण्डाच चण्डोपाचण्डना
यिका ॥ २२१ ॥ चण्डाचण्डत्रयोवेषवामं चण्डाचण्डातथा । आभिः शक्तिभिरष्टाभिः सततं परिवेष्टिताम् ॥ २२२ ॥
चिच्छुभे तस्य तद्देवीं धर्मकामार्थसिद्धिदाम् ॥ एव ध्यात्वा दशमं नित्यं साधकः प्रजयते ॥ २२३ ॥ अथ नैमि
त्तिकीं पूजां * यथाकथं तथोक्तं च * तज्जडं शिवे न यथा ॥ २२४ ॥ रवौ सकरवाग्निस्थे या भवेत्सितपङ्कमी ।
तस्योमने न सम्पुजां मन्त्रेण विधिवच्छिवा ॥ २२५ ॥ शुक्लपद्मां पुनर्देवीं पूजां कलायथाविधि । नरसां
वर्लिदानानि प्रभृतानि समाचरेत् ॥ २२६ ॥ सन्ध्यायाश्च वलिं कुर्यात्तज्जगात्समृद्धिदत्तं । एवं कृते त
कलायथा युक्तो नित्यं प्रमोदते ॥ २२७ ॥ पुनर्पुनरु सच्चिदानन्दधनाया सच्चिदिभिः । दीर्घायुः सन्ममगोलीके
स्निग्ध सच जायते ॥ २२८ ॥ अतर्निजगात्रोत्तिभा मृजावलिं * क्षत्रियादिः कुर्यान्मन्त्रेणा नैव प्रजयते ॥ २२९ ॥ न त
साजायते शोकीरीगोवापातदूर्गतः ॥ २३० ॥ जौष्टे चक्षुःपक्ष्मस्य अष्टमां सप्तोषितः । नवमां सतिलैश्चूणं
र्यावकैरथ मोदकैः ॥ २३१ ॥ क्षौरैराजसंस्था क्षौरैर्मदिराभिः सपिष्टकैः । नानापद्मनां रुधिरैर्मामै
रपि च प्रजयते ॥ २३२ ॥ ततो दशमां शुक्लाया मङ्गिस्तुलित मिश्रितैः । इमां तन्त्रेण मन्त्रेण दातव्यमञ्जलि
त्रयम् ॥ २३३ ॥ एव कृते दशमान्तु यत्पापं दशजन्मभिः । कृतं तत् प्रलयं याति दीर्घायुरपि जायते ॥ २३४ ॥
आपादे शुक्लपक्षमाष्टमी श्रावणस्यावा । पवित्रारोहणं कुर्याद्देवीप्रीतिकरं परम् ॥ २३५ ॥ दूर्गातर्जुणमन्त्रे
णादूर्गावैजे न भैरव । वैष्णवी तर्जुमन्त्रेण पवित्रारोहणं चरेत् ॥ २३६ ॥ विशेषाच्छ्रावणे ऽभाष्यं देवाः
कुर्यात्पवित्रकं । सर्वं प्राप्नुवन् देवानां पवित्रारोहणं चरेत् ॥ २३७ ॥ आपादे श्रावणे वादि संवत्सरफलप्रदम् ।

प्रतिपदनदसोक्ता पवित्रारोहणे तिथिः ॥ २१८ ॥ श्रियादेवादिद्वितीयाह तिथीनांमूत्तमाहृता । अतीवाभव
 नाविनाश्चर्योत्तुतस्यच ॥ २१९ ॥ पञ्चमीसोम राजस्य षष्ठीप्रोक्ताग्रहस्यच । सप्तमीभास्वरसोक्तादुर्गा
 याश्चतथाष्टमी ॥ २२० ॥ माहृणां नवमीप्रोक्तावाचकेर्धमौतया । एवा दशमीश्रुतीणां दशैवक्रपाणिनः ॥ २२१ ॥
 त्रयोदशीत्वनक्षत्रस्य ममचैवचतुर्दशी । ब्रह्मणोदिकपतौनाक्षपौर्णमासीतिचिन्मता ॥ २२२ ॥ पवित्रारोहणं
 चावैदेवानां न समाचरेत् । तस्यसांवत्सरपञ्चाफलंहरतिकेयवः ॥ २२३ ॥ तस्माद्यज्ञेनकर्तव्यं पवित्रा
 रोहणं परम् । कतेवृक्षफलापिस्तत्पञ्चासफलाभवेत् ॥ २२४ ॥ पवित्रं यन्नक्षत्रेणयथाकार्यं विजानता
 तत्पुण्यं प्रमाणान्तु वचनात्प्रमर्भैरव ॥ २२५ ॥ प्रथमं दंभं सूत्रस्यपञ्चसूत्रं ततः परम् । ततः सौमं सुपुण्यं स्यात्
 कार्पासकमतः परम् ॥ २२६ ॥ पञ्चसूत्रमतोऽन्येन पवित्राणिनकारयेत् । विचित्राणि पवित्राणि कर्त्तव्यानि
 प्रथमतः ॥ २२७ ॥ गन्धैर्मालाैः शरभिभिरक्षितानिययोदितम् । कन्याचकर्त्तयेत् सूत्रं प्रमदाचपतिव्रता ॥ २२८ ॥
 शिखासांधुधोलावाङ्गुलीलानचकर्त्तयेत् । यत्सूचिभिर्जदग्धचमस्त्रधूमामिगुण्डम् ॥ २२९ ॥ तद्भुजनीयं
 यज्ञेनसूत्रमन्त्रिन्पवित्रके । अशुक्तकाञ्चजगन्धंवाभिरक्तादिदूषितम् ॥ २३० ॥ मलिनंरक्तनीलक्षयत्तेनपरि
 व्रजयेत् । सूत्रैः पवित्रं कर्त्तुं तत्कनिष्ठोत्तममध्यामम् ॥ २३१ ॥ कनिष्ठं तत्पवित्रं यत्सप्तविंशतितन्तुभिः । मतः
 कोत्रेयः कोत्तिं सुवसौभाग्यमूत्तमं ॥ २३२ ॥ चतुःपञ्चाशतापर्वतन्तूनां नध्यामं परम् । दिवाभोगावहं पुण्यं
 चक्षुमोक्षप्रदायकम् ॥ २३३ ॥ उत्तमं धीवतन्तूनामष्टोत्तरशतेनच । तद्भुजातु सहादिवैश्वदेवसायुज्यामाप्नुयात्
 ॥ २३४ ॥ उत्तमं वाचदेवायदद्याद् यद्विपवित्रकम् । तदायातिहरेर्लोकं साधकोनात्रसंशयः ॥ २३५ ॥ षष्ठोत्तर
 शतसूत्रं रत्नमालेतिगीयते । पवित्रन्तुमहादेवाभुक्तिमक्तिप्रदायकम् ॥ २३६ ॥ रत्नमालान्तुयोदद्यात्पञ्चा
 रेवै पवित्रकम् । कल्पकोटिसहस्राणिस्वर्गं स्थित्वाशिवोभवेत् ॥ २३७ ॥ एतन्तूनागहारास्त्रांश्चरसापवित्रकम् ।
 षष्ठोत्तरसहस्रेणतन्तूनां समनोहरम् ॥ २३८ ॥ यः प्रयच्छतिमहोत्तत् सघावत्तन्तुसंशयः । तावत्कल्पसहस्रा
 णिममलोके प्रमोदते ॥ २३९ ॥ अष्टोत्तरसहस्रेणवनमालाहरेः स्मृता । तन्तूनां तस्योदनेन विष्णुसायुज्यामा
 प्नुयात् ॥ २४० ॥ यत्कनिष्ठं पवित्रं नाभिमात्रं भवेत्तुतत् । द्वादशपञ्चसंयुक्तमात्ममानेनयोजयेत् ॥ २४१ ॥
 ऊरुप्रमाणं मध्यां स्याद् द्वाभ्यानां तत्रयोजयेत् । चतुर्विंशतिमप्यस्यमानमात्मनएवच ॥ २४२ ॥ पवित्रमुत्तमं
 प्रोक्तं जाह्नमात्रं चर्भैरव । षट् विंशतातुगन्ध्यानां योजयेदात्ममानतः ॥ २४३ ॥ अतमोत्तरं कार्यं पञ्चानां
 चविधानतः । नौगहारात् मालावनमालासुयोजयेत् ॥ २४४ ॥ पवित्रं क्रियते येनसूत्रेण अश्वघोषेन ॥
 तदनावर्णं सूत्रेणकर्त्तव्यालक्षणादिनाः ॥ २४५ ॥ अश्विन्तुसप्तभिः कर्त्तव्यं द्वाभ्यां चतुर्विंशतिभिः । द्विगुणं मध्यामे कर्त्तव्यं
 त्रिगुणं कृतमेतथा ॥ २४६ ॥ अर्धवोसा पवित्राणिपञ्चस्मिन् दिवसेततः । मन्त्राणां संपवित्रे तु कर्त्तव्यास्तथा
 परेहनि ॥ २४७ ॥ कुर्वाजो जेनमन्त्रेणमञ्जनासंदिजसरेत् । वीणावीतमन्त्रेणार्घ्यं ग्रनोचिभैरव ॥ २४८ ॥
 प्रतिपञ्चस्वयं कर्त्तव्यं मञ्जनासंविचक्षणः । अङ्गुलीपेणनजमेमालायामिहभैरव ॥ २४९ ॥ यावन्नीयम्ययसा
 सातावन्तावचसं नश्येत् । मन्त्राणिनेतस्योऽस्योवांशोपनिधोजनम् ॥ २५० ॥ दुर्गातन्त्रेणमञ्जनासं
 प्रधारयेत् । एकमन्त्रोऽसकलं यज्ञपाले पवित्रकम् ॥ २५१ ॥ तस्मिन् विधायगन्धादिपुष्पाक्षितमशोभनं । तस्य
 नासंततः कर्त्तव्यं द्वाभ्यामेवभैरव ॥ २५२ ॥ विष्णोस्त्वमलमञ्जनासंनकारयेत् । इदं विष्णोर्विज्ञेयं

नासे नक्षत्रं द्विजयति ॥ २०० ॥ अष्टाणां मन्त्रविनासे मन्त्रो वै द्वादशाक्षरः । प्रसादेन तन्मन्त्रेण तत्पन्थासोमज
 चतुः ॥ २०१ ॥ अनेन मन्त्रेणासस्तुदानधीनं नकारयेत् । ककु, मोघीरखर्ण, रौसन्दनादिविलेपनैः ॥ २०२ ॥
 पवित्राणि विलिप्याथ तत्पन्थासन्तुधोजयेत् । संपूजामण्डले देवी विधिवत्प्रयत्नो नरः ॥ २०३ ॥ वैष्णवीतन्त्र
 मन्त्रेण पूजयित्वा प्रयत्नतः । दर्गामन्त्रेण दद्यात्, देव्यामृद्धिं पवित्रकम् ॥ २०४ ॥ यस्यादेवस्यायापजातस्य
 सौवमण्डलम् ॥ यस्यायस्य तु योमन्त्रो यथाध्यानादिपूजनम् ॥ २०५ ॥ तं देवं तेन भावेन पूजयित्वा प्रयत्नतः ।
 तस्यैव वीजमन्त्राभां मृद्धिं दद्यात्, पवित्रकम् ॥ २०६ ॥ पवित्रसमये दद्याद्देवी भोगं पवित्रकम् । सर्वेषामेव
 देवानां सम्प्रोत्तार्य धर्मैरव ॥ २०७ ॥ अग्निव्रं ह्याभवानौ च गजवक्त्रो महीरगः । स्कन्दो भावर्मादगणो दिक्पाणा
 मन्त्रवपुः ॥ २०८ ॥ एषां घटे पूज्यते कं पूजयित्वा यथाविधि । मूर्तिं पत्तिलमेकैकं दद्याद्देवीः समाहितः
 २०९ ॥ पञ्चगव्यं चरुं कृत्वा देवीं दत्वा हुतिवयम् । तेनैव विष्णवे कृत्वा रम्भवे च यथाविधि ॥ २१० ॥ आज्ञा
 नाष्ठोत्तरशतं तिलैराज्ञां स्थैर्यवच । अष्टोत्तरशतं दद्यात्स्नानाद्वै च साधकः ॥ २११ ॥ एवमेव विधानेन विष्णु
 दोनां च वैष्णवः । पवित्रारोहणं कुर्यादधर्मकामार्थसिद्धये ॥ २१२ ॥ नैवेद्यं विविधैः पौष्टैर्बर्तयितुं कर्मा
 कैः । कुप्याण्डैर्नारिकेलैश्च खर्जूरैः पनसैस्तथा ॥ २१३ ॥ आमृदादिमर्ककाश्च दद्यात्तद्विविधैः फलैः ।
 भक्ष्यभोज्यादिभिः सर्वैर्मदमैः सैस्तथा दनैः ॥ २१४ ॥ गर्भैः पुष्टैस्तथा धूपैर्दीपैश्च मनोहरैः । वासोभि
 र्भूषणैश्चैव भवानीं साधको यजेत् ॥ २१५ ॥ नटनैश्च कञ्चैश्च वेद्याभिश्चैव भैरव । नृत्यगीतसमृद्धितैर्जागरं
 कारयेत्त्रिभिः ॥ २१६ ॥ भोजयेद्वाङ्मन्त्राणां पिशातीनपि द्विजानपि । पवित्रारोहणे हस्ते दक्षिणां च पक्व
 येत् ॥ २१७ ॥ हिरण्यं गांस्तिलान धेनुं वा सोवायाकमेव वा । इमं मन्त्रं ततः पञ्च तसाधकः समुदीरयेत्
 २१८ ॥ मणिविद्रुममालाभिर्मन्दैरञ्जनादिभिः । इव सांवत्सरी पूजा तवास्तु परमं खरि ॥ २१९ ॥ ततो
 विष्णुजये देवीं पञ्चाभिः प्रतिपत्तिभिः । एवमेव पवित्राणां हाने देव्या यथाविधि ॥ २२० ॥ सांवत्सर
 सयापूजा समर्पणं वत्ससमाभवेत् । कल्पकोटिसहस्राणि देवी गेहे वसे नरः २२१ ॥ अत्रापि खसौभाग्यं समृद्धिरवला
 भयेत् ॥ पवित्रारोहणविधिरेव वत्समयोदितः ॥ २२२ ॥ इति ॥०॥ यत्र यत्र देवपितृक्रियासु * भक्षभोजालेह्यपेयानां प
 क्वानां * शानमुक्तं तत्साम्नि कैर्देयं नगरि रग्निभिः ॥ २२३ ॥ साग्निकानां हि वैवाहिके वह्नी * पक्वमन्नं पवित्रं
 देवपितृभ्योऽर्पित्वा न निरग्नीनाम् ॥ २२४ ॥ निरग्नीनां हि लोकां किराग्नौ पतति * तत्पापान्नमभोजनं *
 मन्त्रपितृदेवादिभिर्हयापाकत्वादुक्तं श्रावणा ॥ २२५ ॥ योऽप्यहोरात्रिवाचाग्निं गृह्यति स नरात् । अन्नं
 तस्य न भोजनं वयापाको हि स स्मृत इति ॥ २२६ ॥ तस्मात्पितृभिः भिरामाग्ने न फलं मृतादिभिः पितृदेवतकर्मणि *
 कर्त्तव्यानि पक्वान्निः श्रयापाकात् ॥ २२७ ॥ अथ षष्ठितमोऽध्याये * यथा च भैरवो प्रतिभगवास्त्रिवचनवाच ॥ २२८ ॥
 दर्गातन्त्रेण मन्त्रेण शुद्धिं देव्यामसौत्सवम् । महानवम्यां चरद्देव्यां दानं नृपाह्वयः ॥ २२९ ॥ आश्विनसप्तम्या
 च्छायां चाभवेद्दशमीतिथिः । महाश्वमीति सा प्रोक्ता देव्याः प्रीतिरूपरा ॥ २३० ॥ ततोऽनवमीयास्यात्सा
 महानवमी स्मृता । सातिभिः सर्वलोकाणां पूजनीया च प्रिया ॥ २३१ ॥ अनयोर्वत्सपूजायां विशेषं शृणु भैरव ।
 मूर्तिभेदे यथा देवी पूजा कृत्वातिभूतस्य ॥ २३२ ॥ कन्यासंस्मरेद्वीरवत्सपक्वामारभानन्दिकाम् । अयां चोत्त
 यमन्त्राणीकां चोत्तयवाग्यतः ॥ २३३ ॥ प्रातः प्राची जतु ह्यन्धकालं शिवपूजकः । जपसोमसमायुक्तो भोज

ये द्वैकुमारिकाः ॥ १०८ ॥ वोभये द्विजशाखासु पङ्कादेवौ फलेषु च । सप्तमगां विलुशाखां तामाहताप्रति
 पजयेत् ॥ १०९ ॥ पुनः प्रजां तद्याटमां विप्रोपेण समाचरेत् । जागरणं स्वयं कुर्यादहलिदानं महानिधि ॥ ११० ॥
 भूतवलिदानं नूतनवमगां विधिवच्चरेत् ॥ ध्यायेद्दशभूजां देवीं दुर्गातन्त्रेण पजयेत् ॥ १११ ॥ 'विमर्जनं दश
 मगां कुर्याद्वै शावरोत्सवैः । कृत्वा विमर्जनं तस्याः पञ्चाक्षरं समाचरेत् इति' ॥ ११२ ॥ 'ह्रीतनेत्रमञ्जुः सो
 धकोऽसौ मन्त्राष्टमी महानवमी' विधाने नदशभूजां पजयेत् ॥ ११३ ॥ तद्यथा दशभूजां नेत्रवीजेन पजयि
 त्वा नक्त्यासंस्थे रवौ सोरभाश्विने एकानन्दिकां मुखान्द्रसगाश्विनस्य प्रतिपदमारभा ॥ ११४ ॥ प्रथमम
 यात्रीसां दशनार्थं मयनक्ताग्रीसादर्थे काशीसां दशतत्रवाग्धृतः प्रातः स्नायीसात् ॥ ११५ ॥ हृन्द्वां श्रीतीर्णं
 सुखदुःखमतिवैभवादिहं सविपर्ययं द्विकहिकं सहितवान् जितहृद् उवाच ॥ ११६ ॥ तथाभूतः स स्त्रिकालं
 प्रातर्मध्याह्ने सायाह्ने च शिवसायं पूजकः सगान्धितजपः होमसमायुक्तः सगात् ॥ ११७ ॥ कुमारिकां नित्यां भो
 जयेदेवं भूतोदशमीपर्यान्तं स्वयं साधको वर्त्तते ॥ ११८ ॥ तत्र पङ्कादिलुशाखासु फलं सहितासूदं धौ पूज
 कः सगां दुर्गां बोधयेत् ॥ ११९ ॥ दुर्गातलोक्तविधिना पूजया चेतनां कुर्यात् पूजायं हि द्विवी विलुः ह्येव सति सा
 प्रतिपत्तु शाखासु शाखासु धिवसति ॥ १२० ॥ ततः परदिने सप्तमगां तां शाखां माहतादुर्गातलोकेण तत्र शाखायां देवीं
 प्रतिपजयेद्वै तिसप्तमीपूजाविधिः ॥ १२१ ॥ ततः पुनः रष्टमां विप्रोपेण पूजां समाचरेत् सप्तमीपूजां मपेक्षावाक्य
 चो नोपचारी पजयेत् ॥ १२२ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यान्महानिगिरात्रे यामः इह प्रोक्तं परयामाहलिदानं द्वाप
 लने स्वयं कृत्वा वलिं रुधिरादिदद्यात् ॥ १२३ ॥ ततो नवमगां विधिवत् पूजयित्वा प्रभूतवलिदानं चरेत् सात्विकं
 जायते ॥ १२४ ॥ उक्तं हि गायत्रीतन्त्रे 'पञ्चममात्मणपण्डले वलीनां त्रैविधा तद्व्यधेः प्राते ॥ १२५ ॥ त्रिविधा वलयः प्रा
 कः उत्तममाधममधामाः । उत्तमश्चीतमं दद्यात्तममधाममं तथा ॥ १२६ ॥ अधममाधमं दद्यादधमं ह्यधमागतिः ।
 मधमममधामाचसाडत्तमे चोत्तमागतिः ॥ १२७ ॥ वज्रमिव लिदानेनैव जपजघ्नेयमभूते । क्रियते गारदी
 पूजा सात्विकी तेन कथ्यते ॥ १२८ ॥ दशमः पञ्चभिः पूजा जपयज्ञैस्तथैव वा । क्रियते गारदीपूजा राजसी
 तेन कीर्तिता ॥ १२९ ॥ वलिभिः पञ्चभिः पूजा क्रियते यावद्गारदी । अधमासाव विप्रोपेण तामसीतेन
 कीर्तिता ॥ १३० ॥ दशसङ्कावलियं त्रयमधमस्तेन कथ्यते । सात्विकी तत्तमा पूजा यदि दद्यान्महा वलिम् ॥ १३१ ॥
 पञ्चमीनवमीसन्धौ दद्याद्दशमाम्हा वलिम् । शतं सहस्रं लवं वा अथुतं कीटि कीटिशः ॥ १३२ ॥ असाते
 अपतिष्ठे सात्विके पूजने वलिः । एकेन वलिदानेन चतुर्वर्गमवस्ययात् ॥ १३३ ॥ वज्रमिव लिदानेनैव पर
 मश्रमयोभवेत् । ह्युक्तं वलिदानस्य फलदेव्याः प्रसादतः ॥ १३४ ॥ ध्यायेद्दशभूजां देवीं पूजोक्तां जटाजूट
 समायुक्तां मित्यादिभि रक्तरूपाम् ॥ १३५ ॥ उगतन्त्रेण पूजयेद्विप्रोपेणैवाशीतन्त्रोक्त एव विधिः पूजा
 सामान्य विधिस्तत्रायं उर्गापूजायां विधिः ॥ १३६ ॥ अने वपष्टितमे ध्यायेत् पूजयन्तिष्ठराः सर्व्ववलं नीरः
 जयन्त्वपि । यथा तथा नराः सन्ने कुर्यात्पूजां यथाविधि ॥ १३७ ॥ वलनीराजने राजा कुर्याद्विबलद्वये ।
 दिवा लङ्कार युक्ताभि र्गर्जिनोभिः प्रनर्त्तनम् ॥ १३८ ॥ कर्तव्या नृत्यगीतादि क्रीडाक्रीडक मङ्गलम् । परमानन्द
 सत्कैशवेद्याः कार्यामिहोत्सवः ॥ १३९ ॥ मोदकैः पिष्टकैः पेयैर्भक्षैर्भोज्यैरेव कथं । उपलब्धैर्नारिकेलैश्च
 अर्जुरैः पनसैस्तथा ॥ १४० ॥ द्वाचामलकपाण्डुली पीतुभिः कर्तव्यं स्तथा । कर्पूरकर्मूलैर्नारिकेलैश्च

कादिभिः ॥ ७४१ ॥ वाल्मिष्यैष न वेदैर्लजाक्षत फलादिभिः । गवौर्गृहैश्च शर्मांसि मन्दैर्मधुभिरेव ॥ ७४२ ॥ इच्छुर्दण्डैः सितामिष्य लवलीनागरङ्गकैः । अजैश्च मक्षिपैर्मैषैर्वात्मयोगितसंभ्रवैः ॥ ७४३ ॥ पक्ष्यादिवलिजातीयैस्तथा नवविधैश्च गैः । पूजयेज्जगताध्यातौ मांसयोगित कर्हमैः ॥ ७४४ ॥ रात्रीस्तन्दविद्याखौच कृत्वा पिष्टक पुत्रकौ पूजयेच्छतुर्नामायदूर्गायाः प्रीतये तथा ॥ ७४५ ॥ क्षीमञ्च सतिलैराजैः समैः सैरपिचा चरेत् । उपचण्डादिकाः पूज्यास्तथाष्टौ योगिनीः शुभाः ॥ ७४६ ॥ योगिनीश्च चवः षष्टिस्तथैव कीटियोगिनीः । नवदूर्गास्तथापूजा देवाः सन्निहिताः शुभाः ॥ ७४७ ॥ जयन्त्यादी गन्धपुष्पास्तादेवा मूर्त्तयोगिताः । देवाः सर्वाणि चास्त्राणि भूषणानि तथैव च ॥ ७४८ ॥ अङ्गप्रत्यङ्गयुक्तानि बौद्धानि सिंहमेव च । मङ्घिषाश्चरमङ्घिनः पूजयेद्भूतये सदा ॥ ७४९ ॥ इति दूर्गात्मन् दूर्गामन्त्रस्तु । श्रीदूर्गे उगे रक्षणी ५ स्वाहा श्रीम् नमो नमस्तु इति ॥ ७५० ॥ वैष्णवीतथीक्ष्णेन सामानं त्रिभिर्नामैर्दूर्गां दशभुजां पूजयित्वा षष्ठ्यद्वयेषूपचण्डादिकाः अष्टौ योगिनीः पूजयेत् ॥ ७५१ ॥ ध्याने वता उक्ता यथा उपचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्राचण्ड नायिकाः । चण्डा चण्डवती चैव चाचण्डा चण्डिका तथा । इति ॥ ७५२ ॥ योगिनीस्तु षष्ठ्यष्टौ * स्रष्टा कीटि रेकानैव * गन्धपुष्पाभ्यां पूज्याः शुभाः ॥ ७५३ ॥ जयन्त्याद्यो नवदूर्गाः देवाः सन्निहिता गन्ध * पुष्पैर्पूजास्तान् प्रोक्ता ॥ ७५४ ॥ जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालीनी । दूर्गाश्चिवाक्षमाधाली नवदूर्गाः * कीर्तिताः ॥ ७५५ ॥ केचिदेतानवदूर्गां नवच पत्रिकाश्च पूजायित्वा * व्यवस्थापयन्ति तन्त्र ॥ ७५६ ॥ रक्षदेव्याः सन्निहिता इत्युक्तेः * अष्टादशभुजायाः पूजायां हि * सप्तम्यां पत्रिकापूजा मित्युक्तिश्च ॥ ७५७ ॥ इत्येवं सप्तम्यां नष्टमां नवमां * पूजयित्वा नवमीरालौ स्कन्द * विद्याखंयोः पूजारि नामा यथायथा ॥ ७५८ ॥ ततो दशम्यां विसर्जनं * ध्यात्वा प्रावरोत्सवे विसर्जनं कृत्वा * साधकान्तमशन माचरेत् ॥ ७५९ ॥ इति साधकस्य स्वाद्य * दशभुजा पूजाविधि * कृत्वास्ततः परं परार्थं दूर्गां * पूजाविधिरुक्तस्तदयथादर्शते ॥ ७६० ॥ रामस्यावग्रहात् वीरावन्तश्च वषाद्यथ । रात्रावेव महादेवी ब्रह्मणा बोधितापुरा ॥ ७६१ ॥ ततस्ततः क्रमं निद्रासानन्दायामोऽस्त्रिनेत्रिते । जगाम नगरीं * लङ्कां यत्रासीदश्वतः स्वयं ॥ ७६२ ॥ तत्र गलामहादेवी तदा तौ राम रावणौ । बुद्धेनियोजयामास स्वयमन्तर्हिताम्बिका ॥ ७६३ ॥ रक्षसां वानराणां च जम्बूद्वीपसमां सभ्यो गिते । रामरावणयो युद्धं कृत्वा हं सान्धो जयत् ॥ ७६४ ॥ वृत्तीते सप्तमे चाह्नि नवमां रावणं ततः । रामेण घातयामास महामायाजगन्मयी ॥ ७६५ ॥ घातयति स्वयं देवी सुकेशि रुद्रेक्षत । तावत्सप्तर्षीणां सर्वैर्देवीः उपपूजिता ॥ ७६६ ॥ निहतं वीरणं वीरं नवमां सक्तलैः सरैः । विशेष पूजा * दूर्गायाश्च लोक पितामहः ॥ ७६७ ॥ ततः संप्रेषिता देवी दशम्यां प्रावरोत्सवैः । अक्रोपि देवसेनायानी राजनमथाकरोत् ॥ ७६८ ॥ शान्त्यर्थं चरसेनानां देवराजस्य वदय । रामरावणवाणेन बुद्ध्या वेद्यभीतिदम् ॥ ७६९ ॥ तृतीयायां हिलङ्गायाः पूर्वोत्तरदिशि स्थितम् । स्वातिनक्षत्रशुक्लायां भीतं चरवलं महत् ॥ ७७० ॥ शान्त्यर्थं वारया मास देवेन्द्रवचनाकरिः । ततस्तु वारणाथ दशम्यां चण्डिकां शुभाम् ॥ ७७१ ॥ विमृज्या चक्रे शान्त्यर्थं वलनीराजं हरिः । नीराजितवज्रः शक्रस्तत्र रामश्च राघवम् ॥ ७७२ ॥ संभाषा प्रययौ स्वर्गं सहदेवैः शची पतिः । इति ८० पुराकलेमनोः स्वायम्भूवान्तरे ॥ ७७३ ॥ प्रादभूता दशभुजा देवी देवहिताय वै । नृणां

त्रेलायुगसंगान्ते जगताश्चितकामया ॥७७॥ पुराकल्पे यथाकृतं प्रतिकल्पं तथातया । प्रवर्तते स्वयं देवीर्देवता
 नां नायनायवे ॥ ७७॥ प्रतिकल्पं भवेद्रामोरावणश्चापिराक्षसः । तत्रैव जायते हृदं तच्चालिङ्गसङ्गमः ॥ ७७॥
 एवंचराम सहस्राणिरावणानां सहस्रशः ॥ भवितव्यानिभूतानितया देवीप्रवर्तते ॥ ७७॥ प्रजयन्ति सूर्याः
 सर्व्वबलं नीराकथन्तापि । तथैव च नराः सर्व्वे दुर्गुः प्रजां यथाविधि ॥ ७७॥ बलनीराजनं राजा दुर्गुः प्राप्तिवत्
 मृदये । दिव्यालङ्काररुक्ताभि रितगादिपद्मं हर्मितम् ॥ ७७॥ इति ॥ इमां तन्मन्त्रेण मन्त्रेण * कर्माद्देव्या
 महीत्सवमिति दुर्गा * तत्र प्रजयन्ति सूर्याः * सर्व्व इत्यादिभिस्तं ॥ ७७॥ दुर्गा मञ्जु श्री दुर्गे दुर्गे * रचयिष्यामि ॥
 यो मिति * पद्मं मुक्त स्तं महीतवान् * यद्योक्तदुर्गा तन्मोक्त * विधिनानितं प्रजयेत् ॥ ७७॥ तत्र नृपादयश्चाठ्य
 जनाः सर्व्वे * शरदिभ्याश्चिन्ते मासि * देवगामहीत्सवं निजार्थं कुर्यात् * रकरणे ज्ञायं दीपः स्यात् ॥ ७७॥ यो मोहो
 दयवाल्मसाद्देवी दुर्गा महीत्सवे । न प्रजयति द्वाद्वाद्देव्या द्वाद्देव्या द्वाद्देव्या द्वाद्देव्या ॥ ७७॥ क्रूरा भगवती तस्य कामा
 निष्टान्तिष्ठन्ति वै । परत्वं च मन्त्रमायावलिभूत्वा सजायते ॥ ७७॥ तथा च महीत्सुर्गामञ्जु पुमांस्त्रिजार्थं सौर
 याश्चिन्ते * मुखान्द्वे मासि * पक्षे च प्रतिपदादि * नवमीति चिपयन्तः ॥ ७७॥ अथा चित्वादिनियमं नम्रतो
 सन् * प्रष्टां पञ्चाङ्गे सफल * विलुगाखायां यथोक्त * विधाने न प्रजयाद्देवी बोधयेत् ॥ ७७॥ ननु प्रतिपदादि
 पुंनवोधावित्याकस्मत्प्रष्टां बोधये * दित्यत उक्तं तद्व्या ॥ ७७॥ पुराकल्पे महादेवी मनोःखायश्रुवा
 न्तरे । नृणां कृतयुगस्यादौ सर्व्वे देवीः सुतासदा ॥ ७७॥ महिषासुरनाशाय जगतां हितकामाया । योगिनि
 द्रामहामाया जगता लीजगन्मयी ७७॥ भजैः प्रोक्ष्य भिर्बुक्ता भद्रकालीति चिन्तता । क्षीरोदस्योत्तरे तीरे
 विभ्रती विपुला तत्र ॥ ७७॥ अतसोऽप्यवर्णाभामितायादन्तरत्नम् । सिंहस्थानयनं रक्तवर्णं सुतिभिर्बुक्ता
 ला ॥ ७७॥ शूलैर्नमहिषं भित्वा तिष्ठन्ती परमेश्वरी । वामपादेन चाक्रम्य तत्र देवी जगन्मयी ॥ ७७॥ तां
 दृष्ट्वा सकला देवाः प्रणम्य परमेश्वरीम् । प्रोचुर्न किञ्चित् * दृष्ट्वा निहतं महिषासुरम् ॥ ७७॥ ततः प्रोवाच
 देवास्तान् ब्रह्मादीन् परमेश्वरी । स्मितप्रसन्नवदनाविकाशिनयनोष्णला ॥ ७७॥ गच्छन्मोक्षदुरगणाजम्बु
 दीपान्तरं प्रति । हिमवत्पर्व्वतासन्नं वरं कातायनाग्रमम् ॥ ७७॥ तत्रैव भवतां सिद्धिर्भविष्यति न संशयः ।
 इत्युक्त्वा सा महादेवी तत्रैवान्तरधीयत ॥ ७७॥ देवा अप्रितर्ज्जुनः कातायनमुनेः पुरम् । आग्रमं प्रति गत्वा
 विष्णुवा विष्टवेतसः ॥ ७७॥ निहतो महिषो देवा दृष्टोऽस्माभिर्यदर्थतः । संस्तुतां सा जगद्वात्री महादेवी जग
 न्मयी ॥ ७७॥ किमर्थं सा महादेवी गन्तुं कातायनाग्रमम् । किमनङ्गा कृतं कार्यमस्माकं वा भविष्यति
 ७७॥ इति ब्रुवन्तस्ते देवाश्चक्षुन्ति स्म परस्परम् । हिमवत्पर्व्वतासन्नं मुनिकातायनाग्रमम् ॥ ७७॥
 तत्र सेन्द्राः सदिक्पाला ब्रह्मविष्णु शिवा द्यः । निषेडः च चिरं प्रीता दुर्गा हर्मनमानसाः ॥ ७७॥ ततो रुद्रगणाः
 सर्व्वमहिषासुरवेष्टितम् । आगता कथयामास देवलोकपराभवम् ॥ ७७॥ ततस्तत्र महाकोपं नम्रविष्णु शिवा
 द्यः । चक्रुः कोऽनङ्गोस्ति महिषो हतो देवा सदानवः ॥ ७७॥ ततो ये न प्रकारेण द्रव्यबाहुयुतैव सा । पश्चात्
 धानमहिषं जगद्वात्री निबोधतम् ॥ ७७॥ देवानां तेजसामुत्तिं एकपक्षे सुभोभने । प्रष्टां दधारसा देवी
 सप्तम्यां तैरलङ्कृता ॥ ७७॥ अष्टम्यां पद्मार्चं स्वपजितामहिषासुरं । निजधाननम्रगान्दुर्विष्टान्तिष्ठिता
 पिवा ॥ ७७॥ इत्येवमाश्चिन्ते एकपक्षे प्रष्टां * द्रव्यमुजायां भाविर्भावादायोक्त * निषेधे न तस्यां प्रष्टां * पञ्चाङ्गे

बोधनमुक्तं ॥ ४०७ ॥ परार्थं तरामात्रं यद्दार्थं यत्कृत्वा पक्षे प्रतिपदिरात्री*ब्रह्मणामत*बोधनं ॥ ४०८ ॥ तस्माच्छु-
 कप्रतिपदि*दशभुजायाबोधनं*रात्रीकर्त्तव्यमिति द्विविधं दश*भुजायाः शास्त्रेऽभिहितं ॥ ४०९ ॥ एतच्छास्त्र-
 मविद्वान् कश्चित्प्रमादी*प्राहदशभुजायाः शास्त्रिनस्य*यत्कृत्वा पक्षे पितृ*पक्षे नवमया*बोधनम् ॥ ४१० ॥ का-
 लिकापुराणे कामाख्यापक्ष*मूर्त्तिप्रकरणे तस्यो*नवमया*बोधनोक्तत्वात् ॥ ४११ ॥ तद् यथापक्षे पितृमोऽप्या-
 ये*शरत्काले पुरायका*नवमया*बोधिताश्वरेः । शारदासं समाख्याता*पीठे लाके च नामतः इति ॥ ४१२ ॥
 सतामे तद्दशभुजायाः शरदि*बोधननाच्छारदा*नामाभुजवयस्यान्तु*नवमया*श्वरे बोधिता ॥ ४१३ ॥ सानवमी
 किं न्यायकावोकि*माश्विनस्य कार्त्तिकस्य सौरस्य*चान्द्रस्योक्तां मुखास्य गौणस्य वा ॥ ४१४ ॥ तत्तुल्यं ना-
 स्ति शरत्काल इति तदस्य मे वास्तव्यादपि पक्षे*नवमीसगौणचान्द्राश्विनस्य नव*रदी ॥ ४१५ ॥ ऋतुगणनादि-
 शास्त्रे द्विधानिर्दिष्टा*उत्तरायणे पञ्चाषाः*मिथिरवसन्त ग्रीष्म*दक्षिणायनं पञ्चाषाः*वर्षाशरदौ मन्ताः ६३ः
 ४१६ ॥ तदमाषफाल्गुणौ मिथिर*वैशाखौ वसन्तौ ज्येष्ठाश्विौ ग्रीष्मौ*श्रावण भाद्रपदौ*श्विनकार्त्तिकौ
 शरत् ॥ ४१७ ॥ तेन भाद्रमासः शरत्समाहृदि*ज्योति*ऋविभ्रमवसात्कदाचि*दाश्विने सानवमीमा*त-
 दापि सानशरदी ॥ ४१८ ॥ तस्मात्पितृपक्षे नवमया*नैव*तद्बोधनं*श्वरेः*नापिततः परमाश्विनस्य यत्कृत्वा पक्षे
 महानवमया*वा ॥ ४१९ ॥ तत्र बोधने दुर्गा*तस्य वा पक्षे*नापि*पक्षे*ततः कार्त्तिके मासि या*यत्कृत्वा नवमी
 सैव हि*दुर्गानवमी विख्याता ॥ ४२० ॥ तस्यां श्वरे*स्तोत्रेण बोधितत्वा*दुर्गाशारदानामाभूत् । तदा बोधनास्मा-
 श्विने प्रजासंभवतीति ॥ ४२१ ॥ तस्यां सुकामरूपे शारदापीठे**प्रजायामपरमं*विधानं स्थानाद्बुद्धं यथा
 ४२२ ॥ तृतीयं पीठमल्लन्तु शारदायाश्चोत्तरम् । शृणुतच्च कमनसा चतुर्वर्गप्रदायकं ॥ ४२३ ॥ इत्यारभा पञ्चा-
 ननं कासरक्षैतमपि प्रपद्येत् । पीठदेवीं शारदाक्षमाख्यामधिदेवताम् ॥ ४२४ ॥ इत्यादिभिरुक्तं स्तुत्या
 ह्यारभ्य नवमया*पितृपक्षे बोधनान्*दशभुजायाः शारदा*नामाभुजं कालत्वाभावादिति ॥ ४२५ ॥ यदा
 पातशरत्काल*माहनवमी मालनिर्द्देशएव*सामानान्न विशेषण ॥ ४२६ ॥ तथापि दुर्गाकल्पे जगद्धात्री*प्रा-
 भवि विशेषेण*स्फुटोक्तत्वात् कार्त्तिकी*यत्कृत्वा नवमी साज्ञेया ॥ ४२७ ॥ तत्र बोधनाद्गजगद्धात्री*शारदानाम-
 वभूव*तद् यथा तदप्रदर्शते ॥ ४२८ ॥ कार्त्तिके यत्कृत्वा पक्षेऽहि नवमया*भौमवासरे । सर्वदेवहितायार्थाय दुर्ग-
 त्तमनाय च ॥ ४२९ ॥ आविरासी जगद्धात्री युगादी परमेश्वरी । शृणु पाञ्चार्ति वज्र्यामि रहस्यं पर-
 माङ्गुतम् ॥ ४३० ॥ पुरापुरन्दरखाः स्वे श्वरत्वाभिमानिनः । गच्छः किमीश्वरोऽस्तास्मादतिरिक्तः सुरादिति
 ॥ ४३१ ॥ अथ दुर्गा जगद्धात्री नित्या चैतन्य रूपाणि । एतेषां धर्मस्यैतन्नामिन्द्रादीनां नियन्त्राहम्
 ॥ ४३२ ॥ भविष्यामीति निश्चितज्योती रूपं दधावसी । नवमया यत्कृत्वा पक्षे कार्त्तिको*बोधिताश्वरे ॥
 ४३३ ॥ शरदाविरभूद्दुर्गा जगद्धात्रीति शारदा । कोटिसूर्यप्रतीकाश्चन्द्रकोटी समप्रभा इति ॥ ४३४ ॥ एव-
 मन्तापुत्रोक्तं यथा*कार्त्तिके हरीषु प्रेक्ष्य ध्वजक्रियाश्विने । तस्यायां बोधयेद्देवी*द्विष्टकृतजनाद्देवमिति
 ४३५ ॥ यन्मापि प्रमादीषष्ठ्यामिति शेषो*नवमीबोधनं कन्यायामेवेति*प्राह तदा कन्यायां षष्ठीबोधनस्य*सिद्धे न-
 वमीबोधनस्य चाप्राप्तिः ॥ ४३६ ॥ पुनः प्रजातयाष्टमयां विशेषेण समाचरेत् । इत्यादिद्यं दूतं तच्चोक्तं तद् यथा
 ४३७ ॥ अष्टमयां रुधिरं मांसं हामांसैः स गन्धिभिः । पश्येद्दहूजातीयं वस्त्रिभोजनं शिवाम् ॥ ४३८ ॥

सिन्दूरैः पट्टासोभिर्नानाविधविलेपनैः । पुष्पैरनेकजातोर्षःफलैर्वह्वर्धैरपि ॥ ४७९ ॥ उपवासं महा
 दमापुंशवान्नसमाचरेत् । यथातथैवपतालावतीरेवोपपजयेत् ॥ ४८० ॥ पञ्चयत्नामहाष्टसोऽनर्वाभां व
 लिभिस्तथा । विसर्जयेद्दशमोऽन्तुष्टवणेशावरोत्सवैः ॥ ४८१ ॥ अन्तभागे दिवाभागे शुक्लवर्णस्य द्वादशभवेत् ।
 तदासंप्रेषणं देवाद्यमोऽष्टवरोत्सवैः ॥ ४८२ ॥ वणिनीभिः कर्मादीभिर्व्याभिर्नक्तं कैस्तथा । शङ्कत
 र्यानिनादं चन्द्रेः पट्टहस्तथा ॥ ४८३ ॥ ध्वजैर्वस्त्रैर्वह्वर्धैर्लज्जपुष्पप्रकीर्णकैः । धूलिकर्हमतिशयेऽपि
 श्रीङ्गाकौतुकमङ्गलैः ॥ ४८४ ॥ भगलिङ्गाभिधानेऽभगलिङ्गप्रणीतकैः । भगलिङ्गादिष्वर्धैः सक्तीषु सुखलज्जनाः
 ४८५ ॥ परैर्नाक्षिपते घल्लयः परः स्यान्नाक्षिपतपि । कूडामगवतीतस्योपापं दद्यात्सु दारुणम् ॥ ४८६ ॥ आदि
 पादोनिशाभागे शुक्लवर्णस्य द्वादशभवेत् । तदादेवोऽसमूहान्नवमोऽनपुनर्दिवा ॥ ४८७ ॥ अन्तपादोनिशाभा
 गे शुक्लवर्णस्य द्वादशभवेत् । तदादेवोऽसमूहान्नवमोऽनपुनर्दिवा ॥ ४८८ ॥ विसर्जनमनेनैवमर्थेण वत्स
 भैरव । कर्तव्यमस्मद्विष्णोऽपि सज्जितविराजयेत् ॥ ४८९ ॥ उत्तिष्ठदेविकर्णेषु यमापञ्चाङ्गप्रवृत्तौ । कुर्यात्स
 मकलङ्गाणमष्टभिः शक्तिभिः सह ॥ ४९० ॥ गच्छगच्छपरं स्थानं स्वस्थानं परमेश्वरि । यत्पूजितं मया देवि परि
 श्रान्तदुःखम् ॥ ४९१ ॥ ब्रजत्वं प्रयेयमिजले तिष्ठगृहे च भूतये । निमज्जाम्भिसंताप्योपविक्रामपूजिते जले
 ४९२ ॥ पुत्रायुधनष्टाद्यैः स्थापितामिजले मया । इतः ते तमन्वेण देवो मंस्थापयेज्जले ॥ ४९३ ॥ अथवाय
 पुराणे प्रोक्तं यथा * गरुडकाले महाप्रजा क्रियते याच वार्षिकौ । साकायार्द्रयगामिनां नतवतिथि युग्मता
 इति ॥ ४९४ ॥ भविष्योत्तरचक्रात् * प्रातरावाह्ये देवो प्रातरेव प्रवेययेत् । प्रातः प्रातश्चमनं पूज्य प्रातरे
 व विसर्जयेत् इति ॥ ४९५ ॥ एतद्वचनद्वयं देवोऽपूजा * कालवशापि तिथ्याभि प्रायेण नव * तिथिचय इति
 द्विनामिप्रायेण ॥ ४९६ ॥ भविष्य पुराणे हि तदुक्तं * व्रतीपूजयेद्देवो भगवत्युद्दिनवधं । द्वाभ्यांचत
 र्द्व्यभिर्वाह्यसहस्रविगान्तिथि रिति ॥ ४९७ ॥ तेनमस्मिन्वर्षे मप्रमीपूजाहं * कालवशापिनीतनोऽष्टमीपर * दिने
 पूजाहं कालं नवर्तते * पूर्वादिने वानिवर्तते तदा ॥ ४९८ ॥ द्वाभ्यामहोभां देवो प्रपूजयेत् * तिथेर्हृदिमादय
 यच्छिन * वर्षे सप्तमाष्टमीवा * पूर्वा रात्रिप्रतीकं वर्तते ॥ ४९९ ॥ तदातिथिमन्त्राया * पूजां कृत्वा परदिने च *
 पूजयेदिति चतुर्भिर्होभिर्देवो तिथिद्विवशात् * पूजयेदिति वक्ष्ये ॥ ४९९ ॥ अतोऽत्र पूजाहं काल
 वशापिनी * सप्तमाष्टमीवा * सप्तमाष्टमीवा * नवम्याश्चेति सप्तमादिदिन * तथे देवो व्रतीपूजयेदिति ॥ ४९९ ॥
 नन्दिके श्वरेणाशक्तं * भगवतः प्रवेष्टाद्विसर्गान्ताशयाः क्रियाः । तिथ्यावुद्यगामिनोऽम्बोक्ताः कार्ये दुष्टः ।
 इति ॥ ४९९ ॥ एषातुद्यगामिनो * मलव्यतिरिक्ताचे तदा पूजाहं भवति * तदुक्तं नारदीये हि ॥ ४९९ ॥ आदि
 तयोद्यवेलाया आरभ्य पष्टिनाडिकाः । तिथिलुप्तो हि यदासात् * सावर्तिथ्योद्वायं तिथिः । इति ॥ ४९९ ॥
 तेनयदुक्तमन * प्रकर्म्मणं तिथिमलं * विद्वान्नेकादशो विनेति बोध्यम् ॥ ४९९ ॥ अथोद्यगामिनां तिथौ
 भगवतः प्रवेष्टादि विसर्जनान्ताः * क्रियायेत् कर्तव्या भवन्ति तदा ॥ ४९९ ॥ यद्विमोदगामिनो * तिथिरल्प
 कालाभवे * नवचतावति काले सप्तांस्तः क्रियाः * सम्पदन्ते तदा पूर्वा * ह्युद्यत्वात्क्रियाः ॥ ४९९ ॥ इति चेन्न
 घमां हि तिथौ या क्रिया * विहिता तत्क्रियानिष्पत्तिर्यावता * काले न स्यात्तावत्कालं व्यापिनी सती सतिथिः ॥ ४९९ ॥
 घटुद्यगामिनोऽपि * तदातया तिथिः शुक्ल * काले तत् क्रियायाः कर्माणि कर्तव्या ॥ ४९९ ॥ तद्विधिहोमोवा

मङ्गलां कालीं तथैव कपालिनीम् ॥ ५१२ ॥ दुर्गां शिवां क्षमां धात्रीं दक्षिणैश्च सुपूजयेत् इति । विशेषः
 शेषं सम्मन्त्रितं पूजायां दशभूजापूजावत्कार्यम् ॥ ५१३ ॥ आश्विनैश्च विशेष उक्तीभद्रकालाः पूजायां
 शिवेन ॥ ५१४ ॥ यद्वा वर्षादशभूजां महामायां प्रपूजयेत् । गीतार्जुणमञ्जरीविशेषं तत्र मेघशुक्ल ॥ ५१५ ॥ कन्या
 यां कणापञ्चस्र एकादशास्योपि तः । सादृश्यामेकभक्तस्तुतं कुर्यात्परिहृति ॥ ५१६ ॥ चतुर्दश्यां महामायां
 बोधयित्वा विधानतः । गीतवादित्तिनिर्घोषं नाना नैवेद्यावेदनैः ॥ ५१७ ॥ अयाचितं बुधैर्ज्येष्ठादुपवासं परे
 ऽहनि । एवमेव व्रतं कुर्याद्वावर्त्तनवमीभवेत् ॥ ५१८ ॥ जोष्टयाः समभार्यै मूलेन प्रतिपूजयेत् । उत्त
 रेणाश्विनं कलाश्रवणान्तं विसर्जयेत् ॥ ५१९ ॥ इति नवम्याः कथं पितृपक्षे चतुर्दश्यां बोधयेत् सप्तम्यां मितितर्का
 क्तं शिवेन षष्ठितमे ऽध्याये यथा ॥ ५२० ॥ पुरा कल्पे महादेवो मत्स्वायम्भुवान्तरे । नृणां कतस्तु गस्यादौ सर्वं
 देवैस्तुतासदा ॥ ५२१ ॥ महिषासुरनामा यजगतां हितकामाया । योगनिद्रामहामाया जगद्वात्री जगन्मयी
 ५२२ ॥ यद्वास्तुतामहादेवो बोधिता चाश्विनसप्तम्यां चतुर्दश्यां कणापञ्चे पादुभूता जगन्मयी ॥ ५२३ ॥ भुजैः प्रोद्धमि
 युक्ताभङ्गकालीति विश्रुता । क्षीरोदसां तत्रेतीरे विभूर्ती विपुलां तदम् ॥ ५२४ ॥ अतस्तीक्ष्णवर्णाभां ज्वलत्
 काक्षेन कुण्डलाम् । जटाजटस्वर्णैर्दुर्मुकुटयश्च पिताम् ॥ ५२५ ॥ नागहारेण सज्जिता स्वर्णहारेर्विराजिता
 शूलं खड्गं शङ्खं चक्रं वाणं तथैव च । ५२६ ॥ अस्ति बज्रं क्षण्डं च नितां दक्षिणवाहुभिः । विभ्रती सततं
 देवी विष्णोर्दृग्गोला ॥ ५२७ ॥ खेटकं चर्मचापश्च शङ्खश्च शमेव च । दण्डं च पञ्चमलं विभ्रती काम
 पाणिभिः संहस्त्या नयनं रक्तवर्णैस्त्रिभिः सञ्जला । यत्नेन महिषं भिला तिष्ठन्ती परमेश्वरी ॥ ५२८ ॥
 वामपादेन चाक्रम्य तत्र देवी जगन्मयी । तां दृष्ट्वा सकला देवाः प्रणम्य परमेश्वरीम् ॥ ५२९ ॥ प्रोचन् किञ्चित्
 दृष्ट्वा निहतं महाभरम् । ततः प्रोवाच देवाः स्तानि तां हि ॥ ५३० ॥ तस्मादाश्विनसप्तमीं चान्द्रस्यापञ्चमा
 चतुर्दश्यामुक्तरूपेण बोधनं कृत्वा लयाचितमग्रं कुर्यात् ॥ ५३१ ॥ ततः परदिने ऽमावास्यायाद्यप्यवासां कुर्यात्
 दिनेऽवमयाचितात् परदिनमुपवासदतो वक्रमेण ॥ ५३२ ॥ नवमीपर्यन्तं व्रती भवेत् सः दुर्गातर्जुनव्रती भवेत्
 वाग्यतः प्रातः श्राद्धीजितद्वन्द्वं स्त्रिंशालं शिवपूजकः ॥ ५३३ ॥ जपहं मयुक्तेऽंशमारीं भोजयेत् षष्ठ्यां जोष्टयां
 यथावत् समभार्यासप्तमां मूलेन सह युक्तायां यथाविधि प्रतिपूजयेत् ॥ ५३४ ॥ ततः पूर्वाषाढास्तुतायामष्टमा
 चतुर्दश्यायास्तथा नवम्याश्च देवाश्च नन्दुर्गातर्जुनविधिं नैवेद्याश्च न संयज्यत्वा ॥ ५३५ ॥ श्रवणा
 न्ते विसर्जयेत् नवपूज्योक्तं श्रवणस्तुतायां दशम्यां महानिशिचवलिदानं स्वयं कुर्यात् ॥ ५३६ ॥ इति प्रोद्ध
 मभूजापूजाविधिः कृत इति जम्भुपञ्चण्डामष्टादशभूजां यत्पासीत तस्य च विधानं कृतं शिवेन ॥ ५३७ ॥ तत्र
 प्राग्दृष्टं मन्त्रं द्विधया दुर्गातर्जुणमन्त्रेण पूजितवो भवेद्यपि । भद्रकालापञ्चण्डाचेति ॥ ५३८ ॥ तेननेत्र
 वीजं प्रोवाचैर्दृष्ट्वा दशमीं प्रोवाचैर्दृष्ट्वा इति मञ्जरीस्तथा दुर्गातर्जुणयोर्दुर्गादुर्गं रक्षिणं द्वाहाद्यो म् ॥ ५३९ ॥ अथ
 षड्यासमञ्जसं प्रोवाचैर्दृष्ट्वा इति मञ्जरीस्तथा दुर्गातर्जुणयोर्दुर्गादुर्गं रक्षिणं द्वाहाद्यो म् ॥ ५४० ॥ अथ
 ननितं पूजयेत् तत्र विशेष उक्तः षड्या ॥ ५४१ ॥ तथोपञ्चण्डातर्जुणसादेवोद्यतपूजने । योगीनां स्तवपूजा
 षड्या व्रतस्याभिरव ॥ ५४२ ॥ कौण्डिनीशिवदूती च उमाहैमवती श्वरी । आकशरी च दुर्गा च पृथ्वी च मङ्ग
 दरी ॥ ५४३ ॥ इति षड्यापञ्च षड्दक्षिणैर्दुर्गायोगिनीविशेषैः शेषं सप्तदशभूजापूजावत् पूजा नित्यं कर्त

वोतिष्ठेयम् ॥ ५६५ ॥ आश्विनेवविषेपउक्तःशिवेन*यदात्तष्ट,दशभुजा*महामायाप्रपूजयेत् । दगातञ्जि
 यामञ्जिषतवापिषृणुभैरव ॥ ५६६ ॥ कन्याय*नष्ठापक्षपूजयेत्त्वर्द्धमेष्टिवा । नवमो*वोधयेद्देवीगीत
 वादिलनिःस्वनैः ॥ ५६७ ॥ गृहपक्षेचसर्थास्तुदेवाः*केशविभोचनम् । पातरेवतपद्ममां*कापयेत्तुभैर्जलीः
 ५६८* सप्तमा*त्रिकापूजामष्टमा*पुण्योपितम् । पूजाजागरण*वनवमो*विधिवद्वलिः ॥ ५६९ ॥ संप्रेष
 णं दशमान्तुक्रौड*कोदकमङ्गलैः । गीराजनं दशमा*न्तुवल्लङ्घिकरं महत् इति ॥ ५७० ॥ यामूर्त्तिःषोडशभुजा*
 भद्रकालीतिविश्रुता । तथैवमूर्त्तिंवाहूभाभयरभाञ्चविभ्रती ५७१ । दक्षिणाधोगदां वामपाणिनापानपाशकम् ।
 वराणश्चक्षिरसा*ण्डालाभिभूषिता ॥ ५७२ ॥ भिन्न*ञ्जयप्रख्यामचण्डासिंहवाहिनी । रक्तनेत्रा महाकाया
 युक्ताष्टादशबाहुभिः ॥ ५७३ ॥ भद्रकालीमूर्त्तिर्तोऽयं*विषेपउग्रचण्डया*स्तेनैवंसाधकोषोयेत् ॥ ५७४ ॥ तद्
 यथापूर्व*द्विषित*भद्रकाली मूर्त्तिरियं*अतस्तीष्ठुष्यश्याभि*मितिनधाःलाभिन्नाञ्जयप्रखी तिधायैदिति
 ॥ ५७५ ॥ तथाच । भिन्न*ञ्जयप्रख्यां*जुतत्काशेन उण्डजाम् । जटाजट सखण्डेन्दु*छाटत्रयभूषिताम् ॥ ५७६ ॥
 नागहारेण सहितस्वर्णहारविरोजिताम् । गूलंखड्गद्वयद्वयचक्रंवाणं*तथैवच ॥ ५७७ ॥ शक्तिं*वज्रचूद
 ण्डश्चगदां दक्षिणवाङ्मभिः । विभ्रतीसततं देवीविकाग्निदग्गनोज्ज्वला ॥ ५७८ ॥ खेटकं*चर्मचापसपाशमङ्गुलमेवच ।
 घण्टां*पञ्च छपलं*पानपात्रं*तथैवच ॥ ५७९ ॥ वराणं*पाणिभस्तु वामरेवहिविभ्रती । विभ्रतीचण्डमालाश्च
 प्रचण्डासिंहवाहिनी ॥ ५८० ॥ महाकायारक्तवर्णा*स्त्रिभनेत्रैः*मसज्जला । गूलेनमहिषंभित्वा तिष्ठन्ती
 परमेश्वरी ॥ ५८१ ॥ वामपादेन चाक्रमोत्तरे देवीजगन्मयी । अष्टादशभुजाध्यासितूपदण्डाहि साधकैः ॥ ५८२ ॥
 अथावाध्याये सगरः पञ्चच्छूयद्विपयाहयभुजा जधानमहिषाचरम् । कथं*पञ्च*भद्रकाली तिष्ठतंमहिषाच
 रम् ॥ ५८३ ॥ तदानीं दर्शने तस्याः पादाकान्तं*चक्रं परम् । इद्विशूलेननिर्मितं ददृशुःसकलाश्चराः ॥ ५८४ ॥
 शोभन्तवाच । शृणु वन्तपथाहं भद्रकालीयदपुरा । पादुभूतामहामाया महिषेण रक्षैव ॥ ५८५ ॥
 महिषाचर एवासौ निशयां निमिषपूर्वतः । स्वप्नन्तुददृशेवीरो दारुणं घोरदर्शनम् ॥ ५८६ ॥ मरामायाभद्र
 काज्ञी स्त्रित्वाखड्गेन वैशिरः । पपौतसचरक्तानि बाहितागातिभीषणा ॥ ५८७ ॥ ततःप्रातर्भययुतः
 मर्त्येभ्यो महिषाचरः । तामेवपूजयामास चरित्रं साङ्गस्तथा ॥ ५८८ ॥ आराधिता महार्देवी महिषेणा
 चरिणैः । प्रदुर्भूताभद्रकाली । भुजैः*षोडशभिस्तथा ॥ ५८९ ॥ ततः*गणमा महिषोमहामायाजगन्मयी ।
 उवाचेदं वचोन्ममूर्त्तिं भक्तियुतः*ऽचरः ॥ ५९० ॥ महिष उवाच । देविखड्गेनसंच्छिदाशोणितानिपि
 रोमस । त्वयाभुक्तानि दृष्टानिमयास्त्रैरेव निश्चितम् ॥ ५९१ ॥ अवश्यं*तुत्वयाकायांमयाज्ञातं प्रमाणतः ।
 एतद्गुधिरपानं मेतत्रैकं देहिमेवरम् ॥ ५९२ ॥ वधो*स्त्वयाहं नात्वास्तिसंशयःपरमेश्वरि । ममापितव
 नोदुःखं नियतिः कोनलङ्घ्यते ॥ ५९३ ॥ किन्त्वयैवसहितः शत्रुराराधितःपुरा । ममपिनामदर्थंनजातः
 पश्चादहंततः ॥ ५९४ ॥ मयापाराधितःशत्रुः प्राप्तोऽष्टाशयविधाः । मनन्तरत्रयं यावदीश्वरं राजाह
 तमम् । अकण्टकमयाभूत्तमउतांशो नविदते । कात्यायनेन छिन्नाश्रुतोऽहं शिष्यकारणात् ॥ ५९५ ॥
 सोमन्तिरीजिनाशन्ते करिष्यन्ति नसंशयः । पुरागनितपसन्तं*रौद्राश्वनाम सत्तमम् ॥ ५९६ ॥ छनेः*कात्या
 यनाखड्गो म्रियतेहिमवद्वह्निके । दिवा*स्त्रीरूपमत्तूष्णं कत्वाहं कौतुकात्तदा ॥ ५९७ ॥ मया रम्भोहितोऽभिषो

ऽत्यजन्मूढस्तदातपः । नदूरात् सरस्थिनाहं चनिनाकल्यसूचना ॥ ५६८ ॥ अ त्वामायां तदायमं शिष्याधि
 कोधसङ्गिता । यन्मत्त्वामेशिष्याऽयं मोहितस्तपसयुतः ॥ ५६९ ॥ कतस्त्वयास्त्रौरूपेण तत्त्वस्त्रीनह
 निष्यति । इतिमांयप्रवान्पुष्पं चनिः कात्यायनोहिमाम् ॥ ५७० ॥ तस्यशपसं कालोऽयमागतसंस्तपस्थितः ।
 देवेन्द्रत्वं मयाप्राप्तं भूक्ततिभूवनं समन् ॥ ५७१ ॥ किञ्चिन्नमोचां मेऽस्तासि वञ्छीयं हियन्मया ।
 तस्मात्त्वां वीप्रपन्नोऽहं प्राथम्येण हियन्मम ॥ ५७२ ॥ तद्देहिदेविदूरी त्वं भूयोदेविनमानमः । देवुवाच ।
 मायनीयोवरोयस्तीतं वृणु त्वं महाश्वर ॥ ५७३ ॥ दासामितेवरं प्राथम्येणोनात्रविदते । महिषउवाच ।
 यज्ञभागमहंभोक्तुमिच्छामित्वत् प्रसादतः ॥ ५७४ ॥ यथायज्ञेषु सर्वेषुपूजाऽहंसां तथाकुरु । त्वत्पाद
 मेवां नत्यक्षयिवावत् क्षमाः प्रवर्तते ॥ ५७५ ॥ देवुवाच । यज्ञभागः श्वरः कल्पितावै श्रयकः श्रयक् ।
 भागोनविदते चानयोदासामितवाधुना ॥ ५७६ ॥ किन्त्वयिमयः युजे निहते महिषाश्वर । नैवत्यक्षामि
 मत्पादं सततं नोत्रसंशयः ॥ ५७७ ॥ ममप्रवर्तते पूजायवयवतत्तते । पूजयिष्यन्मयायोऽयं तवैवतव
 दानव ॥ ५७८ ॥ इति युत्तावचस्तमाः प्रतुचेमहिषाश्वरः । वरंप्रापेह चदितः प्रसन्नतदनस्तदा ॥ ५७९ ॥
 उपचण्डे भद्रकालिदग्देविनमोऽस्तुते । भद्रवामूर्त्तयोदे विभवत्याः सकलात्मिकाः ॥ ५८० ॥ कामिस्तुर्म्हति
 मिः पूजोयज्ञेसां परमेश्वरि । तन्मावाचक्षुधर्मेभवत्येहकपाकता ॥ ५८१ ॥ देवुवाच । भोक्तानियानि
 नामानित्वयेहमहिषाश्वर । तावमूर्त्तिषु संस्पृष्टः पूजालोके भविष्यसि ॥ ५८२ ॥ उपचण्डेति यामूर्त्ति भद्र
 कालीत्यहंपुनः । ययामूर्त्तीत्वां हनिष्यसि दग्तीति प्रकीर्त्तिता ॥ ५८३ ॥ एतःमूर्त्तिषु यदापादलग्नो नृणां
 तदा । पूजोभविष्यसित्वं वैदेवानामपिरक्षमाम् ॥ ५८४ ॥ आदिमृष्ट उपचण्डमूर्त्ति त्वं निहतेपुरा । द्वितीय
 सृष्टौवभवान् भद्रकाल्यामयाहतः ॥ ५८५ ॥ उर्गारूपेणाधुनालां हनिष्योमसहादगम् । किन्तुप्रश्ननन्हीतस्त्व
 मयापादयोस्तले ॥ ५८६ ॥ अधुनाप्रार्थितवरो गृहीतः पुष्पाययोः । पक्षोतवाय पञ्चाक्षं यज्ञभागीपभुक्तये
 [५८७ ॥ इवाक्तासामहामायाउपचण्डाह्वयांतव । दग्धयामासचतदा महिषायां वरोयवी ॥ ५८८ ॥ महिषः
 प्रणनामाशु दृष्टाविस्मयमागतः । ततोयथापदाक्रमनिहती महिषाश्वरः ॥ ५८९ ॥ यथैवजगच्छे पादतलेदेवी
 हयन्तुतः । हृदिशूलैर्निर्भिसं महिषं विशिरस्कृतं ॥ ५९० ॥ गृहीतकेशं देवाशु नियद्वन्द्विभूषितं ।
 निर्यद्रक्तं महाकायं दृष्ट्वापुष्पततस्त्वकाम् ॥ ५९१ ॥ भयंप्राप्यश्वरः सोऽथ शुशीचचमोहच । ततस्तुक्ष्णमा
 त्मानं संस्तभा सचदानवः ॥ ५९२ ॥ प्रणम्यवचनं देवी मिदमाह सगदगदम् । यदिदेविप्रसन्नासि यज्ञभाग
 शक्यतः ॥ ५९३ ॥ तदाममानादानां एवमेवभवन्निहति । यथाहं नशरीः सार्द्धं करिष्ये वैरमद्भूतम् ॥ ५९४ ॥
 तथामां कुरुतां देविनजन्मप्रलभेतथा । देवुवाच । आराधितोऽहं भवतावरोदन्तोभयातव ॥ ५९५ ॥ वधो
 श्रुत्वा ममैवेहनात्रकार्या विचारणा । दत्त्वयाप्रार्थितं शेषं सर्वैः श्वरगणैः सह ॥ ५९६ ॥ विरोधोमेसदामा
 भूदितिचापि भविष्यति । मत्पादतलसंस्पर्शं क्षुरीरैस्तवदोनद ॥ ५९७ ॥ यज्ञभागीपमोगाय विगीर्णं नभ
 विष्यति । विगतमाणजीवात्ता सन्नेवत्व महाश्वर ॥ ५९८ ॥ वहस्त्वपादं संयोगाश्विरं स्थास्यसि केवलम् ।
 कल्पकोटि सहस्राणि विश्रुतिमहिषाश्वर ॥ ५९९ ॥ गतोनिष्ठावनागानि जन्मतेन भविष्यति । इति देवी
 वरं दत्वा तन्नैवान्तरधीयत । इति ॥ ६०० ॥ अथकन्यायां कृष्णपक्षरुति*कन्यायां गौणचान्द्राश्विनैरवौ*

कृष्णपक्षस्यातः परं हि वृत्ताते ॥ ६११ ॥ एकपक्षे च त्रयं गान्धर्वान्तरं नरं * मुख्या चान्द्राश्विन इति ॥ ६१२ ॥ नवम्या
 मार्द्रा नक्षत्रे * दिवाभागे देवीमुप * चण्डा दुर्गातल्लोक्तविधानेन * पूजयित्वा गीतादीनां * निःस्वनं व्योधयेदिति
 ६१३ ॥ नवकक्षादेव गौणचान्द्राश्विने दिने * नवम्या मार्द्रायां बोधये * अष्टदशभुजाया इव * षष्ठ्यां प्रतिपदिवेति
 ६१४ ॥ तत्रोच्यते । षष्ठितमेऽध्याये भगवाम्भुवत्तवाचयथा ॥ ६१५ ॥ उग्रचण्डा तु यामूर्तिरष्टादशभुजाऽभवत् ।
 सानवम्या पुरा कृष्णपक्षे कृष्णान्तरे रवौ ॥ ६१६ ॥ प्रादुर्भूता महाभावा योगिनी कीटिभिः सह । आषाढसप्त
 पूर्णायां सप्तदशवार्षिकम् ॥ ६१७ ॥ दक्षः कर्तुं समारंभेऽताः सर्वं दिवोकसः । तत्राहं नष्टतस्तनदक्षेण च
 महात्मना ॥ ६१८ ॥ कपाली तिसतीचा पितृज्यायेति वृत्तानच । ततोऽपि समायुक्ता प्राणांस्ततः ज्ञासती
 ६१९ ॥ तत्तदेहासतीचापि चण्डामूर्तिस्तदाऽभवत् । ततः प्रवृत्ते यज्ञे पितृस्मिन् दशवार्षिके ॥ ६२० ॥ नवम्यां
 कृष्णपक्षे तु कन्यायां चण्डरूपधृक् । योगनिशामहामाया योगिनी कीटिभिः सह ॥ ७४१ ॥ सतीरूपं परित्यज्य
 यज्ञभङ्गमथाकरोत् । शङ्करसगणैः सर्वैः सहिता शङ्करेण च ॥ ६४२ ॥ स्वयं वभञ्जना देवी महासत्वं महात्म
 नः । ततो देवामहो बोधेवातीते त्रिदिवोकसः ॥ ६४३ ॥ पूजयाऽर्च्यु रतुलां देवीं पूर्वादि तेन वै । पूर्वा
 दितिविधानेन पूजामस्यादिवोकसः ॥ ७४४ ॥ कल्पे वपरमामा पुनर्दति दुःखहानये । एवमनौ रपि सदा कार्यं
 देव्याः प्रपूजनम् ॥ ७४५ ॥ विभूतिमश्नुतां माप्नु चतुर्वर्गप्रदायिनीम् । यो मोहादथवालस्यादेवौ दुर्गामहो
 त्सवे ॥ ६४७ ॥ न पूजयति दम्भाद्धे प्रहापयथर्भरव । क्रुद्धा भगवती तस्य कामानि यान्निहन्ति वै ॥ ७४७ ॥
 परत्र च महाभावावलिभूत्वा सजायते । इति ॥ अष्टम्यां रुधिरैर्मांसैः रित्यादुक्तं पूर्वञ्चैवम् ॥ ६४८ ॥ इति
 तन्त्रास्त्रमविद्वान् * कश्चित् प्रमादीवाचष्टे * कालिकापुराणे त * नवम्यां बोधनमष्टादशभुजाया इति तन्त्र
 ६४९ ॥ तत्रैव हि कालिकापुराणे प्रोक्तं * उग्रचण्डे तियामूर्तिर्भद्रकाली ह्यहंपुनः । यद्यो मूर्त्त्या त्वाहनिष्ये
 सा दुर्गातिप्रकीर्तिता ॥ ६५० ॥ एतादृमूर्त्तिं पुष्टपादलम्बो नृणां तदा । पूजो भविष्यति त्वै देवानां पर
 त्तमाम् ॥ ६५१ ॥ इति नेका गायत्र्या दुर्गायाः * पादलम्बत्वे नमहिषा चरस्य * पूज्यत्वमुक्तमत एवाष्टादशभू
 जायास्तु ॥ ७५२ ॥ पादलम्बत्वं महिषा चरस्येन * सम्भवति तस्मादष्टादशभुजायानवम्यां * नवो धनमिति वयत् *
 प्रमादिना वशात् ॥ ७५३ ॥ तदसाधुत्वाद्ग्राह्यं * प्रमादीहो न्यः काणोवा * यतः स्वयं कालौ पुराणवचनं * लिखितं
 एतादृमूर्त्तिं पुष्टपादलम्बो नृणां तदा ॥ ७५४ ॥ पूजो भविष्यति त्वमिति तथापि * तन्नाम्ना दृष्ट्वा च चक्षुः * कात्याय
 नादुर्गायाः * पादलम्बत्वे नमहिषा चरस्य पूज्यत्वमुक्तमिति ॥ ७५५ ॥ एतादृमूर्त्तिं पितृवत्तुवच * नान्तपदाभां किं
 दुर्गा * वोपस्थापातं पूर्वात्तोऽग्रवण्णादि * मूर्त्तिं यन्नीपस्थापाते ॥ ७५६ ॥ प्रमादीकथमाहस्य * महिषा चरस्य
 दुर्गा * पादलम्बत्वे न पूज्यत्वोक्तिरष्टा * दशभूजा पादलम्बत्वं * न सम्भवति तस्माच्च ॥ ७५७ ॥ अष्टादशभुजायान *
 नवमौ धनमिति * महिषा चरस्येन * पादलम्बत्वं किं तस्यां बोधने हेतुर्भवति ॥ ७५८ ॥ सानं वत्समै
 रमदाद्यदात्वं * मम पादलम्बः स्यात्तदामम * पूजार्थं बोधनं भविष्यतीति ॥ ७५९ ॥ अधुना प्रार्थितवरो * नृहीतः
 र्वकाययो * रितपि किं नैवापश्यत् । तस्मात्तत्प्रमादिवाखा न साधुः * विरुद्धहेतुत्वात्सायुज्यं * तत्तत्संस्कृत
 वाक्यमिति ॥ ७६० ॥ इत्युक्तं गौणचान्द्राश्विने कृष्णपक्षे नवम्या मार्द्रायां * दिवाभागे विलुशाखायां फलं युक्ता
 यां यथोक्तेनैव ॥ ७६१ ॥ विधानेन पूजयित्वा गीतवादिनादिशब्दैः * उग्रचण्डां बोधयित्वा * दशम्यादिषु दुर्गा

तन्मोक्तविधिनाप्रतीभूत्वाप्रतर्ह ॥ ७६२ ॥ नित्यपूजाविधिनापूजयेद्य*यक्षपक्षेचतुर्थ्यां* ॥ ७६३ ॥ * देवाः केश
मोचनं कर्तव्यम् ॥ पक्षमा प्रातरेव पूजयेत्* सप्तम्यां पत्रिकापूजा ॥ ७६४ ॥ सप्तम्यां देगां तन्मोक्तविधानेन*
ताम्रपचण्डां* पूजयित्वा नवस*पत्रिकाचनवानां उर्गाणां पूजा ॥ ७६५ ॥ नवसपत्रिकाउक्ताः*कदलीदाडिमोधानां*
*हरिदामानकंकशुः । विलोऽग्नौ कोजयन्ती च विप्रो यानवपत्रिकाः ॥ ७६६ ॥ अथ विलुङ्गतिफलयुग्मसहितविलु
ग्राखा* लिङ्गपुराणेऽभिहितम् ॥ ७६७ ॥ सुगन्धभिन्नाभां विलुस्रफलाभां शाखिकां तथा । संस्नापाम् अघीः
देवीं पूजयित्वा प्रवेष्टयेदिति ॥ ७६८ ॥ पत्रिकाप्रवेष्टयन्ती*हयग्रीवं पश्चरात्रे* प्रबोधाविनिजगत्सिद्धि*प्रवेशे विलु
वासिनी । विलुपादपमभेति पूजार्थं सायमखिका इति ॥ ७६९ ॥ इतानेन पूर्व दिने सायं*षष्ठ्यां सज्जयेत्*यां तद*
भावे चामुद्रये च तस्य*सूक्तेऽङ्गं तदयथा ॥ ७७० ॥ जोष्ठावापायवापष्टीसायं कावेन चैव हवत् । सायमेव त
थापिस्याद्विलुग्राखाभिमुख्यम् ॥ ७७१ ॥ पूर्व्यां षष्ठ्यां सनक्षत्रां सायं प्राप्तामपि तज्जेत् । यदा तु पत्रिकापूजा
न परे दुर्गमभिषेति ॥ ७७२ ॥ सन्निकृष्टन्तुयत्पूर्व*पत्रिकादिवससात् । तद्दिने वरणं कृत्वा परेशोखां प्रवेश
येत् ॥ ७७३ ॥ नन्दिकेश्वरेणापुक्त*पत्नीप्रवेष्टयात् पूर्व*दुर्गासायं विलुवासिनीम् । चण्डीमामुद्रये
दिद्वान्नात्र प्रष्टीपुरस्क्रिया ॥ ७७४ ॥ इतरेषां बहुफलान्तितायां यस्यां*विलुग्राखायां बोधनं*कृतं तस्यां ग्राखा
यां देवी*मधिवसेनाममुद्रयेत् ॥ ७७५ ॥ एवं नवसपत्रिकासुचनव*देगां अमधिवसेनपूर्व*दिनमामन्त्रयेत् प
रेऽहिसप्तम्यां पत्रिकासुपूजां कुर्यात् ॥ ७७६ ॥ तत्राष्टदलपद्मस्य अष्टदले*षट्कोऽधिकः*द्विः पञ्चयेत् प्रतर्ह*
मष्टम्यां देगां तन्मोक्तविधानेन ॥ ७७७ ॥ पूजयेन्महानिशायां*स्वयं वलिदानं कुर्यात्*जागरणञ्च कुर्यात्*अपुत्रक
स्तूपवासं*कुर्यान्न तु पुत्रवानिति ॥ ७७८ ॥ नवम्यां तथा पूजयित्वा विधिव*हूय वलिदानं कुर्यात्*दशम्यां पूर्व्यां
क्तविधानेनैव*विमर्जनं कुर्यात्तथा ॥ ७७९ ॥ शिवरोत्सवं कुर्यात्*राजाजुमेनाना*वल*वृद्धये नौराजनं कुर्यात्*
इत्यष्टम्यां पूजाविधिः ॥ ७८० ॥ वैष्णवीं महामायां यजपासीत*सकले वरगां वैष्णवीमन्त्रं*मन्त्रोवा वैष्णवी
ततोक्त विधिर्नैव*मूर्तिं ध्यात्वा*साधको नित्यं पूजयेत् ॥ ७८१ ॥ शोणपद्म प्रतीकायां कृत्वा मूर्तं जलम्विनी ।
चलत् काञ्चन माणिका कण्डलो जलमालिनीम् ॥ ७८२ ॥ सुवर्णरत्नसम्बन्धं किरीटद्वयधारिणी । सुकलाया
रुणैर्नैवे स्त्रियैश्च विभूषिताम् ॥ ७८३ ॥ सम्यावलसमप्रखण्ड कपोलां लोल लोचनाम् । विपक्वार्द्धमो
वीज दन्तां हस्तयुगोज्ज्वलाम् ॥ ७८४ ॥ वस्त्रकदलरसनां शिरोप्रभनासिकाम् । कम्बुपीवां विशालाक्षीं
सूर्यकोटि समप्रभां ॥ ७८५ ॥ चतुर्भुजां विवसनां पीनोन्नत पयोधराम् । दक्षिणोर्ध्वनिस्त्रिंशं परेणसिद्ध
सूत्रकम् ॥ ७८६ ॥ त्रिभुजां तामहस्ताभा मभौति वरदायिनीम् । निम्ननाभिं क्रमाघात चीरणमधां मनो
रमाम् ॥ ७८७ ॥ आनमृनागनासान्तां यत्पुलकां उपार्णिकाम् । वक्षस्य रश्मिं निविडस्य राजि
ताम् ॥ ७८८ ॥ गार्त्रेण रत्नस्तम्भश्च समगलम्बासंस्थिताम् । किमिच्छसीति वचनं वराहरन्तीं कृ
तुः ॥ ७८९ ॥ पञ्चाननं पुरःस्थं निरीक्षन्तीं स्ववाहनम् । कृत्वा वलीं स्वर्णतुहारकङ्कणकादिभिः ॥ ७९० ॥
सर्वैरलङ्कारैश्च सुज्ज्वलां सस्मितामनाम् । सूर्यकोटि प्रतीकायां सर्वालङ्कार संयुताम् ॥ ७९१ ॥ नव
यौवन सम्पन्नां तथा सर्वाङ्ग हन्दरौम् । ईदृशीमखिकां ध्यात्वा औन्नमः फलितमस्तके ॥ ७९२ ॥ स्वकीये
हमनोददात् साहमेव विचिन्तयेत् । इत्येवं नित्यं पूजको*यथाश्रिते पूजयेत्*इत्तमे कोन पश्चिमोऽध्याये

॥ ७६२ ॥ यदाह वैष्णवो देवो महामायां जगन्मयीम् । पृजयेत्तत्र च तदा त्रिषेणं* गृणुमीरव ॥ ६६१ ॥
 कन्यासंस्थेरवाविति यागकुलातिथिरष्टमी । तस्यां रात्रौ विधातव्या पूजाविभवविस्तरैः ॥ ७६३ ॥ नवमां
 बलिदानञ्च कर्त्तव्यां वैयथाविवि । जपं होमञ्च विधिवत् कुर्यात्तत्र विभूतये ॥ ७६५ ॥ संपृजयेन्महादेवी
 मष्ट पुष्पि कथानरः । इत्यत्र विशेषं गृणु* भैरवेति यदुक्तम् ॥ ७६६ ॥ तदाश्विनं दशभुजा* पूजाविधानं
 सामान्या* दशदुक्तं तदणुवर्त्त* तत्र विशेष उक्तः ॥ ७६७ ॥ तेन सा प्रकोपः स्वार्थ* माश्विनं वैष्णवीं देवीं* पूज
 येत् सद्यः कूल प्रतिपदादि* नवमान्तः स्याच्च* त्वादिनियमेन प्रतीयात् ॥ ७६८ ॥ प्रातः प्राची च त्रिकालं*
 शिवपूजकसम्भवेत्* कुमारौ च भोजयेत् ॥ ७६९ ॥ षष्ठ्यां वैष्णवी तन्त्रोक्त* विधानेन वज्रफल* सहितायां विलु
 षाखायां पूर्णां पूजां* पृथ्वाह् देवकृतात्वात्* कृत्वा वा दिवादिस्वने ॥ ७७० ॥ देवी* वृषा* बोधये जागरयेत्*
 प्रमादौ च षष्ठ्यां सायं* बोधनमिति वाच्यते ॥ ७७१ ॥ षष्ठ्यां विलुप्तरो बोध* सायं सन्ध्यावकारये* दिति निद
 र्शनं दर्शयति ॥ ७७२ ॥ तन्निदर्शनं मनार्थ* भविष्योन्नेखेन दर्शितं न च* तत्रास्ति सन्ध्यास्ति वज्रवच
 न* श्रुतं यच्च कृत्वात् ॥ ७७३ ॥ सायंतमगां विलुगाखायामागच्छा* तां वैष्णवीं देवीं मधिवासयेत् ॥ ७७४
 परदिने सप्तमां तां* शाखामाहृत्या वैष्णवीं* तत्रोक्त विधानेन तां पूजयेत्* अष्टमां पुनर्विशेषेण पूजयेत् ॥
 अष्टमां रुधिरैर्मांसं रिहादात्ते* विशेषेण पूजयेत्* स्वयं कुर्याद्बलिदानं* महानिधीति यदुक्तं* तत्र विशेष
 उच्यते ॥ ७७५ ॥ कन्यासंस्थेरवाविति इत्यादि* कन्यासंस्थेर वावित्युक्तं वैष्णव* इति लक्ष्ये पुनरिष्यत्तन्त्र*
 मुखं चान्द्राश्विनश्चापनार्थमेव ॥ ७७६ ॥ तत्र श्रुताष्टमां रात्रौ* विभवविस्तरैर्देवाः* पूजाविधातव्या नवमां
 बलिदानं जपो होमश्च विभूतये कर्त्तव्या इति ॥ ७७७ ॥ पूजाश्च दिनत्रय मेवाष्टपुष्पि* कथा कुर्यादष्ट पुष्प
 काचोक्ता* दृष्टन्निर्वाणं तत्रैतदुच्यते ॥ ७७८ ॥ विष्णुकान्तां यत्रैसाङ्गाने च करवीरकम् । कुर्यादष्ट
 द्वाणपुष्पं जवादेया तथाञ्जतौ ॥ ७७९ ॥ जलपद* स्थलपद* वक्रपुष्पं गतेर्देदेत् । स्वदेहे देववद्भूत्वा
 ध्यात्वा देवो मस्तु कश्चिपेत् ॥ ७८० ॥ श्वेतकरवीरं देविधानं तदेव तात्त्विकम् । अन्तर्यामिं चाष्ट पुष्पं युक्तं
 तच्च पदं च ॥ ७८१ ॥ अहिंसा परमं पुष्पं पुष्पमिन्द्रियनिपहः । दद्यापुष्पं क्षमापुष्पं भक्तिपुष्पमतः परम् ।
 ७८२ ॥ ज्ञानपुष्पं शमपुष्पं सोऽहं पुष्पं तथाष्टमं । देहपुष्पं देहिपुष्पं देहि देहि का पुष्पकम्
 ॥ ७८३ ॥ मत्पुष्पं देवपुष्पं गुरुपुष्पञ्च गावतम् । सर्वैकान्तु सोऽहं पुष्पमष्टपुष्पमहं परम् । इति ७८४
 अपराजितारक्तकरवीर* द्वाणजवाजलपद* स्थलपदावक्रपुष्पं* श्वेतकरवीराणीति* भवन्ताष्टपुष्पाणीति ॥ ७८५ ॥
 नन्वेवं विधाष्टमी नवमां पूजा* कस्माद्धेतोरिति चेत्तत्राद्यं हेतुः* प्रायुक्तमाश्विनसौहृदं श्रुत्वा यमविवेदष्टमी
 तिथिः ॥ ७८६ ॥ महाष्टमीति साप्रोक्ता देवीप्रोति करीपरा* इति महाष्टमी देवास्तिष्टिकृता ॥ ७८७ ॥ ततो
 ऽवनवमी यासात् सांमहा नवमी स्मृता । सांतिथिः सर्वलोकानां पूजनोपायविशेषा । इति ॥ ७८८ ॥ इति
 महानवमी श्रौतोतिथि* रक्तातयोर्मलने ऽहं नारीनर* प्रायातिथि भवति तत्र* वैष्णवी पूजा वज्रफला ॥ ७८९ ॥
 तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे सया* अष्टमां नवमीं युक्ता नवमां लाष्टमीतया । अहं नारीनरप्राया उमामाहे श्वरी
 तिथिः ॥ ७९० ॥ इति । नवमिहैवाष्टम्यंतरानवमी* तत्कस्मादुक्तमष्टमा* युक्ता नवमी नवमां युक्ता चाष्टमी
 तिचेत्सत्यम् ॥ ७९१ ॥ नखलु रम्यं महाष्टमीतिथिः* सम्पूर्णा च महानवमीतिथि* भवत्यहं नारीनर प्राया

वाच । शृणु शक्रप्रवक्ष्यामि यथात्परिच्छसि ॥ ७५५ ॥ महासिद्धिप्रदं पुणः, सर्वशत्रुनिर्दहणम् । सर्व
लोकोपकारार्थं विषयप्रदृष्टिस्तु ॥ ७५६ ॥ कर्त्तव्यं ब्राह्मणं देवस्यैर्भूमिपालकैः । गोधनार्थं वत्स
वेद्यैः शूद्रैः पुत्रस्यार्थं मित्रैः ॥ ७५७ ॥ महाव्रतं महापुण्यं शक्रादौ रक्ष्यते । कर्त्तव्यं देवराजोद्देवी
भक्तिसमन्वितैः ॥ ७५८ ॥ कन्यासंस्कारबौवत्स्यं यक्षमारमणनिकामम् । अयाचीत्यथैकाग्रिणक्त्यागीत्यथ
वाग्यतः ॥ ७५९ ॥ प्रातःसुयोजितहन्द्स्त्रिकालं शिवपूजकः । जपहोम समाश्रुतः कन्याकां भोजयेत्सदा
७६० ॥ अष्टम्यां नवगेहानि दारुजानि यभानि च । एकं द्वावित्ताभावेन कारयेत्तत्परसत्तमम् ॥ ७६१ ॥ तस्मिन्
देवीप्रकर्त्तव्याहैमीवाराजतीतथा । ऋद्धार्थं लक्ष्मणोपेताखङ्गेन शृङ्गेऽप्युजयेत् ॥ ७६२ ॥ सर्वोपहारस
म्यन्त्रस्त्ररत्नफलादिभिः । कारयेद्द्वयोलादौ पूजायै बलवर्द्धनीम् ॥ ७६३ ॥ पुष्पैः ऋद्धौ विलम्बज्जातीपुन्ना
गचम्पकैः । विचित्रां रचयेत् पूजामष्टम्यां उपवासयेत् ॥ ७६४ ॥ दुर्गापतो जपे कर्मसंनिधौ कश्चित्तुः श्रुतिः ।
तद्वर्द्धयामिनीयेषु विजयार्थं नृपोत्तमैः ॥ ७६५ ॥ सर्वलक्ष्मणोपेतं गन्धपुष्पस्रजाञ्जितम् । विधिवत्कालि
कालीतिजम्प्राखङ्गेन ध्यातयेत् ॥ ७६६ ॥ पशुं तद्गुहिरं मांसं गृहीत्वा प्रतनादिषु । नैऋत्याय प्रदातव्यं
महाकौशिकमन्त्रितम् ॥ ७६७ ॥ तस्याग्नौ नृपसंज्ञायात् शत्रुं कृत्वा पिष्टजम् । खङ्गेन घातयित्वा
दद्यात् स्कन्दविषाखयोः ॥ ७६८ ॥ ततो देवीं स्नापयेत् क्षीरसर्पिर्जलादिभिः । उक्षुमाशु कर्पूरचन्दनैश्च
चर्चयेत् ॥ ७६९ ॥ हेमादिपुष्परत्नादिवासांसि वाहनानि च । निवेदात्मन्त्रपुस्तन्तुदेयं देवीं उभावितम्
७७० ॥ देवीभक्त्या पूजयेत् कन्याकां प्रमदाग्रिम् । द्विजान्दीनान् उपसन्नान् सर्वान् दानेन प्रीणयेत् ॥ ७७१ ॥
नन्दन्ति भक्ताये येन महाव्रतधरास्ये । पूजयेत्तान् विषयेषु तस्मात्तद्देवचर्चिका ॥ ७७२ ॥ मातृकानां
देवीनां पूजाकार्यं गतयानि च । भुजस्तूतपताकादि मूर्च्छयेत् साक्षिकाञ्च ॥ ७७३ ॥ रथयात्रां वलिच्छेपं पटु
षादौ रत्नाकुलम् । कारयेत्तूर्यशेषेण देवीवस्त्रनिपातनैः ॥ ७७४ ॥ अश्वमेधफलावाप्तिर्भक्तितः परसत्तमम् ।
महानवमां पूजयेत् सर्वकामप्रदायिका ॥ ७७५ ॥ सर्वेषु वत्सवर्णेषु तव भक्तिं प्रकीर्त्तयाम् । कृत्वा प्रीति
यगो राजा पुत्रायुधं न सस्यदः ॥ ७७६ ॥

अथ कालीपूजाकालनिर्णयः ।

पूर्वाह्णो देवानां * मध्याह्नं मरुताणां * मपराह्णः पिष्टृणां * मिति श्रुतिं कृत्वा मरुताभिहितम् ॥ १ ॥ पूजा
एव कर्त्तव्या * देवतानां पूजनं * मिति तस्यापवादः ॥ २ ॥ यथा शिवरात्रि व्रतेशिवस्य * जन्माष्टमी व्रते कल्याणरात्रौ
* पूजा विहिता तथैव * कालीपूजारात्रौ चैव ॥ ३ ॥ तद्यथा शिववचनं * दिवान् पूजयेद्देवीं रात्रौ नैव च
पूजयेत् । सर्वदा पूजयेत् कालीं दिवारात्रि विवर्जिते । इति ॥ ४ ॥ सूर्यावस्थितिकालो दिवारात्रियामा * रात्रिः
प्रथमा र्द्धयाम् * शेषार्द्धयामौ विहाय * मध्याह्नत्रियामारात्रि * रत्नात्रयं व्रजेय ॥ ५ ॥ इह प्रथमयाम * शेष
यामद्वयमिति * त्रियामारात्रि विवर्जिता ॥ ६ ॥ इतो वं त्रियामा * रात्रि * सुयगो वस्त्रकालं दिवा * वर्जयित्वा

रात्रेऽप्रथमयामा*दू३, द्वितीययामे रात्रौ*सम्पन्ना काली*पूजयेत् ॥ ७ ॥ कथमित्येवमर्चा विधायते*आप्त
वाक्त्रिविवरण*वाकरणं शशवाकाशेषिणी * विधायते तदुक्तं हि ॥ ८ ॥ अथग्रहं व्याकरणोपमानकोशाम
वाक्त्रिद्वयवहारनम् । वाकाशेषेणादिष्टे वदन्ति सान्निध्यातः सिद्धपदसाहचर्यः । इति ॥ ९ ॥ तत्रयामलादिषा
प्त*वाक्त्रिविवरणं यथा*तमयामले यदुक्तं ॥ १० ॥ कार्तिकेमासि कृष्णायां पञ्चदश्यां महानिधि । पूजये
द्द्वयोऽतिशयेन कालीतया प्रसीदतीति ॥ ११ ॥ तर्हि चात्रपराशर वचनेन*प्रथमयामनिशाशेषयामनिशाच*रानि
पदेन पापते *महानिशातु मधोम * प्रहरद्वयमेवोक्ता ॥ १२ ॥ तद्यथापराशरसंहितायां *महानिशातविशेषा
*मधोमप्रहरद्वय । प्रहाशश्विमीयामी*दिनवत्तुानमाचरेदिति ॥ १३ ॥ महानिशां निहिष्य* तत्र*आनं प्रति
विधा*प्रथमयामे शेष*यामयोऽज्ञानसक्तं ॥ १४ ॥ तेन रात्रे मधोमप्रहर * द्वाभेव पापतेन * प्रथमप्रहरादूर्ध्व
*मेकप्रहरोत्तरभाते ॥ १५ ॥ इति चेन्नैव वदन्तोऽलतन्त्रे *निशाहसमये इत्युक्ता*रात्रे विवरणे नैव*द्वितीय
यामनिशोक्ता ॥ १६ ॥ तदचनं पुनरिदं *कार्तिकस्यासिते पक्षे याचपञ्चदशी भवेत् । दीपान्ति तद्विस्मयात्
प्रतिवर्षं महेश्वरि ॥ १७ ॥ द्वयोवापि च वीरोवा पणभाषोपि पाप्मतिनिशाहसमये तस्यां पूजयेच्चण्डमालि
णीम् ॥ १८ ॥ वदन्तुर्गुराणे पि*निशीथयन्देना*रात्रोक्तेस्तदचनम्बेदं ॥ १९ ॥ रात्रौ निशीथ व्यापिनो*
ममावासातिथ्याविद् । श्रुतोलसमायाता*कालीदिगुसनात्मिका ॥ २० ॥ अतस्तामन्वै भक्त्या*देवादेवी
द्विजातयः । अर्चयुः पणभावेन पणपुष्पाघासम्पदा । इति ॥ २१ ॥ अर्हं रामनिशीथोचिताभिधानं *ननु तर्हि
निशाहसमययन्दे निशीथयन्देनाभासहेरात्रोक्तः ॥ २२ ॥ ननु रात्रेः पूर्वार्धे रात्रौ विषयोक्तिस्तथास्ति * कथं
प्रथमप्रहरा*दूर्ध्वयामोऽत्रलभाते नतृतीययामो महानिशा ॥ २३ ॥ सतामेतथकोते वक्तुं * किन्तु प्रथमपरि*त
जद्वितीयग्रहणे *यास्त्रे लोके प्रमाणं चनास्ति ॥ २४ ॥ प्रथमा*निशाग्रहणे *अपकवचनं वृष्ट*साधनतन्त्रेऽस्ति ।
तद्यथा ॥ २५ ॥ निशातपरमेयानि सुय्यां चास्तषपागते । प्रहरचगते रात्रौ घटिके द्वे चये परे । महानि
शांसमांश्यां वाततयाति महानिशा । अर्हं रात्रे गते देवीपणभावां न पूजयेत् ॥ २६ ॥ दशदण्डे तयाऽजातत्सम्भ
स्य भवेत् । पृष्ठक्रोशिमहेयानितत्सम्भमृतोपमम् ॥ २७ ॥ सप्तमक्रोशके दे विसर्वा*क्षोरोपमं भवेत् । अष्टम
क्रोशके देवोद्वातलां न संशयः ॥ २८ ॥ अतः परं महेशानि विषयुक्तं न संशयः । एतत्सर्वं महेशानिपण
भावे मयं दितं । इति ॥ २९ ॥ ननु वतर्हि चात्रप्रहरतगते *इति प्रहरयन्देन * यस्मिन् मासे घटिना यावन्मा
नं *यावन्मिताचरातिः स्यात् ॥ ३० ॥ समानां ये न तद्दिनं * तां रात्रिं च दहैव * विभज्यतदेकैकभागः प्रहर*
इत्युक्तो घटिकाच*तदष्टभागैकभागः ॥ ३१ ॥ तेना*रात्रयन्देन*समानां ये न पुंसक* लिङ्गा*शब्दस्यैकदेशि
रानि*शब्देन सहसमासः * यच्च न पुंसकमिति सूत्रेण * ॥ ३२ ॥ तेन तुलां येनाहं रात्रेऽस्यात्तदिरुद्धं*वदन्तोऽल
तन्त्रे निशाहसमये तस्यामिवात् ॥ ३३ ॥ एवं वोमकेशसंहितायाश्च निशाहं घोरदक्षिणाम् * मिति निशाहं यन्दो
क्तः ॥ ३४ ॥ तदचनं पुनरिदं *तुलाकं यस्तुमावासां निशाहं घोरदक्षिणाम् । पूजयेद्विधिवद्भक्त्या सर्वसिद्धी
श्वरो भवेत् । इति ॥ ३५ ॥ नैव*यमसाधनतन्त्रे तु पुष्प*चक्रमकराले गते * देविपणभावात् पूजयेदिति ॥ ३६ ॥
तत्राकरालशब्दस्य*विषयमांशे पुलङ्गा*शब्दस्य समासोच्चापितः ॥ ३७ ॥ ततः परं दशदण्डे कृष्याप्ले * तयादिना
चतुर्मुहूर्ते निशायां फल*विशेषेण जाकथनात् । तत्राहं रात्रयन्दो विषयमांशे * पुलङ्गा*शब्दस्यैकदेशिरात्रि

अब्दनेव*विशेषणं विशेषणे*वृत्तमितिसमासः । १८ । ननुच*नपुंसकमित्यनेन*समासो नियमाद्यर्थः*
 *सूत्रमिदं नियमोऽयं । १९ । एकाधिकरणे नपुंसकमङ्ग*अब्दएवदेशिनेव*सहस्रमसोते नत्वेकदेशी*नपुंसका
 कथम्* । २० । तेनाङ्गपिप्लोताङ्गपिप्लो* ननुपिप्लोताङ्गमितिपिप्लोताङ्ग* पुंलिङ्गाङ्ग*अब्दस्य
 नायं नियमः । २१ । विशेषणं विशेषणे*वृत्त* मितापिसमासः*सात्*षष्ठोतापिसमासः*सा*दर्श*पिप्लो*
 पिप्लो*अत्रेति । २२ । तथार्कित्वात्*यस्योरात्रि*तितथानिगाया अङ्गइति * निगार्कः*पुंलिङ्गाङ्ग*
 इति विषयमात्रेऽङ्गालः । २३ । प्रहराब्दघटिकाशब्दाभात्यु*समानां प्रहरघटिके उक्ते*तेनयद्द्विषमांशा
 र्कित्वात्रेयेषेघटिकेका । २४ । सानसफलानापाफनेतिखोपितं*यथोक्तंमनुनास्वयं । २५ । अनायतांशार्थ
 कर्माण्यार्थानांशार्थकर्म्मणः । सम्प्रदायार्थप्रवीक्षु*स्नानासमोनसमाविति । २६ । ननुकियतामानेनार्क
 योर्वैषम्यमिति * चेत्तन्मोक्तं*कालमालिनी तन्मयेयथा ॥ २७ ॥ विभजोप*अङ्ग*अङ्ग*अङ्ग*अङ्ग*
 राल इतिप्रोक्तः*कालीतारापिथः*सूतः इति ॥ २८ ॥ अङ्गो*अष्टमोयस्यां साङ्ग*अष्टमोयस्यां* अङ्ग*
 प्रोक्तइत्यङ्ग * कालीतारापिथ इति ॥ २९ ॥ प्रणार्थं नसमासोऽधिकनिरासार्थ* मिथ माचार्याणां*रीति
 म्भव रणोवंप्रयुक्तवान् ॥ ३० ॥ जोष्ठतुजातो*जोष्ठयां*हरेदृषमणोऽङ्गः । इति*अष्टमोऽङ्गो * या
 सांता*अष्टमोऽङ्गयागा इति ॥ ३१ ॥ तथाचयस्मिन् मासेयदाकाली * तारा प्रजाकर्त्तव्यासां * नदा
 तस्मिन्मासेतत्र ॥ ३२ ॥ पञ्चदशधा विभज्य*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 र्कः सप्तअष्टमोयस्यां ॥ ३३ ॥ नचत्रातृक्रमेणाङ्गः*स्या*दितिवाकरणादर्थग्रहः*सात्*काचदाधुनिकसं ग्रहपथ्येव * अष्टमे
 पाठः*नत् ॥ ३४ ॥ अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 ॥ ३५ ॥ अर्कित्वात्*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 नच
 कान्दः प्रयोगोऽयं*हमन्त शिघिराङ्गो*रात्रेच कन्दसीति उवाच ॥ ३६ ॥ अर्कित्वात्*विनारालान्ताः*सर्व
 लोके नैवेद्यपु मि*भवन्तिनत्वनाल्लघाः ॥ ३७ ॥ एवंयोङ्ग*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 रात्रे*रङ्ग*मर्त्तवाभवति ॥ ३८ ॥ किं हिमधरा*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 विभज्यतयोरेक भागोऽङ्गः*स्या*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 अष्ट*स्तवापिदोषोऽयमेकः ॥ ३९ ॥ अत्रमासविशेषोक्तेखाभावात्*सर्वेषुमासेषु*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 रात्रोऽष्टमोयस्यां ॥ ४० ॥ कान्ति कस्यासितेपक्षे*इत्यादिसर्वेदचने*मासोक्ते खिनविशेष* विधिनोऽष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 र्कित्वात्*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 *परिभाषातेहि*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 पाणिनोर्वेद्यचिभमितिभसं*अ*कृतःपिङ्गवेत्वादिगुत्वाच्चरसभसं*शकता* नचपाणिनोर्वेद्यचिभम*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 योः*स्यादिति*१॥२॥तीर्थदोष*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 यनं*बाध्यं*स्यात्नच*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 जेयत्वाभावात् ॥ ४१ ॥ तस्मादद्या*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 प्रमादकतः*एवार्कित्वात्*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 चान्दः*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*
 चिन्तावापिगतः*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*अष्टमोयस्यां*

युक्तापामावास्याकालरात्रीतिविश्रुता ॥ ६० ॥ आविर्भूतामहाकालीयोगिनीकोटिभिः सह । तस्यापुत्राप्रकर्त
 द्यानिशाब्दं कर्कटोदये ॥ ६१ ॥ तत्रोभयदिनेष्वस्य कावेभूतस्तथायदि । उमामावेश्वरीसाच तिथिःसिद्धिप्रदानताः ॥
 ६२ ॥ इति महाकाली विषयपूजा*वचनं नक्षत्रिण काली विषयं*तत्रकर्कटे इति नोक्ता * यत्कर्कटोदय इत्य
 क्तं ॥ ७० ॥ तेनप्रापितं यस्याममावास्यायां*कर्कटस्योदयः स्यात्तस्यामेव*ह्यमावास्यायामहाकालीं पूजयेत् ॥ ७१ ॥ नच
 यस्याममावास्यायां* कर्कटोदोदित्य क्रियत्कालं वन्तते*तस्याममावास्यायामिति ॥ ७२ ॥ तत्रोभयदिनेष्वस्य
 कावे इति*यत्रकावेऽक्षयफलं*समृतकल्पफलं*चौरोपमफलं*सहि ग्रस्तकालः ॥ ७३ ॥ तत्रभूतचतुर्दशैः * युक्ता
 मावास्या यदिस्या*तदासातूमामाहे श्वरी तिथिः स्यात् ॥ ७४ ॥ इति ॥ तत्रापिकार्त्तिकस्य प्रथमदिनमारभ्य
 नैषड्य मिथुनपरिमाणं पञ्चविंशति पलाधिकश्चतुर्दशदण्डाः । तेनाष्टमं चर्त्तनूतन्वे उत्तरोत्तरदिनेषु मेघमाना
 पाथे चर्त्त परणे महाकाली पूजनं नक्षत्रिण कालिकाया इति निष्कर्षः ॥ * ॥ इत्येवं स्वस्वामीष्टानां देव
 तानां*पूजनं यथोक्त विधिना पूर्वाह्णे एव कर्त्तव्यं ततिचेयं ॥ * ॥ ७८८ ॥ * ॥ १५२ ॥

देवतान्यभिगच्छेत्तु धार्मिकांश्चिजोत्तमान् । ईश्वरश्चैवरक्षार्थं गुरुनेव च पर्वसु ॥ १५३ ॥

देवतानां भीत्यादि ॥ १५१ ॥ द्विजो निजसंरक्षार्थं * पर्वसु देवतानांभि*गच्छेद्दार्मिकान् द्विजोत्तमान्
 ब्राह्मणा*नभिगच्छेद्दीश्वरश्च*राजानं गुरुं चाभिगच्छेत् ॥ १ ॥ १५२ ॥

अभिवादयेद्दृष्ट्वांश्च दद्याच्चैवासनं स्वकम् । कृताञ्जलिरुपासीत गच्छतः पृष्ठतोऽन्वितात् ॥ १५४ ॥

अभिवादयेदित्यादि ॥ १५३ ॥ स्वयं ह्यमागतान् दृष्ट्वा*नभिवादयेत् स्वकञ्चासनं दद्या* कान् कृताञ्जलिः स
 न्नुपासीततांश्च*गच्छतः पृष्ठतोऽन्वितात् ॥ १ ॥ १५४ ॥

अतिस्मृतुं दितं सस्यङ्गि वङ्गं स्वेष्टकर्मसु । धर्मभूलं निषेवेत सदाचारं मतन्वितः ॥ १५५ ॥

श्रुतीत्यादि ॥ १५५ ॥ द्विजः स्वेष्टकर्मसु धर्मभूलं य*च्छ्रुतिस्मृतिभ्यां सस्यग्यायार्थं नैव * निवहं संहिता
 क्रमेण*कृतं तन्न निषेवेत ॥ १ ॥ अतन्वितः*सन्धर्मभूलं*सदाचारं*निषेवेत ॥ १ ॥ १५५ ॥ सदाचारादयद्भवति
 तद्व्यतिरेक*आचारात्कृत इत्यादि ॥ १ ॥ १५६ ॥

आचारस्तु भते ह्ययु राचारादीप्सिताः प्रजाः । आचाराद्गुणमचयमाचारो हन्त्यलक्ष
 णम् ॥ १५६ ॥

अलक्षणमशुभ लक्षणमाचारो हन्तीत्य डराचार कार्यामाह डराचारेत्यादि ॥ १ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः । दुःखभागी च सततं वशाधितोऽप्यायुरवच ॥ १५७

स्य षष्ठ्यैवायं श्लोकः सदाचारसापरशुणमाह * सर्वलक्षणेत्यादिकं ॥ १५७ ॥

सर्वलक्षणहीनोपियः सदाचारवान्तरः । अदधानोऽनसूयवशतं वर्षाणिजीवति ॥ १५८
यद्यत्परवशं कर्मात्तद्यत्तेन वर्जयेत् । यद्यदात्मवशत्तु स्यात्तत्तत् सेवेतयत्नतः ॥ १५९
सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् । एतद्दिद्यात् समासे नलक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १६०
यतकर्म कुब्जतोऽस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः । तत्प्रयत्नेन कुर्भीतधिपरीतकृवर्जयेत् ॥ १६१
आचार्यश्च प्रवक्तारं पितरं मातरं गुरुम् । नहि स्याद्ग्राह्याणां गावश्च सर्वान् चैव तपस्विनः ॥ १६२
नास्ति क्वचिदनिन्दाश्च देवतानाश्च कुतसनम् । इदं पदमश्मानश्च क्रोधं तैश्च प्रश्नार्जयेत् ॥ १६३
परसदृशं नोदयच्छेत् कुड्मो नैव निपातयेत् । अन्यत्र पुत्राच्छिष्याद्वा शिष्टार्थं ताडये
त्तौ ॥ १६४

यद् यद्वितादि*ताडयेत्ता*वितान्ताः सप्त*श्लोकाः स्युषार्थाः ॥ १ ॥ ब्राह्मणाय तत्रादि ॥ १६४ ॥

ब्राह्मणायावगुर्थे वद्विजातिर्वधकामया । शतवर्षाणितामिस्तेनरके परिवर्त्तते ॥ १६५ ॥

द्विजातिवधकामाया * ब्राह्मणायावपुर्थादण्डमुदामा * तामिमे नरकीयतं * वर्षाणिपरिवर्तते ॥ १ ॥ १६५

ताडयित्वाद्युणे नापि संरक्षान्मति पूर्व्वकम् । एकविंशतमाजातौः पापयोनिषु जायते ॥१६६॥

तादृधित्वे तमादि ॥ १६६ ॥ संख्यादिति उखादि*विकृतोऽरभटो नत्वा*एकविंशतितमादिति*एकविंशतेः
परणीएकविंशौ ॥ १ ॥ एकविंशतीनां जातीनां*जन्मानां मध्येऽतिशये नपाप*घोनिषु याजातयस्तां*एकविंशति
तमा इति ॥ २ ॥ ० ॥ १६६ ॥ ० ॥

अयुधमानस्योत्पादय ब्राह्मणसागसृगन्नतः । दुःखं समहदा मोतिप्रेत्या प्राप्नोत यानरः ॥ १६७

अयुहामानसोति॥ १६७ ॥ सच्चैव नरो ब्राह्मण्य * सायुहमानसोऽज्ञतोऽयु * अतमप्राप्तधीत्पादः *
प्रेतामहद्वखमाप्नोति ॥ १ ॥ ० ॥ १६७ ॥ ० ॥

शोणितं यावतः पांशून् गृह्णाति महीतलात् । तावतोऽब्जानमुत्तार्य शोणितोत्पादकोऽ
दाते ॥ १६८

शोणितमितोऽदिनापर*दोषमाहायुद्धोमानसा*ब्राह्मणसोऽसृक् पाते । १ । ० ॥ १६८ ॥ ० ॥ अयुध)मा
नसाब्राह्मणसोऽङ्गतः*शोणितं ये नोत्पादितं* मज्जीतलाद् यावतः पांशुन् ऋद्ध्वाति*तावतोऽब्दानमुत्तम ॥ १ ॥ स
तच्छोणि*तोत्पादको*नरोऽनरिदयते इति ॥ २ ॥ ० ॥ १६८ ॥

नकदाचिद्विजेतस्माद्विद्वानवगुरेदपि । नताडयेत्तृणं नापिनगात्रात्स्त्रावयेदसृक् ॥ १६९ ॥

नकदाचिदित्यादि ॥ १६९ ॥ तस्मात्तामिस्रनवके*अतवर्षावासादिदोषाद्विद्वान्*वधकामार्थं विद्वजे ॥ १ ॥
ब्राह्मणेनावगुरेन्न*दण्डमुदयच्छेत्तृणं*नापिनताडयेन्नच*गालादसृक्स्त्रावयेत्*नलवधकामयादोषो*नच
युद्धमानसोऽज्ञात् ॥ २ ॥ ० ॥ १६९ ॥ ० ॥

अधार्मिको नरो यो हि यस्मात्चाप्यनृतं धनम् । हिंसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेधते ॥ १७० ॥

अधार्मिक इत्यादि ॥ १७० ॥ अनृतं धनमिति धर्मार्थं वायं*नक्रियते हिंसारत इत्यवैध*हिंसारतो न वै
ध हिंसायां रत*स्तत्र दोषाभावोक्तत्वात् ॥ १ ॥ ० ॥ १७० ॥ ० ॥

नसीदन्नपि धर्मेण मनोऽधर्मे निवेशयेत् । अधार्मिकाणां पापानां माशुपशन् विपर्ययम् ॥ १७१ ॥

नसीदन्नित्यादि ॥ १७१ ॥ ० ॥ धर्मेणावसीदन धनादभावेन*क्षिप्रान्नपिनरो विद्धा*नधार्मिकाणामाशु
व*विपर्ययं पापानान्तु*कर्मधनादिमस्यद् ॥ १ ॥ पश्यान्नाधर्मे मनो निवेशयेदिति*कस्मान्न पापानां कर्म*ध
नसम्पत्सगान्न विप*दित्यत आह नेत्यादि ॥ २ ॥ ० ॥ १७१ ॥ ० ॥ १७१ ॥

नाधर्मश्चरितो लोके सदा फलति गौरिव । शनैरावर्त्तमानस्तु कर्तुर्मूलानि कृन्तति ॥ १७२ ॥

नाधर्म इत्यादि । नरो ण चरितो यस्तु धर्मः सखलु*लोके गौरिव दुग्धं न*सदा फलति शर्माः स*आवर्त्तमानस्तु
कर्तुर्मूलानि काले कृन्तति ॥ १ ॥ ० ॥ १७२ ॥ ० ॥

यदिनात्मनि पुत्रे पुनचेत् पुत्रे पुनसृष्टुः । नत्वे बतु कृतोऽधर्मः कर्त्तुर्भवति निष्फलः ॥ १७३ ॥

कदाहन्ततीत्यत आह*यदीत्यादि ॥ १७३ ॥ यदि पापकर्मफलं*नात्मनि फलति पुत्रेषु फलेत्*पुत्रे पुन
चेत्फलति*नमृष्टुपौत्रेषु फलेत् । १ । कृतस्तु धर्मो न कर्त्तुर्निष्फलः स्या*दिति वा काले फलति । १ । ०
१७३ ॥ ० ॥ यद्येवमेकेन कृतकर्मफलं*मनास्मिन् फलति तदा त्वन्यकृतं*कर्मफलमनयो भुङ्क्ते । २ । ततो
ऽनात्मकोऽदिनास्ति कानां मतं*व्यपपद्यते नास्मात्कालेति । १ । नैवं यो हि यथा धर्मं*कर्म करोति स एव*तत्सकर्म
फलं भुङ्क्ते । १ । कर्मणः कालान्तरफलकत्वा*द्यद्यात्मनि जीवति न फलति*परलोकेऽपि न यदि फलति । ५ ।

पुनर्जन्मनिचनात्मनिफलति*तच्छुभापभर्कर्मफलेनैव* पुनः स्वकर्मफलसहितेन*समीलधार्मिका रोगैश्च य
विदादिशृणुः । ६ । इःशीलाधार्मिकानारोगानैश्च यार्था*जात्यान्धावाधिर्यादिदोषवन्त* • जायन्ते इतिपुत्रेषु*
स्वकर्मणिफलन्ति । ७ । तन्निमित्तचण्डःख*फलं पिताभुङ्क्ते पुत्राश्च स्वकृत*कर्मफलञ्चतत्तत्भुञ्जते*पौत्रेष्वेव
ज्ञेयमिति । ८ । ततोऽनात्मवादिनास्तिकानां मतं*नोपपन्नं भवतीति । ९ ।

अधर्मेणैव धते तावत्ततो भद्राणि पश्यति । ततः सपत्नान् जयति समूलन्तु विनश्यति ॥ १७४

अधर्मेणेत्यादि ॥ १७४ ॥ अधर्मेण तावदेव धते यावत्*अधर्मेण परिणम*फलोन्मुखीभवति*ततो भद्राणि
पश्यति * ततः सपत्नान् * जयन् जयति ॥ १ ॥ इतो वं वर्कते तत * स्तदधर्मपरिणामे * समूलन्तु
विनश्यति ॥ २ ॥ • ॥ १७४ ॥

सतप्रधर्मार्यप्रवृत्तेषु शौचे चैव रमेत्सदा । शिष्यांश्च शिष्याङ्गं शैवाग्वाहूदरसंयतः ॥ १७५

सतोऽेत्यादि ॥ १७५ ॥ ब्राह्मणः सतधर्मेषु*चार्याङ्गेषु शौचे चैव सदा*रमेत् शिष्यां*धर्मेणैव शिष्यात्*
शैवाग्वाहूदरसंयतः ॥ १ ॥ वाक् संयतः परुषं*नम्रं धाड्यं संयतः*कञ्चिन्नताड्येदुदरसंयतः* किञ्चिदप्य
भक्ष्यानां दग्धत् ॥ २ ॥ • ॥ १७५ ॥

रितोजे दर्शकामौ यौ सतां धर्मवर्जितौ । धर्मश्चापासखोर्दकं लोकविक्रुष्टमेव च ॥ १७६

परितोजेदित्यादि ॥ १७६ ॥ सौ सतां धर्मवर्जिता*वर्थकामौ तौ धर्मार्थौ*वर्जयेद्येन धर्मेण* लोका
चै*शक्रामन्ति ॥ १ ॥ तं लोकविक्रुष्टमखोर्दकं*वरमेदुःखदधर्म*श्चापि परितोजेदिति ॥ २ ॥ • ॥
७६ ॥ • ॥

पाणिपादचपलोनने त्वचपलोऽनृजुः । न सग्राहकचपलश्चैव न परद्रोहकर्मधीः ॥ १७७

नपाणिपादेत्यादि ॥ १७७ ॥ • ॥ नपाणिपादचपलः सग्रात्* पाणिचपलः सन् पाणिना * हटावताड्य
त् ॥ १ ॥ पादचपलः सन् हटात्*कस्मिं सित्पादाघातमपि*ब्राह्मणो न कुर्यात् ॥ २ ॥ नने त्वचपलः सग्रात्
*चपलः सन् परदारेषु*विरुद्धदृष्टिं न कञ्ची तनानात्मभुमेऽसहृष्टिः सग्रात् । १ । नानृजुः सग्रात्कूरीनसग्रात्*
शक्चपलः सग्रात्*चपलः सन्*हटात्परुषं नम्रयात्*नपवर्द्रोहधीश्च सग्रात् । ४ ॥ १७७ ॥

नासप्रपितरो याताये न याताः पितामहाः । ते न यायात्सतां मार्गं ते न गच्छन् रियते ॥ १७८

येनेत्यादि ॥ १७८ ॥ सतां खलु धर्माचरणप्रकारा*बहवः सन्ति तत्र*येन प्रकारेणैवासा* पितासतां मार्गं
तागन्ताभ्युत् ॥ १ ॥ न केवलः पितायेन*प्रकारेण सतां मार्गं*गन्तातेन प्रकारेण*सतां मार्गं पुत्रो यायात्

कायास्वादासवर्गः कदुहिताकृपणपरम् । तस्मादेतैरधिचिन्तःसहे ताऽसंज्वरः सदा ॥ १८५

कायेत्यादि ॥ १८५ ॥ दासवर्गः स्वाकायासया * दुहितापरंकृपणं * कृपापात्रमितितसा * कार्यगतिभिरधि
चिन्तः * सन्नप्रासंज्वरोमनसि * तापं न कृत्वा सहेत् ॥ २ ॥ • ॥ १८५ ॥ • ॥

प्रतिग्रहसमर्थोऽपि प्रसङ्गतववर्जयेत् । प्रतिग्रहेण ह्यस्याशुब्राह्मन्ते जः प्रशामति ॥ १८६

प्रतिग्रहेत्यादि ॥ १८६ ॥ विद्याक्रियातपोभिः सम्पन्न एव * हिजः प्रतिग्रहसमर्थो भवति * तद्व्याययाविधि य
याकालं । १ । उपनीतोऽसक्तले * वसन् ब्रह्मचर्या * चरन् वेदान् * वेदोऽन्तःकामकथास्त्रां बाधोऽपि * सुतत्र ह्यचर्याः स
न गृहणात्ततः स्वत्वात् । २ । समावर्तने स विद्यासम्पन्नः * स्यान्न त्वविधिना वेदमधीत्यापि * विद्यासम्पन्नो भवति । ३ ।
नापि वेदविनानायास्त्वमधीत्यादि विद्यासम्पन्नो भवति । ४ । तर्थाविवेदान्द्वारा न्दृष्टीत्यादि * मावसन् दृष्टीत्या
चार्यान् * मग्निहोत्रादीनियः करोति * सक्रियासम्पन्नः स्यात् । ५ । इत्येवं विधो हिजः प्रतिग्रहसमर्थः स्यात्तथाविधोऽपि
* तत्र प्रसङ्गानुपुनः पुनः * प्रवर्ति * वर्जयेत् ॥ १ ॥ कस्मात्तद्विद्यया तत्ततः * प्रतिग्रहेण ब्राह्मन्ते जो * वेदाध्या
यनादिजनितं * तेज आशुप्रशामति २ ॥ • ॥ १८६ ॥

नद्रवप्राणामविज्ञायविधिधर्म्मप्रतिग्रहे । प्राज्ञः प्रतिग्रहं कुर्यादबसीदन्नपि क्षुधा ॥ १८७

नद्रवप्राणामितादि ॥ १८७ ॥ द्रवप्राणां प्रतिग्रहे धर्म्मं विधिं न * विज्ञाय प्राज्ञः क्षुधया * सीदन्नपि प्रतिग्रहं *
नार्थग्राह्यं वार्धे देहोपात् । १ । १८७ । कश्चिन्नद्रवो को दोष इत्यात आह * हिरण्यं भूमिमितादि ॥ १८८ ॥

हिरण्यं भूमिमिश्रं गामन्नं वा सस्ति लान् घृतम् । प्रतिग्रहं न विद्वांश्च भस्मीभवति दातृवत् ॥ १८८

अविद्वांश्च वेदाधायनं * विद्वांश्चो ब्राह्मणो हिरण्यं * गामादीन प्रतिग्रहं न सन् * दातृवत् भस्मीभवति ॥ १८८ ॥ • ॥ १८८ ॥ • ॥

तत्र यत् प्रतिग्रहे यत् * स्यात्तदा हिरण्यं * मायुरितादिश्लोकम् ॥ १ ॥ • ॥ १८८ ॥ • ॥

हिरण्यमायुरन्ध्रभूगाशपयोषतस्तनुम् । अश्वश्चक्षुश्च वासो घृतं तेजस्तिलाः प्रजाः ॥ १८९

अविदप्रावेदमधीयाने न * प्रतिग्रहीते हिरण्यं * चान्न ह्येतैते तस्य । यु*रोषत उषदाह भौवादिकोऽयम् ॥ १
भूगो * ते ते चाविदुषा प्रति * ग्रहीते तस्यैव तत्तत् * शरीरमोषत एव * मश्रया विदुषा प्रति * गृहीतं सक्षुरोषति ॥ २
वासो वस्त्रमविदुषा * प्रतिग्रहीतं तस्यैव * त्वचं चर्मदेहस्यैव * २ ॥ घृतमविदुषा प्रति * ग्रहीतं तेजोऽपि *
तिला अविदुषा प्रति * ग्रहीताः प्रजा अपि ॥ ३ ॥ • ॥ १८९ ॥ • ॥ • ॥ असमर्थं स प्रतिग्रहफलमाह * अतपा
इत्यादिश्लोकं ॥ १ ॥ • ॥ १८९ ॥

अतपास्तनधीयानः प्रतिग्रहं कश्चिद्विजः । अन्नस्य शृणुवेनैव स हतेनैव मज्जति ॥ १९० ॥

यस्तु द्विजो ब्राह्मणो वेद* मनधीयान* कृतपा* प्रतिग्रह* च ॥ १ ॥ सखलुम्भयू वने वाश्रसितेन * दानान्
हृत्वा यदा वेद* सहपापे पुमञ्जति ॥ २ ॥ ॥ १८० ॥ ० ॥

तस्मादविद्वान् विभियाद्यस्मात्तस्मात् प्रतिगृह्णात् । स्वल्पकेनापि विद्वान् हि पङ्के गौरिवती
दति ॥ १८१ ॥

तस्माद्विद्वान् ॥ १८१ ॥ तस्माद्वात्रा सह प्रतिगृह्णीत* पापे मञ्जनदोषाद्विद्वान्* यस्मात्तस्मात्तस्मादपि* प्रति
ग्रहान्नुविभियात् ॥ १ ॥ कस्माद्यस्मात्ते तौ रविद्वान् स्वल्पके * नापि प्रतिगृह्णीतौ * रिवपङ्के पापे सीदति
२ ॥ ० ॥ १८१ ॥ ० ॥ यस्मै दानं न देयं तदाह ॥

न वार्यपि प्रयच्छेत्तु वै डालव्रतिके द्विजे । नरकव्रतिके विप्रे नावेदविदिधम्नवित् ॥ १८२ ॥

न वार्यपि तस्मादिना व* यस्मिन् ब्राह्मणे किमपि* न दद्यात्तदुच्यते ॥ १८२ ॥ वै डालव्रतिके द्विजे* ब्राह्मणे
वेदविद्वान्पि दाता वार्यपि* जलमपि न प्रयच्छेत्* वक्रव्रतिके च विप्रे वेदविद्वान्पि* वार्यपि न प्रयच्छेत् ॥ १ ॥ वै डाल
व्रतिके वक्रव्रतिकौ च* स्वयमत्रैव वक्ष्यते* वेदविद्वान् विविधो विप्र* आचार्या वेदपारग्येति गृह्यत्वात् ॥ २ ॥ समब्रा
ह्मणश्चाह्मण* ब्रह्मैवमेष्टत्वाभावा* दिह मनुना वर्जितौ ॥ ३ ॥ यथा येन तयोर्द्वाने समद्विगुणफलमुक्तं* तदयथात्र
प्रदत्तं गते ॥ ४ ॥ समब्राह्मणे दानं दिगुणं ब्राह्मणब्रुवो । सहस्रगुणमाचार्याश्चानन्तं वेदपारगं ॥ ५ ॥ ब्रह्मबीज
सहस्रपन्थो मन्त्रसंस्कारवर्जितः । जातिमात्रोपजीवी च समवेद्ब्राह्मणः समः ॥ ६ ॥ गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपन
यनेन च । नाधोपयतिनाधीते समवेद्ब्राह्मणब्रुवः ॥ ७ ॥ अग्निहोत्रोत्पत्तौ च वेदमध्यापय च यः । सकलं
सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ ८ ॥ इष्टिभिः पशुबन्धैश्च वातर्मासैस्तथैव च । अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्विनये
ष्टं स इष्टवान् ॥ ९ ॥ मीमांसते च यो वेदान् धर्म्मभिरङ्गैः स विस्तरैः । इति ह्यसपुराणानि समवेद्वेदपारगः ॥ १०
इति ॥ समब्राह्मणे दानं यत्समफलं* ब्राह्मणब्रुवे च दानं* यदिगुणं फलसक्तं* तयोर्द्वारादावर* पौष्टिक
फलमभिप्रायेण ॥ ११ ॥ अवेदविदोस्तयोः समब्राह्मण* ब्राह्मणब्रुवयोर्दाने* दातव्यदातुष्वपरत्वा नर्धः स्या*
दित्यस्तु द्विजनसक्तं ॥ १२ ॥ अत्रिसंहिताया* द्यम* विधो ब्राह्मणोऽभिहित* स्तवद्देवनिदिजा* स्वयो वेदविद
सक्ता* शिष्याश्च वेदविदः स्या* स्तदयथात्र प्रदर्शयते ॥ १३ ॥ देवो मुनिर्द्विजो राजा वीशः पूज्योऽनिषादकः ।
पथर्म्मच्छोपिषाण्डालो विषादयविधाः श्रुताः ॥ १४ ॥ सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानि तपश्च जनम् । अतिथिं
वैश्वदेवं यः कुर्यात्स देवस्य च गते ॥ १५ ॥ याके पले फले मूले वनवासो सदारतः । निरतोऽहरहः श्रुतार्चन
विप्रोऽनिरुच्यते ॥ १६ ॥ वेदान्तं पठते नित्यं सर्वमङ्गं परित्यजेत् । साङ्ख्ययोगविचारस्थः स विप्रोऽद्विज
स्यते ॥ १७ ॥ अस्त्राहताः सधनानः स* पापे सर्वं संसृजे । आरब्धं निर्जितायेन स विप्रः सत्यस्यते ॥ १८ ॥

नृपिकर्म्मरतीययगवाचप्रतिपालकः । वाणिज्यवावसाययसविमोषीशउच्यते ॥ १८ ॥ साक्षालक्ष्मिभिरु-
त्तमश्चौरपरिषी । विक्रीतामधुमांसानांसविप्रश्च द्रुतच्यते ॥ १९ ॥ श्रीकृतस्करश्चैक्यकिङ्कस्तथा ।
मत्स्यानांसोसदालुभ्योविमोनिषादउच्यते ॥ २० ॥ प्रह्लादश्च नजानातिप्रहृष्टसुनेणगर्वितः । तेनैवच सपा-
देनविप्रःपयसदाहनः ॥ २१ ॥ वापीकूपतङ्गागानामाराममोसरःपच । निःशङ्कबोधकश्चैवसविप्रोभूच्छुच्यते
२२ ॥ क्रियाहीनश्चमूर्खश्चसर्वधर्मविवर्जितः । निर्दयःसर्वभूतेषुप्रियञ्छालउच्यते ॥ २३ ॥ वेदैर्वि-
हीनाश्चपठन्तिशास्त्रंशास्त्रेणहीनाश्चपुराणपाठाः । पुराणहीनाश्चधिकांरणसुखंछास्तोभगवता भवन्ति
२४ ॥ जीतिर्विदोहायर्म्माणीरापौगणपाठकाः । शूद्रोयश्चमहादानेवरणीयाःकदाचन ॥ २५ ॥ शूद्र-
श्चपिब्रह्मणोमोक्षदानंनैवतुनिष्कृतम् । यश्चैकफलहानिःसंज्ञितश्चानपरिवर्जयेत् ॥ २६ ॥ इति ॥ १८२ ॥ ॥
पशुवैडालव्रतिकश्चकव्रतिकावेदवित्त्वदानेषु*होममाहविधित्वादि ॥ १ ॥ ० ॥ १८२ ॥

विपुप्रेतेषुदत्तंविधिनापार्जितंधनम् । दातुर्भवतानर्थीयपरवादातुरेवच ॥ १८३ ॥

विधिनाधर्मेणापार्जितंधन *मतेषुवैडालव्रतिकवक*व्रतिकावेदवित्त्वदानं ॥ १ ॥ दातुरादातुपरवा-
नार्थीय*भवतीत्यस्तान् स्ताज्जेत् ॥ २ ॥ ० ॥ १८३ ॥ ० ॥ ॥ ० ॥

यथाप्लुवेनौपलेननिमज्जतुद्गकेतरन् । तथानिमज्जतोऽधस्तादौदातुप्रतीच्छुको ॥ १८४ ॥

यथेत्यादि ॥ १८४ ॥ यौपलेनप्रस्तरकृतेन*प्लुवेनद्रोणाद्यर्थव*तरन्स्तीनैवप्लुवेन*सदोदकेमज्जति ।
तथातेषुदाताप्रतीच्छुकोति* द्वावशावधस्ताम्भज्जः ॥ २ ॥ ० ॥ १८४ ॥ ० ॥ नचकोब्राह्मणोवैडालव्रतिकः*
कथवकव्रतिकश्च*तुच्यतेइत्यतश्चाह*धर्मधृजोमदेत्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १८५ ॥ १८६ ॥

धर्मधृजोसदालुभ्यश्चाभिकोलोकदम्भकः । वैडालव्रतिकोऽपि योहिंस्रसर्वाभिसन्धकः ॥ १८५ ॥

धर्मधृजं*चिह्नमसोतिधर्म * धृजोलोकोधार्मिकता * चिह्नंयःप्रकाशयति ॥ १ ॥ सदाधनादिपु-
ल्लभ*श्चादि*लोकोधार्मिकजन *वर्जाजैववचरति ॥ २ ॥ लोकदम्भकोलोकेषु *दपकारीहिंस्रः*सर्वाभिस-
न्धक*सर्वपादोषहिंसाभि *अस्मिकारीसब्राह्मणो*वैडालव्रतिकश्चेयः ॥ २ ॥ ० ॥ १८५ ॥ ० ॥

अधोदृष्टिर्नैकृतिकःस्वार्थसाधनतत्परः । शठोमिथ्याविनीतश्चकव्रतचरोद्विजः ॥ १८६ ॥

अधोदृष्टिरित्यादि ॥ १८६ ॥ ० ॥ सविनयत्वव्यापनाद्योविप्रः*सततमधोदृष्टिःसमान*नैकृतिकःप्रवञ्चकः
*स्वार्थसाधनतत्परः*शठादिव्यवकव्रतिकः ॥ १ ॥ ० ॥ १८६ ॥ ० ॥

येवकव्रतिनोबिप्रायेचमार्जारलिङ्गिनः । तेपतन्त्यन्तामिस्तेनपापेनकर्मणा ॥ १८७ ॥

ननेतयोर्दानं प्रतिषेधमस्तु * काचै नयोः परत्र तु * गतिः स्यादित्याह * ये वक्रव्रतिन इत्यादि ॥ ११० ॥
१६७ ॥ ० ॥ स्रष्टार्योऽयं श्लोकः ॥ १६७ ॥

नधर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् । व्रते न पापं प्रच्छादय कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥ १६८ ॥

नधर्मेत्यादि ॥ १६८ ॥ पापं कृत्वा धर्मसंशयः * देशे नानेनकारणे * नायं धर्म इति वमपदेशेन ॥ १ ॥

स्त्रीशूद्रादिमूर्खदम्भनं मोहनं * कुर्वन् व्रते न पापं प्रच्छादय * न व्रतं चरेदिति ॥ २ ॥ ० ॥ १६८ ॥ ० ॥

प्रेतैरहश्चेदृशादिप्रागर्ह्यन्ते ब्रह्मवादिभिः । कृद्मना चरितं यत्र व्रतं रक्षांसि गच्छति ॥ १६९ ॥

प्रेतैरित्यादि ॥ १६९ ॥ ईदृशाच्छूद्रानाव्रतः * माचरन्तो विप्राश्च * बादिभिरिह प्रेतैश्च गर्ह्यन्ते ॥ १ ॥

कथात् । कृद्मना यच्च व्रतं चरितं स्यात् * तद् व्रतं रक्षांसि गच्छति * न तु देवानिति चेयम् ॥ २ ॥ ० ॥ १६९ ॥ ० ॥

अलिङ्गीलिङ्गिष्वेनेन यो वृत्तिमुपजीवति । स लिङ्गिनां हरतेऽनस्तिर्यग्गो नौ च जायते ॥ २०० ॥

अलिङ्गीत्यादि ॥ २०० ॥ यस्य लिङ्गं न भवति स एव * स तु स लिङ्गिनी वेनेन दूत्ति * मुपजीवति रुतलिङ्गि

नामेन * पापं हरति तिर्यग्गो नौ च जायते ॥ १ ॥ ० ॥ २०० ॥ ० ॥

परकीयनिपानेषु न स्नायाच्च कथञ्चन । निपानकर्तुः स्नात्वा तु दुष्कृतांशे न लिप्यते ॥ २०१ ॥

परकीयेत्यादि ॥ २०१ ॥ निपानं जलाशयः परकीयेषु * देवेभ्योऽनुत्पद्यते, निपानेषु कदाचन * पथ

पिण्डाननुत्पद्यते * ब्राह्मणो न स्नायात्कस्मात् ॥ १ ॥ परकीयनिपानेषु * स्नात्वा निपानकर्तुः सु * दुष्कृतं स्यात्, यथांशे

लिप्यते ॥ २ ॥ उक्तञ्च याज्ञवल्क्येन * पश्चपिण्डाननुत्पद्यते स्नायात्परवारिषू । उद्भूतो वा सः पिण्डान्पारकी

यानमाचरेत् । इति ॥ २ ॥ अत्रिसंहितायाः १ । अलाभे देवखातानां शूद्रेषु च सरः स्रजः । उद्भूतश्च तेषां पि

ण्डान्पारकीयानमाचरेत् ॥ ४ ॥ इति ॥ ० ॥ २०१ ॥ ० ॥

यानशय्यासनान्प्रसूकूपोद्गानगृहाणि च । अदत्तानुपयुञ्जान एनसः स्यात्तुरीयभाक् ॥ २०२ ॥

यानेत्यादि ॥ २०२ ॥ अस्य परसामानादीनि यानितत् * स्वामिना परेषामपि * योगार्थं वाचाविधिना वा

देवेभ्यो * न दत्तानितानि पुनः ॥ १ ॥ उपयुञ्जानः पुरुषः * स्तस्यै न सः पापसाव * वरीयांशभाग्भवति ॥ २ ॥ ० ॥ २०२ ॥

तर्हि कथं न सुयादित्याह * नदीषु देवखातेत्यादि ॥ ११० ॥ २०२ ॥ ० ॥

नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरःस्रजः । स्नानं समाचरेन्नित्यं गच्छ प्रसवणेषु च ॥ २०३ ॥

अथ स्रजस्रधर्म्मैतदेशा * दधिकदे प्रगामिनौ * नदीभवतिततो नूनं देवगो * गर्तौ भवतितडाकं * ॥ १ ॥ स्रजः सह

सुखाद्यौ गतिर्यासां न विहाते । न तानदीमव्यवहारगर्तोस्तापरि कीर्त्तताः ॥ इति ॥ २ ॥ देवखातानि देवा

कथाद्यानि * खातानितडागानि स्वल्पसरः ॥ प्रसू वणं पश्यते भयः * सुतजलाशय इति ॥ २ ॥ ० ॥ २०३ ॥

यमान् वेतसततं ननितप्रनियमान्बुधः । यमान्पततःकुर्वन्गोनियमान्के बलान्भजन् ॥२०४॥

यमानितादि ॥ २०४ ॥ दृश्यमान् सततं बुधः प्रातः * सेवेतद्वनियमान् * सुनितं यमप्रतिरिक्तं न सवे
तं * कथाद्वितीयां उच्यते ॥ १ ॥ यमानः कुर्वन्गोः बुधः * प्रातः केवलान् केनान् * नियमान् भजन् पतति ॥ २ ॥
यमानियमानोऽक्रान्तिसंहिताया * मं तद्वचनादुक्तं ॥ २ ॥ आनृगं सांख्यमानः मज्जिमादानमार्जवम् । प्रीतिः
प्रसादाभाधुर्यं मार्हवर्धयमादय ॥ ४ ॥ शौचमिजातपोदानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहो । व्रतमौनोपवासश्च
नियमः ॥ ५ ॥ इति ॥ याज्ञवल्क्येन नयमा * नियमाश्चान्योऽन्ताः * ब्रह्मचर्यं दयादाननिर्दानं सतामकलकता ।
अहिंसास्ते यमाधुयः उदमाः तिथमाः स्मृताः ॥ ६ ॥ आनमौनोपवासं जगत्स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः । नियमा
युक्तं पाण्डोचक्रोपाधमादताः ॥ इति ॥ ७ ॥ महर्षिद्वयोक्तत्वाद्युपयमेव * यमनियमनिर्देश * वचनं सचै
मन्तव्यम् ॥ ८ ॥ यच्चोक्तं पञ्चयमाः पञ्चनियमाः इति तदनाधीत्याह * ग्राह्यं तत्र प्रदर्शयति ॥ ९ ॥ अहिंसासता
वचनं ब्रह्मचर्यमकलकता । अस्ते यमिति पञ्चते यमा वै परिकीर्तिताः ॥ १० ॥ अक्रोधोऽरुणः पाण्डोच
मूहाराजवचम् । अप्रमादश्च सततं पञ्चैते नियमाः स्मृताः ॥ ११ ॥ २०४ ॥

नाथोति यतते यज्ञेग्रामयाजिह्वते तथा । स्त्रियास्त्रीवेन च ह्वते भुञ्जीत ब्राह्मणः क्वचित् ॥२०५॥

नाथोति यतते ॥ २०५ ॥ कन्दोऽधीते इति श्रुतिव्युत्पत्तिः * कन्दोऽधो यनवर्जितं * ब्राह्मणैस्तैर्विस्तृतं कतं
यज्ञे * तद्वचनं ब्राह्मणं भुञ्जीत ॥ १ ॥ अनधीतवेदाग्रनिजात्ते * विवर्तते यज्ञे स्त्रियां पञ्चमन्त्रं * नवर्तते लोकि
कं ना * स्मृते नाग्निना पचते ॥ २ ॥ तद्वन्नमभद्यमनिर्णोक्तं यथा * योऽवह्नीत्वा विवाहाग्निं गृह्ये इति म
नाते । अन्नं तस्मान्भोक्तव्यं यथापाकं हि स्मृतं ॥ ३ ॥ यथापाकं भुञ्जानः शयश्चित्तं चरेद्भुजः । पाणा
नपृष्ठं वरायमाहं पायाविशयति ॥ ४ ॥ इति तेन यथापाकं नास्ते नाम्नि * हीवादिपाकयज्ञाभावा * हिजानाम
भोजत्वेऽक्तं * अनरापित्वेवानामभोजयितुं ॥ ५ ॥ वशिष्ठोऽहिताया * अग्नीत्याग्रननुदाका * अनन्मयः पूद्र
ममानधस्त्राणो भवन्ति * तानृगब्राह्मणो भवति * मोनवद्वाणीकदाहरन्ति ॥ ६ ॥ योऽनधीतो हि जीवे दमनात्कुरुते
यमम् । स जीवन्नेव गूढत्वमायुगच्छति सानुयः ॥ इति ॥ ७ ॥ कलिधर्मवक्ता पराशरः * ब्रवीत् * अग्निकायं तत्
परिभृष्टाः सन्ध्यापासनवर्जिताः । वेदश्चैवानधीयानाः सर्वे ते घलाः स्मृताः ॥ ८ ॥ तस्माद्ब्रह्मभूतेन
ब्राह्मणं न विषेयतः । अधो तयोऽपि कशाखायदिसर्वा नशकाते ॥ इति ॥ ९ ॥ यामयाजिह्वते यज्ञे * ब्राह्मणो
न भुञ्जीत * स्त्रियाह्वते यज्ञे स्त्रीवेन च ह्वते * यज्ञे ब्राह्मणो न भुञ्जीत ॥ ६ ॥ ० ॥ २०५ ॥ ० ॥ तत्रोपमाह ॥
अस्त्रीकमेतत्साधूनां यत्तु ह्वतमीहविः । प्रतीपमेतद्देवानां तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥२०६॥

अग्नीकमितादि ॥ ० ॥ २०६ ॥ ० ॥ अग्नीकमिति रफसालकारः * अग्नीयग्नौति यग्रामयाजि

स्त्री*क्लीवपुरुषाद्यत्रयश्च लुप्तः ॥ १ ॥ तदेतद्विदेवानां * देवतापिठणांप्रतीप° * माह्याविपरीतमिति*
तत्रात्तद्विदेवानां*यश्चेऽन्तं परिवर्जयेत् ॥ २ ॥ २०६ ॥ ० ॥

भक्तकुहातुगाणाञ्चनभुञ्जीतकदाचन । केशकीटावपन्नचपदास्पृष्टचकामतः ॥ २०७

भक्तेतादि ॥ २०७ ॥ स्पष्टार्थोऽयं श्लोकः ॥ २०७ ॥ ० ॥

भूषणवेचित्तचैवसंस्पृष्टचापुर्दकया । पतत्रिणावलीढश्चशुनासंस्पृष्टमेवच ॥ २०८

भूषणेतादि ॥ २०८ ॥ येभूषणार्त्तवीक्षित* मन्त्रनभुञ्जीततथोदकाया * रजस्वलायामंस्पृष्ट * रत्नं
ब्राह्मणोनभुञ्जीत ॥ २ ॥ पतत्रिणामचिकादिनावलीढ*शुनासंस्पृष्टकान्नं ब्राह्मणो*नकदाचनभुञ्जीत ॥ २ ॥ ० ॥ २०८ ॥

गवाक्षान्मुपधातंधुटान्चविशेषतः । गणान्गणिकान्चविदुषाचजुगुप्सितम् ॥ २०९

गवेतादि ॥ २०९ ॥ गवास्त्रिगणधर्मण*बोपभातमन्त्रनभुञ्जीतेतान्यथ * विशेपतोऽष्टान्नं ॥ १ ॥
अथबुद्धितीयोयोस्तिष्ठ*सन्नागतम,ङ्क्तामिति*घोषणाकृतमन्त्रनभुञ्जीत ॥ २ ॥ गणान्नंनान्यादिषुअग्नि
वहोहि*गणोगणिकावेद्या*विदुषाद्यदन्नं निन्दाते*तच्चनैवभुञ्जीत ॥ २ ॥ ० ॥ २०९ ॥

स्तेनगायनयोश्चान्तच्चोवाङ्घ्रिकस्थच । दीक्षितसकदर्यस्यवद्वसनिगडस्यच ॥ २१०

स्तेनेतादि ॥ २१० ॥ स्तेनगायनसञ्चान्तच्च^{१५}*काष्ठतश्चरथकारादेरपन्नं * द्यूपजीविनशान्नं
नभुञ्जीत ॥ १ ॥ दीक्षितसोत्तमाविशेषणमेव*कदर्यमसौ तिक्तमितशीलचर * सार्थासाहिजातेवन्न
भुञ्जीत ॥ २ ॥ वद्वसनिगडस्यचेतिनिगडः*कारागारस्तत्रस्थस्य*वद्वसनानाववद्वसा ॥ ३ ॥ ० ॥ २१० ॥ ० ॥

अभिषस्तस्यधण्डस्यपुञ्चलादाभिकस्यच । शुक्तपयुर्धितचैवशूद्रसोच्छिष्टमेवच ॥ २११

अभिषस्तोतादि ॥ २११ ॥ अभिषस्तोमहापापितयाखातः*धण्डःक्लीवःपुं^{१६}त्रोद*वज्रपुरुषगामिनी
महस्थितावेद्याच*दानिकोऽयोगादर्पकृत् ॥ १ ॥ शुक्तमपयुर्धितममूरसापन्नं^{१७}धितंनिशोधितं*शूद्रोच्छिष्टं
द्रुमुक्तादनन्तरं*नभुञ्जीतेतत्तवर्तते ॥ २ ॥ ० ॥ २११ ॥ ० ॥

चिकित्सकस्यमृगयोःकुरसोच्छिष्टभोजिनः । उग्रान्सूतिकाश्चपयर्वाचान्तमनिर्दशम् ॥ २१२

चिकित्सकस्यतादि ॥ २१२ ॥ तृतीयाध्यायेअधिकारःकृतः । वेदानधीतावेदीवावेदं वापियथा
कम् । अदिभूतब्रह्मचार्योमहस्थ्याश्रममावसेत् । शृणुनाभमतःसृत्वा समाहृतोद्यथाविधि । उद्धतेतद्विज्ञे
भार्यायां सवर्णासंस्तुयान्वितामिताधिकारं कृत्वासर्वमिदंभक्तं ॥ तथाचयोब्राह्मण कुलजीयथाविधियथा

कालउपणोत्तब्रह्मचर्यां परावेदान्तज्ञानं सेतिहासपुराणान्संगन्धर्वधर्वादानधीता अथवाहीवेदानधीता
 वःमेकं वै कथाया वाधीतायविनुतत्र ब्रह्मचर्या भवति। रन्ध्रस्थीग्नमकालप्राप्तः। सप्रकृतात्मनः सुखसमाप्नोयथा
 विविदारान्ध्रौत्वास्त्रीत्वावाग्निं स्थाप्य मीभवतिस ब्राह्मचर्याय मे यद्यच्छास्त्रमधीतवान् तत्तच्छास्त्रोक्तविधा
 नं नयद्यद् याजनादि कर्मकरोति तत्सर्वं धर्म्मं तस्य ब्रह्मणस्य क्षत्रियस्य वैश्यास्य चामेवाङ्गशूद्रं रुधिरं ध्रुवं ।
 तदुक्तमर्थाङ्गरोभां । अथ तं ब्राह्मणस्य स्त्रीं क्षत्रियस्य पयः स्मृतं । वैश्यास्य चामेवाङ्गशूद्रं रुधिरं ध्रुवं ।
 अग्निं हन्ते णयध्वं न देवताभर्चने न च । अथ तं ब्राह्मणस्य ह्यङ्गशूद्रं सामसंस्कृतं ॥ १ ॥ वावहारानुषङ्गं
 धर्म्मं वा भिमिति जितं । क्षत्रियस्य पयस्तेन वैश्यास्य यज्ञपालने । इति । ब्रह्मचर्याय मे यद्यच्छास्त्रं
 नाधीतवान् तत्तच्छास्त्रं यद्यच्छास्त्रमेवाधीतान् तदा विधानेन यत्कर्मकरोति तद् धर्म्मः अविधिना
 तत्त्याग्येनाधयनात् । ब्रह्मचर्याय मोहिधायनकालः । स्थाप्य मेतद्विद्याकालः । तस्माद्ब्रह्मचर्याय मे यो
 ब्राह्मणः श्रुत्वा देवानाधीतादिभ्यस्तत्र ब्रह्मचर्याय मे वसन् पुनरुत्तरे दमधीतश्चिकित्सस्य पूजयितव्यः न त्वचिकित्
 मितस्य पजिवनमधर्म्मं तस्मात्तस्य चिकित्सकस्य तस्य भोजः । यस्तु ब्रह्मणः सर्वान् साङ्गान् सेतिहासपुराणादिकान्
 वेदान् स सुर्वेदां साधीतादिभ्यस्तत्र ब्रह्मचर्याय मे वसन् पुनरुत्तरे दमधीतश्चिकित्सस्य पूजयितव्यः न त्वचिकित्
 श्रमे वसन् यद्यत्कर्म करोति तत्सर्वं धर्म्मं मयदि चिकित्सस्य पूजयितव्यः न त्वचिकित्सकस्य भोजः
 नाभोजः न त्वमचिकित्सको ब्राह्मणः पत्तिदूषक इति वस्तुतो ब्राह्मणस्त्वस्यैव नाना ब्राह्मणः । ब्रह्मचर्याय मे त्व
 नधीतायुर्दत्त्वात् । स्थाप्य मे त्वधीत सुर्वेदां ब्राह्मणश्चैव स्मार्थं चिकित्सति न चोपजीवति तच्चिकित्सितं
 धर्म्मं तस्य चिकित्सकस्य ब्रह्मणः भोजः नाभोजः न त्वमपत्तिदूषकः । पञ्चकाले ह्योत्तरे दमकाशभावात् प्राक्
 व्याधुत्पत्तेः कर्तुं युगे ब्रह्मचर्याय मे वसन् पुनरुत्तरे दमधीतश्चिकित्सस्य पूजयितव्यः न त्वचिकित्सकस्य भोजः
 विधाधायने न विद्वत्समाप्तौ वै दमोद्धलत्वात् । स्वयं धीदोः भूवदः । ततो यदा भूनां केच सुर्वेदपकाशो भूवत देवास्त्वष्टः सु
 ब्राह्मणः एतदेव भूवः । सत् एतदेव यथा विविधया कालरूपनौता ब्रह्मचर्या चरन्त्या सुर्वेदान्तां सर्वं विद्वामधीता
 वेदपारगाः सन्ती वै दमोद्धलत्वादिजेषु गृष्टे भूवः । यज्ञदत्तं कर्म हितायाकृतं । पुराणनाय मीमांसा
 धर्म्मशास्त्राङ्ग मिश्रताः । वेदाः स्थानानि विद्वानां धर्म्ममाचचतदंश इति । चर्द्धेशविद्यास्थानाधायनम
 सापत्वाद्दृष्टव्यं वेदा एव ब्राह्मणा ब्राह्मणादिषु दिजेषु गृष्टाः । उक्तं महाभारते उद्दोगपर्वणि पञ्चमाध्याये ।
 स्वपुरोहितं प्रतिदुषदुवाच । भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः । बुद्धिमत्सन्तराः गृष्टानरेषु पि
 दिजातयः । दिजेषु वै देवाः भूयांसो वै देषु कृतवृद्धयः । कृतवृद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवेदिनः । सभवान्
 कृतद्वीनां प्रधान इति मे मतिः । इति । ऋग्यजुर्गवातिनस्त * स्यापवादीव चानेहि * स्वयंपञ्चमाधा
 येऽत्र ॥ १ ॥ यथायं ब्राह्मणैर्वेद्याः प्रशस्तः ऋगपक्षिणः । अथानाक्षैर्वरुणाय मगस्तां गवाच रत्पुरा ॥ २ ॥
 वभूव ह्येषु वेदाया भक्ष्याणां ऋगपक्षिणाम् । पुराणेषु पि यज्ञेषु * ब्रह्मचर्यात्सरेषु च ॥ १ ॥ इति ।
 वर्षाष्टेनापुक्तं यथा * न ऋगघोरिषु वारिणः परि * वर्जामन् विनायते जगतां * वर्षासाम्नि के सते ऋगघा
 कार ॥ १ ॥ तस्यासंखुरसमयाः पुरोडाशा ऋगपक्षिणां प्रशस्तानां ॥ २ ॥ ० ॥ इति ॥ ० ॥ तद्धर्म्मो ऋगयुवर्जः *
 ऋगयोरन्तर्नभुञ्जी * ते तस्य साह च यो च ॥ १ ॥ धर्म्मः * चिकित्सको भोजः साया * चिकित्सोपजीविनो

वै*ब्राह्मणसामानं नभुञ्जीतं तिख्यपितं ॥ ४ ॥ तेन धर्मार्थविक्रान्कायेय * पराग्राह्यवरकाश्यः
धर्मानिक्रित्साध्यः*वर्णकर्मिषगच्छ ॥ ५ ॥ ते धामन्भोजामेवनलरीजा* * धार्णकादीनामृत्पत्ति
मानेहि । धर्मेणविक्रित्साधन्*रीयनसादावुक्तेति । ६ ॥ क्रूरमाकटिलचित्तसाचोच्छिष्ट *भोजितवान्
नभुञ्जीत* ननोपसारीमूलसामानादात् * सूतेकायाश्चनमिति ॥ ७ ॥ मसूनायाश्चनिर्देश * मृत्तिकाशोन
मधोऽन्न * नभुञ्जीतपर्यागचान्त*मेकपङ्क्तोभुञ्जानान् ॥ ८ ॥ परिविहायसर्मान*यएक * आशामति
तदन्नं पर्यागचान्तं नादात् ॥ ९ ॥ ॥ २१२ ॥ ० ॥

अनर्चितं वृथापाकमवीरायाः योषितः । द्विषदन्नं न गृह्यन् पतिताः न भक्ष्यन्तम् ॥ २१३

अनर्चितमित्यादि ॥ २१२ ॥ यदन्नं न प्रोक्ष्यार्चते * तदन्नं न भुञ्जीत * वृथापाकमनर्गिकं न
लोकिकासंस्कृतान्मोपचरते ॥ १ ॥ अथ वृथामांसमिति * यः पठति तदसाधु * भक्ष्याभक्ष्यं कुतश्चिरेति । २ ॥
अवीरापतिपुत्रोभयस्त्रीना*नगर्ह्यन्नं न गरीभोजनान्नं तथा*पतितां नामन्नं भक्ष्यन्तं यद * नोपविञ्जीतः सदात्
॥ ३ ॥ ॥ २१३ ॥ ० ॥

पिशुनाश्च तिमोद्यान्नं कृतुं विक्रयिणस्तथा । शैलूषतुल्यवादां कृतुं मर्यादां मे वच ॥ २१४

पिषयेनेत्यादि ॥ २१४ ॥ अनृतोमिथोवादी*क्रवविक्रयीमयाय * क्रवः क्रियतेऽसावयं हि*तत्रार्थः क्रव
र्भवेति* ततो वक्रविक्रयीमात् । १ ॥ शैलूषः स्वभार्थावप*भोक्तुमर्थं स्त्रीजनस्यैव ददाति * यस्तुल्यवायः
सौवनकारीकास्तु*कृतवृत्त्यपामन्नं ब्राह्मणानादात् । २ ॥ ॥ २१४ ॥ ० ॥

कर्मरसप्रतिषादस्य रज्जावतारकस्य च । सुवर्णकर्तुं वेणुसंज्ञां स्वविक्रयिणस्तथा ॥ २१५

कर्मरमिति आदि ॥ २१५ ॥ कर्मकारवृत्तुपजीविना*ब्राह्मणस्य प्रतिषादस्य*ब्राह्मणाच्छूद्रायां भार्यायां
जातस्य*रज्जावतारकस्य ॥ १ ॥ सुवर्णकर्तुः स्वर्णकारवृत्तिकस्य*वेणुसंज्ञां यथावयववृत्तिकस्य * दातुं दिग्ग
विक्रयिण*कान्नं नादात् ॥ २ ॥ ॥ २१५ ॥

श्ववतां शौण्डिकानाञ्च चेलनिर्णयकस्य च । रज्जुकस्य नृशंसस्य यात्रोपपत्तिगृहे ॥ २१६

श्ववतामित्यादि ॥ २१६ ॥ नृशंसस्य*यथाऽप्येकाणां*ब्राह्मणानां शौण्डिकानां*मदाविक्रयजीविनां *
चेलनिर्णयकस्य*वस्त्रवावणजीविनः ॥ १ ॥ रज्जुकः कोवस्त्ररङ्गकः*नृशंसस्य निन्दितस्य*यस्य भार्याया उपपत्ति
स्वर्गहे*वसतितस्य चान्नं नादात् ॥ २ ॥ ॥ २१६ ॥

मृषप्रतिये चोपपत्तिं स्त्रीजितानाञ्च सर्वशः । अनिर्देशं च प्रेताश्च मनुष्टिकरमेव च ॥ २१७

नृपान्तीतरीदि ॥ २१७ ॥ ये च स्वभावात्पतिप्रति*कर्तुं शक्ता अपि नृपान्तिचामन्ति* ते पांस्वीजि
तानाञ्चान्न*ब्राह्मणो न भुञ्जीत ॥ १ ॥ अनिर्दग्धमशौचमधो प्रेतान्न*नस्मात्को भुञ्जीतय* चान्नं न तृष्टिं करोति
*तच्छूतकोनाशूयात् ॥ २ ॥ ० ॥ २१७ ॥ ० ॥ ० ॥

राजासंते जग्नादत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् । आयुःसुवर्णकारान्नं यशश्चर्मावकृत्तिनः ॥ २१८
कारुकासं मजां हन्ति बलं निर्णेजकः एव । गणान्नं गणिकान्नं च लोके भू.परिकृत्ति ॥ २१९
पूयं चिकित्सकसग्रासं पुंश्लयास्तु नमिन्द्रियम् । बिष्ठावाङ्मुषिकसग्रान्नं शस्त्रविक्रयिणो मलम् ॥ २२०
य एतेऽनेन त्वभोजग्रासः कुमश.परिकीर्त्तिताः । तेषां त्वगस्थिरोमाणि वदन्यन् मनौषिणः ॥ २२१

राजान्नमित्यादि ॥ २१८ ॥ अशूत्रिधादीनां उक्तानां यथाह*ब्राह्मणश्च त्रिवर्षं शू*जातीनां मधो के पा
दि*दक्षभोजने दोषवि*शेषमाह राजतादि ॥ १ ॥ ० ॥ राजान्नमशूत्रिधादे*क्षत्रियसग्रासं स्मात्को न भुङ्क्तं
ते जग्नादत्ते न वशूत्रिधसाराशः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसमादत्ते ॥ १ ॥ एतच्चोक्तमापस्तम्बत्रिभा*राजासंहरते ते
जःशूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् । असंस्कृतन्यो भुङ्क्ते मभुङ्क्ते शयवो मलम् ॥ २ ॥ संस्कृतमग्निहीनहोत्रादिना*भव
ति माग्निः कस्योन्नं निरन्वीनामसंस्कृतं ॥ २ ॥ इति ॥ एवमशूत्रिधादीनां*उक्तानां ब्राह्मणश्च त्रिवर्षं शू*जातीनां मन्त्र
मभिप्रेतगङ्गिराः * स्वसंज्ञितायाधवाच ॥ १ ॥ ३ ष्कृतं हि मन्त्रपाणामन्त्रमाश्रितं तिष्ठति । यो यस्यान्नं सम
प्राप्तिसतस्रायातिक्रिपम् ॥ ४ ॥ ब्राह्मणान्ने द्रविडत्वे च त्रियान्ने पण्यत्वम् । वैश्यान्ने न वशूद्रत्वं शूद्रास्ते
नरकं ध्रुवम् ॥ इति ॥ ५ ॥ ये चाशूत्रिधादयो वज्रिउक्ता* ब्राह्मणादयस्ते भोगिनां पां ब्राह्मणादीनामन्न*
मभिप्रेतोक्तं तेन ॥ ६ ॥ अन्तर्ब्राह्मणसग्रासं क्षत्रियान्नं पयःस्मृतं । वैश्यासो चाक्रमे बान्नं शूद्रासं रुधि
रं श्रुतं ॥ इति ॥ ७ ॥ अन्नकारणवक्रमापस्तम्बेन*वैश्वदेवे न हामे न दे उता दार्चनैर्जपैः । अन्तर्ते न वि
पान्नस्य गृध्रजुःशमसंस्कृतम् ॥ ८ ॥ वावहारारुरूपेण धर्म्मिण्यल्लवर्जितम् । क्षत्रियान्नं पयस्तेन भृतानां
पालने न च ॥ ९ ॥ स्वकर्मणा चरुभैरन्नसूतगाल्यगत्तितः । खल्यश्चातिथित्वे न वै शू.संते न संस्कृतम् ॥ १० ॥
यश्चानतिमिरान्धसमदपानरतमश्व । रुधिरं ते न शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्जितम् ॥ ११ ॥ ब्राह्मणसमदा
भुङ्क्ते क्षत्रियसर्वपर्वणि । वैश्यासो यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ १२ ॥ इति शूद्रस्य सर्वयासं वज्रं न
*मशूत्रिधादित्वं ब्राह्मणक्षत्रिय*वैश्यानामेव श्रेयमिति ॥ ११ ॥ ० ॥ २१८ ॥ तेन कारुकासं मितग्रादिना सभ्यं
*ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या*जातीनां वीधं राजादि*भोगिनां पां वज्रानामन्नं * ते पां त्वगस्थ्यादिकं सग्रात् ॥ १ ॥
॥ ० ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ ० ॥

भुक्त्वाऽतोऽन्यतमसग्रासमसतग्रासपण्यं त्रयहसमसग्रासं चरेत्कृच्छ्रं रे तोषिण्यवमेव च ॥ २२२

भुक्तुं तादि ॥ २२२ ॥ अश्रोत्रियततयज्ञादीनामना * तमस्यान्नममताभुक्ताद्यत्वात् * क्षपणक्षपवासं
चरेदिति ॥ १ ॥ मताशानेनतदन्नभुक्ताकच्छ * प्राजापतादिक * व्रत * चरेद्रेतोविष्णुव्रतञ्च * भुक्ताकच्छव्रतं
चरेत् ॥ २ ॥ ० ॥ २२२ ॥ ० ॥

नादृक्द्रुसपक्वान्नं विद्वानश्राद्धिनोद्विजः । आदृदीताममेवास्मद्दत्तावैकरात्रिकम् ॥ २२३ ॥

नाद्यादित्यादि ॥ २२३ ॥ शूद्रसपक्वमन्नं स्नातक्रोविद्वान् * द्विजोनादादृक्तौव * भोजनद्रव्याभावेऽनातो *
ऽपाप्तवैकरात्रिकमे * काहीरात्रयापनार्हं ॥ १ ॥ आममेवापक्वमेव * तण्डुलादिद्रवामन्ना * च्छूद्रादश्राद्धिनः
श्राद्धे * द्रवमाममन्नं विनं वादृहीत ॥ २ ॥ आपस्तम्बेनचोक्तं हि * आममांसं मधुघृतं धानाः क्षीरं तथैव च । शुद्धं
स्तक्रांसं ग्राह्यं निवृत्तेनापिशूद्रः ॥ ३ ॥ श्राकं मांसं स्नानालानि वस्त्राः सक्तवस्त्रिलाः । रमाः फलानि पिण्याकं
प्रतिग्राह्याणि सन्तः ॥ ४ ॥ प्रमादीन्वेवमविद्वन् आदिर्न इति आद्यादि * पञ्चयज्ञगूणाशयूद्र * सतिवाचेष्ट
तदसत् ॥ ५ ॥ शूद्रसपक्षयश्राधिकाराभावा * देतद्विषे प्रणानर्थ्यात् * शूद्राजं ब्रह्मवर्चसं * मिश्रकृत्सापवा
दाऽयम् ॥ ६ ॥ ० ॥ २२३ ॥ ० ॥

श्रोत्रियसकृदर्थस्य वदानस्य ववाङ्मुषेः । मीमांसित्वोभयं देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥ २२४ ॥

श्रोत्रियसोतादि ॥ २२४ ॥ देवाः कदर्थस्य कदा * चारवतः श्रोत्रियसः * वदानासदानशीलस्य वाङ्मुषे * मान्न
समयं मीमांसित्वा सममेवाकल्पयन् ॥ १ ॥ ० ॥ २२४ ॥

तान् प्रजापतिराहे तज्जमाकृष्वं विषमं समम् । शूद्रापत्तं वदानं ग्रहतमश्रुर्नयेतरत् ॥ २२५ ॥

तानित्यादि ॥ २२५ ॥ तान् कदर्थश्रोत्रिय * वदानावाङ्मुषो रश्न * समं कल्पितं मोदेवा * न तज्जमापतिरा
हे * ॥ १ ॥ मोदेवायूयं विषमं * निदंसमं माकृष्वमिति * कथं विषमं तदुभय * मन्नमित्युक्तं ॥ २ ॥ वदानास्य
कृषिहेपियश्रया * पतमन्नमितरत् * कदर्थस्य श्रोत्रियस्यान्न * मश्रुद्वयादेयत्वात्तत् ॥ ३ ॥ ० ॥ २२५ ॥ ० ॥

श्रुद्वयेष्टश्च पूतश्च नितरं कुर्यादतन्वितः । शूद्राकृतेऽन्नद्वयेते भवतः स्वागतैर्धनैः ॥ २२६ ॥

श्रुद्वयेष्टश्चेत्यादि ॥ २२६ ॥ अतन्वितः * स्नातकदृष्टीर्न * अतितां श्रुद्वयाकृतेऽन्नद्वयेते भवतः स्वागतैर्धनैः *
धनैः शूद्राकृते स्वागतैः * उक्तमैवाच्ये भवतः ॥ १ ॥ दृष्टं प्रत्यक्षेण मन्त्रिणं हिताया * मग्निहोत्रं
तपःसत्यावेदानाश्चैवपालयन् । आतिथ्यां वैश्वदेवश्च दृष्टमिदमभिधीयते ॥ २ ॥ वापिकूपं तद्वाणा
दिदेवतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामाः प्रत्येकमभिधीयते ॥ ३ ॥ दृष्टं प्रत्यक्षेण वाक्पाणेन प्रयत्नतः ।
दृष्टेन लभते स्वर्गाः प्रत्येकमभिधीयते ॥ ४ ॥ दृष्टाः प्रत्यक्षेण दिजातीनां सामान्ये धर्मसाधने । अधिकारी भवेच्छूद्रः

यन्तर्धर्मे न वैदिके । इति वैदिकेऽग्निहोत्रादाविष्टे ॥ ६ ॥ एतद्विद्वान् प्रमादीषयाचष्टे * इष्टमन्तर्वैदि
यश्चादि*कर्मे तितदसहे *वात्रिवचनदर्शनात् ॥ ७ ॥ ० ॥ २६ ॥ ० ॥

दानधर्मनिषेवे तनितप्रमैष्टिकपौत्तिकम् । परितृष्टे नभावेनपात्रमासादाशक्तिः ॥ २२७

दानधर्ममिषादि ॥ २२७ ॥ नित'दानधर्म'स्त्री*स्नातकपरितृष्टे न*भावे नदानसम्पात्र*मासादाशक्ति
तांनिषेवेत ॥ १ ॥ ऐष्टिकपौ'सैकचधर्म'नित')*स्नातकानिषेवेतेति ॥ २ ॥ ० ॥ २२७ ॥

यत्किञ्चिदपिदातवयाचिते नानसूयया । उत्पत्स्यते हितत्पात्रयत्तारयतिसर्वतः ॥ २२८

यत्किञ्चिदपिदादि ॥ २२८ ॥ याचिते नस्नातकेन*यात्रकायसमग्राह्यणब्राह्मण*नुवादिब्राह्मणाययत्*किञ्चि
स्त्रीमनसूययादातव' ॥ १ ॥ नहिस्व'दादानपात्र'लभाते *सततदानकरणे *कचित्तयाविध'दान'पात्र'उत्पत्स्य
तेयत्त*सर्वतःपापाचारयति ॥ २ ॥ ० ॥ २२८ ॥ ० ॥

वारिदस्तृप्तिमाप्नोतिसखमक्षयामश्रुदः । तिलप्रदःप्रजामिष्टादीपदयच्छरुत्तमम् ॥ २२९ ॥

वारिदस्तृप्तिमादि ॥ २२९ ॥ वापीकूपादिभिर्वा'रिद'स्तृप्तिमाप्नोतित*थान्नदोऽक्षया'षखमाप्नोति* तिलप्रद
इष्टा'प्रजामाप्नोति*दीपद'उत्तम'चक्षुराप्नोतीति ॥ २ ॥ ० ॥ २२९ ॥

भूमिदोभूमिमाप्नोतिदीर्घमायुश्चिरण्यदः । गृहदोऽग्राणिवे श्मानिरूपप्रदोरूपमुत्तमम् ॥ २३०

भूमिदस्तृप्तिमादि ॥ २३० ॥ स्रष्टार्या'य' ॥ २३० ॥

वासोदश्चन्द्रसालोक्यमखिसालोक्यमश्रुदः । अननुदःश्रिय'पुष्टा'गोदोब्रध्नसपिष्टपम् ॥ २३१

वासोदस्तृप्तिमादि ॥ २३१ ॥ ब्रध्नस'सूय'स'पिष्टप'स्थान' ॥ २३१ ॥

यानशयगप्रदोभार्यामैश्वर्यमभयप्रदः । धान्यदःशाश्वत'सौख्य'ब्रह्मदोब्रह्मसाष्टिताम् ॥ २३२

यानशयगितादि ॥ २३२ ॥ नौकादोलादियान' * खट्वादिशय'श्रयोद'दातिसभाय'ग्रामा*प्रोती'गवर्जते
१ ॥ ब्रह्मदोवेदसग्राधपनेनदाता*ब्रह्मसाष्टिता'ब्रह्मणः*सलोकतामाप्नोतीति ॥ २ ॥ ० ॥ २३२ ॥

सर्वेषामेवदानानांब्रह्मदानंविशिष्यते । वार्य'अन्न'गोमहीवास'कृत्तलका'नसर्पिषाम् ॥ २३३

सर्वेषामितादि ॥ २३३ ॥ वार्य'अन्नादीनां'सर्वेषां * दानानां'दानेभोग्रह्य * दानमेवविशिष्यते
॥ १ ॥ ० ॥ २३३ ॥

येनयेनतुभावेनयद्यद्दानं प्रयच्छति । तत्तत्तेनैवभावेन प्राप्नोतिप्रतिपूजितः ॥ २३४ ॥

ये ने तयादि ॥ २१४ ॥ प्रतिश्रुतः परत्र फलदेन * प्रतिपुनः सत्कृतः * ॥ २१४ ॥

योऽर्चितं प्रतिगृह्णाति ददातुर्चितमेव च । तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकञ्च विपर्यये ॥ २१५ ॥

योऽर्चितमित्यादि ॥ २१५ ॥ विपर्यये इत्यनेन चितं वस्तुयो * ददाति यश्च गृह्णाति * तावुभौ नरकं गच्छतः ॥ १ ॥ ॥ २१५ ॥ ० ॥

न विस्मये ततपसावदे दिष्टाचनानृतम । नात्तो परपवदे द्विप्राप्तदत्त्वापरिकीर्तयेत् ॥ २१६ ॥

न विस्मये तेत्यादि ॥ २१६ ॥ अनेन तपसे दं किं स्यादिति चेन्न * न विस्मये तेत्यादि * कृत्वा चनमित्यावाकां * वदेदार्त्तः पीडितोऽपि विपन्नपवदेत्यादि ॥ १ ॥ दत्त्वायश्च किं शिन्वतत्कदाचन * परिसर्वतः कीर्तयेत् ॥ २ ॥ ॥ २१६ ॥

यश्चोऽनृते न चरति तपः चरति विस्मयात् । आयुर्विप्रापवादे न दानञ्च परिकीर्तनात् ॥ २१७ ॥

एषां फलमाह यश्च इत्यादि ॥ २१७ ॥ विस्मयात्तपः चरति * यश्चोऽमिथोक्ता चरति * विप्रापवादेनायुः चरति चावते * परि कीर्तनादानं चरति ॥ १ ॥ ॥ २१७ ॥ ० ॥

धर्मं शनैः सञ्चिनुयाद्वल्लभीकमिव पुत्तिकाः । परलोके सहायार्थं सत्त्वभूतान्यपीडयन् ॥ २१८ ॥

धर्मं शनैरित्यादि ॥ २१८ ॥ यथा पुत्तिकावल्लभीक * कृत्वा कीटाः शनैर्धीरंधीवं बाल्लभीकं सञ्चिन्वन्ति ॥ १ ॥ तथा विद्वान्मृतको हि जः परलोकसहायार्थं शनैर्धर्मं सर्वाण्यपि भूतान्यपीडयन् सञ्चिनुयात् ॥ २ ॥ ॥ २१८ ॥

नामुत्र हि सहायार्थं पितामाता च तिष्ठतः । न पुत्रदारं न ज्ञातिर्धर्मं तिष्ठति केवलः ॥ २१९ ॥

नाह्वहीत्यादि ॥ २१९ ॥ हि यस्मादह्वपरलोके सहायार्थं पितामाता च तौ न तिष्ठतः ॥ १ ॥ न पुत्रयदाग्राससहगाभायां तिष्ठति न ज्ञातिस्तिष्ठति * केवल एको धर्मस्तिष्ठति * तस्माच्छूनं धर्मं चिनुयात् ॥ २ ॥ विष्णुसंहिताया उक्तं हि * दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणं श्वान्धनान् । धर्मं कं सहायार्थं वरयधुं सदानराः ॥ १ ॥ अतोऽपि वाञ्छवः शक्नोतां नृगन्तुं नरं नृतम् । जायावर्जं हि सर्वस्य यामाः पन्थानि रुधते । धर्म एकोऽनुयात्येनं यत्कचन गामिनं नृसारं नृलोकेऽस्मिन् धर्मं कुरुतमाचिरम् । इति ॥ ५ ॥ पराशरेणाग्राह्यं यथा * अतो भर्तारि यानां रीं ब्रह्मचर्यां वावस्थिता । सा नृतालभते स्वर्गं यथाते ब्रह्मचारिणः ॥ ६ ॥ तिस्रः कीटाः ईकोटी च यानि लोमानि मानवे । तावत्कालं वसेत्स्वर्गं भर्तारि यावत्कुरुति ॥ ७ ॥ बाल्लभीकस्य यावत्कालं विलासयति

मन्त्रात् । एवमवृत्ताभिसारं ते नैव सह मोदते ॥ इति ॥ ८ ॥ अथ गच्छतीत्युच्यते : *सहार्थं पसादये' च *ते न
सहमरणमवमरण* धेति हयं ख्यापितं ॥ ८ ॥ • २३८ ॥

एकः प्रजायते अन्तरे कएव प्रलीयते । एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेकएव च दुष्कृतम् ॥ २४० ॥

एकइत्यादि ॥ • ॥ २४० ॥ अन्तरेकएव प्रजायते पञ्च भूत*पदाते पसादेकएव*प्रलीयते विधत्ते ॥ १ ॥

स एकएव वक्तव्यं *मदभुङ्क्ते इच्छुः तत्फलं कए*वावभुङ्क्ते न त्वपरः ॥ २ • ॥ २४० ॥ • ॥

अतः शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं चिती । विमुखावाग्धवायान्तिधर्मस्तमनुगच्छति ॥ २४१ ॥

अतमित्यादि ॥ २४१ ॥ जनस्य अतः शरीरं *वाग्धवाः काष्ठलोष्टादि*समं चितावुत्सृज्य *धर्माविच्छेदाः
मन्तोऽहं यान्ति ॥ धर्मश्चैकस्तमवयाति ॥ १ ॥ • ॥ २४१ ॥ • ॥ १ ॥

तस्माद्भर्मसहायार्थं नित्यं सच्चिनुयाच्छनैः । धर्मैश्च सहाये न तमस्तरति दुस्तरम् ॥ २४२ ॥

तस्मादित्यादि ॥ २४२ ॥ तस्मादने पां परल*सहगमनाभावाद्भर्मैव* सहगमनात्तलसहायार्थं नित्यं धर्मै
मनैः सच्चिनुयात् ॥ १ ॥ सच्चिनुयाद्भर्मैश्च सहाये नैकै न*दुस्तरं तमस्तरति ॥ २ ॥ • ॥ २४२ ॥ • ॥

धर्मः प्रधानं पुरुषं तपसा हतकिल्बिषम् । परं लोकं नयत प्राशुभास्वन्तं खशरीरिणम् ॥ २४३ ॥

धर्मइत्यादि ॥ २४३ ॥ तपसा हतकिल्बिषं *पुरुषं खशरीरिणं * अतमाकाशस्थमाति * वाहिकशरीरि
णं भास्वन्तं ॥ १ ॥ धर्मै एव प्रधानं परं लोकं *खगं भूत*स्थानं *माशुनयति न त्वनयः ॥ २ ॥ • ॥ २४३ ॥ • ॥

उत्तमैरुत्तमैर्नित्यं सन्ध्यानाचरेत्सह । निनीषुः कुलमुत्कषमधमानधर्मांस्तज्जेत् ॥ २४४ ॥

उत्तमैरित्यादि ॥ २४४ ॥ पुरुषः स्वर्गकुल*मपततीत्पादनवीजं* भूतकषं निनीषुर्नित्यं ॥ १ ॥ उत्तमै
रुत्तमैः कुलैः *सहयौनादीन् सन्ध्यानां* पुत्रकन्यादिविवाहा*नाचरेत्तदधमानधर्मांस्तज्जेत् ॥ २ ॥ नवधा हि
कुललक्षणं कृतं * माचारो विनयो विद्या*प्रतिष्ठा तीर्थ दर्शनं *निष्ठा (वृत्तिस्तपोदानं) *नवधा कुलक्षणम् ॥ १ ॥ यद्यै
तानि नवलक्षणा निरुन्ति *तस्यै कुलसत्कृतं सर्व एव हि * वर्णाः स्वै स्वै वर्णं पृथक् तया विधी * कुले जाताः कुलीना एवाहं
सन्ताः ॥ ४ ॥ तं कुलीनाय पितृस्वकुलसं *स्थापनार्थं स्वयमपि * नवधा कुललक्षणा निनीषुः ॥ १ ॥ विना
विनयानां चारादीनि स्वस्व*कुलधर्मश्रुतिते न * यथा यथा चारादिभ्यो * ह्यसन्ति तथा तथा च * स्वकुलं ह्यसतीति ॥ १ ॥
तथा चारविनयविद्या स्वजाति*वृत्तिसन्ध्यापासनादितपांसी*तमे तानि पक्षपिरुम्यूर्णकुल*लक्षणानि येषां येषां
महर्षयः ॥ १ ॥ जीनकुलजातापि नै *दाचारविनयविद्या*स्वजातिवृत्तिसन्ध्यापासनादि *तपोभिर्बुक्तेः स्वकुलोत्

कर्षं चत्पाद्यन् जलवान् स्यात् ॥ ८ ॥ तत्फलजातः कुलीनः * सगजत्वः कुलीनः सोपि * स्रक्कराद्यर्थं पञ्च * लक्षणा
नापि कर्षा * दनायातस्य कुलं भ्रमते ॥ ९ ॥ • ॥ २४३ ॥ • ॥

उत्तमानुत्तमान्गच्छन्हीनान्हीनां बर्जयन् । ब्राह्मणः श्रेष्ठतामेति प्रतयाये न शूद्रताम् ॥ २४४ ॥

उत्तमानित्यादि ॥ २४४ ॥ प्रतयायेनातिनीचे न सम्बन्धा * ब्राह्मणः श्रेष्ठयोर्व्याः * शूद्रतामेति मध्यामेन
सम्बन्धा * सत्यं याच्छेष्टं नूनत्वं वा ॥ १ ॥ • ॥ २४५ ॥

दृढकारीमृदुर्दान्तः कूराचारैरसं वसन् । अहिंसोदमदानाभां जयेत् खगं तथा व्रतः ॥ २४६ ॥

दृढकारीत्यादि ॥ २४६ ॥ धीयत् करोति तद्दार्ढ्यं न करोति * न कदापि विलितं स्यात् * स दृढकारीवोचते ॥ १ ॥
स्नातकोदृढकारी सन् * मृदुर्दान्तश्च सन् कूराचारैः सह * न सं वसन् अहिंसुः स्यात् ॥ १ ॥ तथा व्रतः सन् दमदानाभां
जयेत् * लोकं स्नातको जयेत् ॥ २ ॥ • ॥ २४६ ॥

एधोदकं मूलफलमन्नमभुज्यतश्च यत् । सम्बतः प्रतिगृह्णीयान्मधुयाभयदक्षिणाम् ॥ २४७ ॥

एधोदकमित्यादि ॥ २४७ ॥ अर्धोदकं नोद्विजस्याम * मेवाददीताया दिवा * कृतात्मा समानं तदेवाभुजादत *
स्वेनैवायाचितैर्यैः स्वयमभि * वस्त्रीभूयदावभुज्यतम् ॥ १ ॥ तेषां सर्वे भो एधोदकादिकं * प्रतिगृह्णीयादयमभु *
अभयदक्षिणामपि * सम्बतः शूद्रादिभ्यः प्रतिगृह्णीयात् ॥ २ ॥ • ॥ २४७ ॥ •

आहूताभुज्यतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् । मेने प्रजापतिग्राह्यामपि दुष्कृतकर्मणः ॥ २४८ ॥

आहूतमित्यादि ॥ २४८ ॥ स्वेनाप्रचोदितां * भिक्षां देहीतीव प्रेरणायै च * रहितां भिक्षां दातुमभि *
हस्तैः भोग्यं पुरस्तादपेत्वा हतां दातुं * अहूतामपि दुष्कृतकर्मणः पाप्मिण्युज्यताम् ॥ १ ॥ प्रतिग्राह्यां प्रजापतिप्र *
क्षामेने * तस्मात्तत्र दीयतास्ति ॥ २ ॥ • ॥ २४८ ॥ • ॥

नाश्रुन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्चच । न च हवामहतरमिदं यक्ष्णामभ्रवमनाते ॥ २४९ ॥

ईदृशमिच्छाप्रत्याख्यानं दोषा * नाहनाश्रुन्तीत्यादि ॥ १ ॥ • ॥ • ॥ यस्तामप्रचोदितामेव * पुत्रस्तादाहता
मभुज्यतां * भिक्षामभ्रवमनाते ॥ १ ॥ तस्मात्तु दशपक्षेति पक्षः * दशवर्षाणि पितरो नाश्रुन्ति पक्षदशवर्षाणि मिदं
हवामावहति ॥ २ ॥ • ॥ २ ॥ • ॥ २४९ ॥ • ॥

शय्यांगृहान्कुशान्गन्धानपः पुष्पं मणीन् दधिधानामत्स्रान्पयोमांसं शाकं चैव न निगृहेत् ॥ २५० ॥

शय्यामित्यादि ॥ २५० ॥ गन्धान् पुष्पान् च न निगृह्येत् कर्षादो * नोपोजलमसृष्टं जातिभिर * स्मृतं तथा पुष्प
मसृष्टं सृष्टं ॥ १ ॥ धानाभ्युपयामां ममत्स्रान् * प्रणुदे संप्रतयाच्यते ॥ १ ॥ • ॥ २५० ॥

गुरुभूतयां शोऽहिर्घ्नश्चिंषन् देवतातिथीन् । सर्वतः प्रतिगृहीयाच्चतुष्टयेऽस्वयंततः ॥ २५१ ॥

गुरुभूतयादि ॥ २५१ ॥ मातापित्रादीन् गुरुन् पुत्रदारादीन् * भनयान् भरणायान् क्षुधाहरान् क्षमातुष्व
त्तु * मिच्छन् देवतातिथीन् चिंषन् * धाम् दिजः ॥ १ ॥ सर्वतः प्रतिगृहीयात् * स्वयन्तुते न प्रतिगृहीते नार्थं न * नवपि
दितो जघर्षः ॥ २ ॥ ० ॥ २५१ ॥ ०

गुरुष्वत्वभ्रतीतेषु बिनावातैर्गृहीवसन् । आत्मनो वृत्तिमन् विच्छन् गृहीयात् साधुतः सदा ॥ २५२ ॥

गुरुष्वत्तादि ॥ २५२ ॥ गुरुषु मातापित्रादि * भ्रतीतेषु वृत्तं पु * जीवत्स्वार्थं शुं कृमि * मीमादिभिर्विना
पृथक् गृहीवसन् ॥ १ ॥ आत्मनो वृत्तिमन् विच्छन् * साधुतः सदा गृहीयात् * कृत्व साधुजनादिति ॥ २ ॥ ० ॥ २५२ ॥ ०

आर्द्धिः कः कुलमितश्च गोपालो दासनापितौ । एते शूद्रेषु भोजान्नायश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २५३ ॥

आर्द्धिः कः इत्यादि ॥ २५३ ॥ अथ स्वामिनो विलं यः * तद्व्यागसासाङ्गं भाग * गृह्णाति सकलं कथाक्षिकृत्तः
१ ॥ कुलमितश्च कुल * जातानां मिलं दध्यादि * दाता योगोपालो दास * नापितौ च कुलमित् ॥ २ ॥ इत्यस्य
दासकर्मणः * दासीनापितयश्च * जानां चौरकर्मकारी ॥ ३ ॥ एते शूद्राः शूद्रेषु भोजान्नाय * भोजामन्त्रं ये
स्ते नवधेयामिति * एतान् शूद्रेषु भोजये * कृत्वा धामन्त्रं भुञ्जीत ॥ ४ ॥ यथात्मानं निवेदयेदिति * शूद्रात्मा
न यथार्थं * स्वामवस्थां आपये तस्य शूद्रो * भोजान्नाय स्तु भोजयेत् ॥ ५ ॥ ० ॥ २५३ ॥ ०

यादृशोऽहम्भवेदात्मा यादृशश्चिकीर्षितम् । यथाचोपचरेदेनं तथात्मानं निवेदयेत् ॥ २५४ ॥

निवेदनप्रकारः * माह यादृशोऽसौ तादि ॥ २५४ ॥ यः शूद्रो भोजनार्थं नित्यं परिचर्य भोक्तुमिच्छति * स्वस्वमेव
स्वमात्मानं निवेदयेत् १ ॥ तदयथा तस्य यादृशः स्वभावो * यादृशं कर्तुमिच्छति * यथाचैतन्महत्त्वाभावात्
तत्र सन्तपाचरेत् सेवेत तत्समं यथार्थं आपयेत् ॥ २ ॥ ० ॥ २५४ ॥ ०

योऽनया सत्तमात्मानमनया सत्समाधत्ते । स पापकृत्तमोलोके स्तेनश्चात्मापहारकः ॥ २५५ ॥

अनया आपने दीपः * माह योऽनया सत्तमात्मानं * स पापकृत्तमोलोके स्तेनश्चात्मापहारकः
ते स * पापकृत्तमोलोके स्यात् * यतश्चात्मापहारकः स्तेन इत्यर्थः ॥ १ ॥ ० ॥ २५५ ॥ ०

वाच्यार्थानियताः सर्व्वे वाङ्मूलावाग्निः सृता । तां तु यः स्तेनयेद्वाचं स सर्व्वं क्लृप्तकरो ॥ २५६ ॥

कथादिनात्माह वाच्यार्था इत्यादि ॥ २५६ ॥ सर्व्वेऽर्थो वस्तुष्वलोकानां वाच्यं नियताः सर्व्वे वाच्यार्था वाङ्मूला
* सर्व्वे वाच्यार्था वाग्निः सृता ॥ १ ॥ तां वाचं यः स्तेनयेत् स्तेनं कृत्वा तम् * नरसर्व्वं क्लृप्तकरो स्यात् * लोकं
ततः पापकृत्तमः स्यात् ॥ २ ॥ ० ॥ २५६ ॥ ०

महर्षिपितृद वानांगत्वान्दण्ययाविधि । पुत्रे सर्वसमासजवसे न्माधस्थमाश्रितः ॥ २५७ ॥

महर्षी तयादि ॥ ० ॥ २५० ॥ ० ॥ ब्राह्मणस्त्राधनये नमहर्षीणा * मानुषान्नितायादिनापिदृणा * मानुषाग्निहोतादिनादे वाना * मानुषां यथाविधिगत्वा ॥ १ ॥ पुत्रे सर्वमर्थं जातं समासजसमागासक्तं न्माधस्थान् * नमहर्षी नवनवासी * तत्रैवं भूत्वा नृके वसेत् ॥ २ ॥ ० ॥ २५० ॥ ० ॥

एकाकीचिन्तय चित्तप्रविविक्ते हितमात्सलः । एकाकीचिन्तयानोहिपरं श्रेयोऽधिगच्छति ॥ २५८ ॥

एकाकी तयादि ॥ ० ॥ २५८ ॥ आत्मनो हितं पारलौकिकं नानात् * श्रेयं सर्वं स्पष्टमिति । १ । ० । २५८ । ० ॥ एषोदितागृहस्थसप्तवृत्तिर्विप्रसप्रशाश्वनी । स्नातकव्रतकल्पसत्त्ववृद्धिकरः शुभः ॥ २५९ ॥

एषोदिते तयादि । २५९ । गृहस्थसंप्रायेण विप्रसंप्र * सङ्गः तत्त्वविद्यादेश * याश्वतीचित्रे षोदितागृहस्थक * व्रतकल्प * सप्तवृत्तिः ॥ १ । ० ॥ २५९ । ० ॥

अनेन विप्रो वृत्तिं नवत्यन वे दशास्त्रवित् । व्रतपेतकल्मषो नित्यं ब्रह्मलोके महीयते ॥ २६० ॥

अनेने तयादिशोकः स्पष्टार्थः । २६० । ० ॥

॥ * ॥ * ॥ इतिमानवे धर्मशास्त्रे * भृगुप्रोक्तायां संहितायां * चतुर्थ्याध्यायः ॥ * ॥ ४ ॥ * ॥

इतिमानवे धर्मशास्त्रे * भृगुप्रोक्तायां संहितायां * वैदिकसङ्गधरं ण
कतायां प्रमाद * भस्मना चतुर्थ्याध्याय प्रमादभस्मिनी ॥ * ॥ * ॥ * ॥

यथोद्दिष्टमर्गं * भक्ष्यावच्छेदकं वक्तव्यं * तत्र ऋषीणां प्रशमाह ।

श्रुत्वैतान्दृष्टव्यो धर्मान् स्नातकस्यथोदितान् । इदमूर्चमहात्मानमनलप्रभवं भृगुम् ॥ १ ॥

श्रुत्वा तानिति । १ । अनलप्रभवं भृगु * मिति प्रभवः प्रभावो न तज्जन्मादाप्रकाशो वायव्य * हिमवता * गङ्गाप्रभव
तीतयादि । १ । ० । १ । ०

एवं यथोक्तं विप्राणां स्वधर्ममनुतिष्ठताम् । कथं सत्तुः प्रभवति वे दशास्त्रविदां प्रभो ॥ २ ॥

एवमितयादि ॥ २ ॥ सत्तुः प्रभवति मारणाय शक्ती * भवतीति नाशप्रकाशः प्रभवः । १ । १ । ० । २ । तत्रोत्तरमाह ।

सतानुवाचधर्मात्मानहर्षीन्मानवोभृगुः । श्रुयतां ये न दोषेण मृतुर्विप्रान्जिघांसति ॥ ३ ॥

सनानितादि । ३ । ० । मानवोभनोरपत्तः । १ । ० । १ । ० ॥

अनभ्यासे न वेदानामाचारस्य चर्जनात् । आलस्यादन्नदोषाच्च मृतुर्विप्रान्जिघांसति ॥ ४ ॥

अनभ्यासे नेतीति ॥ ४ ॥ वेदानामनभ्यासेन चाचारस्य चर्जनाच्च आलस्याच्चान्नदोषाच्च मृतुर्विप्रान्जिघांसति ॥ १ ॥ ४ ॥ तत्राद्यास्तयः स्फुटार्थाः अन्नदोषास्त्ववदति लशुनमित्यादिश्लोकी ॥ १ ॥ ० ॥ ५ ॥ ०

लशुनं गृह्यन् चैव पलाण्डुं करकाणि च । अभक्ष्याणि द्विजातीनाममेधप्रभवाणि च ॥ ५ ॥

चकाराल्लशुनादिगम्यरसानि द्रव्याणि वर्ज्यानां क्तानि विष्णुना भायश्चित्तविधानेन तानि चैवानितदयथा ॥ २ ॥ लशुनं पलाण्डुं चैव नैतदगम्यविद्धराह ग्रामाक्कुटवानर गोमांसमक्षणेन च चान्द्रायणं उच्यते इति । करकाणि वृक्षाकणा कानीति कश्चित्त्वर्षोपलक्षितानि ॥ ५ ॥

लोहितान् वृक्षनिर्यासान् च न प्रभवांस्तथा । शोलुंगवश्च पेयूपप्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ६ ॥

लोहितानितादि । ६ । वृक्षनिर्यासान् स्वतीवृक्षानिर्गतान् स्वरसविशेषान् वृक्षस्य व्रश्चनाच्छेदात्प्रभवन्ति ये निर्यासास्तान् रक्तवर्णान् । १ । शोलुंगं पेयात्कफलं गवोपेयूपसदृशं सूतायागोक्षीरपेयुपं १ । ० । ६ ।

वृथाकृत्वरसं यावंपायसा पूपमेव च । अनुपाकृतमांसानि देवान्नानि हवीषि च ॥ ७ ॥

अनिर्दृश्यागोक्षीरमौष्ट्रमैकशफंतथा । आविकंसन्धिनीक्षीरं विवत्सायाद्यगोपयः ॥ ८ ॥

आरण्यप्रानाञ्च सर्वेषां मृगाणां माहिषं विना स्त्रीक्षीरश्चैव वज्रानि सर्वशुक्तानि चैव हि ॥ ९ ॥

इति तत्राद्यस्तयः श्लोकाः ॥ ७ । ८ । ९ । ० । इति तदेव तापि बृहन् नाहं न्तियेतेतु इत्याकसरास्तिलतण्डुलाः पङ्काः ॥ १ । कातयायनेनीक्तं यथा तिलतण्डुलसंपङ्कः शरः सोऽभिधीयते इति । २ । संधावीगोष्ठमचूर्णं दुग्धाघृतयुद्धं मिश्रपङ्कः पायसः क्षीरेण पङ्कः मस्य यदुच्यते परमाक्षमिति ॥ २ ॥ अपूपं वटकमेतानि वृथा मन्त्रेण परमाः प्रोक्षणं मृगाकरणञ्चते ॥ ४ ॥ तदुपाकरणं हीनमक्षं पशुमांसानि वज्रानि देवान्नानि देवतार्थं क्तानि प्राग्देवेभ्योदानादेवं हवीषि च प्राग्योमात् ॥ ५ ॥ ० ॥ ७ ॥ ० ॥ अनिर्दृश्यागोः सूतायागोर्महिषाप्रजायाश्च दशाहाभ्यन्तरे क्षीरं वज्राच्छक्तं यमेन ॥ १ ॥ अनिर्दृशाद्यगोक्षीरमाजं माहिषमेव च इति । तत्र गवोपेयूपसः पाने प्रायश्चित्तविशेषात्पृथगुक्तः ॥ २ ॥ सदैरीष्ट्रमैकशफमश्वखरादीनां क्षीरं माविकक्षीरं वज्रं ॥ १ ॥ सन्धिनीक्षीरं वज्रं सन्ध्यातिं यावद्विनं यमते

त*हिने तस्याः क्षीरं वज्रं *विवत्सायाश्च गोः पयोवर्जनीयं ॥ २ । ० ॥ ७ ॥ ० ॥ आरण्यानां सर्वपाङ्गम* जा
तीनां क्षीरं वज्रं *विनामाहिष*क्षीरमारणामहिषी*क्षीरं पेयमिति श्रेयं ॥ १॥ स्त्रीलोकानां क्षीरं *हिणावज्रं*
सर्वाणि च यत्नानि या*नानि मूजातिद्रवाणि*काले जातामू रसानि ॥ २ तानि चेतानि हया *कसरादीनि भक्ष
णार्थं *हिजैर्वर्जानि भवन्ति ॥ २ ॥ ० ॥ ६ ॥ ० ॥

दधिभक्षश्च शुक्तेषु सत्त्वोदधिसम्भवम् । यानि चैवाभिषूयन्ते पुष्पमूलफलेः शुभैः ॥ १० ॥

शुक्तेषु प*वादमाह*दधिभक्षश्चेति आदि ॥ १ ॥ शुक्तेषु मधोदधिमद्यं भवति* दधिसम्बद्धं सर्वं तत्रा
मोक्षा*मस्तु प्रतिकं भक्ष्यम् ॥ २ ॥ शुभैः पुष्पमूलफलैर्यानि चाभि*षूयन्ते सन्धीरन्ते काले * जातान्नाम
वारिष्ठ*प्रभृतीनि यत्नानि च*स्तानि भक्ष्याणि भवन्ति ॥ ३ ॥ ० ॥ १० ॥ ० ॥

कृष्यादानं शकुनीन् सर्वान् स्याद्यग्रमनिवासिनः । अनिर्दिष्टां चैकशफांष्टिष्टिभश्च विवर्जयेत् ॥ ११ ॥

कृष्यादानं इत्यादि ॥ ११ ॥ मांसादानं शकुनीन् शनिभ्रादीन्*यामनिवासिनः सर्वान् * शकुनीन् ह्यपा
रावतचरटाकादीन्*भक्ष्यणार्थं विवर्जयेत् ॥ १॥ यै चैकशफायज्ञे निर्दिष्टास्ते भोगे*नानेकशफान् खरादीन्
भक्ष्यणार्थं विवर्जये*दुष्टाश्चोयज्ञे निर्दिष्टौ*तयोर्म*संभक्षयेत् ॥ २॥ शुतिहुष्ट्र*वाडवमाभेनेति*ष्टिष्टि
भक्ष्यपक्षिभेदं*भक्ष्यणार्थं विवर्जयेत् ॥ २ ॥ ११ ॥ ० ॥

कलविङ्कश्लवहंसचक्राङ्गग्रामकुक्कुटम् । सारसरङ्ग, वालश्च दातृहंशुकसारिके ॥ १२ ॥

कलविङ्कमित्यादि ॥ १२ ॥ कलविङ्कीहरिद्राभमस्तक*ष्टकभेदी*नयामवासीतेनेह * दृश्यतः सगोमं या
पक्षीन*भेकः पक्षिप्रकरणात् ॥ १ ॥ चक्राङ्ग*कृवाकः पक्षी*शकुनीन् यामनिवासिनः * सर्वाणि च*काग्रामाङ्क
कुटसावर्जने*सिद्धे सति ॥ १ ॥ पुनर्पामङ्ककुटमिति*तद्वर्जनवचनं प्रायश्चित्तभेद*क्षापनार्थं न पुन*सारणाङ्क
ङ्ककुटविधायि ॥ २ ॥ यामाङ्ककुटवर्जने*नारणाङ्कसम्भत्वात्*सिद्धेरङ्ग, वालः पक्षिविषयः । दातृ*होदातृक
इत्याद्यो*लोके शुक्सारिके प्रसिद्धे ॥ २ ॥ १२ ॥ ० ॥

प्रतुदानं जालपादांशकोयष्टिं नखविष्किरान् निमज्जतश्च मत्सरादान् सौनवं श्लुग्मेव च ॥ १३ ॥

प्रतुदानं इत्यादि ॥ १३ ॥ प्रतुदं चाहायुर्बद्धे कला*यतपक्षादिपक्षिणां । १ । भक्ष्यन्तो नावतगोक्त* विक्षो
र्याविष्किरा*वप्रतुदाप्रतुदास्तथा ॥ २ ॥ यतपक्षाङ्गराजकोयष्टिजोवजीवकाः । कैरातः कोकिलोत्तूङ्गा
यापुत्रः प्रियावजः ॥ ३ ॥ लट्टालट्टपक्षीरभ्रवटहाहिण्डमागकः । जटौदुन्दु, भिवास्कारलोहृष्ट कलिङ्गकाः
४ ॥ कपोतयकसारङ्गा*रण्टीकृष्णयष्टिकाः । शारिका कलविङ्क*चटको*स्कारचूडकाः ॥ ५ ॥ मारावतः पात

विक्रयताः प्रवृत्तिर्जाः ॥ इति । जालपादान् जालाकारपादान् शरारिणम्तीन*कोयटिः पृष्ठे पूतोपायविषे प
दापार्यं पुनरुक्तं ॥ ६ ॥ नखविष्कि रानिति*विकीर्यामन्नन्तीभि*विष्किराहिधालावादा*वर्तिकाद*श्रीकृष्णायु
वेदे ॥ ७ ॥ लावोवन्ती रकथैववातीकः सकपिञ्जतः । चकोरयोपचक्रयककुभोरक्तवर्तकः ॥ ८ ॥ लावादा
विष्किराहते वक्षन्ते वर्तिकादयः । वर्तकोर्वर्तिकावैववही तित्तिरिक्तकटौ ॥ ९ ॥ कङ्कशरपदेन्यमगोन
हृगिरिवर्तिकाः । क्रकरोऽवकरथैवशरडा*तिविष्किराः ॥ इति ॥ ते पुन्यं चनखैर्विकीर्य*भक्षयन्तिनते भक्ष्या*
यं पक्षिणोजले निमज्जन्तो मत्स्यान्*वहीत्वा स्वादन्ति तां य*विवर्जयेदित्यनेनान्वयः कायः ॥ ११ ॥ सौनमिति
सूत्रादुत्स्थानं तत्*यं हन्ति तन्मांसं यच्च*वल्लूरुष्कं मांसं त*द्विवर्जयेदित्योजः ॥ १२ ॥ ० ॥ १२ ॥ ० ॥
वक्ष्यैववलाकाश्चकाकोलं खञ्जरीटकम् । मत्स्यादान् विडुराहान्*मत्स्याने वचसर्वं शः ॥ १४ ॥

वक्ष्यैवेत्यादि ॥ १४ ॥ वक्ष्यैकाद्वक्ष्यैकाकोलोद्गीर्ण*काकोलं मत्स्यादान् पक्षिणां*विडुराहान् मत्स्याने
वर्तमानं*भक्षणाय*विवर्जयेत् ॥ १॥ ० ॥ १४ ॥

योयस्य मांसं सन्नाति सतन्मांसादुच्यते । मत्स्यादः सर्वं मांसादस्तस्यान् मत्स्यान् विवर्जयेत् ॥ १५ ॥

कथं न्यासात् सर्वं गो*विवर्जयेदित्यत आचार्यो य*सोऽपि तादृशी कथय ॥ १॥ ० ॥ १५ ॥ यस्यामांसं यो
यानि स*तन्मांसादुच्यते*यथाश्वमांसमम्लिसखलु*श्वमादः कोलमन्ति यः*सकोलादइत्येवमादिः ॥ १ ॥
यो मत्स्यामांसमन्ति*मत्स्यादः सर्वं मांसादः मात्सर्वं*सोऽपि मांसं मत्स्यान् ति ॥ २ ॥ तत्सर्वं मांसाद
मत्स्यादः सर्वं मांसादः स्यात्*तस्मात् मत्स्यान् अक्षणां विवर्जयेत् ॥ २ ॥ ० ॥ १५ ॥

पाठीनरोहितावादौ नित्यं कौहवाक्ययोः । राजीवाः सिंहतुण्डाश्च शल्काश्चैव सर्वं शः ॥ १६ ॥

तत्सर्वं मत्स्यावर्जने त्वपवाद*माहपाठीनेत्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १६ ॥ यतोऽहवाक्ययोनि युक्तो*पाठीन
रोहितो मत्स्यो न स्यात्*ननु प्रेरणादा ॥ १ ॥ राजीवाः शल्कामत्स्याः*सिंहतुण्डाः सप्तर्जा*मत्स्याविशेषाः
शल्काः शल्कयुक्ताः*ये कवयो मत्स्या*भेदमत्स्यादयः ॥ २ ॥ सर्वं मांसादवाक्यो रनान्वयः*नियुक्तस्तस्मा
दादा*नविवर्जनीया भवन्ति ॥ १ ॥ एतेनैतदुक्तं पाठीनवर्ज*सर्वं निःशल्काद्गुर*शृङ्गीवर्गीपक्ष्यादा*
मत्स्याः पृष्ठे वदेया*नशरतीनमन्त्या ॥ ४ ॥ ० ॥ १६ ॥

न भक्षयेदकचरान्नातां शम्भुगहिजान् । भक्ष्ये षुपिसमुद्दिशान् सर्वान् पक्ष्यन्त्यां तथा ॥ १७ ॥

न भक्षयेदित्यादि ॥ १७ ॥ भक्ष्ये षुपिसमुद्दिशान्*नैकचरानेकएव स्वभावतः*शरन्तीनां कचराजाला*यं श्व
द्विजा भवन्ति ॥ १ ॥ अज्ञाता*यं श्वगहिजा*न*भक्ष्ये तत्सर्वं*पक्ष्यन्त्यां नखान्तरानरादीन्*नहिजोमद्य

येदिति ॥ २ ॥ एतद्विद्वान् प्रमादी*वाचष्टे एकचरान् सर्पादीनि नित * तदसाधुअज्ञातां*तिचकारवै यथा
पक्षेः ॥ ३ ॥ ० ॥ १० ॥ ० ॥

श्वाविधं शलुकं गोधां खड्गकूर्मशशांस्तथा । भक्षान् पञ्चनखेष्वाहुरनुष्टुप्चैकतोदतः ॥ १८ ॥

पञ्चनखवर्जनेऽप*वादमाहश्वाविधमिति ॥ १ ॥ ० ॥ १८ ॥ ० ॥ शलुकीद्विविधः दोषः शलुकः*क्षुद्रशलु-
क*नख * यः श्वानं शलुकीराविधातिसंखावित् ॥ १ ॥ पञ्चनखेषु मध्ये चैतान्*पञ्चपञ्चनखान् भक्षानाङ्करे क-
हत एकपङ्क्तिदन्तान्*सर्वावष्टवज्रं*ह्याग*मेघादीन् भक्षानाङ्कः ॥ २ ॥ ० ॥ १८ ॥ ० ॥

छत्राकं विडूराहलसुनं ग्रामकुक्कुटम् । पलाण्डुगृञ्जनैर्वमतप्राजं ग्धापते द्विजः ॥ १९ ॥
अमतप्राजं निषड्जं ग्धापते चरेत् । यतिचान्द्रायणं वापिशे घे घूपवसेदहः ॥ २० ॥

छत्राकमितादि ॥ १९ ॥ उक्तेषु मध्येषु मध्ये*छत्राकादीनिषट्मतप्राजं*जग्धाद्विजः पतेदहः ॥ १९ ॥ अम-
तप्राजं निषट्कादीनिषट्*जग्धासान्तं मनयति*वान्द्रायणात्तरं चरेत् ॥ १ ॥ शेषेषु मध्येषु*मत्प्राजं वा-
युक्तेषु च*रे कषपवसेदिति ॥ २ ॥ ० ॥ २० ॥ ० ॥

संवत्सरस्यैकमपि चरेत् कुक्कुटं द्विजोत्तमः । अज्ञातभुक्तिशूद्रार्थं जातस्य तु विशेषतः ॥ २१ ॥

संवत्सरस्यैकमपि चरेत् ॥ २१ ॥ द्विजोत्तमो ब्राह्मण एव विशेषेण*शोक्तत्वाच्च द्विजमात्र * मज्ञातभुक्तशूद्रार्थं
*विशेषेण प्रतो ज्ञातस्य भुक्तस्यार्थे ॥ १ ॥ ० ॥ संवत्सरस्य मध्ये कच्छ*प्राजापतयानि*कमपि कच्छव्रतं चरेत् ॥ २ ॥
० ॥ २१ ॥ ० ॥

यजार्थं ब्राह्मणैर्वध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिणः । भृत्यानाञ्चैव वृत्तार्थं मगस्तो ह्यराचवत्पुगा ॥ २२ ॥

नवब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानां*समभक्ष्यं भक्ष्यमांसं*यदुक्तं तत्कथमपि*पदोते दह्यन्तानां*मृगपक्षिणां कसा-
पि ॥ १ ॥ वधं विनानमांसं स्यात् * तर्हि किं ब्राह्मणादिभिः * भक्ष्यामृगपक्षिणोर्वधः * इत्यत आह वधार्थं
मित्यादि ॥ २ ॥ ० ॥ २२ ॥ ० ॥ ब्राह्मणैरिति वदन्तवनाद्विजैः*प्रशस्ता मृगपक्षिण इति च न वचनाच्च न जा-
कृममतसंज्ञापिताः ॥ १ ॥ प्रशस्ता इति भक्षणं भक्ष्यायज्ञा*देवयज्ञपितृयज्ञभृतयज्ञनृयज्ञादां*स्तेनैव नृभूताः
मधु*पक्षिपिहरे वक्षिणः ॥ २ ॥ तथा च ब्राह्मणादिभिः*द्विजैः प्रशस्ता मृगपक्षिणो ये तु भक्षा उक्तास्ते यज्ञार्थं*भूता-
नां पोषणार्थं वध्याः ॥ १ ॥ कस्यादित्यत उच्यते*अगस्त्यो ह्यराचवत्पुगेति*वर्षसाहस्रिकसत्वे*मह-
विरेगस्तः पुगा*प्रशस्तमृगपक्षिवधमानरत् ॥ ३ ॥ ० ॥ २२ ॥

वभूवुर्हि पुरोडाशमन्त्राणां मृगपक्षिणाम् । पुराणे षुपियज्ञे षुव्रह्मचरौ त्सर्वेषु च ॥ २३ ॥

अपरः ॥ वभूवुर्हीतगादि ॥ ० ॥ २२ ॥ ० ॥ पुराणे षुपियज्ञे षुच*ह्रियस्म*ह्रियाणां मृग*पक्षिणां पुरोडाशा
वभूवुश्च ॥ १ ॥ ब्रह्मचरौ त्सर्वेषु च*ब्राह्मणानां भोजने नोत्सरे षु*क्षत्रियाणां च भोजने नोत्सर्वेषु*मृगपक्षिपुरो
डाशाः ॥ २ ॥ ० ॥ २३ ॥ ० ॥ सर्व*पयुर्पितनाद्या*दित्यस्योपवादमाह*यत्किञ्चित्सेहेतगादि ॥ १ ॥ ० ॥ २४ ॥

यत्किञ्चित्सेहेतसंयुक्तं भक्ष्यं भाज्यमगर्हितम् । तत्पयुर्पितमप्राद्व्यं हविः शेषश्च यद्भवेत् ॥ २४ ॥

सेहेतसंयुक्तं यत् किञ्चित्*ह्रियाणां तदपरादिकं*यच्चागर्हितं सेहेतसंयुक्तं भोज्यमासी*दनादिकं तत्सर्व*पयुर्
पितमपि खाद्यं ॥ १ ॥ ह्रियः शेषश्च यत्तच्च*पयुर्पितमपि खाद्यं*ब्राह्मणादीनां भवति ॥ २ ॥ ० ॥ २४ ॥ ० ॥

चिरस्थितमपि खाद्यं मत्स्यं हातं द्विजातिभिः । यवगोधूमजं सर्वं पयस्यैव विक्रिया ॥ २५ ॥

चिरस्थितमपीतगादि ॥ २५ ॥ यवगोधूमजमसेहातं भक्ष्यं*सक्तुकादिकं भोज्यं*यत्किञ्चित् तत्सर्व*चिर*
स्थितमपि द्विजातिभिः*खाद्यं भवतीति ॥ १ ॥ पयसो विक्रिया च तत्क्रतुः*कूर्चिकादिकं चिरस्थितमपि*द्वि
जातिभिराद्यं खाद्यं भवति ॥ २ ॥ ० ॥ २५ ॥ ० ॥

एतद्भक्ष्यं द्विजातीनां भक्ष्यमभक्ष्यमशेषतः । मांसस्य तः प्रवक्ष्यामि विधिं भक्षणवर्जने ॥ २६ ॥

एतद्भक्ष्यं ॥ २६ ॥ ० ॥ द्विजातीनां भक्ष्यमभक्ष्यमशेषतः*एतन्मयोक्तमतः परं*मांसस्य भक्षणवर्जने*
विधिमहं प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥ ० ॥ २६ ॥

प्रोक्षितं भक्ष्ये न्मांसं ब्राह्मणानाञ्च कामया । यथाविधिनियुक्तं प्राणानामेव चातये ॥ २७ ॥

प्रोक्षितमितगादि ॥ २७ ॥ अन्नपाकतमांसवर्जने नैवोपाकृतमांसमभक्षणस्यारागतः*प्राप्तिमिद्विप्रोक्षितं*
भक्ष्ये न्मांसमिति ॥ १ ॥ भक्षणविधिस्तद्वद्विद्वद्वादीनः*नियमः प्राणातये हि*भक्ष्यमभक्ष्यप्रोक्षिताप्रोक्षितमांस*
भक्षणविधानासक्तं ॥ २ ॥ नियमः*तद्वद्विद्वद्वादीनां प्राणा*तये सर्वमांसमभक्षणविधि*ब्राह्मणानाञ्च कामयेति
मांसतयागव्रतविषयः ॥ ३ ॥ यो मांसमभक्षणतयागी*सच ब्राह्मणानां कामया प्रोक्षितं*भक्ष्यं मांसं भक्ष्येत् ॥ ४ ॥
महद्भक्षणकामयेति*यमवचनान्द्विविधादि*वारान्भक्ष्येत् ॥ ५ ॥ यथाविधियज्ञे निपुक्तसृष्ट्विक्*तत्प्रो
क्षितं मांसं भक्ष्ये देव*प्राणानामतये चेति*तयोनिमालोकाः ॥ ६ ॥ ० ॥ २७ ॥ ० ॥ प्राणातये कथं सर्वमांसं
मन्त्रिभिः*रित्याह्वयते तगादि ॥ १ ॥ ० ॥ २८ ॥ ० ॥

प्राणस्यान्नामिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् । स्यात्वरं जङ्गमश्चैव सर्वं प्राणसंभोजनम् ॥ २८ ॥

यतःपजापतिर्ब्राह्म * सर्वमिदं प्राणं समासं * पूर्णकालमकल्पयत् ॥ १ ॥ तस्मात्सर्वं स्यादवरणं * जङ्ग
मञ्च * प्राणस्य मोजनमिवाकृतं ॥ २ ॥ ० ॥ २८ ॥ ० ॥ किं कस्य भोजनमित्यत उच्यते * चरणामन्तर्नि
तयादि ॥ १ ॥ ० ॥ २९ ॥ ० ॥

चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणामपादंष्ट्रिणः । अहस्ताः सहस्तानां शूराणाञ्चैव भीरवः ॥ २८ ॥

चराः स्यावराः चराणां प्राणिनां * मन्त्रं दंष्ट्रिणां बाघादीनामपि * प्राणिनामदंष्ट्रिणः प्राणिनोऽन्तः ॥ १ ॥
अहस्तामत्सादय * प्राणिनः सहस्तानां प्राणिनामन्त्रं * शूराणां प्राणिनां राक्षसादीनां * भीरोर्मन्त्रादयः
ऽन्तः ॥ २ ॥ ० ॥ २९ ॥ ० ॥

नात्तादुष्यतप्रदन्नादः न प्राणिनो हनन् हनन् पिधात्रैव सृष्टा ह्यादराः प्राणिनोत्तारय च ३० ॥

नात्तेऽप्यादितस्मात्प्राणातयेऽन्ताभक्षयिता * प्राणिनयादो न हनन् हनन् पादन् * न उच्यते दीर्घीनस्मात् * कस्यादित
त आह धात्रेति ॥ १ ॥ ह्यस्माद्वात्रासृष्ट्रैव * प्राणिनयादाः खादाः सृष्टाः प्राणिनः एवात्तारः सृष्टाः ॥ १ ॥ ० ॥ ३० ॥ ० ॥
तर्हि सर्वं दानं किं सर्वं * सर्वः खादेदित्यत आह * यज्ञायजग्यधिरित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ ३१ ॥

यज्ञायगम्यिर्मांसस्येतेषु देवो विधिः स्मृतः । अतोऽन्यथा प्रवृत्तिस्तुराचसो विधिरुच्यते ॥ ३१ ॥

यज्ञायदेवपित्रितृषिसेवाय * यन्मांसं तदेवादि * मर्षयिजातसामांसमाजग्य * देवांसांसमक्षयविधिः ॥ १ ॥
अतो देवादेवं नादनाथामांसं भक्षणं प्रवृत्तिस्तुराचसो विधिः * दोषाय महर्षिभिरुच्यते इति ॥ २ ॥ ० ॥ ३१ ॥ ० ॥
यज्ञाय किं मांसं मित्यत उच्यते * कौत्साख्यं वापीत्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ ३२ ॥

क्रीत्वा स्वयं वा पुत्रपादपरोपहतमेव वा देवान् पितृणाञ्च यित्वा खादन् मांसं न दद्याति ३२ ॥

भक्ष्यामांसं यदुक्तं तत् क्रीत्वा स्वयं वा भगवता * कृत्वा तृपादपरेणा * पण्डितैश्च पितृभ्यो देवा * याच्यं यित्वा भूतान्
खादयन् स्वयं वा * खादन् दूषाति दीर्घीन भवति ॥ १ ॥ ० ॥ ३२ ॥ ० ॥ इति मांससमाभक्षणं विधिरुक्तं वाच्यं न च *
विधिमाह ॥

नादादविधिनामांसं विधिक्षोऽनापदि हि जगद्ध्याह्यविधिनामांसं प्रेत्य तैरदत्ते ऽवशः ३३ ॥

नादादित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ ३३ ॥ ० ॥ अविधिना दानं विधिं * विना विधिक्षोऽपि जस्वनापदि * भक्ष्यामांसं
नादात्कस्मात् ॥ १ ॥ ह्यस्मादविधिनाऽनापदि येषां * मांसं योज्याप्रेताचरैः * सोऽवशः सन्नदत्तं ॥ २ ॥
॥ ० ॥ ३३ ॥

नतादृशं भवतरे नो मृगहन्तुर्धनार्थिनः । यादृशं भवति प्रेतत्र वृथामां सानिखादतः ॥ ३४ ॥

अपार ॥ नतादृशमित्यादि ॥ ० ॥ ३४ ॥ ० ॥ विधिं विना वृथामां सानिखादतः * प्रेतत्र भागं यादृशमे नो यत्परिमितं
भवति * तादृशमे नो धनार्थिनो मृग * हन्तुर्न भवतीति ॥ १ ॥ ०४ ॥ नियुक्तस्य तद् यज्ञस्य प्रमांसस्य * भक्षणं ऽवशं
वमाह * नियुक्तस्थित्यादिश्लोकम् ॥ १ ॥ ० ॥ ०५ ॥ ० ॥

नियुक्तस्तयथानयायं यो मांसं नान्तिमानवः । स प्रेतत्र पशुतां याति सम्भवान् कविं शतिम् ॥ ३५ ॥

यातावो यज्ञे यथा * णायं नियुक्त इति * तद् यज्ञस्य प्रमांसं नान्ति * स प्रेतत्र कविं शतिम् * सम्भवान् जन्मनि
पशुतां यातीति ॥ १ ॥ इति नियुक्तस्य तद् यज्ञस्य प्रमांसं भक्षणं दोषवचनेन * प्रोक्षितमांसं भक्षणं * ब्राह्मण
तादृशमांसं भक्षणं च * दोषवचनेन तयोः * परिसङ्घातव्यापिता ॥ २ ॥ ० ॥ १५ ॥ ० ॥ अथावपातमांसं भक्षणं
न * प्रतिगिद्धं तद्विधौ * तासं स्मृतानि तयादि ॥ ३ ॥ ० ॥

प्रसंस्कृतान् पशून् मन्त्रैर्नादरादिप्रः कदाचन । मन्त्रैश्च संस्कृता नदराच्छाश्वतं विधिमा
स्थतः ॥ ३६ ॥

मन्त्रैरसंस्कृतान् पशून् हत्वा विप्रः कदाचन * मांसं नादरात् मन्त्रैस्तु संस्कृतान् पशून् * हत्वा मांसं प्रा
प्य विधिमास्थत इति वादात् ॥ १ ॥ ० ॥ ०६ ॥ ० ॥ न च सततं न पिबेद् वाचनेन * मन्त्रैर्मांसं भक्षणं * नित्यमासज
तत् * किं कर्तव्यमित्याह * कर्तव्यादधृतपशुमिति ॥ १ ॥ ० ॥ ०७ ॥

यया दृष्टतपशुं सङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुं तथा । न त्वेव तु वृथा हन्तुं पशुमिच्छेत् कदाचन ॥ ३७ ॥

सङ्गे नित्यं मांसमायनामक्तो हतः * पशुं पिष्टपशुं वापि * कुर्यात्पशुं हत्वा भक्षयेत् ॥ १ ॥ न त्वं वकदाचनपिबे
द्विच्छ न विना मांसमस्य पशुं वृथा हन्तुमिच्छेत् ॥ २ ॥ ० ॥ १० ॥ कस्य दित्युक्त्याह * यावन्तीति ॥ ० ॥ १८ ॥ ० ॥

वावन्ति पशुलोमानि तावत्कृत्वो हि मारणम् । वृथा पशुमपामोति प्रेतत्र जन्म निजन्मनि ॥ ३८ ॥

यं पशुं यो वृथा हन्ति * स वृथा पशुं हन्ति * स्तस्य पशोर्वावन्ति लोमानि सन्ति ॥ १ ॥ तावन्तत्वावन्तीति मारणं *
तं हन्ति जन्म निजन्मनि * मारणं तैर्वाचनं प्राप्नोतीति ॥ २ ॥ १८ ॥ ० ॥ न नूक्तमेवार्थं * प्राणमपि * समिद्धं सखिं प्रजापति
स्त्ययं * दित्यादितथातत्र च ॥ १ ॥ नात्तादृशतादृशान् प्राणिनां हननादपि । इत्यादितत्कथमर्थं *
मनिजन्मनिमावणं * प्राप्नुयादिति मारणं * यज्ञार्थमित्यादिश्लोकम् ॥ २ ॥ ० ॥ १९ ॥ ० ॥

जार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा । यज्ञोऽस्य भूतत्रै सत्त्वं स्रतस्साद्य जेवधोऽवधः ॥ ३९ ॥

प्राणमज्जमिदं सर्वं * मित्यादि यज्ञं तस्मात् * सर्वमापदिनत्वापदिशेयं । १ । यतोयज्ञार्थं पशूनाम्
 * स्वयं वा स्वयमेव सृष्टः । न त्वनापदिभक्षणार्थं * मस्य च सर्वं सृष्टं । विभवाय यज्ञः सृष्टः । कस्माद् यज्ञेऽधोनवधः
 । २ । ० । १८ । ० । कस्माद् यज्ञेऽधोनवधः स्यादित्यत आह ओषध इत्यादि ॥ १ ॥ ० । १० ॥

ओषधयः पशवो वृक्षातिर्यश्च पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्तु प्रश्रुतीः पुनः ॥ ४० ॥

ओषधाद्यो यज्ञे निधनं प्राप्ताः * उच्छ्रित्वा रक्षन्ति स्तरां हि * गतीः पुनः प्राप्नुवन्ति ततोऽन्यनिमित्तपाप न स्यात्
 दित्यवध उच्यते ॥ २ ॥ १ ॥ ० ॥ ४० ॥ ननु तर्हि यज्ञे एव * अधोनवधः स्यादतोऽन्यवधः स्यादित्यत आह म
 पर्क्ये तयादि ॥ १ । १ । ० ॥ ४१ ॥ ० ॥

मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदेवत कर्मणि । अत्रैव पशरोहिंसया नान्यत्रे तत्र ब्रवीन्मनुः ॥ ४१ ॥

इह यज्ञशब्दे न यजनार्थो हि * विवक्षितस्ते न मधुपर्कादौ निवृत्तार्थाव * न ह्यन्ते न यज्ञमात्रं ॥ १ ॥ कथं
 दित्यत आह मत्तरोहिंसं च धर्मं पशवो हिंसयानान्यत्रे तत्र ब्रवीत् ॥ १ ॥ यज्ञोवाजपयादिसंज्ञः * पितृकर्मणि च देवत
 कर्मणि चेत्यर्थः ॥ १ ॥ ० ॥ ४१ ॥ ० ॥ ननु पुपुषवधः कथमवधः स्यादित्यत आह एष्वित्यादि ॥ १ ॥ ४२ ॥

एषु पशून् हिंसन्वेदतत्त्वार्थं विद्विजः । आत्मानश्च पशुञ्चैव गमयतु उत्तमां गतिम् ॥ ४२ ॥

एषु मधुपर्कादिषु पशून् हिंसन्वेदतत्त्वार्थं विद्विज आत्मानं पशुञ्चैव गतिवत्तमां गमयति । १ । हिंसाह
 पशूरो मधुपर्कादिषु पशोर्वन्यादिक्लेशं * क्षणं विधाय चिरं खं जनयतीति हिंसा ॥ २ ॥ ४२ ॥

गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः । नावेदविहितां हिंसां मापद्रपि समाचरेत् ॥ ४३ ॥

गृह इत्यादि ॥ ४३ ॥ गृहे गुराश्रमं गुरौ * ब्रह्मचर्याश्रमं श्रमोऽरण्ये * वेति वनवासाश्रमं * द्विजो निवसन्नावेद
 विहितां हिंसां प्राणात्पश्यादनात्पापद्रपिनाचरेत् ॥ १ । ४३ ॥ कस्माद् वेदविहिता * हिंसा प्रतिषिद्धा तत्र
 तत्राह तयादि ॥ १ ॥ ४४ ॥

यावेदविहिता हिंसानियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्वर्मा हि निर्वर्त्तनी ॥ ४४ ॥

यस्मिंश्चराचरे वेदविहिताया हिंसा कृता * अहिंसामेव विद्यात् * कस्मात् च यस्मादेदा * वर्मानिर्वर्त्तनी
 देवसाहिंसा विहिता । पितृदेवताप्रतीत्यर्थं * तस्मादेदविहिता हिंसा धर्मा ॥ २ । ४४ ॥ तर्हि चात्माप
 देवता तस्याप्रतीत्यर्थं हिंसा धर्मा * स्यादित्यत आह इत्यादि ॥ १ । ४५ ॥

यो हिंसा निभूतानि हि न स्त्यात्मसुखेच्छया । स जीवं शृणुत यैः बन्धकचित्सुखमेधते ॥ ४५ ॥

योहिजोऽहिंसकानिबभूतानां जायादिपून् * पिबेदेवार्थं न हल * चखे च्छये वहिनस्ति । १ । सजीवं च
नत * चिदपि न च खमेधन इति । २ । ४५ ।

यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति । स सर्वं साहितप्रेप्सुः सुखमतान्तमश्नते ॥ ४६ ॥

यदुतगादि । ४६ । आत्मचखे च्छये तत्र वर्तते * यो हि जगत् चखे च्छया प्राणिनां * बन्धनवधक्लेशान् चिकी
र्षति । १ । सर्वं साहितप्रेप्सुः स * सुखमतान् न निन्वाण * रूपां प्रोतीतिार्थः । २ । ४६ । अपरफलमाह ।

यद्वायतियत् कुरुते धृतिं वप्नोति यत्नच । तदवाप्नोति यत्नेन यो हिनस्ति न किञ्चन ॥ ४७ ॥

यद्वायतोतगादि । ४७ । यो हि जगत् चखे च्छया किञ्चन * न हिनस्ति स यद्वायति * यद्वायते यत्नच * धृ
तिं विधमं वप्नोति * तत्सर्वं यत्ने न प्राप्नोति ॥ १ ॥ ४७ ॥ ननु पिबुन् देवान्वा * नाश्नंति त्वत्कस्यान्मांसं *
भक्षणां पविताजो हि * तत्राद्याहनात्वे तगादि ॥ १ ॥ ४८ ॥

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् । न च प्राणिवधः स्वर्गस्तस्यान्मांसं विवर्जयेत् ॥ ४८ ॥

प्राणिनां हिंसां वधमन्वा मांसं क्वचिदपि नोत्पद्यते * प्राणिवधया वेदविहितो नैव * स्वर्गः स्वर्गायहितः
संज्ञात् १ वेदविहितस्तु प्राणिवधः स्वर्गस्तस्यावद * विहितं हि संयोत्पन्न * मांसं आदनान्मांसं भोक्तुं विवर्जयेत् ।
२ ॥ ४८ ॥ कश्चादेवं मांसं भोक्तुं विवर्जये * दितो तत्राह रुचत् * पक्षिमांसं संज्ञितगादि ॥ १ ॥ ४९ ॥

समुत्पत्तिश्च मांसस्य वधवन्धौ च देहिनाम् । प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत यथा मांसस्य भक्षणात् ॥ ४९ ॥

मांसस्योत्पत्तिं तस्यां रुचत्पत्तौ च देहिनां भक्षणात् भक्षणात् विधिनेव * वधवन्धौ च प्रसमीक्षा ॥ १ ॥ भक्ष
णं भक्षणात् २ यथा * मांसस्य विधिना भक्षणं निवर्त्ते * तेति परगोके विधिं * हित्वापि शास्त्रादितो ॥ २ ॥ यस्तु प्र
मादोऽप्युच्यते * मांसस्योत्पत्तिं * मुक्तशेषितपरिणामात्मिकां घृणाकरीं विज्ञाय । १ ॥ प्राणिनां वधवन्धौ च
* क्रूरकर्मणां विवर्त्तनां विहितमांसभक्षणादपि ज्ञेयं निवर्त्तेत किञ्चिदपि * हितमांसभक्षणादिति ॥ २ ॥ तदसाधु
मांसं ह्यतिरिक्तं शेषितपरिणामोत्पत्तिः * एवं यदि मन्त्रो वैधावधौ वध * वधो क्रूरकर्मत्वेन निश्चितः वै
धावधौ च सर्वमांसं * भक्षणात् निवर्त्तेत तर्हि * सान्निध्यमावासादि * ग्राहं भोगं निवर्त्तेत * प्रेतग्राहं भोगं सामि
पं भादिति ॥ १ ॥ यैर्विनामातापिबोः प्रेतत्वं नापीत्यात्मनो देहादिति * स्ततः क्रियाधिकारः * न संज्ञात् २ तदसाधु
॥ १ ॥ ४९ ॥ तर्हि किं वैधावधौ च सर्वमांसं * भक्षणात् निवर्त्तेत ते न च किं संज्ञादित्यत्र * तत्राह न भक्षयतीति ॥ १ ॥ ५० ॥

न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् । सलोक प्रियतां याति वशाधिभिः न पीडयति ॥ ५० ॥

विधिं हित्व पिपाचवत्*योमांसं भक्षयति*सलोके प्रियतां याति*व्याधिभिर्ऋणपीडाते ॥१॥ विधिनामां
समक्षणे*चैवमेव* फलं नितवां भवति ॥ २ ॥ ५० ॥ अर्धधर्षसाद्या पुनर्धर्षात्कल*किं किवलं*क्षेत्रं भवति
अथ किमन्ये ग्रामिताय *आहारमन्ते तयादि ॥१॥ ५१ ॥

अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयविक्रयी । संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताच खादकचेतिधातकाः ॥ ५१ ॥

अनुमतिकर्त्ताविशसिता * कर्त्तर्याः श्रानां खण्डयच्छेत्ता * निहन्तावधकर्त्ताकेता * विक्रेतासंस्कर्त्तापाका
दिकर्त्ता *उपहर्त्तापरिवेशकः*खादकश्चेति ते त्वैधर्षाणिवधे घातकाभवन्ति ॥ १ ॥ ५१ ॥

स्वमांसं परमांसे नयोवद्धयितुमिच्छति। अनभयश्चरिपृष्टृन्देवान्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृत् ५२

स्वमांसमित्यादि ॥ ५२ ॥ यो हि जः पृष्टृन्देवाननभयश्चरिपृष्टृन्देवानन्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृत् ५२
ततोऽन्यस्त्वपुण्यजन्तास्ति ॥ १ ॥ ५२ ॥

वर्षे वर्षेऽश्वमोधे नयोयजेतशतंसमाः । मांसानिचनखादेद्यस्तयोः पुण्यफलंसमम् ॥ ५३ ॥

वर्षे वर्षे इत्यादि ॥ ५३ ॥ यो हि जः शतंसमांसं वर्षे वर्षेऽश्वमोधे नयोयजेतशतंसमांसं
वर्षे वर्षे इत्यादि ॥ ५३ ॥ यो हि जः शतंसमांसं वर्षे वर्षेऽश्वमोधे नयोयजेतशतंसमांसं
वर्षे वर्षे इत्यादि ॥ ५३ ॥ यो हि जः शतंसमांसं वर्षे वर्षेऽश्वमोधे नयोयजेतशतंसमांसं

फलमूलाशनैर्मैधैर्मुन्यन्नानाञ्चभोजनैः । नतत्फलमवाप्नोति यन्मांसं परिवर्जनात् ॥ ५४ ॥

फलमूलेत्यादि ॥ ५४ ॥ मैधैः फलमूलाशनैः*संनानां शालिष्य*गोधूसादीनां भोजनैः*रूपितफलं
नाप्नोति*मांसं परिवर्जनात्*यत्फलमाप्नोतीति ॥ १ ॥ ५४ ॥ नव्यं*वृत्तं* जग्यात्वविधिनाभांसं*प्रेतैर्वि
दतेऽवश्यं*इतिकथं स्यादित्येत * आह मांसं इत्यत्र दिष्टां ॥ २ ॥ ५५ ॥

मांसं भक्षयितामुद्वयस्य मांसमिहायहम् । एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ५५ ॥

अहमिहलोके त्वसा * मांसमविधिनैरादि ॥ * सोऽहं परलोके गतमायं * मांसं भक्षयिता अभिप्राति ॥ १ ॥
मांसं पदस्यैतन्मांसत्व * मांसं भावं मनीषिणोबुधाः * प्रवदन्ति प्रावदन्ति ॥ २ ॥ ५५ ॥ नन्वस्तु वमविधिना*
मांसं भक्षणे मांसस्य*वशाखानं विधिनाभांसं * भक्षणतया गेयताश्च * भेधममं पुण्यं भवतीति चोक्तं ॥ १ ॥
तर्हि किं विधिनामांसं भक्षणे च*दोषाः सन्तीतातज्जाते * ममांसं भक्षणे तयादि ॥ १ ॥ ५६ ॥

न मांसं भक्षणे दोषानमद्रे न च मैथुने । प्रवृत्तिरपामूतानां निवृत्तिरुमहाफला ॥ ५६ ॥

विधिनामांसं भक्षणे*दोषाणां स्तिविधिनैव*मद्रे पीते दोषाणां स्ति * विधिनैव मैथुने च दोषाणां स्ति ॥ १ ॥

दद्याद्विमतगादि । ५८ । सपिण्डे धितिवर्णेषु* प्राथमिकत्वाद्वाह्याणेषुसपिण्डेषु*सप्तसगान्निकसगान्ना*
गच्छिष्यन्महाहमाहमागौचं । १ । साग्निकसगान्निसञ्चयनादूर्ध्व*यावमागौचंनिर्गुणेषु*सद्योसुकेवसवेद
वित्तवर्त्तनं*वेदानिमत्खेकाहं*वेतिवाग्बद्धतोवावस्था ॥ २ ॥ ५८ ॥ ननुकेकसग*सपिण्डाद्विमतगतः* सपिण्ड
नेतगादिश्लोकः । १ ।

सपिण्डतातुपुरुषे सप्तमेविनिवर्त्तते । समानौदकभावस्तु जन्मनाभोरवंदने ॥ ६० ॥

सप्तपिण्डयेषां तेषापिण्डाः पिण्ड * दाहस्तेषां भावःसपिण्डताखलु * सप्तमेऽप्युच्यते* विप्रिय
निवर्त्तते ॥ २ ॥ विप्रवर्त्तनेदसक्तं च * पिण्डभोजितं पिण्डर्त्तं पमांजित * श्वेतिह्मधासपिण्डता * कस्याच
गोणीचेति ॥ १ ॥ वृत्तातेचदायभाग*प्रकरणेपिण्डदान*विधेनयसद्यसगान्निकदद्यात् ॥ ३ ॥ त्रयाणांशदकं
कार्यंविपुपिण्डःप्रवर्त्तते । चतुर्थः सप्तदातेषांपञ्चमोनोपपदाते । इति ॥ ५ ॥ तेनचतुर्थपुरुषेयुसपिण्डता*
सखापिण्डभोजितत्वात् * ततःतृतीयपुरुषेयुः * गौणसपिण्डतापिण्ड* लेपभोजितत्वादिवाक्यं ॥ ६ ॥ एतच्च
मातृसपुराणे*लेपभाजयदर्थंदा पित्रादाःपिण्डभोगिः । सप्तमःपिण्डश्चैषां सापिण्डसामपौरुषं । इति
॥ ७ ॥ मार्कण्डेयपुराणेच*सपिण्डोक्तरणादूर्ध्वपितृव्यः प्रपितामहः । सलेपभोजितायातिग्लुप्तपितृपिण्डतः
॥ ८ ॥ तेषामनाश्वर्योयःपिण्डलेपभूजोऽहमुक्तेः । सोपिस्त्वन्धोनूनसप्तभोगंप्रपदाते ॥ ९ ॥ पितापिता
महश्चैवतथैवप्रपितामहः । पिण्डसम्बन्धिनोऽस्तेविज्ञेयाः पुरुषास्तथः ॥ १० ॥ लेपसम्बन्धिनोऽस्तेपिता
महपितामहात् । प्रथमस्तस्त्वस्तेषां यजमानःसप्तमः । ॥ ११ ॥ इतोषष्ठिभिः प्रोक्तःसम्बन्धः
सामपौरुषः । यजमानात्पञ्चतर्द्धाः सारलेपभुजस्तथा । इति ॥ १२ ॥ एषांसप्तानांशरूपाणाञ्चत*सोत्तर
मेकैकपुरुषेजाते*पूर्वपञ्चैकैकपुरुषेतांगात्*सामपौरुषःसापिण्डोऽवस्थः ॥ १३ ॥ ततश्चातुःपौरुषोऽष्टाश्रुत*
जर्षांषुपुरुषोऽष्टाश्रुत*स्तदेवाभिप्रेत्यतिपराशराभा*स्ततद्वयथा ॥ १४ ॥ सपिण्डतादसर्वेषां*गौणजेसामपौ
रुषी । पिण्डाशोदकदानञ्च यावागौचंधनाहमम् ॥ १५ ॥ प्रापतेसूतकंगोत्रेचतुर्थपुरुषेणव । दद्यादि
च्छेदमाप्नोति पञ्चमोऽहमास्तवंग्रजः ॥ १६ ॥ चतुर्थदशरात्रंसात्तयन्निशाःपुंसिपञ्चमे । पष्ठेचतुरह्यच्छुद्धिः
सप्तमेतु दिनत्रयमिति । १७ ॥ अष्टमेदिनमेकन्तुनवमेप्रहरद्वयम् । दशमेस्नानमात्रेणसूचकेतुश्चिभवेदिति । १८ ॥
समानौदकभावास्तुजन्मनाभोरवंदने*सगोत्रमात्रज्ञानेदू*समानौदकभावां*नसापिण्डं । १९ । सप्तपुरुषादूर्ध्वजन्म
नामौख्यंवेदनेऽहलेपभुक्तं*तत्रोक्तमष्टमेदिनमित्यादि तं नात्रसामपौरुषेसापिण्डो*सामानातल्लेवाग्बद्ध
वावस्थ * यैवपुरुषविशेषे* गुणविशेषेच वागस्थेयं । २० । तद्यथाचतुर्थपुरुषेषुदश * रात्रं पञ्चमे
पुरुषेषुदश*षष्ठेचतुरह्यवाग्बद्धात् ॥ २० ॥ सप्तमेनिरात्रमष्टमेत्वेकाहंवाग्बद्धान्नवमेप्रहरद्वयं * दशमे

सान्नायकमिति । २१ । दाम्पत्यद्वयमेवेत्यथोक्तं * अवरमधामौत्तम*गुणेषुसपिण्डेषुणावमाशौचं * दशा
 चरद्वयेकाहं । २२ । अथागस्त्यसंश्रयनात् * निरग्नेर्मरणाप्राप्ति* साग्निकमादाहदूर्कः । २३ । तत्रावरो
 ब्राह्मणोद्विविधे शेषो*ब्राह्मणप्रवृत्तसमब्राह्मण*ति* तं पादशरात्ममेवाशौचं स्यात् । २४ । वामेनाक्तौता
 वृत्तौ*सर्वाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेनच । नाधगपयतिनाधोते समवेत्तु*ब्राह्मणप्रवृत्तः । २५ । ब्राह्मणो जस्य
 तपन्नामन्त्रवस्कारवर्जितः । जातिमालोपजीवीचमभवेद्ब्राह्मणसमः । इति । २६ । इतिद्विविधस्यब्राह्मणस्य
 दद्या * दामौचं सपिण्डतरणं भवति * यन्मन्त्रविप्लवतन्त्रावर्था * हस्त्यः * सत्राहं प्रावाशौचमागोभवति । २७ ।
 यद्यप्यग्निर्ब्राह्मणः * मएकाहं प्रावाशौचं * भागितं वंपराशरेणोक्तं यथा ॥ २८ ॥ एकाहाच्छ्रुते विप्रो
 योऽग्निर्वेदमनितः । दद्यात्कोपलवेदस्तुद्धिहीनोदगमिर्दिनेरिति ॥ २९ ॥ यत्रद्विहीनोद्विविधो* ब्राह्म
 णप्रवृत्तः समब्राह्मण*ति* कथं ह्येवंविधायते * तत्रैव पराशरोक्तस्तद्यथा ॥ ३० ॥ जातिविप्रोदद्याद्देनद्वा दद्या
 द्देनभूमिपः । यैशाः पञ्चदशार्हं न गृह्णामासेनद्यदिति ॥ ३१ ॥ जन्मकर्मोद्विविधः सन्धोपासनवर्जितः ।
 नामधारकविप्रः * दद्याद्देनको भवेत् ॥ ३२ ॥ एकपिण्डः * दद्याद्देनोदगमिर्दिनेरिति । जन्मनापि विप
 र्णो भवेत्तं पाञ्चसूतकमिति ॥ ३३ ॥ मध्यामे पुनराहं प्रावाशौचं * सक्तं तत्त्रिविधं * दक्षेण तद्यथोच्यते ।
 २४ ॥ सक्तानुप्रवृत्तामिजन्मस्यवासः कृत्वम् ॥ यावज्जीवं तृतीयन्तु यथावद्वर्षः ॥ २५ ॥ सदाः शौचं तथै
 काहं द्विचरहं तथा । दद्याद्देनोदगमिर्दिनेरिति ॥ २६ ॥ मरणान्तं तथा चानादशपचायसूतके । उपना
 स्तत्रार्धं शौचवत्तामा * मयि प्रतः ॥ २७ ॥ राजर्षिर्गृहीतानाश्रमालोद्विमान्तरितया ॥ व्रतिनां सतिष्ठात्तैव
 सदाः शौचं विधीयते ॥ २८ ॥ एकाहनाममाश्रमं योऽग्निर्वेदमनितः । हीने हीनतरतमे द्वित्रि चरहं
 तथा ॥ २९ ॥ जातिविप्रोदद्याद्देनद्वा दद्याद्देनभूमिपः । यैशाः पञ्चदशार्हं न गृह्णामासेनद्यदिति ॥ ३० ॥
 इतिप्रावाशौचं नवपञ्चमः * गान्तमशौचं दण्डः * पञ्चसूत्रप्रावाशौचं ॥ ३१ ॥ तद्यथा तं प्राधातसाकदर्थं सा
 ऋणप्रसूतसमर्था । क्रियाहीनसोमं स्वस्तीजितमाविमि प्रतः ॥ ३२ ॥ वासनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नि
 गमः । स्वाध्यायव्रतहीनसोमं स्वस्तीजितमाविमि प्रतः ॥ ३३ ॥ नावतूतकोकदाचित्सादद्यावज्जीवश्च सतको ।
 एवं पुणविप्रोपेण सूतकं सदा कृतम् ॥ ३४ ॥ इति ॥ यत्रहीनो हीनतरतमे द्वित्रि चरहं तथेति यदुक्तं * त
 प्राग्निनाहीनो ब्राह्मणशौचं । ३५ ॥ अन्यार्थतो विज्ञानातिवेदमङ्गलमनितं * सकल्पं सरस्वस्य * सदाहं प्रावाशौची
 स्यात् ॥ ३६ ॥ यत्रहीनतरः खलु * निरग्निर्वेदोऽङ्गकल्प * रक्षसो हीनस्त्रिवेदी * सत्राहमशौची भवेत् ॥ ३७ ॥
 यत्रहीनतमः खलु * निरग्निर्वेदोऽङ्गकल्प * रक्षसो हीनस्त्रिवेदी * सत्राहमशौची भवेत् ॥ ३८ ॥ नवचत्विशसु दद्याद्देन स्वकर्म
 निरतः श्विः । तथैव दद्याद्देनैव योऽग्निर्वेदोऽङ्गकल्प * पञ्चसूत्रप्रावाशौचं तन्नातिरिक्तं * पञ्चकं दत्तं इति ॥ ३९ ॥ एतस्मिन् विप्र
 मशौचं * यद्यनस्य तत्तदुक्तं * दक्षेण तद्यथोच्यते ॥ ४० ॥ अन्यार्थतो विज्ञानातिवेदमङ्गलमनितं । सकल्पं
 सरस्वस्य क्रियायाः * न सतकोति ॥ ४१ ॥ यत्रमङ्गलं यः पुरुषमादिषु * पुरुषं पुंमं देनाशौचं नोच्यते * सामाग्नयः
 सपिण्डेषु पुण्यदुः ॥ ४२ ॥ तन्मन्त्रसपिण्डाभिप्रायेणैव * चतुर्षु पुरुषं पूज्यमिति यं * तेनमन्त्रं मङ्गलीणां * वचन

मविरुद्धं स्यात् ॥ ४६ ॥ सप्तभूषणैः प्रणीतं यस्तु * वाचश्रे तस्य * त्रिपराशरयोर्वचनविरोधे का गतिर्भवति ॥ ४७ ॥
इति वं वाखाणनमदिद्ध * सखलु * प्रमादात्सामपोरुप * सापिण्डां गृह्यो मत्वैव * सप्तपुरुषेष्वेव * प्रणीतौ च
भाषमाणाः । ४८ ॥ तच्च द्विजकत्तवामन्योपासनः * पञ्चतिकर्म्म नीपात्तदत्तारुत * कर्म्मणां सिद्धिरिति वं * लोकानां
निजानामपि । ४९ ॥ धर्म्मतोपविधाय यत् * पापं यथाभूतं स्वयमपि च * हन्ति तच्च वदन्ति ॥ ५० ॥ यं वदन्ति तस्य भूता
र्द्धाधर्म्ममवदिदः । तत्पापं यथाभूतं तच्च कृन्नुगच्छतीति ॥ ५१ ॥ यच्चापरप्रमादो वाचछेपट्च * पुरु
षार्द्धस्वयेति * सप्तपट्चाधत्तात्स्वयेति च सति * सपिण्डाः स्वयोदगृह्यः ॥ ५२ ॥ तदपुत्रकवाखाणनेन *
दूषितं भवदोक्तं * दोषैरिति च यं बुधैः ॥ ५३ ॥ • ॥ ६० ॥ अथ मावागौचं कृत्वा * जननागौचं वदन्ति *
यथेदं गोवसितादि ॥ १ ॥ ६१ ॥

यथेदं शावमागौचं सपिण्डेषु विधीयते । जननोपवेवमेव तत्रान्निपुणां शुद्धिमिच्छता ॥ ६१ ॥

इदं शावमागौचं सपिण्डेषु * गृह्यो पुन्ययानिर्गणे * सगणे पुनर्विधीयते । १ ॥ जननोपवेवमेव वदन्ति मागौचं सपिण्डे
पुनर्विधीयते * सगणे पुनर्विधीयते निपुणा * शुद्धिमिच्छता बुधैर्न विधीयते । २ ॥ त्रिपुणसंहितायामपि * चेवमेव * भाषितं
तदग्योचते । ३ ॥ ब्राह्मणसपिण्डानां * जननमरणयोर्दशाहमागौचं * द्वादशाहं राजन्यस्य * पञ्चदशाहं
वैश्यासमासं शूद्रस्य । ५ ॥ सपिण्डानां पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते इति ॥ ६ ॥ • ॥ ६१ ॥ नरतर्द्धि किं मरणे
जनने पिसर्बिषु * सपिण्डेषु गृह्यो पुनर्विधीयते * सगणे पुनर्विधीयते यथा क्तमगौचं भव * तीतात उच्यते सर्वेषामि
त्यादि ॥ १ ॥ • ॥ ६२ ॥ • ॥

सर्वेषां शावमागौचं मातापितृसूतकम् । सूतकं मातुरे वस्यादुपस्यू शपिता शुचिः ॥ ६२ ॥

शावमागौचं सर्वेषां * सपिण्डानां भवति सूतकम् * जातागौचं सपिण्डानां सधर्म्ममाता * पितृरेव न त्वन्यथा सपिण्डा
नाम । तत्रापि मातुर्विद्वत्कर्म भवेत् * पिता तु पस्यू शपित्वा * शुचिर्भवति यावच्च * नोपस्यू शपिता वदन्ति स्यात् । १ ॥ क
स्याग्याहूरे वद्वत्कर्म गानेषामिति चेन्न * जनने खलु गौचकारणत्वात् * मार्त्तवन्तानां तच्च पसूनाया * एव सन्मवति नाने
षामिति । २ ॥ तस्याः स्मर्म्मनं चेत्करोति तदा * पञ्चद्वेदविद * पाण्डित्येव भवति । ३ ॥ प्रमादिनस्तु वदन्ति * सर्वेषां
मातृमेवेदं * जाते पुत्रे पिदः स्नानं सचेलनविधीयते । माता गृह्ये द्वादशाहे न स्नानात्तु स्मर्म्मनं पिबुरिति । ५ ॥ तेन पि
तुः स्मर्म्मणात्वं * उपगमः स्नानमात्रेण न गौचापगमः स्यादिति । ६ ॥ तन्न स्मर्म्मनं पिबुरितानेन * पितुरशुचित्वेन उपगम
येष्टात्कृत्तरथावशिष्टादि * वचनविरोधो भवेत् ॥ ७ ॥ सूतकं मातुरे वस्यादुपस्यू शपिता शुचिः * मतेन नु
विद्वद्भवति । ८ ॥ वशिष्ठेन ह्युक्तं यथा * जनने मातापितृरेव * गौचं वीजनिमित्तात् । ९ ॥ नागौचं सूतकं

निरस्यत्, पुमान् शुक्रमुपस्पृश्यैव शुद्धयति । वैजिकादभिरुन्मन्थादनुरुन्थादथ त्रयहम् ॥ ६३

निरमेतादि । ६१ । निरमेतिपयोगात्कासात् पुमान् । यकं निशिपोपस्युः । स्यात्वेवप्रातीति ।
 वैजिकादिभिसम्बन्धादितिबीजाभिसम्बन्धो मातामहेऽनौरसेषु पुत्रेषु परपुत्रेषु भाग्यवर्त्तते । २ । तन्नाम
 सतेषुषं * त्वहमचस्य्यादिति चेत्तजादिपुत्रेषु जातेषु मरुतिस्वर्गं त्राहं परपुत्रेषु प्रकृताहस्वर्गं त्वहम् ।
 निष्पुंसंहितायास्तत् माचार्यमातामहेच वातीतिविरात्रेण अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मरुतेषु च परपुत्रेषु भाग्य
 प्रकृताहस्वर्गाद्यन । इति । ४ । ६१ ।

अङ्गाचैकेनरात्राचत्रिरात्रैरेवचत्रिभिः । श्वस्यशोबिशुद्धयन्तित्रहादुदकदायिनः ॥ ६४ ॥

प्रेतहाच्छ्वस्यशोबौचमाह*अङ्गाचैकेनेत्यादि ॥ १ ॥ ६४ ॥ अहस्यप्रकरणादिहश्व*स्यश्वइतिबन्धवचननिर्द्देशा*ब्राह्मणक्षत्रियवैशा*भूद्राएव ॥ १ ॥ स्वर्णसंश्वस्यश्वः*क्रमेणैकेनाङ्गारात्रा*चैकयाङ्गासहितयात्रिरात्रैः*स्त्रिभिर्वह्नाभिर्यविशुद्धान्ति ॥ २ ॥ एवमुदकदायिनो * ये श्वदग्धातर्पयन्ति ते त्रिहाद्विशुद्धान्तीति * भ्रान्तास्वाङ्गश्वस्यश्वो * दशरात्रेणशुद्धा न्तीति ॥ १ ॥ ६४ ॥

गुरोःप्रेतःशिशिरस्तपित्वमेधंसमाचरन् । प्रेतहारैःसमस्तत्र दशरात्रेणशुद्ध्यति ॥ ६५ ॥

गुरोरितादि ॥ ६५ ॥ अहस्यःशिशिर्ब्राह्मणः*पित्वमेधंप्रेतसागुरो*राचार्योऽरेर्दहादिकर्मसमाचरन् ॥ १ ॥ प्रेतहारैस्तच्छ्ववाहैः*सपिण्डैःसमःसुन्दरात्रेणशुद्धातिपचिःसमात् ॥ २ ॥ ० ॥ ६५ ॥ ० ॥

रात्रिभिर्मसतुलयाभिर्गन्धस्त्रावे विशुद्ध्यति । रजसुपरते साध्वीस्नानेनस्त्रीरजस्वला ॥ ६६ ॥

रात्रीभिरितादि ॥ ६६ ॥ ० ॥ गर्भस्रावे स्त्रीमासवलाभिर्यावत्* माससम्भूतो गर्भस्तु*स्रवेत्तावतीभिरेव* रात्रिभिर्विशुद्ध्यतीति । १ । चतुर्थमासपर्यन्तं गर्भस्रावः पञ्चमषष्ठयोः पात*इत्याद्युर्देहोदय*मिहपाह*सप्तमाष्ट*मधोरकालप्रसवः । २ । साध्वीशरीरेणरजस्वलास्त्री * रजसुपरते सति*चतुर्थदिने स्नानेन * विशुद्ध्यतीति वक्ष्येयं । ३ । रोगेणचतुर्थादूर्ध्वं पृच्छतेपि*शुद्धीर्नासाध्वीवाक्ते*स्तदुक्तमापस्तम्भेन । स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनिप्रसूते । पृच्छे रजसिगमयास्त्रीनानिपृच्छे कथञ्चन । रोगेणयद्वजःस्त्रीणामतथ्यं हि प्रवर्त्तते । अथहा स्नानेनसुस्तासां वैकारिकं हितम् । अत्रापरस्यैवपुत्रि* विप्रैः*विणोक्तस्तद्व्यथोच्यते । १ । रजस्वलायदासृष्टाश्वानचाण्डालवायसैः । निराहाराभवे तावत्स्रावत्वाकाले नशुद्ध्यति । २ । रजस्वलायदासृष्टा उष्ट्रजम्बुकशम्बरैः । पञ्चरात्रं निराहारापशुगन्धेनशुद्ध्यति ॥ ० ॥ सृष्टारजस्वलान्गोनं ब्राह्मणावाह्याणी चया ॥ एकरात्रं निराहारापशुगवो नशुद्ध्यति । ४ । सृष्टारजस्वलान्गोनं ब्राह्मणाक्षत्रियाचया शुद्धिस्त्रिरात्रोपवासाद्व्याससंवर्त्तनं यथा । ५ । सृष्टारजस्वलान्गोनं ब्राह्मणावीशसम्भवा । चतुरात्रं निराहारापशुगवो नशुद्ध्यति । ६ । सृष्टारजस्वलान्गोनं ब्राह्मणाष्टदशम्भवा । शुद्धिः षड्रात्रोपवासाब्राह्मणाः कामकार्त्तः ७ । अकामतश्चैवैवं ब्राह्मणोसर्वतःसृष्टेत् ॥ ७ ॥ इति । विष्णुनापुनः तद्व्यथा * रजस्वलाचतुर्थं क्षि * सृजनाच्छ्रुतिज्ञेनवर्णा*रजस्वलांसृष्टानताव* दश्रियादावन्नशुद्ध्यति ॥ १ ॥ स्वर्णामधिकवर्णा*वास्सृष्टा मूलाश्वीया*द्वितिरजोपिवीजलात्*प्रेतवडपचर्यते ॥ २ ॥ ० ॥ ६६ ॥ ० ॥

नृणांमकृतचूडानांविशुद्धिर्नैषिकीस्मृता । निर्वृत्तचूडकानान्तुविरावाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ६७ ॥

उद्दिश्यक्रमेण दन्तजातेष्वने*यजिमाहृत्यामिति ॥ १ ॥ ० ॥ ६७ ॥ अकृतचूडानां दन्तजातानां * मरणे सपिण्डेषु*नैषिकीविशुद्धिः स्मृता*अकृतचूडानामवप*णीतानान्तुमरणे*विरावाच्छुद्धिरिष्यते । अन्तजाते जातान्दन्त*प्राग्दन्तोत्पत्तेः सदाः शौचवृत्तं हि*यजिमाहृत्यामिति न तदयथा । १ । अदन्तजननात्सदाः प्राग्दन्तान् नैषिकी स्मृता । इतिविष्णु संहिताया* ४ । अदन्तजाते बाले च*प्रेते सदा एव नासाग्नि*संस्कारो नोदकक्रिया । ५ । दन्तजाते त्वगतपुङ्गे *प्रेते त्वहोरात्रेण*अकृतचूडैस्त्वसंस्कृते विरात्रेण* । ततः परं यथोक्तकाले न पदिः । ६ । स्त्रीणां विवाहः संस्कारः*संस्कृतास्त्रीषु नागौ * च भवति पितृपक्षे । ८ । तत्पक्षवमरणे चेत्*पितृपक्षे भवतस्त*दैकरात्रं विरात्रञ्च । ९ । अत्रपितृपक्षे स्त्रीणां*प्रसवे पित्रे करारं*मरणे विरात्रमिति ॥ १० ॥ ६७ ॥

जनद्विर्वाषिकं प्रेतं निदधुर्बान्धवावहिः । अलङ्कृतप्रशुचौभूमावस्थिरुच्यनादृत ॥ ६८ ॥

जनद्विर्वाषिकमित्यादि ॥ ६८ ॥ द्विर्वाषिदूतवयसं*बालं प्रेतमलङ्कृत्य*बान्धवाः शुचौभूमौ*बासाद्विनिदधु* ॥ १ ॥ अस्थिरुच्यनादृत*चतुर्थेऽदिनास्थिरुच्य*यनं कुर्यादितितथा । २ । ० । ६८ ।

नास्त्रकार्योऽग्निसंस्कारो न च कायार्थोदकक्रिया । अरण्ये काष्ठरक्तप्रक्षालये युस्त्याहमेव च ६९ ॥

नासोत्पादि ॥ ६९ ॥ असौ न द्विर्वाषिकस्य*बालस्य मृतस्य अग्निसंस्कारस्तु न कायार्थो नोदकक्रिया च कायार्थः । अरण्ये काष्ठप्रक्षालये*निधाय तत्प्राहमेव च*शुचौ भूमे*भूत्वक्षपेयः । २ । ० । ७० । ७१ ।

नात्रिवर्षसंक्रान्तं वयान्धवैरुदकक्रिया । जातदन्तस्यावाकायार्थान्निषापिकृतेरुति ॥ ७० ॥

नात्रिवर्षसंक्रान्तिरिति ॥ ७० ॥ द्विर्वाषिदूतं त्रिवर्षाद्भूतस्य मृतस्य बालस्य*अग्निसंस्कारः कार्यो नोदक*क्रिया बान्धवैः कर्तव्या । १ । जातदन्तस्योदकक्रिया कार्यः*नास्त्रकार्ये सदा जातदन्तस्योदकक्रिया कर्तव्या*विष्णुवचने पदि ॥ २ । अदन्तजाते बाले च*प्रेते सदा एव नासाग्नि*संस्कारो नोदकक्रियेति । १ । ० ॥ ७० ।

सब्रह्मचारिण्ये काहमतीते क्षपणं स्मृतम् । जन्मन्ये कोदकानान्तुविरावाच्छुद्धिरिष्यते ७१

सब्रह्मचारीत्यादि ॥ ७१ ॥ सब्रह्मचारिणीति समानशाखा*ध्यायिनिवृत्त्येतीते*नृहस्थस्य काहमशुचिभावेन क्षपणं स्मृतम् । १ । प्रमादीतु सब्रह्मचारिण्यर्थ*न जानन् सहाध्यायीताह । २ । जन्मनापतातत्प्रवृत्तिस्पर्श*त्वे कोदकानां सपिण्डा*नां त्राहाच्छुद्धिरिष्यते*न त्वसंस्पर्शः । प्रायश्चित्तकामातुरे वसत्राडपस्य शपिताय चिरिति पराशरेणोक्तं । सम्प्रसाज्यायते दीपइत्यादिप्राग्दर्शितं मरणे प्रायश्चित्तं नृणां*मित्यादिभिस्त्वोक्तिरिति । १ ।

स्त्रीणामतस्कुतानां वरहाच्छ्रान्तिवान्धवाः । यथोक्ते नैव कल्पे न शुद्धान्तुसनाभयः ॥ ७२ ॥

स्त्रीणामित्यादि । ७२ । असंस्कृतानामनूदानां स्त्रीणान्तु*माक्सप्तपदीगमना*भरणेवान्धवामाता*पिता
दयोवान्धवास्त्रहाच्छ्रान्ति । १ । स्वर्गोत्तारिणी*विवाहात्सप्तमे पदे*इतिलिखित वचनात् । २ । उपसं
हरति यथोक्ते नैव*सनाभोनांसपिण्डानां*येषां यत्कालमशौच* उक्तं ते सनाभयस्तेन *कल्पेन काले न एव इति
३ ॥ ० ॥ ७२ ॥

अक्षारलवणान्नाः सृग्निमज्जेयुश्चेत्तत्र हम् । मांसाशनश्चनाश्रीयुः शयीरं यष्टयक्षितौ ॥ ७३ ॥

नन्वेवमशौचे कथं*सपिण्डावर्जं रन्नितातयाह*अक्षारलवणे तयादि । १ । ० । ७३ । तसपिण्डवान्धवा
अशौचं प्राप्ता*यावदाशौचमक्षार*लवणान्नाः*स्व इन्तु*नदादिषु निमज्जेयुः मांसाशनश्चनाश्रीयुः*नाश्रीयुः
नितीष्टयक्षुच* शयीरन्तु खट्टायां नीकत । २ । विष्णु वचनदर्शनात् यावदाशौचं तावत्प्रेतसोदकं*पिण्डमे
कैकश्चददुः । १ । क्रीतलम्बायनाभवेयु*रक्षारमांसायनाश्च*स्थण्डिलमायिनः प्रयच्छायिनस । २ । क्षारल
वणश्चेत्तत्र तदक्षारलवणं *क्षाराद्विष्टयन्वणं* न तलवणेषु क्षारो * विद्धिर्गण्यते कैश्चित् । १ । तस्यात्
पांशुलवणयवक्षारादि*संस्थानादिलवणाक्तं*नाशनाश्रानमश्रीयात् । ४ । एतद्विद्वान्क्षारलवणं पांशु*लवणं
वर्जयित्वा संस्थानादिलवणं वावस्थापयति । ५ । तदसाधुक्षारोद्धिमन्ततत्कृतनिर्दामविशेषः ० । ७३ ।

सन्निधावे षवैकल्पः शावाशौचसप्रकीर्तितः । असन्निधावयं ज्ञेयो विधिः सम्बन्धिवान्धवैः ॥ ७४ ॥

उक्ताशौचं यत्स्थानां*भवति तदुच्यते ष * सन्निधारेण इत्यादि । १ । ७४ । शावाशौचसौपञ्चिकः कल्पः
सर्वः*सन्निधावे वस्थितानां* कीर्तितः सम्बन्धिवान्धवै*रसन्निधौ स्थितैरयं*वक्ष्यमाणो विधिर्ज्ञेयः । १ । ७४ ।

विगतत्तुविदे शस्यं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशम् । यच्छेष्टं दशरात्रसत्रनावदे वा शुचिर्भवेत् ॥ ७५ ॥

विगतमित्यादि । ७५ । विदे शस्यं सपिण्डं विगतं च तं*सपिण्डोऽनिर्दशं * दशरात्राभान्तं शृणुयात् । १ ।
सदयः, तस्य शेषं*यावदिदं तावद्दि*नमशुचिर्भवेदिति । २ । ७५ ।

अतिक्रान्ते दशाहे च चिरात्तमशुचिर्भवेत् । संवत्सरे व्रजतीते तु स्पृष्ट्वा वापोविशुद्धाति ॥ ७६ ॥

अतिक्रान्ते चेत्यादि । ७६ । अतिक्रान्ते दशाहे माक*संवत्सरे परणान्तु* विदे शस्यं विगतं यः शृणुयात्स*
चिरात्तमशुचिर्भवेत् । १ । संवत्सरे वातीते तु * यो विदे शस्यं सपिण्डं* विगतं शृणुयात्सोऽप*स्पृष्ट्वा वापो
विशुद्धाति । १ । ७६ । ० ।

निर्देशं ज्ञातिमरणं शुत्वा पुत्रस्य जन्म च । सधा साजलमाप्नुत यशुद्धी भवति मानवः ॥ ७७ ॥

निर्देशमिति आदि । ७७ । दद्याद्दूदं ज्ञातिमरणं शुत्वा * पुत्रस्य जन्म शुत्वा * सधा साजलमाप्नुत * स त्वारं भवतीति ॥ १ ॥ सन्निधौ च प्रताया असंस्पर्शं स्नानाच्छिद्रुक्ता पृथक् ७७ ॥

बाले देशान्तरस्थे च पृथक्पिण्डे च संस्थिते । सधा साजलमाप्नुत सदा एव विशुद्धाति ॥ ७८ ॥

बाले इत्यादि ॥ ७८ ॥ बाल इत्युज्जाते जाता * दशमः गच्छन्ति स्थितेः * संस्थिते सन्निधौ नृते सपिण्डः * सदा एव विशुद्धाति । १ । दन्तजाते हि बाले नृणामन्त * चूडानां विशुद्धिर्नैशिकी दत्त * देशान्तरस्थे बाले संस्थिते । २ । जलमाप्नुत सदा एव विशुद्धाति * पृथक्पिण्डे प्रपितामहादूदं * पुरुषे प्रपितामहः * पुरुषे च संस्थिते । ३ । सधा साजलमाप्नुत * सदा एव * विशुद्धाति ॥ ४ ॥ ७८ ॥

अन्तर्देशाहे सप्तमांशे तूपनर्मरणजन्मनी । तावत्सप्तदशचिर्विप्रो यावत्तत्सप्तदशान्तिर्देशम् ॥ ७९ ॥

अन्तर्देशाहे सप्तमांशमिति आदि । ७९ । सपिण्डसमरणे अन्तर्देशाहे * दशमः गच्छन्ति स्थितेः * पुनः सपिण्डसमरणं मय बाजन्म सप्तमांशे । १ । विप्रो यावत्तत्पूर्वांशौ च निर्देशं * न सप्तमांशे दशचिः सप्तान् तूपनर्मरणजन्मनी च कालाया ॥ २ ॥ ७९ ॥

चिरात्रमाहुराशौ च माचार्ये संस्थिते सति । तस्य पुत्रे च पत्न्या च दिवारात्रमिति स्थितिः ८० ॥

चिरात्रमिति आदि । ८० । आचार्यं संस्थिते नृते * सति स्वस्थस्य सपिण्डस्य चिरात्र * मशौ च धर्मज्ञा आह । १ । तस्य आचार्यस्य पुत्रे च संस्थिते पत्न्या च आचार्यस्य नृतायां * दिवारात्रमहोरात्र * माशौ च माहुरिति स्थितिः ॥ २ ॥ ८० ॥

श्रोत्रिये तूपसम्पन्ने चिरात्रमशुचिर्भवेत् । मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यत्वं ग्वान्धवे सुचः ८१ ॥

श्रोत्रिये इत्यादि । ८१ । कन्दोऽधीते इति श्रोत्रिय इति स * एव यथा सप्तदश * मत्सिंहितायां यथा । १ । जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः * संस्काराद्भिज्जन्मना । विदयायाति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्वभिरेव च । २ । उपसम्पन्ने समीपे * स्वच्छे स्थिते संस्थिते * नृते चिरात्रमशुचिर्भवेदिति । ३ । मातुले संस्थिते नृते * पक्षिणीं रात्रिमशुचिः * सपिण्डे ऋषिजिवान्धवे च नृते * पक्षिणीं रात्रिमशुचिः * ग्वान्धवेऽत्र मित्रं ज्ञेयं । ४ । विष्णुना त्वाचार्यपुत्रा * हिमरणे त्वेकरात्र * मशौ च कृतं दद्यात् । ५ । आचार्यपत्नी पुत्री पावयाय * मातुले श्वशुरश्च श्वशुरसहा * ध्यादिशिष्ये पतौ ते धुंकरात्रेण ॥ ६ ॥ ८१ ॥

प्रंते राजनि सज्जोतिर्यस्य सप्तदशदिषये स्थितः । अश्रुचिये त्वहः कृत्स्नमनूचाने तथा गुरौ ८२ ॥

प्रेते राजनीतादि । ८२ । यथाविषये देशे स्थितोऽन्यथावस्थाप्राज्ञाणादि* स्तस्मिन्निमित्ते क्षत्रिये राजनि*
प्रेते सज्जगतिर्यावज्जगति*स्तावदयुचि भवेत् । १ । दिवा नृते तावद्दिनं *रात्रौ नृते यावन्नक्षत्रं*तावदयुचि
भवेत् । २ । अग्नौ त्रिषु ब्राह्मणे स्व*गृहमागते नृते त*क्तसुमहरयुचिः स्यात् । ३ । अमृताने चाधीतवे दे स्व*गृह*
मागते नृते शरीच*जातकर्मादिसंस्कार*कारिणस्व*गृहे नृते *क्तसुमहरयुचिः स्यात् ॥ ८॥ ८२ ॥ जातीतादि ।
जातिविप्रोद्ग्राहे न द्वादशाहे न भूमिपः । वैश्वः पञ्चदशाहे न शूद्रो मासे न शुद्धयति ॥ ८३ ॥

इत्येवं ब्राह्मणमागुणविशेषे*द्वादशाहे काहादौ गौचक्र*सर्षपामेव ब्राह्मणानां द्वादशा*दधिकाशौच
व्याप्त्यर्थोच्यते । १ । यथा तथाविधो विप्रो* ब्राह्मणद्रूवः समब्राह्मणो वा * सपिण्डानां मरणे त*द्वादशाहे नैव
गृह्णाति । २ । अपतञ्जनने पिता*सुनाच्छ्रुतिप्रकृति*स्यृष्टाद्वादशाहे नैव माता द्वादशाहे नैव ति । ३ । ए*
द्वादशाहे न भूमिप इति जातिक्षत्रियक्षत्रिय*द्रूवः समक्षत्रियो वा * सपिण्डमरणे द्वादशाहे न गृह्णाति
अपतञ्जनने पिता * सुनाच्छ्रुतिप्रकृति * स्यृष्टाद्वादशाहे नैव माता च । ४ । वैश्वः पञ्चदशाहे नैव
देशो वैश्वद्रुवः समवैश्वो वा * सपिण्डमरणे पञ्चदशाहे न गृह्णातीति । ५ । अपतञ्जनने पिता * सु
प्रकृति * स्यृष्टापञ्चदशाहे न प्रकृतिषु । ६ । शूद्रो मासे न शुद्ध्यति * जातिशूद्रः सपिण्डानां*
शुद्धय * तपतञ्जनने पिता * सुनाच्छ्रुतिप्रकृति*स्यृष्टा मासे न प्रकृतिषु । ७ । अतएव हि प्र*
पठन्ति नेन त*पोनरुक्तां स्यात् पूर्व*कृत्*द्वादशावमाशौच*मित्यतोऽत्र सर्वसंग्रहार्थं जातीति । ८ । पराश
रेन चोक्तं हि*जन्म कर्मादिविभ्रष्टः सस्योपासनवर्जितः । नामधारकमाल*द्वादशाहं कृतको भवेत् । ३ । क्षत्रिय
सुद्वादशाहे न स्वकर्मनिरतः शुचिः । तथैव द्वादशाहे न वैश्वः शुद्धिमवाप्नुयात् । ४ । इति गुणयुक्ते क्षत्रिये वैश्वच*
द्वादशाहे द्वादशाहमशौचकृत्* शूद्रस्य च याज्ञवल्क्योक्तं * नारायणवर्त्तनोऽर्चमासं । ५ । तद्यथा । ब्राह्मण
मधि*ता । त्रिरात्रं दशरात्रं वा षाडमाशौचमुच्यते । क्षत्रस्य द्वादशाहानि विंशः पञ्चदशैव । त्रिंशद्दिना
निशृद्रस्य तदर्धं नारायणवर्त्तनः इति ॥ ८ ॥ ८१ ॥ न उद्यदि ब्राह्मणादीनामन्त*निर्गणत्वं वर्त्तते तत्र क्रमे प्रा
*मधिककालमशौचं*संज्ञादित्यत्राह । ८४ ।

नवद्वये द्वादशानि प्रत्यूहे क्षामिषु क्रियाः । न च तत्कर्मकुर्वाणः सनाभो पशुचि भवेत् ॥ ८५ ॥

नेत्यादि । १ । ८४ । अघाहानीति समामान्तविधे*रनितान्त्रा नटच । ब्राह्मणः*क्षत्रियो वैश्वः शूद्रो वा यथा
अघाहानिमरणजननाशौच*दिनानि द्वादशादिभ्यो*धिककालं नवद्वयेत् । २ । तद्वादशवर्षे ने सस्योपासन*
प्रकृतिलापो भवति । यथा यथासूमाग्निवेदादेयावत् * कालमशौचं विज्ञितं * तत्तत्कालमेवाशौचं स्यात् । ३ ।
तत्र यस्तु त्रिषु त्रयश्चर्चाः सन् * यथाविधि समावन्ती * भार्या गृहीत्वानि गृह्णाति तस्यैव * भवती काह

मशीचं । ४ । सर्वान्निषुक्रियाहोमंनप्रडाहे * होमविघ्नंनकुर्वीत * शुष्कान्नेनफलेनवा * होममन्त्रां
 कुर्वीत । ५ । तद्वहितात् कालिकशुद्धिरेवेनखापितं पञ्च * यज्ञसन्धोपासनादि * कर्माणिन तस्मिन्
 दिने कुर्यादिति । ५ । कात्यायनेनह्युक्तं च * न्तकैर्कर्मणां त्रागः * सन्धादीनां विधीयते । होमःश्रौतसु
 कर्तव्यः शुष्कान्नेनापिवाफन्नेरिति । ६ । संवर्त्तनापुक्तं यथा * होमस्तत्रयकर्तव्यः शुष्कान्नेनफलेनचेति । ७ ।
 तथात्रिसंहितायाञ्च * महायज्ञविधानन्तर्गदामृतं जन्मनोः । होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेनफलेनवा इति । ८ ।
 निरानेः केवलवेदादे स्त्राहा * दाशौचमग्नभावाच्च * होमादिपर्ययज्ञान् * सन्धेयसन्धोपासना * दीनिते च नैव
 युरिति ६ । नवतर्हि तस्य तान्निवेदमा * सपिण्डोः पुत्रादयोनिरग्नित्वात् * त्राहादग्नीचभाजः स्य * रितातत्राहने
 तादि । १० । तत्कर्म कर्त्तव्यं इति तन्निषुतत् * कर्म कर्त्तव्यं णः पानिकः * साग्निकस्य तस्य सनाभोपि सव्यः * सपिण्ड
 स्तेनाग्निनैव शुचिलान्नाशुचिर्भवेत् । ११ । इति बन्ते ग्रामपां शुचिलाभावाद्दशकौतैरपि होमः * कार्यङ्कुत्तं
 जाबालेन । १२ । जन्महानोर्वितानस्य कर्मोपोनविदाते । ग्रालान्मोकेवलो होमः कार्योऽनैर्वापि गो
 व्रजैः । इति । १३ । एतद्गोखानमविद्धन् * प्रमादोचनिरग्नि हो * नाथावाचते तद्वथा । १४ । श्रौताग्नि हो
 त्रहोमास विधातयेत् * मूयं कुर्यादशक्तौश्च * पुत्रादीनेवकारयेत् । १५ । अतैव ब्रूहे यमाह * तत्कर्मन्निर्हातरूपं * क
 र्त्तव्यं णः पुत्रादिः सपिण्डो * नाशुचिर्भवेतीति तन्न * मनाभानां निरग्निज्ञे * नामैवाभावात्कृतापत्तेः । १६ । यो
 नो प्रमादो नोवाचते चैव * यदेकाहादग्नीचवचनं तत् * तात्कालिकशुद्धिपक्रमिषु * होमार्थं सर्वथा शुद्धि
 दं शाहद्वाङ् । १७ । तत्प्रमादेनवाखातं * यतः केवलवेदादि * स्त्राहादग्नीचभागिनोनास्तग्नि * कम्पनकर्मणि
 तात्कालिकशुद्धिरूपपद्यते ॥ १७ ॥ तेषां तात्कालिकशुद्धि * वाखातानाउपपत्तेस्तु * प्रमादादेवतद्गोखानम
 ॥ १८ ॥ अङ्गसर्गं न च्छिपामे * काहादग्नीचभागिना * तत्तदग्नीचसम्पत्तौ * यां शातये । दशाहादग्नीचै * त्रि
 तः पञ्चदशाहा * तायेतन्नोपपद्यते ॥ १९ ॥ तद्वथाग्निपुराणे च * सर्वं प्रामेववर्णानां त्रिभागात्स्वर्गं
 भवेत् । त्रिचतुःपञ्चदशभिः शुद्धावर्णैः क्रमेण ४ । इति । २० । चतुर्थे च दिने कार्यस्तथा स्यात् * चैव सव्यः । अस्मि
 मन्त्रे यनादूर्ध्वमङ्गस्पर्शा विधीयते । ८४ । अपरञ्चाग्निपुराणे * भार्गवरामं पतियत् * पुष्करजवाचनदि
 दम् । १ । प्रेतशुक्तिं प्रवक्ष्यामि स्तिकाशुद्धि मेव च ॥ दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते । २ ।
 जनने च तथा शुक्तिब्राह्मणानां भूतम् । द्वादशा ह्येनराजनी पञ्चद्वैशे यमासतः । शूद्रेऽनुलोमतो
 दासोऽस्वामि ब्रूतामशौचकम् । ४ । षड्भिस्त्रिभिस्तथै केन च त्रिविट् शुद्धयोनिषु * ब्राह्मणः शुद्धिमा
 प्रोति क्षत्रियस्य तथैव च । विट् शुद्धयोनौ शुद्धिः स्यात् क्रमात् परपरामक । षड्भिरत्रेण त्रिरात्रेण षड्
 भिः शूद्रे तथा त्रिभिः ॥ इति सर्ववर्णानिषु सपिण्डेषु * शावमाशौचं ब्राह्मणाणां दशाहं * राजनी द्वादशा
 हं वैशे पञ्चात् परं । १ । शूद्रे मासतः परमनुलोमतो * दासोऽस्वामि त्रयोदश * शौचं स्वामिमरणे
 स्यात् । २ । तथा च ब्राह्मण स्वामिमरणे * दासोऽशूद्रे दशरात्रं * क्षत्रियस्वामिमरणे शूद्रे दासो द्वादशाहं *
 वैशस्वामिमरणे पञ्च ४ । ३ । क्षत्रियश्च शूद्रयोनिषु * सपिण्डेषु ब्राह्मणः * क्रमात् षड्भिरत्रेण त्रिरात्रेणै
 केनाहो * रात्रेण शुद्धिमाप्नोति ॥ ४ । क्षत्रियस्य विट् शूद्रयोनौ सपिण्डे * नृते शावमाशौचं क्रमात् * षड्भिरत्रेण
 त्रिरात्रेण * शुद्धिः स्यात् त्रयोदश ॥ ५ । षड्भिरत्रेण वैशयोनिः * नृते त्रिरात्रेण शूद्र * योनौ नृते क्षत्रियस्य शुद्धिः

मात् । ६ । विमोचैमासयगृहे सपिण्डे चने *प्रङ्भिर्दिनैः सन्निभवेत् । ७ । मनादिभिरेतन्नीतं * तेन दशा
हादाशौचं * द्वयोर्द्वे धेस्मृतिर्वरेण्यते रिति । ८ । अपराग्निपुराणे * जनत्रिवार्षिके षड्विंशत्युत्तराष्ट्रदिशि
द्वादशाहं नष्टं स्यात्ततो नैवत्सरतये । ९ । गतैः संवत्सरैः प्रङ्भिः सन्निभमिति कीर्तयता । स्त्रीणामन
वृत्तानां विधुर्दिनैः गिकीस्तृता । तथा च कचूडानां त्रिहाच्युक्तान्तिगान्ध्याः । विवाहात्तपुराः शौचं पितृपत्ने
विधीयते । १० । पितृगृहे च तानाहविशुद्धिर्नै गिकीस्तृता । कृतिकादमरावेण शुद्धिमाप्नोति नानाथा । ११ ।
विवाहितापि चेतुर्नो भिद्यते पितृवैश्वानि । तस्योत्तरात्रं पितृदिवास्वसे सादशौचकम् । १२ । अग्निसपाश
कार्याभिर्न तानामात्मजातिनाम् । पतितानां श्रुता शौचं विद्वच्छ्रुतहताश्च । १३ । परिव्राजो ब्रह्मचारी नृप
कारुण्येक्षिताः । राजाज्ञाकारिणो येष स्यापयेत् प्रेतकानपि । मेषुने कटधूमेषु सदाः स्नानं विधीयते
॥ रात्रिभिर्मसं स्रुताभिर्गर्भं स्रावेणोद्देष्टुम् । चातुर्मासिकं पाते स्याद्दशाहं पञ्चमासतः ॥ १४ ॥ राज
नोचित्रात् स्याद्द्विषोऽर्द्धं चार्द्धमेव च । अष्टाहे न च गृहसाक्षाद्दशाहादात् ४ परं । १५ । स्त्रीणां विगुहिरुदिता
स्नानमात्रेण वै पितुः । न स्नानं हि सपिण्डे स्यात्त्रिरात्रं सप्तमेऽष्टमे ॥ १६ ॥ इति । गर्भं स्रावोपायान्मासे
तावन्ति दिनानि ब्राह्मणाः * अशौचं चातुर्मासिकं * गर्भं पाते स्रुताहेण * शुद्धिर्ब्राह्मणा भवति * पञ्चमासतो दशाहम्
११ । एवं राजनो च त्रिधा यायातुर्मासिकगर्भपाते * त्रिरात्रमेवाशौचं स्यात् । १२ । वैश्वं च त्रिमासिकगर्भ
पाते * त्रिमासं पञ्चमासं * मयुचिः स्याच्छ्रुतास्त्रिमासं * चातुर्मासिकगर्भपाते * त्वष्टाहे न गुह्यतीति । १३ । अतः
परं पञ्चमासतो राजनो * द्वेऽस्त्रीणां गर्भपाते द्वादशाहादि * यथोक्तमाशौचं भवे * द्वेऽस्त्रीणां शुद्धिर्कृता । १४ ।
स्नानमात्रेण पित्रुः शुद्धिः * सपिण्डे स्नानमपि न विधीयते * सप्तमेऽष्टमे मासे * गर्भपाते सपिण्डे त्रिरात्रं स्यात् । १५ ।
इति तत्स्त्रोषणं । अपराग्निपुराणे * सदाः शौचं सपिण्डानामादन्त जननान् तथा । आचूडादेकरात्रं स्याच्चूडान्तोऽत्र
त्रिरात्रकम् । दशरात्रं भवेदस्मान्मातापितरौ त्रिरात्रकम् । जावदन्ते मृते बाले कतचूडाभं के तथा । त्रिहाच्युक्तान्ति
ये शुद्धिस्त्रिभवेति मृते तथा । शुद्धिः शुद्धे पञ्चमिह प्राग्विवाहाद्विप्रत्वं हः । नात्रिर्वर्षेऽग्निं संस्कारो मृते
तं निखने द्धुवि । न चोदकक्रिया तस्मात् नान्मिचापि नैव सति । एकाहाच्छ्रुता विप्रो याऽग्निविद् समन्वितः ।
ज्ञानेहीनतरे चैव त्रिहाच्युक्तान्ति । पञ्चाहे नाग्निहीनयद् दशाहाह्यग्नयः । चत्विशानवसप्ताहाः शु
विदागुणैः शुद्धः । दशाहानवसप्तगोविंशतिः स्यात्तत्राच्छ्रुता एव स्वगुणात्कर्तव्यं दशाहेऽष्टोत्तराहमेकाऽह । कहे । एक
हे तु मदाः शौचं सर्वं त्वं वं समुद्ध्येत् । दास्योऽश्वसूताः शिष्याश्चैव कववासिनः । स्वामिभूताः शौचं स्यान्मृते नैव
यथैव भवेत् । मरणादेव कर्तव्यं संयोगो वसुतान्निभिः । द्वादहदूर्कमशौचं स्याद्यस्यैतानि काविधिः । च
र्थे पञ्चमे चैव सप्तमे न वसेत्तथा । अस्थिसंशयनं कार्यं वर्णानामावृण्वतः । अहस्तु दत्तकणाश्वदन्ताश्च त्राहं
मयेत् । पक्षिणीं संस्कृतास्त्रेव स्मृतादिपुविधीयते । पितृगोत्रं कुमारीणामृद्धानां भर्तृगोत्रता । जलप्रदा
नं पितृचउद्वाहे चोभयत्र च । दशाहोपरिपितृय दुष्टिर्गर्भरणे त्राहम् । सदाः शौचं सपिण्डानां पञ्चचूडाकते
दिज । एकाहा विवाहादूर्कमुद्धूतं दत्तोदकात् त्राहम् । पक्षिणीं भ्रातृपुत्रस्य सपिण्डानां सर्वशः । दशाहाच्छ्रु
कते विभोजनमृद्धानां ४ स्थानिषु । पक्षिस्त्रिभिरथैकेन चत्विष्टशूद्रयोनिषु । एतज्जयं सपिण्डानां ब्रह्मते
नौरसादिषु । अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वर्नागताश्च । परपञ्चस्त्रीषु त्रिरात्राच्छ्रुतिरिष्यते । मातृकया

दिपितृकीर्तिभ्रातरावनसम्भवा । एकाहं स्तनके तद्वस्तके जूलाहं भवेत् । सपिण्डानामशीचहिसमा नोदक
 ऋते । दशाहं न सपिण्डास्तुमाताऽश्रुक्रान्तिप्रेतके । त्रिरात्रेण सकलास्तुमाताः श्रुक्रान्तिगोत्रिणः । सपिण्ड
 २२ पुरुषमप्यमे विनिवर्त्तते । समानोदकभावस्तु निवर्त्तते चतुर्दश्यात् । जन्मनामस्मृतेरेतत्तत्परंगोत्रं च्यते
 मातृनेपक्षिणीं रात्रिं शिष्यात्त्वगुन्धनेषु च । स्तजेजामातरि प्रेतो दौहित्रे भगिनीषु तेऽप्यस्य केतुश्च ते चैव स
 मात्रं विधीयते ॥ मातामह्या तथाचार्यो ऋते मातामहे त्वहम् ॥ दुर्भिक्षे राश्रुसंपाते आगतायां तथापि
 उपसर्गं न्यतानान्तु दातृवच्च विदां तथा । यतिव्रती ब्रह्मचारी संपाते देशाभिः । दानेयश्च विवाहचसः
 गोचं विधीयते । असाधवाधियुक्तसंस्वाध्याये चाक्षमसाच । प्रायश्चित्तमहज्जातमन्त्रिताय प्रवेशनम् । अपा
 नादथ क्रीडासङ्कातपरिभवाद्भयात् । उदधमि यते नारी पुरुषो वा कथञ्चन । आत्मघाती चैकलक्षं वसेत्सनरकेऽथ
 वक्रः शौचस्मृतिमुपपरित्यजति यश्च न । त्रिरात्रं तत्र चाशौचं द्वितीये चास्थि संधः । तृतीये तूदकं कायं च
 ग्राह्यमाचरेत् । विंशदादिहतानां कृताह्वाच्छ्रुतिं सपिण्डके । भूद्रायाऽप्रसवे गेहे भूद्रस्य मरणे तथा । भाण्डानि
 परित्यज्यान्नाहदभूर्लपतः श्रुतिः । सर्वेषां शावमाशौचं मातापितृसुखतकम् । स्तनकं मातरेव सङ्गपस्य
 पिताश्रुतिः । पुत्रजन्मदिने श्राद्धं कर्त्तव्यमिति निश्चितं । तद्वस्तु तत्प्रदानं गोघृणिनादिवाससाम् । मरण
 मरणेनैव स्तनकं स्तनकेन च । उभयोरपि यत् पूर्व तेनाशौचेन श्रुतिः । स्तनके स्तनकं चेतसां स्मृतके वापि स्तनकम्
 तदाधिकृत्य स्तनकं शौचं दद्यात्स्तनकम् । समानं लघुशौचं तु प्रथमं न समापयेत् । असमानं द्वितीयेन धर्मरा
 वचो यथा । शावान्तःशावत्यापातेऽशौचेन श्रुतिः । गुरुणालघुवाधौ लघुना नैव तदुच्यते । स्तनके स्तनके वापि
 त्रिमधेन दाहयेत् । तच्छ्रुतिगैवश्रुतेरन् रात्रिषु द्विहादिकात् । प्रभाते यद्वाशौचं सङ्गच्छुद्धि रंश्रुति
 दिनेः । उभयत्र दशाहानि कलसान् न भुजान्ते । इति । अथ कालीपुराणे । विप्रपतः शिवायुजां प्रसी
 पितृकोनरः । यावदत्सरपयान्तं मनसापिनचाचरेत् । महागरुनिपाते च कामं किंकिञ्च वाचरेत् । आदिज
 ब्रह्मयज्ञश्चाक्रं देवयुतं च यत् । इति । अथ यावदत्सर पयान्तमिति * सपिण्डीकरणं पर्यान्ताभिप्राये * शांति
 तेन महाश्रुतिपाते ॥ १ ॥ सपिण्डीकरणं दर्कं * न देहाश्रुतिवर्त्तते * पुराणाऽप्रेतत्वाभावात् ॥ २ ॥ ८४ ॥ प्रेत
 श्रुतिविशिष्टात् प्रेतस्पर्शाशौचं श्रुतिमाहर्त्तेति ॥ १ ॥ ८५ ॥

दिवाकीर्त्तिमुदकप्राचपतितं सूतिकां तथा । शवं तत्स्पर्शिनश्चैव स्पृष्ट्वा स्नानेन शुद्धयति ॥ ८५ ॥

दिवाकीर्त्तिश्चाण्डालोदकाऽरजस्वलापतितो ब्रह्महा * प्रभृतिपापी स्तिका * प्रसर्वावधौ चान्ता ॥ २ ॥ श
 स्पृष्ट्वा स्नानेन * सवर्णाश्वस्पर्शाशौचस्त * मिहासवर्णे सगव * स्तच्छ्रवस्पृष्टौ च सवर्णाः ॥ १ ॥ एतान् स्पृष्ट्वा स्नानेन शुद्धयति
 तत् * रजस्वला उदकां स्पृष्ट्वा यथा * श्रुतिवत्तत्पञ्चस्तं मतिनोक्तं ॥ ४ ॥ सूतिका * सपिण्डादनः स्पृष्ट्वा * स्नानेन

ज्ञातिनव*सपिण्डास्तेहिष्ठितिकाया अघौचाताये यज्ञान्ति ॥ ५ ॥ ८५ ॥

प्राचमप्रयतो नितरां जपेदशुचिदर्शने । सौरान्मन्त्रान्यथोत्साहं पावमानीयशक्तिः ॥ ८६ ॥

आचमितादि ॥ ८६ ॥ विष्टाद्या शुचिद्रवादर्शने कते * प्रयतः सन्नाचमसौरान्मन्त्रा * वदतां जातवेदसः *
मतादीन् यथोत्साहं । १ । पावमानीयशक्तितस्तच्छुद्धार्थं * जपेदिति प्रायश्चित्तम् ॥ २ ॥ ० ८६ ॥

गारं स्पृष्ट्वा स्थिसन्ने हं स्नात्वा विप्रो विशुद्धाति आचमैव तु निःस्नेहं गामालभार्कवीक्षणात् ८७

नारमित्यादि ॥ नरस्य स्थितस्नेहमायुक्तं स्पृष्ट्वा विप्रः स्नात्वा विप्रो विशुद्धाति * निःस्नेहं गामालभार्कवीक्षणात् ८७
मो विशुद्धाति । गामालभार्कवीक्षणादर्थं * वौद्धा विप्रो विशुद्धाति । २ । ० । ८७ । ० ।

मादिष्टीनोदकं कुयर्गदाव्रतसप्तसमापनात् । समाप्ते तूदकं कृत्वा चिरात्तेनैव शुद्धाति ॥ ८८ ॥

आदिष्टीनादि ॥ ० । ८८ । व्रतादेशतमादिष्टं * तदस्यास्तीत्यादिष्टी * ब्रह्मचर्यभाग्यमी ॥ १ । सपिण्डीकरणं *
यान्त * वदकादिकं कर्मपित्वादे * न कुर्यात् यावद् व्रतसमापनात् । २ । समाप्ते ब्रह्मचर्यव्रते * गुरुणा उमतः
त्वा * यथाविधि समावृत्तः । ३ । उदकं तर्पणं कृत्वा * चिरात्तेनैव शुद्धाति * शुद्धः स * वर्योऽहनि
पिण्डीकरणान्न कर्म कुर्यात् । ४ । ० । ८८ ।

यान् ब्रह्मजातानां प्रव्रज्यासु च तिष्ठताम् । आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव निवर्त्तेतोदकक्रिया ॥ ८९ ॥

व्येति आदि ॥ ८९ । व्रताजातानां प्रायेण तात्कथं * कर्मणां सङ्करजातानां * प्रतिलोमजातानीनां *
तादानीनां प्रव्रज्यासु च वर्योऽहनि तिष्ठताम् । १ । आत्मनस्त्यागिनां विधिं * विनात्मघातिनाञ्चैव * कृताना
इकक्रिया * पिण्डग्राहादिकं सर्वं निवर्त्तेत । २ । ० । ८९ । ० ।

पाण्डमाश्रितानाञ्च चरन्तीनाञ्च कामतः । गर्भभट्टद्रुहां चैव सुरापीनाञ्च योषिताम् ॥ ९० ॥

पाण्डेति आदि ॥ ९० । योषितां पाण्डजन * माश्रितानां कामतः * वामिचरन्तीनां गर्भ * द्रुहां भर्ष
हां सुरा * पानशीलानामेव च * पिण्डीकादि निवर्त्तेत । १ । ० । ९० ।

गार्चार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् । निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रते न वियुज्यते ॥ ९१ ॥

आचार्यमित्यादि ॥ ९१ । व्रती ब्रह्मचर्यभाग्यमस्य * आचार्यादीनां प्रेतान् निर्हृत्य व्रतेन * न वियुज्यते
त्वाशुते । १ । ममादीववोच्ये * निर्हृत्येति दाहदशाहपिण्ड * पोडग्राहादिसकलप्रेत * कृतसंप्रदर्श
र्थम् । २ । इतितद्गुक्तं सर्वं * ह्यादिष्टीतानेन व्रतसमाप्ति * पर्याप्त उदकक्रिया * प्रतिषेधकरणात् । ३ ।

तेन गृहाच्छ्रानपयान्तं * निर्वरणमेव न * तदुत्क्रियादि । ४ । ६१ । ० । तन्निर्वरणमाह दक्षि
ने तथादि । १ । ६२ । ० ।

दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्वरेत् । पश्चिमोत्तरपूर्वेषु यथायोगं द्विजन्मनः ॥ ६२

दक्षिणेन पुरद्वारेण * शूद्रं मृतं निर्वरेत् * पश्चिमेन वैशाखं मृतं * उत्तरेण क्षत्रियं मृतं * पूर्वद्वारेण
ह्यणं मृतं निर्वरेत् । १ । ० । ६२ ।

नराज्ञामधदोषोस्त्रितिनानचसत्रिणाम् । ऐन्द्रं स्थानमुपासीना ब्रह्मभूताहिते सदा ॥ ६३

नराज्ञामितादि । ६३ । राज्ञामभिप्रेतक्षत्रियनृपाणां * सपिण्डमरणे ऽषदोषोनास्तीति नवक्षत्रि
मात्रस्य * । १ । त्रितिनानं ब्रह्मचारिणां * चान्द्रायणादि व्रतकारिणामपिच * सत्रिणां यज्ञे दीक्षितान्
* पित्रादिमरणे ऽषदोषोनास्ति * । २ । कस्मात् हि दस्स त्ते राजव्रतिसत्रिणः * ऐन्द्रं मिन्द्रं सांस्थानं * उपासीना ब्रह्मभूता
भवन्तीति । १ । ऐन्द्रमिन्द्रं परमेश्वरस्य * स्थानं राजासनं ब्रह्मचार्यासनं सत्रिस्थानञ्च । ५ । ० । ६३ ।
कथमैन्द्रं स्थानं राजासनमिति * तत्राह राज्ञा इत्यादि । १ । ६४ ।

राज्ञो माहात्मिके स्थाने सदाः शौचं विधीयते । प्रजानां परिरक्षणार्थमासीनस्य चकारणम् ॥ ६४

माहात्मिके महात्मनः * परमेश्वरस्य स्थाने * प्रजापरिरक्षणार्थमासीनस्य * राज्ञोऽभिप्रेतक्षत्रिय
खलु * । १ । सपिण्डमरणं * जननयोः सदाः * शौचं विधीयते * नवदर्शनां शौचं । २ । अत्र सदाः शौचे प्रजानां
रिः रक्षणार्थं राजासनं * कारणं नवक्षत्रियत्वं * जातिः कारणं दृष्टाते । ३ । प्रमादीव वाच्ये सर्वजातिः रेव
जे तितन्वयतैल्ल * मासनं धर्मेण तद्विद्यस्यैव । १ । ० । ६४ । सदाः शौचं सङ्गादाच्च * डिम्बाहवतादि । १ । २ ।

डिम्बाहवहतानाश्च विदुताचार्यवेन च । गोब्राह्मणस्य चैवार्थेयस्य चैच्छतिपार्थिवः ॥ ६५

डिम्बानां शिशूनां आहवहतानां च विदुताचार्यहतानां * पार्थिवेन राज्ञा दण्डार्थं * मपराधविधि
हतानां * गोस्त्राणार्थं ब्राह्मणस्य * त्राणार्थं च हतानां । २ । पार्थिवोऽभिप्रेतः क्षत्रियो * राजा
कर्मकरणार्थं यस्य च * शौचमिच्छति तस्य च * सदाः शौचं विधीयते । ३ । ० । ६५ । ननु प्रजानां परिपालनार्थं
राज्ञासनं कथं माहात्मिकं * स्थानमिति तत्राह सोमेत्यादि । १ । ० । ६६ ।

सोमाग्निर्कानिलेन्द्राणां वित्ताप्पतरोर्यमसत्रच । अष्टानां लोकपालानां वपुर्धारयते नृपः ॥ ६६

सोमः ऽग्निश्च कानिलश्चैन्द्रश्च * वित्तपतिश्चाप्पतिः * यमश्चेति अष्टानां लोकपालानां * वपुर्धृपो ध
रयते । १ । ० । ६६ । ० ।

लोकेशधिष्ठितो राजानां शौचविधीयते । शौचाशौचं हि मर्त्यानां लोके प्रभववापयम् ॥ ८७ ॥

लोके शेत्यादि । ८७ । अष्टभिर्लोकै रधिष्ठितो राजानां शौचविधीयते * कस्मात् हि यस्मात्कर्तव्यानां *
शौचाशौचं लोके प्रभववापयम् । १ । लोकेशे भाः प्रभवति * लोकेशेषु पतितो यते तैस्तु * लोकेशै रधिष्ठितो
राजा । २ । ० । २७ । ० । नन्वहवहतानां कथं सदाः शौचमिति यत्राह * उद्यतै रिति आदि । १ । ० । ८८
उद्यतै राह्वै शस्त्रैः च च धम्महतस्य च । सदाः सन्निष्ठते यन्नस्तथा शौचमिति स्थितिः ॥ ८८ ॥

उद्यतैः शस्त्रै रा ह्वै * च धर्मै रणहतसा * यश्चोरणात्मकः सदाः सन्निष्ठते * तथा सति शौचमिति स्थितिर्न त्वशौ
चमिति । १ । ० । ८८ । नन्वशौचदिनेऽतीते * किं खल्वयद्यति * किं क्रियान्तरेणेति त * आह विप्र
इति आदि । १ । ० । ८९ ।

विप्रः शुद्धात्पः स्पृष्ट्वा च चियो वाहनायुधम् । वैश्वप्रतोदं रक्षीन् वायटिं शुद्रकृतक्रियः ॥ ८९ ॥

अशौचान्तिदिनेऽतीते * कतक्रियो मूलकर्मदि क्रिया * कत्वाप्तात्वा च विप्रोऽपः * स्पृष्ट्वा च माशुद्यति । १ । च वि
यो वाहना युध * स्पृष्ट्वा शुद्धा विप्रः प्रतोदं रक्षीन् * वास्पृष्ट्वा शुद्धातिप्रदूरी * यटिं स्पृष्ट्वा शुद्धातीति । २ । ० । ९०
उपमं हरति एतद्वितीति आदि । १ । ० । ९० ।

एतद्विज्ञातमासपिण्डे शुद्धिजोत्तमाः । असपिण्डे सुसर्व्वेषु प्रेतशुद्धिं निबोधत ॥ ९० ॥

शौद्धिज्ञातमासपिण्डे * प्रेतच्छौचं वै युगात् * अभिहितं मया सर्व्व * पु सपिण्डे पुतप्रेत * शुद्धिं मत्तो नि
बोधत । १ । ० । सपिण्डे पितृमापरागिव * द्वाहुर्न निवचनं तेना * नपिणाम शौचवचनं * नदूपातीत्य
वधेयम् । २ । १०० । ० ।

असपिण्डं द्विजं प्रेतं विप्रो निहृतं तत्र वस्युवत् । विशुद्धाति विरात्रेण मातुराप्तां वा न्यवान् ॥ ९१ ॥

असपिण्डमिति आदि । १ । १०१ । विप्रो ब्राह्मणमसपिण्डं * प्रेतं वस्युवत् निहृतं * तदन्नमदन्ने वतमाह्वये च *
इमे तदा विरात्रे ण विशुद्धाति * । १ । मातुराप्तां वा न्यवान् * भ्रात्रादीन् निहृतं तत्र च विरात्रे ण युद्यति । २ । १०१ ।

यद्यन्नमन्ति तेषां दशहं नैव शुद्ध्यति । अनदन्नमह्वै वनचे तस्मिन् गृहे वसेत् ॥ ९२ ॥

यद्यन्नमन्तीति आदि । १०२ । एवमसपिण्डं प्रेतं निहृतं रकोयति प्रेतं * निहृतं तेषां च तसां * सपिण्डानां मन्त्र
मन्ति * तदा दशहं नैव हि * ते पामशौचायां शुद्धाति । १ । यद्यसपिण्डं प्रेतं निहृतं तदन्नं नादन् * तस्य ह्वये वसेत्
दाह्ये वीकेन * शुद्धातीताने नृष्य * श्लोके तदन्नमदन् ह्वये वसं स्त्रिरात्रेण शुद्धातीति ख्यापितं । २ । १०२ । ० ।

अनुगमोच्छ्रयाप्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमिव वा। स्नात्वा सचेलः स्पृष्ट्वाग्निं धृतं प्राशय विशुद्धयति १०३॥

अनुगमोत्तादि । १०३ । ज्ञातिमज्ञातिं वाप्रेतं *स्वेच्छया अनुगमोत्सर्ग* वहनदहननादिकं * बिनापिसहैव गत्वा * सचेलः स्नात्वाग्निं स्पृष्ट्वा * धृतं प्राशय विशुद्धयति । १ । १०३ ।

न विप्रं स्वेष्टुतिष्ठत्समृत्तं शुद्धेण नाययेत् । अस्वर्गाह्याहुतिः सामग्राच्छूद्रसंस्पर्शदूषिता ॥ १०४

न विप्रमितादि ॥ १०४ । अतं विप्रं स्वेष्टुज्ञातियुविप्रेषु * वातिष्ठत्सर्वमाने शुभं न भूद्रेण नाययेत् । १ । कस्मात्तद्विद्यसाच्छूद्रसं * स्पर्शदूषिता साशव * समाग्रावाह्यतिरस्वर्गाग्रायात् । १ । तर्हि च त्रिवर्षे ग्राभ्यां * किं न यने दीपो नास्ति * तथैवास्तत्त्वविप्रेषु * किं भूद्रेण नयने दीपो नास्तीति चेत् । १ । शूद्रसंस्पर्शदुष्टविप्रवसगा * ग्रावाह्यतिरस्वर्गात् * नो वक्ष्यति त्रिवर्षे ग्राभ्यां * नाययेदिति ज्ञापनार्थं * स्वेष्टुतिष्ठत्स्वित्वात् । ४ । ० । १०४ शुद्धेः कारणात्ताह * ज्ञानं तप इत्यादि । १ । ० । १०४ । ० ।

ज्ञानं तपोऽनिराहारो मन्मथो वायुपाञ्जनम् । वायुः कर्माकंकालौ च शुद्धेः कटुं शिदेहिनाम् १०५

ज्ञानादिकं किञ्चित्कचिन्महेहिनां शुद्धेः कर्त्तव्यं स्यात् * तद् यथा क्रमाद्वर्ष्यते । १ । बुद्धिर्ज्ञाने न गृह्णाति * तपसा बद्ध वित्तमा शुद्धयन्ति * पुनः पाके न च मथ्यं * पात्रं शुद्धातीताग्निः । २ । पञ्चगव्येन शुद्धिरिति आहारः * एकालिङ्गं शुद्धेति सु * इति च द्यमनः शतं * समाचरेद्दिवाक्तं । ३ । वारि यथा पुनः प्रक्षालनात्तथा * शुद्धास्तीति वाक्पाञ्जनं यथा * माजना लेपेनैर्वर्ष्यं शुद्धातीताक्तपिभिः । ४ । पन्था वाते न शुद्धातीति वायुः * कर्मयथायजेत वा शुद्धमेधेनेति * गामालभ्या कर्त्तव्यं शुद्धेति वाक्पात्रं * कालो यथा शुद्धो हिमो दद्याच्चेनेति । ५ । ० । १०५ । ० ।

सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । योऽर्थे शुचिर्हिसंशुचिर्न मृद्वारि शुचिः शुचिः १०६

सर्वेषामितादि * । १०६ । अर्थशौचं धनप्रतियहशौचं * सर्वेषां शौचानां मध्ये * परं श्रेष्ठशौचं स्मृतम् । १ । कस्मात्तद्विद्यसादर्थ्यं धनप्रति * ग्रहं शुचिः संशुचिः शौचं * मृद्वार्यादिशुचिस्त्वन् * शुचिः श्रेष्ठशुचिर्भवेत् । २ । १०६ ।

क्षान्तग्राशुद्धान्तिविद्वांसोदानेनाकार्यकारिणः । प्रच्छन्नपापाजपेन तपसा बद्धवित्तमाः ॥ १०७ ॥

क्षान्तेत्यादि । १०७ । विद्वांसः शत्रुभिरुपद्रुताः सन्तः * क्षान्तातच्छत्रुप्रतिकारापकार * निश्चिन्ताशुद्धान्ती तोपा * भाविपापाशौचशुद्धिः । १ । अकार्यकारिणो वेद * विधिविपर्ययेण शू * कर्मकारिणो दानेन शुद्धान्तीति । २ । प्रच्छन्नपापाप्रक्रान्तिपाप * आरिणोजपेन गायत्रीजपेन * शान्तिर्वेदवित्तमा * अकार्यकारिणस्तपसा ३ । ० ॥ १०७ ।

तोयैः शुद्धाते शोधनदीवेगे नशुद्ध्यति । रजसास्त्रीमनोदुष्टासंनदासे नदिजोत्तमः ॥ १०८ ॥

नत्तोर्य रित्यादि । १०८ । शोधनं मलादाकं यत्पानादिकं तत्सर्वं नत्तोर्यैः शुद्धाति * नदीपुरीषादिदुष्टा
नशुद्ध्यति साशुद्ध्यति । १ । मनोदुष्टामनसानां * पुरुषरतौ च्छया * दुष्टामनसं दुष्टाच * यास्त्रीस्ते च्छाविनापर *
हृदि संधुक्तासा । २ । रजसामासान्ते त्वत्तवरक्तेन * प्रवृत्तेनैव शुद्ध्यति * तदुक्तञ्चात्रिंशद्विंशतया । ३ । नस्त्रीदु
विजारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्मणा । नापोमूलपुरीषाभां नाग्निर्द्वैतकर्मणा । ४ । पृथ्वीस्त्रिंशद्वैतकर्मणा *
मगन्धर्ववद्भिः । भुञ्जते मानवाः पशून्नामदूषान्तिकर्हिचित् । ५ । स्वयं विप्रतिपन्नायायद्विवापि प्रता
ता । वलान्नारी प्रभुक्तावाचौरभुक्तातथापिवा । ६ । नताजयः दूषितानारोनकामोऽसौ विधीयते ।
वक्त्रे उपासीतपुष्पकालेन शुद्ध्यति । ७ । असवर्णैः स्त्रियोगर्भः स्त्रीणां धोनौ निषिच्यते । अशुद्धासाभवे
रीयावद्गर्भं नशुद्ध्यति । ८ । विभक्तैः ततः शलै रजःशपिप्रदृशते । तदासाशुद्धाते नारी विमलकाञ्चनं
श । ९ । इति । याश्च वल्कलिनोक्त * सोमः प्रोचं ददौ तासां गन्धर्वानां श्रमां गिरम् । पावकः सर्वमेध
मं धात्रै योषितो हतः । १० । इति । संवर्त्तनोक्तं यथा * लोमिर्दृश्यं न संप्राप्ते सोमो भुङ्क्ते हिकण्टिकां ।
॥ ११ ॥ दृष्ट्वा गन्धर्वः कुचौ दृष्ट्वा तपावकः इति । ११ । तेनाकामतो जारदीपो नस्त्रीणां * भवति तथा विधजारभु
हि * रजसैव शुद्धातिन * प्रायश्चित्तान्तरमस्ति । १२ । संनदासेन कामाकर्म * तत्रागे न सकलपापा * दिजोत्तमो
उद्ध्यति ॥ १३ ॥ ० ॥ १०८ ॥

द्विर्गावाणि शुद्ध्यन्ति मनःसतो नशुद्ध्यति । विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञाने नशुद्ध्यति ॥ १०९ ॥

अद्विरित्यादि । १०९ । गावाणि मलादद्विः शुद्ध्यन्ति मनःसतो नवाकौ नशुद्ध्यति * विद्यातपोभ्यां भूतात्मा *
ति बुद्धिर्ज्ञाने नशुद्ध्यति बुद्धिरहङ्कारः । १ । ० । १०९ ।

शौचसयवः प्रोक्तः शरीरस्य विनिर्णयः । नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणुत निर्णयम् ॥ ११० ॥

उपमंहरतोऽद्वितादि । ११० । शरीरस्य शौचसयवः * विनिर्णयो बोधयुक्तः * मया प्रोक्तोऽद्य द्रव्याणां *
नानाविधानां शुद्धेः * निर्णयः * शृणुतः । १ । ० । ११० ।

जसनामणीनां च सर्वस्य श्रमयस्य च । भस्मना द्विर्द्विर्दाचैव शुद्धिरुक्तामनीषिभिः ॥ १११ ॥

तैजसानामित्यादि * । १११ । तैजसानां तैजोभूत * बहुलपञ्चभूतारब्ध * द्रव्याणां तैजोघटितानां
* प्रवृत्तीनां भस्मना शुद्धिः * मणीनामद्विः शुद्धिः । १ । सर्वस्य श्रमयस्य प्रस्तर * घटितस्य पात्रादेर्द्वैव *
रुक्तामनीषिभिः * मन्त्रादिभिः च द्विविद्धः । २ । ० । १११ ।

निलोपंकाश्चनभाण्डमङ्गिरेवविश्रुति । अजमशमयश्चैव राजतज्ञानुपष्कृतम् ॥ ११८

निलोपमित्यादि । ११८ । काश्चनभाण्डनिलोपं * स्वर्णभाण्डकोनचिदमुचिना * द्रवोणरुसूः
निलोपसायदि * रङ्गिरेवभवतीति । १ । अनुपस्कृतं कतिमे? * रेखादिभिरभूषितं * मञ्जं शङ्खादिकम् * म
प्रस्तरमयं । २ । राजतं रजतमयश्चाङ्गिरे व * शङ्खतिसर्वं त्रानुपस्कृतम् * तासां योजना विज्ञेया । १ । ० । ११
ननु कयं रजतं स्वर्णं शङ्खः शुद्धीतीति तत्राह * अपामग्ने श्वेतोऽति । १ । ० । ११३ ।

अपामग्ने श्वसंयोगाद्दे मरुपश्चनिर्वभौ । तस्मात्तयोः स्वयोः नैव निर्णो को गुणवत्तरः ॥ ११९

हे मरुपाश्चापामग्ने श्व * संयोगान्निर्वभौ जज्ञे * तस्मात्तयोर्हं मरुपायोः स्वयोना * जले न निर्णो कः शुदि
णवत्तरः श्रेष्ठः । १ । ११९

ताम्रायः कांस्यरै त्रयानां त्रयुणः सीसकसाञ्च । शौचं यथाहं कर्त्तव्यं चाराम्भोदकवारिभिः ॥ १२०

ताम्रेत्यादि । १२० । ताम्रादीनां त्रयोचं शुद्धि * चारेणः स्त्री रक्तेन वा * वारिणा वा यथाहं कर्त्तव्यं रैत
पित्तलमयं त्रपुरङ्गं । १ । १२४ ।

द्रवाणाञ्चैव सर्वेषां शुद्धिस्तु प्लवनं स्मृतम् । प्रोक्षणं संहतानाञ्च दारवाणाञ्च तक्षणम् ॥ १२१

द्रवाणामित्यादि । १२१ । सर्वेषां द्रवाणां दूग्ध * घृततैलादीनां काक * कीटादुपहतानां शुद्धि * क
वनं कुशपत्रे * नोत्क्षेपणावक्षेपणम् । १ । संहतानां राशिकृता * न्नमयादीनां काकादाशुचिद्रव्यै * रूपहतान
लेन * प्रोक्षणं शुद्धिर्भवति । २ । दारवाणां काष्ठमय * द्रवाणामुचिद्रव्यै * रूपहतानां शुद्धिस्तक्षणां स्यात् ॥ १२१

माज्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि । चमसानां ग्रहाणाञ्च शुद्धिः प्रचालने नतु ॥ १२२

मार्जनमित्यादि । १२२ । यज्ञकर्मणि यज्ञपात्राणां * चमसानां संहंसादीनां ग्रहाणां * पाणिनामात्र
ततः * प्रचालने न शुद्धिः स्यात् ॥ १ । ० ॥ १२६ ॥

चरुणां सुकसूवानाञ्च शुद्धिर्गुणैर्नवारिणा । स्फत्रशूर्पशकटानाञ्च मुपलोलखलसत्रच ॥ १२३

चरुणामित्यादि । १२३ । चरुणां सुकसूवानामगुणैर्वारि * गुणैर्न शुद्धिर्भवति * स्फादीनाञ्च वारि
* शुद्धिर्भवतीति बोध्यम् । १ । ० । १२० ।

अङ्गिप्रोक्षणं शौचं वहूनां धानप्रवाससाम् । प्रचालने न त्वल्पानां मङ्गिः शौचं विधीयते ॥ १२४

अङ्गिरित्यादि । १२४ । वहूनां धानाणां वाससामङ्गिः * प्रोक्षणं शौचं विधीयते । १ । स्वल्पानां धा
नां वाससाञ्चाङ्गिस्तु * प्रचालने नतु * शौचं विधीयते । २ । १२८ ।

चेलवच्चर्मणां शुक्तिर्वैदलानां तथैव च । शकमूलफलानाञ्च धानप्रवच्छ, किरिषप्रते ॥११८॥

चेलेत्यादि । ११८ । चर्मणां चेलव*द्वहूनामष्टिः*प्रोक्षणं रुद्धिः स्या*दल्पानां चर्मनाम् । १ । अष्टिः प्रक्षालनेन एव स्तथैव*वैदलानां बहुनामष्टिः*प्रोक्षणं*मल्यानां प्रक्षालनेन एव रुद्धिः स्यात् ॥ २ ॥ आकादीनां धानां बहुनामष्टिः*प्रोक्षणमल्पानामष्टिः*प्रक्षालनेन रुद्धिः स्यात् ॥ ३ ॥ ० ॥ ११८ ॥

कौषेयाविकयोरुषैः कुतपानामरिष्टकैः । श्रीफलैरंशुपट्टानां चौमाणां गौरसर्पपैः ॥१२०॥

वायसां विप्रोपाणां*शुद्धिविशेषमाह च*कौषेयाविकेत्यादि ॥ १ ॥ १२० ॥ कौशकतवाससामाविकानाञ्च*वाससां मूषैः चारुशक्तिः*अभि*रुद्धिर्भवतीति पञ्च*णयोजना । १ । कुतपानां मेघलोम*कृतानामासनानां*कं वलादीनामरिष्टकैः*निस्वकल्कैः रुद्धिर्भवेत् । २ । अंशुपट्टानां पट्टवस्त्राणां रुभिः*श्रीफलकल्कैर्भवति*चौमाणामतसीवत्क*सत्रकृतवस्त्राणान्तु*श्वेतसर्पपकल्कैः रुद्धिः ॥ ३ ॥ ० ॥ १२० ॥

चौमवच्छङ्खशृङ्गाणामस्थिदन्तमयसत्रच । शुक्तिर्विजाननाकायागोमूत्रेणोदकेन वा ॥ १२१॥

चौमेत्यादि ॥ १२१ ॥ शङ्खशृङ्गाणां चौमवच्च*गौरसर्पपकल्कैरेव*रुद्धिर्भवतीति । १ । शुद्धिज्ञानवता जने*नास्थिदन्तमयं यद्य*त्पात्रादिकं तस्य रुग्णिर्गामूत्रेणोदकेन वा कार्यं स्यात् ॥ २ ॥ ० ॥ १२० ॥

प्रोक्षणात्तृणकाष्ठपलालञ्चैव शुक्रप्रति । मार्जनोपाञ्जनं वै श्मपुनः पाके नमृन्मयम् ॥ १२२ ॥

प्रोक्षणादित्यादि । १२२ । तृणकाष्ठपलालं धानाजम्भितं य*त्तृणतच्च प्रोक्षणादष्टिः शुक्ति*मार्जनोपाञ्जनं वै श्मपुनः ॥ १ । अमयं स्थालीकलस*गरावादि कमशुचि*स्पर्शनेन दुष्टं पुनः*पाकेन दाह्येन शुद्धं ॥ २ ॥ ० ॥ १२२ । तत्रापवादमाह । मद्रैरित्यादि ॥ १२३ ॥

मद्रैर्मूत्रैः पुरीषैर्वाष्ठीवनैः पूयशोणितैः । संस्पृष्टं नैव शुक्रप्रते पुनः पाके नमृन्मयम् ॥ १२३॥

मद्रैः दिभिः संस्पृष्टं अमयं पात्रा*दिकं पुनः पाके*न न शुक्लं ते तित्तजित् ॥ १२३ ॥ ० ॥ मार्जनेत्यादि । १२४ ।

सन्मार्जनोपाञ्जनेन सेके नोस्त्रे खनेन च । गवाञ्चपरिवासेन भूमिः शुक्रप्रतिपञ्चभिः ॥ १२४ ॥

मार्जनञ्चोपाञ्जनञ्च*जलीः सेक*कुदालादिभिर्हृदा*सुस्त्रेखनञ्च गवां परिवासश्च*पञ्चभिरेतैर्भूमिः शुद्धं ॥ १ । ० ॥ १२४ ॥ ० ॥

पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षतम् । दूषितं के शकीटैश्च मृत्प्रक्षेपेण शुक्रप्रति ॥ १२५ ॥

पक्षीतादि । १२५ । पक्षिणाजग्धं गवावा*यदावृत्तं यदवधूतं पादेनवा * यत्प्रचलितं अवधूतं यस्योपरि
चवं*करोति तदस्मकं य*कोटी यदृष्टितं यच्च । १ । तस्य तस्योपरि चत्पक्षे पेण*तत्तत्सर्वं उक्तातीति । २ । १२५ ।
यावन्नापै तत्र मे धराक्तादगन्धोले पञ्चतत्कृतः । तावन्मृदारिचादे यं रुज्वाद्द्रव्यशुक्तिषु ॥ १२६ ॥

यावद्विनादि । १२६ । अमैध*द्रवाक्ताद्रवा*तदमेध*द्रवा*तो* गन्धोले प*नयाव*दपै तिताव*द्ववा*
उक्तिषुसर्वा*सुख*वारिचादे यं समगदेयं । १ । ० । १२६ ० ।

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् । अदृष्टमङ्गिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ १२७ ॥

त्रीणीतयादि ॥ १२७ ॥ देवाहि ब्राह्मणादीनां*त्रीणि*स्तूणि पवित्राणां कल्पयन्*तत्कमदृष्टं यच्च* दृष्टं
यद्विनिर्णितं*तद्वितीयं पवित्रम् । १ । यच्च वाचा सङ्गि*प्रशस्यते भद्रं* भद्रमिति प्रशंसावापुचाते*तच्च त्रयी
पवित्रम् ॥ २ । ० ॥ १२७ ॥

आपः शुक्ला भूमिगता बहिष्ण्यासुगोर्भवत् । अब्राह्मणाश्च दमे धरे न गन्धवर्ण रसान्विताः ॥ १२८ ॥

आपइत्यादि । १२८ । यावयावत्परिमिता * रसपुष्पीतासुवैवण्यां* गोरेकस्य*णानि यन्निर्भवति । १ ।
भूमिगतास्तावत्परिमिता अपि*होपोभूमिगता अमे धरे न चेद्* ब्राह्मणाः सताः स्त्रीयगन्धा * द्रान्वितास्तदाताः
उक्ताः ॥ २ ॥ ० ॥ १२८ ॥

नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पत्रेयच्च प्रसारितम् ब्रह्मचारिगतं भैक्षं नित्यं मे धामिति स्थितिः ॥ १२९ ॥

नित्यमित्यादि ॥ १२९ ॥ कारुहस्तो नित्यं*उक्तं* स्तेनहस्ते न निर्मितं*मालादिकं तन्न दूषति । १ । पण्यं
हृष्टादौ विक्रय*स्थाने यत्प्रसारितं* तन्नित्यं*उच्यते । २ । ब्रह्मचारिगतं यच्च*भैक्षं भिक्षालभ्यम्नादिकं
तच्च*नित्यं मे धामिति स्थितिर्विद्यते ॥ ३ ॥ ० ॥ १२९ ॥ ० ॥

नित्यमासं शुचिस्त्रीणां शकुनेः फलपातने । प्रसूये च शुचिर्वत्सः श्वामृगग्रहणे शुचिः ॥ १३० ॥

नित्यमित्यादि ॥ १३० ॥ स्त्रीणां स्त्रीयानां परे प्राञ्चस्त्रीजन*मात्राणां मासं नित्यं*उच्यते* फलानां पातने
शकुने रसां शुचि ॥ १ ॥ प्रसूये गो*क्षीरस्य*दोहनाथं वत्ससुखे न स्रवारत्सो वनित्यं*शुचि * वर्तते सुखे न ग्ग *
ग्रहणे श्वानित्यं*शुचिः । २ । शकुने चात्तं यत्तद् सया*सुखवर्जं न्तु गो*उक्तं मार्ज १२९ प्रमे*शुचिः । शयाभार्याणि
उपेक्ष्य उपवीतं कमण्डलुः । आत्म*उक्तं यत्तं उक्तं न तच्छुक्कं परसात् । उक्ताभक्तु*शुचिः*द्विस्त्राताना रीरज
स्वला । देवैकस्य*णिपि*उपपन्नमे*हनि*उक्तातिरिति ॥ १३० ॥

खमिहंतसायन्मांसं शुचितमनुरवधीत् । भुवनादिषु हतसायानि ॥ १११ ॥

अभिरितगदि ॥ १११ ॥ अभिरितमनुरवधीत् ॥ भुवनादिषु हतसायानि ॥ १११ ॥
अनुरवधीत् ॥ १११ ॥ अभिरितमनुरवधीत् ॥ भुवनादिषु हतसायानि ॥ १११ ॥
अनुरवधीत् ॥ १११ ॥ अभिरितमनुरवधीत् ॥ भुवनादिषु हतसायानि ॥ १११ ॥

ऊर्ध्वमाधेयानि खानितानि मेधानि सव्यशः । यानां भस्मादमेधानिर्द्धातव्यमलाद्युताः ॥ ११२ ॥

ऊर्ध्वमितगदि ॥ ११२ ॥ माधेयानि खानितानि मेधानि सव्यशः । यानां भस्मादमेधानिर्द्धातव्यमलाद्युताः ॥ ११२ ॥
माधेयानि खानितानि मेधानि सव्यशः । यानां भस्मादमेधानिर्द्धातव्यमलाद्युताः ॥ ११२ ॥

मक्षिकाविप्रुषाया गौरश्चः सूर्यारश्चयः । रजोभूषा यूरन्निःस्पृशे मेधानि निर्दिशेत् ॥ ११३ ॥

मक्षिकाविप्रुषाया गौरश्चः सूर्यारश्चयः । रजोभूषा यूरन्निःस्पृशे मेधानि निर्दिशेत् ॥ ११३ ॥
मक्षिकाविप्रुषाया गौरश्चः सूर्यारश्चयः । रजोभूषा यूरन्निःस्पृशे मेधानि निर्दिशेत् ॥ ११३ ॥

विण्मूत्रोत्सर्गशुद्धयर्ध्वं मृदायर्थादेयमर्थवत् । दैहिकानां मलानां च मुक्षिषु दादशस्वपि ॥ ११४ ॥

विण्मूत्रोत्सर्गशुद्धयर्ध्वं मृदायर्थादेयमर्थवत् । दैहिकानां मलानां च मुक्षिषु दादशस्वपि ॥ ११४ ॥
विण्मूत्रोत्सर्गशुद्धयर्ध्वं मृदायर्थादेयमर्थवत् । दैहिकानां मलानां च मुक्षिषु दादशस्वपि ॥ ११४ ॥
विण्मूत्रोत्सर्गशुद्धयर्ध्वं मृदायर्थादेयमर्थवत् । दैहिकानां मलानां च मुक्षिषु दादशस्वपि ॥ ११४ ॥

वसाशुक्रमसृज्यज्जामूषविट्प्राणकर्णविट् । स्त्रोष्मासूदूषिकास्त्रे दोहादशैते नृक्षामलाः ॥ ११५ ॥

वसाशुक्रमसृज्यज्जामूषविट्प्राणकर्णविट् । स्त्रोष्मासूदूषिकास्त्रे दोहादशैते नृक्षामलाः ॥ ११५ ॥
वसाशुक्रमसृज्यज्जामूषविट्प्राणकर्णविट् । स्त्रोष्मासूदूषिकास्त्रे दोहादशैते नृक्षामलाः ॥ ११५ ॥
वसाशुक्रमसृज्यज्जामूषविट्प्राणकर्णविट् । स्त्रोष्मासूदूषिकास्त्रे दोहादशैते नृक्षामलाः ॥ ११५ ॥

एकाक्षिगुदे तिस्रस्तथैकत्रकरे दश । उभयोः सप्तदातव्यामृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ ११६ ॥

भूतमुत्पृष्टावसाय * मेकावलिङ्गदातव्याः । * पुरीषं विप्रजतच्छुद्धार्थं यद् * तिष्ठोक्तदोषातव्यास्तथै
नकरे इति । १ । येनकरेण च ज्ञाभाः * पादुशिशुपुल्लिकरोति * तस्मिन्ने कस्मिन्ने वकरे * दयवारात् मुदोऽ
मिंश्रादेयाः । २ । उभयोः करयोर्मिलितयोः सप्तवारान्तिष्ठच्छुद्धः * यच्चिमभौप सताजने नदातव्याः । १ । १३६
विस्तरेण दक्षोक्तं शौचविधानं * चतुर्थं ध्यायेत् त्वं प्रसाधनं * मित्यास्मिन्वचने पञ्च * प्रदर्शितम् । ४ । ० । १३६ ।

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां चतुर्गुणम् ॥ १३७ ॥

एतच्छौचमितादि । १३७ । सप्तार्थोऽयं श्लोकः । १३७ ।

कृत्वामूत्रं पुरीषं वा खानाचान्त उपसृष्टेत् । वेदमधो घृतामात्रं च सत्त्वं दा ॥ १३८ ॥

कृत्वादि । १३८ । मूत्रं कृत्वा पुरीषं वा * कृत्वा गृहस्थादिभ्यः * विधिना शौचं विधाया * चान्तः खानि यथे
क्तं विधिनोपसृष्टेत् । १ । वेदमधो घृतामात्रं * पञ्चमाचान्तः खान्तोपसृष्टेदन्नामश्चाशुस्य गनारम्भे * भुक्त्वा चान्त
खानि सृष्टेद्वितिसत्त्वं दासृष्टेत् । २ । ० । १३८ । कथमाचामेदित्यात उच्यते * ।

त्रिराचामेदपः पूर्वं द्विः प्रसृज्यास्ततो मुखम् । शरीरं शौचमिच्छन् हि स्त्री शूद्रश्च सकृत् सकृत् ॥ १३९ ॥

त्रिराचामेदित्यादि । १ । ० । १३९ । शरीरं शौचमिच्छन् हि * द्विजः पूर्वं त्राह्यादिना * तीर्थेनापस्त्रि
राचामेत् । १ । ततो मुखमोष्ठौ द्विः प्रसृज्यास्ततः * खान्तोपसृष्टेदित्याच * मनविधानं प्राप्य * स्त्री शूद्रश्च पञ्चम
पञ्चमसकृत् सकृत् राचामेत् । २ । ० । १३९ । इत्याणीं शूद्राणां धर्ममाह * ।

शूद्राणां मासिकं कार्या वपनं न प्रायवर्त्तिनाम् । वैश्याश्च कौचकल्पश्च द्विजोच्छिष्टश्च भोजनम् ॥ १४० ॥

शूद्राणामितादि । १४० । शूद्राणामशौचे मासिकं वपनं * कार्यं न प्रायवर्त्तिनां शूद्राणां मिति * ब्राह्मणसा
शुद्धिं सेवनं धर्माय । १ । इत्यर्थं च त्रियसेवनं * धनार्थं च वैश्यासेवनं * ये यथाः कृषन्ति ते ग्रामं * वैश्याश्च कौच
कल्पयन्त्यात् । २ । पञ्चमे वशावाशौचं * स्त्रीणां स्तनिकाशौचं * नमासाशौचमनृपां * मासाशौचं न वैश्यावत् *
पक्षाशौचं द्विजोच्छिष्टं च भोजनं । ३ । १४० ।

नौच्छिष्टं कुर्वते मुखं विप्रुषोऽङ्गं पतन्ति यः । न श्मश्रुणि गतान्नासं न दन्तान्तरधिष्ठितम् ॥ १४१ ॥

नौच्छिष्टमितादि । १४१ । श्मश्रुणि गतान्निःकृताया * विप्रुषः कृत्वा द्रवकणाग्रं * पतन्ति ताविप्रुषस्त * दृष्ट
नौच्छिष्टं न कुर्वते । १ । आसं गतान्निःकृताया * नौच्छिष्टं कुर्वते दन्तान्तरं * दन्तमधो धिष्ठितं य * पक्षौच्छिष्टं न
कुर्वते । २ । ० । १४१ ।

सृशन्ति बिन्दवः पादौय आचामयतः परान । भौमिकैस्ते समाचो यानतै रप्रयतो भवेत् ॥ १४२ ॥

सृशन्तीत्यादि । १४२ । आचामतो जनस्य उच्छ्वात् * पतन्ती * ये जलस्य बिन्दवः स्त्री * पादौ परान्वा सृशन्ति । १ ।
तिततास्ते बिन्दवस्तु भौमिकै * जलबिन्दुभिः समाचो यानतै र्नरोर्ना प्रयतो भवेत् । २ । १४२ ।

उच्छिष्टे न तु सस्पृष्टो द्रव इत्यतः कथञ्चन । अनिधायै वतद्द्रवमाचान्तः शुचितामियात् ॥ १४३ ॥

उच्छिष्टेनेत्यादि । १४३ । इवाहस्तो हि जलकथञ्चनकेन * चिदुच्छिष्टे न जनेन * सस्पृष्टस्तद्द्रवः भूमौ * न नि
शयतद्द्रव इत्यतएव चान्तः एव * शुचितामियादिति । १ । १४३ ।

वास्तो विरिक्तः स्नात्वा तु घृतप्राशनमाचरेत् । आचामे देवभुक्त्वा न स्नानं मेषु निनः स्मृतम् १४४

वास्तो विरिक्त इत्यादि * । १४४ । वास्तो वा विरिक्तो वाचे * तदा स्नात्वा घृतप्राशनमाचरे * इन्द्रभुक्त्वा चामे
मेषु निनः स्नानं * मेषु न स्नात्वाद्यादिति । १ । १४४ ।

स्नात्वा च भुक्त्वा च निष्टो वानृतानि च पीत्वा पोऽधो घमाणश्च आचामेत् प्रयतोऽपि सः १४५

घृतेत्यादि । १४५ । हिजः घृता च च भुक्त्वा च निष्टो वानृतानि च पीत्वा पोऽधो घमाणश्च * प
र्व प्रयतोऽपि स आचामेदिति । १ । १४५ ।

पशौ च विधिः कृत्वा न्नो द्रव्यशुद्धिर्नैव च । उक्तो वः सत्त्ववर्णानां स्त्रीणां धर्मा निबोधत ॥ १४६ ॥

उपसंहरति एष इत्यादि । १४६ । स्यार्थोऽयं श्लोकः ॥ १४६ ॥

बालया वा युवतया वा वृद्धया वा पियोषिता । न स्वातन्त्र्येण कर्त्तव्यं किञ्चित् कार्यं गृहे षूपि ॥ १४७ ॥

बालघेतेत्यादि । १४७ । बालया योषिता पित्रा * दानरक्षणाय चैव पित्रैश्च * परम्है पितृकिञ्चित् स्वातन्त्र्येण
कार्यं कर्त्तव्यम् । १ । युवतया योषिता वा स्वातन्त्र्येण * भर्ता दानरक्षणाय चैव पु * परम्है षूपि न किञ्चित् कार्यं । २ ।
वृद्धया योषिता वा स्वातन्त्र्येण * पुत्रा दानरक्षणाय चैव * परम्है वान किञ्चित् कार्यं कर्त्तव्यम् । ३ । १४७ ।

पिनां वशे तिष्ठेदित्यत आह * बाला इत्यादि श्लोकेन । १ । १४८ ।

बालेऽपि तुर्वशे तिष्ठेत्पाणिग्राहस्य यौवने । पुत्राणां भर्त्तरि प्रेते न भजेत् स्त्री स्वतन्त्रताम् १४८

पाणिग्राहस्य भर्त्तरिति । १४८ ।

पित्राभक्त्यासुतैर्वापिनेच्छेद्विरहमात्मनः । एषां हि विरहं स्त्री गच्छेत्कृत्यर्थादुभे कुले ॥ १३ ॥

पितृतेत्यादि । १३२ । वाक्ये स्त्री पिताविरह * मातृनोनेच्छेत्पितृव * विना मातृनैव तिष्ठेत् ।
यौवने भर्तासहात्मनोविरहं * नेच्छेद्भार्याकोपतेः स * सात्मनोविरहं नेच्छेत् । २ । कलाविद्वद्भावे
विरहेण स्त्री * वाक्यसुवतिस्त्रिंशोभे * पितृः प्रहयस्वचक्रे गच्छेत्कृत्यार्थात् । ३ । वाक्येति गीयते
यावत्पण्डितप्रवृत्तसम् ॥ ततः परन्तु तत्पण्डितवद्वा त्रिंशत् प्रजोत् । ततः परं भवेद्दृष्ट्यावत्पञ्चाशत् प्रजो
इत्याहुर्वेदेऽभिहितं । ४ । १३३ ।

सदाप्रहृष्टयाभावप्रगृहकायर्षेष्टदक्षया । सुसंस्कृतोपस्करयावत्येवामुक्तदक्षया ॥ १४ ॥

सदेत्यादि । १४० । स्त्रियासदाप्रहृष्टया * भावां नतविषयता * प्रहृष्टया * सुदक्षया * सदा * सुसंस्कृते
रया * भावां उपस्करोनाम । १ । यत्राष्टकटाहपुलादिक * उपकरणेभ्यः * कार्ये चक्रे दक्षया * नभावां य
शययासदाभावोम ॥ २ ॥ ० । १४० ॥

यस्यैददयात्पितात्वेनाभ्रातावानुमतः पितृः । तं शुश्रूषे तजीवन्तं संस्थितं न लङ्घयेत् ॥ १५ ॥

यस्यादित्यादि ॥ १४१ ॥ एनां बालां पितामही * ददयात्पितृवदमते * भ्रातावानुवायसी ददयात् ॥ १ ॥ जीव
तं पतिं सास्त्री * शुश्रूषे तसंस्थितं * नतयपि पतिं न लङ्घयेत्पति * प्रतैः श्रद्धया वा प्रकीर्त * ब्रह्मचर्यां कुरुते ॥
अथवासहचारवा * मिथे तविष्णुनाशुक्त * मृते भर्तारि ब्रह्मचर्या * तदन्वारो हण वेति ॥ २ ॥ अन्वारो हणः
मरणार्थ * मरणञ्च सहाये च * पश्चादर्थे चाद्यप्रवृत्ति * विष्णुनाहिविवदितः । ३ । पराधरेण चहुक्त * तिस्रः कोट
ऽहं कोटी च यानिलोमानिमानवे । तावत्कालं वसेत्स्वर्गं भर्तारं धातुगच्छति । ४ । बालाग्राही यथावा
विलाडहरते वलात् । एवञ्च कृत्य भर्तारं ते नैव सह मोदते । ५ । इति । श्रुयते च महाभारते * मा प्रवतीया
नासह * ममारुक्किनादयश्च * कण्ठमडमडुर्न सह । ६ । ब्रह्मचर्यां हिनातीना * जातपुत्राणामपुत्राणां चरु
एवोक्तो न वनरकस्य सपत्न्य * सुचारुभलवत्तं कृापि । ७ । वदते ऽहं यथा धाये च * नतै भर्तारि साधु स्त्री ब्रह्मच
र्यावस्थिता । स्वर्गं गच्छति पुत्रापि यथाते ब्रह्मचारिणः । इति ॥ ८ ॥ १४१ ॥ तेन स्त्रीणां पतौ नते * प्र
चर्या चरणाच्छ्रुतेव * पतौ सह मरणञ्चा * उमरणं हृणां प्रीतिरुभयफलत्वात् । ९ । ननु ततो ह्येतोऽपि
शुश्रूषादिकं स्त्रीर्जुनी * ते ततोऽपि ह्यमङ्गलार्थमिति ॥ १० ॥ १४२ ॥

मङ्गलार्थं स्वस्त्यायनं यज्ञासां प्रजापतेः । प्रयुज्यते विवाहे सुप्रदानं स्वामप्रकारम् ॥ १५ ॥

आमां नारीणां मङ्गलार्थं स्त्रु * स्वस्त्यायनं विवाहेयु * पतया सह समानत्वं * कारणं पित्रादिमितामां प्रदानं । ११ ॥

पत्याचप्रजापते *यज्ञः सप्तपदीगमनान्त* क्रियाप्रयुज्यते । २ । तस्मान्नारीजीवतः *पद्याः पशूणां जघां* कृतं
तस्यासात् । १ । क्वचित्पुस्तके स्वाभ्याकारणमिति * पाठोऽप्याते तस्मिन् पाठे * प्रदानेनैव स्वामित्वं कल्प्य
। पुनः प्रजापतियज्ञः * प्रयुज्यते इत्युक्तिस्तु * बाधो भवतीति श्रेयः । यद्येवं वाग्व्याघते * आसां मङ्गलार्थ
। * सचैकात्मतासमीपतासपिण्डतासहधर्माचरणतादिमङ्गलार्थः * प्रजापते यज्ञः सप्तपदीगमनान्तं कर्मस्वस्त्या
प्रत्यायुज्यते । वरस्य स्वाभ्याकारणं पित्रादिभिरासां प्रदानं प्रयुज्यते इति तदा स्वामिनिपाठोक्तः स्यादिति ।
। रीणां ताभ्यां किं स्यादिति तच्चाह ।

तावतुकाले चमन्त्रसंस्कारकृत्पतिः । सुखस्रानितप्रदाते हपरलोके चयोषितः ॥ १५३ ॥

अनृतावित्यादि । १ । १५१ । मन्त्रसंस्कारमदिति * विवाहमन्त्रं योषितः * संस्कारकृत्स्वेन सचै * काली
दिगुणाधानं कृत्पतिः । १ । अनृतीच ऋतुकाले चेद्वनितः * सुखस्रं दातापरस्मि * लोके च सुखस्र
। १ । १५३ ।

तेलः कामवृत्तोवायुर्गौर्वापरिवर्जितः । उपचर्यः स्त्रियासाधूनासततं देववत्पतिः ॥ १५४ ॥

तस्मादाह विष्णोर्वाद्यादि । १५४ । यथादयोषितइह * लोके परलोके * सुखस्रं दातापतिस्तस्या * द्विगीतोवास्त्र
वृत्तोयथेष्टवृत्तोवासीजनपदिभिर्गौर्विवर्जितोवापतिः । १ । साधूनास्त्रियासततं देववत्पतिः * चर्यः सौवाभिरा
। २ । १५४ ।

तस्त्रीणां पृथग्यच्चोन्नतं नानुप्रपोषितम् । पतिं शुश्रूषते येन ते न स्वर्गो महीयते ॥ १५५ ॥

नास्तीत्यादि । १५५ । सप्तार्थोऽयं श्लोकः । १५५ ।

ग्राहस्रसाध्वीस्त्रीजीवतोवाभ्युत्सवाः पतिलोकमभीप्सन्तीनाचरे तकिञ्चिदप्रियम् ॥ १५६ ॥

पाणिग्राहस्रत्यादि । १५६ । पतिलोकमभीप्सन्ती * साध्वीस्त्रीपाणिग्राहस्र * पद्याजीवतोवाभ्युत्सवाकिञ्चिद
नेवाचरेत् । १ । १५६ । ननु कते पत्नीकथं * देहं चपथेदित्यतः * आह ।

ननु चपथे देहं सुखमूलफलैः शुभैः । ननु नामापि गृहीयात्पतौ प्रेते परस्रतु ॥ १५७ ॥

तामन्तित्यादि । १ । १५७ । पत्नीप्रेते साध्वीस्त्रीकामगु * पुण्यकलादिभिः शुभैराहारैः * देहं चपथेदित्यतः * कथं
स्वतीपुनः । १ । परस्रपुरुषस्रनामापि किञ्चिद्वृद्धीयादिति निश्चयः । २ । १५७ ।

तोतामरणात् चान्तानिबताव्रजचारिणी । यो धर्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् ॥ १५८ ॥

आसीतेत्यादि । १५८ । यत्प्रोते स्त्री एकपतीनामकः पतिवर्गाः सावसावसावसिताः तासां सुता
 स्वसावो धर्मस्तमस्तम धर्मः । १ । काङ्क्षन्ती, पामरणात्सांतामैशुनेच्छातो निःसाविता । ब्रह्मणा
 कायवाङ्मनोभिर्मैशुनपरि * त्यागिनी सत्यासीदिति । १ । १५८ । नन्वुत्रकोयदपि निर्मयेत्, तदाः
 लोकः * स्यादित्यत्राह ।

अने कानि सहस्राणि कुमारं ब्रह्मचारिणाम् दिवंगतानि विप्रानामकृत्वा कुलसन्ततिम् ।

अने कानोति । १ । १५८ । विप्रानां कुमारं ब्रह्मचारिणां * नैष्ठिकं ब्रह्मचारिणां * मने कानि सहस्राणि
 सन्ततिं पुत्रादि * मकृत्वा दिवंगतानि । १ । १५८ ।

मृते भर्तृरिसाधुस्त्री ब्रह्मचर्ये वप्रवस्थिता । स्वर्गं गच्छत्तपुत्रापियथाते ब्रह्मचारिणः ॥

मृते इत्यादि । १६० । यथाते कुमारं ब्रह्मचारिणः * कुलसन्ततिमकृत्वा * दिवंगतास्तथासाधुः स्त्री भर्तृ
 सति * ब्रह्मचर्यं वप्रवस्थिता । १ । पुत्रवत्तपुत्रापि स्वर्गं गच्छति * ततः स्वर्गं कामाक्षपुत्रास्त्रीपुत्र * कामाक्ष
 मृतः * पुत्रं न जनयित्वा । २ । यावज्जीवं ब्रह्मचर्यं * वावतिष्ठेत् तमेव * स्वर्गं गच्छेदिति श्रियम् । २ ।
 चर्यं शनोवाक्कायै * मैशुनवर्जनं मैशुन * चाष्टाङ्गं दृष्टोक्तं । ३ । ब्रह्मचर्यं सदारणे दृष्टधामैशुनात्प
 स्वरूपं कीर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं पुष्टभाषणम् । सङ्कल्पोऽध्यावसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च । एतन्मैशुन
 प्रवदन्ति मनोविणः । न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन । एतैः सर्वैः * असम्पन्नोयति भवति नेतरः
 १६० । नृपदपत्यार्थमन्यं पुत्रं * विधवास्त्री गच्छेत्तदा * किं स्यादित्यत्राहते * ।

अपतन्लोभाद्यात्स्त्री भर्तारमतिवर्त्तते । सेहनिन्दामवाप्नोति परिलोकाञ्चहीयते ॥

अपतन्लोभादित्यादि । १ । १६१ यावद्विधवास्त्रीपुत्रा * अपतन्लोभाभर्तार * मतिक्रमोपरपुरुषैर्त्तते *
 इहलोकं सा * निन्दामवाप्नोति * परलोकं पति * लोकाञ्चहीयते * । २ । १६१ । कश्चादित्यत्राह ।

नान्योत्पन्ना प्रजाः स्त्री हनचापन्यपरिग्रहः । न द्वितीयसाधूनां क्वचिद्वर्त्तोपदिशते ॥ १

नान्योत्पन्नेत्यादि । १ । १६२ साधूनां स्त्रीणामिहलोकं परलोकं * प्रजाविनाशयोगेन *
 नचान्यपरिग्रहोऽन्यत्त * विवाहानां साधूनामन्यपरिग्रहोऽस्ति । १ । कश्चात्साधूनां नारीणां द्वितीयो
 क्वचित् * शास्त्रे पुनश्च * भिरुपदिशते । २ । यावन्साधूनां स्याद्वितीयः * पतिरुपदिशते सा * पुनर्भू रभिर्भ
 । १ । १६२ । नृपदकन्यापित्नादिना * वागादिभिरवराय * वरायदुत्तानसप्त * पदीगमनामक्रियासंस्कृताभ
 तस्यप्राप्ततायवरायवराय * किं पुनर्दानं सन्नेतुं दानं च किं सादित्यत्राह ।

पतिं हित्वा पट्टं स्त्रमुत्कृष्टं यानिषेवते । निन्द्यैव सा भवेत्सौ लोक परपूर्व्वेति चोच्यते ॥ १६३ ॥

पतिं हित्वादि । १ । १६३ । अपकृष्टं पतिं कृतसंस्कारं मकृष्टं स्कारं वाया नारी हित्वा तृकृष्टं पतिं निषेवते तत्र हू न दृष्टोऽस्ति * सा कनालीके निन्द्यैव * भवेत्परपूर्व्वेति च * लोको सकलैस्त्वते । २ । याच कृ न चोक्तं * सकृत्पदीयते कनया हरस्ता चौरदण्डभाक् । दत्तामपि हरेत्पूर्व्वं च्छ्रेयां चैव हरपात्रजेत् । इति । ३ । बह्वर्णं यावागादिभिर्दत्तासा * पौनर्भवपुत्रसं * विवाहाहानिषेव * हसा * यरपणं त्वात्कथं तर्हि । ४ । ये यां चैव हरपात्रजे * इति वचनं सङ्गच्छते * कायापे न ह्यभिहितम् । ५ । सप्तपौनर्भवाः कृपावर्जनीयाः कलाधमाः ॥ याचादण्डमनोदत्तागतकौटुकमङ्गला । ६ । उदकस्यग्निनीयाच याचपाणिच्छेदिका । अग्निपरिगतायाचपुनर्भवाचया । ७ । इति उच्यते पूर्व्वं हराच्छ्रेष्ठं तूकामा * कोहात्प्रमादादागच्छेत् * । ८ । इति । १६३ ।

वत्रभिचारात् भर्तुः स्त्रीलोके प्राप्नोति निन्दाताम् । शृगालयोनिं प्राप्नोति पापरोगैरपीकृतं ॥ १६४ ॥

वत्रभिचारात्वितादि । १६४ । या स्त्रीतमपकृष्टं पतिं * हित्वा तृकृष्टं पतिं निषेवते सा * भर्तुर्वत्रभिचारात् लोके त्वसि निन्दातां प्राप्नोति । १ । परल्लोके शृगाल * योनिं प्राप्नोति पापज * रोगैस्तथापीकृतं । १६४

पतिं यानाभिचरति मनोबाग्देहसंयता सा भवत्सौ लोकमाप्नोति सङ्गिः साध्वीति चोच्यते ॥ १६५ ॥

पतिं ये तयादि । १६५ । यावागादिदत्तावोढावापतिं * नाभिचरति मनोवा * गृहेहसंयताचपतिं * सेवते सा भवत्सौ लोकमाप्नोति । १ । सङ्गिजनैः सौ लोकेऽस्मिन् * साध्वीति च * सद्योच्यते । २ । ० । १६५ । यद्यवासेन स्त्रीधर्मो * यद्योक्तत्वादिहमया * विज्ञानार्थं प्रदर्शयते । १ । यथा । नतदारोऽग्निपत्नीभ्यां नतवेत्याह वसेत् । स्वकृतं वित्तमासादयेत्तानाग्निं न ह्यपयेत् । २ । सार्त्तं वैवाहिके बह्वीयौ न वैतानिका निषु । कर्मज्ञयात् प्रतिदिनं विधिवत् श्रौतिर्षकम् । ३ । समागं धर्मार्थं कामे बुद्धयतिभ्यामर्चनं यम् । * एकचित्तताभावां समानव्रतवृत्तिः । ४ । नष्टमिह ते स्त्रीणां निवर्गं विधिसाधनम् । भावतो ह्यति देवारा इति ग्राह्यविधिः परः । ५ । पश्यः पुनः * सचल्यदेहपुष्टिं विधाय च । उल्पापययनादीनि कलावेकविधोपधनम् । ६ । मर्जयेत्तैर्षणैः पापास्यग्निपात्रं स्त्रमङ्गलम् । शोधयेदग्निकार्यं पाणिस्निग्धाद्याणि नवारिणा । ७ । प्रक्षालयेत्तित्वा वैवाहिकस्य मङ्गलमयेत् । इन्द्रपात्राविसर्वाणि न कदाचिद्ध्योजयेत् । ८ । शोधयित्वा बपात्राणि परस्त्रियादधारयेत् । मर्जयित्वा पात्राणि विधिः पात्रासाधनं यथा । ९ । नृदिश्वशोधयेत्स्त्रीं तस्याग्निं विना । केततः । स्मृत्या नियोगपात्राणिरसं स द्रवितानि च ॥ १० ॥ नतर्षावृत्तार्थं च सङ्गं न भविष्येत् । तार्थं भवति पित्रभ्यां नाभ्यामङ्गलान्धवः । ११ । वत्सासङ्काररत्नानि प्रदत्तानि वधारयेत् । मनोवाक्यैः

यासीतेत्यादि । १५८ । पत्नीमेते स्त्री एकपत्नीनामेकः पतिर्दद्यात् सावित्र्याः पतिस्तः सा सायुत
 स्वसाधो धर्मस्तमवत्तमं धर्मं । १ । काङ्क्षन्ती, प्रामरणात् सान्तामेव नेच्छातो निःसावित्रता । ब्रह्म
 कायवाङ्मनोभिर्मथुनपरि * त्यागिनी सत्यासीदिति । १ । १५८ । नन्वुत्रकीयद्विपतिर्निघेत, तदा
 लोकः * स्यादित्यत आह ।

अने कानिसहस्राणि कुमारं ब्रह्मचारिणाम् । दिवंगतानि विप्रानामकृत्वा कुलसन्ततिम् ॥

अने कानीति । १ । १५८ । विप्रानां कुमारं ब्रह्मचारिणाम् * नैष्ठिकब्रह्मचारिणाम् * अने कानिसहस्राणि
 सन्ततिं पुत्रादि * मत्वादिष्वन्तानि । १ । १५८ ।

मृते भर्तृरिसाध्वीस्त्री ब्रह्मचर्ये वप्रवस्थिता । स्वर्गं गच्छत्तपुत्रापियथाते ब्रह्मचारिणः ॥

मृते इत्यादि । १६० । यथाते कुमारं ब्रह्मचारिणः * कुलसन्ततिमकृत्वा * दिवंगतास्तथासाध्वी * स्त्री भर्तृ
 सति * ब्रह्मचर्यं वप्रवस्थिता । १ । पुत्रवत्तपुत्रापि स्वर्गं गच्छति * ततः स्वर्गं कामास्यपुत्रास्त्रीपुत्र * कामास्य
 मृतः * पुत्रं न जनयित्वा । २ । यावज्जीवं ब्रह्मचर्यं * वप्रवस्थिते तत्ते नैव * स्वर्गं गच्छेदिति श्रियम् । २ ।
 चर्यं दानोवाङ्मनोभिर्मथुनपरि * मथुनवर्जनं मथुन * स्वाष्टाङ्गं दत्त्वा । ३ । ब्रह्मचर्यं सदारचिदृधामैथुनात्
 स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं वृहभाषणम् । सङ्कल्पोऽधवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च । एतन्मैथुना
 प्रवदन्ति मनोविणः । न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्तव्यं कदाचन । एतैः सर्वैः हसन्मनोयतिर्भवति नेतरः
 १६० । नववदपत्यार्थमन्यपुरुषं * विधवास्त्री गच्छेत्तदा * किं स्यादित्यत आह * ।

अपतन्लोभाद्यात् स्त्री भर्तारमतिवर्त्तते । सेहनिन्दामवाप्नोति परिलोकाश्च ह्रियते ॥

अपतन्लोभादित्यादि । १ । १६१ यावद्विधवास्त्रीपुत्रा * अपतन्लोभादित्यार * मतिक्रमोपरपुरुषैर्तर्त्तते *
 इहलोकं सा * निन्दामवाप्नोति * परलोकं पति * लोकाश्च ह्रियते * । २ । १६१ । कश्चादित्यत आह ।

नान्योत्पन्ना प्रजाः स्त्री हनन्त्यापन्यपरिग्रहः । न द्वितीयसाध्वीनां क्वचिद्भर्त्सोपदिशते ॥

नान्योत्पन्नेत्यादि । १ । १६२ । साध्वीनां स्त्रीणामिहलोकैः परलोकैः * प्रजाविना निवर्त्तते *
 नवान्यपरिग्रहोऽन्यकृत * विवाहानां साध्वीनामन्यपरिग्रहोऽस्ति । १ । कश्चात्साध्वीनां नारीणां द्वितीया
 क्वचित् * यास्त्री पुनश्च * भिरुपदिशते । २ । यावन्साध्वीतस्य द्वितीयः * पतिरुपदिशते सा * पुनर्भर्त्सो
 १ । १६२ । नवयाकन्यापित्रादिना * वागादिभिरवरय * वरायद्वृत्तानसत् * पदोपमनामक्रियासंस्कृताः
 तस्यप्रयत्नायवरायवराय * किं पुनर्दानं भवेत् * दानं च किं स्यादित्यत आह ।

यथापतिदेवावर्तनी ॥ १२ ॥ द्वायेवावगतास्त्रयसंज्ञीवहित कर्मणः । दासीवादिष्टकार्येषु भार्यागम
 त्तुःसदाभवेत् ॥ ११ ॥ ततोऽन्वसाधनं कत्वापतये विनिवेदात् ॥ वैश्वदेवकतेरन्ते भोजनीयाश्चभोजयेत्
 १० ॥ पतिश्चेत्तद्वज्राताथिष्टामन्वादीमात्मना । भुक्तानयेद्वःशेषमायवायविचिन्तया ॥ १५ ॥ पुनःसायं
 पुनःपातयेद्वद्वि विधाय च । कतान्वसाधनासाधूषणश्चभोजयेत्पतिम् ॥ १६ ॥ नातिवृथास्वयं भुक्तान्वह
 नीति विधाय च । आस्तीर्णं साधु शयनं तसःपरिचरेत्पतिम् ॥ १७ ॥ एतेपतौतदभासे स्वपेत्तद्वगतमानसा ।
 अनन्वाचाप्रमत्ता च निष्कामाचजितेन्द्रिया ॥ १८ ॥ नोक्षैर्वदेन्नपरुषं न चूनं पतुर्प्रियम् । न केनचिद्वि
 रेक्ष्यप्रमत्तापिबलापिनी ॥ १९ ॥ न सतिवायश्रीलासगान्धर्माथ विरोधिनी । प्रमादोन्मादरोषिणा विह्वलमृच्छति
 मानिताम् ॥ २० ॥ प्रैयनाहिं साविदेषमोहाद्वह्वारश्चेत्तताः । नास्तिकासाहसस्ते यदश्मान्साधूषिविचर्जयेत्
 २१ ॥ एवंपरिचरन्तीसापतिं परमदैवतम् । यमःशमिहयातो वपरत्नचसलोकताम् ॥ २२ ॥ योषितो नित्यं
 कर्मोक्तं नैमित्तिकमथोच्यते । रजोदग्धं नतोदीषात् सर्वमेवपरितर्जयेत् ॥ २३ ॥ सर्वंरक्षितामीषंलक्ष्मि
 तान्तर्बहेवसेत् । एकास्त्रराष्ट्रादीनाम्नालङ्कारवर्जिता ॥ २४ ॥ मौनिनाधोऽस्त्रीचक्षुःपाणिपङ्क्तिरचक्षुःशला ।
 अश्रीयात् केवलं भक्तं नक्तं नन्दयभाजने ॥ २५ ॥ स्वपेक्षमावप्रमत्ताक्षिपेदेवमहस्त्वयम् । स्याधीतचविराटान्ते
 सचेलद्विते रवौ ॥ २६ ॥ विलोकाभर्तुर्वदनं यदाभवतिधर्मतः । कतश्रीचापुनःकर्मपूर्ववत्समाचरेत् ॥ २७ ॥
 रजोदग्धं नतोयाः क्षारावयः प्रोक्ष्यार्तिवाः । ततःपुंवोजमक्रिष्टं एषेक्षेत्रे प्ररोहति ॥ २८ ॥ चतस्रश्चादिमारात्रीः
 पर्ववत्तत्तवर्जयेत् । गच्छेद्युग्राक्षरात्रीषुपौष्णपितृर्षराक्षसाः ॥ २९ ॥ प्रच्छादितादित्यपथे पुमान्गच्छेत्
 स्वयोषितः । क्षामालङ्कृद्वाश्रीतिपुत्रं प्रजितलक्षणम् ॥ ३० ॥ ऋतुकालेऽतिगमौ वं प्रक्षययौ वयस्स्थितः ।
 गच्छन्प्रियथाकामं नदुष्टः स्यादनुगच्छत् ॥ ३१ ॥ भ्रुणहतोऽमवापूतिश्चतौ भायः पराङ्मुखः । सालवापा
 नतो गभः स्याज्जाभवतिपापिनी ॥ ३२ ॥ महापातकदुष्टोऽपतिगर्भं विनाशिनो । आशुद्धेऽस्यमादूरं स्थिताया
 भवतिन्तया ॥ ३३ ॥ वामिचारेण दृष्टायां पतिस्त्वयं नादृते । धिक्कृतायामवाच्यायामनयवास्ये तुताम्
 ३४ ॥ पुनस्तामार्तवस्रातां पूर्ववद्वह्वारयेत् ॥ धूताश्चधर्मकामधूमपुत्रां दोषं रोगिणीम् ॥ ३५ ॥ दुदुष्टां
 वासनसक्तामहितामधिदेदयेत् । अधिविन्नामपिविभुः स्त्रीणामुसमतां नयेत् ॥ ३६ ॥ सहजचारिणीं पत्नीं
 तत्कृतापततिधर्मतः । महापातकदुष्टोऽपि सप्रतीक्ष्यस्तथापतिः ॥ ३७ ॥ धिवर्णादीनवदनादेहसंस्कारवर्जिता ।
 पतिव्रतानिराक्षराश्रीप्रते रोषिते पतौ ॥ ३८ ॥ न तं भर्तारमादाय ब्राह्मणीर्विष्णुमाविशेत् । जौवन्ती चैव
 क्तकेशातपसाश्रीप्रयेद्वपुः ॥ ३९ ॥ सर्ववस्थानारोणां ननुक्तं स्यादरक्षणम् । तदेवावक्रमात्कार्यं पितृ
 भर्तुः कृतादिभिः ॥ ४० ॥ जाताः क्षरक्षिताया ये पुत्रपौत्रपौत्रकाः । ते यजन्ति प्रियं नयन्ते मोक्षप्राप्तिसमोदयेः
 ४१ ॥ अतांतामग्निहोत्रेण दद्याद्वेदिषुष्वकम् । दाक्षयिलाऽविलम्बेन भायः स्यान्निं प्रजे ह्यसः ॥ ४२ ॥
 ४३ ॥ इतिवाऽसोक्तस्त्रीधर्मः शङ्केनोक्तं यथा । साभार्यासावहेदग्निं सामार्यायापतिव्रता । साभार्याया
 पतिप्राणासामार्यायापजावती ॥ १ ॥ सास्त्रीनीयासदाभार्यातादनीयातथैव च । सास्त्रीनीयाद्विनाशे वस्त्रीश्री
 भवतिनानाया ॥ २ ॥ इति दक्षसंहितायामपुत्रं * पत्नीमूलं संहर्षं सायद्विच्छन्दोऽववर्तिणी । गृहाग्रम
 समं नास्ति यदि भार्यावयावगा ॥ १ ॥ तथाधर्माथ कामानां निवर्गफलमश्नुते । प्राकाशे वर्तमानाद्वेद

नविवारिता । अथशासनाभवेत्पञ्चादयथायाधिकपेक्षितः । १ । अथकूलानवाग्दुष्टादक्षासाधूप्रियंवदा ।
 शास्त्राशास्त्रामिभक्तादेवता साधनमावधी । २ । अथकूलकलत्रोद्यत्तुल्यैर्हैवहि । प्रतिकूलकलनसामर
 तन्मात्रसंघर्षः ॥ ४ ॥ स्वर्गेपिदुर्लभोहिप्रत्यउरागःपरस्परम् ॥ रक्तएकविरक्तोऽन्यस्तज्जात्कष्टतरं वकिम्
 । सहवासःसख्यार्थायपत्नीसूलंभवेच्छम् । सापत्नीयाविनीतासग्राहित्यावशं वर्त्तिनी । १ । दुःखाद्या
 त्तासदाखिन्नाचित्तभेदःपरध्यायम् । प्रतिकूलकलत्रसोद्दिदारस्यविशेषतः । ७ । घोषित् सन्वाजलोकैवभूय
 णाच्छादनाग्रनैः । अन्तर्ग्रापिकतानित्यपुद्गुषंहापकपति । ८ । जलौकारक्तमादत्तेकेवलंसातपस्विनी ।
 इतरावधनंविचंमांसंवीर्यंवलंछम् । ९ । सप्रक्षालनभावेठयौवनेविस्त्रीभवेत् । तणवन्मनीतेपञ्चादुक्त
 भावेस्वकंपतिम् । १० । अथकूलानवाग्दुष्टादक्षासाधूपतिव्रता । एभिरेवगुणैर्ब्रह्माग्रीरेवस्त्री नसंघर्षः
 ११ । यादृष्टमानसानित्यंस्थानमानविचक्षणः । भर्तुःपौतिकरीनित्यंसाभार्यग्राह्येतराजरा । १२ । शिष्यो
 भार्याशिशुर्ध्वंतापुत्रोदासःसमाश्रितः । यस्यैतानिनिनीतानि तस्यलोकैर्हिगौरवम् । १३ । प्रथमाधर्मपत्नीच
 द्वितीयारतिवर्द्धिनी । दृष्टमेवफलं तत्रनादृष्टपजायते । १४ । धर्मपत्नीसमाख्याता निदोषावदिष्टाभ
 वेत् । दोषेस्तिनदोषः सदादनाभार्यगृणाम्बिता । १५ । अदुष्टाऽपतितांभार्यायौवनेयः पविताजैत् ।
 सजीयनान्तेस्त्रीवचन्यलक्षसमाप्नुयात् । १७ । दरिद्राबाधितश्चैवभर्तारंभावमनते । एनीगृहीतमकरी
 जायते सापुनःपुनः । १८ । अर्त्तेभर्त्तरियानारीसमारोहेक्षुताग्रनम् । सामवेत्तुप्रभाचारास्वर्गलोकैर्मही
 यते । १९ । ० । बालग्राह्येयथाव्यालंवल्लादुद्धरतेविलात् । तथासापतिवद्भूतातेनैवसहमोदते । २० ।
 चाण्डालप्रतापसितपरिव्राजकतापसाः । तेभोजातानपत्यानिचाण्डालैःसहवासयेत् । २१ । इतिदक्षोक्तस्त्रीधर्मः
 ॥ २१ ॥ १५ ० ॥ अथैवंवर्त्तेनवर्त्तमानायाःफलमाहानेनेत्यादि ॥ १ । ० । १६६ ।

अनेननारीवृत्तेनमनोवाग्देहसंयता । इहाग्र्यंकीर्त्तिमाप्नोतिपतिलोकं परत्रच ॥ १६६ ॥

अनेनेवैश्वरूपेणवर्त्तेनवर्त्तमानैवमनो वाग्देहसंयता*नारीखल्विहलोकोऽप्या*कीर्त्तिमाप्नोतिपरत्र
 लोकैचपतिलोकमेति ॥ १ ॥ ० ॥ १५६ ॥ नरपत्नीप्रेतेसतीवर्त्तेन पत्नीवर्त्तेतपत्यान्त*तस्याप्रेतायां
 पतिश्च* केनवर्त्तेनवर्त्तते* तत्तन्नाहैवमित्यादि ॥ १ ॥ ० ॥ १६७ ॥

एवंवृत्तांसवर्णास्त्रीद्विजातिःपूर्वमारिणीम् । दाहयेदग्निहोत्रेणयज्ञपात्रैश्चधर्मयित् ॥ १६७ ॥

एवमन्तर्ग्राह्येनवृत्तान्त*मन्त्रैर्विवाहेनसवर्णास्त्रीपत्नी*पूर्वमारिणीं सखात्पञ्च*यता । १ । धर्मवि
 द्विजातिरेक*पत्नीकोऽनेकपत्नीको*वाम्निहोत्रेणाम्निपाययज्ञपात्रैश्च*सूक्तसुवादिभिःसहैव* यथाविधिनादाह

यथाविधिनाग्निहोत्रेण यथाप्राग्नेयसहस्रैर्दिकाम्नीन् * विनावैवाहिकमन्त्रैः * पूर्वमारिणोभार्यग्रायाः * अ-
र्कमणिहता ॥ १ ॥ तद्गन्निहोत्रः सन्नग्रीवान्तादिने * तस्मात्प्रादाग्रायाः * क्त्वा * परदीनेऽथवापरदिनमारभ्य * द्वौ
दिवसेषु * ॥ २ ॥ द्वादशमासिकानि कवा * तद्दिनेऽथवापरदिने * सपिच्छीकरणं क्त्वाग्नि * पञ्चोहीनः
द्वारक्रियां कुर्यात् ॥ १ ॥ भार्ययां * ह्यहीलासखीकः * सन्प्रनरपे राधानं * कुर्यात्तदयस्तु नेकपञ्चीकः * सर्वतमानघात
छयासहान्ते * राधानं पुनः कुर्यादिति ॥ ४ ॥ प्रमादोत्पन्नैतथाग्निभिर्दाहये * दितिवाचष्टे तदसत् *
तथायनोक्तदृशनात् ॥ ५ ॥ तदस्यथा ॥ अतायामपि भार्यग्रायां वैदिकाम्निं नक्षत्रजैः । उपाधिनापि
कर्मयावच्छीव * समापयेत् । इति रामोपि क्त्वांसीवर्णो * सीतां पञ्चो यथस्विनीम् । इजये च वै हुविधैः सह भार्या
रुजतः ॥ ७ ॥ इति ॥ दक्षेण कुर्यात्तदयथा * अनाग्रमीनतिष्ठे तु दिनमेकसपदिजः । आश्रमेषु विनातिष्ठ
प्रायश्चित्तीयते हिंसः ॥ १ ॥ जपे चोमेतथादाने स्वाध्याये चरतस्तु यः । नासीत्तत्फलमाप्नोति कर्माणां प्राश्रमाश्रु
॥ २ ॥ इति । नन्वजिज्ञासामिदं पूर्वोक्तं * सवर्णाग्रैर्द्विजातीनां प्रशस्तादारकर्मणि । कामतस्तु प्रवृत्तानामिम
राः क्रमशो वराः ॥ २ ॥ इति जन्मतो मन्त्रं विवाहत्त * सवर्णां च वच्छीषु त * भार्यग्राज्जो छयासह * धर्मकर्मणि क्त्वा
॥ १ ॥ तदभावे सवर्णां याकनिष्ठया * पाग्निं * ह्यहीलाधर्मकर्मणि आय' तत्तदभावे कामतस्तु * विवाहे प्रवृत्तानां ॥ २
क्रमशोऽनन्तरीक्षा * शूद्राभार्यापेक्षया वैशांपज्ञो वरा * वीशांपज्ञापेक्षया क्षत्रियांपज्ञो वरा * तदपेक्षया ब्राह्मणे
पत्नीवराभवतीति ॥ १ ॥ एवं क्षत्रियसवर्षा * कन्यापञ्चो * वरातद् * पेक्षया तक्षत्रिय * कन्यापञ्चो वराभवे
॥ ३ ॥ इतोऽवभवजोष्ठार्यैः * भार्यग्रायै प्रतायै यज * पात्रादिसंहिताग्निहोत्राग्निदान * विधाने न विज्ञायते
जोष्ठार्या एवान्निरिति ॥ ५ ॥ उक्तं हिकातायनेन * एव बुता * मिति सीकादनन्तरं ॥ ६ ॥ द्वितीयां क्वेय
पत्नीं दक्षैर्द्वैतानि कानिभिः । जीवन्वां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नो न समो हिंसः । ७ । अतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहं
सं सत्सृजते । ब्रह्मो जन्तं विजानीयाद्दयश्च कामात्सत्सृजते । ८ । इति चेत्तदा विष्णुनोक्तं * सवर्णं
सवहुभायग्राह * विद्वान्नाहजो छया * सहधर्मकार्यं कुर्यात् ॥ ९ ॥ मिश्राहचकनिष्ठयापिसमान * वर्णयाऽथसमा
वर्णाभावे त्व * नन्तरयै वापदिच * नत्वेव द्विजः पट्टया ॥ १० ॥ इतोऽपदिजो छया एवान्निना * सवर्णं याकनिष्ठया *
नन्तरया वासहधर्मकार्य * कारणं कार्यं उपपद्यते इति ॥ ११ ॥ ततोऽचते यथैकस्राः * सपञ्चाः पुनरेव सर्व्याः *
पुनरवतः रास्तथैकस्राग्निना * सवर्णाः सपञ्चाः साम्योभवन्तीति ॥ १२ ॥ १९८ ।

प्रनेनविधिनामितां पञ्चयज्ञाश्चापयेत् । द्वितीयमायुषोभागं कृतदारोगृहे वसेत् ॥ १६८ ॥

अनेनेतादि । १६८ । अनेनोक्तेनविधिना*मितां पञ्चयज्ञान् कुर्यात्*अष्टापयेद्देवमेव*द्वितीयमायुषोभागं*कृतदारः सन्धर्म्ममे*वाचरन्*वे वसेदिति । १ । १६८ ।

। * * ॥ इतिमानवे धर्म्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां शौचादिविधिः पञ्चमोऽध्यायः ॥ * * ॥

इति मानवे धर्म्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां । श्रीवैद्य गङ्गाधर कविराज

कतायां प्रमादभञ्जनी पञ्चमाध्यायस्य प्रमादभञ्जनीवर्णाख्यापञ्चमाध्यायः । * * ॥

गृहाश्रमधर्म्मोक्ता* तृतीयाश्रमधर्म्मवक्तुं चषष्ठः*ध्यायमारभते एवं*गृहाश्रमे स्थित्वा तादि । १ । ० । ११ ।

एवं गृहाश्रमे स्थित्वा विधिवत् स्नातकोद्भिजः । वने वसेत्तु नियतो यथावद्विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥

स्नातकोद्भिजः खलु सिन्धुतन्त्र*चर्यः*सुत्वासमावृत्तो ब्राह्मणादि*रेव उक्तप्रकारेण । १ । * विधि वद्गृहाश्रमे स्थित्वा*नियतो विजितेन्द्रियः*सन्ध्यावद्धने वसेत् । २ । ० । ११ । ननु कति पयवयावने वसेदित्यत आह गृहस्थ*सुयदापयो दित्यादि । १ । ० । २ ।

गृहस्थस्तु यदापश्येदलीपलितमात्मनः । अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ २ ॥

गृहस्थोद्भिजो यदाह*खलु आत्मनो वलीपलितं पश्येत्*तदारण्यं समाश्रयेत् । १ । अपत्यसं चापत्यं पौत्रं*पौत्रं*दात्मनो वलीपलितं*पश्येन्न वापश्येत्तदा*चारण्यं समाश्रयेदिति*तद्वा प्रोद्भितीयां शाताये । २ । ० । अयं वसेद्वितात आह संता जतितादि* । १ । १ ।

तत्पुत्राग्रामा माह्वारं सन्धर्वैव परिच्छेदम् । पुत्रे पुत्राग्रामं निक्षिप्य वनं गच्छेत्सर्वं ववा ॥ ३ ॥

पुत्रे पुत्राग्रामं निक्षिप्य*भार्यं च्छेदयत्तया सहैव वापामा*माह्वारं सन्धर्वैव परिच्छेदं*सन्तानं वनं गच्छेदिति । १ । १ । ० । नन्वाग्निहोत्रादिकं किं*पुत्रे पुत्राग्रामं निक्षिप्य वनं गच्छेदिति*तदाह्वानीतादि । १ । ० । ३ ।

॥ अथ सप्तमोऽध्यायः ॥
अथ सप्तमोऽध्यायः । आत्मादिव्यक्तं निःसृत्य तत्रैव विद्यते नित्यम् ॥४॥

अग्निहोत्रं विवाहः * गृह्याग्निपरिष्कृतः * शुक्लसूत्रसमाहितः * समाह्वयमातृदत्तः * निःशु
नियतेन्द्रियः सन्निवसेत् । १ । * १० । तत्रयत्कैजयः * तदाह्वयमातृदत्तः । १ । * ११ ।

मुन्नात्रैर्विविधैर्मैथ्रैः शाकमूलफलैर्नवा । एतानेवमहायज्ञानमिषोहिधि पूर्वकम् ॥ ५ ॥

विधिर्वाचनं च निःसंशयं प्रमाणितं नारायणः । आकाशं च भूमिं च विधिपूर्वकं तान् । पञ्चमिहीतं होमं नृणां ।
यन्मन्त्रितान् तन्निर्वापेत् । ११०१५ ।

पत्नीतपसा चीरं वासाय स्नायात्प्रगे तथा । जटाविवृयान्वितांश्मशु खोमनखानिव ॥ ६ ॥

अस्मिन्नेति । १ । २ । अस्मादीनां भगवतां चर्चयसीत* पवित्रधाम् इत्यस्य वा* चौरं वसीत नवम् । २ ।
आद्यं भगवताः प्रायात् नित्यं जटास्थविभ्यात्* सप्त सोमखा निश्चिभ्यात् । ३ । ० । ४ ।

अथ सप्ततितोदद्यादलिभिश्चाश्रयितः अमूलफलमिदमभिरक्षयेदाशुमागतान् ॥७॥

यज्ञाभित्यादि । ७ । ग्रामानाहारं विनैव यत्स्वं भक्ष्यं मूलफलं ततो वै शब्दे वं वलिं यत्स्वं होमं भिक्षा
प्रक्षितोददात् । १ । स्वर्गतत्त्वज्ञानं मागतानपरां न हि मूलफलभिक्षाभिः यत्स्वित्वा च येत् । २ । ७ ।

साधनार्थं नित्ययुक्तः स ग्राह्यो मेव समाहितः । दातानित्यमना दाता सर्वभूतानुकम्पकः ॥

स्वाध्यायइत्यादि । ८ । स्वाध्यायवेदाध्यायने * नित्यवृत्तःसमाह्वान्तश्च * तौन्मृद्यनिषङ्गवान्मृगात् । १ ।
तेनोमित्यभावापन्नः * समाहितःसमाधिमान् * नित्यादाताप्रभवति*भवेदप्यनादातान् * इतोपिकिञ्चिदङ्गुलीयात्
सर्वभूतावकाशः स्यात् । २१० । ८ ।

निमित्तं जुहुयादमिहोचं यथाविधि । दर्शमस्तुन्दयन् पर्व पौर्णमासश्चयोगतः ॥ ८ ॥

वैतानिककेत्यादि । ६। वैतानिकमनिहोल *योगतोदय* धामं च * पीय* मासकं धामं पल च पाव्य * राश्याद
 वास्तव्यम् * यमादिभिर्मुद्रयाच । १ । ० । ६ ।

॥ अथ द्वापरायणस्य वृत्तान्तमाह ॥ उत्तरायणस्य वृत्तान्तमाह ॥ १० ॥

[illegible]

वासन्तशरदौ मे धरौ मुनेन न्नः स्वयमाहृतैः । पुरोडाशां चैव विधिवन्निर्व्वपेत् पृथक् ॥ ११ ॥

वासन्ते तगादि । ११ । स्वयमाहृतैर्मे धरौ वासन्तैः * शरदौ चैव नान्नं निष्पन्नान् * पुरोडाशां चैव * विधि
वत्पृथक्निर्व्वपेत् । ११० । ११ ।

देवताभ्यस्तद्भुत्वावनमं मे धरतरं हविः । शेषमात्मनियञ्जीत लवणञ्च स्वयंकृतम् ॥ १२ ॥

देवते तगादि । १२ । तद्वन्नं वासन्तं शरदश्च * मे धरतरं हविर्देवताभ्यां * हृत्वा शेषमात्मनि च * भार्यया च
युञ्जीतेति । १ । लवणञ्च तदयद्देयं * तदपि स्वयंकृतं पयःपुञ्जीतनपरकृतम् । १२१० । १२१० ।

स्थलजौदकशकानि पुष्पमूलफलानि च । मे धरद्व्योद्भवान्द्रागत्स्नेहान् च फलसम्भवान् ॥ १३ ॥

स्थलजौ तगादि । १३ । स्थलजानि चोदकानि च शकानि * मे धरद्व्योद्भवानि च * पुष्पमूलफलान्द्रागत् * फलसम्भवा
न्वाग्निहोत्रं * तैलादीन् दद्यान् वृतादीन् । १३० । १३१० ।

वर्जयेन्मधुमांसञ्च भौमानिकरकाणि च । भूस्तृणं शिग्रुकञ्चैव श्लेष्मातकफलानि च ॥ १४ ॥

वर्जयेदितगादि । १४ । भौमानिकरकानि चेति * पञ्च * दृष्टिनामभक्ष्येषु * करकमात्रमभक्ष्यं चर्तनं * वन
स्थानां । वनस्थानां भौम * करकमभक्ष्यं चैव * दृष्टं चर्तनमिति । १ । यमे न हृत्स्व * प्रकरणे ऋक्तां भूमिजं दृष्टं चर्तनं
वापि चर्तनं भक्षयन्ति ये । त्र्यष्टौ स्तान् विजानीयात्, क्षवादिषु गृहीतान् । इति । १ । प्रमादीन् वमविद्धाः
न नयावाचष्टे तन्न भौमानोतिविशेषणात् । १४० । १४ ।

तत्र जंदाश्वयुजे मासि मुनेन पूर्व्वं सञ्चितम् । जीर्णानि चैव वासांसि शाकमूलफलानि च ॥ १५ ॥

तज्जेदितगादि । १५ । आश्वयुजे मासि आश्वने * ग्रामगृहभित्तिं पूर्व्वं * सञ्चितं वनान्नं जीर्णानि वासां
सि शाकमूलफलानि च * वनस्थीद्विजस्तज्जेत् । १५१० । १५ ।

न फालकृष्टमग्नीयादुत्तमृष्टमपि केनचित् । न ग्रामजातान् गार्तोपि मूलानि च फलानि च ॥ १६ ॥

न फालकृष्टमितगादि । १६ । वनाश्वमीद्विजः फाल * कृष्टं च संग्रह्यं नाग्नीयान्नं * केनचित् दुष्टं तत्तत् * मपि चाग्नी
यात्तपाम * जातानि मूलफलान् गार्तोपि मृष्टात् । १६० । १६ ।

अग्निपक्वाशनो वासरात्कालपक्वभुगे ववा । अश्वकुट्टो भवेद्वापि दन्तोलुखलिकोपि वा ॥ १७ ॥

अग्नीतगादि । १७ । अग्निपक्वाशनो वासरा * दितिकलविनाको वलेनाग्निना * पक्वं यद्वन्नं द्रव्यं तदाग्नीवा

सात्*कालपक्कफलभुगासात् । १ । अण्डट्ट इति प्रस्तरैण्डट्ट* यित्वाग्नीयाग्रस्त्रेण * दन्तोन्मुखलिकी
वासात् * दन्तै*यित्वादूखलेन*वाण्डट्टयित्वाभक्षयेत्* । २ । ० । १७ ।

सदःप्रचालकोवासाग्न्याससञ्चयिकोपिवा । घण्णासनिचयोवासात्समानिचयएववा ॥ १८ ॥

सदाइतगादि । १८ । तद्दिनाहारोप* युक्तसञ्चयित* सदाप्रचालक*उच्यते*मासाहारोपयुक्तदवासञ्चयो*
घण्णासनिचयोवासात् । १ । समानिचयःसंवत्सराहारोप*युक्तदवासञ्चयोवासात् । २ । १८ । ० ।

नक्तचान्नसमग्नीयादिवावाहृतशक्तिः । चतुर्थकालिकोवासात्सग्राह्यप्रष्टमकालिकः ॥ १९ ॥

नक्तचैतगादि । १९ । अन्नमपामासक्तंय* तन्नक्तमग्नीयादयशक्तिदिवावाहृत* तदन्नमग्नीयादयवा*
प्रतुर्थयामार्द्धेऽग्नीया*दयवाष्टमयामार्द्धे । १ । १९ ।

चान्द्रायणविधानैर्वाशुक्तेकृष्णे चवर्तयेत् । पचान्तयोर्वाप्यग्नीयादयवागूंकथितांसकृत् ॥ २० ॥

चान्द्रायणेतगादि । २० । अथवाचान्द्रायणविधानैःशुक्ले*पक्षेऽक्रमादेर्कोक्यासंवर्तयेत्*कृष्णेचैकोक्य
पासंक्रमाद्वासयेत् । इत्येवंचान्द्रायणविधानै*वर्तयेद्दिनंयापयेत् । २ । अथवापचान्तयोः पौर्णमासा
मा*वासायोरग्नीयादयवागूंकथितांसिद्धक*संहितांसकृदेकवारमग्नीयात् । १ । २० ।

पुष्पमूलफलैर्वापिकेवलैर्वर्तयेत्सदा । कालपक्कैःखयंशीर्णैर्वैखानसमते स्थितः ॥ २१ ॥

पुष्पेतगादि । वानप्रस्थोद्विविधस्तत्रैकउक्तो* द्वितीयस्तुवैखानस*स्तसमते स्थितःकाल*पक्कैःखयंशीर्णैः
पुष्पादयैः*केवलैःसदावर्तयेत् । १ । २१ । ० ।

भूमौविपरिवर्त्तते तिष्ठेद्वाप्रपदैर्दिनम् । स्थानासनाभ्यांविहरेत् सवनेषूपयन्तपः ॥ २२ ॥

अपरश्चाहभूमावितगादि । २२ । वैखानसमते स्थितो* द्विजोभूमौविपरिवर्त्ततेपार्श्वोपपार्श्वपरिवर्त्त
कुर्यात् ॥ १ ॥ प्रपदैर्वापदापेणाग्निं तत्रा*तिष्ठेत्स्थानासनाभ्यां*कश्चित्स्थितिःकश्चिदुप*वेशनमितरेववि
हरेत्* । २ । सवनेषुसायंप्रगेमध्याह्नेच*स्नानेष्पुपउपयन्तदौतङ्गादि*षुपउपगच्छन्भवतीतिश्रीयं । १ ।
१० । २२ । ० ।

ग्रीष्मेपञ्चतपास्तप्रादुर्षा स्वभावकाशिकः । आद्रवासास्तुहेमन्ते क्रमशोवर्द्धयस्तपः ॥ २३ ॥

ग्रीष्मेइतगादि । २३ । ग्रीष्मकालेपञ्चतपाः*स्याच्चतसृषुद्दिग्वीन्*कृत्वामधोत्वासीनजह्नुमातपं*संबेते
तिपञ्चतपाः । १ । वर्षास्वभमाकाशमवकाश*माग्निं तत्राच्छादितदेशे*हेमन्तेजसाद्रवासाः*सन्क्रमा
न्तपोवर्द्धयेत् । २ । ० । २३ । ० ।

उपसृष्टं स्त्रिषवणं पितृन् देवांश्च तर्पयेत् । तपश्चरं शोच्यतरं शोषयेद्देहमात्मनः ॥ २४ ॥

उपसृष्टं त्रिषवणं सायं प्रातर्मध्याह्ने च *सूक्तं कुर्वन् पितृन् देवां * तर्पये * देवं च तपश्चरं तपः
* चरन्नात्मनो देहं शोषयेत् ॥ १ । ० । २४ ।

अग्नीनात्मनि वै तानान्समारोपयथाविधि । अनग्निरनिकेतः स गन्मुनिमूलफलाशनः ॥ २५ ॥

अग्नीनात्मादि ॥ २५ ॥ वैखानसमते स्थितो वानप्रस्थी * द्विजो वै तानानग्नीन्सर्वानात्मनि * यथाविधि वैखा
नस * यास्वोक्तविधानेनैव ॥ १ ॥ समारोपानग्निः सन् * निकेतनहीन * सन् * मूलफलाशनोऽग्निः * मो न ब्रत एव भ
वेत् ॥ १ । ० । २५ ॥

अप्रयत्नः सुखार्थेषु ब्रह्मचारी धराशयः । शरणेषु मम चैव वृक्षमूलनिकेतनः ॥ २६ ॥

अप्रयत्न इत्यादि ॥ २६ ॥ सुखार्थेषु प्रयत्नः स्याद्ब्रह्मचारी मनोवाक्यमर्थयुक्त * त्रागी स्याद्दराग्रयो * भूयमानः
सोऽच्छरणेषु मम स्यात् ॥ १ ॥ यत्नवसेत्तन्ममताहीनः स्यात् * वृक्षमूलनिकेतनः स्यात् ॥ १ । ० । २६ ॥

तापसेषु विप्रेषु याचिकं भिक्षमाहरेत् । गृहमेधिषु चान्द्रेषु द्विजेषु वनवासिषु ॥ २७ ॥

तापसेषु त्रिषु तादि ॥ ० । २७ ॥ तापसेषु विप्रेषु वनयात्रा * करं भिक्षं भिक्षित्वा * गृहमेधिषु * चान्द्रेषु वनवा
सिषु द्विजेषु वा भिक्षमाहरेत् ॥ १ । ० । २७ ॥

ग्रामादाहृतप्रवाश्रीयादष्टौ ग्रासान्वने वसन् । प्रतिगृह्य पुटे नैव पाणिना शकलं न वा ॥ २८ ॥

ग्रामादिनादि ॥ २८ ॥ ग्रामादाष्टौ ग्रासान्पुटे न पाणिनाऽथवा * हण्डिकादिशकलं न * वा प्रतिगृह्याहृत्य *
वने वसन् श्रीयादिति ॥ १ । ० । २८ ॥

एताश्चान्द्राश्च सेवे तद्दीक्षाविप्रो वने वसन् । विविधाश्चोपनिषदीरात्मसंनिध्ये श्रुतीः ॥ २९ ॥

एता इत्यादि ॥ २९ ॥ वैखानसमते स्थितो वने वसन् * विप्र एताश्चान्द्राः * दीक्षाः सेवेत * विविधाश्चोपनिष
दीः * श्रुतीरात्मसंनिध्ये सेवेत ॥ १ । ० । २९ ॥

ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैव गृहस्थैरेव सेविताः । विद्यातपो विवृद्ध्यर्थं शरीरस्य च शुद्ध्यर्थे ॥ ३० ॥

ऋषिभिरित्यादि ॥ ऋषिभिः सेविता एव * चाश्चोपनिषदश्च तथः * गृहस्थैर्ब्राह्मणैरेव वर्त्म विता * चाश्चोपनिषदश्च
तथः ॥ १ ॥ विद्यातपो विवृद्ध्यर्थं शरीरस्य च शुद्ध्यर्थे च * ताश्चोपनिषदीः श्रुती * विविधाः सेवेतेति ॥ १ । ० । ३० ॥

अपराजितावास्थायव्रजं दिशमजिह्वागः । आनिपाताच्छरीरसयुक्तो वार्यः निलाशनः ॥ ३१ ॥

अपराजितामितादि । ११ । अथवावैखानसमतस्थितोऽदिजोयुक्तो वार्यः निलाशनः सन् * शरीरसंनिप
तनपर्युक्तम् । १ । अपराजिताव्रजं * दिशमास्थायाजिह्वागः * ऋजुगमनशीलः सन् दिशिणां दिशं व्रजं दिति । २ ।
हारीते नोक्तं हि * अग्निं स्वात्मनिकत्वात्प्रव्रजेद्विदिशं दिशमिति । २ । एतद्विद्वान्प्रमादौघाखगातवा*
नपराजिता मैशानो दिशमितितदसाधु । ३ । ० । ११ ।

आसां महर्षिचर्याणां तपक्त्वा न प्रतमयातनुम् । वीतशोकभयोत्रिप्रो ब्रह्मलोकं महीयते ॥ ३२ ॥

आसामितादि । १२ । आसां महर्षिचर्याणां मतमयाचर्याया * तदन्तर्गता वैखानसो * विप्रो वीतशोक
भयः * सन् ब्रह्मलोकं महीयते इति । १ । इति वैकर्मण्यैवापवर्गसिद्धिवचने नापवर्गप्रतिषेधः * वादिनां सवा
होनिरस्तः कृतः । २ । सचवादी गौतमेन न्यायशास्त्रेऽपवर्गः * परीक्षायां मुक्तस्तद् यथा । २ । ऋणकृत्प्रवृत्ता
व*वन्धादपवर्गाभावः । इति स्वत्वमसावात्सायनभाषः । ३ । ऋणावन्धनात्तापवर्गीयतः * उक्तो जायमा
नो ह वै * स्त्रिभिर्ऋणैः * ऋणवानेव जायते । ऋणवन्धनेनर्षिभोग्येन * देवैः भाः प्रजयापि * भाश्च * भवतः नृणां इत्या
यं * तेषामवन्धः सदा । २ । स्वकर्मभिर्हि सम्बन्धो * जरामर्द्यं वा एतत्स्वत्वं * यद्गन्निहोत्रं दर्शयोर्यमासीत् । १ ।
जरयाक्ष्वाणप्रतस्मात् * कृतादिचर्याते कृतानां * ब्रह्मणावन्धादपव * गीरष्ठानकालीनास्तेव । ४ । तस्मादपव
र्गाभावः * कृतावन्धाच्च नास्त्यपवर्गः कृतावन्धश्च जायते । ५ । नास्त्यपवर्गावन्धाविविक्तोऽपि * प्रवृत्त
वन्धाश्च * नास्त्यपवर्ग इति । ६ । जन्मप्रवृत्तयः यावत्प्रायणं हि * वाग्बुद्धिपरिरक्ष्य * णावियुक्तस्त्वृह्यते । ७ ।
पलाभिधीयते । ० । प्रधानशब्दादपपत्तेः * गुणशब्दे नाववादी निन्दा प्रशंसोपपत्तेः । २ । इति स्वत्वमसावात्
सायनभाषः * ऋणै रिति नायं प्रधानशब्दः * ऋणै रिव ऋणै रिति गुणशब्दः । १ । यत्र खलु कः प्रत्यादेयं ददाति *
द्वितीयः प्रतिदेयं गृह्णाति तत्र * प्रधानः ऋणशब्दो लोके दृश्यते । २ । न च तद्विहीतपदार्थे देवादिभिः प्रत्यादेयसा
दानाभावादसंति * देयग्रहणाभावाच्च । १ । प्रधानशब्दादपपत्तेः * गुणशब्दे नाववादीऽयं * ऋणै रिव ऋणै रिति
तवै * यथाग्निर्माणवक इति । ४ । कथं गुणशब्दे नाववादीऽतो * निन्दा प्रशंसोपपत्तेः । ५ । कर्मलोपे ऋणो
वेति * ऋणादाना निन्द्यतेऽथ * कर्मवृष्टाने चानृणा * इवेति ऋणदानात्प्रशंसते । ६ । जायमान इति यद्व्युत्प
शब्दो * ब्रह्मस्यः सम्पदमानो * जायमान इत्युच्यते । ७ । यदायमायुः सस्यो जायते तदा * कर्मभिरधिक्रियते *
मास्त्यो जायमानस्य * कर्मस्वनधिकारादर्थः * यक्तयोऽधिकारात् । ८ । अर्थिनः कर्मस्वधिकारः * कर्मविधौ
कामयोगस्य ते * अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम इति वमादिर्यथा । ९ । यत्तसाच प्रवृत्तिसम्भवात्कर्म * स्वधिकारः
यत्तः खलु विहिते कर्माण्यकामात् * प्रवर्तते नैवेतरः । १० । एतदुभयाभावस्तु * प्रधानशब्दार्थमात्र * तो जाय

माने कुमारं । ११ । नभिदातेचलौकिका * द्वाक्याहैदिकंवाक्यंमे * चापुष्कारिपुरुषप्रणीतत्वात् । १२ ।
 तत्रलौकिकस्त्वाब*दपरीचकोपिन*जातमात्रं कुमार * मेवंकदापिब्रूयात् ॥ १२ ॥ अधीष्टजस्रब्रह्मचर्यं चरेति
 * तत्पुरुषरूपपन्नानवद्वादीतूपदे शार्थप्रयुक्तएवमपदिशेत् ॥ १३ ॥ नखलुवैर्नर्तकोऽन्धेषुनृत्यदृशना
 शर्वर्तते*गायनोबधिरेषिति ॥ १५ ॥ उपदिष्टार्थविज्ञानं*ह्युपदेशसंविषयः । यन्मोपदिष्टमर्थं वि* जानाति
 तंप्रतुपदेशंक्रियते ॥ १६ ॥ नचैतदस्तिजायमानेकुमार * गृहस्थलिङ्गमन्त्रं ब्राह्मणं कर्माभिवर्द्धति ॥ १७ ॥
 तन्मोञ्जोवस्यपद्मादि*सम्बन्धेनब्रह्मचर्यं गार्हस्थलिङ्गेनोपपन्नं भवति ॥ १८ ॥ तस्मादयं ब्रह्मस्थो जायमान इत्ये
 वाभिधीयत इति । १९ । अर्थित्वसंचाविपरिणामे जरा*मर्यादबाधोपपत्तिः । २० । यावच्चास्यफलं नार्थित्वं*
 नाविपरिणमते ताव*दने न कर्मावच्छेदमि*वापपद्यते तंप्रत्येव । २१ । नवजरामर्यावाद्*स्त्वंप्रवपपद्यते य*
 मयार्थित्वं विपरिणतं । २२ । जरयाहवाण्यतस्मात्*सदादिहच्यते इति हि*ब्रह्मस्थस्यदापयोरुपलतमात्मनः । २३ ।
 इताने नारणप्रस्थानं विहितं*तत्रापियावदर्थित्वं*नैवविपरिणमते*तावदस्याग्निहो*रादिककर्मात् ॥ २४ ॥
 परिणते त्वसार्थित्वे*पञ्चघ्रादिकर्मसं*प्रवृत्तपरमोभवे*ततः प्रवृत्तावस्थ*नाशस्ततः क्लेशावन्मनिर्हतिः । २५ ।
 ततोऽनन्तरमपवर्गावच्छान*कालउपपद्यते त*दायं वै खानसमते स्थित*आत्मनः ग्नीन्समारोपा* निरग्निर्यद्योक्तं
 कथं । २६ ॥ २७ ॥ नययैव वै खानस* मते स्थितोपिगरीरं * नतजतिकरोतिचोपनिषद् * युतिसेवना
 न्तकर्म*सांख्यिकं कर्मोच्यते । २८ । ततोच्यते ।

वनेषुतुविहृतैर्यवत्तृतीयभागमायुषः । चतुर्थमायुषोभागंतत्रक्लृप्तज्ञानपरिव्रजेत् ॥ ३३ ॥

वनेषुतुविहृतैर्यवत्तृतीयभागमायुषः । ३३ । एवमुक्तप्रकारेण* कर्मणासुप्रस्तृतीय* भागंवनेषुविहृत्या*चतुर्थमायुषोभागं *
 सद्भांस्तुक्लृप्तपरिव्रजे*द्वितीयं ग्राही* स्ताक्लृप्तं व्रजेत् । ३४ । वीचाचेदं बात्मायने नोक्तं यथा*जरयाहवाण्यतस्मात्
 सदा*दिहच्यते इत्यायुष*सुरोयमागे प्रव्रज्यावचनात् । ३५ । तदासुप्रस्तुरीयभागोजरे वा* च्यते तच्च द्विप्रव्रज्या*विहि
 तातदापवर्गा*वच्छानकालइतस्त्वापवर्गः । ३६ । तत्रोक्तं गौतमेन वादिविप्रतिपत्तिश्च* तदयथा*अधिकाराच्चविधा
 नं विद्वान्तरवत् । ३७ । तत्रवात्मायनभाषा* यथाशास्त्रान्तराणि स्वे*स्वेधिकारे प्रवृत्तौ* विधायकानिनार्था
 न्तरेषुभावात् । ३८ । एवमिदं ग्राह्यं*ब्रह्मस्थशास्त्रं स्वे*स्वेधिकारे प्रवृत्तौ*विधायकानाम्प्रामान्तराणा
 मभावात् । ३९ । ऋग्वेदग्राह्यं यदेदं द्रष्टव्यं । अथाप्रगौतमेन सिद्धान्ततत्त्व*समारोपणादात्मनः प्रतिषेधः । ४० ।
 असंवात्सरायनभाषा* प्राजापत्यामिष्टिं निरूपयतसां * सांख्ये दसं कलात्मनः ग्नीन् समा* रोप्यब्राह्मणं प्र
 जेत् । ४१ । ४२ । नन्वासुप्रशब्दार्थभागथे त्परि*व्रज्याकालस्तदाब्रह्म*चर्यं चरित्वाकस्मान्न * परिव्रजेद्विंश
 त्पात्रं ।

आश्रमादाश्रमंगत्वाहुतहोमोजितेन्द्रियः । भिक्षाबलिपरिश्रान्तःप्रव्रजन्प्रेतयः ॥ ३४ ॥

आयमादायममितादि। ११३। आयमादेकस्मादनाममायमं गत्वा नृहस्था * यमेवनायमेवुचकृतहीमः सन् *
 भिक्षा * वलिपरिष्ठात् * प्रव्रजन्मेतवर्हते। १। भिक्षाब्रह्मचर्यायमे * होमादिकर्मविधानं * नृहायमेहोमवलि
 दानादिविधानश्चास्तिवनायमेभिक्षार्चात्। २। प्रेतवर्हतेइतितथाप्रव्रजन्मेतामोक्षमाप्नुपरमात्सरूपे *
 णाभिनिष्पद्यतेततो * इयं सर्वतोविहते। १। १४। ननुवमकृत्वा प्रव्रजाकरणे * कीदोषीभवतीति।
 * आह ऋणानिदोषी तयादि। १। १५।

चक्षुःश्रोत्रादीनामप्यन्यथाप्राकृतप्रमोदोच्चे निवे श्येत् । अनप्राकृतप्रमोच्चत्तुसेवमानोव्रजतथः ॥ ३५ ॥

क्षीणानिदेवर्षिपितृशानपा* कृतमोक्षमनोनिवेप्रयदिति । १ । कस्मात् । यस्मात्क्षीणानानपाकतः
 * मोक्षं मोक्षार्थं कर्माणि* सेवमानोऽधोव्रजति । २ । एतेन निरन्वीनां प्रव्रजानास्ती* तुक्तं ब्रह्मयज्ञदेव* यज्ञा
 करणासम्भवा त्विवाहादङ्गभावादा* क्षनान्गारोपणासम्भवाच्च । १ । २५ । कौक्षीण्यशानपाकर्त्तृादितः*
 संवत्सरोत्थितादि । १ । २६ ।

अधीतविधिवद्दानं पुत्रांश्चोत्पादयधर्म्मतः । इष्टाचशक्तितोयज्ञैर्मनोमोक्षं निवे शयत् ॥३६॥

विधिवद्दे दानधीतः पात्रमपाकृतमधर्मः तः पुत्रां ज्ञेयं पादपिष्टं मपाकृतं शक्तितीयश्चैरिष्टात् देवर्षम
पाकृतम् । १ । मोक्षेऽपवर्गार्थं कर्म कर्तुं मनोनिवेशयेत् नखतानां नपाकृतम् । २ । ० । १६ । ननु वक्ष्य
प्रयापाकरणं * मनोऽपि भवतीत्यथा * गयायां पिष्टद्वानादनृणः स्यात् । १ । तत्र नियममाह नधीतः
त्यादि । ३७ ।

अनधीतद्विजोवेदाननुत्पादयतथासुतान् । अनिष्टाचैवयज्ञैश्चमिच्छन्नव्रजतप्रथः॥३७॥

अग्निमान्स्त्र्यहोर्हजोवैशाननधी*तावत्पादास्तथाष्टतान्*यधैःरनिष्ट्वाचमोक्ष * मिच्छन्न्धोव्रजतिनत्वन
मिकः । १ । इतिकश्चिद्वाचष्टे*तदर्थं सगानपाक* ततोतानेनैवोक्तत्वात् । २ । अर्वाक्तान्पा कृतोत्तरं सगधं
प्रपञ्चो*नपुनरुक्तं । ३ । १७ । ननेवम्लपत्रयापा*करणं गृहाग्रमुण* बाह्वर्तिभविष्यंतस्मात्*उत्तोगृहादनं ब्रजे
*द्वितीयश्चाह प्राजापतोत्तरा दि । १ । १८ ।

म्राजापतयानिरूपेष्टि'सार्ववेदसदचिणाम्। आत्मनग्नीन्समारोपब्राह्मणः प्रव्राजद्गृहात्॥

यः कश्चिद्यद्वाऽष्टमः प्रथमभागं * ब्रह्मचर्यां चरित्वा ख * लुप्तिं तत्र ब्रह्मचर्यां भूत्वा । १ । द्वितीयभागे
गृहस्थो भूत्वा स मर्षणत्, तृतीय भागपर्यन्तं विधिवद्देवाध्यायनपुत्रोत्पादनयश्चैर्ब्रूते । २ । तदा स ब्राह्मणः

साध्वी*वेदसदृशिणां प्राजापतयामिष्टिं निरूपयामो*नात्मनिसमारोपः * वनं नैव गत्वा गृहात् । प्रव्रजेदिति ॥ २ ॥
 वनाय मे पिप्लवयमाः कर्तव्याः*स्तान् गृहाय मे पायुषं*स्तृतीयभागपर्यान्तं कृत्वा वनाय मवास * तस्य फले भागं भव
 तीति । ४ । तेनायम*वातिक्रम*दोषो नास्य*भवतीति । ५ । इति वं ब्राह्मणानमविद्वान्कृत्*प्रमादीषाचष्टे
 गृहादित्याभिधानाद्वा न प्र*स्याय मम उठाय च*वयं*य मम उतिष्ठेदिति । ६ । तदसाधु परश्लोके पिप्रव्रज*तमयं
 गृहादिवंक्तेः । वनस्थसामयदानासम्भवात्*वक्ष्यते चागारादभिष्क्रान्त इति ॥ ५ ॥ याश्च वल्कीनचोक्तं वनाद्*
 गृहादिवंक्तेः । प्रजापतयामिष्टिणां । प्रजापतयामिष्टिणां ॥ ३८ ॥

योदत्वासर्वभूतेभ्यः प्रव्रजतमयं गृहात् । तस्य ते जोमया लोका भवन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ ३९ ॥

योदत्वेत्यादि ॥ ३९ ॥ योदत्वेत्यत्राद्युपस्तृतीयभागपर्यान्तं वेदाध्यायनादिकर्माणि * कृत्वा सर्वभूते
 भावाभयं दत्वा ॥ १ ॥ गृहात् प्रव्रजतितस्य * ब्रह्मवादिनस्तु ते जो * मया लोका भवन्ति व । २ ॥ ३९ ॥ कस्मादिति
 तपाहयस्मादित्यादि ॥ ४० ॥

यस्मादन्वपिभूतानां द्विजान्नोत्पद्यते भयम् । तस्य देहादिमुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन ॥ ४० ॥

अणुपिभयं भूतानां * ॥ यस्माद्विजान्नोत्पद्यते * तस्य द्विजस्य देहादिमुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन भयं ना
 स्ति न भवतीति ॥

आगारादभिनिष्क्रान्तः पवित्रोपचितो मुनिः । समुपोढे षुकामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ ४१ ॥

आगारादित्यादि । ४१ । एवमाद्युपस्तृतीय * भागपर्यान्तं यथाविधि गृहस्था * अभ्यवसन् भूते भाषा
 भयं दत्वा * आगारादभिनिष्क्रान्तः । १ । पवित्रे देण्डकमण्ड * ल्लादिभिरुपचितः सन् * अनिस्तूषणो
 श्रवणदिचकामेषु * काचित्कामनासमगु * पोडासमौपमूहाते * । २ । मनसा तत्सिद्धिः स्यान्न वा * तन्निरपेक्षः स
 न्परि * सर्वतो व्रजे दृग्च्छेदिति । ३ । ४१ । ० । एक एवेत्यादि । ४२ ।

एक एव चरेन्नित्यं सिद्धयर्थं मसहायवान् । सिद्धिर्मे कस्य संपन्नजहाति न हीयते ॥ ४२ ॥

एवमागारान्निष्क्रान्त * एक एव सहायवान् * सिद्धयर्थं नित्यं चरेत् । १ । कस्मादेक एवेत्यत्राह सिद्धि *
 मे कस्य सम्पन्नो जित्यादि । २ । अपरस्यैकस्य सिद्धिं संपन्नान् * जहाति पितृकलं * जहाति स न हीयते * इति
 वसवर्षे स्वीयते * इति शिरश्चालनञ्च । ३ । ४२ । ० ।

अनग्निरनिकेतः स्याद्भ्राममन्त्रार्थमाश्रयेत् । उपेक्षकोऽसङ्कसको मुनिभावसमाहितः ॥ ४३ ॥

न च तर्हि किमाहारो वर्त्तते * आत्मनोऽग्निनिसमारोपः * आगारात् प्रव्रजतिकिं * फलमूलाग्रनो वर्त्तते * ते तपत

आहानमिरितादि । १ । ० । ४१ । ० । अनभिर्वैवाहिकाग्निहोत्रिकेत*हीन*सदादन्नाय*पाममाय*येत्*
युसङ्गमकःस्थिर* चित्तउपेक्षकश्चन । १ । अनिभावसमाहितो* मौनेनचित्तं समाध * दितो वं ग्राममा
येत् । २ । ० । ४१ । ० । कपालमितादि । ४४ ।

कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता । समताचैवसर्वसिद्धे तन्मुक्तसलक्षणम् ॥ ४४ ॥

कपालं भगवटादि * खर्परं भक्षणपात्रं वृक्षमूलानि स्थित्यर्थ * कुचेलं कौपीनादिग्रसहायतात्वे कलतासर्वं किन्
समतायस्य*तदेतन्मुक्तसलक्षणं भवति । १ । ४४ । नाभिनन्दे तेत्यादि । ४५ ।

नाभिनन्दे त मरणं नाभिनन्दे तजौवितम् । कालमेव प्रतीक्षेत निर्देशं भूतकोयथा ॥ ४५ ॥

मरणं नाभिनन्दे त*जौवितञ्चनाभिनन्दे त* कालमेवमरणस्य प्रतीक्षेत । १ । यथा भूतकोबे तन*पाक्षीदासं
वे तनस्य*प्राप्तौ निर्देशं तं कालं प्रतीक्षते । २ । ० । ४५ ।

दृष्टिपूतं नासेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिवेत् । सतःपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ४६ ॥

दृष्टिपूतमित्यादि । ४६ । मन्त्राजको गच्छन् क्रीडादि विनाश * यद्वा दृष्टिपूतं पादं नासेत् * पिवन् जलं क्रीडादि
नाशः * यद्वा वाक्पूतं पिवेत् । १ । वाचं जदन् सतःपूतां * वाचं वदेत् कर्माणि वा * चरन् मनःपूतं कर्म समाचरेत्
२ । ० । ४६ ।

अतिवादां स्तितिच्छेदनावमन्ये त कञ्चन । न च मदेहमाश्रित्यैरकुर्वीत केनचित् ॥ ४७ ॥

अतिवादां * केत्यादि । ४७ । अतिवादान्स्मृतिक्रममापरेय*द्वदन्ति तां स्तितिच्छेदनावमन्ये त कञ्चन*
जनं नावमन्ये तच्च । १ । इमञ्चपरिव्राजक*देहमाश्रित्यनकेनचित्सहवैरं वा कुर्वीत । २ । ० । ४७ ।

कुङ्कुमाङ्गान्तं प्रति कुङ्कुमं यदा कुष्ठः कुशलं वदेत् । सप्तद्वारावकीर्णं च न वाचमन्त्रतां वदेत् ॥ ४८ ॥

कुङ्कुमाङ्गान्तमित्यादि । ४८ । स्वस्मै कुङ्कुमाङ्गान्तं जनं न*प्रति कुष्ठं तत्परै*गक्रुष्टः रुद्रपि*कुशलमिति वं वदेत् । १ ।
सप्तद्वारावकीर्णं मिति स्वसा*दाभागां च चतुर्द्वाराभागां दृष्टविषये*दाभागां भागद्वाराभागां भूतविषये* । २ । दाभां
कर्णद्वाराभागां श्रुतिविषये*छन्दहारेणैकेनास्वादविषये*वाचमन्त्रतामसत्यानैव वदेत् । १ । ० । ४८ ।

अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः । आत्मनैव सहाये न सुखार्थी विचरेद्दिह ॥ ४९ ॥

अध्यात्मेत्यादि । ४९ । सुखार्थी परिव्राजको*निरामिषो निर्विषयः * स आत्मनैव सहाये*नासीनो नि
रपेक्षः स आत्मरतिरात्मान * अधिकतरतिमान् सन् । १ । इह लोके विचरेद् * तोऽन्याथात् * न विचरेत् ।

नचोत्पातनिमित्ताभ्यां ननक्षत्वाङ्गविद्या । नानुशासनवादाभ्यां भिन्नालिप्ते तर्कहिं चित् ५०॥

नचोत्पाते तादि । ५० । परिव्राजको ब्राह्मणः कर्हि चिद* पुत्पातं प्रकृत्यभिन्नां * नलिप् से तनिमित्तं वा
* तत्रे दं करिष्यामीति * प्रकृत्यभिन्नां लिप् से त । १ । उत्पातनिमित्ताभ्यामितिलाभोपे * पञ्चमीनक्षत्रादिवि
दयाजोतिः * शास्त्रत्रिद्यानभिन्नां लिप् से त । २ । अनुशासनवादाभ्यां * शास्त्राण्यभिन्नां नैव लिप्
से त * पञ्चप्रतिपक्षान्तरमाश्रित्य * वादे ननभिन्नां लिप् से त । १ । ० । ५० ।

नतापसैर्ब्राह्मणैर्वीवयोभिरपिवाश्वभिः । आकीर्णं भिक्षुं कौर्वान्रैरागारमुपसं व्रजेत् ५१॥

नतापसैरितादि । ५१ । परिव्राजको ब्राह्मणः स्तापसैर्वै भिक्षुं ब्राह्मणैर्वीकीर्णं * आगारं भिक्षार्थं नोपसं
व्रजेत् * वयोभिः पक्षिभिर्वै भिक्षुं वीकीर्णं । १ । बहुभिः श्वभिर्वीकीर्णं * मनैर्वै वाश्वभिर्भिक्षुं वीकीर्णं * आ
गारं गृहस्थगृहं * भिक्षार्थं नोपसं व्रजेत् । २ । ५१ ।

कमलकेशनखश्मश्रुः पातदण्डो कुसुमवान् । विचरेन्नियतो नित्यं सर्वभूतान् प्रपीडयन् ५२

कमले तादि । ५२ । कमलानखचानिके शास्त्रीनियमः * सत्तोरकर्मविहीनः * कमण्डलुस्थालीपात्री * दण्डो दण्ड
वान् भवन् । १ । कुसुमवान् कुन्त्यासीवनार्थं * कुचो * पिप्पलवानन्कुसुमः * कमण्डलुस्तस्य जलं * पातत्वेन पातपदे
नोक्तत्वात् । २ । सर्वभूतान् प्रपीडय * स्त्रीदृग्निघ्न एव * सन्नित्यं विचरेदिति । २ । ५२ । नृकानिपात्राणि *
कोदृग्निघ्नदण्डः इत्यत्र * तयाहाते जसानो तादि । १ । ५२ ।

अतर्जसानिपात्राणि तस्य सर्गनिव्रणानि च । ते पामद्भिः स्मृतं शौचं च मसानामिवाधुरं ५३॥

तस्य परिव्राजकस्य * पात्राण्यतर्जसानि * निव्रणानि गृह्णित्वा शीनिष्ठाः । तस्य ते पामर्ते जस्य * पात्राणामद्भिः प्रक्षाल
ने न शौचं * भवेद्यथा प्रक्षालना दधुरेतु * चमसादीनि शौचोनिष्ठाः । २ । ० । ५३ । इति । नन्वतर्जसानिकानि *
पात्राणीतत उच्यते * अलावृमितादिश्लोकं ॥ ५४ ॥

अलावृं दारुपात्रश्च मयं वै दलं तथा । एतानियतिपात्राणि मनःस्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ ५४ ॥

अलावृं दारुमयं चण्डाय * वै दलं वंशप्रश्नं निर्मितं * यतिपात्राणि तानि * स्वायम्भुवो मरुतव्रवीत् । १ । ५४ ।

एककालं चरेद्भैक्षं न प्रसज्येत विस्तरे । भैक्षे प्रसक्तो ह्यतिविषये घृपिसज्जति ॥ ५५ ॥

एककालमितादि । ५५ । एककालं मध्याह्ने भैक्षं चरेत् * विस्तरेऽन्वै प्रसज्येत * कस्मात्पक्षिणादिति
भैक्षे प्रसक्तो * विषये घृषज्जतीति । १ । ० । ५५ । नन्वैककालं कदेता उच्यते * विधूमे सन्नतादि । १ । ५५ ।

विधूमे सन्नम, पलेवज्जारेभुक्तवज्जने । वृत्तेशरारसम्पाते भिक्षानितप्रयतिचरेत् ॥ १५६ ॥

यदागृहस्थसाम्बहं विधूमं स्यान्मुपलब्धमिह नन * यद्वान्निवृत्तं भवति * यदाजलदङ्गारहीनं भवति । १
सर्वो जनीयदाभुक्तवान्पराव * सम्पातो निवृत्तश्च यदा भवति * तदा यन्निर्गतां भिक्षां चरेदिति । २ । ५६ ।

अलाभे न विपादी स्यात्लाभे चैव न हर्षयेत् । प्राणयाचिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः ॥ १५७ ॥

अलाभ इत्यादि । ५७ । तदा यदि भिक्षां न लभे तततो * न विपादी स्यादयद्विवा * लभे तततो हृषयेत् । १
कस्मात्प्राणयाचिकमात्रमात्रमात्र * तन्मात्राधिकमात्रा * प्राणयाचिकमात्रा * तदा सत्किरहितः स्यात्
। २ । ५७ । ० ।

अतिपूजितलाभांस्तु गुप्ते तैव सर्वशः । अतिपूजितलाभैश्च यतिमुक्तोऽपि वधते ॥ १५८ ॥

अतीत्यादि । ५८ । अतिपूजितानां श्रेष्ठानां भिक्षाणां * लाभान् सर्वशो गुप्ते तैव सर्वशः * उक्तोऽपि
यति * रतिपूजितलाभैर्वधते । १ । ५८ ।

अल्पान्नाभावहारेण रहःस्थानासनेन च । इन्द्रियाणानि विप्रयैरिन्द्रियाणि निवर्त्तयेत् ॥ १५९ ॥

अल्पान्नेत्यादि । ५९ । अल्पस्य नतिपूजित * स्यान्न स्यात्तावद्वहारेण * रहःस्थाने चासनेन * विप्रयैरिन्द्रिया
णानि * इन्द्रियाणि निवर्त्तयेत् । १ । ० । ५९ ।

इन्द्रियाणां निरोधेन रागद्वेषक्षयेण च । अहिंसया च भूतानां प्रसृतत्वाय कल्पते ॥ १६० ॥

इन्द्रियाणामित्यादि । ६० । ० । यतिरिन्द्रियाणां निरोधेन तथा * रागादीनां क्षयेणापि * भूतानामहिं
सया च * प्रसृतत्वाय सोऽक्षयकल्पते । १ । ० । ६० ।

अवेक्षेते गतीन् दृष्ट्वा कर्मदोषसमुद्भवाः । निरये चैव पतनं यातनाश्च यमक्षये ॥ १६१ ॥

अवेक्षेतेत्यादि । ६१ । निजसमापितया गति * सम्यक्साधनानुगता * कर्मदोषसमुद्भवा * गतीर्प्रतिरव
क्षेते । १ । काका गतिरित्यादि उक्तानि निर * ये चैव पतनमिति । २ । यमक्षये यमालये * नरकपतनं तत्र
यादृशो यातना एव * भवन्ति तत्सर्वं मालोचयेदिति । १ । ० । ६१ । अपरा * नृणां गतीर्दर्शयति * विप्रयोग
तयादि । १ । ० । ६२ ।

विप्रयोगं प्रियैश्चैव संयोगश्च तथाऽप्रियैः । जरया चाभिभवनं वयाधिभिश्चोपपीडनम् ॥ १६२ ॥

नृणां प्रियैः सह विप्रयोगं च * संयोगश्चाप्रियैः सह * जरया चाभिभवनं च * वयाधिभिः पीडनश्चावेक्षेतेति । १ । ६२ ।

देहादुत्क्रमणश्चास्मात्पुनर्गन्धर्वसम्भवम् । योनिकोटिसहस्रेषु सृतीयास्तान्तरात्मनः ॥ १६३ ॥

देहादित्यादि । ६३ । णृणामस्माद्देहादुत्क्रमणं तत्र पुनर्गन्धर्वसम्भवं * योनिकोटिसहस्रेषु पुनरात्मनः *
आसामृतीः खल्वेत । २ । ६३ ।

अधर्मप्रभवश्चैव दुःखयोगं शरीरिणाम् । धर्मार्थप्रभवश्चैव सुखसंयोग मच्चयम् ॥ १६४ ॥

अधर्मितादि ॥ ६४ । शरीरिणां दुःखयोगः * अधर्मप्रभवश्चावेति तथा * धर्मार्थप्रभवमेवाच्चयं सुखसंयोगमवेद्वेति ॥ १ ॥ ६४ ॥

सुक्ष्माताञ्चान्ववेक्षेतयोगे नपरमात्मनः । देहेषु च समुत्पत्तिमुत्तमे पृथगेषु च ॥ १६५ ॥

सुक्ष्माताञ्चेत्यादि । ६५ ॥ यतिर्योगे नपरमात्मनः सुक्ष्मभावमन्ववेक्षेतायं * उत्तमाधमे देहेषु * समुत्पत्तिमवेक्षेत् । ६५ ।

दृष्टितोपि चरं धर्मं यत्नतवाश्रमेरतः । समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ १६६ ॥

दृष्टितोप्येत्यादि । ६६ । नरो यत्नतवाश्रमे * रतस्तत्तत्तद्वृत्तिपि धर्मं * चरं सर्वेषु भूतेषु समो भवेत् * । १
लिङ्गं परिब्राजकसां चिह्नं दण्डादिधारणमात्रं * धर्मसाकारणमेव भवति ॥ २ ॥ * ॥ ६६ ॥ कस्य लिङ्गं धर्मकारणं भवतीति तत्राह फलमिति । २ । ६७ ।

फलं कतकवृक्षसम्यदपप्रसूप्रसादकम् । जनाग्रहणादेव तस्य वारिप्रसीदति ॥ १६७ ॥

यद्यप्यप्रसादकं * कतकवृक्षस्य फलं * तस्यानामग्रहणादेव वारिप्रसीदति तत्संयोगादेव निश्चलं भवति । २ । तथा दण्डादिलिङ्गाधारणमात्रं धर्मसाकारणं तत्तत्कस्माच्चरणं हि कारणं स्यात् ॥ २ ॥ ६७ ॥

संरक्षणाथ जन्तूनां तावद्वहनिवासदा । शरीरस्य तापये चैव समीक्ष्य वसुधां चरेत् ॥ १६८ ॥

संरक्षणार्थमित्यादि ॥ ६८ ॥ परिब्राजको जन्तूनां * कोटादिसर्वप्राणिनां * संरक्षणार्थं प्राणयथावदाथ * स्वसंशरीरातापयपि तावद्वहनिवासदा ॥ २ ॥ समग्रवधानपूर्वकं * वसुधां शयिषी चरेत् ॥ ६८ ॥

अहाराव्याचयान् जन्तून् हिनस्ति प्रजानतोयतिः । तेषां स्थात्वा विशुद्धार्थं प्राप्तायामान्पडाचरेत् ॥ १६९ ॥

अहृतेत्यादि । ६९ ॥ यतिरज्ञानतोऽहाराव्याचयान् यान् * जन्तून् हिनस्ति तेषां जन्तूनां हिंसा * दोषमाह

विषयार्थः । १ । सन्धोपासनोक्तेनैव*विधिनापट्प्राणायामा*नस*यतिः*समाचरेत् । २ । ६८ । कष्मादि
तातआह प्राणायामादित्यादि । ७० ।

प्राणायामाब्राह्मणस्य तथोपिविधिवत्कृताः । ब्राह्मतिप्रणवैर्युक्ताविज्ञेयं परमं तपः ॥ १७० ॥

ब्राह्मणस्य तथोपि प्राणायामा*ब्राह्मतिप्रणवैर्युक्ता*विधिवत् कृताः परमं*तपोविज्ञेयं विद्वद्भिः ॥ १ ॥ ७० ।
कथं प्राणायामएवं*तपोभवतीतातआह*दहन्तइत्यादि श्लोकः । १ । ७१ ।

दहन्ते ध्यायमानानां धातूनां ह्ययामलाः । तथै न्वियाणां दह्यते दोषाः प्राणस्य निग्रहात् ॥ १७१ ॥

स्पर्शादीनां धातूनां हि*यस्मादग्नीध्यायमानानां मला*यथास्वयमेव दहन्ते । १ । तथा प्राणस्य निग्रहात्
प्राणायामादिरिन्द्रियाणां*दोषा स्वयमेव दहन्ते ॥ २ ॥ ७१ ॥ प्रसङ्गाद्वारणादिप्रभावनाह*प्राणायामैरिति
टिकम ॥ १ ॥ ७२ ॥

प्राणायामैर्दहेद्देषान्धारणाभिर्यत्किल्बिषम् । प्रतयाहारेण संसर्गान् ध्याने नानिश्चरान् गु-
णान् ॥ १७२ ॥

यतिः प्राणायामैरिन्द्रियदोषान् * दहद्धारणाभिरिव* किल्बिषं डरितं दहेत् । १ । धीयेदेषे मनसोति
*लत्वेन*स्थितिकरणधारणा*प्रतयाहारेण विप्रयेभ्य इन्द्रिय* निवृत्त्याऽर्थासंसर्गान् दहेत्* ॥ २ ॥ ध्याने
नतदोष्वराकारचिन्ता*तदाकारोभावादस्य * चात्मनस्तूनीश्वरान्गुणा*ननितरे नित्यं दुःखे संवृ*मिति नमः
शीन् दहेत् । १ । ७२ ।

उच्चावचेषु भूतेषु दूत्रैर्यामकृतात्मभिः । ध्यानयोगेन सम्पश्येद्भूतिमस्यान्तरात्मनः ॥ १७३ ॥

उच्चावचेषु पितादि । ७४ । अकृतात्मभिर्महर्षयै * रसयान्तरात्मन उच्चा * वचेषु भूतेषु गतिः * ध्यान
योगेन संपश्येत् । १ । ७३ ।

समग्रदर्शनसम्पन्नः कर्मभिर्ण निवधत्ते । दर्शनेन विहीनस्तु संसारं प्रतिपद्यते ॥ १७४ ॥

समग्रगत्यादि । ७४ । अन्तरात्मनो गते स्तु*समग्रदर्शनसम्पन्नः* कर्मभिर्ण निवधत्ते ॥ १ । अन्तरात्मनो
गते स्तु*दर्शनविहीनो जनः*संसारं प्रतिपद्यते । २ । ७४ ।

अहिंसयेन्द्रियासृज्जैर्वादि कियैव कर्मभिः । तपसश्चरणैरुग्रैः साधयन्ती हतत्पदम् ॥ १७५ ॥

अहिंसयेत्यादि ॥ ७५ ॥ अहिंसयेतावैधर्हिंसात्तयागेन*इन्द्रियासृज्जैरिन्द्रिय* कर्मस्वनासक्तिभिश्च*
वादि कियैः कर्मभिः*तपसश्चरणैरुग्रैः । १ । तत्पदं ब्रह्मपदमिच्छासिलोके*सर्वजनाः साधयन्ति । २ । ७५ ।

अस्थिस्थूणां स्नायुयुतं मांसं शोणितलेपनम् । चर्मावनद्धदुर्गन्धिपूर्णं मूत्रपुरीषयोः ॥ ७६ ॥
जराशोक समाविष्टं रोगायतनमातुरम् । रजस्वलमनितम् भूतावासमिमं तज्जेत ॥ ७७ ॥

अस्थिस्थूणमित्यादीहो*श्लोकावस्थितोक्तो*जिक्रियया* भूतावासमिमं देहमस्थि*स्थूणादिरूपं तज्जेत । १ ।
जराशोकसमाविष्टं*मितजराशोकैसमा*विश्रान्तिरिति* करणोक्तः शोकः प्रता*गात्मनि वर्तते नव*देहे
जराशूदेहे इति । २ । देहावशेषे न च मानसरो गोपि*भवति नर्त्त*देहावशेषादित्यतो* रोगायतनमातुरो*पिदे
हीनात्मा विकारो । १ । रजस्वलमिति स्त्रीदेहाभिप्राये*शोक्तमनितं*नखरम् । ४ । ७७ । कथं तज्जेदित्याह
नदीतगादि । ७८ ।

नदीकूलं यथा वृक्षो वृक्षं वा शकुनिर्यथा । तथा तज्जन्मिदं देहं कृच्छ्राद्ग्राह्यमिमुच्यते ॥ ७८ ॥

नदीयथाकूलं पुलिने न तज्जति*कूलस्य*७८*क्षः कूलं* तज्जति यथा वा शकुनि*७८*क्षः तज्जति तथे म*देहं तज्जन्म
हृत्पात*७८*क्षः इत्युच्यते । १ । ७८ । नवपञ्चकतपभापकस्य* फलानि वर्तन्ते एव * कथं देहं
तज्जन्म कृच्छ्रा*द्विष्यते इत्यातया*द्विष्ये मुखे पितृ तगादि । १ । ७९ ।

प्रिये सुखे सुसकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् । विसृज्य प्रधानयोगे न ब्रह्मामयेतिसनातनम् ॥ ७९ ॥

यतिरुक्तरूपेण चरित्वा देहं*जिहासः*कृतं स्वे पु*प्रिये पुदुष्कृतमपि* चाप्रियेषु विसृज्यैव प्रधानयोगे न
मं देहं*तज्जन्म सनातनं ब्रह्म*परमेश्वरमभ्येति । २ । वेदे ह्येतदुक्तं यथा * अथ तस्य पुत्रा*दायस्तूपयन्ति*
७९*माधु*तया*द्विषन्तः पापकृत्याम् । १ । इति । अपरञ्च । सकृतदुष्कृते विधुचते तस्य*प्रियाश्चातयः*कृत*
कृत्यन्ताप्रियादुष्कृतम् । ४ । इति । १० । नवतर्हि चायुषः*७९*मार्गे*प्रव्रज्यैव देहतागाद्यतिः*७९*क्षः
कृत्यते इति*सनातनं ब्रह्मैव । १ । सकृतदुष्कृते च कदा*प्रियाप्रियावुपेयात्*इत्यातयाहयदेतगादि । १ । ८० ।

यदाभावेन भवति सर्वभावेषु निष्पृहः । तदा सुखमवाप्नोति प्रेमा च हृदयशिवतम् ॥ ८० ॥

यतिर्यदा सर्वभावेषु निष्पृहः*सर्वं वस्तुषु वासना*शून्यः सन् भावेन भावः*सत्ता सत्तामात्रेणैव*वर्तते तदा जी
वन्नेव । १ । सकृदेव हृदयशिवतं सुखं*मवाप्नोति प्रेमा च*स्वेच्छया देहं तज्जन्म तदा स्वे*कृतदुष्कृते लभे* प्रि
याप्रियोऽगच्छतः । १ । निर्व्याणं भाग्यवन् शिवतमेश्वरं* सुखमवाप्नोति न तदेहमतात्ता । २ । ८० ।
एतच्च विवृणोमि अनेनेत्यादि । १ । ० । ८१ ।

अनेन विधिमासर्वास्त्राक्ता सङ्गान्शनैः शनैः । सर्वं हृद्विनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥ ८१ ॥

अने नोक्तेनविधिना * प्रव्रजासर्वान्सङ्गांश्च * ताक्ताग्रनैःशनैःसर्व * इत्युचिच्छेदेष्यतीतीशा * प्रव्रजनिः
 पख * दुखे तोषमादिभिः । १ । विनिर्घक्तः सन्देहं ताक्ताग्रखीसन् * ब्रह्मणो वावतिष्ठते । २ । ० । ८१ ।
 ।निकं सस्य मे वेतत्यदे तदभिषिद्धितम् । नह्यनध्यात्मवित्कश्चित्क्रियाफलमुपाश्रुते ८२॥

ध्यानिकमित्यादि । ८१ । यदे तदध्यात्ममात्मानमधि * कतत्रावे चे तगतौर्दृणामिता * दिभिरिह मया
 ब्दतम् । १ । तदे तत्सस्य मे वाधात्मिकं सस्यै * कस्मिंभिर्ध्यानिकं ध्याने न विष्येयं * कस्माद्विदित उच्यते *
 नध्यात्मविदित्यादिकम् । २ । ह्यिहान्नध्यात्मवित्कश्चिन्म * क्रियाफलमुपाश्रुते । ३ । एतद्विद्वान्पमादो *
 योक्तोक्तहन्ताने * वाचकषतिघदे त * दित्यब्दे न तदसत् * अनध्यात्मविदितिहिनसङ्गच्छते । ४ । ८२ ।

धियज्ञं ब्रह्मजपेदाधिदैविकमेव च । आध्यात्मिकञ्च सततं वेदान्ताभिहितययत् ८३॥

अधियज्ञमित्यादि । ८२ । न केवलमध्यात्मध्यानिकं ध्याये * दधियज्ञश्च यज्ञमधिमता * ब्रह्मवेदं जपेदधि *
 वेक * देवानधि * कृतब्रह्मवेदं जपेत् । १ । वेदान्ताभिहितयय * दाध्यात्मिकं ब्रह्मवेद * सञ्च सततं जपे
 त । २ । ८३ ।

शरणमज्ञानामिदमेव विजानताम् । इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदमानन्तामिच्छताम् ८४॥

इदमित्यादि । ८४ । इदमित्युच्यते * यदिहोक्तं शास्त्रं तत्स्व * लुप्तानां विज्ञानां स्वर्ग * मन्विच्छतां
 नन्ता * मिच्छतां शरणं श्रेयम् ॥ १ ॥ ८४ ॥

नेनक्रमयोगेन परिव्रजतियोद्धिजः । सविधूयेहपाप्मानं परंब्रह्माधिगच्छति ८५॥

अनेनेत्यादि । ८५ ॥ अने नोक्तेनक्रमयोगेनैवया * हिजः परिव्रजतिस * इहपाप्मानं विधूय * परंब्रह्मा
 गच्छति । १ । ८५ । उपसंहरति ।

धर्मोऽनुशिष्टो वीर्यतीर्णानियतात्मनाम् । वेदसंन्यासिकानां कर्मयोगं निबोधत ८६॥

एष इत्यादि । ८६ । यतीर्णां नियतात्मना * मेषधर्मी वीर्यप्रभ * मया वशिष्टोऽयवेद * संन्यासिकानां
 तवेदोक्तकर्म * त्यागिनां न वेदाध्यायनत्यागिनां * वेदाभ्यासस्य विधानात् । कर्मयोगं निबोधत । १ । ८६ ।

प्रचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा । एते गृहस्तपमभवास्तत्वारः पृथगाश्रमाः ८७॥

ब्रह्मचारीत्यादि । ८७ । एते ब्रह्मचार्यगादय * स्तत्वारश्चाश्रमाः पृथक् * गृहस्थमभवा एषा * सादाप्रकाशहेतुर्ह
 रव । १ । गृहस्थ एव स्त्रियां धर्मतः * पुत्रावत्पादयति न ब्रह्म * चारी न वानप्रस्थो न यतिः कृतीऽन्ये चाराश्रमाः । २ ।

गृहस्थोत्पादिताः पुत्राः हुपनीताः ब्रह्मचारिणो भूत्वैव गृहस्था भवन्ति ततो वनाश्रमिणः उपस्ततः * परिव्रजन्तो
तिष्ठेते ॥ १ । गृहस्थप्रभवाः पृथक् चत्वार एवाश्रमाः मानाः प्रभवाः ॥ ४ । ८७ ।

सर्वेऽपि क्रमशस्ते ते यथाशास्त्रं निषेविताः । यथोक्तकारिणं विप्रं नयन्ति परमां गतिम् ॥ ८८ ॥

सर्वेऽपीत्यादि । ८८ । सर्वेऽपीते ब्रह्मचारिप्रभृतयः * आश्रममथाशास्त्रं तु * निषेविता यथाश्रम * उक्त
कर्मकारिणं तु * विप्रं परां गतिं नयन्ति । १ । ८८ ।

सर्वेऽपि चैते षांवे दस्मृतिविधानतः । गृहस्थोऽप्यत्र श्रेष्ठः स्त्रीने तान्सविभर्त्ति हि ८९ ॥

सर्वेऽपि मतिगादि । ८९ । सर्वेऽपि मते प्रां ब्रह्मचर्यादश्रमाणां मध्ये * गृहस्थोऽपि दस्मृतात् * कर्मविधान
तः श्रेष्ठोऽप्यत्राते । १ । कस्मात् हि यस्मादेतां स्त्रीन् ब्रह्मचारिवनाश्रमि * यतीन् गृहस्थोऽपि विभर्त्ति । २ । ८९ ।

यथानदीनदा सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् । तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥ ९० ॥

यथेत्यादि । ९० । यथा सर्वे नदीनदाः * सागरे संस्थितिं यान्ति * तथा सर्वे एवाश्रमिणः गृहस्थे * संस्थितिं
यान्ति तः श्रेष्ठः । १ । ९० ।

चतुर्भि रपि चैवैते नि तमाश्रमिभि र्द्विजैः । दशलक्षणकोधर्मैः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥ ९१ ॥

चतुर्भिरित्यादि । ९१ । एते ब्रह्मचर्यादश्रमिभिरेव * चतुर्भि र्द्विजै र्दशलक्षणाधर्माः * नित्यं प्रयत्नतः
सेवितव्या एव । १ । ९१ । कानि धर्मसो दशलक्षणा नीताः * तत्राह ।

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । धीर्विदग्धसतप्रमक्रोधोदशकंधर्मलक्षणम् ९२ ॥

धृतिरित्यादि । १ । ९२ । सटार्योऽयं स्तोकः । ९२ ।

दशलक्षणानि धर्मसमये विप्राः समधीयते । अधीतप्रचानुवर्त्तन्ते ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ९३ ॥

दशलक्षणानीत्यादि । ९३ । धर्मसमये तद्गीनिदश * लक्षणानि ये विप्राः समा * गधीयते न केवल * मधीयते
एवेते वै । १ । अधीतप्रचदशलक्षणानि धर्म * स्यादुवर्त्तन्ते तदुक्त * कर्माणि कृष्यन्ति ते तु * विप्राः परमां गतिं
यान्ति । २ । ९३ । अथैवं परिब्राजकप्रब्राजक * धर्मावहता संन्यासप्रकारमाह ।

दशलक्षणकंधर्ममनुतिष्ठन् समाहितः । वेदान्तविधिवच्छ्रुत्वा संन्यासो दन्द्यो द्विजः ॥ ९४ ॥

दशलक्षणकमित्यादि । १ । ९४ । द्विजो दशलक्षणक * धर्ममायुधतृतीय * भागपद्यन्तमवतिष्ठन् वेदान्त *

समाहितः सन्विधिवद्दृष्टव्यश्चाच्छ्रवैव । १ । अनृणोदेवणं पिहृणघृणानि *विमोक्षकर्मसंनयसेत् । २ ।

२ । ८४ । नृवेदं संणसा कर्माणि च तज्ज्ञा * कथं जीवनयात्रां कुर्यात् * दितातयाह ।

संनयसप्रसव्यं कर्माणि कर्मदोषानपानुदन् । नियतो वेदमभ्यस्य पुत्रेष्वये प्रसुखं वसेत् ॥ ८५ ॥

संनयसोति । १ । १ । ८५ । हिज एवमनृणः सन् * सर्वं कर्माणि संनयसा * कर्मदोषां * अपानुदन् * नियतो वेद
मभ्यस्य * पुत्रेष्वये प्रसुखं वसेत् । १ । ० । ८५ ।

एवं संनयसप्रकर्माणि स्वकायार्थे परमोऽस्य हः । संनयसे नापहतैः प्राप्नोति परमांगतिम् ८६ ॥

एवमित्यादि । ८६ । एवमनेन प्रकारेण * हिजः सर्वं कर्माणि संनयसा * स्वकार्यार्थे परमः सन्नस्य ह एव *
संनयसे न धर्मेणैव । १ । एनः पापमपहतं विपरमांगतिं प्राप्नोतीति । २ । ८७ । इति साम्प्रतिकानां गृह्य ।
श्रमधर्माद्विधिसंवापस्यसाचवन * वासधर्माद्विखानसधर्मासोक्ताः । १ । यतीनां त्रिविधानां * परिव्राजक
प्रव्राजक * सन्यासिनां धर्माः सोक्ताः । २ । निरग्नीनां गृह्याश्रमधर्माः स्पष्टं * नोक्ताः प्रापिताः पञ्चयज्ञानसन्ति * पक्ते
नान्ते नचनास्ति * पिहृदेवानामर्चनं । ३ । केवलवेदसंनयने * स्वाध्यायेन ब्रह्मयज्ञ * सन्धवेपिविवाहादः
गृहभावेन * लौकिकान्निपकान्नेन * होमाद्विधानाभावात् । ४ । असंस्कृतत्वात् लौकिकान्निपकानां * इत्यापाक
त्वमाभ्युत्थं तैर्देव * पिहृदेवातिथ्या * च न स्यात्सिद्धिरिति । ५ । उक्तं ह्यत्रिसंहितायां * योऽगृहीत्वा विवा
हाग्निं गृहस्थ इति मनते । अन्नं तस्य भोक्तव्यं ब्रूयात् पाको हि सप्तः । ६ । ब्रूयात् पाकं भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरे
द्भिजः । प्राणान् पश्चद्विंशत्यष्टं प्राणं विमुह्यति । ७ । इति एवं लौकिकान्निपकानां इत्या * पाकत्वेन साम्प्रिका
नां * लौकिकान्निपकप्रति * प्रियः कातायने नोक्तः ॥ ८ ॥ स्वेऽग्नौरेव भवेद्भामो लौकिके न कदाचन । न ह्यहि
ताग्नेः स्वं कर्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते । ९ । ९ । ते निरग्नीनां लौकिकाग्नौ पक्ते * नपितृश्राद्धदेवाचर्चनादिकर्म
* कर्तव्यमामान्तेनैव * कर्तव्यं प्रचेतसोक्तं । १० । आपदग्रनग्नौ तीर्थं च चन्द्रार्घ्यं पचेत्तथा । आमश्राद्धं द्विजै
कार्घ्यं शूद्रेण हर्मदेवहि । ११ । इति । अत्रानग्नाविति विवाहान्नाभावे * न तूलौकिकादिस्वाग्नाभावे तत्
सम्भवाभावात् । १२ । सर्वाग्नाभावे श्राद्धे * धूपदीपदानादपपत्तेः श्राद्ध * मेवनसम्भवतीति । १३ ।
नितरां निरग्नीनां वानप्रस्थ * यतः श्रमो नस्तत्र * त्वमोक्षाभावाद्ग्नौ * स्वात्सर्गिसमारोपणासम्भवाच्च ॥ १४ ॥
स्वाध्यायहोमाभावाद् पिहृदेवणं * मोचनसम्भवाभावाच्चैतन्मनूक्तवान् * प्रस्थाप्य मयताश्रम * धर्मेण विरोधा
भावः * प्रदर्शनार्थं मधिकार्यं ह्युपपत्तुं ॥ १५ ॥ अत्रमया विष्णुः प्रोक्तवान् प्रस्थ * यतिधर्मां लिखते ॥ १६ ॥ तद्
यथाविष्णुसंहितायां * गृहीवलीपलितं दर्शनं वनाश्रमी * भवेदपतः सचा * पतदर्शनं नैव ॥ १७ ॥ पुत्रेषु भार्या
निक्षिपा * तया सगमामानोवा * तत्राप्यग्नी उपचरेत् ॥ १८ ॥ अफालकृष्टेन * पञ्चयज्ञान् ह्यापयेत् * स्वाध्यायश्च न जहात्

1957

गते । ३ । इति । अथ नैखनजसर्षपचारे । स्वपादभूमौ शरीरादौ दिवा संप्रपदेन धेत् । स्थानामनवि
हारं वायोना भासेन वातया । ७ । औषधैश्चान्निमेषास्थौ वर्षास्थिरिष्ठनेमयः । आर्द्रवासास्तु हेमन्ते
शक्तावापितपयरेत् । ८ । यः कण्टकीखुदते वाचन्दैर्वायुलिपयै । अक्रुद्धोऽपरिहृत्यमस्तसांचतसाचा
यनोन्वापात्समात्कृत्वाश्वासांमितामनः । वानप्रस्थान्धर्मे यथाचार्यं भक्षमाचरेत् । १० । ग्रामादा
हृतावापासा नष्टोभुञ्जीतवागतः । वायुमलः प्राग्दोषी गच्छेद्वावर्षा संचयात् । २१ । इति वानप्रस्थ
प्रकरणम् । * । वनाद्व्यहादाज्वलेष्टिं सर्व्वेदसदृशिणाम् । राजापतां तदन्तेतामथीनारीपाचात्मनि । १
अधीते दोषपशुत् पुत्रवान् नदोऽग्निमान् । शक्ताचयश्चक्ष्माक्षेमनः कुर्यात्तुनाया । २ । सर्व्वभूतहितः
शान्त स्तिदण्डी सकमण्डलुः । एकावामः परिव्रज्य भिक्षार्थीयामभाश्रयेत् । ३ । अप्रमत्तयरेद्धीं सया
ह्नेनाभिलक्षितः । रहितं भिक्षुकैर्ग्रामीयाऽमात्रमलोलुपः । ४ । यत्तपावणि मृद्देणुदालावूमयानि च ।
सलिलेऽभिरिरेपां गोवालैर्यावधर्षणात् । ५ । संनिस्तुन्विश्यामं रागद्वेषौविहाय च । भयं हृत्वा च
भूतानां मन्त्रोभवति द्विजः । ६ । कर्त्तव्यामय शब्दिस्तुभिक्षुकेन विशेषतः । ज्ञानीतपस्ति निमित्तत्वात्
स्वातन्त्र्यं करणाय च । ७ । अवैजागर्भासां स कर्मजागतयस्तथा । आधयोवाधयः क्लिप्ता जरा रूपविप
र्यायः । ८ । भवोजातिसहस्रेषु प्रियाप्रियविपर्यायः । ध्यानयोगेन संपश्येत् क्लृप्तामात्मनः स्थितः । ९ ।
नाश्रमः कारणं धर्म्मं क्रियमाणे भवेद्दिसः । अतीयदात्मनोऽपद्यं परस्मानतदाचरेत् ॥ १० ॥ सतमस्ते
धमक्रोधां क्षीः शौचधी श्रुतिर्दस । संयतेन्द्रियताविद्वान्धर्म्मसम्पददाहृत् ॥ ११ ॥ इति यतिप्रकरणम् ॥
मङ्गलं हितायाश्वातं * गच्छन्नुद्यदापरां क्षुली पतितमाश्रयः । अपतासां ववापता तदारणां समाश्रयेत् । १२ ।
पुत्रे पुद्गलान् निक्षिपातया वाचगतीवर्णं । अग्नीरुपचरेन्नितं वनामाहार माहरेत् ॥ २ ॥ यदाक्षरोभवे
न न पश्येत् दिवदेवताः । ते नैव पश्येन्नितं मतिथिं सखपागतम् ॥ ३ ॥ यामादाहृत्य वाथीयादष्टौ
पञ्चान् समाहितः । स्वाध्यायज्ञ सदाकुर्यात् जटां च विचयातया ॥ ४ ॥ तपसा षोडशैर्द्वित्यं स्वकश्चैव
कवचम् । आर्द्रवासास्तु धेन्ते औषधैः पशुतपातया ॥ ५ ॥ प्रायश्चाकाम शीथीकीन्महाशीच सदा
भवेत् । चतुर्थकालिकावाक्यात् सोऽक्षपृष्ठ एव च ॥ ६ ॥ अक्षुर्वैर्वापि नभित्कालं ब्रह्मचर्याय पालयेत् ।
एवंभो वाचने कालं द्विजो ब्रह्मार्थमीशवेत् ॥ ७ ॥ * इति वानप्रस्थधर्म्म * उक्त्या ब्रह्मार्थमउक्तः । इत्येष्टिं
विधिवत् पश्यात् सर्व्वेदसदृशिणाम् । आश्विनास्तीन् समारोपा हिजाब्रह्मार्थमीशवेत् ॥ १ ॥ विधुर्मेना
स्वपने अङ्गारे भुक्तवज्जरे । अतीते पात्र संपातेनितं भिक्षां यतिहरेत् ॥ २ ॥ नश्येत् नयाऽलाभे
यथालब्धेन वर्त्तयेत् । नपाचयेदर्थवान्नं नाश्रीयात् कसोचिद्वहे ॥ ३ ॥ स्वयन्त्यावू पात्राणि धर्त्तनीन्तु
विनिर्द्दिश्येत् । तेषां समाजनात् शिविद्विंशैव प्रकीर्तिता ॥ ४ ॥ कोपीनाच्छादनं दासो विध्यदसख
रत्न । शून्यगार निकेतः सा दाससायं गृहेऽग्निः ॥ ५ ॥ दृष्टितनासेत्पादं दस्त्रातं जलं पिबेत् ।
सतपतं वदेहाकां मनःपतं समाचरेत् ॥ ६ ॥ चन्दनैर्निपातेऽङ्गं तामय चूर्णैर्विगर्हितैः । कल्याण
मपाकल्याणं तयोरेवनसंश्रयेत् ॥ ७ ॥ सर्व्वभूतहितं रम्यं समलोष्टात्मकाश्चनः । ध्यानयोगरतानितं भिक्षु
र्यायात् परांगतिम् ॥ ८ ॥ * ॥ इति ॥ * ॥ गौतम संहितायां शोक्तं * ब्रह्मचर्याश्रमानन्तरं * द्विजसोऽपि

वृत्तः । १ । तस्याग्रमविकल्पमेकेषु वृत्ते * ब्रह्मचारी * हस्त्यो * भिक्षुर्वैखानस इति ॥ १ ॥ तेषां हस्त्योऽधोनिर *
 प्रजनत्वादितरेषां * तत्रोक्तमित्यादिनाय * ब्रह्मचारिकताऽधुना * तत्तत्तरेषां कृतं विरोधीति ॥ २ ॥ भिक्षुः कृतं
 चोक्तं यथा * अनिवार्यं भिक्षुः * रेतोऽवशीलो वर्षा * उभित्थार्य * ग्राममियात् ॥ १ ॥ जघनं मनिवृत्तं * निर्यत्ना
 श्रीर्वाक् चक्षुः कर्मासंयतः * कौपीनमाकादनाय * * वासोविभ्रयात् प्रहीणमेकेलाङ्कः । ४ । निर्णजनाविप्रयुक्त *
 मोक्षप्रिवनसतीना * मङ्गलपाददीनेति । ५ । नद्वितीया * भिक्षाद्यप्यर्हत्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत् * हण्डः शिखीवात
 क्येऽञ्जोवधम् * समोभूतेषु हिंसातु * ग्रहयोरनारम्भोऽस्यात् । ६ । वैखानसो वने मूलफलाशीयात् * तपःशीलः
 ग्रामणके * नाग्निमाधायामामो जी । १ । देवपितृभूतर्षिप्रजकः सर्वा * तिथिः प्रतिषष्ठवर्ष * भैक्षमपुःपय
 क्षीत । २ । नकालः श्रमधितिष्ठेत् पामरक * नप्रविशेच्छटिलः कः * उतख * री * राजिनवासानातिशयं दुःक्षीत ॥ १ ॥
 ऐकाग्रम * न्ताडराचार्याः * पताक्षविधा * नाद्गाह्यास्थसा ॥ ४ ॥ इति वशिष्ठसंहितायाः * वानप्रस्थोजटिलश्री
 वाजिनवासापामरप्रविशेत् नफालः श्रमधितिष्ठेत् * * मूलफलं सक्निष्वीत ॥ १ ॥ जघनरेताः क्षपाशयोः * मूल
 फलमैक्षेणाग्र * मागतमतिथिमश्चयेत् ॥ २ ॥ दद्यादेवनप्रतिहृद्वीयान्ति * परणसदकस्य सृष्टेर्ग्राम * णके
 नाग्निमाधाययाहि * ताग्निः स्याद्वत्समूलकः ॥ २ ॥ जर्हं पद्भ्यामासिभ्यां * नग्निनरिणोतीदृशात् * देवपितृ
 मद्यप्रोभाः * सगच्छेदानन्तामानन्ताम् । ४ । इति परिव्राजकसंख्याभूताभय * दक्षिणां दत्वा प्रतिष्ठेत् ॥ १ ॥
 अथापुःदाहरन्ति * अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो हिजः । तस्यापि सर्वभूतेभ्यो नभयं जातविद्वत् ॥ २ ॥
 अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यद्भू विवर्तते । हन्ति जातानजातां * प्रतिगृह्णाति यस्तु च ॥ १ ॥ संनसेत् सर्वकर्माणि
 वेदमक्रानसंनसेत् । वेदसंनसतः * शूद्रस्तस्माद्देवं संनसेत् ॥ ४ ॥ एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परंतपः ।
 उपवासात् परं भैक्षं दद्यादानादिप्रियाणि ॥ ५ ॥ हण्डोऽममत्वं परिग्रहः सप्ता गाराणां सङ्कल्पितानि * चरेद्भैक्षं
 विधुमे ॥ ६ ॥ सन्नहणवे एकपाटी * परिवृतीऽजिनेनवा * गोमलूनैस्तृणैर्विष्ठितशरीरः ॥ ७ ॥ स्यण्डिलशायं
 नित्यावसति वसेत् * यामान्ते देवगृहे शृङ्गागारे * उत्तमूले वामनसा * तत्पञ्चानमधीयानः ॥ ८ ॥ अरण्यनित्येनपाम
 पशूनां सन्दर्शने निहरेत् ॥ ९ ॥ अथापुःदाहरन्ति ॥ १० ॥ अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिव
 र्त्तकस्य । अधोऽचित्तागतमानसस्य * वाङ्मनोऽर्त्तरूपेक्षकस्य ॥ १० ॥ अवक्त्रलिङ्गीवाक्त्रोचरोऽहमन्त * उन्मत्त
 येषो विहरेत् । ११ । अथापुःदाहरति । नशब्दगास्त्राभि रतसामोचो नचापि लोकेऽपहणरेतस्य । नभोज
 नाच्छादनतत् परस्य नचापिरमाविसयप्रियस्य । १२ । नचोत्पात निमित्ताभां ननक्षत्राङ्गविद्याया । अहमस्य
 वादाभां भिक्षां लिप्सतकहिंचित् । १३ । अलाभे नविषादीसालाभे चैव नहर्षयेत् । प्राणयातिक्रमालं
 सगन्धालासङ्गादिनिर्गतः । १४ । नकटानोदके सङ्गेनचैले नविपुष्कले । नागारेनासनेनान्तेयसावैमोक्ष
 वित्तमः । १५ । ब्राह्मणकुले वायक्त * भेततद्भुञ्जीतसायं * मधुमांससर्पिवर्जम् । १६ । यतीन्साधून्वागृह
 स्थान्सायं प्रातश्चतपयेत् । ग्रामे वा वसेदजिह्वाऽगरणाऽसङ्गठकः । १७ । नचेन्द्रियसंयोगं कुर्यात्क्रेनाच
 डपेक्षकः सख्यभूतानां * हिंसाद्यग्रहपरिहारेण । १८ । पैशनाकाममत्सरा * भिमानाक्षङ्काराग्रहा . नाज
 वाश्चैव पर * गर्हादश्च लोभमोह * क्रीडास्त्रयाविवर्जनम् । १९ । सर्वाग्रमिणां धर्मिष्ठो * ऽयश्नोपवीतः
 दक्षम * षडलुहस्तः पश्चि ब्राह्मणो . षडलान्नपानवर्जो * नहीयते ब्रह्मलोकात् । २० । इति * । ६६ । *

एषवोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः । पुण्योऽक्षयफलः प्रेतपराज्जाधर्मं निबोधत ॥ ८७ ॥

नृपसंहरति एष इत्यादि । ८७ । एष चतुर्विधो ब्रह्म*चर्योग्राह*स्वावानप्रस्थयति*धर्मभेदा ब्राह्मणसं* धर्मो धर्मावरणकर्म । १ । पुण्यः पुण्यजनकः प्रेतपराज्जलीकृतसमाक्षय*फलदीर्घायुप्रभोगमया*ऽभिहितो राज्ञा धर्मं शृणुत । २ । ० । १८० ।

॥ * ॥ इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ६ ॥ * ॥

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां वैदागङ्गाधर कविराज
कृतानां प्रमादभञ्जनीषष्ठोऽध्यायसंप्रमादभञ्जनीषष्ठोऽध्यायः ॥ ० ॥ ६ ॥

— ० —

राज्ञा धर्मं निबोधते त्रियत्पति*श्चात तद्वक्तुमारभमाणां*पराश्वराजधर्मान् प्रवक्ष्यामीतादि ॥ १ ॥ ० ॥ १ ॥

राजधर्मान् प्रवक्ष्यामि यथावृत्तो भवेन्नृपः । सम्भवत्ययथा तस्य सिद्धिश्च परमा यथा ॥ १ ॥

नृपः क्षत्रियया यथा*स्तोभवे* न्तथाराजधर्मान् राजाधिपति* क्षत्रियधर्मानहं प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥ तस्य क्षत्रियस्य यथार्थं न*प्रकारेण सश्ववत्तत्पत्ति*र्यथाच परमा सिद्धिः*समाक्षदपि प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥ पराश्वः क्षत्रियस्यैव*धर्मप्रवक्ष्यताते नादृष्टं सा*न्त्रवासाह्मणसाराज्ञा*नैवैवैवसोचराश्वः*शृद्दसाच ॥ ४ ॥ १ ॥

ब्राह्मणं प्राप्ते न संस्कारं क्षत्रियेण यथाविधि । सर्व्वसंप्राप्तयथानायायं कर्त्तव्यं परिरक्षणम् ॥ २ ॥

ब्राह्मणमित्यादि ॥ २ ॥ क्षत्रियेण यथाविधि*ब्राह्मणं वैदिकं संस्कारं*जातकस्मादुपनय*नान्तं प्राप्ते न समावर्त्तते । सर्व्वसंप्राप्तयथानायायं*परिरक्षणं कर्त्तव्यम् ॥ २ ॥ २ ॥ नृपकक्षादेव क्षत्रियेण राज्ञा*सर्व्वसंगमालोकसापरिरक्षणं*कर्त्तव्यमित्यादि क्षत्रियं नृपसश्ववत्तत्पत्ति ॥ १ ॥ पराश्वः*इत्यादिभ्यां*द्वाभ्यामन्वि*तश्रीकाभ्यां ॥ १ ॥ १ ॥ ४ ॥

अराजके हिलोकेऽस्मिन् सर्व्वतो विदुर्न भयात् । रक्षाथमस्य सर्व्वसंप्राप्तयथानायायं कर्त्तव्यं परिरक्षणम् ॥ ३ ॥

इन्द्रानिलयमार्काणामग्नेश्वरुणस्य च । चन्द्रवित्तं शयोश्चैव माचानिहृत्य शाश्वतीः ॥ ४ ॥

हिमसादस्मिन् लोके ख*लाराजके यदा त्वयं*लोकाऽराजक एवामीत्*तदा सर्व्वतो भयाद्विद्रुतोऽभवत् । तदा सर्व्वसंगमालोकसारचार्यं*भुवो ह्याप्रजापति*रिन्द्रादीनामशानां लोकपालानां*शाश्वती रैश्वरोर्माता ॥ १ ॥ अश्वानिहृत्य*ताक्षत्रियं*राजानमसृजत् क्षत्रियेणो तधि*कारान्न ब्राह्मणं*पैशाग्रं द्वा

राजानं * ताभिर्मात्राभिरसृजत् । २ । यस्य्राष्ट्राण्येवैश्वरीवा * शूरीवाराजामवति * सपञ्चतकर्षफलं तथा
* बलवान्जातोराजास्य * न्तस्यैन्द्रादिमानाः सन्ति ॥ २ ॥ यस्य्राष्ट्रे राजान * मसृजदितियोभूपालोभ
वति * तमेवैन्द्रादिमानाभिरसृजदिति * तदसदेवराष्ट्रान् । ३ । यदितयाऽसृजत्तदा * चतुर्येणयथाविधी * ति
नोक्त * भूपालोनेतावचादिति । ५ । ४ ।

यस्मादेषांसुरेन्द्राणां माताभ्योनिष्मिं तोन्वपः । तस्मादभिभवतरेषसर्वभूतानिते जसा ॥ ५ ॥

तेषामंशयक्तिधर्मान् दर्शयति * यस्मात्तेषामित्यादिकम् । १ । ५ । तेषामिन्द्रादिरेन्द्राणां माताभ्यो
नृपः चतुर्योनिष्मिन्त * तस्मादेषचतुर्योराजासर्वान् * तेजसाभिभवतरेव ॥ १ ॥ ५ ॥ तदभिभवकारिधर्मे
दर्शयति * तपत्यादित्यवदित्यादि ॥ १ ॥ ६ ॥

तपत्यादित्यवच्चैष चक्षुषिचमनांसिच । नचैनं भुविशक्नोति कश्चिदप्यभिधीचिदुम् ॥ ६ ॥

एषचतुर्योराजास्त्रैलुङ्गादित्यवत्तपत्यास्य * चक्षुषिचमनांसिचादित्यवत्तपन्ति । १ । यतएनश्चभुवि * कश्चिदप्यभिधी
चिदुम् शक्नोतीति । २ । ० । ६ ।

सोऽग्निर्भवति वायुश्चसोऽर्कः सोमः सधम्मराट् । सकुबेरः सवर्णः समहेन्द्रः प्रभावतः ॥ ७ ॥

सहस्रादि ॥ ७ ॥ सचतुर्योराजाप्रभावतएव * ह्यग्न्यादाष्टदेवकपो * भवतिनत्वनोराजा * तथाविधप्रभावः
स्यात् ॥ १ ॥ ० ॥ ७ ॥

वालोपिनावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः । महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८ ॥

वालोपीत्यादि ॥ ८ ॥ वालोपीकादमादिवर्षवया * उपनीतः चतुर्योभूमिपो राजा * मनुष्य इति बुद्धार्क *
रपिनावमन्तव्यः । १ । चतुर्यभूपतिनररूपेणैषा * महती देवता तिष्ठति । २ । ८ ।

एकमेव दहतिग्निर्नरं दुरूपसर्पिणम् । कुलं दहति राजाग्निः सपशुद्रव्यसञ्चयम् ॥ ९ ॥

एकमेवेत्यादि । ९ । अग्निर्दुरूपसर्पिणम् * मेकमेवनरं दहतिनेतरं * राजाग्निर्दुरूपसर्पिणं सपशु
द्रव्यसञ्चयं कुलं दहति ॥ १ ॥ ९ ॥

कार्यं सोऽवे च प्रशक्तिश्च देशकालौ च तत्त्वतः । कुरुते धर्मसिद्ध्यर्थं विश्वरूपं पुनः पुनः ॥ १० ॥

कार्योन्नित्यादि ॥ १० ॥ अग्निर्द्रादिमात्रानिर्दिष्टं चतुर्यो * राजाप्रजानां कार्यं प्रशक्तिश्चावेष्टा * देश

कालौचतम्बतोऽथेष्टा ॥ १ ॥ धर्मसिद्ध्यर्थं तत्रवाऽस्त्रं रूपं * पुनः पुनर्वि श्वरूपं * प्रतिक्षणं निरुते । २ । १० ॥

यस्य प्रसादे पद्मा श्रीर्विजयपरक्रमे । मृत्युश्च सति क्रोधे सञ्जते जोमयोहिंसः ॥ ११ ॥

यस्य तादि ॥ ११ ॥ यस्य च त्रिषयस्य रात्रिः प्रसादे पद्मा सत्क्रोव सति यस्य * पराक्रमे श्रीः श्रीभाऽथवा * वि
वर्गश्च विजयश्च । १ । यस्यैव क्रोधे मृत्युश्च सति सति * अनियोराजैव सन् * ते जोमयो नानगोराजा ॥ २ ॥ ११ ।

तं यश्च द्वेष्टि स मोहात् स विनश्यता स शयम् । तस्य ह्याशु विनाशाय राजा प्रकुरुते मनः ॥ १२ ॥

तमितादि ॥ १२ ॥ तं च त्रिषयं राजानं स मोहाद्यो * द्वेष्टि सोऽसंयममाशु विनश्यति । १ ॥ कस्माच्चि यस्मा
न स्यात् विनाशाय * राजा मनः प्रकुरुते । २ ॥ १२ ॥

तस्माद् धर्मं यमिष्टे सुसबावसरो न्नराधिपः । अनिष्टं चाप्यनिष्टे सुतं धर्मं न विचालयेत् ॥ १३ ॥

तस्मादित्यादि ॥ १३ ॥ तस्मात् च त्रिषयस्य रात्रिः एवं विधः प्रभावात् स नराधिपः * इष्टे पुत्रं धर्मं वावसरो दनि
ष्टे * अनिष्टं यश्च वावसरो त् ॥ १ ॥ तं धर्मं न * कदाचन * कोपि जनो * विचालयेत् ॥ २ ॥ ० ॥ १३ ॥ न त्वराजा क
थमेवं कर्तुं प्रभुः स्याः * दित्यत आहतस्ये तयादि ॥ १ ॥ १३ ॥

तस्यार्थे सर्वभूतानां गोष्ठारं धर्ममात्मजम् । ब्रह्मते जोमयं दण्डमसृजत् पूष्मीश्वरः ॥ १४ ॥

तस्य च त्रिषयस्य रात्रिः * र्थं निमित्ते * ईश्वरः पूष्मीमात्मजं * स्वस्य पुत्रं धर्ममेव ॥ १ ॥ सर्वभूतानां गोष्ठारं * र
चितारं ब्रह्मते जोमयं दण्डं * शासनं विशेषमसृजत् ॥ २ ॥ इति ॥ १४ ॥ न त्वदण्डेन किं भवतीत्यत आह * ह
तस्य सर्वं गीतयादि ॥ १ ॥ १४ ॥

तस्य सर्वान् गीतानि स्थायराणि चराणि च । भयाङ्गो गायकल्पन्ते स्वधर्मान् च लन्ति च ॥ १५ ॥

तस्य दण्डस्य भयात् स्थायराणि * सजीवपर्वतादीनि * चराणि मत्प्रयादीनि * सर्वान् गीतानि ॥ १ ॥ स्वधर्मान् च
ताभ्यो गायकल्पन्ते * कल्पानि वर्तन्ते नाना * भोगाय वलात् वर्तन्ते नैव * तस्मात् धर्मान् च लन्ति ॥ २ ॥ १५ ॥

तं देशकालौ शक्तिश्च विद्याश्चैव शतत्त्वतः । यथा ह तः सम्प्रणये नरे पुनरायवत्सि ॥ १६ ॥

तमितादि ॥ १६ ॥ तं दण्डमनयावत्सि पुनरेषु * देशकालौ शक्तिश्च विद्यामपि च * तत्त्वतोऽथेष्टा राजाव *
यथा ह तः सम्प्रणये त् ॥ १ ॥ १६ ॥

सराजापुरुषोदण्डः सनेताशसिताचसः । चतुर्णामाश्रमाणां धर्मसंप्रतिभुः स्मृतः ॥ १७ ॥

सराजेत्यादि । १७ । सदर्शयराजापुरुषः*स्तद्वृण्डकम्*त्वात्सच*दण्डोनेतानाघकः* एवचदण्डःशसि
ता । १८ । चतुर्णामाश्रमाणां च*धर्मसंप्रतिभुः स एतदण्डो * यथाधर्मसाधत्फलं तसादाता* ऽहमितिस्वीकृतो
वास्ति । २१ । १७ ।

दण्डःशसिप्रजाःसर्वादण्डरवाभिरक्षति । दण्डःसप्तषुजागतिदण्डधर्मविदुर्बुधाः ॥ १८ ॥

दण्डःशस्तीत्यादि ॥ १८ ॥ सर्वाःप्रजादण्डःशस्ति*दण्डएवसर्वाःप्रजारक्षति*सप्तषुसर्वेषुदण्डो * जाग
रितेस्मादुधासु*दण्डमेवधर्मविदुः ॥ १८ ॥ १८ ॥

समीक्ष्यसद्यतःसमाक सत्त्वरञ्जयतिप्रजाः । असमीक्ष्यप्रणीतकृत्विनाशयतिष्वतः ॥ १९ ॥

समीक्षीत्यादि । १९ ॥ सदर्शःसमाक*समीक्ष्य*राज्ञादेयकालीयक्ति* विदग्धापराधकालीचाधृत
मन्*सत्त्वाःप्रजारञ्जयति । १९ ॥ स एवदण्डस्तुसमीक्ष्य*तत्सर्वनालीचाराज्ञा* प्रजासचेत्प्रणीतःसमाक्षदास
तोराजनंविनाशयति । २१ । १९ ।

यदिनप्रणयं द्राजादण्डदण्डोपुतन्वितः । शूलं मत्स्यानिरापचान् दुर्वलान्वलवत्तराः ॥ २० ॥

यदीत्यादि । २० । यदिराजादण्डोपुजनेपुदण्ड*मत्स्वितःस्वातन्त्र्यवि*हीनःसन्तुवप्रणयेत् । १ । तदा
वलवत्तराःजनादु*लान*जनान्शूलं मत्स्यानिवा*ऽपचान्क्रियातिपक्षोऽङ्गु । २१ । २० ॥ यपिच ।

अदयात्काकःपुरोडाशंश्वाऽवलिहगद्विस्तथा । स्वामश्चनस्यात्कस्मिंश्चित्प्रवर्त्तेताधरोत्तरम् ।

अदयादित्यादि ॥ २१ ॥ यदिराजादण्डोपुज* दण्डनप्रणयेत्तदा * काकःपुरोडाशमदात् । १ । श्वा
द्विरवल्लिह्यात्*कस्मिंश्चित्कमचित्स्वामि* प्रवृत्तंनसादधरोत्तरं प्रवर्त्तेत । २ । यधरोऽयमन्तर * ३
मं प्रवर्त्तेतस्व*भावेनकोपिनवर्त्तेत । १ । २१ ।

सर्वादण्डजितो लोको दुस्तमो हि शुचि नरः । दण्डस्य हि भयात्सर्वजगद्भोगायकल्पते ॥ २२ ॥

सर्वदृतादि । २२ । सर्वालोकोदण्डजितो* हि यथातत्स्वभावतःपचिर्निष्पापी * जनोद्वर्त्तमोभवति । १ ।
नस्मात्सर्वजगदण्डराजमयात्*स्वस्वभोगायकल्पते ॥ २१ । २२ ॥

दं वदानवगन्धर्वी रक्षांसिपतगोरगाः । तेपिभोगायकल्पन्ते दण्डेनैवनिपीडिताः ॥ २३ ॥

देवेतादि । २१ । देवादयोर्केचित्तेपि*दण्डेनैवनिषीडिताः*स्वस्वविक्रितभोगाप्रकल्पन्ते । १ । २१ ।

दुष्टेयुःसर्ववर्णाभिमद्रेरन्सर्वसेतवः । सर्वलोकप्रकोपभवेदण्डसत्रविभ्रमात् ॥ २४ ॥

दुष्टेयुरित्यादि । २४ । दण्डकाविभ्रमाद्वातिक्रमात्सर्वेच*वर्णादुष्टेयुःसर्वसेतवोयसा*यसायोयोधर्म
विधा*नियमस्तत्तदुल्लङ्घा । २१ । विधर्माचरणवारणरूपसु*सेतस्तेसर्वेभिन्देरन्*सर्वलोकप्रकोपःसर्गात् ॥ २४ ॥

यत्रश्रामोलोहिताक्षोदण्डरतिपापहा । प्रजास्तवनमुत्तान्तिनेताचेत्साधुपशति ॥ २५ ॥

यत्रेतादि । २५ । यत्रपापहाश्रामोलोहिताक्ष*२५* दण्ड*२५रतिसादण्डमातेता*नाथकीराजामाधुयथायचित्
पशति*तत्रप्रजाःकदाचिन्नगहन्ति । १ । २५ ।

तस्याहुःसम्प्रणीतारं राजानं सतप्रवादिनम् । समीक्ष्यकारिणं प्राञ्चधर्माकामार्थकोविदम् २६

कप्रणेतैतावत्याह*तमाङ्गरितादिश्लोकं । १ । तमादण्डसप्रणीतारमोदृग*राजानमा
वर्मानादृष्य । १ । २६ ।

तं राजाप्रणयन्समप्रक्त्वैवर्गेणाभिवर्द्धते । कामात्माविषमःक्षुद्रोदण्डेनैवनिह्नयति ॥ २७ ॥

तमित्यादि । २७ । सतावादीसमीक्षाकारी*धर्मार्थकामकोविद*२७*राजातदण्डदण्डोपेव*समप्रणयनं
युञ्जानः । १ । त्रिवर्गेणाभिवर्द्धते*सराजायदिकामात्मा*स्वकाममाधनपरः*सन्विषमोभवति । २ । सर्वस
प्रजासममानमात्*सक्षुद्रोराजातेनैव*दण्डेनसनिह्नयति । ३ । २७ । कतसराजादण्डेन*निह्नयतइतावत्याह
दण्डोहीतयादिकश्लोकम् । १ । २७ ।

दण्डोहिंसुमहाते जादुर्दृग्शकृतात्मभिः । धर्माद्विचलितहन्तिनृपमेवसवान्धवम् ॥ २८ ॥

हिंसादण्डोऽसंभ्रमहातेजः*स्वरूपोऽज्ञातात्मभिः*जनैर्दृग्दृग्धीर्धर्माद्विचलित*नृपंसवान्धवंहन्ति । २८ ।

ततोदुर्गञ्चराष्ट्रश्चलोकश्चसचराचरम् । अन्तरीक्षगतांयेवमुनीमर्देवांस्पीडयेत् ॥ २९ ॥

ततइत्यादि ॥ २९ ॥ ततःसवान्धवनृप*ह्नयनादन्तरांस*दण्डोदुर्गादीन्पीडयेत् । १ । २९ ।

सोऽमहायेनमूढेन लुब्धेनाकृतवृद्धिना । नशकोनप्रायतोनेतं सक्तेनविषयेषुच ॥ ३० ॥

सोऽमहायेनेत्यादि ॥ ३० ॥ सखलुदण्डोमूढेन*लुब्धेनामहायेनाकृतवृद्धिना*विषयेषुसक्तंनच*राजाना
यतः२९*ननशकाःसत्ता । १ । ३० । केनयकप्रणेतैवतवत्याहयचित्नेत्यादिकम् । १ । ३० ।

शुचिनासतामन्धेनयथाशास्त्रानुसारिणा । प्रणे तु शक्यते दण्डः सहाये नधीमता ॥ ३१ ॥

शुचिनासतामन्धेनयथाशास्त्रानुसारिणा * सहाये नमन्धेनय * प्रणे तु सहाये नय ॥ १ ॥
धीमतादण्डः प्रणे व * मपराधिपुप्रयोजक * सर्वथे बलप्रयोजक ॥ २ ॥ ३१ ॥

स्वराष्ट्रे न्यायवृत्तः स्याद्गृहदण्डश्चतुषु । सहृत्स्वजिह्वास्त्रिगुणप्राज्ञाणो षष्ठ्यमान्वितः ॥ ३२ ॥

स्वराष्ट्रे न्यायं तयादि ॥ ३२ ॥ यस्वराजा स्वराष्ट्रे न्यायवृत्तः स्यात् * यत्तु पुष्ट्यनण्डय * सहृत्स्वजिह्वे षुजिह्वः *
कौटिल्यहीनोप्राज्ञाणो षष्ठ्यमानान् ॥ १ ॥ ३२ ॥

एवं वृत्तसप्तपतेः शिलोच्छेनापि जीवतः । विस्तीर्यते यशो लोके तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ ३३ ॥

एवमित्यादि ॥ ३३ ॥ एवं वृत्तसप्तपतेः * शिलोच्छेनापि जीवती * लोके यशो विस्तीर्यते * यथाश्मसितैलविन्दुः
१ ॥ ३३ ॥

ततश्च विपरीतस्य नृपतेरनित्यता । संचिपते यशो लोके दृष्टविन्दुरिवाम्भसि ॥ ३४ ॥

ततस्त्वित्यादि ॥ ३४ ॥ ततः स्वराष्ट्रे न्यायवृत्तत्वादिभ्यो * विपरीतस्य जित्वात्मनो नृपते र्यशो लोके संचि
पते * यथाश्मसितविन्दुः ॥ १ ॥ ३४ ॥

स्वैस्वैर्धर्मैर्निविष्टानां सर्वेषामनुपूर्वशः । वर्णानामाश्रमाणाञ्च राजाष्टोभिरक्षिता ॥ ३५ ॥

स्वैस्वैर्धर्मैर्निविष्टानां ॥ १ ॥ ३५ ॥ सर्वेषां वर्णानामाश्रमाणां * स्वैस्वैर्धर्मैर्निविष्टानां * अनुपूर्वशोऽभि
रक्षितवाराजैव परमेश्वरेण सृष्टः ॥ १ ॥ ३५ ॥

ते नयदयत्समृत्तयेन कर्त्तव्यं रक्षता प्रजाः । तत्तद्वोऽहं प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ३६ ॥

तेनेत्यादि ॥ ३६ ॥ प्रजारक्षताते नमः * तेन * राज्ञाय दयत्कर्त्तव्यं तत्तद्वोऽहं प्रवक्ष्यामि * यथावदनुपूर्वशः * युष्मभ्यो
प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥ ३६ ॥ तद्व्यथाचाते ब्राह्मणानित्यादि ॥ ३० ॥

ब्राह्मणान्पर्युपासीत मातृव्याय पार्थिवः । वैविद्वद्ब्रह्मविदुषस्त्रिंशोऽप्युपासीत ॥ ३७ ॥

पार्थिवः क्षत्रियराजा * मातृव्याय यथोक्त * कृतानि * त्वात्रैविद्या * ब्रह्मविदुषो ब्राह्मणान् * पर्युपासीत ते
पार्थासनं तिष्ठेत् ॥ १ ॥ तिसृभिर्विद्याभिर्निर्वृत्ता इति * त्रैविद्या स्ते च दृष्टास्तान् * ये ब्रह्मविदास्तान्
ष्टा * स्ते राजा पालनार्थं यत् * प्रभास्योपादयन्ति तस्मिंस्तिष्ठेत् ॥ २ ॥ ३७ ॥ न केवलं तथा विधानं ब्रह्मन् * ब्राह्मण
न्पार्थिवः पर्युपासीत * अपरानपीतितदाह * बृहत्संशेतादिकानि ॥ १ ॥ ३७ ॥

वृद्धांश्चनितयंसेवेतविप्रान्वेदविदःशुचीन् । वृद्धसेवीहिसततरक्षोभिरपिपुज्यते ॥ ३८ ॥

तेहिदृशउचन्तेये * विप्राःप्रास्वतोक्तोक्तो*विषेपनीतिंजानन्ति * तान्वेदविदःशुचीन् * विप्रान्वेषान्
पार्थिवानितयंसेवेत् ॥ १ ॥ कस्मात्तद्विद्ययात्सतत*वृद्धसेवीजनोरक्षाभिरपि*पुज्यतेनदखादाते ॥ २ ॥ ३८
तान्किमर्थंसेवेतेतातयाह*तेभ्योऽधिगच्छेदित्यादि ॥ १ ॥ ३८ ।

तेभ्योऽधिगच्छेद्विनयविनीतात्मापिनितयः । विनीतात्माहिन्दुपतिर्नविनशतिकर्हिचित् ३९ ॥

विनीतात्माविषेपेण*नोतिशोपिपार्थिवस्तेभ्योवृद्धेभ्यो*नितयविषेपेणनय*नोतिमधिगच्छेच्छि
जेत् ॥ १ ॥ कस्मात्तद्विद्ययाद्विनीतात्मा विषेपेणोतिशानृपतिःकर्हि * चित्कृत्वापिनविनशति ॥ २ ॥ ३९ ॥
नोतिशानाभावेकिंसादितयत*आहवहवदतादि ॥ १ ॥ ४० ।

वहवोऽविनयान्नष्टाराजानःसपरिच्छदाः । वनस्थान्प्रपिराजानिविनयात्प्रतिपेदिरे ॥ ४० ॥

वहवोवहवाराजानो * विनयाभावान्मप रिच्छदानयाः * वनस्थान्प्रपिराजानिविनयात्प्रतिपे
दिरे ॥ १ ॥ ४० ।

वनोवि नष्टोऽवि नयान्नष्टुपसैव पार्थिवः । सदासोयवनसैव समुखो निमिरेवच ॥ ४१ ॥

वेनदतादि ॥ ४१ ॥ अशिसादेन*नष्टुपसैव*सदास*सोयवनस*समुखोनिमिरेवच * पार्थिवोविनष्टोऽभवत्
॥ ४१ ॥

पृथून्विनयाद्राजप्राप्तवान्मनुरेवच । कुवेरयधनैश्चर्यप्राप्तवान्पञ्चैवगाधिजः ॥ ४२ ॥

पृथूर्यतादि ॥ ४२ ॥ विनयात्पृथून्मनुराजप्राप्तवान्कुवेरयधनैश्चर्यप्राप्तवान्पञ्चैवगाधिजः
तान् ॥ १ ॥ गाधिजोविश्वामिभोविनया*द्राक्षणाप्राप्तवान् ॥ २ ॥ ४२ ॥

तैर्विदेभ्यस्त्रयीविद्वांश्चदण्डनीतिश्चशास्त्रतीम् । आन्वीक्षिकीचात्मविद्वांश्चात्तारम्भांश्चलोकत
न्द्रियाणांजयेयोगं समातिष्ठेद्विषानिशम् । जितेन्द्रियोहिष्क्रोतिवशे स्थापयितुं प्रजाः ४४

तैर्विद्वद्ब्रह्मोपासनादिभिःकिं*कृत्यादितयतयाह* विदेभ्योऽस्त्रयीमितादि ॥ १ ॥ ४३ । ४४ । एवमेकं
ब्राह्मप्राप्तेनसंस्कारं*चत्विरेणयथाविधी * दपनयन संस्कारं * पाञ्चैवविद्वद्विदेभ्योविषेपेभ्यः ॥ १ ॥
वयोर्विद्वान्मनुराजुःसामवेद*विद्वांसमातिष्ठेत्तसमा*गुणैश्चर्यप्राप्तवान्पञ्चैवगाधिजः ॥ २ ॥ ततःप्राश्चर्यं
दण्डनीतिं निष्ठा*मर्थशास्त्रं समातिष्ठेत्* तथैवान्वीक्षिकींन्याय * विद्वांससमातिष्ठेत् ॥ १ ॥ आत्म

विद्यापनिग्रहि द्यांतेभा*एवसमगातिष्ठेद्य * लोकोतोवाजानां पशु*पालनक्षपिवाणिज्या *दीनामारम्भान
।पसमातिष्ठेत् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इन्द्रियाणां जययोग*महर्निशं समगातिष्ठेत् * कस्माद्विद्यसाञ्जितेन्द्रियो नृप
तिः * प्रजांसर्वाः स्वसर्वमे * स्वापयितुं शक्नोतीति । १ । ४४ । एवं भत्वा किं कुर्यादित्यतो वर्जयानाहृदयं
तयादि । ४५ ।

दशकामसमुत्थानितथाष्टौ क्रोधजानिच । वासनानिदुरन्तानि प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ४५ ॥

कामसमुत्थानिदम् * दुरन्तानि वासनानि * तथाष्टौ क्रोधजानिच * दुरन्तानि वासनानि * सहवियः प्रयत्ने
न विवर्जयेत् । १ । ४५ । कस्मादित्यत उच्यते कामजेषु * प्रसक्तो हीतयादिकम् । १ । ४६ ।

कामजेषु प्रसक्तो हि वासनेषु महीपतिः । वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेनात्मनैव तु ॥ ४६ ॥

महीपतिः कामजेषु * दशस्वाप्तो हि यस्मा * दर्शधर्माभ्यां वियुज्यते । १ । क्रोधजेन वासनेनात्मनैव
वियुज्यते सिध्यते । २ । ४६ । कानि कामजानिदम् * वासनानि क्रोधजानिचाष्टावित्यत उच्यते * ऋगयाच
इत्यादि । १ । ४७ ।

ऋगयाचो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः । तौर्यत्रिकं वृथायाच कामजोदशकोगणः ॥ ४७ ॥

ऋगयादीनिदम् * कामजानि वासनानि * तौर्यत्रिकमिति नृत्तं * गोतं वा द्वात्रिंशं त्रयं * वृथायाच
याचनं । १ । ४७ ।

पैशुन्यं साहसं द्रोहं ईर्ष्यां सूयाथं दूषणम् । वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोपि गणोऽष्टकः ॥ ४८ ॥

पैशुन्यामित्यादि । ४८ । पैशुन्यादीनां क्रोधजानि वासनानि तत्र * त्वर्थं दूषणं परार्थं पचरणम् * वाक्
पारुष्यं दण्डजं * पारुष्यं कृतिद्वयं । १ । ४८ । कामक्रोधयोः कारणमाह हयो * रपो तयो रित्यादि ॥ १ ॥ ४९ ॥

द्वयोरप्येतयोर्मूलं यस्त्वेकवयो विदुः । तयत्नेन जयेत्क्षोभं तस्मात्तत्तु भौगणौ ॥ ४९ ॥

कवयः पण्डिता एतयोः * द्वयोरपि कामक्रोधयोर्मूलन्तु यः * क्षोभं विदुस्तं क्षोभश्च * जयेत्ततो भजावै तौ वा
भौगणौ ॥ १ ॥ ४९ ॥ तताप्यतिदीपमाह * पानमच्चा इत्यादि ॥ ५० ॥

पानमच्चाः स्त्रियश्चैव ऋगयाच यथाक्रमम् । एतत्कष्टतमं विद्वान्नुत्प्लवं कामजं गणौ ॥ ५० ॥

कामजं दशकोगणौ * पानं मदसाचायस्त्री * प्रसङ्गश्च ऋगयाच * इतो तच्चत्प्लवं यथा * क्रमोऽष्टकं तमं
विद्वान् ॥ १ ॥ ५० ॥ क्रोधजगणेऽतिदीपनाह * दण्डसंज्ञादि । ५१ ।

दण्डसंपातनञ्चैववाक्पारुष्यार्थदूषणे । क्रोधञ्चैवपिगणे विद्यात् कष्टमेतत्तिकंसदा ॥ ५१ ॥

क्रोधञ्चैवपिगणे पि * दण्डसंपातनञ्चैववाक्पारुष्यार्थदूषणेति * तत्तिकंसदाकष्टं
विद्यात् ॥ १ ॥ ५१ ॥

सप्तकस्रास्रवर्गसप्तसर्व्वचैवानुसङ्गिनः । पूर्व्वं पूर्व्वं गुरुतरविद्याद्वसनमात्मवान् ॥ ५२ ॥

सप्तकस्रेत्यादि ॥ ५२ ॥ असास्रकस्रापानाक्षस्रोऽभ्ययादण्डपाकप्रवाक्पांसस्यार्थदूषणात्मक* वर्ग
सप्तसर्व्वव्राडसङ्गिनः ॥ १ ॥ पूर्व्वं पूर्व्वं वासनं गुरुतर*मात्मवान् नृपति विद्यात् ॥ २ ॥ ५२ ॥

वासनस्यच मृत्योश्वासनं कष्टमुच्यते । व्रसनधोऽधोव्रजतिस्वर्यातप्रव्यसनीमृतः ॥ ५३ ॥

वासनस्येत्यादि ॥ ५३ ॥ वासनमाचमृत्याय*द्वयोर्मध्येवासनं कष्टमुच्यते विद्वद्भिः ॥ १ ॥ कस्माद्यस्या
व्रसनोमृत*स्तुधोऽधोवरकं व्रजति*अवसनीमृतः स्वर्याति ॥ २ ॥ ५३ ॥ अथैवं च त्रियसुराजा * भूवायत्कया
नदुच्यते * मौलानितगदिकम् ॥ १ ॥ ५४ ॥

मौलान्शास्त्रविदः शूरान् लब्धलक्ष्यान् कुलोद्गतान् । सचिवानसप्तचाष्टौवाप्रकुर्व्वतिपरीक्षि
तान् ॥ ५४ ॥

उक्तरूपेण ब्रह्मचर्याय सा*दनन्तरं समावृत्तः * च त्रियराजा भूजासप्तचाष्टौवा*शास्त्रविदः शूरान् वीरान् ॥ १ ॥
लब्धलक्ष्यान् लब्धलक्ष्यान् * स्तान् कुलोद्गतान् सदंश* जातान् परीक्षितान् मोहलोभादिदोषविहीन*तया
दृष्टमौजनादीन् ॥ २ ॥ मौलान् शूरान् राजरक्षणे वीज * भावमहेन्ति यो तांस्तु * सचिवान् मन्त्रिणः सहायान् कुर्यात्
॥ १ ॥ ५४ ॥ सहायप्रयोजनमाह * अपि यदित्यादि ॥ १ ॥ ५५ ॥

अपि यत्सुकरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् । विशेषतोऽसहाये न किन्तुराज्यमहोदयम् ॥ ५५ ॥

सुकरमपि यत्कर्म * तदपि कर्म खलु केन दुष्करं * किन्तु महोदयं राजा * राजापालनं कर्म ॥ १ ॥ असहाये
ने केन वि*प्रतोदुष्करं तस्मात् * सचिवान् सहायान् कुर्यात् ॥ २ ॥ सचिवान् कृत्वा किं कुर्यादिति तात * आहती
माहं मित्यादि ॥ १ ॥ ५६ ॥

तैः साङ्गं चिन्तयेन्नित्यं सामान्यं सन्धिविग्रहम् । स्थानं समुद्रयं गुप्तिं लब्धं प्रशमनानि च ॥ ५६ ॥

च त्रियराजा तैः सचिवैः साङ्गं * नित्यं यथा सामान्यं समत्वं स्वमिन्धने * सहसन्धिः कायार्थविपक्षोवा * कर्त्तव्य
स्तच्चिन्तयेत् ॥ १ ॥ स्थानं धनकोषं दण्ड*नीयश्च नित्यं चिन्तयेत् * समुद्रयं धनानासदयो यन्मा * तन्नेनाकरं

चिन्तयेत् । २ । दृष्टिं प्रजादीनां रक्षां * पुण्यसाधनचिन्तयेत् * यज्ञार्थं दानप्रणमनानि धेयां * तानि
सर्वाणि चिन्तयेत् । १ । ० । ५३ ।

तेषां स्वस्वमभिप्रायमुपलभ्य पृथक्पृथक् । समस्तानाञ्च कार्येषु विदधाद्वितमात्मनः ॥ ५७ ॥

तेषामित्यादि । ५७ । तेषां सत्त्वानामष्टानां वा * सचिवानां स्वस्वप्रथममभिप्रायं तान् समस्ता * नात्माभिप्राय
कोपलभ्य * कार्येषां तनो हितं राजा विदधात् । १ । ५७ ।

सर्वेषां नृविशिष्टेन ब्राह्मणेन विपश्चिता । मन्त्रयेत् परमं मन्त्रं राजा पाङ्गुणसंयुतम् ५८ ॥

सर्वेषामित्यादि । ५८ । सर्वेषां मन्त्रिणां मध्ये * विशिष्टेन विपश्चिता * ब्राह्मणेन सह राजा * परमं मन्त्रं
पाङ्गुणसंयुतं मन्त्रयेत् । १ । यातूत्कृष्टासामानां सन्धित्तिग्रह * स्थानसहस्रद्वयं मि * लब्धप्रणमनानां तद्यज्ञं युग
युक्ता * तां मन्त्रणां मन्त्रयेत् । २ । ५८ ।

नित्यं तस्मिन्समाश्वस्तः सर्वकार्यणि निश्चिपेत् । तेन हाङ् विनिश्चितततः कर्मसमारभेत् ॥ ५९ ॥

नित्यामित्यादि । ५९ । तस्मिन् विशिष्टे विपश्चिते ब्राह्मणे * सचिवे समाश्वस्तः समागं श्वस्तः * सन् सर्व
कार्यं गणिराजा विनिश्चिपेत् । १ । तेन विपश्चिता विशिष्टेन खलु * ब्राह्मणेन सचिवेन * साङ् मन्त्रणाय मन्त्रं
विनिश्चिता * ततः कर्मसमारभेत् । २ । ५९ ।

अन्यानपि प्रकुर्वीत शुचीन् प्राञ्चान् अवस्थितान् समग्रार्थसमाहृत्य नृमातयान् सुपरीक्षितान् ६०

अन्यानपीत्यादि । ६० । मन्त्रणार्थं मेवं सचिवान् सम * साष्टौ वा विधायां नान * परमात्मानवस्थितान् * शुचीन्
प्राञ्चान् सुपरीक्षितान् ॥ १ ॥ समग्रार्थसमाहरणार्थं मर्थ * समाहृत्य नृमातयान् प्रकुर्वीत ॥ २ ॥ ६० ॥

निर्वर्त्तते सप्रयावद्भिरितिकर्त्तव्यतान्दभिः । तावतोऽतन्वितान्दृष्टान् प्रकुर्वीत विचक्षणान् ६१

निर्वर्त्ततेत्यादि ॥ ६१ ॥ अस्यार्थसमाहरण * सोऽतिकर्त्तव्यतान्दृष्टान् मर्थ * विद्वन्निर्वर्त्तते * तावतो नृन् विच
क्षणान् ॥ १ ॥ तन्वितान्धीनान्दृष्टान् * नथ * समाहृत्य नृमातयान् प्रकुर्वीत ॥ २ ॥ ६१ ॥

तेषामर्थेनियुञ्जीत शूरान्दृष्टान् कुलोद्गतान् । शुचीनां कर्मन्तेभीरुनन्तविशेषेण ॥ ६२ ॥

तेषामित्यादि ॥ ६२ ॥ तेषामर्थसमाहृत्य * रक्षण * सार्थं दृष्टान् कुलोद्गतान् * शूरान् पुरुषान् नियुञ्जीत
१ । अर्थसमाहरणे त्वाकराणां * स्वर्णादिखनौनां धानादिक्षेत्राणां * कर्मन्ते तत्स्वर्णादिधा * नृमातयान्

मन्त्रिर्वेयने ॥ २ ॥ तत्तदर्थं स्थापनस्थाने पचीन् * विष्वाचरणमतिविरहितान् * भीरुं स्तत्तद्वाविष्ने * भयभी
नान् नृत्नियुष्वीन् ॥ १ ॥ ६१ ॥

दूतस्यैव प्रकुर्वीत सर्वं शास्त्रविशारदम् । ईक्षिताकारं चैष्टान् शुचिं दक्षं कुलोत्तमम् ॥ ६२ ॥

दूतकैवेत्यादि ॥ ६१ ॥ राजादौ तत्कर्मार्थं तं * दूतप्रवृत्तौ तयः * सर्वं शास्त्रविशारदः * परेषामिज्जि
तानि च * आकरोऽङ्गप्रताङ्ग * मवा * शायजानाति ॥ १ ॥ शुचिश्च * दक्षः * सत्कुले * चोदगतसम्पत्ति ॥ २ ॥ ६१ ।

अनुरक्तः शुचिदक्षः स्मृतिमान् देशकालवित् । वपुष्मान् बीतभीर्वाग्मी दूतो राज्ञः प्रशस्यते ॥ ६३ ॥

अनुरक्त इत्यादि ॥ ६२ ॥ अनुरक्तादिदूतो राज्ञः * प्रशस्यते सद्धत्तावाग्मी * सवपुर्वं वपुष्मान् ॥ १ ॥ ६२ ।

अमात्रं दण्ड आयत्तो दण्डं वै नयिकीक्रिया । नृपतौ कोषराष्ट्रे च दूते सन्धि विपर्ययौ ॥ ६४ ॥

अमात्रे दण्ड इत्यादि ॥ ६४ ॥ अमात्रे राज्ञः स्वगुणे * आयत्तोऽधीनो दण्डो * दण्डे कर्त्तव्यो नृपता * वायत्ता वै न
यिकी * विप्रिये नीतिक्रिया ॥ १ ॥ कोषराष्ट्रे च नृपता वायत्ता * दूते सन्धि विग्रहा वायत्तौ ॥ २ ॥ ६४ । कथं
दूते सन्धि विपर्ययौ वायुभा * वायत्तौ स्यातां सितौ * आह दूत एव तस्यादि ॥ १ ॥ ६५ ।

दूत एव हि सन्धे भिन्नतरे वचसं हितान् । दूतस्तत्कुरुते कम्मभिदन्ते ये नवानवा ॥ ६६ ॥

दूत एव परैः सह यथा सन्धि * सात्तया वदन्तं हितान् सन्धे * यथा च भेदः सात्तया * वदन्तं हितान् भिन्नतरे ॥
दूतस्तत्कर्म * कुरुते * ये न कर्मणामं हितान् * भिदन्ते ये न कर्मणावान् भिदन्ते ॥ २ ॥ ६६ ॥ कथं दितोऽत आह म *
विद्यादसा * कर्त्तुं शित्यादि ॥ १ ॥ ६७ ॥

स विद्रादसप्रकृतोऽनिगूढे जितचेष्टितैः । आकारमिज्जितं चैष्टान् शुचिचिकीर्षितम् ॥ ६७ ॥

यन्मात्सर्द्धताऽसापरसोनिगूढे * रिज्जितचेष्टितैः कृतोऽनिगूढे * आकारमिज्जितं चैष्टान् शुचिचिकीर्षितम्
शुचिचिकीर्षितं तदा * अथाद्यद्यत्सर्वं च * दूतो विद्यात्तसादृता * यत्तौ सन्धि विपर्ययो ॥ १ ॥ ६७ ।

बुद्धाश्च सर्वान्तत्वे न परराजचिकीर्षितम् । तथा प्रयत्नमातिष्ठेद्यथात्मानं न पीडयेत् ॥ ६८ ॥

बुद्धा चेत्यादि ॥ ६८ ॥ राजादौ ते न सर्वान् परराजचिकीर्षितं तन्मैव बुद्धा * यथात्मानं न पीडयेत् * तथा
प्रयत्नमातिष्ठेत् ॥ १ ॥ ६८ ॥ परराजे न पीडनवाराधार्थं * राज्ञो वासयोगोऽस्थान * माह जाङ्गलमिति ॥ ६९ ।

जाङ्गलं शस्यसम्पन्नमार्याप्रायमनाविलम् । रम्यमानतसामन्तं स्वाजीव्यं देशमावसेत् ॥ ६९ ॥

जाङ्गलं शस्यसम्पन्नमार्याप्रायं * प्राक्काणक्षानिधं * वीथ्या * वज्जलमतात्पूद्मपूद्मवा * ऽनाविलं मलाद्याविल

हीनः । १ । रमां मनोरममानतसामन्तं * समाङ्कृतः सारथियं तत्स्वाजीवां षष्ठुचाजीवां * जीवनीपायद्रवां यव*
राजातं देयमावसेत् । २ । २ ॥ ६६ ॥ यथापुरं कृत्वा तसे तदाह * धनदुर्गं मितादि । १ । ७० ।

धनदुर्गं महीदुर्गं मवदुर्गं बार्चं मेववा । नृदुर्गं गिरिदुर्गं वासमाश्रितवसेत् पुरम् ॥ ७० ॥

धनदुर्गं तत्तृषु * द्विदुर्गं तृषु नाभूमि * भागः पञ्चयोजनावदकीयव * तेनदुर्गं दुर्गं पुरं * समाश्रितरा
जावसेत् । १ । अथवामहीदुर्गं चक्षयेन * विस्तारोत्सेधवज्जले नागमा * प्राकारेणावतं पुरं * माश्रितराजाव
सेत् । २ । अथवा नृदुर्गं सजलपरिखां * कृत्वा मध्ये पुरं कृत्वा * तदाश्रितराजावसेत् ॥ ३ ॥ अथवा बार्चं म
कण्ठ * काच्छेदमहादृष्टादि * परिष्ठितले नदुर्गं * पुरमाश्रितराजावसेत् । ४ । अथवानृदुर्गं सेना * यतं
पुरमाश्रितवसेत् * अथवा गिरिदुर्गं पुरमाश्रितराजावसेत् । ५ । ७० ।

सर्व्वेण तु प्रयत्ने न गिरिदुर्गं समाश्रयेत् । एषां हि बहुशुक्लेन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ ७१ ॥

सर्व्वेणेत्यादि । ७१ । सर्व्वेण प्रयत्ने नव * गिरिदुर्गं * पुरं राजा समाश्रये * देयादुर्गाणां मध्ये हि * गिरि
दुर्गं विशिष्यते * वज्जलेनैवेति ॥ २ ॥ ७१ ॥

त्रीणां दानाश्रितास्तेषां मृगगर्त्ताश्च प्लवाः । त्रीणोत्तराणिक्रमशः प्लवङ्गमनरामराः ॥ ७२ ॥

त्रीणां दानीत्यादि ॥ ७२ ॥ आद्यानि त्रीणि धनदुर्गं महीदुर्गं * नृदुर्गं गिरिदुर्गं वा प्राधादसः सर्पादि * गते
प्लवङ्गवाया श्रिताः ॥ १ ॥ एषां उत्तराणि त्रीणि * रार्चं दुर्गं नृदुर्गं गिरिदुर्गं * प्लवङ्गमो वामरोवाचा * नरो नृ
दुर्गं ममरो * गिरिदुर्गं समाश्रितः ॥ २ ॥ ७२ ॥

यथादुर्गाश्रिताने तान्नोपहिंसन्ति शत्रवः । तथारयो न हि सन्ति नृपदुर्गं समाश्रितम् ॥ ७३ ॥

यथेत्यादि ॥ ७३ ॥ यथा सृगादीन् शत्रवो नोपहिंसन्ति * वमरयोश्च गिरिदुर्गं * नृपं न हि सन्तीति ॥ ७३ ॥
नत्वेवं दुर्गाणि स्यादित्यत आह ।

एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः । शतं दशसहस्राणि तस्मादुर्गं विधीयते ॥ ७४ ॥

एकः शतमित्यादि । ७४ । प्राकारस्थो धनुर्धर * एकः शतं धनुर्धरान् * योधयति शतं धनुर्धराणां * दशसह
स्राणि धनुर्धराणां योधयतीति । १ । तस्मादुर्गं राक्षसासायं विधात्वा * खद्यमैर्विधीयते । २ । ७४ । ॥

तत्समादाय धसम्पन्नं धनधानं नवाहनैः । ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्यन्त्रैः यवसेनोदकेन च ॥ ७५ ॥

तत्समादित्यादि । ७५ । तदुर्गं राज्ञः पुरमायुधैः शस्त्रैः * रक्षैश्च सम्पन्नं कार्या * समाहनधानं विहनैः * हस्तैश्च

सां वत्सरिकमितादि ॥ ८० ॥ राजासां वत्सरिकं बलिं स्वपरि* वाराणामाहारार्थं * धानाद्यवसाध
मादि* इवामाप्तेर्जनैराश्रुताहार्यं त ॥ २ ॥ आम्नायपरीवेदेषु * तत्परयमान् पुत्र * प्रजापिप्लव
हेतु ॥ २ ॥ ८० ॥

अधोक्षान् विविधान् कुर्यात् तत्तत्तद्विपश्चितः । तं सप्तसर्वाण्यवेक्षे रन् नृणां कायपरीणिकुर्व
तान ॥ ८१ ॥

अधोक्षान्तितादि ॥ ८१ ॥ तत्तत्तद्विपश्चितो विविधान् अधोक्षान् कुर्यात् * तेषां अधोक्षान् यमाराज्ञास्त
प्रजानां नृणां कार्यानि * कुर्वतां सर्वाण्यवेक्षे रन् ॥ १ ॥ ८१ ॥

आवृत्तानां गुरुकुलादिप्राणां प्रजको भवेत् । तृपाणामक्षयो ह्येव निधिर्ब्राह्मणोऽभिधीयते ॥ ८२ ॥

आवृत्तानामितादि ॥ ८२ ॥ गुरुकुलाद्वृत्तचयः प्राश्ना* दाक्षिणा* समाश्नापिष्ट* कुलागतानां विप्राणां * प्रज
को राजा भवेत् ॥ १ ॥ एष ब्राह्मणो ब्राह्मणस्य * प्रजात्मकोऽक्षयो निधिः * मन्त्रदिहोर्नृपाणां * वेदादिषु भिधी
यते ॥ २ ॥ ८२ ॥

नतं स्तेनानचामित्रा हरन्ति न च नश्यति । तस्माद्राजानि धातवो ब्राह्मणेषु च यो निधिः ॥ ८३ ॥

कथमक्षय* इति आह * नतं स्तेनानचामित्रोत्तादि ॥ १ ॥ ८३ ॥ तं ब्राह्मणं निधिं स्तेनान* हरन्ति नचामित्रा
हरन्ति नच* सनयान्ति तस्माद्राज्ञा * ब्राह्मणेषु च यो निधिर्निधातवः ॥ १ ॥ ८३ ॥

नस्कन्दते न वप्रथते न विनश्यति कर्हिचित् । वरिष्ठमग्निहोत्रे भगो ब्राह्मणस्य मुखं हुतम् ८४

धर्मार्थं चैव विप्रे भगो ददाज्ञीगान् धनानि च * तिथदानं विहितं * तेषामग्नयार्थं हस्ते दत्तमेव ॥ १ ॥
ब्राह्मणस्य मुखं हुतं भवति * पाण्यसोहिहिजः सृष्टृकं * तत्कर्हि चित्सकन्दते चरति ॥ २ ॥ न वप्रथते न च
विनश्यति * तग्निहोत्रे भगो वरिष्ठस्योऽदितो वधातवम् ॥ १ ॥ ८४ ॥

सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । प्राधीते शतसाहस्रं मनन्तं वेदपारगं ॥ ८५ ॥

तस्य दानस्य ब्राह्मण* विशेषे दत्तमाफलं * विशेष उच्यते सममितादि ॥ १ ॥ ८५ ॥ अब्राह्मण इति सादृशा
र्थे न आ* समास उक्तं प्राप्ते * नैतच्छ्लोकं पठित्वैवा* ब्राह्मणादिलक्षणं ॥ १ ॥ ब्रह्मबीजसत्पक्षीमन्त्रसंस्कार
वर्जितः । जातिमात्रोपजीवी च समवेद्वा ब्राह्मणः समः ॥ १ ॥ गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च । नाध्यापयति

नाधीते सभवे द्वाङ्गणम् ॥ १ ॥ अग्निहोत्रीतपस्वीचवेदमध्यापयेच्चयः । सकल्पं सरस्वतीमावाप्य प्रपद्यते
॥ इष्टिभिः पयवन्धैश्च वातमासौ स्तथैतव । अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्धनं चैष्टं सद्भवान् ॥ मीमांसते च यो वे
दान् षड्भिरङ्गैः सविस्तरैः । इतिहासपुराणानि सभवे देदपारणः ॥ ४ ॥ इति । यद्दानस्य तत्फलवत्तत्फलं
सममाह्वयं दत्तं स्यात् ततो हि यणादिफलं ब्राह्मणत्रुवादिषु दत्तं फलति । ४ । ८४ ।

पात्रस्य हि विशेषेण शुद्धधानतयेव च । अल्पं वा बहुवाप्रेतदानसमावाप्यते फलम् ॥ ८६ ॥

पात्रस्येति आदि । ८६ । ह्यस्माद्दानस्य पात्रस्य ब्राह्मणस्य विशेषेणैव * अदधानतया । ४ । अल्पं वा बहु
वादत्तवताप्रेतं * दानस्य फलमवाप्यते । २ । ८६ ।

समोत्तमाधमे राजात्वाहूतः पालयन् प्रजाः । न निवर्त्तेत संग्रामात् चाचं धर्ममनुस्मरन् ॥ ८७ ॥

समोत्तमेति आदि । ८७ । प्रजाः पालयन् राजा * समेनापरेणोत्तमे * नाधमे नवायोद्धमे * वाहूतः सन् चात्र
धर्मं * मनुस्मरन् संग्रामाच्च निवर्त्तेत । १ । ८७ ।

संग्रामे पुनिवर्त्तित्वं प्रजानाञ्चैव पालनम् । शुश्रूषा ब्राह्मणानाञ्च राज्ञां श्रेयस्करं परम् ॥ ८८ ॥

संग्रामेति आदि ॥ ८८ । राज्ञां संग्रामे पुनिवर्त्तित्वं * प्रजानाञ्च पालनं ब्राह्मणं * शुश्रूषा चैति त्रयं न्तु *
परं श्रेयस्करं स्यात् । १ । ८८ ।

आहवेषु मिथोऽनयोऽन्यजिघांसन्तो महीक्षितः । युधप्रमानाः परं शक्त्या स्वर्गं यान्त्यपराङ्मुखाः ॥ ८९ ॥

आहवेषुति आदि । ८९ । आहवेषु महीक्षितो * राजानः शक्त्या मिथोऽजिघांसन्तोऽनयोऽन्यं परं * युधप्र
मानाः अपराङ्मुखाः स्वर्गं यान्ति । १ । ८९ ।

न कूटैरायुधैर्हन्नाद्युधप्रमानोरणे रिपून् । न कर्णिभिर्नापि दिग्धैर्नाग्निज्वलितैर्जनैः ॥ ९० ॥

नेति आदि । ९० । राजारणे युधप्रमानः * कूटैरायुधैर्गोपनं * स्यात्स्वशस्त्रैर्न रिपून् हन्नात् । १ । कर्णिभिः
कर्णिकाकारफलैर्बाणैर्न रिपून् हन्नात् * विप्रैर्णदिग्धैरायुधैर्न रिपून् हन्नात् * अग्निज्वलितैर्जनैरायुधै
र्हन्नात् । २ । ९० ।

न च हन्नात् स्थलारूढं न क्लीवं न कृताञ्जलिम् । न मुक्तकोशं नासीनं न तवास्सीति वादिनम् ॥ ९१ ॥

नचेतगादि । ८१ । रथस्थीराजाहस्ताखरथाहृदः*स्थलाहृदं नहनान्न*कीवञ्जिहीनं नहनान्न* सज्जताश्च
लिचचनगात् । १ । हस्तकोशं परं नहनान्न*नचासीनं नहनान्न*स्त्रीतिवादिनं नहनान्न । २ । ८१ ।

नसप्तनविसन्नाहं ननयनं निरायुधम् । नायुधमानं पशान्तं नपरेण समागतम् ॥ ८२ ॥

नसप्तमितगादि । ८२ । राजासुधामानो नसप्तं नहनान्न*विसन्नाहं युद्धे सन्नाहो* योनभवतितं नहनान्न । १ ।
युधमानं नग्नं जनं*नहनान्न*स्त्रिरायुधमयुधमानं नहनान्न* युधमानं निरायुधन्तयुधमानो नहनान्न । २ ।
युधपशान्तमयुधमानं*सायुधं निरायुधं वानं*नहनान्न*परेण सहच*युद्धे समागतं नहनान्न । ३ । ८२ ।

नायुधवसनप्राप्तं नार्त्तं नातिपरिच्छितम् । नभीतं नपरावृत्तं सताधर्मं मनुस्मरन् ॥ ८३ ॥

नायुधेतागादि । ८३ । आयुधवसनप्राप्तं*युधमानं*स्त्रास्त्रवायेनैवाव*सादप्राप्तं नहनान्न* शोकास्त्र
क्षतादिनार्त्तं नहनान्न । १ । नचास्त्रैरतिपरिच्छितं नहनान्न*भीतं नहनान्न*परावृत्तं* पराङ्मुखं नहनान्न*सताधर्मं
वीराणां धर्ममनुस्मरन् । २ । ८३ ।

यस्य भीतः परावृत्तः संग्रामे हन्यते परैः । भक्त्युद्बुद्धं तत्किञ्चित् तत्सर्वं प्रतिपद्यते ॥ ८४ ॥

यस्तितागादि । ८४ । यस्य संग्रामे भीतः सन्*परावृत्तः पराङ्मुखः*परैर्हन्यते प्रहिंयते*सभक्तैः पीयण
कन्तु*यत्किञ्चिद्बुद्धं तत्तत्सर्वं प्राप्नोति । १ । ८४ ।

यच्चास्य सकृत् किञ्चिद्मुत्तमं पाजितम् । भर्त्ता तत्सर्वं मादत्ते परावृत्तं हतस्तत् ॥ ८५ ॥

अपरश्च यच्चास्येतागादि । ८५ । यः संग्रामे भीतः पराङ्मुखः परैर्हन्यते तस्य सास्य परावृत्तं हतं*स्य सत्त्वाय
परलोका*यत्पाजितं यत्किञ्चित् । १ । सकृत् तत्सर्वं भर्त्ता*युद्धस्वामी आदत्ते तस्मात्संग्रामे* सेनासेना
पतादिकः*कोपि पराङ्मुखो न स्यात् । २ । ८५ ।

रथाश्वं हस्तिनं कृचं धनं धानं पशून् स्त्रियः । सर्वं द्रव्याणि कुपयन् योजयति तस्य तत् ॥ ८६ ॥

रथाश्वमितगादि । ८६ । यो योजयति तस्य रथाश्वान्दिकं*यत्किञ्चिद्द्रव्यं तत्सर्वं*तस्मै तु तस्यैव भवति । ८६ ।
तर्हि किं तस्य स्वामी राजा किञ्चिन् प्राप्नुयादिति तच्चाह ।

राज्ञश्च ददुराहारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः । राज्ञा च सर्वं यो धेभ्यो दातव्यमप्यथ गजितम् ८७

राज्ञश्च ददुराहितिगादि । १ । ८७ । जेतारोजितानां रथाश्वान्दिकानि*गृहीत्वा स्वामिनो राज्ञः उद्धारं तस्या
श्वान्दिकं*यत्तमं यत्किञ्चित् ददुराहारः । १ । राज्ञा च अप्यथ गजितमेकत्र जितं*यत्किञ्चिद्द्रव्यं जितं तत्सर्वं यो धे
भ्यो दातव्यं*अप्यथ गजितं तदर्थं । २ । ८७ ।

एषोऽनपक्वतः प्रोक्तो यो धर्म्मः सनातनः । अस्माद्दर्म्मान्न चावेतच्च वियोमन्ताने रिपून् ८८

एतद्दितादि । ८८ । एतसनातनो नितोऽपस्त्वृतोऽसङ्घातेन * एतद्युवजितद्रवा * नतो यो धर्म्मः प्रोक्तः
१ । चतुर्विधः चातर्म्मरणे रिपून् युक्तास्त्रितद्रवाणां विभागेण * पङ्कणधर्म्मान्न चावेत् । २ । ८८ ।

अलब्धैर्वलिप्से तलब्धं रक्षेत् प्रयत्नतः । रक्षितं वद्वये चैव वृद्धपात्रेषु निक्षिपेत् ॥ ८९ ॥

अलब्धैर्वेत्यादि । ८९ । राजा यदलब्धं तत्तु * लिप्से तलब्धं मिच्छेद्य * लब्धं तत्प्रयत्नतोरक्षेत् । १ ।
रक्षितं धनं वद्वये वृद्धेषु * पात्रे दनयोगाजने राजानि क्षिपेत् । २ । ८९ ।

एतच्चतुर्विधं विद्यात्पुरुषार्थप्रयोजनम् । असन्नितग्रमनुष्ठानं समग्रकुयर्थादतन्वितः ॥ १०० ॥

एतद्दितादि । १०० । धनसालब्धस्य * लाभेच्छा * लब्धस्य रक्षा * रक्षितस्य वृद्धि * वृद्धस्य च पात्रेषु * निक्षिपेत् पण्यं
वृद्धिः । १ । पुरुषाणामर्थसंयोजनं * प्रयोजनं विद्यादस्य च * विंशत्यनुष्ठानं नित्यं * मतन्वितः समाकुर्व्यात्
२ । १०० ।

अलब्धं मिच्छेद्वृद्धे नलब्धं रक्षेद्वे चया । रक्षितं वद्वये वृद्ध्या वृद्धदाने न निक्षिपेत् ॥ १०१ ॥

तत्तु राजा कथं कथं गदितोऽन्याहा लब्धमिति । १ । १०१ । राजा लब्धं धनं दृष्ट्वा नेच्छेत् * दृष्ट्वा
नलब्धं धनमवेक्ष्या * सर्वदा दृष्ट्वा रक्षकोऽप्यरक्षेत् । १ । रक्षितं तदनमनो भोग्यं * ऋणं दत्त्वा वद्वये वृद्ध्या
तु धनं दानेनैव निक्षिपेत् । २ । १०१ ।

नित्यमुद्रतदण्डः सन्नितग्रं विवृतपौरुषः । नित्यं संवृतसंवायर्गो नित्यं छिद्रानुसार्यरे ॥ १०२ ॥

नित्यामिति । १०२ । उद्यतो दण्डः शासनं यस्य तथा * विधो नित्यं सन्नित्यं च * विवृतपौरुषो विस्तृतः
पौरुषपुरुषकारः स्यात् । १ । संवृतसंवायर्गः संवरणीयाणि * नित्यं संबृणुयाद्वित्यं * छिद्रानुसार्यरे
स्यात् । २ । १०२ ।

नित्यमुद्रतदण्डसङ्क्रान्तमुद्दिजते जगत् । तस्मात्सर्व्वाणि भूतानि दण्डेनैव प्रसाधयेत् ॥ १०३ ॥

एतैः किं सा * दिता तथा च * नित्यमुद्रा * तेतादिकम् । १ । १०३ । नित्यमुद्रतदण्डस्य * शासनाभ्यात् * नित्यं
जगद्विजते * तस्माद्दण्डेन सर्व्वाणि * भूतानि प्रसाधयेत् * । १ । १०३ ।

अमाययैव वर्त्तेत न कथञ्चन मायया । बुद्धिगतरि प्रयुक्ताश्च मायां नित्यं संवृतः ॥ १०४ ॥

अमायये तयादि । १०३ । राजानितममायया*छद्भावाविनात्मोये*वर्त्तनममायया*संवृतः सन्नरि
प्रयुक्तामाया*छद्भावा नितान्बुद्धेति । १ । १०४ ।

नासगच्छिद्रं परोविद्याद्विद्याच्छिद्रं परस्यतु । गृहेत्कूर्मद्वयाङ्गानिरक्षेद्विवरमात्मनः ॥ १०५ ॥

नासोत्तादि ॥ १०५ । असोस्वसारागच्छिद्रं परोयथा*नविद्यात्तयावर्त्तते*परस्यगच्छिद्रं विद्यात् । तद्
यथा । कूर्मोयथाऽङ्गानि गृहेत्*संवृणुयात्तयात्मनो*विवरं छिद्रं राजारक्षेत् । १ । १०५ ।

वक्वच्चिन्तते दर्थान् सिंहवच्चपराक्रामेत् । वृक्वच्चानुलुम्पेत् शशवच्चविनिष्पतेत् ॥ १०६ ॥

वक्वदितादि । १०६ । वक्वोयथानैपुनोने*मत्स्यग्रहणार्थं चिन्तयेत्तथा*राजाऽर्थान्नैपुनोने*चिन्त
येत्*सिंहोयथापराक्रामे*त्तथाराजापराक्रामेत् । १ । वृक्*चतुर्विधाघोयथाऽवलुम्पेत्*रक्षकरचितपथये
णिमध्या*दटात्कक्षिप्यहीत्वाविनाशयति । १ । तथाखगणरक्षितं*शत्रुं राजाऽवलुम्पेत्*अघोयथावोष*वीक्ष
स्थानाद्विनिष्पतेत्तथा*प्राणघातकं वीक्षीव*राजास्थानाद्विनिष्पतेत् । २ । १०६ ।

एवंविजयमानसत्रयेऽस्यसुःपरिपन्थिनः । तानानयेदृशंसर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः ॥ १०७ ॥

एवमित्यादि । १०७ । एवमुक्तप्रकारेण*विजयमानसोऽसाराशयेऽनेष्टाः*परिपन्थिनः शत्रवः* । १ ।
सतानपिसामादिभिः*सामदानभेददण्डै*रुपायैर्विजयमानयेत् । २ । १०७ ।

यदिते तु नतिष्ठेयु रूपायैः प्रथमैस्त्रिभिः । दण्डेनैव प्रसह्यै ताञ्छनकैर्विजयमानयेत् ॥ १०८ ॥

तत्राचष्टीत्यादि । १०८ । तेराशःशत्रवोयदि*प्रथमैस्त्रिभिरूपायैः*शान्तौ नतिष्ठेयुरादौ*साम्नास्वान्तुप्रणय
न*हाकौ नवविजयमानयेत् । १ । तेनयदिशान्तौ नतिष्ठेयु*स्तदातेषामीप्सितार्थं*दानेनतान्विजयमानयेत् २
तेनयदिनतेवर्षेतिष्ठेयु*स्तदातेषांसहायै*सहभेदं जनयित्वा*तान्विजयमानयेदेव । ३ । एवंत्रिभिर्
दिनते*वर्षेतिष्ठेयुस्तदैतान्*शत्रून्प्रसह्यैविजय*दण्डेनैवविजयमानयेत् ॥ ३ ॥ १०८ ।

सामादीनामुपायानांचतुर्णामपि पण्डिताः । सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये ॥ १०९ ॥

सामादीनामित्यादि । १०९ । सामादीनामुपायानां*चतुर्णां मध्ये राष्ट्राभि*वृद्धयेदौ सामदण्डौ*पण्डिता
नित्यं प्रशंसन्ति । १ । १०९ ।

यथोत्तरति निर्द्दताकक्षं धान्यं चरत्ति । तथारक्षेन्नृपो राष्ट्रं हन्याच्च परिपन्थिनः ॥ ११० ॥

यथेतादि । ११० । निर्दिताधानाचे व्रजातवासादि* च्छेनाकक्षंधानामधाजातं वामं* वहरति धानां च
क्षेत्रे रक्षति । १ । तथानृपः परिपन्थिनो हनतात्* स्वसाराष्ट्रं रक्षेत् ॥ २ ॥ ११० ॥

मोहाद्राजास्वराष्ट्रं यः कर्षयति तत्र न वेक्ष्या । सोऽचिराद्भूयाते राजग्राज्जीविताश्च सवान्धवः ॥ १११ ॥

मोहादितादि । १११ । यो राजाऽनवेक्ष्या स्वराष्ट्रं रक्षा* रष्ट्रं न कृत्वा स्वराष्ट्रं* मोहात् कर्षयति सख*
क्षिराद्राजात् सवा*न्धवश्च जीविताद्भूयाते ॥ १ ॥ १११ ॥

शरीरकर्षणात् प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा । तथाराज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणात् ११२ ॥

शरीरेतादि । ११२ । यथा प्राणिनां शरीर* कर्षणात् प्राणाः क्षीयन्ते* तथाराज्ञामपि प्राणा* कर्षणात्
प्राणाः क्षीयन्ते ॥ १ ॥ ११२ ॥

राष्ट्रस्य सङ्ग्रहे नित्यं विधानमिदमाचरेत् । ससङ्गृहीतराष्ट्रो हि पार्थिवः सुखमेधते ॥ ११३ ॥

राष्ट्रादीतादि । ११३ । राजाराष्ट्रसङ्ग्रहे* नित्यमिदं वक्ष्यमाणं विधानं तसमाचरेत्* हियन्तात्सु स*
ङ्गृहीत* राष्ट्रः पार्थिवो राजा सुखमेधते ॥ १ ॥ ११३ ॥

हयोस्त्रयोणां पञ्चानां मध्ये गुल्ममधिष्ठितं । तथा ग्रामशतानाञ्च कुयर्ग्राद्वस्य सङ्ग्रहम् ११४ ॥

हयोरित्यादिनाराष्ट्रं रक्षाविधि* माह । ११४ । हयोर्षामघोरमधोऽय* त्रयोणां पामाणां मधो* ऽयवा
पञ्चानां पामाणां* मधो पामशताना* मधो राष्ट्रसङ्ग्रहं* गुल्मं सैन्यमधिष्ठितं कुयर्गात् ॥ १ ॥ ११४ ॥

ग्रामसत्राधिपतिं कुयर्ग्राद्वस्य ग्रामपतिं तथा । विंशतीशं शतेश्च सहस्रपतिमेव च ॥ ११५ ॥

ग्रामादीतादि । ११५ । प्रत्येकं ग्रामसत्राधिपतिमेकैकं* कुयर्ग्रात्तं प्राद्वश्यानां ग्रामपतीना* मेकमधिपतिं
कुयर्गात्* सहस्रदशग्रामपतिः । १ । तद्योर्द्वयोर्द्वयोर्द्वयग्रामपती* रधिपतिमेकं विंशतीशं कुयर्गात्* पञ्चानां
विंशतीशाना* मेकमधिपतिं शतेशं कुयर्गात् । २ । दशानां शतेशानां मेकमधि* पतिं सहस्रपतिं
कुयर्गात् ॥ ३ ॥ ११५ ॥

ग्रामे दोषान् समुत्पन्नान् ग्रामिकः शनकैः स्वयम् । शंसेद्ग्रामं दशे शायदशे शो विंशतीं शि
नम् ॥ ११६ ॥

ग्रामादीतादिना ग्रामाधिपति* करणप्रयोजनमाह* । १ । ११६ । ग्रामे प्रजादीनां विवादादीन् दोषान्*

सहस्रपञ्चानग्रामिकाः स्वयंशतके * ग्रामदशे शाययंसे हिजापयेत् * सहस्रदशे शोविंशतीयिनंशंसेत् ॥ ११६ ॥

विंशतीशततत्सर्वं शतेशायनिवेदयेत् । शंसेद्ग्रामशतेशतसहस्रपतये स्वयम् ॥ ११७ ॥

विंशतीशस्त्रितादि । ११७ । विंशतीशतत्सर्वं शतेशायनिवेदयेत् * ग्रामशतेशतसहस्रं * तत्सहस्रपतये स्वयंशंसेत् ॥ ११७ ॥

यानिराजप्रदे यानिप्रतग्रहंग्रामवासिभिः । अन्नपानेन्यनादीनिग्रामिकस्तानप्रवाप्नुयात् ॥ ११८ ॥

एषां किंचितनमित्तान्नाह * यानीत्यादि । ११८ । ग्रामवासिभिः प्रतग्रहं * राजप्रदे यानियानि * खलुन्नपानेन्यनादीनि * नक्षसंवत्सरे राजप्रदे यानितानिसर्वा * णो वपामिकएवास्यात् ॥ ११८ ॥ ग्रामाधिपतेर्वीतनक्षत्रादिग्रामाधिपतादेर्वीतनक्षत्राते ।

दशोक्तुलभुञ्जीतविंशीपञ्चकुलानिच । ग्रामग्रामशताधपक्षः सहस्राधिपतिः पुरम् ॥ ११९ ॥

दशोक्त्यादि । ११९ । दशोदशग्रामपतिः * कुलं वावहारिकं पङ्गवद्विहलवाह्यचैत्र * सभवंशमां भुञ्जीत । १ । हलं धर्मां वावहारिकं नृशंसं * गोहिंसायश्चयत्तदुक्त * मत्रिसंहितायां यथा । अष्टागवंधर्मां हलं पङ्गवसं वावहारिकं । चवर्गवंत्वानृशंसं * द्विगवं गोषधायकम् । १ । द्विगवं वाहयेत् पादं मघाहन्तु चवर्गवम् । पङ्गवन्तु विपादाहं षण्णहस्त्वष्टभिः स्मृतं । इति । २ । आपस्तम्बेन चोक्तं * हलमष्टागवंधर्मां पङ्गवज्जीवितार्थिनाम् । चवर्गवं नृशंसानां द्विगवं गोजिषांसिनाम् । इति । पराशरेणापीतद्वचनसक्तं * विंशीविंशतिग्रामाधिपतिः पञ्चकुलानि भुञ्जीतयामं * ग्रामशताधो भुञ्जीत । ५ । सहस्राधिपतिः पुरं * सहस्रग्राममधोक्तु * गाव्यमेकं नगरं * वर्त्तते तन्नगरं भुञ्जीत ॥ ६ ॥ ११९ ॥

तेषां ग्रामाणिकायर्गाणि पृथक्कायर्गाणिचैवहि । राज्ञोऽन्यः सचिवः स्निग्धस्तानिपश्येदतन्त्रितः ॥ १२० ॥

तेषामित्यादि । १२० । तेषां ग्रामाधिपतिप्रभृतीनां ग्रामाणियामसस्वन्धोनिहिता * हितानि प्रजानां या नि कार्याणि । १ । पृथक्पराणि च यानि कार्याणि * तानिराज्ञोऽन्यः सचिवः * स्नेहवानतन्त्रितय * सचिवो मन्त्री सपश्येत् । २ । १२० ।

नगरे नगरे चैकं कुयर्गात्सर्वार्थचिन्तकम् । उच्चैः स्थानं धोरूपं नक्षत्राणामिव ध्रुवम् ॥ १२१ ॥

नगरेनगरे इत्यादि । १२१ । प्रतिनगरे सर्वार्थचिन्तक*मे कमे क*ज्या*नसा*तसामगरदृष्टार्थं * वीरक्षप
वृष्टिः स्थानं * नक्षत्राणां धु, वमिव जग्यात् । १ । १२१ ।

सताननपरिक्रामे त्सर्वानेव सदास्वयम् । ते षां वृत्तं परिणये त्समग्रग्राह्ये पुनश्चरैः ॥ १२२ ॥

सतानित्यादि । १२२ । ससर्वार्थचिन्तकज्ञान्*सर्वानर्थान्सदास्वयम्*मनुपरिक्रामे सरै*राष्ट्रेषु ते षां सर्वेषां
तद्ध त्समग्रपरिणये दृष्ट्वीयात् । १ । १२२ ।

राशोद्विरक्षाधिकृताः परस्वादायिनः शठाः । भुतग्राभवन्ति प्रायेण ते भग्नोरक्षे दिमाः प्रजाः ॥ १२३ ॥

राशोदीत्यादि । १२३ । राशोराष्ट्ररक्षायां घे*जनाधि*ताभृता* स्ते प्रायेण परस्वादायिनः शठा* भव
न्ति सर्वार्थचिन्तक*स्ते भाइमां प्रजारक्षेत् । १ । १२३ । ते षां परस्वादायिनां दृष्टमाह ।

ये कायिर्के भग्नोऽर्थमे वगृह्णीयुः पापचेतसः । ते षां सर्वस्वमादाय राजा कुयर्गात् प्रवासनम् ॥ १२४ ॥

ये कायिर्के भाइत्यादि । १ । १२४ । ये पापचेतसो राक्षाधिगता* भृताः कायिर्भगोवादिप्रतिवादिभ्यो*
ऽर्थमे वगृह्णीयु राजा खलु ते षां *सर्वस्वमादाय प्रवासनं जग्यात् । १ । १२४ ।

राजकर्म्मस्युक्तानां स्त्रीणां प्रेयसजनसप्रच । प्रतश्च कल्पयेदृत्तिस्थानकर्म्मणुत्पतः ॥ १२५ ॥

राजकर्म्मस्त्रित्यादि । १२५ । राजकर्म्मवनिमुक्ता*यास्त्रियस्तासां घेय*मे योजन * स्तस्य तस्यैव स्थानकर्म्मणा
उत्पतः*प्रतश्च कल्पयेत् । १ । १२५ ॥ ननु प्रतश्चमे षां जिह्मानां *इत्ति कल्पयेदित्यात्* आह ।

पणोर्दे योऽवकृष्टसप्रघडुत्कृष्टसप्रवेतनम् । पाण्मासिकस्तथाच्छादोधानप्रद्रोणमासिकः ॥ १२६ ॥

पण इत्यादि । १ । १२६ । अवकृष्टराजकर्म्मैव * नियुक्तसप्रतश्च वेतनं * पणोऽपीति शङ्कापरि*मि
यताम्, पणोर्देयः । १ । सत्कृष्टराजकर्म्मवनिमुक्तस्य * घट् पाणाः प्रतश्च वेतनं देया* स्तथासावकृष्टसगीत्*ह
माह । २ । पाण्मासिकप्राच्छादोवस्त्रं देय*मित्येवं द्वौवारोऽवत्सरे वस्त्रं*देयं यद्यपि युक्तं नावपयुक्तं ॥ १ ॥
तथाशनाच्च*मासिकोद्यानाद्द्वौषाद्विंशच्छरावमित्येव * देय इति वं सर्वेषु*मासेषु वेतनं देयम् । १ । १२६ ।

क्रयविक्रयमध्वानं भक्त्यसपरिवायम् । योगश्चे मन्त्रसं प्रेक्ष्य विजोदापयेत् करान् ॥ १२७ ॥

अथेत्यादि । १२७ । वणिजोवाणिज्यकारिणो वै व्यादेः * सर्वस्यैव प्रत्ययविक्रयधोरसं * सं प्रेक्ष्य पण्ड्यान्
तदशनयनसंघावमित्येतं सं प्रेक्ष्य भक्तं तत्*निमुक्तं दासं सं प्रेक्ष्य परिवायं यावत्सत्सं प्रेक्ष्य तत्*योगश्चे मं यज्जभाते
तत्*सं प्रेक्ष्य करान् दापयेत् । २ ॥ १२७ ॥ ननु कर्म्मकरान् कल्पयेदित्यात्*आह ।

यथाश्रुते नयन्ते तराजाकर्त्ताश्चकर्मणाम् । तथावेच्छाष्टपोराष्ट्रे कल्पयेत्सततं करान् १२८॥

यथाफलं नेतादि । १ । १९८ । राजाफलं नयथायुजात्* कर्मणां कर्त्ता च फलं नय* यथायुजाते नृपस्य
* वावे च राष्ट्रे करान् कल्पयेत् । १ । १९९ । कथं करान् कल्पयेत् किं वा वत्सरिकमे कदा* किमसङ्घितात्पाप ।

यथा ल्या ल्यमदन्तगदयं वार्यगोकोवत्सषट्पदाः । तथा ल्या ल्योग्रहीतवगोराष्ट्राष्ट्रात्ताञ्चिकः
करः ॥ १२६ ॥

यथास्वात्म्यमितिगदि ॥ १ ॥ १२८ ॥ वाच्यार्थासोजसोकाऽऽवत्वाद्युपपत्तयार्थे * यथादां स्वमदनीयम
स्वात्म्यमद्वैततथा * राक्षाराष्ट्राद्विहः करोत्यात्मोपहीतवः स्यात् ॥ १ ॥ १२८ ॥ ननु कियमितः करः *
कस्मादग्राह्यइत्यातग्राह्यः ।

पञ्चाशद्भागभादेयोराज्ञापशुहिरण्ययोः । धानग्रानामष्टमोभागः षष्ठोद्वादशएववा ॥ १३० ॥

[illegible]

आदहीताथषड्भागद्रुणांसमधुसर्पिषाम् । गन्धौषधिरसानाञ्चपुष्पमूलफलसत्रच ॥ १३१ ॥

पञ्चाशत्कृत्यानाञ्च वैदसाञ्च चर्मणाम् । सृष्ट्यानाञ्च भाण्डानां सव्यस्राश्वमयस्य च ॥ ३२ ॥

आदहीतेत्यादि ॥ ० ॥ १३१॥ इ, माणां मधुसर्पिणाञ्च*चन्द्रादिगन्धीप्रथि*प्रिक्कारसादीनां षष्ठ*भागं
राजात्वादहीतधातु. कीपुष्यादिषष्ठ*पुष्करादिमूलाहरी*तकादिफलसाषष्ठ*भागं राजात्वादहीत ॥ २ ॥ १३१ ॥
पत्रेतादि ॥ १३२ ॥ पलादीनामपिषष्ठ*भागं राजादहीत*ति*पूर्वेष्विषयोजनाकार्यता ॥ १ ॥ १३२ ॥

मित्र्यमाणोपप्राददीतनराजाश्रोत्रियात्करम् । नचक्षुधासप्तसीदेच्छ्रोत्रियोविषयवसन् ॥३३॥

मिथमाहृत्यादि॥१३॥ श्रोत्रियावेदाध्यायिनः करं राजानादहीत*श्रोत्रियादनेभः करं यक्षीत*माहीदतेष
१॥ कस्माच्च श्रोत्रियास्कर*मादहीते तः* तत्पते न चेत्यादि* । १ । अस्य राज्ञो विषये च * वसन् श्रोत्रियः
पुथया* न च मीदे दित्तस्यान् * श्रोत्रियात करमादहीत् । १ । धर्मकरदोहि श्रोत्रियो यावन्त * धर्म* श्रोत्रियः
करोति* तत्पछां शं राजा प्राप्नोति प्रजानां * यत्पछतं दुष्कृतञ्च * तत्पछां शभागी राजा । १ । विष्णु नाथि

तद्वत्तु * प्राकृतं माःकरादानं * ननु द्योति हिराक्षीधर्मकरदा * राजासपजाभां वक्तु * तदुक्तं तद्यथांशभाक्
इति ॥ ५ ॥ ११ ॥ श्रोत्रियसंस्तुधावसादे * राघः किं सादिततया ॥

यस्य राज्ञश्च विषय श्रोत्रियः सीदति च, धा । तस्य आपिततश्च धाराद्वयमचिरं नैव सीदति ॥ १३४ ॥

यस्य राज्ञश्च इत्यादि ॥ ११ ॥ ११४ ॥ यस्य राज्ञो विषये वसन् श्रोत्रियः * सुधासीदति तस्यापि * श्रोत्रियसा
तया च, धा * राज्ञो राज्ञश्च विषये नैव सीदति ॥ ११ ॥ ११४ ॥ ननु श्रोत्रियः किं राज्ञो विषये * निष्करो वासुनिवसेत् *
कथं जीवे दितयत * पाद ।

श्रुतवृत्ते विदित्वा सप्रवृत्तिं धर्म्मार्थं प्रकल्पयेत् । संरक्षेत् सत्त्वं तथैव न पिता पुत्रमिवौरसम् ॥ १३५ ॥

श्रुतवृत्त इत्यादि ॥ ११ ॥ ११५ ॥ श्रुतवृत्ते वेदवृत्ते * वर्तमानस्यास्य श्रोत्रियस्य जीव * नोपायं विदित्वा
धर्म्मार्थं * धर्म्मं राज्ञापकल्पयेत् ॥ ११ ॥ एनं श्रोत्रियमौरस * पुत्रमिव पिते वव * राजासत्त्वं तः संरक्षेत् ॥ ११ ॥ ११५ ॥
एते न किं सादिततया ॥

संरक्ष्यमाणो राज्ञाय कुरुते धर्म्ममन्वहम् । तेनायुर्वर्द्धते राज्ञो द्रविणं राष्ट्रमेव च ॥ १३६ ॥

संरक्ष्य * माण इत्यादि ॥ ११ ॥ ११६ ॥ राज्ञा संरक्षमाणः श्रोत्रियस्तथ * धर्म्ममन्वहं कुरुते * तेन धर्म्मं पणाराध
यायुर्वर्द्धते * चाद्रविणं राष्ट्रं मेव च ॥ ११ ॥ ११६ ॥

यत्किञ्चिदपि वषस्यदापयेत् करसंज्ञितम् । यत्र बहारेण जीवन्तं राज्ञारार्थं पृथग्जनम् ॥ १३७ ॥

यत्किञ्चिदित्यादि ॥ ११० ॥ उक्तादानीं न वषस्यदारेण राष्ट्रं * जीवन्तं पृथग्जनं च * जनं वषस्यकरसंज्ञितं यत् *
किञ्चिदप्यल्पं दापयेत् ॥ ११ ॥ ११७ ॥

कारुकान् शिल्पिनश्चैव शूद्रांश्चात्मोपजीविनः । एकैकं कार्ये तत्कर्म मासि मासि महीपतिः ॥ १३८ ॥

कारुकानि तादि ॥ ११८ ॥ महीपतिः कारुकान् कर्मकारादीन् * शिल्पिनो वस्त्रसीवन् चित्रकार * प्रतीन् शूद्रां
* तथास्त्रीनाम्नना * भारहरणादिभिरुपजीविनः ॥ ११ ॥ स्वराज्ये वसतः करार्थं * मासि मासि एकैकं दिनं * तत्त
त्कर्म कारयेत् ॥ ११ ॥ ११८ ॥

नोच्छिन्दा दात्मनो मूलं परेषामतिवृष्णया । उच्छिन्दन् दात्मनो मूलमात्मानं तांश्च पीडयेत् ॥ १३९ ॥

नोच्छिन्दा इत्यादि ॥ ११९ ॥ राजा परेषां अतिवृष्णया तोषा * उपकारार्थं मात्मनो * मूलधनादिकं नोच्छि
न्दात् ॥ ११ ॥ कस्मात् । येषामतिवृष्णानि वृत्तये * त्वात्मनो मूलं उच्छिन्दा * तदात्मनो मूलं उच्छिन्दन् दात्मनो * दा
त्मानं तांश्च पीडयेत् * ते कमाद्युताजीवेरन् ॥ ११ ॥ ११९ ॥

तीक्ष्णैवमदुःखसमात्कार्यं बीज्यमहीपतिः । तीक्ष्णैवमदुःखैवराजाभवतिसम्मतः ॥ १४० ॥

तीक्ष्ण इत्यादि । १४० । महीपतिः कार्यं बीज्यं * यस्मिन् कार्यं तीक्ष्णं भावी सुतः स्यात् * तस्मिन् स्त्रीषु सगाद्यस्मिन्
कार्यं मदुःखं * सुतं सगात् तस्मिन् मदुःखात् । १ । इति वं तीक्ष्णं मदुःखराजा * सर्व्वं कथ्यते भवति । १ । १४० ।

अमातप्रमुखप्रधर्मं च प्राचंदन्ति कुलोद्भूतम् । स्थापयेदासने तस्मिन् खिन्नः कायरोक्षणे न
याम् ॥ १४१ ॥

अमातोऽख्यमित्यादि । १४१ । राजानृणां कायरोक्षणे खिन्नश्चेत् स्यात् * तदा धर्मोऽस्मिन्मातापत्यां * तच्च
नृणां कोर्षोऽप्यासने स्थापयेदिति । १ । १४१ ।

एवं सर्व्वविधाये दमितिकर्त्तव्यमात्मनः । युक्तैवाप्रमत्तपरिरक्षेदिमाप्रजाः ॥ १४२ ॥

एवमित्यादि । १४२ । एवमनेन प्रकारेण राजा * सुते पात्तन इदमितिकर्त्तव्यं * विधाय प्रमत्त एव * इमां प्रजां
परिरक्षेत् । १ । १४२ ।

विक्रोशन्त्योयसराष्ट्रान्ध्रियन्ते दसुप्रभिः प्रजाः । संपश्यतः सधृतप्रसमृतः सनतु जीवति ॥ १४३ ॥

विक्रोशन्ति इत्यादि । १४३ । यस्य राष्ट्रस्य सभ्यता सौम्यादिसहितसौवर्ग्यं पश्यतः प्रजाः क्रोशन्ति * इष्टाभीराष्ट्रं
द्रियन्ते * सराजाश्च त एव न जीवति । १ ॥ १४३ ॥

अचियस्रपरोधर्मः प्रजानामेवपालनम् । निर्व्विष्टफलभोक्ता हिराजाधर्मोऽयुज्यते ॥ १४४ ॥

कक्षादित्येतत्पादयति यस्यादि । १४४ । अचियस्रपरोधर्मः प्रजानामेवपालनं * अचियस्रराष्ट्रः परोधर्मोऽस्तत्पालनं
राजानिर्व्विष्टफलस्य * राजकरस्य भोक्ता च * तदा धर्मोऽयुज्यते । १ ॥ १४४ ॥

उत्थाय पश्चिमे यामे कृतशीघ्रः समाहितः । हुताग्निर्ब्राह्मणां चाञ्च प्रविशेत् स शुभां स भाम् ॥ १४५ ॥

अथासंज्ञतामाह उत्थायेत्यादि । १४५ । अग्निर्ब्राह्मणानाम् * पश्चिमे यामे निद्रात् * उत्थाय नतयोः
सम् । १ । प्राकृतविधानेन मृतपुरीषोत्सर्ग इत्युक्तं भावनादि * शीघ्रं कृतवान् स्याद्विदोऽतानि * ह्यग्निर्ब्राह्मणं
विधाय । २ । ब्राह्मणां च राजानां च समागच्छित्वा यामं * धर्मोऽतो विचारस्वीकृतो सभां प्रविशेत् । १ । १४५ ॥

तत्र स्थितः प्रजाः सर्वाः प्रतिनन्द्य विसर्जयेत् । विसृज्य च प्रजाः सर्वा मन्त्रयेत् स हर्मान्त्रभिः ॥ १४६ ॥

तमेत्यादि । १४६ । तत्र सभायां स्थितो राजा समागतः प्रजाः सर्वाः * सर्व्वं नन्दयन्ती प्रतिनन्दा * विसर्जयेत्
इत्युक्तमादिष्टेत् । १ । सर्वाः प्रजा विसृज्या मन्त्रभिः सप्तमन्त्रयेत् * यच्च किञ्चिन्नान्त्रायोगं वर्त्तते ॥ २ ॥ १४६ ॥

गिरिपृष्ठं समारुह्य प्रासादं वारहो गतः । अरण्ये निःशलाके वामन्त्रयेद्विभाषितः ॥ १४७ ॥

वामन्त्रयेदिति अत्राह * गिरिपृष्ठमितादि ॥ १४७ ॥ गिरिपृष्ठं समारुह्य * रहो गतः सन् प्रासादं वा * समारुह्य
रहो गतः सन् । १ । निःशलाके मन्त्रणात्त्राघातकर * भावहीने ऽरण्ये वारहो गतः स * विभाषितः परैर * विष्ठा
तमन्मन्त्रयेत् ॥ २ ॥ १४७ ॥

यमामन्त्रं न जानाति समागमपृथग्जनाः । सकुत्सुं पृथिवीभुङ्क्ते कोपहीनोऽपि पाथिवः ॥ १४८ ॥

यमो वादि ॥ १४८ ॥ प्रयगो जनाः समागमो यसा * राश्रीम त्वं न जानन्ति * सपाथिवः कोपे ऽर्थहीनोऽपि * तस्मा *
पृथिवीं स्वाराजं भुङ्क्ते ॥ १ ॥ १४८ ॥

जङ्मूकान्यवधिरांस्तिर्यग्योनान्वयोगतान् । स्त्रीभूच्छवशधितवज्ज्ञानमन्त्रकालेऽपसार
येत् ॥ १४९ ॥

जङ्गीतादि ॥ १४९ ॥ राजामन्त्रकाले जडादीनपसारयेत् ॥ १४९ ॥

भिन्दन्त्यवमतामन्त्रतैर्यग्योनास्तथैव च । स्त्रियश्चेवविशेषेण तस्मात्तथादृतो भवेत् ॥ १५० ॥

भिन्दन्तीत्यादि ॥ १५० ॥ अवमताजडादयो * मन्त्रं भिन्दन्ति तथैव * तैर्यग्योनाः स्त्रियश्चेवविशेषेण * परेषु
व्यक्तीकृत्य भिन्दन्ति तस्या * क्षेपामपसारणे समागतः स्यात् ॥ १ ॥ १५० ॥

मधोन्दिनेऽर्द्धरात्रे वा विश्रान्तो विगतक्लमः । चिन्तयेद्दुर्मकामार्थान्साहं तैरेक एव वा ॥ १५१ ॥

मधोन्दिने इत्यादि ॥ १५१ ॥ राजामन्त्रभिः साहं मे कीदाधर्म * कामार्थान् मधोन्दिनेऽर्द्धरात्रे वा च मा * नि
श्रान्तो विगतक्लमः सं चिन्तयेत् ॥ १ ॥ १५१ ॥

परस्परविद्वानां तेषां च सप्तपार्जनम् । कन्यानां सम्प्रदानं च कुमारानां रक्षणम् ॥ १५२ ॥

परस्परं तयादि ॥ १५२ ॥ तेषां च धर्मकामार्थानां * परस्परमविद्वानां * सप्तपार्जनं राजाचिन्तयेदिति धर्म
णान्वयः * यथा धर्मो दीनां मित्रो विरोधो न स्यात् ॥ १ ॥ एतद्विद्वान्प्रमादी * परस्परविद्वानां * मिति पठि
त्वावाचष्टे ॥ २ ॥ प्रायः कविरोधवतां * धर्मकामार्थानां विरोधपरि * हारेणोपार्जनं * चिन्तयेदिति यत्नः ॥ १ ॥
तथाविधपाठे ह्येव मर्षस्याव * गमी न भवति ते न हि * परस्परविद्वानां तेषां सप्तपार्जनं * तार्थसा बोधो भवति
। १ ॥ कन्यानां सप्तपार्जे सम्प्रदानं * चिन्तयेत् कुमारानां * रक्षणं यथा स्यात् चिन्तयेत् ॥ ५ ॥ १५२ ॥

दूतसंप्रेषणश्चैव कार्यप्रशेषतथैव च । अन्तःपुरप्रचारश्च प्रणिधीनाश्चेष्टितम् ॥ १५३ ॥

दूतेत्यादि । १५१ ॥ परराष्ट्रान्तज्ञानार्थं दूतसम्प्रेषणं चिन्तयेत् * स्वेनारब्धकार्याणां शेषं * समामर्थं
राजाचिन्तयेत् ॥ १ ॥ अन्तःपुरप्रचारं च * राजायदाहाराविश्रवा * मन्त्रपुरे भवति यत् * स्वरशयनासनादि * साज
तसाधुकिमसाधुतश्चिन्तयेत् ॥ २ ॥ विरक्तभार्यापिराजानं विषादि * प्रदाने न नाशयति । १ । प्रणिधीनां
चराणां चेष्टितं स्वस्मै हितमहितं वा तच्च * चरान्तरेण चिन्तयेत् । ४ । १५२ ।

कृतस्त्रचाष्टविधं कर्म पञ्चवर्गकृतत्त्वतः । अनुरागापरागौ च प्रचारं मण्डलस्य च ॥ १५४ ॥

कृतस्त्रमितादि ॥ १५४ ॥ अष्टविधं कर्म राजा * कृतं चिन्तयेन्नस्मै क * देयं तच्च अष्टधा यथा ॥ १ ॥ आहान
प्रदानप्रैष * प्रतिषेधार्थं वचन * वायव्यहारावेक्षणदण्डयज्ञयः ॥ २ ॥ करादिग्रहणमादानं * वेतनादीनां प्रदानं *
श्रीशान्तिनियोजनानां नियोगकरणं * प्रतिषेधाविरुद्धानां * कर्मणां चोद्देशादीनाम् ॥ १ ॥ अथ वचनं * योजने यथार्थाक्ति *
वायव्यहारावेक्षणविदादिषु * विषयोदण्डोपराधे निग्रहः ॥ ४ ॥ यत्किं प्रायश्चित्तं पापं धृताष्टधा * कर्म राजा विवि
न्तयेत् । १ । पञ्चवर्गकृतत्त्वतो * राजा चिन्तयेत्तदुच्यते * पञ्चानां चाराणां वर्ग * कापटिकउदास्थिती * मृगपति
वैदेहक * स्तापस एतदाज्ञाः । ६ । तत्र कापटिकः कपटात् * परमस्मै ज्ञानकारी * मृगजगत्तदपतित * उदास्थिती
मृगपतिः * क्षीणशक्तिः कर्षकोवाणिजकश्च । ७ । वैदेहकोऽन्तःपुररक्षकोद्धारो * तापमोहणो जटिलो वातपक्षि *
वैश्वधारी पञ्चानामे * वैष्णवत्वात्तत्त्वं चिन्तयेत् । ८ । अनुरागापरागौ च * स्वस्मिन्कस्य कीदृशौ ते * राजामख
याचिन्तयेत् ॥ ९ ॥ मण्डलसारागोद्देशस्य पासव्य * सौवर्णचारो वायव्यहारः कीदृश * स्तश्च राजा तत्त्वं चिन्तये
देव । १ । १५४ ।

मध्यमसत्रप्रचारश्च विजिगीषोश्चेष्टितम् । उदासीनप्रचारश्च शत्रोश्चैव प्रयत्नतः ॥ १५५ ॥

मध्यमसत्रेत्यादि ॥ १५५ ॥ मध्यमो न विजिगीषुर्नानिजिगीषु * सत्रप्रचारं वायव्यहारं चिन्तयेत् * विजिगी
षोश्चेष्टितं चिन्तयेत् * १ । उदासीनो न मन्त्रं न मित्रं तस्य प्रचारं राजा चिन्तयेत् * शत्रोश्च विजिगीषुवति
रिक्तस्य * सहजस्यैव प्रचारम । २ । राजा प्रयत्नतश्चिन्तयेत् * कथं नत्वा वै रोवर्तते * तद्वत्सन्दर्भात् । ३ । १५५ ।

एताः प्रकृतयो मूलं मण्डलस्य समासतः । अष्टौ चानयाः समाख्याता द्वादशैव तु ताः स्मृताः ॥ १५६ ॥

एतादृशेत्यादि ॥ १५६ ॥ एता मध्यमविजिगीषू उदासीन * शत्रवद्विचिन्तयः प्रकृतयो * मण्डलस्य प्रधुंसे * मूलं समासत
सकम् । १ । अनया अष्टौ प्रकृतयो * मण्डलस्य प्रधुंसे मूलं * समाख्याता इत्येतास्तु * द्वादशैव प्रकृतयो मूलं मण्ड
लस्य प्रधुंसे स्मृताः । २ । ता अष्टौ प्रकृतयस्तु * गूढमित्रमरिमित्रं * गूढमित्रमित्रमरिमित्रमित्रं * पार्थिव
पाहवाक्रन्दस्य * तयोर्दोषाचारो चेति । ३ । १५६ ।

अमातराद्गुणार्थदण्डाख्याः पञ्चापराः । प्रत्येकं कथिताह्ये ताः संचे पेणदिससतिः ॥ १५७ ॥

अमाते तगादि ॥ १५७ ॥ अपराः पञ्चप्रकृतयोऽमाताः राष्ट्रगुणार्थदण्डाख्याः * ताः प्रत्येकं कथिताः *
द्वादशमध्याह्न्यः * सताः पट्टिषा भवन्ति । १ । तद्यथा । मध्यामविजिगीषूदासीन * यत्र गुरुमित्रारिमित्र * गुरु
मित्रारिमित्रा * मित्रपाणिग्राह्यान्वाह्य । २ । दौषपाणिः पाह्यसाराः साराः * वितरे वं द्वादशमाताः *
द्वादशराष्ट्राणि द्वादशगुणाणि * द्वादशार्थक्रियादण्डाः । १ । इतो ताः पट्टिस्ताभिः * मध्यामादिद्वादशभिः * सह
संचे पेण ताः हि * सप्ततिः प्रकृतयः स्युः ॥ ४ ॥ १५७ ॥

अनन्तरमरिं विद्यादरिसे विनमे वच । अरेरनन्तरं मित्रमुदासीनं तयोः परम् ॥ १५८ ॥

अनन्तरमितगादि ॥ १५८ ॥ अरिसे वीथस्तं * मरिसे विनमे ते भोः * अनन्तरमरिं विद्यात् ॥ १ ॥ अत्र
सं विनश्च मित्र * मदेरनन्तरं मित्रं * विद्यात्तयोः परमुदासीनं विद्यात् ॥ २ ॥ १५८ ॥

तान् सन्धिनिभिसन्दध्यात्सामादिभिरुपक्रमैः । व्यस्तैश्चैव समस्तैश्च पौर्ण्येण न च ॥ १५९ ॥

तानितगादि ॥ १५९ ॥ तान्सन्धिनिभिरुपक्रमैः * व्यस्तैः समस्तैः * सामादिभिरुपक्रमैः * सामदानमन्थितयज्ञैः
राजाः पौर्ण्येण स्वस्य * पुरुषकारेण तथा * न घेन चाभिसन्दध्यात् । १ ॥ १५९ ॥

सन्धिश्च विग्रहश्चैव यानमासनमेव च । द्वैधीभावं संप्रयच्छ पङ्क्तुणां शिन्त्येत्सदा ॥ १६० ॥

सन्धिश्चेतिगादि ॥ १६० ॥ राजासन्धिश्च विग्रहश्च * विग्रहाय यानं गमनं * मासनं * विपद्वा निश्चिन्तिः * रिति
चत्तोरुणां स्तथाहै * द्वैधीभावः सेनासंन्यापनोद्दिधा * कृतसंग्रामे स्थापनं * मितिपट्टणं चिन्त्येत् ॥ १ ॥ १६० ॥

आसनश्चैव यानश्च सन्धिं विग्रहमेव च । कार्यग्रंथी च्यमयुञ्जीत द्वैधं संप्रयमेव च ॥ १६१ ॥

आसनमितगादि ॥ १६१ ॥ आसनादीनि पट्टकार्या वीक्षयन् * कर्मवातहीनाः प्रयुञ्जीत । १ ॥ १६१ ॥

सन्धिस्तु द्विविधं विद्याद्राजा विग्रहमेव च । उभे यानासने चैव द्विविधः संप्रयः स्मृतः ॥ १६२ ॥

सन्धितिगादि ॥ १६२ ॥ सन्धिश्च विपद्वा यानमासनं संप्रयश्च * द्विविधं प्रत्येकं द्विधा विद्यात् ॥ १ ॥ १६२ ॥

समानयानकर्माच्च विपरीतस्तथैव च । तदात्वाय तिसंयुक्तः सन्धिर्ज्योतिषलक्षणः ॥ १६३ ॥

समानेतिगादि ॥ १६३ ॥ एकः शतः सन्धिकर्षणं भवेत् * समानगमनकर्मा * तदात्वाय तिसंयुक्तं प्रायश्चित्कारं
संयुक्तो वा । १ । द्वितीयो विपरीतोऽयं * द्वयगं गमनकर्मासात् तदात्वाय तिसंयुक्तः * शान्तिशालयुक्तो वा *
* इति द्विलक्षणः सन्धिः ॥ १ ॥ १६३ ॥

स्ववृत्तकार्याधर्मकाले कालएववा । मितसत्रार्चोपकृते द्विविधो विग्रहः स्मृतः ॥ १६४ ॥

स्ववृत्तइत्यादि । १६४ । विग्रहद्विविधः स्मृतः स्वस्य कार्यार्थं * मकाले काले वा स्वयं * नत एकः परेण मि *
सोप * कृते सतपरइति । १ । १६४ ।

एकाकिनश्चातयिके कार्यार्थे प्राप्ते यदृच्छया । संहितसत्रमिच्छेदिविधं यानमुच्यते ॥ १६५ ॥

एकाकिनः तेत्यादि । १६५ । यानद्विविधमच्यते * प्रातःपिके कार्यार्थे प्राप्ते स * तौ कैकिनो रात्रौ बुधार्थं *
यदृच्छया गमनमेकम् ॥ १ ॥ मित्रेण सहा ये न संहितसत्रं * रात्रौ बुधार्थं गमनं * द्वितीयं यानरुचाते । २ । १६५ ।

चोणसत्रचैवक्रमशो देवात्पूर्वकृतं नवा । मितसत्रचानुरोधेन द्विविधं स्मृतमासनम् ॥ १६६ ॥

वलसत्रस्नामिनश्च वस्थितिः कार्यार्थं सिद्धये । द्विविधं कीर्त्तयते द्वैधं पाङ्गुणग्रगुणवे दिभिः ॥ १६७ ॥

चोणसोत्यादि । १६६ । आसनद्विविधं स्मृतं * रात्रौ देवाङ्गाग्नयतः * पृथक् कृते नास्ति नृजन्मनः * क्रमशः
चोणसाहस्राश्च * धनजनादिचयं गतसा । १ । युजायं गन्तुमशक्तस्यासनं * मेकं मितसत्रं चोणे * नापरमासन
मिति । २ । १६७ । वलसोत्यादि द्वैधं द्वैधीभावं पाङ्गुणग्रगुण * वे दिभिर्द्विविधं कीर्त्तयते एकं * कार्यार्थं सिद्धये
लसास्थितिः * कार्यार्थं सिद्धये स्वात्मिनः स्थितिः । १ । १६७ ।

अर्थसम्पादनार्थं पीडयमानस्य शत्रुभिः । साधुषु वपदे शत्रुं द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ १६८ ॥

नवपवल्गुं शत्रुः * किमर्थं कर्त्तव्यं इत्यादि उच्यते * अर्थसम्पादनेत्यादि । १ । १६८ । द्विविध एव संश्रयः *
शत्रुभिः पीडयमानस्य * शत्रुभिः पीडनमिति मयोजनसम्पादनार्थं साधुषु शत्रुषु * वपदे शत्रुं संश्रयः । १ । १६८ ।

यदावगच्छे दायतया माधिकं ध्रुवमात्मनः । तदात्वे चात्पिकां पीडां तदा सन्धिं समाश्रयेत् ॥ १६९ ॥

नवसन्धिकदाश्रयं गच्छेत् * सन्धिमाश्रितसन्धिं वा * तत्राद्यदावेत्यादि । १ । १६९ । राजाद्यदायतानां
सन्धावात्मनः * पीडनसमाधिकमव * गच्छेत् काले चात्पिकां * पीडां तदा सन्धिमेव समाश्रयेत् । १ । १६९ ।
कदाविपश्येत् शत्रुं इत्यादि । १ । १६९ ।

यदा प्रकृष्टा मनसो तस्यैवाप्रकृती भृशम् । अतुष्टं तदात्मानं तदा कुर्वीत विग्रहम् ॥ १७० ॥

यदा प्रकृष्टा इत्यादि । १ । १७० । राजास्य सार्वभौमः प्रकृतीः * सचिदादौ * यत्कृष्टं * मनसो तदात्मानं कादा
* अतुष्टं तदा विग्रहं कर्त्तव्यं । १ । १७० । तर्हि विपश्येत् कदा गच्छेदिति * तत्राद्य ।

यदा मनरेतभावे नष्टं पुष्टं खल्वकम् । परस्य विपरीतं तदा यायाद्विपुं प्रति ॥ १७१ ॥

यदेतयादि । १ । १७१ । राजायदास्वकं वलं पुष्टं भावे न मनरेतपरसाचवलं विपरीतं नष्टपुष्टाभां विपरीतं मनरेततदैवविपुं प्रतिपाद्यात् ॥ १ ॥ १७१ ॥

यदा तु सप्रात्परिचीणो वाहने नवले न च । तदा सीतप्रयत्ने नशनकैः सान्त्वयन्मरीन् ॥ १७२ ॥

यदा वसोऽदितादिना स्वसाविपक्षप्रवृत्तौ गमनान्निवृत्तिमाह ॥ १ ॥ १७२ ॥ राजायदावाहने नवले न च चीणः सप्रात्तदा प्रयत्ने नशनकै ररौन्मान्तु यन्नामीत विग्रहायने वगच्छेत् ॥ १ ॥ १७२ ॥

मनरे तारिं यदाराजासर्वथा वलवत्तरम् । तदा द्विधा वलं कृत्वा साधयेत् कार्यं त्रमात्मनः ॥ १७३ ॥

अथ वलवत्तरी धोभावं यदा कथं ग्राह्यमनरेति ॥ १ ॥ १७३ ॥ राजायदासर्वथा वलवत्तरं मन्त्रियमिति तदा सर्वं वलं द्विधा कृत्वात्मनः कार्यं विग्रहाय साधयेत् ॥ १ ॥ १७३ ॥ यदा संश्रयं कथं ग्राह्यं जाते ।

यदा परवलानां गमनीयतमो भवेत् । तदा तु सन्त्ययेत् क्षिप्रं धार्मिकं वलिनन्दपम् ॥ १७४ ॥

यदा परवले तयादि ॥ १ ॥ १७४ ॥ यदा राजावाहनवलाभां परि चीणः परवलानामतिशयेन गमनीयतमो भवेत् तदा क्षिप्रं धार्मिकं वलिनन्दनं नृपसहायं संश्रयेत् ॥ १ ॥ १७४ ॥

निग्रहं प्रकृतीनाञ्च कुर्याद्योरे वलस्य च । उपसेवेतत् नित्यं सर्वयत्नैश्च यथा ॥ १७५ ॥

निग्रहमित्यादि ॥ १७५ ॥ राजायं संश्रयेत् मयः खलुरः प्रकृतीनाञ्च वलस्य च निग्रहं कथं ग्राह्यं तत् संश्रयेत् शुक्तिमिवोपसेवेत् ॥ १ ॥ १७५ ॥

यदित्थापि संपन्नं होषं संश्रयकारितम् । सयुद्धमेव तत्तापि निर्विशङ्कः समाचरेत् ॥ १७६ ॥

यदौतयादि ॥ १७६ ॥ राजायदित्थापारेऽप्रकृतीनाञ्च वलस्य च निग्रहे संश्रयकारितं होषं हवे माह्वं सम्पद्यते तदा तत्तापि स्वयम् ॥ १ ॥ निःशङ्कः सन् युद्धमेव स्वयत्तापि समाचरेन्न निर्वर्त्तते ॥ २ ॥ १७६ ॥ कथं युद्धं कथं ग्राहितातया ॥

सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नीतिज्ञः पृथिवीपतिः । यथा सप्राभधिकानस्य मित्रोदासीनशत्रवः ॥ १७७ ॥

सर्वोपायैरित्यादि ॥ १ ॥ १७७ ॥ संश्रयकारितं होषं सन्दृश्यामीति महीपतिस्तथा युद्धं सर्वोपायैः कुर्यात्तथा मित्राद्योनाधिकाः ॥ १ ॥ १७७ ॥

आयतिं सर्वकार्याणां तदा त्वन्विचारयेत् । अतीतानाञ्च सर्वेषां गुणदोषौ च तत्त्वतः ॥ १७८ ॥

आयतिमित्यादि । १७८ । राजा सर्वकार्याणामायतिं दोषं * कालं तदा त्वद्गतत्कालिकत्वं * मतीतानाञ्च सर्वेषां गुणदोषौ * तत्त्वतो याचार्थं तो विचारयेत् । १७८ ।

आयतं प्रागुक्तदोषजस्तदा त्वेक्षिप्रनिश्चयः । अतीते कार्ये शेषे च भिर्नाभिभूयते ॥ १७९ ॥

आयतमित्यादि ॥ १७९ ॥ यो राजा त्वपराजं दोषकाले * सिद्धौ गुणं दोषकालमाति * तदा त्वेक्षिप्रनिश्चयः * क्षिप्रं कर्तव्यमिति वं ॥ १ ॥ निश्चयबुद्धिः सा दतीते कार्याणि * ततः कार्यां संश्लेषं जानाति सराज्ञा * कदापि न यत्र भिर्नाभिभूयते । २ । १७९ ।

यथैनं नाभिसन्दधुमित्रो दासीनशत्रवः । तथा सर्वसंविद्व्यादेऽप्यसामासिकोनयः ॥ १८० ॥

यथैनमित्यादि । १८० । राजा खलु न परं राजानं स्वसा * परं मित्रो दासीनशत्रवो यथा * नाभिसन्दधुमित्रमिन्धिं कर्तुं न * प्रकुल्लुप्तथा संविद्व्यादौ न दाया ॥ १ ॥ स्वसा परे भ्रातृते भ्राता * मित्रो दासीनशत्रुभ्योऽर्थदानं * सामकरणं भेदश्चेति * एष संक्षेपतो युद्धे न यत्फलः । २ । १८० ।

यदा तु यानमातिष्ठे दरिगाष्ट्रं प्रति प्रभुः । तदानेन विधानेन यायादरिपुरं शनैः ॥ १८१ ॥

अथ परराष्ट्रक्रमसंविधानसंज्ञाते संहितादि । १ । १८१ । प्रभुर्वापो यदा दरिगाष्ट्रं प्रति * यानं गमनमात्रमायं मातिष्ठेत् * तदा वक्ष्यमाणेनानेन विधानेन * नारिपुरं शनैर्धीरधीरं यायात् । १ । १८१ ।

मार्गशीर्षे शुभे मासियायाद्यात्रां महीपतिः । फाल्गुणं वाथ चैत्रं वामासौ प्रतियथा वलम् ॥ १८२ ॥

मार्गशीर्षे त्यादि । १८२ । शुभे मार्गशीर्षे मासि * महीपतिररिगाष्ट्रं * प्रतिष्ठातां यायाद्याथा * वलं फाल्गुणं वा चैत्रं वामासौ प्रतियथा यायात् । १ । १८२ ।

अन्येषु पितृकालेषु यदा पश्येद्भुवञ्जयम् । तदा यायाद्विगृह्यैव वस्त्रसने चोत्थितेरिपोः ॥ १८३ ॥

अन्येषु पीतादि । १८३ । यदा राजा भुवञ्जयं पश्येत्तदा * अन्येषु पितृकालेषु यायात् * रिपोस्तस्मात्परेण * सशस्त्रैश्चावसने * धनसंयपरिग्रहे । १ । जातेषु तेषु पितृकालेषु राजा * रिपुगाष्ट्रं प्रति यायात् ॥ २ ॥ १८३ ।

कृत्वा विधानं मूलं तु यात्रिकसंयथाविधि । उपगृह्णास्पदं चैव चारान्समगृह्णाथ च ॥ १८४ ॥

कृत्वेत्यादि । १८४ । राजामूलं स्वपुरे रक्षाविधानं * यथाविधि कृत्वा तथा * यात्रिककविधानं यथाविधि *
कृतान्तापरसाराज्ञः । १ । आसद् पुरं पञ्चसंज्ञा * पञ्चवर्गानेव चारान् । २ । कापटिकोदास्थित * गृहं तं
वैदेहक * तापसवैश्वारिणः स विधाय । १ । १८२ ।

संशोधत्रिविधं मार्गं षड्विधं च स्वकम् । साम्प्रदायिककल्पे नयायादरिपुरं नैः ॥ १८५ ॥

संशोधेत्यादि ॥ १८५ ॥ मार्गं रिपुरे गमनपथं * त्रिविधं संशोधकण्टकलता * दिदूरीकृतानि मूला
भूभागं च * समीकृता विषादिद्वीप हत्वा ॥ १ ॥ स्वकं वलं षड्विधं * हस्ताश्रयपदाति * सेनापतिकर्माधारां *
संशोधादुपि चावर्ग * द्वौषलादिद्वीपां हित्वा * ॥ २ ॥ साम्प्रदायिककल्पे न * सांश्रामिककल्पे नारि * परं नै
भारं यायात् । २ । १८४ ॥

शत्रुसेविनिमिचे च गृह्युक्ततरो भवेत् । गतप्रतप्रापते चैव सहिकष्टतरो रिपुः ॥ १८६ ॥

शत्रुसेविनीत्यादि । १८६ । शत्रुपक्षे निविष्टं स्व * बान्धवं गृह्वीरं ज्ञात्वा तत्र * मिते गतप्रतापते * राजा
पुक्ततरो साधनी भवेत् ॥ १ ॥ कस्यादितो उच्यते सहीत्यादि * हि यस्मात्समित्रः गृह्वीरः कष्ट * तरो दुःखदायि
नोरिपुर्ज्ञेयः ॥ २ ॥ १८६ ॥

दण्डवृहे न तन्मागं यायात्तु शकटे न वा । वराहमकराभ्रांघासूत्रावागच्छे न वा ॥ १८७ ॥

दण्डवृहे नेत्यादि ॥ १८७ ॥ रिपुरे गन्तुं तस्य मार्गं * दण्डवृहे न सेनाभिर्दण्डा * कारवृहं कृत्वा तेन *
वृहे न विप्रिष्टो यायात् । १ । अथवा शकटे न वृहे न याया * दयवा वराहवृहे * नाथवामकरवृहे * नाथवाभ्रची
वृहे ना * यथा गच्छे वृहे न । २ । १८७ ।

यतश्च भयमाशङ्केत्ततो विस्तारयेत्तलम् । पदं न चैव वृहं न निविशेत्तदा स्वयम् ॥ १८८ ॥

यतश्चेत्यादि । अथवाऽसौ परो राजा * यतो भयमाशङ्केत्ततो वृहाहलं विस्तारयेत्स्वयं * मध्ये पदवृहं
नैव * तत्र सदानि विशेत् । १ । १८८ ।

सेनापतिवलाधौ सर्वं दिक्षु निवेशयेत् । यतश्च भयमाशङ्केत्प्राचीं तां कल्पयेद्दिशम् ॥ १८९ ॥

सेनापतीत्यादि ॥ १८९ ॥ सर्वं दिक्षु सेनापतिवलाधौ * निवेशयेत्ततश्च भयमाशङ्केत् * तां दिशं प्राचीं
कल्पयेदिति ज्ञेयं । १ । १८९ ।

गुह्यां च स्थापयेद्दासान्कृतसंज्ञान्समन्ततः । स्थाने युद्धे च कुशलानभीरुन विकारिणः ॥ १९० ॥

शल्यां चैतादि ॥ १८० ॥ आप्तान् स्वभावजनानां चानुत्पन्नान् भागशः सेनासङ्गान् सुवेक्षणलाभनभिरु-
ऽविकारिभ्यस्तत्रहं * कृतसंज्ञानुत्पन्नानामदेदनाम् ॥ १ ॥ परपक्षस्तस्मानभिन्नस्तु * सामवक्तुमयतां
धृतीभवति * तदर्थं कृतसंज्ञा * नैव समन्ततः स्थापयेत् ॥ २ ॥ १८० ॥

संहतानयोधयेदल्पानकामं विस्तारयेद्वहून् । सूच्यन्वज्जुगार्चयैतान् वृद्धेन वृद्धयोधयेत् ॥ १८१ ॥

संहतानितादि ॥ १८१ ॥ संहताने कोभूतानुत्पन्नान्योधयेत् * कामिच्छयाद्वहून् विस्तारयेत् * सूच्यन्व-
ज्जुगार्चयैतान् वृद्धेन वृद्धयोधयेत् ॥ १ ॥ १८१ ॥

सान्दनाश्वैः समेयधोतानृपेनौ द्विपैस्तथा । वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥ १८२ ॥

सान्दनाश्वैरितादि ॥ १८२ ॥ सान्दनाश्वैरथाश्वैः समेयधोतानृपेनौ द्विपैस्तथा * वृक्षगुल्मावृते चापैर-
सिचर्मायुधैः स्थले ॥ १ ॥ १८२ ॥

कुरुक्षेत्राद्यमत्सर्गाश्च पञ्चालान् गुरसेनजान् । दीर्घास्त्रधूयैव नरानग्रानीकैः प्रयोधयेत् ॥ १८३ ॥

कुरुक्षेत्रादितादि ॥ १८३ ॥ कुरुक्षेत्रजातान् गुरसेनजान् * दीर्घास्त्रधूयैव नरानग्रानीकैः प्रयोधयेत् *
स्ररान् दीर्घास्त्रधूयैव नरानग्रानीकैः प्रयोधयेत् ॥ १ ॥ १८३ ॥

प्रहर्षयेद्वलं वृद्धतां च समग्रपरीक्षयेत् । चेष्टाश्चैव विजानीयादरीन् योध्यतामपि ॥ १८४ ॥

प्रहर्षयेदित्यादि ॥ १८४ ॥ राजा प्रसंगवचनैः * बलं प्रहर्षयेत् * वृद्धतां च समग्रपरीक्षयेत् * चेष्टाश्चैव विजानीयादरीन् योध्यतां-
मपि ॥ १ ॥ १८४ ॥

उपरुध्वा रिमासीतराश्च साग्रीपपीडयेत् । दृषयेच्च असत्ततयवसान्नोदकेऽन्यथा ॥ १८५ ॥

उपरुध्वा रित्यादि ॥ १८५ ॥ उपरुध्वा रिमासीतराश्च साग्रीपपीडयेत् * दृषयेच्च असत्ततयवसान्नोदकेऽन्यथा *
असाच परसाराशो * यवसान्नोदकेऽन्यथा * सत्ततमेव दृषयेत् ॥ १ ॥ १८५ ॥

भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारान् परिखास्तथा । समवस्कन्दयेच्चैव नरात्रौ विज्ञासयेत् तथा ॥ १८६ ॥

भिन्द्यादित्यादि ॥ १८६ ॥ भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारान् परिखास्तथा * समवस्कन्दयेच्चैव नरात्रौ विज्ञासयेत् * तथा *
दिति * समवस्कन्दयेत् ॥ १ ॥ एनं परराजानं विज्ञासयेत् * नरात्रौ विज्ञासयेत् ॥ २ ॥ १८६ ॥

उपजपानुपजपेद्बुधे तैव च तत्कृतम् । युक्ते च देवे युधो तजयमेप्सुरपेतमीः ॥ १८७ ॥

उपजपानित्यादि ॥ १८७ ॥ उपजपानुपजपेद्बुधे तैव च तत्कृतम् * युक्ते च देवे युधो तजयमेप्सुरपेतमीः *
तत्कृतं ततोपजपेन कृतं यत्तत्तदुधो तत्कृतं च * देवे मागधे ये यमे * जयमेप्सुरपेतमीः सन्बुधेति ॥ २ ॥ १८७ ॥

साम्राजानेनभेदेनसमस्तैरथवापृथक् । विजेतुं प्रयते तारीन्त्युद्धेनकदाचन ॥ १८८ ॥

साम्राजादि ॥ १८८ ॥ राजाप्रवक्तारौन्साम्राजानेनभेदेनवेतवंपृथक्*गणवासमस्तैःसाम्राजानभेदे
विजेतुं प्रयतेत । १ । उद्धेनतान् प्रवक्तारौन्विजेतं*कदाचिकिन्प्रयतेत । २ । १८८ । कस्माद्विजातयाह
चनितान्तादि ॥ १८९ ॥

अनितगोविजयोयस्मद्दृशतेयद्ग्रामानयोः । पराजयसंग्रामेतस्माद्युद्धंविचर्जयेत् ॥ १८९ ॥

संग्रामेययाद्दृशमानयोर्हयो* रेकसाविजयोःनामपरा* जयो* दृशते तस्माद्विजयोःविजयःपरा
जयश्च । १ । तस्यान्पक्षेनशत्रुनासह*धीमान् युद्धं विचर्जयेत् ॥ २ ॥ १८९ ॥

तथाणामसुपायानांपूर्वोक्तानामसम्भवे । तथायुद्धे तसंयत्तोविजयेतरिपून्यथा ॥ २०० ॥

तथाणामित्यादि ॥ २०० ॥ पूर्वोक्तानांतथाणासुपायानां*साम्राजानभेदानामसम्भवे* यथाविपुसंपासं
विजयेत् ॥ २ ॥ तथासंयत्तःसमागच्छतुवानसन्*महोपतिष्ठं कृतं ॥ २ ॥ २०० ॥

जित्वा संपूजयेद्देवान्ब्राह्मणान्धार्मिकान् । मदद्रातपरिहारांस्वरापयेद्दभयानिच २०१

जित्वेत्यादि ॥ २०१ ॥ राजापरराष्ट्र*जित्वा*देवान्सम्पूजयेत्तथा*धार्मिकान्ब्राह्मणान्स्वभूमिगोहिर*णां
दत्तित्व*सम्पूजयेत् ॥ १ ॥ परिहारां*तद्राष्ट्र*वासिभोग्दद्रात्*सर्व*पजास्वभयानिस्वरापयेत् । २ । २०१

सर्वेषांविदित्वैषांसमासेनचिकीर्षितम् । स्थापयेत्तत्तदंशंकुयार्त्तसमयक्रियाम् २०२

सर्वेषांविदित्वेत्यादि ॥ २०२ ॥ एषांसर्वेषांतद्राष्ट्रवासिनां*समासेनचिकीर्षितं*विदित्वातत्रराष्ट्र*तसा
दत्तमा*राज्ञोवांशं*राजानंजत्वास्थापयेत् ॥ १ ॥ यंराजानंस्थापयेत्तेनसह*समयक्रियांचकुर्यात्* यच्चोक्त
राजधर्मेवर्त्ततेतै*वमादिस्वपां हितं ॥ २ ॥ २०२ ॥

प्रमाणानिचकुर्वीततेषांधर्मान्यथोदितान् । रत्नैश्चपूजयेद्देनंप्रधानपुरुषैःसह ॥ २०३ ॥

प्रमाणानीत्यादि ॥ २०३ ॥ तेषांतद्देववासिनां*येषांयेधर्मास्तान्यथोदितान्धर्मान्*प्रमाणानिव
ज्जितं*नतदातिक्रमं कुर्यात् ॥ १ ॥ एनश्चतद्राष्ट्र*मिषित्तं तद्देवां*तद्राष्ट्र*स्यैःप्रधानपुरुषैःसह* रत्नैः
दत्तेपूजयेन्मन्त्रिणीयात् ॥ २ ॥ २०३ ॥ कस्माद्विजातयाह । आदानमित्यादि ॥ २०४ ॥

आदानमप्रियकरदानचप्रियकारकम् । अभीप्सितानामर्थानां काले मुक्तं प्रशस्यते ॥ २०४ ॥

आदानमप्रियकरंयथावय*द्वययदपरजनैः*वृत्तेतत्तस्योप्रिय* करंसमादयद्विधीयते* तत्तस्यप्रियकरं
समात् ॥ १ ॥ तस्मादभीप्सितार्थानांयथाकाले*मुक्तंदानंप्रशस्यते ॥ २ ॥ २०४ ॥

सर्वकर्मोद्दमायत्तंविधानेर्द्विमानुषे । तयोर्द्वैवमचित्तान्तुमानुषे विद्यते क्रिया ॥ २०५ ॥

सर्वमित्यादि ॥ २०॥ ॥ इदं सर्वं कर्मदेवमायुषेऽहं विधाने आयत्तं तयोर्मध्ये देवमस्मिन्निति मनसा च
त्तयि वंगकां मायुषे वित्ताभियाऽस्ति ॥ १ ॥ २०१ ॥ अथ विजयफलमाह ॥ सहेतादि ॥ २०६ ॥

सहवापित्रजेदुपक्र्तः सन्धिं कृत्वा प्रयत्नतः । मित्रं हिरणां भूमिं वा सम्यग्वा स्त्रिविधं फलम् ॥ २०६ ॥

अथवापिसएवराजापयत्नात् * सन्धिं कृत्वा युक्ता एव सन्त्रजेत् * तर्हि तस्य किं फलमिति आह ॥ १ ॥ त्रिविधं
संग्रामे फलं * मित्रं हिरणां भूमिं प्राप्तिश्चेति तत् * त्रिविधं फलं सन्धौ * सम्पन्नान् व्रजेत् ॥ २ ॥ सन्धिं विधाने गदा
सौ * मीनां मातृणां सन्धौ * तदा तन्मित्रं सम्यग्वा * यदि हिरणां दिदृक्षा * सन्धौ तदा तत्संपन्नान् व्रजेत् ॥ ३ ॥
यदि क्रियद्गराजं * इत्वासन्धौ तदा तां भूमिं सम्यग्वा राजा व्रजेत् ॥ ४ ॥ ०६ ॥

पार्थिवग्राहसम्प्रेक्ष्य तथा कुन्दश्च मण्डले । मित्राद्याप्य मित्राद्यायाच फलमवाप्नुयात् ॥ २०७ ॥

पार्थिवग्राहश्चेत्यादि ॥ २०७ ॥ अथ विजयौघयायालांगच्छन् * पार्थिवग्राहं संप्रेक्ष्य सामनां गददृष्टुं
मित्रादिमित्राद्या * पाकन्दश्च नदीदं सम्प्रेक्ष्य भूमे जा ॥ १ ॥ राजा युधमेव ग्राह्यफलं * धृष्टं वा वापुषा तः ॥ २०७
हिरणां भूमिं सम्यग्वा पाशिवो न तथेधते । यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कुशमप्रापयति क्षमम् ॥ २०८ ॥

हिरणां भूमिं सम्यग्वा पाशिवो न तथेधते । यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कुशमप्रापयति क्षमम् ॥ २०८ ॥
हिरणां भूमिं सम्यग्वा पाशिवो न तथेधते । यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कुशमप्रापयति क्षमम् ॥ २०८ ॥

धम्मज्जच्च कृतज्ञं तुष्टप्रकृतिमेव च । अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमित्रं प्रशस्तम् ॥ २०९ ॥

यस्मात्तस्मिन् दिलुचं द्रुमपि * मित्रं सर्वं यापयस्तं ॥ १ ॥ २०९ ॥

प्राज्ञकुलीनं शूरश्च दक्षदातारमेव च । कृतज्ञं तुष्टप्रकृतिमेव च कष्टमाहुरगिर्विधाः ॥ २१० ॥

प्राज्ञमितादि ॥ २१० ॥ प्राज्ञत्वादिगुणैः कृतमगिर्विधाः * सर्वे ये वक्तव्याः ॥ १ ॥ २१० ॥

आयेयतापुरुषज्ञानं शौर्यं करुणं वेदिता । स्थूलजलक्षयसततमुदासीनगुणोदयः ॥ २११ ॥

आयेयतेत्यादि ॥ २११ ॥ आयेयतादि * स्तदासीनं * गुणोदयः * बुधैः सुतः ॥ १ ॥ २११ ॥

क्षेमं शस्यमदा नित्यं पशुवृद्धिकरीमपि । परित्यजेन्नुपो भूमिमात्मार्यमविचारयन् ॥ २१२ ॥

क्षेमं शस्यमदा नित्यं पशुवृद्धिकरीमपि । परित्यजेन्नुपो भूमिमात्मार्यमविचारयन् ॥ २१२ ॥
क्षेमं शस्यमदा नित्यं पशुवृद्धिकरीमपि । परित्यजेन्नुपो भूमिमात्मार्यमविचारयन् ॥ २१२ ॥

आपदायं धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेत्कुलैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ २१३ ॥

आपदायं धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेत्कुलैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ २१३ ॥
आपदायं धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेत्कुलैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ २१३ ॥

महसर्वाः समुत्पन्नाः प्रतीक्ष्यापदोभयम् । संयुक्तांश्च वियुक्तांश्च सर्वापायान्सृजेद्बुधः ॥ २१४ ॥

महेतादि । २१४ । बुधः सर्वापापदोभयम् । अथ सत्पन्नाः प्रसमोच्यतव * सर्वापायान्सृज्यताम् ।
वियुक्तान् सृजेत्तथा । १ । २१४ ।

उपेतारमुपेयञ्च सर्वापायाश्च कुत्सन् । एतव्यं समाश्रित्य प्रयतेतार्थसिद्धये ॥ २१५ ॥

उपेतारमित्यादि । २१५ । बुधः सत्पन्नापत्तुञ्जात्सृजेत् * एतत्तत्तत्समाश्रित्य * अर्थसिद्धये प्रयतेत । १ ।
तत्तत्प्रमाणापेतारमिति । यस्मात्समीपं गतम् * युक्तं च सिद्धये विद्वान् । २ । स उपेतायाः सादुपायकर्त्ता *
अतः तत्पापेन साधनं * तदुपेयं सर्वपायाः * यत्कर्मैव याकर्त्तव्यम् * स उपेय इति तत्तत् । ३ । २१५ । उपमंहरति ।
एवमित्यादि । २१६ ।

अथ सर्वमिदं राजा सहस्रमन्त्रमन्त्रिभिः । वराय मया ह्युत्तमधराहं भोक्तुमुत्तमपुरविशेत ॥ २१६ ॥

राजामन्त्रमिदं सहस्रमन्त्रम् । अथ प्रकारेण स मन्त्रः * वराय मया ह्युत्तमधराहं भोक्तुमुत्तमपुरविशेत *
भोक्तुमुत्तमपुरविशेत । १ । २१६ ।

तयात्मभूतैः कालज्ञैरुह्यार्यैः परिचारकैः । सुपरीक्षितमन्त्रादमद्रान्मन्त्रैर्विषापहैः ॥ २१७ ॥

तव तादि । २१७ । अन्तःपुरं परिचारकैरात्मभूतैर्विषयैः कालज्ञैः * यदायद्दामादन्तःपुरं काल-
ज्ञैः कालज्ञैर्मन्त्रैः मन्त्रैः । १ । परीक्षितं मन्त्रमाजारादिसिद्धं विषापहं मेतम् * अथ मन्त्रमन्त्र-
मन्त्रैर्विषापहं नाशयति । २ । २१७ ।

विषघ्ने रगदौघासत्रसर्वद्रव्याणि योजयेत् । विषघ्नानि चरत्नानि नियतोधारय्य तसदा ॥ २१८ ॥

विषघ्नी रित्यादि । २१८ । अथ रजः सर्वद्रव्याणि विषघ्नी * रगदौघादमन्त्रं * भेषजैरपि योजयेत् । १ ।
विषघ्नानि चरत्नानि च * राजा सदैव धारयेत् * अथिदं विषघ्नानि चरत्नानि नियतोधारय्य तसदा । २ । २१८ ।

परीक्षितास्त्रियश्चैव व्रजजोदकधूपनैः । वेशाभरणं शुद्धाः स्पृगे युः सममाहिताः ॥ २१९ ॥

परीक्षिता इत्यादि । २१९ । एतच्च राजानं परीक्षिता आत्मभूताः स्त्रियश्च विषघ्नी * व्रजजोदकधूपनैः * वेशा-
भरणेषु संयुक्ताः * सममाहिताः स्पृगे युः । १ । २१९ ।

एवंप्रयत्नं कुर्वीत यानशयनाशने । स्नाने प्रसाधने चैव सर्वलङ्कारकैश्च ॥ २२० ॥

एवमित्यादि । २२० । एवमनेन विषघ्नैः * योऽप्यथोपायान् * योऽप्यथोपायान् * प्रसाधनमन्त्रैश्च * रादिषु
विषापहैः * गार्थं प्रयत्नं कुर्वीत । १ । २२० ।

भुक्तवान्विहरे चैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सह । विहृतप्रतुयथाकालं पुनः कार्याणि चिन्तयेत् ॥ २२१ ॥

भुक्तवानित्यादि । २२१ । तत्र च भुक्तवान् राजा * स्त्रीभिः सहान्तःपुरे * विहरे दिहृतप्रतुयथाकालं * कार्याणि चिन्तयेत् । १ । २२१ ।

अलङ्कृतसम्पश्यादायुधीयं पुनर्जनम् । बाहूनानि च सवर्षाणि शस्त्राणाभरणानि च ॥ २२२ ॥

अलङ्कृततयादि । २२२ । अलङ्कृतसमराजापराङ्मुखायुधीयं सैन्यजनं * सम्पश्यात्कालं करोति * कथंचन वर्तते को वा । १ । तस्यामर्षाणि बाहूनानि शस्त्राभरणानि च * समराजासम्पश्यात् । २ । २२२ ।

सन्ध्याञ्चोपासशृणुयादन्तर्वेश्मनि शस्त्रभृत् । रहसप्राखप्रायिनाश्चैव प्रणिधीनाश्चैष्टितम् ॥ २२३ ॥

सन्ध्याञ्चेत्यादि । २२३ । सायं सन्ध्याञ्चोपासशस्त्रभृद्राजा * अन्तर्वेश्मनि शस्त्रमधि * समासीनः सन्नुहसा * शृणुयात् * वाक्चेष्टितं वाक्यं शृणुयात् । १ । आख्यायिका नाख्यायिकावक्तृणां च * प्रणिधीनां वाक्चेष्टितं * वाक्यमपि च शृणुयात् । २ । २२३ ।

गत्वा कचान्तरन्तु न प्रत्समनुज्ञापयन् जनम् । प्रविशेद्भोजनार्थं स्त्रीवृतोऽन्तःपुरं पुनः ॥ २२४ ॥

गत्वेत्यादि । २२४ । तच्छ्रुत्वा रक्षापात्रियामा * तत्सर्वं जनमदृष्ट्वा * प्रानात्कचान्तरं * त्वं * भोजनार्थं च स्त्रीवृतः * सन् पुनरन्तःपुरं प्रविशेदिति । १ । २२४ ।

तच्च भुक्त्वा पुनः किञ्चित् पूर्यघोषैः प्रहर्षितः । संविशेत्तु यथाकालमुत्तिष्ठेच्च गतक्लमः ॥ २२५ ॥

तत्रेत्यादि । २२५ । तत्रान्तःपुरे प्रवृत्तः * परीक्षितमन्त्राद्यं च * भुक्त्वा किञ्चित् पूर्यघोषैः * प्रहर्षितोऽपि * भुक्त्वा पुनः * नृपरादनर्तकीनृत्यादयः । १ । किञ्चित् प्रहर्षितः * उद्विग्नकन्दर्पः * सन् संविशेत्स्वप्राप्तो * गतक्लमस्तोक्तं निशेधयथाकालं रात्रिषु च * प्रहरेत्तु न कतिष्ठेत् । २ । २२५ ।

एतद्विधानमातिष्ठेद्दरोगः पृथिवीपतिः । अस्वस्थः सर्वमेतत् भूतप्रेषु विनियोजयेत् ॥ २२६ ॥

एतदित्यादि । २२६ । अरोगः पृथिवीपतिः * अस्वस्थो राजा खलु व * एतद्विधानमातिष्ठेद्दस्वस्थः प्रावरं * राजा सर्वमेतद्राजकार्याभ्युपेतो भवेत् । १ । यथाह सचिदादिषु * तत्तत्कार्यसमर्थेषु * विवेचाविनिर्णीजयेत् । २ । २२६ ।

॥ * ॥ इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां राजधम्मोनाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ * ॥

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां वैदगङ्गाधर राय कृतायां

प्रभादभञ्जन्यां वाखायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ * ॥

अथप्रथमाध्यायेषदुष्टिः * राक्षसधर्ममखिलं * कार्योपाणाश्च विनिर्णययति * ॥ १ ॥ तत्रराजः * चक्षुः ॥ १ ॥

ये प्रोराजः कार्योपाणाश्च * विनिर्णययवाचते * वावहारानित्यादि * ॥ २ ॥ १ ॥ .

वप्रवहारान्दिदृक्षुः क्षत्राह्वयैः सहपाणिं वः । मन्त्रज्ञैर्मन्त्रिभिर्वैषिणीतः प्रविशेत् रुभाम् ॥ १ ॥

कात्यायनेनवावहारपदं वृत्त * पादितं यथावदुक्तम् ॥ १ ॥ विना नार्थः स्वः सन्देहं हरणं हारउच्यते ।
नानासन्देहहरणादवहारइति स्मृतः ॥ २ ॥ इति ॥ तान्वावहारान्दिदृक्षुः * पार्थिवः क्षत्रियो राजा * वक्ष्य
माणस्तर्क्यस्व * ब्राह्मणैः सह मन्त्रज्ञैः * मन्त्रिभिः सह विनीतः * मन्त्रादौ मभागं विधेत् ॥ २ ॥ १ ॥

तत्रासीनः स्थितो वापि पाणिमुद्गमदक्षिणम् । विनीतवेशाभरणः पश्येत् कार्यार्थिणिकार्य
शाम् ॥ २ ॥

प्रतरङ्गं दृष्ट्वा शस्त्रदृष्ट्वा चेतुभिः । अष्टादशसमार्गेषु निवहानि पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥

तत्र तत्रादिश्लोकाभांश्चामासन्वयः ॥ २ ॥ तत्रप्रभाषामासीनो * दण्डवत्स्थितो वाराजा * दक्षिणं पाणिमुद्गम *
विनीतवेशाभरणः * सन्त्रुत्तरश्लोके वक्ष्यामानीषु ॥ १ ॥ ऋणादानादिपृष्टादशपृथक् * प्रयत्नमार्गं पुनिब्रूया
नां वक्राणि गणां कार्याणि * देशदृष्टेः शस्त्रदृष्टेः * हेतुभिः प्रतर्जयमाते ॥ २ ॥ २ ॥ १ ॥ अपुनस्तेऽष्टाद
शसमार्गा इत्यतः * स्तानाज ते पामादौमि * तत्रादिभिश्च विनिर्णयः ॥ १ ॥ १ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ० ॥

तं पामादत्रमृणादानं निर्वृत्तं पोऽस्वामि विक्रयः । सम्भूय च समुत्थानं दत्तसत्रानपक्रम्य च ॥ ४ ॥

वेतनस्यैव चादानं संविदक्षयातिक्रमः । क्रयविक्रयानुशयो विवादः स्वामिपात्रयोः ॥ ५ ॥

सीमाविवादधर्मश्च पारुष्ये दण्डवाचिके । स्तेयञ्च साहसं चैव स्त्रीसंग्रहणमेव च ॥ ६ ॥

स्त्रीपुं धर्मो विभागश्च दूतमाह्वय एव च । पदान्त्रादशैतानि वप्रवहारास्थिता विद्व ॥ ७ ॥

तं पामादत्रानां मार्गाणामादा * ऋणादानं तदुच्यते * महर्षिणा नारदेन ॥ १ ॥ ऋणं दं यमदं यच्चयं
नयत्रयथाचयत् । दानग्रन्थधर्माश्च तदुणादानउच्यते ॥ २ ॥ निर्वृत्तः पः स्वधनसामानास्मिन्नजन * संस्थापनम
स्वामिना * कर्ता विक्रयोऽस्वामिनि क्रयउक्तः ॥ २ ॥ सम्भूय च समुत्थानन्तु * मिलित्वा वाणिजादौ * दत्तसत्रानप
क्रम्येति * दत्तसत्रधनसात्वदानं * वेतनस्यैव चादानम् ॥ ४ ॥ संविदः कृतवावस्थमा * वातिक्रमोऽनप्राकरणात् *
क्रयविक्रयसावृत्तिः * क्रयविक्रयानुशयोऽसमात् ॥ ५ ॥ पगूनां स्वामिपात्रयोः * विवादः सीमाविवादो * दण्डपारुष्य

वाकपास्त्येयः ॥ ६ ॥ साहसं प्रसङ्गधनदारादि*हरणं स्त्रीसंप्रहणं*परपुरुषसम्पत्तिं*दायसाविभागे
दत्तं*मत्तकीपाकरणं ॥ ७ ॥ आक्षयः पण्यार्थकं*हस्ताश्वमेधादिप्राणि*योधनमिताष्टादयः*वायद्याः स्थितीप
दानि भवन्ति ॥ ८ ॥ ३ ॥

एषु स्थानेषु भूयिष्ठं विवादचरतान्वृणाम् । धर्मशाश्वतमाश्रित्य कुयर्थात् कार्यं विनिर्णयम् ॥ ८ ॥

एषितादि ॥ ८ ॥ एषुष्टादशस्थानेषु भूयिष्ठं*विवादचरतान्वृणाम्*शाश्वतं धर्ममाश्रित्य*कार्यं विनि
र्णयं कुर्यात् ॥ ९ ॥ ८ ॥

यदा स्वयं न कुयर्थात् नृपतिः कार्यं दर्शनम् । तदानियुज्याद्विद्वांसं ब्राह्मणं कार्यदर्शने ॥ ९ ॥

यदेतादि ॥ ९ ॥ नृपतिर्षदा स्वयं कार्यं दर्शनं*न कुयर्थात् नृपतिः कार्यं*दर्शने विद्वांसं वेदं*विदं ब्राह्म
णं नियुज्यात् ॥ १० ॥ ९ ॥

सोऽस्य प्रायश्चित्तसम्पत्तौ सभारैरेव विभित्तः । सभासं वप्रविश्याग्रामासीनः स्थित एव वा १० ॥

सोऽस्येतादि ॥ १० ॥ नृपतिना कार्या दर्शनं निश्चितः*सर्वेदविद्ब्राह्मणस्तु*विभिः सभाः सङ्घै वाप्यां*सभां
प्रविश्यासीनो वा*दण्डवत् स्थित एव वा ॥ ११ ॥ अस्य नृपतेर्विवहारे कार्याणि*सम्पत्तौ समगालोचयेत् ॥ १० ॥
कोपुनः सभासं चान्ते इत्यतः*उच्यते ।

यस्मिन् देशे निषीदन्ति विप्रा वेदविदस्तयः । राजा चाधिकृतो विद्वान्ब्राह्मणस्तं सभां विदुः ११ ॥

यस्येतादि ॥ ११ ॥ वेदविदस्तयो विप्रा यस्मिन् देशे*निषीदन्ति सन्निहिता*भवन्ति विद्वान्
ब्राह्मणः*राजा कार्ये प्रधिगतः ॥ १२ ॥ वेदविद्विप्रत्रयराजाधिगतः*विद्वद्ब्राह्मणविशिष्टो*योऽसौ देशस्तं स
भां पण्डिता विदुः*स्तत्रैवास्ते सभाः वा ॥ १२ ॥ ११ ॥

धर्मे विद्वत्सूधर्मेण सभां यत्रोपतिष्ठते । शत्रुश्चास्य न कृन्तन्ति विहास्तव सभासदः ॥ १२ ॥

धर्मो विद्वद्वेतादि ॥ १२ ॥ अधर्मेण विद्वत्सूधर्मो यत्र*खलुणादानादिषु सभासदप*तिष्ठते उपस्थितो भवति ॥ १३ ॥ अस्य
धर्मोऽपेक्षकं शत्रुः*कण्टकभृतमधर्मः*तज्जधर्मेण विहास्तु*सभासदो न कृन्तन्ति ॥ १३ ॥ इत्येतादृशपदयोरेव*त्वधर्मो
न न विहास्ते*सभासदो भवन्ति ते*चाधर्मं शत्रुः कृन्तन्ति ॥ १४ ॥ प्रमादोऽथवा च छेभाः प्रकाशस्तथा सङ्घर्षत इति*विद्वत्संहति

रेवात्सभाशब्देनाभिमत इति ॥ ४ ॥ तदसाधुयन्निर्देयइत्यनेन*तदिच्छिदे शेष*समाख्ययत्नात्समादसाधु
५ ॥ तस्मादधर्मेविद्वाःसभासदो*नसभाउच्यन्तेवेद*विदोविप्राएवसभा*उक्तानह्यधर्मेणविद्वास्तेषः ॥ १९ ॥
सभाधानप्रवेष्टव्यं वक्तव्यंवासमञ्जसम् । अत्रुपनयित्रुपनयापि नरोभयतिकिल्बिषी ॥ १३ ॥

सभामित्यादि ॥ १३ ॥ यथाधर्मविद्वाःसभासदःसन्ति*तांसभाधार्मिकैर्णप्रवेष्टव्यं*भावेतव्यःप्रतयोऽयं ॥ ११
यदिकथञ्चिदाधर्मिकैः * सासभाप्रविष्टाचसो * तदातैःसमञ्जसमेववक्तव्यं * नत्वहत्तावन्मितव्यं ॥ २ ॥
कस्मात्सभाप्रविष्टाधार्मिकी*नरोननुवन्विरुद्धं * उच्यतेनयत्रुपनयापि नरोभयतिकिल्बिषीभवेत् ॥ ११ ॥ १२ ॥ कस्मादेवंसमादि
तात्पार्थक्यं । यत्रेतादि ॥ १४ ॥

यत्रधर्मोद्ग्रथर्मेण सत्यंयचान्वतेनच । हनयतेमेक्षमाणानां हताक्षसभासदः ॥ १४ ॥

सभागताहिसभासदोभवन्ति*तेषामेक्षमाणानानुसमन्नेष्टाधर्मेण * धर्मोहनयते सत्यम*पानृतेनहिह
नृते ॥ १ ॥ तेसभासदोहताःभवन्ति*तस्मात्समन्नेष्टावाचं ॥ १५ ॥ कथादित्येताहधर्मोएवेतयादि ॥ १५ ॥

धम्म एवहतोहन्तिधर्मोरेक्षतिरक्षितः । तस्माद्धर्मो न हन्तव्योमानोधर्मोहतोवधीय ॥ १५ ॥

येषामसन्नेधर्मोहतःसोद्धर्मे*स्तान्हन्तिर्ःसरक्षितः*स्तान्क्षतितयाधर्मो न हन्तव्यो*धर्मोहतोनीऽस्मान्
मात्रधोत ॥ १ ॥ १५ ॥ अपरथाहवृद्धोहोतादि ॥ १६ ॥

वृषोहिभगवान् धम्मंक्षसयःकुरुते ह्यलम् । वृषक्षंतंविदुर्देवास्साधुधम्मंनक्षोपयेत् ॥ १६ ॥

भगवान्भूय परमात्माशिवोहि*धर्मस्तस्योऽलंवाच्यं*कुरुतेतदेवाभूय* सज्जमितिवृषक्षं*शूद्रंदिधर्मो
क्षोपात् ॥ १ ॥ तस्याहृषलक्षणाभिर्दोषभया* हाधर्मिकोधर्मंनक्षोपयेत् ॥ २ ॥ १६ ॥ वृषलक्षणासौकाक्षानिर्भवती
*तयातथाहैकइत्यादि ॥ १ ॥ १७ ॥

एकएवसहधर्मी निधनेऽप्यनुयातियः । शरीरेणसमंनशंसर्वमनशद्विगच्छति ॥ १७ ॥

एकएवधर्मोक्तोकानां*सहधर्मातिनिधने पाठयति*हियस्मात्सर्वमनाद्व्यतसाध * शरीरेणसहनाशं
गच्छति ॥ १ ॥ १७ ॥ नह्यमुविचारकःसरा*इविचारेतसिवाधर्मोभवेत् * किंसभासदांसोदित * तयाह
पाठयतादि ॥ १ ॥ १८ ॥

पादोऽधम्मंसाकर्त्तारं पादःसाच्चिणमृच्छति पादःसभासदःसर्वान्पादोराजानमृच्छति ॥ १८ ॥

वावहारसाविचारे *यस्तु धर्मो भवति त* स धर्मो सापादयवर्था *यः* कर्तारं विचारकं जनयच्छति । १ । पाद-
संज्ञिणमनृतवादिनं याति *पादः सन्वीनसभासदो विव्रुवत* *शत्रुवत* *गच्छति* *पादो राजानं गच्छति* *तथा तम्
असंवाचम् । २ । १८ । न च समसं वचने पियदि *विचारकोऽन्याथाऽयं* *तदा सभासदां समसं वाक्यं* *प्राधर्म्यं च
प्रातिभवेत् । १ । किं स्यात् समसं वचने न ते प्रा*मिता तया च । राजं तया हि । २ । १८ ।

राजा भवतर्पणे नास्मि चरन्ते च सभासदः । एनो गच्छति कर्तारं निन्दाहो यत्न निन्दते ॥ १९ ॥

यत्र विचारः कुर्यात् राजा विचारि *सा चि सभासत्पदमधि* *निन्दाहो हि विचारक* *एव निन्दते धर्मयैः । १ । तं वि-
चारकं कर्तारं *मो नो गच्छति राजा त्वने नाः स्यात्* *सभासदः सा चिण* *पापात्तस्मन्नुत्ते । १ । १८ ।

जातिमात्रोपजीवी वाकामं सत्राद्वा ह्यणव्रुवः । धर्मं प्रवक्तानृपते न तु शूद्रः कदाचन ॥ २० ॥

नृधर्मो वि*तु धर्मो णेति *तत्र न नाथापयोगी* । १ । सर्ववर्णा धर्मो णा विद्या एव *धार्मिकादिद्वांसः
सभा*सदो धर्मप्रवक्तारः *उच्यते ततः* शूद्रापि *किं धर्मप्रवक्ता सभासत्मात् । २ । तत्रोच्यते *जातिमात्रो*पज-
बोवे *तयादिस्त्रोक् । १ । २० । जातिमात्रोपजीवी *यः* समसं ब्राह्मण उक्तः *सोपिकामं नृपते रिक्तया धर्मप्रवक्ता
स्यात् । १ । अथवा ब्राह्मणव्रुवा *योग्योर्भाषानादिसंस्कारवृत्तौ* *नाथापयति नाधीते* *सोपि नृपतेः काममिच्छतो* धर्म-
प्रवक्ता स्यान्नतः *शूद्रः कदाच धर्मप्रवक्ता स्यादिति । १ । शूद्रप्रतिषेधे निबद्धान् सत्रिद्यो*वैश्याप्रतिषेधः स्यात् । १ । २० ।
यस्य शूद्रः कुरुते राज्ञो धर्मं विचारणम् । तस्य शीदति तद्राष्ट्रं पङ्के गौरिव पश्यतः ॥ २१ ॥

यस्येत्यादि । २१ । यस्य राज्ञो धर्मविचारणं शूद्रः *कुरुते तस्य पश्चात् तद्राष्ट्रं* *पश्यतः स्वामिनो गोः* *पङ्क-
इव सीदतीति । १ । २१ ।

यद्राष्ट्रं शूद्रभूयिष्ठं नास्तिकाकृन्तमदिजम् । विनश्यताशुतत्कृत्स्नं दुर्भिक्षव्याधिपीडितम् २२

यद्राष्ट्रं मित्यादि । २२ । राज्ञो यद्राष्ट्रं शूद्रभूयिष्ठं नास्ति *कामान्तं दिजहीनश्च* *तत्कृत्स्नं राष्ट्रं* *दुर्भिक्ष-
व्याधिपीडितं सदेवापविनश्याति । १ । २२ ।

धर्मासनमधिष्ठाय संवीताङ्गः समाहितः । प्रणमालोकपालं भयः कार्यदर्शनमारभेत् ॥ २३ ॥

धर्मासनेत्यादि । २३ । राजा धर्माधिपतौ वा *धर्मासनमधिष्ठाय* *संवीताङ्गो वस्त्रावृतः* *शरीरः सन्लोक-
पालं भयः* *प्रणमं कार्यदर्शनमारभेत् । १ । २३ ।

अर्थानर्थान् भौवुद्ध्वा धर्माधर्मौ चक्रे बलौ । वर्णक्रमेण सत्त्वाग्निपशोः कायत्राण्येकार्थिणाम् २४

अर्थानर्थान् वित्यादि । २४ । राजा धर्माधिपतौ वा कायत्राण्यवर्णान् क्रमं गणाङ्गानां *दिक्क्रमेण कार्यणां*
गिरावर्णानर्थान् तस्मै च धर्माधर्मौ *तुष्ट्वा सत्त्वाग्निपशोः । १ । २४ ।

बाह्यैर्विभावये स्निग्धैर्भाषमन्तर्गतं नृणाम् । स्वरवर्णैर्जिताकारैश्च, पाचेष्टितेन च ॥ २५ ॥

बाह्यैरिति आदि । २५ । नृणां कायं सादृष्टाविचारको नृणां साक्षिणां कायं, तेषां चान्तर्गतं * भावं बाह्यै
स्निग्धैः स्वर*वर्णैर्जिताकारैरेवं । १ । चतुष्पाचेष्टितेन च स्वसंयुक्ता*उमानेन विभावयेत् । २ । २५ ।

आकारैरिज्जितैर्गतपाचेष्टयाभाषितेन च । नेतृवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २६ ॥

आकारैरिति आदि । २६ । नृणामन्तर्गतं मनः*आकारादिभिरुच्यते*तु ह्यिमतादि*ह्यते । १ । २६ ।

बालदायादिकं रिक्त्यं तावद्वाजानुपालयेत् । यावत्ससप्राप्तसमावृत्तौ यावच्चातीतशेषवः ॥ २७ ॥

बालं तथादि । २७ । बालसंपितरिच्यते*स्तथावाञ्छमातरिच्यत्*पितृमरिच्यति रिक्त्यमनी प्राप्ते*ये प्राप्तेतानां
अनाधि*कारीनायं बालो भवेत् । १ । तद्विक्त्यं बालदायादिकं राजात* तावत्कालमनुपालयेत् । १ । सभा
नायावत्कालं य*मन्त्रार्थं चिन्तयेत्*समावृत्तः सप्तात्समावृत्तौ पितृ * द्विजबालः प्रदूतबालश्च यानच्चातीतशेषवः*
तावदावृत्तौ तवयः सप्ता*चावन्तद्विक्त्यं राजा उपालयेत् । १ । यदि कश्चिन्मन्त्राधीन * बालोऽर्वाक्प्राङ्मनसं*
तवमोर्वदमेकमधीतोव * समावृत्तः सप्तात्तदर्थः । ५ । गृह्णन् बालकधनरक्षायं क्रीदमतीतशेषव इति पुनस्तु
। ६ । २७ । अपरञ्च

वशाः पुत्रासु चैव सप्ताद्रक्षणं निष्कुलासु च । पतिव्रतासु च स्त्रीषु विधवाः स्वातुरासु च ॥ २८ ॥

वर्गं तथादि ॥ २८ ॥ वशावत्यास्त्रीयस्यापत्यं भवति* अपुत्रासु च पुत्राः । १ । निष्कुलसपिण्डहीनाः
पतिव्रतायाः स्त्रियो*विधवायास्तदरायास्तथावद्देवराक्षारक्षणं सप्तात् । २ । २८ ।

जीवन्तीनां तासां ये तद्वरेयुः स्वान्धवाः । ताञ्छिष्याच्चौरदण्डेन धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥ २९ ॥

जीवन्तीनामित्यादि । २९ । जीवन्तीनां तासां वशादीनां स्त्रियो*तद्विक्त्यं ये स्वान्धवा* उत्तराधिकारि
गोर्वे*हरे बुद्धिर्धार्मिको राजा* ताञ्छौरदण्डेन विप्रात् । १ । यस्तथावद्विक्त्यं हरे*सावकतचौरसंयो*दण्डेन
दण्डेन विप्रात् । २ । २९ ।

प्रणटस्वामिकं रिक्त्यं राजा व्रद्धं निधापयेत् । अर्वाक् व्रद्धाहरेत् स्वामी परेण नृपतिहं
रेत् ॥ ३० ॥

प्रणष्टेतादि ॥ १० ॥ यसाविक्रयसास्वामीनष्टद्रिक्रयं * राजावाद्निधापयेत् * स्वापयेद्देशे क्वाब्दः
त * द्रिक्रयस्वामीयः सतदनं हरेत् ॥ १ ॥ वाब्दादूराजतदनं हरे * तदायदितस्वामीत्वा * गच्छेत्
सतत्प्राप्नुयात् ॥ १० ॥

ममेदमितियोत्रूयात्सोऽनुयोज्योयथाविधि । संवादरूपसङ्ख्यादीन्स्वामीतद् व्रमर्हति ॥ ११ ॥

ममेदमित्यादि ॥ ११ ॥ अर्वाक्ये वाद्वाद्यः कश्चिदागता * ममेदं रिक्थमितित्रूयात् * सद्यथाविधावर्थाया
* स्तसारिक्थसारूपादीन्जिज्ञासाः ॥ १ ॥ तान्संवादाकथयित्वा तस्वामीसमस्तद्रव्यं नेवमर्हति ॥ ११ ॥

अवेद्यानोनष्टस्य देशकालश्चतत्त्वतः । वर्णंरूपं प्रमाणश्चतत्त्वममर्हति ॥ १२ ॥

अवेद्यानइत्यादि ॥ १२ ॥ नष्टसास्वामिनादेशादींस्तत्त्वतो * आपयन्वर्णादींश्चापयन्वर्णं * तद्वत्
समं दण्डमर्हतीति ॥ १ ॥ १२ ॥ नवराजाद्रिक्रयं * तदायद्वरचेत्तदर्थं भोवायकिं * लाभार्थमित्यत
आह * आददेते तानेनोभयार्थं मेवेति ॥ १ ॥ १२ ॥

आददीताथषड्भागं प्रणष्टाधिगतान्नृपः । दशमं द्वादशं वापिसतांधर्ममनुस्मरन् ॥ १३ ॥

अथप्रनष्टाधिगतात् * प्रणष्टस्वामिकं रिक्थं * राक्षारक्षितमर्जाकत्राब्दानद्रिक्रयं * स्वामिनेवागताद
य * कालादिसर्वं मां ददा ॥ १ ॥ गृहमण्यत्तद्रिक्रयात्षड्भागदिकं * सतांधर्ममनुस्मरन्नाददीत * तद
वशिष्टं तत्स्वामिने प्रदद्यात् ॥ १ ॥ भागविकल्पः गृहवैश्याच्छ्रिया * भिषायेण गूढसत * द्रिक्रयात्षड्भागं
वैश्यास्य * दशमं भागं क्षत्रियस्य * द्वादशमादद्याद्रक्षस्वनादद्यात् ॥ १ ॥ १३ ॥

प्रणष्टाधिगतं द्रव्यं तिष्ठेद्युक्तैरधिष्ठितम् । यांस्तपचौरान्गृह्णीयात्तान् राजभेनघातयेत् ॥ १४ ॥

प्रणष्टाधिगतमित्यादि ॥ १४ ॥ प्रणष्टाधिगतं द्रव्यं राजासुक्ते * निष्ठुक्तैर्जनैरधिष्ठितं सत्तिष्ठेत् * तत्तद्वा
चौरान्घातयेत् * पुरुषोऽगृह्णीयादय ॥ १ ॥ राजातां चौरानिभेन हस्तिनैव * रुम्पीत्याघातयेन्नारयेत् ॥ १ ॥ १४ ॥

ममायमितियोत्रूयान्निधिसतत्रे नमानवः । तस्य आददीतषड्भागं राजा द्वादशमेव वा ॥ १५ ॥

ममायमित्यादि ॥ १५ ॥ निधिर्भूमादान्तर्निहितं धनं * स्वामिरहितं केनचि * द्रव्यदिमापते निधिं *
ममायमितिसतत्रेन * वाक्येन ममायनेनच ॥ १ ॥ योमानवोत्रूयात्तस्य * निधेः षड्भागं वैश्याच्छूद्राश्च राजा *
क्षत्रियाद्द्वादशं भागमाददीत * नराक्षयसगजगृणविशेषेण ॥ २ ॥ १५ ॥

अनृतवदन्दण्डास्ववित्तसांशमष्टमं । तस्वैववानिधानसप्तसङ्ख्यायाल्पीयसी कलाम् ॥ १६ ॥

अनृतत्वतादि ॥ १६ ॥ अनृतन्तुवदन्सनिधिलिपिः स्ववित्तसांशमष्टमं राश्यादण्डाः स्यादयथा । १ ।

तमौवनिधानसनिधौ रत्नीयसी कला भागं सङ्ख्यायदण्डोभवति । २ । १६ ।

विद्वांस्रब्राह्मणोदृष्ट्वापूर्वोपनिहितनिधिम् । अशेषतोप्याददीतसब्ब साधिपतिर्हिसः ३७

विद्वांस्त्रितादि ॥ ३७ ॥ विद्वांस्रब्राह्मणः पूर्वोपनिहितनिधिं दृष्ट्वा सर्वमेव निःशेषतोप्याददीतः स यस्मात्सर्वं साजगताधिपतिः । १ । ३७ ।

यस्यपशेन्निधिं राजापुराणं निहितचित्तौ । तस्माद्विजे भयोदत्तार्द्धमह् कोषे प्रवेशयेत् ॥ ३८ ॥

यस्त्रितादि ॥ ३८ ॥ यसुराजाचित्तौ निहितपुराणं निधिं स्वयंपश्येत्सर्वं तसनिधेरत्वं ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा स्वकोषेऽहं निवेशयेत् । १ । ३८ ।

निधीनान्तुपुराणानां धातूनामेव च चित्तौ । अहं भाग्यक्षणाद्राजाभूमेरधिपतिर्हिसः ॥ ३९ ॥

निधीनामित्यादि ॥ ३९ ॥ धातूनां स्वर्णादीनां निधीनां चित्तौ स्थितानां पुराणानामनौ दृष्ट्वा नां महं भाग्यक्षणात्तस्य रक्षणादियथा तस्य राजाभूमेरधिपतिर्दृष्ट्वा यो प्राप्तभाक् स्यात् । १ । ३९ ।

दातव्यं सर्ववर्णैर्भोराज्ञाचौरैर्हृतधनम् । राजातदुपयुञ्जानश्चौरसामोतिकलिषम ॥ ४० ॥

दातव्यमित्यादि ॥ ४० ॥ सर्ववर्णानां येषां चौरैरपहृतं धनं चौरैर्भाषाहृतं तेभ्यः सर्ववर्णैर्भोराज्ञा दातव्यं राजातच्चौरादाहृतं स्वयं उपयुञ्जानश्चौरसामोतिकलिषम प्राप्तिः । १ । ४० ।

जातिजानपदान्धर्मान्श्रेणीधर्मान् यधर्मां वित्तसमीक्ष्य कुलधर्मान् यधर्मां तु प्रतिपादयेत् ॥ ४१ ॥

जातीत्यादि ॥ ४१ ॥ धर्मनिद्राजाब्राह्मणत्रिवर्णेषु मूद्राणां जातिधर्मान् जानपदधर्मान् श्रेण्यधर्मान् कुलधर्मान् समीक्ष्य तस्य तस्य धर्मं प्रतिपादयेत् । १ । ४१ ।

स्वानिकर्माणि कुर्वाणा दूरे सन्तोपि मानवाः । प्रिया भवन्ति लोकसखे खे कर्माणावस्थिताः ॥ ४२ ॥

स्वानीत्यादि ॥ ४२ ॥ मानवाः स्वानिकर्माणि कुर्वाणाः स्वस्वकर्माणावस्थिता दूरे सन्तोपि लोकसखः प्रिया भवन्ति नाप्रियाः । १ । ४२ ।

नोत्पादयेत्स्वयं कार्यं राजानां प्रसूतः । नानयः प्रापितमनो नयसिद्धं कथञ्चन ॥ ४३ ॥

नोत्पादयेदित्यादि । ४१ । मानवोयदित्स्वः स्वः कर्मनक्त्याः * दसमानवसंक्रायेः * राजाराज्ञः पुरुषोवाः *
नस्वसत्पादयेत् । १ । अनयेनप्रापितमर्थः * सखेदत्तं ग्राममनाः * कथकननैवग्रसेत् ॥ २ ॥

यथानयतप्रहृक्पातैर्मृगसप्रमृगयुःपदम् । नयेत्तथानुमानेनधम्मं सप्रवृत्तपतिःपदम् ॥ ४४ ॥

यथेतोदि । ४४ । ऋग्यजुर्वाधोयथाऋगसासृक्पातस्तं ऋगसापदं स्वस्थानं * नयतितथानृपतिर्मानव
सधर्मं साहमानेन * तं मानवं पदं सधर्मं नयेत् । १ । ४४ ।

सतप्रमथञ्चसम्पश्रे दात्मानमथसाक्षिणः । देशंरूपञ्चकालञ्चव्यवहारविधौस्थितः ॥४५॥

सतमर्थक्षेत्राणि ॥ ४५ ॥ वावहारविधोऽस्थितो*राजासतमर्थमात्मानं साक्षिणो * देयं रूपं काश्चिदस्य
यति ॥ १ ॥ ४५ ॥ तत्संदृश्यात्कुर्यात्तदाहसाङ्गरितोऽपि ॥ १ ॥ ४६ ॥

सङ्गिराचरितं यत्सप्राधान्यमिहैकैश्चिज्जातिभिः । तद्दे शकुलजातीनामविरुद्धं प्रकल्पयेत् ॥४६॥

धार्मिकैः सद्भिर्जातिभिः* राचरितं यत्मात्तद्देश* कुलजातीनामविरुद्धं* प्रकर्षं गराजाकल्पयेत् ॥ १॥५६॥
इतिव्यवहारदर्शनं प्रवर्त्त* मानसाराश्रितिकर्तव्यता* हस्त्यादौ दृष्टव्यदानमाह ॥ १ ॥ अथमर्थतादि ॥ १००॥

अधमर्थार्थसिद्धार्थम्, उत्तमर्थेन चोदितः । दापयेन्निकस्यार्थमधमर्णादिभावितम् ॥ ४७ ॥

सत्तमर्षणदाता*तेनचादितोभोराजन्*महामयंयतमेकं*रजतवृष्टाणांविश्वधारयते॥१॥नक्षमहा
प्रतिपच्छतीतितच्च*दापयिष्यन्निवेद्या*मीतोवंप्रेरितोराजा॥१॥धनिकसातमर्थ्यंप्रमाणेन*विभावितमध
मर्णां*दादायतस्मैतंदापयेत्॥३॥४७॥कथंदापयेद्वित्तव्याहयैर्यैरितगद्दि॥१॥४८॥

यैर्यै रूपायै रथं स्वप्नाम्, यादुत्तमर्णिकः । तैस्तैरूपायैः संगृह्यदापयेदधम्मर्णिकम् ॥ ४८ ॥

सुखमर्णो यो यो विज्ञान्तरविब्रज्यादिभिरूपायैः स्वतः *मर्थं प्राप्नुयात्तैस्तीरे * तोषाद्यैरथ संगृह्य * तमथ
मर्णं दापयेत् । १ । ४८ । कथं सुखमर्णं स्वतः स्व * धनमधमर्णात् स्वयं साधयेदित्यत्राह । धर्मणेति यादि । १ । ४९ ।

धर्मेण वप्रवहारेण ज्वलेनाचरितेनच । प्रयुक्तधारयेदर्थं पञ्चमेनवलेनच ॥ ४८ ॥

सञ्जमर्णं नयदधमर्णं धनं * प्रयुक्तान्गणं दत्तं तत्क्षमिणं गच्छदादिबचने न * सञ्जमर्णः साधयेत् । १ । आदद्यात्
उक्तं ह्यस्यतिना * उक्तं सस्यस्यसिद्धिः साम्नाचातुर्गमेन च । प्रायेण वा ऋणीदायीधर्मैश्च दाह्यते

॥ २ ॥ इति ॥ यद्विप्रप्रधमर्णो वित्ताभावेन *दायं नयन्तीति तदा *वायद्वारेण *प्रिवानिजगदिना * प्रयुक्तमर्थं
नाययेत् ॥ १ ॥ छन्दो नयन्तीति *पक्षमे नयन्तीति *प्रयुक्तमर्थं साधयेत् ॥ १ ॥ इहस्य निनाच्छसादयं * स्वयं
यत्नात्तदयत्ना । छन्दानामाश्रितकथयमानो यच्छ्रेण काद्वली * यत्नाच्छतादियाच्छतादापाते तत्रसोपधिः ॥ १ ॥
तारपुत्रयगतश्चान्ताद्वारोपयेन्नम् । यत्रायोदापाते इर्थं स्वतदाश्रितकथयन्तं । ॥ १ ॥ वदस्य गृह्णमानो य
ताद्वनाद्विरूपक्रमः । कृष्णोदापाते यत्रालात्कारः संकीर्तितः ॥ १ ॥ इति ॥ ४३ ॥

यस्त्वयं साधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् । नमरात्ताभियोक्तव्यः स्वकंसं साधयन् धनम् ॥ ५० ॥

यः *यपमित्यादि ॥ ५० ॥ यउत्तमर्णः सुधममर्णो *दर्थं *स्वसुक्तं साधयेत् *मउत्तमर्णः स्वसं धनं साधयन् *
नमरात्ताभियोक्तव्यः सात ॥ १ ॥ ५० ॥

अर्थोऽपवप्रयमानं कुक्कुर्वन् विभावितम् । दापयेन्निकस्यार्थं दण्डजं शश्वशक्तिः ॥ ५१ ॥

अर्थोऽपवप्रयमानं ॥ ५१ ॥ अधमर्णो न धनिकस्यार्थोपति *दानं कते तस्मिन् धनिकस्य *यदपवयं भवति
*नमरात्ताभियोक्तव्यः ॥ १ ॥ करतेन साक्षिन् स्वा *दिव्यादिना विभाति * अधमर्णो दापयेत् शक्तिः * तं दण्डजं
यदापयेत् ॥ १ ॥ ५१ ॥

अपहृवंऽधमर्णो त्रदेही तु प्रकृतप्रसंसदि । अभियोक्तादिशेद्दे शं करणं वानप्रदुहिशेत् ॥ ५२ ॥

अपहृवं इत्यादि ॥ ५२ ॥ संसदिसभाया राश्या * राजाधिनतेन वा विचारकेण * धनिकस्यार्थं दे श्वोदात्त
साधमर्णो तत्रापवद्वरेमति ॥ १ ॥ अभियोक्ताधीनकोऽभौ *दे शं तस्मै धनमार्णं सादान * काले तद्दे शवर्तिनं * साक्षि
नं तस्मै दण्डकोऽस्तमितसाक्षीति ॥ २ ॥ अनपहृकणं लेखादिकं तत्र * यद्वर्तते तदुद्दिश्येत् ॥ २ ॥ ५२ ॥

अदं श्रयं यद्विशतिनिर्दिश्यापहृते चयः । यथाधरोत्तरानर्थो विगीतान्नाविषुधयते ॥ ५३ ॥

अदं श्रमित्यादि ॥ ५३ ॥ यउत्तमर्णोऽधमर्णो दानकाले तस्मिन् द्ये त्ववर्तमानं जनं * साक्षिणं दिश्यते * यमे
साक्षीति ॥ १ ॥ यद्यसाक्षिणं निर्दिश्यापहृते * नायं मे साक्षीति * यत्तत्तान् * विगीतान् पञ्चपरिवरुहोक्ता *
नयान् अधमर्णो नावबुधार्त ॥ २ ॥ ५३ ॥

अपदिश्यापदेशश्च पुनर्यस्तुपधावति । समप्रक्रमणिहितश्चार्थं पृष्टः सन्नाभिनन्दति ॥ ५४ ॥

अपदिशोतादि ॥ ५४ ॥ यस्तु यमपदे या ममेतद्धेतुर्देवमिताप * हे यविषयमपदिशोतथं व * कार
णेन प्रोवापुन * स्तदपयत्ताधार्वात ॥ १ ॥ समाकप्रणिहितार्थं * प्रष्टुः सन्त्याभियोक्तार्थं * प्रापानैवाभिनन्द
ति ॥ २ ॥ ५४ ॥

असम्भाष्यं साक्षिभिश्च दे शे सम्भाषते भियः । निरुच्यमानं प्रश्नश्चने च्छेद्यवापि निष्पतेत् ॥ ५५ ॥

असम्भाष्यं इत्यादि ॥ ५५ ॥ यः साक्षिभिः सह भाषितमनर्थं * दे शे गोपनादिस्थाने * वाचं भियः संभाषते ।
यः निरुच्यमानं प्राड्विवाकेन * मिश्रं च नीकियमाणं * प्रश्नं च्छेद्यत्स्थानाच्च * निष्पतेत् निर्गच्छेदिति ॥ २ ॥ ५५ ॥

ब्रूहीत्युक्तं न ब्रूयादुक्तं च न विभावयेत् । न च पूर्वपरविदात्तस्मादर्थो न सधीयते ॥ ५६ ॥

ब्रूहीत्यादि ॥ ५६ ॥ प्राड्विवाकेन ब्रूहीत्याम्नाऽभियोक्तान * ब्रूयादुक्तं च वाक्ता न विभावयेत् * न प्रतिपाद
येत् पूर्वपरविदात्तं * विदात्तस्य तस्मादर्थो न धीयते इति ॥ १ ॥ ५६ ॥

साक्षिणः सन्ति मे तु यत्कादिशे तु यत्कोदिशे त्रयः धर्मस्थः कारणं ते तैर्हीनं तमपि निदिशेत् ॥ ५७ ॥

साक्षिण इत्यादि ॥ ५७ ॥ साक्षिणो मम सन्तीत्युक्ता यस्तु * प्राड्विवाकेन त्वदि * यो वाक्ता न * किञ्चिद्विद्येत् ।
एतैः कारणैस्तु * मया भियोक्तार * मर्यादो न धर्मस्थः * विचारको निदिशेत् ॥ २ ॥ ५७ ॥

अभियोक्तानचेद्ब्रूयाद्दण्डोदधर्मतः । न चे चिपचात्प्रब्रूयाद्दम्नं प्रतिपराजितः ॥ ५८ ॥

अभियोक्तेत्यादि ॥ ५८ ॥ मम साक्षिणः सन्तीत्युक्ता भियोक्ता * प्राड्विवाकेन निदिशेतात्तोयदिम * सतां ब्रूयात्तदा
सांभि * योक्ताः * नीजधराः स्यात् ॥ १ ॥ मतांदादिनातं ताडयित्वा राज्ञा * सयाह दण्डो भवति * छिपचाच्च त
सतां स * प्रब्रूयात्तदा सधर्मः * प्रतिपराजितो भवेत् ॥ २ ॥ ५८ ॥ न वसकियमानं दण्डः स्यादित्या * तस्माद्
योयावद्विद्यादि ॥ १ ॥ ५८ ॥

योयावन्निहवीतार्थमिथ्यायावतिवाबदेत् तौ न्वपेण ह्यधर्मो द्वापरो तद्विगुणं दमम् ॥ ५९ ॥

योऽधमणं यावदर्थं * निह्वीतयोवाधनकोयावति * चार्थमिथ्यावदेत्तौ द्वौ * त्वधर्मो द्वापरो तद्विगुणं * धनं दमं
नृपेण दपो भवतः ॥ १ ॥ ५९ ॥

पृष्टोऽपब्रयमानस्तु कृतावस्थो धनैः पिणा । त्रयैः साक्षिभिर्भावो न्वपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ६० ॥

पृष्ठइत्यादि । १० । धनं पिणोत्तमणोना * धर्मयोगात्पापधनप्राप्तिमिच्छता * कृताभियोग वचाराः सोराजा
जाधिपतीवानाक्षयः । १ । तदभियोगे कृतमपवाधसो * मानं प्राप्नु क्लामे नैव * पृष्ठस्ते नैव धनं पिणो * त्राव
साक्षिभिर्नृप * ब्राह्मणसन्निधौ भाषाः । २ । ६० । नवकथं साक्षिभिर्नृपयितव्यो * धनं पिणानृपो नृपा * धिक्ता
वा * ब्राह्मणः समा * दितातपाह । यादृशेति । १ । ६१ ।

यादृशाधनिभिः कार्यो वप्रवहारे पुसाक्षिणः । तादृशान्सं प्रवक्ष्यामियथावाच्यञ्च ते कृतं ॥ ६१ ॥

धनिभिर्वायहारे साक्षिणो * यादृशः कार्योऽस्ति यसाक्षिभि * कृतं यथावाचाग्रहं * तादृशान्सं प्रव
क्ष्यामि । १ । ६२ ।

गृहिणः पुत्रिणो मौलाः च त्रविट्शूद्रयो नयः । अथ, उक्ताः साक्ष्यमर्हन्ति नये केचिदनापदि ॥ ६२ ॥

गृहिणश्चादि । ६२ । ये केचिद्विज्ञाना गृहिणः * पुत्रिणो मौलाः सह * जाताः सविधवै प्रागृद्यो नयः * चारयिं
तथा कान्तुद्विष्टाः च । १ । तं त्वनापदि साक्ष्यं * साक्षित्वमहं न्ति न * त्वे भोगे नये केचिद्विज्ञानाः * साक्षित्वम
र्हन्तीति । २ । ६३ । ननु तर्हि किं ब्राह्मणा न साक्षिणः कार्योऽपुत्र * वदादयः सत्सर्वे * । किं च त्रिषु च विद्या
या * साक्षिणः कार्योऽस्तान् * उच्यते । आस्तादित्यादि ॥ १ ॥ ६४ ॥

आप्तसर्वेषु वयो पुकार्योः कार्यो पुसाक्षिणः । सव्व धम्मा विदोऽलुअ विपरीतां ववर्जयेत् ॥ ६३ ॥

सर्वेषु वयो पुकार्यो * ये त्वानिष्पृग्गतापदर्शनं * मन्तस्तु नितर्कयूति * विनागविदो भवन्ति । १ । ये वम
न धर्मो नद * साक्षिणः * स्ते कार्यो पुधनिभिः साक्षिणः कार्यो * एभो विपरीतान् साक्षां ववर्जयेत् । २ । ६४ ।
अपरां * साक्षां ववर्जयेत् नानादर्थेति तादि । ६४ ।

नाथ सस्यन्धिनो नास्तान सहायान वैरिणः । नदृष्टोपाः कर्त्तव्यानवाधान्ता नदूषिताः ॥ ६४ ॥

यस्मिन् धने ऽभियोगस्तदर्थस्तथि * नर्थे ये दासस्वन्धोऽस्ति * ते साक्षिणो न कर्त्तव्याः ॥ १ ॥ आनामान साक्षिणः
कार्योऽः * सहायान्ताः साक्षिणो न * कार्यो वैरिणश्च नान * साक्षिणः कर्त्तव्या भवन्ति ॥ २ ॥ यो नदृष्टोपा *
नृतवादिवादिहोपा * स्ते ससाक्षिणो न कार्यो ॥ ३ ॥ ये च विरवाधिभिरान्तरेषु * साक्षिणो न कार्यो येषु *
दूषिता मन्तापातकिन * स्ते च साक्षिणो न कार्यो ॥ ४ ॥ ४ । ६५ ।

नसाक्षी नृपतिः कार्यो न कारककुशीलवौ । नश्रोत्रियो न लिङ्गस्थो न सङ्गे भयो विनिर्गतः ॥ ६५ ॥

नासाक्षीतादि ॥ ६५ ॥ नृपतिस्तद्वाजाधिपोनानाधिपः*कास्तकःप्रिलकम्भा * एषौलवोगाद्यक्त*नन्तेकादि
योत्रिघो*वेदाध्याधिक्रियावान् । १ । लिङ्गस्योद्गच्छाचारवानपस्य*घतमाचमी * रुक्मिभिर्गतिर्गितः*कर्मस
नामी*उत्तराखोनृपा*दयस्वते साक्षिणीनर्कषाः । २ । ६५ ।

नाधाधीनो न वक्तव्यो न दस्युर्न विकर्म कृत । न वृद्धो न शिशुर्न को नान्यो न विकल्पो न्द्रियः ॥ ६६ ॥

नाधाधीन इति ॥ ६६ ॥ नाधीनारत्तिर्न * अधिकाधीनो न साक्षी*काययोगः*कीर्तिरित्यादिकृतः*क
साक्षीकायार्थदृष्टा*नसाक्षीकायार्थमवति ॥ १ ॥ स्वकर्मवितानां कर्मसहितकर्म*नसाक्षीकायार्थमवति*नान्यिद्य
नवा* वंशितं कएवतानां*विद्वानां ससाक्षीपजा । २ । नत्वेकाजन*साक्षिणित्यिधोने * एकोऽलुब्धसुसाक्षी
सा*दिसाक्ष्यमाणासा*सावरापयःद्विती ॥ ३ । प्रमादीर्त्वं तन्नाधाधायवाचट * कसमाक्षिणवस्थायामवति
पात*ज्ञानार्थं ककुनिप्रयवचनं । ४ ॥ तस्मिन्तण्कोऽलुब्धसुसाक्षीसा*दितिवचोने स्वयम् ॥ ५ ॥ अन्तर्गता
लोतिकर्तृ न्द्रिय*कृत्*रादिपुरोगवासाक्षी ॥ ६ ॥ ६६ ॥

नार्त्तो न मत्तो नोक्तो न चतुष्टयोपपीडितः । न श्रुमार्त्तानि कामात्तो न क्षुब्धो नोपपिडितः ॥ ६७ ॥

नार्त्त इति ॥ ६७ ॥ योकादिभिरार्त्तानां साक्षीकायार्थ*मदपानादिभिरनो * नसाक्षीकायार्थमोक्तादिर
साक्षी*कायार्थं न चतुष्टयार्त्तय । १ । श्रुमार्त्तः कामार्त्तः क्रुद्धस्तस्करय* नसाक्षीकर्त्तव्य इति । २ । ६७ । तद्वि
साक्षीको नसाक्षीप्रत्ययः*प्रत्ययकः साक्षीकं प्रमात्तरं*ब्रूयादित्यतः*आज्ञास्त्रोणमित्यादि । १ । ६८ ।

स्त्रीणां साक्षांस्त्रियः कुयुद्भिर्जानांसदृशादिजाः । शूद्राश्च सन्तः शूद्राणामन्त्यानामन्त्या योनयः ॥ ६९ ॥

स्त्रीणां साक्षांस्तत्तदभि*योगे ज्ञातार्थं प्रश्रुतु*स्त्रियः*कथुर्युर्नपुमांसो*दिजानांसदृशादिजाः साक्षी प्रमात्तरं
ब्राह्मणानां ब्राह्मणाः*चित्रिणां चित्रिया*वैश्यानां वैश्या एव । २ ॥ सन्तः शूद्राः शूद्राणां साक्षां प्रमात्तरं
नां चाण्डालादीनां साक्षी प्रमा*मन्त्या योनयः चाण्डाला*दयः एव यथा । ३ ॥ ६९ ॥ नन्वेव चणादानं*स्तु*विवदि
नां साक्षिणः साक्षां वक्तव्यार्थ*दित्यतः साक्षां च भावीति ॥ १ ॥ ६९ ॥

अनुभावीतुयः कश्चित्कुयर्गत्साक्ष्यं विवादिनाम् । अन्तर्वेश्मनः रणोपवाशरीरसापिचातयं ॥ ७० ॥

विवदिनां साक्षिणीन्तर्वेश्मनि*गृहमधी साक्षां ज्ञातार्थं प्रमा* मरणाववाशरीरसाक्षातार्थे वा । १ । यः कश्चि
दनुभावीसा*दनुभवकारो भवेत्*स एव तत्साक्षिणं शब्देत् । २ । ७० ।

स्त्रियापासम्भवेकायां बाले न स्थविरेशवा । शिषो गवन्धनावापि दासे न भृतकेन वा ॥ ७० ॥

स्त्रियेत्यादि । ७० । स्त्रीणां विवादे साक्षी स्त्रियासाक्षात्कायां * स्त्रियोपासम्भवे कति * नालादिभिः साक्षात्
कार्यां । १ । ७० ।

वाजवृद्धा तुराणाञ्च साक्षी पुवदतां मृषा । जानीयाद् स्थिरं वाचम् त्सिक्तमनसां तथा ॥ ७१ ॥

बालेत्यादि । ७१ । साक्षी पुवदतां बाल-वृद्धा तुराणां वचन * मृषा जानीयाद् त्सिक्त * मनसाम् स्थिरचित्त
से नयद्वतितां * वाचं मृषा जानीयात् ॥ १ ॥ ७१ ॥

माहर्षेष् च सर्वेषु स्तेयसंग्रहणेषु च । बाग्दण्डयोः पारुष्ये न परीक्षेत साक्षिणः ॥ ७२ ॥

माहर्षेः पण्येत्यादि । ७२ ॥ * ब्रह्माहर्षिपुत्राहर्षीयं पुस्तके य * संग्रहणे पुर्वीरग्रहणे पुच * बाग्पाठयोः दण्डपाठ
योः परीक्षेत * साक्षिणः परीक्षेत यद्वाचं तदग्रहणं ॥ १ ॥ ७२ ॥

बहुत्वं परिगृहीया साक्षिर्द्विधे नराधिपः । समेषु तृणयोः कृष्टान् गुणिर्द्विधे द्विजोत्तमान् ७३

बहुत्वमित्यादि ॥ ७३ ॥ नराधिपः साक्षिणां साक्षात्वाकामो * द्विधे द्विप्रकारे भूते * बहुत्वं बहुनां साक्षिणः
यत्तुक्तं * वाक्यं तत्परिगृहीयात् ॥ १ ॥ समेषु साक्षिपुर्द्विधे * सतिवाक्यं गुणोत्कृष्टान् परिगृहीयात् * गुणिर्द्विधे
द्विजोत्तमान् * परिगृहीयात् त्वद्विधे गुणोत्कृष्टान् । २ । ७३ । नराधिपः साक्षिणः साक्षित्वं किन्तावदि * तत्राहसमचे
त्यादि ॥ १ ॥ ७३ ॥

समक्षे दृष्ट्वा तत्साक्ष्यं श्रवणाच्चैव सिद्धयति । तत्र सतत्र ब्रुवन् साक्षी धर्म्मार्थाभ्यां न हीयते ॥ ७४ ॥

समक्षे चक्षुषा दृष्ट्वा तद्विद्वांसि * * तानां तत्तदाकां प्रतिवाक्यानां * श्रवणाच्च साक्ष्यं साक्षिणां सिद्धयति ॥ १ ॥
तत्र परस्मात्तत्तदाकां प्रति * वाक्यानां श्रवणात् साक्ष्यं * साक्षिणां सिद्धयतीति ॥ २ ॥ तत्र साक्षी * सतत्र ब्रुवन् *
धर्म्मार्थाभ्यां * न हीयते । १ । ७४ । अनया * वचनं द * दोषमाह । साक्षीत्यादि ॥ १ ॥ ७४ ॥

साक्षी दृष्ट्वा तदन्तरिक्षं ब्रुवन् कार्यसंसदि । अबाङ्गकमभ्येति प्रेतस्वर्गाच्च हीयते ॥ ७५ ॥

साक्षी स्वचक्षुषा यथा * साक्षी त्वत्कर्णं न यथा * द्वयोर्वाक्यमयौ पीताभ्यामनया * दार्याणां बाह्याण्यक्ष * विप्रार्
गंसदि ब्रुवन् ॥ १ ॥ प्रेतस्वर्गकमबाङ्गमभ्येति स्वर्गाच्च * हीयते न स्वर्गां याति । ७५ ।

यवानिवृद्धोऽपीचे तश्च गूयाद्वापि किञ्चन । पृष्टस्तत्वापितद्ब्रूयाद्यथा दृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ७६ ॥

यत्नानिवर्ह इत्यादि ॥ ७६ ॥ यत्र ह्यणुना न लेखाः * योजनोक्तिपिभिर्नालिखितः समातस * तत्रानिवर्होपि यत्र
किञ्चिदीक्षते * मृणुयादातत्तापिसः ॥ १ ॥ प्राक्षिवाको नष्टः सन् * यत्र दृष्ट * यथा * तत्तद्गुणात् ॥ * ॥ ७६ ॥

एकोऽलुअसमाक्षीसग्राहत्वाः शुचोपिनस्त्रियः स्त्रीबुद्धं रस्थिरत्वात्तु दोषैवान्नोपिये वृताः ७

एकइत्यादि ॥ ७७ ॥ निरुक्तसाक्षिणः * लज्जितश्च कृतश्च * समात् * स एकोपि साक्षीभवेत् ॥ १ ॥ नवपत्र
श्रीवत्सो * वज्र * साक्षिणः साक्षिणः * स्त्रीणां बुद्धं रस्थिरत्वात् ॥ * ॥ यं वानोपि पुरुषाणोऽनयादिभिः * कोटि
इत्यावहतः * साक्षिणः सन्ति तेषां पितृ * साक्षिणोपाहासवन्ति ॥ * ॥ ७७ ॥

स्वभावेनैव यद्वद्रुयुक्तद्वाराद्यवहारिकम् । अतोऽदन्तप्रद्विद्रुयुद्धं स्मार्थं तदपार्थकम् ॥ ७८ ॥

स्वभावेनैव इत्यादि ॥ ७८ ॥ साक्षिणः स्वभावेनैव स्त * प्रणतावावहारिकं * यत्र * सु * द्वाहासवः * स्वभावश्च
ना * यद्वद्रुयुक्तद्वाराद्यवहारिकं * समात् ॥ १ ॥ ७८ ॥

समान्तसाक्षिणः प्राप्तानर्थिपदार्थिसिद्धयौ । प्राप्तिवाक्येन युक्तीनां विधानेन सान्त्वयनम् ७९

समान्तरित्यादि ॥ ७९ ॥ वाक्प्राप्तिश्च कृतिवरे कृतयो * प्राप्ति * सु * द्वाहासवः * समात् * सान्त्वयनम् * समान्त
न्तरं प्राप्तान् साक्षिणः * प्राप्तिवाक्येन युक्तीनां विधानेन सान्त्वयनम् ॥ १ ॥ अन्तर्भवत्प्राप्तान् * विधानेनैव विप्रवर्ध * साक्षिणः पदयुक्तान्
तस्मिंस्तस्मिन् वक्तव्यं * ज्ञानविज्ञानवचन * प्रतिवचनपरीक्षायां मृणु * वा * योऽसौऽपिधीयते ॥ १ ॥ ७९ ॥ अन्त
योग * विविमास * सहयोगि * तमादिगोर्वा ॥ १ ॥ ८० ॥

यद्वयोरनयोर्वैत्यकार्येऽस्मिन्नेष्टितं भिद्यः । तद्वत्तत्सत्त्वत्तत्रेन युष्माकं ह्यत्र साक्षिताः ८०

प्राप्तिवाक्येऽसमाप्तप्राप्तान् * साक्षिण एव * चर्क ॥ १ ॥ यूष्मन्मनसोर्द्वयोरन्युत्कार्थि * मिदोद्यत्तं * इति
बैत्य * तत्सत्त्वत्तत्रेन * नव * त्रि * ह्यसमादन्तयोरत * कार्यं युष्माकं साक्षिताः ॥ १ ॥ ८० ॥ अन्तःसत्त्वत्तत्रेनैव चान्न
त * चर्कते सतामितादि ॥ १ ॥ ८१ ॥

सतत्रं साक्ष्ये ब्रूवन् साक्षीलोकानां प्रीतिमुपलान्द्रहचानुत्तमां कीर्त्तिं वागेवाब्रह्मपूजिता ८१

साक्षीसाक्ष्यविषये सतत्रं ब्रूवन् उपलान्द्रहचानुत्तमां कीर्त्तिं * लोके चेहाहसां कीर्त्तिमाप्नोति ॥ १ ॥
एवासाक्षिणं साक्षीसतावाग्ब्रह्म * पूजिता ब्रह्मणा चिंता ॥ १ ॥ ८१ ॥

देवब्राह्मणसाम्निधोसाक्षरं पृच्छेद्विजान् । उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वापूर्यान्ह्वैर्व
शुचिःशुचीन ॥ ८७ ॥

देवादिसान्निधोदिजान्*साक्षिणःपृथीवदस्रुषान्पातकान्*वाक्त्वापृथीवदस्रुषः* सन्पाडिवाकःसाक्ष
नतंश्चेत् । १ । ८० । यथाश्चेन्नदाहव्रुहीत्यादि । ८८ ।

ब्रूहीतिब्राह्मणं पृच्छेत्सतप्रं ब्रूहीतिपार्थिवम् । गोवीजकाञ्चनैर्वै श्रग्गूढं सर्व्वं पातकैः ८८

पान्निवाकोब्राह्मणं साक्षिणं ब्रूही * तान् पृच्छेत्पाचिर्वचस्त्रिषं सतं * कहीती वंश्चेद्देवास्तु
चिणं * नागसावीजकाञ्चनैः सृग्गमानैः । १ । सतं कहीति पृच्छेत् * गूढं साक्षिणं सर्व्वं * पातकैर्ब्रूहीति
पृच्छेत् । २ । ८८ । सर्व्वैः पातकैर्गूढं * यथाश्चेन्नदाह * ब्रह्मघ्नमपि दिभा । १ । ८८ ।

ब्रह्मघ्नोऽप्येतालोकाय चस्त्रीवालघातिनः । मिथद्रहःकृतघ्नः स्रुते ते स्रुवृवतोमृपा ८८

ब्राह्मणं ब्राह्मणघातिनइत्यादि * ये लोकास्ते लोकाभ्या * ब्रह्मघ्नस्तै तवषाः । १ । ८८ ।

जन्ममभृतियत्किञ्चित्पुण्यं भद्रं नृयाकृतम् । तत्ते सर्व्वं शुनोगच्छेद्यदि ब्रूयास्तु मनश्रया ८९

जन्ममभृतादि । ८९ । जन्ममभृतियत्पुण्यं त्वयाकृतं * सदित्साक्षामनश्रया * ब्रूयास्तदा तं तवतत् * सर्व्वं पुण्यं
योगच्छेत् । १ । ८९ ।

एकोऽहमस्मीति गत्मानं यत्वं कलगाणमनश्रये । नितप्रस्थितस्ते हृद्रेषपुण्यपापे क्षितामुनिः ९१

एकइत्यादिनापुनः गूढसाक्षिणं * प्रतिपाडिवाकसोक्तिः । १ । ९१ । हे कलगाणत्वमेकोऽह * मस्मिना
स्तनामे मृपा * वाक्त्वापृथीवदस्रुषमितदहमे बजाने नानाजानीया * दिति यदात्मानं मनश्रये । १ । तत्रैषपुण्य
पापे क्षितामनिस्ते * तव हृदि नितप्रस्थितः * मतपुण्यपापं पश्येत् । २ । ९१ ॥ सत्तावचनं गूणमाह ।

यमो वेवस्वतो देवो यस्तवैष हृदि स्थितः । तेन चेद्विवादके मागङ्गां माकुरु नृगमः ९२

यमइत्यादि । ९२ । हे कलगाणतव हृदि * य एष आत्मा स्थितः * एव वेवस्वतो यमो देवो नाना * स्तेन
सहस्रैस्ते तवाविवादः सागः * सदा गङ्गां कुरु नृगमः । १ । ९२ ।

नमो मुण्डः कपाले नभिचार्यी च तृप्तिपासितः । अन्यः शतकुलं गच्छेद्यः साक्ष्यमन्वतं वदेत् ९३

नमनइत्यादि ॥ ९३ ॥ हे कलगाणयः साक्षी साक्ष्यमन्वतं * वदेत्समेतगम्यः सन्नखैवपुन * जातो नर्मावस्थ
सैनो * उच्छेद्यवनयो निजः । १ । कपाले नभिचार्यी * पाषण्डविषे परूपः * तृप्तिपासितः सन् * यत्कलं न
च्छेत् ॥ २ ॥ ९३ ॥ अपि च ।

वाक्शिरास्तमस्यन्धे किलिषीनरकं ब्रजेत् । यः प्रश्नं वितथं ब्रूयात् पृष्ठः सन्धर्मनिश्चये ॥ ८१ ॥

अवागितादि । ८० । यः साक्षीधर्मनिश्चये * प्रियमाणे प्रश्नं पृष्ठः * सन्वितथं मिथ्यात्वात् स किलिषी *
तावाक्शिरास्तमस्यन्धे * तस्य सनरकं ब्रजेत् । १ । ८० । अपरञ्च ।

न्योमत्सप्राविवाश्रतिसनरकः कष्टकैः सह । यो मापते ऽथ वै कलमप्रतापं सभागतः ॥ ८२ ॥

अन्यइत्यादि । ८१ । यः साक्षीसभागतः स * प्रचुरपतः स मर्थः * पृष्ठोऽर्थवैकल्या मिथ्या * मापते सनरो यथा *
कष्टकैः सहान्योगत्तया * नयातितयामिवासहभापते । १ । ८१ । अतावमानमाह

अविद्वान् हिवदतः खे तज्जोनाभिश्चक्रे । तस्माद्भवे वाः श्रेयांसं लोकं ऽन्यं पुरुषं विदुः ॥ ८३ ॥

अवागितादि । ८२ । यः सर्वं प्राहृदिनित्यं * विषयस्वपोषते * स एष चै तज्जोनाभिः * विद्वान् यथा साक्षात् वद *
नाभिश्चक्रे निरभिश्चक्रे स्यात् । १ । देवास्तस्यास्मिन्नादना एव * लोकं ऽस्मिन् श्रेयांसं विदुः । १ । ८३ ।

वतो धान्धवान् यस्मिन् हन्ति साक्षी ऽन्वतं वदन् । तावतः सङ्गुयातस्मिन् शृणुसौमयान् पूर्वशः ॥ ८४ ॥

वाचनइत्यादि । ८३ । साक्षी वक्ता यस्मिन् शृणुनन्तं * तदन्धावतो धान्धवान् * हन्ति तावतः सङ्गुयातः *
स्मिन् शृणुनन्तं पूर्वशः सौमयान् । १ । ८४ ।

अपश्चन्वते हन्ति दशहन्ति गवान् वते । शतमश्वान् वते हन्ति सहस्रं पुरुषान् वते ॥ ८५ ॥

अपश्चन्वते हन्ति दशहन्ति गवान् वते । शतमश्वान् वते हन्ति सहस्रं पुरुषान् वते ॥ ८५ ॥
अपश्चन्वते हन्ति दशहन्ति गवान् वते । शतमश्वान् वते हन्ति सहस्रं पुरुषान् वते ॥ ८५ ॥
अपश्चन्वते हन्ति दशहन्ति गवान् वते । शतमश्वान् वते हन्ति सहस्रं पुरुषान् वते ॥ ८५ ॥

न्ति जातान् जातान् सहिरण्यार्थे ऽनृतं वदन् । सर्वं भूमनृते हन्ति मास्मभूमनृतं वादीः ॥ ८६ ॥

हन्तीत्यादि । ८५ । साक्षी हिरण्यमिधोगे * मिथ्या वदन् * जातान् जातान् * वास्मभूमनृते हन्ति * सगामिधोगे
नृतं तूक्तं सर्वं हन्ति * तस्माद्भूमनृतं मास्मवादीः ॥ १ ॥ ८६ ॥

अपस्ममिव दित्याहुः स्त्रीणां भोगे च मैथुने । अनेषु चैव रत्नेषु सर्वेषु प्रमयेषु च ॥ १०० ॥

अपस्ममिव दित्याहुः स्त्रीणां भोगे च मैथुने । अनेषु चैव रत्नेषु सर्वेषु प्रमयेषु च ॥ १०० ॥

भागे मी धृते च ॥ १ ॥ अक्षे पुरत्रं पुस्तकादिपुस्तका * पापाण्यमर्थं पुमरकतादिषु * रत्ने पुनर्ते भूमिवत्सर्वं हन्ति ॥ १० ॥

एतान्दोषानवेच्छत्वं सर्वाननृतभाषणे । यथाश्रुतं यथादृष्टं सर्वं मे वाञ्छमावद ॥ १०१ ॥

एतानि तादि ॥ १ ॥ हे कलाणसाक्षोऽनृतभाषणे त्वं * भेतान् सर्वान्दोषानवेच्छायथाश्रुतं यथादृष्टं सर्वं
मे वाञ्छमावद ॥ १ ॥ १०१ ॥

गोरक्षकान्वाणिजकांस्तथाकारुकुशीलवान् । प्रेषान्वाहुः पिकांश्च विप्रान् गृह्णन् द्रवदाचरे ॥ १०२ ॥

गोरक्षे तादि ॥ १०२ ॥ गोरक्षकादेन ब्राह्मणान् * साक्षां गृह्णन् द्रवदाचरेत् * ब्रह्मघ्नतादुक्तेषु * सर्वैः प्रान-
कैः श्रावितैः ॥ १ ॥ १०२ ॥ तद्वद्विप्रान्दिनाणणेनामे * मियासाक्षभाषणे * दोषाभाष-
यते ॥ १ ॥ १०२ ॥

तद्वदन् धर्मतोऽर्थेषु जानकपन्यथानरः । न स्वर्गाश्च वते लोकादेवी वाचं वदन्ति ताम् ॥ १०३ ॥

अर्थेषु पलायानेषु * पुण्ड्रादि * प्राणवधकथाये ॥ * धर्मतो जानकपित * दऽनोयावदन्तरः स्वर्गा * लोकाच्चरा-
ते एत ॥ १ ॥ कथादिना उच्यते * देवी वाचं वदन्ति ताम् * मिति साक्षिवाग्देवी वीत * धर्मविदो वदन्तीति ॥ १०३ ॥
के धर्माः पितृता आह ॥

गृह्णन् च त्रविप्राणां यत्र तोक्तौ भवेद्वधः । तच्च वक्तव्यमनृतं तद्विरुद्धादिशिप्यते ॥ १०४ ॥

गृह्णन् तादि ॥ १ ॥ १०४ ॥ यत्राभिधायोक्तौ * गृह्णन् च त्रविप्राणां * सदृष्टानां प्रमादात्स्ववधानं *
कर्म * तत्रतां वधः * प्राणमविनाशो भवेत् ॥ १ ॥ तत्र नास्ति भिद्यते पाप्राण * रक्षासात्तथैवानृत * मवधं वदन्
कथात् ॥ १२ ॥ तद्विरुद्धात् प्राणरक्षादन्त * प्राणवधकारिस्तथादिशिप्यते * प्राणवधकारिपापान् विप्राणरक्षा * कर्म
पापं लघुम्यादिति भावः ॥ १ ॥ चौरदण्डप्रयतिनां * सर्वप्राणिहिंसकानां * गृह्णन् च त्रविप्राणां * वधाच्च कर्म * ता-
व * वधाच्च कर्मणि साक्षां * नैवानृतं वक्तव्यं स्यात् ॥ १ ॥ गौतमेनापि वक्तव्यं हि * नानृतवदने दोषो * यज्जीवनं च दधौ
न * नपापौघो जीवनम् ॥ ५ ॥ १०४ ॥ तद्विरुद्धवचने पापप्रायश्चित्तमाह ।

वाग्दैवतं चरुभिर्यजेरंस्ते सरस्वतीम् । अनृतस्यैनसस्त्यकुर्वाणानिष्कृतिं पराम् ॥ १०५ ॥

वाग्दैवतं * तादि ॥ १ ॥ १०५ ॥ तस्यानृतस्यैनसः परानिष्कृतिं * कुर्वाणानिष्कृतिं * वाग्दैवतं *
भिर्दधौ सरस्वतीं यजेरन् ॥ १ ॥ १०५ ॥

कुष्माण्डैर्वापि जुहुयादृतमग्नौ यथाविधि । उदित्वावावाक्यात्वाचे नाब्धवते नवा ॥१०६॥

कुष्माण्डैरित्यादि । १०६ । स्रष्टार्योऽयं श्लोकः ॥ १०६ ॥

विपक्षाद्ब्रुवन्साध्यमृणादिषु नरोऽगदः । तदृणांप्रापये तमब्धं दशबन्धसम्बन्धतः ॥१०७॥

विपक्षादित्यादि । १०७ । यस्याधमणादेरगदोऽग्नौ रोगो नरः * साक्षी विपक्षात् विपक्षपर्यान्तं दृणादिषु साध्यः
मन्त्रब्रुवन्तेने सन्ध * तदृणां वृत्तमर्णोऽप्रापयेत् । १ । दशबन्धसम्बन्धतः * तदृणात्सम्बन्धमाह दशममर्णं च * राजा
तस्मात्साक्षी नोदृष्टं प्रापयेत् । २ । १०७

यस्य दृष्टो तस्मात्साक्षादुक्तवाक्यस्य साक्षिणः । रोगोऽग्निर्जातिमरणमृणांदापोदमश्चनः ॥१०८॥

यस्य तादिति । १०८ । अर्थात्तस्मात्साधमर्णोऽग्नौ वाक्साक्षिणः साक्ष्यामवक्तव्यो * यस्मात्साक्षात्सम्बन्धः *
साक्षिणोऽग्निर्जातिः ॥ १ ॥ तत्र जने साक्ष्यामवक्तव्यान्समाक्षीराद्याधनिनः * रृणांदापोदमश्च * तदृणांदापम
माय * राजदण्डंदापो भवेत् । २ । १०८ ।

असाक्षिको भूत्वर्थे पृथग्विधो विवदमानयोः । न विन्दे स्तुत्यतः सत्यं शपथेनापिलभ्यते ॥१०९॥

असाक्षिको भूत्विति । १०९ । असाक्षिको पृथग्विधो विवदमानयोः * साक्षी न भवति तेन * सत्यं शपथेनापिलभ्यते *
स्तुत्यतः सत्यं न विन्दे * राजा राजाधिकृतो वा * । १ । शपथेन वक्तव्यमाग्रे न लभ्यते * सत्यं लाभ कारयेत्
२ । १०९ । ननु कतः शपथं जगुः * सत्यं नादत्तं तत्राह *

महर्षिर्मिन्दैर्वै न कार्याथं शपथाः कृताः । वशिष्ठोऽपि शपथं शपे वै यवने नृपे ॥११०॥

महर्षिर्मिन्दैर्वै न कार्याथं शपथाः कृताः । ११० । यव न कार्याथं पृथ * महर्षिर्गि * नृपे वै यवने नृपे * शपथाः कृता यथा * वशिष्ठोऽपि
यवने * च दाम्निनृपे शपथं * द्विवा यवने शपे ॥ १ । ११० ।

नवृथा शपथं कुर्यात्स्वल्पे पार्थे नरो बुधः । वृथा हि शपथं कुर्वन्मे तज्चे हृत्तनश्रुति ॥१११॥

नवृथे तादिति । १११ । स्वल्पे पार्थे बुधो नरो * बुधो मिथ्या शपथं न * कुर्यात्कृत्वात् । १ । द्विस्माद्बुधा
मिथ्या * शपथं कृत्वा न नरोऽपि * चे हृत्तनश्रुति । २ । १११ ।

कामिनीषु विवाहेषु गवांमक्षीतये न्यने । ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथे नास्ति पातकम् ॥११२॥

कामिनीषु विवाहेषु गवांमक्षीतये न्यने । ११२ । इथे तावत्तते * कामिनीषु विषयेषु बुध्या * शपथे पातकं नास्ति । १ । ११२ ।

सतो नशापये द्विप्रक्षलियं वाहनायुधैः । गोवीजकाञ्चनैर्वेशंशूदंसर्वैरुपातकैः ॥११३॥

सतोनेतयादि । ११३ । पञ्च साक्षिणां माह्वणादीनां साक्षि * अपथप्रकारउक्त * इदानीमसाक्षिकी पु * वाहना
रे पु विवाद * मानयोः अपथप्रणः । ११३ । सटायां ऽयं श्लोकः ॥ ११३ ॥

अग्निं वाहारयेद्देनमपसुञ्चैर्न निमज्जयेत् । पुत्रदारसप्रापत्रेभंशिरांसिस्पृशयेत्पृथक् ॥११४॥

अग्निमितयादि ॥ ११४ ॥ एनं वाहिनं प्रतिवाहित * अग्नीपरीजाजलपरीजापुत्र * दाराणां शिरस्पर्शन *
परीक्षा च तिदिशोऽयं कारयेत् ॥ ११४ ॥

यमिद्वीनदहतप्रस्मिर्नापोमोन्मज्जयन्ति चानचार्त्तिं नृच्छति क्षिप्रं सज्जयः अपथेशुचिः ॥ ११५ ॥

यमिद्वीनदहति ॥ ११५ ॥ सतो न प्रतिज्ञापापरीक्षणीयं * जलन्तमग्निं वाहारयेत् * समिद्धोऽग्निस्तं यं न दहति *
मपथेशुचिर्ज्ञेयः ॥ ११५ ॥ फालादेर्वैग्निनादग्ने * योऽग्निः समिद्धस्तत्र फालादोमात् । ११५ । सफालादिः
सतो न धृताहस्तामगं * यं न सोऽग्निर्दहति * अपथेशुचिर्ज्ञेयः स्यात् ॥ ११५ ॥ सतो न प्रतिज्ञापापरीक्षणीयं
मपथमज्जयन्ति यद्वापो * मज्जयन्ति चोत्प्लावयन्ति तदा * अपथेशुचिर्ज्ञेयः ॥ ११५ ॥ सतो न पुत्रदारशिरःस्पर्शितं
यं नार्त्तिं क्षिप्रं नृच्छति * अपथेशुचिर्ज्ञेयः । ११५ । उत्सर्जति । ११५ । अत्र अपथे पुरावृत्तमर्थवादं *
दर्शयति वत्ससो तयादि । ११५ । ११५ ।

वत्सस्य ह्यग्निश्च सप्तपुराभ्यावायवीयसा । नाग्निर्दंदाहरोमापिसतो न जगतः स्पृशः ॥११६॥

पुरावयवीयसा कनिष्ठे न भ्रात्रा * ऽभिग्रस्तस्य वत्सस्यर्पि * जगतः स्पृशः सर्वव्यापकस्य * ब्रह्मणः सतो नै
व हि । ११६ । अग्निं न विष्टवतोरोमाणापि * नासावग्निर्दंदाहति । ११६ । न के वल्लभे प्रमथोमिथो * विवदमानयो
र्द्वयोः * कूट साक्षिणामपि प्रमथः कार्य * इति सर्वेषां च मतम् । ११६ । ११६ ।

यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कौटसाक्ष्यं कृतं भवेत् । तत्तत्कार्यं निवर्त्तेत कृतञ्चाप्यकृतं भवेत् ॥११७॥

यस्मिन् यस्मिन् विवादि । ११७ । यस्मिन् यस्मिन् विवादे साक्षिभिः कौट * साक्ष्यं गूढसाक्ष्यं कृतं * भवेत्तत्तत्
कार्यं निवर्त्तेत नैक * स्यापि पक्षे जयो भवेत् । ११७ । कथान्निवर्त्तेत तातप्राहृतज्ञे तयादि * कृतञ्च तत्कार्यं भवेत्
मवेदिति । ११७ ॥ ११७ ॥

कोमान्मोहाद्भयान्मैत्र्यात् कामात्क्रोधात्तथैव च । अज्ञानाद्बालभावाच्च साक्ष्यं वितथम्,
अप्रते ॥ ११८ ॥

क्रोधादित्यादि । ११८ । क्रोधादितोयत्साक्षांसाक्षिभिः * हृष्यते तदित्यं स्यात् । ११८ । तत्र दण्डं
बहुं प्रति * जानीते ॥

रूपामनसमे स्थानेयः साक्ष्यमन्वतं वदेत् । तस्य दण्डविशेषां प्रवक्ष्यामः पुनः ॥ ११९ ॥

एवमिति आदि । ११९ । स्वार्थार्थोक्तः । ११९ । क्रोधादितः साक्षांसाक्षिभ्यो दण्डः * साक्षः ।

क्रोधात्सहस्रं दण्डं क्रमोहात्पूर्वत्तुसाहसम् । भयाहौमधर्मौ दण्डौ मैत्रात्पूर्वचतुर्गुणम् ॥ १२० ॥

क्रोधादित्यादि । १२० । अर्थः प्राप्तो भावः साक्षां * ब्रूवन् साक्षीपणानां सप्तसं दण्डः साक्षात् * स्वर्णं कर्पा
ताम्रान् शिबन् * धर्मग्राह्ये कल्पनीया निवर्तन्ते । १ । तानि यथासम्भवं कल्पयेत्पण * साक्षसाक्षिमानं व
चते । २ । मोहात्साक्षां ब्रूवन् साक्षी * पुनः * अथ साहसं * दण्डो भवति भयात् * मिथ्यासाक्षां ब्रूवन्
साक्षां * हौमधर्मौ साहसौ दण्डौ भवति ॥ ३ ॥ मैत्र्यादियं साक्षां ब्रूवन् साक्षी * चत्वारिप्रथमसाहसानि दण्डो
भवेत् ॥ ४ ॥ १२० ॥

क्रोधादगुणं पूर्व क्रोधात्तु चिगुणं परमम् । अज्ञानाद्दृशते पुण्येवालिश्याच्छतमे वतु ॥ १२१ ॥

क्रोधादित्यादि । क्रोधात्तु चिगुणं परमम् * साक्षीदप्रथमसाहसानि दण्डः साक्षात् ॥ १ ॥ क्रोधात्तु मिथ्यासा
क्षां ब्रूवन् * साक्षीनिगुणं प्रथमम् * साहसं दण्डः साहसानां मिथ्या * साक्षां ब्रूवन् साक्षी । पुनः * दृशते पणानां द
ण्डः ॥ २ ॥ वालिशाद्दक्षिणाभावात् खर्गान्मिथ्या * साक्षां ब्रूवन् साक्षीपण * यतमेव दण्डो भवेत् ॥ ३ ॥ १२१ ॥

एतानाहुः कौटसाक्ष्ये प्रोक्तान् दण्डान् मनीषिभिः । धर्मस्य प्रभिचारार्थं मधर्मनियमाय च ॥ १२२ ॥

एतानि तादि ॥ १२२ ॥ मनीषिभिः कौटसाक्ष्ये प्रोक्तान् दण्डः * एतान् धर्मस्य प्रभिचार * दीपार्थं मधर्मनिय
माय च * सर्वं महर्षिग्राह्यः । १ । १२२ ।

कौटसाक्ष्यन्तु कुर्वाणां स्त्रीन्वर्णान् धार्मिकान्दपः । प्रवासयेद्दण्डयित्वा ब्राह्मणं त्विवासयेत् ॥ १२३ ॥

कौटसाक्ष्यन्ति तादि । १२३ । धार्मिकान्दपः कौटसाक्ष्यं कर्वाणां * स्त्रीन्वर्णान् च त्रिवर्षेण * शूद्रान्
देहे ब्रह्ममाणं दण्डं * दण्डयित्वा स्वराजात् प्रवासयेत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणन्तु कौटसाक्ष्यं * कर्वाणं स्वराजाद्विवासयेत् ॥ २ ॥
देहस्थाने बुद्धयेत् ॥ २ । १२३ । अथ देहे दण्डस्थानानि धार्मिकानां ॥

दण्डस्थानानि दण्डस्य मनः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् । त्रिषु वर्णेषु यानि स्युरक्षतो ब्राह्मणो व्रजेत् ॥ १२४ ॥

दशस्थानानीतादि । १ । ११२॥ त्रिषुवर्णेषु च त्रिवर्णश्रुत्वा पु*कोटसाक्षादीर्देहि कादीर्देहिकसो*दृष्ट्वा
स्थानानि धानि वास्तानि च*दधौ वसायश्च, वीमद्वरद्वीत् । १ । ब्राह्मणस्त्वक्षतपत्रजो*दशस्थानेषु च तन*कत्वा
ब्राह्मणं विवासयेत् । २ । ११३॥ कानितानि दशस्थानानीताग्रतः पाह ।

उपस्थम, दरं जिह्वाहस्तौ पादौ च पञ्चमम् । चक्षुर्नासा च कणौ च धनं देहस्तथैव च ॥ १२५ ॥

उपस्थमित्यादि । १ । १२५ । उपस्थो दरजिह्वाहस्तपाद*चक्षुर्नासा कणौ देह*धनानीति दशदण्ड*स्थानानि
देहि कादीर्देहिकानि चः । १ । १२५ । नवकस्मिन्नपराधे*कस्मिन् स्थाने दण्डः कार्य इत्यग्रतः पाह ।

अनुवन्धं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः । सारापराधौ चाशोक्यदण्डं दण्डेषु पातयेत् ॥ १२६ ॥

अनुवन्धमित्यादि । १ । १२६ । अनुवन्धं यासने कर्तव्यं पितृ*तलासत्कर्मणि प्रवृत्तिं परि*ज्ञाय सन्ध्यायाश्चादं
शकालौ च*तत्त्वतो यतश्चेत्यर्थः*कालौ । १ । तत्कर्म*कर्मणोऽसंज्ञायाश्चात्वा*सावापराधौ च तत्सारादीन् दो
*सारानपराधश्चालोक्य*दण्डेषु पुनर्दण्डं पातयेत् । २ । १२६ ।

अधर्मदण्डनं लोके यशोमङ्गीर्त्तनाशनम् । अस्त्रग्रेण च परद्रापितस्मात्तत्परिवञ्जयेत् ॥ १२७ ॥

अधर्ममित्यादि ॥ १२७ । स्रष्टाशोऽयं श्लोकः । १२७ ।

अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवापद्रुदण्डयन् । अयशोमहदामोति नरकं चैव गच्छति ॥ १२८ ॥

अदण्ड्यानित्यादि ॥ १२८ ॥ श्लोकः*अयं स्फुटार्थः । १२८ ।

वाग्दण्डं प्रथमं कुर्याद्विद्वद्वत्तदनन्तरम् । तृतीयं धनदण्डं वधदण्डमतः परम् ॥ १२९ ॥

वाग्दण्डमित्यादि । १२९ । यः कश्चिदसत्कर्मणि प्रवृत्त्यर्थं*राजा प्रथमं वाग्दण्डं*तस्य कुर्यात्प्रथमं
*कर्मपरित्याज्येति*तेनानिवृत्तसाधिककारं ज्ञेयं यात्*तेनानिवृत्तसाधमं दण्डयेत्*तेनानिवृत्तसाधमं देहदण्डं
ज्ञेयं यात् ॥ १ । १२९ ॥

वधेनापि यदा त्वेतान्निग्रहीतुं न शक्नुयात् । तदैषु सव्यमपरे तत्प्रयुज्जीत चतुष्टयम् ॥ १३० ॥

वधेनापीत्यादि । १३० । वधेनोपस्थादिपुदण्डेनापि*यदैतान्दण्ड्यान्निग्रहीतुं न शक्नुयात्*यदा
देहदण्डं च सर्वं दण्डयत् वैषम्यमस्त*शुद्धीता ॥ १ । १३० । नवदण्डे यत्साहस्यदिक*तत्तत्किम्पानि
तातपाहलोकेत्यादि ।

लोकसंवत्सवहारार्थ्याः सञ्जाः प्रथिता भवि । ताम्बरूपसुवर्णानां ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १३१ ॥

वत्सवहारेत्यादि ॥ १ ॥ १३१ ॥ सर्वद्रव्याणां लोकसं*समागुवहारार्थं परिभाषणानां*प्रसिद्धा एव साः सञ्जाः
*भविप्रथिता विख्याताः ॥ १ ॥ ताः सञ्जास्ताम्ररूपसुवर्णानां*धर्मेषां स्ववत्सवहारार्थं कल्पानां*ताः सञ्जाः प्रथे
प्रतीक्षन् प्रवक्ष्यामि ॥ २ ॥ १३१ ॥

जालान्तरगते भानौयत्सूक्ष्मदृश्यते रजः । प्रथमतः प्रमाणानां त्रिसरेणुं प्रचक्षते ॥ १३२ ॥

जालान्तरेत्यादि ॥ १३२ ॥ जालवच्छिद्रसमुद्धान्तर्गते*रजस्य भानौकिरणे*यत्सूक्ष्मं रजोदृश्यते*तत्
प्रमाणानां*व्यवसायपरिमाणानां प्रथमं*परिमाणं त्रिसरेणुं प्रचक्षते*परमाणुद्वाराण कानां*मतीन्द्रियत्वान्न गण्यत्व
॥ १३२ ॥

त्रिसरेणुवोऽष्टौ विज्ञेया लिङ्गैकापरिमाणतः । ताराजसर्षपस्तिस्त्रयो गौरसर्षपः ॥ १३३ ॥

त्रिसरेणुवद्वत्यादि ॥ १३३ ॥ अष्टौ त्रिसरेणुवत्कालिङ्गा*परिमाणतो विज्ञेया तिसृस्ता*लिङ्गा एको रजस्य
पञ्चशो*राजसर्षपा एको गौरसर्षपः ॥ १ ॥ १३३ ॥

सर्षपाः पङ्क्यवो मधुस्रियवन्ते ककुष्णलम् । पञ्चकुष्णलको माषस्ते सुवर्णरूपोऽङ्गुलः ॥ १३४ ॥

सर्षपाद्वत्यादि ॥ १३४ ॥ पङ्क्यगौराः सर्षपा एको मधुस्रियवन्ते*स्त्रियवन्तु लघुयवा*एकं कुष्णलं रक्तिकम् ॥ १ ॥
पञ्चकुष्णलको माषस्त*पञ्चशो माषा एकः*सुवर्णः कर्षः कोल इति विमादि*पर्यायै रभिधेयः स्यात् ॥ २ ॥ तत्र चत्वारो
माषा एकाः स्यान्त्यात्*द्वौ माषौ तोलकमाङ्कः ॥ २ ॥ १३४ ॥

पलं सुवर्णरूपं चत्वारः पलानि धरणं दश । द्वे कुष्णले समधृतं विज्ञेयो रौप्यमाषकः ॥ १३५ ॥

पलमित्यादि ॥ १३५ ॥ चत्वारः सुवर्णाः एकं पलं ध्रियं*दश पलानि धरणं*तत्र विज्ञेय उच्यते ॥ १ ॥ द्वे कु
ष्णले रक्तिकं समधृतं*यै रौप्येण स रौप्यमाषकः*समानं पञ्चकुष्णलको रौप्यमाषक उच्यते ॥ २ ॥ १३५ ॥

ते षोडशस्रान्धरणं पुराणं चैव राजतम् । कार्ष्णीपणं विज्ञेयं स्ताम्रिकः कार्ष्णिकः पणः ॥ १३६ ॥

ते षोडशेत्यादि ॥ १३६ ॥ ते रौप्यमाषकाः षोडशराजतं*धरणं पुराणं चत्वारः*दश पलानि राजतं धरणं
स्यात् ॥ १ ॥ ताम्रिकं स्ताम्रमाषकार्ष्णिकः षोडशमाषाः कार्ष्णीपणः*पणः*अत्रेति पर्यायेण च ॥ २ ॥ लोको हि
सर्वद्रव्याणां*शुद्धकानामधीतिः पण इति*वत्सवहारस्तु वर्तते ॥ १ ॥ १३६ ॥

धरणादिदशज्ञेयः शतमानुराजतः । चतुःसौवर्णिको निष्कोविज्ञेयस्तु प्रमाणतः ॥ १३७ ॥

धरणादीत्यादि ॥ १३७ ॥ द्वाविंशत्यक्षालानिरौप्यधरणं * तानि दशधरणानि * विंशत्यक्षरत्रयसंख्याको-
राजतः शतमानः स्यात् ॥ १ ॥ चतुःसौवर्णिको निष्कः * प्रोक्तप्रमाणाः चतुर्वर्ण * चतुस्तैः * षडभिः निष्पन्नः सर्वेषां * द्रव्या-
णां विंशत्यक्षरत्रयसंख्याको निष्कः ॥ २ ॥ १३७ ॥

पणानां द्वे शते सार्धे प्रथमः साहसः स्मृतः । मध्यमः पञ्चविज्ञेयः सहस्रान्तु वचोत्तमः ॥ १३८ ॥

पणइत्यादि ॥ १३८ ॥ पणोऽशीतिरक्षिकस्तेषां पणानां * सार्धे द्वे शते प्रथमः साहसः स्यात् * सद्यतामस-
पाण्डुराणां विंशति * सहस्रमृणालपरिमाणं भवेत् ॥ १ ॥ पणानां पञ्चशतानि प्रथमः * साहसो द्रव्यानां मध्यमः
सहस्रः पणानां सहस्रं मध्यमसाहसाद्विंशत्यक्षरत्रयसंख्याको वचोत्तमः साहसः संचया भवति ॥ २ ॥ १३८ ॥

ऋणदेये प्रतिज्ञाते पञ्चकं शतमर्हति । अपहृते तद्विगुणं तन्मनोरनुशासनम् ॥ १३९ ॥

ऋणइत्यादि ॥ १३९ ॥ अधमर्णं न स माया * ऋणे मया देये प्रतिज्ञाते सति * यत्कावत्कालं गतं * तद्वयं प-
कं शतं दण्डमर्हति ॥ १ ॥ अपहृते माहमर्णे * धारयेदतिवृत्ते * तद्विगुणं तन्मनोऽनुशासनम् * सचं तीर्तमनो-
नुशासनं ॥ २ ॥ १३९ ॥

वशिष्टविहितां वृद्धिं सृजद्विचिविद्विनीम् । अशीतिभागं गृहीयान्मासाद्वाङ्घ्रिकः शते १४

वशिष्टेत्यादि ॥ १४० ॥ ऋणशाने वशिष्टविहितां विण * विद्विनीं वृद्धिं सृज * दशीतिभागे कभागं शतं
मासाद्दूहं वाङ्घ्रिकं शते गृहीयादिति ॥ १ ॥ १४० ॥

द्विकं शतं वा गृहीयात्सतां धम्ममनुस्सरन् । द्विकं शतं हि गृह्णाणो न भवतर्था किल्बिषी ॥ १४१ ॥

द्विकमित्यादि ॥ १४१ ॥ अथवा वाङ्घ्रिकः शतं शतांशं * सौकांशं द्विकं द्रव्यं * पञ्चाशदंशं सौकांशं
सतां धम्ममनुस्सरन् * मासाद्द्विकं गृहीयात् ॥ १ ॥ द्विकं द्विशतांशं वद्वि * गृह्णाणो वाङ्घ्रिको न * तदर्थं किं-
पी भवति ॥ २ ॥ १४१ ॥

द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पञ्चकं च शतं समम् । मासस्य वृद्धिं गृहीयादणीनामनुपूर्वशः ॥ १४२ ॥

द्विकमित्यादि ॥ १४२ ॥ वार्ध्रिकं वणिनामनुपूर्वशः * मासस्य वृद्धिं दत्तं धनस्य * शतं शतांशं सौकांशं
द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पञ्चकं च शतं समम् * त्रिकं त्रिगुणं चतुष्कं चतुर्गुणं च पञ्चकं च पञ्चगुणं शतं दश-
गुणं ॥ २ ॥ १४२ ॥

त्वे बाधोसोपकारे कोसीदीवृद्धिमाप्नुयात् । नचाधेः कालसंरोधान्निसर्गोऽस्ति न विक्रयः ॥ १४३ ॥

कृत्वे बाधावित्यादि ॥ १४३ ॥ आधोयद्वा माधोयते यत् * कृत्वा यत्तत्तद्वा माधि * वन्त्यो यत्तत्तद्वा यत्
१ । धनिन उपकारः स्यात् * सोपकार आधिस्त * द्वयोः सोपकारादेव दार्ष्टिक्ये * कोसीदो धनप्रयोगे * तस्य
विनाशः स्यात् ॥ २ ॥ तस्योपकारे न्यक्रमकालसंरोधात् * कृतनियमकाले न वन्ती गतत्वात् ॥ १ ॥ वाच्यं प्रियेण तद्वा
स्य तद्वा मा * निसर्गो न्यत्र वन्त्यो करणं नास्ति * विक्रयश्चेत्तत्कालमधो नास्तीति ॥ १ ॥ सोपकार इति विशेषणं *
विनाशप्रकारत्वाच्चैव धनोक्ते * प्रायः कृतमयोतिभागे कामाग * यद्वा माप्नुयाद्वा यच्च वन्त्येनापुनः ॥ ४ ॥ अयोतिभा
गोऽर्थात् स्यात् स्यात् स्यात् स्यात् स्यात् ॥ ५ ॥ १४३ ॥

नभोक्तवोवलादाधिभूजानोवृद्धिमुत्सृजेतामलो नतोपय च नमाधिस्ते नोऽनयायामवेत् ॥ १४४ ॥

नभोक्तवोवलादादि ॥ १४४ ॥ आधिर्वन्त्यो कृतद्वयं वला * दार्ष्टिक्येण नभोक्तवोवला * भूजानोवला * प्रियेण वि
धनमृतेति ॥ १ ॥ नभोक्तमाधोसोपकारे वृद्धि * नाप्नुयादिति वृद्धि * उत्सृजेदिति भागे नोपकारात् ॥ १ ॥
नर्हि पुनरुत्तरे च नभोक्तवोवला * नभोक्तवोवला इति चेत् सोपकार आधिस्तर्हि नभोक्तवोवला * यदपकारे वृद्धिस्त
क्तवा ॥ २ ॥ निरुपकार आधिर्वन्त्यो नभोक्तवोवला * स्तत्र यत्तत्तद्वा विरक्ति * तस्य भागे कृतं चेत्तद्वा च्छतिर्न स्यात्तद्वा वृद्धि
नार्जत ॥ ३ ॥ तस्योत्तरे च नभोक्तवोवला * नभोक्तवोवला * तस्य भागे कृतं चेत्तद्वा च्छतिर्न स्यात्तद्वा वृद्धि
नार्जत ॥ ३ ॥ तस्योत्तरे च नभोक्तवोवला * नभोक्तवोवला * तस्य भागे कृतं चेत्तद्वा च्छतिर्न स्यात्तद्वा वृद्धि

आधियोपनिधियोभौनकालात्प्रयमर्हतः । अवहायरो भवेतां तौ दीर्घकालमवस्थितौ ॥ १४५ ॥

आधिर्वन्त्यो कृतद्वयं वला * दार्ष्टिक्येण नभोक्तवोवला * भूजानोवला * प्रियेण वि
कालात्प्रयमर्हतः तयोर्दीर्घकालमवस्थितावपिताववहायो स्वाभिना * पुनर्ग्राह्यौ भवेताम् ॥ २ ॥ १४५ ॥

सम्प्रीत्याभुजप्रमानानिननशान्तिकदाचन । धेनुरुष्ट्रोवहन्नखोयशदमयः प्रयुज्यते ॥ १४६ ॥

सम्प्रीत्यादि ॥ १४६ ॥ नभोक्तवोवलादाधि * रतिर्यदुक्तं तत्र वला * विना * धिभागे वचनमिदम् ॥ १ ॥
सम्प्रीत्यावस्थकवस्तु * स्वाभिना * प्रणये नैव * धनिनाभुजमानानि * धेनुरुष्ट्रोवहन्नखोयशदमयः प्रयुज्यते ॥ २ ॥ धेनुरुष्ट्र
भागे नमगतिवहन्नखोयशदमयः प्रयुज्यते * यत्तत्तद्वा वला * विना * धिभागे वचनमिदम् ॥ १ ॥ सप्तकां पिवन्न
नमगति * प्रीतिं विना त्वेतां भागे * वृद्धिस्तत्तत्तद्वा विना * धिभागे वचनमिदम् ॥ १ ॥ १४६ ॥ अथाधिर्वन्त्योपनि
धिर्वन्त्यो दीर्घ * कालमवस्थितावपिताववहायो स्वाभिना * पुनर्ग्राह्यौ भवेताम् ॥ २ ॥ १४६ ॥

कतिता दि । १५२ । धनप्रयोगकाले द्विक्रियं जती * नियताकृताततोऽधिकान् नाना * नसिक्तिकसीदपयंत
माह * यदृणं पञ्चशणं सत्प्रतसङ्गं भवति । १ । १५२ ।

नातिसांवत्सरीं वृद्धिं न चाट्टां पुनर्हरेत् । चक्रवृद्धिः कालवृद्धिः कारिताकायिका च या ॥ १५३ ॥

नातीतादि । १५३ । वार्ष्पिकः सांवत्सरी वृद्धिर्मितक्रमः * अधिकां न स न दृश्यते * नृहीयात् * तदधिककालस्य
वृद्धिं न प्राप्नुयात् । १ । अट्टां मास्त्रि निर्हय * ट्टिरेक्षितां यतेऽपी * तां गैकां यद्विभिवः * पञ्चां गै भगोऽधिकां
वृद्धिं न हरेत् । २ । यावत्क्रवृद्धिर्दृष्टी क्रियाकालः * वृद्धिर्न यत्कालातये सक् * दृक्प्रदृष्टे दैश्याधिकां भवेत्
३ । यावत्क्षरधर्मणो नापदग्रस्थेना * नानाप्रप्राप्तमवादा * वृत्तमणपोडने नवा * स्वयं प्राप्ता कालाधिकाकृतावृद्धिः * सा
वृद्धिः कारिता च या । ४ । याचकार्यकाहजगकटादि * वाहनवृष्टादिव्यक्तकृता * तां तां वृद्धिं वाड् प्रकीर्णहरेत्
५ । वृद्धयतिनापुस्तं च * कायिकाकायसंयुक्ताकालाधिकाचकालिका । वृद्धे द्विस्वकवृद्धिः कारिता कृष्णिनामता
इति । १५३ ।

वृष्टां दातुमशक्तो यः कर्तुं मिच्छेत् पुनः क्रियाम् । सदत्वानिर्जितां वृद्धिं करणं परिवर्त्तयेत् ॥ १५४ ॥

कृष्णनित्यादि । १५४ । योऽधमर्णा नियतकालमर्था कृष्ण * दातुमशक्तः सन् पुनः * क्रियां दानकालवृद्धिं *
कर्तुं मिच्छेत् तदानिर्जितां * वृद्धिं दत्त्वा परिवर्त्तयेत् । १ । १५४ । पूर्वलेखादिपरिवर्त्तने विधेयं * माह ।

अदृशयित्वा तत्रैव हिरण्यं परिवर्त्तयेत् । यावती सन्धवे दृष्टिस्तावती दातुमर्हति ॥ १५५ ॥

अदृशयित्वादि । १५५ । तत्राधौर्ध्व क्रियापरिवर्त्तने * कर्तव्ये यद्व्यक्तं तदधमर्णं * नदृशयित्वा पञ्चलेखा
दि क्रियां परिवर्त्तयेत् । १ । तत्रव्यक्तं हिरण्यं * अदृशयित्वैव परिवर्त्तयेत् * शङ्कलतावन्तं कालं * यावती सन्धवे
आवती दातुमर्हति । २ । १५५ ।

चक्रवृद्धिं समारूढो देशकालव्यवस्थितः । अतिक्रामन्दे शकालीनतत्फलमवाम् युयात् ॥ १५६ ॥

चक्रवृद्धिमित्यादि । १५६ । यन्मिन्द्रेण यन्मिन्काले च वृद्धेर्द्विवर्त्तयित्वा सादृशकालव्यवस्थितं वृद्धिं
समारूढो * बाह्यं प्रकाशकवृद्धिं * देशकाला * यतिक्रामंस्तत्फलं * चक्रवृद्धि वृद्धेर्द्विनावाः युयात् । १ । १५६ ।
तत्रव्यवस्थामाह ।

समुद्रयानकुशलाद् देशकालार्थदर्शिनः । स्थापयन्तितुयां वृद्धिं सातत्वाधिगमं प्रति ॥ १५७ ॥

सर्वत्रेत्यादि । १५७ । अश्वद्वयानकयज्ञा*यं सर्वद्वयं नयन्तावानिजां*कृषन्ति ते नानादेशकालायां नां
*दर्शनमौलाभवन्ति । १ । ते तत्र वक्रधकीयां*वृद्धिमधिगमं प्राप्तिं* प्रतिस्थापयन्ति चेव* चक्रवृद्धिरधिगमा
॥ २ ॥ १५७ ॥

योयस्य प्रतिभूस्तिष्ठेद्दर्शनायेहमानवः । अदर्शयन्सतंतस्य प्रयच्छेत्स्वधनादृणम् ॥ १५८ ॥

योयस्येत्यादि । १५८ । इहकृपादाने योमानवेयसो*धमर्णसं दर्शनाय* प्रतिभूस्तीकारोतिष्ठेत् । १ ।
सतमधमर्णमदर्शयन्सतस्य*प्रयच्छेत्स्वधनात्प्रयच्छेत् ॥ २ ॥ १५८ ॥

प्रातिभवावृथादानमाक्षिकं सौरिकञ्चयत् । दण्डशुल्कावशेषे च न पुत्रोदात्तमर्हति ॥ १५९ ॥

प्रातिभावो नित्यादि । १५९ । यस्यावृथादाने यः प्रतिभूः स्यादयोयस्य*क्षिकीयायां* दानप्रतिभूर्भवति*पुत्रा
मूलो दाने प्रतिभूर्भवति ॥ १ ॥ दण्डावशेषे दाने वा*शुल्कावशेषे दाने वा*प्रतिभूर्भवति स्या* स्यात्प्रातिभ
वः* प्रतिभूनिमित्तं वृथादानादिकं दायं पुत्रोदात्तमर्हति । २ । १५९ ।

दर्शनप्रातिभावे तु विधिः स्यात्पूर्वचोदितः । दानप्रतिभुविमेते दायादानपि दापयेत् ॥ १६० ॥

दर्शनंेत्यादि ॥ १६० ॥ प्रतिभूद्विविधो दर्शनप्रतिभूः*दानप्रतिभूयतः*दर्शनप्रतिभावो*पुत्रीकृतो विधि
र्भवति ॥ १ ॥ यत्प्रायुक्तमदर्शयन्सतंतस्य*प्रयच्छेत्स्वधनादृणम् । २ । इति । दानप्रतिभुविमेते*स्वधनादृथा
दानाक्षिकसौरिकादण्डशुल्काव*शेषे भागेऽन्यतप्रातिभवा*तद्दानप्रतिभूवोदायादानदापयेत् ॥ २ ॥ १६० ॥
अत्र विप्रतिपत्तिवचनमाह ॥

अदातरि पुनर्दाता विज्ञातप्रकृतादृणम् । पथात्प्रतिभुविमेते परीप्से क्वेनहेतुना ॥ १६१ ॥

अदातरीत्यादि ॥ १६१ ॥ दाताधनसोत्तमर्णः*स्वधुजानीतेऽयमस्या*र्णदानप्रतिभूरिति*प्रकृतिं त्रुविज्ञात
वान् ॥ १ ॥ तस्मिन् विज्ञातप्रकृतावदातरि*प्रतिभुविमेते पथात्*क्वेनहेतुना तदृणं* परीप्से क्लीवतितस्मिन्*
परिविज्ञायाप्तुमिच्छेत् ॥ २ ॥ १६१ ॥ इति वं वि*प्रतिपत्ता*वाह ॥

निरादिष्टधनं चेत्प्रतिभूः संप्रादलन्धनः । स्वधनादेव तद्दद्यान्निरादिष्ट इति स्थितिः ॥ १६२ ॥

निरादिष्टेत्यादि ॥ १६२ ॥ प्रतिभूः*निरादिष्टधनो*निरादिष्टं यतो यत्प्रापं य*दयस्मिन् देयं तच्छस्य*निःशेष
नादिष्टं येन । १ । दायादेभाउक्तं येन*सोऽलङ्घनीनिधनः स्या*तदानिरादिष्टोऽसौव*दायादः स्वधनादेव*तत्

प्रतिभवाचणं धत्तिने ददात् ॥ २ ॥ इति स्थितिरेतेनेदं सक्तं गदिनादिमावै * दद्यादेभाः प्रतिभृमिं यते तदा *
 * दद्यादः स्वधनान्तत् * प्रतिभवाचणं ददात् ॥ २ ॥ अत्र * मादीयदनायावाचणे * तदसद्वैक्तिकत्वात् * परक
 याक्रीदन्तभाय त्वादसंस्वकार्यं चाक्षेपाभावात् । ४ । १६२ ।

मत्तोन्मत्तात्तीधधीनैर्वाले नस्थविरंणवा । असम्बन्धकृतयैव प्रवहारो न सिद्ध्यति ॥ १६३ ॥

मत्तोत्तादि ॥ १६२ ॥ मत्तादिपानाक्षणेन * उन्मादरोगाः क्षणे * नातिप्रवृत्ताधिभि * रार्त्तनाधिकाधी
 नेन * स्वाप्ता इति शसाधीने न दासादिना । १ । वाले नस्थविरंणवा * असम्बन्धकृतोऽनौचित्येन कृतः * ऋणादानसा
 वावहारो * नैवाभियोगे सिद्ध्यति ॥ २ ॥ १६२ ॥

सततगनभाषाभवतियद्रपिसत्रात्प्रतिष्ठिता । वहिसे द्वाघते धर्मान्नियताद्वावहारिकात् १६४

सत्रं तयादि ॥ १६४ ॥ यदापिलेखादिभिरुत्प्रेरणप्रयोगे * भाषाकथाप्रतिष्ठितालोके प्रतिष्ठांगतापिसत्रात्
 सत्रं द्वाघव * हारिका नियताद्वा * दक्षिणभाषाते तदा सततगनभवति । १ । १६४ ।

योगाधमनविक्रीतयोगदानप्रतिग्रहम् । यदवापुपधिपशेत्तत्सर्वं विनिवर्त्तयेत् ॥ १६५ ॥

योगे तयादि ॥ १६५ ॥ योगमूलादिनायोजनातेनैवा * धमनात्पञ्चादपरजनानां * प्रवृत्तागोचरे गोपने
 विनोतम् । १ । यद्यतथाविधयोगा * दानं च प्रतिग्रहश्च * यदायातवापुपधि * छलप्रवृत्तनादिपशेत्तत्सर्वं
 विनिवर्त्तयेत् स्त्रियाः कर्त्यात् । २ । १६५ ।

ग्रहीतायदिनष्टः सगत्कुटुम्बार्थे कृतवायः । दानवां वान्यवैस्तत्सगत्प्रविभक्तैरपि स्वतः ॥ १६६ ॥

ग्रहीते तयादि ॥ १६६ ॥ ऋणसंग्रहीतायदि * तद्गणसङ्कुटुम्बार्थे * कुटुम्बपोषणार्थं कृतवायः सन् * नष्टः स ।
 अग्रावादिद्विष्टावासात् । १ । तदाप्रविभक्तैरपि विभक्तैः * वान्यवैर्देयाधिकारिभिस्तदृणं * स्वतः स्वसोधना
 दातव्यं भवति । २ । १६६ ।

कुटुम्बार्थेऽधधीनोपि व्यवहारं समाचरेत् । स्वदेशे वा विदेशे वा तज्जगत्यान्विचालयेत् १६७

कुटुम्बार्थे तयादि ॥ १६७ ॥ अधधीनोऽसञ्जाधीनः सोऽपि * कुटुम्बार्थं स्वपरिवारपोषणं * स्वदेशे वा विदेशे
 वा तज्जगत्यान्विचालयेत् । १ । तज्जगत्यान्विचालयेत् जगत्यान्विचालयेत् स्त्रियाः कर्त्यात् । २ । १६७ ।

बलादसं बलाद्भुक्तं बलाद्यन्नापिलेखितम् । सर्वान् बलकृतानर्थान् कृतान् मनुरवधीत् १६८

कामे तादि ॥ १०५ ॥ योनराधिपस्तु कामः क्रोधौ संयसाधर्मिणः सर्वानर्था नृपशतितः * मराधिपं सभाः
पत्रा * यववन्ति सिन्धुः * नदाः सचद्रमिनेति ॥ १ ॥ १०५ ॥

यः साधयन्तं छन्दे नवे दये इनिजन्तुपे । सराजातच्चतुर्भागं दापयस्तस्य चतुर्जनं ॥ १०६ ॥

यः साधयन्तमित्यादि ॥ १०६ ॥ धनिजन्तुमर्णं छन्दे नः स्वच्छयाधमणात्स्वकंधनं * साधयन्तं नृपे यस्व *
धर्मोद्दरात्स्वयावेदयेत् ॥ १ ॥ राजासदृशं धनिकप्राप * मधमर्णाद् यावदनं * तत्तदर्थं भागैकभागं *
दण्डं तदापास्तस्य च * धनिकमतज्जनं स्यात् ॥ २ ॥ १०६ ॥

कर्मणापिसमंकुयर्गा इनिकायाधमणिकः । समोऽवकृष्टजातिश्च ददगच्छे योऽतुच्छनैः ॥ १०७ ॥

कर्मणापीत्यादि ॥ १०७ ॥ समः समजातिरवकृष्टजातिः स्वाधमणि कोधनं दादमण्यो * धनिकायकर्मणा
पिः समंकुयर्गात्स्वजातिः * विहितकर्मणि कथं यात् ॥ १ ॥ यः यान्गृष्टजातिस्त्वाधमणिकः * यनैः कर्मणैव
ददात् ॥ २ ॥ १०७ ॥

अने नविधिनाराजामिथोविवदतां न्वणाम् । साक्षिप्रतयसिद्धानिकायर्गाणिसमतां नयेत् ॥ १०८ ॥

अनेनेत्यादि ॥ १०८ ॥ मिथो विवदतां विवादं कर्ष्यता * सप्तमर्णाधमणां * नृणामने नीक्ते नविधिन
राजा * साक्षिप्रतयसिद्धानि ॥ १ ॥ साक्षिप्रमाणे नविधिनमथाद्याः * कार्यगणितया समतां * सामर्थ्या नयेदिति *
समाप्तमणानमिति ॥ २ ॥ १०८ ॥ अथोद्देशकमान्त्रिचे पञ्चार्तं * ॥

कुलजे वृत्तसम्पन्ने धर्मज्ञे सतयवादिनि । महापक्षे धनिनार्योऽनिच्छेपनिच्छिपेद्बुधः ॥ १०९ ॥

कुलजे इत्यादि ॥ १ ॥ १०९ ॥ बुधो धननिच्छेपमिच्छन् धनिनि * सत्कुलजे सद्बुत्तसम्पन्ने सतयवादिनिधर्म
ज्ञे महा * पक्षे वृत्तपरिवारे ॥ २ ॥ आर्यो ब्राह्मणे क्षत्रिये वैश्या * निच्छेपं स्थापय धनं * निच्छिपेत् स्थापये
दिति ॥ २ ॥ १०९ ॥ निच्छेपः * कारमाह * योयथानि * क्षिपेदित्यादि ॥ १ ॥ १०९ ॥

योयथानिच्छिपेद्वस्तेयमर्थं यसामानवः । सतथैवग्रहीतवरोयथादायस्तथाग्रहः ॥ ११० ॥

योमानवोयसाहस्ते * यमर्थं यथानिच्छिपेत् * सोऽर्थस्ते नग्रहीतातथैवतस्मा * निच्छेपुर्ग्रहीतवाः स * यथा
दायस्तथाग्रहः ॥ २ ॥ अतदायसब्दीभावे दान्तो * दानं यथानिच्छेपस्य * तथैव यच्छणं कार्यम् ॥ २ ॥ ११० ॥
यत्तद्विवादमाह ।

योनिश्चे पयाचमानोनिश्चे स नृप्रयच्छति । सयाचः प्राड्विवाकेनतन्निश्चे सूरसन्निधौ ॥ १८१ ॥

यदतीति ॥ १८१ ॥ निश्चे पत्नानिश्चे पयाचमानोयोनिश्चे पयाही * तस्य निश्चे मूर्नप्रयच्छतित * स्तेननिश्चे
क्राभिर्योगा * ज्ञापिते नप्राड्विवाकेन । १ । तस्य निश्चे मूरसन्निधौपरोक्षे * सनिश्चे पयाहीयाचः । २ । १८१ ॥

साध्यभावे प्रणिधिभिर्बयोरूपसमन्वितौ । अपदेशं सन्नाहिरणं तस्यतत्त्वतः ॥ १८२ ॥

साध्यभावइत्यादि ॥ १८२ ॥ तस्य निश्चे पयसाक्षिणासभावे * वयसावालावाच्यक * भिक्षे नविकलाङ्ग
रूपेण * चानितैः प्रणिधिमिः ॥ १ ॥ प्राड्विवाकनिष्ठकौशारे * रपदेशैरं भिक्षे भूमि * रिदं हिरण्यं लयिमया
निश्चेपादतो वक्तुः । २ । तस्य निश्चे पयाहिरण्यः * समीपे तत्त्वतो याथा र्था हिरणा * सन्नाहिरण्यं पंक्त
१ ॥ १८२ ॥

सद्यदिप्रतिपदेतयथानास्तयथाकृतम् । नतद्विदाते किञ्चिद् यत्परैरभियुजते ॥ १८३ ॥

सद्यदीत्यादि ॥ १८३ ॥ सद्यधिनिश्चे सातदेवयथा * कृतं यथानास्तं हिरण्यं तथैव * सद्यदिप्रतिपदात्
पुनः प्राप्नोति । १ । तदापरैर्यदभियुजते तत्तत् * किञ्चित्प्रजनने नैव * विदाते इत्यादि ॥ २ । १८३ ॥

तेषां नदद्राद्यदितुतद्विरणं यथाविधा उभोनिगृह्यदापयः स्यादिति धर्मस्य धारणा ॥ १८४ ॥

तेषां निश्चे ॥ १८४ ॥ तेषां चाराणान्तुतद्विरणं यद्वि * यथाविधियथा कृतं यथानास्तं * नदद्राद्यदामनिश्चे
पक्षध * ग्राहीनिश्चे उभोनिश्चे पौदापाः स्यात् । २ । १८४ ॥

निश्चे पोपनिधीनितानन्दे यौमत्प्रानन्तरे । नश्रतो विनिपाते तावनिपाते त्वनाशिनौ ॥ १८५ ॥

निश्चे पौतादि ॥ १८५ ॥ निश्चे पः पात्रमधी धनं स स्थाप * पात्रमणं रुद्राहृत् * इत्याद्यदपरसन्निधौ स्थाप
ते * सपनिधिर्यद्गणितं । १ । निश्चे पोपनिधीनितानन्तरे * निश्चे पुरुषनिधावः * पुलादीनितानन्दे यौ । २ । तदं
निश्चे पुरुषनिधावः पुलादी * न्नविधापविनिपाते * मरणे तौ निश्चे पोप * निधी उभो कृतयः * पुलादप्राप्तौ म
तः । १ । विनिपाते तयोनिश्चे पुरुष * निधावोरमरणे तौ * निश्चे पोपनिधी उभा * विनिपाते नो भवत * स्तोत्रय
स्तमोऽप्राप्तौ ॥ २ ॥ १८५ ॥

स्वयमेव तु यो दद्रान्मृतस्य प्रतानन्तरं । न सराजानियोक्तव्यो न निश्चे प्लु बन्धुभिः ॥ १८६ ॥

स्वयमेवंतीति ॥ १८६ ॥ पुलादीन्निधापयतस्य * निश्चे मृतः प्रतानन्तरं प्लु * प्रतानिश्चे पयाही * धार्मिकः

यः ख्यातिः । १ । तन्निधेयं दद्यात्सारांशं निश्चेत् * बन्धुमित्रद्वन्द्वेति * द्वावन्निधयोक्तव्यः स्यात् । २ । १२६ ।
निश्चयेन दद्यात्तदा किं कुर्यात् * शिवायसाह ।

छत्तं नैव धान्वि छत्तमयं प्रीतिपूर्वकम् । विचार्यतस्तथावृत्तं सान्नैव परिसाधयेत् १२७

छत्तेत्यादि । १ । १२७ । छत्तं तत्तत्तन्निधेयं * तत्तत्तत्तन्निधेयं नैव * प्रीतिपूर्वकमनिच्छेत् * धान्वेयं
प्रादय ॥ १ । निश्चेयमाहिण्य यद्दत्तमाचरितं तच्च * सदस्यसंध्यैव * विचार्य सामूहिकं * निश्चेयं परि
साधयेत् । १ । १२७ ।

निश्चेयेषु सन्निधेयविधिः स्यात्परिपाधने । समुद्रेनाम्नयात्किञ्चिद्व्यदितस्मान्नसंहरति १२८

निश्चेयेत्यादि । १२८ । निश्चेयपरिपाधने * विधेयविधिः स्यात्समुद्रेन * निश्चितं कृतं दद्यात्सहितेन
द्वन्द्वेति । यः प्रसादात्तस्मात्तद्व्यदितस्मान्नसंहरति दाराशान्नयोक्तव्यः । १ । १२८ ।

गौरैर्हृतं तन्मूलं नोढमग्निना दग्धमेव वा । न दद्याद्व्यदितस्मान्नसंहरति किञ्चन ॥ १२९ ॥

गौरैर्हृतमित्यादि । १२९ । गौरैर्हृतादिनिश्चेयं * निश्चेयमाहिण्य न दद्यात् * तस्माद्व्यदितस्मान्नसं
हरति । १२९ ।

निश्चेयस्य पापहर्त्तारमनिश्चेयस्यारमेव च । सर्व्वे रूपायै रन्विच्छेच्छपथे सैव वेदिकैः ॥ १३० ॥

निश्चेयेत्यादि । १३० । निश्चेयस्य पापहर्त्तारमन्निश्चेयस्यारमन्निश्चेयं न * त्वयदिसवदतिनिश्चेयं मे देही
तो व * याचितारं सर्व्वे रूपायै वेदिकैः * अपथे स्यान्विच्छेदं प्रणाज्यं ग्राह्यं ॥ १ । १३० । तयोर्दण्डनाह ।

योनिरनिश्चेयं नापयति यश्चानिच्छिप्राशचत । तावुभौ चौरवच्छिप्रीदापौ वा तत्समं दमम् १३१

यद्व्यादि । १३१ । योनिरनिश्चेयं निश्चितं पुनर्नापयति यश्च * न निश्चेयं योनिरनिश्चेयं मे देहीतो व * याचते ता
वुभौ चौरवच्छिप्रीदापौ वा तत्समं दमम् ॥ १ । १३१ ।

निश्चेयस्य पापहर्त्तारं तत्समं दापयेद्दमम् । तथोपनिधिहर्त्तारमविशेषेण पार्थिवः ॥ १३२ ॥

निश्चेयेत्यादि । १३२ । निश्चेयस्य पापहर्त्तारं तत्समं दमम् * निश्चेयं दमं दण्डयथापार्थिवः * वो * दापये
तथैवाविशेषेण उपनिधिहर्त्तारं तत्समं दमं दापयेत् । १ । १३२ ।

उपधाभिर्यः कथितपरद्वयं हरेत्तरः । ससहायः सहन्तवयः प्रकाशं विविधैर्बधैः ॥ १८१ ॥

उपधाभिर्यः ॥ १८१ ॥ भयपदं नादिपदं च नादि* उपधाभिर्यः कथितपरद्वयं हरेत्तरः* प्रकाशं धनं हरेत्तरः सहायः कर्णो दोषस्थाने ॥ १ ॥ विविधैर्बधैः* हरेत्तरः* दण्डनादिभिर्हन्तव्यः ॥ २ ॥ १८१ ॥

निर्घोषोऽप्युक्तो नयावाङ्कुलसन्निधौ । तावानेवमविक्रयो विप्रवन्द्य उदमर्हति ॥ १८४ ॥

निर्घोषः ॥ १८४ ॥ घननिर्घोषः* कुलसन्निधौ* यथा नयावन्संस्वामी* स्वयं सारूपमाप्तवान्*
* यानिर्घोषः* तावानेवमविक्रयो विप्रवन्द्य उदमर्हति ॥ १ ॥ तावानेवमविक्रयो विप्रवन्द्य उदमर्हति ॥ २ ॥ १८४ ॥

मिथोदायः कृतो न गृहीतमिथश्च । मिथश्च दत्तव्यो यथादायस्तथाग्रहः ॥ १८५ ॥

मिथोदायः ॥ १८५ ॥ मिथोदायः* दत्तव्यो* यथादायस्तथाग्रहः* यथादायस्तथाग्रहः*
* यथादायस्तथाग्रहः* ॥ १ ॥ यथादायस्तथाग्रहः* यथादायस्तथाग्रहः* ॥ २ ॥ १८५ ॥

निजिह्मस्य धनस्यैव प्रीतयोपनिहितस्य च । राजा विजिह्मस्यैव प्रीतयोपनिहितस्य च ॥ १८६ ॥

निजिह्मस्य ॥ १८६ ॥ प्रीतयोपनिहितस्य च* धनस्यैव प्रीतयोपनिहितस्य च* यथादायस्तथाग्रहः*
* यथादायस्तथाग्रहः* ॥ १ ॥ १८६ ॥ निजिह्मस्यैव प्रीतयोपनिहितस्य च* यथादायस्तथाग्रहः*
* यथादायस्तथाग्रहः* ॥ २ ॥ १८६ ॥

विक्रीणीते परस्वयं योऽस्वामी स्वाम्यसम्मतः । नतद्वये तसाच्छ्रितस्तेन सौजमानिनम् ॥ १८७ ॥

परस्वयं ॥ १८७ ॥ विक्रीणीते* तसाच्छ्रितस्तेन सौजमानिनम्* यथादायस्तथाग्रहः*
* यथादायस्तथाग्रहः* ॥ १ ॥ १८७ ॥

अवहाययोर्भवेत्सौवसान्ययः षट्शतं दमम् । निरन्वयोऽनपसरः प्राप्तः सौजमानिनिष्ठः ॥ १८८ ॥

अवहाययोर्भवेत्सौवसान्ययः ॥ १८८ ॥ सौवसान्ययः* षट्शतं दमम्* यथादायस्तथाग्रहः*
* यथादायस्तथाग्रहः* ॥ १ ॥ निरन्वयोऽनपसरः* प्राप्तः सौजमानिनिष्ठः* यथादायस्तथाग्रहः*
* यथादायस्तथाग्रहः* ॥ २ ॥ १८८ ॥

अस्वामिनाकृतोयत्कृदाथोविक्रयएववा । अकृतःस्तुविज्ञेयोव्यवहारे यथास्थितिः ॥ १८८ ॥

अस्वामिनादि ॥ १८८ ॥ अस्वामिनाजनेनयस्यैववाच्यः * कृदाथोयत्कृतोविक्रयसंवाक्यतः * सकृत्तापिनकृतो
विज्ञेयोयथा*वावचारे विनादेनसास्थितिरियंवाच्यता ॥ १ ॥ १८८ ॥

सम्भोगोदृशते यत्नदृशे तागमःकृत् । आगमःकारणं तदनसम्भोगइतिस्थितिः ॥ २०० ॥

सम्भोगइत्यादि ॥ २०० ॥ यत्नपरदृशे सम्भोगो*दृशतेनसायमदान*पत्रलिपिःकचिदृशते * तत्रागमः
कारणं सत्यं * मतिनसम्भोगकारणं ॥ १ ॥ २०० ॥

विक्रयादधीयनं किञ्चिद्गृहीयात्कुलसन्निधौ । वृथेणसविशुद्धं हि ग्रायते लभते धनम् ॥ २०१ ॥

विक्रयादितादि ॥ २०१ ॥ यत्क्रं ताविक्रं तद्वत् * सन्निधौविक्रयात्किञ्चिद् * यद्गृहीतं न*गृहीयात्तन् *
कथं ग्रायते*तथात्सन्निधौलभते ॥ १ ॥ २०१ ॥

अथमूलमनाध्यायं प्रकाशकृयमोदितः । अदृष्टोऽप्युच्यते राजानादिकीलमते धनम् ॥ २०२ ॥

अथेतादि ॥ २०२ ॥ अदृष्टं प्रगतव्यतादिमदृष्टा*जनसादृशमस्वामिनाविज्ञेयं * यत्समूलं विक्रया*ना
ध्यायमाहर्तुमशक्यं ॥ १ ॥ तत्रप्रकाशकृयमोदितः*ता*राश्रित्वेणोपवच्यते नादिकी*नदृष्टव्योदृष्टा*
स्वामीतथाध्यायकारित्वं लभते ॥ १ ॥ २०२ ॥

नानाप्रदन्त्रेण संसृष्टरूपं विक्रयमहति । नचासारं न च नूनं न दूरेण तिरोहितम् ॥ २०३ ॥

नानादितादि ॥ २०३ ॥ अतिनासंसृष्टरूप * मनादृष्टां विक्रयं नाहर्तुमशक्यं * सारहीनं कर्मानर्हं *
नानाविज्ञेयं नाहर्ति ॥ १ ॥ नूनं मूलतः नूनं य*दृष्टादृष्टव्यं दूरे * दूरं नागीचरदृष्टे * अतिरोहितं पिङ्ग
तं * यत्नविक्रयमहति ॥ २ ॥ २०३ ॥ ३. अथ मूलसंसृष्टरूपमाह ॥

अनाच्छेदशयित्वानप्रावोदुःकनाप्रदीयते । उभेते एकशुल्के नवद्वेदितव्रथीन्मनुः ॥ २०४ ॥

अनामित्यादि ॥ २०४ ॥ अनाच्छेदशयित्वानामेतानां * कनां द्वाभ्यां शयित्वं नाकनाबीदुः * प्रदीयते ते द्वे
यि ताकनाच*दत्ताकनाचेतमि एकशुल्के नाच्छेत् ॥ १ ॥ २०४ ॥

नोन्मत्तायानकुष्ठिनपानचयासृष्टमथुना । पृथ्वं दोषानभिहृषाप्राप्रादातादण्डमहंति॥२५॥

[illegible]

ऋत्विग्यदिहृतोयज्ञेस्वकर्मपरिहापयेत् । न सः कर्मानुरूपेण दियोऽंशः सहकत्तृभिः ॥ २६ ॥

ऋत्विगितादि ॥ २०६ ॥ यो यश्च ऋत्विक्त्वेन गतः स सकनेन चित्तारणे न स्वर्गमहापशे त् तदा तस्य कृतकर्म
वक्ष्येण * तत्कर्मकर्म (मः सदा यो देयः सात् ॥ १ ॥ २०६ ॥

दक्षिणासुचदत्तासुखकर्म्मपरिष्ठापयन् । कृतस्तमेवलभेतांश्चमन्त्रेनैवचकारयत् ॥ २०७ ॥

दक्षिणास्वितादि ॥ २०० ॥ सयज्ञे इतच्छ्रुत्वा स्वर्गभूमिपरि * * * * *
इत्ताष्टद्विषास्वर्गं * * * * * ॥ २०१ ॥

यस्मिन्कर्मणि या सुप्रकाः पतत्रद्दक्षिणाः । स एवता आददीत भजे रत्नत्वं एववा ॥२०८॥

यस्मिन्निगादि ॥ २०८ ॥ यद्येयस्मिन्नातङ्गकर्म्मण्यो * इत्यत्रल्लिखसमतङ्ग*दक्षिणायाउत्तासाएवःदशैत
सर्व्वैवाविभजोरिति ॥ २०९ ॥

रथं हरे तचाधयुर्ब्रह्माधाने चवाजिनम् । होतावापि हरे द्रष्टुमुक्ता चाप्यनः कथं ॥२९॥

तत्रविशेषमाहुरथमित्यादि ॥ २०७ ॥ अथसुनिर्मलकृत्विग्रथंहरेत्*ब्रह्माधानेवतकृत्वि * गाजिनंहरेत्
 हीता*वाग्र्यंहरेत्वाग्र्यब्दंवाग्र्यात्त्यत्रैवशेषम् ॥ १ ॥ वेगान्तंवाजिनं ब्रह्मातद्गन्तं*वाजिनंहीताहरेत्*
 सोमकथंयद्गन्तःशकटंतदे*घोद्गाताहरेतनयेत् ॥ २ ॥ २०८ ॥

सर्व्वेषामर्द्धिनोमु, खपास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाच्चतुर्थांशाः पादिनः ॥२१॥

सर्वेषामित्यादि ॥ २१० ॥ यद्यप्योऽप्यभिर्गृह्यभिः रुम्भूय * सभन्ते यानिते पाठः * सर्वेषामेकैकविधः * द्रव्या
णां पतधाविभागीकृतानाम् ॥ १ ॥ नृणां येनाह्निं गोष्ठ्याः कृत्विजो * हीनधन्योऽङ्गवद्रक्षाणः * पुंसाश्चमाना
वेहाहं * यद्वत्सविरस्ययाप्रयोगादिह ॥ २॥ अष्टत्वारिंशद्भागः * यथाहोऽत्र विवक्षितः * स्थावतोभानाश्च सारो *

होवाद्गोमिलित्वासर्वं हृद्यैः । ३ । तेषामांयेत*हृन्तो*हादृशद्वादशभागान् * प्रतिकंप्राप्तुवन्ती ॥ ३ ॥
 अपरे द्वितीयोद्ये*चत्वारश्चत्विजोमेवावरणब्राह्मणाच्छंसि * प्रतोत्पत्तिस्तीतारः ॥ ५ ॥ तेषां प्रतिकं प्राप्ता
 द्वितीयादिनः*प्रतिकंपटपडभागा*स्तैश्चर्विंशतिभागाः ॥ ६ ॥ तृतीयान*चत्वारश्चत्विजप्रति* हृत्वेन च
 इनेष्टृग्नोद्वा*चत्वारिंशतिभागा*स्तैश्चर्वांशतिभागाः ॥ ७ ॥ चत्वारश्चत्वारिभागाः प्रतिकंते * पडश
 भागाभवन्ति ॥ ८ ॥ पाद्विनश्चर्वांशोद्ये*चत्वारश्चत्विजोनेह*पाद्विचत्वारिंशतिभागाः ॥ ९ ॥ तेषां चत्वारिंशतिभागा
 वैकैशम्*चर्वांशोद्ये*चत्वारिंशतिभागाः प्रतिकंतेहादृ* श्रुतिप्रतंभागाश्चैवाः ॥ १० ॥ कातयाद्येनैवैकं*
 तंशतेनदौचयति*द्वादशद्वादशभागाः*पटपडद्वितीयेभायतस्यसम्*स्तृतीयेभासिप्तुतिम्*चर्वांशभाः ॥ ११
 इति २१० ॥

सम्भूयस्वानिकर्माणि कुर्वन्निरिहमानवः । अनेन विधियोगे न कत्त वरांशप्रकल्पना ॥ २११ ॥

सम्भूयेत्यादि ॥ २११ ॥ सम्भूयस्वस्वकर्मकरणे लब्धं*यत्प्रमात्तमानेन विधानेन भाग* कल्पना कर्तव्या
 तं*सम्भूयससंयानं ॥ ११ ॥ १११ ॥ अथ दत्तानपकर्मणाह ।

धर्मार्थयेन दत्तं सग्रात्कस्मिंश्चिद्वाचते धनम् । पञ्चाञ्जनतथा तत्सग्राह्येयं तस्य तद्भवं ॥ २१२ ॥

धर्मार्थमित्यादि । २१२ ॥ यः कश्चिद्धर्मार्थं धनं वाचते * तेन यं न तस्मै कस्मै*चिद्वाचमाना यधन * तद्ध
 र्मायेदासोमीतिवाचादत्त ॥ १ ॥ पञ्चाञ्जनं धर्मार्थं तत्*कर्मणि क्रियमाणे सयाचको यदितथाविधोदानाहर्निनमात्*
 तदानं न तस्य न देयं भवेत् ॥ २ ॥ गौतमेनोक्तं हि यथा । प्रतियुतापधर्मयुक्ताय न दद्यात् । इति । २१२ ।

यदिसंसाधयेत्तत्तु दर्पास्त्रोभेन वा पुनः । राज्ञादापयः सुवर्णः सग्रात्तस्य स्त्रियस्य निष्कृतिः ॥ २१३ ॥

यदीत्यादि ॥ २१३ ॥ यदिसयाचको दर्पा* स्त्रोभेन वा तत्प्रति*युतं धनं*मभियोजा*राज्ञापुनः संसाधयेत् ॥ १ ॥
 तदा सोऽभियोजा राज्ञा*सुवर्णं यथा सामर्थ्यं*स्वर्णं सारूप्यमाताम् सावापीति* रक्तिकं दण्डं दायाः सग्रात्* सा
 तस्य स्त्रियस्य निष्कृतिः ॥ २ ॥ २१३ ॥

दत्तस्यैषोदिता धर्मार्थयावदनपक्रिया । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामिवं तन सग्रातपक्रियाम् ॥ २१४ ॥

दत्तस्यैत्यादि ॥ २१४ ॥ सष्टाथोऽयं श्लोकः ॥ २१४ ॥

भृतो नात्तर्त्तान् कुयर्त्ताद्योदर्पात् कर्मयथोदितम् । स दण्डाः कृष्णलान् गृहीतव्यं यच्च स्रवेत
 नम् ॥ २१५ ॥

* तद्वत्तादि ॥ २१५ ॥ * तोभूतिनियमेन * यत्कर्मणि यो नियुक्तः * स योऽनात्तो यथादित * कर्मदर्पात्
कुर्यात् । १ । मकर्मवेतनयोरनुरूपेण * स्पर्णं संरूपासातासूसावाष्टौ * कृणालानिदण्डः सगा * दसावेतनश्च
देयं । २ । २१५ ।

आर्त्तं सुकुयर्गात् स्वस्थः सन्यथाभाषितमादितः । सदीर्घं सत्रापिकालसप्तहमे तैव वेतनम् ॥ २१६ ॥

आर्त्तस्त्रुतादि ॥ २१६ ॥ आर्त्तसुभूतः स्वस्थः स * न द्वितीयथाभाषितं * कर्मन्तत्कुर्याद्दीर्घं सापितदर्त्तः *
कालसावेतनं सर्वं लभेत्तैव । १ । २१६ ।

यथोक्तमार्त्तः स्वस्थो वायस्तत्कर्मनकारयेत् । नतस्य वेतनं देयमन्योनसत्रापिकर्मणः ॥ २१७ ॥

यथोक्तमितादि ॥ २१७ ॥ यो * तोयथोक्ता नियुक्तः * स यद्विस्वस्थो वा * तत्कर्मस्वेच्छयान्कुर्यात् * कर्म
षट्पातं नकारयेत्तदा । १ । तस्य कर्मणोऽन्योनसत्रापि चत्वार्यपि * वेतनं न देयं भवेत् । २ । २१७ ।

एषधर्मोऽखिले नो लोवेतनादानकर्मणः । अत ऊर्ध्वं प्रवचगामिधर्मसमयभेदिनाम् ॥ २१८ ॥

एषद्वत्तादि ॥ २१८ ॥ स्पष्टार्थो यं प्रोक्तः ॥ २१८ ॥ समयभेदविधानमाह ।

योग्रामदेशसङ्घानां कृत्वा सत्रे न संविदम् । विसंबदे करोलोभात्तं राट्वादिप्रवासयेत् ॥ २१९ ॥

गोपामद्वत्तादि ॥ २१९ ॥ योग्रामसो देशसङ्घसाच * सत्रे न संविदं लेख्यादिकरणं * कृत्वा पुनर्लोभादेव *
विसंबदे * दनायाभापते न तथा चरति । १ । तं नरं राजा राष्ट्राणि प्रवासयेत् * स्वदेशवासादुच्छि
न्नात् ॥ २ ॥ २१९ ।

निगृह्य दापयेच्चैनं समयव्यभिचारिणम् । चतुःसुवर्णान् षण्णिकाञ्च तमानश्च राजतम् ॥ २२० ॥

न केवलं विप्रवासयेद्दण्डश्च * कुर्यात्तद्वन्नियस्येति । १ । २२० । एनं समयव्यभिचारिणं नरं * राजानिच्छा
यक्ताव * रूपं षट् स्पर्णं सारूपासा * ताम्रसंयुतः सुवर्णान् * षण्णिकां न राजा दापयेत् । १ । राजतं शतमानश्च तं समय
* व्यभिचारिणं दापयेत् । २ । २२० ।

एतदण्डविधिं कुयर्गाद्धार्षिकः पृथिवीपतिः । ग्रामजातिसमूहेषु समयव्यभिचारिणाम् ॥ २२१ ॥

एतमित्यादि ॥ २२१ ॥ ग्रामजातिसमूहेषु * समयव्यभिचारिणा * मप्येतदण्डविधिं * धार्मिको भूपतिः
कुर्यात् । १ । २२१ ।

त्वाविक्रीयवाकिञ्चिद्यस्ये हानुशयोभवेत्सोऽन्तर्देशात्तद्व्यां ददगच्चैवाददीतवा २२२

क्रीत्वेत्यादि । २२२ । यस्याद्रवोऽस्यक्रीत्वाविक्रीयवा* पाठयोऽवृत्तिः स्यात्*सक्रेतायदिच्छीयं* नैच्छेदि
तिविक्रीतुंवानेच्छेत् । १ । तदान्तर्देशाद्वाद्वाद्याभान्तरे*तद्व्यांक्रेताविक्रीते* ददगच्चैताक्रेवराददी
। । २२२२ ।

रिणतुदशाहसत्रनददगन्नाददीनवा । आददानोददच्चैवराद्यादण्ड्यः शतानिषट् ॥ २२३ ॥

परेणत्वित्यादि । २२३ । दशाहसपरिणव*क्रेतातद्व्यांनददगात्*विक्रीताचनाददीत । १ । विक्रीतापुनरा
दानक्रेताच*पुनर्ददत्पट्पलानि*पणानांराद्यादण्ड्यः स्यात् । २ । २२३ ।

। दीपवतीकन्यामनाख्यायप्रयच्छति । तसप्रकुर्यान्मृपोदण्डंस्वयंप्रयवतिपणान् ॥ २२४ ॥

यस्त्वित्यादि । २२४ । यस्तुकन्यादीपवती*मयमनादीपवति*नाख्यायवरायप्रयच्छति*तस* दण्डं प्रयवति
णान्*तामनास्वयंप्रयवति । १ । २२४ ।

प्रकुर्यात्तितुयः कन्यां ब्रूयाद्वेपेणमानवः । सशतं प्राप्नुयादण्डं तस्य दीपमदर्शयन् ॥ २२५ ॥

अकुर्यात्तित्यादि ॥ २२५ ॥ यस्तुकन्यादेवेणाकन्यातिष्ठत*योनिरितित्वात्सव*तस्याः कणायस्तदीप*
मदर्शयन्पणानांमत्*दण्डंराजतःप्राप्नुयात् । १ । २२५ । कस्यादण्डं सप्राप्नुयादित्येत*आह ।

। पाणिग्रहणिकामन्त्राः कन्यास्वेवप्रतिष्ठिताः । नाकनासुक्चिन्नृणां लुप्तधर्मक्रिया
हेताः ॥ २२६ ॥

पाणिग्रहेत्यादि ॥ १ । २२६ । पाणिग्रहणिकामन्त्रा*अर्घ्यमणं देवं कन्या*अग्निमयचतेत्याद्योनृणां
ववाहमन्त्रः कन्यास्वेव*वाचतयोनिषुस्त्रीषु । १ । प्रतिष्ठितानाकनासु*चतयोनिपुनारीषु* नृणां विवाहमन्त्रान
तिष्ठिताः । २ । तस्मात्कन्यानामकन्यात्वापवादे*विवाहाभावात्ताः कन्या* द्विषसाक्षमधर्मक्रियाः साक्षा*द
न्यात्वापवादीदृष्टीयात् । ३ । ननुस्तिचतयोनीनामपि*विवाहः सहीदपुत्र* लक्षणैस्त्वयंवचते । ४ ।
। पाणिग्रहणिकामन्त्रा*वाचतयोनिपुनारीषु । ५ । तथाकालीनपुत्रलक्ष
णे*पितृव्यमनि कन्यासु*यंपुत्रं जनयेद्वहः । तं कानीनं वदेन्नामावोदः कन्यासहवत् । ६ । गान्धर्वविवाहस्य
तयोनेः स्या*दितिचेद्वचने सिद्धान्तः । ७ । द्विविधोविवाहोमन्त्रैरमन्त्रै* ८ । ब्राह्मणश्चित्रिधवैश*कन्यानां
मन्त्रैः चतयोनीनां तासां*शुद्रकणानाञ्चामन्त्रैः । ९ । तत्रामन्त्रकविवाहे धर्मकर्म*विधिर्दिजानां नैवास्ति*

ऋषीणां वाक्येनापि गर्भः संभवति तत्र मन्त्रादतिरतिशयात् रजःपमाता । गान्धर्व विवाहेऽग्निषास्त्रिकत्वात् * सं-
क्तास्वपिमनुप्रवृत्तिः । २० । २२६ । कथ्यादमनुविवाहे धर्मविधिर्नास्तीति तत्र * आह ।

पाणिग्रहणिकामन्त्रानियतं दारलक्षणम् । तेषां निष्ठातुविज्ञेया विहङ्गिः सप्तमं पदे ॥ २२७ ॥

पाणिग्रहेत्यादि । १ । २२७ । पाणिग्रहणिकामन्त्राण्येव दारलक्षणं नियतं न त्वमन्त्रकविवाहक्रिया * तेषां
मन्त्राणां समाप्तिः * सप्तमं पदे गतायात् । १ । २२७ ।

यस्मिन् यस्मिन् कृते कार्यो यस्य स ते हानुश्रयो भवेत् तामनेन विधानेन धर्मोपपत्तिर्निवेश्यते ॥ २२८ ॥

यस्मिन्निष्ठादिना उक्त समय * भेदे विधानातिदेशः ॥ १ ॥ २२८ ॥ संविद्धाति क्रमसङ्कतापमूनां * स्वामि-
पालविवाहव्यक्त * सप्तमं पदं पश्चिमादि ॥ १ ॥ २२८ ॥ स्यार्थाऽयं श्लोकः । २२८ ।

पशुपुस्वामिनाञ्चैव पालानाञ्च व्रतिक्रमे । विवाहसंप्रवक्ष्यामि यथावद्वक्ष्ये तत्त्वतः ॥ २२९ ॥

दिवावक्तव्यतापाले रात्रौ स्वामिनि तद्गृहे । योगक्षेमोऽन्यथा चेत्तु पालो वक्तव्यतामि-
यात् ॥ २३० ॥

द्वितीयादि ॥ २२९ ॥ गोमहिषाजाविश्वतिपमूनां * योगक्षेमो चारणादौ * पाले रक्षके दिवानास्त्रानां दिवा-
वातिक्रमे जाते सति । १ । पाले रक्षके वक्तव्यता * गृहनादिकर्त्तव्यता * रात्रौ स्वामिनि तद्गृहे वातिक्रमं वक्तव्य-
ता । २ । अनाथास्वामिगृहादनात्र रात्रौ * अपि वातिक्रमे पालो * वक्तव्यतामि यान्न स्वामो । १ । २३० ।

गोपक्षीरभृतो यस्तु सदुह्याद्दशतोवरां । गोस्वाम्यनुमते भृत्यः सारुद्रात्पाले भृते भृतिः ॥ २३१ ॥

गोपद्वयादि । २३१ । यस्तु गोपक्षीरभृतः * सदुह्यतो गोमिवरां गां * गोस्वाम्यनुमते उह्यात् * सापालं भृते
भृतिः स्यात् ॥ १ ॥ २३१ ।

नष्टविनष्टं किमिमिः श्वहतं विषमं मृतम् । हीनं पुरुषकारेण प्रदद्यात्पाल एव तु ॥ २३२ ॥

नष्टमितादि । २३२ । नष्टादिकं गवा * दिपशंतसा * पाल एव तत्पशुस्वामिने दद्यात् । १ । २३२ ।

विदुषा तु हृतं चौरैर्न पालो दातुमर्हति । यदि देशे च काले च स्वामिनः स्वसंगं सति ॥ २३३ ॥

विषुषितादि । २३३ । पालस्तत्पशुरक्षको विषुषा चौरै रसौ पशुर्हृतो बंधोषणां लोके कृत्वा * यदि देशे
चादूरे वा देशे ॥ १ ॥ काले प्रापनकालान्तये स्वसंगं स्वामिनं सति वदति * तदा स पालस्तं न दातुमर्हति ।

प्रमादीवाच्ये चौरैः * पटहादिनातिषूषा * हृतमितितन्मसाधु * नहिविषुषा हृतं व * चौय * कर्मभवतीति ॥ २३२ ॥

कणौ चर्मचवालांशवस्तिस्नायुश्चरोचनाम् । पशुपुस्वामिनांददग्रान्मृतेषु ज्ञानिदश्ये ॥ २३३ ॥

कर्णावित्यादि । २३३ । पशुपुष्टे पुतेषां * कर्णादीनितत्स्वामिनां पालोददग्रात् * तेषामङ्गानिचदर्शयेत् ॥ २३३ ॥

अजाविके तु संरुद्धे वृकैः पाले त्वनार्याति । यां प्रसह्य वृकोहन्यान्पाले तत्किल्बिषं भवेत् ॥ २३४ ॥

अजातिकइत्यादि । २३४ । अजातिके चरति सति * वृकैः संरुद्धे तत्र * चत्पालीनामच्छति । २ । तदा ज्ञायामजामविवाहनात् * तद्वधकिल्बिषं पाले स्यात् ॥ २३४ ॥

तासाञ्चैद्वरुद्धानां चरन्तीनां मिथो वने । याम् तु त्पुत्रवृकोहन्यान्पालस्तत्किल्बिषी ॥ २३५ ॥

तासाञ्चेत्यादि । २३५ । पालेनाचरुद्धानां चरितानां * तासामजानामघैनां * एते सिद्धश्चरन्तीनां * यां * तद्वधत्पुत्राहनात् * पालस्तत्किल्बिषी । २ । २३५ ।

धनुःशतं परीहारो ग्रामस्य सप्तत्समन्ततः । शस्त्रापातात्तृयोवापि त्रिगुणो नगरस्य तु ॥ २३६ ॥

धनुःशतमित्यादि । २३६ । चतुर्हस्तानां धनुःस्तेषां शतं चतुःशतहस्तमानं * ग्रामस्य कीमासारभाः समन्ततश्च द्दिच्छेत् । २ । धनुःशतं चतुःशतहस्तमानं प्रतिदिशं शतहस्तमानं स्थानं ग्रामापातात्समावपनात्परिहारः कार्याः । यथावा यदि चतुर्हस्त * ग्रामानवर्तन्ते तिसृषु दिक्षु * वर्तन्ते तदा त्रयस्त्रिसृषु दिक्षु * शतहस्तमानं चतुःशतं परीहाराः कार्याः । २ । नगरस्य त्वसमन्ततस्त्रिगुणः * परीहारः कार्य इति । २ । २३६ । ननु वं ग्रामस्य नगरस्य चतुर्दिक्षु परितः त्रिगुणं प्रयोजनं सादितात् आह ।

तदापरिवृतं धान्यं विहिंस्य पशवो यद्दि । न तत्प्रमाणे दृण्डं नृपतिः पशुरक्षिणाम् ॥ २३७ ॥

तदापरीत्यादि । २ । २३७ । तत्र तावत्प्रमाणताग्रे भूमि * च लेधानां शस्यं वपेत् * परिवृतं चतुर्दश * तदापरिवृतं तद्धान्यं पशवो हिंसाः । २ । तदा तत्पशुरक्षिणां दृण्डं नृपतिः प्रमाणे दिति । २ । एतेनोक्तं तावत्परिमितं स्थानं तात्प्रमाणानिवपेत्परिवृतानि चकुर्यादिति ॥ २३७ ॥ तर्हि तावत्प्रमाणताग्रे पि * परिवृतं कथं तात् कथं * कथं सादितात् आह * ।

इति तत्प्रकुर्वीत यथोष्ट्रो न विलोकयेत् । छिद्रश्च वारयेत्सर्वं श्वशूकरम् खानुगम् ॥ २३८ ॥

द्वतितले तगादिभूकं । १ । २१६ । तत्रतावत्पमाणदे शतगागेन*कते धानगादिवपने* यथाष्टानविलोक
येत्*तावदञ्चतां द्वतिप्रकञ्चीत । १ । तत्रद्वतौश्वभूकरभखादगं*द्विद्वद्वसर्व वारयेत् । २ । २१७ ।

पथिचे त्वेपरिवृते ग्रामान्तीयेऽथवापुनः । सपालःशतदण्डाहोविपालान्चारयन्पशून्॥२४०॥

पथीत्यादि । २४० । पथिग्रामान्तोये प्रायुक्तमित*दे शतगागे चे त्वेपरिवृतेवापि*सपालःपशून्विपालान्
रक्तकहीनां चारयन्पण्यगतदण्डाहो भवति । १ । २ । २४० ।

चे त्वेषूनरेषुतपशुंसपादंपणमर्हति । सर्व्वतत्सदोदेयःचे त्रिकसत्रे तिधारणा॥२४१॥

चे त्वेषूनरेषुतपशुंसपादंपणमर्हति । २४१ । पथपरिहार्थादे शान्तया*ग्रामनगरपरिवृत*चे ताञ्चानरेषुतचे त्वेषु*सपालः
पशुश्चारयन्नेव । १ । सपादंपण्यंताम्रसारक्तिमतं*पालोदण्डमर्हतीति २ । सर्व्वतत्सदोदेयधनंदण्डमि
चे त्रिकसत्रेदेयानराघ्नः । २ । २४१ ।

अनिर्दंशाहांगांसृतांवृषान्देवपशून्तथा । सपालान्वाविपालान्वानदण्डान्मनुरव्रवीत्॥२४२॥

अनिर्दंशाहामितादि । २४२ । अनांगांमनिर्दंशाहा*वृषाननडुहोदेवपशून्देव*मोवार्थानियुक्तान्गोमहि
प्राप्ती*सपालान्विपालान्वा । १ । चे त्वेषुतचरतो*नदण्डास्तेषांपालांश्च*स्वामिनश्चतदर्थंन*दण्डान्
न्मनुरव्रवीत् । २ । २४२ ।

चे त्रिकसत्रातये दण्डो भागादशगुणोभवेत् । ततोऽर्द्धदण्डोभृतयाना मज्जानात्चे त्रिक
सत्रतु ॥ २४३ ॥

चे त्रिकसत्रेत्यादि ॥ २४३ ॥ चे त्रिकसत्राचे त्रित्पन्न*ग्रसांशराजकर*प्रदस)चे त्रिकर्षण*वपनादिकान
सत्रातये । १ । कर्षणवपनादिकरणेग्रस)नृनत्वेराज्ञीभागात्तु*दशगुणोदण्डोभवेत् । २ । चे त्रिकसत्राज्ञा
नादताये*भृतयानां*तत्रनिडुक्तानांततो*दशगुणादर्द्धदण्डः । १ । २४३ ।

एतद्विधानमातिष्ठे द्वार्मिकःपृथिवीपतिः । स्वामिनाञ्चपशूनाञ्चपालानाञ्चव्यतिक्रमे ॥२४४॥

एतद्विधानमातिष्ठे द्वार्मिकःपृथिवीपतिः । स्वामिनाञ्चपशूनाञ्चपालानाञ्चव्यतिक्रमे ॥ २४४ ॥ अथोद्देयक्रमे
एषीमाविवाद*माहसीमाप्रतीत्यादि । १ । २४५ ।

सीमां प्रति समुत्पन्ने विवादे ग्रामयोर्द्वयोः । जौष्ठे मासिनयेत्सीमां सप्रकाशेषुसे तुषु २४५

द्वयोर्मामयोः सीमां प्रति विवादे * समुत्पन्ने जौष्ठे मासि * सप्रकाशेषुसेषु * सीमां सीमां सां नयेत् प्राप
येदिति ॥ १ ॥ २४५ ॥

सीमावृक्षां कुर्वीत न ग्रीधो धावत्य किंशुकान् । शाल्मलीन् शालतालांश्च क्षीरिण्यैव पाद
पान् ॥ २४६ ॥

सीमावृक्षां येत्यादि । २४६ । न ग्रीधो धावतीत्यादि * सीमावृक्षां स्वरूपेण * तथा सीमाननश्रुति * वृक्षा
लक्ष्मीदित्यादि प्राद्वृक्षाणाम् ॥ १ ॥ २४६ ॥

गुल्मान्वेषून् विविधान् शमौवल्कीस्थलानि च । शरान् कुञ्जकगुल्मांश्च तथा सीमाननश्रुति ॥ २४७

गुल्मान्वेषून् इत्यादि । २४७ । स्थलानि निम्नोन्नतानि * सेवकगुल्मान्वेषून् * वृक्षविशेषानिति । १ । २४७ ।

तडागान् रुद्रपानानि वापय प्रस्रवणानि च । सीमासन्धिषु कायर्गणिदेवतायतनानि च ॥ २४८ ॥

तडागानीत्यादि । २४८ । सीमासन्धिषु तडागादीनि यथा * सम्भवं कायर्गणिदेवः । १ । २४८ ।

उपच्छन्नानि चान्यानि सीमालिङ्गानि कारयेत् । सीमाज्ञाने नृणां वीक्ष्य नित्यं लोके विपयत्र
यम् ॥ २४९ ॥

उपच्छन्नानीत्यादि । २४९ । उपच्छन्नानि चान्यानि * सीमालिङ्गानि वक्ष्यमाणानि नृणां * सीमाज्ञाने लोके
नित्यं * विपयत्रयं वीक्ष्य कारयेत् । १ । २४९ ।

अश्वनोऽस्थीनि गोवालांस्तृणान् भस्त्रकपालिकाः । करीषमिष्टकाङ्गाराञ्च कंरावालुकास्तथा २५०
यानि चैव प्रकाराणिकालाङ्गू मिर्नभक्षयेत् । तानि सन्धिषु सीमायामप्रकाशानि कारयेत् ॥ २५१

अश्वनोऽस्थीनीत्यादि । २५० । २५१ । अश्वनोऽस्तीनितत्प्रकाराणि यानि द्रव्याणि * भूमिर्भूतिका कालाञ्च
नभक्षयेत् * तानि द्रव्याणि * पामयोः * सन्धिषु सीमायामेव । १ । भूमौ गतं जलात् त्रसंस्थापय * प्रकाशानि
कारयेत् । २ । २५० । २५१ ।

एतैर्लिङ्गैर्नयेत्सीमां राजा विवदमानयोः । पूर्वमुक्त्या च सततमुदकसत्रागमेन च ॥ २५२ ॥

एतैरित्यादि । २५२ । इति वं प्राकृतसीमालिङ्गग्रामे * सीमां प्रतिविवादे त * राजायथाश्रयं गच्छता *
 हैतैर्लिङ्गै रित्यादि । १ । २५२ । एतैर्लिङ्गै राजासीमां * प्रतिविदमानयोः * सीमां नयेत्
 प्रापयेत् । १ । पूर्वभुक्तापर्वयोषां सीमां भुङ्क्ते * तयासीमां राजानयेत् * उदकस्य सततमागमेन च *
 राजासीमां नयेत् प्रापयेत् ॥ २५२ ॥

यदिसंशय एव स ग्राह्यज्ञानामपि दर्शने । साक्षिप्रतय एव स ग्राह्यसीमा वादविनिर्णयः ॥ २५३ ॥

यदेतयादि । २५३ । यदेवं सीमालिङ्गदर्शने राज्ञः * संशयः स ग्राह्यसाक्षिप्रतयः सीमा वादस्य * विनि
 र्णय एव स्यात् । १ । २५३ । कथं साक्षानयेदित्याह * ।

ग्रामीयककुलानाञ्च समक्षं सीस्त्रि साक्षिणः । प्रष्टव्याः सीमालिङ्गानितयोश्चैव विवादिनोः ॥ २५४ ॥

ग्रामीयकेत्यादि । १ । २५४ । ग्रामीयजनसमूह * समक्षे साक्षिणः सीम्नि विप्रथे तयोर्विवादिनोः सीमा * वि
 वादिप्रष्टव्याः भवताः । १ । २५४ ।

तेष्टृष्टुयथाद्रूयः समस्ताः सीस्त्रि निश्चयम् । निवधीयात्तथासीमां सर्वान्तांश्चैव नामतः ॥ २५५ ॥

तेष्टृष्टुयथादि । २५५ । ते समस्ताः सीस्त्रि साक्षिणो निश्चय * यथाद्रूयस्तथासीमां * तांश्च साक्षिणानाञ्च
 तां निवधीयात्तथा लिखेत् । १ । २५५ ।

शिरोमिक्तगृहीत्वोर्वीं स्रग्गिणोरक्तवाससः । सकृतैः शपिताः स्वैः स्वैनये युक्ते समञ्जसम् ॥ २५६ ॥

साक्ष्यग्रहणप्रकारमाह * शिरोभिरित्यादि श्लोकं ॥ १ ॥ ० । २५६ ॥ ० ॥ ते सीस्त्रि साक्षिणो मूर्ध्नि * पृथग्गि
 णोरक्तवाससः * सन्तज्ज्वीं लोष्ट्रं शिरोभिर्यज्जोवा * स्वैः स्वैः सकृतैः शपिताः ॥ १ ॥ यद्वान्तं त्रयतदा * सर्वं ह
 तं वा निष्कृतं भवेद्दि * तं वं शपयं कारिता * सीम्नि समञ्जसं नयेयुः । २ ॥ २५६ ॥

यथोक्तेन नयन्त्यस्ते पूयन्ते सतत्र साक्षिणः । विपरीतं नयन्त्यदापयाः स्रग्द्विशतं दमम् ॥ २५७ ॥

यथोक्तेनेत्यादि । २५७ । ते सतत्र साक्षिणा यथोक्तेन सम * स्रग्द्विशतं दमम् * विपरीतं नयन्त्यस्ते * द्विशतं
 दमम् * ताम्रसदापयाः शरितः । १ । २५७ ।

साक्ष्यभावे तु चत्वारो ग्रामाः सामन्तवासिनः । सीमाविनिर्णयं कुयुत्रः प्रयताराजसन्निधौ ॥ २५८ ॥

साक्ष्यभावेत्यादि । २५८ । सामन्तभावाः सामन्ताः * साक्ष्यभावे तस्य ग्रामसाक्ष्यं चतसृषु दिक्षु च । १ । चत्वारो
 ग्रामास्तोषे व * सामान्ता एव वासिनो * राजसन्निधौ प्रयताः * सन्तस्ते सीमाविनिर्णयं कुयुः । २ । २५८ ।

सामन्तानामभावे तु मौलानां सीम्नि साक्षिणाम् । इमानपानुयुञ्जीत पुरुषान्वनगोचरान् ५६

सामन्तानामितोदि ॥ २१६ ॥ तद्ग्रामसोमाभिज्ञानां*सामन्तानांममन्ताद्वानांनृणांमभावेतद्व्याम
मृष्टो*मृज्भूनावांसाक्षिणामपभावे ॥ २ ॥ जनगोचरानिमान्वक्ष्यमाणां*पुरुषानर्युक्तीत ॥ २ ॥ २५६ ॥

व्याधान्माकुनिकान् गोपान्कथितान्मूलखानकान् । बालग्राहान्छ वृत्तीननप्रांश्च वनचा
रिणः ॥ २६० ॥

वाधानितानि । २६० । स्यठार्याऽयं श्लोकः ॥ २६० ॥

ते पृष्टान्नयथाब्रूयुःसीमासन्धिषु लक्षणम् । तत्तथास्थापयेद्राजाधर्मेण गामयोद्धयोः॥२६१॥

तेष्टा इति ॥ २६१ ॥ तेव भादशेष्टाः सीमासन्धिपु*ल्लणं यथात्र युत*नयाराजधसेणेव*यामया
इथा. सीमां स्थापयंते व १ । २६१ ।

न त्वकूपतडागानामारामहृष्टप्रच । सामन्तप्रतयोज्यैः सीमासेतुविनिर्णयः ॥ २६२ ॥

क्षेत्रं तदादि । २६२ । क्षे अक्षेणां सीमामेव विनिर्णयः * सामत्तपतायोश्च यः । १ । २६२ ।

सामन्तायेन्मृषाव्रूयुः सौतौ विवदतां नृणाम् । र्ष्वे पृथक् पृथग्दण्डाराजामधामसाहसम् २६३

माप्रन्तायेदितादि १०६३ । चोत्तरीनामं तौविदतामृणां * सामन्ताश्चदिगासिनोऽप्या * चेद्भुक्त
 दातृप्रथक्प्रथक्प्रतीकं * सर्व्वराज्ञमधाममाहसं दण्डाः । १ । विदतामिति परस्मैपदं * तद्विधीनामनि
 तात्वमा * चक्षिडइतत्र * डागवत्येनेज्जापितयात् । २६३ ।

गृहंतङ्गागमारामं च त्वंवाभीषयाहरन् । शतानिपञ्चदशस्य दत्तानाद्विशतीदमः ॥ २६४ ॥

अहमित्यादि २६४ । अहानौनिभयजननवापारेणज्ञानतोहरन् * तामृषापणानांशतानि*पञ्चरात्रा
दण्डोभवति । २ । अज्ञानादहहादीतिहरन् द्विती * दमस्तापणानां त*प्रतद्वयं दण्डाः स्यात् । २ । २६४ ।

सीमायामविपक्ष्यायांस्वयंराजैवधर्मवित्। मदिशेद्भूमिमेतेषांमुपकारादितिस्थितिः२६५

सीमायामित्यादि । २६१ । सीमायां लिङ्गसाक्षादाभावे ख*लुब्धिषहयायां निर्णीत* मणकायां सत्ताधर्म*
विदाजास्वयमेवैषां*निवादिनामपकारात् । १ । यावङ्मुमौविमंवात*स्तावतौभूमिमनाल *प्रदिष्टेत्पदहा
दितिवाचस्यति? । २ । ३६१ ।

एषोऽखिले नाभिहितो धर्मः सीमाविनिर्णये । अत ऊर्ध्वा प्रवक्ष्यामि वाक्पारुष्यविनिर्णयम् ॥ २६६ ॥

एष इत्यादि । सीमाविवादसमंहराशे णा * ऽखिलं नाभिहितइत्या*दातउत्ते ष्टिदृवाक्पाशानि
यं वक्ष्यामि । ११ २६६ ।

शतं ब्राह्मणमाकुशप्रक्षवियोद्गडमहंति । वैश्रोऽधर्द्धं शतं देवाशूद्रवधमहंति ॥२६७॥

अनमितादि । २६७ । यमायथावचनं वाक्, युजाते तमात् * इचनं वाक् पार्यामगात् । २ । चत्विशो
ब्राह्मणसङ्गः प्रामास्यडा * वाचं चैकं कृताताम् * पणानां अतं दण्डमर्हति । २ । वेगिधोर्द्विषमं सार्द्धं * अतंताम्
सापणानां * द्वेवायते दण्डमर्हति । २ । शूद्रस्त्वधं वधस्य न पुट्य * पिधेपुपासुपावकृपं चनादि * करणमेवा
र्हति ॥ ८ ॥ २६७ ।

पञ्चाशद्वाह्मणोदण्डप्रक्षतिस्त्रिभिर्गणने । वैश्वे स्यादङ्गपञ्चाशच्छब्दे वादशकोदसः ॥२६८॥

पञ्चाशदित्यादि । २८ । ब्राह्मणः कवित्वसामिभ्यं सन् वा नापसृष्टौ वा सन्नाः पणानां पञ्चाशदण्डाः । २
वेयि ऽभिभ्यं सन् ब्राह्मणो ऽर्धं पञ्चा * शतपणानि दण्डाः सन्नात् * गृहे ऽभिभ्यं सन् ब्राह्मणपादस * स्त, क्वत्वा वा शय
पणः । २ । २६८ ।

समवर्णे द्विजातीनां द्वादशेव वातिक्रमे । वादे प्लवचर्नायै षटदेवद्विगुणं भवेत् ॥ २६८ ॥

समवर्ण इत्यादि । २६६ । द्विजातीनां समवर्ण*वाचावातिक्रमिताम्* पणानिद्धादगदमः ॥ १ ॥ समवर्ण
द्विजातीना*समवर्णीये पुमाता*भगिनादीनामग्नौल* ऋषीर्वाद् पुवदज्ज पुतः ॥ २ ॥ प्रथमनिर्दिष्टगत
मेवद्विगुणताम् सापणगतद्वयदण्डः सात् । १ । २६७ ।

एकजातिर्द्विजाती' क्वाचादारुण्याक्षिपन् । जिह्वायाः प्राम्, या' इ' । तस्य प्रभवोहिते २७०

एकजातिःशूद्रोवाचा*दारुणयाऽतात्कटया*यत्तिदिसुवयानिष्ठुग्वाप्तिनाम्*द्राक्षामखिषवेणा * नाधि
पञ्चतिभत्सयन् । १ । जिह्वायाश्चदेमाप्रूयात्कस्मादेति * हिषमात्तिजितनयेनामायाशूद्रसप्त* भवः
स्वामिनोभवन्ति । २ । २०० ।

नामजातिग्रहत्वे घामभिद्रोहे णकुर्व्वतः । निर्व्वे पप्रोऽयमयः शङ्ख, ज्वलन्ताह्रिदशाङ्गुलः २७१

नामिनादि । २०१ । एषां ब्राह्मणादीनां द्विजातीनां मभिद्रोहेण हिंसया * नामजातिग्रहं कर्त्तव्यतः प्र
दद्यात् तामो वक्तुं साभ्यन्तरे । १ । अथोमयोदगाङ्गुलः * शङ्ख, रग्निनाजुलनप्र * दीप्तिराशानि चैषाः स्यात् २ ।
२०२ ।

धर्म्मोपदेशं दर्पेण विप्रानामसप्रकुर्वतः । तप्तमासे च ये तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥ २०२ ॥

धर्म्मोपदेशमित्यादि । २०२ । अमीकजातेऽशूद्रसोऽदर्पेण विप्राणां विप्रान् * प्रति धर्म्मोपदेशं कर्त्तव्यतो वक्तुं,
श्रोत्रे च तप्तं तैलं * पार्थिवो नृपश्चासे चयेत् । १ । २०२ ।

श्रुतं देशञ्च जातिञ्च कर्म शरीरमेव च । वितथे न ब्रुवन् दर्पादापः स्याद्विगतं दमम् ॥ २०३ ॥

श्रुतिमित्यादि । २०३ । देशञ्च जातिञ्च शरीरं कर्म च * यथा श्रुतं तद्वितथे नानृतेन * ब्रुवन् सञ्च एव दमं * प
णानां दिगतं दापः । १ । २०३ ।

काणां पापं यथा खञ्जमनं वापित्वा विधम् । तथेनापि ब्रुवन् दापो दण्डं कार्षीपणावरम् २०४

काणमित्यादि । २०४ । काणां दिकृतमितान् जनान् स्तथेनापि * काणादीन् ब्रुवन् सन् सञ्च * एव कार्षीपणा
वरं नृपस्य तामासीति * वक्ति न दण्डं दापाः स्यात् । १ । २०४ ।

मातरं पितरं जायां भ्रातरं तनयं गुरुम् । आचार्यञ्च तदापः पन्थानं चाददद् गुरोः ॥ २०५ ॥

मातरमित्यादि । २०५ । मातरं पितरं गुरुं * मातादिकं तत एव पारयन्त * माचार्यं नमैर्धनं * तदा क्रुमं
प्रदत्तवानां शतं दापाः । १ । काणानां दण्डाणां स्यादाक्रोशो भैरुनं प्रति । इति । गुरोर्गच्छतः पन्थानं च न
दत्ता * पणानां शतं दापाः स्यात् । २ । २०५ ।

ब्राह्मणश्च त्रिव्याभ्यास्तु दण्डः कार्यो विजानता । ब्राह्मणे साहसः पूर्वः क्षत्रिये त्वेव मध्यमः ॥ २०६ ॥

ब्राह्मणेत्यादि । २०६ । ब्राह्मणश्च त्रिव्याभ्यां वाक * पारुषी ब्राह्मणे क्षत्रियसाहसं साहसः * क्षत्रिये ब्राह्मणसा
हसमः साहसो दण्डः * दण्डं विजानता राजा कार्या एव । १ । २०६ ।

विट् शूद्रयोरेवमेव स्वजातिं प्रतितत्त्वतः । स्त्र्ये दवर्जं प्रणयन् दण्डसोतिविनिश्चयः ॥ २०७ ॥

विट्शूद्रादि । २०७ । विट् शूद्रयोर्मिथो वाक्पासप * विप्रिगूद्रस्यार्थं साहसः गूद्रं विप्रो मधमः * साहसो दण्डो राजा

जानताकार्याः । १ । अनगरीतावाह्यणवैश्यामां *मियोवाक्पासुषी कते *ब्राह्मणे विपादः पूर्वसाहसो वै
 यासादण्डो वैशे *मधामः साहसो ब्राह्मणसादण्डः । २ । ब्राह्मणगूद्राभामदाराणवावा *पासुषी कते गूद्रे ब्राह्मणसः
 पादः प्रथमसाहसः *ब्राह्मणगूद्राभामजातिमहणतदण्डः । ३ । क्षत्रियवैश्यामां कते *मियोवाक्पासुषी तव
 क्षत्रियवैश्यासर्वसाहसो *वैशे क्षत्रियमधामः साहसो दण्डः कार्याः । ४ । क्षत्रियगूद्राभामदाराणवद्वै
 कते मियोवाक्पासुषी *गूद्रे क्षत्रियसः द्वै प्राक्साहसः क्षत्रिये *गूद्राभामजातिग्रहणवदण्डः कार्याः । ५ । खजाति
 प्रतितत्त्व इति मिथः * स्वजातिमां कते वाक्पासुषी खलु *तत्त्वतः पासुषीमुखेण जिह्वा *च्छेदवर्जं दण्डम
 प्रणयनं स्यात् । ६ । २७७ । वाक्पासुषीपसंहरति *एष इत्यादि । २७८ ।

एषदण्डविधिः प्रोक्तो वाक्पासुषी सप्रतत्त्वतः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दण्डपासुषी निरुणयम् ॥ २७८ ॥

अत ऊर्ध्वं दण्डपासुषी प्रवक्ष्यामि ।

ये न केन चिदङ्गेन हिंसां च्छेष्टमन्तः । च्छेत्तवां तत्तदेवापन्नस्वानोरनशासनम् ॥ २७९ ॥

ये न कर्तव्यादि ॥ २७९ ॥ अन्ताजः गूद्राभामदाराणवैश्यामां *क्षत्रियवैश्यामां यानकेन *चित्स्वसाङ्गेनैव
 गूद्राहिंसा *साङ्ग्ये च दण्डाखलुमागूद्रासा । १ । तत्तदङ्गं राजा च्छेत्तवां तदेव *मनोरथशासनं स्यात् । २ । २७९
 तत्तच्छेत्तव्यं विप्रगीति ।

पाणिमुद्रासदण्डं वा पाणिच्छेदनमर्हति । पादेन प्रहरनकोपात्पादच्छेदनमर्हति ॥ २८० ॥

पाणिमितादि ॥ २८० ॥ अन्ताजो हिंसादित्युच्यते * योऽन्ताजः पाणिदण्डं वा दण्डमागूद्राभामदाराणवैश्यामां
 क्षत्रियवैश्यामां हिंसां स्यात्स पाणिच्छेदनमर्हति ॥ १ ॥ अन्ताजः गूद्राभामदाराणवैश्यामां *क्षत्रियवैश्यामां
 हिंसादित्युच्यते *पादच्छेदनमर्हतीति । २ । २८० ॥

सहासनमभिप्रेप्सुर्न कृष्टसापकृष्टजः । कटप्रांकृताङ्गो निर्व्यासप्रस्थिचं वा सप्रावक्तं
 येत् ॥ २८१ ॥

सहासनं इत्यादि ॥ २८१ ॥ अपकृष्टजः गूद्राभामदाराणवैश्यामां *ब्राह्मणसक्षत्रियमां *वैश्यामां सहासनं । १ । अभि
 प्रेप्सुः कटप्रांकृष्टमङ्गं *कृत्वा निर्व्यासोऽथवा *स्थिचमसोऽवकति येत् । १ । प्रमादोऽथवा च्छेत्तव्यं *उत्कृष्टसोऽतिब्राह्मण
 सोऽतिवृद्धः *क्षत्रियादेः सहासनं *दण्डावृत्तत्वापत्तेः । २ । २८१ ॥

अवनिष्ठीवतो दर्पाद्वा बोधौ च्छेद्येन पः । अवमृत्तयतो मेऽमवशब्दयतो गुदम् ॥ २८२ ॥

अवनिष्ठोऽत इत्यादि । २८२ । अपकृष्टजइतिविभक्तिविपरिणामादवृत्तिः । १ । उत्कृष्टसंज्ञादेर्पाद्व
 षोऽपकृष्टसंज्ञासंज्ञावोष्ठौनृन्दिदयेत् ॥ २ ॥ उत्कृष्टसंज्ञाणादेर्गोत्रेऽवमूत्रयतोऽपकृष्टजसंज्ञा
 षूद्रसंज्ञादेर्नृन्दिदयेत् ॥ २ ॥ उत्कृष्टसंज्ञाणादेर्गोत्रेपायुःनावशब्दयतोऽपकृष्टजसंज्ञा * षूद्रसंज्ञादे
 नृपतिर्दिदयेत् ॥ ४ ॥ २८२ ॥

केशेऽगृह्यतोऽहस्तीर्क्षेदयेद्विचारयन् । पादयोर्दाढिकायाश्चग्रीवायां वृषणेऽपि च ॥ २८३ ॥

केशेऽपि तदादि ॥ २८३ ॥ उत्कृष्टसंज्ञाणादेर्हिंसार्थकेशेऽगृह्यतोऽहस्तीर्क्षेदयेत् ॥ १ ॥ २८३ ॥

त्वग्भेदकः शतदण्डो लोहितसूत्रचदर्शकः । मांसभेत्ता तु पक्षिष्कान् प्रवासयन् स्थिभे
 दकः ॥ २८४ ॥

त्वग्भेदकइत्यादि । २८४ । उत्कृष्टसंज्ञाणादेर्विनारक्तपातं त्वग्भेदकोऽथवा * लोहितसंज्ञादेर्को
 योऽपकृष्टजः षूद्रः सपण्यमनं दण्डः । १ । यो मांसभेत्ता स पक्षिष्कान् दण्डः सात् * योऽस्थिभेदकः स रात्रात् *
 दंशात्तरन्तु प्रवासः । २ । इति वाक्पादपाददण्डपादयोः * यो द्विजशूद्रयोर्दण्डः * उक्तः समाधीतवेदः * पारगे च
 ब्राह्मणं स्वर्गकर्मस्थेऽपि विधेयौ च । ३ । नवममब्राह्मणे ब्राह्मणव्रुवे च * तत्र यथायोगं दण्डः * उन्नेधो न त्वयो मय
 * ५. कृतपतै लाङ्गदेदाः । ४ । २८४ ॥

वनस्पतीनां सर्वेषां पभोगो यथा यथा । तथा तथा दमः कार्यो हिंसायामिति धारणा ॥ २८५ ॥

वनस्पतीनामित्यादि । २८५ । वनस्पतीनां वटादीनां यथा * यथोपभोगस्तथा तथा दमः * कायं इति हिंसा
 यामिति धारणम् । १ । २८५ ॥

मनुष्याणां पशूनाञ्च दुःखाय महते सति । यथा यथा महदुःखं दण्डं कुयतीत्यथा तथा ॥ २८६ ॥

मनुष्याणामित्यादि । २८६ । द्विजातिवृक्कं मनुष्याणां * पशूनाञ्च दुःखाय महते * प्रहारे यथा यथा दुःखं * तथा
 तथा दण्डं कुयतीत्यथा । १ । २८६ ॥

अज्ञावपीडनायाश्च ब्रणशोणितयोस्तथा । समुत्थानवयं दापयः सर्वदण्डमथापि वा ॥ २८७ ॥

अज्ञावपीडनायाश्चेत्यादि । २८७ । मनुष्याणां द्विजमिन्द्रानां पशूनां * अज्ञावपीडनायां भङ्गादौ ब्रण *
 [११४] [१०८]

योषितयोः*तयोश्च*वावताकाले नतसः । १ । पूर्व्ववत्सुस्थानं सौ*नावत्कालं पथगोपधादिषुयावान्*वायोभ्र
तितान्तं*मथ*पीडादि-द्वापः । २ । अथवातसोपाजं नहानादिकं*सर्व्वदण्डं सदापाः स्यात् । १ । २८७
द्रव्याणि हि स्यादयोयस्रजानतोऽज्ञानतोपिवा । सतस्रोत्पादये क्षुष्टिराजोदद्राक्षत
समं ॥ २८८ ॥

द्रवाणोत्पादि । २८८ । ज्ञानतोऽज्ञानतोवायो*यमाद्रवाणिदिंस*इङ्गादिर्घाः*सोमोऽष्टित्पादये*
यावतार्थं नवष्टि*कमि*तत्तद्वा*समं रात्रोदद्रात् । १ । २८८ ।

चर्मचाम्नि कभाण्डेषुकाष्ठलोष्टमयेषु च । मूलान्पञ्चगुणोदण्डः पुष्पमूलफलेषु च ॥ २८९ ॥

चर्मोत्पादि । २८९ । चर्मादिषुनष्टे*पुर्व्वं पुतसो*मूलान्पञ्चगुणोदण्डः*पुष्पादिषुचनष्टे*पु* मूलान्पञ्च
गुणोदण्डः । १ । २८९ ।

यानस्रचैवयातुययानस्वामिनश्च । दशातिवत्त नानग्राह्ये षे दण्डोविधीयते ॥ २९० ॥

यानसोत्पादि । २९० । यानस्रश्चादेर्घा*स्तेनरथादिनायोयानितस* तद्रथादियानस्वामिनश्च*ति*
तयसोवक्ष्यमाणानि* । १ । क्षिप्तनामादीनिदण्ड*दण्डमतिवर्तनानि* दण्डोनास्तितदण्डायाहः*षे षे ते
भगोदण्डोऽस्ति रितो हिंसाकरणे*दण्डोदण्डो विधीयते । २ । २९० ॥ दधानाह ।

क्षिप्तनामभग्नयुगेति यत्र कप्रतिमुखागते । अजमङ्गे चयानस्रचक्रमङ्गे तथैव च ॥ २९१ ॥

छेदने चैवयन्त्राणां योक्तृरश्वगोत्थैव च । आकृन्दे चापपैहीति न दण्डं मनु रज्रवीत् ॥ २९२ ॥

क्षिप्तेत्पादि ॥ २९१ ॥ नासानामायाधारश्चु*र्वलिबद्धादीनां तच्छेदने दण्डं*महर्नाब्रवीत् रथादेर्घा
खो* काष्ठमङ्गे दण्डं नाति । १ । तस्मिन् युगे पथोदोषा* ब्रवीत्यर्थागागते प्रतिमुखागते च* दण्डं नाब्रवीत्
क्षमङ्गे* चक्रमङ्गे दण्डं नाब्रवीत् । २ । २९१ । रथादियानसायन्त्राणां चर्मादि* वस्थानां छेदने दण्डं
नमउ*रब्रवीत् योक्तृया रथादीवाहन* वयनसो छेदने दण्डं नाब्रवीत् ॥ १ ॥ रथोऽपश्वीवारजा*च्छेदने
दण्डं नाब्रवीत्*रथादीचाला मानेत । २ । नरादीनां पथोऽपसरणार्थं* मपैहीति विसारथे रात्रन्दे उच्चैः
शब्दे पथोऽनपसरतां* प्राणिनां यत्रापदिनदण्डमब्रवीत् । १ । २९२ ।

यत्तापवर्त्तते युग्यं वै गुह्यं प्राजकसात् । तत्स्वामीभवे दण्डोहिंसायां द्विशतं दमम् २८३

यत्रेतादि ॥ २८२ ॥ यत्तस्याहोवातामाने * प्राजकसासारथे दोषा * द् युग्यं प्रवादिक् वाचन * मपवर्त्तते न्य
यायाति । १ । तत्तद्विंसायां प्राणिनां * वाचयते तद्व्यस्वामी * ताम्रपणानां द्विशतं * दमं दण्डोभवे
दिति तत्कर्मणोयोगजननियुक्तकरणदोषात् ॥ २८२ ॥

प्राजकश्चेद्भवे दासः प्राजको दण्डमर्हति युग्यं प्राजकोऽनासौ सव्वे दण्डाः शतं शतम् २८४

प्राजकश्चेदित्यादि । २८३ । तत्तत्तुग्यापवर्त्तने * प्राजकश्चेद्दासः प्राजनकर्मणि * कर्मलः केनचित्ते वनावै युग्यं *
द्वयुग्यापवर्त्तनानि प्राप्तात् । १ । तदाद्यप्राजकएव * दण्डमर्हति त्वना * प्राजको त्वनाद्ये युग्यापवर्त्तनात् * प्राणि
विंसायां गुह्यान् * दण्डाः सव्वे । २ । प्राजकसाकोशलशकौशलां नैव * आत्मातद्व्यापारीहण * दोषात्
तदास्वाम्यन्तर्दोषाज्जननियुक्तकरणदोषात् ॥ २८३ ॥

मर्चं तु पयिसं रुद्रः पशुभिर्भार्यते नरा । प्रमापयेत्प्राणभृतस्तत्र दण्डोऽविचारितः ॥ २८५ ॥

मर्चं दित्यादि । २८४ । अप्राजकोरप्राजकालने पयि * पशुभिर्भार्यते नरा * सन्तपयानं जातघ्न *
प्राणभृतयेत्प्रमापयेत् सारथेत् ॥ १ ॥ तत्राणिनां * रितएव * तस्यैतदा * दण्डोभवेत् । २ । २८५ ॥ तत्तत्तस्य
प्राणभृतो * सारथे दित्यादि * दण्डोऽविचारितः ।

मनुष्यामारणे क्षिप्रं चौरवत्किल्बिषं भवेत् । प्राणभृतस्महत्स्वद्विगोजो द्वहयादिषु ॥ २८६ ॥

मनुष्येतादिर्लोकां । १ । २८६ । मनुष्यामारणे चौरवत्तुल्यः * साहसो दण्डः क्षिप्रं स्यात् * महत्प्राणभृतो
मनुष्याद्विद्वद्भिरुच्यते मनुष्याद्विद्वद्भिरुच्यते । १ । २८६ ।

चुद्रकाणां पशूनां विंसायां द्विशतो दमः । पञ्चाशत्तु भवे दण्डः शुभे पुष्टगपक्षिषु ॥ २८७ ॥

चुद्रकाणां पशूनां । २८७ । चतुर्दशतादीनां चुद्रकानां पशूनां * जारणेताम् साद्विशतः हि * गणपणो दमः
मास्य गपक्षिपुणः शयने पञ्चाशत्तुल्यपणो दमः । १ । २८७ ।

गर्धभाजादिनां तु दण्डः शतं पञ्चमाधिकः । मासकस्तु भवे दण्डः श्वशूकरनिपातने ॥ २८८ ॥

गर्धभाजोऽप्यादि । २८८ । गर्धभादीनां सावणे * ताम्रसापक्षमाधिको * दण्डः श्वशूकरनिपातने * ताम्रमासा
पको दण्डः । १ । २८८ ।

भायरीपुत्रश्च दासश्चिषोभ्राताचसोदरः । प्राप्तापराधास्ताड्याः सूरज्वाधेणुदलेन वा २८६

भायरीतादि ॥ २८६ ॥ भायरीदयः प्राप्तापराधारजा * वेणुदलेन वा ताड्याः ॥ १ । २८६ ।

पृष्ठतस्तृणशरीरस्य नोत्तमाङ्गे कथञ्चन । अतोऽनयाथातुप्रहरन्प्राप्तः स याञ्चौरकिलिषम् ॥ ३०० ॥

पृष्ठतस्त्वितादि ॥ ३०० ॥ दैहिकताङ्गनादौ दण्डे कर्तव्ये * यथोरसापृष्ठतस्ताड्या भवन्ति * न कश्चनोत्तमाङ्गे
॥ १ ॥ अतोऽनयाथापृष्ठा * दन्तप्रहरन् * चौरकिलिषं दण्डं प्राप्नोति भवति ॥ २ ॥ ३०० ॥

एषोऽखिलेनाभिहितो दण्डपारुष्यनिर्णयः । स्तेनस्य तः प्रवक्ष्यामि विधिं दण्डविनिर्णये ॥ ३०१ ॥

एष इत्यादि । एष इत्यादिना दण्डपारुष्यविधायकं हारकृतः * ऊर्ध्वमतः स्तेनस्य तः * विधिं दण्डनिर्णयउच्यते
॥ १ ॥ ३०१ ॥

परमं यत्नमातिष्ठेत् स्तेनानां निग्रहे नृपः । स्तेनानां निग्रहादस्य शोराष्ट्रवर्द्धते ॥ ३०२ ॥

परममितादि ॥ ३०२ ॥ नृपः स्तेनानां चौराणां निग्रहे * परमं यत्नमातिष्ठेत् * किमर्थं स्तेनानां निग्रहे कृते
तेऽस्य * शोराष्ट्रवर्द्धते ॥ १ ॥ ३०२ ॥

अभयस्य हियो दाता स पूज्यः स ततः नृपः । स त्वं हि वर्द्धते तस्य स देवाभयदक्षिणम् ॥ ३०३ ॥

नृपकर्मार्थं स्तेननिग्रहे राजा * परमयत्नमातिष्ठेत् * दित्यत आह अभयोऽस्य इत्यादि ॥ १ ॥ ३०३ ॥ हिययात
स्तेनानां निग्रहे प्रजानां * अभयं भवेदभयस्य * दाता यो भवति स त्वं * नृपः स ततः पूज्यः स्यात् ॥ १ ॥ कस्मात् हि
यस्य तस्य * नृपस्य अभयदक्षिणं * स त्वं वर्द्धते ॥ २ ॥ ३०३ ॥ कथमित्याह ।

सर्वतो धर्मात्पण्डुभागो राज्ञो भवति रक्षतः । अधर्मादपि षड्भागो भवति रक्षतः ३०४ ॥

सर्वत इत्यादि ॥ ३०४ ॥ प्रजारक्षतो राज्ञः सर्वतः * प्रजानां धर्मात् षड्भागो धर्मात् * लब्धो भवतीत्यादि * इमं
दक्षिणं सर्वं स्यात् ॥ १ ॥ कस्मात् हि यस्मात् प्रजारक्षतीत्यर्थः * नृपस्य सर्वतः प्रजामिकृताद् * पाधर्मात् षड्भागो
धर्मात् लब्धः स्यात् ॥ २ ॥ ३०४ ॥ कस्मात् धर्म इत्यादि ।

यदधीते यद्यजते यद्देवाति यदच्चेति । तस्य षड्भागभागो राज्ञो भवति रक्षतात् ॥ ३०५ ॥

यदधीते यदित्यादि ॥ १ ॥ ३०५ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्याश्च पूजा * नित्यं यदधीते यद्देवादीनग्नि * होतादिना

यत्र ते यच्चरदति ॥ १ ॥ यच्चरदति साधयनादेऽप्रद्वभागे कभागभाक्प्रजानां *समाप्रवृत्ताद्वाजासात् । ९:५ ।

रत्नजन्मगणितानिराजावधप्रांघातयन् । यजतेऽहरह्यर्च्यैः सहस्रशतदक्षिणैः ॥ ३६ ॥

रत्नवितादि । १०६ । राजाभूतानिधर्मेण* रत्नवधांश्च रावयन्तदात्मकैः सहस्रपदक्षिणे* यच्च
राजात्वरह*यं जेतिसि ननिग्रहे पिधर्मः । १ । १०६ । प्रजानामरक्षणोद्दिष्टमाह । ।

योऽरक्षन्वलिमादत्ते करं शुल्कञ्च पार्थिवः । प्रतिभागश्च दण्डश्च सदगो नरकं व्रजेत् ॥ ३०७ ॥

योऽर्चनमादि । १ । १०० । प्रजाग्ररक्षन्त्यः पार्थिव करं *शुक्लप्रतिद्रवाभागं दण्डद्व*वलिनादत्ते सराजा
*सदान्नरकं व्रजेत् । १ । १०० ।

अरक्षितारं राजानं वलिषड्भागहारिणम् । तमाहुः सर्वलोकस्य समग्रमलहारकम् ॥३०८॥

अरक्षितारमितादि । १०८ । प्रजानामरक्षितारं *वलिपङ्गादिहारिणं* तं राजानं धर्मशास्त्रं लोकस्य
समस्तान्धारकं माहृत्यात्प्रजारक्षेत् । १ । १०८ ।

अनपेक्षितमयथादं नास्ति क्विप्रलुब्धकम् । अरक्षितारमत्तारं नृपविद्यादधोगतिम् ३०८ ॥

अनपेक्षितं तदादि ॥ २०८ ॥ घनमास्यादिमर्वादाशपेक्षते * विप्रलुब्धकं करणोपश्रवन्तं * ईदृशं नृपमधोग
निर्विदात् ॥ २१३०६ ॥

अधार्मिकं लिभिर्नार्थैर्निगृह्णीयात्प्रयत्नतः निरोधने नवन्धे न विविधे न वधे न च ॥ ३१० ॥

अथार्थिककृतित्वादि । ३१० ॥ राजात्रिभिरेभिर्गार्थैरर्थार्थिकं*प्रयत्नतोनिगृहीयात् । प्रयत्नेननिरोधे
नकारागारेष्वेवमेन*द्वितीयेनपञ्चमेन*तृतीयेनविविधेन*वधेननिष्पीडनेननिगृहीयात् । १ । अथार्थि
कादिचःटतस्करदृष्टं*महासाहसिककायस्थे*दयस्तेःपीड)मानप्रजारक्षगार्थमेव* राजातांस्त्रिभिर्गार्थैर्नि
गृहीयात् । २ । उक्तं*द्विधात्र*पुनः*चाटतस्करदृष्टं* महासाहसिकादिभिः । पीड्यमानाप्रजारक्षेत्
कायस्थेभ्यश्चिमेपतः । इति २ । नवकथंकायस्थे*६*त्रिमेपतः* इत्युक्तं*चाटतस्करादितोपिक* अधिकप्रजापीड
काःकायस्थाःपाः । ४ । उच्यतेचाटतस्करादयो* नमन्तिसर्वजातिषु । पापवशात्* कथित्क*६*तथाविधो
भवति । ५ । कायस्थास्तुप्रागुत्पत्तावंबजाता*लोलकूपरः*त्यादिच्छेदकत*स्वभावाएवभगवतासृष्टाः । ६ ।
तस्मात्कायस्थेभिर्गार्थैर्मेपतःप्रजा*राजारक्षेद्विति*अंगनमसंहिताया* तेपां*इप्रागुत्पत्तौतथात्वह्मन् । ७ ।

गुद्रायां विपतयौर्वाजाभापुवस्त्वयंकमात् । तेषां यः प्रथमः पुत्रः ३ मकारः स उच्यते । ८ । कलाकल्लाजीवे न
नापितोऽन्तर्भावतः । आकं प्रेतके वापि नैवाकाले हि वापयंत् । ९ । नाभेरुद्धं त्वुपनंतया न्नपित उच्यते ॥
कायस्थोऽनोः स जीवेत् विचरंश्च इतस्ततः । १० । काकालौलां यमात्क्रौर्यं स्थपते रथकन्तनम् । आदाचराणि
संग्रहाकायस्थ इति कीर्तितः । ११ । इति । जातौ वै वं स्वभावादन्तर्जेषूक्ती * वासो न स्वमंहितायां । १२ ।
वर्द्धकीनापितो गोपयापि ३ मकारकः । वणिक्किरावगायस्थमालाकारकटुस्विनः । १३ । वरटीमेदचाण्डा
लदामश्च पचकोलका । एतेऽन्तश्चाऽसमाख्यातार्थं चानोच गवायनाः । १४ । एषां संभाषणात्सुानंदं नानादृक्वी
क्षणम् । इति । ११० ।

निग्रहे गृहिपापानां साधूनां संग्रहे न च । द्विजातयद्वे जगामिः पूयन्ते सततं नृपाः ॥ ३११ ॥

निग्रहेणोत्तरादि । ३११ । तेषां पापानां नृणां निग्रहेण * साधूनां संग्रहेण च * नृपाः पूयन्ते यथैव । द्विजात
यः सततमिजामिच्छन्ति । १ । ३११ ।

क्षत्रं प्रभुगानितश्चिपतां कार्थिणान्दृशाम् । बालवृद्धातुराणाञ्च कुर्वताहितमात्मनः ३१२

कार्थिनामिति । ३१२ । कार्यगणामग्रिप्रतार्यितां नृणां * स्वमार्गं शो नराजानं * चिपतां निन्दाकारिणाम् । १ ।
तदा चैव च न मात्मनो हितं * कुर्वतां पशुगाराश्च । नितान्तं क्षत्रं न कर्षां ॥ २ ॥ ३१२ ॥

याचिप्तो मपयतपार्त्तैस्ते न स्वर्गं महीयते । यस्तुैश्वर्यान्क्षमते नरकं ते न गच्छति ॥ ३१३ ॥

यः जाइतादि । ३१३ । यः प्रभुसार्त्तैराचिप्तो * मपयति मयते न कृपाति * स ते न धर्मेण स्वर्गं महीयते । १ ।
यस्तुैश्वर्यान्क्षमते न नरकं गच्छति ॥ २ ॥ ३१३ ॥ अयस्तेनानां दण्डाकारमाह ।

राजास्ते न न गन्तव्यो मुक्तकेशे न धावता । आचक्षाणे न तस्ते यमे वं कर्मास्त्रिणाधिमाम् ३१४

स्कन्धेनादायम् पलं लगुडं वा पिखादिरम् । शक्तिञ्चोभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव वा ॥ ३१५ ॥

शासनादाविमोक्षादास्तेनः स्ते याहिमुच्यते । अशासित्वात्तु तं राजास्ते यस्याप्नोति किल्बि
षम् ॥ ३१६ ॥

राजास्ते नेनेतादि । १ ॥ ३१४ ॥ राजपुरुषैः प्रयत्नतो महीत्वा * कारानि रोधेन वन्धेन * विविधनिष्पीडने
न * निपहात्स्ते नेने वं कर्मास्त्रिणां शाधीते वं ॥ १ ॥ तत्स्तेनयमाचक्षाणेन * उक्तकेशे न धावता * राजा गन्त

नायदिसात् राजसन्निधानं गमेत् । २ । ११४ । तदाराशाख्यं स्कन्धेन छपला * दानं तममादायैव । १ । ११५ ।
गायनादिनिहस्तेन तन्मुपलादानात् तमेन * आसनात्ताडनात्तन्मुपलादानात् तमसा * हस्तेन तं स्तेनपति
विमोक्षोत्क्षेपणाद्वा ॥ १ ॥ तेन स्तेनो जीवति वामि यते वा * स्तेयात्पापान् विचचारते । २ । राजाहतं
स्तेनमशासित्वा तस्य * स्तेनस्य पापमाप्नोति ॥ ३ ॥ ११६ ।

अन्नादे भूणहामाष्टिपतयौ भार्यापचारिणी । गुरौ शिष्यश्याम्यस्ते नो राजनिकिल्बिषम् ॥ ३१७ ॥

अन्नादे भूणहतेत्यादि । ११७ ॥ भूणहत्यास्तस्यान्नाद्योऽतिवन्नादे सतिस्मिन् भूणहा * स्वस्य भूणहत्या पापं भाष्टि
श्याम्यपचारिणी भार्या * सा पापं पतयौ च भाष्टि ॥ १ ॥ शिष्यश्याम्य * ऋणपापं करोति * तदगुरौ भाष्टि स्तेनस्य *
किल्बिषं राजनिकिल्बिषं मार्जनात्वा क्षिपति तस्मात् स्तेनस्यासनं राजा कथ्यते । २ । ११७ ॥

राजनिर्धूतदण्डाक्तुत्वापापानिमानवाः । निर्मलाः स्वर्गमायान्तिसन्तः सकृत्तिनो यथा ॥ ३१८ ॥

राजनेत्यादि । ११८ ॥ सकृत्तिनः मन्त्रा यथा * स्वर्गं यान्ति तथा मानवाः पापानि * क्तुत्वा राजानि धूतदण्डा *
निर्मलाः स्वर्गं यान्ति । १ । ११८ ।

वचरज्जुं घटं कूपाद्वरे द्धिन्द्राक्षयः प्रग्राम् । सदण्डं मामुयान्मापतच्च तस्मिन् समाहरेत् ॥ ३१९ ॥

वसिष्ठेत्यादि । ३१९ ॥ मः कूपात्तलोत्थापनार्थं रज्जुं * घटश्च हरेत् प्रपापानीयशालां * यद्यवलेन मन्द्यात्
यताम्सा * मापं पञ्चकृत्तिकं दण्डमापुयात् । १ । तच्च रज्जुं घटं हवां प्रपापं * तस्मिन् स्थाने समाहरेत् * प्रपापं कथं गतं
रज्जुं घटा * वानीयतत्प्रदद्यात् । २ । ३१९ ।

धानं दशभक्नुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः । शे षोप्येकादशगुणं दापयस्तस्य चतुश्चनम् ॥ ३२० ॥

धानमित्यादि । ३२० । दशभक्नुम्भेभ्योऽधिकं * धानं हरत * शैरीरे वधस्थाने वधो दण्डः सा * अहस्त
क्षेत्रेन दण्डः । १ । अष्टोत्तरीयाः पञ्चकृत्तिकमापाणा * मर्त्यमापन्तीलकं । २ । चतुष्टयं तोलकस्य * शरावः स्याद्वात्रिं
शच्छरावार्द्राणो * मानानभिज्ञः * मादीव * वाचं हि पलगतं * द्रोणीविंशतिद्रोणः * वधः । २ । तन्न मानशास्त्रे
तदगुणत्वा * दशो दशद्रोणधाना * धिकधानाच्छेषे दश * द्रोणपर्यान्तधानानां वहरणे । ३ । इतधानादेका
दशगुणं धानं हर्त्ता दापय * न साधानास्त्रामिनी * तद्धृतं धानं धनं सचैरीराज्ञादापयः । ४ । ३२० ।

तथाधरिममेयानांशतादप्यधिकं वधः । स्वर्णरजतादीनांमुत्तमानाञ्चवाससाम् ॥ ३२१ ॥
पञ्चाशत्तत्त्वभाधिकेहस्तच्छेदनमिष्यते । शेषे त्वेकादशगुणंमूलादण्डं प्रकल्पयेत् ॥ ३२२ ॥

तथेत्यादि । ३२१ । स्वर्णरजतदीनां*वाससावत्तमानाञ्च*धरिमातौल्यदण्डेनमेयानां*पलशतादभाधिके
हस्तेचौरस्यतथावधः । १ । नवगुणकमेयानां*वधीऽत्रापिप्राणनाशो*नहस्तच्छेदनंतस्य*पञ्चाशतोधिकेहस्ते
विधानात् । २ । ३२२ । पञ्चाशत्तत्त्वतादि । ३२२ । स्वर्णरजतादीनां*वाससावत्तमानाश्च*धरिममेयानां
पलपञ्चाशतो*ऽभाधिकेहस्तेचौरस्य*हस्तच्छेदनमिष्यते ॥ १ ॥ शेषेपलपञ्चाशत्पर्यान्तेरूप*रजतादीनां
सस्य*वत्तमानाञ्चहरणेचौरस्यहस्तद्रव्यस्य*मूलादेकादशगुणं*राजादण्डं प्रकल्पयेत् । १ । ३२२ ।

पुरुषाणांकुलीनानानारीणाञ्चविशेषतः । मुखानाञ्चैवरत्नानांहरणेवधमर्हति ॥ ३२३ ॥

पुरुषाणामितादि । ३२३ । सत्कुलीनानांपुरुषाणां*नारीनाञ्चसत्कुलीनानां*विशेषतोमुखानाञ्चैव*
रत्नानांमरकतादीनां । १ । हरणेचौरावधमर्हतिप्राण*नाशमेव नहस्तच्छेदनम् । २ । ३२३ ।

महापशूनांहरणेशस्त्राणामौषधसत्रच । कालमासादप्रकार्यदण्डंराजाप्रकल्पयेत् ॥ ३२४ ॥

महापशूनामित्यादि ॥ ३२४ ॥ महापशूनांहस्त्राणादीनां*शस्त्राणांखड्गादीनामौषध*सत्रापिहरणेक
लंन*कार्यद्वयासाद्वाराजा । १ । कालाचरूपकार्योत्तरूपक*दण्डविशेषं प्रकल्पयेत् । २ । ३२४ ।

गोषुब्राह्मणसंस्थासच्छुरिकायाश्चभेदेन । पशूनांहरणेचैवदण्डःकार्योऽद्विपादिकः ॥ ३२५ ॥

गोषितादि । ३२५ । ब्राह्मणसंस्थासुगोषु*ब्राह्मणानां*वहेषुस्थितागोषु*शुरिकायाःसुदृग्मस्त*विशेष
भाभेदेनैवब्राह्मणसंगवामङ्गमङ्गे ॥ १ ॥ पशूनां*हरणेऽद्विपादिको*घसायणमूलंतस्य*लस्य
पादसार्द्धमद्वोदण्डःकार्योऽस्तीति ॥ २ ॥ ३२५ ॥

सूत्रकार्पासकिण्वानांगोमयस्यगुडस्यच । दध्नःक्षीरस्यतकस्यपानीयस्यतृणस्यच ॥ ३२६ ॥

वेणुबैदलभाण्डानांलवणानांतथैवच । मृन्मायानाञ्चहरणेश्चदोभस्मनश्च ॥ ३२७ ॥

मत्स्यानांपक्षिणाञ्चैवतैलस्यचघृतस्यच । मांसस्यमधुनश्चैवयज्ञानयत्पशुसङ्गवम् ॥ ३२८ ॥

अन्येषाञ्चैवमादीनामद्रव्यानामोदनस्यच । पक्वानानाञ्चसर्वेषांतन्मूलाद्विगुणोदमः ॥ ३२९ ॥

स्रजे तादि ॥ ७१६ ॥ ७१७ ॥ ७१८ ॥ ७१९ ॥ स्रजादीनां पकान्त्तानां हरणे * तन्मृत्वादिगुणोद्गमो * मृत्वा न्य
स्वामिने दाप्यो * दायास्तसाचतहतमितावृत्तेः । १ । १२६ । १२७ । १२८ । १२९ ।

पुष्पे पुहरिते धानत्रे गुल्मवल्लीनगे पुच । अनत्रे पु परिपूते सुदण्डः सत्रात्पञ्चकृष्णलः ॥ ३३० ॥

पुष्पे पितृतादि । ३३० । हरिते हरिद्रादकादौ * नहरिद्वर्णं धानं गुल्मादि * पुनो पुचापरिपूतेषु * पञ्च
कृष्णलकोदण्डः सत्रात् । १ । ३३० ।

परिपूते पुधानत्रे पुशाकमूलफले पुच । निरन्वये शतं दण्डः सान्वये ऽर्द्धशतं दमः ॥ ३३१ ॥

परिपूते पितृतादि । ३३१ । धानत्रे पुपुलाकादितः * परिपूते पुषाकादिपुचपरि * एते पुनिरन्वये स्वामिने जने
* हीने सति हते पु । १ । कृष्णानां शतं दण्डो याज्ञकार्यः * सान्वये ऽर्द्धशतं दमः * पञ्चाष्टकिकताम् । २ ।
३३१ । नच कथं निरन्वये शतं दण्डो सान्वये ऽर्द्धशतमितः * तत्राह ।

सत्रात्साहसं त्वन्वयवत्प्रहमं कम्मेयत्कृतम् । निरन्वयं भवेत्स्ते यं हृत्वा पद्भ्यते चयत् ॥ ३३२ ॥

सादितादि । १ । ३३२ । अन्वयवत्स्वामिनीजनान्वयः * प्रसभं हृत्वा यत्कर्मकृतं सत्रात्कृतम् सहासत्वात्
साहसं सत्रात् । १ ॥ १ । निरन्वयं स्वामिनीजनहीनं यं * हृत्वा हृत्वा पद्भ्यते * तत्कर्मकृतं यं भवेत्स्ते यं
स्ते यसाहमयोर्भेद उक्तः । २ । ३३२ ।

यस्तु तानृपकं सानिद्रवाणि ते नये चरः । तमादं दण्डयेद्राजायश्चाग्निं चोरयेद्गृहात् ३३३ ॥

यस्तु तादीतादि । ३३३ । योनरस्तु तानिद्रवाणि सादि * परिपूतेषाकमूल * फलान्तानिद्रवाणाप * कणा
निर्भागाद्यं कणौ * कृतानि ते नये चोरयेत् । १ । तं नरमादां प्रथमं * साहमं राजादण्डये * तन्मृत्वादिगुणो
द्गमस्तु पुपुला * स्रजादिहरणे पायक्त । २ । योऽपकं मग्निं च्छास्त्रिं पं * चोरयेत्तच्च प्रथमं * साहमं राजा
दण्डयेत् । ३ । ४ । ३३३ ।

ये नये नयथाङ्गे नस्ते नोऽपु विचिं छते । तत्तदे वहरेत्तस्य प्रतयादेशाय पार्थिवः ॥ ३३४ ॥

स्ते नये नये नाङ्गे न * नृपुयथाविचिं छते * विपयं यत्तेष्टां करं ति पार्थिवः * स्तस्य नारमा प्रतयादेशाय । १ ।
परश्च तत्कर्मकरणं नारवणा यत्तदे वाङ्गं हरेत् । २ । ३३४ ।

पिताचार्यः सहन्माताभार्यापुत्रः परोहितः । नादण्डो नाम राजोऽक्षिपः स्वधर्मे न तिष्ठति ३३५

द्विजदत्तादि ॥ ७४१ ॥ अध्वगोद्विजो ब्राह्मणादिः पथि * चीणदतिराहारार्थं * पथे यज्ञेनः सपर * चेत्तादा
 त्रमृतसि * द्वे च भोक्तुमाददानः ॥ १ ॥ दण्डं न दत्तमहं तिष्ठद्वस्त्र * दण्डदानमहंतीति ॥ २ ॥ ७४१ ॥

संहितानां सन्धाता संहितानां च मोक्षकः । दासाश्चरयहर्त्ता च प्रासः स्याच्चौरकिल्बिषम् ॥ ७४२ ॥

असंहितानामितादि ॥ ७४२ ॥ यानि द्रव्यग्निसन्ध्यातवानि * ते प्रायः सन्धाता यज्ञः * संहितानां द्रव्याणां
 दत्तानात् * ययशमः श्मद्दिदत्ता ॥ १ ॥ सचौरकिल्बिषं प्राप्नोभवति * चौरवदण्डो भवतीति ॥ २ ॥ ७४२ ॥
 द्रव्यं न निग्रहस्य संहरति * ।

नेन विधिनाराजा कुर्वाणस्तेन निग्रहम् । यशोऽस्मिन् प्रामुखास्तोके प्रेतश्चानुत्तमं स
 त् ॥ ७४३ ॥

यशोनेत्यादि ॥ ७४३ ॥ साधार्योऽयं श्लोकः ॥ ७४३ ॥ अथोद्वं शर्मणा * साहसिकदण्डः * चत ॥

अज्ञानमभिप्रेतस्य यशोऽस्मिन् प्रामुखास्तोके प्रेतश्चानुत्तमं स
 त् ॥ ७४४ ॥

हेतुनेत्यादि ॥ १ ॥ ७४४ ॥ राजाभिप्रेतं स्त्रियं स्वानभिप्रेतं * मित्तवाद्ययमपायं * यशोऽभिप्रेतं * सन्तुष्टम् *
 पिपासासकं चरं नोपेक्षं त ॥ २ ॥ ७४४ ॥

बाग्दुष्टात्स्काराद्यैव दण्डेनैव दण्डितः । साहसिकजनः कर्त्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः ॥ ७४५ ॥

बाग्दुष्टात्स्कारादितादि ॥ ७४५ ॥ बाग्दुष्टाज्जगत्स्कारा * दण्डेनाहतोद्वं सती * जनाच्च पापकृत्तमः * साह
 सिकजनरो भवतीति ॥ २ ॥ ७४५ ॥

इति वर्त्तमानस्तु यो मर्षयति पार्थिवः । स विनाशं व्रजतग्राशुविहं पञ्चाधिगच्छति ॥ ७४६ ॥

साहसदत्तादि ॥ ७४६ ॥ यः पापि त्रैलोक्ये वर्त्तमानः * नरं मर्षयति तल्लोके * स ग्राशुविनाशं याति * विहं पञ्चा
 दिगच्छति ॥ १ ॥ ७४६ ॥

मित्रकारणाद्वाजाविपुलाद्वाधनागमात् । समुत्सृजेत्साहसिकान् सव्वभूतमयावहान् ३७७

नमिनेत्यादि ॥ ७४७ ॥ योद्यः साहसिको गिर्वंसापत्तित्वः * कारणादयवाद्यो विपुलधनः * मानयति तद्विपुल
 तागमात् ॥ १ ॥ राजा सन् भूतमयावहान्साहसिकान् स्तान्दण्डेन सव्वभूतं सृजेत् ॥ २ ॥ ७४७ ॥

यस्त्रिंशज्जातिभिर्ग्राह्यधर्मीयलोपरुध्रते । द्विजातीनाञ्चवर्णानांविप्लवेकालकारिते ३४१

यस्त्रिमितादि । ३४८ । द्विजातीनां वर्णानां कालेन * कारिते विप्लवे यत्र धर्म * उपरुध्रते तत्र * द्विजातिः
यस्त्रिंशज्जातिभिः १ । ३४८ । किमर्थं द्विजातिभिः * यस्त्रिंशज्जातिभिः * आह ।

आत्मनश्चपरित्राणेदक्षिणानाञ्चसङ्गरे । स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौचधर्मेण प्रनन्दुपपत्ति ॥ ३४९ ॥

आत्मनश्चेति ॥ १ ॥ ३४९ ॥ द्विजातिव्रीह्याणां क्षत्रियोवैश्यावा * आत्मनः परित्राणे च * दक्षिणा नाम वृत्त
जनानाञ्चपरित्राणे * स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौ च ॥ १ ॥ यस्त्रिंशज्जातिभिः साहसिकः * यस्त्रिंशज्जातिभिः * धर्मेण
जातिभिः यस्त्रिंशज्जातिभिः ॥ २ ॥ ३४९ ॥

गुरुं वा वालवृद्धौ च ब्राह्मणं वा बह्वृत्तम् । आततायिनयायान्तं हन्याद्देवाविचारयन् ॥ ३५० ॥

गुरुमिति ॥ ३५० ॥ प्रमादो वा चक्षते * आततायिनश्चात्कृष्टे तपः स्वाध्यायजन्तः । तपस्तपस्त्रयैवमात्र
पापेहीने बधोभ्यः ॥ इति कात्यायने नव्युक्तमात्राः * वचनसंवासाकृता तेन ब्राह्मणं वा बह्वृत्तम् * मिता
यत्तपः * स्वाध्यायजन्तौ हीनं वै ब्राह्मणम् * साततायिनं हन्याद्देवात्तन * विचारं कार्यं इति ॥ ३ ॥ बह्वृत्तं
ब्राह्मणं वा ततायिनं * न हन्यादिति तन्मसत् * वसिष्ठोक्तेन विरोधात् ॥ ४ ॥ वसिष्ठेन स्वमं हितायास्तद्देव * अग्नि
देवागर्ह्यै वयस्त्रिंशज्जातिभिर्नापहत्स्ते तदारहरथैव पश्येत् आततायिनः । ५ ॥ आततायिनमायान्तमपि वेद
गम् ॥ जिघांसन्तं जिघांसो यान्ते न ब्रह्महा भवेत् ॥ ६ ॥ स्वाध्यायिनं क्लृप्ते जातं यो हन्याद्देवतायिनम् ।
नर्ते न भूयात्समाप्तं वा * न भूयात्समाप्तं वा * इति । उभयत्र मनुवसिष्ठवचने * आततायिनमायान्तमिव तावत्तपः *
यस्य गृहेऽग्निदानादर्थमायाति ॥ ८ ॥ तं गुरुं वा वालं वा वृद्धं वा बह्वृत्तम् * अतः वेदान्तपारगं * तपस्विनमवच्छेदयन्मपि
वा * ब्राह्मणसाततायिनं ॥ ९ ॥ सहन्याद्देवनातविचारः कायगो * यस्तु तताधीपरस्य * गृहेऽग्निं भोज्याद्देव *
दद्यान्न चैत्रं दारान्ताहरेत् । ११ । यस्त्रिंशज्जातिभिः * यस्त्रिंशज्जातिभिः * तस्मिंस्तपः स्वाध्यायजन्तुः *
त्वाततायिनिराज्ञावधोनकार्यः । १२ । हीने पापे च ब्राह्मणे पिवथी * दण्डो राजा कार्यः इति * गृहः स्वसं हिताय
राज्ञा कर्त्तव्यः * आततायि ब्राह्मणस्य ॥ १२ ॥ वधा * त्वष्टा वान्यस्य * गृहेऽग्निदानादर्थमागच्छति यस्तथ
विश्वब्राह्मणस्तं स * स्वामी हन्यादिति वसिष्ठमनुवचनमर्थः । ११ । इत्येव उक्तः प्रमादमिदं पठितं * कात्यायनोक्तं
च न स्यात्सिद्धान्तः । १४ ।

नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन । प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मनुष्यं ननु मृच्छति ॥ ३५१ ॥

नाततायीतगदि ॥ १५२ ॥ आगच्छदाततायिना * हन्तुराततायिवधे * कनदीपीनभवति * प्रकाशमपकाशं
वा * तसामवां क्रोधमसामवां च्छति ॥ १ ॥ १५१ । इतिसाहससक्तस्त्रीसं पद्वण * माह *

परदाराभिमर्षेषु प्रवृत्तान्दृन्महीपतिः । उद्वेजनकरैर्दण्डैश्चिह्नयित्वा प्रवासयेत् ॥ ३५२ ॥

परदारेतादि ॥ १५१ ॥ परदाराणामभिमर्षे * बलाकर्षणे प्रवृत्तान् * साहसिकान्तरादुद्वेजनकरै * दण्डै
श्चिह्नयित्वा मही * पतिः स्वदेशात् प्रवासयेत् ॥ १ ॥ १५२ ॥ कथादितात माह ।

तत्समुत्थो हिलो कस्य जायते वर्णसङ्करः । येन मुलहरोऽधर्म्मः सव्वनाशाय कल्पते ॥ ३५३ ॥

तत्समुत्थो हीतादि ॥ १५० ॥ हिचम्मात्परदाराभिमर्षणे पु * तत्समुत्थस्य सुपुत्रादिवर्णसङ्करो जायते । येन
वर्णसङ्करेण * सव्वार्थं सामूलधर्म्म * हरति यस्त्वधर्म्मः सलोकाकरो * तद्वनाशाय कल्पते ॥ १ ॥ १५१ ॥

परस्परपक्षपादपुरुषः सभाषां योजयन्नहः । पूर्वमाचारितो दोषैः प्राप्नुयात् पूर्वसाहसम् ३५४

परसांतादि ॥ १५१ ॥ पूर्वमाचारितः पूर्वमेव ननु दधमित्याहुः पुरुषस्तथा परसापक्षपादसङ्करो * गोपने
संभाषां परस्परसक्ति * योजयन् ॥ १ ॥ ते दोषैः * पूर्वसाहसं प्राप्नुयात् * सङ्करो ह्यविधिनोत्पन्नः ॥ १ ॥ १५२ ॥

यस्तु नाचारितः पूर्वमभिभाषे तकारणात् । नदीपं प्राप्नुयात् किञ्चिन्नहितसत्रवतिक्रमः ३५५

यस्तितादि ॥ १५५ ॥ यस्तु पुरुषः परसापक्षपादसहपूर्वमाचारितः खलु * मीयन् प्रतानाहुः ३४९ * वारणातकत
अभिभाषेत् ॥ १ ॥ सकिञ्चिदोपेतो न न प्राप्नुयात् न हितसत्रवतिक्रमः * वागिक्रमो वर्तते ॥ २ ॥ १५५ ॥

परस्त्रिययोऽभिवर्द्धीत्येऽरण्ये वने पिवा । नदीनां वापिसंभेदे ससंग्रहणमाप्नुयात् ॥ ३५६ ॥

परस्त्रियमित्यादि ॥ १५६ ॥ यः पुरुषस्त्रीयादिषु * गतां परस्त्रियमभिवर्द्धीत्यस्त्रीसं पद्वणदण्डैश्च * माणं
संघृपणमाप्नुयादिति ॥ १ ॥ १५६ ॥

उपचारक्रियाकं लि. स्पृशे भूषणवाससाम् । सहखट्वासनञ्चैव सर्व्वसंग्रहणं स्मृतम् ॥ ३५७ ॥

उपचारेतादि ॥ १५७ ॥ पुरुषसापरस्त्रिया उपचार * क्रियागम्यमालाद्याह्वणादिक * करणं कं लिः क्रोडा
करणभूषादेः स्पर्शः * ॥ १ ॥ सहखट्वादासनोपवेशनञ्च * सर्व्वमेवैतत्स्त्रीसं पद्वणं स्मृतम् ॥ १२३५ ॥

स्त्रियं स्पृशे द्दर्शयेत् स्पृष्टो वामर्षयेत्तु या । परस्परसंग्रहणं सव्वसंग्रहणं स्मृतम् ॥ ३५८ ॥

स्त्रियमितादि । १५८ । यः पुरुषः परस्त्रिया*अदेये कनादौ पर*स्वरसाहमते स्पृशेत् । १ । तथा परस्त्रियाचादेये परः*पुरुषं दृष्ट्वा दौ सृष्टो मर्षयेत्*सर्वमेतत्स्त्रीसंयहणं श्रुतम् । २ । १५८ । स्त्रीसंयहणं दण्डमाह ।

अब्राह्मणसंग्रहणे प्राणान्तं दण्डमहति । चतुर्णामपिवर्णानां दारारक्षतमाः स्मृताः ॥ ३५८ ॥

अब्राह्मणइत्यादि । १ । १५८ । अब्राह्मणः त्रिविधोऽर्थः*मृदुः*परस्त्रीसंग्रहणे*प्राणान्तं दण्डमहति । १ । कस्माद्देवं । चतुर्णामपिवर्णानां*सदारक्षतमादाराः । २ । ७१६ ।

भिच्छुकावन्दिनयैवदीक्षिताः कारवस्तथा । संभाषणं सहस्त्रीभिः कुयुत्रैरप्रतिवारिताः ॥ ३६० ॥

भिच्छुकेत्यादि । ३६० । भिच्छुकादयः*ते प्रतिवारितान*सास्तदास्त्रीभिः सहव*संभाषणं कुयुत्रैरिति । १ । १६० ।

न संभाषां परस्त्रीभिः प्रतिषिद्धः समाचरेत् । निषिद्धो भाषमाणः सुवर्णं दण्डमहति ॥ ३६१ ॥

न संभाषामितादि । ३६१ । परस्त्रीभिस्तमां वाच्यैः*प्रतिषिद्धः संभाषां क्रोपाय*पुरुषो न समाचरेत् । निषिद्धस्तु भाषमाणः सोऽनापुमान्*सुवर्णं खणमापकाः*पौड्यदण्डमहतीति ॥ २ ॥ ३६१ ॥

नैषचारणदारेषु विधिर्नात्मोपजीविषु । सज्जयन्ति हिते नारीर्निगूढाचारयन्ति च ॥ ३६२ ॥

नैषइत्यादि । ३६२ । एष परस्त्रियं योऽभिवादेद्विता*दिभिर्दण्डमहतीतन्ती*सुतः परस्त्रीसंभाषा*प्रतिषेधमायोविधिः । १ । सचारणदारेषु नटमायक*प्रयत्नीनां दारेषु*तथात्मोपजीविपुदारे*घृपिवेश्यादिषु नास्ति । २ । कस्मात्तृह्यस्मात्तै चारणाः स्वानारीः*सज्जयन्ति मसज्ज*सु*कृवन्ति निगूढाः खलु*गोपनं चारयन्ति च । ३६२ ।

किञ्चिद् वतुदापः सप्राप्तं संभाषांताभिराचरन् । मीघासचैकभक्तासरहः प्रव्रजितासु च ३६३

किञ्चिद्विनादि । ३६३ । पुरुषस्ताभिश्चारणादि*स्त्रीभिः सह संभाषांतामचरन्*न भियोक्तश्चेत्तदास*किञ्चिदल्पमेव दण्डं*राश्यादापः । १ । एकभक्तासप्रेषाच्छदासौ पुत्र*संभाषां कृत्वा नृक्षय*प्रव्रजितासु संताप*सहायमावनारीषु*संभाषां कृत्वा नृकिञ्चिदापः । २ । ३६३ ।

योऽकामां दूषयेत् कनयां स सद्व्योवधमहति । सकामां दूषयं कलत्रो न वधं ग्रामं यान्नरः ॥ ३६४ ॥

योऽकामामितादि । ७१४ । यः पुरुषः कनामनूढाकामां * दूषयेन्मैथुनं गच्छेत् * ससदीवधमर्हति । १ ।
 सकामां कनां वर्णयेत् * सुतः पुत्रोद्दूषयेत् * नवधमा पुत्राद्यदि * तत्र गर्भापन्नार्थं * प्रसूते सचाण्डालः स्यात् । २ ।
 वासेन द्वाकृतं दद्यात् * जमातीसम्बन्धे कः सगोत्रायां द्वितीयकः । ब्राह्मणां शूद्रतीजात् * * * एडाणास्त्रि
 विधः स्मृतः । इति । १ । २६४ ।

कनां भजनीमुत्कृष्टं न किञ्चिदपि दापयेत् । जघनप्रसेवमानान्नुसंयतां वासयेद्गृहे ॥ २६५ ॥

कनामितादि । २६५ । सकामां कनामनूढावर्णयेत् * उक्तं * पुत्रं भजनीं * किञ्चिदपि न दापयेत् । १ ।
 तत्र सायदापन्नगर्भाभवति * यद्गृहप्रसूते सपिब * वर्ण एव जातः भवेत् । २ । वक्षते स्वयं दशमेऽध्याये * यच्चतयो
 निष्पातलोमिनि * सस्यतासातः * यास्त * एवते इति न दीपः । १ । कनां सकामां वर्णयेत् * जघनां पुरुषं प्राति
 लोमिनि सेवमानां गृहे संयतां वासयेत् । ४ । सायदित्वापन्नगर्भाभवति * यच्च प्रसूते तस्य प्रतिलोमजां * जाता
 स्त्रादिर्भवति * शूद्रसमानधर्माश्च । ५ । २५५ । तत्र कनां गृहे वासयेत् * पुरुषः किमदृष्टोऽस्य इति ।

उत्तमां सेवमानं जघनप्रोवधमर्हति । शुल्कं दद्यात् स सेवमानः समामिच्छेत् पिता यदि ॥ २६६ ॥

तत्राद्योत्तमामितादि । १ । २६६ । वर्णयेत् जघनां पुरुषं जघनां * सकामां कनां वा * कनां मैथुने नर्मव
 * मानोवधमर्हतीति । १ । कर्णादानात्तमेहे * वर्णाचरूपमेवच्छेदयेत् * भेदतद्वनादिकमर्हति । २ । समां कनां
 सकामां सेवमानं * सवर्णः पुरुषस्तस्याः * पिता यदि शुल्कमिच्छेत् दद्यात् * साचामत्येस्ते न प्रोवधा । २६६ ।

अभिषह्यतु यः कनां कुयरीर्दपेण मानवः । तस्य शुक्तीं अङ्गुलीयौ दण्डश्चार्हति षट्शतम् ॥ २६७ ॥

अभिषह्येत्यादि । २६७ । यो मानवः कनां सकामां दर्पेणाभिषह्य * मैथुनं कृत्वा प्रविष्टाङ्गुलियोनिर्दया
 तस्याः । १ । हे अङ्गुलीकर्त्ता के दर्पणानां च * षट्शतं स दण्डमर्हति । २ । कस्मात्कनां लघुं साहाकरूपे
 ह्युक्तं पाणिग्रहणिकामन्वाः * कनास्तेषां तिष्ठिताः । नाकनाचचिन्मृगां * लघुधर्माक्रियाहिताः ।
 इति । ७ । ७६७ ।

सकामां दूषयन् कुलीनाङ्गुलिच्छेदमाप्नुयात् । द्विशतञ्च दमं दापयः प्रसङ्गविनिवृत्तये ॥ २६८ ॥

सकामामितादि ॥ २६८ ॥ सकामां कनां कुलीवर्णाद्योदर्प * आभिषह्य मैथुनं * त्वद्वेचाङ्गुली
 योनौ * प्रवेशादूषयति सनत * अङ्गुलिच्छेदमाप्नुयात् ॥ १ ॥ पुनः पुनस्तत्प्रसङ्गनिवृत्तये * ताम्रपणानां द्विशतं * दमन्तु
 राद्यादायः स्यात् ॥ १ ॥ ७६८ ॥

कनौ वकनयांयाकुयार्त्तस्यः सत्राद्विशतोदमः । शुल्कश्चद्विगुणं दद्याच्छिफाश्चैवाप्रुयाद्दशः ॥

कनौवेत्यादि ॥ ७६८ ॥ यैकाकनयाऽपरांकनयां*प्रविष्टाङ्गुलियोनिकां*कयार्त्तसाः कनयास्ताम्पनां*द्विशतोदमः सत्तथा ॥ १ ॥ तस्यैकनयायैद्विगुणं शुल्कं साच*कनयादद्याद्दशशिफाः* शिफाप्रहारं साययात् ॥ २ ॥ ७६८ ॥

यातुकनयांप्रकुयार्त्त स्त्रीसासद्रोमौण्डमहति । अङ्गुलोरेवच्छेदं खरं गोदहनं तथा ॥ ३७० ॥

यावित्यादि ॥ ७७० ॥ यापवीणास्त्रीकनयां*पविष्टाङ्गुलियोनिं*प्रकुयार्त्तसास्त्रीसदाः*शिरसौण्डमहति १ । तयोरेङ्गुलोरेवच्छेदं तथा खरेण गवर्भे*नोदहनं खरं छेदो*राजपयोनयनमहतीति ॥ १ ॥ ७७० ॥

भर्तारं लङ्घयेद्यातुस्त्रीज्ञातिगुणदर्पिता । तांश्चभिखादयेद्राजासंस्थाने बहुसंस्थिते ३७१

भर्तारमित्यादि ॥ ३७१ ॥ यावस्त्रीपितृज्ञातिस्वगुणाभागां*दर्पिताभर्तारं दुष्टप्रान्तरं*भजनेनावशायलङ्घयेत् ॥ १ ॥ तां राजावज्जनसंस्थितस्थाने*श्वभिः कुकुरैः खादयेत् ॥ २ ॥ ३७१ ॥ नवयं दुष्टप्रान्तरं*ज्ञातिगुणदर्पितासां*भजेत्सकिं निष्पापं*दित्यत्राह ॥

मांसं दाहयेत्पापं शयने तप्त आयसे । अभयादधुनाकाष्ठानितवद्दह्येत्पापकृत् ॥ ३७२ ॥

मांसमित्यादि ॥ १ ॥ ३७२ ॥ तं परपत्नीं गृहीतवन्तं पापं*पुमांसमायमेतमे*शयने राजादाहयेत् ॥ १ ॥ त्रयावत्पापकृतसं*दह्येत्तत्रावच्छेदध*कारिणः काष्ठानितवामादधाः ॥ २ ॥ ३७२ ॥

वंत्सराभिश्चस्तस्य दुष्टस्य द्विगुणोदमः । व्रातयासहसं वासे चाण्डालागतावदेव तु ॥ ३७३ ॥

संवत्सरेत्यादि ॥ ७७३ ॥ परस्त्रियंगतस्योदण्डितस्य*दूरोक्तस्य दुष्टस्य*तस्यां स्त्रियां संवत्सरान्तं च न*रभिश्चस्तस्य द्विगुणः*पूर्वदण्डादमहायः ॥ १ ॥ व्रातयासहसं वासे*चाण्डालासहसं वासे*पितावद्विगुणोदमः ॥ २ ॥ सप्तधावानं*दमः सचे*ज्ञातः परं*वच्चातेह ॥ ३७३ ॥

द्रोणसमगुप्तं वाद्वैजातवर्णमावसन् । अगुप्तमईसर्वस्वैर्गुप्तं सर्वेण हीयते ॥ ३७४ ॥

वृद्धत्यादि ॥ द्वैजातवर्णं द्विजातिवर्णं स्त्री*जनं स्वजनैर्गुप्तमगुप्तं वा*वृद्धावसन्वलात्संवासं कर्त्तव्यं ॥ १ ॥ अगुप्तमावमन्त्रह*स्वै*हीयते दण्डेन गुप्तं*सर्वस्वेनैव हीयते ॥ २ ॥ अगुप्तोत्तनोक्त*आयं स्वाभिगममे

*गृहसालिङ्गोदारः*सर्वस्वहरणञ्च*गुलाञ्चे द्वयोऽधिकः । १ । इति । १७४ ।

वेशः*सर्वस्वदण्डः*सगात्संवत्सरनिरोधतः । सहस्रं चतुर्योदण्डोमौण्डमूत्रेणचाह ति३७५

वेशादित्यादि । ३७५ । तेषां हे जातवर्णं स्वीजनं स्वस्य*गृहे संवत्सरनिरोधतः संवत्सरं निरुधसह*आ
वसन्सर्वस्वदण्डः*सगात् १ । चतुर्यः संवत्सरनिरोधतः स * हावसन्सहस्र दण्डः*सगात्*मूत्रे नमौण्डाच्चाह ति
नतुजलेन । २ । ३७५ ।

ब्राह्मणीयदगुसाल्लुगच्छे तां वैश्यापार्थिवौ । वैश्यापञ्चशतं कुय्यात् चतुर्यन्तु सहस्रिणम् ॥ ३७६

ब्राह्मणोमितादिनाविशेषमाह । ३७६ । वैश्यापार्थिवौ ब्राह्मणी*मग्न्यां यद्विगच्छेताम्* वैश्यांतामृस्य
पणानां*पञ्चशतदण्डं कुर्यात् । १ । चतुर्यन्तामृपणानां सहस्रिणम् * सहस्रदण्डं कुर्यादिति । २ । ३७६ ॥

उभावपितृतावेव ब्राह्मणायुसया सह । विप्लुतौ गृहवदण्डौ दग्धवगौ वा कटाग्निना ॥ ३७७ ॥

उभावपितादि । ३७७ । तावेव वैश्यापार्थिवौ वा उभावपि*गृहसया ब्राह्मणसह*विप्लुतौ तस्याः कामाभावे स*तापग
तौ स्यातां तदा*गृहवत्सर्वस्वदण्डौ ॥ १ ॥ अथवा कटाग्निना कटे नावेष्टा*तावुभावपिदग्धवौ । २ । ३७७ ।

सहस्रं ब्राह्मणोदण्डो गुसां विप्रां वलाद्भ्रजन् शतानि पञ्चदण्डः सगादिच्छन्त्या सहस्रतः ॥ ३७८ ॥

सहस्रमितादि । ३७८ । ब्राह्मणो गुसां विप्रां ब्राह्मणो वलाद्भ्रजन् पणानां सहस्रं * दण्डो भवति विपया*
गृहसं वतथेच्छन्त्या*सङ्गतः पञ्चशतानि । १ । ३७८ । दण्डप्रकारमाह ।

मौण्डा प्राणान्दिकं दण्डे ब्राह्मणस्य विधीयते । इतरं पातुवर्णानां दण्डः प्राणान्तिको भवेत् ३७९

मौण्डामितादि । ३७९ । यत्र प्राणान्तिको दण्डः * उक्तस्तत्र ब्राह्मणस्य*मौण्डां गिरां मण्डनमेव वधः सगात् । १
इतरं पातु चतुर्यवर्गं गृहदण्डां*तत्र प्राणान्तिक एव*दण्डो विधातव्योऽप्येयः । २ । ३७९ । नतु कस्मादेवं दण्डविधा
न*मित्यत आह ।

न जातु ब्राह्मणं हनयात् सर्वपापेषु पि स्थितम् । राश्रादेन बहिः कुय्यात् समग्रधनमक्षतम् ॥ ३८० ॥

न जातित्यादि । १ । ३८० । जातकदाचिदपि*प्राणान्तिकादिभर्त्स्य* पापेषु पि स्थितं*ब्राह्मणं नैव हनया
त् । १ । तर्हि किं यथादेनं पापिनं ब्राह्मणं समग्रधनानित * मक्षतं देहे क्षतं न * कत्वा गच्छेद्बहिः*यथा
२ । ३८० । कथासङ्गतादित्यत आह ।

नब्राह्मणवधाद्भूयानधर्माविदग्धेभुवि । तस्मादसवधंराजामनसापिनचित्तयेत् ॥ ३८१ ॥

नब्राह्मणवधादित्यादि । १ । १८१ । ब्राह्मणवधाद्भूयान्वक्तरोऽभुविनाधर्माविदग्धे * तस्यादसवधंराजा
पिनःसवधंराजा * मनसापिनचित्तयेत् । २ । १८१ ।

वैशयेत्तत्रियांगुप्तां वैश्यांवाचत्रियोव्रजेत् । योब्राह्मणामगुप्तायां तावुभौदण्डम
हृतः ॥ ३८२ ॥

वैशयेदित्यादि । १८२ । वैशयेदगुप्तां चत्रियां * मकामां वलाद् व्रजेत् * चत्रियोवावैश्यांगुप्ता * मका
मां वलाद् व्रजेत् । १ । योवा चत्रियोवैश्यांवा * ब्राह्मणामगुप्तायामकामायां वला * दृजन्त्यदण्डसक्तकावु
भौजत्रिम * यैशौतदण्डमहृतः । २ । १८२ ।

सहस्रब्राह्मणोदण्डंदाप्योगुप्तेतुतेव्रजन् । शूद्रायांचत्रियविशोऽसाहस्रौवैभवेदमः ॥ ३८३ ॥

सहस्रमितादि । १८३ । तुते चत्रियावैशोदे * गुप्ते वलाद्वा चत्रियोव्रजन् * ताम्रपणानां सहस्रं दण्डं दाप्यः । १
शूद्रायांगुप्तायामकामायां व * व्रजतोऽचत्रियविशो * स्ताम्रपणानां सहस्रं * दमोदण्डोमवतौति । २ । १८३ ।

चत्रियायामगुप्तायांवैशेपञ्चशतं दमः । मूत्रेणमौण्डमिच्छेत्तत्रियेदण्डमेववा ॥ ३८४ ॥

चत्रियायामितादि । १८४ । अगुप्तायांचत्रियायां * मकामायां वलादेव * व्रजतिवैशिताम्रपणानां * पञ्चशतं
दमः सतात् । १ । अगुप्तायांचत्रियायां * नशामायां वलाद् व्रजतिचत्रिये * मूत्रेणमौण्डं कण्डन * मयवादण्डोदण्ड
मिच्छेत् । २ । १८४ ।

अगुप्तेचत्रियावैशे शूद्रांवा ब्राह्मणेव्रजन् । शतानिपञ्चदण्डाः स्यात्सहस्रन्त्यजस्त्रि
यम् ॥ ३८५ ॥

अगुप्ते इत्यादि । १८५ । अगुप्तांचत्रियावैश्यां * शूद्रांवापयकामां वलाद् ब्राह्मणोव्रजन्पणानां * पञ्चशता
निदण्डाः स्यात् । १ । अन्त्याजस्त्रियचण्डालादीनां स्त्रियं * व्रजन्सहस्रं दण्डाः स्यात् । २ । १८५ ।

यस्यस्तेनःपुरेनास्तिनानस्त्रीगोनदुष्टवाक् । नसाहसिकदण्डग्रीसराजाशकृलोकभाक् ॥ ३८६ ॥

यस्येतितादि । १८६ । यसाराज्ञःपुरेदेये * शासनादशासनाद्वा * स्तेनोनास्तिनास्तिचाना * स्त्रीगामीनास्ति
दुष्टवाक् । १ । नचसाहसिकोनापि * दण्डव्याधोदण्डादिनापरान्हन्ति * सराजाशकृलोकभाक् । २ । १८६ ।

तेषां निग्रहो राज्ञः पञ्चानां विषये स्वके । साम्राज्यकृतस्वजातरेषु लोके चैव यशस्करः ॥ ३८७

एते प्राभितादि ॥ ३८७ ॥ एते प्रापञ्चानां किं नानास्त्रीग* दुष्टवाक्साहासिकदण्डवानां * राज्ञः स्वके
प्रथमराजो स्थितानाम् । १ । योराज्ञो निग्रहः मतस्य * राज्ञः साम्राज्यलोकै * यशस्करश्च भवति । २ । ३८७ ।

कृत्विजं यज्ञाजं द्राजो यज्ञाजं च कृत्विजं कृत्यजं दयदि । शक्तं कर्मण्यदुष्टं च तयोर्दण्डः शतं श
म् ॥ ३८८ ॥

कृत्विजमित्यादि । ३८८ । कर्मणि शक्तमदुष्टं कृत्विजं योजमानं * स्तजं तथा यकृत्विजं । १ । कर्मणि य
दुष्टं यज्ञाजं * यदि तजं तदा तयो रूभयोः * पणानां शतं शतं दण्डः कायः । २ । ३८८ ।

मातानपितानस्त्रीनपुत्रक्यागमर्हति । तत्र जन्मपतिताने तान् राजा दण्डयः शतानि पट् ॥ ३८९

नमातेत्यादि ॥ ३८९ । अपतितमाता वस्त्री च भार्या * पिता चापतितः पुत्र * स्तजान् * नाहंति पतितान् कृते
॥ गार्हः । १ । अपतिताने तान् मातादीन् स्तजन् पट् * शतानि राजा दण्डयामात् । २ । ३८९ ।

अथ मे षु द्विजातीनां कार्ये विवदतां मिथः । न विब्रूयान् नृपो धर्मं चिकीर्षन् हितमात्मनः ॥ ३९०

अथ मे पित्यादि । ३९० । द्विजातीनां ब्रह्मचर्यादिष्वथ मे पुकार्यं विवदतां * नेदं कार्यं मस्मिन्नाथ मे
परग्राहस्यो मस्मिन्नाथ मे कार्यम् । १ । इति वां मिथं विवदमानानां * नृपयात्मनो हितं चिकीर्षन् न * धर्मं वि
वाहिकं न नृपात् । २ । ३९० । कथं नृपादितातथाह ।

ग्राहमेतान् भर्त्सयित्वा दण्डयः सहपार्थिवः । साक्षे न प्रशमयत्वा दौस्वधर्मं प्रतिपादयेत् ॥ ३९१ ॥

ग्राहमित्यादि । १ । ३९१ । पार्थिवो ब्राह्मणैर्वेदादिष्वस्वायं * तत्त्वविद्भिः सह तान् तान् विवद * मानान्
ज्ञानानुयथाहं * समभर्त्सयित्वा दण्डयन्ति । १ । मधुरवाक्येन प्रशमयन्तः * स्वधर्मं प्रतिपादयेत् । २ । ३९१ ।
ग्राहो भोजनविवादे धर्मं ग्राह ।

प्रतिवेशान्, वे शोचकलगाणे विंशतिदिजं । अर्हा वभोजयन् विप्रो दण्डमर्हति माघकम् ३९२

प्रतिवेशित्यादि ॥ १ ॥ ३९२ ॥ स्त्रीणां * तूर्दिच, वे शजिनयो * योऽवसति सप्त प्रतिवेशोऽक्तः * तदनन्तरं
शनि * घोषः सप्तानुवे शः । १ । विप्रोऽर्हा वभोजयन् विप्रो दण्डमर्हति माघकम् * प्रतिवेशाच्च

वे शोभ*प्राज्ञाभोजयिषमहो भवतः ॥ २ ॥ तौदिविधीमाह्मणीन*भोजयित्वानान्भोजयन्* विप्रोक्षपामाषक
दण्डमहति ॥ ७ ॥ ७६१ ॥

श्रोत्रियः श्रोत्रियं साधुं भूतिकृत्तरेषु भोजयन् । तदन्नं द्विगुणं दाप्यो हिरण्यं चैव माषकम् ॥ ३६३ ॥

श्रोत्रियइत्यादि ॥ ३६३ ॥ भूतिकृत्तरेषु समृद्धिपूर्वकेषु * कृत्तरेषु विंशत्याधिक * भोजो विप्रेषु कर्मसु *
श्रोत्रियावेदादिसर्वशास्त्रवित् ॥ १ ॥ प्रातिवेद्यावर्षे साधुं श्रोत्रियं * न भोजयन्नना भोजयंस्तदन्नं * यसायज्ञं
कृत्वा मन्त्रं * तद्विष्णुमन्त्रं दाप्यः ॥ २ ॥ हिरण्यं * माषमितं * दण्डं सप्तो * त्रियोदापः ॥ ७ ॥ ३६३ ॥

अन्योजडः पीठसर्पसप्ततयास्यविरश्चयः । श्रोत्रिये षूपकुब्जं न दाप्याः केनचित्करम् ॥ ३६४ ॥

अन्योजडइत्यादि ॥ ३६४ ॥ यः कश्चिदधीशस्मिन्वास्त्रनिभूमि * भागे वसति यश्च जडो गमन * शक्तिहीनो यः
पीठ * सर्प पीठे न स पति ॥ १ ॥ यः च वत्सराणां स उवासास्यविरः * यश्च श्रोत्रिये षूपकुब्जं न वसति * ते राक्षसाकृतापि
हेतवना * नैव करं दाप्या इति ॥ २ ॥ ३६४ ॥ कस्मादेते करं न दाप्याः उरितः * तत्राह ॥

श्रोत्रियं वप्राधितात्तौ च वालवृद्धावकिञ्चनम् । महाकुलीनमार्यश्च राजा संपूजयेत्सदा ॥ ३६५ ॥

श्रोत्रियमित्यादि ॥ १ ॥ ३६५ ॥ श्रोत्रियकवप्राधितकडः खार्तिक * वालश्च * दकदरिद्रश्च महा * कुलीनमार्यश्च
प्राज्ञाणादिकम् ॥ १ ॥ राजा सदा संपूजयेत्तस्मादेते * राजा करं नैव दाप्याः ॥ २ ॥ ३६५ ॥

शाल्मलीफलके श्लक्ष्णे निजगान्धे जकः शनेः । न च वासां सिवासोभिर्निहरेन्न च वासयेत् ॥ ३६६ ॥

शाल्मलीत्यादि ॥ ३६६ ॥ शाल्मलीवृक्षस्य फलके * पट्टे श्लक्ष्णे मसृणे नखरे * नैजकोरजकः शने
वासां सिने निजगदिति ॥ १ ॥ न च वासोभिर्वासांसि * निहरेदनासां वासां सिनानां वासां स्रजानां न वास
येत् ॥ २ ॥ ३६६ ॥

तन्तुवायो दशपलं दद्रादे कपलाधिकम् । अतोऽनयावर्त्तमानो दाप्यो द्वादशकं दमम् ॥ ३६७ ॥

तन्तुवायइत्यादि ॥ ३६७ ॥ तन्तुवायो वस्त्रनिर्माणा यं चतुर् * दशपलमादाय * वस्त्रं निर्मासतद्वस्त्रं * मेक
दशपलं दद्रात् * मण्डे नैकपलाधिकात् ॥ १ ॥ अतएकादशपला * दनायाजानाधिकतया तदाने * वर्त्तमानो द्वाद
शकं ॥ २ ॥ द्वादशपलचतुर्विधं तद्वस्त्रं * राजा दमं दण्डं दाप्यः ॥ २ ॥ ३६७ ॥

शुल्कस्थाने प्रकुशलाः सव्यं पण्यं विचक्षणाः । कुयुररघं यथापण्यं ततो विशं नृपो हरेत् ॥ ३६८ ॥

एकस्थाने धित्वादि । ७९८ । मूलं एकं यत्नमूलवधारणात् क्रयविक्रयी भवतः स्तम्बलकस्थानस्य ते
१ । तत्पलकस्थाने पुत्रयलादसाः सर्वपणाविचक्षणा ये जनाः यस्य द्रव्यस्य पणास्य यथाऽर्घं मूलं ज्ञायते । २
ततो विंशमंशं करं नृपो हरेः स तु तस्मादधिकमिति । २ । १७८ ।

राज्ञः प्रख्यातभाष्यानि प्रतिषिद्धानियानि च । तानि निहंरतो लोभात् सर्वं हारं नयेत् ॥ ३८८ ॥

राज्ञ इति ॥ ३८८ । यानिराज्ञ प्रख्यातानि भाष्यानाधारभूतद्रव्याणितानि * यानि च विक्रीतं देवाच्
यान्तरं वाने वं च * प्रतिषिद्धानितानि च । १ । लोभाद्देशान्निहंरतो जनस्य सर्वं हारं नयेदिति * हारमिता
सामुपयोगो हरन्निवर्त्तयेति । २ । कपादिषु नास्ति ह्योणमूलविधिः स्तद्धि किमयं प्रयोगः * नृदसि बलमिति * कत्रे
णो विनिष्पादाः । १ । नायं छादसः प्रयोगः * उपमाने कक्षिणेष्वेताने न हि * सिद्धस्य न सर्वमिदं * हरन्नितासु प्रयोगो
वेदितव्यः । ३८८ ।

शुल्कस्थानं परिहरन्नकालं क्रयविक्रयी । मिथ्यावादी च सङ्ग्रहाने दाप्योऽष्टगुणमतायम् ॥ ४०० ॥

एकस्थानमित्यादि । ४०० । एकस्थानं परिहरं दाजन्त्यस्तन्नालक्रयविक्रयी * क्रेता वा विक्रेता वा स्यात्
सर्वं द्विकथं खाने * सतावादी स्यान्न दोषः । १ । सङ्ग्रहाने च मिथ्यावादी भवेत्तदायत्सङ्ग्रहं स * ब्रूयात्ततोऽ
ष्टगुणं तू * सोऽतायं दण्डं दाप्यः स्यात् । २ । ४०० ।

आगमं निर्गमं स्थानं तथा वृद्धिचयावुभौ । विचार्य सर्वपणानां कारयेत् क्रयविक्रयी ॥ ४०१ ॥

आगममित्यादि । ४०१ । यस्य द्रव्यस्यावावहू रदे यात् * स्वदे यो त्वागमः स्वदे प्राप्तिरस्य * द्रव्यस्यावावहू रदे
ये निर्गमः ॥ १ ॥ स्थानमागमनिर्गमवाच्येयं * स्थितिस्तर्तमूलधना * दृष्टिर्वाच्यो वेदावुभौ । २ । सर्व
मेतद् विचार्य सर्वपणानां * द्रव्याणां क्रयविक्रयी * राजावणिजः कारयेत् । ३ । ४०१ ।

पञ्चरात्रे पञ्चरात्रे पक्षे पक्षेऽथवागते । कुर्वीततेषां प्रतप्रक्षमर्धसंस्थापनं नृपः ॥ ४०२ ॥

पञ्चरात्र इत्यादि ॥ ४०२ ॥ पण्येण * क्रयविक्रयद्रव्याणां * मर्धसंस्थापनं पञ्चरात्रे पञ्चरात्रे गते * पक्षे पक्षे
वागते * प्रतप्रक्षं खलु कर्त्तव्यं । १ । ४०२ ।

तुल्यमानं प्रतीमानं सर्वं च स्यात्सुलक्षितम् । षट्सुषट्सुचमासे सुपुनरे वपरीचयेत् ॥ ४०३ ॥

तुल्यमानमित्यादि । ४०३ । तुल्यकरणमाणं कृत्वा * शरावप्रस्थादकादिभाष्य * प्रस्तरादिकं यत्तु * तुल्यमानं

मन्वाचते । १ । तेषां वलाकरणं यद्वक्तिकमाषक* आणादिभाण्डादिक* तत्पतीमानमिति । २ । तत्सर्वं
वलक्षितमनूना* नक्षितयै वलक्षितं स्यात्* पुनरेव सर्वं षट्* षट्* षमाप्तेषु परीक्षयेत् । १ । ४०३ ।

पणयाने तरे दाप्यं पौरुषेऽङ्गं पणंतरे । पादं पशुययो विच्य पादाङ्गं रिक्तकः पुमान् ॥ ४०४ ॥

पणमित्यादि । ३ । ४०४ । सुद्रनदादितरे* याने दीक्षाहयादौ* वागरे पारकरणे नाविकाय* ताम् सपणं
दापाः । १ । नृपोनिर्दिष्टे त्पौरुषे पुरुषस्य तरे त्वङ्गं पणं दाप्यं । २ । पादं पणमयानः पशुयो विच्य * तरे दाप्यं
रिक्तकोभारविहीनः* केवलः पुमान् पणस्य पादाङ्गं तरे दाप्यः । २ । ४०४ ।

भाण्डपूर्णा नित्याना नित्यार्थं दाप्या निसाधतः । रिक्तभाण्डानियतं किञ्चित् पुमांसं चापरिच्छदः ४०५

भाण्डे तयादि । ४०५ । पणभाण्डाः पूर्णानित्यानि* शकटादीनि सारतः पण्य* द्रव्यासोत्कर्षा पक्षपा* वपे
क्षानायां मातरं । १ । दाप्यानि नृपोनिर्दिष्टे त्* रिक्तभाण्डानित्यानि * किञ्चिद्दाप्यानि निर्दिष्टे त् । २ ।
अपरिच्छदादिरिद्रान* पुमांसं रिक्तपुरुषस्य पादाङ्गं पौरुषे यथापि स्वल्पं किञ्चित् त्वार्थं दाप्या भवन्ति । ३ । ४०५ ।

दीर्घाधुनियथा देयं यथा कालं तरो भवेत् । नदीतारे पुतहि दद्यात् समुद्रे नास्ति लक्षणम् ॥ ४०६ ॥

दीर्घाधुनौ तयादि । ४०६ । दीर्घाधुनि देयं तरे* यथा देयं यथा कालं तरो तरे त्* तथा त्वार्थं विदयात् । १ ।
नदीतारे पुतहि दीर्घाधुनि* यथा देयं यथा कालं च* तथा त्वार्थं विदयात् सच द्रे* त्वार्थं स्यात् लक्षणं नैवास्ति । २ । ४०६ ।

गर्भिणी तु हिमासादिस्तथा प्रव्रजितो मुनिः । ब्राह्मणालिङ्गिनश्चैव न दाप्यास्तारिकं तरे ४०७

गर्भिणी तयादि । ४०७ । सर्व्वतारतारिकमातरं* हिमासादि गर्भिणी प्रव्रजितो* मिश्रकाश्च मीषनिर्धान
मस्थः । १ । लिङ्गिनो मेखलाजिनादि चिह्न* धारिणो ब्राह्मणार्थं ते* न दाप्या भवन्तीति । २ । ४०७ ।

यन्नाविकिञ्चिद्दासानां विशीयरे तापराधतः । तद्दासैरेव दातव्यं समागमस्त्वतोऽंशतः ॥ ४०८ ॥

यन्नावीतयादि । ४०८ । यस्यां नाविदासानां कैवर्त्तानां तारकाणां* यस्यापवाधतो यत्किञ्चिद्दत्तं* शीयं
ते भजते तद्दासैः सर्व्वैः* समागमस्त्वतोऽंशतो दातव्यं । १ । ४०८ ।

एष नौ यार्थिनामुक्तो वप्रवहारस्य निर्णयः । दासापराधतस्तोयैर्दैविके नास्ति निर्णयः ॥ ४०९ ॥

एष इतयादि । ४०९ । नौ यार्थिनामे प्रवावहारस्य* निर्णयः प्रोक्तस्तोयै मद्यादौ* व* दैविके निपातनादौ दास्ये
पे* राधतो निपद्यते विदते । १ । ४०९ ।

[णिजत्रं कारये द्वैशत्रं कुसीदं कृषिमे वच । पशूनां रक्षणञ्चैव दास्यं शूद्रं हि जन्मनाम् ॥ ४१० ॥

वाणिज्यामितादि । ४१० । नृपो तं वाणिजां कुसीदं कृषिं * पशुरक्षणं कारये * शूद्रं हि जन्मनां ब्राह्मण
त्रयैर्वर्गानां दास्यं कारयेत् । १ । ४१० ।

[त्रियञ्चैव वैशत्र्यं ब्राह्मणो वृत्तिकर्षितौ । विभृयादान्वशं सत्रेन स्वानिकर्माणि कारयन् ॥ ४११ ॥

त्रियमित्यादि । ४११ । ब्राह्मणो वृत्तिकर्षितौ * क्षत्रियवैश्यावानृशं * सत्रेनानिन्दानकर्माणि * स्वानिकां
नृविभृयात् । १ । ४११ ।

[सत्रं कारयन् लोभाद् ब्राह्मणः संस्कृतान् हि जान् । अनिच्छतः प्राभवत् प्राज्ञाद्दण्डः शतानि
ट् ॥ ४१२ ॥

दास्यमित्यादि ॥ ४१२ । दास्यमनिच्छतः संस्कृतान् हि जान् * ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यान् * ब्राह्मणोलोभालोभं
दर्शदास्यं * प्राभवत् प्राज्ञात्प्रभुत्वात् । १ । कारयन् प्राज्ञातामृपणानां षट् * शतानि दण्डः कर्तव्यः । १ । ४१२ ।

[इत्तु कारयेद् दास्यं क्रीतमक्रीतमेव वा । दासयायै वहिसृष्टोऽसौ ब्राह्मणस्य स्वयम्भुवा ॥ ४१३ ॥

शूद्रं हि भगदि । ४१३ । क्रीतमक्रीतं वा शूद्रं * ब्राह्मणो दास्यं कारयेत् * कस्माद्विधेयं तत्स्वयम्भुवाऽसौ शूद्रो *
ब्राह्मणसादासायैव * पुरास्वयमेव सृष्टः । १ । ४१३ ।

[स्वामिनानि सृष्टोऽपि शूद्रो दास्यमिदमुच्यते । निसर्गजं हितं सत्रं कस्तस्मात्तदपोहति ॥ ४१४ ॥

नस्वामिनेत्यादि । ४१४ । स्वामिनानि सृष्टः खलु * तस्मिन् अपि शूद्रो न दास्यमिदमुच्यते * कस्मात्तद्विद्ययात्तस्य
शूद्रसादासां * निसर्गजं स्वभावजम् । १ । को जनस्तस्माच्छूद्रात् * स्वभावजं तद्दास्यं * सपोहति नाप्यति । ४१४ ।

[जाह्नतो भक्तदासो गृहभः क्रीतद्विधौ । पतुको दण्डदासश्च सप्तैतदास्योनयः ॥ ४१५ ॥

धृजेत्यादि ॥ ४१५ ॥ न केवलं शूद्र एव दासो भवेत् * धृजाह्नतादयः सप्त * दास्योनयो भवन्ति * धृजाह्नतां सुते
वामि * समस्ते जित्वैवानेतः * भक्तदासोऽयं यो * भक्तं भुङ्क्तावजीवति * समस्य भक्तदासः स्यात् ॥ २ ॥ गृहजः स्व
यं दासी * गर्भजातः क्रीतो धनी * तत्क्रयं कै न चिद्वत्तोद्विषः * पित्रागतस्तु दामपैत्र्यकः स्यात् । १ । दण्डदास
दण्डादिदण्डपरि * गृहार्थं * स्त्रीकृतदासाः । ४ । ४१५ ।

भाष्यास्तुतदास्यतयशबाधनाः स्मृताः । यत्ते समधिगच्छन्तियस्यते तस्यतद्वनम् ॥ ४१६ ॥

भाष्यादिगादि ॥ ४१६ ॥ भाष्यादिगच्छन्तिर्धनाः * कक्षाद्, यस्मात्ते लघोऽयम् * समधिगच्छन्ताजं यन्ति * ते यः
यस्योतस्योतद्वनं स्यात् ॥ १ ॥ ४१६ ॥

विमृश 'ब्राह्मणः शूद्राङ्गवगोपादानमाचरेत् । न हितस्यार्त्तिकिञ्चित्स्वभर्तुं हार्यधनोदितः ॥

विमृशमित्यादि । ४१७ । ब्राह्मणः शूद्राङ्गवगोपादानमाचरेत् * कक्षाद्विद्ययात्समशूभ
हार्यधनस्तस्मात् * तस्य स्वकिञ्चित् नैवास्ति । १ । यद्भीषणः स्वयं दानं करोति * तदा शूद्रादर्थगमः * पाति
हेतुर्भवति । २ । उक्तं विद्वान् शूद्रस्य कः शूद्रेण च सहासम् । शूद्रार्थगमः कश्चिच्छलमधिपातयेदिति ।
तस्मात्स्ववत्तादेव शूद्राङ्गवगोपादाने दण्डागमभवति * न च दोषभाक्स्वद्रवात्वात् । ४ । ४१७ ।

वैश्याशूद्रौ प्रयत्नेन स्वानि कर्माणि कारयेत् । नौ हि चतुर्तौ स्वकम्भः प्रोभयेतामिदं जगत् ॥ ४१८ ॥

वैश्याशूद्रादित्यादि ॥ ४१८ ॥ राजा वैश्याशूद्रौ स्वानि कर्मादानि * द्विजदास्यानि कर्माणि * प्रयत्नेन कारयेत्
* यस्मात्तो स्वकम्भः शूद्रौ * जगदिदं प्रोभयेताम् ॥ १ ॥ ४१८ ॥

अह्नयह्नयत्रेक्षे त कर्मान्ता न्बाह्नयानि च । आयवयौ च नियतावाकरान् कोषमेव च ॥ ४१९ ॥

अह्नयह्नयौ त्रिंशो त कर्मान्तादीनि * सर्वाणि वै क्षेते ॥ १ ॥ ४१९ ॥

इक्ष्वं सर्वानि मास्वाजावप्रहारान्समापयन् । वरपोद्भक्तिपुंसस्य प्राप्नोति परमां गतिम् ।

एवमित्यादि ॥ स्पष्टार्थः श्लोकः ॥ १२० ॥

॥ * ॥ इतिमानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायामष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥ * ॥ ८ ॥ *

इतिमानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां वैदिकशास्त्रकृतायां

ममाहमन्यामष्टमाध्यायसमाहमन्यौषधमाध्यायः ॥ ८ ॥ * ॥ *

अथोद्देश्यक्रमेण स्त्री-पुं धर्मवक्तुं नवमः अध्यायमारभते * पुरुषसाक्षिणाश्चेति आदि । १ । १ ।

पुरुषसाक्षिण्याश्च धर्मोऽवर्त्मनितिष्ठतोः । संयोगे च विभागे च धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ १ ॥

धर्मविवर्त्मनितिष्ठतोः * स्त्रीपुं संयोगे संयोगे च विभागे च * पुरुषसाक्षिणाः शाश्वतान् धर्माः * नहमथप्यव
क्ष्यामि ॥ १ । १ ।

अस्वतन्त्राः स्त्रियः कायर्गः पुरुषैः स्वैर्दिवानि शम् । विषयेषु च सज्जन्यः संस्थाप्य आत्मनो
वशे ॥ २ ॥

अस्वतन्त्र इत्यादि ॥ २ ॥ स्वैः पुरुषैः स्त्रियोऽस्वतन्त्राः कार्यार्गः संयोगे कथमित्युच्यते * विषयेषु च सज्जन्यः
द्विषुर्दिवानि शम् सज्जन्यः * आत्मनो वशे संस्थाप्यः ॥ २ ॥ २ ॥ स्वैः पुरुषैः रितिकेन केनेत्यादि ॥

पितरक्षतिकौमारं भर्तारक्षतियौवने । रक्षन्ति स्थविरं पुत्रानस्त्रीस्तन्वमहति ॥ ३ ॥

पितरक्षतीत्यादि ॥ ३ ॥ १ ॥ पितेऽपलक्षणात् * पिता तत्स्वजनः * दौर्गन्धारेयावद्विवाहः * कन्यां स्त्रियं
रक्षति । १ । ततो वराय दत्तांतां * यौवने भर्तारक्षति * स्थविरं वार्धक्यं * पुत्रादयोरक्षन्ति ॥ ३ ॥ इति वं
रक्षामाणाः स्त्रीनकदापि * स्वातन्त्र्यमहतीति ॥ १ ॥ १ ॥

कालेऽदाता पिता वाचप्रोवाचप्रधानुपयनपतिः । मृतं भर्तारिपुत्रं वाचप्रोमातुररक्षिता ॥ ४ ॥

काल इत्यादि । ४ । काले विवाहयोगे वक्तव्यायाददाता पिता * लोके भर्तृसनं वाचाः सगात् ॥ १ ॥ उपयनमन
योगे काले वमार्गः * मनुपयन उपयच्छन्पतिः * वाचाः सगा इति रक्षते * मातुररक्षिता पुत्री वाचाः सगात् । २ ।

सूक्तं भगोपि प्रसङ्गे भस्त्रियोरक्षगविशेषतः । द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहे युररक्षिताः ॥ ५ ॥

सूक्तं भग इत्यादि । ५ । सूक्तं भगोपि कर्मणः प्रसङ्गे भगः * स्त्रियोरक्षगविशेषतः स्वार्थवर्हिषतस्तान्तर
क्षिताः सतोदयः * कुलयोः शोकमावहेतुः । १ । ५ ।

इमं हि सर्ववर्णानां पशन्तो धर्ममुत्तमम् । यतन्ते रक्षितुं भार्या भर्तारो दुर्वलामपि ॥ ६ ॥

इमं हीत्यादि । ६ । सर्ववर्णानां स्त्रीणामित्युत्तमं * धर्मं पशन्तो भर्तारो * दुर्वलामपि रक्षितुं भार्या
रक्षितवन्तीति । १ । ६ ।

स्वांप्रसूतिचरितश्चकुलमात्मानमेव च । स्वधर्मप्रयत्नेन जायारक्षन्हरति ॥ ७ ॥

स्वामितादि । ७ । पुरुषप्रयत्नेन जायारक्षन्सन्स्वप्रेक्षतादीन्हरति । १ । ७ । कथं जायारक्षन्
स्वप्रेक्षतादीन्हरति तत्र उच्यते ।

पतिभार्यासंप्रविशप्रगल्भो भूत्वं हजयते । जायायास्तद्विजायात्वं यदसंजायते पुनः ॥ ८ ॥

पतिभार्यासामितादि । १ । ८ । पतिः खलु आत्मानं गरीरमिति * त्वात्मकः स्थूलपुरुषः * स्वराशुक्ररूपे
णैव * भार्यासंप्रविशतस्य * गर्भाशयं संप्रविशति * गर्भो * त्वेह जायते । १ । भार्याचतं गर्भं प्रसूयते ततो
जायारक्षन्स्वप्रेक्षति * रक्षितस्य * चरितश्चरति * यतोऽस्य पुनर्जायते । २ । तद्विजायायाजायात्वं * तस्या
* वाभिचारेण * दोषे तस्यां जन्मस्वसा * न विद्युर्भवतीति * तस्माद्वात्मानश्चरति । ३ । ८ । कथं कुलं रक्षतीत्य
तथाह ।

यादृशं भजते हिंस्त्री सुतं सुते तथाविधम् । तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थं स्त्रियं रक्षेत् प्रयत्नतः ॥ ९ ॥

यादृशं भजतइत्यादि । १ । ९ ॥ यादृशं पुरुषं स्त्री भजते * तथाविधं सुतं सुते * वाभिचारेणान्प्रसात्
* गर्भं गच्छीत्यादि यादृशं * सुतप्रसवो जायते इति । १ । तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थं पुरुषः * प्रयत्नतः स्त्रियं रक्षेत् * जाया
रक्षन्स्वप्रेक्षति * प्रयत्नो न च्यतीति । २ । ९ ।

न कश्चिदप्योपितः शक्तः प्रसह्यपरिरक्षितुम् । एतैरुपाययोगैश्च शक्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥ १० ॥

न कश्चिदित्यादि । १० । कश्चिदपि पुरुषो योपितः * प्रसह्यस्ते नैव रक्षितं * शक्तो न भवति तासु * योपितः खलु
तं गेव । १ । रक्षामागं राघवयोगैश्च परिरक्षितुं पुंभिः शक्याः * अथ ते चोच्यन्ते । २ । १० ।

अर्थसंग्रहं चैवावश्यं चैव नियोजयेत् । शौचे धर्मेऽन्नपक्वाश्च पारिणाह्यसर्गं च ॥ ११ ॥ व

अर्थसंग्रहादि । ११ । एताभ्यर्थसंग्रहं संप्रयच्छेधनं * रक्षणं वाधे च पुमान् * नियोजयेत् शौचे तस्याः गरी
रस्य * स्वशरीरं नियोजयेत् । १ । धर्मेऽग्निहीताग्निरक्षणादौ चैतां * नियोजयेदन्नपक्वां * नियोजयेत्
पारिणाह्यं स गृहोपकरणसंग्रहं च । २ । ११ ।

अरक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैरासकारिभिः । नात्मानमात्मनायाश्चरन्त्येव युक्ताः सुरक्षिताः ॥ १२ ॥

अरचिता इति । ११ । या आह्वानमात्मनान् रक्षेयुः पुरुषाः कारिभिस्ताम्हीरुहा * अपि नैव रक्षिताः । १२ । यास्तु त्वलात्मानमात्मनारक्षेयुः स्ताः अरचिता भवन्ति । २ । १२ ।

पानं दुर्जनसंसर्गः पतयाच विरहोऽनम् । स्वप्नोऽजग्रे हवास नारीसंक्षूणानि षट् ॥ १३ ॥ दू

पानमितादि । ११ । मदास्यपानं दुर्जनसंसर्गश्च * पतिविरहोऽहो नानाजनं * स्वप्नः स्वप्नेषु पुरुषसङ्गमादिः * परसर्वेष्मनि चिराचिरवासः । १ । एतानि षट् नारीणां संक्षूणानि भवन्तीति । १ । १३ ।

नैतारूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः । सूरूपं वा बिरूपं वा पुमानितरेषु भुञ्जते ॥ १४ ॥

नैता इति । १४ । एतामदापायिनी दुर्जनसंसर्गकारिणी पतिविरहिणी सञ्चल * भ्रूयणशीलास्वपुदपि नीपराः * हवासिनी योपि तीया भवन्ति । १ । ताः परं सूरूपं न परीक्षन्ते * वयसि यौवने संस्थितिर्न चेदासां तथापि पुमां निति मत्वरूपं वा * बिरूपं वा ता भुञ्जते । २ । १४ ।

पौलाञ्चलचित्तत्वान्नैस्त्रेहया च स्वभावतः । रक्षिता यत्नतोपीह भक्तृषु ता विकुम्बते ॥ १५ ॥

पौञ्चला इति । १५ । एतामदापानादियुक्तायाः पितः * यत्नतोपिरक्षिताः पौञ्चलाश्च * चित्तत्वान्नैस्त्रेहयात् स्वभावतश्च भक्तृषु विकुम्बते विकुम्बते । १ । १५ ।

एवं स्वभावं ज्ञात्वा सांप्रजापतिनिसर्गजम् । परमं यत्नमातिष्ठेत् पुरुषो रक्षणं प्रति ॥ १६ ॥

एवमिति । १६ । प्रजापते निसर्गाज्जातमेवं * स्वभावमासां नारीणां * ज्ञात्वा सां रक्षणं प्रति * पुरुषः परमं यत्नमातिष्ठेत् । १ । १६ ।

शय्यापन्नमलङ्कारकामबोधमना रजवम् । द्रोहभावकुचयार्चस्त्रीभोगमनुरक्त्ययत् ॥ १७ ॥

शय्येति । १७ । मत्तः प्रजापतिः स्त्रीभोगस्त्रीलोकार्थः * शय्यादिकमकल्पयत् । १ । १७ ।

नास्ति स्त्रीणां क्रियामन्त्रै रिति धर्मो वावस्थितः । निरिन्द्रियाह मन्त्राय स्त्रियोऽनृतमिति द्विस्थितिः ॥ १८ ॥

नास्तीति । १८ । स्त्रीणां धर्मार्थं क्रियामन्त्रैर्नास्तीति * धर्मो वेदे वावस्थितः * तस्मान् निरिन्द्रिया इन्द्रः इन्द्रः परमात्मा * तदिन्द्रकार्यमिन्द्रियम् । १ । द्विह्यस्मादमन्त्रास्तथा * दीश्वरकार्यविहीना * अतः स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः । २ । १८ । तर्हि कथमासां निस्कृतिः सादिता तत्राह ।

तथाचश्रुतयोवह्वरोनिगीतानिगमेषुपि । स्वालक्षणपरीक्षार्थं तासां शृणुतनिष्कृतीः ॥ १८ ॥

तथाचेत्यादि । १ । १८ । तथाचताम्रश्रुते पिस्त्रीणां * तासां * स्वालक्षणपरीक्षार्थं * वाभिचार * दोषगुणपरीक्षार्थम् ॥ १ ॥ निगमेषुपिवह्वः श्रुतयो * निगीतावर्तन्ते तासां * निष्कृतीर्दोषनाशिनो * रिमावाचः शृणु ॥ २ । १८ । तद्वयथा

यन्मे माताप्रलुलुभे विचरन्त्यऽपतिव्रता । तन्मेवेतः पितावृक्तामित्यस्त्रैतज्जिदर्शनम् ॥ २० ॥

यन्मे इत्यादि । २० । यद्दत्तमादिपितावृक्तामित्यन्तो * मन्त्रेऽसावभिचारदोषसंग्रहौ * निदर्शनमेतदेकं * मनाः * तयोदष्टयाः । २ । निदर्शनमात्रमेकं * तद्विषयने श्रुतयो * निष्कृतीरिति वचनं * नदोषमावहति २ । प्रमादीन्ने कवचनस्य * स्नाने वज्रवचनं च पांचरिति * वशात् तन्न निदर्शनमिवाक्तं * कस्यापि तत्कथितं वा ब्रह्मममाताखलुपतिव्रतासती * विचरन्ती यत्प्रलुलुभे तद्वैतो * रजोममपितावृक्तां शोधयत । ४ । २० ।

धायतत्रनिष्ठं यत्किञ्चित्पाणिग्रहस्यचेतसा । तस्यैषप्रभिचारसत्रनिहवः समग्रमुच्यते ॥ २१ ॥

धायतत्रनिष्ठमित्यादि ॥ २१ । पाणिग्रहस्यपदार्थं * किञ्चिदनिष्ठं भाषां मनसा धाय * तपितस्यैषाभिचारसत्रनिहवो * सयासममाउच्यते । १ । २१ ।

यादृग्गुणो न भर्चास्त्रीसंयुज्ये तयथाविधि । तादृग्गुणासाभवतिसम्प्रेक्षे वनिम्नगा ॥ २२ ॥

यादृगित्यादि । २२ । भर्चायादृग्गुणो न स्त्री * यथाविधिसंयुज्यते * सास्त्रीतादृग्गुणाभवति स्त्रीय * गुणान् जहाति तद्वयथा * सवद्रेण निम्नगा च्यात् । १ । २२ । तत्रोदाहरणं दर्शयति ।

अक्षमालावशिष्टे न संयुक्ताऽधमयोनिजा । शारङ्गीमन्दपाले न जगामाभ्यर्हणीयताम् ॥ २३ ॥

अक्षमालेत्यादि । १ । २३ । अधमयोनिजाऽक्षमालानामकाचिद्वशिष्टे न सद्यः * संयुक्ता शारङ्गीनाम् * काचिदधमयोनिजा * मन्दपाले न संयुक्ता । १ । २३ । अभ्यर्हणीयतां सर्वतोऽर्हतां * लोके जगाम वशिष्टः * मन्दपालोऽर्थयोगात् । २ । २३ ।

एताऽनानां लोकेऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः । उत्कर्षं योषितः प्राप्ताः स्वैः स्वैर्भट्टगुणैः शुभैः ॥ २४ ॥
एषोदितालीकया त्रानितं स्त्रीषु सयोः शुभा । प्रेतरे हचसखोदकान् प्रजाधर्माच्चिरोधत ॥ २५ ॥

एता इत्यादि ॥ २४ ॥ एषोदितोऽसंश्लोकः ॥ २४ ॥ एषोदितेत्यादि * संश्लोकः * स्पष्टार्थः ॥ २५ ॥

प्रजनार्थं महाभागाः पूजादीगृहदीप्तयः । स्त्रियः श्रियश्च हे पुनविशे षोऽस्तिकान ॥ २६ ॥

प्रजनार्थमित्यादि ॥ २६ ॥ महाभागाब्राह्मणादयः पूजादीविधिना * यथास्तलक्षणा दिलकनाप्रतिलोमजाः
॥ १ ॥ मञ्जुस्त्रियाः स्त्रियै कौकता * स्वगोत्रवर्णादिभाजश्च * स्त्रियः पत्नीगृहदीप्तयो * गृहे पुत्रियश्च भवन्ति ॥ २ ॥
तेषां ब्राह्मणादीनां पत्नीनां ब्राह्मणादीनां सवर्णजातलोमजानां तासां प्रजनार्थ * मपतगोत्पादनार्थ * कश्च
नविशे षोऽस्तीति सत्त्वा एव श्रुतावर्णमपतां प्रजायन्ते ॥ ३ ॥ २६ ॥

उत्पादनमपतस्रजातस्रपरिपालनम् । प्रतर्हं लोकयाद्यायाः प्रतर्हं स्त्रीनिबन्धनम् ॥ २७ ॥

उत्पादनमित्यादि ॥ २७ ॥ अपतासगोत्पादनं पुंसां * स्त्रीनिबन्धनं प्रतर्हं * जातसाऽपतस्रपरि * पालनं
स्त्रीनिबन्धनं प्रतर्हं ॥ १ ॥ प्रतर्हं लोक * याद्याया * गृहकर्मणः * साधनं * स्त्रीनिबन्धनं प्रतर्हम् ॥ २ ॥ २७ ॥

अपतर्धर्माकायर्गणिशुश्रुषारतिरुत्तमा । दाराधीनस्तथास्वर्गः पितृणां मात्मनश्च ॥ २८ ॥

अपतामित्यादि ॥ २८ ॥ अपतां दाराधीनं दाराधीनानि * च धर्माकायर्गणिशुश्रूषा * चोत्तमारतिः * दाराधी
नासर्गः * पितृणां मात्मनश्च दाराधीनः स्यात् ॥ १ ॥ २८ ॥ केषां दाराणाम्पितृणां नौमानि * भवन्तीत्यत्राह ।

पतिं यानाभिचरति मनोवाग्देहसंयता । सा भर्तृलोकमाप्नोति सङ्गिः सा धीतिश्चोद्यते ॥ २९ ॥

पतिमित्यादि ॥ १ ॥ २९ ॥ यानारीमनोवाग्देहसंयता * परपुरुषास्त्रिः * पतिं नवाभिचरति * सानावी
भर्तृलोकानाप्नोति * सा धीचेति सङ्गिरुचाते ॥ १ ॥ २९ ॥

वर्गभिचारात् भर्तुः स्त्रीलोके प्राप्नोति निन्द्यताम् । शृगालयोनिश्चाप्नोति पापरोगेऽपि
उद्यते ॥ ३० ॥

वर्गभिचारात् इत्यादि ॥ ३० ॥ स्त्रीभार्यगर्भर्तुर्वर्गभिचारा * लोकेऽनिन्द्यतां प्राप्नोति * प्रेतशृगालयोनिं प्राप्नो
ति पापरोगेऽपि उद्यते ॥ १ ॥ ३० ॥

पुत्रं प्रतुष्टितं सङ्गिः पूर्वं जैश्च महर्षिभिः । विश्वजनप्रमिमं पुण्यमुपन्यासं निर्वाधत ॥ ३१ ॥ वी

सङ्गिः * पूर्वजैश्च महर्षिभिः पुत्रं * प्रतुष्टितं विश्वजनां * सर्वजनसम्बन्धिनं * पुण्यमिमं वक्ष्यमाणं * उपन्यासं
निर्वाधत ॥ १ ॥ ३१ ॥ उपन्यासमाह ।

भर्तुः पुत्रं विजानन्ति श्रुतिद्वैधन्तुर्भर्तुरि । आहुक्तपादकं केचिदपरे चेत्त्रिणविदुः ॥ ३२ ॥

भर्तुरित्यादि ॥ १ ॥ ३२ ॥ सर्वजनाजानन्ति स्त्रियामर्तुः * पुत्रदत्तं स्त्रियामर्तुः * श्रुतिद्वैधन्तुर्भर्तुरे

तदयथा । १ । केचित्पृथ्व्यामहर्षयःस्त्रियाः*अपतासौत्पादकोयो*बोद्धावापःबोद्धातसः*स्तर्भर्त्तावंप्रादस्तस्य
तदपता । २ । अपरं पृथ्व्यामहर्षयः*खलु*चेविणस्त्रियावोद्धार*भर्त्तारविदुस्तस्यां*स्त्रियामवोद्धारोद्धार*
यस्तपताजनयति । ३ । बोद्धापतामितिसर्ज्जानस्ति*नत्वोद्धारः*पुत्रइति । ४ । तत्रचेवजःकाणीनःमहोद्धार*
*बोद्धः*पुत्रायदितल*काणीनप्रभवती*गर्भिणीचनक*५८६६हति । ५ । तदाकाणीनोद्धारजनयिष्टःपुत्रौ*भवतो
मातामहर्ष*तियाश्चलकाडक्तवान् । ६ । ३२ ।

चेचभूतास्मृतानारीबीजभूतःस्मृतःपुमान् । चेवबीजसमायोगात्सम्भवःसर्वदेहिनाम् ३३

चेवभूतेत्यादि । ६९ । स्पष्टार्थोऽयंश्लोकः । ३३ ।

विशिष्टं कुतचिद्वीजं स्त्रीयोनिस्तु वकुतचित् । उभयन्तुसमंयत्तत्ताप्रसूतिः प्रशस्यते ॥ ३४ ॥

विशिष्टमित्यादि । ३४ । उभयं वीजं योनिश्चेति द्वयं *नृवीजं नृयोनिश्च गोवीजं गोयोनि*रित्येवं नवपञ्चवीजं
पञ्चयोनिः । १ । तत्रापिसामानाविधेः प्राद्वधागार्ताः * यथा ब्राह्मणसामन्वे*विवाहे ब्राह्मणक्षत्रियवैशा*कन्याभिः
सामं भवति । २ । ३४ । असुवीजयोः उभयसामो*प्रसवगमस्तां वीजयोनि * वीजमो प्रसवः क्रीदृक*समादि
तातः पुनराह ।

वीजस्य च वयोनिः प्राद्वीजमुत्कटमुच्यते । सर्वभूतप्रसूतिर्हि वीजलक्षणलक्षिता ॥ ३५ ॥

वीजस्य चेत्यादि । ३५ । वीजयोन्यां मध्ये वीजं *उत्कटं*समादिह्युच्यते *उत्कटतात उच्यते * सर्वभूतप्रसू
तिर्हीतयादि । १ । द्वियस्माद्धीजलक्षणं वसर्व*भूतप्रसूतिरुत्पत्ति*नृयोनि लक्षणात्तत्रापि । २ । ३५ । तदुदाह
रति ।

यादृशन्तूप्रते वीजं चे चे कालोपपादितं । तादृशो हतितत्तस्मिन् बीजं सर्वप्रजितं गुणैः ३६ ॥

यादृशमित्यादि । ३६ । कालोपपादितं चे चे *यादृशं वीजं प्रते *तद्वीजं तस्मिन् चे चे सर्वं *गुणैर्वर्जितं
लक्षितं *तादृशं वरोक्षतीति । १ । ३६ ।

इयं भूमिर्हि भूतानां शाश्वती योनिरुच्यते । न च योनिगुणान्कांश्चिद्वीजं पुष्यति पुष्टिषु ॥ ३७ ॥

इयमित्यादि । ३७ । द्वियस्माद्विद्यं भूमिर्भूतानां योनिः *शाश्वती तस्मिन् वीजं * पुष्टिषु पुष्टिरादिक्रमात्*

द्विषुकां शिदयोनाखा*भूसिष्ठान्पुषाति । १ । १७ । ननूदृशते*तत्रचि*भूमाबुधंवीजंघीषं*पुष्टंचप्ररोहति
कृत्वि*मौलन)येतातआह* ।

भूमावपि ककेदारे कालोत्तानिकृषीवलीः । नानारूपाणि जायन्ते बीजानीह स्वभावतः ॥ ३८ ॥

भूमावपि केतादि । १ । १८ । भूमावपि कृषीवली *रे ककेदारे बीजानि * नानारूपाणि ब्रीहिशानि
मिल*उद्गाहीनकालो*आनि*ब्रीहादीनीधजायन्ते । १ । १८ ।

ब्रीहयः शालयो मुद्गास्ति लामापास्तथायवाः । यथा बीजं प्ररोहन्ति लशुनानीक्ष्वस्तथा ॥ ३९ ॥

तदयथाचार्ते ब्रीहयइतादि । १९ । ब्रीहादयो*यथाबीजं*प्ररोहन्ति*नलनगानि । १ । १९ ।

अनद्रुप्तं जातमनद्रितं ते तन्नोपपद्यते । उपरते यद्वियद्वीजं तत्तदेव प्ररोहति ॥ ४० ॥

अनाद्रुप्तमित्यादि । ४० । अनानुसमनोजातमितिनोप*पद्यते नहि ब्रीहय * उष्टाः शालयो जायन्ते । १ ।
हियन्मादयद्वीजमुपाते तदेव*चे ते प्ररोहतीति दृष्टं । १ । ४० । अस्तु वं बीजसामाधानादपत्य*सोत्पादक
एवास्वया*भर्तातस्यैव पुत्र*समात्कथमनोत्पादित*पुत्र*चे लिङ्गोभर्तुः पुत्रः स्यादि*तातआह ।

तत्प्राज्ञे न विनीते न चानविज्ञानवे दिना । आयुष्कामेण वसवः न जातु परयोपिति ॥ ४१ ॥

नदित्यादि । १ । ४१ । तत्तत्रयोपिताविनीते नापि * प्राज्ञे न चानविज्ञान*वे दिनायुष्कामेण*पुंसापरयो
पिति न*जातवीजं वा शुभं स्यात् । १ । ४१ ।

अचगाथावायुगीताः कीर्त्तयन्ति पुराविदः । यथा बीजं न वसवः पुंसापरं परिग्रहे ॥ ४२ ॥

व.सादितातीव.युगीताः गाथाः*प्रदर्शयतातेत्यादि । १ । ४२ । स्रष्टारोऽयं श्लोकः । ४२ । कावायुगीता
गाथाः पर*चे ते बीजवपनप्राप्त*सेवार्थाइतातउपाते ।

नशातीषुर्यथाऽविदः खे विदमनुविधत्तः । तथानश्रुतिवैचिप्रं बीजं परपरिग्रहे ॥ ४३ ॥

नशातीषुर्यथेत्यादि । १ । ४३ । यथापरिग्रहविद*गमन*पश्चाद्विधातो जनसो बुर्वाणः*परपरिग्रहविदो तस्य*ग
मखे छिद्रे सन्यथानश्रुतिविफलीभवति । १ । तथापरपरिग्रहे*योऽतिबीजवत्*क्षिप्रमेवनशातीति । १ । ४३ ।
ननु कस्मादिह ननु विधत्त इत्युक्तं तत्राह । पृथोरित्यादि ।

पृथोरपीमां पृथिरीभार्यपूरां विदो विदुः । स्थाणुर्छेदस्य केदारमाहुः शलत्रवतो मृगम ॥ ४४ ॥

उर्वविदोमहं पयःपृथिवी * मिमां पृथोराशोभार्थां * विदुस्तसां पृथिव्यां त * जातश्चभूमेः स्यात् *
 श्रित्वावकीदारेकृते । १ । तत्कीदारं स्य गुच्छेदसां पुंस * एवाङ्गनं पृथोस्तथाङ्गं * शलावतीजनसाङ्गः *
 तशलाङ्गं प * शदिधातो जनसातः । २ । ४४ । कस्मात्परपरिच्छे * वीजसंनयतीतातयाह ।

एतावानेवपुरुषोयज्जायात्मा प्रजेतिह । विप्राः प्राहुस्तथाचैतद्योभर्ता सास्मृताङ्गना ॥ ४५ ॥

एतावानित्यादि । १ । ४५ । पुरुषः खलु यज्जायात्मा कृतदारोभवति * तदात्मा प्रजाभवतीतिह पारस्य
 योपदेशं विप्रायाङ्गः । तथाचतस्मिन् प्रकारे खलु तत् । यस्यायोभर्ता बोधा तद्भर्ता त्रिकासा चाङ्गना
 । २ । उक्तश्च यो संहितायां * पाटितो हिदिजः पर्वमेकदेहः स्वयम्भुवा ॥ पतयोऽर्द्धेन चार्द्धेन प
 त्नीऽर्द्धवर्जित्युतिः । १ । यावत्प्रविन्दते जायां तावद्दो भवेत्पुमान् । नार्द्धः प्रजायते स्रब्धः प्रजायते त
 पिभूतिः । इति । ४ । सूतिश्चैषावाजसनेय ब्राह्मणे * अर्द्धोऽनाएषयाजनी * यज्जायात्माद्यावत्का
 यां * नविन्दते नतावत्प्रजायते * सर्वो हितावद्भवति ॥ ५ ॥ अथयद्देवजायां * विन्दतेऽथप्रजायते * तर्हि सर्वो
 भवति ॥ ६ ॥ इति । अजजायामितिपत्नीं व्यासवचनात्पदानो * यद्यसंयोगे इतिनविधानात् ॥ ७ ॥ ब्राह्मणस्य
 तिस्रः पत्नी * प्राह्मण्यक्षत्रियवैश * कर्णाः क्षत्रियस्य द्वे * क्षत्रियवैश * कर्णास्त्री * वैशसौ कार्वाक्यकर्णा * मन्त्रे विवाहा
 देकात्मासात् ॥ ८ ॥ विवाहमन्त्रादिसप्त * पदौगमनान्तादार * लक्षणमेवधर्मसात् ॥ ९ ॥ ते च हिमन्त्रादिषा
 पाटितानां हिज * वणनाभर्ता * रूप * स्त्रीपुंसानां तूत्सन्धान * कृतीभवन्तिनामन्त्रे * विवाहेनचाविवाहे ॥ १० ॥
 तेन हिजानां श्रद्धाभार्या न धर्मज्ञानचपरपत्न्यैकात्म्यभावात् ॥ तावजाताः पुत्रानधर्मज्ञाभवन्ति ॥ ११ ॥ ४६ ॥
 यद्वा वं पत्नीपुत्राश्चिक्ताभवति ततोऽस्याघातं वं परपुंसं चरेत् इतिद्वयमपतगीत्पत्तौ वीजं तद्वैजल्यमपत
 वाङ्मि तल्लताते । ततश्चेत्त्रिणः स्ववीजसंख्येन चेतितव्रजातं मपतं चेत्रिण एवधर्ममिति । नचकथमैकात्म्यं
 तयोः प्रतीयते इति तस्याह ॥

ननिष्क्रयविसर्गाभ्यां भक्तुर्भीयत्राविमुच्यते । एवं धर्मविजानीमः प्राक्प्रजापतिनिर्मि
 तम् ॥ ४६ ॥

नविष्क्रयत्यादि ॥ १ ॥ ४६ ॥ निष्क्रयेण विसर्गं यथाग्रेन न * भार्याभर्तुर्विमुच्यते * लोकोक्त्यातेऽङ्क
 संधं भार्याति * क्रीतं यं तात्तेयमिति ॥ १ ॥ प्राक्प्रजापतिनिर्मितं * मेवं मन्त्रे विवाहात् स्त्री * पुंसयो वैकात्म्यं
 धर्मविजानीमः ॥ २ ॥ तस्यान्विप् क्रीतायां तात्तायां वाङ्मियां जनितमपतं वीजलक्षण * लक्षितमपि नोत्पादकस्य
 सात् ॥ ३ ॥

सकृदंशो निपततिसकृत्कन्याप्रदीयते । सकृदाहृददानीति वीजं तानिसतां सकृत् ॥ ४७ ॥

ननुवागादिभिर्दत्ताः कन्यानामर्थैः संस्कृताः नचैकः क्लीभतासाधो दत्ताः पुनर्दीयते । १ । मन्त्ररपिसं
मन्त्रिघते * तस्य जातः पुनः कस्य सादितः त्वादि । सकृदप्येतादि ॥ २ ॥ ४७ ॥ अस्मिन्नुद्वाऽसौ सोऽग्र
तां वनयः सतां सकृत्पतति न हि ॥ १ ॥ इयं कन्याऽस्मिन्वादासातइति वंवागादिभिः सन्निः कन्याऽसकृत्प्रदीयते
दाऽमारभते न हिः ॥ २ ॥ इदं दृष्ट्वा इदानीति * दाऽसंजनः सकृत्पतिजानीते * नवतिरिति वीजो व * सतां सकृद्
वनहिः ॥ १ ॥ तस्मात्सङ्घर्षागादिभिरेकाऽकन्याप्राप्तयः * नामाऽकोरुप्यदीयते ॥ ३ ॥ ४७ । तन्नामिदं द्वागा
दिदत्ताः कन्याऽपुनरनामदीयते ततश्च * तत्रवावस्थार्थं सिद्धान् * दृष्टान्तात् ॥

यथागोऽशुऽद्रीदासीधुमहिषाजविकासुच । नोत्पादकः प्रजाभागीतथैवानप्राज्ञनास्वपि ४८

यथेतादि ॥ १ । ४८ । यथागोषुचाश्वीषुचोद्रीषुच * दासीधुमहिषीषुजास्वविकाश * चोत्पादकोऽप्यभादिः *
* प्रजाभागीनभवति । १ । तथैवानप्राज्ञनास्वभावात् * प्रजात्पादकोनप्रजा * भागीभवतीति स्थितिः । १ । ४८ ।

येऽस्ते त्रिणोवीजवन्तः परस्ते त्रैप्रवापिणः । ते वै शसस्यजातस्य नलभन्ते फलं क्वचित् ॥ ४९ ॥

अपरश्चाद्ये चै त्रिण इत्यादि । ४९ । अस्ते त्रिणोये चै त्रस्य * नस्त्रामिनस्ते परस्य * चै त्रै यदि वीजवापिनः ॥ ४९
१ । ते तत्र चै त्रै जायसा * शसस्य * फलं न क्वचित् * लभन्ते चै त्रिण एव * तत्सस्य फलं लभन्ते * तथैवानप्राज्ञनास्व *
प्रजात्पादकः प्रजां न लभते । १ । ४९ । ननु यस्यागावस्तस्याऽप्यम * स्तस्माज्जातावत्सस्यस्तस्यै वदन्त्यन्ते * इत्यादि ॥

यदनप्यगोषु वृषभो वत्सानां जनयेच्छतम् । गोमिनामैवते वत्सामोघं स्कुन्दितमार्धं भम् ५०

यदनाइत्यादि । १ । ५० । अनप्यगोषु वत्सानां य * च्छतमधिकं घञ्जनयेत् * ते सर्वे वत्सामोमि
नां * भवन्त्याऽप्यम * स्कुन्दितं रे तोमोघं सतात् । १ । ५० ।

तथैवास्ते त्रिणोवीजपरस्ते त्रैप्रवापिणः । कुम्भन्ति चै त्रिणामर्थं नवीजीलभते फलम् ५१ ॥

तथैवेतादि । ५१ । तथाप्यर्णाक्तप्रकारेणास्ते त्रिणः * परस्ते त्रै वीजवापिनः चै त्रिणा * मर्थं सस्य फलं कुम्भ
न्ति * नवीजीफलं लभते । १ । ५१ ।

फलन्तु नभिसन्धाय चै त्रिणां वीजिनां तथा । प्रतय चै त्रिणामर्थो वीजाद्योनिर्गरीयसी ५२ ॥

फलन्तितादि । ५२ । फलन्तुकिं चै त्रिणा किं वीजिना * मितिनाभिसन्धाय प्रतय चै व * चै त्रिणामर्थो
रूपायते * तस्माद्बीजाद्योनिर्गरीयसी । १ । ५२ । नैवं बीजाद्योनीयसी * योनिर्भवति कक्कादितात् ॥

क्रियाभुपगमात्त्वे तद्दीजार्थं यत्प्रदीयते । तस्यैहभागिनौ दृष्टौ वीजी च चिकरवच ॥ ५३ ॥

क्रियाभुपगमे तादि । १ । ५२ । यत्र फलाभिसन्धिना स्ति कस्यैह * वीजं * कृतं तत्र त्रैघोनि * गर्भो यमी
यत्र क्रियाभुपगमते ॥ १ ॥ समे दधानौ वीजं तवास्मिन् च * उपामितवचममत्तफलं स्या * दिति क्रियाभुपग
म * सद्दीजार्थं प्रदीयते । २ । इह तस्य फलस्य भागिनौ वीजी * चैविकस्यैव भागौ दृष्टौ * तस्मात् फलाभिसन्धौ *
वीजाद् गरीयसीघोनिः । १ । ५२ । फलानभिसन्धौ च विण फलं * यथा तदाह ।

ओषवाताहृतवीजं यस्याच्चेत्तैः प्ररोहति । चैविकस्यैव तद्दीजं न वीजी लभते फलम् ॥ ५४ ॥

ओषे तादि । १ । ५४ । ओषे न वेगे न वा तेनाहृतं * वीजं कस्यैत * भिसन्धि * न भवति तत्तु वीजं * यमाच्चैव
प्ररोहति । १ । तद्दीजं फलस्यैव चैविकस्यैव * भवति तद्दीजौ फलं न लभते * परपुरुषस्य क्रियाभुपगमाभावे च वि
णः पुत्रः स्यात् । २ । ५४ ।

एषधर्मा गवाश्च सदा स्यद्रजविकसत्रच । विहङ्गीमहिषीणाञ्च विज्ञेयः प्रसवं प्रति ॥ ५५ ॥

प्रसङ्गाद् गवादिप्रसवभाग * साहैषधर्मा इत्यादि । १ । ५५ । यथा गंश्चाष्टौ दासीनामित्यादि दृष्टान्ता
प्रायुक्ताः । २ । तासां विहङ्गीनाञ्च प्रसवं प्रति * चैव उक्तः फलानामनभिसन्धौ पर * उपमादिभिर्जनित * चैव विणः फलं
भनति । २ । फलाभुपगमे यथाभुपगमं * फलभागि च स्यात् * स्वामि चैव विक्रयोः । १ । ५५ । उपमं कृत्याभि
धेयमाहैतद्धः * सारफलं गुल्ममिति त्वमित्यादि । १ । ५६ ।

एतद्सारफलं गुत्वं वीजयोनोः प्रकीर्तितम् । अतः परं प्रवक्ष्यामि योषितं भागमापदि ॥ ५६ ॥

वीजयोनोः सारत्वं प्रधानत्वं * फलं गुत्वं च द्रव्यमप्राधान्ये तद्धः * परं स्त्रियत्त्वादिना * सन्तानभागित्व
वक्तुम् । १ । योषितामपुत्रकत्वात्मिकाया * मापदिधर्मा वक्ष्यामि । २ । ५६ । स्त्रीयामपुत्रकत्वादिप्रवक्ष्या
* यतः पुत्रउत्पादोक्तं वक्तुमाह ।

भ्रातृज्येष्ठसप्तम्यार्याया गुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयस्युयाभार्यास्तुषाज्येष्ठसप्तम्यार्या ५७

भ्रातरितादि । १ । ५७ । ज्येष्ठस्य भ्रातृभार्या * मातृजस्य भ्रातृपुत्र * पत्नीमात्रेव भवति । १ । यवीयसः
कनिष्ठस्य * भार्या भार्यासाखलु * ज्येष्ठस्य भ्रातृपुत्रेव भवतीति । २ । ५७ ।

ज्येष्ठो यवीयसो भार्यायां वीयान्वाग्रजस्त्रियम् । पतितौ भवतोगत्वानियुक्तावपत्रनापदि ॥ ५८ ॥

जोष्ठितादि । ५८ । जोष्ठोभ्रातायवौयसः * कणिष्ठसोभ्रातर्भायां * गत्वापतितोभवति । १ । यवौयान्
 तिनोभ्राता * यपजस्त्रियं जोष्ठोभ्रातुर्भायां * गत्वापतितोभवति । २ । अनापदिपुत्रसङ्गावे * जोष्ठोभ्रातर्भायां
 ॥ कनिष्ठोभ्राता * कनिष्ठोभ्रातर्भायां * जोष्ठोभ्रातापित्रादिभिर्नियुक्तोपि । १ । तांतां गत्वापतितः सा *
 अपदिहू * नभवति । ४ । ५८ । तर्हि चापुत्रकत्वापदि किं ज्ञेयं * दित्याह ।

देवराज्ञासपिण्डाद्वास्त्रियासमप्रद्वियुक्तया । प्रजे पतिताधिगन्तव्यास्तानसत्रपरिचये ॥ ५९ ॥

देववाहेत्यादि । १ । ५९ । सन्तानसपरिचये * पतयौ देवशुस्रिद्ध * वृद्धादिशापाद्याधादिकर्षणाबा * प
 यतोत्पादनायाम * गृहत्वे ननष्टे सति । १ । चवविधक्रीवादीषानातर * दीर्घेण क्रीवे वासति * पतिर्न वा दूरदेयं
 * प्रजिते पुनरागम * नास्मभवे कृते वापि । २ । पुत्रपौत्रादिसन्तानसत्त्वत्पत्नौ * मरणादापरिचये * सधवयास्त्रि
 यापता * विधवयाश्र्वदिभिः समाङ्गयुक्तयासता । १ । देवरात्पतिभ्रात * रथवामपिण्डाद्वावाहये नानाश्रीकादा
 * सगोत्रादुत्तमवर्णा * हेपुसिताप्रजाधिगन्तव्या । ४ । याश्वल्कनोक्तं हि । अपुत्रांश्वं नृजातो देवः पुत्र
 कामाया । सपिण्डावासगोत्रोवाधृताभाक्कृत्याविधात् । ५ । आगर्भसमभवाद्गच्छेत्पतितस्तुनद्यामवेत् ।
 अनेनविधनाजातः क्षेत्रजः समवेत्तुतः । ६ । इति । विष्णुसंहितायाञ्चेत्तं * नियुक्तायां देवरेण * सपिण्डे नो
 त्तमवर्णं न * वोत्पादितः क्षेत्रजोद्वितीयः । ७ । इति । नष्टादिषु पञ्चस्वापदगते पुं पतिपुनारीणां नियोगं नानाः *
 पतिः पुत्रोत्पादको देवरादिरेव विधीयते * तद्वृत्तं हि पराग्रसंहितायां । ८ । नष्टे च न प्रजिते क्रीवे च पतिते
 पतौ । पक्षस्वापत्पुनारीणां पतिरनगोविधीयते । ९ । इति । नियोगं लभ्यते व * नियोक्ताकर्त्तव्यस्त्रिधा * नियोगं
 नचतदभिमतपुंसो * नियोगसिद्धान्तोतिवि * यं यथाकल्पीमाद्रोः । १० । नष्टसपिण्डतादुपपत्तेः * सप्तमं विनि
 र्गते इति * पूर्ववृत्तं तर्हि च किं * प्रथमसत्त्वत्पिण्डसत्त्वत्पिण्डः । ११ । देवरात्पुत्रोत्पादः * प्रजावाह * नि
 या * प्रजाधिगन्तव्यामवेत् ॥ १६ । नैवं निश्चायते देवरादिति * समानतः सगोत्राभिन्नगोत्रानां * तरसाहं वरा
 द्वापि * पिण्डाद्देवरादिति ॥ १७ ॥ अत्रात्रापिण्डवचने नैव * दं दराप्तातात्सिद्धेः उत्तमवर्णाच्चरुम्यकी विरुद्ध *
 वातिरिक्तादेवज्ञेयं ॥ १८ ॥ ५९ ॥ ननु नियुक्तः कथं तासपिण्डाः * दित्याह ॥

विधवायां नियुक्तस्तृताक्तोवाग्यतोन्निधि । एकशुत्पादयेत्पुत्रं द्वितीयं कथञ्चन ॥ ६० ॥

विधवायामित्यादि ॥ ६० ॥ विधवायां अत्रजायायां नियुक्तो * देवराः सपिण्डाद्वादेवरएव ॥ नत्तमवर्णस्त
 सो * वक्ष्यमाणोपाभावान् ॥ १ ॥ अत्रकाले निमिगवाधृताभाक्ता * वाग्यतोमोमीभूधेवा * जेनाङ्गमस्युयन् । १ ।
 एकं पुत्रवत्पादयेत् * सप्तद्वेषोपगच्छेन्न * द्वितीयवत्पगच्छेदिति । २ । यदितं नगर्भाधानं * नसात्तदापुनरायात्

काके *विधिनाने नष्टहे घोषगङ्गे *देवं संकृतं सङ्कृतौ । १ । यावद्गर्भाधानं भवे *द्वितीयमेकं पुनर्मे *वां
पाद्वे त्वद्वितीयं ॥ १० ॥ ६० ॥

द्वितीयमेकं प्रजनं मनान्ते स्त्रीषु तद्विदः । अनिवृत्तं नियोगार्थं पश्यान्तो धर्म्मस्तस्योः ॥ ६१ ॥

तत्राह द्वितीयमित्यादि ॥ ६१ ॥ एके मन्वर्षे यस्तयोः स्त्रीपुंश्वयोः *जीवन्तीभ्यो यद् *यं नियोगस्तस्मिन् नियो-
ग *मनिवृत्तं न निष्यज्य *स्त्रीपुंश्विदस्तज्जाः ॥ १ ॥ पश्यान्तो धर्म्मो द्वितीयं प्रजनं *पुत्रजननं मनान्ते ॥ ६१ ॥

विधवायां नियोगार्थे निवृत्ते तु यथाविधि । गुरुवच्चक्षुषा वच्चक्षुषा यातां परस्परम् ॥ ६२ ॥

विधवायामित्यादि ॥ ६२ ॥ इति वं यथाविधि नियोगस्यार्थं *प्रयोजने पुत्रापत्ते *निवृत्ते निष्यज्ये सति ।
उत्पादकोऽसौ *देवरो *जोष्ठभ्रात्रजाया गुरुवच *कनिष्ठभ्रात्रजाया वक्षुषा वच *परस्परं वर्त्तयताम् ॥ २ ॥ ६२ ।
नवपञ्चसक्तं श्रुतिद्वेधन्तमन्तरि । यावद्दत्तपादकं कोचिद्वरेणेति विवृतिरिति ॥ १ ॥ तेनायं पुत्रोत्पादको
देवः कृतसमाभर्त्ता *भवति पराशरेणोक्तं द्विपति *रन्याविधौ यत इति ॥ २ ॥ सतःमेतत्पतिरिव पतिरिति *
पतिप्रतिनिधिर्यावद्गर्भाधानं *निवृत्ते नियोगार्थं *गुरुवच्चक्षुषा वच ॥ १ ॥ विधातिक्रमे दोषः सः *तदाह

नियुक्तौ योविधिं हित्वावर्त्तेयाता न्तुकामतः । तावुभौ पतितौ सत्रातां सुधागुरुतल्पगौ ॥ ६३ ॥

नियुक्तावित्यादि ॥ ६३ ॥ सन्तानसापरिच्छये *पुर्णादिना सन्तानार्थं *नियुक्तौ यो जौष्ठकनिष्ठौ देवरो वृत्
भ्रात्राणां स्पर्शादि विधिं ॥ १ ॥ कामतोऽङ्गेनाङ्गस्पर्शादिना *वर्त्तेयातां तौ क्रमेण *सुधागुरोरुतलगा * ३
पतितौ हि सगताम् ॥ २ ॥ ६३ ॥

नानास्मिन् विधवानारीनियोक्तव्या द्विजातिभिः । अनपस्मिन् हि नियुज्याना धर्म्मं हनुः सना-
मम् ॥ ६४ ॥

नानास्मिन्नित्यादि ॥ ६४ ॥ नियुक्तया देवरेण *सपिण्डे नोक्तमर्थं *नचोत्पादि *तः सौत्रजो द्वितीयः ॥ १
इति विष्णुवचनाद्देवरात् *सपिण्डाद्देवरादापुत्रम् *वर्णादनाश्रित्यनृषे *विधवानारी ॥ २ ॥ द्विजातिभि-
कदाचिन्नियोक्तव्या *कथाविद्यस्मादनाश्रित्य *पुरुषे विधवा *नारी नियुज्यानाः *सनातनं धर्म्मं हतः ॥ ३
नवनियोगः किं विवाहमन्त्रेषु *कर्त्तव्यो विनामन्त्रेण *इत्यात उच्यते नौदा *हिकेषु ॥

नौदाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीदृशते कश्चित् । नविवाहविधावुक्तं विधवावेदनं पुनः ॥ ६५ ॥

श्रीद्विहिके पुम अ पृ*क्षतयोनिविधवाया अपि * नियोगः कचिदपि यस्मिन् नैव * कीर्त्तयते कनया एव * हि
विवाहमन्वाउक्ता तन्नियोगे । १ । विवाहविधौ क्षताया विधवाया * वेदनं नैव उक्तं । २ । ६५ ।

अग्रं द्विजै हि विद्वद्भिः पशुधर्म्मो विगर्हितः । मनुप्राणामपि प्रोक्तो वेणो राज्ञः प्रशसति ॥ ६६ ॥

नवतर्ही प्रयापदि*विधवायानियोगः किं * प्रमत्तो धर्म्म इत्यतः उक्तातेऽग्रं द्विजै रित्यादि । १ । ६ । अग्रं
पशुधर्म्मः क्षतयोनि रक्षतयोनि यथथा * विधौ वरादिषु * परपूज्ये पुनियोगो * विगर्हितः पशुधर्म्मः । १ । विद्वद्भि
र्द्विर्नैर्महर्षिभिरेव * वेणो राज्ञः प्रशसति * मनुप्राणामपि विविधे यतया प्रोक्तः । ६६ । कस्मात्तदानीमं वं पशुधर्म्मो
मनुप्राणां विधौ यतया प्रोक्त इत्याद्याह ।

समहीमखिलां भुञ्जन् राजर्षिं प्रवरः पुरा । वर्णानां सङ्करं चक्रे कामोपहतचेतनः ॥ ६७ ॥

समहीमखिलामित्यादि । १ । ६७ । सरोजर्षिं प्रवरो वेणीनाम * राजा पुराऽखिलां मञ्ची * भुञ्जन् पालयन्
कामोपहतचेता * वर्णानां सङ्करं चक्रे । १ । प्रतिलोमाह * परस्त्रीषु पुंसूपां न्युजौ व * सङ्करजाति पुत्रानजौ
जायते । २ । ७ । तत्राद्यादेवरादिपुविधितानियोगः सङ्करं शेषहोममहर्षिभिर्विहितः ॥

ततः प्रभृतियो मोहात् प्रमीतपतिकां स्त्रियम् । नियोजयत् प्रपतयार्थं तं विगर्हन्ति साधवः ॥ ६८ ॥

ततः प्रभृतयोत्यादि । ६८ । ततो वेणुशमनात् प्रभृतियो * मोहात् प्रमीतपतिकां * विधवा क्षतयोनिं स्त्रियं
पुत्रार्थं * देवरादिमोऽनास्मिन् । १ । नियोजयति वं जनं * साधवो यं विगर्हन्ति * नवविधनादेव प्रभृतिषु *
पुत्रार्थं * विधवानां * नियोक्तारं विगर्हन्ति । १ । प्रमादिनस्त्वयं द्विर्नैर्हीति श्लोके * त्वयमितपदेन वीधोऽवी
धश्च * सर्व एव नियोगः पशुधर्म्मो विगर्हितः * इति वाचस्पतिरे । १ । तन्न साधु स्वयं मन्त्रसा * योपिता धर्म्ममापदी
तस्या * उपपत्तेर्गर्हितीहि * धर्म्मो न धर्म्म उच्यते । १ । वर्णानां * सङ्करं चक्रे * इत्युपाना उपपत्तेः * नहो वं नि क्तायां
जातः पुत्रो * वर्णसङ्करो भवति । ५ । अनाथापण्ड्यादयो वर्णसङ्कराः * योभी प्रोऽनियो * क्ता विगर्हितमात् ।
नववर्जसङ्कसङ्क * कन्यापदो यतः * सवामेकं सकृन्नागादिभिः कन्या * दानं तथा विधवाग्दत्ताया यदि * पति
म्रियते तस्याऽकिं न विवाहः स्यात् । १ । तत्राह ॥

यस्यास्त्रिये त कनया यावाचा सती कृते पतिः । तामनेन विधानेन निजो विन्दे तदेवरः ॥ ६९ ॥

यस्या इत्यादि । ६९ । यस्याऽकनयायाः पित्रादिना दायागादिना * दाने सती कृते सति * सभाविपतिः कथयति *
[१२२] [११७]

द्यद्दिमिथे ततदाता*मनेननिर्गोविधिना । १ । निजोदेवरोविन्दे त*नवसपिण्डेनोदेवरः * उत्तमवर्णः
पुमान्वा । २ । ६३ । तर्हि किं निगोविधानेनामन्त्रै * स्त*वहीत्वाभार्यया*मिवोपभोगं कथं ग * दितां
आह ।

यथाविधयनुगम्यैनां शुक्लवस्त्रां शुचिब्रताम् । मिथोभजे ताप्रसवात्सकृत्सकृदुतावृत्तौ ॥ ७० ॥

यथेत्यादि । १ । ७० । यथोक्तेन निगोविधिर्नैनां * वाग्दत्तांस्तसाम्नाजू * भार्ययां विवाहमन्त्रैरसं
स्कृतां * शुक्लवस्त्रां शुचिब्रताम् । १ । अङ्गमापापकृतावृत्तौ मिथः * सकृत्सकृदप्रसवाद्भजेत * नत्वनृतावृत्तौ च न पुन
भजेत * नवागर्भाधाने जाते भजेत् । २ । इति प्रसतां सकृत्कन्याप्रदाने * अयद्वर्माभवव्याक्तः * एतेन वाग्दत्ता
दीनां * सप्तानां कन्यानामापद्वर्माव्याख्यातः । २ । नन्वादित्यपुराणे * देवरेण्युत्पत्तिर्दत्तकन्याप्रदीयते ।
दत्तोरसं तरेषान्पुत्रत्वेन परिग्रहः । ४ । कलेरादौ वीवस्त्रापूर्वकां प्रति * धेधः कृतः कथं कलौ * चेतजः
पुत्रविधानमापद्वर्माः स्यादिति चेत्तत्रोच्यते । ५ । कलौ मवप्राप्तमनः * अश्वला । * द्यथाविधिनियुक्त्वेन देवरः
* सग्राह्यतां शङ्कया प्रतिषेधेऽपि । ६ । उत्तमवर्णात्पुत्रोत्पादनमेव * निहं प्रसञ्चयतीति । ७ । ७० । ननु यदि
कस्मिंश्चिद्देवो वाग्दत्तां * कन्यां विधायामविधवां वानाम् * दद्यात्तदा सधर्माऽधर्मा वेत्याह ।

नदत्वा कस्यचित्कनयां पुनर्दद्याद्विचक्षणः । दत्त्वा पुनः प्रयच्छन् हि प्राप्नोति पुरुषान्द्वयम् ॥ ७१ ॥

नदत्वा कस्यचित्कन्यां पुनर्दद्यात् । १ । ७१ । विचक्षणः सज्जनः कन्यां कस्यचित्जनस्य * वागादिभिर्दत्त्वा तेन * सह संस्कृतां
न कृत्वा * पुनरन्यस्य कस्यचित् न दद्यात् । १ । वागादिभिः कन्यामे कस्मिंश्चिद्दत्त्वा * तेन सह संस्कृतां * न कृत्वा पुनरन्य
स्मै * प्रयच्छन् पुरुषान्द्वयम् * चौरदण्डप्राप्नोति । २ । याज्ञवल्क्येनोक्तं हि * सकृत्प्रदीयते कनया * हरं स्तां चौर
दण्डभाक् । दत्तामपि हरेत्पञ्चाच्छ्रेयांश्चैव हरश्चाव्रजेत् । २ । इति पूर्ववराच्छ्रेयवरस्य * स्वागमने वागादिभि
* दत्तकन्यायाप्रदाने दण्डभावः * इति चेत्तर्हि साकण्यम् ॥ ४ ॥ पुनरन्यस्मिन् दाने किमदोपास्य * इति तत्रोच्यते
परः * पूर्वत्वदीयवती स्यात् । उक्तं ह्यङ्गिरससंहितायां यथा । ५ । अनोदत्तावया कन्या पुनरन्यस्य दीयते ।
तस्यां सान्नं न भोक्तव्यं परः * प्रतिगौयते । इति । ६ । वस्त्रिष्टेन चोक्तं स्वसंहितायां * अङ्गिराचा च दत्तायामिधेता
थवरो यदि । न च मन्त्रोपनीता स्यात्कमारोपिवरे वसा । ७ । यावच्च दत्ता कन्या मन्त्रैर्द्युतिन संस्कृता । १ । अन
न्मै विधिवद्देया यथा कनया तथैव सा । ८ । इति । नन्वादित्यपुराणे दत्तकन्यायाः * पुनर्दानं कलौ प्रति * सिद्धं
कथमेतत्सर्वं युगनिधि * रूपपदा इति चेत् । ९ । तत्रोच्यते सतां सर्व * युगे षेव पुनः कन्यादानस्य * प्रतिषेधः
पुनर्दत्तायाः परः * कत्वदीयात् । १० । तद्वाट्यार्ये पुनः कलौ दत्तकन्या * दानं प्रतिषेधः कृतः । ११ । ७१ ।

विधिवत्प्रतिगृह्यपितृजेत्कनयांविगर्हिताम् । वयाधितांविप्रदुष्टांवाछद्मनाचोपपादि
ताम् ॥ ७२ ॥

विधिवदित्यादि ॥ १ ७२ । दायाविगर्हितां वयाधितां वा * विप्रदुष्टां वायांकनयां * छद्मनाचोपपादितां *
विधिवत्प्रतिगृह्यपितृजेत्कनयां विगर्हितां * वरोयदौ च्छुतितदा * तज्जि च्छदोधीनास्ति । २ ।
७२ । नने बं दत्ताजितस्तोजासगादित्याह ।

यस्तदोषवती कन्यामनाखरायोपपादयेत् । तस्यतद्वितथं कुर्यात्कनयादातुं दुरात्मनः ॥ ७३

यस्तुतयादि । १ । ७३ । यस्तुदुरात्मा कनयां * दोषवतीमनाखराय * वरायदान उपपादयेत्तस्य * दुरात्मनः कनया
दातुं * स्तदानं वितथं कुर्यात् ॥ १ । ७३ ।

विधायवृत्तिं भायरीयाः प्रवसेत्कार्यवान्नरः । अवृत्तिकर्षिता हिस्त्री प्रदुष्येत्स्थितिमतपि ७४

विधायेत्यादि । ७४ । कार्यवान्नरोयः कश्चित् * किमपि कार्यं साधयितुं प्रवासं * गन्तुमिच्छेत्तदासख *
भायरीयावृत्तिं विधाय प्रवसेत् । १ । अनायासवृत्तिकर्षिता जीविका * विना कर्षिता सती स्त्री * स्थितिमतीत्यर्थः
यावन्ती भूत्वा पञ्च कुर्यात्प्रदुष्येत् । २ । ७४ । तदामोषितभर्तृका * कथं वर्त्तेतेत्याह ।

विधायप्रोषिते वृत्तिं जीवं नियममास्थिताः । प्रोषिते त्वविधायैव जीवेच्छिल्यैरगर्हितैः ७५

विधायेत्यादिस्त्रीकं । १ । ७५ । वृत्तिं विधाय प्रोषिते भर्तृरस्त्री * मनोवाक्काये * नियममास्थिता
जोषेत् । १ । वृत्त्यभावे षड्वृत्तिः * मविधायै * वभर्ता प्रवसेत्तदा प्रोषिते भर्तृरसाधौ * स्वयमगर्हितैः शिल्यैः *
कर्मभिरथ मर्जयित्वा जीवेत् । २ । ७५ । अविहितवृत्तिप्रोषितभर्तृका * कतिकालानेवं जीवेदित्याह ।

प्रोषितो धर्म्मकार्यार्थं प्रतीक्ष्योऽथैनरः ससाः । विद्वार्थं षड्यशोर्थं वाकामार्थं त्रीन्वत्
सरान् ॥ ७६ ॥

प्रोषितइत्यादि । १ । ७६ । अविहितवृत्तिक्रया * भार्यया धर्म्मकार्यार्थं * प्रोषितो नरो भर्ताऽथैव * समाः प्रती
क्षाः स्यादथ । १ । विद्वार्थं सप्तार्थं वा प्रोषितो भर्ता * षट्समाः प्रतीक्षाः सप्तार्थं वाकामार्थं धना * द्वादशार्थं प्रोषितो भर्ता
त्रीन् वत्सरान् प्रतीक्षाः स्यात् ॥ २ ॥ ७६ ॥

संवत्सरप्रतीक्षेतद्विषन्ती'योधित'पतिः । ऊर्ध्व'संवत्सराच्चैनांदाय'हृत्वा न संवसेत् ॥ ७७ ॥

संवत्सरसितगादि ॥ ७७ ॥ पतिः स्व'द्विषन्ती'योधित'संवत्सर'प्रतीक्षेत* ततो यदि विषं न जहाति तदा*संवत्सरादूर्ध्व'येनां*सु'द्विषन्ती'योधितम् । १ । दाय'स्वदत्त'धनं'हृत्वा तयाच*उहने वसंवसेत् । २ । ७७

अतिक्रामे त्वमत्त'यामत्त'रोगात्त'जेववा । साचीन्मासान्परितराज्याऽविभूषणपरिच्छेदा ७८

अतिक्रामे दितगादि ॥ ७८ ॥ याभार्य'प्रमत्त'मत्त'रोगात्त'वा*पतिमतिक्रामे त्वाभाय'गा*भूषणपरिच्छेद'विहीनो'नतया'सुनार्थ'द्वौन्मासान्परितराज'भवतीति । १ । ७८ ।

उन्मत्त'पतित'क्षीयन्मयीज'पापरोगिणम् । नतप्रागोस्तिद्विषन्त्या'नचदायापवत्त'नम् ॥ ७९ ॥

उन्मत्तमितगादि ॥ ७९ ॥ उन्मत्ता'दान'तम'पति'द्विषन्त्या*भाय'गा'स्त्रा'गीना'स्त्रिदाया*पवर्त्तन'दना'स्तोति । १ । ७९ ।

मद्रपाऽसाधुवृत्ताच्चप्रतिकूलाचयाभवेत् । वराधितासाधिवेत्तव्राहि'स्त्रा'यथ'ग्रीचरुब्ब'दा ८०

मद्रापेतगादि ॥ ८० ॥ याभार्य'मद्र'पा'दान'तमापत्या*साखन्नुपरा'परिणी*याधिवेत्तव'भवति ॥ ८० ॥

वन्ध्याऽष्टमेऽधिवे द्वाब्दे दशमे तु मृतप्रजा । एकादशे स्त्रीजननीसदास्तुप्रियवादिनी ॥ ८१ ॥

वन्ध्या'तगादि ॥ ८१ ॥ वन्ध्या'भार्य'प्रथम'कृ'तौ'ब*सप्तवत्सरा'न्'तो'ह*तावत्कालम'स्त्रा'चेत्तदाह'परा'च'भार्य'परिणीयाधिवे द'भवेत् ॥ १ ॥ मृतप्रजा'प्रजा'भूत्व'भूत्वा'यसा*मृग्यते'सा'भार्य'चापरा'दशमे*वर्ष'परिणीयाधिवे द'भवति ॥ २ ॥ याभार्य'क्रमे'णैव'स्त्री'जननी'सदा'स्तु'कादशे'ब्दे'त्व'परा'भार्य'परिणीयाधिवे द' ॥ ३ ॥ याभार्य'त्व'प्रियवादी'नी'भवति*सा'मद्र'एवापरा'भार्य'परिणीयाधिवे च'व' ॥ ४ ॥ ८१

यः रोगिणीसगात्तु हितासम्पन्नाचैवशीलतः । सानुज्ञापयाधिवेत्तव्रानावमानाचकहि चित् ८२

रोगिणी'तगादि ॥ ८२ ॥ याभार्य'हितारोगिणी*न'प्रजा'प्रकृते'याच*शीलतः'सम्पन्नान'प्रजा'प्रकृते । १ । सानु'ज्ञा'पात'स'अनुज्ञा'नां*परिणीयाधिवे च'व'कहि'चित्'नावमान' ॥ २ । ८२ ।

अधिविज्ञातुयानारीनिर्गच्छेद्रुपितागृह्णात् । सासदयः सन्निरोद्धव्यातप्रजावाकुलसन्निधौ ८३

अधिविज्ञा'लितगादि ॥ ८३ ॥ अधिविज्ञा'यानारी'रुपिता'सती*गृह्णा'निर्गच्छे'त्सा'सदः*सन्निरोद्ध'वा'निर्ग

न्तु * यथानयनं नृणां तन्मन्तु * धाकेनयेदितिष्ठेत् । १ । तदाकलसन्निधौ ताज्जासंस्थाप्या * यथानयनं
गच्छेत् । २ । ८२ ।

प्रतिषिद्धापिचे द्यातुमद्रमभुद्रये षुपि । प्रेक्षासमाजं गच्छेद्वासादण्डाकृष्णलानिषट् ।

प्रतिषिद्धापौतादि । ८४ । यास्त्रीप्रतिषिद्धापि मद्रं गच्छेत् * याप्रतिषिद्धापि विवाहादभुद्रये
षुपि ॥ १ ॥ प्रेक्षासमाजं नृतागीतादिदृशा * सभां * गच्छेत्साष्टाङ्गलानि * उवर्णसादण्डा
भवेत् । २ । ८४ ॥

यदिस्वाक्षापरायैवविन्दे रन्योषितो द्विजाः । तासां वर्णक्रमेण स राज्ञैः पृष्टा पूजा च वै श्वच ८५

यदीत्यादि । ८५ । यदि द्विजा ब्राह्मणादयः स्वावर्णी * रपराशावलोमजायवर्णीयां प्रितो वर्णक्रमेण विन्दे रं
स्तासां मध्यं वर्णक्रमेण * जौह्रां पूजावैश्वच भवतीति । १ । ब्राह्मणसंब्राह्मणाः कणिष्ठाया * अपिजो हस्तादि
कं मा * चन्द्रभावे च त्रिजयातायास्तदभावे वै राजातायाः ॥ २ ॥ च त्रिजया च त्रिजयायाः कणिष्ठाया * अपिजो ह
त्वादि कं मा * चन्द्रभावे वै राजातायाः । ३ । ८५ ।

भर्तुः शरीरशुश्रूषां धर्मकार्यं च नैति प्रक्रमं । स्वाचैव कुयर्गोत्सव्वेषां नात्र जातिः कथञ्चन ८६

भर्तुः रित्यादि ॥ ८६ ॥ सर्वेषामेव द्विजानां प्राग्निवाहात्स्वास्वजातिः * यामार्गोत्सव्वेषां * शरीरशुश्रूषां *
नैति प्रक्रमं धर्मकार्यं च * सायं प्रातर्होमादिक्रियया । १ । स्वजातिभार्यया सत्यां * या प्राग्निवाहादन जातिर्भा
यामासा * कथञ्चन भर्तुः शरीरस्य शुश्रूषां धर्मकार्यं च नैति प्रक्रमं । २ । ८६ ।

यत्तत्कारयेन्मोहात्स्वजातां स्थितायां पराम् । यथा ब्राह्मणचाण्डालः पूत्रं दृष्टस्तथैव सः ८७

तत्र दोषमाह यस्त्वित्यादि । ८७ । यस्तु द्विजः स्वजातां प्राग्निवाहात् * स्वजातिजायां भार्यया * स्थितायां
परामवल्लोमजां भार्यया * तत्तद्देहशुश्रूषादिकम् । १ । मोहात्कारयेत्सर्वं पञ्च दृष्टो ब्राह्मणचाण्डालो * यथा
तथैव भवति । २ । ८७ ।

उत्कृष्टायाभिरूपायवराय सट्टशाय च । अप्राप्तामपि तं तस्मै कनयां ददगद्यथाविधि ८८

उत्कृष्टायेत्यादि ॥ ८८ ॥ अप्राप्तां विवाहकालं * मप्राप्तामपि तं बालां * कनयां उत्कृष्टायेत्तमगुणरूपाया । १

यद्व्यायच*सद्व्याय*वरायतमे प्राप्ताया*यथाविधिसम्पददात् ॥ ८८ ॥

नाममामरणात्तिष्ठे दग्धे कनयात्तु मतरपि । नचैवैनांप्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचिह्न ॥ ८९ ॥

नाममितादि ॥ ८९ ॥ इदृशवरसापत्ता*कृतमतापिकनयाकामंयथेच्छ*मामरणादनन्देवच्छेतिष्ठेत् ॥ १ ॥
यैमांकनया*गुणहीनाय*वरायकर्हि*चित्प्रयच्छेत् ॥ २ ॥ ८९ । यदिकनयाचे*च्छतिविवाहं*तदाकिं
यथा*तत्तवाह ।

वीणिवर्षाणुदीचे तकुमार्यृतुमतीसती । ऊर्ध्वं त्नुकालादे तस्माद्विन्दे तसदृशं पतिम् ॥ ९० ॥

वीणीतगादि ॥ १ । ९० । ऋतुमतीसती*मारीपितरं*वीणिवर्षाणुदीचेत्*एतस्मात्पुत्रवर्षात्काला*दृ
सदृशं सवर्णं*स्वाभिमतवृत्तमंवा ॥ १ ॥ पतिं विन्दे तस्वयं*गुणयान्ना*कृत्*त्रिवर्षादिति विज्ञेयं ॥ २ ॥ ९० ॥
यैव*स्वयं वरे किं*कनयादादौ न भवे*दित्यत आह ।

अदीयमानाभर्तारमधिगच्छेद्यदिस्वयम् । नैनः किञ्चिद्वाप्नोति न चयं साधिगच्छति ॥ ९१ ॥

अदीयमाने तगादि ॥ १ । ९१ । ऋतुमतीकनयादावा*त्वदीयमानायदिति*वर्षा*प्रतीक्षा*स्वयं*भर्तारमधि
छेत्तवा*किञ्चिदपि नो नावाप्नोति ॥ १ ॥ सायकभर्तारमधिगच्छति न*सापि किञ्चिदे नोऽवाप्नोति ॥ २ ॥ ९१ ॥

मलङ्कारं नाददीतपित्रं कनयास्वयं वरा । मातृकं भ्रातृदत्तं वास्तेनासगद्यदितं हरत् ॥ ९२ ॥

मलङ्कारमित्यादि ॥ ९२ । स्वयं वरापितुरनवज्ञयाया*स्वयं पतिं वराकनया*पित्रं मातृकं*भ्रातृदत्तं वा कर्हि
मलङ्कारं नाददीत् ॥ १ ॥ कस्याद्यतस्तमलङ्कारं यदि*साहरे तदास्तेनासगात्*पिशुरन्मतोऽस्वयं वरावतत्*
मलङ्कारं हरत् ॥ २ ॥ ९२ ।

यद्येन दद्राच्छुल्कं कनयास्तु मतीं हरन् । सहिस्वामयादतिक्रामे दृतूनां प्रतिरोधनात् ॥ ९३ ॥

पित्रे ने तगादि ॥ ९३ । ऋतुमती*कनयां हरन्*दृतूनां पुमान्*कनयायाः पित्रे शुल्कं न*दद्रात्कस्याद्विधया
य*कनयायाः पिता दृतूनां प्रतिरोधात् ॥ १ ॥ कनयायाः स्वाभ्यादतिक्रामेदति*क्रमोऽस्वहीनावर्तते ॥ २ ॥ ९३

अश्वघोर्वहे त्कनयां दद्रां द्वादशवाषिकीम् । तत्र षट्षर्षोऽष्टवर्षावाधर्म्मोऽसीदति सत्वरः ॥ ९४ ॥

विशदितगदि ॥ ८४ ॥ त्रिशद्वर्षः पुमान् वृद्धा * द्वादशवर्षिकी कनया * वहे दिवा दहे धातो * रे वार्ध चप
तिं दीतयतीति ॥ १ ॥ धातवो हाने कार्या अन्तरेणा * पुमपसर्ग * प्रकरणादितश्च * विवक्षितमर्थं मभिधत्ति । २
वृष * वर्वि * शतिवर्षो वा * पुमानष्टवर्षी कनया * वहे दत्तः सत्त्वरो न वयास्तु * पुमान्वहन्धर्मे सौ दति ॥ ८४ ॥

वदत्तां पतिर्भाय्यां विन्दते न च्छयात्मनः । तां साधू विभ्रयान्नित्यं देवानां प्रियमाचरन् ॥ ८५ ॥

देवदत्तामित्यादि ॥ ८५ ॥ उद्धाहमन्त्रे हि भगोऽर्वा मा * सविता पुरन्धिर्महो * वोढू र्गाहं पतयाय देवा *
प्राक्तं देवैर्देवताम् ॥ १ ॥ भाय्यां पतिर्विन्दते * नलात्मनश्छया * देवदत्तां तां साधू भाय्यां * ते पान्त्तु
वानां प्रिय * माचरन् पुमान्नितां विभ्रयात्पुषोत् ॥ २ ॥ ८५ ॥

जनार्थं स्त्रियः सृष्टाः सन्तानार्थं च मानवाः । तस्मात्साधारणोधर्मः शुतौ पन्नगसहोदितः ॥ ८६ ॥

प्रजनार्थं मित्यादि ॥ ८६ ॥ प्रजनः प्रसवः सन्तानो * ऽपतौ जनने वीजमिति * प्रजनार्थं स्त्रीयोमानवाः * सन्ता
यं विधात्रा सृष्टाः ॥ १ ॥ तस्माच्छुतौ पन्नगसह * पशूः साधारणोधर्म * उदितो भाषित इति ॥ २ ॥ ८६ ॥

नगायां दत्तशुल्कायां म्रियेत यदि शुल्कदः । देवरायप्रदातवरायदिकनयानुमनयते ॥ ८७ ॥

कनया मित्यादि ॥ ८७ ॥ दत्तशुल्कायां कनयायां * सतर्गं शुल्कदः पतिस्तु * यदि प्राक् संस्कारान्म्रियेत * तदा
तस्य कनयानुमनयते ॥ १ ॥ तदा तस्या देवराय * साकनया दत्ता प्रदातव्या भवति ॥ २ ॥ ८७ ॥

अददीत न गूद्रोऽपि शुल्कं दुहितरं मति । शुल्कं हि गृह्णन्कुरुते च्छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥ ८८ ॥

आददीतेत्यादि ॥ ८८ ॥ गूद्रोऽपि नितरां हिजः गूद्र * दुहितरं ददच्छुल्कं नाददीत * कस्माद्वियस्माच्छु
कं गृह्णन्कनया * ददच्छन्नं दुहितृविक्रयं कुरुते ॥ १ ॥ ८८ ॥

तत्तु न परे च कुर्नापरे जातु साधवः । यदनयस्य प्रतिज्ञाय पुनरनयस्य दीयते ॥ ८९ ॥

एतत्तु नेत्यादि ॥ ८९ ॥ अनयस्य कनयां दातुं * प्रतिज्ञायानयस्य * कनयाय दीयते ॥ १ ॥ एतत्तु परे जाता *
परं जाताश्च * साधवोजनान * जातु कदाचिच्छत्रूः ॥ २ ॥ ८९ ॥

नुशुश्रुम जाले तत्पूर्वेषु पिचजन्मसु । शुल्कसंज्ञे नमले न छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥ ९० ॥

ए पइतादि । १०१ । एषवायुप्रभां स्त्रीपुंलघोरति*संज्ञितोऽधीमयोक्तः* पुत्राभावश्चापदिच*स्त्रीपुंलघो
रपतोप्राप्तिर्मयोक्ता । १ । अथक्रमेणोल्लिख्यं दायभागं*यद्यंमत्तोनिबोधत* तत्कथितप्रमादीनाचष्टे यथा । २ ।
दीयतइतिदायःपितृदिधनं*तसाविभागव्यवस्थांशुश्रूतेति*तदसापुत्रादयभागश्च नह* तद्व्यवस्थार्थं प्रतिपादना
भावात् । २ । साधारणकर्मणार्थं*दाजोषजविधानकृत्राभावाच्च* तत्तापरखण्डाचष्टे । ३ ॥ दायभागंनिबो
धतेहोपक्रमः*चावत्सर्वादिधनस्य*विभागस्तत्त्वानतः । ५ । दीयतइतिश्रुत्वपत्ताःदायश्च* ददातिश्रुत्यो
गश्चगोणःसंग*तप्रजजितादिरुत्स्वनिश्चिति*पूर्वकपरस्वस्योत्पत्तिफलसामानात् । ६ । नहस्तदादीनां तत्त्वतागो
स्ति*ततः*पूर्वस्वामिण्यन्याधीनं*तत्स्वामोपरमेयत्वद्रविरुत्स्व*तत्रनिखण्डोदायश्चइति । ७ । एतद्व्यवस्था
साधुभवति*स्तदादीनां*गृहाश्रमीयधनादौ* तयागोस्तिनचखल्वनिवर्तते । ८ । ब्राह्मणस्यापुत्रकरी* धन
पहणे सर्वेषां*समावेष्टव्यस्वत्वेन*राज्ञःप्रतिषेधेनज्ञापितत्वात् । ९ । तयागोस्तिविभागजनकव्यापारः*सकृत्
साम्यरीरादपि विभागः*शरीरस्यापितयागोदृशते किंन* तसापुत्रकलत्रधनादितयागः । १० । एषवानप्रस्थप्र
जितयो*गृहाश्रमत्यागात्किंगृहाश्रमीय*धनपुत्रादितयागोभवति* जचेत्तयागःपुत्रोऽसंग्रहं करोतु । १० ।
अतएवचतप्रजजितादीनां*भरणप्रजननादिभागःपुत्र* कलत्रधनादीनिस्त्रेयमेवहि*तज्जगत्तद्व्यवस्थितकृतादीनां तया
गः । ११ । तत्तयागजनौ बधनेषुतेषां*स्वनिश्चितिःपुत्राणां स्वतोत्पत्ति* युगपदेवभवती* ततोदायप्रयोगो
ष्ठः । ११ । तद्विषयैर्गृहाश्रमीय*विधौभावा*दभावोऽप्युदायोदानं*तसाभागावपत्तौ*दानजनास्वाश्रयै

तत्रधने निरुद्धलक्षणा । ११ । यत्रधनेष्वस्वामि*सम्बन्धाधीनं तत्सामोपरमे*सम्बन्धपजायते इति यत् । ११ ।
तत्रपञ्च स्वामिसम्बन्धः प्राप्तापुत्रत्वाद्गणतम इति चेत् * तथाप्यपुत्रकसाधने । १५ । सर्वभावे त्रैवेद्या
ह्यणाना*मनिर्दिष्टानामधिकारस्तत्र * यस्मात्प्राप्तत्वेपिसम्बन्धाभावाद्वायत्वावाप्तिः स्यात् । १६ । वक्ष्यते हि
सर्वप्राप्तभावे त्रैवाह्यणाऋक्यभागिनः । त्रैवेद्याः पञ्चोदान्तास्तथाधर्मीनहीयते । इति । १७ । तत्र
स्वामिभिरमे इति च नोप*पन्नं भवति राजा ब्राह्मणधन* सहाय्यत्वाद्वाच्यो ब्राह्मणधन * हरणे हि दोषोक्तो वशि
ष्ठेन । १८ । न वत्राह्यणसो राजा हरिद्वा*स्वन्तुविषंघोरं । १८ । १८ । न विषं विषमिताङ्क* त्रैवास्वविषंघाते ॥
विषमे काकिनं हन्ति ब्रह्मस्व*पुत्रपौत्रकम् । इति । २० । तेन हस्याना मताहीनामपि * स्वधनादिषु वर्तते न च
श्रुतमावाह्यणस*धनं कथं ब्रह्मस्व*स्यात् । २१ । तस्मात्तत्पञ्च स्वामिपित्रादे*हस्यस्यन्त *समर्थं स्वसामोपर
मोनास्ति त्रैवाश्मतागाभातेन च तत्त्वात्तागा * विषमस्यास्ति देहधनयोर्विभागो * न च स्वत्वतागोऽस्ति* । २२ ।
अनपस्थानप्रव्रजनयोस्तु*त्रैवाश्मतागेन तदाश्रयीयधनपुत्रादित्यागस्तत्स्वत्वताग* न तूतङ्गनादाश्रयीयधनताग
स्ति । २३ । दाकोऽर्थो हि उद्देयाधिषिषिण*परस्वत्वात्पत्तिजनकवापार*विषमः स च वापारो वक्ष्यापि*संक्षेपेण हि
वक्ष्ये वोचते ॥ २४ ॥ निष्प्रतिदानस्त्यागः स* प्रतिदानकस्त्यागः * निष्प्रतिदानतागस्तु* * स्वर्गाय* ब्रा
ह्मणाधगां ददाति* विषयभूतं ददाति । २५ । गौरिग* मर्षाविप्रसन्नममे*तत्रैव भूमिरियं च नममेति । २६ ।
प्रतिदानकस्त्यागस्तु विविधः* तद्वापप्रतिदानकः* स्वस्वामानिर्दिष्टपञ्चकस्त्यागएकः । २७ । वाङ्महिष्टद्रव्या
तर*प्रतिदानजनस्वामित्वनिर्दिष्टपञ्चकस्त्यागो द्वितीयः । २८ । यथोक्तद्रव्यान्तरप्रतिदाना*प्रतिदानजनस्वामि
वनिर्दिष्टपञ्चकस्त्यागस्त्याग* इति । २९ । तद् यथारजकाय वस्त्रं ददातीत्यत्र नैर्मल्यकरणोद्देयाक* तद्दोषा
तालपर्यन्त*रजकनिष्ठतद्वस्त्रं नैर्मल्यार्थं स्वस्वीत्पत्ति*जनकस्वस्वामित्वनिर्दिष्ट* तद्वस्त्रप्रतिदानकस्त्यागः । ३०
मिथोययतनिष्कं दत्वा कृता* हारं क्रीणातीत्यत्र वाङ्महिष्टद्रव्यान्तर* प्रतिदानजनस्वामित्व* निरुक्तिपञ्चक
स्त्यागः ॥ ३१ ॥ एवमित्यानादत्ते*माषान्दत्त्वेत्यापि*विनिमये तथा तागाः । ३२ । अस्यायं गोहरणोदि
यस्तस्मै देयो योऽया*यनं न्यूनविधिना पिण्डोदके प्रति यच्छेत्* योनपिण्डोदके प्रति*यच्छेत् तत्प्रत्यावायो स्या
[३३] पिण्डोदकप्रतिदानानुभूता*दस्मादस्मिन्नर्थं सत्त्वं*निबर्त्तताप्रतिदानादुत्तरेत । ३४ । इत्यस्मिन्नर्थं संप्रया
गयमथो*दायदूषाते सत्त्वं*महर्षिभिः*दद्यात्पिण्डं हरेन्नमितितथा*गौत्रिकथातृगः पिण्डइति मनुः । ३५ ।
[३६] दायहरः सपिण्डदायीति* विष्णुस्तथा पिण्डोद्देयाद्वैष्णवा * मितियाज्ञवाल्काएव*मतिपराशरामोक्त
३६ । सपिण्डतातु सत्त्वं*पांसगोत्रे साधुपौत्रौ । पिण्डोदकदानस्य वावागौचधनावगम् । ३७ । दायाद्विच्छे
माप्नोति*पञ्चमो ह्यक्तवंशजः । इत्युक्तैरिषकारकैः संप्रयाया*मितिसंप्रयायां कर्त्तव्यं*दाकोऽधिक्यते दायः । ३८ ।

असौचायं गौहिरणादिरयो * गृहस्थाय मादनप्रस्थानादा * प्रव्रजनाद्ध तातः स्नातृमरणान्तु * स्वयमेवाप्यात्ताजोति
 १८ । स्वेच्छयावयदाये भोऽयमर्थो * दीयते तदापानेनताजत * इतास्तिर्चाहेयाविशेषेणैव । ४० । परस्व
 त्तात्पत्तिहेतु * तागः सर्वत्रैवदाये * पुत्रादिसत्रज्ञाचारान्तमन्त्र * दायाधिकारिणामभावे जलु * तैवेदधार्मिक
 ब्राह्मणाएव । ४१ । सम्बन्धभावे पित्राह्मणसदाय * हरन्पिण्डादके प्रति * यच्छेत्तस्य तदाधर्मीनहीयते * इवात्त
 स्वयंमदना । ४२ । राजाहिद्राह्मणमन * पिण्डादकदानं यावाशोचथ * नाहं तिराह्मणस्यैव तौतानो * राजाब्र
 ह्मस्वमाददात् । ४३ । राजाहिद्राह्मणोऽनोषा * सविधादीनामर्थपहणे प्रभू * नप्रतावायीस्वामित्वात् । ४४
 इतो वंदायसंज्ञसा * धनसंभागीदायभगदति * पद्माधाय स्त्रीषु सधर्मात्पर * विभागधर्माद्विदुः । ४५ ।
 धर्मास्त्रीषु संघारपि * विभागधर्माद्विदुः तितदिह * स्त्रीषु सधर्मात्पद्मादायभाग * उक्तस्तदिह किं तत्रोक्त * विभागो
 दायभागः ॥ ४६ ॥ अलोक्तभागशब्द * किं विभागार्थएव * दतः परं वक्ष्यमाणो * नोद्धं पित्रश्चमात्रेतिवच
 नेन ॥ ४७ ॥ आहृणांसमेतादाय * पक्षणां नोपपदति * इति चेन्नपूर्वं विभागशब्द * खेदभागशब्द * दायि
 कएवैकार्यकः ॥ ४८ ॥ पदार्थाखातन्वयुक्ता * दायसाविशेषेन भजनं पक्षणं * विभागश्च भागशोपपन्न इत्यर्थः
 विभागशब्दः ॥ ४९ ॥ इहभागशब्दमापि * भजनं भागशोपपन्न * सेतय इयं विवक्षितस्तत्र * कालं तदभयम्
 प्रकथयन्मन्त्रेण ॥ ५० ॥ पदार्थाखातन्वयुक्तास्तुक्ताश्च तेन यथा * योऽर्थोऽभिहितः क्वत्र पदेवास * पदार्थोऽ
 ररिमिता * ५१ ॥ यत्तद्वयोर्वज्रनां वार्थानां * उपपत्तिश्च दृग्भाते * तत्रयोऽर्थः पक्षपर * योगसिद्धौ
 रवतिसपक्षौ ॥ ५२ ॥ इति ॥ ५३ ॥ तेनेह भजनं विभागोतिद्धा * यथैषां परयोगसिद्धौ गङ्गा * ग्रास्ते युगपदर्थ
 व * युक्तः शब्दादभाते ॥ ५४ ॥ अग्निपुराणेऽग्निनावशिष्टाय * प्रोक्तेऽलङ्कारे भावविभावशब्दौ * द्वाथैर्युगपत्पुक्ता
 इत्यथा ॥ ५५ ॥ भावयन्ति रसाने भिर्भावान्ते चरसा इति । स्थायिनोऽष्टौ रतिचक्राः स्तम्भाद्यावाभिचारिण
 तगादि ॥ ५६ ॥ रतिप्रभृतयोऽष्टौ स्थायिनोरसान् * भावयन्तीति भावाः स्तम्भाद्याश्च * भावाद्यैरेभीरसाभावान्ते
 रिति * कर्तृकरणार्थकत्वाद्येति ॥ ५७ ॥ एवं विभावान्ते रसाश्च स्मिन्नितगा * लम्बनविभावाः स्त्रीपुरुषादय *
 रभावान्ते रसा एभिरिज्जु * ह्योपनविभावाः कोकिलादयः ॥ ५८ ॥ तथा विभागशब्दो यद्द्वयार्थो भाग * शब्दोपितद्वा
 दिह * मदनविवक्षितः ॥ ५९ ॥ तथाचायं द्वयार्थो भागो * भजनं भागशोपपन्न * सेति हि भावपुनर्द्धिधा ॥ ६० ॥
 तमसि * भजनं भागशो * ग्रह * पित्रमैव * स्वेच्छया दीयमानसा * दायसंभजनं भागशोपपन्न * इति ॥ ६१ ॥
 नसंभूयसत्तयाने आहृणां * मातापित्रधनग्रहणं दाय * भागोपपदति ॥ ६२ ॥ बहुसतिनाङ्गात्तं च * एकां
 तैकारयेत्कर्मयथा * येन नृहे नृहे । इति । उद्धृतावापी * ग्रास्ते रसाने ग्राह्यते । इति ॥ ६३ ॥ तन्माद
 टेकापातादिना वञ्छनं * विभागो विविशेषेण भजनं सत्त्व * दानपनं वा विभाग इत्युक्तं ॥ ६४ ॥ इतो वं चरविधि

दायभागे * पित्रुमात्रेण दायस्यकारणं दायभागं नारदे प्रोक्तं च । ६४ । विभागोऽर्थस्यपित्रा
सापूर्वार्थप्रकल्पने । दायभाग इति प्रोक्तं तद्विवादपदं बुधैरिति । ६५ । अतः पित्राद्येति माताचपिताचे * तौ क
ग्रये पितरौ तौ भावाभागतः स्वार्थस्य दायस्य विभागो विशेषा * द्वागशोपहः पुनैर्यत्र कल्पते । ६६ । तं दायभाग
इति यत्प्रोक्तं बुधैः * तद्विवादपदं प्रोक्तं * मिति दायभागो वचनात् * यथा धर्मस्य कामायेति । ६७ । ० । १०० ।
सम्पत्तिपित्रुमात्रेण दाय * भजनमेकभ्रातृविशेषेणाभावा * एकेकभ्रातृणामाह * जर्हं पित्रु
तमादि ॥ १॥ १०८ ॥

जर्हं पितृमातृसमं तत्र भ्रातरः समम् । भजे रन्पैतृकं रिक्त्यमनीशास्ते हि जीवतोः ॥ १०८ ॥

चकारद्वयमनाद्येनैव * सत्त्वयैवैकमिति माताच * पिताचेत्येकशेषे पितराविति । २ । पित्रभावाभागत
मिति पैतृकं * पितृरिक्त्यं मातरिक्त्यं * मातरिक्त्यं मातृवत् स्वीधनं तत्त्ववत्तत् पितृरिक्त्यं पित्राद्येनैकं नापि
प्रकारेण * धर्मं शाधर्मं वा प्राप्तं तदनं * । ४ । स्वधर्मोपाज्जितं धर्मं * तद्विषयिणा धर्मं * यावन्तं कालं
यद्वत्स्वाधीनं * तत्तत्कालं स्वस्य वेति * स्वत्वे वद्विधोर्हं ॥ ५ ॥ पित्रुमातृभयसादृश्यं * मरणवनप्रस्थानं
प्रजननान्तमेव न गृह्णागमादहं मेव । ६ । पितृरिक्त्यं मातरिक्त्यं * भ्रातरः सर्वे समेता समागताः समं युग
पङ्कजे रन् । ७ । मातरि जीवन्त्यां पितृलोके पितृरिक्त्यं भ्रातरः सर्वे * समेता मिलित्वा भजे रन् गृहीतम् । ८ । ननुपि
तरि जीवति मातृरिक्त्यं * मातरिक्त्यं भजे रन्पिताहितद्विक्त्यं स * प्रभुर्भायां पुत्रं दास्येति * वचने न लयाणामधन
लोक्तेः । ९ । नवामातापितोर्जीवतो भजे रन् न * तयोरिच्छात इति * कस्माद्विदातया हानौ शास्ते हीतयादि । १० ।
हि यस्मात्मातापितोर्जीवतो रिक्त्यं स * तं भ्रातरस्त्वेनीशाः * भायां पुत्रं दास्येति वचने * नाधनालोक्तेः पुत्राणां
॥ ११ ॥ तस्मात्पितृमातृवत्त्वयो * मरणदिषु भ्रातरः समं त्वतयो * रिक्त्यं समं युगपङ्कजे रन्पिण्डो * दकदानं शा
वागोचरतद्वगं भजे रन् । १२ । अस्माच्चयार्थकचयव्येनैव * मर्थः स्वधर्मे तभगवतामचनाद्यापितः । १३ । एतेनैक
पुत्रोपि वा स्वातस्वसा * विभागसम्भवाभावाद्दृष्टं पित्रुमातृवत्पैतृकरिक्त्यं भजनं * न जीवतो रनीयत्वात् । १४ ।
पुत्राणां जीवन्मातापितृकाणां * मातापितृधनेऽनीयत्ववचना * मातापितृभासहपायका नास्ति । १५ ।
देवलेनोक्तं यथा । पितृपरते पुत्राविभजे सुधनं पित्रुः । अस्वामां हि भवेदेषां निदोषे पितरि स्थिते । १६ ।
पैतामहे पिधने पितापुत्राणां * वली स्वापित्वे पिपुत्राणामिच्छया * तदनेविभक्तौ मतलब्धेपि । १६ । पुत्राणां न
स्वामित्वं * भायां पुत्रं दास्येति वचनात् । यत्ते समधिगच्छन्ति यसाते तस्य तन्नमिति । १७ । माता
पितोरिच्छया पुत्रं दायं कामर्हन्ति पुत्रं दायं तद्विच्छयेति दायपितम् * गोतमेनापीव वक्तुं । १८ । जर्हं पित्रु
पुत्राकृत्यं भजे रन् * निवृत्ते रजसि सत्तया जीवति चेच्छति * सर्वं वापि पुत्रं जर्हं * तरान्विभयात्पुत्रवदिति । १९ ॥

सन्निधौ रक्षसि० मातृजी वन्याः रक्षसाः रिकथं जीवति पितरि चैच्छति० सति पुत्रा भजे रन्० पिता हि मातृधर्मो यः
॥ २० ॥ कृषीपुत्रः० दासः० तय एव भजे रन्० ताः० रक्षा रथवाप्य जः सख्यं वा० रिकथं भजे तस्य पूर्वव० दितरा भ्रातृ
मतिः० घातः॥ २१ ॥ पुत्रं जयति योऽप्यजो० जीवति स एव पुत्रं जः० इतजः० स्वयमपि वक्षति० त्रजो० छ एव तु रक्षीयादित्यादि
मातृदेनाप्येव वक्तुं० पितर्युः परते पुत्रा विभजे युधं न पित्रुः । मातृश्च चेदिच्छति सानि० ते सारजस्यपि । इति ॥ २१ ॥
पुत्रतायानार्थं या जीवन्पति० धर्मो भो भवति तद्वनादगन्तुं० यावाग्रौच पिण्डोदकदानञ्च * धनाभावे कथं पुत्रानव
गच्छेत् ॥ २३ ॥ यावाग्रौच सख्यं० मे वधनाधि० कारिणो धनप्राप्ता प्रामाणित्वे च * सतां तत्रार्थं सिद्धान्तः ॥ २५ ॥
[त्रादिपुत्रनाधिकारिषु पुत्र्यैर्धर्माभावे धनमवश्यां गामीत] * तस्तु ग्रीचकाले चाग्रौच * यस्यायसदा गच्छति ॥ २६ ॥
पेण्डोदकदानन्तु यस्याधि० कारस्त तमा गच्छति * तत्तद्धानकाल इति ॥ २७ ॥ निर्धनस्य पुत्रमरणे * यावाग्रौच
संयदूक्तं यास्ते पु० तस्य तदेव भवति ॥ २८ ॥ पिण्डोदकदानन्तु धनादगं * धनलाभाभावे पुत्र * पीत्रं पीत्रादनव
मा गच्छति धनालाभे * पिपुत्रादीना गच्छति ॥ २९ ॥ उक्तं हि विष्णुनायथा * यथार्थहरः सपिण्ड * दायी एकोढाना
ग्रौ कस्याः पुत्रः * सर्वासां पुत्र एव च * भ्रातृणामेकजातानाञ्च ॥ ३० ॥ पुत्रः पितृ * विचालाभे पि * पिण्डं दद्या * दितौ
तत्त्वम् ॥ ३१ ॥ नवपितृ * मातृकोडं सर्व्वं * भ्रातरः समे तत्र समं * यत्पैतृकं रिकथं भजे रंस्तत्किं * विभज्य
वेयुरिता तत्राह ।

छ एव तु गृहीयात्पितर्यधनमशेषतः । शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरं तथा ॥ १०५ ॥

जो छ एवेत्यादि ॥ १०५ ॥ जहं पित्रुं मातृं सर्व्वं प्रां भ्रातृणां समं * समागतापैतृकं रिकथं भजता ॥ १ ॥
छ एव भ्रातापितर्यधनमशेषत एव गृहीयात् * शेषे प्राभ्रातरस्तजो छ भ्रातर उपजीवेयुः ॥ २ ॥ कथमित्यत उच्यते
यथैव पितरं तथेति * शेषे प्राभ्रातरः पितरं * मिव जो छ भ्रातर उपजीवेयुः ॥ ३ ॥ गौतमेन चोक्तं यथा * सर्व्वं वाप्य
* तरान्विभज्यादिति ॥ ४ ॥ १०५ ॥ कक्षादित्यत उच्यते ।

छैनजातमात्रेण पुत्री भवति मानवः । पितृणां मनूयैव सतस्यात्सर्व्वमर्हति ॥ १०६ ॥

जो छैनजातमात्रेणेत्यादि ॥ १ ॥ १०६ ॥ जो छैनपुत्रेण जातमात्रेण मानवः पुत्री भवति पितृणां मनूयैव
त * तस्याज्यो छ पुत्रः सर्व्वमर्हति ॥ १ ॥ १०६ ॥ भवत्पुत्रवान् कथं पितृणां मनूयैव स्यात्तमात्रं किं स्यादित्यत
उच्यते ।

पुत्रं सन्नयति ये न चाहृतमशुते । स एव धर्मजः पुत्रः कामजानितरान् विदुः ॥ १०७ ॥

यन्नित्यादि ॥ १०७ ॥ यन्नित्यजो छ पुत्रो जातः * मात्रो मानवः पितृणं सन्नयति संप्रापयति ये न च * पुत्रेण

जातमात्रेण *वाञ्छतं मोक्षमग्रते । १। स एव जेष्ठः पुत्रो धर्मजो ज्येष्ठः * इतरान् द्वितीयादिपुत्रान् कामजान् * सर्वं
महर्षयो विदुः * धर्म्मार्थमनावशकत्वात् । २। विष्णुना सोक्तं स्व * संहितायां यथा * पुनः पितृविचाः * लाभे पि
त्रिण्डं ददात् । ३। पुत्राञ्जीनरकाद्यस्मात्पितरं वायते हतः । तस्मात्पुत्रवृत्तिर्लोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा । ४।
ऋणमस्मिन् सन्धयति अन्धतत्त्वज्ञगच्छति । पितापुत्रसंजातसंप्रयोगे जीवतो ह्यखम् । ५। पुत्रेण लोकाञ्जय
तोत्येव * वसिष्ठेनापुत्रात् यथा । ६। ऋणमस्मिन् स नयति * अन्धतत्त्वज्ञगच्छति । पितापुत्रसंजातसंप्रयोगे
जीवतो ह्यखम् । ८। अनन्तः पुत्रिणां लोका * नापुत्रसालोकोऽस्तीति * श्रूयते * प्रजाः सन्धयति पुत्रिणां पुत्रिणां पश्य
। ९। प्रजाभिरग्ने रन्धतत्त्वमस्य * मित्यपिनियमो भवति पुत्रेण लोकाञ्जयतीति । १०। १०७।

पिते वपालयेत् पुत्रान् जत्रेष्ठो भ्रातृन्यवीयसः । पुत्रवच्चापि वत्ते रन् जत्रेष्ठे भ्रातरि धर्मतः ॥ १०८

पिते वेत्यादि । १०८। न केवलं यथैव पितरं पुत्रा * उपजीवन्ति नयैव * जेष्ठे प्रभाभ्रातर उपजीवेयुः । १। किन्तु
जेष्ठोऽपि भ्राताग्निं नृहीत्वा पितेव * स्वधर्म्मानाचरन् यवीयसो भ्रातृन् * पुत्रानिवपालयेत् जत्रेष्ठे भ्रातरि * यवी
यांसः पुत्रवच्चवर्त्ते रन्ति । २। १०८। कस्मादित्यत आह ।

जत्रेष्ठः कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुनः । जत्रेष्ठः पूज्यतमो लोके जत्रेष्ठः सङ्ग्रहगर्हितः ॥ १०९

जत्रेष्ठ इत्यादि । १०९। जेष्ठो भ्राता कुलं वर्द्धयति वा * विनाशयति वा लोके जेष्ठो भ्राता पूज्यतमः * पिते वसति
रविगर्हितः स्यात् । १०९।

योजत्रेष्ठो जेष्ठवृत्तिः सत्रान्माते वसपिते वसः । अजत्रेष्ठवृत्तिर्यसु सत्रात् ससम्पूज्यवन्तु
वत् ॥ ११० ॥

यद्व्यादि । ११०। योजेष्ठो भ्रातापितृवत्स्नेहयति * पालनादि जेष्ठवृत्तिः * स्यात्समाते वपितेव । १।
यस्य जेष्ठो भ्राता जेष्ठवृत्तिर्न स्यात् * सोऽपि वन्तु वत्सम्पूजाः । २। ११०। तच्च किमेवमेव सर्वं भ्रातरः * सह
वससे युष्यथ * कुलवसेयुरित्यात * उच्यते ।

एवं सहवसेयुर्वाप्यथ ग्वाधर्म्मकामयथा । पृथग्विवर्द्धते धर्म्मस्तस्माद्गर्म्माप्यथ कृत्वा ॥ १११ ॥

एवं सहेत्यादि । १। १११। एवमुक्त्यपेण सर्वं भ्रातरः * पितृहीनामातापितृहीनावा * समेतापेण कृत्वा
यं नृहीत्वा । १। जेष्ठो वापि सर्वं * रिक्यं नृहीत्वा * सहवसेयुर्वाधर्म्मकामयथा ग्वाधर्म्मा * भ्रातरस्ते

वसेत् ॥ १ ॥ कथादितात्प्राहृयगितादि*अथयग्भावेजिष्ठोभ्राताधर्माधि * कारौयधर्मकरोतितर्ह्येभ
भाजोऽनोभ्रातरः * अथयग्भूतानान्तुधर्माविषद्वि* प्रति कंन्हीत्वान्निधर्मकरणात् ॥ २ ॥ तस्मात्प्रयक्त्रि
साधर्माकायांनलधर्माप्रयक्त्रियाकार्या * गौतमे नापि वक्तु*विभागेधर्मद्विरिति ॥ ४ ॥ इतिविधि
यादायसंभजन * क्तुभागप्रोपहविभागहोदस्तुइति ॥ १११ ॥ अथपार्थकीकर्णव्ये*दायान्कथं विभजेत*
ततउचते ।

जिष्ठसोविंशद्वारःसर्वद्रव्याश्चयद्वरम् । ततोऽर्द्धमधमसप्तसुतुरीयन्तुयवीयसः ॥ ११२ ॥

जिष्ठसोविंशद्विति ॥ १ ॥ ११२ । गाम्बिवाहात्सवर्णजपन्तांजातानां * पुत्राणांजिष्ठसोपिवात्
सर्वद्रवाद्धि*योविंशतांयैकांशःयतसंस्तुकात्पञ्चसङ्ख्यानं * सर्वद्रवाश्चयद्वरत्*तसोद्वारःकर्त्तव्यः ॥ १ ॥
ततोऽर्द्धमधमसप्तसुतुरीयादर्द्धं सार्द्धं * मधमसप्तसुतुरीयाद्वरम् * स्ततोऽर्द्धमधमसप्तसुतुरीयाद्वरम्
सङ्ख्यानंयवीयसद्वारःस्यात् ॥ २ ॥ तथाचसर्वद्रवाद्धि*योभागे * यावान्वरश्चयावत्स्यात् * तावतोऽर्द्धं सर्व
द्रवा * चत्वारिंशद्भागैकभागोभवति ॥ २ ॥ यावच्चरवंततोऽर्द्धं * मधमसोद्वारःकर्त्तव्यः * एवंतसोद्वार
योद्वारः * तुरीयांशः कनिष्ठसोद्वारः तेनसर्वद्रवाद्द्वितीयभागैक * भागोऽर्द्धमधमसप्तसुतुरीयाद्वरम्
सार्द्धंयावच्चरवंद्रवा * तच्चयर्थभागैकैति ॥ ५ ॥ गौतमेनाप्युक्तंयथा*विभागेधर्मद्विरिति * विंशोभागीजिष्ठ
सोमिथुनश्चयतोद्विषुक्तोवायोमोद्वरः ॥ इति ॥ ६ ॥ प्रमादौजुवाचष्टे विंशतितमो * भागःसर्वद्रवोयश्च * ने
ष्टंजिष्ठसोदातव*मधमसप्तसुतुरीयाद्वरम्तमोभागे * द्वेयःकनिष्ठसोद्वारःशेषतमोभागः ॥ ६ ॥ तदुक्तंमधमस
निष्ठयो*वर्षवासाभाभावात् ॥ ५ ॥ ११२ ॥ अथात्रमधमसोतुल्य * संशयोवह्वैकमधमास्तु*कथंकारःसो
द्विति ॥ १ ॥ ११२ ॥ तत्राह ।

जिष्ठसोविंशद्वारःसर्वद्रव्याश्चयद्वरम् । ततोऽर्द्धमधमसप्तसुतुरीयन्तुयवीयसः ॥ ११३ ॥

जिष्ठसोविंशद्विति ॥ ११३ । अनेकमधमसोति*जिष्ठसोविंशद्वारःतौ*यथोदितं सर्वद्रवा*द्विंशद्वारो
योवर*चयथोक्तं*संहरताम् ॥ १ ॥ जिष्ठसोविंशद्वारःमधमसो*स्तेषांप्रतिकंमधमं * धनंजिष्ठसो
द्वारद्वरं ॥ २ ॥ ११३ । नचविंशोभागीय उद्वारः * सएवयद्विंशद्वारोयैव * नपर्यातेतदाकिञ्चरद्विति
तत्राह ।

सर्वेषां धनजातानामाददीताग्रमग्रजः । यच्चसातिशयं किञ्चिद्दशतवाप्नुयाद्वरम् ॥ ११४ ॥

सर्वेषां धनजातानामित्यादि । १ । ११४ । अपजोभातासर्वेषां * धनजातानामग्रं यत्तद्विंशमं प्रमादहीत । १ ।
यच्चसातिशयमधिकवत्तमं द्रव्यं सा * तत्सोदशतयेष्ठत * जह्वंवरं द्रव्यं विंशं * भागं जेष्ठमाप्नुयादिति । २ ।
११४ । नचदशसतिशये शुक्ति * कुर्यादित्युच्यते * ।

उद्धारोदशस्वस्तिसम्यन्नां स्वकम्पसु । यत्किञ्चिद् वदे यत्तज्जायसे मानवश्च नम् ॥ ११५ ॥

उद्धारोदशस्वित्यादि । ११५ । दशसतिशयेषु * द्रव्येषु नास्तीत्युक्तं * स्तत्रापि स्वकम्पसु * धायादिषु चोपाजं
नादिषु चयदिसम्यन्नाभ्रातरः सः । २ । तदातेषां जेष्ठाय स्वाध्यायादिषु सम्यन्नायापि मानवहनं * किञ्चित् द्रव्यं *
दशस्वपि देयमेव । १ । गौतमेन चोक्तं यथा * दशतः पशूनां नैकग्रामिति । ४ । ११५ ।

एवं समुद्भूतोद्धारो समानं शान्प्रकल्पयेत् । उद्धारोऽनुष्ठृते त्वे घामियं सग्रादं शकल्पना ॥ ११६ ॥

एवमित्यादि । ११६ । ऋणहीनस्य पित्रोर्धने खल्वेव * जेष्ठोऽपि सत्तृतोद्धारोऽपि * धने सर्वेषां
भावाणां * समानां शान्प्रकल्पयेत् । नत्वृणवतः पितरुक्तं रूपेण * जेष्ठोद्धारो विधेयः * स्तत्र सर्वेषां
समानां शान्प्रकल्पयेत् । १ । ऋणे धने च सर्वस्मिन् विभक्त्येयविधिः ॥ पश्चाद्दशोत्तयत्किञ्चित् तस्य समतां
नयं दिति । २ । इति विंशत्यवती मातापित्रोर्धनविभागे समानां यथाशक्त्वा उवाच । ४ । विभजेरन्
वताः पितोक्तं दं * कथञ्चन समं । मातर्द्वयं हितरः शेषकृणां तामा ऋतेऽनुयः ॥ इति ॥ एवमृणवत एव पित्रोर्धनं
न विभागे समानां शान्प्रकल्पयेत् । वणानामावलीमोने विभागोऽयं प्रकीर्तितः समत्वेनैकजातानां विभा
गस्तु विधीयते । इति । ५ । हारितोऽणवतिचपितरिसमानतोऽन्तेरिक्तविभागः । इति । पैठीनसादिश्चाणवतः
पैठे विभजमाने दायादौ समो विभागः । इति । विष्णुना चोक्तं यथा * समवर्णाः पुत्राः समा * नं शानादनुजं
दाय * जेष्ठोद्धारं ददाः । यद्वा बह्वारा सम्भवे भवति * तदा कथं विभागः सग्रा * दित्याहोद्धार इत्यादि । १
एवमृणवत तृतीयेऽनुष्ठृते * अतोऽपि भावाणां मंश * कल्पना त्वयं स्यादयथा । ३ । ११६ ।

एकाधिकं हरेज्जग्रेऽऽपुतोऽधरं ततोऽनुजः । अंशमंशं वीयानितो घट्मर्मावस्थितः ॥ ११७ ॥

एकाधिकमित्यादि । ११७ । जेष्ठः पुत्र एकाधिकं मंशं दंशं हरेत्ततोऽनुजो जेष्ठो * द्रव्यो मधो मोभाता । १ ।
यावान्सात्तावान्प्रतीकं मधश्च मंशं साह्यं * हरेद्दशमेकं वीयान्कनिष्ठो * भ्राता हरेदिति प्रथमः । २ ।
वसिष्ठेनापुद्धारमवक्तुं चोक्तं मय्यभ्रातृणां दायविभागो * द्वयं जेष्ठो हरेद्दशवाग्दशवाग्दश * प्रमजावधौ

वृक्ष । १ । कनिष्ठस्य कान्तिनां यवसं * वृक्षोपकरणानि च मधमस्य * मातुः पारिणयं स्त्रीयो विभजेत् । इति ।
 १४ । गौतमेनैव वृक्षक * द्वा * धौ वा पूर्वजः स्या * देकैकमितरे वा * मेकैकं वा धनरूपं * कामं पूर्णं लभेत् इति । ५
 अत्रैकैकमितरे पामिति मधमकनिष्ठानां * मत्पुत्रं * मधमाधिकं * पुत्रकनिष्ठं मिप्रायात् । ६ । धनरूपमिताभ्यां
 रूपं तावत्सेनात्पुत्रं * यदि स्यात्तदैकैकं वा पूर्णं * ज्येष्ठो काममिच्छेत्तालभेत् । ७ । इति वृक्षसतिनात्कृत्तं जन्मा
 दद्यात्पुत्रजो ह्येक * द्वा * यदा यादवा पुत्रात् । समांशभागिनस्त्वनोतेषां पितृसमस्तुसः । इति । ८ । अत्र जन्मविद्
 पुत्रजो ह्येति * कन्यायै इन्दिस्तेन * जन्मतीजो ह्येयोभ्राता * जन्मविदाभ्यां वाजो ह्ये * जन्मपुत्राभ्यां वाजो ह्ये ॥ ९
 त्रिभिर्वाजो ह्येति * वं * येन केनापि पुत्रेण * ज्येष्ठो ह्ये * यदा यादाभ्यां दत्तः * समानो नमनस्तेन * न विरोधी
 तीति । १० ॥ ननु पुत्राणां भेदं दायविभागो भवत्तद्विद्वत्किं पित्रदायं भागित्वा स्त्रीयात्तया च ।

स्त्री भगिनीं भ्रातृकन्याभ्यां प्रदद्याद्भ्रातरः पृथक् । स्वात्स्वादं शास्त्रतुर्भागं पतिताः सुतरदि
 त्तवः ॥ ११ ८ ॥

स्त्री भ्रातरादि । १ । ११८ । भ्रातरः सर्वे कन्याभ्यां नृणां भगिनी * स्वसृभ्याः * स्त्री स्त्री भगिनीयं भगिनी * पृथक् प्रत
 कं दद्यात् । १ । स्वात्स्वादं शास्त्रतुर्भागं पतिताः सुतरदि । ४ । कात्यायनेन चोक्तं * कन्या
 नां त्वद्वत्तानां च दूयो भाग इष्यते । पुत्राणां चतुर्यो भागास्वामां स्वल्पधने कृतं । इति । १ । वृक्षसतिनाचो
 * समांशमातरस्त्वेषां वरीयां प्राचकन्याकाः । इति । १४ । कतदाराभ्रातरस्तुपित्रां धनं * मेवं विभज्यन्तु * स्व
 दारं * भ्रातरं विवाहयित्वा * तेनैव सहेवं भजेयुः ॥ ५ ॥ भगिनीं भ्रातृद्वयं विवाहयित्वा * स्वां शास्त्रार्थां यद
 ६ । तयोक्तं याज्ञवल्केन * असंस्कृतास्तु संस्कार्यं भ्रातृभिः पूर्णं संस्कृतैः । भगिन्यां निजादं शास्त्रां शन्तुर्व
 कम् ॥ ७ ॥ अत्र भगिन्यां स्वपूर्वसंस्कृतैः भ्रातृभिर्निजादं शास्त्रार्थां यद * दत्त्वा संस्कार्यं न तदा भगिनीर्धनैः ।
 प्रसादी त्वत्र वाच्ये * यद्वनं ताभ्यो दत्तं स्यात् * तर्धनैर्विवाहयेदिति ॥ ८ ॥ तद्व्युक्तं सर्वे भ्रातृनिजो निजो हि पौ
 धनैः कृतवान् भगिन्याः कथं स्वल्पधनेन * भ्रातृभिः संस्कार्यं ॥ १० ॥ एवं स्वात्स्वादं शास्त्रानेन च * भगिनीपुनर्भा
 चतुर्वेण जभार्यासंजाताः त्वारो भ्रातरः ॥ ११ ॥ स्वात्स्वात्स्वोदर्यां स्वात्स्वादं शास्त्रार्थां * यद्वनेन संस्कार्यं
 * रितितदप्युक्तं स्यात् ॥ १२ ॥ अतएव जभार्यासंजाताः पुत्राणां दायं भागप्रकरणेनैवं वक्ष्यते हि स्वयं
 १२ । एतद्विधानं विज्ञेयं विभागस्यैक्ये निषु । वक्ष्ये पुनैकजातानां नानास्त्रीपुन्रिवोधतेति । १४ । ११८ ।

अजाविकसैकशफनं जातु विषमं भजेत् । अजाविकलुविषमं ज्येष्ठस्यैव विधीयते ॥ ११९ ॥

नत्वेकाधिकं हरेत्तेष्ट इति । * दिनाद्यष्टिषमांशकारणवक्तुं * तत्किं जङ्गमाजङ्गम * साधारणमितातयाह ।
 अजाविकमित्यादि ॥ ११८ ॥ जोष्ठे मधोमकनिष्ठो भ्रातरौ द्वा * शसावैशैकांशरूपं * विषमं सैक
 श्रमज्जाविकं जाद * कदाचिन्नभजेत् ॥ ११९ ॥ समानांशमेवमधोमकनिष्ठो भजेयाता जोष्ठ पुनरजाविकं * विष
 मं सादृचवर्भागानां द्वौ भागौ भजेद्वयफलासमांशम् । २ । १२० । विषमांशापवादसमानांश * प्रसङ्गाद्विष
 मांशे * समांश उच्यते ।

यवीयान् जोष्ठभाय'राया' पुत्रमुत्पादयेद्यदि । समस्तत्रविभागः सप्त्यादिति धर्मावयव
 स्थितः ॥ १२० ॥

यवीयानित्यादि । १२० । जोष्ठो यद्विषयौ यसौ भ्रातरपुत्रकसाभाय'राया' नियुक्ता * पुत्रमुत्पादयति तत्र
 * विवादीनास्तीति तन्नीतं यवीयान् कनिष्ठो भ्राता * यदा पुत्रकसाजोष्ठो भाय'राया' * धर्मनोनियुक्तायां * पुत्र
 मुत्पादयेत् ॥ ११ । तत्र पुत्रसमाविभागः सप्त्यादिति * धर्मः सास्त्रे बावस्थितः । २ । १२० । कस्मात्तत्र त्रजः
 पुत्रः * पित्र्यानां समानांशं * भजेदित्याहो * पसर्जनमित्यादि । ११ ।

उपसर्जनं प्रधानसाधर्म्यं तोनोपपद्यते । पिताप्रधानं प्रजने तस्माद्धर्मो गतं भजेत् ॥ १२१ ॥

प्रधानसोपसर्जनं मपधानां नोपपद्यते * कः प्रधानं कश्चात् प्रधानमिति तस्याहपितेति । १ । प्रजने प्रजोत्पादने * पि
 ताप्रधानं सचात्र * जोष्ठो भ्राता तत्प्रतिनिधिनिर्णयोगात् * कनिष्ठो भ्राता तस्यात् * जोष्ठसोपसर्जनं । २ । तस्मात्तं
 तसोवांशं तमात्रे त्रजः * पुत्रो धर्मेण भजेत् * तस्मिन् नियोगात् तत्र त्रजः पूर्वः समांशभागितिरुपापितम्
 २ । १२१ । अथैवं सवर्णजातहलोमजाता * उभाय'राया' * जातानां पुत्राणां पित्रा * धनविभागे स'शय' * दय'य
 न्तिहान्तमाह ।

पुत्रः कनिष्ठो जोष्ठो भाय'राया' कनिष्ठायाम् पूर्वजः कथं तत्र विभागः सप्त्यादिति चेत् स'शयो भवेत् ॥ १२२ ॥

पुत्रः कनिष्ठ इत्यादि । १ । १२२ । यद्यसवर्णजातहलोमजावहाः * पत्रास्तावमधोयासवर्णजासा * चेत्पुत्रा
 द्वासां तदासा * कनिष्ठो सां तदासायः * पूर्वजोष्ठो जातो जोष्ठः स'शयः । १ । एवमवलोमजावर्षमृदाचेत्तदा जोष्ठो
 तसां जातः कनिष्ठः * पुत्रपथैव * पश्चाद्वावलोमजावर्षमृदाचेत्तदा जोष्ठो * तसां पूर्वजः पूर्वजो जायते पुत्रः । २ । पूर्वमृदासवर्णजा
 जोष्ठो तसां जातः कनिष्ठः पुत्रः * स्तत्रमा'जोष्ठो * किं पूर्वोपापुत्रः कनिष्ठो पिजोष्ठो स'शयः ॥ २ । अथ
 तापश्चाद्वासाः कनिष्ठः सायः * पूर्वजोष्ठो जातो * दितितत्र कथं विभागः सप्त्यादिति चेत् स'शयो भवेत् ॥ १२२ ॥

तत्रोच्यते एकमित्यादि । ४ । १२१ ।

एकं वृषभमुद्धारं संहरेत सपूर्वजः । ततोऽपरं जेष्ठवृषास्तदूनानां स्वमावृतः ॥ १२३ ॥

सकनिष्ठायां जायायां * सवर्णजायामवलीमजायां वा * पूर्वजः पुत्रएकं * स्वमावृतः * उद्धारं संहरेत
१ । नृष्वर्षद्वयाद्धारं * विंशत्युद्धारं संहरेत * कनिष्ठायां पद्मांजात * स्तेनापकृष्टजोऽवृत्तात् । २ । ततोऽ
परं जेष्ठवृषा इति जेष्ठा * द्वादशपरं प्रथमद्वितीयादिषु * जायावृजाताधिऽपरं * मध्यामाः । ३ । तेजोऽस्माद्यादृष्टैक
* स्वमावृतमभ्युद्धारं * स्तादृष्टमभ्युद्धारं * वल्गुमध्यामनेकैकं * द्वाभ्यं प्रत्येकं संहरेयुरिति । ४ । नवावसावृतत्
कषापकषी * अपरं जेष्ठवृषा इति वल्गुवचननिर्देशान्नमिलिताः सर्वे मध्यामाभ्यातर * एकं मध्यामं द्वाभ्यं संहरेयुः
५ । नवावसावृतस्तदूनानां स्वमावृत इत्युक्ते स्तदूनानामिति * जेष्ठमध्यामाकनिष्ठावृजातानां * कनिष्ठा
नां भ्रातृणां स्वमावृतः । ६ । तेनैकद्विगितिकृतेण तसि * स्तेनामार्गैकद्विगितिमावृती * यमाकनिष्ठमासा
तायथा कनिष्ठमध्यामाकनिका । ७ । तथा दिव्यायां क्रमेण प्रथमस्तैकैकं * द्वाभ्यं उद्धारं स्वमावृतं * यदि जेष्ठाद्धारं द्वाभ्यं समा
नं * स्वमावृतं भावयन्ति । ८ । ताननाधनवत्समानां शमेव * विभजा सर्वजोऽष्टादाश्विभ्युः * रेवं सप्तदृतीयादरे समानां
नां शान् * प्रकल्पयेदिति सर्वत्र समानोक्तः । ९ । इह पत्नीनां जेष्ठकनिका * प्रकरणात् प्रथमद्वितीयादि * विवाहेन
जेष्ठकनिका श्रिया * । १० । नवप्राग्विवाहात् पत्नीनां वणतोऽवयस्तो जेष्ठकनिकत्वं हि * विवाहादुत्तरं न स्यात्
। ११ । यापञ्चमूला सैव पत्नीषु जेष्ठा * सवर्णजावावलीमजामवति * न द्विवर्णजेष्ठा पञ्चादृष्टा जेष्ठा ॥ १२ ॥ १२१
नवयदि जेष्ठायामव * लोमजायां पद्मांजा जेष्ठपुत्र * आयते तदा कथं विभागः स्यादिति तज्जयते ।

जेष्ठवृषा जातो जेष्ठवृषायां हरेद्वृषभषोडशाः । ततः स्वमावृतः शेषाभजे रज्जितिधारणा ॥ १२४ ॥

जेष्ठवृषा इति । १ । १२४ । यस्य मिश्रावृषपत्नीषु * जेष्ठवृषायां पद्मांजायामवलीमजायां पद्मांजातस्वजेष्ठ
पुनः ॥ १ ॥ द्वाभ्यं उद्धारं जागाजोऽष्टाद्वारं * हरेत्तदसर्वं द्वाभ्यं * द्वारं विंशं भागं हरे * द्वारवर्णजातमावृत्वात् । २ ।
ततः शेषाः स्त्रीर्गाभ्यातरः सर्वे स्वमावृतीमात्रैकद्विक * भजे रज्जिति * धर्मयास्त्रेऽवधारणाविश्रया । ३ । तद्
यथा जेष्ठवृषा सोदर्याभ्यातरो * जेष्ठवृषा तगवापेक्षया * अपकृष्टा गावस्ताः ॥ ४ ॥ तदपेक्षया पकृष्टा गावस्ताः *
द्वितीयपत्नीजाः पुत्राः * स्तदपेक्षया पकृष्टा * या गावस्तास्तृतीयपत्नीजाः पुनः । ५ । इति बन्ध्यायथा कनिकपत्नी * जा
ताः पुत्रास्तथा पकृष्टा गावाः * समानां शमे विभज्या * प्रत्येकं भ्रातरोऽष्टाद्विभ्युः । ६ । नल्लेकैकमावृताः सर्वे भ्रातरः *
एकीभूता एकां शं * स्त्रीत्वा पुनः सोदर्याः समं विभज्या * श्रुतिरिति ॥ ७ ॥ इति स्त्रीणां गवां सर्वं सावृत्तः * शेषाः
द्वाभ्याः सन्ति * ताननाधनवत्समानां * विभजा तथैव प्रत्येकं * भजे रज्जिति ॥ ८ ॥ एवं सप्तदृतीयादरे समानां शान् प्रकल्पये *

दितामुक्ते विभागे समानविधानात् ॥ ५ ॥ येषामेवं विविधविभवास्ति * तेषामभङ्गुतीकारे * द्वावप्येकोऽजातजो
 दृष्टान्तसो * दृष्टावजससाहा * यः ॥ ६ ॥ तच्छेकसासोदरे मातये * सर्व्वे यवीयां सस्तेषां * मतो कमे के कां यः
 ७ ॥ इति वमचद्वारे विभाग उक्तः * पूर्व्वं मरुदुते त्वे सा * मिधं सादं यकस्यमा । ८ ॥ एकाधिकं हरेज्जैः पुत्रोऽय
 दंततोऽवजः । अं यमं यं यवीयानि * तेषधकीवावस्थितः ॥ इति ॥ ८ ॥ २४ ॥ मरुवागुवाहात्सदृशवर्णा
 वपत्नीपुषदिकनिष्ठायां * पूर्व्वजः प्रोभवति * जोहायां कनिष्ठः पुत्र * सदाकचं विभागः सगात् ॥ ९ ॥ ततोऽजात
 सदृशस्त्रीपुजातानां पुत्राणां मितः आदिमुक्तं ॥ २५ ॥

सदृशस्त्रीपुजातानां पुत्राणामविशेषतः । नमादभञ्जनी छत्रमज्जन्मतो जैष्ठ्यमुच्यते ॥ २५ ॥

सदृशस्त्रीपुत्रि तिगानुवाहाद् द्यापरपरं सदृशः सती विवाहात् * पतंगचदृशां स्ता * ताः स्त्रियये तिताव । १
 जातानां पुत्राणां मातृ * वर्चतो विविधीना * स्त्रीतापि विधायेव । २ ॥ तेषां मातृतोमात्रे क * दिग्योऽसाजैः डां नास्ति
 यसामाताजोहाउत्तमजोही * यसमातामधःमास * मधममपुत्रजोः ॥ ३ ॥ यसमाताकनिष्ठास * स्त्रीवरूपोऽपि
 * इति व विविधिगजैः के त्वं नास्ति । ४ ॥ जोहायां वामधामायां वा * कनिष्ठायां वाप्यमेव * यः स्त्रीजायते सजोः ॥ ५
 * पूर्वजातस्य जन्मतो * जौः चचते * मधमजौ के त्वं नपुत्रसजोः ॥ ६ ॥ ततोऽजोहायां वामधामायां वा * कनिष्ठायां
 वासदृश * स्त्रियां जातानां पुत्राणां * यसाप्यजन्मतस्य * जौ के त्वं बुधैश्चते । ७ ॥ तदयथा ब्राह्मणसं ब्राह्मणकन्ये
 देशवहोवापदास्तावजातानां * पुत्राणां यः पूर्वजः सजोः उक्तः । ८ ॥ एवं यसंब्राह्मणसं * ब्राह्मणकन्यापत्नीनास्ति
 तस्य च * चतुर्यकन्यावहः पत्न्याः सन्ति । ९ ॥ तावज्जातानां पुत्राणां यः पूर्व * जातः सजोः पुनर * तो वं यो यं
 स्यं * जेयं । १० ॥ यसांब्राह्मणसंब्राह्मणदृष्टता * चतुर्यदृष्टितावै श्रद्धिताच * पत्नीताः स्यं मन्मै विवाहे द *
 पतौ कात्मीमावाद् ब्राह्मणः सदृशः । ११ ॥ पतंगचदृशोपिन * प्रागुवाहात्सदृशः स * रितो वं पोषाव
 स्त्रिक * सादृशाविवच्यौ * सदृशस्त्रीपुत्रिप्रयोगः मतः । १२ ॥ तावज्जातानां पुत्राणां मधयिः * पूर्व्वं कनिष्ठायां
 ब्राह्मणदृष्टित * थ्ययवाचतुर्यदृष्टितथ्ययवा * वै श्रद्धितरिजायते सजोः ॥ १३ ॥ विद्यायणनेनवासम्पत्नीवा *
 पासम्पत्नीवासोऽधमएवजोऽपि * मधममायां जातो मधमोवोचते * जोहायां यातः उत्तमः कनिष्ठः ॥ १४ ॥
 मधममायां पूर्वजातो * जोहोविद्यायणनेनवासम्पत्नी * वाप्यसम्पत्नीमधमोमोजोः ॥ १५ ॥ कनिष्ठायां मधम
 मोऽधममधमः * कनिष्ठयेधमः स कनिष्ठा * जोहायां मधमोव कनिष्ठोवा * सर्व्वे एवोक्तमोबुधैश्चते
 ॥ १६ ॥ जोहायां पूर्वजातो यो जौः म * विद्यायणनेनवासम्पत्नीवा * पासम्पत्नीवाश्च एवजोः *
 मधममायां कनिष्ठायां वा जातः क * निष्ठोमधमोवा मधमोऽधमः सगात् ॥ १७ ॥ इत्येवं मित्रावजातानां जौ

सोमा १ * जो छल्ले मावतो विषयी स्थित * पुष्प कृतं किं निष्ठायां पुष्पजातस्य अधमजोऽसौ कथमोहारः । १८
 सप्तमजो छल्लजो छायां जातस्य * वृषभो जगद्वानात्तारो * मधमजो छवानयारीत्यासप्त * गाव एकः प्रभेद इत्युक्तः
 द्वारः । १८ । प्रमादिनस्तु हस्यति नोक्त * जम्ब विद्यागुणजो के * हां यं हायाद्वा प्रयात् । समांश भागिनस्त्वनी *
 ते प्रापित्समस्तुसः ॥ २० ॥ इतो तद्वचने निर्गुणस्य * जो के साजो के * यं सद्यस्तीषु * जातस्य सर्वं द्रव्यादिंशां शोहारं
 । २१ । मिथ्या कनिकायां जातस्यैक * वृषभं जो के जातस्य * वृषभो जगद्वानात्तारं नैव * वावस्थापयन्ति वदन्ति चे
 तन्नु । २२ । भक्तातिशयेन भ्रातृणां ब्रह्मा * राउमते रदातनानां भक्तातिशयाभावात् समभाग एव लोको वदयते उक्ता
 राहं जो के भावाच्चेति ॥ २२ ॥ तस्मज्जो के श्रविधानं * आस्ते हि जे के सापित्तल्ल पुजाले नावश्य * देयतया सर्वं
 कृतं * नत्वेवरजानां भक्ताधीनतयेति ॥ २४ ॥ अउदारं च जो के तद्वज * यवीयसां हां शसार्थं शैकांश * विधानात्
 समानां श्रविधानाभावात् * लोको यः समांशो दृश्यते सोपधर्मः * प्रमादिकृतत्वात् । २५ । उक्ता राहं जो के भावा
 च्चेति च * जम्ब विद्यागुणादिति सच हिते * जो के इति यद्व्याख्यातं तस्मिन् युक्तं ॥ २६ ॥ जम्ब तो जो के छच्यते * इति मन्त्र
 विरोधा * तत्र चेदचाते । २७ । इह स्यते रेतदचमं दण * ने हापि जम्बत इति पदं जम्ब * विद्यागुणत इत्येवं * व्याख्या
 तव्यमिति चेन्न ॥ २८ ॥ जम्ब विद्यागुणादिति * चार्थं सच यथेति तरेतर * योगे च द्वल्ले प्रत्येक * पदेनैव जो छपदसा
 न्ययः स्यात् ॥ २९ ॥ जन्मना जो के विद्याया जो के गुणे न जो के इति नवमसो नमद्वान्वयसो न * जम्ब विद्यागुणैश्चिभिः * उर्जो
 इत्येवं नार्थः * स्यात्समाहरे ह्दं सत्तदा जम्ब जो के नचाह्वानं * स्वब्रह्मण्या स्वपिबुत्त * मिति परवचने वापि जम्ब
 विद्यागुण * जो के * नाह्वानात्पत्ति निर्गुण * जम्ब जो के नाह्वानात्पत्ति चेत् ॥ २९ ॥ स्वब्रह्मण्या स्वाह्वानं जम्ब तो जो के *
 नैव विधानं दायविभागे जम्ब * विद्यागुणतो जो के एवेति चेत् । ३० । तच्चिं स्वब्रह्मण्या जम्ब जो के न * चाह्वानमिति कथ
 न * मिह मनोरकारणं सा * तस्माद्वायादियुसर्वं * त्रैलोक्यतो जो के मिष्टं ॥ ३१ ॥ तच्चिं किं वृहस्पतिना * मन्त्रविदुः
 नृक्त * मिति नैवावश्यं नोयं । ३२ । मन्त्राजम्ब तो जो के वचने न * सद्यं धजो के सावरोधो हि * ततः सर्वं योगायते सजो के
 ३३ । सपर्वं ज्योर्ध्वं धः * एका विद्यागुणहीनो * जन्मना जो के द्वितीयो जन्म विद्याभा * ततीयो जम्ब गुणाभा * चतुर्थो जम्ब
 द्यागुणै रिति ॥ ३४ ॥ इह स्पतिना पितृवर्धजो के * स्फुटमेवोक्तं जम्ब तो जो के जम्ब * विद्याभा * जो के जम्ब गुणाभा
 जो के * जम्ब विद्यागुणैर्जो के इति तूक्तं ॥ ३५ ॥ नन्वेवमर्थो नैतरेतवयोगी * समाहारे वा ह्दं स्यात् * कथं तथा वाख्या
 ते * इति चेत् सतं यथात * हायते तदचाते । ३६ ॥ चार्थं ह्दं इति सत्रं * भाषां वाख्यातं चेह्दं * इति कृतं पार्थसांग
 तवर्थं य * व्योपादानं चार्थं बुधबुधमधो ॥ ३७ । अथर्था मर्थानां सच यान्वा * चयेतरेतरीय * समाहाराणां
 नयमार्थं रक्तं ॥ ३८ ॥ तन्मात्रं चयि चार्थो * तद्वन् सो न * यथेष्टमर्थो * न्वाचयेभवति * यथाणत्वे विधावट् उपबुम्
 गोथीवैति क्ले ॥ ३९ ॥ नान्तरेणा न्वाचये ह्दं भवे * द्यधेष्टावादिषु वाच * प्राप्तिः सच यतरेतरीय * समाहारे

दन्तेभ्यः । ४० । यदि विद्याशून्यो नो जीष्टो जीष्टां न लभेत कथं जीष्टपुत्रतयापि विपिण्डं ददौत । ददात्पि
 खं हरेत् न मिवाक्तेः । विद्याशून्यो नो स जीष्टो जीष्टां न लभेत कथं जीष्टपुत्रतयापि विपिण्डं ददौत । ददात्पि
 रश्मि विवाहाग्निग्रहणानि भवन्तु । ते पुत्रते पुत्रनिष्ठाः पतितान भवन्तु तस्मात्तत्पुत्रमादिवा खानमसाधु । न उत हि
 ज्ञानाः १० । किं दित्वा किं कृत्वा एव याजुः १० । जातासो द्वितीयादि । भार्यापि सती जीष्टा सा * दिति चेत् तत्रा पुत्रा
 ते ॥ ४१ ॥ द्वे हि जन्मनी द्वे जाना * तत्रैकं माह गभतो * द्वितीयं वेदे मन्वतः ॥ ४२ ॥ तत्र ययि नृजन्म नियः १०
 खं जायते सतसः * जीष्ट उच्यते सर्वत्र ॥ ४३ ॥ पूर्वमातृतोया जाता कुमारी * सानृढा वस्यायामवरजातानां *
 जीष्टा यदा वदे विवाहमन्त्रैः * पुनर्जायते पत्या सहैकात्मो भूय ॥ ४४ ॥ तदा पूर्वमूढा वयः कनिष्ठापि * पूर्वजत्वात्
 प्रथमा प्रायाजो जीष्टा स्यात् * पश्चाद्दूढानां द्वितीयादौ नां वयो * जीष्टानामपि जायानामवरजत्वात् ॥ ४५ ॥ तास्तु कनिष्ठा
 दारपियर्णतो * जीष्टाश्च जायास्ते न हि * द्वितीयं जन्म पश्चत् ॥ ४६ ॥ एवं यदि च त्रियर्कनां वैशा * कन्यावाग्राह्याणि न
 * मूढा जीष्टा स्यात् * वर्णातीव यथा च जीष्टा ब्राह्मण * कन्यापश्चाद्दूढा कनिष्ठा पत्नी स्यात् ॥ ४७ ॥ तच्च सवर्ण जीष्टपत्ना
 भार्या * मिथ्या स पत्नी पुत्रनिष्ठयैव * सवर्णया पत्न्या सह ॥ ४८ ॥ धर्माचरणं कर्तुं न * जीष्टयानुलोमजया * तस्मात् * जाया
 नान्न वर्णतो * जीष्टानं प्रागृज्म तद्वति ॥ ४९ ॥ भवति धर्माचरणे हि * न पत्नीनां जीष्टा कनिष्ठत्वादिना *
 विधानं कर्तुं भयतः सावर्ण्यं * सखास्ते न विधानं कर्तुं तत्रापि । ५० । कनिष्ठयापि सवर्णयेति * कनिष्ठत्वं कर्तुं सव
 र्णया * मिथ्या स जाया सतस्मात् * जन्म तो जीष्टा मिवाक्ते ॥ ५१ ॥ गृहस्य मन्त्रे विवाहविधाना * भावाज्जायानां
 द्वितीयं * जन्माभाति पियायसाः * पूर्वमूढा सा तस्य जीष्टो वेति जीष्टा । ५२ । न ब्राह्मणो ज्ञानतो जीष्टः * च त्रि
 यः * शौर्धवीर्यतः । १ । वैशा जीष्टस्तु धनतः गृहस्तु वयसाधिकः ॥ १ । इति वचनं जन्मतो जीष्टा वचने न विद्व
 धाते इति * चेन्न तद्विजातिसामानेन पुत्रसामानादुक्तं २ । तस्यापवादो भ्रातृणां * सपत्नीनां * नास्त्वजन्मतो
 जीष्टवचनमन्यादोप * उच्यते ।

जन्म जीष्टे न चाह्वानं स्वब्रह्मणः प्राप्तिस्तु तम् । यमयो वै गव्यैषु जन्मतो जीष्टतास्तु ता १२६

जन्म जीष्टे त्यादि ॥ १ ॥ पुत्रस्य जीष्टां * पूर्वजन्म एवो चाते * यतः स्वब्रह्मणा च * जीष्टोऽष्टौ मीघमन्त्रेषु
 १० । यजमानस्य जन्म जीष्टे नैव * पुत्रेण यक्रसाह्वानं * तद्यज्ञविधौ विहितम् । २ । जन्म जीष्टपुत्रमनामो
 चाद्यैव * माह्वेदकस्य पिता * यजते यक्रत्वे हीति ॥ १ ॥ नात्र विद्याशून्यापेक्षिते तर्हि * स्त्रीणां
 जन्म विद्याशून्ये स्त्रिभिर्जायते * मिति चेत् तत्रा पुत्राते ॥ ३ ॥ गर्भे यमयोर्जातयोः * पुत्रयोः कन्यायोरपि * जन्म
 तस्य जीष्टता * नात्र विद्याशून्यापेक्षा । ५ । अनयोपनयनविवाहेषु * विद्यादिमतः कनिष्ठस्य पूर्व * उपनयनो

इतिप्रसङ्गः ॥ ६ ॥ गर्भे शुश्रूषणमायमानयोर्धर्मयोः पृथक् जायते सजो ह्यतिपुण्यं जन्मतएवजोष्ठतोऽक्षृत
 ॥ ५ ॥ यमयोः पृथक् जाते न जन्मतो जलिनपुत्रेण * ज्योतिषोमे यक्रस्यो ज्ञान * ॥ ८ ॥ यमश्चोदुग्मवचन
 इत्य * गजातयोधमयोर्विद्वत्तार्थ * गर्भे पितृस्यैवार्थ ॥ ६ ॥ तथादाय विभागादौ * जोष्ठोदारादिकं सर्वं
 * नमातृतो जलितवा * मागिशब्दात्मातृणां * वणं जलिनपुत्राणां जलितं मिति ॥ १ ॥ इति वं पितृमातृव्ये
 कृत्वा * हीनसपितृरेवधन * विभागः पुत्राणां कृतः ॥ ८ ॥ ऋणहीनमातृधन * विभागो वदाते पितृ * रुद्धां जल
 त्तामातरि * चैवमेवखलुणहीनसपितृधनविभागः कर्तव्यः ॥ ६ ॥ तत्रमातरं सर्वं आतरोपितृवद्विभक्तं
 * पितृदारापतादीनि * सर्वं याच्यते तमानि ॥ १० ॥ वदन्ति चैकेपितृरुद्धं पितृ * धनं पुत्रैश्च हीनमपिमातृ
 वभवतिपुत्रादाधनाउक्ताः ॥ ११ ॥ भार्यापुत्रपदासयवयवप्राधाना स्मृताः । यत्ते समं धिगच्छन्ति वमाने तस
 तदनमिति ॥ १२ ॥ आत्मापिचकारोऽनुचयेनेन * भार्यापुत्रः सक्षतति * पुत्रोमातापितृरेव * दासः स्वामिन इत
 तः * पितृधनं यदाभूत्तैर्हीतं ॥ १३ ॥ तदामातृभवतीति * मातापुत्रैश्च तत्स्वधन * मेवोपजीवतीति ॥ १४
 * नोखाज्यं दपपेवं * तथापि विभक्तानां आत्माणां कदा * कोदणीमतिभवति * खाधीनतातुमातृव्येयसीभवति
 ॥ १५ ॥ तस्मात्पितरिचोपरते सोदर * आत्माभिर्विभागे क्रियमाणे समा * तांशोमात्रे दत्तव्य इति ॥ १६ ॥ तत्रप्रमाणं व
 न्ति * याज्ञवल्क्यस्यैवचन * पितृरुद्धं विभज्यां मातापार्थं समं हरेत् ॥ इति ॥ १७ ॥ जीवन्मपिपितास्वयं * यदा
 प्राप्नुवेच्छुयाविभज्यतेपितापिमातृणां पुत्रवलांशोयाज्ञवल्क्येनोक्तः * विभागश्चेत्पिताकृत्योत्सेच्छुयाविभज्येत्
 तान् । जोष्ठं वाञ्छेष्ठभागे न सर्वं वाढाः समं यिनः ॥ १६ ॥ यदि कृत्योत्समानां प्राप्नुवन्तः कायार्थं समांशिकाः । न दत्त
 स्त्रीधनं यासां भर्ता वाप्यवरेणवा । इत्यादि ॥ १७ ॥ विष्णुनाचक्राक्षणाचववर्णाश्च * भार्याश्चतस्रपुत्रेत् *
 त्राभवे सुखित्यारभ्य * चववर्णा भार्यापुत्राणां विभागमूक्तातुक्तं ॥ १८ ॥ मातरः पुत्रभागात् * सारेण भागहारिणी
 नृणाञ्चद्वितरः ॥ १९ ॥ इति चतुर्वर्णमाहतिपद्यं * नतूपरते पितरि * त्वेकमाहविषयमिति ॥ २० ॥ तस्मादुपरते
 पितरिपितृधनभागमातान् * समानां प्रहारिणीति ॥ २१ ॥ १२२६ । नन्वेवं दायविभागः * ऋणहीनसपुत्रततो
 तसेति * पुत्रहीनसपुत्रादयं * कोऽप्येवादिष्यते ॥ २ ॥

अपुत्रोऽनेन विधिना सुतां कुर्वीत पुत्रिकाम् । यदपतत्रं भवेत्स तन्ममसत्यात्स्वधाकरम् ॥ २३ ॥

अपुत्रोऽनेनेत्यादि * अपुत्रभौरसपुत्र * रहितः पुमाननेन * वक्ष्यमाणेन विधिना ॥ १ ॥ सुतामीरसं
 इद्वितरं * पुत्रिकां पुनरुपप्रतिवृत्तिं कुर्यात्तेति ॥ ३ ॥ तद्विधिमाह यदपत्यमित्यादि अपत्यमिति
 पुनपत्यं पुत्र इति ॥ ४ ॥ यस्तु पुत्रः सखलुपुत्राभवात् * ऋणसन्धनादर्थ * मीरसद्विद्विवाहका ॥ ५ ॥

वाचाप्रकाश्वराय दंष्ट्रायात् * वभामिमामभ्रातृका * इक्षितरमहं ददे * यदसमां पुत्रीभवेत्स * समापि
 पोत्रीभवेदिति ॥ ६ ॥ ममेष्टं दुःखितापुत्रइवपति * कतिरितिपुत्रिकेति ॥ ७ ॥ यद्वरस्तस्मिन्सीकृत्या
 दितोव * मवमौयेतश्चेतवातदा * मनसैवैवंपुत्रिका * कृत्वावराधप्रदात् ॥ ८ ॥ ततोवाचाप्रकाश
 व्रयादिमा * महं मनसापुत्रिकाकृत्वावभामशसमिति ॥ ९ ॥ गौतमेनोक्तमपिच * पितोत्सृज्यतृत्रिकामनपतगो
 ऽग्निं * प्रजापतिश्चेष्टुः ॥ १० ॥ अमिसन्धिमात्रा * दितोकोतत्संशया * नोपयच्छेद
 भ्रातृका म् इति ॥ ११ ॥ वसिष्ठेनापुत्रं यथा * विधायते भ्रातृका * पुंसःपितृकमिति * प्रतीचीनं गच्छति *
 प्रवृत्तं तत्रश्रीकः ॥ १२ ॥ अभातृका प्रदासामिहूभं कन्यामकृताम् । अस्यां योजायते पुत्रः समो पोत्रीभवे
 ति ॥ १३ ॥ इति । विष्णुनाश्रुतं तदयथा * यस्तृणाः प्रवृत्तः समो पोत्रीभवे * दितियापित्रादत्तासापुत्रिका ॥ १४ ॥
 पुत्रिकाविधिनाप्रति * पादितापितृभ्रातृ * विहीनापुत्रिकैव । इति ॥ १५ ॥ एतेनपितृमरणेपि * माता * पुत्रिकां
 कर्तुमर्हतीति * विज्ञापितम् ॥ १६ ॥ वसिष्ठविष्णुवचनयो * विशेषेणपुत्रपदोपादानाद् * आपतापदेनैव * विव
 चितोनङ्गिता ॥ १७ ॥ १२७ ॥ अत्रपुराकल्पं * दर्शयतानेनजु * विधानेनेत्यादि ॥ १२८ ॥

अनेनतुविधानेनपुराचक्रोऽथपुत्रिकाः । वितृड्यर्थं स्ववंशस्यस्वयंदत्तः प्रजापतिः ॥ १२८ ॥

पूरादत्तः प्रजापतिः * रश्मिः स्ववंशस्य विहं * ह्यर्थं मनेनजुविधानेनैव * बह्वीः पुत्रिका * कथयथा ॥ १२८ ॥

ददौ स दशधर्माय कशपाय तयो दश । सोमायरात्रे सत्कृत्य प्रीतात्मा सप्तविंशतिम् ॥ १२९ ॥

ददावित्यादि ॥ १२९ ॥ स दत्तः प्रजापतिर्दशदृष्टिः * धर्मायपुत्रिकाः कृत्वा * ददौ तयो दशकण्ठाः पुत्रिकाः कृत्वा
 कशपाय ददौ ॥ १ ॥ सप्तविंशतिर्दृष्टिः * पुत्रिकाः कृत्वा सोमाय * रात्रे सत्कृत्य ददौ ॥ २ ॥ १२९ ॥ इतोव
 पुत्रिकाकृता * कृतापितृरश्मिः * धनं हरेत्पिण्डं ददात् * यथाश्रुतार्थं हरेत्पिण्डं ददायी ॥ ३ ॥ इतरथाह
 श्रुतस्य धनं सर्वं * भ्राताहरेत्तदभवे सपिण्डाच्चतुर्थं * पूरुषात्परः * पञ्चमादिः पूरुषो * योवन्ते तसहरेत्पिण्डं *
 मेकश्चैवैकोद्विष्टेषाब्दि * चतस्रे ददात् अत्रविप्रतिपत्तिर्दर्शयति ।

यथैवात्मा तथा पुत्रः पुत्रेण दुहितासमा । तस्यामात्मनितिष्ठज्यां कथमनगोधनं हरेत् ॥ १३० ॥

यथैवात्मा तथेत्यादि ॥ १३० ॥ आत्मावैजायते पुत्र * इति यथात्मा तथैव * पुत्रः पुत्रेण समादृष्टता भवेत्
 ॥ १ ॥ तस्यां इक्षितरिखत्वात्मरूपायां * तिष्ठन्त्यामकृतायां पुत्रिकायां सत्यां * कथमनगोबन्धमानो * यः सपिण्डा *

दनन्तरः पञ्चमादिः पूरुषः सधनं हरेत् ॥ पुत्रिकायाश्च कृतायां कथं नानां हरेत् ॥ २ ॥ ११० ॥ अस्या विप्रतिपत्तौ सिद्धान्तमाह ।

दुहितृयोः तर्कयत्सगात्कुमारीभागएवसः । दौहितृ एवच हरेत् पुत्रसगाखिलं धनम् ॥ १११ ॥

दुहितृयोः तर्कमित्यादि । १ । १११ । अथयादुहितृयान् पूत्रिकाकृताः तसगाविवाहकाले * यत्पितृयोः तर्कं धनं दीयते * सक्रमायां दायभागः सगात् । १ । तसगादन्तर्गतकादवशिष्टं धनं * यत्तत्सर्वं भौरसादिवाद्यं पूत्रं पौत्रपौत्रैकजातभ्रातृपौत्रपौत्राणामेव भवति । १ । तदभावे तु पूत्रः सगा * च सगापुत्रकस्य कृतपुत्रिकस्य * धनं सपिण्डादनन्तरः पूरुषो हरेत् पण्डितमपि ददात् ॥ २ ॥ कृतपुत्रिकस्य कृतपुत्रिकैव * दुहितृ धनं हरेत् नानाः * पूत्रिका मरणे मातामहस्य । ४ । धनमखिलं दौहितृ एव पूत्रिकापुत्र * पौत्रवहौहितृ हरेत् न त्वन्यो दौहितृनाप्यन्यः सपिण्डादनन्तरः । २ । ११० । कस्मादित्याह उच्यते ।

दौहितृवो ह्यखिलं मातुरपुत्रस्य पितुर्हरेत् । स एव ददात्तु द्वौ पण्डौ पितृमातामहाय च ॥ ११२ ॥

दौहितृ इत्यादि । ४ । ११२ । द्विषमात् पूत्रिकापुत्रो दौहितृ * मातुरपुत्रस्य पितुः * रखिलं रिक्तं यं हरेत् । १ । स एव पूत्रिकापुत्रः पौत्र एव दौहितृ * सगापितृ यत्रैकं पण्डं तथा * मातामहाय चैकं पण्डमे कोदितृ चाब्दिके च ददादिति द्वौ पण्डौ ददात् । २ । न च पूत्र इव प्रतिपत्तिः पूत्रिका * कोक्ता सा कस्मात् सपितृ * पण्डौ दत्त एकोदितृ ददात् । २ । उच्यते पण्डं कृतं नास्ति स्त्रियोणां क्रियामन्त्रैरिति धर्मो वावस्थितः । निरिन्द्रियाह मन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिरिति । ४ । तस्मात् पौत्र एव पूत्रिकापुत्रो * मन्त्रैः पण्डं ददात् न तु * पूत्रिकामन्त्रैः क्रियाविरहादिति ॥ ११२ ॥ यावच्च पुत्रिकायाः पूत्रो न भवति तावत् पूत्रिकैव पण्डं ददादिति । २ । न च कस्माद्देवसगादित्याह । पौत्रेति । दिष्टोक्तम् । १ । ११२ ।

पौत्रदौहितृयोर्लोकं न विशेधोऽस्ति धर्मतः । तयोर्हि मातापितरौ सभूतौ तस्य देहतः ॥ ११३ ॥

लोकधर्मतः पौत्रदौहितृयोः * पौत्रस्य पूत्रिकापुत्रस्यैव दौहितृस्य * विशेधो नास्ति कस्मात् * द्विषमात्तयोः पौत्रदौहितृयोः * पितरौ * पिता च माता च तौ तौ देहसभूतौ । १ । ११३ । अथ तर्हि पौत्रस्य पिशुस्तथा * दौहितृसा पूत्रिकापुत्रस्य मातुस्तर्हि केपितुः * सभूतत्वादेव पौत्रपुत्रिकापुत्रदौहितृयो रविशेषः । ७ । तर्हि सर्वसगा एव दुहितृः पौत्रदौहितृयोः पौत्रसमः सगात् * किमर्थं तर्हि पुत्रिका * कर्त्तव्या सगादित्यातोऽत्र उच्यते । ४ । पूत्रिकापुत्रादपरं दौहितृणां भेद एवमाह प्रथमतः पण्डितमपि ददात् । ५ । ११२ । पुत्रिकापुत्रिकयोश्च भेदमाह ।

पुत्रिकायां कृतायान्त्यदि पुत्रोऽनजायते । समस्तविभागः सगाज्जं हतानास्ति हि स्त्रियाः ॥ ११४ ॥

पुत्रिकायामित्यादि । १ । ० । ११० । ० । पुत्रिकायां कृतायां सतां यदि * प्रवृत्तामवजायते । १ । तदा तन्
तयोः समो * धनस्य विभागः स्यादिति * यथा तस्ति यादाये जेष्ठानां स्तिनैवा प्रुत्रिकायाः दहिदूराय भागोऽस्ति । १ ।
११५ । अथ पुत्रिकायां कृतायां यदि * तसाः प्रुत्रो न जायते * प्रुत्रिका च भ्रियते चे । १ । तदा तदप्रुत्रकस्य * धनं
को * हरे दित्याह ।

अपुत्रायां सतायान्तु पुत्रिकायां कथञ्चन । धनं तत्पुत्रिकाभर्ता हरे तैवा विचारयन् ॥ ११५ ॥

अपुत्रायां सतायां इति । २ । ० । ११५ । पुत्रिकायामपुत्रायां * कथञ्चन सतायां पू * तत्पुत्रिकाभर्ता तदप्रुत्रकस्य *
धनमिति चारयन्नेव * हरे तनान्ति यामाता ॥ ननु कोऽसौ जामाता यत्तन्न * मरिचारयन् हरे त * न हि स तस्य पिण्डः
२ । उनाते भार्यापुत्रस्य दास * त्वय एवाधना उक्ता * स्ते यन्नमधिगच्छन्ति तन्न यसाते तस्यैवेति । १ । ११५ ।
इत्येवं पुत्रिकायाः दहिदूरपुत्रिकानां दहिदूरा च विषये यात्तयोर्द्वि विधयोर्द्वि विधोः पुत्राणामप्यस्ति विशेषस्तं विशेषे
श्चाह ॥ * ॥

अकृता वाकृता वापि यं विन्दे तस्य दृशा तस्य तम् । पौत्रो मातामहस्तेन ददन्तापिण्डं हरे इव नमः ११६

अकृता वाकृते तयादि । २ । ११६ । पितादहिता पुत्रिका * वाचा प्रकाशानकृता * यदि वरानस्त्रीर्यया * दि
तापुण्ड्रः । न सैव कृता वाचानकृते तिमनसा कृता त्वकृता पुत्रिका । न कोपदर्थं ये त्वेवं वा खानं न दृष्ट्वा कृता
अकृता अकृतपुत्रिको दृष्टतेति । तदसाधु पौत्रो मातामहस्तेन ददन्तापिण्डं हरे इव नमः ॥ ११॥ साकृता पुत्रिकाकाया * वाचा प्र
काश कुतेति * हिता पुत्रिका सदात् * मन्त्रे विवाहे सवर्णात् * पूज्यं सतं विन्देति । २७ । तेन दौहित्रेण माता
महःपुत्रो * भवति स पुत्रिकायाः * पुत्रो दौहित्र्यैव पौत्रस्य तस्य * धनं हरेत्पिण्डं ददात् । ११ । पौत्रो वाकृतापितरि जीव
ति * पुत्रवान् पुत्रो यदि * चयते तदा स पौत्रः * पितामहस्य मरणे * धनाधिकारी पिण्डं ददति यथा । ४ । तथा पुत्रि
कायाः पूजः पौत्रो धनाधिकारी पिण्डं ददति यथा * तस्य पुत्रस्य पौत्रो * धनाधिकारी पिण्डं ददति । ५१ । अकृतपुत्रि
काया दहिदूः पौत्रो * दौहित्र एव न पिण्डं * दायी तसापुत्रोपि पिण्डं दायी स्यात् । ६ । वृद्धस्य तनामेव च कृतं तद्यथा *
संश्लेषः नोटा * भर्तृशृणु रता । कृता कृता वाऽपुत्रस्य पिण्डं न हरीवसा । इति । ७ । अथापि वाकृतापु
त्रिकाकृता * मनसा कृता पुत्रिका * वाचानकृते ताकृता पुत्रिका । ८ । नवयापुत्रिकानकृता दहिता सात्वकृता । पौत्रो
माता * महस्तेन तिमनः कृते । ९ । एतद्वचने नयद्वाचये प्रमादी । पत्राभावे नायां कनयास्त्वकनयायास्त्वभावे *
संभावितपुत्रायाः * पुत्रवतः साधिकारः । इति । १० । तदसाधु वृद्धस्य ते रिदं हि * वचनं पुत्रिका विषयं नव * दहिदूमात्र
विषयं मनः कृते नैव वाकृतात् ॥ ११ ॥ ॥ ११६ ॥ ननु कस्यात्पुत्रपौत्रादिर्धनाधिकारी च * पिण्डं दायी चेति तस्याह *

पुत्रे णलोकान्जयतिपौत्रे णानन्यमश्रुते । अथपुत्रस्यपौत्रे णप्रसूताप्रोतिपिष्ठपम् ॥ १३७ ॥

पुत्रे णलोकानितगादि ॥ १३७ ॥ पुत्रे पिष्टृ णसन्जयनादिकं * पूर्वोक्तमपरञ्चाह ॥ पुत्रे णलोकान्द्रलोका
दीन्पुमान् * जयति तस्मात्पुत्रोऽपि * पितर्यश्चरस्यपिष्ठदायीव । १ । पौत्रे णानन्तामश्रुते * पौत्रे जाते पुमान्
सर्गलोकानामानन्तामश्रुते । २ । तस्मात्पुत्राभावे पौत्रोऽपि तामहस्यस्यतस्य * धनं हरेत्पिष्ठं ददात् * ताम्ने
यपुत्रिकायाः * पुत्रोद्दोहिष्यैवपौत्रस्यगात् । ३ । मातामहस्यैवपितामहस्यपुत्रकस्यतस्य * धनं हरेत् * पिष्ठं च
दद्यादितोऽपसिद्धान्तः । ४ । अथहृद्वै जीवतिपुत्रोऽपौत्रश्च * यदिच्यते ततोऽहं * सुयते तदातस्य * धनं को हरेत्
पिष्ठं च * कोदद्यादितोऽपिश्चाह * अथपुत्रस्येतादि । ५ । पुत्रस्यपौत्रे णेतिपौत्रे णजातेनपितामहोऽप्यपुत्रस्य
सर्गलोकिकं * पिष्ठं वमपुनरावृत्तपुत्रान् प्राप्नोतीति । ६ । तस्यधनं प्रपौत्रो हरेत्पिष्ठं च * स एव दद्यादिति । ७ ।
पुत्रिकायाः पौत्रोऽपिपौत्रोऽप्यधनं * हारीपिष्ठदायीनैवस्य * दौहित्रस्यपुत्रस्तस्मात् * पुत्रिकाकरण
मवश्यं भवतीति ॥ १३७ ॥ ननु कस्मात्पुत्रे णलोकान्जयतीति * तातश्चाह ॥

पुत्रान्मोनरकाद्यस्याश्चायते पितरंसुतः । तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥ १३८ ॥

पुत्रान्मदतादि । १ । १३७ । सुतः पितरं पुत्रं इति नामकात् * नरकात्तायते यस्मात् * तस्मात्सुतः पुत्रइति * स
अथास्वयमेव स्वयम्भुवा प्रोक्तः । १ । तर्हि किं दूहिषुर्न पुत्रत्वमिति * सुतस्यैवपुत्रस्य * सतामेतत्सुतइतिपदे
नैव * सुतायावाप्येति । २ । तस्मात्सुतायाः पुत्रिकाकरणं * सुतं * त्रिकापिपुत्रं * वत्पितरं पुत्रानामका * सरका
त्तायते एव । ३ । १३८ । ननु तर्हि पुत्रिकाकरणे च * दूहिषः पुत्रोद्दोहिष * एव नपौत्रइतिवद्विषयं * पुत्रिकाकरण
मैव * पौत्रो मातामहस्येतिवचनञ्चकथं सङ्गच्छते इत्याह * ॥

पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशे षो नोपपद्यते । दौहित्रोऽपि ह्यमुचैनसन्तारयतिपौत्रवत् ॥ १३९ ॥

पौत्रदौहित्रं योरितगादि ॥ १ । १३९ ॥ इत्येतामप्यपौत्रोद्दोहिषः * प्रमदतां दौहित्रः सङ्घिविधं *
रकस्यकृतपुत्रिकायाश्चिह्नतुः * पुत्रोद्दोहिषइतिसर्वैरुच्यते । २ । द्वितीयस्यपुत्रिकाया * दूहिषः पुत्रः पौत्र *
इत्यदौहित्रयोक्तः ॥ १ ॥ सपौत्रएव दौहित्रप्रकरणात् * पौत्रे णाविशेषदर्शनात् * दौहित्रपदेनाभि
हितः ॥ १ ॥ पौत्रदौहित्रयोर्लोके * विशे षो नोपपद्यते पौत्रपुत्रिकापुत्रयो * विशे षो नास्त्विकत्यात् ॥ ४ ॥
इयतः पुत्रिकापुनः * पौत्रएव दौहित्रोऽप्यपौत्रलोके * मातामहपौत्रइव * सन्तारयतिनामकं * पुत्रिकायाः
पुत्रोद्दोहिषः । ५ । इति । प्रमादौहित्रनायावाख्यात् * एतच्चपौत्रिकेयस्य * पौत्रे णसामन्यप्रतिपादनप्रवचनं । ॥
पुत्रिकाकरणावन्तरं * जातस्यपुत्रस्यपुत्रे णसह * धनं वलाभागवोधनार्थं भवेति । ॥ ॥

कृतायां नु यद्विपुत्रोऽवजायते । समस्त विभागः स्यात् ॥ ११ ॥ इति पुत्रिकाया एव * कवि
 नेन भ्रातृसह * समानां भागिल्लभ्यते * नवपौत्रिके यथा समभागिल्लभ्यते * एते सप्तद्वौहित्रस्य पुत्राणां नृणां ॥
 पौत्रवद्विपुत्रः ॥ १० ॥ कृतायां पुत्रिकायाः * पौत्रिके योमापूरेव * धनं यन्मातृलाभं समं तदेव * धनं * कृतातीतीतात्
 स्तदाख्यानमसाधु ॥ ११८ ॥ यथैवं विमतिपदान्ते वादिनो * नन्वसिद्धलुपौत्रस्य * पुत्रिकापुत्रस्य दौहित्रस्य च * महानृषि
 यो यस्तदायाः ॥ यस्तु पुत्रिकायाः * पुत्रो * दौहित्रो यद्विपुत्रः * स्यात्तस्य * पित्रोऽपार्थं यद्विधिनायाज्ञे * मातामहपक्षे
 यत्र नास्ति ॥ ११ ॥ यदि निरग्निः स्यात्तदा पितृकुले पात्रं यथाज्ञे माता * महपक्षे यत्रावमस्ति तेन विना * पित्रोऽपार्थं य
 नद्विदिनं स्यात् ॥ ११ ॥ तेन याज्ञे न मातामहपक्षे * याज्ञे सिद्धिर्भवति * लिखिते न पित्रोऽपार्थं ॥ ११ ॥ अनन्मिकीयदा
 विप्रः याज्ञे कुर्यात्पात्रं ॥ तत्र मातामहानां च कर्त्तव्यं उभयं सदा ॥ इति ॥ ११ ॥ तत्रोच्यते नखलु पुत्रिकापुत्रो दौहित्रः *
 कर्त्तव्यो याज्ञे त्वेवं विधिरस्ति * सह्यया पात्रं कुर्यात् * तद्वाते परशुमेने ॥ १२८ ॥ तत्राहमादरित्यादि ॥ १३० ॥
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकासुतः । द्वितीयं पुत्रस्तस्य तृतीयं तत्पितुः पितुः १४०

नास्ति खलु पौत्रेण सह * पुत्रिकायाद्विपुत्रस्य * पुत्रस्य दौहित्रस्य तथा विधिविधेयः पुत्रिकापुत्रस्य पौत्रः *
 एव दौहित्रः सदस्यग्निको वा निरग्निर्को वा भवतु । २ । यथापि पुत्रोऽपार्थं कुर्यात्तथा मातामहपक्षे
 पित्रोऽपार्थं कुर्यात्पितृकुले याज्ञे * प्रथमं पिण्डं पित्रे दद्यात्तथा * मातामहपक्षे पित्रोऽपार्थं कुर्यात् ॥ १ ॥ पित्रिद
 प्रथमतः * मातुः पिण्डं निर्वपेत् * यथापौत्रः * पितामहस्य * द्वितीयं पिण्डं निर्वपेत् ॥ ४ ॥ तथा पुत्रि
 कायाः ४ वतः * तस्य पुत्रिकायाः पितुः * मातामहस्य द्वितीयं पिण्डं निर्वपेत् ॥ ४ ॥ यथा तत्पितुः पित्रोऽपार्थं कुर्यात् *
 महस्य तृतीयं पिण्डं * निर्वपेत्तथा पुत्रिकायाः ४ वतः * तत्पितुः पित्रिद ॥ ४ ॥ पुत्रिकायाः पित्रोऽपार्थं कुर्यात् *
 प्रमातामहस्य तृतीयं * पिण्डं निर्वपेदिति * पौत्रो दौहित्रयोः पौत्रो पुत्रिकापुत्रो दौहित्रयोर्विधेयो * नैवोपगम्यते
 । १ । एतेन पुत्रिकायाः पुत्रस्य पुत्रोऽपि * प्रपौत्रः सोऽपि विपुत्रोऽपि दद्यात् * दिव्यान् भवति पुत्रिकापुत्रो दौहि
 त्रिगोत्रस्तथा चोच्यते । ११ । पुत्रिकापुत्र एव पौत्रो दौहित्रः खलु पुत्रस्य मातामहस्य * धनमखिलहरेड
 भयं कले * उभयपार्थं कुर्यात्विधानात् ॥ १२ ॥ यथापि पुत्रोऽपार्थं कुर्यात् * पुत्रिकायाः पित्रोऽपार्थं कुर्यात् * नैवमनसाद्वि
 द्युः * पुत्रो दौहित्रः कुर्यात् * धनं नहरत् पिण्डदानाभावात् ॥ १२ ॥ साम्प्रिकं साकृतपुत्रिकापुत्रो दौहित्रस्त
 दापि पुत्रोऽपार्थं कुर्यात् * न मातामहपक्षे कुर्यात् ॥ १४ ॥ निरग्निसुतदापि पुत्रोऽपार्थं कुर्यात् *
 पित्रोऽपार्थं कुर्यात् मातामहादि * विपुत्रस्य कुर्यात् * मातामहादीनां विधायानां । १५ । तस्मादपुत्रिकायाद्विपुत्रोऽपार्थं कुर्यात् *
 दौहित्रोऽपार्थं कुर्यात् * मातामहस्य धनं हरत् ॥ ११ ॥ इति मातापितृमरणान्ते धनं * विभागे विधिर्न कुर्यात् * धनं
 विभागेऽपि विधिः * सप्तपरवत् ॥ १० । प्रमादिनस्तद्विपुत्रस्य * पुत्रिकापुत्रिकापुत्रः सप्तद्वौहित्रः

तिथिद्वाराचक्षते * तद्वत्कारणादसाधु ॥ १८ ॥ १४० ॥ नवयद्विजो जनः * कन्यामेवंविधिनाश्रुजिकानः
त्वावरायददोत् ॥ १ ॥ अथवायस्यकन्यापि * नभवेत् सकिञ्चय्या * दित्यातः चोद्विजो * विधिमाहानि
तगादि ॥

अनियुक्तासुतैवपुत्रिणासुतैवरात । उभोतौनार्हतोभागजारजातककामजौ ॥ १४१ ॥

यः सन्नियुक्तासुतः * पुत्राभावापदिष्वर्द्धिभिः * प्रजायन्तनियुक्तापुत्रकामा * वाभिचारादनपसा * यं पुत्रं
यति ॥ १ ॥ पुत्रिणापुत्रवतयायो * देवरादाप्तोऽपरः * पुत्रः सवेदुर्भौ * जारजातककामजौ * चेद्विजोऽपि पुत्रं
भागं नार्हते ॥ २ ॥ १४१ ॥ अपरश्चाह * नियुक्ताया * मपीतादिभ्यो कदय ॥ १ ॥ १४२ ॥

नियुक्तायामपिपुमान्नायया जातोऽविधानतः । नैवाहोत्पैतृकं रिक्त्यपतितोत्पादि
हिसः ॥ १४२ ॥

पुत्राभावापदिष्वर्द्धिभिरेव * नियुक्तायानाययाविधिनाघृता * भाङ्गाद्विधिं विनादे * वरात्सपिण्ड
जातः ॥ १ ॥ यः पुमान् सपतितोत्पादितः * चेद्विजो * पैतृकं रिक्त्यनैवाहोत् ॥ २ ॥ १४२ ॥

हरेत्तन्नियुक्तायां जातः पुत्रोयथौरसः । चेद्विक्तस्य तु तद्विजो धर्मतः प्रसवयसः ॥ १४३ ॥

हरेदित्यादि ॥ १४३ ॥ पुत्रपौत्रपौत्रिणां प्रजिकाया * पुत्राभावापदिष्वर्द्धिभिः * विधिनियुक्तायानायया * ज
पुत्रं चेद्विक्तस्य * पिपुत्रं न हरेदिति ॥ १ ॥ कस्मात् ॥ चेद्विक्तस्य तु तद्विजो न पू * वीजिनः सचप्रसवो * धर्मतएवेति
त् ॥ २ ॥ १४३ ॥ नवभ्रातरपुत्रकसाधनाय * कोरचेत्किं वाक्यं * दित्यातश्चाह ॥

धनयोविभ्याङ्गातुर्हृतसस्त्रियमेवच । सोऽपतत्रभ्रातुरुत्पादयद्द्रात्तस्यैवतद्धनम् ॥ १४४ ॥

धनमित्यादि ॥ १४४ ॥ नवभ्रातरपुत्रं न स्त्रिययो * भ्राताविभ्यात्सर्व्वार्द्धिनाह * ज्ञातोऽनियुक्तायां *
जायायां ॥ १ ॥ यथाविधिभ्रातुः * पुत्रवत्पादा * तस्य भ्रातुस्तनं * तदपतत्रायपुत्रायददोत् ॥ २ ॥ १४४ ॥

याऽनियुक्तानयतः पुत्रं देवरादापयाम्पुयात् । तं कामजमरिक्थीयं वृथोत्पन्नं प्रचक्षते ॥ १४५ ॥

याऽनियुक्तेत्यादि ॥ १४५ ॥ अपुत्रिणीयानायानियुक्ताकामाययदानातः * पुत्रा * देवरादायं पुत्रमा
यात् तं कामजं पुत्रं चेद्विणीयं * पञ्चमरिक्थीयं * विदः प्रचक्षते इति ॥ २ ॥ इति विमौरसपुत्रा
पमान् * दृष्ट्वा चेद्विधेते * पुत्रिका * कर्त्तुमिच्छे * तदाहयं ग्राह्यदिने च्छे * तदाहोत्पन्नं पुत्रं कर्त्तुं

। १ । इतोरसपुत्रपुत्रिकयोरभावे *चेत्तजःपुत्रसुधनं * हरेत्पिण्डं हृददादिति । ४ । इत्येवमौरसाभिप्रायेण
मनु*गीतमाभांदादयः*पुत्रेषुपुत्रिकानोक्ता*याज्ञवल्क्येनद्वितीय*पुत्रैःपुत्रिकापठिता*औरसाभिप्रायेणैव । ५ ।
औरसाधर्म्यजज्ञस्तत्समःपुत्रिकावतः । इति । पुत्रिकाचासौवर्तयेति । ६ । विष्णु वसिष्ठाभास्तुचेत्तजः पुत्रो *
द्वितीयःपुत्रिकापुत्र* सृतीयःपुत्रइत्युक्त * स्तयोरभिप्रायेण । ७ । पुत्राभावेचेत्तजपुत्रं कुर्यात्*औरससंभवात्वात्
च *दत्तकरंमत्वा निच्छया*वानर्योऽतदावता*पुत्रिकां कुर्यादिति । ८ । १८१ । ननुयन्पुत्रकःवतापुत्रिका*
कत्तुनेच्छतिनास्तिवा*यस्यवताचेत्तजश्च*कर्तुनेच्छतितस्यार्थ*काहरेत्पिण्डं हृददात् । १ । इतातच्चाह ।
उपपन्नोऽगुणैःसर्वैःपुत्रोयसप्रतुदत्तमः । सहरेतैवतद्रिकथं सम्प्राप्नोत्यनन्तगोवतः ॥१८६॥

उपपन्नोऽगुणैःसर्वैः*पुत्रइत्यादि । १ । १८६ । यमपुत्रमसमानागोवतःपुत्रो*यथाविधिच्छेतादत्तमःपुत्रः
सर्वैःसद्गुणैरूपपन्नोभवत । १ । सयोरसपुत्रपुत्रिकाचेत्तजःपुत्रपौ*प्रपौत्रानामभावेस*तुनां गतःसम्प्रा
प्नोति*तद्रिकथं हरेतेव । २ । इतेष्वद्वितीयःपुत्रो*मनुगीतमाभांक्तो*विष्णु याज्ञवल्क्यवसिष्ठैरपि*पुत्रिका
वताचवय*एषउक्तोनातोविरोधः । १ । १८६ । नन्वेषदत्तमःपुत्रो* भिन्नगोवतोऽहो *भिन्नगोवतएवकथं*रि
कथं हरेतेवविनापिण्डं*मित्यतच्चाह ॥

गोत्ररिक्थे जनयितुं हरेत्पुत्रमः क्वचित् । गोत्ररिक्थानुगः पिण्डोऽप्यपैति दत्तः स्वधः ॥१८७॥

गोत्रेतिगति । १८७ । दत्तमःपुत्रो जनयितुं पितृ*गोत्ररिक्थे क्वचित्*हरेत्कस्मादित्यतच्चाह*वापैति
वदतइति । १ । यतोऽन्यस्मैपुत्रं दत्तःपितृः*स्वधापिण्डोदकक्रया*तस्माद्वात्पुत्राह्वपैति । २ । कस्मादित्यतउ
चार्ते*गोत्ररिक्थानुगःपिण्ड*इतिपिण्डोऽहोगोत्ररिक्थानुगो * योयसोगोत्ररिक्थहरेत्सतस्यपिण्डदायीसमात्
। १ । यस्मैपुत्रोदत्तःसमात्तस्यगोत्रभाक्*सपुत्रःसमाद्रिकथभाक्चसमात् । ३ । १८७ । उपसंहृति ।

एतद्विधानं विज्ञेयं विभागसप्तैकयोनिषु । वक्ष्यीमश्चैकजातानां नानास्त्रीषु निबोधत ॥१८८॥

एतद्विधानमिमादि । १८८ । एकयोनिषुस्त्रीषुति*प्राग्निवाहाद्याःस्त्रिय*एकस्यां योनौजाता* । १ ।
ब्राह्मणयोनी ब्राह्मणकन्या ववहीषुपत्नीषु * एकजातानामेकस्माद् ब्राह्मणाज्जातानां पुमानां दायवि
भागस्य । २ । तथाक्षत्रिययोनीजातायाःस्त्रियः * स्तासामेकस्यामनेकावस्त्री * द्वैकजातानामेक
स्मात्क्षत्रियात्*पराजितपुत्राणां दायभागस्य । ३ । तथावैश्यायोनीजातायाःस्त्रिय*स्तासामेकस्यामनेकावस्त्री*
वैकजातानामेकस्माद्द्वैश्चात्पराजितपुत्राणां दायविभागस्य । ४ । तथाशूद्रयोनीजातायाःस्त्रिय*स्तासा

कस्यमने कावस्त्रो*धं कजातानाम कथाच्छृत्वात्पत्न्या*जितानां पुत्राणां दायविभागः । ५ । एतद्विधानमिति
 पित्रुश्चातु*श्रीर्द्धैतान् अदत्तः स्वधेतन्ते*धुर्कं विधानवक्तुं । वक्ष्ये पुत्रावलीमनेन वृत्तिक्रमे*धं दाहपुत्रः
 अनिष्टो*जं छानामित्यादिनाम्*धोनिषे कजातानां च*विभागसोत्तद्विधानवक्तुं मया ७ । वर्णावृत्त्यानिमित्तो
 यः कजातानां विभागसो विधानं निर्वाध १८ । विष्णुसंहितायामपि चेत्युक्तं सर्व*अथ द्वादशपुत्राभवात्पौत्रा
 अथ*पौरसदो लजपुत्रिका*पौनर्भं वगृह्यते पन्नाः । ७ । सहोदरसकप्रीत*स्वयमपगतापविद्या*यत्किं वनीत्पादितः । ८ ।
 यथा*पूर्वः*पूर्वः यो यान् स एव दायहरः*सचानान्विभयात् । ९ । अनूटानां स्ववित्तान्*रूपेण स*स्कारं कुर्यात्*पति
 तत्कौवांसि कित्सु*रोगविकलास्त्वभाग*कारणकृत् यथाहिमिस्ते भर्त्तवाः । १० । ते पामौरसाः पुत्राभावाद्वा
 णो*नपतितसपत्नीयै कर्मणि * कते त्वनन्तरीतपन्नाः* । ११ । प्रतिलोमावच*स्त्रीषूतपन्नाः*भागिनस्तत्पुत्राः*
 येतामहेऽपार्थे । १२ । अर्थं ग्राहिमि*स्ते भर्त्तव्या*यथायं हरः*सपिण्डदायी । १३ । एकोटानामेकसां*पूर्वः*पूर्व
 सां*पूर्वएव च । आह नामे कजातानां*कै कसां*पूर्वः*सर्वे पापि विचालाभे पिपुत्रः पिण्डं दद्यात् । १४ । अन्नामोनरकाद
 यन्मातृपितरं वायते सूनः । तस्मात्पुत्रः*निर्गोक्तः*स्वयमेव स्वयम्भवा । १५ । ऋणमस्मिन्सन्त्यति अचतत्त्वज्ञगच्छति ।
 पितापुत्रसजातसपत्नी*श्चेच्छीयतो हस्वम् । १६ । पुत्रेण लोकांजयति पौत्रेणानन्तमप्युते । अथ पुत्रस्य पौत्रेण
 ब्रह्मसामोतिपिष्टम् । १७ । पौत्रदोहित्रयोर्लोके विमेषो नोपपद्यते । दोहित्रोपि पुत्रं तन्तारयति पौत्र
 त्वं । १८ । इत्येतन्मात्रवक्तुं तेन द्वादश*पुत्राणामेकै कसौरसादेः*पूर्वः*पूर्वस्याभावे यत्पर*परसादाय हरत्वं
 । ७ । तत्तस्य स्याभावे तत्पुत्रस्य*तदभावे तत्पुत्रस्य*तेन प्रपौत्रान्ताभावे*परपरपुत्रसादाय हरत्वं । ८ । ते
 पामभावे आहृणा*मै कजातानां च*पुत्रः*पौत्रः*प्रपौत्रस्य क्रमादाय हरः । ९ । साग्निकोनिरग्निकस्य तत्पितु*रिव
 पितृसाचरुपिण्डोकर*णान्तेषु प्रातः*आदिं पुत्रपिण्डदः*पितृपितृवानां पितृ*पितामहयोः पार्श्वे*पिण्डद्वविधा
 मात् । ११ ॥ ते पामभावे पत्निकापुत्रोदौहित्र*इदं स्यात्पुत्रकस्य*सातामहस्य दायहर एकपिण्डदत्वात् ॥ १२ ॥
 मातृपुत्रिकाया इहिवः पौत्रोदौहित्रस्तस्योहिनिरग्निकस्य पितृकुले पार्श्वे ० मातामहपुत्रे साद्विना*स्वकुले
 पार्श्वे विधानाभावात् ० साग्निकस्य पितृकुले पार्श्वे पितामह कुले श्राद्धविधानाभावात् ॥ १३ ॥ याव
 वक्त्रेनापि यथा*पितृकुलं विभजतां मातापार्श्वं समं हरेत् । असंस्कृतास्तु संस्कार्याभावात्*पूर्वसंस्कृतः ।
 भगिनश्च निजादं श्राद्धत्वं*अन्तुवरीयकं । १४ । इति । अथ पित्रुर्हं विभजतामिमे*तन्मात्रवक्तुं विधेये विभा
 गो*नोक्तस्ते न परमत*ममतिपि ह्यमममत् । १५ । इति ह्यमतास्य तन्म*युक्तमामनूतजोहारादिकं सर्वं मममत् ।
 । १६ । मातापार्श्वं समं हरेदित्यत*अहना नोक्तवक्तुं*मातापितृदोहोदहं*तस्मात्सर्वविधाते*मातृभरण
 यं युक्तं तत् । १७ । १८ । नवनानास्त्रीषु निवोद्यते ति*अथ तत्तत्कथम्*तासूनास्त्रीषु तत्तदाह ।

ब्राह्मणसामान्येष्वेव च तस्यैव हि स्थितः । तासां पुत्रेषु जातेषु विभागेऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४८ ॥

ब्राह्मणसामान्येति ॥ १॥ १४८ ॥ ब्राह्मणसाधनानां चत्वारिण्यस्त्रिण्योऽष्टादशविधकन्यावैश्या * कन्यापूज्य
कन्याचेति चत्वारिण्यः ॥ १॥ स्वस्मात्तासु च तस्य पुजाते पुत्रे पुत्रमात् * विप्रवर्द्धाभिषिक्ता * दाम्बष्ठपारश्वेषु ॥ २॥
विप्रवर्द्धाभिषिक्ताश्चिच्छिष्टाश्च * स्वधनसाविभागेऽयं विधिर्न हि विहितः स्मृतः ॥ १॥ १४८ ॥ कोऽयं विधिर्नित्य
माह ।

कीनाशोगोतृषोयानमलङ्कारश्चैव । विप्रसप्तोद्धारिकं देयमेकांशमप्रधानतः ॥ १५० ॥

कीनाश इत्यादिकम् ॥ १॥ १५० ॥ कीनाशः कर्षको हली * गोतृषो गोपुत्रे कृतो गो * यानं रथाश्च होलादि * अलङ्कारश्चैव ॥ १॥ विप्रसप्तोद्धारिकं यानं जायायां * ब्राह्मणाज्जातस्य पुत्रस्योद्धारिकं * देयं सर्वस्मादपरका
चैकांशं * देयः कस्मात्प्रधानतो न जीयते ॥ २॥ जेष्ठोद्धारः पुत्रवत्कृत एकः पदभूषण इति च * पदभूषण इति च
॥ ३॥ विप्रवर्द्धाभिषिक्तानां यो * यथाशालग्रहोद्धारः * सामान्यजातौ चोद्धारः * विप्रसप्तोद्धारश्च ॥ १॥ यत्तोक्तं * दाम्बष्ठो
दाम्बष्ठः * इत्येवमादित्येव * ब्राह्मणसामान्यजातौ * ब्राह्मणविशेषे च विप्रवर्द्धः ॥ ४॥ ब्राह्मणाद्ब्राह्मणकन्याश्च
विप्र * कन्याद्वैश्याकन्याश्च ब्राह्मण्येनैव * जाताः पूजा ब्राह्मणजातय एव विप्राः ॥ ५॥ तत्र सामान्यविप्रवर्द्धो
वर्तते * विशेषे च ब्राह्मणकन्यायां * पद्मांजातौ च विप्रवर्द्धः ॥ ६॥ इति ब्राह्मणजातिसामान्ये *
विशेषे च निमित्तं सङ्कीर्ता * विप्रवर्द्धानि निमित्तका * विद्वत्पारिभाषिकः ॥ ७॥ इति द्विविधो हि सङ्कीर्तोऽयः *
परिभाषाचेति द्विविधा * सङ्कीर्तयैव विद्यायातिविप्रल * मतिपरिभाषाणि कृता ॥ ८॥ ते विद्वद्वि
प्रवर्द्धा ब्राह्मणात् * स्त्रीयां ब्राह्मणकन्यायां यः * पुत्रो जायते स एव * मन्वना विवर्द्धतः ॥ ९॥ स्त्रीयां
च विप्रकन्यायां वैश्या * कन्यायाश्च जातानां भूषाभिषिक्ता * दाम्बष्ठानामतज्ज्ञं वचाते ॥ १०॥ न च प्रधानत
इति यत्तं * तत्किं जीयते सन्नोपपद्यते * पुत्रवत्कृतं हि जन्मतो मन्वे विवाहतश्चापि ॥ ११॥ सद्योपुस्त्रीपुजाता
नां पुत्राणां * मातृजातौ नास्ति * जन्मतो जीयते च * तेनातुलीमजायान्तु * पुत्रो जीयते भवति ॥ १२॥ सत
मेतत्प्रधानं नास्य जीयते * किन्तु हि जातितो न च * जातितः पत्नीपुत्रमात् * सभूताये जातानां योऽस्त एवते ॥ १३॥
इति वचाते तत्राह * प्रधानं कौलौनयत एव पाते * ब्राह्मणात्स्त्रीयां ब्राह्मणकन्यायां * मय हि जातो ब्राह्मणः ॥ १४॥
उभय * उल्लतः * छेदः * च विप्रकन्यायां वैश्या * कन्यायां पद्मां ब्राह्मणाज्जातासु * ब्राह्मणा एव भूषाभि
षिक्ता दाम्बष्ठः ॥ १५॥ नोभयल्लतः * छेदः * मातृपितृताऽपकर्ष * वर्णजातत्वाज्जातग्राह्यता एवेति ॥ १६॥
१५० ॥ इति वचनान्ते सद्यश्च ते शेषधनविभाग उच्यते * ।

[illegible]

[२२१]

यथाब्राह्मणीपुत्रेण । ३२ इद्विधोऽप्यायाने नापुत्रकद*सवर्णपुत्रानन्तरा*पुत्रशोरनन्तरा*पुत्रीयुगवा*श्वेकोः
भागं दद्यात्*युगवान्द्विषे प्रतोभर्ताभवति ॥ इति ॥ ३२ ॥ १५१ ॥ ननुशूद्रापुत्रयेद्*युगवान्भवति* नदानक
किं नाधिकं*दद्यादितानुत्तरे* ।

यदपिसात्तु, सत्पुत्रोपमत्पुत्रोपिवाभवेत् । नाधिकं दशमाह दद्याच्छूद्रापुत्राय धर्मतः ॥ १५१ ॥

यदापिसादित्यादि ॥ १ ॥ १५३ ॥ यदापिशूद्राशूद्रसत्पुत्रोपिसा*दयवापिसत्पुत्रोपि*भवेत्तदाकदापिच*
दशमादयादधिकं* शूद्राशूत्रायनदद्यात् ॥ अत्रकस्मिन्पमादीवाचयेयथा*अनेनशूद्रमापिचैवाजातमा-
युगवतीवैवाश्वेणसह* समानांशितादर्शितं तितन्त्र ॥ १ ॥ परस्त्रीकं शूद्राशूत्रो*नरिक् यभागित्यादौ* ॥
पुत्रीश्वेकोदशमादधिकवर्जनेन* क्षत्रियवैवाश्वेयोरपिजापनात् ॥ १ ॥ १५४ ॥ तर्हि किं दशममंशं* दद्या-
देवेतेतन्नाह ।

ब्राह्मणक्षत्रियविशंशूद्रापुत्रोनरिक् यभाक् । यदत्रैवापिताददद्यात्तदेवासप्रधनं भवेत् ॥ १५५ ॥

ब्राह्मणक्षत्रियेत्यादि ॥ १ ॥ १५५ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानां शूद्रायां* भार्यायां जातः शूत्रोऽन* पितृरिक् य
भागं* इति ॥ १ ॥ तर्हि कथं दशमंशं* तस्य कल्पयेदितानुत्तरे* आह यदेवासेतयादि ॥ २ ॥ अपिपितायदं वधनं
दद्यात्* तदेवासप्रधनं भवेत्* अत्र दशमादधिकं* धर्मतोरिक् यदद्यात् ॥ २ ॥ १५६ ॥ सवर्णजजायायां
जायमानां* विभागस्तु पूर्वोक्त* इदानीं मिश्रावजात* शूत्राणां विभागश्च ॥ १ ॥ तेषां स्वस्वसं दद्यात्* इद्वि-
वर्तते तेषां* विभागमाह

समवर्णसुये जाताः सवर्णे पुत्राद्विजन्मनाम् । उद्धारं जग्रायसे दत्त्वा भजे रक्षितरे समम् ॥ १५६ ॥

समेत्यादि ॥ २ ॥ १५६ ॥ द्विजन्मनां मिश्रावजायासुजात* शूत्राणां क्तविधिना* क्तविभागानां शूत्र-
ये समवर्णावजाताः* शूत्रास्ते सर्वेऽपि ॥ २ ॥ जायसेतूद्धारं दत्त्वा* यन्मानं यद्वर्णमात्तोलभेत* तद्वर्ण-
मात्तूजादतरे शूत्राश्च* सर्वे समं भागं भजेरन् ॥ ४ ॥ ब्राह्मणकन्याशूत्रसा* भागे न समं ब्राह्मणकन्याशूत्रः*
क्षत्रियकन्याशूत्रसा* भागे न समं क्षत्रियकन्याशूत्राः ॥ ५ ॥ वैश्याकन्याशूत्रसा* भागे न समं वैश्याकन्यायाः
(वैश्याभजेरन् । इति वैश्यायसेतूद्धारं* दत्त्वाल्लव्यांशसवर्णावजाताः पुत्रा* स्तेषां भागे न समं शमे-
म् ॥ ७ ॥ प्राश्विगजात्समवर्णमात्तूजाः पुत्राः प्रतोऽकं* समं पिबधनाद् भजेरन्निति । ८ । यस्त्वाहृष्यं विधिनवि-
हीतधनाभ्यातः* स्तवपुनः सवर्णजाः सोदरा* आतरं* स्वस्वजायसेतूद्धारं दत्त्वा ॥ ६ ॥ जग्रायसेतूद्धारं दत्त्वा

मममंशं * भर्जरत्नितिल ॥ १० ॥ एतस्ते पांसोदगाणां * मधोयोसो जिष्ठससनजिष्ठः सर्वजिष्ठः प्रथमप
०६ ॥ १५६ ॥ नवादिजन्मनां पत्रं पिष्टमस्तं * शृङ्गापलेषु किं जिष्ठोदगो * नास्तीत्यत आह ॥

शृङ्गापलेषु तवर्गैर्वनानाभायर्षाविधीयते । तस्य प्राजाताः समांशाः सूर्यदिपुचशतं भवं ॥ १५७ ॥

शृङ्गापलेषु ॥ १ ॥ १५७ ॥ शृङ्गासवर्गैर्वर्षायास्तेषु * विधीयते नानावर्णा * तस्यां सवर्गाः प्राजाताः *
यदस्त्वगतं भवेत् * तस्यापि समांशास्तेषाः ॥ १ ॥ १५७ ॥ नववर्षं भौरसः पञ्चउक्त * स्ततः सौत्रजस्तस्य * इति मः पत्र
पुस्तकं तं त्रय * एवार्कं पत्रानत्वना * विधाः पत्राः सन्तीति ॥ १ ॥ तत्रोच्यते पत्रानित्यादि ।

पुत्रान्वाद्दशयानाहन्तृणां स्वायम्भुवोमनुः । ते षां षड्वन्मुदायादाः षड्दायादवान्यवाः ॥ १५८ ॥

स्वायम्भुवोमनुर्षणां * यान्वाद्दशयानाह * ते षां प्रथमाः षट् पत्राः * वन्मुदायादाः ॥ १ ॥ वन्मुनां प्रातीनां दा
यमं भव्यं स * हर्षारः षड्दायादशेषे पां षड्दायादवान्यवा इति * वान्यवानामदायादाः ॥ २ ॥ राजदशान्दित्वात्पर
निपातन * मत्पार्थ * न जपितः सत्त्वं दायादाः षट् * वन्मुनां चतुर्थ्यां दायद्वराः ॥ ३ ॥ वन्मुनां दायद्वराः क
मगोत्रा * रिक्तं यागतामिनदतिर्द्वलेनापि वृत्तं ॥ ४ ॥ एतं द्वादशपुत्रास्तु सन्ततार्थं * दायादाः ॥ आ
त्मजाः परतार्थं वन्मुनां दायद्वराः ॥ २ ॥ ते पां षड्वन्मुदायादाः पञ्चैः सतां पिष्टैर्वृत्तं ॥ वन्मुनामं
पञ्चादयः पञ्चाभावे प्राप्ते षट् ॥ इति कोते षट् षट् द्वादशपुत्रास्तु सन्ततार्थं * इत्यात आह ॥

ओरसः सौत्रजश्चैव दत्तः कृत्विमरवच । गूढोत्पन्नोऽपि विद्वद्दायादवान्यवापट् ॥ १५९ ॥

ओरिसूतादि ॥ १ ॥ १५९ ॥ ओरमादयः षट् पत्राः * दायादवान्यवा इति * वान्यवानां दायादाः * राजदशान्दित्वात्
परनिपातनम् ॥ १ ॥ षे षट् पत्रानाह ॥

कालीनश्च सौहोदयः क्रीतः पौनर्भवस्तथा । स्वयंदत्तश्च शीघ्रश्च षड्दायादवान्यवाः ॥ १६० ॥

कालीनश्चेत्यादि ॥ १ ॥ १६० ॥ कालीनादयः षट् पत्राः * अदायादवान्यवाः * वान्यवानामदायादाः राजद
न्तदित्वात्परनिपातनं ॥ १ ॥ अत्रार्थे न * तेन * वान्यवानां गोत्राणां चतुर्थ्यां श * धनमागिनदतिर्द्वलेनापि वृत्तं ॥ २ ॥
वीधायनेनापुत्रं * कालीनश्च सौहोदयः क्रीतः पौनर्भवस्तथा । स्वयन्दत्तं निपादश्च गोत्रभाजं प्रत्यर्थं ॥ ३ ॥
अत्र गोत्रभाजमिति * गोत्ररिक्तं यागतामिनदतिर्द्वलेनापि वृत्तं ॥ ४ ॥ पञ्चमे विद्वद्गोत्रभाजो भवति तस्य पञ्च पञ्चा
भावे * गोत्रभाजिनो भवन्तीति ॥ ५ ॥ नन्वेतैः पञ्चा पञ्चागलीक * जयादिफलं किं स्यादित्यादि ॥ ६ ॥

यादृशं फलमाप्नोति कुपुषैः सन्तरन्जलम् । तादृशं फलमाप्नोति कुपुषैः सन्तरंस्तमः ॥ १६१ ॥

याद्, श्रमितादि ॥ १ । ५६ ॥ ३ सत्रैर्जलं सन्तरन्*यादृशं फलमाप्नोति*३५ जैः स्वामं सारं*सन्तरं*स्तादृशं
फलमाप्नोतीति ॥ १ ॥ प्रमादीकनिर्दिष्टावष्टे*इतानेन च ज्ञादीनां*सखीरसपञ्चक*सम्पूर्णं कार्यकारित्वं दर्शि-
तं ॥ २ ॥ तन्महाभारते कृतं*पाण्डुरूपकः स्त्रीभा*सहस्रं गन्तुकामं*ऋषिभिरक्तानां प्रसङ्गोऽस्ति
३ ॥ पञ्चप्रास्ते भविष्यन्तीति ततः सद्योजानपञ्चप्रातः*चक्रैः स्वर्गं च जगाम*तस्मात् सद्योजादयो न ऊप्राः ॥ ४ ॥
सद्योजादिपञ्चकरणं हिन*कवसं स्वधनदानार्थं तदना*तगं हि पितृस्वर्गार्थं*पिण्डोदकदानवक्तम् ॥ ५ ॥ सपिण्डे
ब्रूयते षष्ठ्यर्थावाशौचपद्धतिमिति ॥ ६ ॥ धर्मादिनस्त्वेवं न विदुः*दत्तकादीनां त्रिरात्रमाशौचं*वावस्थापयन्तः
प्राज्ञं लोपयन्ति ॥ ७ ॥ अनौरसे श्रूयते ह्यिरात्रमाशौचं मातापिजोः स्यादिकृतं विष्णुना तद्वर्जितम् ॥ ८ ॥

ननुहोभ्रातरावेकत्वावस्थितौ*तयोरेकस्य प्रवक्तुं चेत्तेनियोगादिभिना* यदिभूतं जनयति । १ । अपरसो
 एतत्*एतयोऽपिभरणे तावेककिञ्चिनावोरसुचेल्लजौ*तत्रचेत्तजःषष्ठ्यां पञ्चमांशंवाप्राप्यतात् ॥ २ ॥ किं
 पदःसर्वंवारिक्यंतयोर्विभागःकथं स्यात्*द्वितितद्व्यती ।

प्रदोकरिक्थिनौसगतामौरसच्चेवजौसतौ।यसगयत्पैटुक'रिक्थ'सतद्गृहीतनेतरः॥१६२

यदिकेत्यादि । ॥ १५२ ॥ द्वाभ्यातरोसीदरोसंसृष्टौ तयोरेकस्त्वत्रकस्तस्य मरणे तस्य पद्मगां देवरेणात्
 ादितः स्रेष्ठजः स्वस्यां पद्मगामोरसदत्तवः * तयोरोरसस्रेष्ठजौ * ततोऽयस्य तृप्तिवत् * रिक्थं सतद्वद्भूत ॥ १ ॥
 विवरजातः पुनः स्रेष्ठजः * स्तद्धेवरस्योरसश्च तिहा * वैरिक्थिनावविभक्तारिक्थिकौ । २ । तयोः स्रेष्ठजः
 त्वस्व * स्वपितृः स्रेष्ठिणोरिक्थं * शृङ्गोत्तनजनयिषः * जनयितुः भूतस्वतदितरः सस्योरसः स्वपितूर * शंभूत ॥ १ ॥
 त्वोरसादिपुत्रा * बहवः स्युस्तेषां * कथं विभागः स्यादित्यात उच्यते ॥

एकवैरसः पुत्रः पित्रासावसुनः प्रभुः । शेषाणामान्वशं सगार्थं मददगात्तु प्रजीवनम् ॥१६३॥

एकएवंतादि ॥१६॥ पित्राद्यावहनः प्रभुः * रेकएवीरसः पुत्री * मानासासादयसायत्पौत्रक * रिक्थ * सतद्वह्नीत
तिरः ॥ १ ॥ तच्चित्तयसाचौरसः ५४८ द्वेजजादयश्चसन्ति तसौरसोघन * न्ह्नीतशेषाः किञ्चदासीनः ॥ १ ॥ रिनात
॥ २ ॥ शौरसएवशेषाणां * प्रित्सवर्णाणां चोत्तजादीनां * भ्रातृणां मानृशं सार्थं * यथार्हं
वप्रजीवनं ददात् ॥ १ ॥ यसासर्वज्जावलोमजावहो * भार्यास्तासां कस्यचित्त्वेवजः सगात् * कस्यचित्
त्तकादयः ॥ २ ॥ ततः पश्चाद्वलोमयायामौरसः * भूयोयदिजातस्तत्र * इवलोक्ती * विभागस्वप्रतिप्रित्वा इवमतः
॥ तद्यथादादयश्चैवजावहोक्ती * सर्वे ह्यनौरससोते * भूत्वादायहराः क्रमात् ॥ शौरसेभूतकृत्पत्नेषु जा
विदाते ॥ ४ ॥ तेषां सवर्णश्रेष्ठोक्ती तृतीयांशभागिनः ॥ शीनास्तपजवींषु प्रासास्त्वादनसंभवाः ॥ इति ॥

५ ॥ यथाप्राज्ञाणसाप्राज्ञाणकनायां*भार्यायां चैवजःपुत्रः* सति यजामे यजामायाणां दत्त * कादयःपुत्रा
वर्तन्ते । ६ ततोऽवलोमजायामौरसे जाते *चे वजादीनां जौष्टां जौष्टां शोनास्ति* तेषां मध्ये धेपि वसव्यं
भार्यायां जाताः चैव जादयः प्रजावर्तन्ते । ७ । ते तदीरसपुत्रसं सर्वं रिक्तं * हरसावतीयां शभागिनः ८ ॥ पिब
वर्णो होनवर्णं जातानां * भार्याणां चैव जादयो होनाः पुत्राः । ८ । तमौरसं पूज्यं आतरमह* जीवे बुर्नां शभागिनः
१० । इति वसिष्ठे नृत्तकसूक्तोक्तं तस्मिन् श्वेत्पतिगृहीते * त्वीरसः पुत्र उत्पद्यते * चवर्थभागभागी स्यात् । इति ।
११ ॥ तत्र चैव जगाम जीवनमंश*माह ।

पठतु चैव जस्य शं प्रदद्यात्पै तृकाद्विनात् । औरसो विभजन् दायं पितृ पञ्चममेव वा ॥ १६४ ॥

पठन्ति या ॥ १ । १६४ । औरसः पुत्रः पै तृकाद्विनात्पठ* मंशं पञ्चमं वापंशं * विभजन् चैव जस्य
त* पुत्रवता जनिता * पिबं दायं प्रदद्यात् । १ । स चैव जस्य दायं पुत्रेण * जनितस्तदान्दद्यात् * सहिस्वसाजन
यि पृथुधनं गृहीतेति * पूर्वसक्तं यदो करि कथिना वित्तनेन । २ । यथा चैव जः पुत्रः केनचित् कारणेन जातस्ततो
रसं पुत्रो जायते तयामध्ये चैव जश्चैव पुत्रवता जनिताः स्यात्तदा जनक पिबधनं गृहीतन चैव निपिष्ट्वनमिष्टुक्तं ।
१६४ ॥ ननु तच्चैव जस्य भावे कस्माद् शं कवाद् दद्यात् नृत्तकादीनामिव * यथा ह प्रजीवनमित्यत्राह ।

औरसश्चैव जौ पुत्रौ पितृ रिक्त्यस्य भागिनौ । दशपरे तु क्रमशो गोत्र रिक्त्यां शभागिनौ ॥ १६५ ॥

औरसश्चैव जायते ॥ १ । १६५ । औरसश्चैव जौ पुत्रौ * द्वावेव युगपत्पितृ * रिक्त्यस्य भागिनौ स्यातां * तदर्थ
शक्तमंशं कृत्वा प्रदद्यात् । १ । अपरे वदयदत्तकादयः * औरसे सति यथा ह प्रजीवनभागिनः ८ ॥ २ ॥ औरस
श्चैव जपुत्र * पौत्र * प्रपौत्राभावे त* क्रमशः येषोऽप्येषोऽभावे * गोत्र रिक्त्यां शभागिनः । १ । गोत्राणां पित्रा
दीनां * सर्वे प्रांशं तीनां रिक्त्य * भागिनश्चार्थं शभागिनश्च * शक्तविधिना भवन्ति । ३ । पूर्व * हुक्तांते प्रांशं
वन् दद्याद्वाः षड् दद्याद्वा न्यत्रादिते न * दत्तकादयश्चत्वारः * सर्व रिक्त्य भागिनः ८ ॥ काणीनादयः षट् चवर्थो श
भागिनः ॥ ५ । गौतमेनोक्तं हि यथा * काणीनसहोदपौन * भवस्वयन्दत्तक्रीतशौद्रा * गोत्रभाजश्चार्थं शभागिन
औरसादाभावे इति ६ । गोत्रभाज इति * षष्ठी गोत्रभाज पितृ * गोत्रजोऽस्ति रित्यर्थः । ८ । आते रपुत्रकस्य धने * य
दाधिकारी भवति * तदा तदन्यवर्थां शभागिनः ८ रित्यर्थो ये यः ॥ ८ ॥ ततः योऽपि भागधनाधिकारी * किमनन्तरं
सपिण्डादय इत्युक्तः * सपिण्डादिर्भवति । ९ । नैव पुत्राभावे ह नन्तर इति * वचनं तच्च किं ब्राह्मणस्य धनं * ब्रा
ह्मणादरे युराजा * ब्राह्मणभिन्नानामिति ॥ १० ॥ नैव सर्वं धामप्यभावे हि * ब्राह्मणारिक्त्य भागिन इति * इति
रेषान्तपुत्राणां * सर्वं भावे हरे नृप ॥ ११ ॥ इत्युक्ते रयं हि पुत्रवांस्तस्मा * न ब्राह्मणानपराजा * येऽपि न
गधनाधिकारिणो भवन्तीति । १२ । तच्च किं निधिर्भवति * सर्वं इतरस्य शिवसाधिकारो * भवति नैव यस्य हि

धनं तस्य आवादिषु * कर्मवशाद्वादि कारोवायं कुर्यात् । १३ । तदभावे सर्वे प्रवरस्य शिवस्य * तदनाधिकारः
सोऽदिति । १४ । अथ दद्यापरे त्विति * दयस्य दोषादनेन * पुंस एकजातभ्रातृ पुत्रः * स्त्रीणां सपत्नीपुत्रस्य पुत्रः
। १५ । सहादयपुत्राभावे * सर्वरिक्थहर इति * स्त्रीपितृदयाधिकत्वात् । इति । १६ । १६५ । नन्वीरस्य
इति किं * हरसानिर्भित इति * योगद्वयान्वयार्थः * यावद्यः स्यात्तथाविधः । १ । उत्तानगाश्च इति तः * प्रतो
कं प्रत्यक्षपरिभाषाते * ।

स्त्रे चैव संस्कृतायानुस्वयमुत्पादये द्वियम् । तमौरसं विजानीयात् पुत्रं प्रथमकल्पितम् ॥ १६६ ॥

स्त्रे चैव इत्यादिना । २ । उरसोऽणवेति निर्मितेऽर्थे विहित * उरसानिर्भित इत्याणपत्ये *
औरसश्चात्मन उरःस्वत्वाद् इति * आत्मातेन निर्मित इति आत्मज इति । १ । सचनानाविधः सन्धवतित्त * परस्मै
जादिवाच्येमाह * स्त्रे चैव इत्यादि स्त्रीकम् । १ । संस्कृतायामिति स्त्रीपुंसयोः स्वस्व * वर्णोक्तवि
धिना * विवाहक्रियया * संस्कृतायानार्थमिति । ४ । नक्षत्राण्यणस्योऽवर्णोक्तेन * विधिना संस्कारः * शास्त्रे * का
पाभिहितोना * पामन्त्रैर्द्विजानां * विवाहसंस्कार उक्तः । ५ । तथाच स्त्रीपुंसयोः स्वस्ववर्णोक्त * विधिना विवाहे संस्कृ
तायानार्थं स्त्रे चैव इति चेत्ते यः । ६ । स्वयवत्पादयेत्पुत्रं * तं प्रथमकल्पितमौरसं पुत्रं विजानीयात् । ७ । त
तदयथायः कश्चिद्ब्राह्मणो ब्राह्मण * दक्षिणरुद्रहे त्स * तयोः स्वस्ववर्णोक्तविधिना मन्त्रैर्विवाहः । ८ । तेन संस्कृता
यां तस्यां पत्न्या स्त्रे चैव स्वयवत्पादितः * पुत्र औरस उच्यते । ९ । योवा ब्राह्मणः क्षत्रिय इति रुद्रहे त्स तयोः
स्वस्य * वर्णोक्तविधिना मन्त्रैर्विवाहः । १० । तेन संस्कृतायां क्षत्रियकन्यायां * ब्राह्मणां स्त्रे चैव स्वयवत्
पादितः पुत्र औरसो * रुद्राभिक्तादिनाम ब्राह्मणः । ११ । यश्च ब्राह्मणो वैश्यादक्षिणरुद्रहे त्स तयोः स्वस्ववर्णोक्त
विधिना मन्त्रैर्विवाहः । १२ । तेन संस्कृतायां वैश्याकन्यायां * ब्राह्मणां स्त्रे चैव स्वयवत्पादितः पुत्र औरस
सोऽस्त्रीनाम ब्राह्मणः । १३ । एवं प्रकारेण यः कश्चिद्ब्राह्मणो ब्राह्मणकन्या * क्षत्रियकन्या रुद्रहे त्स तयोः स्वयवत्पादि
तौ * पुत्रौ तथैव औरसौ सः । १४ । एवञ्च यः कश्चिद्ब्राह्मणो ब्राह्मण * कन्या वैश्याकन्या रुद्रहे त्स तयोः स्वयवत्पादितौ पुत्रौ
तथैव औरसौ भवतः । १५ । एवमपि यः कश्चिद्ब्राह्मणो ब्राह्मण * क्षत्रियवैश्याकन्या रुद्रहे त्स तयोः स्वयवत्पादिताः पुत्रा * स्त्र
यैव औरसा भवन्ति । १६ । एवं क्षत्रियः क्षत्रिय * कन्या वैश्याकन्या रुद्रहे त्स तयोः स्वयवत्पादितः * विधिना
विवाह एव । १७ । तेन संस्कृतायां तस्यां तस्यां पत्न्या * स्त्रे चैव स्वयवत्पादितः सस्य पुत्रः क्षत्रिय औरस उच्यते
। १८ । एवं वैश्यावैश्याकन्या * रुद्रहे त्स तयोः स्वयवत्पादितः * वर्णोक्तविधिना मन्त्रैर्विवाहः । १९ । तेन संस्कृतायां
स्त्रे चैव स्वयवत्पादितः पुत्र औरस पुत्र उच्यते । २० । स्वयवर्णोक्तविधिना * मन्त्रैरेव विजानीयात् विवाह उक्तः * श्रद्धा

याः भूद्देशान्मन्त्रेण । २१ । ततः भूद्देशान् त्रिकविधाहेन संस्कृतायां भूद्देशायां च * स्त्री लोचयत्पादितः पुत्रशौर
 सउक्तः । २२ । द्विजैरमन्त्रविवाहे साङ्गभूद्देशान् संस्कृतासाहित्यातोदजानां भूद्देशा * पुत्राशौरसानोक्ताः । २३ ।
 अथमितानेन च स्त्री लोच * परेण जनितः स्त्री लोचजीवावृत्तः * सद्योऽस्य स्त्री लोच इतानेन कृषीमभं वसायावृत्तिः । २४ ।
 पुनर्भूद्देशं परं * स्त्री लोचान् स विच्छेदं परसं कृतायां पत्रां * यः पुनः स्वयत्पादितः । २५ । सउत्तरसानिर्म
 तोपि * नौरसः प्रहृष्टायाधिकारे परिभाषाते संस्कृतायामितानेन * काणीनोवावृत्तिदत्ते * सद्भिजनयितुरी
 रसः प्रतीपि * अथमकल्पितशौरसः प्रतीनोच्यते । २७ । ब्राह्मणेन ब्राह्मणकनयायां तथा * क्षत्रियकनयायां तथा
 * वैश्यकनयायां मन्त्रेण संस्कृतायामूढायां * स्वयत्पादितः प्रत्यमकल्पितशौरसः प्रतीवृत्तः उत्तरसानिर्मितत्वा
 दिति । २८ । तेन ब्राह्मणसावित्रो मूर्धाभिषिक्तः चवर्णो * भिषगम्बुष्ठशौरसः प्रतीब्राह्मणः प्रथमकल्पितः । २९ ।
 क्षत्रियेन क्षत्रिय कनयायां वैश्या * कनयायां स्त्रीद्वहमन्त्रेण * संस्कृतायामूढायां स्वयत्पादितः पुत्रः *
 क्षत्रियो माहिषाश्चक्षत्रियः ॥ ३१ ॥ प्रथमकल्पित शौरसः प्रतीवैश्यानेन वैश्याकनयायां * विवाह मन्त्रेः संस्कृ
 तायां * स्वयत्पादितः पुत्रः * प्रथमकल्पितशौरसः ॥ ३२ ॥ इति पृष्ठं पृष्ठं युगोत्पन्नानां * मूर्धाभिषिक्त
 चवर्णो * भिषगम्बुष्ठमाहिषाश्चक्षत्रियः ॥ ३२ ॥ ये लिदानो ब्राह्मणात्स्वाढायामेव * ब्राह्मणकनयायां क्षत्रि
 यकनयायां * वैश्याकनयायां वाजायन्ते ते सर्वे * ब्राह्मणसंज्ञका एव भवन्ति । ३४ ॥ क्षत्रियात्स्वोढायाश्चक्षत्रिया
 यां * वैश्याकनयायां वाजाताः * क्षत्रियसंज्ञका एव * वैश्याद्वैश्यायां वैश्या एव । ३५ । एषामेकैकस्यैकौकसां सव
 र्णं जातुलीमजहिजायां * भार्यायां जातानां शौरसः प्रतीवृत्ताः * दागभागः पञ्च उक्त एवमभूक्तं विष्णुना * स्त्री लोच
 संस्कृतायात्पादितः * स्वयमौरसः प्रथमः । इति । ३७ । वसिष्ठेनापीव उक्तं * स्वयत्पादितः स्त्री लोच संस्कृताया
 * शौरसः प्रथमः ॥ इति । ३८ । नववैधायनेनोक्तं * सवर्णायां संस्कृतायां स्वयत्पादितः * पादितशौरसः पुत्रं
 विद्यादिति * मन्वादिभिर्विरुधाते । ३९ । नचविरुधाते सवर्णायामिति * मन्त्रैर्विवाहे सवर्णाभवतीत्युक्तं *
 संस्कृतायामितितेन * नशुद्राम लोच संस्कृता । ४० । यदिजन्मतः सद्यो वाचाते * तदातुलीमजापत्नीपुजाता *
 धेते द्वादशपुत्रेषु * निविष्टानेव भवन्ति । ४१ । ते पादागभागश्चस्त्वैवार्थः * सातात् * मन्वादिविरोधः स्यात् *
 याज्ञवल्कीति विरोधः ॥ ४२ । यत उक्तं याज्ञवल्केन * शौरसो धर्मपत्नीजः * स्तत्समः प्रतिकारतः । इति । ४३
 अथपुत्रिकानामस्य इति * नवप्रतिकायाः उक्तं * इति सद्भिदोहित एव पौत्र उक्तं * मन्वास्वयं तदयथा । ४४ । पौत्रौ माता
 महस्ते न ददात्पिण्डं हरेद्वनमिति * धर्मपत्नी सा ब्राह्मणसा * ब्राह्मणकनया क्षत्रियकनया * वैश्याकनया चेति तथा ।
 ४५ ॥ क्षत्रियसा द्वे क्षत्रिय * कनया वैश्याकनया चेति * वैश्यासा का वैश्याकनया * पत्नीनां यज्ञसंयोगे इति पत्नी । ४६ ।
 तद्विपत्नीजद्वैति * मातृणौ वसिष्ठो धर्मोतिपदः * किमर्थं मितितत्वाह । ४७ । दक्षेण प्रायश्चित्तमभिप्रेतयद्भूक्तं *

प्रथमाधर्मपत्नीच*द्वितीया रतिवर्द्धनी । धर्मपत्नीसमाख्यातानिर्हीषायदिसाभवेत् ॥४८॥ इतितत्प्रययोऽमात्रध
र्मपत्नीशङ्का*निवृत्तय*धर्मपत्नीतिपदं ॥४९॥ नन्वसर्वे वधर्मपत्नीतस्य*एवपुत्रश्रीरस इति चेन्न*यस्य*द्विब्राह्मणस्य
प्रथमो*चतुर्थिकनः*सासाधर्मपत्नीस्य*५०। यथागस्त्यसाजनकद्विहिता*लोपावृष्टासर्धा*धर्मणी* यमदन्ते*सर्धा*धर्म
णी*गाधिनृपतेर्द्विहिता ॥ ५१ ॥ तस्यांजातःपुत्रएवौरसःसंजात* द्वितीयां*ब्राह्मणकन्यायांजात* पुत्रोनौरसः
पुत्रीभवत्विति । ५२ । स्वयंयाज्ञवल्कीकृत्यैषांदाय* विभागोनोपपद्यते*चतुस्त्रिंशो*कभागाऽष्टा*वर्णयो
ब्राह्मणात्मजाः ॥ इति ॥ ५३ ॥ तस्मादौधायनवचने सवर्णा*शब्दोमन्त्रैर्बिबाधेन*संस्कृतायांसवर्णायां*मित्यो
नजस्यतः । ५५ । याभिर्भायेभिःसहपत्याश्च*संयोगस्ताविष्णोक्ताः । ५५ ॥ सवर्णाश्चवर्णभार्याः*
विदमानाश्चजिष्ठया*सहधर्म्यायां*कथ्यताम् । ५६ । मित्राश्चचकनिष्ठयापिसमान*वर्णयासमानवर्णाभावेत्*
नन्तरथैवापदिच*नलेर्बहिजः*श्रद्धया ॥ इति ॥ ५७ ॥ तस्माद्विजानांसवर्णा*हलोमजद्विजकन्यासूपपत्नीषू*जाताः
पुत्राश्चौरसाः* ॥ ५८ ॥ १६६ ॥

यस्तल्पजःप्रमीतसप्रत्नीवसप्रप्राधितसदा । स्वधर्मेणनियुक्तायांसपुत्रःचेन्नजःसमृतः॥१६७॥

अथक्रमोद्दिष्टःचेन्नजप्रत्नीलक्षणे*यस्तल्पेतादि ॥ १ ॥ १६७ । तल्पःप्रयापङ्कास्तल्पे*प्रयनाधिकारोभार्या
णामेव*तेनोपचारात्तल्पशब्देनपत्नी*लक्षणेनत्वपत्नी ॥ १ ॥ संकृतप्रकरणात्तथाचसति* प्रमीतस्यद्विजसंकीर्ण
संव*चवविधसंवाधितसंशरीर*मानसदीप्रागन्ताभिषापादिभिः* ॥ २ ॥ होष्टुभोजातव्याधिमत्*कारात्
प्रव्रजितस्यपतितभ्यवस्त्रलु*पुत्राभावापदियथा*विधिधर्मेणनियुक्तायाम् ॥ ३ ॥ देवरात्सगोत्रादन्तमाहास्वस्य*
तल्पेप्रयितायांपङ्का*जायतेयःपुत्रःसत्*द्वितीयकल्पितःचेन्नजःसमृतः । ४ । पराशरेणहृदिरसः*चेन्नजश्चैवदक्षः
बलिमकः*सुतःइत्युक्ता*चेन्नज*पुत्रकरणार्थंयुक्तं । ५ । नष्टे*नतेप्रव्रजिते*कौवेचपतितेपती । पक्षस्वापत्तनारीणां*
पतिरन्योविधीयते इति । ६ । तेननियोगविधिनै*वानाःपतिर्विधीयते*नविवाहविधानेन*पुनर्भूत्वदोषापत्तेः
पराशरेणपीनभवस्यारुक्तेः । ७ । कौब्यं*चतुर्विधमन्त्रचरणे*वीजध्वजोपघाताभ्यांजरायाश्चसंक्षयात् ।
कौब्यंमस्यदातेतस्यशुणुसामानालक्षणम् । ८ । इत्यादितत्तद्वृत्त*कातायनेनचीक*कौवत्वस्यलक्षणं ॥ ९ ॥
नमूयंफेनिलयस्यविष्ठाचापुनमिच्छति ॥ मेदुस्येत्यानपुत्राभावात्कौवःसमुच्यते ॥ १० ॥ याज्ञवल्की
नाभिहितं*चेन्नजःचेन्नजनिनः*स्वगोत्रेणेतरेणवा । ११ । इति विष्णुनातक्तयथा । निवृत्तायांसपिण्डे*
नोत्तमवर्णंनवोत्पादितःचेन्नजोद्वितीयः ॥ १० ॥ इति ॥ स्वधर्मेणनिवृत्तायामित्यानेन*द्विविधःचेन्नजउक्तः
एकोनार्यानिधौने*द्वितीयोवाभिषाराभावाद्धर्माविरोधेन*स्वयमंप्रतिपन्नायांप्रतारितायां*बलाऽपशुक्तायाश्च

अनधमाज्जातः पुत्रः । ११ । द बराष्टयथाविचित्रवीर्याः * चो नो भूतपाष्ट पाण्डू * इतरेषोक्तमवर्णं न जनितो *
ब्राह्मणाभिषापान्दष्टे । १२ । पाण्डूतदागन्तुवाधिविषे पाचे * धर्मादिभ्यो निधोगादे बजाता * युधिष्ठिरादय
चेत्तजाः पुत्राः । १३ । स्वधर्मेण यथाकं सः * योभाधिपतिनाद्रुमिलेन राज्ञा * स्वधर्मपतिपन्नाया * ह्यसेनभा
र्यायां प्रवारेण । १४ । उपसेनसामूर्तिं धत्वी भूतः * जनितः चेत्तजः पुत्रः । १५ । उत्पसोभारहाजस्य भा
र्यायां * गोदावर्यां बलात्कारेणाश्विणी * कुमारज्जातः कत्ताणमित्रमनिः । १६ ॥ प्रवारेणाबलात्कारभयां हि
नार्या * नधर्मलोपो भवति * तदुक्तमनिसंहितायां । १७ । स्वधर्मपतिपन्नाया यदिवाविप्रतारिता । बलान्तारी
प्रभुक्तावाचौरमुक्ता तथापि वा । १८ । नत्याज्याः दूषिता नारीन कामोऽसौ विधीयते * ऋतुक्ताले उपासीत * पु
त्रकालेन शुद्धाति । १९ । इति ॥ १६० ॥ क्रमिकं दत्तकं लक्षयति ।

मातापितावाद्ददातां यमङ्गिः पुत्रमापदि । सदृशं प्रीतिसंयुक्तं सचे योदक्षिमः सुतः ॥ १६८ ॥

मातेतडादि । १ । १६८ । मातामर्त्तु रनञ्जया * यत्ता स्वयं ता बुभूवा * यं सङ्गं सवर्णं पुत्रं प्रीति
संयुक्तं * यस्मिन्मातापित्रोः प्रीतिः * यं मातृमातापित्रोः प्रीतिः स पुत्रः । १ । यस्मै ददातामिति पुत्राभावा
पदि अङ्गिः प्रतिज्ञाययस्मै * ददातां सुतसंदायम सुतः मातुः । २ । उत्तमस्वमिष्टेन यथा । शीघ्रत एव क्रमभवः पुत्रो
* मातापित्रोः मित्रक * स्तसोऽपदानविक्रयता गेयुः * मातापितरौ प्रभवतः । ३ ॥ नत्वेकं पुत्रं ददातु * प्रतिपत्नी
या ददाति * सन्तानाय प्रवर्त्तयाम् । ४ । न स्त्री ददातु * प्रतिपत्नीया * दानां वाच * दानां कर्त्तुः । ५ ॥ पुत्रं प्रतिपत्नी
या नृवन्धुना नृयः * राजनिचावे दानिवे यनसां * मयो वीर्य इति भिक्त्वा * दूरे बाणवसन्ति नष्टम् । ६ । सन्दिहो
त्पन्नं दूरं वा मन्थं शुद्धमिव स्थाययेत् * विज्ञायते ह्येकेन * वडजायत इति । ७ । इति विष्णुनाचोक्तं * दत्तक
याचमः समातापिष्टभायसादत्तः । इति । याज्ञवल्केन सप्तमो * दत्तक उक्तो यथा * ददातामाता पितावायं
सपुत्रो दत्तको भवेत् । इति । ८ । १६८ । क्रमिकत्वात् न त्रिमः पुत्रो लक्ष्यते ।

सदृशं तु प्रकुर्यादयं गुणदोषविचक्षणम् । पुत्रं स्रवणयोर्युक्तं सविज्ञेयं कृत्रिमः ॥ १६९ ॥

सदृशं तु इत्यादि । १ । १६९ । योऽपुत्रकः सदृशं समातवर्णं * गुणदोषविचक्षणं मातापित्रोः सेवाकरण्याक
रणादिपुण्यं * दोषो विषयान् जानन्तः । १ । पुत्रवर्णं युक्तं च यं जनं पुत्रं * प्रकुर्यात्तस्य सपुत्रः * न त्रिमो विज्ञेय इति । २ ।
विष्णुनाचनयसक्तो यत्र कचनोत्पादितो * द्वादशस्रजः । ३ । याज्ञवल्क्येनोक्तं * त्रिमस्रस्रयः कृतः । इति ।
गौतमेन चायसक्तो * नृवन्धुसिद्धेनायसक्तः । ४ । १६९ । क्रमिकत्वाद्गृहीतपत्नी लक्ष्यते ।

उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायते कस्यस्य । स गृहे गूढ उत्पन्नस्तस्य तदा दयस्तल्पजः ॥ १७० ॥

उत्पद्यते इत्यादि । १ । १७० । यः पूज्यस्य गृहे भार्यायाः उत्पद्यते सकस्य सन्ध्यागाः । ज्ञातो न च विज्ञा-
ते * गृहे गूढ एवोत्पन्नः । १ । स पुत्रो यमस्य ज्ञो भार्यायाः जातस्तस्यैव * स पुत्रः स्याद् गृहीतपन्नो नामैवेति
१ । विष्णुना पूज्यं गृहे च * गृहीतपन्नः पृथो यमस्य तल्पजस्तस्य सौ । इति * वसिष्ठे नापुनर्ज्ञेयं च गृहीतपन्नः पृथ इति ।
याज्ञवल्क्ये न चोक्तं यथा * गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु ततो मतः इति । ४ । १७० । क्रमिकत्वादपविद्धः पु-
त्रो लज्जाते * ।

मातापित्रभ्यामूत्सृष्टं तयोरनन्तरं णवा । यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः रुडचरते ॥ १७१ ॥

मातेत्यादि । १ । १७१ । मातापित्रभ्यामभ्यां * तयोरनन्तरं णवा * मातावापित्रावोत्सृष्टं * तत्तत्तं यं पुत्रं
यः पूज्यं * परिगृह्णीयात्तस्य अपविद्धः पुत्रलज्जाते । १ । विष्णुनोक्तमपविद्धस्ते कादयः * पित्रामात्राचपरिताक्तः *
स च येन गृहीतस्तस्य । इति । २ । वसिष्ठे नोक्तं * अपविद्धः पञ्चमोयं * मातापित्रभ्यामपान् प्रतिगृह्णीयात् । इति
१ । याज्ञवल्क्ये नोक्तं * उत्पद्यते गृहाते यस्य सोऽपरिद्वो भवेत्ततः । इति । ४ । १७१ । क्रमिकत्वात्काशीनः
पुत्रो लज्जाते ॥

पितृवोऽश्विनिकनप्राप्तयं पुत्रं जनयेद्ब्रह्म । तं काशीनं वदन्नाम्ना वोढुः कन्यासमुद्भवम् ॥ १७२ ॥

पितृवोऽश्वनीत्यादि ॥ १ । १७२ । कन्यापितृवोऽश्विनियं * पुत्रं रक्षो जनयेत्तं * कन्यासमुद्भवं पुत्रं * तस्याः कन्या
या वोढुः * काशीनं पुत्रं नाम्नावदेत् । इति । विष्णुना चोक्तं * कानीनः पञ्चमः * पितृगृहे जातः स्तूतये वोत्पादितः
* स च पाणिग्राहसोति । २ । याज्ञवल्क्ये न चोक्तं यथा * कानीनः कन्याकाजातो मातामहस्ततो मतः इति । १ ।
वसिष्ठे नाप्युक्तं ॥ कानीनः पञ्चमोयं पितृगृहे * तस्य स्तूता कामादत्पादयेत्तस्य * मातामहस्य पुत्रो भवतीत्याह,
रिति । ४ । १७२ । उद्देष्टव्यमात्सहोदः * पुत्रो लज्जाते ।

यागभिर्णीसंस्क्रियते ज्ञाताऽज्ञातापि वासती । वोढुः स गर्भो भवति सहोद इति चोचरते ॥ १७३ ॥

यागभिर्णीतयादि ॥ १ । १७३ ॥ याज्ञातागभिर्णीसती * मन्त्रं विना द्रव्यं संस्क्रियते * यावाप्यज्ञातागभिर्णी *
* सती मन्त्रैः संस्क्रियते ॥ १ ॥ स गर्भो वोढुर्भवति * स च पुत्रः सहोद इत्युच्यते * यदा याज्ञातागभिर्णीतयो मन्त्रैः *
संस्क्रियते ततः योनिः ॥ २ ॥ सानमजसंस्कृता स्या * च्छूद्राभार्या वभार्या स्या * स च धर्मपत्नी सा स्यात् ॥ १ ॥

स स्कारो हि मन्त्रेणामन्त्रेण च स्यात् * यथामार्जनादिनापात्तादिसंस्कारो मन्त्रेण प्रजाद्वयसंस्कारः स्यात् ॥ १ ॥
 विष्णुना पुनः संहोतः सः प्रमो * गर्भिणीयासं स्रियते * तस्य यः प्रवः संपाणिपाहसः । इति ॥ ५ ॥ याचवल्की
 नात्त * गर्भि विन्नः संहोतः ॥ इति ॥ वसिष्ठेन चोक्तं यथा ॥ ६ ॥ संहोत एव प्रथमो * यागर्भिणी स्रियते
 तस्यां जातः * संहोतः प्रमो भवति इति ॥ ७ ॥ १७१ । अथोद्देशक्रमात्क्रीतः प्रोल्लङ्घ्यते ।

क्रीणीयाद्यस्तुपतगार्थमातापितोर्यमन्त्रिकात् । स क्रीतकः सतस्तस्य सट्टोऽसट्टोऽपि वा ॥ १७२ ॥

क्रीणीयादित्यादि ॥ १७३ ॥ यस्तु पतगार्थमातापितोरन्त्रिकात् मूलो नयं पुनः क्रीणीयात् * सपत्नस्तस्य सट्टो
 तः सवर्णाऽथवापासट्टोऽसवर्णः । १ । सतस्तस्य क्रीतकः सत उच्यते * विष्णुना तूक्तं क्रीतस्य नवमः * सच ये न
 क्रीतस्तस्य । २ । इति याचवल्कीनोक्तं च * क्रीतस्य नामां विप्रोक्तः * इति तामां मातापितृभ्यां तिक्रीतः प्रवर्त्त
 नवर्त्तते । इति वसिष्ठेन तूक्तं यथा * क्रीतस्य त्रयोऽक्षं नः गेफेन * वाखातः हरिश्चन्द्रो वै राजा * सोऽजीगर्त
 सांसापवर्त्तस्वधनैः * पुत्रं विक्रायास्वयं क्रीतवानिति । ३ । १७३ । क्रमिकत्वात् पौनर्भवः प्रोल्लङ्घ्यते ॥

यापतयापवितप्रक्ताविधवावास्वयेच्छया । उत्पादयेत् पुनर्भुत्वा सपौनर्भव उच्यते ॥ १७४ ॥

यथामादि ॥ १७५ ॥ याजायापतयापरित्याक्ता * स्वयेच्छयानेन पुनर्भुत्वोदा * सतीतेन पुनः यद्यत्पादयेत् *
 सपौनर्भव उच्यते । १ । यावानारीविधवास्वयेच्छया * न निशंसा पुनर्भुत्वा * पुनरुदासतीतेन * यं पुनर्यत्पादयेत्
 सपौनर्भव उच्यते । २ । इति । विष्णुना तूक्तं यथा * पौनर्भवश्चतुर्थोऽक्षता भूयः संस्कृता पुनर्भू * भूयस्त्वसंस्कृ
 तापि पुनर्भू । इति । ३ । तेनारीणां पुनर्भवनं त्रिधा * वागादिभिर्दिनात्पतया * सह प्रवृत्तये भविष्यन्त्यस्य
 विधं । ४ । मत्तैर्विधिना विवाहे * सप्तपदो गमनान्तं क्रियाभिस्तु * प्रवृत्तये वर्त्तमानजन्म । ५ । सप्तपदो गमनान्ते
 उण्येति * भूतोत्पत्तिर्भवति तेन परः प्रवृत्तये नोदा पुनर्भू भवति । इति । ६ । याचवल्कीनोक्तं * अक्षता बोक्षता
 वापि पुनर्भू संस्कृता पुनः । अक्षतायां क्षतायां बाजातः पौनर्भवस्तथा । ७ । इति वसिष्ठेन वभापितं * पौनर्भव
 यश्चेष्टया * पुनः कौमारं भर्तारं च तसृजानः सह चरित्वा । ८ । पुनस्तमेव बटस्वमाययति * मा पुनर्भू भवति । ९ ।
 याचकोषं पतितश्च तं वा * भर्तारं च तसृजानः * पतिं विन्दते च तं वा * सापि पुनर्भू भवति । इति ॥ १७५ ॥ ननु
 तं पुनः पाणिपह्निक्कामन्त्राः * कन्यास्त्रेव प्रतिष्ठिताः । नाकन्याश्च चिन्तुणा * मितिवन्मादेव क्षतायाः संस्कारो
 नोपपद्यते । १ । यत्पतयापरित्याक्ताविधवावास्तयोनिः सा न पुनर्भवेदित्याह ॥

सा चेदक्षतयोनिः स्याद्गतप्रतयागतापि वा । पौनर्भवो यामन्त्रासा पुनः संस्कारमर्हति ॥ १७६ ॥

साचे दित्यादिस्त्रीकम् ॥ १७६ ॥ सापत्यापरिताक्ताविधवावाचे * दत्ततयोनिः स्यात्तदा * पौनर्भवे नैव पु
 सां * सहपुनः संस्कारं मन्त्रैरर्हति ॥ १ ॥ सैवपत्यापरिताक्ता * स्वयंवापतिं तत्तागता न न * पुंसासहचारित्वा
 नरागता * तमेवपतिमाश्रयति । २ । तदासानारीक्षतयोनिरपि * तेनभर्तासहपुनः * विवाहमन्त्रं संस्कारमर्हति । ३ ।
 तसाहिते नसहपुष्पमेव * विवाहसंस्कारोऽभव * देवपुनर्विवाहमन्त्रे संस्कारः * प्रायश्चित्तात्मक एव ॥ ४ ॥ यथा *
 कश्चिद्ब्राह्मणः पुनः * संस्काराहं पातितं कल्पार्थं दृष्ट्वा * वप्राताये पुनः संस्कारे तस्य कर्तव्ये । ५ । उपनयन
 मन्त्रं स्रव * प्रवर्तते न तत्र ब्राह्मणः * स्तोमादिकमपेक्षते * तथात्रापि विवाहे मन्त्रः ॥ ६ ॥ वसिष्ठे न तत्र च * यापुनः
 कौमारं भर्तार * उत्सृज्यानीः सहचरित्वा * पुनस्तमेव बटुस्वमाश्रयति * सापुनश्च भवतीति ॥ ७ ॥ कौम
 राण्येव वचने इति * प्रथमविवाहे पतार्ये * कौमारशब्दो निपाते * निष्पन्नो वेदितव्यः ॥ ८ ॥ १७६ ॥ अ
 त्रामिक्षस्वयं दत्तः पुत्रो * लक्ष्यते ॥

मातापितृविहीनो यस्तत्रात्मा वासादकारणात् ! आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयन्दत्तु स स्मृतः ॥ १७७ ॥

माते तयादि ॥ १ ॥ १७७ ॥ मातापितृविहीनो यो बालो मातापि भ्राता * यो बालोऽकारणात्तः * स्वयं यस्मै
 स्वमात्मानं * स्पर्शयेद्ददात्सपुत्रं * तस्य स्वयं दत्तः स्यात् ॥ १ ॥ विष्णुना चोक्तं स्वयंपगतो * दशमः सचयस्योपगत
 इति । २ । याश्चक्रे नोक्तं * दत्तात्मात् स्वयन्दत्तः इति वसिष्ठेनापुनः ॥ १ ॥ स्वयंपगतस्य च * सक्तुं न शक्नोति
 वशात् । ३ । यतः यो ह्येव युपे * नियुक्तो देवतासुष्टव । ४ । तस्य हृदे वताः पाशं विहस्युः * सक्तुं न शक्नोति
 पुत्रो *ऽस्त्विममैवायं पुत्रोऽस्त्वितितानाह ॥ ५ ॥ न ससम्पद्यते सम्पदयामासुः * रेण एव कृतमयते तस्य * पुत्रोऽस्त्वितितस्य
 इति विश्वामित्रो * होतासीत्तस्य पुत्रत्वमिषाय । ६ । इति ॥ १७७ ॥ पारिमेषाच्छ्रीदः पुत्रो * लक्ष्यते ।

यं ब्राह्मणं मृदायां कामादूपादयेत्स तम् । स पारयन्ते वशवत्सत् पारशवः स्मृतः ॥ १७८ ॥

यमित्यादिकम् ॥ १ ॥ १७८ ॥ ब्राह्मणस्य कामात् मृदायां भूशयां यं पुत्रं उपादयेत्स * उरसानिर्मितः पितुः *
 कार्यं पारयन्त्युक्तोपि * शवदवत्सत् पारशवः । २ । वसिष्ठेनोक्तं * भूशयस्य पुत्रो भवतीति । ३ । विष्णुयाश्चक्रे
 भ्राता श्रीदः पुत्रो नोक्त इति ॥ २ ॥ क्षत्रियवैश्यामोक्षयौदः पुत्रो * वक्ष्यते दशमेऽध्याये । १ । क्षत्रियाक्तुं दकनयां
 क्रुराचारविहारवान् । क्षत्रशब्दपूजे लुप्तो नाम प्रजायते । ४ । वैश्याक्तुं करणं भूशयां विन्वायां नाम जायते इति
 ॥ १७८ ॥ न ह्यहं भूदस्य भार्यायां जातः पुत्रकिं नौरस * इत्यादिवाच्यं ॥

दासां वा दासदासां वायः शूद्रस्य सुतो भवेत् । सोऽनुजातो हरे दंशमिति धर्मोऽवस्थितः १७६

दासामितादिसौकः ॥ १ ॥ १७६ ॥ शूद्रस्य सुतः शूद्रायां भार्यायां जातो यः सुतः शूद्रस्योरसः निर्गम्य
तद्विधौ सः पुनरायं हरेत् ॥ १ ॥ शूद्रस्य दासां दासदासां वायः * सुतो भवेत् सोऽपि योऽनुजातो न पित्रा उच्यते
तः * पौत्रायां दंशं हरेदिति धर्मः ॥ १ ॥ १७६ ॥ नन्वेते चेन्न जादयः * किं जनकानां पुत्रान् * भव
न्तीत्यत उच्यते ।

चेन्न जादीनस्ताने ताने कादशयथोदितान् । पुत्रप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपान्मनीषिणः ॥ १८०

चेन्न जादीनस्तादि ॥ १ ॥ १८० ॥ अपुत्रकस्य क्रियालोपात् पुत्रकृत्तया क्रियालोपं निवृत्तं तान् चेन्न जादी
नयथोदिताने कादशस्तान् पुत्रप्रतिनिधीन्बुधाश्चाहुः ॥ १ ॥ १८० ॥

य एतेऽभिहिताः पुत्राः प्रसङ्गादनुवीजजाः । यस्य ते वीजतो जातास्तस्य ते नंतरस्य तु ॥ १८१ ।

यद्वत्तादि ॥ १८१ ॥ अपुत्रकस्य प्रसङ्गात् प्रसक्तित एते ये चेन्न जादयोऽन्यो वीजजाः पुत्राः पुत्र * प्रतिनिधयोऽ
भिहिताः ॥ १ ॥ ते यस्य वीजतो जातास्तस्य ते पुत्रानेतरस्योऽपि न्यहीतृणां पुत्राः ॥ १ ॥ १८१ ॥ नन्वे
ते चेन्न जादय एव किं * अपुत्रकस्य पुत्रप्रतिनिधयोऽन्योऽस्तीत्यत उच्यते * ।

भ्रातृणामेकजातानामेकयेत्पुत्रवानभवेत् । सर्व्यां स्तां स्तेनपुत्रेण पुत्रिणो मनुरब्रवीत् ॥ १८२

भ्रातृणामितादिसौकः ॥ १ ॥ १८२ ॥ एकाभां मातापित्र्यां जातानां भ्रातृणामेको * भ्राता चेत्पुत्र
वान् भवेत् ॥ १ ॥ तेन पुत्रेण तान् पुत्रकानपि भ्रातृन्सर्वान् पुत्रिण * एवमब्रवीत् । एते न योऽपुत्रवर्ज * नौर
मादो कादशपुत्राभावे * त्वेकजातभ्रातृपुत्रः पून एव ॥ १ ॥ सहपिच्छीदकदायी * दायहर इत्युक्तं दायधिकार *
करणेऽभिहितत्वात् ॥ १ ॥ प्रमादोऽव्याप्यते * तस्मिन्सतित्वनां पुत्र * प्रतिनिधयोनकर्तव्याः स एव * पिच्छोऽर्थ
हरश्चेत्यनेनोक्तं ॥ १ ॥ एतच्च पक्षीदुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरश्च । तत्तद्वद्विद्याश्च लका * वचनाद्भ्रातृपर्या
न्ताभावे बोधाम् ॥ एतच्च व्याख्यानं न सङ्गच्छते * सतित्वेकजातभ्रातृपुत्रे किं * ततोऽप्युक्तं चेन्न जादिकं न कर्तव्यं

७ । तत्प्रतिषेधाभावात्* ह्योक्तान्नसङ्गतं सा*दपि*चसएवपिण्डोऽर्थहरः ॥ ८ ॥ याश्चवल्कीकृतवचना
 त*भातृपर्यान्ताभावे इतिचयत्नसङ्गच्छते*तद्वचनं हिनपितर्म*पूरुर्क*भातृणां भागविषयः ॥ ९ ॥ मातापितरौ
 सङ्गावात्*पत्नीदहितभावे पितो*रथ भागित्वे नोक्तत्वात् ॥ १० ॥ इदन्तु मातापितोऽहं*भातृणां*दायाधिकारि
 निक्षेपवचनं*द्वादशपुत्रकथनानन्तरं* ॥ ११ ॥ तथैतद्वचनानन्तरं वक्ष्यते*अथसंश्रयमोऽभावे* कनीयान्
 कथमहंतीति ॥ १२ ॥ तत्कथं पश्चादिभातृपर्यान्ताभावे इति*प्राप्नोति याश्चवल्कीपि* विभागचेत्पितरौ
 र्यात्स्वेच्छयाविभजे तृत्ता*नितिपितृव्यविभागमधिकृत्य ॥ १३ ॥ पत्नीदहितरश्चैवेत्यादिह्युक्ता*एषामभावे*
 सङ्गधनभागतोरारः । स्वर्गात्सङ्गापुत्रसंसर्गवर्णेष्वधिकः ॥ १४ ॥ इत्याहुः प्रकसङ्गधनविषय* सवाचनमपत्तिग
 णसंसाद्येनभ्रातृपुत्रौ*संभातृपुत्रौ*खलुपुत्रः ॥ १५ ॥ माकपत्नीदिभ्योऽधनं हरेदयेन* भ्रातृपुत्रेणनपुत्रे*सर्वे
 मावे यच्चैवजादिभ्रातृपुत्रः ॥ १६ ॥ पश्चादिभातृपर्यान्ता*भावेधनाधिकारौसंग* दित्यातस्तदाख्यानमसाधु
 १७ । इहसतिनापो वरुणं*यदे कजातावहवोभ्रातरसंसोदराः । एकसंगपितृते जाते सर्वे ते पुत्रिणोमताः
 इति ॥ १८ ॥ वसिष्ठेनापो वरुणं*वहूनामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्नरः । सर्वे ते ते नपुत्रेणपुत्रवन्त इत्युक्तिः
 १८२ । नवतर्हि यथातेन* पुत्रेणसर्वे भ्रातर* पुलिणःसूस्ततस्तेषां* भार्याप्राप्तयेनपुत्रेण* पुत्रवन्त
 किंभवन्ति ॥ १९ ॥ ततोऽन्ये ।

सर्वसामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रीणीभवेत्सर्वस्वास्ते नपुत्रेणप्राप्तपुत्रवतीर्मनुः ॥ १८३ ॥

सर्वसामितादि*॥ १८३ ॥ एकसंगपुत्रीनां वहूनीनामेकाचेत्पुत्रीणीभवेत्तेनेव* सपुत्रीपुत्रेणसर्वस्वास्ताःस
 पत्नीःपुत्रवतीर्मनुःमाह ॥ १८४ ॥ वसिष्ठेनचोक्तं वहूनीनामेकपत्नीनामेकापुत्रवतीयदितेनपुत्रेणसर्वस्वापत्तिगःसूयि
 तिश्रुतिः ॥ १९ ॥ इतिविष्णुनापो वरुणं*मेकोढानामपोकसंगःपुत्रः*सर्वसांपुत्रएवच*भातृणामेकजातानां
 ॥ २० ॥ इति सर्वस्वैकजातशब्देनभिन्न*पितृजानामेकमातृकानामेक*पितृजभिन्नमातृकाणां तथा ॥ २१ ॥
 भिन्नभिन्नमातापितृकाणाञ्च*भ्रातृणां वार्त्तिकता* भिन्नपितृकाएकमातृकास्थयो* युधिष्ठिरभीमाजुनाः
 ॥ २२ ॥ एकपितृजभिन्नमातृकासर्वे* वीमात्रेयाःभ्रातरः* भिन्नभिन्नमातापितृका* युधिष्ठिरादयोमातृ
 वतीचेति ॥ २३ ॥ १८२ ॥ नन्वोरसादय एकजातभ्रातृ* पुत्रान्ताय एतेपुंसः* पुत्रावन्तास्ते सर्वेकिं* पितृव
 नंयुगपत् ॥ २४ ॥ स्थिरावसपत्नीपुत्रान्तायपुत्रा*वन्तास्तेचसर्वेकिमावधनं* युगपद्द्वीयुरयकिंक्रमेण* तत्र
 शब्देभ्योऽन्येयसदृशादि ॥ २५ ॥

अथसःअथसोऽभावे कनीयानृकथमर्हति । वहरयेत्सु सट्टयाःसर्व्वे रिकथसभागिनः । १८४

औरसादीनामे कजातभ्रातृ * पुत्रान्तानां पुंसःपुत्राणां स्त्रियाश्च * सपत्नीपुत्रान्तानां पुत्राणां अथसःअथसः * यौ
* पुत्रवर्ज्जमेव पूर्व्वं सापुत्रं सापुत्रमा । १ । पौत्रपद्यान्ताभाविकनीयान्परः * परऋकथमर्हतीति * अथसःपदीपादानात् । १
गौद्रवजेने कजातभ्रातृपुत्रा * विजातिसपत्नीपुत्रः * अथान्ताकगौद्रार्थहरदत्तात् । २ । सभावावहवऔरसा *
अथवावहवःसौत्रजाःपुत्राः । ६ । इमेववहवएकजातभ्रातृ * पुत्रान्ताःपुंसःपुत्राःस्त्रियाश्च * स * पत्नीपुत्रान्ता
वहवःसास्तदाते * सर्व्वे सट्टयाः । ऋकथभागिनः३३ः । ७ । ते सभाभ्रातरजडं पिदश्च * मादश्चसर्व्वं समेत्य *
पैश्चकारिकथममं भजेरन्ति * पूर्व्वं क्तं विजातयः । ६ । तथाचप्रथममेकाने कौरसाः * पिदृष्टं पैदकंदि
कथं भजेर * स्तदभावे पौत्रास्तदभावे प्रपौत्रा इति । ७ । यतउक्तं त्रयाणामृदकं कार्यां * त्रिपुपिण्डःभवत्ते ।
अथसःसम्पत्ताते पां पञ्चमीनोपपद्यते इति । ८ । इतिवैतदीरसपुत्रपौत्र * प्रपौत्राभावे पुत्रिकाधनं हरे * तद
भावं तत्पुत्रस्तदभावे तत्पुत्र इति । ९ । तदभावे सौत्रजःपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्र इति । १० ।
तदभावे दत्तःपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्रः * । ११ । तदभावे कथिमःपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्र *
स्तदभावं तस्यपुत्रः । १२ । तदभावे गृहीतृपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्र * स्तदभावे तस्यपुत्रः । १३ । तदभावे त्व
पतिस्तदभावं तस्यपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्रः । १४ । तदभावे सकाशीनस्तदभावे तस्यपुत्र * स्तदभावे तस्य
पुत्रः । १५ । तदभावे सहोदःपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्रः । १६ । तदभावे क्रीतःपुत्र * स्तद
भावे तस्यपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्रः । १७ । तदभावे पौनर्भवस्तदभावे तस्यपुत्र * स्तदभावे तस्यपुत्रः । १८ ।
तदभावे स्वयंदत्तस्तदभावे तस्यपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्रः । १९ । तदभावे गौद्रःपुत्रस्तदभावे तस्यपुत्र * भागं किञ्चि
न्नाप्नोति । २० । ब्राह्मणक्षत्रियविशा * शूद्रापुत्रो नरिकथमा * गिरुक्ते स्तस्मादेकादशपुत्र * पौत्रप्रपौत्राभावे स * तौ
कजातभ्रातृपुत्रान्तिः । २१ । तदभावे सपिण्डार्थं शूर्यादेव * पुरुषादनन्तरःपञ्चमःषष्ठः * सप्तमःपुरुषःक्रमेणातःपरं *
सकलौऽष्टमनवमश्चतिः । २२ । तदभावित्वाचार्यास्तदभावे * शिष्यास्तदभावे त्रैविद्याब्राह्मणा इतिवच्चाते ह्यत्रैव
। २३ । अनन्तरःसपिण्डाद् अस्तस्यतस्यधनं भवेदित्यादिनाश्रयमेव । २४ । अनेनक्रमेणधनाधिकारात्तद
नाश्रयत्वात्पिण्डदानादेःसपिण्डीकरणधिकारि * योऽभिहितालषुहारीते । २५ । पुत्रैर्णैर्बहुकृतं तस्यपि
ण्डीकरणं स्त्रियाः । पुरुषसत्वे कजातभ्रातृपुत्रादयोपिये । २६ । भ्रातरोभ्रातृपुत्रौवा सपिण्डःशिष्याएवच ।
सहपिण्डीक्रियां कत्वाऽर्थगद्गद्दयंततः । इति । २७ । अत्रभ्रातृपुत्रवैतानेकपिदृक्भ्रातृपुत्रः * एकजातभ्रातृपुत्रः *
पञ्चभ्रातृः । २८ । इतिवैतमातृधनञ्चमाश्रुद्धं * मौरसपुत्रपुत्रिकासौत्रजादिः * कामाक्षजे देकादशपुत्रपौत्र *
पञ्चभ्रातृः । २९ ।

क्रमेण श्रेष्ठजादिषु भावेव • सपत्नीपुत्रोरिच्छायात् ॥ ५४ ॥ वशिष्टेनापि वक्तुं तद्वयथा • अनन्ताः पुत्रिणां
 लाका • नाशून् वालोकोऽस्त्यतिशयते ॥ ५५ ॥ प्रजाः सन्तु, पूजिणः इत्यपि पापप्रजाभिरग्ने रक्तत्वमस्य • मितं पि
 तृमो भवति ॥ ५६ ॥ ऋणमस्मै सन्नयति अन्नतत्त्वश्च गच्छति पिताशून् सजातसापश्ये च जीवती हस्तम् ॥ ५७ ॥
 पूजिणालोकान् जयति पौत्रेणानन्तमश्नुते । अथ पूज्यस्य पौत्रेण भक्षसापूतिपिष्टमम् ॥ इति ॥ ५८ ॥ द्वादशहो
 वपूज्याः पूराणः ॥ ५९ ॥ * स्वयत्पादितः स्वचे जे * संस्कृताया मौरसः पूज्यप्रथमः ॥ ५९ ॥ तदलाभे निवृत्ता
 या • चे जे द्वितीयः पूज्यः • त्रिजिणः पूज्यजनयितुः • पूज्य इति विवदन्ति ॥ ६० ॥ तजो जयथा पूजाद्वरन्ति यथा •
 सदानां गोषुष्टयं • वत्सान् जनयते • गोमिनामे वते वत्सा • मोषं स्कन्दनमार्थं भम् ॥ ६१ ॥ अप्रमत्तारक्षन्तु वै न
 माचक्ष्वे परे वीजानि वा पञ्चर्जनयितुं पुत्रो भवेति * सस्वरायोऽमोषं वेतोऽकृततन्तुमेतमिति ॥ ६२ ॥ तृतीयः पु
 त्रिकातव विज्ञायते • अभ्रातृका पुंसः पिष्टलभेति * प्रतीचीनं गच्छति * पुत्रत्वं तत्र स्त्रोकः ॥ ६३ ॥ अभ्रातृकां प्रदायाभि
 तभां कन्यामलङ्घ्यताम् । अस्यां योजायते पुत्रः समो पौत्रो भवेदिति ॥ ६४ ॥ पौनर्भवस्यार्थं या • पुनः कौमारं भर्ता
 रक्षत्सृजानां • स ह चरित्वा • पुनस्तमे वक्तुं • माश्रयति सा पुनर्भवति ॥ ६५ ॥ याचकीव पतितश्चात्तं वा • भर्ता
 रक्षत्सृजानां पतिं विन्दते • चते वासापि पुनर्भूरितितसां पूज्यः पौनर्भवः ॥ ६६ ॥ काणोनः पक्ष्मः पितृभ्यो ह्येऽतं स्कृ
 तायां क्रमादत्पाद्ये • न्यातामहस्यो भवतीत्याहुः ॥ ६७ ॥ अथापूजाद्वरन्ति • अप्रमादहितायस्य • पुत्रं विन्दति
 कुलातः । पौमातामहस्तेन • ददात्पिष्टं हरेन्नमिति ॥ ६८ ॥ गृहे च गृहोत्पन्नः पृष्ठ इति ते • दद्यादावाभ्य
 वास्त्रातारो • महती भयादित्याहुः ॥ ६९ ॥ अथादायादास्तत्र सहीद एव • प्रथमो यागभिर्णीसं संक्रियते • तस्यां जातः
 पुत्रः स हो भवति ॥ ७० ॥ दत्तको द्वितीयोयं मातापितरौ • ददातां क्रीतस्त्वृतीयः • कृच्छूनः ये फेनवाखातः ॥ ७१ ॥
 हरिश्चन्द्रो ह वै राजा • सोऽजीर्गत्तस्योपवत्सैः पुत्रः • विनायास्वयं क्रीतवान् ॥ ७२ ॥ स्वयत्पगतस्य दयं स्तच्छूनः
 • ये फेनवाखातं पुनः ये फो ह वै • यूपे निधुक्ती देवतास्तथाव ॥ ७३ ॥ तस्यै ह देवताः पाशं • विष्टपुष्टपुष्टं त्रिजो
 • ममैवायं पुत्रोऽस्त्विति ॥ ७४ ॥ तानाहसनस्ये दे • ते सस्यादयामाचरेष एव हि • यं कामये ततः स पुत्रोऽस्त्विति
 ॥ ७५ ॥ तस्यै ह विष्टामिबोहितासीत्तस्य • पुत्रत्वमियायाऽपविष्टः पक्ष्मः • पुत्रोयं मातापितृभ्या मपाठं प्रतिगृही
 यात् ॥ ७६ ॥ पूजापुत्र एव प्रष्टी • भवतीत्याहु रिति ते • पक्षदायादवाभ्यवाः • अथापूजाद्वरन्ति ॥ ७७ ॥
 यस्य पूर्वप्रावर्णानां • न कश्चिद्वायादः स्या • दे ते तस्य रिच्छमपहरन्तीति ॥ ७८ ॥ आरुणामेकजातानामेक
 त्पुत्रवान्नरः । सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्त इति श्रुतिः ॥ ७९ ॥ वक्ष्मीनामेकपत्नीनामेकापुत्रवती यदि । तेन पुत्रेण
 सर्वास्ताः पुत्रिणां चारित्युतिः । इति ॥ ८० ॥ इतोरसादिद्वादश • पुत्रपौत्रप्रौढाभावे त्वेक • जातभ्रातृपुत्र
 पौनर्पौना • रिच्छभाजः क्रमेणोक्ताः ॥ ८१ ॥ पिण्डोदकदानयावाधौ च भाजः • ते वं स्त्रियाः सपत्नी • पुत्रपौत्र

प्रपौत्रान्तः*क्रमेणरिक्त्यभाजः॥८॥ ८२ । ततोऽपिपिण्डोदकदान*यावायीचभाजः॥८३॥स्तदभावेअनन्तरःसपि
 ण्डीदयःसपिण्डोदकदाघोधनभाजीसात् ॥८४॥इति तेनमनुविष्णुः कृताभां समानं*याचनलोकनयदत्तं*तदपान
 प्रदर्शयति ॥८४॥विभजेरन्वताःपितृस्त्वय्यच्छन्समं।मातृदूहितरःशेषवृणात्ताभिरुतेऽप्ययः ॥८५॥पितृ
 कृते*विभजतांमाताप्रायंसमंहरत् । असंस्कृतास्तुसंस्कार्योभातरः॥८६॥संस्कृतैः ॥८६॥ भगिनाश्चनिजाद
 याश्चान्यंशन्तुवरीयकम् । श्रीरसोधर्मपत्नीजःस्तत्तमःपुत्रिकावतः ॥८७॥ स्त्रीपुत्रजनिःसगोत्रेणेतरेण
 वा । गृहेऽच्छत्रउत्पत्नीगूजस्तुवतीमतः ॥८८॥ काशीनःकनकाजातोमातामहवतीमतः । अश्वतायाश्चतायांवा
 जातःपौनर्भवस्तथा ॥८९॥ दद्यान्मातापितावायंसपुत्रीदत्तकोभवत् । क्रीतस्तताभां विक्रीतःकृत्रिमस्तुस्य
 मतः ॥९०॥ दत्तात्माउत्स्यदत्तगोर्भविन्नःसहोदजः । उत्सृष्टोऽह्यतेयस्तुसोऽपिदोभवत्ततः ॥९१॥ पिण्डा
 होग्रहरश्चैषां*भावेपरःपरः । सजातीयेषूप्रयप्रोक्तस्तनयेषुमयाविधिः ॥९२॥ इति नात्रभ्रातृणामेकजा
 तानामिति*सर्वसामेकपत्नीनामित्येव*वचनद्वयंतथातदभावे ॥९३॥ दौहित्रोऽह्यखिलंमातृरश्वसपितृह
 रै*दितिवचनस्ययाचनलोकनोक्तं*नवाप्रतिषिद्धंतेनाहमतः ॥९४॥ परमतमप्रतिषिद्धमनु*मतमितितन्म
 त्तृप्तिरिति*वैवाख्यानमविद्वान्यश्च*वलकावचनस्योखाता ॥९५॥ भ्रातृणामेकजाताना*मितिवचनं*प्रमा
 दा*दनायावाखातवास्तदयथा ॥९६॥ यत्तुभ्रातृणामेकजातानामिति*वचनंनमहनाभ्रातृ*पुत्रसपुत्रत्व*क्तं
 १७ । तदपिभ्रातृपुत्रसामेकपत्नीकरणसम्भवेऽनोपां*पत्नीकरणनिषेधार्थंनव*पुत्रत्वप्रतिप्रादनाय ॥९८॥ पितरौ
 भ्रातरस्तथा*तत्तत्तेगोत्रजोषन्*रितानेनविरोधात् ॥९९॥ इतियत्प्रमादिनाभ्रातरस्तथा*तत्तत्तद्वतनेन
 महभ्रातृणामेकजातानामितो*तद्वचनविबोधः ॥१००॥ काणांसावेकजाताना*मितिभ्रातृविशेषणं*
 नात्राद्राक्षीद्भ्रातरस्तथेतत्त्व*निर्विशेषणंभ्रातृगृह्यं ॥१०१॥ एकजातोहिभ्रातर*एकसामातरीकस्मात्*
 पित्रुर्जाताभ्रातरः॥१०२॥ तद्विद्वाःभ्रातरस्तुमात्रेय*स्त्रीपुत्रभ्रातादयोधे*तेषांप्रदाइतिनविरोधोस्ति
 १०३।अपरश्च*ग्राहीनैव*बुधे*पितरौभ्रातरस्तथा*तत्तत्तद्वत्तमेव ॥१०४॥यस्यापुत्रकस्यविभक्तस्यपिता*सम्भ
 वतिमाताचसम्भवति*तस्यतयोरभावेपत्नीदूहितरश्चैवपितरौभ्रातरस्तदभावेतत्तद्वत्तद्वत् ॥१०५॥तच्चपितृकविभक्ता
 नामेव*सम्भवतिनपुत्रि*मपुत्रि*विभक्तानां ॥१०६॥तस्मात्पितृमावस्व*विभक्तस्यापुत्रकस्य*धनवितयंनपत्नी
 दूहितरश्चैवेतयादिवचनं ॥१०७॥ याचनलोकनापिस्वयं*विभागश्चेत्पिताड्यं*स्वेच्छयाविभज्यता
 नितिपितृकविभागमधिकृत्यपत्नीदूहितरश्चेत्तुक्तं ॥१०८॥ एवमपुत्रःपुत्रःक्रियतइति*पुत्रीकरणंनवपुत्रःपुत्रः*क्रि
 यतइतिपुत्रीकरणं*सात् ॥१०९॥ यद्व्याच्यतेएकजातानांभ्रातृणामेकस्यपुत्रोनसर्वेषांपुत्र*इतिस्यपुत्रस्य
 पुत्रीकरणं*मितितद्वयःप्रमादोवाच्यते ॥११०॥ एकजातानांभ्रातृणामेकस्यभ्रातृपुत्रेण*सर्वेषामेव

[illegible]

तत्तदभावेभ्रातृ*गामितदभावेभ्रातृ * भूतगामीतितत्सामानावचनं । १३५ । तदपवादोक्तमेकजातानां
 भ्रातृणामेकसंपूर्णः*सर्वपांजातृणामेवभूतइति । १३६ । इतिवंवाख्यानमविद्वांसस्ते * प्रमादिनोक्त
 स्तथातत्तत्त*इतिवचनविरुद्धं * प्रमादादनायावाख्यानं । १३७ । एकजातजातृभूतसंपूर्णत्व * चक्षिद्वादाया
 च्छिद्वा*तदभूतसमानानेन * पिण्डंदापयन्तःपिण्ड * लोपमेवसर्वचक्रः । १३८ । याज्ञवल्क्यस्तथैकजात
 जातृ * तत्सर्वजातृणांभूतनैवाच * तथासपत्नीभूतमपिसर्वासा * मेवसपत्नीनांभूतनैवाच । १३९
 सपत्नीपुत्रःकथंविमादधनाधिकारीस्यात्*दौहित्ययाज्ञवल्क्यो*नोवाचसोपि*यमभूतकस*धनाधिकारीभवति
 । १४० । याज्ञवल्क्यमतेत्ययाणामेवां*द्वादशभूताभावेधनाधिकारो * नभवतुतत्ताहसाज्ञवल्क्य * संहित
 वग्राणां कथितप्रमादी । १४१ । पत्नीश्चित्तरश्चैवेतात्तदू*चमय्देनदौहित्यःसम्पत्तीयते * तेनपत्नीश्चित्तभावे
 दौहित्यः * स्वर्गातसाक्षात्भूतसःधनभाक्स्यात् । १४२ । इतिभूमवविष्णादि*सर्वविरुद्धंभवति*तैरुक्तपदिका
 यदसादौहित्यावृत्तत्वात् । १४३ । माकपज्ञादिभिर्गृह्यं*वसधनं * कथंदौहित्योहरेन्नपत्नी * इहितभावे
 चकारेणदौहित्योक्तिरितिर्विखानात् । १४४ । विष्णुनाङ्गाक्तं*हियथाभूतसधनं*पञ्चभिर्गामित * दभावेश्चित्
 गामि*तदभावेपितृगामि*तदभावेमातृगामि * तदभावेजातृगामि ॥ १४५ ॥ तदभावेभ्रातृभूतगामि * तद
 भावेवस्त्वगामितदभावेसहजगामित* दभावेसहाधायिगामि ॥ १४६ ॥ तदभावेब्राह्मणधनवञ्च * राज
 गामिब्राह्मणार्थिब्रह्मणानां*वानस्पश्यसधनमा* चायार्थि*हृद्वीयाच्छिषोवा ॥ १४७ ॥ अत्रश्चित्तनन्तरं * पितृ
 गामीभूतान्नृ * दौहित्यगामीतिततो*विष्णुवचनविरुद्धं चकारेणदौहित्यवग्राणान् ॥ १४८ ॥ पत्नीश्चित्तरश्चै
 वेतात्तदू*चमय्देनपत्नीमपेक्षश्चित्ः * सम्पत्तीय भूतरेव*मय्देनावृत्तानांवायते ॥ १४९ ॥ यदियाज्ञवल्क्य
 संहि*चमय्देनपत्नीश्चित्तनन्तरं * दौहित्यव चामविषात्तदा*याज्ञवल्क्योमहर्षिश्च ॥ १५० ॥ पत्नीश्चित्
 दौहित्याःपितरौभ्रातरस्तथा* तत्पुत्रीगोत्रजइत्येव भवच्चात् * तस्मात्तद्वाख्यानमसत्*पश्यातिहियाज्ञवल्क्यः ॥
 १५१ ॥ सन्तिकविधानिमत्त * विष्णुविरुद्धं*हस्ततीना मेक* जातभ्रातृभूतसंपूर्णभ्रातृ*भूतत्ववचनानीति
 । १५२ ॥ सपत्नीभूतसंपूर्ण*सपत्नीपुत्रत्ववचनानिच * तेनहादमपद्भाभावेएकजातभ्रातृपुत्रसपत्नीभूत*धना
 धिकारीसगदितिव ॥ १५३ ॥ तद्वयन्नोवाचन*प्रतिषिद्धेधतेनैव * तद्वयन्नचकार ॥ १५४ ॥ परमतमप्र
 तेषिद्धं * महमतमित्यतन्त्र * युक्तिःपसिद्धास्ति ॥ १५५ ॥ अनयायाज्ञवल्क्यमतेतदेक*जातजातृपुत्रसप
 तीपुत्र*धनाधिकारीनभवत् ॥ १५६ ॥ तस्मात्प्रमादिनांतद्वग्राणान् मसत् * भूसांद्वादशम * पौत्रपौत्रा
 गावे * तदेकजातजातृभूतधनभाक् ॥ १५७ ॥ नारीणांसपत्नीभूतो * धनभाक्*सांतद्भातृ * पौत्रपौत्र
 गार्त्ताभावे * नारीणांसपत्नीपुत्र * पौत्रपौत्राभावेच ॥ १५८ ॥ सपिण्डादनन्तरोयःसधनाधिकारीभवति*

ततः परं यदि चेन्न जं करोति * संहितो यः स्यादौरसचेन्न जयो * यथा भागवतस्तथा भागस्तयोः * स्यादौरसः पृथग्य
 चेन्न जायददात् ॥ प्रवृत्तुचेन्न जसां प्रददात्पैत्रिकां नत् । औरसो विभजन्दायं पित्रां पञ्चममेव वा । इति
 ८८ । याश्च वल्कीनापतेदभिप्रेतोक्तं * औरसो धर्मपत्नीजः * स्तत्समः पूत्रिकावत् । इति । ८९ । यस्त्वौरस
 पूत्रकणा * हीनः चेन्न जं करोति * ततः परं यदि इति ता जायते * प्रविकाञ्चतां करोति * सात्वौरसः पित्रतीया * । ९० ।
 सावृतीयकल्पो वा * दण्डपत्रे षुविष्णु * वशिष्ठाभागां पठिता * चेन्न जनेन सह समानां ग्रायं । ९१ । यथा कनिष्ठेन
 सह * ज्येष्ठपुत्रिकासमांशा * मनुना पञ्चमे वाक्ता । ९२ । प्रविकायां कृतायात्तु * यदि पुत्रोऽन्यथायते । समस्तव
 भागः साज्जगृहानास्ति हि स्त्रियाः । इति । ९३ । यदि चेन्न जनेन वर्तते * तदा पुत्रिकैर्वसुर्भारिकया हरे * दिन
 विष्णुवशिष्ठाभिप्रायः श्रयः । ९४ । मनुगीतमाभाषतो * दत्तकस्तृतीयः पुत्रो * यः पुत्राभावापन्नः स्ताययन् । ९५
 मातापितृभामद्भिर्दत्तः प्रीतिमान् ग्रहीतारः * समग्रं स भिगच्छेत् । ९६ । सर्वैर्गुणैरुपपन्नो भवति नानागुणः
 स्यात् * तदा चेन्न जभावे पत्नीदूःपितृः * सर्वैरिक्त्यं हरेन्नानागुणः * दृश्यति मनुक्तं यथा । ९७ । उपपत्नीगुणैर्मध्ये
 पुत्रो यमोऽद्विमः । सहरेते वतद्विक्त्यं सम्प्राप्तोपानागततः । इति । विष्णुवशिष्ठाभ्यान्तृष्टमो * दत्तकां यजत
 स्ताभां * तयोर्लक्षणमुक्तं । ९८ । दत्तकयाष्टमो जातापित्रभां सयसा दत्तः * इति वसाधारणः * पुण्हीनोऽपि
 दत्तकः । ९९ । स औरसचेन्न जपुत्रिवापौनः * भवकाणीन गृहोत्पन्नः * सहोदाभावेऽयं हरः । १०० । याश्च वल्की
 नापते वल्कलक्षणो * दत्तकः मथमः औरसपुत्रिका * चेन्न जगृहजकाणीनः * पौनर्भावाभावेऽयं हरः । १०१ । अथ
 मनुगीतमाभां कृत्विमः * पुत्रद्वयं उक्तं सलक्षणं * मनुनाभिहितं यथा । १०२ । सदृशन्तु पुर्यादयं गुणदोषवि
 चक्षणम् । पुत्रं पुत्रगुणैर्भुक्तं सविज्ञेयं कृत्विमः । इति । १०३ । इदं पुत्रकृत्विमः पुत्रः औरसपुत्रिका चेन्न जदत्तका
 * भावेऽपि पुत्रः सर्वैरिक्त्यं * गृहीयात्पिण्डं ददात् । १०४ । याश्च वल्की ननवमः * कृत्विमः पूत्रोऽक्तस्त्वसलक्षणं
 कृत्विमस्त्वसलक्षणं कृत इति तन्मम पुत्रगुणहीनः । १०५ । कृत्विमः पूत्र औरसः * पुत्रिका चेन्न जगृहजकाणीनः * पौन
 र्भावे दत्तकप्रीताभावे * रिक्त्यं हरेत्पिण्डं ददात् । १०६ । विष्णुना कृत्विमो नोक्तः * यत्कचनोत्पादितस्तत्पर
 स्तुक्तो * वशिष्ठेनापिनोक्ता शौद्रोक्तः । १०७ । यत्कचनोत्पादितः * परचेत्ते चेन्न पुत्रः * स चोत्पादयिषु
 रपुत्रसाचपुत्रः * स्तदभावे एकजातभ्रातृपुत्रः । इति । १०८ । गर्भं विन्नः सहोदजः * इति याश्च वल्की नोक्तः सहोदो योऽपि
 तगर्भां विवहेत्स एकादशः । मनुना लघुमउक्तः ससाधारणनिर्णयदत्तकादः * पविहवद्विस्तृष्टात् * पुष्यमर्थं हरो
 दत्तकः । यस्त्वज्ञातगर्भां विवहेत्स सहोदः * स विष्णुवशिष्ठाभाषक्तः सप्तमो * निर्णयसाधारणो दत्तकस्तृष्टमः । काली
 नस्तृष्टमां याश्च वल्की नच * पद्ममउक्तो मनुगीतमाभां * स मउक्तस्तत्रायं मभिप्रायविशेषः । विविधोद्दकाणीन
 स्तत्रैकः * कणायाः कसालरक्षणपूर्वकं * पुंसासंयोगाज्जातः स * पाणिपादसापुत्रः स्यात् । समनुगीतमाभां

पूत्र* रहितः सातकस्तसाधन*भाक् सादितः तत्राह । २ । १८५ ।

नभ्रातरोनपितरः पुत्रारिक्थहराः पितुः । पिताहरि दपुत्रस्य रिक्थं भ्रातर एव च ॥ १८६ ॥

आश्रितः पित्रमतः पूत्रवतः पूरुयसः * पित्राकृतविभक्तसः * रिक्थं भ्रातरोनाहंति * पितरश्च पित्रपिताम
पितामहाश्च न रिक्थमहन्तीति । २ । पूत्राः पित्रारिक्थहरा * पिण्डदायिनश्च पूर्ण* आवागौचभागिनश्च ।
पित्राविभक्तः सचेदपूत्रकः सात* द्वादशपूत्रैकजातभ्रात्रपूत्र* पौत्रप्रपौत्रहीनस्तथा * निश्चरजस्का जायसायस्यसः ॥
रिक्थं पिताहरे दनिश्चरजो * जायसापूत्रकसापूत्रसारिक्थं * तस्य पत्नी हरेत्साहिनियुक्ता दूसगीत्राभाश्रितम्
* पूत्रवत्पदादतस्मै तद्रिक्थं दद्यात् ॥ १५ ॥ स्वयमेवात्रवच्छते * संस्थितस्यानपतः सासर्गोत्पन्न
रेत् ॥ पत्नी तद्रिक्थं जातं यत्तत्सन्तप्रतिपादयेदिति ॥ ६ ॥ निश्चरजस्का जायसायदि * पितानवर्त्तते मा
वर्त्तते * तदासातद्रिक्थं हरेत् । ७ । नदूपितकृतविभागपुत्रसः * तसाधनाभावात् पूत्रोपाजितं हि * धनं पित्रः
स्वधनदत्तं पाक् ८ ॥ पित्रुः * दूष्यः * भावेनैकजाता * अनेकजातावाभ्रातरो * पूत्रसारिक्थं हरेयुः ॥
एतद्विप्र्रायेण * विष्णुयाज्ञवल्क्येणाभा * हक्तमपूत्रसाधनं * पत्राभिगामोत्पत्तिदि १८५ ॥ नन्वपूत्रस्यपि
भक्तसाधनं पिताहरेदयः पूनः पूत्रवान्जीवति * पौत्रकजातः पूत्रोक्तः । १ । अपौत्रकजातः पौत्रोक्तः
सचक्षते * तसाधनं कोहरे * दित्यत आह ॥

तथाणामदकं कार्यं त्रिषु पिण्डः प्रवक्षते । चतुर्थः सम्प्रदानैषां पञ्चमीनोपपद्यते ॥ १८७ ॥

तथाणामिति ॥ २ ॥ १८६ ॥ विदेवयाणां पूरुयाणां चतानां * पित्रपितामहप्रपितामहानां * दकं
वक्तुं विवृणुतेषु पिण्डः प्रवक्षते पिण्डदानं क्तं ॥ १ ॥ चतरादिपिण्डदानं नोक्तं * तेन च वयः पूरुयस्तेषां जय
पिण्डादकम् * सम्प्रदानपञ्चमः ॥ २ ॥ चतरादिपिण्डोदकं दानविधानाभावात् * पञ्चमः पूरुयोदाया * द्वि
मापूतिपूत्रोपपत्तौ एवदायमहन्ति ॥ ३ ॥ पूर्ण* आवागौचश्च जन्ते * दायाद्यगृहिपिण्डोदकं * दान
गौचं ॥ ४ ॥ तस्मात्पितृः पूत्राः पूत्र * पौत्रप्रपौत्रारिक्थमहन्ति न * पितरोनवाभ्रातरः । ५ । एवञ्च
पूत्रैर्कैकप्रथमं * पूरुयतागोनीसरोत्तरैर्कैक * पूरुयः दूष्यः पिण्डोदकं दत्तं ॥ ६ ॥ तेन च चतारः पूरुयास्त
मपिण्डाः सम्पूर्णगौचभागिनः * स्तत्पिण्डेषु भुजस्तुष्टिभोक्ता * जइस्त्रयः पूरुया उवन्तीति ॥ ७ ॥
पूरुयागौणाः सपिण्डाः * इति साशुपौरुयसापिण्डाः * तेषां धनभागिनीनां * पञ्चमपूरुयादयः ॥ ८ ॥ च
मादातेषां मित्राग्नेनां * स्वगोदजेषां पार्वणविधानेनां * आश्रितस्यापितनान्यथाह ॥ ९ ॥ तेन दत्तमाता
मातुलादिभिरग्नेनादिभिरन्यथाह ॥ १० ॥ मातुलोत्पत्तिना यस्यास्त्रीयोमातुल
प्रपञ्चसायुज्यं वसन्तमर्तामहस्य ॥ ११ ॥ एतेषां दत्तार्थाः * स्वधर्माः * पित्रस्तथा । आश्रितानन्तु

इतिवेदविदांस्थितिः ॥ १२ ॥ इत्यञ्च नृतात्पिङ्गुः पिङ्गुरागतं धनं हस्तेरुत्तरः ॥ १३ ॥ ० श्रुद्धो हरेन्मपौत्रादिः *
 पुत्रारिक्थहराः पिङ्गुरिवाक्तेः ॥ ११ ॥ यस्यावपितावर्त्तमानः पुत्रश्च * जातः सन्पितृधनं प्राप्नुवान् स चेन्म्रियते तत्
 स्तमापिता * म्रियते तदापौत्रो धनं हरेत् ॥ १४ ॥ न च तद्धनं पिङ्गुरागतं यस्य * पितावर्त्तमानः पुत्रः * पौत्रश्चातस्त
 साचेत् * पुत्रः प्रवृत्तिं म्रियते इत्यमम्रियते ततोऽसापिता ॥ १५ ॥ चतुर्थस्त्वर्त्तते धनञ्चन * पिङ्गुः पिङ्गुः * क्रमादाग
 गतं * प्रपितामहादागतं * चतुर्थः * सपौत्रो धनं हरेदिङ्गुः ॥ १६ ॥ ननु तच्चिचौरसादिद्वादश * पुत्रपौत्र
 प्रपौत्राभावे सति क * जातभ्रातृपुत्रपौत्रपौत्राः कथं * धनं हरेत् पुण्डरीकभवे युः ॥ १७ ॥ पार्श्वगयादेहिते शु * म
 धो भ्रातृपुत्रस्तत्पिङ्गुपिता * महप्रपितामहानां पिण्डं ददौ त् ॥ १८ ॥ निजजमापि पिङ्गुपितामहयोः * पिण्डदानं भव
 ति भ्रातृपौत्रेण * त्रिपुपिण्डदाने कृतं * निजपितुः पिण्डदानं जातं * ॥ १९ ॥ अत्र पुत्रपौत्रेण त्रिपु * पिण्डदाने कृतं पिता
 महपिङ्गुभ्रातृ * पश्यन्तं पिण्डदानं सः * भ्रातृत्वो भवति ॥ २० ॥ तस्माद्द्वौरेकजातमापुत्रः * पौत्रश्च दायहरः पिण्ड
 दायो * न प्रपौत्र इति कोचद्वयाचक्षते ॥ २१ ॥ अपरोवाच रे सञ्च * स्तांस्तेन * पुत्रेण पुत्रिणो मृत * रत्नवीनतसा
 पौत्रेण * पौत्रिण इति तस्माद्द्वौरेकजातमापुत्रः * पुत्रश्च दायहरः पिण्ड दायो * न प्रपौत्र इति कोचद्वयाचक्षते ॥ २२ ॥ तद्वाख्यानद्वयमसत् * एकजातभ्रातृपुत्रो हि स
 या * भ्रातृणां पुत्रः स एवेति श्रुतत्वेन * पौत्रपदं न्तकथनसिद्धेः । श्रुतकथनं विनैव हि पात्रं * त्रिपुपिङ्गादि
 शुपिण्डदः सिद्धः ॥ २३ ॥ सचतुर्थस्तसापितैवापुत्रो इति * तसापुत्रपौत्रोचपौत्रपौत्रौ * त्रिपुपिण्डदत्वादयं हरा
 विति ॥ २४ ॥ ८६ । ननु चैवं चेत्तच्चिच * दौरेकसादिद्वादशपुत्र * पौत्रपौत्रैकजातभ्रातृपुत्र * पौत्रपौत्राभावे धनं
 को हरेदिति चेत्तत्र * वक्ष्यते इत्युक्तं स्वयं ॥ २५ ॥ संस्थितसानपत) मासगोत्रात्पुत्रमाहरेत् । पत्नीतश्चिक्थ
 जातं यत्तन्म्रियते पादयेदिति ॥ २६ ॥ अनपत) साखलौरेकपुत्रहीनसम्भृतसा * पत्नीखलु निवृत्तरजस्का *
 तदापारिक्थजातं * गृहीत्वा धर्मेण नियुक्तासगोत्रात् ॥ २७ ॥ पुत्रसत्पाद) तद्विक्थ * जातं तन्म्रियते प्रति
 पादयेत् ॥ २८ ॥ तदभावे दत्तकादिरेकजातभ्रातृपुत्रपौत्रपौत्रपदान्तः । तदभावे यदि निवृत्तरजस्का * भवति तदा
 को हरेदिति उच्यते ॥ २९ ॥ १८७ ।

अनन्तरः सपिण्डाद्यस्तस्य सतमाधनं भवेत् । अनजह्नुं सकुलः स्यादाचार्यः शिष्या एव वा ॥ १८७ ॥

अनन्तर इत्यादि ॥ १८७ ॥ सपिण्ड * इत्यर्थः पुरुषोष्ठ्या * स्तस्मादनन्तरो यः पञ्चमः स * तसाधनं हरेत् सपिण्डदः सतात् *
 पञ्चमो वा यो वीचीयात् ॥ २८ ॥ तदभावे तसानन्तरो यः षष्ठः * सतमाधनं हरेत् सपिण्डदः * श्रुत्यर्थः ज्ञानिणा वा यो
 वीचीयते ॥ २९ ॥ तदभावे तदनन्तरो * यः सप्तमः सतसाधनं हरेत् * सपिण्डदः यो भवेत् * त्रिराठश्च या वीचीयात्
 ॥ ३० ॥ इत्यर्थस्तस्य सति * आभीक्ष्ण्यं विभं बाडक * अत उक्तं * सकुलः * खलुमादिः पुरुषः सता * इतिानेनापि
 पितः ॥ ३१ ॥ अत्रिपराशरामाज्ञा * दायारिच्छेदमाप्नोति * पक्षमाह * त्वयं मज ॥ ३२ ॥ चतुर्थं दशरात्रं सता

षट्पात्रं पृथिव्यम् । षष्ठे च कूरहाणा वसुधेनैव दिनवयम् । ७ । इति । चतुर्थं सापिण्डदसः* पिण्डके पभोजि
त्वेन*पञ्चमादीनां गौणसापिण्डात् । ८ । अत ऊर्ध्वं गौणसापिण्डः*दृष्टुं सप्तमादहं योयोऽनन्तरः* सकलास्त
सोतसः च*धनं भवेत्तद् यथा । ९ । सप्तमाभावेऽष्टमसा*धनं भवेत्स एवापुत्रकसः* पिण्डदः साहिनमेकं*
शावाशौचीभवतीति ॥ १० ॥ तस्याभावे नवमसाधनं भवेत्*सप्तसापिण्डदायीसाद्*यामद्वयं शावाशौचीसात्
॥ ११ ॥ तद्भावे दशमसाधनं भवेत्*सप्तसापिण्डदायीसात्*नपर्यान्तं शावाशौचीसात्*मृत्वाद्यश्चिर्भवति
॥ १२ ॥ उक्तश्चात्रिणातद्यथा*अष्टमे दिनमेकान्तु*नवमे प्रहरद्वयम् । दशमे सप्तानमात्रे गणतके तद्यश्चिर्भवेत् ।
इति ॥ ११ ॥ इति पां पिण्डदसाहं*मष्टमनवमदशमानां पिण्डा*तुल्यपभोजित्वसम्बन्धः* त्सकलात्वं नात ऊर्ध्वम्
॥ १० ॥ सकलाभावे त्वाचार्य*साधनं सात्*सचाचार्यः पश्चिणीं रात्रिमेव*तसां शिष्यासां शावाशौचीभवति* । ११
माश्लेषे पश्चिणीं रात्रिं शिष्यात्विंशत्वाभ्यवे पुत्र । इत्युक्तं । अथवासकलाभावे । १६ । यः शिष्य उपनीयाध्यापित
स्तसा*धनं भवेत्सचाचार्यः* सापुत्रसः पिण्डदः सा*त्रिणात्तत्तत्सावाशौचीसात् । १७ । पाशुक्तं स्वयमेव
हि* तिरात्रमाहाराशौचमाचार्योऽसंस्थिते सति । इति । १८ । बायव्यात्स ब्रह्मचारीयएक* याखाध्यायीतसा
धनं भवेत्तस*तसां भूतसापिण्डदः*सादेकाहमाशौचीसात् । १९ । उक्तञ्च पुनर्व*स्वयमेव*सत्रह्यचारिणां का
मतीते क्षपणं कृतम् । इति । १० । १८७ । ननुयसा ब्राह्मणसः शिष्यः* पर्यान्तं सम्बन्धिनास्ति तसा*धनं कोहरो
दि*तात*उच्यते ।

सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणारिक्थभागिनः । त्रैविद्याः शुचयो दान्तास्तथा धर्म्मो न हीयते १८८

सर्वेषामित्यादि । १११ । १८८ । सर्वेषामौरसादीनां*शिष्यान्तानामप्यभावे*ब्राह्मणारिक्थभागिन
स्त्रैविद्याः*यद्यद्यः शास्ता ब्राह्मणा*स्तथाविधब्राह्मणैस्त्व । १ । तदपुत्रादेर्ब्राह्मणस्य* धनग्रहणे धर्म्मो न*ही
यते धर्म्मो न*हीयते*तसः पिण्डददृरिति ॥ २ ॥ विष्णुनापुक्तं तद्भावे ब्राह्मण*धनवज्रं राजगामि* ब्राह्मणार्था
ब्राह्मणानां*वानप्रस्थसंघनसा*चाचार्योऽह्नीयाच्छिष्यो वा । २ । इति । याज्ञवल्क्येनैव सर्वभावे त*ब्राह्मण
संघनं ब्राह्मणा*ह्नीयुर्न राजाये पाणां पुराजति*नोक्तामहविष्णादुक्तं । ३ । अतस्तत्रोक्तं यथा*वानप्रस्थ
यतिब्रह्मचारिणां कथं भागिनः । क्रमेणाचार्यः सच्छिष्यधर्म्मभ्रातृकतौ चिन्तः । ४ । इति । गौतमेनापुक्तं
यथा*श्रोत्रिया ब्राह्मण*संगनपतारिक्थं भजेरन्*राजितरेषाम् । इति । ५ । वसिष्ठे न तुक्तं यथा*यस्यार्थेषां
पश्चान्न*कश्चिद्वासादः सात्सपिण्डाः पुत्रस्यानीयावा*तस्य धनं सपिण्डाः भजेरन् । ७ । तेषामभावे आचार्यान्ते वा
सिनो*हरेयातां तयो रभावे तिराजा*हरेऽन्यब्राह्मणसंराजाहरेत् । ८ । ब्राह्मणस्त्वहविषं घोरं* न विषं विष

मनाङ्क*ग्रंहास्त्रं विपद्यते । विषमे काकिनं हन्तिग्रहास्त्रं पूर्यपौत्रकम् * इतिवै विद्यासाधुभाः सम्प्रयच्छेदिति । १८८ । एतद्दोषमभिनेतुं बोधते * ।

अहाय्यं ब्राह्मणद्रव्यं राजानितप्रमितिस्थितिः । इतरे घान्तुवर्णानां सर्व्वाभावे हरे स्रुपः १८९

अहाय्यमित्यादि । १ । १८९ । ब्राह्मणद्रव्यं राजानितप्रमहाय्यं * मितरेषां सत्रियादीनां वर्णानां मोरं तादृशियान्तसर्व्वाभावे * धनं राजाहरेदितिग्रास्त्रे वावस्थितिः । १ । १८९ । नवपिताहरेदपुत्रसारिकम् * मातरएवचे*तिथः*तद्विष्णुयाश* वल्लोक्तेन विरुधाते । १ । यत्तुक्त मपुत्रसाधनं पद्माभिगामितदभा इद्विष्णुगामि*तदभावे पिङ्गगामीतिविष्णुना ॥ २ ॥ पद्मीद्विहरेवपितरा * वितियासत्रल्लोकेनेति*त बोधते ।

संस्थितसगनपत्रसप्तसगोचातपुत्रमाहरेत् । पत्नीतद्रिक्यजातं यत्तत्तस्मिन् प्रतिपाद्येत् १९०

संस्थितसगोचादि । १ । १९० । पूत्रशब्दसापेक्षत्वा * दनपतासासंस्थितमा स्रुतस्य*पिङ्गभाङ्गमतीप पित्राकृतं * विभक्तसापद्मी ॥ १ ॥ पद्मीः यद्रिक्यजातं तत्सर्व्वं * स्त्रीत्वादिधिना नियोगिनसगोमात्*पु *भाङ्गं जनयेत् । १ । जनिते वपुलेरिक्य * जातं यत्तत्सर्व्वं तस्मिन् * स्त्रीजपुत्रे प्रतिपा दधिद्विष्णु*दि नाभिगम्यणे विविष्णु * याशवल्लोकाभावात्प्रोक्तं । २ । अपुत्रसाधनं पद्माभिगामीति * पत्नीद्विहरेव*ति* नवपतिधनाधिकारित्वेनाभिनेतय । ३ । तत्रचेत्पुत्रो न भवेत् * इहताचादत्तावर्तते यदिवाजायते * तदासा पित्रस्तदनं * स्त्रीन्तीसती । ४ ॥ जननी तदंगं जङ्गमस्यावर * हेमरुपादिकं ददात् ॥ ५ ॥ तदु क्तं हस्ततिना * आमाय स्रुतितन्त्रे चलोकाचारे चरुभिः । शरीराङ्गं स्मृताजायाश्रुणाश्रुणा फलं समा । ६ । यमोर्नापरताभार्यादेहाङ्गं तस्य जीवति । जीवताङ्गं शरीरेऽथ कथमनाः समाश्रूयात् । ७ । सकला विदामा ने सुपितृमातृसनाभिभिः । अष्टतस्रं प्रमोतसापत्नीतङ्गागहारिणी । ८ । पूर्वं प्रणीताग्निहोत्रे स्ते भर्त्तवित्तनम् । विन्देत्पतिव्रतासाधुधर्मपसनातनः । ९ । जङ्गमं स्यावरं हेमरुपाधानां रसास्वरमायादायदापयं च्छा हं मासपान्मासिकादिकम् । १० ॥ पित्रवायुसदौहितान्भर्त्तुः स्वमीयमातृलान् । पृजयेत् कवापत्ताभ्यां ददा नायातिथीन्स्त्रियः । ११ । तत्सपिण्डवान्प्रशावायेतसाः परिपन्थिनः । हिंसार्थं नानितान् राजाचौरदण्डे नयासयेत् । इति । १२ । प्रमादीत्यत्रपद्मी * तद्गागहारिणीतिन * बुद्धासर्व्वं धनं पद्माभिगामीति वाच्यं त *साधुत*द्गागोहिजङ्गमादिरुक्तः । १३ । एवं इहतादिः पूर्वं पूर्वाभावे *परपरपित्रादिपुत्रसत्*तदपुत्रकसाधनं *स्त्रीतसा*पत्नीतदनां शंजङ्ग*मादिहरेदितिचेयम् । १४ । अथपूर्वं जाताचादत्ताश्रवानि*योगाज्जातासौदृहिता

पितृस्तनं नृक्षीया दित्वाभिप्रायेणैवाच । १५ । तदभावे दूहिङ्गामीतिविष्णु * दूहितरथैवेतिचय
 वल्को*नजुदत्तदूहिङ्गामश्रुतकपिधनाधिकारि*त्वाभिप्रायेणैव विज्ञेयमिति । १६ । तत्रयदिदूहि
 वा*पुत्रीवानजायतेतदा * पिताहरेदपुत्रस्य *रिक्थंभ्रातरएवचेति * मरुक्तापिताहरेत्ततोऽथपुत्रीचक्ष
 १७ । एतदभिप्रायेणोक्तंविष्णुनातदभावेपितृगामीति । १८ । यदितदपुत्रकसाम्भृतस्य*पितापश्यान्म्रयतेमा
 चास्य*वर्जतेतदासातस्य*धनंहरेतपुत्रीचांशं । १९ । अनपत्यस्यपुत्रस्य*मातादायमवाप्रया*दितिविज्ञा
 वचनात् । २० । एतदभिप्रायेणोक्तंविष्णुनातदभावेमातृगामीति*पितरावितिचयाज्ञ*वल्कोननसर्वधना
 प्रायेणोति ॥ २१ ॥ तयोरभावेभ्रातरो*भ्रातरएवचेतुक्तेः*तत्रपुत्रीचांशंहरेत* तदुक्तंविष्णुनातदभावे
 गामीति । २२ । भ्रातरस्तथेतियाश्चवल्कोनोक्त*भ्रातृभावेरिक्थंभ्रातरएव*चेतिचकारादनेकजात
 *पुत्राश्रयपुत्रस्यधनंहरेतुः ॥ २३ ॥ एकजातभ्रातृपुत्रस्यपुत्रत्व*पूर्वसुक्ताद्वाद्यपुत्राभावे *पितृवधनेऽधिव
 शोक्तत्वात् ॥ २४ । इतोवमभिप्रायेणैवविष्णुना*पुत्रेकजातभ्रातृणा*चेतुक्तात्वेकजातभ्रातृपुत्रेणसर्व
 पुत्रा*पुत्रत्वमुक्तीकृतमिदंवचनं ॥ २५ ॥ तदभावेभ्रातृपुत्रगामीतानेक*जातभ्रातृपुत्रगामीति * एत
 प्रायेणैव*यज्ञवल्कोनाश्रुतंतत्तदिति ॥ २६ ॥ अनेकजभ्रातृषु*इतिनहिमरुविष्णु* विरुद्धंयाश्चवल्
 कोक्तं ॥ २७ । अथेतद्वचनंयदिदूहिङ्गजपुत्रंनाभिप्रेतामरुनोक्तंपुत्री * दक्षकग्रहणार्थमवस्थाता * पत्याभा
 तदादत्तकंच * नृक्षीत्वातस्मिन्सर्वप्रतिपाद्येदितोवमवस्थात् ॥ २८ ॥ दक्षकग्रहणेहोवस्थाविधि * व
 स्तेनोक्तानानिप्रातद्व्या* नृक्षीरदात्पतिनृक्षीयादानां*वावस्थानाद्भूतैरितितद्वचनं ॥ २९ ॥ ततोऽ
 रःसपिण्डाद्यइत्यादि*तेनसर्वमतंशुलां * भवति नजुविरुद्धम् ॥ ३० ॥ ० ॥ १६० ॥ ० ॥ इतोवमवस्थापि
 यभाग * भोक्तेद्वाभागैकस्याजातानांदाय *भागमाह ।

द्वौतयौविवदेयातां द्वाभ्यांजातौस्त्रियाधने । तयोर्थद्वयस्यपित्र्यांस्यसत्तस्यगृहीत
 तरः ॥ १६१ ॥

द्वौतयौविवदेयातां ॥ १ ॥ १६१ ॥ हातांजातौयौद्वौपुत्रा*वेकस्यांनाराजातौ*चेतजकाणीनौतथ
 चेत्वजसहोचद्वौ । २ । द्वौचेत्वजगृजौ*द्वौचकाणीनसहोदौ * काणीनसहोदौचद्वौ । ३ । याचास्तयो
 पत्या*तयाक्तस्त्रीवादिपतिंवा*तयास्वयैवेच्छ्याश्रुतवति । ४ । साश्रुवंपतेरपुत्रकात्पुत्रं*चेन्नयति
 उवंपतेरश्रुतंजनयतोवयोद्वौ * पित्रधनेविवदेयाताम् । ५ । तदातयोद्वौद्वौद्वौ * मधेयसापित्रंय
 तदनं * मगृहीतनेतरइति । ६ । श्रुवंपतेरसहोद्वौद्वौद्वौ*भागउक्तायेषाणांदशानांहि* सतीरसद

लिखिताभां * महनद्वलवचनविरोध * एवं सर्वेषां महिषीणामपि * दचन * मविह * मकार्थत्वात् * यन्त्रि
वक्तवचन * गलहस्तं सात्तदात्तत्वात् * लार्थश्च * मन्वादिचनं * गलहस्तं भवेत् ॥ २१ ॥ तस्माद्द्वयस्य चित्तचनं त्वपना
पदं पुत्रपरं ते प्रा * मपत्ताभिर्द्विहिभिः * सहमाश्वनविभागइत्यर्थेन साधुः ॥ २२ ॥ अपत्ताप्यदेनवाग्दत्तानां
प्राक् * सप्तपदीगमनादत्तानां * वजनेनमहत्तविरोधाच्च * तासां मनाभित्वानपायात् ॥ २३ ॥ अपत्तानां
प्राक् सप्तपदी * गमनादत्तानां * द्विहिभिरा * मभावे चित्र * जादयः * सप्तपदीपुत्रान्ताः पुत्राः क्रमेण ॥ २४ ॥ म. श्वधनं
हरेयु * रित्या * कतायनोयथा * पुत्राद्विहतिरोमावर्भज्युसुधनं समं । द्विहिभिरामभावे ठरिक् य पुत्रे पुत्रह
वेत् । इति ॥ २१ ॥ इत्येवं सप्तपदीपुत्रपर्यान्त * पुत्राभावे केवलाग्रथत्तद्विहतिः * यत्सन्तितदाताएव * माश्वधनं
हरेयु * स्तासामभावे दौहित्राः ॥ २२ ॥ इत्येवं नारदेन * समं इहतिरः पुत्राभजे युर्निखिलं धनम् । माश्वहित
रोभावे द्विहिभिरा * तद्व्यपाः ॥ इति ॥ २३ ॥ गौतमेनापि वक्तुं * स्त्रीचः नपता * सगोत्रास्त्रिपुत्रे त
नानातस्तज्जमभागं * स्त्रीधनं इहितिना * मपत्तानामप्रतिष्ठितानां ॥ २४ ॥ मगिणीयुक्कं सोदर्याणामृषिः * माश्व
स्त्रीतेको ॥ २५ ॥ स्त्रीचानपतासो तानपतासौ क * जातभ्रातृपुत्रपर्यान्तपुत्र * हीनसापुंसः स्त्रीनियुक्ताधर्मा * हं वरादि
सगोत्रतीवीजं पुत्रं लिप्सेत ॥ २६ ॥ देवरादिसगोत्रादनातः । पुत्रार्थं वीजं * नलिप्सेत तज्जातमपतामभागं सात्
॥ २७ ॥ तस्मानपतासो स्त्रियाः स्त्रीधनं * इहितिनामपत्ताणां * भवतितददत्तायाद्विहतिरभावे * प्रतिष्ठिताना
स्त्रीते ॥ २८ ॥ जडाहज्जातपुत्राप्रतिष्ठिता * तदभावे वचकारात् * प्रतिष्ठितानां सपुत्राणां इहितिना * तामाम
भावे तासां पुत्राहि * दौहित्रास्तेषां तदनम् ॥ २९ ॥ इत्येवं सप्तपदीपुत्रान्त * पुत्राभावे स्त्रियाः स्त्रीधनं * म
त्तकनानां ॥ ३० ॥ तदभावे तज्जात * पुत्राया उदाया * सप्तपदी सपुत्राणां इहितिना * तदभावे दौहित्रानां ॥ ३१ ॥
तदभावे तस्योऽयुक्कं * यद्धनं तस्योऽयुक्त * अ. पुत्राभावे तस्योऽयुक्त * सोदरभ्रातृणां माश्वः * पूर्वकसोदराणामिताहरेके
॥ ३२ ॥ कश्चित्पमादीचिहस्त्री * चानपतासो तयादिक * मनपतासो स्त्रिया इत्याधिकारं * प्रमादाच्चबुद्धावाचष्टे ॥
॥ ३३ ॥ स्त्रीधनं द्विहिभिरासे वनपुत्र * पुत्राणामितिसतापि * पुत्रे स्त्रीधनं सर्वं द्विहिभिराभवतीत्याह ॥ ३४ ॥
तत्प्रमादवाख्यानं * नसाधुस्त्रीचानपतासो तयाधिकारः * मन्वादिविरोधाच्च ॥ ३५ ॥ विष्णुनापि स्वसंहिताया
वक्तुं * स्त्रीधनं ब्राह्म्यादिषु च वर्षे विवाहे * वृजयायामतीतायाम् ॥ ३६ ॥ यत्तद्वत्तुः * येषु पुत्रपिता
हरेत् * सर्वेषु वृषभतायां * यद्धनं तद्विहिगामीति ॥ ३७ ॥ अत्रापि प्रजायामिति * पुत्रश्चित्तृहीनायां *
ततोऽहितरं प्रकृतायां स्त्रिया * मतीतायां सर्वेषु विवाहेषु ॥ ३८ ॥ तस्योऽयद्धनं तद्विहतिगामिसा *
इतानेनेदमर्थोपपत्तातूक्तं * यात्रश्चित्तृप्रकृता ॥ ३९ ॥ यावाश्चित्तृमात्रप्रकृतासती * दत्तकादिपुत्रवती
तस्यास्तया सुधनं ॥ ४० ॥ पुत्राश्चित्तरथानूदास्तद्विहतिभावे उदायः * समाश्वधनीयः ॥ ४१ ॥ तयोर्भावे

सपत्नीपुत्रएव* एकीदानां मपि कसाः* भूतः सर्वसां भूतएवचेति* स्वयमेवोक्तं विष्णुना । ४१ । अतापिचपञ्च
 भूत* सर्वासां कपज्ञेता * मेकाचेतभूतिणीभवेत् । सर्वास्ताखे नभूतेणप्राहभूतवतीमः । इति । ४२ ।
 कथं तद्वि* समं सर्वे सहोदरा* भगिनीससनाभय* इतिवचनं सङ्गच्छते । ४३ । उच्यते सहोदरादपानेन * सना
 भयइतानेनच* वैमात्रेयभ्रातृभगिनीयाः* ४४ । समानमातृकाणां भ्रातृ * भगिनीनां पक्षणाज्जायुक्तं *
 वसाउदरजाहृहिता * तसाएवदत्तकादयः । ४५ । तत्सर्वं पुत्रहृदिभावे * सपत्नीपुत्रएवपुत्रवद्भावात्* स
 र्वं धनं हरेरुदभावे जातपुत्राहृहिता । ४६ । * तदभावे तसाः भूतसातदनाधिकारोभवति । ४७ । ततः
 पुत्रवतीहृहिता * सपत्नीपुत्रान्तपुत्रैः * सहमात्रेयानां गमाङ्गमवति ॥ ४८ ॥ अत्रैतच्छ्लोकः प्रमादी भाषते *
 नास्त्येव शृङ्खलामूढानां मातृ * धने भूतं रघोभावाहिविवाह * कालेश्चैव यौतकं दत्तं तमः सोऽयः । ४९ ।
 प्राक्तं हिमयना* मातृयौतकं यत्सात्* कमारीभागएवमः । इति । तसिष्ठेनाभूतमेवं* मातृ पारिणायं स्त्रि
 यो* विमज्जेरन्निति पारिणायं यौतकमेवेति । ५० । अत्रैव च तदस्त्रोणाधनं* यद्विधिवच्चैते तत्र* पारिणायं
 मातृयं द्यौतकं धनं * तत्स्त्रियोश्चितरएवविमज्जेरन्नतुभूताः ॥ ५१ ॥ पारिणायं दत्तं यन्मातृयं * तत्सर्वं
 भूतश्रितर* मम* विमज्जेरन्निति ॥ ५२ ॥ नहि वशिष्ठेन पारिणायं दत्तं * तदं श्रितृणां प्रतिप्रिष्टमिति
 पुत्राणां पारिणायं यः* प्रतिप्रेष्येवकतः ॥ ५३ ॥ यश्चमरुताकमारी * लाभोयौतकस्तः स* भगिनीयमना उच्य*
 इत्यत्रनप्रसक्तो न विवक्षितः ॥ ५४ ॥ अन्वचये र्वं हि च यद्विप्रयुजा* ज्ञापितमनाभयस्व* भगिनीयाग्रप्राप्ताः *
 सहोदराभ्रातरय* मातृकं रिकथं भजेरन् ॥ ५५ ॥ अप्रत्तानामभावे च * प्रत्ताश्च शाकसतपदीगमनाद भगिनी
 भ्रातरयस्य* मातृकं रिकथं भजेरन् । ५६ ॥ १६२ ॥ इतरथं ज्ञापयितुं* दोहिलीणां कश्चि* इतप्रदानं
 स्वयं * विधीयते ॥

यास्तासां सुप्रदुहितरस्तासामपियथार्हतः । मातामहाधनात्किञ्चित्प्रदेयं प्रीतिपूर्वकम् १६३

याइत्यादि ॥ १६० ॥ तासां भगिनीनां खलु* सश्रवात्प्रदानां याः* श्रितरः च तासां दोहिलीणां मपि
 मातामहाधनाद्यथार्हतः । १ । किञ्चित्त्वावलमाहस्वमृभिः * प्रीतिपूर्वकं प्रदेयम् ॥ २ ॥ प्रत्ताया अपि
 श्रितृः सम्भवोऽस्ति* । यद्वक्तृपाक्यसामिधेतकनयाया * वाचसतिके पतिः । तामने नृविधानं नतिजां विन्दे
 त्वेव ॥ ३ ॥ इति वाग्दत्तादीनां प्रत्तानां * कनानामकृतसंस्काराणां * वरं कृतं देवराज्यं * निधोगमना
 एव ॥ ४ ॥ यथाभूवस्तथाहृहिताचतसाः * सश्रवतीति प्रत्तादनां भगिनां * इति ज्ञापितं यास्तासां * सश्रितर
 इति नेन ॥ ५ ॥ १६१ ॥ ननु यास्तासां सुप्रदुहितर इति यद्वक्तृ तत्र प्रत्तदत्तानां भगिनीनां सश्रवात्प्रदानाच्च
 विशेषणं * विनैव भगिनीपदनाचकतोतामामिति श्रुतिमिति चे * द्विरक्षितमभिविष्य * तदा भगिनी

अध्याग्नीनादि ॥ १ ॥ १६४ ॥ स्त्रीधनं पद्धिधं भवति तद् यथा * अध्याग्निवाधावाहनिकश्च प्रीति * कर्मणि
दत्तश्च भ्रातृप्राप्तश्च * मातृ तृपापश्च पितृ तृपापश्च ॥ १ ॥ तत्र काताग्रायने नोक्तं * विवाहकाले यत् स्त्रीभोगो
दोषतः हानिमन्विधौ । तद्वाग्निरुतं सङ्घिः स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥ २ ॥ यत्पुनर्लभते नारीनीयमानापिद्वय
हातः । अत्रावाहनिकं नाम * तत्स्त्रीधनमुदाहृतम् ॥ ७ ॥ इति । प्रमादिनीऽलपिद्वयं हादित्वा * नीयमानात्
पैतृकादिनां * पठित्वापैतृकान्मातापितृकलात् ॥ ४ ॥ यद्धनं भर्तुः गृहं नीयमाना * लभते तद्वाग्निवाहनिकं
अन * मितो वं पापयते तद्माधु ॥ ५ ॥ ते हि काणांमात्रमातृ पितृ आशु * मिति विधिः स्त्रीधन * वचनं नाच्छा
तिहन्ति ॥ २ ॥ भ्रातृ तश्च मातृ तश्च * पितृ तश्च आशु धन * मिति पद्धिधं स्त्रीधनं ॥ ७ ॥ एतच्चाताग्रायने न सं
यायिकं * स्त्रीधनमकं तद् यथा ॥ ८ ॥ उदयाकनयावापि * पतुः पितृ गृहेऽयवा । मत्तुः सकाशात्पि
निर्वालय सौदायिकं स्मृतम् । ६ । सौदायिकं धनं थापास्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते । यस्मात्तदावशः समर्थः
दैवतं तत्तज्जीवतम् ॥ १० ॥ सौदायिके सदा स्त्रीणां स्वातन्त्र्यं परिकीर्तितम् । विक्रये चैवदाने च
येष्टं स्यादरेषु प ॥ ११ ॥ इह स्वातन्त्र्यमजीवति उत्तरि * जीवति श्रुतं दाज्ञया । १२ । विष्णुः नोक्तं पि
श्रुतं भ्रूतं मध्यापागतम् । आधिवेदनिकं वसु, दत्तं यत्कमन्वाधेयमिति स्त्रीधनम् । १२ । ब्राह्म
पुत्रश्च वसुधैव कुटुम्बकम् * मनीषायाः तद्वत्तद्वदरेच्छे प ॥ १० ॥ सर्वेषु वसुधैव कुटुम्बकम् * तद्दत्तं श्रु
णाम् । १३ इति । एतद्दत्तं त्रयाज्ञं वलं नोक्तं * पित्रमाश्रयं पतिमाश्रयं * दत्तमध्यापागतम् । आधिवेदनिकं
वस्त्रीधनं परिकीर्तितम् । इति । १४ । अत्राध्याग्नः पागतं मध्यावाहनिकं * पित्रुदत्तं मातृदत्तं पतिदत्तं इत्येति
दत्तं तयाधिवेदनिकं इत्येति * दत्तं मधिकस्त्रीने दनकावे * । १५ । पूर्वसंभार्याग्यैरपि त्रयोधाय्यं * यद्धनं पति
र्ददाति * तदाधिवेदनिकं सगादिति श्रौतिकर्मणो दत्तमेवैतत् ॥ १६ ॥ वसुदत्तं यत्कमन्वाधेयं * श्रौतिकर्म

णिदत्तमे वेतिप्रदिधत्वमेव ॥१७॥ देवलेनचोक्तंयथा*वृत्तिराभरणंयत्कलाभसस्त्रीधनंउच्यते ॥ भोक्तृतीत
तस्त्वयमेवेदंपतिर्नाहं तज्जनापदि ॥ १८ ॥ अथपतिर्नाहं तज्जनापदीति * भार्याधनस्वामीसन्नपिपति*रनापदि
जान्नाह * तज्जनापदिभक्तुमर्हति ॥ १९ ॥ याज्ञवल्कीनचोक्तं * इतिस्त्रीधर्मकार्येचराशौस्मृतिरोधके ।
अहीतंस्त्रीधनंभर्तानास्त्रियैदावमर्हति ॥ २० ॥ बासेनाश्रुक्तंयथा*विवाहकालेयत्किञ्चिद्वरायोद्दिशदीय
ते । कनयायास्तदनंसर्वमविभज्यस्त्वन्मुक्तिः । इति ॥ २१ ॥ अस्यार्थः । कनयाउद्दिश्या*विवाहकालेवराय*यत्
नंदीयतेतदनंकनयाया*एवमस्मिभिविभज्य*नभवतीतिविज्ञेयम् ॥ २२ ॥ १८४ । नतपुत्रंरक्तंभार्याधनंपट्टा*
स्तर्हिपितरिजीवति*जननानांस्थितायांत*इनंसर्वं*पितुरेव * किंपुत्रद्विज्जुणांसात् ॥ १ । इतातस्तदप
वादएवीचान्ते* ।

अन्वाधेयश्चयदत्तंपतत्राप्रीतेनचैवयत् । पतग्रीजीवतिवृत्तायाःप्रजायास्तदनंभवेत् ॥१८५॥

अन्वाधेयेतितादिगोक्तः । २ । १८५ । स्त्रियाअन्वाधेयंविवाहादव* मयज्जलजैर्वस्त्रजलजै*यैःकैश्चि
द्वेष्यद्वनं*माधोयतेतदन्वाधेयम् ॥ १ । पतत्राचप्रीतेनयजनंदनं*तत्सर्वधनंजीवन्तांभार्यायां*पट्टांभवति
नन्तायां*उच्यतायां । २ । तस्मात्पतग्रीजीवतिवृत्तायाःस्त्रिया*नन्तायामास्तदनं*प्रजायाःपुत्रादेर्भवेत् । ३ ।
नानांस्त्रियनपुत्रद्विज्जुणां * पितरिजीवति उच्यते । ४ । प्रजाहोतरसभूतपौत्रप्रपौत्र * सतेजपुत्रपौत्रप्रपौ
त्राद*तिविमादयःसपत्नीपुत्रपौत्र*थपौत्रान्ताः । ५ । अन्वाधेयश्चोक्तंकात्यायनेन* विवाहात्परतोयत्तु*लभं
जर्ज*लेस्त्रिया । अन्वाधेयंतद्विज्जुलभं*वस्त्रजलं तथा । इति । ३ । १८५ । यत्स्त्रीधनंभर्तुः*सात्तदाह ।

ब्राह्मदेवार्थगान्धर्वप्राजापतत्रेषुयदसु । अप्रजायामतीतायांभर्तुरेवतदिष्यते ॥१८६॥

ब्राह्मेत्यादि । १८६ । ब्राह्मविवाहेदेवविवाहेचाप*विवाहेचगान्धर्वविवाहेच*प्राजापतविवाहेच*
स्त्रियालभ्यं*यत्प्रदिधंववधनंवर्त्तते । १ । तत्सर्वमप्रजायाःनन्तायांतस्यां*भर्तुरेवेषतेबुधैः* प्रजावता
नन्तायां*प्रजायाएवतदनंसात् । २ । याज्ञवल्कीनचोक्तं*अप्रजाजीधनंभर्तु*ब्राह्मादिपुत्रजुप्रपि । इति
जुणां*अनन्ताचं*च्छेपंपुदिज्जुगमितत् । इति । ३ । अत्रापिषब्देनगान्धर्वविवाहे* पीतिवा खेयंमनूक्त
*वचनेतद्वर्त्तनात् ॥ १८६ ॥

यत्त्वसत्राःसत्राइनंदत्तंविवाहेषुसुरादिषु । अप्रजायामतीतायांमातापितोस्तदिष्यते ॥१८७॥

अत्राहयत्त्वसत्राइत्यादि ॥ १८७ ॥ आहुरादिषु*सुरा*राक्षसपैशाचेषु* त्रिपुविवाहेषुत्वसांस्त्रियालभ्य
यत्प्रदिधं*धनंभवेत् । १ । तसामप्रजायांनन्तायांतदनं*पतग्रीजीवतिजीवतिच*तसामातापितोरेव* इति

भरिषाते नैकृतसमाऽपह्नुरिति । २ । प्रजावतात्पुत्रतायां प्रजायाऽएवहितहनमिषाते * अथयश्चवल्का नोक्त
। । ब्राह्म्यादिषु चूषणे * विवाहे पुष्यत्स्त्रोधनं । तदर्थं जायाऽन्यायाऽभर्तुं भावेत् । ४ । अथतावेह, हिज्जुनपुष्या
इदाऽह्निष्ठं गांसान्नपशूः * येषु * विष्ठासुरराक्षस * पैयासेषु ह्निविवाहेषु स्त्रियायहनं । ५ । तदजाय
तायाऽस्तमाः पिश्यामिभवे * सञ्ज्ञे गाणीति मत * विरोध इति चेन्न ॥ ६ ॥ गन्धर्व विवाहे पति * भार्याय
तायाधनं * हरेदिति मन्त्राह * पतावसति * पिश्या * मीति याश्चवल्कायाह । ७ । वीधायने नापुत्राऽऽरिक्च
तायामातुल्यगृही युः सोदराऽस्वयम् । तदभावे भवेन्मातुल्यदभावे भवेत्पिहुरिति * एतदाचरादिषु विवाहेषु
। । अर्थं कन * तन्नन * न्यतायास्तमाऽपुत्र इति तस्मै * सोदराऽस्त्वृता एव * स्वयंगृहीष्टः ॥ ८ ॥ तदभावे मा
तृदभावे पिहुरिति सव्वमतः पूर्वा ॥ १ । १८७ ॥ अपरं पवादमाह ॥

स्वयान्तुयद्भवेदित्तपिवादत्तकथञ्चन । ब्राह्मणीतद्वरेतकनयातदपतप्रसवाभवेत् ॥ १८८

स्त्रियान्तुतादि ॥ १॥ १८८ । ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याश्चिद्वैश्वदेव* ब्राह्मणसप्तपदीषु* सधो कस्यचित्स्त्रियां त
यश्चनपित्रादत्त* यद्वत्त* त्वेत्तद्वत्त* ॥ १ । तस्य* स्त्रियामथजाया* मतायां ब्राह्मणीकना* यामपत्रीब्राह्म
हितातस्य* अदत्ताश्चिताहरे* सपुत्र्यासप्तपदीगमनान्ता ॥ २ । अथब्राह्मणश्चिता* क्षत्रियश्चिता* वैश्याश्चिता
ब्राह्मणे नोढा* पतिगौवादित्वेनपतिसहैकी* तावाहुह्यणिवजाताभवतीति ॥ २ । पुनश्चब्राह्मणीतिवचनन्
विशेषज्ञापनाय ॥ ३ ॥ यत्तसामानसर्म्मण* ज्ञापनंनभवेत्तत्र* विशेषसर्म्मणार्थसंज्ञापने ॥ ३ ॥ अद्दलामाभ
तपोव* व* स्थिकधर्म्मणज्ञापय* तीर्थापारीतिराचार्य* गणासर्म्मणां ॥ ६ । ब्राह्मणदुहित्रुःपताः* अदत्ताहि
तर्त्ततेनपत्र* उदासब्राह्मणीकणा* तस्यधनहरेदिति ॥ ७ ॥ यदिब्राह्मणदुहित्रुः* दत्तायाश्चित्तरिभतायां
सगृहश्चित्तरौदत्ता* तदातस्य* ब्राह्मणश्चित्पत्राः* दौहित्वादौहित्याप्यसासनात् ॥ ८ । कणावकात्तात्वा
प्रजाश्रकसप्तपदीगमनादत्ताच* हरेन्नावसमूहाया* सप्तपदीगमनान्तकर्मणोदा ॥ ९ । ब्राह्मणीपुत्रकनाभ
येष* सपत्नीष्वकन्याहरेत् ॥ ८ ॥ सपत्नीपुत्रेणसर्म्मासामेव* सपत्नीनांपुत्रित्वोक्तेः ॥ १० ॥ नहुतस्य
यायाअपतास्येति* तस्य* तानेदौहित्यस्य ॥ ९ । अत्रानाद्यदन्तेनोक्तं तद्व्यतिषिद्धत्वाद्वमतमेव यथोक्तं य
वल्गुनि ॥ १२ । वसुदत्तं तथापुलकमन्वाधेयकमेववा । अतीताया मज्जसिवास्त्ववास्तद्वामुः
१ । अग्रजस्त्रीधनंभर्त्तुर्ब्राह्मादिषुचक्षुषि । इहिर्या* मृताचेच्छेपेषुपिश्यामितत् ॥ १४ । अग्रपुत्रक
साम्भ्रातरोहरेषु* भगिनीपुत्रकंसोदयार्थाणामिति* गौतमवचनात्पिश्यामीति* मातापित्रगामीत्यक
तत् ॥ ११ ॥ इतिकृष्णहीनमातृधनविभागउक्तः ॥ १८८ ॥

ननिर्हारस्त्रियः कुयुगः कुटुम्बादहमधरागात् । स्वकादपिचविष्ठाङ्गिस्वसगभन्तु रनाचया १८६

ननिर्हारमिवादि ॥ १८८ ॥ स्त्रियोभन्तु रनाचया * कुटुम्बवह्मधरागात् * साधारणभूताङ्गितात् * किञ्चिदपि
निर्हरणं * नवयुगः स्वकादपिच * वित्तान्ननिर्हरणं कुयुगः ॥ ११० ॥ १८६ ।

पतंगीजीवतियः स्त्रीभिरलङ्कारोद्यतोभवेत् । नतंभजे रन्दायादाभजमानाः पतन्ति ॥ २०० ॥

पतंगवित्यादि ॥ २०० ॥ स्त्रीभिः पतंगीजीवतियोऽलङ्कारोद्यतोभवेत् * तमलङ्कारं दायादाः पुत्रादधीन * भजे
रन्मजमानास्ते * दायादाः पतन्तीति ॥ १ ॥ विष्णूनाप्येतद्वचनवृत्तमभ्य * धेपुमानपिधनां प्रमाप्रयु * सानाहा
नं वावित्यादिश्लोकेन ॥ २०० ॥

अनंश्रीक्लीवपतितौजातप्रमथधिरौतथा । उन्मत्तजडमूकाश्चैव चर्कचिन्निरिन्द्रियाः ॥ २०१ ॥

अनंश्रीवित्यादि ॥ २०१ ॥ क्लीवश्चपतितश्चजातऽलङ्कारः * जन्मवधिरश्चोन्मत्तश्चजडश्च * मूकश्चधेचर्कचिन्निरिन्द्रियाः पुत्राः
॥ १ ॥ स्वस्त्रपङ्ककाण्डकादयस्ते च * सर्वेनांशभागिनः ॥ २ ॥ अनंशवचनेनेदं * खगपितं क्लीवपतितादयो
यदानोऽंभीक्लीवत्वादि * दोषहीनोवर्तते ॥ १ ॥ तदानांशभाजएव * यदिनवर्ततेऽनोऽंभी * केवलएक
एवाधिकारीक्लीव * पतितादीनामनातमोवर्ततेकोपि ॥ ३ ॥ तदासर्वैरिक्तश्चहरस्तुसात् * पिण्डाद्यत्वादिना * स्तद
भावेयोऽधिकारी * सनतजनं हरेदिति ॥ ५ ॥ विष्णूनाचोक्तमेवं * पतितक्रीवाऽचिकित्सा * वागविकलाङ्गभाग
हारिणः ॥ ६ ॥ तेषांश्चौरसाः पुत्राभाग * हारिणो * नवपतितसा * पतनीयं कर्म
णिक्ते * अनन्तरोत्पन्नाः पुत्राः ॥ ७ ॥ प्रतिलांसाचोत्पन्ना * स्वाभागिनस्तत्पुत्राश्च * पैतामहेपार्थ * म * ग्राहि
भिस्तेभरणीयाः ॥ ८ ॥ इति । याज्ञवल्क्येनापुक्ते * क्रीवोऽयपतितस्तल्लङ्कारः * उन्मत्तकोजडः । अन्धोऽन्ति
कित्सारोगादाभक्तवशाः चानिर्बंशकाः ॥ ९ ॥ औरसाश्चेवजास्तेषां निर्दोषाभागहारिणः । एतार्थेषां प्रभ
क्तवशावहैर्भक्तसात्कृताः ॥ १० ॥ अपुत्रायोपित * पैतामहेभक्तवशाः साधुजनयः । निर्वीसावाभिचारिण्यः प्रतिकृता
सर्थावच ॥ ११ ॥ इति ॥ २०१ ॥ एतदेवाहस्यथ ।

सर्वेषामपितुनयायं दातुं शक्त्यामनीषिणा । आसाच्छादनमतप्रन्तपतितो ह्यददद्भवेत् ॥ २०२ ॥

सर्वेषामपित्यादि ॥ १ ॥ २०२ ॥ सर्वेषां क्रीवादीनां * आसाच्छादनं तद्वन्न * हारिणामनीषिणा *
शक्त्यादातुं नयायं सत्त * तददत्सन्नतज्जपतितोभवेत् ॥ १ ॥ २०२ ॥

अविद्यानामितादि । २०५ । अविद्यानां शास्त्रे विद्वारहितानां * आशुणां सर्वेषां धनार्थं मीहया * योया
वहनमर्जयेत् * तान् वापाधिकं वा । १ । तत्रापि त्रिस्वस्वोपार्जिते पिधने * समो विभागः स्यादिति * धर्म
शास्त्रेषुधारणा । २ । याज्ञवल्की नोक्तञ्च * सामान्यार्थं सत्त्वानि विभागस्तु समः स्यात् । इति ॥ १ ॥ २०५ ।
विद्याधनं तु यद्यस्य तत्तत्सर्वं वधनं भवेत् । मैत्रासौ द्वाहिकञ्चैव भाधुपर्किकमेव च ॥ २०६ ॥

विद्याधनं त्वितादि । २०६ । आशुणां यद्यपि विद्याधनं तस्यैव * तद्वनं नर्वा विभक्तं वा भवेत् * विद्याधनं
कायायने नोक्तं यथा । १ । परभक्तपदानेन प्राप्तविद्यायदानात् । तया प्रवृत्तिविधिना विद्याप्राप्तं तद्वत्ते । २ ।
उपनान्ते तु यत्तत्तत् विद्यायापणं पञ्चकम् । विद्याधनं तच्च विद्याविभागे न विभज्यते । ३ । शिष्यादार्जिं जातः स्यात्
सन्दिग्धपन्ननिर्णयात् । स्वज्ञानार्थं सनादादात्तत्त्वं प्राध्यायनाच्चयत् । ४ । विद्याधनं तच्च प्राञ्जलं विभागे विभज्यते ।
न विद्यानाम्तु वै देनदेयं विद्याधनं क्वचित् । ५ । समविद्याधिकानाम्तु देयं वै देनतद्वनमिति * यत्तु वै देने ति
विद्याद्वयचर्यायमे विधिनाधीतानि शेषेण समाप्राप्य स्यात्सर्वैर्देयं मोतमे नापेवक्तम् । ६ । स्वयमजि
तं वै द्यौः * ७ । वै देभ्योऽकामिनो दद्यात् * वै द्याः समं भजे रन्ति । ७ । मैत्रालक्ष्यं धनं विहाहे लक्ष्यञ्च * मधुपर्कं च
लक्ष्यं धनं * यसायत्तस्यैव तत्तत्तद्विभक्तं भवति । ८ । तत्तत्तत्तद्विभक्तं धनं * सत्तत्तत्तद्विभक्तं धनं * वै द्याः
कन्तु तद्विद्याद्वयचर्यायमेव सहागतमिति । ९ । याज्ञवल्की नोपाक्तं * पित्रे वा विरोधे न यदनात् स्वयमजितम्
मैत्रासौ द्वाहिकञ्चैव दद्यादनात् न तद्वत् भवेत् । १० । दद्यादे भोतनदद्यादिदयालक्ष्यमेव च ॥ इति ॥ १० ॥ नार
देनचोक्तं यथा * योयाभार्याधने हि देयञ्च विद्याधनं भवेत् । त्रीनेताना विभज्यानि प्रसादोय * ११ ।
॥ २०६ ॥

आशुणां यत्तु न हे तधनं शक्तः स्वकर्मणा । सनिर्भजः स्वकादंशात् किञ्चिद्दत्त्वोपजीवनम् २०७

आशुणामितादि । २०७ । आशुणां मध्यायसुभ्रातायत्तः * सन्नपिकर्मणानधनमीहने * तसा स्वकादंशात्
दूपजीवनं * किञ्चिद्दत्तानां भ्रातृभिः सनिर्भजाः । १ । याज्ञवल्की नोपाक्तं * शक्तस्यानीहमानसा किञ्चिद्दत्तं यथा
क्रिया । इति । २ ॥ २०७ ।

अनपन्नं पितृद्वयं श्रमेण यदुपार्जयेत् । स्वयमीहितलक्ष्यं तन्नाकामोदातुमर्हति ॥ २०८ ॥

अनपन्नं पितृद्वयं श्रमेण यदुपार्जयेत् । २०८ । आशुणां मध्यायसुभ्राता * पित्रे दत्तं नोपन्नं स्वयं श्रमेण * यदुपार्जयेत् तद्वनं * स्वयं

लब्धं नाकामोदावमर्हति । २ । विष्णुनाथोऽहचनसक्तः । २०८ ॥ पैकुर्मित्तादि । २०९ ॥

पैकुर्मित्तादिपिताद्रवमनवासंयदामुयात् । नतत्पुत्रैर्भजेत्साङ्गमकामः स्वयमर्जितम् ॥ २०९ ॥

यद्दुःखं पैकुर्मित्तादि । १ । परेषापहतं पितामहादिभिः समर्थं तात्पर्यं नावाप्तं यः स्वयत्ताः तद्दुःखं चेदाप्तं यात्तदुत्तमं स्वयमर्जितमकामश्चेत्तदापुत्रैः साङ्गं न भजे * च्छेषं पैकुर्मित्तादिः साङ्गं भजेत् । २ । एते न पैकुर्मित्तादि * पितापुत्रयोः स्वामित्वं * समानमिति चापि तम् । १ । अन्त्यायाहकाम इति * वचनात्पत्तिः साङ्गात् * पिताहिस्ते च्छेषापुत्रान् * विभजेदिति वचनात् । ३ । याज्ञवल्क्येनोक्तं * क्रमादभागतद्दुःखं * इतमभुजरेत्तु यः । दायादेभ्यो न तद्दुःखादिदयालव्यमेव च । इति । ५ । विष्णुनापुत्रं तद्वया * पिताचेत्पुत्रान् विभजे * तस्मात्ते च्छेषस्वयमपा * चेत्तर्थापैतामहे कुपिता * पुत्रयोस्तु स्वामित्वं । इति । ६ । अत्रेदमवधातवः * वर्तमाने पितामहे * पोत्रोद्यदि कुजायते * ततः पितामहो म्रियते । ७ । तदापैतामहे स्वयं * पितापुत्रयोस्तु स्वामित्वं भवे * न्नवन्ते पितामहे * जातस्य पोत्रस्य पितृविरतलः । ८ । प्राक्पोत्रोत्पत्तेस्तदा * न्नतस्य पुत्रोत्पत्त्यधनो भवति * इहसतिनापि वक्तव्यं तद्वया । ९ । पैतामहे हतं पितास्वयत्ताः यश्चाजितः । विद्वान्पुत्रोद्यदि पितामहं तत्र स्वामिं पितृः प्रमृत्तम् । १० । प्रदानं स्वेच्छया कर्तव्यं * द्वौगणौ वततीधनात् । तदभावे पुत्रनयाः समाश्चः परिकीर्तितः इति । ११ । २०९ ।

विभक्ताः सहजीवन्तो विभजे रन्पुनर्यदि । समस्तत्रविभागः सगच्छैष्ट्या तत्र न विद्यते ॥ २१० ॥

विभक्ता इत्यादि । २१० ॥ ऊर्ध्वं पित्र्यमात्रं * विभक्ताभ्यां ततः पितामात्राचस्वेच्छया * कृता विभक्ताभ्यां ततः १ । पुत्रः सहजीवन्त एकत्र भूत्वा * जीवन्तः सन्तः पुत्रयोः * चेत्विभजे रंसादात्त * समीविभागः सगच्छैष्ट्या तत्र न विद्यते । २ । याज्ञवल्क्येनाश्रुताः * अन्त्यानापहतं द्रव्यं विभक्तं यत्तदुत्तमं । तत्पुनरेव समैर्यैर्विभजे रन्ति ति स्थितिः ॥ इति ॥ ३ । विष्णुयाज्ञवल्क्या उक्ताः * संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरसादु सोदरः । दद्यात्पुत्रं ददं शं जातस्य च न्नतस्य च । इति । ४ । याज्ञवल्क्येन पुनः * अन्त्यानापहतं द्रव्यं संसृष्टीनामोदयं धनं चरेत् । असं सृष्ट्यापि चादद्यात् संसृष्टीनाममाहुः ॥ ५ ॥ २१० ॥

येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा हीयेतां श्रमप्रदानतः । म्रियेतान्पुत्रो वापितस्य भागो न लुप्यते ॥ २११ ॥

येषां ज्येष्ठ इत्यादि ॥ २०९ ॥ येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा हीयेतां श्रमप्रदानतः * म्रियेतान्पुत्रो वापितस्य भागो न लुप्यते ॥ २११ ॥

दानतीहीयते ॥ १ ॥ विभागकाले तयोरिक्षां यथादानं न क्रियते * तयोरन्यतरोजोष्ठः * कनिष्ठोवाभ्रातामि-
येत * तस्य भागो न लुप्यते ॥ २ ॥ योधनाधिकारी वर्तते तस्मै * तदनां योदातवाः स्यात् । यदानतीहीयते इति
सप्तमोऽख्यसिर्नापादाने पञ्चमास्तसि * यपादाने वाहीय * यहीरितितसि वर्जनात् ॥ ३ ॥ गीतमेनापुङ्क्तं यथा
* जोष्ठोऽख्यसिर्वापागभागा * भ्रियते हीयते वा * तस्य अपि दृष्टिरिति ॥ ५ ॥ यदा पुनः सजोष्ठः कनिष्ठोदा * मि, यने
तदा तस्योऽयं * तस्य योधनाधिकारी हरेत् ॥ इति ॥ ६ ॥ २२१ ।

सोदर्याविभजे रंस्तं समे तस्य सहिताः समम् । भ्रातरोये च संसृष्टा भगिन्यः सनाभयः ॥ २१२

सोदर्या इति ॥ २१२ । तस्य दूरदेयस्य सजोष्ठस्य कनिष्ठस्य वा * पुनश्चीनस्य पुनरागमना * समवे सन्त
मानाः ॥ २ । संसृष्टा ये सोदर्या भ्रातरोयाश्च * संसृष्टाः सनाभयोऽनूदत्वे न स्यात यः सोदर्याः भगिन्य एव
१ । ते सर्वे सहिता एका बीभूताः * सन्तः समे तं तमं यं * समं समानां यं विभजे रन्निति ॥ ४ ॥ २१२ ।

योजोष्ठो विनिकुर्वीत लोभाद्भ्रातृन्यवीयसः । सोऽजोष्ठः स्याद्भागश्च नियन्त्रणं राजभिः २१३

योजोष्ठ इति ॥ २१३ ॥ योजोष्ठो भ्राता लोभाद्वावोयो * भावनपैश्चरिक्थांया * विनिकुर्वीत निरा-
कर्षात् ॥ १ । सजोष्ठो योजोष्ठ इव * तस्माद् राजभिर्नियन्तवाः सन्तः सनाभयोऽनूदत्वे न स्यात यः सोदर्याः भगिन्य एव
१ । ते सर्वे सहिता एका बीभूताः * सन्तः समे तं तमं यं * समं समानां यं विभजे रन्निति ॥ ४ ॥ २१३ ।

सर्व एव विकर्मस्थाना र्हन्ति भ्रातरो धनं । न चादत्त्वा कनिष्ठे भ्राजोष्ठः कुर्वीत योतकम् २१४

सर्व एव इति ॥ २१४ । ये भ्रातरो यथास्वकर्म्म भोगिन् * कर्म्मस्थाने विकर्म्मस्थाः * जोष्ठो वामधर्मो वा
कनिष्ठो वापि * सर्व एव हि भ्रातरः ॥ १ । धनं मातापितरि कथं नैवार्हन्ति * किमनेषामिति बोधाः ॥ २ ।
जोष्ठश्च भ्राता कनिष्ठे भोगिभ्रातृभोगे * पित्रमात्रं धनं * मदत्वात्मनो * योतकमात्मसान्निध्यं तनूतः * सजोष्ठो विकर्म्म-
स्थः सन्नार्थं मर्हति ॥ ३ ॥ २१४ ॥ ननु पितरिवर्तमाने पुत्राश्चेत् * पार्थक्यं मिच्छन्ति तत्र पिता * तं पार्थक्यं
कर्त्तुं मिच्छन्ति तदा * पुत्राः पार्थक्यं भविष्यं भवन्ति ॥ १ । पितरि जीवति हि पुत्रा * दारापतयधनादिपुनः * वे प्रवृत्ता
भवन्ति ॥ २ ॥ यत्र कुत्रचित्तेयत्किञ्चित्प्राप्नुयुः * सर्वं तत्पित्रे ददाः पित्रावृत्तास्तु * तद्वनं वा योपभोगादिकं कर्त्तुं
* प्रभवन्ति न चानुदत्तात्पि ॥ १ । सच पिता यदि पुत्रान् * विभक्तुं मिच्छति तदा * कथं विभजे * इति तत्राह ।

भ्रातृशामविभक्तानां यदुत्थानं भवेत्सह । न पुत्रभागं विषमं पिता दद्यात्कथञ्चन ॥ २१५ ॥

भावृणामित्यादिश्लोकः । ८ । २१५ । अविभक्तानां भ्रातृणां पितरिच्छयायदिसहसहितं वासांशान्
 भवेत् । १ । तदापितास्वेच्छयाधनं विभज्या विप्रममदलां पुत्रभागं नैव कथञ्चन ते भगोददात् सममेव सर्वं
 भगोददात् । २ । स्वयन्तुयावदिच्छेत्तावदेव गृहीयादितुल्यं पुत्रभागं विप्रमं न कुर्यात् । दितिवचनेन पितेति
 स्वस्थचित्तो न कृपितादिः । १ । कृपितादिः पिताहिनस्वेच्छया पुत्राणां विभागे प्रभवति तद्विनाशेन ॥ ४ ।
 बाधितः कृपितश्चैव विपयासक्तचेतनः । अथवा ग्राह्यकारीचनविभागे पितामहः ॥ ५ ॥ इति । याज्ञवल्किना
 पुत्राणां । २ । विभागश्चेत्पिताकुर्यात्स्वेच्छया विभजेत्तुल्यं । जेष्टं वा अष्टमागे नैव सर्वे वाऽऽसमां
 नः । ४ । यदि कुर्यात्समानां शान्पन्नं कार्यं समांशिकाः ॥ न दत्तं स्त्रीधनं सासां * भर्तृवाश्वशरेण च
 ५ ॥ यत्तु सानौहमानसकिञ्चिद्वत्पथकक्रिया । नानाधिकविभक्तानां धर्माः पित्रुक्तः स्मृतः ॥ इति । ६ ।
 अत्र जेष्टं वा अष्टमागे नैव तानेन ग्राह्यजो ह्येव पितृः * तद्विभागेनास्तीति खगपितम् । ७ । समानां शपत्ते
 भर्तृ * श्वशुरानातरदत्तस्त्रीधनानां * पत्नीनां समानां प्रविधानमिदं * मदनयन्त्रोक्तं तच्च । ८ । भर्तृ श्वशुरदत्त
 स्त्रीधनानां पत्नीनां तन्निमित्तं नवतासां प्रतिपेक्षकः ॥ ९ ॥ यदपि पित्रा पुत्राणां * भागो विप्रमो न कर्तव्यः
 स्तथापि यदि कथञ्चित् क्रियते ॥ १० ॥ तदापि पित्रुक्तो नानाधिक * भागो धर्मा एव नाधर्मा भवति * स्वयं यथेष्टं
 गृहीयादितुल्यं * पदोपादानेनोक्तं मिति श्रेयम् ॥ ११ ॥ अत्र इह सति नावयत्तं जीवद्भिर्भागे कृपिता गृहीता
 गृह्यं स्वयमिति ॥ १२ ॥ नारदेनापुत्रोक्तमेव * दावांशोऽपि पदो तद्विभजन्नात्मनः पिता । समांशहारिणीमात्रा
 पुत्राणां सांस्मृते पते ॥ १३ ॥ इति तत्र च पितर्यद्वागदय * सक्तं तत्पितृरिच्छया नव * नियमतोऽयं प्रतिपेक्षः ॥ १४ ॥
 पितरिच्छामन्तरेण हि भागो * पितृव्यवहितस्तसां कथं दांशविधिर्नियतः स्यात्तस्माद्दांशविधिः पितरिच्छातः । १५
 विष्णुना चोक्तं स्वमंहितायां यथा * पिताचेत्पुत्रान् विभजेत्तस्यैवेच्छा * स्वयं पात्तेऽर्थे पितामहे * त्वर्थे पिता
 पुत्रयोस्तुलां स्वामाम् इति ॥ १६ ॥ अथ पितास्वेच्छयाचेत् * पुत्रान् विभजेत्तदा तेषां विभागे * तानाधिका
 शकरणे * निजसातदर्थग्रहणे * तस्यैव पात्तेऽर्थे स्वेच्छा । १७ । तादृशीच्छास्योक्तं * मेवांशं विभज्य
 स्वयं * गृहीत्वा पुत्रेणाग्रदत्तत्वं * तानाधिकभागो धर्माः ॥ १८ ॥ पीतामहे त्वर्थे पिता * पुत्रयोस्तुलां
 सामित्वं * न विप्रमांशं कृत्वा स्वयं गृहीयात्पुत्रे भगोददात्तस्माद्दांशग्रहणं स्वेच्छया ॥ १९ ॥ हारीतनाथना
 मेवां जीवन्नेव वा पुत्रान् प्रविभज्या वनमाश्रयेद्वाश्रयं वागच्छेत् । २० । स्वल्पं वा विभज्या भूयिष्ठमादाय * वसेद्दया
 शोत् * पुनस्ते भगो गृहीयादिति * तस्मात्तस्य दांशग्रहणं स्वेच्छया ॥ २१ ॥ दांशविधानमैकस्मिन् पुत्रे वा सोपात्तधनं
 विभागे तत्रापि दांशग्रहणं * स्वेच्छया वैशुक्तोपपन्नं न नियमात् ॥ २२ ॥ यद्विहितं विभागांशकः * स यदेकपूतः स्यादो
 भागावात्मनः कुर्यादिति ॥ २३ ॥ इदं प्रमादीवाचये * स यदेकपूत इति * एकसापि पुत्रोऽप्युक्त इति तत्प्रमाणं

क्षेत्रजादिद्विपिङ्गुवगाहकार्य ॥ २४ ॥ नपुनरेकएवपुत्रोयसोति*वज्रवीहिस्तस्यानापदार्थ*प्रधानत्वेनपठो
तत्*पुरुषात्*इव*ललात् ॥ २५ ॥ इतियत्तद्युक्तिविरोधान्नहि*यास्तेसमासानां*वलावलात्* कल्पनास्तिस्वर
तोहि*समासविशेषावाधः*स्यात् ॥ २६ ॥ यथेन्द्रयत्रोविवर्हस्वेतोत्र*कर्मधारयस्वरेण*वृत्तावरविनाशोऽभूत् ॥ २७
इन्द्रश्चासीयत्, रिति*नपुनरिन्द्रयाग्रत्*नवाइन्द्रः*शत्रुयसोति*स्वरमविद्वान्समास * बलाबलमयास्त्रिकं*बदती
ति ॥ २८ ॥ अपरञ्चक्षेतजादि*पुत्रो पौरसाभावे * सर्वसौ*विधनस्याधिकारौकस्यात् * सपिङ्गुनविभागे *
पुत्रेणसहृद्वां*योनिस्यात् ॥ २९ ॥ तस्मादेक*पुत्रोयसो * तौकेपुत्रइतिसाधु*तत्पुत्रोऽयनयुक्तः ॥ ३० ॥ २१५ ।
नन्वेवंपिङ्गुनविभागेषु*पुत्रेषुयदिदुपुनः*पुत्रोजायतेतदातस्यपुत्रस्य ॥ १ ॥ पूर्वविभक्तभ्रातृधनां*यस्या
पौ*नवेतातउच्यते ।

जड्विभागाज्जातखपिचममे बहरेडनम् । संसृष्टास्तेनवायेसुविभजेतसतैःसह॥ २१६॥

जड्विभागादित्यादि ॥ २१६ ॥ पित्राजतात्पुत्राणां*विभागादूह्वं*जातः*पुत्रः*पितरिभतेपित्रा*मेवध
नं*हरेन्विभक्तानां*भ्रातृणां*धनं*विभज्यां*हरेत् ॥ १ ॥ नवातेचभ्रातरः*पुनरिदं * पित्रां*धनं*चविभज्य*
भागं*हरेयुरिति ॥ २ ॥ तत्रयदुभ्रातरः*पित्रां*विभक्ताः*पूतः*पित्रासहसंसृष्टा*भवन्ति*तैर्भ्रातृभिः*सह * सपथा
स्मातः*कः*नेष्टः ॥ ३ ॥ संसृष्टभ्रातृधनं*पित्रां*धनञ्चसर्वं*समं*विभजेत*न*जो*छोडारं*पूतं*दद्यात् ॥ ४ ॥ यास्य
बल्का*नवेवक्तं*विभक्तो*पुत्रो*जातः*संसृष्टानां*विभागभाक् ॥ दद्यादाता*द्विभागः*स्या*दायव्रायविशोधि
तात् ॥ इति ॥ ५ ॥ अत्रप्रमादिभिः*संसृष्टानामिति*नपठित्वामवर्णाया*मितिपठ्यतेतदस्य * दिङ्मनुवचने*सं*
सृष्टादूह्वं*विरोधात् ॥ ६ ॥ विष्णुना*पूक्तं*तदयथा*पिङ्गुविभक्तविभागानन्तरोत् * पञ्चसंभागं*नदद्यात् ॥ ७ ॥
संसृष्टिनः*संसृष्टौ*सीदरसात्*सीदरः । दद्यादपहरे*जातमवचनस्यच ॥ इति ॥ ८ ॥ एतदभिप्रायेणगो
तमेनोक्तं*मातुर्नि*त्तरजसि*जीवतिचेच्छतिच*पिङ्गुनविभागइति ॥ ९ ॥ २१६ । अथपिङ्गुनविभक्तानामेव*
पुत्राणां*मधो*इन्द्रश्चिदूह्वं*को*मिथ्यतेतस्यचमाताजोवति*जीवतिचानि*त्तरजस्कापडो ॥ १ ॥ कस्तसाधनं*हरे
दितिचेत्तत्र*पूर्व*सक्तं*अथमेव ॥ २ ॥ संस्थितस्यानपतास्य * सगोत्रात्पुत्रमाहरेत् । पडोतद्विक्थजातं*यत्तत्त
स्मिन्प्रतिपाद्येत् ॥ इति ॥ ३ ॥ अनपतास्योरसादिपूत्रपौत्र * प्रपौत्रादिकजातभ्रातृपूत्र * पौत्रप्रपौत्रदौ*ह
व*पर्यान्तरहितस्य ॥ ४ ॥ अनि*त्तरजस्कापत्रीधनं * हरेन्निपुक्ताधर्मेण*सगोत्रात् पूत्रं*जनयेत्*तस्ययदि
क्थजातं*तत्तस्मिन्पुत्रेप्रतिपाद्येत् ॥ ५ ॥ तत्रयदिद्विहितास्यात्* तदाद्विहितैवसर्वं*गृहीतोमात्रादन्तश्चज
नयित्वा*पुत्रं*तस्मैपुत्रायतत्*पिङ्गुनं*दद्यादिति ॥ ६ ॥ यस्यापुत्रकस्यैकजातभ्रातृ* पुत्रपौत्रप्रपौत्रपर्यान्ताभाव*

ससाजुमाताजीवति । ७ । नृत्तस्य तसाधनं को * हरे दित्तञ्चरते * ।

अनपत्तस्य पुत्रस्य मातादायमवाम् यात् । मातयत्र पिचवृत्तायां पितुर्माताहरे इवम् २१७

अनपत्तस्य पुत्रस्येति । ८ । २१७ । अनपत्तस्यैरसादिपुत्रपौत्र * प्रपौत्रैकजातभ्रातृ * पुत्रपौत्रप्रपौत्रपर्यान्तहीनपु
त्रस्य । १ । नृत्तस्य धनं माताहरेणातरि * नृत्तायां पितामहीहरेत् * यसाचैव मनपत्तस्य पिता * जीवति तस्य नृत्तस्य पि
ताहरेत् । २ । तद्वक्तृष्वर्थं स्वयमेव * न भ्रातरौ न पितरः * पुत्रारिक् यहराः पितुः । पिताहरेत् पुत्रस्य * रिक्थं भ्रा
तर एव चेति । १ । इति । पित्रभावे एकजात * भ्राता तदभावे माता * तदभावे पितामही । ४ । तदभावेऽनेक
जात * भ्राता तदभावेऽनेक जातभ्रातृ * श्रुतस्तदभावे चोक्तं । ५ । अनन्तरः सपिण्डादयः * स्तमोत्त
मधनं भवेत् * अतज्जद्वुं सक्तानां सा * दाचार्यः ११ प्रत्येववा ॥ इति ॥ ६ । विष्णुनापो तदभिप्रायिणेव
पूत्रप्रकरणे पृष्ठं । ७ । एकाहानामपेकस्यः * पुत्रः सन्नासां पुत्र एव चैकस्य * भ्रातृणामेकजातानां
द्वयत्वात् ॥ ८ ॥ पिताचेत्पुत्रान् विभजेत्तसा * स्वेच्छा स्वयच्छेदपात्तेऽर्थे * पैतामहेत्यर्थं पिता * पुत्रयोश्च
स्वामित्वं ॥ ९ ॥ पित्रविभक्ताविभागानन्तरोत्त * पत्न्यस्य भागं न ददः * ज्येष्ठोऽल्पिष्ठो वाप्यग्न्यभागात्सित
होयेत वा तस्यापि च ॥ १० ॥ अपुत्रपौत्रसन्ताने दौहित्राधनमावाप्नुयुः । पृथ्वीपान्तु स्वधाकारे पौत्रादौहित्रका
समाः । ११ । अपुत्रकस्य धनं पत्न्यभिगमिन्त * दभावेऽद्विष्टगामि * तदभावे पिष्टगामि * तदभावे स
पुष्टगामि * तदभावे भ्रातृगामि । १२ । तदभावे भ्रातृपुत्र * गामितदभावे वन्धू * गामितदभावे सक्तानां गामितदभावे
सहाध्यायिगामि । १३ । तदभावे ब्राह्मणधनवर्ज * राजगामि ब्राह्मणार्थे ब्राह्मणानां * वानप्रस्थस्य साधनमा * चार्या
गृहीयाच्छिष्यो वा इति । १४ । अत्रापुत्रस्यैरस्य * पुत्रपौत्रप्रपौत्रान्त * सन्तानहीनस्य पुत्रिकापुत्री * यो दौहित्रः स धनमा
यात् । पृथ्वीपान्तिपितामहस्य पितामहानां स्वधाकारे यथापौत्रास्तथापुत्रिकापुत्रा एव दौहित्रकादौहित्रा इव प्रति
कृतया समाः न त्वेव दौहित्रा इति इतो वमेकजातभ्रातृपुत्रपौत्रप्रपौत्ररहितस्य पुत्रसाधनं पत्न्यभिगामि ॥ १५ ॥ पत्नीत
निवृत्तरजस्का * यानियोगात्पुत्रीत्पदने * समर्था भवति ॥ १६ ॥ इति ताच्यारम्भावि * पुत्रानवन्ध्याविधवाया *
पितराविति पित्रभावे माता ॥ १७ ॥ इतोऽव परमतमपतिप्रध * सपत्नीपुत्रेण स्त्रीणामेकजातभ्रातृपुत्रेण भ्रातृणां *
श्रुतिविसमतावै । १८ ॥ एतद्वत्सृतायाश्च वल्कीनाप्युक्तं तदयथा * विभागश्चेत्पिताकृत्यात् * स्वेच्छया वि
जेत्पुत्रान् * ज्येष्ठोऽल्पेष्ठभागे न सर्वे वाद्याः समांशिनः । १७ । यदि कृत्यात्समानां शान्पत्न्याः कायाः समा
सिकाः । न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्ता वा श्वरुणेण वा । १८ । विभक्तेषु पुत्रो जातः संसृष्टेषु विभागभाक् । इयाद्वि
दिभागः सादायवयविशोधितात् । १९ । पित्रेष्ट्यां यस्याद्वत्तस्य विधनं भवेत् ॥ इत्यादिनन्तरं मपुत्रकस्य

दोहितपयान्ताभावमभिप्रेतं यथा । १२ । पत्नीश्चितरः* विपितरौभ्रातरस्तथा । तत्पुत्रीगोत्रजोवन्सु*
 शिष्याः सन्नञ्जचारिणः । १३ । एषामभावे पूर्वस्य धनभाण्यरीत्तरः । स्वर्गातस्य ह्यप्यस्यैव वर्णं धृतं
 विधिः । १४ । वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिण्यन्त्येयभागिनः । क्रमेणाचार्याः सच्छिष्याश्चैव कर्तव्येभ्यः । इति ।
 ॥ १५ ॥ नवपञ्जीयाक्ताव्राह्मण्यसाद्धिज* वर्णं जास्मिन्* पश्चात्पुत्रियसाद्धे* पश्चाद्वैश्यासौकावैश्या* शक्तं नृपद्वय
 भाषायां । १६ । साह्ययज्ञसंयोगाभावात्पञ्चो* पदान्येयज्ञसंयोग* इतिपदानां विधानात् ॥ १७ ॥ कथं यद्वयस्य
 कस्यधनभाक्* स्यादित्युक्तं सर्व* वर्णं धृतं विधिरिति ॥ १८ ॥ इति बं पितृविभक्त्यापुत्रस्य* पित्रमतीमा
 तृमतश्च धनं* विषयमिदं वर्णं । १९ । नतूह* पितृस्य भावस्य विभक्त* स्यात्पुत्रकस्य धनविषयं तस्यैव* धनमनन्तरः*
 सपिण्डादयद्वयं । २० ॥ २१ ॥ ऋणहीनयोर्मातापित्रोरुद्ध* धनविभागस्तु ऋणवतो* धनविभागस्तुते* ।

ऋणे धने च सर्वं स्मिन्प्रविभक्ते यथाविधिपश्चाद्वैश्या तयत्किञ्चित्तं सर्वं समातानयेत् २१८

ऋणधने चेत्यादि ॥ २१८ ॥ पित्रादिधनस्वामिना* धारिते ऋणे च धने च* यथाविधिधनभाग* विधाने नम
 वंस्मिन्प्रविभक्ते । १ । ऋणशो धनात्पश्चाद्वैश्या तयत्किञ्चित्तं* तत्सर्वं समातानयेत्* समानांशे
 नविभज्य* सर्वं भ्रातरौनयेत् ॥ २ । याश्च वल्कीनोक्तं विभजे रन्धताः पित्रोरुद्ध* कथञ्चन* समम् । मातुः
 हितरः प्रकृताभावात् न्वयात् ॥ ३ ॥ दातृभागः भाग्यायनविशोधितात् ॥ २ ॥ इति ॥ २१८ ॥

वस्त्रं पत्रमलङ्कारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः । योगक्षेमं प्रचारञ्च न विभज्य प्रचक्षते ॥ २१९ ॥

वस्त्रमित्यादि ॥ २१९ ॥ वस्त्रं योगदावहरतितदङ्ग* योजितवस्तु पत्रं* वाहनमप्रवृत्तजाति* अलङ्कारश्चाभ
 रणं* कृतान्नमोदनादिकम् । १ । उदकं वापिकृपादि* स्त्रियोदासाः योगक्षेमं* भोजनासनप्रयनादिकञ्च* योगार्हं
 स्थाल्यादिप्रयत्नासनादिकम् । २ । प्रचारं नृगवादिप्रचरणं* पथादिस्थानं नविभज्य* पञ्चकृत्तनविभज्याम् । ३
 विष्णुवचने च वस्तुकमिति* पाठोऽस्मात्तेन* प्रचक्षते इति पाठः । ४ । प्रमादिभिर्यदङ्गलं वस्त्रं* लङ्कारादि
 विभागः कर्तव्य इति* वस्त्रात् तदस्यास्त्रीयं* तस्मात्तद्व्याहृतमिति ॥ ५ ॥ सामानातुक्तमिदं* अनन्तरवचनं न
 * तिथे पतयावोक्तम् । ६ । तत्र वसास उवाच यथा* विद्याप्राप्तं शौचं धनं यज्ञसौदायिकं भवेत् । विभागका
 ले तत्समानान्वेष्टवांस्त्रिकथिभिः । ५ । पितृमहे न सद्गुणं पित्रावाप्नोति* तस्मात्तन्नापहर्त्तवां मात्रादन्न
 च्यदभवेत् । ६ । अविभज्यं समोत्राणामासहस्रं कृतादपि । याजं चोत्तमपञ्चकृतान्नमुदकं स्त्रियः । ५ । इति
 कात्यायनश्रीवाचेदं* गोप्रचारश्च यथाच वस्त्रं यज्ञायोजितम् । मायोजनं विभज्यं* सच्छिष्यान्तु* इति ॥ ६ ।

इति । अत्रप्रायोज, प्रयगाह, स्वाहादियोगश्चे मं * वस्त्राङ्ग योजितं यद्यो बहवतिनात् ॥ ७ ॥ अथकातः।
 यमउवाच * आरुह्य संप्रययत्प्रसभं कर्मभर्त्सते । तस्मिन्कर्मणि षष्ठे नमसादः स्वामिनामतः ॥ तत्रलब्धं तु यत्कि
 च्चिदनं प्रीयं गतदुर्भवेत् । धृजाहृतं ऽवेद्यच्च विभजाः नैव तत्कृतम् ॥ ८ ॥ सं ग्रामादाहृतं यच्च विजितं हि
 तां वलम् । स्वामार्थं जीवितं तत्तातदुजाहृतव्यते । १० । वै बाहिकन्तु तदिदं दुर्भाग्यं गद्यायत्सहागतम्
 । ११ । इति याज्ञवल्की नोक्तं च * उभिर्द्वे धर्मकार्यौ च वृथा धौसम्पत्तिरोधके । नृहीतं स्त्रीधनं भर्तानस्त्रिये
 दातुमर्हति ॥ ११ ॥ अधिविन्ने स्त्रिये ददादाधिवेदनिकं समम् ॥ न दत्तं स्त्रीधनं यस्य दत्तं त्वहं प्रकीर्तितम्
 । १२ । अङ्गलिखितामगच्छोक्तं * न वास्वविडागोनोदककतान्नं * पमालङ्कारोपयुक्तस्त्रीवाससां * गवां मचाररय
 नां * विडागश्चेति प्रजापतिः ॥ १२ ॥ अत्र वास्ववसतिस्थानं यत्र * यसां नृहं वर्त्तते तत्स्थानं तत्तस्यैव नासां विडागः
 कर्तव्यः । १३ । प्रमादीतूदृशानादिस्थानमपि * वाच्ये तन्न वास्ववद्वानडि * धेयत्वात् लोकोपितं न वस्तुचरते ॥ १५ ॥
 ॥ २१६ ॥ उपसंहरति

अयमुक्तो विभागो वः पुत्राणाञ्च क्रियाविधिः । क्रमशः चे त्रजादीनां दूतधर्मान् निबोधत ॥ २२० ॥

अयमित्यादि ॥ २१० ॥ अयं दायभागं निबोधते तर्गडा * प्रचक्षत इत्यन्ते न * दायस्य विडाग उक्तः । १ । और
 सदीनां पुत्रानां * क्रमशः क्रियाविधिः * करणप्रकार उक्तः * इत्यज्जु * दूतधर्मान् निबोधत । २ ॥ २२० ॥ इति दायभा
 गः समाप्तः ॥ * * * * *

अथोद्दिष्टं दूतसंघाते ॥

दूतसमाह्वयौ चैव राजाराष्ट्रान्निवारयेत् । राजग्रान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ २२१ ॥

नृते तयादि ॥ २२१ ॥ पदार्थाख्यं तन्नुक्तौ वदत * शब्दे न दूतसमाह्वयावुच्यते * क्रीडासामान्यात् द्वौ रा
 जाराष्ट्रान्निवारयेत्कस्मात् ॥ १ ॥ यतः पृथिवीक्षितां राज्ञां राजा * न्तकरणावेतौ दूत * समाह्वयौ द्वौ
 दोस्तः ॥ २ ॥ २२१ ॥ कथं दोषा वितात आह ।

प्रकाशमेतत्तास्कर्यं यद्देवनसमाह्वयौ । तयोर्निर्गतं प्रतीघाते नृपतिर्यत्नवान् भवेत् ॥ २२२ ॥

प्रकाशमेतदित्यादि । १ । २२२ ॥ देवनसमाह्वयौ द्वौ * पण्डितौ क्रीडाभेदौ * यद्यस्मात्प्रकाशं तास्कर्यं
 मेतत् * तयोर्प्रतीघाते निर्गतं * नृपतिर्यत्नवान् भवेत् । १ ॥ २२२ ॥ ननु किं दूतः कः समाह्वय इति तत्र आह ॥

अप्राणिभिर्यत्क्रीडतितल्लोके दूयतमुच्यते । प्राणिभिःक्रीडते यत्तु सविज्ञेयःसमाह्वयः ॥२२३॥

अप्राणिभिरितादि । १ । २२३ । यदप्राणिभिःगलाकादिभिर्लोकैः * क्रीडतितद्वृत्तमुच्यते * प्राणिभिर
प्रादिभिर्यत्क्रीडति * ससमाह्वयोविज्ञेयः । १ ॥ २२३ ॥ असादृष्टकरणमाह ।

दूयतंसमाह्वयंचैवयःकुर्यात्कारयेतवा । तान्सर्वान्घातयेद्राजाशूद्रांश्चद्विजलिङ्गिनः ॥२२४॥

दूयतंसमाह * यंचेत्यादि । १ । २२४ । योद्घातंवासमाह्वयंवाकुर्यात् * राजातान्सर्वान्घातयेत् *
द्विजलिङ्गिनश्चांश्च*राजाघातयेदिति ॥ १ ॥ २२४ ॥

कितवानकुशीलवान्कूरान्पाषण्डस्थान्मानवानां विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्चप्रनिर्व्वस
येत्पुरात ॥ २२५ ॥

कितवानितादि २२५ । नकेवलं दूयतादिकारिणी*धूर्तान्*राजाघातयेत्सर्वानेवकितवान्*पुरान्निर्व्वस
येत्कुशीलवांस । १ । नृगोतृत्प्रजीविनइह* कुशीलवाविवक्षिताः * कूरान्कटिलचित्तान्पाषण्डांश्च*वेद
द्विप्रःशास्त्रव्रतिनः ॥ २ ॥ विकर्मस्थान्सम्पदापशूककर्म*विपरीतकर्मकृतः* शौण्डिकांसपुरात्चिप्रं * राजानि
र्व्वसयेद्वास*स्थानान्निर्गमयेदिति । २ । २२५ । कस्मादेतान्निर्व्वसयेदित्यत्राह* ।

एतेराष्ट्रवर्त्तमानाराजःप्रच्छन्नतस्कराः । विकर्मक्रिययानितवाधन्ते भद्रिकाःप्रजाः ॥ २२६॥

एतेराष्ट्रादि । १ ॥ २२६ । एते हिकितबादयःप्रच्छन्न*तस्कराराष्ट्रोर्वर्त्तमाना*विकर्मक्रिययाविपरीत
कार्ये*करणेनभद्रिकाःप्रजावाधन्ते । १ । २२६ । एतेषुमाधानं दीपमाह ।

दूयतमेतत्पुराकल्पे दृष्टवैरकरंमहत् । तस्माद्दूयतंनसवेतहासगार्थमपिवुद्धिमान् ॥ २२७ ॥

दूयतमित्यादि । १ । २२७ । पुराकल्पे दूयतंयदप्राणिभिः*क्रीडनमेतन्महद्वैरकरं * दृष्टतस्माद्विमान्
हासगार्थमपि*दूयतंकथञ्चननैवसवेत ॥ १ ॥ २२७ ॥ यदिसेवेततदाकिंसादितातत्राह ।

प्रच्छन्नवाप्रकाशवातन्निषेवेतयोनरः । तस्यदृष्टविकल्पःसग्राद्यथेष्टंनृपतेस्तथा ॥ २२८॥

प्रच्छन्नमित्यादि ॥ १ ॥ २२८ ॥ यस्यदूयतंप्रच्छन्नंवा* प्रकाशंवातन्निषेवेत * तस्यदृष्टविकल्पोयश्चानृपते *
रिष्टमभीष्टंतथासात् । १ । २२८ । अथातदृष्टप्रसङ्गात् * सर्ववर्णानांयद्यत्रदृष्टो * विधातवास्तदानंयथा
न्यायतदाह ।

चतविट्च्छृद्रयोनिदण्डं दातुमशक्तु वन् आन्धरा'कम्प'शागच्छे दिप्रोदद्राच्छनैः शनैः २२८

सवतादि । ० । २२८ । क्षत्रियवैश्यादयोनिस्तु * दण्डं दामदशक्तु वन् * कर्मणाशरीरपरि * अभ्येण * यथा
योगेनानृणां गच्छेत् । १ । विप्रस्तुमनैः शनैः दण्डमय * दद्राच्छक्तः सदोदद्रात् । २ । २२८ ।

स्त्रीबालोन्मत्तवृद्धानां दरिद्रानाञ्चरोगिनाम् शिफाविदलवज्रादयैर्विदधन्मृपतिर्दमम् २२९

स्त्रीतगादि । २२९ । स्त्रीबालादीनां दम * वृत्तसामिप्रयाविदरेनवा * वज्रादिनावाः पतिर्विद-
धात् । १ । २२९ ।

ये नियुक्तास्तुकायैः पुहनुः कार्यप्राप्तिकायिण्याम् । धनोपपन्नापचप्रमानास्तान्निःस्वान्कारये-
न्नृपः ॥ २३१ ॥

येनियुक्तास्तितादि ॥ २३१ ॥ येषां कार्यिणां कार्येषु निशुक्ताये * धनोपपन्ना निजनिज * धनवत्ता * ब्रह्मागर्षा
प्राप्तापचा * मानाविकृतिमापन्नः ॥ १ ॥ तेषां कार्यिणां तानि कार्यिणाणि ह्य * नृपस्तान्निःस्वान्धना * भ्रिगता
नृकारयेत् तेषां * धनानि ह्यत्मानि धनान् कारयेदिति ॥ २ ॥ २३१ ॥

कूटशासनकृत् प्रकृतीनाञ्चदूषकान् । स्त्रीबालब्राह्मणघ्नां च हनन् प्राड्विसे विनश्यता ॥ २३२ ॥

कूटतादि । २३२ । राजाप्रजानां विचारार्थं स्त्रेन * निशुक्तानां प्रकृतीनां * प्राड्विवाकादीनां धनैः * दूषकान्
कूटशासनकृत् नृजनान् । १ । स्त्रीबालब्राह्मणघ्नान् स्वदेष * कारिसे विनश्य हनतात् ॥ २ ॥ २३२ ॥

तीरितश्चानुशिष्टश्च यच्च क्वचनयद्भवेत् । कृतं तद्गुणं तोविदगन्तद्गुणो निवर्त्तयेत् ॥ २३३ ॥

तीरीतश्चेतादि ॥ २३३ ॥ यत्क्वचनपुरुषे * यत्कर्मोद्यमिष्टमिदं * मेवं कुरुतामिदं * नैवं कुरुतामिदं
प * देशे न कारितं यत्कर्म तीरीतं । १ । समाप्तिगतं भवेत्तत् * कर्म धर्म तस्ते न कृतं विदगन्तं * दूयः पुनः करणे व
न निवर्त्तयेन्नारयेत् ॥ २ ॥ २३३ ॥

अमातयाः प्राड्विवाकोवायत्कुयुरः कार्यमनप्रथा । तत्स्वयं नृपतिः कुयुरीक्षान्सहस्रदण्ड-
येत् ॥ २३४ ॥

अमातयादतादि । २३४ । राजकार्येषु निशुक्ता * अमातयाः प्राग्विवाकोवा * यत्कार्यमनप्रथा * कुयुरीक्षान् * सह-
कार्यं स्वयं नृपतिः * कुयुरीक्षान् सहस्रदण्डपणानां तान् दण्डयेत् । १ । २३४ ।

ब्रह्महाचसुराप*स्ते यीचगुस्तल्पगः । एतेसर्चै*पृथग्*सं यामहापातकिनोनराः ॥ २३५ ॥

ब्रह्महाचसुरादि । २३५ । ब्रह्महाचावैधराप*विप्र*स्वर्ण*साकष*मितसो*वस्ते यीच*गुस्तल्पग*चगुरुपत्रीगा
मी ॥ १ ॥ एते चत्वारोनराः*पृथक्*प्रतिकं*महापातकिनो*पेयाः ॥ २ ॥ २३५ ॥

चतुर्णामपिर्चं ते षां प्रायश्चित्तमकुर्वताम् । शरीरं धनसंयुक्तं दण्डधर्मं प्रकल्पयेत् ॥ २३६ ॥

चतुर्णामित्यादि ॥ २३६ ॥ एतेषां चतुर्णामपि*ब्रह्महादीनां प्रायश्चित्तमकुर्वतां धनसंयुक्तं शरीरं*धर्मं
दण्डं प्रकल्पयेत् । १ । स्वधनाधिकारा*द्विहिष्कृतै*व*शरीरे चिह्नं*कारयेत् । २ । २३६ । कथमिति तत्राह

गुस्तल्पे भगःकायः*सुरापाने सुराध्वजः । स्ते ये च खपदं कायां ब्रह्महण्यगिराः पुमान् ॥ २३७ ॥

गुस्तल्पइत्यादि । १ । २३७ । शरीरदण्डमेवं कल्पयेद्यथा*गुस्तल्पगतसंयुक्तां*भगःस्त्रीवोनाकारचिह्नं
कायां । १ । सुरापाने सुराध्वजः*कायां*स्वर्ण*सास्ते ये नरे *खपदं*उक्तराकृतिचिह्नं *कायां*भवति । २ ।
ब्रह्महण्यनरे गिरा*हीनपुरुषाकृतिचिह्नं*कायां*न केवलमिदमनाशोचते । १ । २३७ ।

असम्भोजाहसं याजा असं पाठा विवाहिनः । चरेयुः पृथिवीं दीनाः सर्वधर्मवहिष्कृताः ॥ २३८ ॥

असम्भोजाहतादि । २३८ । ज्ञातिवात्सवादिभिस्ते*हसं*भोजा*असं*याजा*असं*पाठा*अविवाहिनः*यसन्तः
*सर्वधर्मवहिष्कृता*दीनाः*पृथिवीं*चरेयुः । १ । २३८ ।

ज्ञातिसम्बन्धिभिस्त्वेते तत्तवाः कृतलक्षणाः । निदयानिर्गमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् ॥ २३९ ॥

ज्ञातीत्यादि । २३९ । एते चत्वारो यथोक्त*चिह्नै*राज्ञाकृतचिह्नाः*निर्दयादयातीनिर्गता एव*निर्गमस्कारा
राश्रमोषा*नमस्कारान्निर्गताश्च । १ । ज्ञातिसम्बन्धिभिस्तत्तवा*भवन्ति*मनोरिताः*अनुशासनम् । २ । २३९ ॥

प्रायश्चित्तानुकुर्वीताः सर्वे वर्तयथोदितम् । नाङ्गाराजाललाटे स्यादापास्तूतमसाहसम् ॥ २४० ॥

प्रायश्चित्तमित्यादि ॥ २४० ॥ ब्रह्महादय एते चत्वारो महा*पात*किनः*सर्ववर्णाः*यथोदितं प्रायश्चित्तं*कुर्वीता
नाललाटे राज्ञा*यथोक्ताङ्कै*रङ्गानुशः । १ । उत्तमसाहसन्तुदण्डं ते राज्ञा*दापादापनीयाश्च । १ । २४० ।
तत्र तिथे प्रउच्यते ।

आगः स ब्राह्मणसो व कार्या मधामसाहसः । विवासो वा भवेद्राष्ट्रात् स द्रवाः स परिच्छदः ॥ २४१ ॥

आगःस्त्रितादि । १ । २४१ । आगःकामतोऽकामतःकतेषु * ब्राह्मणसोब्रह्महतादि पापेषु*चवर्षेण
यथित्तं चकृवर्तोमधामःसाहसोदण्डोराशाकायाः । १ । अथवामधामसाहसं दण्डं * नकृत्वासत्रवः)सपरिच्छ
द*एवसराजाराष्ट्राद्विवासीभवत् ॥ २ ॥ २४१ ॥

इतरेकृतवन्तस्तुपापानितानुकामतः । सर्वस्वहारमहन्तिकामतःप्रवासनम् ॥ २४२ ॥

इतरइत्यादि ॥ २४२ ॥ इतरेक्षत्रियवैश्याशत्रह्य*हतादीनेतानिचत्वारिपापानि * त्वकामतःकृतवन्तः*
सर्वस्वहारमहन्ति । १ । कामतस्वेतानिचत्वारिपापानि * कृतवन्तःप्रवासनम् । २ । उत्तमसाहसं दण्डं
कृत्वा*सत्रवः)सपरिच्छदा*राशाकारितंस्वराष्ट्रा* निर्गमनमहन्तीति ॥ १ ॥ २४२ ॥ नन्वेवं ब्रह्महतादिपा
तकिनः*कृतमायश्चित्ताद्यपि*कृतदण्डोराशास्वराष्ट्राद्विहि * ष्कृता राजान्तरे वसन्तु । १ । यच्चधनं राजादण्डयेत्
त्किं*स्वयमभ्युचीतेतात*आह ।

नाददीतवृषःसाधुर्महापातकिनोधनम् । आददानस्तुलोभात्तेनदोषेणलिपयते ॥ २४३ ॥

नाददीतेत्यादि । १ । २४३ । महापातकिनोधनं*साधुर्नृपोनाददीत *लोभात्तदादानस्तेन*महापातकदो
षेणेवलिपयते । १ । २४३ । तर्हि किं कुर्यादित्यत*आह ।

अप्सप्रवे शतं दण्डं बरुणायोपपादयेत् । शुतवृक्षोपपन्ने वा ब्राह्मणे प्रतिपादयेत् ॥ २४४ ॥

अप्स प्रवे शित्यादि । १ । २४४ । राजामहापातकिनां दण्डं त*मर्थमप्यप्सप्रवे शोप्रक्षिपेत्*बरुणाधदेवा
यापपादयेत् । १ । अथवाशुतवृक्षोपपन्ने ब्राह्मणे तं दण्डं * मर्थं प्रतिपादयेद्दद्यात् २ । २४४ । कस्माद्बरुणा
योपपादयेदथ*ब्राह्मणेवाप्रतिपादयेदित्यत*आह ।

ईशोदण्डसत्रवरुणोराज्ञां दण्डधरोहिः । ईशःसर्वसम्रजगतो ब्राह्मणो वेदपावणः ॥ २४५ ॥

ईशइत्यादि । १ । २४५ । बरुणोदेवदण्डसोमःसहि*यस्माश्चाज्ञां दण्डवर* कस्मात्तच्छालपपादयेत् । १ ।
वेदपारगो ब्राह्मणः*सर्वसम्रजगत ईश*स्तस्यात्तस्मिन्दण्डमर्थं प्रतिपादयेदिति । १ । २४५ । किमर्थं राजामहा
पातकिनां*दण्डमर्थं न दृष्टीयादित्यत*आह ।

यत्तवर्जयते राजापापकृद्भगो धनागमम् । तत्तकाले न जायन्ते मानवा दीर्घजीविनः ॥ २४६ ॥

यत्तेत्यादि । १ । २४६ । यत्तद्वेदे राजापापकृद्भगो धनागमं वर्जयते * तत्तद्वेदे मानवाः काले नैव *
दीर्घजीविनो जायन्ते । १ । २४६ । अपरश्चाह ।

निष्पद्यन्ते च शस्रानियथोसानिविशांष्टयक् । बालासनप्रम्रियन्ते विकृतं न च जायते ॥ २४७ ॥

निष्पद्यन्त इत्यादि । १ । २४७ । यत्र देवो राजा पापकृद्भीनृभो * धमागमं वज्रयते * तत्र देवो विष्णुं यथोसा
निष्ठयक् * तथा शस्रानि निष्पद्यन्ते । १ । न च तत्र देवो बालाभिद्यन्ते * न च विकृतं जायते । २ । २४७ ।

ब्राह्मणान् बाधमानत्तुकामादवरवर्णजम् । हन्यान्निर्वैर्वधोपायै रुद्धे जनकरैर्द्धपः ॥ २४८ ॥

ब्राह्मणानित्यादि ॥ २४८ ॥ ब्राह्मणान्कामाद्बाधमानमवर*वर्णजं रुद्धं नृपउद्देजन* करैश्चैवैराभ्यर्च्य
वधोपायै * यद्दङ्गेन बाधयेत्तद्दङ्गे हन्यात् । १ । २४८ । इति तं यत्सहजने राक्षसकिं * पापं न स्यादिति तं
आह ।

यावानवधस्य वधे तावान् वधस्य मोक्षणे । अधर्मान्धपते दृष्टो धर्मो विनियच्छतः ॥ २४९ ॥

यावानित्यादि । १ । २४९ । अवधस्य वधे यावानधर्म * यावानधर्मो न्यपते * वधस्य मोक्षणे दृष्टो *
वधा विनियच्छतस्तु धर्मो दृष्टः । १ । २४९ । उपसंहरति ।

उदितोऽयं विस्तरशोमिथो विवदमानयोः । अष्टादशसुमार्गेषु वावहारस्य निर्णयः ॥ २५० ॥

उदित इत्यादि । २५० । मिथो विवदमानयोः * अष्टादशसुमार्गेषु * वावहारस्य निर्णयो * विस्तरशोऽयं
उदितः । १ । २५० ।

एवं धर्माणि कार्याणि समप्रकुर्वन्महीपतिः । देशानलव्याप्तिं तल्लभ्यं परिपालयेत् ॥ २५१ ॥

एवमित्यादि । २५१ । महीपतिरेवमनेन * प्रकारेण धर्माणि कार्याणि समाक् । * कुर्वन् तल्लभ्यान् देशानि
पश्ये तल्लभ्यान् देशान् परिपालयेदिति । १ । २५१ ।

समग्राङ्घ्रिषु देशेषु कृतदुर्गैश्चास्त्रतः । कण्टकोद्धारणे नितप्रमातिष्ठेद्यत्नमत्तमम् ॥ २५२ ॥

समग्राङ्घ्रित्यादि । २५२ । महीपतिः समाङ्घ्रिविषयदेशः * चास्त्रतः कृतदुर्गैश्च * सन् कण्टकोद्धारणे च * नितप्रमातिष्ठे
यत्नमातिष्ठेदिति । १ । २५२ । तेन किं स्यादित्यत आह ॥

रक्षणादार्यवृत्तानां कण्टकानां च शोधनात् । नरेन्द्रास्त्रिदिव्यान्तिप्रजापालनतत्पराः ॥ २५३ ॥

रक्षणादित्यादि ॥ १ ॥ २५२ ॥ नरेन्द्रराजानां यान्तिनां नृणां रक्षणात्कण्टकानाञ्च तथा मोघनात्
प्रजापालने न तत्पराऽन्तोदिवन्ति ॥ १ ॥ २५२ ॥ कण्टकानाञ्चकारे किं स्यादित्याह ।

अशासंस्तस्करान्यवलिगृह्णातिपार्थिवः । तस्यप्रच्छ भगतेराष्ट्रं स्वर्गाच्चपरिहीयते ॥ २५३ ॥

अशासन्नित्यादि । १ । २५३ । यस्वपार्थिवस्तस्करा नशासन्प्रजाभोग्लिं गृह्णाति तस्यराष्ट्रं प्रच्छ भगते
स्तस्करैः सचस्वर्गात्परिहीयते ॥ १ । २५३ ॥

निर्मयन्तु भवेद्यस्यराष्ट्रं बाहुवलाश्रितम् । तस्यतद्वद्वते नित्यं प्रचित्रमानवद्रुमः ॥ २५४ ॥

निर्मयन्ति तयादि । २५४ । यस्यराष्ट्रोराष्ट्रं बाहुवलाश्रितं निर्मयन् भवेत्तस्यराष्ट्रं मङ्गिः * सिचमानो
द्रुम इव नित्यं क्रमेणवर्द्धते । १ । २५४ । नचके पुनस्तस्करा इत्यत आह ॥

द्विविधांस्तस्करान्विद्वत्परात्परद्रव्यापहारकान् । प्रकाशांश्चाप्रकाशांश्चचारचक्षुर्महीपतिः २५५

द्विविधमित्यादि । १ । २५५ । परद्रव्यापहारकान्स्तस्करान्कायान्प्रकाशांश्चक्षुः * विधानमहीपति
श्चारचक्षुश्चारैश्चक्षुर्भिर्वह्नुर्भिर्विद्वत् । १ । २५५ ।

प्रकाशवच्चकाक्षेपानानापणोपजीविनः । प्रच्छन्तवच्चकास्तैते ये केनाटविकादयः ॥ २५६ ॥

प्रकाशित्यादि ॥ २५६ । तेषां द्विविधानांस्तस्कराणां मयो नानापणोपजीविनो ये मानवास्ते प्रकाशवच्च
कास्तस्कराश्चेयाः । १ । ये मानवास्ते नायाटविकाः पथि दम्बः आदिनाह * मागतावधवन्धना * हनहारकाद
सर्वे स्ते प्रकाशवच्चकाः । १ । २५६ । के पुनराटविकादय इत्याह ।

उत्कीचकाद्यौपधिकावच्चकाः कितवास्तथा । मङ्गलादेशवृत्ताश्चमद्राश्चक्षुषिकैः सह ॥ २५७ ॥

उत्कीचकादित्यादि । १ । २५७ । २५८ । २५९ । उत्कीचकादीनार्यालिङ्गानार्यान्तान् प्रकशान् लोककण्ट
कांस्तस्करान् राजा विजानीयात् ॥ १ ॥ उत्कीचकाः कार्यभोगर्थं ये गृहीता यथार्थं मयथार्थं मयथार्थं * यथा
र्थं शब्दन्ति ते षाड् उत्कीचकाः । २ । औपधिकाश्चेत्ये लोकान् मयं अदृशार्थं ते भोगं गृह्णन्ति विनाकारणं । ३
वच्चकाः स्वर्णादिषु नात्द्रव्यं मिथित्वा दः * कितवाधृत्ता मङ्गलादेशवृत्ताश्चमद्राश्चक्षुषिकाः दिशाधनं गृह्ण
न्ति । ४ । मद्राः प्रकाशकलाणाचारान्तः परद्रव्यापहारकाः * इक्षुषिकाः साक्षकादिशास्त्रैः कररेखादिदर्शकाः
५ ॥ २५८ ॥

असमप्रकृतिरिणैवमहामात्राभित्सकाः । शिल्पोपचारयुक्ताभिनयुणापणयोषितः
॥ २५६ ॥

असमप्रगतिगादि । २५६ । महामात्राहस्तिप्रियोपजीविनो*येऽसमप्रहस्तिनं शिल्पयन्ति* येचिकित्सका
असमप्रचिकित्सन्ति*येवासमप्रकृतिरिणोपचारयुक्ताः* । १ । याःपणयोषितोवेद्यानिर्गुणा * रतिको लिकोवि
दानदाः ॥ २ । २५६ ।

एवमादीन्विजानीयात्प्रकाशलोकाकण्ठकान् । निगूढचारिणभानाननायरीनार्यलिङ्गिनः
॥ २६० ॥

एवमादीनितगादि । २६० ॥ एतत्प्रकारादीननां सनिगूढ* चारिणभार्यलिङ्गान् हिजातिलिङ्गा*ननार्या
तृष्ट्रान्दृष्टयः प्रचारिणः । १ । प्रकाशलोकाकण्ठकान्*राजाविजानीयाचारै*र्वात्वायत्तुर्ग*चदाह । २ । २६० ।
तान्विदित्वासुचरितैर्गूढैस्तत्कर्मकारिभिः । चारैभाने कसंस्थानैः प्रोत्सादप्रवशमानये
न ॥ २६१ ॥

तान्वितगादि ॥ २६१ ॥ राजाहचरितैरेतत्कर्म*कर्तुं देस्तत्कर्मकारिभिः नानापणोपजीवि*स्तेनादिने
अधारिभिः । १ । अने कसंस्थाने वे*रूपिभिः*चारैस्तान्नानापणोपजीविनः*स्तेनादींश्च विदित्वा प्रोत्सा
दाच । १ । प्रकर्षेणोत्सादितानिदीपान्*त्वा* स्वसंप्रवशमानयेदिति । २ । २६१ । तानवशं नोत्वाराराजा
*किं कथयामि*तत्राह ।

तेषां दोषानभिखापयस्व स्वे कर्मणि तत्त्वतः । कुर्वीत शासनं राजा समप्रकृतिरापराधतः २६२

तेषां दोषान्वितगादि । १ । २६२ । राजानं तेषां दोषान्भिखापयताम् * प्रकाशकथयित्वा स्वै स्वै कर्मणि
मारुतस्य अपराधतयसमाकृ*तत्त्वतः शासनमेव कुर्वीत । १ । २६२ । कस्मादिना तत्राह ।

न हि दण्डादृते शक्यः कर्तुं पापविनिग्रहः । स्तेनानां पापबुद्धीनां निभृतं चरतां चितौ ॥ २६३ ॥

नहीतगादि । १ । २६३ । हिंसायात्पापबुद्धीनां *निभृतं चितौ चरतां*स्तेनानां पापनिग्रहं * स्तस्य कर्म
भोगिनिर्गतिः*दण्डादृते कर्तुं कौरपिनशकः । १ । २६३ । अथ यत्र यत्र चारान्*प्रैरयं*चदाह ।

सभप्रपापपशालावेदमदगन्धविक्रयाः । चतुस्पथाः तद्वृक्षाः समाजाः प्रेक्षणीयानिच ॥२६३॥
जीर्णोदयानानारण्यग्निकारुकावेशनानिच । शुनग्रानिचापगगारात्तिवनानुपवनानिच ॥२६४॥
एवंविधान्वृषोदशान्गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः । तस्करप्रतिषेधार्थं चाराः शपननुचारयेत् ॥२६५॥

सभेत्यादि । १ । २६३ । २६४ । २६५ । सभादीवपवनान्तान्देवान्नुपःस्थावरैरेकस्यानस्थैर्जङ्गमैश्च*
पुनःपुनःकटिलंगच्छङ्गिगुल्मैः । १ । सेनासचैः सचैव* चारास्तस्कराणां प्रति * प्रेक्षार्थमनुचारयेत् । १ ।
२६३ । २६४ । २६५ ।

तत्सहायैरनुगतैर्नानाकर्मप्रवेदिभिः । विदग्धादुत्सादयेच्चैव निपुणैः पूर्वतस्करैः ॥२६७॥

तत्सहायैरित्यादि । २६७ । राजास्वस्यनुगतैस्तत्तत्पण्योपजीवितस्करादीनां सहायैस्तेषां * तेषां
कर्मप्रवेदिभिः * निपुणैः पूर्वतस्करैः । १ । पूर्वयेतस्कराश्वास*नधुनातास्कर्यं तात्तु * राजानुगतास्तै
शतानि * तस्करान् विदग्धादुत्सादयेच्चैवेति । २ । २६७ । ॥

भक्षभोजपादैश्च ब्राह्मणानाञ्च दशानैः । शौर्यकर्मापदे शैश्च कुर्यात्स्तेषां समागमम् ॥ २६८ ॥

भक्षेत्यादि । २६८ ॥ तेषांचौराणां सहाया*धे राजानुगताः पूर्व * तस्कराश्च ते भक्षभोजपादेषां भिक्षा*
न्वणादिकरणात् * ब्राह्मणानां दर्शनैः * १ । शौर्यकर्मापदशैश्च कुर्यात्स्तेषां समागमं बुधाः । २६८ ।

यं तन्नोपसर्पेयुर्मूलप्रणिहिताभ्ये । तानप्रसह्यन्वृषोदशान्गुल्मैः समित्वज्ञातिबान्धवान् ॥ २६९ ॥

यत्नेनेत्यादि ॥ २६९ ॥ तन्मभक्षभोजपादेषु*धे जनानोपसर्पेयुर्धर्ममूलं पूर्वतस्करैराज्ञा * निवृत्तं प्रा
हितवन्तो*नैव तन्नोपसर्पन्ति । १ । नृपक्षा*गौरान्बिदित्वा*समित्वज्ञातिबान्धवान्*प्रसह्यसहसैव ज्ञानात् ॥२६९॥

नहोदं नविनाचौरं घातयेद्दाम्निकोन्वपः । सहोदं सोपकरणं घातयेदविचारयन् ॥ २७० ॥

नहोदं नेत्यादि ॥ २७० ॥ होदं हतद्रवांहरणोपकरणश्चादिकश्च यदा*त्ते नविनाचौरमिति * मात्तव
ने नवचौरम् ॥ १ ॥ दाम्निकोन्वपौनघातयेत्*सहोदं सोपकरणञ्च*चैरमविचारयन्धर्म * ज्ञानोपघातयेदि
२ ॥ २७० ॥

ग्रामे षुपिचये केचिच्चौराणां भक्तदायकाः । भाण्डावकाशदाश्च वसर्वास्तानपि घातयेत् २

ग्रामेषूपीतादि ॥ २७१ ॥ धेनुषामेवुधेकेचि * क्षौराणां भक्तदायका * क्षौराणां भाण्डादिद्रवा * स्थापन
स्थानदायकाश्चतानपिसर्वा नृराजाघातयेत् ॥ १ ॥ २७१ ॥

राष्ट्रेषु रक्षाधिकृतान्सामन्ता * वैचोदितान् । अभयाघाते पुमधःस्थान् शिष्याश्चौरानिवद्-
तम् ॥ २७२ ॥

राष्ट्रेष्वीतादि ॥ २७२ ॥ राजाराष्ट्रेषु रक्षारजेषु रक्षार्थ * अधिकृतानियुक्ताये * ये च सामन्ताः समन्ताद्वसन्त
* क्षौर्याय चोदयन्ति तान् ॥ १ ॥ ये च परद्रवाणामभयाघाते पुमधःस्थास्ता * क्षौरा * निवद्, तं शिष्यादिति । २७२ ।

यथापि धर्मं समयात् प्रच्युतो धर्मजीवनः । दण्डे नेव तमप्योषे त्वस्वकाङ्क्षमाद्विविच्युतम् २७३

यथापीतादि ॥ २७३ ॥ यथापि धर्मजीवयो * धर्मसमयादर्क्षेण कृतो यो नियमस्तस्मात् * यथा * स्यात्तमपि
द्वि * यस्मात्स्वकाङ्क्षमादि * च्युतं तस्मादण्डे नोपेत् ॥ १ ॥ २७३ ॥

ग्रामघाते हिताभङ्गे पान्थमोषाभिदर्शने । शक्तितोनाभिधावन्तो निर्व्यासप्राः सपरिच्छदाः २७४

ग्रामघातइत्यादि ॥ २७४ ॥ दद्यात्प्रभृतिदरात्मभिर्णामसाघाते * द्रवापहरणपीडनादौ कृते * हितानां सेवप्रभृती
नामाभङ्गे । १ । पथिदृष्टाभिः कृतस्य पान्थानां द्रवामोषसाभिदर्शने * रक्षार्थं ये शक्तितोनाभिधावन्ति *
ते सपरिच्छदानिर्व्यासाः । १ । २७४ ।

राज्ञः कोषापहर्त्तृ * प्रतिकूलेषु च स्थितान् । घातयेद्विविधैर्दण्डैर्वरीणाञ्चोपजोपकान् ॥ २७५

राज्ञइत्यादि ॥ २७५ ॥ राज्ञः कोषापहर्त्तृ नृराज्ञप्रति * कूलेषु च स्थितान् राज्ञः * प्रवारीणाञ्चोपजोपकान् * यानुसमी
पेऽनारम्भवणे * वाकावदतो जनांश्च । १ । राजाविविधैर्दण्डैर्घातयेदिति * राजधर्म्यं वाचस्थितम्
॥ १ ॥ २७५ ॥

सन्धिच्छित्वा तु ये चौर्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः । ते पांछित्वान्दपोहन्तीतीक्ष्णशूलैर्निवेश-
येत् ॥ २७६ ॥

सन्धिमितामि ॥ २७६ ॥ ये तस्कराण्यहस्यानां * सन्धिच्छित्त्वा रात्रौ * चौर्यं कुर्वन्ति ते पान्थ * हस्तौ
च्छित्त्वान्दपोहन्तीतीक्ष्णशूलैर्निवेशयेदिति । १ । २७६ ॥

अङ्गुलीग्रन्थिभेदस्य च्छेदयेत्प्रथमे प्रहे । द्वितीये हस्तचरणौ तृतीये वधमर्हति ॥ २७७ ॥

अङ्गुलीरितादि । २७७ । वस्तुसवर्णादिवस्त्रनपत्ये * भेदसाचौरस्य प्रथमे पृ * तट्पञ्चिच्छेदे नाथसा *
पङ्गोऽङ्गुलीच्छेदयेत् । १ । यदि प्रथमापहरणे सग्रन्थि * भिचौरोऽतीतमभवे * ततो द्वितीये पञ्चिभेदे तस्य *
हस्तचरणौ च्छेदयेत् । २ । यदि द्वितीये पिधृतो * न स्यात्तदा तृतीये ग्रन्थिभेदे * सचौरो वधमर्हति । १ । २७७ ।

अग्निदानं भक्तदांश्चैव तथा शस्त्रावकाशदान् । सन्निधातृं च भोषसाह नराञ्चौरमिवेश्वरः ॥ २७८ ॥

अग्निदानितादि । २७८ । भोषसाचौरस्य अग्निदानं * भक्तदानं च शस्त्रापना * यं मवकाशस्थानदानं * चौरस्य
सन्निधिगान् * चौरमिव राजाहनात् । १ । २७८ ।

तडागभेदकं हनरादपुसुशुद्धवधे नवा । तद्वापीप्रतिसंस्कार्यात् दापस्तूतममाहसम् ॥ २७९ ॥

तडागमितादि । २७९ । जनानां स्नानपानादापपत्तौ * तडागस्य भेदकं राजादेहे * ताडने न हनरादपुसु
तडागागन्निर्गमिताद्युक्ते न वधे न हनरात् । १ । अथवा तां वापीं सप्रतिसंस्कार्या * दूतमसाहसञ्चस्य * राजादा
प्यभिभवतीति । २ । २७९ ।

कोष्ठागारायुधागारदेवतागारभेदकान् हस्ताश्वरथहन्तृं च हनरादेवाविचारयन् ॥ २८० ॥

कोष्ठेत्यादि । २८० । कोष्ठागारादिभेदकान् * हस्ताश्वरथहन्तृं * ५ * राजाहनात् तत्र विचारो न कार्यः ।
१ । २८० ।

यस्तृष्व निविष्टस्य तडागस्योदकं हरि त । आगमं वापप्रपांभिन्द्यात् सदापः पूर्वसाहसम् २८१

यस्त्वित्यादि । २८१ । प्रजानां स्नानपानादापपत्तौ * पूर्वनिविष्टस्य तडागस्योदकं यस्तृ * नालादिना हरि
दयवाततोऽपामागमं भिन्द्यात् । १ । जलसरणिं निरुन्ध्यात् * पूर्वसाहसं प्रथमं * साहसं सराज्ञादापः । २ । २८१ ।

समुत्सृजे द्राजमार्गे यस्तु मेधमनापदि । सद्दौकार्षापणौ ददादमेधं चाशुशोधयेत् ॥ २८२ ॥

समुत्सृजे दित्यादि । २८२ । यस्तनापदि पुरीरादामेधं * राजपथे समुत्सृजेत् * सद्दौताम् सकार्षापणौ
ददात् * तदमेधं शोधयेत् । १ । २८२ ।

आपद्गतोऽथ वा वृद्धो गङ्गिणीवालश्च वा । परिभाषणमर्हन्ति तज्जशोधमिति स्थितिः ॥ २८३ ॥

आपद् गतइत्यादि । २८२ । आपद् गतः पुरीष*वेगादिधारणाशक्तोयुवा*ऋषीवागभि*शीवावालेतना*राज
मार्गं यदामेधा*पुरीरादिसत्सृजत् । १ । तदापरिभाषणं तत्*कर्मपुनःकरणपरित्यागाद्य*भाषणमेवससो
ऽहंति*तत्त्वामेधांशोधानितिभाषेत । २ । २८२ ।

चिकित्सकानांसर्वेषांमिथ्याप्रचरतांदमः । अमानुषेषुप्रथमोमानुषेषुतुमधमः ॥ २८३

चिकित्सकानामित्यादि । २८३ ॥ मिथ्याप्रचरतामयथाविधिना* चिकित्सकां कर्त्तुं तं चिकित्सकाना* म
मानुषेषुहस्तास्वादेषुदमः*प्रथमःसाहसोराष्टाकर्त्तव्यः । १ । मानुषेषुदमिमिथ्याप्रचरतां* चिकित्सकाणामध
मः*साहसोदमःकर्त्तव्यः । २ । २८३ ।

संक्रमधुजयटीनांप्रतिमानाञ्चभेदकः । प्रतिकुर्यान्नतत्सर्वं पञ्चदशाक्षतानिच ॥ २८४ ॥

संक्रमेत्यादि । २८४ । संक्रमादोलारथयकटादय* स्तेषां धुजयटीनाञ्चभेदकः*प्रतिमानां देवादिक
प्रतिमन्तीनां भेदकः । १ । तत्सर्वं प्रतिपुनस्त*द्र पंक्त्या त्*पञ्च*गतानिताम् कार्यापनानां दद्यात् । २ । २८४ ।

अदूषितानांद्रव्याणांदूषणे भेदने तथा । मणीनामपवेधेचदण्डः प्रथमसाहसः ॥ २८५ ॥

अदूषितानामित्यादि । २८५ । धानिद्रव्याणिनदूषितानितेषां*केनचिद्दूषणेनदूषणे कृते*भेदनेवाकृते
मणीनामपवेधे कृते प्रथमसाहसोदण्डः । १ । २ । २८५ ।

समैर्हि विषमं यस्त्रचरे द्वैमूलप्रतोपिवा । सप्राप्नुयादमपूर्वं नरोमधममेवववा ॥ २८६ ॥

समैर्हीत्यादि । २८६ । योरिके तातत्तद्वातः समै*विषमं चरेत्तद्वा नदत्वा तत्तुल्यं दत्त्वा विषमं चरे
त्तुल्यतोवाच्यविषमं चरेत् । १ । येन तुल्येन यद्द्वयं*विक्रिष्टमवधारितं*तुल्यं*मूलं तथाविधं दत्त्वा*पञ्च
यित्वादद्यादिति । २ । सन्तराज्यं साहसं मधमं वा*साहसं दमं प्राप्नुयात् । २ । २८६ ।

वन्धनानिचसर्वाणि राजमार्गे निवेशयेत् । दुःखिताय तदृशे रन्धिकृताः पापकारिणः ॥ २८७ ॥

वन्धनानिचेत्यादि । २८७ । विहताश्चैयं दिपापकारिणो*दुःखिताः सर्वैर्जनैरेवयव* दृष्ट्या रन्ध्रवराज
मार्गे सर्वाणि*वन्धनानिकारागाराणि निवेशयेत् । १ । २८७ ।

प्राकारसप्तभित्तारपरिखानाञ्चपूरकम् । द्वाराणाञ्चैवभङ्क्तारं चिप्रमेवप्रवासयेत् ॥ २८८ ॥

माकारसोत्तादि । २८८ । माकारसोत्तादि * परिखाणां परकं * हाराणां च भङ्गत्कारं * क्षिप्रं वै प्रवासयेत्
१ । २८८ ।

अभिचारे पुसर्वेषु कर्तव्योद्दिशतोदमः । मूलकर्मणि चानासैः कृतग्रासविविधासु च ॥ २८९ ॥

अभिचारे पितादि । २८९ । अभिचारिके पुकर्म्मसर्वेषु * तत्कर्म्मकर्त्तृ द्विंशतः * कार्षापणानां नृपेण *
दमोदण्डः कर्त्तव्यः । १ । उच्चाटनादिपुधनिनां मूलस्य * गृहादावनाम्नैः परैः * कीलकादेः खनने कर्म्मणि कृतग्रास *
विविधास्त्रिंशत् क्रियासकृताश्च । २ । कार्षापणानां द्विंशत्तत्कर्म्म * कार्षापणदमः कर्त्तव्यः । १ । २८९ ।

अबीजविक्रयी चैव बीजोत्कृष्टं तथैव च । मयर्पादाभे दकश्चैव विकृतं प्राप्नुयादधमम् ॥ २९१ ॥

अबीजे तादि । २९१ । बीजोत्कृष्टमिति दद * न्वबीजविक्रयीयः सः * तथैव मयर्पादायाः सीमायाश्च यो * भे
दकः सवधं देहे * विकृतं रूपं प्राप्नुयात् । १ । २९१ ॥

सर्वं कण्टकपापिष्ठं हे मकाररूपार्थिवः । प्रवर्त्तमानमन्यायेच्छेदयेत्तव शस्त्रैः ॥ २९२ ॥

सर्वं तादि । २९२ । सर्वं कण्टकपापिष्ठं हे मकार * स्वर्णकार * मन्त्रादिप्रवर्त्तमानं * पाथिः वस्त्रैर्लवणैः *
ऽल्पमल्पं च्छेदयेद्दण्डम् । १ । २९२ ।

सीताद्रव्यापहरणे शस्त्राणामौषधसत्रच । कालमासादकार्यञ्च राजादण्डं प्रकल्पयेत् ॥ २९३ ॥

सीते तादि । २९३ । सीतालाङ्गलपद्धति * स्तस्याञ्जसाश्च सापहरणे * शस्त्राणामपहरणे * औषधानाञ्च
पहरणे । १ । कालं कार्यं मासाद्य * राजातसा * पवर्त्तुर्दण्डं प्रकल्पयेत् । २९३ ।

स्वाम्यमातृपुरं राष्ट्रं कोषदण्डौ सहत्तथा । सप्तप्रकृतयो ह्येताः सप्ताङ्गं राजप्रमुखात् ॥ २९४ ॥

स्वाम्यमातृपुरादि । २९४ । स्वामी राजान्निप्रभृतिरमाताः * पुरं राजाधिष्ठितं नगरं राष्ट्रं * देशः
कोषो धनागारं * दण्डो हस्तोश्चरथादिः । १ । सहत्तसप्तमाध्यायोक्तं * त्रिविधं मित्रमेतास्व * सप्तप्रकृतयो राजास्य
भवन्ति * तस्मात्सप्ताङ्गं राजा * महर्षिभिश्चार्त्ते । २ । २९४ ।

सप्तानां प्रकृतीनां नुराजस्य सायथाक्रमम् । पूर्वपूर्वगुह्यतरं जोनीयाद्वसनं महत् ॥ २९५ ॥

राजस्य सायथा सप्तानां प्रकृतीनां * वसनं वापत्तिर्यथा * क्रमं पूर्वपूर्वगुह्यतरं बुद्धिमान् जानीयात् । १ ।

। इदासनमपेक्षो*दण्डवसनं गुरुतरं भवति*दण्डवासनात्कोपवासनं कोप*वासनाद्राष्ट्रवसनम् । २ । राष्ट्रवा
सनात्पुरवासनं पुर*वासनादमातवसनं ममात्मा*वामनात्स्वामिवसनं गुरुतरं । १ । २८५ ।

सप्ताङ्गस्येह राजास्यविष्टञ्च सप्तविष्टवत् । अनयोनायुगवैशेषयान्नकिञ्चिदतिरिच्यते २८६

सप्ताङ्गस्येति गदि । २८६ । इह राजास्यमप्राङ्गपाङ्गनासनीनायुगवैशेषया*विष्टवद्विष्टवस्य* कि
ञ्चिदङ्गकृतकिञ्च*पाङ्गान्नैवातिरिच्यते । १ । २८६ ।

तेषु तेषु कृत्येषु तत्तदङ्गं विशिष्यते । येन साधयते कार्यं सञ्चिन्त्य गुरुलाघवम् ॥ २८७

तेषु तेषु गदि । २८७ । सप्तानामङ्गानां तेषु कृत्येषु तेषु तेषु * विशिष्यते तेषान्
नातिरिच्यते ॥ १ ॥ कृत्येति विशिष्यते इति तेषां * तेषां साधयते * नास्ति साधा भवति * तस्मिन् कार्यं
तत्तदङ्गं विशिष्यते । २ । २८७ ।

चारेणोत्साहयोगे न कियथैव च कर्मणाम् । सशक्तिं परशक्तिश्च नित्यं विदयान्महीपतिः ॥ २८८

चारेणोत्साहयोगे न कियथैव च कर्मणाम् गदि । २८८ । महीपतिर्योगेणोत्साहयोगे न कर्मणां क्रियया च * स्वशक्तिं यत्, शक्तिश्च नित्यं
विदयान् । १ ॥ २८८ ।

पीडनानि च सर्वाणि वसना नित्यैव च । आरभे ततः कार्यं सञ्चिन्त्य गुरुलाघवम् ॥ २८९

पीडनानि च सर्वाणि वसना नित्यैव च गदि । २८९ । परपक्षे स्वपक्षे च * पीडनानि रोगादीनि * सर्वाणि वसना नित्यैव च समाग * गुरु
लाघवमाश्चिन्त्य * सञ्चिन्त्य गदि कार्यमारभेत् । १ । २८९ ।

आरभे तैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः । कर्माणां आरभमाणं हि पुरुषं श्रीनिषेवते ॥ ३००

आरभे तैव गदि । ३०० । पुरुषः श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनश्च * कर्माणां आरभे तैव न निवर्त्तते * कर्माणि स्यात्
पुरुषः * कर्माणां * आरभमाणं श्रीनिषेवते * । १ । ३०० ।

कृतं त्वेतायुगञ्चैवदापरं कलिरैव च । राज्ञो वृत्तानि सर्वाणि राजाहियुगमुच्यते ॥ ३०१

कृतमित्यदि । ३०१ । कृतं त्वेति चत्वारि युगानि * सर्वाणि राज्ञो वृत्तानि * तैराजायुगमुच्यते । १ । ३०१ ।
कथमेवमित्यदि ।

कलिप्रमुत्तोभवति राजाग्रहापरं युगम् । कर्मस्वभूद्वयतस्त्रे ताविचरं लकृतं युगम् ॥ ३०२ ॥

कलिरित्यादि । १ । ३०२ । सराजाप्रवृत्तः कलिर्मवति * मोहाद्वतर्त्तात्सपुनर्जायतसन् * द्वापरं युगं भवि
चेन्नत्वात् । १ । ततः कर्मस्वभूदातः सराजा * ये ता युगं भवति ततः सराजा * विचरन्सनकतं युगं भवति । ३०२ ।

इन्द्रसार्कफसत्रवायोऽयमस्य वरुणस्य च । चन्द्रसत्राग्नेः पृथिव्याऽते जीवसं नृपचरे ॥ ३०३ ॥

इन्द्रसोतादि । ३०३ । इन्द्रादीनां देवतानां * ते जीवन्तं नृपचरे * स्वराजापरिपालनार्थं । १ । ३०३ ।
कथं तत्तत्ते जीवन्तं राजाचरे * दित्यत आह ॥

वार्षिकांश्चतुरोमासान्यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति । तथाभिवर्षेत्स्वराष्ट्रकामैरिन्द्रव्रतं चरन् ॥ ३०४ ॥

वार्षिकांश्चेत्यादि । १ । ३०४ । इन्द्रो यथा वार्षिकांश्चतुरोमासां नभिसञ्चरति तथेन्द्रव्रतं चरन्
जाकामैः * स्वराष्ट्रमभिवर्षेत् । १ । ३०४ ।

अष्टौमासान्यथादितस्तोयं हरति रश्मिभिः । तथा हरेत्करं राष्ट्रां नित्यमकव्रतं हित ॥ ३०५ ॥

अष्टारित्यादि । ३०५ । आदितो यथाष्टौमासां नक्षत्रभिस्तोयं हरति * तथा राजाराष्ट्रात्करं * नित्यं हरे
दित्येतद्विराजोभवता कव्रतं ॥ १ ॥ ३०५ ॥

प्रविशतस्त्वं भूतानि यथा चरति मारुतः । तथा चारैः प्रवेष्टव्यं व्रतमेतद्धि मारुतम् ॥ ३०६ ॥

प्रविशेत्यादि ॥ ३०६ । मारुतो यथा सञ्चरन् भूतानीमानि * प्रविशति चरति तथा * राजा चारैः सञ्चरन् राष्ट्रां * प्रवे
शते तद्वाचो * हि मारुतं व्रतं श्रेयम् । १ । ३०६ ।

यथायमः प्रियद्वेषी प्राप्तकाले नियच्छति । तथा राजानि यन्तव्याः प्रजस्तद्वियमव्रतम् ॥ ३०७ ॥

यथायमइत्यादि ॥ ३०७ ॥ यमो यथाकाले प्राप्ते प्रिय * द्वेषश्च नियच्छति न * समते तथैव राजाः * प्रजानि
न्तव्याः काले * न क्षामा इति यमव्रतं । १ । ३०७ ॥

वरुणे न यथापाशैर्वद्धन्वा भिदृशते । तथा पापान्निगृहीयाद्भूतमेतद्धि वारुणम् ॥ ३०८ ॥

वरुणेनेत्यादि । ३०८ । यथा वरुणे न पाशैः * बद्ध एव सञ्चरन् भिदृशते तथा * राजा प्रजाः पापान्निगृहीयाद
त * द्राशो वारुणं व्रतं स्यात् । १ । ३०८ ।

परिपूर्णं यथाचन्द्रं दृष्ट्वा ह्यपान्तिमानवाः । तथाप्रकृतयीयस्मिन्सचान्द्रव्रतिकोऽपः ॥ ३०६ ॥

परिपूर्णमित्यादि ॥ ३०६ ॥ यथापरिपूर्णं चन्द्रं दृष्ट्वा मानवा ह्यपान्ति*तथासर्वाः प्रकृतयीयस्मिन्सचान्द्रा जनि सन्ति तं
दृष्ट्वा मानवा ह्यपान्ति*सन् पथान्द्रव्रतिकोऽपः ॥ १ ॥ ३०६ ॥

प्रतापयुक्ते जस्वीनितरां स्वात्पापकर्मसु । दुष्टसामन्तहिंस्त*तदास्ते यं व्रतं कृतम् ॥ ३१० ॥

प्रतापेत्यादि । ३१० । अनियंथानितरांमेव*प्रतापयुक्तेजस्वी*तथाराजाणां पापकर्मसु । १ । प्रता
पयुक्तेजस्वीचदुष्ट*सामन्तहिंस्त*यस्याव*प्राप्त्याग्नेयव्रतं साधितम् । १ । ३१० ।

यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् । तथासर्वाणिभूतानिविभ्रतः पार्थिवं व्रतम् ॥ ३११ ॥

यथासर्वाणीत्यादि । ३११ । धरापृथिवीयथासर्वाणीमानि*भूतानिसमंधारयतेनेव*विषमं तन्मम*
णीवभूतानि*समं विभ्रतोराज्ञः पार्थिवं व्रतम् । १ । ३११ ।

एतं रूपायेरनौभ्युक्तो नितरां मतन्वितः स्तेनानराजानिगृहीयात्स्वराष्ट्रे परमेव च ॥ ३१२ ॥

एहं रित्यादि ॥ ३१२ । एतं रूपादिभिरष्टाभिस्तेजोभि*रनौभ्योपार्थिवोक्तो राजानित*मतन्वितः स्वराष्ट्रः
स्व*राष्ट्रेस्तेनान्निगृहीयात् । १ । परंशत्रुमेवचनिगृहीयात्*प्रमादीलवपरएवचेति*परित्वापरंराष्ट्रेच*स्ते
नानितिवाच्ये । २ । तन्नपरःकापुरुषः*सन्(स्वराज)स्थितान्स्तेनान्परंराज्ञाश्रियात् । २ । ३१२ ।

परामप्रापदं प्राप्नोत्राह्मणान्प्रकोपयेत् । ते हरेन कुपिता हनुयः सद्यः सवलवाहनम् ॥ ३१३ ॥

परामपीत्यादि । ३१३ । राजापरामप्रापदं तन्मप्राप*पदं प्राप्नोत्राह्मणान्प्रकोपयेत्*हियस्मान्नेत्राह्म
णाः कुपिता एनं*नृपं सवलवाहनं सद्यो हताः । १ । ३१३ ।

यैः कृतः सख्यं भक्षोऽग्निरपेयश्च महोदधिः । क्षयीचाप्रायितः सोमः कोननश्रेत्प्रकोपात्तान् ॥ ३१४ ॥

तत्रदृष्टान्तानाश्चैरित्यादि । ३१४ । यैर्वाक्षणे रग्निः सख्यं भक्षोऽकृतो*लवणोद्गोमहोदधिरपेयश्च*कृतः सोम
यक्षणीकृतश्चाप्रायितः कृतस्तान्प्रकोपात्कोननश्रेत् । १ । ३१४ ।

लोकाननयान्सृजेयुर्लोकपालांश्कोपितोः । देवान्कुर्यादवांश्च कश्चिद्गुस्तान्ममृभू
यात् ॥ ३१५ ॥

अपरच्चाहलोकानित्यादि । ३१५ । ये ब्राह्मणा इत्यादिभिर्योऽप्यलोकाः * रपिकोपिनाभूः लोकादिभ्योऽनाभूः
लोकान् लोकपालांश्च मृज्यते ॥ १ । देवान् देवाः * कृष्याः * कसान् ब्राह्मणान् क्षत्रियन्सूत्रं यात् * समुहिमाप्
नादिति । २ ३१५ ।

यानुपाश्रित्यतिष्ठन्तिलोकादेराथसम्भवा । ब्रह्मचैवधनं ये पांकोहिंसरात्तान्जिजीविषुः ३१६

अपरच्चाहयानित्यादि । ३१६ । यान् ब्राह्मणावपाश्रिताः भूः लोकादयोः लोकाय * देवाः * सम्भवातिष्ठन्ति
वर्तन्ते * ये पां ब्राह्मणानां धनं * ब्राह्मजिजीविषुः कसान् हिंसरात् । १ । ३१६ । तर्हि किमीदृशमिति * मतो ब्रा
ह्मणाः न कोपयेदित्यत आह ।

अविदां नैव विदां ब्राह्मणो दैवतं महत् । प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथास्मिन् दैवतं महत् ॥ ३१७ ॥

अविदां नैवेत्यादि । १ । ३१७ । अविदां नैव विदां ब्राह्मणो महत् दैवतं यथास्मिन् नैवैः * प्रणीतश्चाप्रणीत
श्च महत् दैवतमेवेति । १ । ३१७ । अपरच्चाह ।

स्मशाने घृपिते जस्वी पावको नैव दुष्यति । ह्ययमानश्च यज्ञेषु भूय एवाभिवर्द्धते ॥ ३१८ ॥

स्मशानेष्वप्यादि । ३१८ । ते जस्वी पावकः स्मशाने घृपितः * दूषाति स पुनर्यज्ञेषु च ह्ययमानो भूय एवाभिवर्द्ध
ते । १ । ३१८ ।

एवं यद्रूपानिष्ठेषु वर्तन्ते सर्वकर्मसु । सर्वथा ब्राह्मणाः पूज्याः परमं दैवतं हितम् ॥ ३१९ ॥

एवं यद्रूपानिष्ठेषु वर्तन्ते सर्वकर्मसु । सर्वथा ब्राह्मणाः पूज्याः परमं दैवतं हितम् ॥ ३१९ ॥

वत्सरातिप्रवृद्धस्य ब्राह्मणान्प्रतिसर्वाः । ब्रह्मैव सन्नियन्तस्य च त्वं हि ब्रह्मसम्भवं ॥ ३२० ॥

वत्सरातिप्रवृद्धस्य ब्राह्मणान्प्रतिसर्वाः । ब्रह्मैव सन्नियन्तस्य च त्वं हि ब्रह्मसम्भवं ॥ ३२० ॥

अङ्गोऽग्निर्ब्रह्मतत्त्वमश्मनो लोहमुत्थितम् । तेषां सर्वं त्वगंते जः स्वासु योनिषु शामतः ३२१

अङ्गादित्यादि । ३२१ । यद्रूपानिष्ठा पदतिमाकस्य * स्तथापि तस्य लस्वर्गः * ऽन्ने रप्स्व च प्रवेशाच्च वरात्मिका

अपोऽभिप्रेतगीतमिदम् । १ ! अङ्गोऽग्निः सचयितो ब्रह्मणः सत् * सम्भूतमग्निं लौहं सचयितं * तेषां मिश्रं
 गीहानां तेजसः । १ । सत्त्वमं सत्त्वं वस्तु * धृतिहतवीर्यं * स्वाद्योनिषु प्राप्नोति । २ । अग्निरप्यस्यां प्राप्नोति
 ग्राह्यं पुण्यं सत्त्वमिदं शमां तस्मिन् * लौहं शमांतीति सत्त्वं * प्राह्मणान्नकोपयेदिति । १ । ३२१ ।

नात्र ह्यसत्त्वधोतिना सत्त्वं ब्रह्मवर्द्धते । ब्रह्मसत्त्वसंयुक्तमिह चा मुदवर्द्धते । ३२२ ।

नात्र ह्योतादि । ३२१ । सत्त्वमत्र ह्यब्राह्मणस्य ब्रह्म * चीनं न कृधोत्वृद्धिं प्राप्नोतीति * सत्त्वमं सत्त्वमिना प्रा
 णस्य * ब्राह्मणवर्द्धते तथा च सति । १ । ब्रह्मसत्त्वसंयुक्तमिह चा मुदवर्द्धते । १ । ३२२ ।

इत्वा धनं विप्रे भयः सत्त्वं दण्डसमुत्थितम् । पुत्रे राज्ञः समासृज्य कुब्जी तं प्रायणं वने । ३२३ ।

दत्ते तादि । ३२१ । एवं राज्ञः कृत्वा राजा * दण्डः सन् सत्त्वं दण्डसमुत्थितं * धनं विप्रे भयो दत्त्वा * राज्ञः पुत्रे सम
 तृज्य * वने प्रायणं कुब्जीत । १ । ३२२ ।

एव च रत्नसदायुक्तो राजधर्मे पुपाथिवः । हितेषु चैव लोकस्य सत्त्वान्भूतान्नि योजयेत् । ३२४ ।

एवं च रत्नतादि । ३२३ । एव च रत्नप्रकारेण च रत्नराजधर्मे पुसदायुक्तः पार्थिवो राजा * लोकस्य हितेषु सत्त्वान्
 भूतान्नि योजयेदिति । १ । ३२४ । राजधर्मे * सत्त्वमं * हरति ।

एषोऽखिलः कर्मविधिः क्तो राज्ञः सनातनः । इमं कर्मविधिं विद्यात्क्रमशो वैश्याशूद्रयोः । ३२५ ।

एष * इतयादि । १ । ३२५ । एष राज्ञोऽखिलः कर्मविधिः सनातन उक्तः * अथ वैश्याशूद्रोपचारश्चेति * यद्वा
 हं तद्व्यतिरेकं * । १ । इमं वक्ष्यमाणं कर्मविधिं वैश्याशूद्रयोः क्रमशो विद्यात् । १ । ३२५ । तत्रादौ वैश्यास्य कर्म
 विधिमाह ।

वैश्यास्तृणतसंस्कारः कृत्वा दारपरिग्रहम् । वार्त्तायां नित्ययुक्तः स ग्राह्यपशूनाञ्चैव रक्षणे । ३२६ ।

वैश्यास्तृणतयादि । १ । ३२६ । वैश्यास्तृणतसंस्कारः * पशूनां तसंस्कारः * कृत्वा दारपरिग्रहं *
 कृत्वा वार्त्तायां प्रवृत्तौ * जीविकायां नित्ययुक्तः स ग्राह्यः । १ । पशूनाञ्च गोमहिषादीनामेव * रक्षणे नित्ययुक्तः
 स ग्राह्यः । २ । ३२६ । कृत्वा दारपरिग्रहं * स ग्राह्यः * ततयाह ।

प्रजापतिर्हिवैश्यावसृष्ट्वा परिददे पशून् । ब्राह्मणाय च राज्ञे च सत्त्वान् परिददे प्रजाः । ३२७ ।

प्रजे तगादि । १ ॥ ७२७ । द्विधस्मात्पयू नृचृष्टा प्रजापति*वैश्यायद्दे सत्त्वास्तु * प्रजाः चृष्टा द्वाद्याणां यत्र
वाग्देव*परिद्दे प्रदत्तवान् । १ । तस्माच्चैवाः पयू नृचृष्टा ह्यणो*राजाचप्रजारक्षेदिति । २ । १२७ । किमर्थं
पयू नृचृष्टेदित्यत आह ।

नचवैश्यास्यकामः स्यान्नरक्षेयं पशूनि । वैश्याचेच्छतिमानो नरक्षितव्याः कथञ्चन । ३२८ ।

नचवैश्यास्ये तगादि । १ । ७२८ । पयू नृचृष्टेय*मितिकामो वैशास्यच * न स्यात्तत्स्वभावाद्देव । १ ।
वैश्या तपश्चरन्त्या*मिच्छतिसतिनानो न*वर्णो न पश्यवः कथ*चिद् नरक्षितवा वैश्या * त्वनिच्छतिरक्षितव्याश्च नो
मिति । २ । ७२८ ।

मणिमुक्ताप्रवलयानां लोहानां तान्तवसत्रच । गन्धानां रसानाञ्च विदग्धार्धवलावलम् । ३२९ ।

मणीतगादि । ३२९ । मणादीनामर्धवलावलं मूला*नूनाधिकं वैश्याविदग्धात् ॥ १ ॥ ३२९ ।

बीजानामुसिविचस्रगतक्षेत्रदोषगुणसत्रच । मानयोगश्च जानीयात्तुलायोगांश्च सत्त्वशः ३३० ।

बीजानामित्यादि । ३३० । बीजानां वपनं यथा कर्तव्यं * वैश्यास्तद्विदग्धात्क्षेत्रदोषगुणस्य*वैशास्य
आनयोगं * रक्तिकादिपरिमाणम् । १ । तुलायोगांश्च तौल्ययोगनाक्रियाः सत्त्वशो वैश्याजानीयात् ॥ ७३० ।

सारासारचभाणानां देशानाञ्च गुणगुणान् । लाभालाभचपणानां पशूनां परिवर्त्तनम् । ३३१ ।

सारासारके तगादि ॥ ७३१ ॥ भाण्डादीनां द्रव्याणां सारासारं*भद्राभद्रं देशानां*गुणगुणान् * पणानां
लाभालाभं पणनां*परिवर्त्तनं वैश्याजानीयादिति । १ । ७३१ ।

भूतग्रानाञ्च भूतिविदग्धाङ्गाणां विविधान्दणाम् । द्रव्याणां स्थानयोगांश्च क्रयविक्रयमेव च ३३२ ।

भूतग्रानामित्यादि । ३३२ । यस्या*तत्संघावती*भूतिर्वित्तं तावती*वैश्याविदग्धान्दणानां*देशीय
जां विविधाश्च भाषाविदग्धात् । १ । द्रव्याणां यस्या*तत्संघावती*भद्राभद्रं संघात् * तत्स्थानयोगांश्च विदग्धात्
क्रयविक्रयश्च विदग्धात् । २ । ३३२ ।

धर्मैश्च द्रव्यवृद्धावातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् । ददग्राञ्च सत्त्वभूतानामन्तमेव प्रयत्नतः ॥ ३३३ ।

धर्मैश्चेतगादि । ३३३ । वैश्याधर्मैश्च द्रव्याणां*मर्षादीनां वृद्धावुत्तमं यत्न * मातिष्ठेत्पश्यन्तश्च * सत्त्वं

भूतानामग्नं * दद्यादेवच । १ । अन्नमिति वैयाससाम्निकस्य * वैवाहिकान्नौपक्रीयनादि * सम्यक्
सर्वैर्नैर्भोक्तव्यं । २ । यथासाम्निकस्य ब्राह्मणस्य * सन्नियस्य चान्नं सर्वैर्भोज्यं * वैवाहिकान्नौपक्रीय *
सायंप्रातर्होमो हि सात् । ३ । सच देवयज्ञः आहं पितृयज्ञो * वैश्वदेवो भूतयज्ञ * आतिथेयो नृयज्ञश्च * ततो ते तैः
पुनैरन्तैः च * सन्नात्सर्वैस्तस्मीति वा । ४ । उक्तं ह्यङ्गिर आपस्तम्बाभायथा * अन्नं ब्राह्मणस्य अन्नं सन्निय
न्नं पयःसमृत्तम् । वैशाखायान्नमेवान्नं गृह्णात्तं रुधिरं स्रुतम् । ५ । वैश्वदेवे न होमो न देवताभिरन्नैर्नैर्पयैः ।
अन्नं तेन विपान्नं गजानुःसामसंस्कृतम् । ६ । वायुहारारुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम् । सन्नियन्नं पयस्तेन
भूतानां पालनेन च । ७ । स्वर्गमणाचरुपभैरुसृतात्मयत्तितः । खलयश्चातिथित्वेनैव ग्राह्यं तेन संस्कृ
तम् । ८ । अन्नानतिमिरान्नस्य मदापानरतस्य च । रुधिरं तेन भूहानं विधिमन्त्रविवर्जितम् । ९ । ब्राह्म
णस्य सदाभुङ्क्ते सन्नियस्य पयस्वर्णि । वैशाखयज्ञदीक्षायां गृह्णान्नं कदाचन । १० । इति । तेन वैवाहिका
न्नौपक्रीरन्तैर् * यथा देवस्य यथोपकरणैः * सामिप्रे निरामिप्रे वा पूजनं * आस्त्रे विहितं तथैव कर्तव्यम् । ११ ।
वासेन कृत्वा यथा * कतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कतवेष्मन् हवसेत् । स्वगतं वित्तमासादयैतानाग्निं नृपापयेत् । १२
स्मार्त्तं वैवाहिकं वक्ष्ये श्रोतवैतानि कानि च । कर्मकथायात्प्रतिदिनं विधिवत्प्रीतिपूर्वकम् । इति । ११ । गृह
यथोक्तं सामिप्रे स्तस्मिन् * वैवाहिकान्नौपक्रीर्विहितं * सपिण्डीकरणान्तं प्रेतग्राहं * मासावमासिकमांसाष्ट
कादिच तदन्नं लघुहारीते * सपिण्डीकरणं यावत् प्रेतग्राहानि पीडय । पक्वान्ते नैव कार्याणि सामिप्रे ण हि जा
तिभिः । ११ । इति । मासावमासिकादिकं * स्वयमेव पूर्ववत् * सामिप्रेण पक्वान्तेन । १४ । साम्निकानाञ्च
यां लघाणां वर्णानां * मायोवेष्टकान्तेन च फलेन चानिषोक्तो होमः । १५ । महायज्ञविधानमनुकथां गम्य तज्ज
न्मनोः । होमं तत्र प्रकुञ्चीतं यष्कान्तेन फलानवा । १६ । तथापि दीर्घेषु चन्द्राकर्ग्रहणे * च निरग्नीनां चामा
न्तेन * ग्राह्यं प्रवेतसा । १७ । आपदान्नौ तीर्थं च चन्द्रस्य पश्येत्तथा । आमग्राहं द्विजैः कार्यं भूरेण
वसदेवस्य । इति । १८ । द्विजैः साम्निकैर्निर्गन्निभिरपि * राजकदैविकादापत्काले तीर्थं * प्राप्तिनिमित्तं
चन्द्राकर्ग्रहणं निमित्तं वैवाहिकायां भावे च । १९ । आचम्य ग्राहं कार्यां साम्निकानामग्ने * रभावः पूर्णमाविणो
पग्राहं * भवति तस्या हि दाह * स्तदग्निहोत्रेणैरुक्तः । २० । निरग्नीनान्तु सदैव * त्रिवाहान्ते रभावोक्तिः * लौकि
कान्मावसंस्कृतत्वात्पक्वमन्नं पापं दद्यात्पाकं * तद्वत्तमसिंहितायाः । २१ । योऽगृहीत्वा विद्यां निन्द्य हस्यति
मप्यते । अन्नं तस्मान्न भोक्तव्यं इथापाको हि सस्रुतः ॥ २२ ॥ इथापाको हि भूजानां यद्यत्तं चरो द्विजः ॥ प्राणा
नऽप्यत्रिरास्य स्रुतं आश्रयिष्यतीति ॥ २३ ॥ लौकिके त्वसंस्कृतेऽग्नीपक्रमसं निरग्नेर्हस्यस्य * न द्विजै
र्भोक्तव्यं हि दद्यात्पाकात् * पापान्नं स्रुतमङ्गिरसा ॥ २४ ॥ इत्थं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ॥ यो यस्यान

समयान्ति सतस्य आति क्लिप्तम् । २५ ॥ ब्राह्मणाग्नेद्विद्वत्त्वं क्षत्रियाग्नेपयत्नम् ॥ वैश्याग्नेन पूषद्वत्त्वं शूद्रा
ग्नेन रक्षद्वत्त्वं वम ॥ इति ॥ २४ ॥ तस्याग्निरग्निभिर्द्विजैः * लौकिकान्मौपकेनाग्नेन * देवाद्यर्चनं शूद्राश्चनकर्त्तव्यम्
२७ ॥ ७७० ॥ नैश्वर्ध्यावत्तु गृहधर्माश्च ॥

विप्राणां वैदविदुषां गृहस्थानां यशस्विनाम् । शुश्रूषैव तु शूद्रस्य धर्मो नैःश्रूयसः परः । ३३४ ।

विप्राणामित्यादिस्त्रीकौ ॥ १७४ ॥ वैदविदुषां गृहस्थानां विप्राणां * शुश्रूषैव शूद्रस्य * परो नैःश्रूयसो धर्मः
१ ॥ ७७४ ॥

शुचिरुत्कृष्टशुश्रूषुर्मृदुवागनहङ्कृतः । ब्राह्मणादग्राश्रयो नित्यमुत्कृष्टां जातिमश्नुते । ३३५ ।

शुचिरित्यादि । ३३५ । शूद्रस्यैति विभक्तिविपरिणामात् * यः शूद्रः शुचिः सन् सर्वदा वर्त्तते * ब्राह्मणादीनां
सत्कृष्टानां शुश्रूषुः स्यात् । १ । ऋद्धवाक् सन्नहङ्कारश्च न श्रूयस्यो * नित्यां ब्राह्मणादाश्रयश्च भवति * सत्कृष्टां
जातिं शूद्रः जातिभूक् कृतामश्नुते । २ ॥ ७७५ ॥ उपसंहरति ।

एषोऽनापदि वर्णानामुक्तः कर्मविधिः शुभः । आपदपि हि यस्तेषां कर्मशस्तं निबोधत । ३३६ ।

एष इत्यादि । १ ॥ ७७६ ॥ एष च वर्णावर्णानामनापदि * शुभः * कर्मविधिः कर्त्तव्यः * एषोऽनापदपि हि * यः कर्म
विधिः सङ्कीर्णः त्वपरं * तं कर्म यो निरोधन । २ ॥ ७७६ ॥

॥ * * * ॥ इति मानवे धर्मशास्त्रे * भृगुप्रोक्तायां संहितायां * नवमोऽध्यायः ॥ * * * * ॥

॥ * * * ॥ इति मानवे धर्मशास्त्रे * भृगुप्रोक्तायां संहितायां * वैद गङ्गाधरे कृतायां * प्रमादभञ्जनां इति
३१ । नवमाध्यायस्य प्रमादभञ्जनी * इति नवमाध्यायः ॥ २ ॥ * * * * ॥ * * * * ॥ * * * * ॥

अथयएषवर्णां वर्णानां ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यादृजातीनां धर्मक्षेत्रे यमाशङ्का । इत्यन्ते हि बहु गोजातयस्ता
एव किंचदपुं वर्णेषु न्तर्भूतास्त उक्ताधर्मा एव यथायथं सर्वेषां जातीनामथवा चदभोर्वर्णभोग्तिरिक्ता
अपराजातयो यदतिरिक्ताऽस्तदा तासां किं धर्मं किंचकर्म्येति । एवमाशङ्कायां चदभोर्वर्णभोग्तिरिक्ता
रिक्तावर्णोस्ति चदपुं वर्णेषु सर्वो जातयोऽन्तर्भूतास्तत्रयाचजातिर्दान्तर्भूता यदधिकं धर्मकर्मच तत्सर्वं
वक्तुं दयमाधाय मारभते ॥

अधीयीरस्त्रयोवर्णाः स्वकर्म स्याद्विजातयः । प्रब्रूयाद्ब्राह्मणस्तेषां नेतराविति निश्चयः ॥ १ ॥

अधीयीरन्वितगादि ॥ १ ॥ यथाविधिवेदधायािनः स्वकर्म स्याः पञ्चमहा*यज्ञादिकर्मकारिणः*स्त्वधायनाध्यापन
भेदाद्विधा * नातरब्रह्मयज्ञे कर्त्तव्येति । १ । अथएवविजातयोवर्णाः स्वय * मधीयीरन्स्वाध्यायं*ज्वीरं
स्तेषां*वयाणां द्विजातीनां मध्ये ब्राह्मण*एवप्रब्रूयादध्यापयेत्नेतरौ । २ । ब्राह्मणएवाध्यापनं ब्रह्मयज्ञं*
ज्योतिरौक्षत्रिय*वैश्यावध्यापनं ब्रह्म*यज्ञं नज्वीयातामितेपनिश्चयएवोक्तः । ३ । तेनोपजीवनार्थमध्यापनं
ब्रह्मयज्ञार्थमध्यापनञ्च विना*क्षत्रियवैश्यावध्यापन*येतामिति पुनः उक्तं वीणेतानिनिवर्त्तन्ते * ब्राह्मणात्क्षत्रिय
प्रतीति ॥ ४ ॥ ० ॥ १ ॥ ० ॥

सर्वेषां ब्राह्मणो विद्वाद्ब्रूतुं प्रपायान्यथाविधि । प्रब्रूयादितरे भगवस्त्रयश्चैव तथा भवेत् ॥ २ ॥

सर्वेषामितगादि । २ । ० । सर्वेषां वर्णानां यथाविधि * ब्रूतुं प्रपायान् ब्राह्मणो विद्वादि * तातइत
रे भगवस्त्रयश्चैव तथा भवेत् । १ । स्वयश्च ब्राह्मणस्तथानेनापित*शावमध्यापितो भवेत् । २ । ० ।
। २ । ० । कस्माद्ब्राह्मणः सर्वेषां * ब्रूतुं प्रपायान् विद्वादितातउचते ।

वैशेष्यात् प्रकृतिश्चैष्ठ्यान्नियमसप्रधारणात् । संस्कारमप्रविशे पात्रवर्णानां ब्राह्मणः प्रभुः ॥ ३ ॥

वैशेष्यादित्यादि ॥ १ ॥ वर्णानां हि प्रभूः ब्राह्मणस्तस्मात्*सर्वेषां*ब्रूतुं प्रपायान् विद्वात्कस्मात्*वर्णानां प्रभु
रित्यत*आहवैशेष्यादित्यादि । १ । सर्वभोर्वर्णभोग्तिरिक्ता * वैशेष्याद्विद्वात्कस्मात्*वर्णानां प्रभु
वृष्टत्वात्*प्रकृत्या स्वभावाच्छैष्ठ्यात् । २ । दशविधसन्नियमसप्रधारणात् * संस्कारमप्यनयनस्य विशेषात् *
वर्णानां प्रभु ब्राह्मणः । ३ । दशनियमा उक्ता अत्रिणायथा*श्रीचमिजातपोदानं*स्वाध्यायोपसन्ननिग्रहौ * अतः

मीनोपवासाय * स्नानञ्चनियमादयः । इति । ४ । ० । १ । तत्रप्रयोवर्णाद्विजातयइति * यद्विज्ञातं केचनैव
वर्णा ये हू*द्विजातयः कास्कावावर्ण एक*जातिरित्याह ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्याश्च प्रयोवर्णाद्विजातयः । चतुर्थ एकजातिश्च शूद्रो नास्ति तु पञ्चमः ॥ ४

ब्राह्मणइत्यादि । ४ । उक्तं मयमाध्याये * लोकानान्तु विद्वद्वायं * सखवाहू रूपादतः । ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्या
शूद्रं च निरवर्तयत् । इति । १ । यएषादित्तीनारायणः स्वयं * मण्डलमधवावर्णो पञ्चवर्णो * महाप्रज्ञाः
लोकविद्वद्वायं । २ । स्वसखवाहू रूपादतः क्रमात् * यत्कलोलित पीतवर्णानमूर्तान् * ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या
शूद्रसंज्ञा * यद्वयोवर्णा निरवर्तयदिति । ३ । वसिष्ठो नावश्रुतिः * द्रव्ययथाभिहितं * तद्वत्प्रदर्शयते । ४
ब्राह्मणोऽस्य सखमासी * द्वाहू राजनः कृतः * जस्तदस्य यद्वैश्याः * पद्भ्यां शूद्रोऽजायत । इति । ५ । गायत्र्या
छन्दसा ब्राह्मणमसृज * त्तिष्ठ भूराजानं जगतावैश्यां * कोनचिच्छन्दसाय शूद्र * मित्यासं स्कार्या विज्ञायते । ६
इति । तत्र ब्राह्मणादयस्त्रयोवर्णा * ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या * द्विजातयो द्वे विजातौ * जन्मनो एषां भवतः । ७
तत्र यथैते वर्णा ब्राह्मणाश्च शूद्रा * त्वेकैकोवर्णा द्विधा पाटितस्त * सार्धं पतिरर्धं पत्नी * तदेव ब्राह्मणाऽकल्पि । ८
तद्भूक्तं वास संहितायां * पाटितोऽयं द्विजः पर्वमेकदेहः स्वयन्मुवा । पतयोऽर्धं न चार्धं न पत्नी भूवर्जि
श्रुतिः । ९ । यावन्न विन्दते जायां तावद्दशं भवेत्पुमान् । नाहं पजायते पुणः प्रजायते ति च युतिः । १०
कृष्णशरीरिणं पुरुषं * देवनरतिर्याग्योनिषु * कर्मफलैर्न तत्तद्बीजं प्रविशति * स्त्रीपुरुषदेहमापदमानं । ११
चत्वारस्ते त्वमूर्त्तावर्णाः प्रथमं * मातृगर्भाद्ब्राह्मणादि * जातया भिवाजान्ते स्त्री * मूर्त्ताऽपुरुषमूर्त्ताश्च । १२
ततस्ते ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या * शूद्रा इति भिधीयन्ते । १३ । तत्र प्रयोवर्णा ब्राह्मणक्षत्रिय * वैश्याश्चर्द्धाद्भूता
स्त्री * पुरुषरूपावर्तन्ते । १४ । तत्र पुमांस उपनयनेन * वेदे पुनर्जाता द्विजा भवन्ति * स्त्रियश्च मन्त्रे विवाहा
। १५ । पतया सहैकीभावमापन्नाः पञ्च * रत्नशरीररूपेण * पुनः प्रवृत्तकले जायन्ते पति * गोत्राः पतिवर्णाश्च
। १६ । एतस्त्रीणां द्वितीयं जन्म तेन * द्विजा भवन्ति दम्पति * रूपोऽयं पुणः सन्पजायते । १७ । शूद्रसुवर्ण
नहिधा * कृतः स्वयन्मुवा पृथक् * नमन्त्रैः संस्कारविधि * स्तेनैकजन्म तदेकजातिः शूद्रवर्णः प्रथमः भवति । १८
पृथक् सृष्ट्यभावात्पद्मवर्णस्य * नास्तीति मनुः प्रतीयते । १९ । महाभारते चाह ग्रासनपञ्च णिचोक्तं भीष्मोपयथा
कृताश्च वर्णश्चत्वारः पञ्चमो नाधिगम्यते । इति । २० । ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः * शूद्राश्च मन्त्रेण सोदाकृत्य
दिताः * पुत्राः शूद्रसमानधर्मा क्त्वाच्छूद्राः * प्रतिशो मजाः शूद्राः । २१ । स्वयमेव मनुजोक्तं * स्वजातिजान्तराजा
पट्टं च तद्विजधर्माणः । शूद्रानाञ्च सधर्माणः सर्वेऽपधुं सजाः स्मृताः । इति । २२ । एतद्विष्णुताम्रकम्पि

प्रमादीत्वाह*पञ्चमः पुनर्वर्णीनास्ति । २७ । सङ्कीर्ण*जातीनां त्वष्टतरवत्*आतापिज्जातिवति* रिक्तजातं
 नरत्नामवर्णत्वमिति । २८ । तद्साधुहिजवर्णाग्रास्त्रीपुंसानां मन्त्रेण*विवाहाद्देकात्मने न*समानयोनिताचेष्टा*मप
 तानां पिबवर्ण*जातित्वात्सङ्कीर्णत्वम् । २९ । विज्ञानां भूराविवाहो न मन्त्रेण*तस्माद्भिर्जाच्छृष्टायां जाताः*
 पुमाः*तिलोमजाः*पुत्राः सङ्कीर्णाः*इदं सधर्मत्वाच्छृष्टाः । ३० । कः पुनः पञ्चमोऽयं स*वर्णत्वं नास्ति तस्मात्*
 द्वास्त्रिंशन्मसस्युद्भूतम् । ३१ । स्वयमेवमहर्षि * ज्ञधायैवद्यते हि * कतादीनां च वर्णत्वं तद्वत्तथा । ३२ ।
 एते षट् सङ्गमावर्णा नृजनयन्ति सजातिषु । इति*विष्णूनाचदाभ्यां द्याभ्यां*वर्णाभ्यां जातोऽपत्ये*वर्णशब्दः
 प्रयोजितस्तद्वत्तथा । ३३ । अतलोमाद्यमावर्णा इति*यज्ञलोहितवर्णयो*मिच्छीभावे पाटवर्णः* किं न वर्णः
 सोऽदत्त*तद्साधु । ३४ । ३५ । न ह्यदिपञ्चमो वर्णो नास्ति*धात्रापि मसृष्टत्वा * तद्वि*एकवर्णभ्यां द्याभ्यां
 द्याभ्यां वर्णाभ्यां च जाताः*किं वर्णाः*स्तथाह । ३६ ।

सर्व्ववर्णेषु तु लयास पत्नीषु च तयोनिषु । आनुलोमग्रे न स भूताजातयाश्चेयास्त एव ते ॥ ५ ॥

सर्व्ववर्णेषु तृतादि*सर्व्वतर्ग्येषु त्राह्मण*क्षत्रियवैश्यादेषु*तल्लोमाद्यलोमवर्णा*नारीषु परोक्षस्त्रीषां च । १ ।
 दृष्ट्वा जातिपुरुषेभ्यः सभूता*यते जातयातएव पिश्वर्णा*एवमेवावीजप्रधाना* सृष्टतोऽतिरिक्ताः*च । २ ।
 तल्लोमवर्णिना रीणां पुरुषैः सह * मातृतो जन्मानामन्त्रेण*विवाहे नो भयतश्च भवतीति* त्रिधा तल्लोमानो रीणां । ३ ।
 तद्वत्तथा । ब्राह्मणे न मन्त्रेणोपा * ब्राह्मणकन्याक्षत्रिय * कन्यावैश्या कन्याचपतिश्रुत्याः * चापुनर्भू* ४ ।
 तास्वपरेण ब्राह्मणे न जनिताः * पुत्राः सधवाकुण्डः * विधवाकुलकाः * पुनर्भूषु पौनर्भवा * ब्राह्मणा
 एव भवन्ति । ५ । स्वयमेवमहर्षि * याद्वे पञ्चिह्मदूषणब्राह्मणेषु * वाग्दूषः*कुण्डगोलकाविति । ६ । परपुत्र
 पात्परभाषायां जातौ * हि कुण्डगोलकौ सजाताः* । ७ । एवं क्षत्रियेण मन्त्रेणोपा * क्षत्रियकन्यावैश्या
 कन्याचक्षत्रिया*भवतितस्यामपरेण । ८ । क्षत्रियेण जनिताः पुत्राः*क्षत्रिया एव सधवायां कुण्डो*विधवायां गोलकः
 पुनर्भूषु पौनर्भवः । ९ । तथा वैश्या न मन्त्रेणोपावैश्या*तलापरेण वैश्या न*जनितः पुत्रो वैश्या एव । १० । तत्र
 सधवायां कुण्डो*विधवायां गोलकः*पुनर्भूषु पौनर्भवः । ११ । एवं शूद्रात्परभाषायां शूद्रायां * जातः शूद्रः सध
 वायां*कुण्डो विधवायां गोलकः* पुनर्भूषु पौनर्भवः सजात् । १२ । शूद्रात्स्त्रीद्वयाकशूद्रायां जातः * पुत्रः शूद्रो
 भवतीति*सर्व्ववर्णेषु तु लयास*नारीषु द्वाह्मणानि । १३ । तथा हि जेभाः स्त्रीद्वय*शूद्रात्मन्त्रेण विवाहाभावा*
 द्दूलात्तात्तजाताः*पुत्रानपि तु जातिवर्णाः । १४ । अपधुं सजातत्वात्*शूद्रसधर्माणः*शूद्राः*अथ तद्विवाह
 लोमजाः कया जाताः*उरितयाह पत्नीवृत्ति । १५ । पञ्चमोऽयं सयोग*इति पाणिनीयकलेण * स्त्रियां पञ्च

रत्नसंनकारविधि*य*संयोगे गममाने । १६ । मन्त्रे विवाहे न ब्राह्मणसंयज्ञ*विधानं ब्राह्मणकन्यासंविधि*
 कन्यायावैशाकन्यायाचसहीतं तेन ब्राह्मणसंतिष्ठः पत्नीः ॥ १७ ॥ एवं सन्विद्यसंविद्यकन्या* वैशाकन्या
 भा*सह*मन्त्रे विवाहादयज्ञविधानं वैशा* कन्यायासहवैशासा । १८ । तेन सन्विद्यसाहे पत्नी सन्विद्य* कन्या
 वैशाकन्याच*वैशासा*कापशैवशा* ब्राह्मणादिभासाद्यप्युज्जुजाताः*पूजाजातास्तएवपि कुवणा एव श्रेयाः ॥ १९ ॥
 एवमेवोक्तमह*शासनपञ्च*णि*महाभारते भीष्मोपनिषत्वाविशदध्याये ॥ २० ॥ तन्निवाहकथने तूक्तं*तिस्रोभाषा*
 ब्राह्मणसाहेभाषा*सन्विद्यसाच । वैशाः स्वजातां विन्दे ततास्वपता*समं भवेत् ॥ २१ ॥ ब्राह्मणीभवेच्छ्रष्टा
 सन्विद्यासन्विद्यसाह ॥ रतय*मपिभूदासादिताडनपरं बुधाः ॥ २२ ॥ अपतज्जन्मभूयायां न प्रसंसन्ति साधवः*भूयायां
 जनयन्विप्रः प्रायश्चित्तयते यतः । ब्राह्मणः सन्विद्यो वैशास्वयोवर्णादिजातयः । एते बुधर्भो विहितो ब्राह्मणसंविधि
 छिर ॥ वैश्यादयवालोभात्कामाद्वापि परन्तप । ब्राह्मणसंभवेच्छ्रूदानदुधर्माय तः स्मृता ॥ त्रिषुवर्ण
 पुये पुत्रा ब्राह्मणसंविधि छिर । वर्णयोः सदयोः सातां हीराजनं साभारत । एको विद्ववर्ण एवायतथात्रैवोप
 लक्षितः । त्रिषुवर्णेषु पत्नीषु ब्राह्मणाद्ब्राह्मणो भवेत् । ब्राह्मणां ब्राह्मणाणां तो ब्राह्मणः सगदसंशय ।
 सन्विद्याया*यः पुत्रो ब्राह्मणः सोऽप्यसंशयः । तथैव ब्राह्मणः सगदसंशयः । इति ॥ दायभाग
 प्रकरणे चतस्रैव भीषणैर्नोक्तं ॥ ० ॥ तिस्रः कृत्वा पुरःभाषा*पञ्चादिन्दे त ब्राह्मणीम् । सापिच्छेष्टा सापिञ्जा
 साभाषा*सगदसंशयसी । लक्षणा*द्वयभयानं यत्प्रधानतमं भवेत् । ब्राह्मणास्तद्वरं तपुः एकांशं वापि कुव
 नात् ॥ शेषं द्वादशधा कृत्वा ब्राह्मणस्व*बुधि छिर । ततस्तेनैव हर्षतवा*कृत्वा रोऽंशाः पिश्रुनात् ॥ सन्विद्याया*
 यः पुत्रो ब्राह्मणः सोऽप्यसंशयः । सचमा*द्विषे पातु त्रीनं शान्द*महर्षि ॥ ब्राह्मण*वैजातस्ववैशाया
 ब्राह्मणाश्चयः । दिवं शस्ते न हर्षतवो ब्राह्मणस्व*बुधि छिर ॥ बुधि छिर उवाच ॥ ब्राह्मणां ब्राह्मणाणां तो ब्राह्मण
 सगदसंशयः । सन्विद्यायां तथैव सगदसंशयः । कक्षा*विषमं भागं भजे रत्न*पसक्तम् । यतस्त्विति
 सृणां भूनास्तु योक्ता ब्राह्मणा इति ॥ भीषण उवाच ॥ दारादृष्टा*तल्लोके नामैकेन परन्तप ॥ प्रोक्तेन चैतन
 ज्ञायं विप्रैः धर्महान् भवेत् ॥ २८ ॥ तिस्रः कृत्वा पूराभाषा*पञ्चादिन्दे त ब्राह्मणीम् । सापिच्छेष्टा सापिञ्जा
 सगदसंशयः । इति ॥ २९ ॥ ब्राह्मणाः सगदसंशयः*पूत्रः सन्विद्याया*यो भवेत् । राज
 विशेष्टो यस्तत्त्ववर्णयोर्बभूवोरपि ॥ ३० ॥ न पूजातया समालोके ब्राह्मणाः सन्विद्यात्मजा । ब्राह्मणाः प्रथमः पुत्रं
 भूयान् सगदसंशयः ॥ ३१ ॥ भूयो भूयोपि सगदसंशयः*पिबुद्धि*बुधि छिर ॥ यतो न सगदसंशयः*पिबुद्धि*बुधि
 त्मजा ॥ ३२ ॥ सन्विद्यायास्तथावैशेष्टानसगदसंशयः*भवेत् । इत्यादि । तथापु नरपि भीषण उवाच । ब्राह्मणा
 कपञ्च*णिषाष्टकृत्वा विदध्याये ॥ ० ॥ भाषा*कृतश्चो विप्रस्यति सृष्टास्माज्जायते । ब्राह्मणा*गतां हीनामा

ब्राह्मणक्षत्रिययोरात्मास्वएवानन्तयात्स्वयोनां प्रजायते । ब्राह्मणस्यानन्तयात्समन्त्र विवाहेन स्वयोनां
 क्षत्रियकनयायां ब्राह्मणां वैशकनयायाश्च ब्राह्मणां पद्मां प्रजायते ऽपत्यं रूपेण स्वएव ब्राह्मणो जायते क्षत्रियस्य
 नन्तयात् समन्त्रे विवाहेन स्वयोनां वैशकनयायां क्षत्रियायां पद्मामात्मास्वएव क्षत्रियएव जायते तथा वाहिष्वपि
 मत्तिलोमजेषु पिकमात् जायते इति ॥ दायभागे च पञ्चसक्तं ॥ पुत्रः कनिष्ठो जेष्ठयां कनिष्ठया च पञ्चजः
 कथं तन्मविभागः स्यादिति चेत् संशयो भवेत् ॥ ० ॥ एकं दृष्टमभ्युद्गारं संहरेत् स पञ्चजः इति । ब्राह्मणस्य जे
 ष्ठायां ब्राह्मणकनयायां पद्मां चेत् कनिष्ठः पुत्रो जायते । कनिष्ठयां क्षत्रियकनयायां पद्मां वैशकनयायां
 वा पद्मां पञ्चजः पुत्रो जायते । तदा जेष्ठ्यां दायभागः कथं स्यात् ॥ तत्रोक्तं ॥ एकमित्यादि ॥ स कनिष्ठः
 जातः पञ्चजः एकं दृष्टमभ्युद्गारं जेष्ठ्यां संहरेत् इति । जेष्ठपुत्रत्वेन दायभाजनो जेष्ठ्यां ग्रहणं पित्र्याङ्गक
 णाधिकार उपनयन विवाहादौ च पञ्चकर्तव्यं ब्राह्मणाङ्गत्वं । न वपि ज्ञातिनो भिन्नजाता तद्वपदते ।
 मन्त्रे विवाहादि ब्राह्मणस्य क्षत्रियकनयां वैशकनयां च पद्मीभूत्वा ब्राह्मणो जाता भवति ॥ तस्यां ब्राह्मणां
 ब्राह्मणाज्जातः पुत्रः ब्राह्मणः स्यादिति । वीरसमं हिनायास्तीकं ॥ उदायान्तु मवर्णायामनयां वा कामद
 हित् । तस्यां च त्पादितः पुत्रो न सवर्णात् प्रक्षीयते । उदहेत् क्षत्रियां विभो वैशाश्च क्षत्रियो विभं ॥ न
 भूदां द्विजः कश्चिन्नाधमः पञ्चवर्णजाम् । विप्रवद्विपविन्नाद्य क्षत्रविन्नाद्य क्षत्रवत् । जातः कर्माणि कृषीत्
 वैशविन्नाद्य वैशवत् । वैशाक्षत्रिय विप्रभोजाताः भूदाश्च भूद्वदिति ॥ ० ॥ तथा च । ब्राह्मणात्स्वोदायां
 ब्राह्मणकनयायां पद्मां जातः पुत्रो ब्राह्मणएव ब्राह्मणात्स्वोदायां क्षत्रियकनयायां ब्राह्मणां पद्मां जातः पुत्रो म
 पिक्तादिसंशो ब्राह्मणएव । ब्राह्मणात्स्वोदायां वैशकनयायां पद्मां ब्राह्मणां जातः पुत्रोऽस्वष्टसंशो ब्राह्मणएव ॥
 तथा क्षत्रियात् स्वोदायां क्षत्रियायां पद्मां जातः पुत्रः क्षत्रियएव क्षत्रियात्स्वोदायां वैशकनयायां पद्मां क्षत्रियायां
 जातः पुत्रो माहिषसंशः क्षत्रियएव । वैशात्स्वोदायां वैशयां जातः पुत्रो वैशाएवेति षट्पुत्राः पञ्चैषु यतः संभूता
 जातया तएवेति श्रेयं ॥ ० ॥ अथाक्षतयोनिषु । आरुलोमो न संभूता जाताश्चेत्यास्तएवते । इति । यस्मा
 तिमो येभ्योऽरुलोमास्वक्षतयो निष्पन्दाश्च क्षत्रियकनयाश्च वैशकनयाश्च संभूता ये पुत्रास्ते काणीना जाता
 एव पित्रजातयएव श्रेयाः ॥ जातिरक्षतकेवलं वर्णमात्रं किन्तु वर्णाभि बाह्यकजरादृण्ड स्वेदोद्भिद्योनिव
 पायादेवनरतिथ्यर्ग्योनयस्त्वाद्य सौमानाभूतं यस्मिन्मसाजातिः । तत्क्रमेणाहलोम्यं योनितीवर्णतश्च । तदयथा
 देवजातितोऽहलोमजाति नरजातिस्ततश्च तिथ्यर्गजातिरिति ॥ तथा च । ब्राह्मणाश्चक्षत्रियाश्च क्षत्रियो नैक्षत्रि
 यायां जातः कर्णाहपायनो वरासः काणीनो ब्राह्मणएव । देवात्स्वयात् क्षत्रियात् क्षत्रियायां कर्णा नर
 जाता वक्षतयो नैजातः काणीनः कर्णी मातापित्रोर्वर्णतः सामो पियो निजजाति तोऽहलोमत्वान्नातः पित्रजातिः

क्षत्रियेव ॥ इति । ब्राह्मणादिभिः शूद्रास्वक्षत्रियोनिषु जाताश्चकाणीनाएव शूद्रानामपि ज्ञातानां पञ्चसं
जत्वात् । असमापवादेव चाते । शूद्राणां च धर्माणः सर्वेऽपधंसजाः स्मृता इति । आरुलोमगदिहृक्ताः
सर्वणास्वक्षत्रियोनिषु सम्भूतान् पित्रजाताश्च रिति स्वीकृतम् । ते च चण्डालाजानां च रिक्ताः वाससं हितायां ।
कमारौ सश्वस्त्रेकः सगोत्रायां द्वितीयकः । ब्राह्मणां शूद्रतो जातः षण्डालस्त्रिविधः स्मृत इति ॥ ० ॥ अत्रा
पिकुमारी सर्वर्णवैतिश्रियं विशेषणोक्तभावात् । एतत्सर्वं शास्त्रं नष्टा प्रमादिनोवचनं मिदमनयायङ्गाच्च
क्षते तद्व्यपदेशात् ॥ ० ॥ ब्राह्मणादिषु वर्णेषु च यूपिः समानजातीयाश्च यथाशास्त्रं परिणीतास्व क्षत्रियोनिषु
स्त्रीषु । १ । आरुलोमनेन ब्राह्मणेन ब्राह्मणां *क्षत्रियेण क्षत्रियाया* मिताने नावक्रमेण *ये जातास्ते माता
पित्रोर्जातास्तुक्तास्तजातीयाएव । आरुलोमपक्षेण चालम्बन्दीपयुक्तचत्वरस्त्री* केतूपयोक्षते । ४ । अत्रचपञ्जी
पहणा*दनपञ्जीजनितानां *न ब्राह्मणादिजातित्वं * तथाचरेवलेनोक्तं । ५ । द्वितीयेन वयःपित्रासर्वर्णायां प्रजायते ।
अवावटइति स्वीकृतः शूद्रधर्मासजातितः । ६ । व्रतहीनानसंस्काराः स्वतन्त्रास्वपिधेयताः । उत्पादिताः
सर्वर्णेन ब्राह्मणैर्वर्णैश्च ता इति । ७ । वागेन तूक्तं यथा * ये जजाताः समानाश्च संस्काराः सारतोऽनया
इति । ८ । याज्ञवल्क्ये पित्रियथा * सर्वर्णभिः सर्वर्णाश्च जायन्ते हि स्वजातयः । इतिभिर्धाय विष्णवे प्रविधिः
स्मृतः । ९ । इति ब्रह्मणः स्वपद्मात्पादितस्यैव * ब्राह्मणादित्वं निष्क्रियेति । १० । प्रमादिना कतेनैतं *
ह्याख्यानेनापि विप्रमूर्खाभिप्रेतं * च वर्णभिरगम्यताः * ब्राह्मणाएव सिद्धान्ति । ११ । ब्राह्मणेन हि मन्त्रेणो *
दा ब्राह्मणं * इति क्षत्रियं इति तर्वा * इति क्षत्रियपतासहैकात्म्यभावात् । १२ । पतिगोत्रापतिमपि षण्डाभवन्ती *
पतिसवर्णा ब्राह्मणी * सती जुलायन्नसंयोगात्पञ्जीभवति । १३ । तावत्तस्माज्जातास्ते जातान् ब्राह्मणा * एवं क्षत्रियश्च
क्षत्रिय * इति तर्वा * इति तामन्त्रेण * क्षत्रियासां त्वसजुलापञ्जीवमात् । १४ । तस्मात्तस्माज्जातो क्षत्रियमाहिप्री
* जातान् क्षत्रियावैवसिद्धौ * किन्तु तत्र दूक्तं ब्राह्मणादिषु * वर्णेषु च यूपोति । १५ । तत्र यथाशास्त्रं परिणीतापि
समानजातीयाः शूद्राः * शूद्राः पञ्जीतिर्न भवति * यन्नसंयोगाभावात् । १६ । पवनो यन्नसंयोगे इति पाणिनीय
शासने न पञ्जी * स्त्रियां यन्नसंयोगे नकारविधानात् । १७ । न हि शूद्रस्य अग्निहोत्रादियन्न * संयोगोऽस्ति शूद्रायां *
शूद्राणां तस्य शूद्रत्वा * उपपत्तिरयद्वितीयः प्रमादः । १८ । समानजातीयाः स्वारुलोमजाभावः * स्तत्रचयदेतद्वक्तं । १९ ।
आरुलोमनेन ब्राह्मणेन ब्राह्मणां * क्षत्रियेण क्षत्रियाया * मिताने नावक्रमेण * ये जाता इति तदसत् । २० । ब्राह्मणात्
पञ्च * क्षत्रियात् * क्षत्रियायां जातस्य क्षत्रियत्वा * उपपत्तेर्वैवर्षादेस्तथा । २१ । क्षत्रियादेः परं ब्राह्मणाद्ब्रा
ह्मणां * जातस्य ब्राह्मणत्वा उपपत्तिः * स्यात् * तादृशोऽवक्रमस्तुक्तिः * पामे पामे देवे देवे वा । २२ । तदवगमाभावा
द्दृष्टोक्तवैवर्षादेस्तद्विधानं भवति । २३ । तृतीयस्तु प्रमादः * संस्कृतस्य गद्विरेषा * ब्राह्मणेन ब्राह्मणां * जात इति न

प्रयोगोभवति*जनिकर्तुः प्रकतिरित्यपदानां च भवेति । १४ । तत्र च यद्वक्तृमात्रं लोमापहणञ्चात्र*मन्दोपयुक्तं चर*कां
 कउपयोच्चात इति । १५ । तत्रायं च वर्यः प्रमादोभवता* यत्प्रयुक्तं तन्मन्दोपयुक्तमिति*नैव वक्तृमात्रे पिकदा चिन्तायते
 । १६ । तत्र च यद्वक्तृमात्रं लोमापहणञ्चात्र*उपयोच्चात इति त* त्रायं मन्वमः प्रमादः । १७ । उत्तरयोको हि स्त्रीधु*नन्तर
 जातासहिज*कृत्यादिनाः घता इति । १८ । तत्रात्रलोमिनान्तरजातास्त्विति*पौनःपुन्यं भवतीति*तस्मात्तदा
 खानमसत् । १९ । अथपञ्चीग्रहणादनपञ्चीजनितानां न ब्राह्मणादिजातित्व*मिति यद्वक्तृमात्रं तदपि भ्रान्तवाक्यं । २०
 स्वयं भवता आरे पङ्क्तिदृष्टक*ब्राह्मणे षु*कण्डगोलकौ ब्राह्मणौ*यश्च नीया बुकी वाग्*ष्टः कण्डगोलकाविति । २१ ।
 प्रमादिना च वचनमिदं यद्वक्तृमात्रं*तद्वक्तृमात्रं भ्रान्ते*नेति पष्ठः प्रमादः । २२ । तत्र यद्*ष्टः ततो हि त्रींशो देवत्व*
 वचनं तत्र प्रमादः सप्तमः । २३ । द्वितीयेन जूयः पित्रा सवर्णायां प्रजायते । अवावट इति ख्यातः*शूद्रधर्मा सजातन
 इति । २४ । इदं वचनं प्रमादो देवत्व*वचनं मत्वालिलेख*नपरीक्षा चकार । २५ । किमिदं देवत्वोक्त*
 मथ केनचित् प्रमादिना लिखितमिति*तस्मादिदं परोक्षं । २६ । वचनं हि देव*केनचित् प्रमादिना*कृतं न देवत्वेन
 पिण्या*इदं स्मृतं तत्त्वादिति । २७ । द्वितीयेन पित्रा यः प्रजायते इ*तश्च श्रवाकोपि हि*न द्वितीयेन पिता ज
 नातेन*जनानो स वै प्रथमः पिता स्यात् । २८ । नाजातस्य पिता कश्चित्सम्भवति*परस्य चोत्रेऽपरेण धेनुपुत्रो जनते*
 चोत्रे जातस्य तस्य*पुत्रस्य न द्वितीयः पिता । २९ । किन्तु प्रथम एव पिता पाक्*पुत्रोत्पत्तेः पित्रा सम्भवात् तस्मात्*
 पादकः प्रथमः पिता भवति*न द्वितीयः पितेति । ३० । तस्माद्द्वितीयेन पित्रा प्रजायते*इत्ययं प्रयोगो नापि*स्तर्हि चैवं
 चेत्पठ्यते*द्वितीयेन जूयः पितृ*सवर्णायां प्रजायते इति । ३१ । तदपासाधु पुनर्भू*पतिर्हि द्वितीयपतिः*स्तस्मात्
 पुत्रः पौनर्भवः*सवर्णा एव ब्राह्मणादिरेव वक्तृः । ३२ । एवमपि पदाः पञ्चभिः पाण्डितैः*सह युगपद्विवाहात् पुनर्भूत्वा*
 भावेऽपि द्वितीयादिपतिजनितपुत्राणां*न सवर्णा*संज्ञात्*धर्मकत्वापत्तिः*संज्ञात् । ३३ । तस्मात्पञ्चीग्रहणे नात्रपञ्ची
 *जनितानां न ब्राह्मणादिजातित्व*मिति सति दृष्टदाहरणं नैव स्यात् । ३४ । सवर्णायां*वोढा यस्तस्य पञ्चा*उपपत्ति*येत्
 स्यात्सद्वितीयः पतिर्भवति*स्तस्मात्जातस्य पुत्रस्य भागो चोत्रो*संज्ञात्*स एव पिता द्वितीयो जनक इति चेत् । ३५ । तन्मनुक्तं
 चोत्रो हि पुत्रो जाते*पितृत्वं लभते नाजातपुत्रस्य*जनकस्यैव पुत्रो हि*तुल्योत्पत्त्यर्थः । ३६ । सोपि तस्माद्द्वितीयः*
 पतिरित्यतो द्वितीयः*पिता तत्पुत्रस्येति चेत्तत्राते तर्हि च । ३७ । ब्राह्मणद्वितीयवैश्यानां तमेन*सवर्णायां परां ढायां*
 जनितः सवर्णा एव ब्राह्मणादनातमः*कण्डगोलकौ वा सांशू*धर्मा । ३८ । मन्वादिभिर्हि*सर्वैः*शूद्रैः*कण्ड
 गोलकब्राह्मणयो*वर्जनं कृतं तत्तत्राण्यत्व*वचनं तयोर्नोपपन्नं स्यात् । ३९ । तर्हि द्वितीयेन जूयः पितेति*न द्विजव
 र्गो न तत्तश्च शूद्रेण*द्वितीयेन पतंगया सवर्णायां*प्रजायते इति चेद्देवते तदा । ४० । अत्र च पञ्चीग्रहणो*दनपञ्चीज
 नितानां*ब्राह्मणादिजातित्वं नास्तीत्यस्य प्रमाणं तथा*प्रदर्शनं मिदं नोपपद्यते ॥ ५१ ॥ न हि कदा कदा

पिहि* पङ्गीसोऽथ त्रेण विवाहीभावेन*यस्यसंयोगाभावात् ॥ ५२ ॥ अथ अतहीनामसंस्कार्या* इति वचन
मपानार्थं*नदेवलोक्तं सहृदिःकिंवेदविरुद्धं वक्ति* । ५२ । स्वतन्त्र उखैरिणीपुसवर्णं नोत्पादिताहि*पुमा
असंस्कार्या इति*मात्रोक्तं विप्रतहीना*इति सिद्धीपुनस्तद्वचनं वाच्यं । ५४ । एयएकीदोषस्तथा*परस्वाप्तं
स्कार्या इति*वेदविरुद्धं दृष्टाते*छात्रांगोपनिषदिहृत्कृतं यथा । ५५ । सताकामोजावालो* जवालां मातर
मामन्त्रयाच्छ्रे*प्रत्यक्षयः भवतिविवत्स्यामि*किं गोत्रोन्मदमस्मोति । ५६ । साहमे नववाचनाहमे तदेद*तात
यद् गोत्रस्त्वमसि*वहृहं चरन्तीपरिचारिणी*यौवनेत्वामलभे । ५७ । साहमे तन्नवेद्य * द.गोत्रस्त्वमसिजवा
लावनामाहमसि । ५८ । सताकामोनामत्वमसि*ससतकामएवजावा*लोप्रवीयाइति । ५९ । सहहारिद्रुमतं
गौतममे* ततोवाचप्रत्यक्षयः भगवति*वत्स्याद्यापेयं भगवन्तमिति । ६० । तं होवाचकिं गोत्रोदसौमासीति
*सहोवाचनाहमे तद्देभो*यज्ञोऽहमस्मादृच्छं मातरम् । ६१ । सामाप्रताब्रवीद्वहृचरन्ती* परिचारिणीयौ
वनेत्वामलभे*साहमे तन्नवेद्यहोत्रस्त्वमसि । ६२ । जवालातूनामाहमस्मि सतः*कामोनामत्वमसीतिसोऽहं*
सताकामोजावालोऽस्मिभोइति । ६३ । तं होवाचनैत*दब्राह्मणोविवक्तु*महर्तिसमिधं सौ* मग्नहरोपत्वाने प्रो
नसतगादगाइति* तद्यपनीय*ग्रानामवलानां* चतःशतगानिरा*तगोवाचेमाः*सौमा*नसं व्रजेति । ६५ ।
इतिवेदविरुद्धं त*द्वचनमनापमेवा*याचमः प्रमादोऽयं वासवचने नयद्दमितं तद् यथा* ये सजाताः समानाश्च
संस्कार्याः सानं चानयेति ६७ । एतेन स्वीयपत्नीषु परपत्नीषु* समानाश्चिजे भोजाताः पुमाः* संस्कार्याः श
रिर्लगातु*वासनेन*खण्डगोलक्रयोऽसंस्कारउक्तः । ६८ । कथं ब्राह्मणादिजातित्वं नास्तीति*वाखाजानपपरपत्ते*
तद्वचनमेवाह* कस्माद्वचनलिखितं । ६९ । अतोऽनायानचसंस्कार्या इति न्वयस्ये तदापरपत्नीषुजातानां ब्राह्मणां
दित्वं नास्तीति वाखाजाने प्रयोगे न स्यात्तु धर्मशा* स्त्रवाखाने किं कैतव । ७० । अथनवनः प्रमादः* याच
वल्कावचनेपि*सवर्णं भाः सवर्णं च*जायन्ते वै स्वजातयः । ७५ । इतानेन स्वीढासपरोडाचच*सवर्णं स्वजातयो
जायन्ते*इतिसामानो नोक्तः विशेषेण विन्नास्ते प्रविधिः स्मृत इतन्ते नोक्तः । ७२ । नवखलू सवर्णं भाः सवर्णं च*
विन्नास्वजातयो*जायन्ते इत्तुक्तं । ७३ । तस्मात्स्वपत्न्यात्पादित*सर्वब्राह्मणादित्वं निश्चिकायेति* वाखा
नं नयुक्तमिति । ७४ । अथद्वयमः प्रमादो*मातापित्रोर्जातः कुता*इति यदुक्तं तेन काणो न स्यापितृ*जातः उपपत्ति
र्माता* हृदलोमवर्णजातिः । ७५ । एवं जातः श्रिया कएवते इति*पुलिङ्गनिर्द्देशात्तन्मता*ते चेतो कथं ये*
तत्पितृजातः उपपत्तेः । ७६ । अथैकादशप्रमादः*अक्षतयोनिषु पत्नीषु सन्ता*इति प्रथमसंभोगएव यदि*गर्भाधानं
सजातहास्यात् । ७७ । यदि प्रथमसंयोगे*गर्भाधानं न स्यात्तदा*द्वितीयसंभोगे चत*थोनौजाता ब्राह्मणादयो न स्युः*
। ७८ । प्रमादो द्वितीयसंभोगे जातएवा*असंभोगो नास्तीति वा । ७९ । अथद्वादशः प्रमादः*प्रमादोपत्तीमन्वाद्यं नैव वेद

*यत्सुब्राह्मणादिषु*वर्णेषु*वर्णेषु*पीडास्तं । ८३ । अथोदयपमात्सु*मन्त्रे विवाहात्सुवर्ण*भवतीतिर्न ववेद*
जन्मनैवसर्वर्ण*भवतीति*वर्णान् जानन्तु*प्राप्तवान् । ८४ । यस्मिन्वास्मान्*तत्तते*वह्नोर्गोषास्तद्वास्मान्
लोको*को*बुधः*प्रमाणं*नतीति । ८५ । तस्मादिमं*घ्नोक्तं*तन्म * विहीवो*चक्षते यथा*तद्वत्कृद्*दृश्यते । ८६ ।
सर्व*वर्णेषु*पितृब्राह्मणचत्त्रिय*वैश्याभूदे पुवर्णेषु*तूल्पास्वित्स्त्रीस्त्रिजने*मिह*या*तत्प्रतिघोष*वल्गापुस्त्रीपांश्च
तिः । ८८ । सन्भूताइतोसाम्प्रयाकाङ्क्षया*पञ्चमन्त्रे*तयातसोपस्थितिः*तूल्पात्*नारीणां*पु*सा*रुद्रविधेः । ८९ ।
मातृगर्भादितः*प्रथमजन्मना*मन्त्रेण*विवाहादे*हे*हितीयजन्मनाताभा* उभाभा*क्षेत्रे*ति*दिश्ये च । ९० । तद्यादिप
वर्णेषु*तथाविधासु*वल्गासु*परोक्षा*नियुक्तास्व*नियुक्तासु*सधवासु*विधवासु*नभूतसु । ९१ । यदर्थं*भय*पुद्गे
भाः*सन्भूताये*ते जातयातएवतत्पु*रुषवर्णाएव*यथाः । ९२ । यथाब्राह्मणे*गोषा*ब्राह्मणकन्याचत्त्रिय*कन्यावै
श्याकन्या रुद्रि*मन्त्रे विवाहाद्ब्राह्मणलापन्नास्वपरा*ह्मणसो*तूल्पात् । ९३ । नियुक्तास्व*नियुक्तासु*सधवासु*नभूतसु । ९४ ।
यात्सन्भूताः*कण्डाजातया*ब्राह्मणयथाएव*विधवासु*गोलकाः । ९५ । तस्यापुनर्भूजाताः*पौनर्भवाः*कण्डा
गोलकाः*भवन्ति*ततोमन्वाद्गताः*कण्डा*गोलकाश्च*ब्राह्मणाउपपन्नाः । ९६ । यथातारायां*चन्द्रात्सन्भूतो*बुधः*क
ण्डो*ब्राह्मणः*सन्वर्त्त*भायां*यां*वहस्यते*सु*जातो*भरवाजः*कण्डो*ब्राह्मणः । ९७ । जवालायां*विधवायां*जातं*सत
कामीनाम*जावालो*गोलको*ब्राह्मणइति । ९८ । चत्त्रिये*गोषायां*चत्त्रियायां*वैश्या*कनया*पञ्च*तूल्पायामनियुक्तायां
नियुक्तायां*वासधवायां*विधवायां । ९९ । पुनर्भूतानां*साम्प्रति*चत्त्रियाज्जातः*कण्डो*गोलकाश्च*चत्त्रियाएव*सु*र्यशकं
सः*कण्डः*चत्त्रियएवेति । १०० । संहियोभाधिपतिद्*मिलाक्ष * सेनभायां*यां*वल्गायां*सन्भूतः*भूतो*भारते । १०१ ।
एवं*वैश्यात्परोक्षायां*वैश्यायां*कण्डगोलकपौनर्भवाः * वैश्याएव*भवन्ति । १०२ । भूद्वा*परोक्षायां*भूद्वायां
जातः*कण्डगोलकपौनर्भवाः*भूद्वाः*सु*रितो*वा*ब्राह्मणचत्त्रियवैश्याभूद्वा*सु । १०३ । सोषा*सु*ब्राह्मणचत्त्रियवै
श्याभूद्वा*जातः*क्रमेण*ब्राह्मणचत्त्रियवैश्याभूद्वाएव*भवन्तीति । १०४ । वल्गास्वितिवचनेनैव । ब्राह्मणात्*सो
ढा*ब्राह्मणकन्यास्विवचत्त्रियकन्या*वैश्याकन्या*च*मन्त्रे*विवाहात्*लो*स्वेवहि । १०५ । सन्भूता*कण्डाभिषिक्ता*
अम्बुष्टा*ब्राह्मणाः*सु * स्तथाचत्त्रियात्सोढा*च *चत्त्रियकन्यास्विवच । १०६ । वैश्याकन्या*च*मन्त्रे*विवाहात्*लो
*स्वेवसन्भूतामाहिसाः*चत्त्रियाएवेतिसिद्धी * तूल्गास्वितिपुत्रोत्पादकसामूल्गा । १०७ । दूतिज्ञापनाय*कृत्तंपत्नी
पितृतेन* मन्त्रोढा*वल्गापति*तूल्गाजन्मना*त्वत्तूल्गापितृ*पत्नीपितृषु*वर्णेषु*पुपत्तः*सन्भूतकन्या*पुवर्णेषु*पुपत्नी
पितृषु । १०८ । अथवासव्वर्णेषु*पितृषु*पत्नी*पितृषु*नान्ययः*पत्नी*पत्नी*योगे*इति*कृत्तं*यथायथा*सह*सो
यन्विधानं*तस्य*साम्पत्नी । १०९ । तस्य*ब्राह्मणस्य*विवाहाद्वा*सोढाया*ब्राह्मणस्य*विवाहाद्वा*योगे*मन्त्रोढाया
निय*दुहित्रावै*मादुहित्रावसह यन्विधानं । ११० । चत्त्रियस्य*विवाहाद्वा*सोढाया*चत्त्रियस्य*दुहित्रावै*योगे

वे शाकन्यायसूत्रविधानं १०७ । वैशाखविशोदायासोदयावेद्यः कन्यायाश्चर्यामहाययादि*धर्मकक्षाचर
 यक्तं* नैवांशुद्वयभार्याया १०८ । तद् बवाविष्णुसंहितायां*सवर्णसवर्णमाह*विद्वानाजोडया*
 सवर्णकथायां कथायां १०९ । मिश्रायचकनिष्ठवापिसमान*वर्णयासमानवर्णाभावेत्य*नन्तरवैवापदिच*नत्वे बहि
 जःपूया ११० । इतितेनब्राह्मणसातिसःपञ्चोत्राचण्डविता*सत्रियडहितावैवाहृहिताच १११ । द्वेपञ्चोत्र
 त्रिवसाकत्रियकना*वैशाकनाचवैशाखा*पञ्चोत्रेयाहृतेव ११२ । नत्वेवैवाहात्पतया*सहैकात्मीभव
 त्तोहि*अथरुज्जेजायमाना ११३ । विवर्णोद्विक्तं*पतिगोत्रापतिवर्णा*पतिसपिण्डाचभवति ११४ ।
 ताहृतेभार्येसम्पत्ता*स्त्रीजातागतएवमेयाः ११५ । शान्तिपर्वणिदानधर्मोपुक्तं । तिस्रोभार्याब्राह्मणसहैभा
 र्याचत्रियसहैया । वैशाखजातमविन्देततास्वपतांसमंभवेदिति ११६ । वयाससंहितायाचक्तं*ऊढायान्तु
 सवर्णाया*मनयावाकामचङ्गहेतु*तस्योक्तपादितःपुत्रो*नसवर्णात्पक्षीयते ११७ । उच्यतेसत्रियाविभोवै
 शाख्यकत्रियाविषं । नतुशूद्रादिजःकनिष्ठान्धमःपर्वणजामिति ११८ । नन्वेवाऽसवर्णाविवाहेतस्यांजातः
 *पुत्रःसवर्णात्तद्वैद्येनैव*विवाहेनाउलोमापि*भायांसवर्णाभवेतीति ११९ । विवाहमन्त्रेहोकात्मीभवति
 स्त्री*मन्त्रलिङ्गादिघ्रायते*तेहोतेमन्त्राद्व्यान्ते १२० । ममत्रतेतेहृदयंधामिममचिचमचचितंतेऽस्य ।
 ममवाचामेकमवाजुक्षूपजापतिस्तानिद्युतक्तमहम १२१ । प्राणैस्तेप्राणान्सन्ध्या*मास्थिभिरस्थीनिमांसं
 *मांसंलवात्वचम् । इति १२२ । इतेऽवमादयोमज्जा*पतासहनायाशुनकीकरणा*स्तेप्रांसमाप्तिस्तुसप्त
 *पदीगमनेभवति*तदूक्तं*पुर्वममना १२३ । पाणिपहणिकामन्त्रानियतंदारलक्षणम् । तेषांनिष्ठातुविशेषा
 विधुष्टिःसप्तमेपदे । इति १२४ । लिखितेनमहर्षिणाचोक्तंयथा*विवाहेचैवनिर्मुक्तैचैवर्थेऽहनिवात्रिषु ।
 एकत्वंसागताभर्तृगोत्रेपिचैवचकते १२५ । स्वगोत्राङ्गमातेनारीविवाहात्सप्तमेपदे । भर्तृगोत्रेणकर्तव्या
 क्तस्याःपिण्डीदकक्रियाः । इति १२६ । इहसतिनापुक्तं*पाणिपहणिकामन्त्राःपितृगोत्रापहारकाः । पतिगो
 त्रेणकर्तव्यातस्याःपिण्डीदकक्रियाः १२७ । आमायेस्मृतितन्त्रिषुलोकाचारेचसर्वथा । शरीरादेःस्मृताजाया
 पुत्रापुत्राफलैसमा १२८ । इति । प्राक् सप्तपदीगमना*दसमाप्तविवाहासगात्*वरायदादादनापि*नपक्षीभवति
 नच*पितृगोत्राङ्गमाते १२९ । तदायद्विद्वान्मृत्यतेतस्यास्तदा*पितृगोत्रेणपिण्डीदकक्रियाःकार्यास्तदूक्तं
 कालाचकतेनयथा १३० । संस्थितस्यान्तर्भायांप्राक् सप्तपदात्क्रिया । पितृकंभजतेगोत्रमूर्ध्वपतिपितृ
 कम् ॥ १३१ ॥ तथाचब्राह्मणेनसंस्थितोडा*ब्राह्मणकनाचत्रिय*कनाचैवाकनाच*ब्राह्मणेवभवति*नचत्रिया
 नचवैवा ॥ १३२ ॥ तस्यांतस्यांजाताःपुत्राहृतेनरो*माह्वणजातवएव*भवन्तितद्यद्योचते ॥ १३३ ॥ मरीचैः
 पुत्राःकक्षमह्यो*ब्राह्मणकनायांयस्यांजातः*माह्वणएवमृत्तरसो*इहसतादयः १३४ । एवंब्राह्मणस्य

पत्रां च त्रियं कनयां जाताः पुत्रं हितरोजां त्राप्राणवर्णा एव हः ॥ १९० ॥ यथा गच्छतायां यमदम्भेः * पत्रां क
 चोक्तो यथा पुत्रः * परपरां नः सन्नाच एव ॥ १९१ ॥ तया त्राप्राणवत्स्वोदाहृतनियकनया च भूयाभिधितः * वषर्णां मिषक * वे
 सन्नाभिरुक्ताये * ते जातग्राहणा एव ॥ १९२ ॥ एवं त्राप्राणसं पत्रां * वेद्यकनयायां नान्नायां * जातः पुत्रोऽप्यहोना
 वक्षते त्राप्राण एव ॥ १९३ ॥ तया च त्रियस्य पत्रां * च त्रियकनयां जातः * पुत्रो वै शकनयाया च पत्रां जातः * पुत्रो नास्ति
 नाम च * जातग्राहणवर्ण एव ॥ १९४ ॥ वैद्यस्य वैद्यकनयायाः पत्रां जातो वैद्य एव * न चैषां भूदाहभार्या गच्छताः पि
 र्याः राज्ञि भूदाह * रिजानां पत्नी भवन्ति ॥ १९५ ॥ यद्यसंयोगाभावाद्मन्त्रेण * विवाहे भूदाह रिजः * मन्त्रे विधि
 क्रिये हि * सहैकालीभावाभावात् ॥ १९६ ॥ अमन्त्रकक्रियैः भूद्रेः * सह भूदाहयाचमत्तकविवाहे * पतः कालीभ
 वो भवति ॥ १९७ ॥ स्वयमेवे मंदृष्टान्तं * कर्म यत्प्राप्तदयम् * न यत्प्राप्तमहोमजाह * ताय गच्छताः पुत्रा इव वि
 र्या उक्ता यथा ॥ १९८ ॥ यथा त्रयाणां वषर्णां इयोरात्मा प्रजायते ॥ आनन्तर्यातु स्वयोन्यां मृतया वा होषु पित्र
 मात् ॥ इति ॥ १९९ ॥ अस्या च * अयमेव दृष्टव्यः * वषर्णां मिवात्मा च वषर्णां प्रीतिरिति * रिजानां भूदाहसहामर्षते
 विवाहे पतः सहैकालीभावात् ॥ २०० ॥ स्वयोनित्वं नास्तीति प्रपनार्थं त्रयाणां मिवात्मा तेन द्विजानां समाना
 खीमजाभिर्हि जाभिर्मन्त्रेण विवाहोऽच्छूद्रसा * पामन्त्रेण भूदाहविवाहेण ॥ २०१ ॥ नौर्याः पतः कालीभ
 वोत् स्वयोनित्वं * प्रपिप्रपनार्थं भूदाह * प्रतिषेधो येषोक्तः * याणामिति विषये घणम् ॥ २०२ ॥ प्रथमग्राहण
 च त्रियवैश्यानां * नयाणां * वषर्णां इयोः * त्राप्राणच त्रिययोरानन्तर्या * दाहलोमाग्राहणे नमस्ते षोढाहृतनियकनया
 या * कनया च त्रिये षोढाहैशकनया * भर्तृरेकत्वं गतां सगोत्रासती * सपिण्डासवर्णा स्वयोनिर्भवति ॥ २०३ ॥
 स्वयोन्यां मिवात्मा होहैशपितृ तस्यां स्वयोन्यां मयात्मा * जायत इत ग्राहता सवर्ण * पुत्रो जायत इति प्रपितृ यथा
 ॥ २०४ ॥ तया वा होषु त्रिषु * च त्रादिषु क्रमात्सात् ॥ २०५ ॥ अयोगवाद्यस्त्रयस्त्रयं त्राप्राणकणग्राहणनियकनया वैशकनया
 भूद्रेण विवाहात्पतः * सहैकालीभावाभावात्पतः * अयोनयो भवन्ति च ॥ २०६ ॥ तास्वात्मा चैषा तया पुत्रान
 * जायन्ते यथा त्राप्राणसा * च त्रियकनयायां वैश * कनयायां पत्रां स्वयोनौ * जातपुत्रो ग्राहणः स्यात् ॥ इति ।
 १८० । वर्यासे न चोक्तं यथा * विवद्विपत्तिविक्षाचक्षत्रवत् ॥ जातः कर्मा विज्ज्जीववैश्या विज्ज्जीववैश्यावत्
 १८१ । वैश्या च त्रियविप्रभोजातः भूदाह भूदाहवत् । अथमाहृतमायानुजातः भूदाहसमः भूदाह इति ॥ २०२ । संस्कारयो
 क्ता रिजानां वर्यासे न * न वैताः कर्णवैश्यानां मज्जवर्ण * क्रियाः स्त्रियाः ॥ विवाहो मज्जतस्तस्याः भूदाहसमः भूदाह इति ॥
 द्वितीयाध्याये चोक्तः * अमज्जिकावकार्यं घं स्त्रीणामाहृदये पतः । स संस्कारावैश्या रोरचयथा कालं यथाक्रमम्
 २०४ ॥ वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैश्याः कृतः । पतिसंवाहरी वा सोमहोयोऽग्निपरिक्रिया ॥ २०५ ॥
 एषमेतो द्विजातीनां सौपनार्थनिको विधिः उत्पत्तिवत्कः पुण्या इतः न रिजवर्ण * स्त्रीणां मज्जं विवाहो * द्वितीय

जन्मगच्छः ॥ १५६ ॥ इति वं द्विजवर्णनारीणां विदे * विवाहमन्त्रोद्वितीयं * जन्मग्रहपरकले * पतासहभवा
 तीति * धर्ममाहिनीनविदः ॥ १५७ ॥ ते अस्मिन्मार्गं मातरिजाताः * पारथवादिब्रह्मिव * मापद्विरन्ममाह्वणादयस्य
 हा * ब्राह्मणादिलोपः ॥ १५८ ॥ उक्तं हि पञ्चमवृत्ता * भूरेण हिममस्ताव * द्यावदे देन जायत * इति ॥ १५९ ॥
 ते तां मातरश्च प्रतिगोत्राः पति * सपिण्डान्नुपतंगिदि * मरणं चागौचभागिनो ननु * पितृ गोत्राश्च तिष्ठन् ॥ १५९ ॥
 ते च तर्भा * भिन्नगोत्राभा * माता * पितृ भा * जाताः किं गोत्रा * भवेयुः किं पितृ गोत्रा * किं मातृ गोत्रा द्विगोत्रा वा
 १६० ॥ तदेवं वद्विधदोषा * तद्वाग्वानमसाधुमज्जैस्तु * विवाहे पतिवर्णं वनारो * भवतीति यास्वार्थो ज्ञेयः
 १६१ ॥ तेन त्राहणात्पञ्चैषजाताविषमर्हं * भिन्नपितृभिरप्यवर्णं स्वठा * जात्यादिपुत्राणां ब्राह्मणा एव ॥ १६२ ॥
 यान्ति तन्व गिज्ञानधर्मे चोक्तं * तिस्रोभार्याव्राह्मणसा * ध्वेभार्याश्च त्रियस्य च । वैशाखजाता विन्दे ततास्वपतः
 समं पितृरिति ॥ १६३ ॥ पञ्चैषियाह्वानाद्यदिमगोत्रा नारी * मयविवाहो * प्रमादाद्ब्रह्महेतुसाधनपत्नीमात्तसां जातः *
 पुत्रश्चण्डालो भवति ॥ १६४ ॥ उक्तं हि वासे न स्वमं हितायां * कुमारीसम्भवस्त्वेकः सगोत्रायां द्वितीयकः । ब्राह्मणां भूद
 तो जातः * चण्डालः स्वविधः स त इति ॥ १६४ ॥ तन्वास्वतिवचनेन * जातापि पुत्राणां तं प्राप्नोमगोत्र * जातानां
 भूदाजातानां च * जातानां पितृवर्णं पति * प्रेक्षार्यं पञ्चैषिति ॥ १६५ ॥ अयमलगास्वितनेनानुदाह * सवर्णा
 जातानां * जातापि पुत्राणां त्वमासौतत्पतिप्रेक्षार्थं * सचातेऽस्तयोनित्पितादिकं ॥ १६६ ॥ अस्तयोनित्पुनः
 स्वानुलोमो न * ये भो * सस्य ताय ते जातातएव * पितृवर्णा एव चैयानसवर्णा च ॥ १६७ ॥ आचलोमः * द्विविधः स्या *
 द्वाणं तस्योनित * सवर्णा तीयथावासाः सत्रियवौज * जातार्यां सतावतमनूदायां ॥ १६८ ॥ पराशराह्नाह्वाना
 ह्जातो ब्राह्मण एव जातगभवतीति ॥ १६९ ॥ योनितो यथा कर्णो जाताश्च त्रिय * एव स्य यो हि च त्रियवर्णो पि * देव
 योनिः * कन्ती च त्रियैव * ॥ १७० ॥ सवर्णापिनरयोनिताद् योनितो * अनुलोमानातः कुमारी * सम्भवसाण्डाल इति
 १७१ ॥ अत्रानुलोमोनेति दर्शनादेव * कुमारीसम्भवस्त्वेकः * इत्यत्र कुमारीशब्देन * योसेन योनितो * वर्ण
 त * सवर्णा * विवक्षितावेदितव्या ॥ १७२ ॥ इति वं त्रिविधं नारीणां पुंसां * सहसावर्णं प्रसिद्धे * विष्णुना च स्व
 स हिताया * उक्तं यत्तत्पदं ॥ १७३ ॥ समानवर्णाः पुत्राः * सवर्णा भवन्तीति । तेन विष्णुसूत्राभिधक्तृवर्ण *
 भिन्नगण्डजातग्राह्यणा एव ॥ १६६ ॥ ब्राह्मणात्स्वीदायां ब्राह्मणकनयायां * सत्रियकनयायां वैशा *
 कनयायां मन्त्रे विवाहात् * समानवर्णायां जातत्वात् ॥ १६७ ॥ एवं कण्डगोलकपीनर्भवाश्च * समानवर्णाः जातग्रा
 हाह्वाना भवन्तीति कूलं ॥ १७० ॥ सत्रियाश्च स्वीदायां सत्रियायां * वैशाकनयायाश्च मन्त्रे * विवाहात्सवर्णायां
 जातो * सत्रियमाहिजगो जाता * सत्रियावेव पि पुत्रवर्णौ ॥ १७१ ॥ काणो नो ब्राह्मणयाने नादत्तोपि * आह्वेवर्जनी
 य ब्राह्मणेषु पाटो * आपित एव विष्णुना * द्वाप्रीतितमेऽवगोहि ॥ १७२ ॥ अनूदापुत्रांस्तत्पुत्रान * वक्ष्यामि जिनो

पौमसाजिनभूद*याजिनइत्यादिकाः । १८१ । एवमपिनारीणां पुंसासह*प्रसिद्धं विविधसावर्णमभि*भाषेण
 हारीतेनापुक्तं यथा ॥ १८२ । ब्राह्मणां ब्राह्मणादेववत्पक्षा ब्राह्मण*तइतितथा ब्राह्मणेनम तेषां
 १८१ । ब्राह्मणकन्यासुत्रिय*कन्यावैशकणाच*जाता ब्राह्मणी भवति । १८४ । एवं परोढायां स्त्रोढायां ब्राह्म
 णां*ब्राह्मणाश्च पुत्रो*ब्राह्मणएव*तइति । १८७ । तेन परोढायां सधवायां कुलो*विधवायां गोलक
 पुनर्भू*जातः पौनर्भवी ब्राह्मणः सिद्धाति । १८६ । स्त्रोढायां ब्राह्मणकणायां ब्राह्मणा*द्विपः सुत्रियकन्यायां*
 स्त्रोढायां ब्राह्मणा*द्विभिषक्त*धवर्ण*भिषजो ब्राह्मणाः । १८७ । ब्राह्मणात् स्त्रोढायां वैश्या*कणायामस
 ट्ठोनाम*ब्राह्मणएवेति श्रुताम् । १८८ । एवमेव पुनारीणां*पुंसासहविविधसावर्ण*सिद्ध*मित्ताभिप्रेतया
 वल्कीनापुक्तं*स्वसंहितायां तद्वयथा । १८९ । सवर्ण*भाः सवर्णाश्च जायन्ते वैश्वजातयः । अनन्दिषु विना
 हेषु पुत्रोः सन्तानवर्णनाः ॥ १९० । विप्रान्*द्विभिषक्तो हि सुत्रियायां विप्रः स्त्रियां । जातोऽस्त्रोढायां दक्ष
 द्राणां पौरुषोपिवा । १९१ । वैश्या*द्रोक्षराजना*द्विषणी भवितुं सती । वैश्यान्करण*भूद्रा*विन्नास्ते प्रविभ
 ष्यन्ते ॥ इति । १९२ । अत्र सवर्ण*भाः सवर्णाश्चिति*कुलाद्यो निजस्मृतासावर्णा*तथा*मन्त्रिणविवाहात्सन्तान
 तथा*तद्भयतः सावर्णमित्तिविधा । १९३ । तत्परसामन्त्रे*विवाहेषु सवर्ण*भार्येषु सवर्ण*भाः स्वजातयः
 पुत्रा जायन्ते । १९४ । विवाहे विप्रानेनानूढा*सवर्णा*सवर्ण*भाये जायन्ते*ते स्वजातयोर्नैवश्रु*शास्त्रोक्तः
 धर्मासोक्तत्वात् यथा ब्राह्मणेन ब्राह्मणा*द्विषु*सुत्रिय*द्विषु*वैश्या*द्विषु*मन्त्रिण*द्विषु*नियुक्तास्व*नियुक्ता*सधवा
 श्वविधवाः । १९५ । पुनर्भूषु चापरस्माद्ब्राह्मणा*जायन्ते ये पुत्रास्ते तु*कुलगोलकपौनर्भवा ब्राह्मणा*या
 तज्जागः स्वसक्तः । १९७ । रोगोद्गीनातिरिक्तोद्गीः*काणः पौनर्भवस्तथा । अवकीर्णी कुण्डगोकोऽनखीयावद
 न्तकः । इत्यादि । १९८ । तथा सुत्रियादपरिणामनिये*परोढासुत्रियकन्या*वैशकन्या*सवर्णा*सुत्रिय
 नियुक्ता*सधवा*विधवा । १९९ । पुनर्भूषु च स्वजातयः सुत्रिया*एव पुत्रा जायन्ते ते*कुलगोलकपौनर्भवाः
 १९० । एवं वैशादपरिवैशिनोढायां*वैशपद्मा*नियुक्तायामनियुक्तायां*सधवायां विधवायां पुनर्भूषु*सोत
 पक्षास्वजातयोर्वैशाएव । १९१ । ते वैश्याः कुण्डगोलकपौनर्भवा*स्तथा*भूद्रा*द्रोक्षा*कुण्डगोलक*पौनर्भ
 वाः पुत्राश्चैवाः । १९२ । अथ ब्राह्मणात्मन्त्रे विवाहेषु*सवर्णा*ब्राह्मणकन्यासुत्रिय*कन्यावैशद्विषु*
 स्वजातयो*ब्राह्मणजातयएव जायन्ते । १९४ । तथा सुत्रियात्मन्त्रे*स्त्रोढासवर्णा*सुत्रियकन्या*वैशकन्या
 स्वजातयः*सुत्रियावजायन्ते । १९५ । वैश्याश्च वैशकणायां*स्त्रोढायां स्वजातयएव जायन्ते*भूद्रा*भू
 द्राणां स्त्रोढायां स्वजातो*स्वजातयः*भूद्राएव जायन्ते । १९६ । तन्नानन्दिषु ब्राह्मणादिषु*यथावन्तो जायन्ते
 पुत्रपुत्रा*सो सन्तानवर्णनाः*रुच्योत्तरं वंशसं*द्विकराः*धर्मत्वात् । १९७ । अत्र विवाहेषु सवर्णा*सिद्ध

क्ता*द्विजानां भूदासभार्याद्ययै पुत्रा*जायन्ते ते स्वजातयो न भवन्ति । २५८ । नन्वद्यलोमासवर्णाद्यजाताः *
 किं पिबज्जातिनाम्ने ब*खीयन्ते किं नामविधि षेणवे *तत्तत्तत्तत् विनादित्यादि । २५९ । विनास्वेषविधिः कृ
 त*इतिवचने नैव वक्तुं*तद् यथाक्रमं दशते *विप्राभूजाभिषिक्तोहीतयादि । २६० । विप्रान्मत्तैः स्वविन्नाया*
 क्षत्रियायां सवर्णायाः*पत्राजातः पुत्रो मर्द्धाभिषिक्तो हि * नामस्वजातिव्राह्मणजातिरेव । २६१ । गौतमेन
 चोक्तं यथा*ते भाएव ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या*भूदेभाः क्षत्रियामर्द्धाभिषिक्त *क्षत्रियधैवरपुत्र्यामजीजनत् ॥ इति ॥
 क्षत्रियां ब्राह्मणाभूजाभिषिक्त*ब्राह्मणं पुनमजीजनत्*क्षत्रियात्क्षत्रियवैश्या*वीरवं*शत्रुपुत्रकथं । इत्यर्थः
 ते नैव पुनरुक्तं*अवलोमास्वनन्तरैकान्तर*हान्तराद्यजाताः सवर्णाः * पारश्वमादिप्रोपदौष्मन्तः । २६४ ।
 इति । ब्राह्मणादवलोमास*क्षत्रियायां सवर्णा नाम ब्राह्मणे*वैश्यायां पञ्चामस्यो*नाम ब्राह्मणभूदासां*पार
 श्वो नाम जानः । २६५ । क्षत्रियादनन्तरायां वैश्यायां*जातो माहिष्ठो नाम क्षत्रियएव*एकान्तरायां भूदायां*जात
 उग्रइति नाम । २६६ । वैश्यादनन्तरायां भूदायां जातः*पुत्रो दोष्मन्तानामभूत् । २६७ । इत्यर्थः । औशनस
 संज्ञितायां*ब्राह्मणात्स्वोदायां क्षत्रियकनयायां*जातो सवर्णाभिषजो*हीपुत्रो ब्राह्मणावुक्तौ । २६८ । तद् यथा
 विधिना ब्राह्मणात् प्राप्नोपायान्तु समल्लङ्घः । जातः सवर्णा इवाक्तः सोऽवलोमदिजः स्मृतः । २६९ । पिबवर्णा क्रियां क
 र्वन् नितानि मिच्छिकौ क्रियाम् । अश्वरथहस्तिनर्वावाहये च नृपाशया । २७० । सैनोपतश्च भिषजश्चैव न
 जीवेत् क्षत्रियेषु । इति । क्षत्रियेति याजनाध्यापनप्रतिग्राह्याद्याः । २७१ । नृपायां विप्रतश्चैर्यातसंजातो
 यो भिषक् स्यात् । अभिषिक्तनृपसोऽज्ञां परिपालो वै दक्षः । २७२ । आयुर्दमयाष्टाङ्गं वेदोक्तं धर्ममाचरन् ।
 ज्योतिषं गणितं वापिकायिकीं हस्तिमाचरेत् इत्यादि । २७३ । विप्रः स्त्रियां जातोऽस्त्वष्ट इति*विप्रादित्यनुवर्त्त
 ते । २७४ । एवं विप्रात्स्वविन्नायां विप्रः*स्त्रियां कनयायां जातोऽस्त्वष्टो नाम*पुत्रो ब्राह्मणएवेति । २७५ । औश
 नससंज्ञितायाश्चोक्तं*वैश्यायां विधिना विप्रा*ज्जातोऽस्त्वष्ट उच्यते । २७६ । कर्माजीवो भवेत्तस्य तथैवास्मै य
 क्तचित् । धृजिनो जीविकावापि चिकित्सां याश्च जीविकः । इति २७७ । विधिने वृत्तौ विप्रात्स्वोदायां*वैश्याया
 मिति ख्यापितं*तेनास्त्वष्टो ब्राह्मण*वर्णजाति*रिक्तं ॥ २७८ । एषां मूर्द्धाभिषिक्ता दाम्बष्ठान्तानां * ब्राह्म
 णोक्तविधानेन सर्वं क्रिया ॥ कश्चिदतिवैशाखानमविहानं*याश्च वल्कावचनमनायावाचये । २७९ । ब्राह्मण
 सप्तस्रोभायः*स्त्रियः क्षत्रियसवैश्या*कतिवैश्या*इदानीं कर्मां कः पुत्रो*भवतीति वक्तव्यम् । २८० । सवर्ण
 भाइत्यादि*सवर्ण भो ब्राह्मणादिभः*सवर्णा ब्राह्मणादिषु * स्वजातयो मादृषि*समानजातीयाः पुत्राः स्युः ।
 २८१ ॥ सर्वं षे षे रूपसंहारे विद्वांसि*पूजतेः । विद्वांसु सवर्णैः*सवर्णाश्चितिसम्बधते ॥ २८२ ॥ विन्नायश्च
 सः सन्ध्यायश्च त्वात्*वेत्तु भौ ब्राह्मणादिभः*इति लभते तत्रैकः*सवर्णशब्दः सप्तार्थः ॥ २८३ ॥ अतश्चायमर्थः

संस्तुतिं विधिनोढाय हि जकनायां वोहः * सावण/सपपन्नं ॥ २८॥ तस्मात्समान*जातीयः*पुत्रोभवतीति
यहो*खातं तदेवमसाधु ॥ २८५॥ यतएतदेवोक्तं ते न चयं ॥ विज्ञ. स. काणीनसम्भवाभावात्संक्षयवर्णं भोऽहोमप
तिसोमभोभिदमानाः साधारणधर्मे रहिं सादिभिः सर्वैरधिक्यन्ते ॥ भूदाणाः ससधर्माणः सर्वेऽपञ्च सजासु
ताइतिमनूक्तकारणादिति ॥ इति यदुक्तं तदसाधुचयं ह ॥ कृतं ब्राह्मणे न ब्राह्मणोऽसत्पादितो न ब्राह्मण इति भ्रमनि
त्तयः * यो न कण्डगोलक्रमतिप्रियः । इति यदुक्तं तस्मात्ससङ्गकृतं काणीनसापि अज्ञे विष्णुना प्रतिप्रियः कृतः ॥ कण्डगोल
कादयः ब्राह्मणाः कथं भूदाणाञ्चसधर्माणः सः काणीन*नतासो ब्राह्मणस्तस्मात्तद्वाखाजिनमसाधु ॥ अथ विप्रम, इ
भिप्रिक्तो ह्येतसायद्वाखानमिदं कृतं विप्रात्क्षत्रियाणां जातोऽर्वाभिप्रिक्तः क्षत्रिय एव । ब्राह्मणे न क्षत्रियाः सत्पा
दितः * क्षत्रिय एव भवति * क्षत्रियेण वै शायां वै शाएव * वै शो न भूदायां भूदः * इति शङ्खसरणात् ॥ * तच्च शङ्खवचनं मूर्ध
प्रिक्तादीनां क्षत्रियादिधर्मप्राप्त्यर्थं न पुनर्मूर्धाभिप्रिक्तादिजातिनिराकरणार्थं * क्षत्रियादिजातिप्राप्त्यर्थं वा * ॥
अतश्च मूर्धाभिप्रिक्तादीनां * क्षत्रियादेरुक्तेरेव दण्डाजिनोपरीतादिभिरुपनयनोदिकं कार्यमिति ॥ * मादिनै वांश्च
वाखाजनेकते स्फोटोऽयं प्रमादः । यत् शङ्खवचनं दमिं तं * तत्र क्षत्रियाणां श्वविन्नायामिति वानोक्तं विष्णुना कृतं
महलोमासुमाज्वण इति ॥ * तेन परोढावलोमावर्णान्तरात्तज्जातामावर्णः ॥ २८६॥ इति शङ्खवचनेन तदुक्तं ॥ ब्राह्म
णे न क्षत्रियाणां सत्पादितः क्षत्रिय एव इति ॥ ओढावलोमाश्च गोत्रासपि शोऽवर्णचमत्तु विवाहादभवति ततो मूर्धा
भिप्रिक्तादयः श्वविन्नाश्च क्षत्रियकणादिषु जाताः कथं शङ्खवचनविषयाः * श्वस्तस्यात्तदसाधु एव * मूर्धाभिप्रिक्तादीनां च
क्षत्रियादिधर्मप्राप्त्यर्थं * न शङ्खवचनं तेन क्षत्रियादेरुक्तेरेव दण्डाजिनोपरीतादिभिरुपनयनं कार्यं चेत्तदा क्षत्रियादिधर्म
प्राप्ता एव * कथं मूर्धाभिप्रिक्तादिजातिनिराकरणं न स्यात् * क्षत्रियादिजातिप्राप्तिर्वाक्यं न स्यात् ॥ सस्कारविशेषे
ण हि जातिप्राप्तिः स्यात् । यथा च लोचनान्मन्त्रादिभिर्दण्डाजिनादिभेदेन संस्काराद्ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याभेदावः
संजातश्चाहुहाराखानसर्वमपाहमपास्त्रिकत्वात् । विन्नाश्च लोमाः सजाता हि पिबजातजायन्ते जातगच्छेयास्त एव
ते इव ॥ इतो वशवहृप्रमाणं दर्शनाद्वाहस्य ब्राह्मणकन्याक्षत्रियकन्यानी शक्रणाश्च मन्त्रविवाहाद्वाहणीषुपत्नीषु
जातास्त्वयः पुत्रा ब्राह्मणा एव जायन्ते लोचनी अपि मातृजन्मकृतः कौलीनो प्रवरमधामावरः सन्तोपिते पुनर्वाक्यकन्या
मूद्वन्तोयान् पुत्रान् जनयन्ति ते पुत्रास्तु भयकलयेष्ठत्वात् कौलीनोपि योऽष्टाः शरितियथाश्चैकपुत्रः पश्य रोमः श्रेष्ठ
इति । तथापि कश्चिद्वै तच्छ्रुत्वाह । तिमो मूर्धाभिप्रिक्तः वै दः क्षत्रिय एव च । माहृषो वैश इतो यो
यथाप्यन्तु गौरवमिति वृहदारोत वचनात् पृथ्व्यं सजाता गौरवमिति ॥ तन्मोतृजन्मकृतानां श्रेष्ठतम
धमलोवरत्वेन कौलीनोऽष्टमधमोवरत्वं विपरीतानां लयाणां क्षत्रियादीनां च ते भोग्ये जातपकृष्टत्वेपि कौली
नोपाप्रकर्षत्तरोच्चरमिताभिप्रायेणोक्तं यथाप्यन्तु गौरवमिति न वजातः ॥ वांससंहितायां श्रुतं ॥ जहान्तु

एवमृशयां भूदरति । ६ । २०० वमस्तयोमिधनन्तर जाताः कृजैः कृपाहिताः सतायत्पिबसद्, यास्तद्विधानं किं
कथमिभिः कृतमयान्तरं नतिस्मिन्वावधानेनेतितानान्तरमदोषावधानेनावावधानेनेतिप्रपयतीत्युच्यते । १० ।

अनन्तरासृजातानां विधिरं घसनासनः । इति कान्तरासृजातानां धर्म्यं विद्यादिमं विधिः ॥ ७ ॥

अनन्तरास्वित्यादिः । अवावधानेनानन्तरास्वित्यादिजैः भोजातानां काणीनानामेवमादोषत्रिगृहितपिबसद्वत्त
विधिः सनातनः याश्चतएव ॥ ब्राह्मणादन्तरायां च त्रियायां जातः काणीनो ब्राह्मणः च त्रियादन्तरायां वैशाखां जातः
काणीनः च त्रियएव । वैशाखादन्तरायां शूरायां जातः काणीनो वैशाखे तिसनातनो धर्म्यो नमः इति भिः कृतः ॥ १० ॥
तद्विधेः कान्तरासृजातानां विधिरिति उच्यते । काणीनानां कोविधिरिति उच्यते । इति कान्तरास्वित्यादिः । अन्तरायां
ब्राह्मणात् शूरायां जातस्य एकान्तरायां वैशाखनायां जातस्य एकान्तवायां च त्रियात् शूरायां जातस्य काणीनस्यैव
अनन्तराजातानां जातकाणीनविधिं पिबसद्वत्तविधिं धर्म्यं विद्यात् । तत्र ब्राह्मणचतुष्टयवैशाखे भोजः । अन्तरासृजातानां
नां काणीनानां नहिजधर्म्यं वक्ष्यते । इति स्वजातिजनान्तरायाः षट् चतुर्धा विधिरिति ननैषां वैदाद्विधिका
रोनचोपनयनादिसंस्कार इति । १० । इति वंशव्याख्यानमविद्वान् कथितेच्छीकदधं वाच्ये । तद्व्याख्यानं । स्त्रीषु नन्तरजा
तास्वितिप्रवाधानेनावलोमवर्णजातीयाश्चभार्याश्चद्विजातिभिस्तत्पादितां येषु ब्राह्मण्येन च त्रियायां च त्रियेणवै
शाखायां वैशाखे नृशयात्तत्पादितास्तान्माहर्हीनजातिवत्प्रोपेणगृहितान्पितृसदृशानाञ्जनकूपितृसजातीयाणां
वरितिपिबसद्, यत्त्वग्रहणांमृज्जातेस्तृकृष्टाः पिबजातितोनि कृष्टाः एतेषां च नामानि मृद्वभिषिक्तमाहिष्यक
रणानियाश्च वल्कलादिभिस्तृक्तानोतितदसाधुप्रमादादेवोक्तत्वात् । प्रमादस्यायं । याश्च वल्कलेनोक्तं विन्नासेष्वविधिः
नृसृष्ट इति । तेन ब्राह्मणेन मन्त्रेभिर्नास्तनियकनापतो कात्मीभूता ब्राह्मणीयात् । तस्यां ब्राह्मणां पञ्चांस्तनिय
कनायां ब्राह्मणास्मातोऽर्कं भिषिक्तो ब्राह्मण एव सतात्नारदेनोक्तः । आनुलोमो नवर्णानां यश्च सविधिः सृष्टः ।
प्रातिस्नोसो नयश्च सत्रेयोवर्णसङ्कर इति । तथा च त्रियेणमन्त्रे विज्ञाने शाकनापि च त्रियां सतात्तनियक्तस्य
जातो माहिष्योपि च त्रियः स्यात् । यथायुक्तम् ॥ चतुष्टयकणात् वैशाखनायो ब्राह्मणेन मन्त्रे विवाहविधानां नहीन
वर्णत्वदोषः ॥ यथायमग्नेः पुत्रश्चैकस्य पुत्रः परमः ॥ यश्चोक्तं पिबसद्वत्त्वग्रहणात्माहर्जातेस्तृकृष्टाः पिब
जातितोनि कृष्टा इति तदाकोवर्णः । नास्ति हि पञ्चमवर्ण इति तदसाधु । अनन्तरजाताः स्त्रीपितृनां नभार्याश्च
तिनावगमाते । जातश्चन्द्रमास्तेषां नृदाकनैवावगमाते नृदावगमाते । तस्मात्तदसाधु । परस्त्रीकस्यायं वाच्ये
अनन्तरास्विति ब्राह्मणादन्तरायां च त्रियायां च त्रियादन्तरायां वैशाखायां वैशाखादन्तरायां शूरायां जातानामेव
कोविधिः सनातनः । इति कान्तरासृजातानां धर्म्यं विद्यादिमं विधिमिति वक्ष्यमाणं ब्राह्मणादेकान्तरायां वैशाखायां

जातस्यान्द्राशान्तरायां भूदायां जातस्योपारयवसो न विधिधर्मा विद्वांसि । ० । तदपासत् । ब्राह्मणाः
 त्तरायां भूदायामन त्वेव * स्त्रीदायां जातस्योपारयवसो च त्रिधा रेकांतरायां भूदायामन त्वेव स्त्रीदायां जात
 सोपमाजन्तुर्धर्मास्यमपुं मजातत्वात् द्विजोहिभूदां विन्दुस्त्वमप * यो भुं स्यतीतोपधं सः स्यात् ॥ भूदावेही
 पनरात्रे वितोऽङ्गुली ॥ अन्दाभूदायामने तु द्विजानां न भूदावे दनं सः । अत्र द्विजास्ते नापधुः सः स्यो भीजाताः
 काशीनामाधर्मा विधिना जाताः चरिते एतद्विद्वान् * कश्चित्पमादीपुर्व्वस्त्रीकादाह * लोमो ने तो वस्त * वाचदे
 स्त्रीधृतादि । ११ । आह लोमो नावावहितवर्ण * जाताऽभायाः । द्विजातिभि * रूपादिता ये पुनास्तान्
 वनांस्तु । २ । मावही न जातीयत्व * दोषेण विगर्हितान् पिश्रस्यन् * नपि जातीयान्मादयमाः । १३ ।
 पिश्रस्यपक्ष्णां न्यावजाते कृत्कृष्टः पिश्रजातितो * निकृष्टा एव विप्रियाः । ४ । एते ब्राह्मणानामानि मूर्धाभिषिक्त *
 माहिषाकरणाख्यानानि । १५ । अथ यस्त्वेषां वयनसोक्तो हस्तः * प्रवरयसिदीक्षधारणश्चमूर्धाभिषिक्तानाम् । १६ ।
 नृत्तगोत नक्षत्रजीवनं यस्या रक्षणं च माहिषाणां * द्विजाति यस्यादयः करणानां ॥ इति । १७ । एतदाख्यान
 मसाधु * वक्तृदोष द्य * नाद यथा * आह लोमो नी वावहितवर्ण * जातीयोऽभायाः सिति * वाख्यानं दिनशुक्तं स्यात्
 । १८ । पुर्व्वस्त्रीके पक्षीधृति वचनेन * सचर्णाह लोमजाह भायाः । द्विजातां जातान् एव च ये वा इवक्ते * स्ते न
 स्ववचनविरोधी भवति । १९ । ब्राह्मणादिभ्यः परदारेषु जात * पुत्र ऋणगोलक पौनर्भवानां । २० । ब्राह्मण
 च त्रिधैव भूद्वैत * वर्ण जातिकथनाभावाच्चान्त्यं च स्यात् । मावही न जातीयत्व * दोषेण विगर्हितान् पिश्रस्यन् * नाह
 रित्यापिनयुक्तं । २१ । अत्र लोमजाभायाः द्विज * जन्मतोहीन वर्ण * पि * मन्त्रेण विवाहादेवपतासहै कास्त्रीभा
 वाजाताद्विजा * सतीपतिवर्णै वसोऽदितः प्रागनन्तरी * पाठाकुनानन्तरजाता । २२ । तस्यांततो जातानां न माव
 हीन * जातीयत्व दोषो वर्तते * पिश्रवर्ण जातैव ते भवन्तीति । २३ । वासेन कृष्णं स्वर्णं हतायां यथा *
 जहायान्तु स्वर्णायामनां वा कामश्च हत् । तस्यावत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् प्रचीयते । २४ । उहत्ते
 च त्रिधा विप्रो वीश्याः वा च त्रिधो विप्रम् । नतु भूद्वैत * द्विजः कश्चिन्नाधमः पुर्व्ववर्ण जातिरिति । २५ । एते
 नैव तस्मात्तुक्तं * भवति यद्वक्तुः पुनः * पिश्रस्य पक्ष्णां न्यावजाते * कृत्कृष्टाः पिश्रजातितो निकृष्टा * ये इति । २६
 मद्यवासादिभिः पिश्रजाताहिते * प्रोक्तानापि काचिद्वर्ण * जातिरेवं विधास्तथा * माश्रितोहीनवर्णाः पिश्रतत्
 कृष्टाणां । २७ । वर्णाणां चतुष्टयति * रित्वाभावात्ते न च * मूर्धाभिषिक्तो ब्राह्मणा * दपक्षः च त्रिधा इत्कृष्ट *
 कोवर्णो भवेत् । २८ । गाधिराज इति रिरिच यमदन्तेः स्त्रीदायां पश्चां जात * ऋचीकः किं न ब्राह्मणः * च त्रिधा
 इत्कृष्ट * चेहति । २९ । ब्राह्मण इति रिरिच युकायां * स्त्रीदायां चोके न जनितः पुनः * पथ रामः किं प्रति लोमजातः
 कृतवक्त्राह्वयः इति दोषः । ३० । माहिषा * च त्रिधा चिह्नं चोर्व्वेया * इत्कृष्टः कोवर्णो भवे * देवं करणो वि

वेश्या*दयकृष्टः*गच्छेष्ट*यक्षिर्वर्णीभवेदिति । १२ । चत्वारएवद्विवर्णा*मातापितृतोमरादि*कृते
 जन्मनावलविधजातया*भिदाजान्तेचवष्टु*न्यु*कथमपिमातिवर्तन्ते । १३ । यथापञ्चैवभूतानि*परस्परान् ।
 या*द्वन्तवष्टुपटादिकपेण*जायन्तेपञ्चस्रज्जातिवर्तन्ते । १४ । तेप्राश्नस्तर्षास्तुगुणानामो*होस्त्रीपिनास्ते
 यनससंहिताया*तस्मान्नदास्त्रानसाधौ । १५ । तत्पापान्पुनः*सिद्धिंतेष्विष्टः*यत्स्त्रीकोक्तपत्नीधितास्यप
 वारंयंस्त्रीपुनन्तरजातास्त्विति*तन्ननह*यंविधिस्ततः*स्ववचनविरोधःस्यात् ॥१६॥ तर्हि*ब्रह्मणादेकान्तरो
 *वैशाखताया*पञ्चा*जातास्त्वता*सिद्धिं*प्राश्नस्तर्षा*माद*हो*नवर्णत्वदीपाभावात् ॥१७॥ पितृतोऽपकषो*मातृ
 ये*उत्तरह*नास्तिमातापित्रोर्मन्त्रे*विवाहात्सावर्णादेव ॥१८॥ सत्यपि*मादेयाश्च*वल*कांसंहिताव
 र्णाव*ब्राह्मणेनचत्रियाया*उत्पादितः*क्षत्रियएवभवति ॥१९॥ क्षत्रियेणवैश्याया*वैश्याएव*वैश्यानेभूशाय
 भूद*इतिचक्षु*ति*दृश्यतोमते*पाश्चत्यस्यब्राह्मणत्वंसिद्धं ॥२०॥ एकान्तरोया*द्वान्तरोया*जातस्य*तवचनेना
 क्तत्वात्*सिद्धातिसामानावचनेनानेन ॥२१॥ सवर्णो*भ्रातृसवर्णो*भ्रातृयन्तेवैस्वजातयः ॥ अनिन्दे*षुविवाहेपि
 ४२॥ एवञ्चयद्वचने*भ्रातृभिषिक्तादिनामो*हो*भावात् ॥२३॥ स्त्रीपुनन्तरजाता*स्त्वित्यमूढे*भिषिक्तदिना
 वारंयानमसाधु ॥२४॥ वक्ष्यतिह्येतैषां*नामस्वयमेव*ताननन्तरनामस्त्वमातृ*दीपात्प्रचक्षते ॥इति॥२५॥ तेन
 त्रियवैश्याभूदनामानि*भवन्ते*प्रांनमूढे*भिषिक्तदीनि*नामानोतिरन्तर्विदुर्मेव*तद्वा*ख्यान मसाधुत्वा
 याहा*सात् ॥२६॥ अनन्तरा*स्त्वविनाह*जाता*हिपितृवर्णाः*हो*मातृमे*न्येणविवाहात्*पतिसावर्णा*गतेपानुना
 निभूदो*भिषिक्तादीनाम्नानियाश्चवक्ष्येन ॥२७॥ विप्रान्मूढे*भिषिक्तोहि*क्षत्रियायामितादिना*विनास्तेष्विधि
 स्तः ॥ इति ॥ २८ ॥ तत्पापिकश्चिद्वैतशिकश्चाह*अनन्तरा*सजातानां*मातृहीनवर्णत्वदीपेणविग*हितत्वात्
 पितृतोऽपकषः ॥२९॥ अन्तरा*मेकद्वान्तरा*सजातानां*मातृहीनवर्णत्वदीपेणविग*हितत्वोप
 शर्वाः ॥३०॥ तन्नयतस्वनन्तरासुजातानां*विधिरप्यदूतानो*षोकाश्चान्नजातानामिति ॥३१॥ एकाश्वरा*सजाता
 नां*ब्राह्मणादेयकनीयां*मन्त्रोनांसजायत* इतीदिनां*स्त्रीणांमन्त्रोक्तंविष्णु*रहितोया*कृत्तं*समानव
 र्णा*पुत्राः*सवर्णा*भवन्तुहलोमा*समाह*वर्णाः*पतिलोमा*स्त्रायेविगहिताः ॥इति॥३२॥ इतावच्चजन्तोमन्त्रेविवा
 हा*दपिदिविधसावर्णा*समान*वर्णा*सजाताः*पुत्राः*सवर्णा*उक्ताः ॥३३॥ भिक्षवर्णत्वमातापितोर्येषां*महलोम
 जानांतेषामेवमाह*वर्णत्ववचनरूपदाते । ३४॥ मातापितोरेकवर्णत्वं*येषामहलोमजानां*तेषांसावर्णे
 वचनेनसारणा*सिद्धिमातृवर्णवचनंसिद्धिः । ३५॥ अहलोमजानां*नीरीण*मन्त्रैर्विवाहे*तृपति*वर्णे
 तयाजातत्वेन*तत्रजातानां*गातृवर्णत्वेपि*पितृवर्णत्वसिद्धाति । ३६॥ एवमेवचत्रियादिभिर्हो*स्त्री*रभि
 प्रेताग्रहोक्तं*तदयथात्रपद्यते । ३७॥ ब्राह्मणेनक्षत्रियाया*उत्पादितः*क्षत्रियएवभवति*क्षत्रियेणवैश्याया

वेशाएव*वैशेनभूदायां*इति । ६० । एतेक्षत्रियवैशभूदाःपर*क्षत्रे जाताःक्षत्रियःपुनः*कण्ड* गोल
 काइतिसर्वमतं वलां । ६१ । एतद्धचनेनप्रमादिवारखाने*पास्वष्टोनोक्तोभवति*सर्वर्षेभाःसर्वर्षा*जायन्ते
 वैसजातयः*इतिब्राह्मणःसिद्धाति । ६२ । इति कान्तराजजातानां*धर्मविद्यादिमंविधि*मितात्रक्षेत्रकथ्यो
 प्रमादोयदि । ६३ । परस्त्रीकृद्दयस्संगमयिषं*सुतकमापिवाचष्टे* एकान्तराजान्तरास्त्विति । ६४ ।
 तथापिपरशुको*द्वयनैवसंगच्छते*यथासङ्गं निर्देशभङ्गा*निर्देशस्त्वत्रक्षेत्रेकेति । ६५ । उदाहरणमुत्तम
 मेकान्तरायां*जातसाम्बुधसंततोदन्तरायां*पारशवसाथ । पुनरेकान्तरायाचपसा । ६६ । तत्रक्षेत्रेचाते ब्राह्म
 णा*देकान्तराजान्तराचास्त्विति*तद्दाहृतं प्राक् । ६७ । क्षत्रियोदन्तराजास्त्विति*तन्मोदाहृतमिति*सुक्तमेवेतत्
 ६८ । कथं पुनर्धर्मो*विद्यादिमंविधि*मितिवचनं सङ्गच्छते*यतएकान्तराजजातानां*मात्र*दोषविगर्हि तत्र
 चक्षुः । ६९ । इति कान्तराजजातानां*नमादोषविगर्हित्वमिति*तत्रकारणं वक्तव्यं । ७० । तत्रकारणमिदं
 तर्क्यं भवति*ब्राह्मणेनमन्त्रैरुदा*वैशकनापतिवर्णा*तसमांजातोऽस्वष्टीधर्मो*ब्राह्मणएवनाधर्मोऽ । ७१ ।
 एवमेवामन्त्रेणब्राह्मणेन*क्षत्रियेणचोद*भूदा*पतिवर्णा*नभूत्वापि*ब्राह्मणजायाक्षत्रिय*जायतेनपरद्वाराः
 ७२ । तस्मात्भूदायांजातत्वात्*पारशवोपौभूदधर्मो*नमादोषोविदाते । ७३ । एवमेवान्तरायां
 *क्षत्रियोदन्तराज*मन्त्रेणब्राह्मणेनोदायांजातः*धर्ममिदिकृत्ववर्ण*भिषजोब्राह्मणाधर्मोऽ । ७४ । क्षत्रि
 येणचवैशोदन्तराज*मन्त्रेणस्वोदायांजातयमाक्षिपः*क्षत्रियएवधर्मो* ७५ । नत्वनयोर्मोदक्षीनवर्ण*त्व*दोषो
 ऽस्तिमन्त्रेविवाहेनानयोर्मोद*पतिवर्णब्राह्मणत्वात् । ७६ । करणस्यपिपारशवो*ग्रय*क्षेत्रेयक्षेत्रमात्रमात्र
 दोषविगर्हितानिवाक्तापरेप्रांस्त्री*धनन्तरजातास्त्विति*नमोदाहृतं । ७७ । अयसर्ववर्णोपुदलांक्षितगादि
 *ग्रोकाभांयेषांयेवर्णा*उक्तास्तेषांउदाहरणानियानि*क्षत्रिभिरुक्तानामात्र । ७८ । तानांरमतगात्रनोक्तानि
 तानिच*क्रमेणप्रदर्शयन्ते*सर्ववर्णोपुदलाच*योभीयेसङ्गतांजाता*तेतएवेतितदयथा । ७९ । पुराणेषुभि
 हितानि*ब्राह्मणात्परोदायां*ब्राह्मणांजातः*कण्डोमात्राणःसर्वर्षे*पत्रां*इत्यतितोभरदाजः । ८० । जवा
 लायांविधवायां*स्त्रैविणां*ब्राह्मणांजातः*सतःकामोजावालोगोलकः*एवंपौनर्भवोब्राह्मणोदृष्टः
 ८१ । क्षत्रियात्परोदायां*क्षत्रियायां*जातः*कण्डः*क्षत्रियचप्रसेनस*पत्रां*योभाधिपतिरुमिलान्पात्*मतारणात्
 संभूक्तायांजातः*कंसः ॥ ८२ ॥ एवंगोलकपौनर्भवोक्षत्रियोदृष्टवोवैश्याद्वैश्यायां*भूदाच्छूद्रायाचपरोदायां
 जाताः*कण्डगोलकपौनर्गवांश्च ॥ ८३ ॥ भूदाचपरोदायां*भूदायांजातः*भूदृष्टोवदृष्टवः*अथपत्नीपुत्रे
 भाःसम्भूतायेते*जातातएवेतियथा । ८४ । गौतमसंहितायान्तु*ब्राह्मणोजीजनत्पुमान्*वर्णंभाषाच
 पन्था*भूदा*क्षत्रमागधवाण्डालान् । ८५ । तेभाएवक्षत्रियाश्च*भिषिक्त*क्षत्रियधीवरपुक्कया*स्त्रोभाएव

वैशाखं कण्टकं मादित्यवैशाखं । ते भावपादयवयवनकरणभृद्भृद्देतौ कौ * इति गीतमेतपर *
 * जतमप्रतिषिः महमतं । ८० । तेन ब्राह्मणाद्ब्राह्मणीपुत्रीपुत्रं * ब्राह्मणमेवाजीजनत् * सत्रियात्सत्रियापुत्रे *
 * सत्रियः पुत्रमजीजनत् । ८१ । वैशाखं पुत्रीवैशाखपुत्रं * वैशामेवाजीजनत् * इदं ब्राह्मणं जायानपुत्रीति श्रुत्वा
 सिकर ॥ ८२ । ब्राह्मणस्य पुत्री खोटा * ब्राह्मणद्विजातस्य द्विजातः * वैशाखं द्विजातस्य द्विजातः * सत्रियात्सत्रियापुत्रे *
 वज्रसंयोगात् । ८३ । तथा च ब्रह्मलोमास्य पुत्री पुजाता * गीतमसं द्विजाया * यथोक्तं तत्पदार्थे । ८४ । ब्रह्मलोमास्य न
 तरे का * तदन्तरा ब्रह्मजाताः * वज्रसंयोगात् * द्विजातोपकरणाः । इति । ८५ । अन्तर्लोमास्य त्रिवर्णात् *
 ब्राह्मणात् खोटा ब्रह्मजायास्व * नरैर्काशरदशरैर्ब्रह्मजाताः वज्रसंयोगात् * द्विजातोपकरणाः । ८६ । ब्राह्मणात् सत्रियद्विजाति
 यश्चात्र * जातः वज्रसंयोगात् * भूमाभिषिक्तः * तद्विजातः * द्विजाता ब्राह्मणावैव ॥ ८७ । एवं ब्राह्मणात् खोटाया * मेकाशरी
 यावैशाखा * पुत्री जातः * पुत्रस्यैव पुत्री ब्राह्मण एव * ब्राह्मणान् ब्राह्मणा इति श्रुत्वा * भूजं कण्टको जात इति पूर्वज्ञात्वा । ८८
 सत्रियात् खोटा वामनन्तराया * वैशाखापुत्रो भूमाया जायाया क्रमेण जातो पुत्रौ * द्विजातोप्यौ । तैश्चात्पुत्रा
 वा भायाया जातः करण इति । यद्यप्यौषधस्तथा वैश्याया जातो जातयात एवेति श्रुत्वा * इति यत्पूर्वज्ञात्वा
 । ८९ । तेषु दाहयिष्यमानेषु ब्राह्मणैः * ब्राह्मणद्विजातरिपुत्राः * जातः पुनर्ब्राह्मणः ॥ ९० ॥ सत्रियकन्याया
 यश्चात्र * जातः पुत्रो ब्राह्मण * एतयोः समानधर्मत्वाद्द्विषेष्ट * विधिना त्रयं द्विजाया वच्चाते । ९१ । तेन त्रयेण
 विषेष्टमात्रमनोक्तं * त्वस्रष्टसं ब्राह्मणत्वे न समानधर्मकत्वे सत्यपि चिकित्सितो दिविषेष्टधर्मवत्त्वं नाम विषे
 षत्त्वमिति । ९२ ।

ब्राह्मणाद् वैशकनयायामन्वष्टोनाम जायते । निषादः शूद्रकनयायः पारशव उच्यते ॥ ८ ॥

ब्राह्मणादित्यादि । ८ । ब्राह्मणात् खोटायां वैशकनयायां * मन्वष्टोनां ब्राह्मणो जायते * प्रयोजनमे
 तन्नामकथनस्य ॥ ९ । मन्वष्टोनां चिकित्सित * मित्राण्यजीवनोपदेशकरणं ॥ १० ॥ वैशकनयायामित्यनुदाया
 मिति नैवावच्छेदः । ११ । याश्च वल्केन द्विविधाभूता भिषिक्तो द्विजातोऽङ्गताः * विन्नास्ते षड्विधः स्मृत इत्युक्तं । १२ ।
 श्रीमन्नसं द्विजायामपुत्रात् * वैशाखां विधिना विप्रान् जातोऽहम्ब्रह्म उच्यते । इति ॥ १३ । तथापि यद्वैतच्छिक्केनोऽढा
 यानि कथं ते तेषां पित्रां सतथोनिषु ॥ यांस्तोमो न सन्मृता जातयाश्चेयास्त एवते । इति । ब्राह्मण एवाम्बुः सिद्ध इति
 यथा । ब्राह्मणात्परायणं नूदायां * सत्रियकन्यायां जातः * काशीनोऽसौ ब्राह्मण * एवैवैशा
 यामपि तस्मात् । १४ । यद्यस्मिन्मन्तराजाता सति * श्रीदाहरणं दर्शयते * तद्यद्यस्मिन्नसं द्विजायां । १५ । नृपायां
 विधिना विप्र * जातो नृप इति कृतः । इह नियोगेन विधिनानृपायां * परोऽढायां विप्रान् जातो * नृप एवेति

विधियः । ८ । नृपाज्जातोऽथवैशायां * स्त्रियां विधिना जातो । वैशायां स्त्रीषु जीवतेत्यनर्थेन चाचरे
त् ॥ ८ । इहापिवैशायां स्त्रियां * नियोगविधिना जातो * वैशायां त्रिविकस्तस्मात्त्रायं * माह्विणीदी
प्राज्ञायां * सप्तधर्माणीहितौह्यौ । १० । यथास्त्रीयां वैशायां कतिरि * धृतराष्ट्राज्यातः पुत्रो * सुसुतर्मा
द्विषः क्षत्रिय * धर्माक्षत्रिय एवेति । ११ । भूदायां वैशायां सर्गाद्विधिना कश्चकः कृतः । इहापि निषीम
विधिना ज्ञेयो * विवाहविधिना कथय उक्तः । १२ । अथैकान्तरायां पर * स्त्रीषु जातो गौतमोक्तो * भीष्मकश्चक्री
वैशायां * विप्रदिति द्वातादिति वच्चाते । १३ । भूदायां क्षत्रियाश्चौर्याज्जातः पशुज उच्यते । जातः शत्रुमारीप
पुण्ड्रकर्मक्षेत्रो जघेत् । १४ । अथ शत्रुयां परीढायां यथा * तत्रापीमनससं हितायां । १५ । भूदायां विप्रतः कौर्या
क्षिप्रदो जात उच्यते । वने दृष्टोऽप्यगन्धस्वाजीवत्त्वां स विक्रयात् इति । १६ । इति नन्दे काश्वर्यान्तरास *
जातानां हरीहरणां * निष्ठतात्तानि दर्शितानि । १७ । अथ स्त्रीयां भार्याज्जात * पुत्रीदाहरणं सक्ताश्च विप्रोत् *
स्त्रीयां शत्रुयां जात * पुत्रदाहरति निषाद इति । १८ । ब्राह्मणात् स्त्रीयायां भूश्कनायां * निषादो ना
म जायते * नन्वेव निषादः किं यो * मत्स्ययातीता तन्नाह * यः पारश्व इति । १९ । ८ । अथ क्षत्रियात् स्त्रीयायां *
वैशायां कनायां यः पुत्रो * जायते स च क्षत्रिय एव तिस्तस्य * नामनोक्ता भूदा जातस्य * नामोच्यते ॥

क्षत्रियाच्छूद्रकनयायां कुराचारविहारवान् । क्षत्रशूद्रपुर्जन्तुगोनामप्रजायते ॥ ९ ॥

क्षत्रियादित्यादि । १ । ८ । क्षत्रियात् स्त्रीयायां भूश्कनायां गोनामप्रजायते * स कुराचारविहारवान् ।
कक्षाद्यस्मात्क्षत्रशूद्रवप * रिति मन्त्रे विवाहाभावा * मीमांसायां हविषात्मक इति । १२ । ८ । इति वं प्रकृतिवर्णावत्ता
तेषां मध्येऽप्युक्त्यादिविधाजन्मतः कर्मेतत्तन्मज्जत * आह ।

विप्रसत्रिषु वर्णेषु पुण्ड्रपतेर्वर्णयोर्द्वयोः । वैशसत्र्यवर्णेषु कस्मिन् षड्तेऽपसदाः स्मृताः ॥ १० ॥

विप्रसत्रिषु वर्णेषु पुत्रादि ॥ १ । विप्रसत्रिषु वर्णेषु जातास्त्रयः पुत्राविप्रसूत्राभिधित्वाः स्रष्टा यो वे
दस्त्राः स्वकर्षणवस्थितास्ते वनापसीदन्ति ततो जन्मतः कर्मेतन्नापसदाः ॥ १ । ये तन्नाह्वयसंश्रुतावर्णा जाता
पर * पत्नीषु सधर्मा विधवा भूतम् * धृत्पत्न्याः पशुगोक्तक * पौनर्भावा इति । २ । एवं ब्राह्मणात् क्षत्रिया
याम्भूदायां जातः काणीनो ब्राह्मण एकः । ३ । वैशायां मन्दायां जातः * काणीनो ब्राह्मण एकः * । ४ ।
एते ब्राह्मणा * जन्मत एवापसदाः । ५ । ये च * ब्राह्मणस्य निवर्ण जपत्नी * पुजाता विप्रभूतोभिधित्वाः स्रष्टा
ब्राह्मणा एव * जन्मतः साधवोपि च * ब्रह्मचर्याऽयमगृहा * अमोक्तकर्म उनस्थिताः । ६ । ते च कर्मेतोऽप्य

दाः पुण्यं कृताः * चिकित्सकसामग्यो रितः ।। दिभिर्धै * त्वभोजान्ना * वेचचिकित्सकान् देवलकानितः ।। दिभिर्भोक्तः ।।
 उक्तेयोः ।। ते सर्वे ब्राह्मणाः कर्मतोऽपसदाः * इति त्रिषु वर्णेषु विद्यमानयोऽपसदा ब्राह्मणाः स्मृताः ।। सत्रियसः
 वैश्ययोः सत्रिय * वैश्या योर्जातौ ही पुत्रौ * सत्रियापसदौ स्मृतौ तद्वयम् ॥ १ ॥ सत्रियात् सत्रियाः सपरोक्षः * स
 विधवा पुनर्भूषुजाताः * कृणुगोलकपोनर्भा इति * निविधएवैकः पुत्रः सत्रियः ।। वैश्यायामनूपायां जातः काली
 * सत्रिय इति ।। पर इति * दौजन्मतः सत्रियापसदौ ॥ २ ॥ वैश्याद् वैश्या सपरीक्षां रूपमवा * विधवा पुनर्भूषुजाताः * कृणु
 पो नर्भा इति निविध * एकोजन्मतो वैश्यापसदः ।। वेच सत्रिया वैश्याः * स्वकर्मैर्न वै स्थिताः ।। स्वकर्मोपक
 र्त्तन्ते इति कर्मतोऽपसदा इति ।। हिजमातापितृजातत्वे पिमांश्च * दोषेण जन्मना * कर्मणा चापसदाः * स्वजातिषु प
 त्वात् ।। ३ ॥ अत्र प्रमादौ स्वजातिपक्ष * पातौ सन्नपि स्वजाति * विशेषमूर्त्ताभिषिक्तादिष्वेष्टी * दोषात् प्रमाद
 द्याच्ये ॥ ८ ॥ ब्राह्मणस्य सत्रियादिषु त्रिषु * सत्रियसः * वैश्यांश्च * दोषांश्च स्त्रियोः * वैश्यांश्च * शूद्राणां जात इति ।।
 वर्णत्रयाणामेतेषु * पुत्राः सवर्णा पुत्रकायग्रापेक्षया * निरुद्धा इत्यापसदाः ।। ८ । इति तस्मिन् त्रिषु वर्णेषु जातस्य
 वद्विद्वद्ब्राह्मणस्य सत्रियवैश्या * कनयोः पत्नीर्जातौ सवर्णा पुत्र * कार्यग्रापेक्षयाऽपसदौ ।। १० । सवर्णा पुत्रा अपि
 छपुत्र * कार्ये भिद्ययापसदा भवेत्तु * किमयमस्य पितुर्न जातः पुत्रः ।। ११ । एवं ब्राह्मणस्य सत्रियादौ सवर्णा जातौ
 पुत्रो जायते सकिं पितृजातस्य पितृत्वान्न ज्ञेयम् ।। अपरः सत्रियः * कार्योपेक्षेन सता च्छा * प
 तिनायं विष्णुक्त * मिदं ब्राह्मणापसदं * वचनजातं पश्यति ॥ १२ ॥ तद्वचनजातमिदं * दैवैककर्मणि ब्राह्मण
 * नपरीक्षेत पश्यतात् * पित्रोऽपरीक्षेत ।। १३ । हीनाधिकाङ्गान् तत्क्षयेत् * विकर्मस्थानं श्वैर्दालव्रतिकान्
 शूद्रांश्च * जीविनो देवलकाश्च ।। १४ । चिकित्सकान् शूद्रांश्च * स्तत्पुत्रान् * वज्रयाजिनो यामयोजिन
 शूद्राश्च * याजिनोऽयाजः * याजिनो * ब्राह्मणां स्तद्वयाजिनश्च ।। १५ । पण्यं कारान् स्वचकान् भृत्यं * काध्यापकान् भृत्यकान्
 पितान् * शूद्रान् पुत्रान् पतितं * संसर्गान्नधीयानान् ॥ १६ ॥ सन्धोपासनादौ न विहीनान् * राजसेवकान् नाना
 पित्रमातृपुत्रं ग्निस्वाध्यायतग्निरिति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणापसदांश्च * कथिताः पञ्च * कृत्स्नपक्षाः ॥ एतान् हि स
 चये हि पान् श्राद्धकर्मणि पण्डितः ।। इति ।। १८ । इति ब्राह्मणेषु अपसदा उक्ताः * सत्कथं ब्राह्मणस्य सत्रियादि
 यस्मैति सङ्गच्छते तस्य * च द्वाद्यानि मभाधुवेदितवा ॥ १९ ॥ विकर्मस्थादयो ब्राह्मणाः कर्मभिः * अपसदा
 हीनाधिकाङ्गाः * कृणुगोलकपोनर्भा * वाक्जन्मनापसदा इति ॥ २० ॥ इति वैप्रकृतिवर्णां स्त्रीषामपसदा
 ऋताः ॥ कृषित्पुत्रक्रेपाठान्तरं पश्यते ।। तद्वयवाविप्रायां त्रिषु वर्णेषु नृपायां वर्णयोर्दोषोः ।। वैश्यांश्च
 र्णैककर्मिन्पुत्रतोऽपसदाः स्मृताः इति ।। विप्रायां सत्रियवैश्यांश्च पुत्रतवैद्वेदचक्षाः * नृपायां वैश्यांश्च
 धः सत्रियः ।। २१ ।

चतुर्विधमकनगायां सुतोभवतिजातितः । वैशाखागधवैदेहीराजविप्राङ्गनासुतौ ॥११॥

चतुर्विधादितादि । चतुर्विधमकनगायां *स्त्रोढायां जातो जातितः सुतोभवति ॥ वैशाखस्त्रोढायां राजाङ्गनायां जातः पुत्रो म. गधः ॥ विप्राङ्गनायां जातस्तुविदेहीनामभवति ॥ ११ ॥ भीष्मिणापाठ्यासनिके पर्वणि एकोनपञ्चाशत्तमे ऽध्याये प्रोक्तं ॥ मागधश्चैव वैदेहीद्वौ वैशाखे वलक्षितौ । ब्राह्मणाश्चतुर्विधायाश्चतुर्विधस्यैकएव ॥ ब्राह्मणां लक्षते कृतइति ते ऽपसदास्त्वयः ॥ इति ॥ ११ ।

शूद्रादायोगवत्तत्ताचाण्डालशोधमोन्वणाम् । वैशाखागधवैदेहीराजविप्रासुजायन्ते वर्णसङ्कराः ॥१२॥

*शूद्रादित्यादि । शूद्रात्स्त्रोढायां वैशाखायां जातः पुत्रः *आयोगवीनामा ऽभवत् ॥ राजनगायां स्त्रोढायां शूद्राजातः *पुत्रः तत्तानामशूद्रात् *विप्रायां जातस्तुपुत्राणां चण्डालीनणामधमइति तपट् । कृतां दयः प्रतिलोमजां *वर्णाणां वाभिचारा *दण्डसङ्कराः ॥ इति । एतदेवभीष्मिणापाठ्यासनिके पर्वणि एकोनपञ्चाशदध्याये प्रोक्तं । चण्डालश्चतुर्विधमवीनामब्राह्मणां चतुर्विधस्त्रिधा । वैशाखाश्चैव शूद्रां लक्षन्ते पसदास्त्वयः । २ । केनचित्केचिकेनैतद्वनप्रमादादनायालिखितं । चाण्डालो ब्राह्मणवैदेही ब्राह्मणां चतुर्विधश्च । वैशाखाश्चैव शूद्रसालक्षन्ते ऽपसदास्त्वयः ॥ इति ॥ तदसाधु ॥ मनुक्तविरोधात् । ब्रताश्रमे हि ब्राह्मणश्चैव विदसामोत्पत्तौ वैदशब्दोद्योगिको न जातौ जगदः । वैदस्थाने च प्रमादो वैदशब्दं पठिततदपसाधु । जातो हि वैदशब्दो न वर्तते । विद्वाप्रयस्तासामोति वैद इति चरकेण रसायनचवर्षा पठितं यथा । विद्वांसमाप्नोभिप्रजस्तृतीयाजातिरुच्यते । अथ ते वैदशब्दो न वैदः पञ्च जन्मतइति । १५ । इह मनुष्यं हितायाश्च *प्रतिलोमो न यच्छम् । स चैवो वर्णसङ्करः । इति । १ । स्वयं त्ववर्णसङ्कर्यो *कारणं वक्ष्यते यथा । वाभिचारेण वर्णाणां *मवेदावेदनेन च । सकर्मणा कृत्वा गेन जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥ इति ॥ ११ । १२ ॥ नन्वेते किं स्त्रोढावकिं *परीडास्त्रितातथाह ॥

एकान्तरे त्वानुलोममादम्बष्ठोग्रैयथासुतौ । चतुर्वैदेहीकौतदत्प्रातिलोमो पिजन्मनि ॥१३॥

एकान्तरइत्यादि ॥ १ । ११ । आनुलोममादेकान्तरे *यथा ब्राह्मणात्स्त्रोढायां * वैशाखनगायामम्बष्ठः * चतुर्विधश्च स्त्रोढायां *शूद्रकनगायाद्यपीनामजायते ॥ १ ॥ तद्वत्प्रातिलोमोपि एकान्तरे शूद्रात् *स्त्रोढायां चतुर्विधमकनगायां *जातः पुत्रः तत्तावैशाखात् *स्त्रोढायां विप्राङ्गनायां *जातो वैदेहीकः सुतः । २ । शेषीकृतमागधौ स्त्रोढायां *ब्राह्मणां चतुर्विधास्तु चतुर्विधायां वैशाखागध इति । १ । १३ । ननु स्त्रीषु नन्तरजाता *उपरीडावपर्वणं जाता *ये पुत्रास्ते किन्नामानइत्यतः उच्यते ।

पुत्राद्येऽनन्तरस्त्रीजाः कृमे योक्ताद्विजन्मनाम् । ताननन्तरनाम्मातृदोषात्प्रचक्षते ॥ १४ ॥

पुत्रादित्यादि ॥ १॥ १॥ द्विजन्मनां क्रमेणावावृत्तित्वावृत्तित्वानन्तरजातः परोढोऽस्त्रीजजातायेपुत्राः ॥ १॥ तान्
सम्भूतपुत्रान्मातुः परकीयत्व*वाभिचारदोषा*दनन्तरनाम्नी*मातृवर्णनाम्नीबुधाऽपचक्षते ॥ २॥ नवस्त्रीदोषमत्रै
हि*विताहे सवर्ण*चादलोमजाच*पतिवर्णैवभवति ॥ १॥ ततस्तस्यानन्तरनामवर्णाभावात्तदनन्तरस्त्रीजानां
पुत्राणाञ्चानन्तरनामावपत्तेः*प्राश्नयान्त्वयिद्यस्य*भार्यायांजातः*सुत्रियः*श्रीगोलकश्च*शरा*भार्यायांजा
तोवै*शः*श्रीगोलकः ॥ ५॥ भूदस्यभार्यायांजातः*भूदः*श्रीगोलकः*तिनवप्राश्नयान्माता*पितृभिर्नवर्णत्वात्
भाववर्णः । १॥ विष्णुनाहुक्तं*समान*वर्णा*स्त्रीयुजाताः*समानवर्णा*शरीरमात्रमातृवर्णा इति ॥ ७॥ चतुर्विधे
भार्यायां*जातोवै*शः*श्रीगोलकः*तथा*भूदस्यभार्यायांजातश्च*भूदः*श्रीगोलकश्च ॥ ८॥ वैशः*श्रीगोलकः
भार्यायांजातः*भूदः*श्रीगोलकः*श्रेयः ॥ यक्षप्रमादीनां*चष्टे*पौनर्भावाः*पुनर्भूतपुत्रविधेयाः । ९॥ चोत्रिणः
पुनर्प्रतिनिधयएव * चोत्रजादयः*पुत्रायस्यते * वीजतोजातास्तस्यतेनेतरस्यतत्तम् ॥ ८॥ मातृदोषादितिहेतु
पत्नीसा*दनन्तरपक्षणे*कान्तरा*हन्तरा*स्त्रीजानां*प्रतिषेधार्थं ॥ ११॥ येद्विजातामनन्तरस्त्रीस्वाद्यलोमोनेत
पत्नीः*पुत्राः*पञ्च*वृत्तास्तान् * पुत्रान्छीनजातिमातृदोषात्मातृजातिव्यापदे*शान्प्रचक्षते । १२॥ मातापित्रो
तिरिक्त*सङ्कीर्णजातित्वे*पौत्रा*मातृजातिव्यापदे*यकथनं*मातृजातिसंस्कारादिप्राप्त्यर्थं । इति । ११॥ तद
साधुविप्रादिभस्त्रिभोग्दोष*लोमाभार्यायांजाताः*पञ्च*वृत्तास्तान्*जाभि*पितृमांदिष्टाकरणाः । १३॥ कथं
तेम*तृजातिसंस्कारोदिक*प्राप्त*बुधा*समेनजातः । १५॥ विप्रवद्विप्रविद्वज्*स्त्र्यविन्नाचस्यवत् । जातः*कर्मणि
अस्ती*तवै*शविन्नाचवै*शवत् । १६॥ वैश*चतुर्विधे*पौत्रा*मातृदोषादितिहेतुः * सहा*शानमसदेव ॥
अस्मिन्पमादिवा*शाने*चापरे * पमादिनां*पठन्ति । १८॥ मातृदोषादितिहेतुपत्नीसा*दनन्तरपक्षणे*मन
न्तरव*चै*कान्तरहन्तर*पदार्थार्थः । १८॥ येद्विजातौनामनन्तरै*कान्तर*द्व्यंतरजातिस्त्रीषु*द्वि*लोमोनेत
पत्नीः*पुत्राः*पञ्च*वृत्तास्तान्*पुत्रान् । १०॥ छीनजातिमातृदोषात्मातृजाति*व्यापदे*शान्प्रचक्षते*मातापित्रोर्जातिव्य
तिरिक्त*सङ्कीर्णजातित्वे*पि । ११॥ एषां*मातृजातित्वकथनं*मातृ*जातिसंस्कारादिप्राप्त्यर्थः । १२॥ तदसाधु
यतस्तेनैव*पमादिना*विष्णु*तमिदं*यतस्त्रीयनन्तरजातास्त्रि * तिस्रो*ने*स्तिमातृदोषोक्तिः । १३॥ नवतदन्तर
स्त्रीके*हो*कान्तरास्यजातानां*पारथवोप्राश्नयानां*मातृदोषोक्तिरस्त्रि*व*श्रुत*विद्यादिमं*विधिमिति
तत्कथमिहमातृ*दोषादितिहेतुपत्नीसा*दनन्तरपक्षणे*हो*कान्तरपक्षणे*वक्तुं*यकप्रते । १५॥ तज्ज्ञादेका
नन्तरहन्तर*पदार्थं*मातृ*प्रतिपाठो*आन्ता*प्रमादिभिः*नतोनपुक्तः । १६॥ पञ्च*स्त्रीके*पत्नीपुत्रसंज्ञायां*जाता
वै*श*वास्तएवते*इत्यन्ता*लम्बस्य*मातृपत्न्यसिद्धमेव । १७॥ यद्योक्तं*मातापित्रोर्जातिरिक्त*सङ्कीर्णजातित्वे

प्रीतिः*तद्दण्डसाधुव्याख्यानां । २८ । अतीद्विजानामन्तरद्विज * कनाभायोः क्तातेनमन्वे विवाहात्*पती
कात्मीभावात्पतिवर्णा * पतिगोलापतिसपिण्डावसासात् । २९ । तदानन्तरत्वं तस्यानवर्तते * ततोऽनन्तरा
वृत्तिरप्यपन्नं भवति परेषां भार्यास्त्वितिचे*तदोपपन्नं भवति । १० । १४ । अपरमाह ।

ब्राह्मणादुपकनयायामावृतोनामजायते । आभीरोऽम्बष्ठकनयायामायोगवशाद्धिगुणः ॥ १५ ॥

ब्राह्मणादित्यादि । १ । १५ । उपकनयायां ब्राह्मणात्*स्त्रीढायामावृतोनाम*पुनोजायते सचातुलोमायां *
जातोपवेदावेदना*दण्डं सङ्करएवसात् । १ । नहिद्विजानां सङ्कोप * शूद्राविवाहाः क्तापुक्ता * एवमृशदकामतो
विवाहोक्ता ॥ ब्राह्मणादम्बष्ठकनयायां सवर्णत्वे पिचावेदयां * स्त्रीढायामाभीरोनाम*जायते वर्णसङ्करः । २ ।
कथमम्बष्ठकनयायां*मिवाक्तावेवं विज्ञायते * उच्यते सवर्णत्वं सवर्णयां पत्न्यां * सवर्ण एव जायते * इवाक्तं प्राक् ॥ १
तत्र यदि ह्येतद्ब्राह्मणादम्बष्ठकनयायां * सवर्णयां * आभीरः सङ्करउक्तः । ४ । ते नात्र साङ्ग्यकारणं किमपि * ब्रह्मा
मायवृत्तिरतथा * सङ्करप्रकरणात् । ५ । अर्थात्प्रकरणाद्विज्ञादौचित्यादेव कालतः । अन्वयार्थोऽस्ति विभिदान्ते मरुपा
देवकी बलात् । इत्युक्तेः । ६ । साङ्ग्यकारणमत्र वक्ष्यते च * वामिचारेण वर्णानामवेदयावेदनेन च । स्वकर्मेणाश्च
तामिनजायन्ते वर्णसङ्करा इति । तदत्र सवर्णत्वं तथैवामिचारो * न भवति स्वकर्मेणागिन * ७ । ८ । पूर्वयुगीप्रायेण * न ब्राह्मणा
यासन्नितातः । ९ । प्रमादेनावेदावेदनं सवर्णयुगे सम्भवति * ब्राह्मणसावेदयाङ्गुशकनयायोगवशी । १० । तत्
साङ्ग्यव्यादेव शूद्रायां मम्बष्ठकनयायामिति * विशेषेण परतया * सामानां गृह्याव्याख्येय * स्तेननास्तावपपत्तिः । १०
ब्राह्मणादौ योगवशां * स्त्रीढायां धिगुणोनाम * जायते ऽवेदावेदनादण्डं सङ्करः ॥ १५ ॥

आयोगवच्चत्ताचचाण्डालाधमोन्वयाम् । प्रातिलोमने जायन्ते शूद्रादपसदास्त्रयः ॥ १६ ॥

आयोगवशेत्यादि । १६ । शूद्रात्प्रातिलोमनेन वैशाखत्रिधा * विप्रावृत्तमेणायोगवच्चत्त * चाण्डालास्तयोऽ
पसदा जायन्ते । १० । १६ ।

वैश्यान्मागधवेदे हीक्षत्रियात्सूतएवच । प्रतीपमेते जायन्तेऽपरे पयसदास्त्रयः ॥ १७ ॥

वैशादित्यादि । १७ । अपरे पितृयोऽपसदा जायन्ते * यउक्तावैशात्क्षत्रियायां मागधो * विप्रायां वैदेक्ष
कश्च * क्षत्रियाद्विप्रायां क्तः । १ । १७ ।

जातोनिषादाच्छूद्रायां जातग्राभवतिपुक्कसः । शूद्राज्जातोनिषादगन्तु सर्वैकुक्कुटकः
स्मृतः ॥ १८ ॥

जातइतगादि । १८ । निषादात्पारशवाच्छूद्रायां जातो*जातग्रापुक्कसोभवति* शूद्राज्जातोनिषादगन्तु*
सर्वैकुक्कुटकोनामस्मृतः । १ । १८ ।

चक्षुर्जातस्तथोग्रायां श्वपाकइतिकीर्त्तयते । वैदेहकात्तथाम्बष्ठगामुत्पन्नोवेणुउच्यते ॥ १९ ॥

चक्षुर्जातगादि । १९ । चक्षुर्ग्रायां जातः श्वपाकइति*महर्षिभिः कीर्त्तयते* वैदेहकादम्बष्ठगामुत्पन्नोवेणु
उच्यते सस्त्राकारिभिः ॥ १ । १९ ।

द्विजातयः सवर्णासुजनयन्यव्रतां सुयान् । तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्ब्रातयाइतिविनिर्दिशेत् ॥ २० ॥

द्विजातयइतगादि । २० । द्विजातयोर्ब्राह्मणचतुर्वर्त्यवैश्याः*सवर्णासुयान्सुयान्*तान्ब्रातयाइतिविनिर्दिशेत्
वदपनीताअपि ब्रह्मचर्यायमेवैदं व्रतं न कुर्वन्ति तान् ब्रतहीनान्ब्रातयाइतिविनिर्दिशेत् सावित्रीपरिभ्रष्टा*
यावपनीतान्ब्रतां*ब्रातयाइतिविनिर्दिशेत् ॥ १ ॥ २० ॥ जातव्रतपतेः । एवं परतापिषोधा । १ ।

ब्रातयात्तु जायते विप्रात्पापात्माभूर्जकण्टकः । आवन्तप्रवाठधानौचपुष्पधःशैखण्वच ॥ २१ ॥

भस्मोमल्ल*राजनयाद्ब्रातयान्निश्चितिरेवच । नट*करण*खसोद्रविडश्च ॥ २२ ॥

ब्रातयादितगादि । २१ । आदिषुष्टौ ब्रातयाद्विप्रात्स्विडायां चतुर्वर्त्यायां भूर्जकण्टको जायते । वैश्यायामादन्तो*
वोठधान*ते तौ जायते । *द्रायां पुष्पधः*शैखण्वेतिहोमात्ब्रातयाद्राजनयात्स्विडायां वैश्यायां* भस्मोमल्लयनि
श्चिति*रेवचेतिब्रह्मजायन्ते । शूद्रायां* नटः*करणः*खसः*द्रविडश्चैव जायते ॥ १ ॥ २१ ॥

वैश्यात्तु जायते ब्रातयात्सुधन्वाचार्यश्च ॥ २२ ॥

वैश्यात्त्वितिगादि ॥ २२ ॥ ब्रातयाद्वैश्यात्स्विडायां*शूद्रायां सुधन्वाचार्यः*कारुषश्चविजम्बाच ॥ १ ॥ मैत्रे
सौत्वत*श्चेतिरेवर्षासङ्कराः*प्रतिलोमजावलोमजाः* अथप्रेयोक्ताः*सवर्णजायांभीरः । १ ॥ २२ ॥ नरकुतोव
र्षासङ्करावचन्ते*इतयत्तयाह्यभिचारेणेतिगादि ।

वर्षाभिचारेणवर्णानामवेद्यावेदनेनच । स्वकर्म्मणाश्चतयागेनजायन्तेवर्षासङ्कराः ॥ २४ ॥

क्षीयन्तीति ॥ ११ ॥ यदुच्यते तदपि यथा * किन्तु माहोति यि नृपासाधु वाख्यानं ॥ ११ ॥
 मद् यद्यच्छेद सापेक्षः ११ * कर्तृ पदमेतेषां कति * स्वयानिषत्ताधिकार्या ॥ ११ ॥ तेन कर्तृपेक्षया वसा
 दृष्टा * गमते यथासद् याने वनानाम् * रितान् पश्ये मद् या निति गमते * नवमाभ्यासा साधुयः मन्त्र
 माते ॥ ११ ॥ १० ॥ अनादीनां यथा मध्ये ज्ञानां अतमागधवैदेहानामपधुंसजत्वेन भूदसधर्मैषि
 पितृवणत्वं दृष्टान्ते न दृश्यति ॥ १० ॥ १० ॥

यथा त्रयाणां वर्णानां द्वयोरात्मा प्रजायते । आनन्तर्यामि स्वयोन्यात्तु तत्रावाहोपि प्रजायते ॥ १२ ॥

यथेतादि ॥ १० ॥ वर्णानां मिश्रणां च वर्णानां प्रतीतिः * त्रयाणामिषत्ताः । तत्रापि संशयः किं पक्षे वा
 त्रयाणामथ किं परेषां । तत्संशयच्छेदनायैव स्वयोन्यामिति । ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्यानां स्त्रीपुंसानां
 मन्त्रे विवाहाद्ब्राह्मणस्य स्वयोनित्वाभावात् । ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्याकनां मन्त्रे विवाहात्तासां नारीणां *
 पतिसहैकात्म्यभावात् ॥ १२ ॥ स्वयोनित्वं प्रातिष्ठति यथा वैश्याचमार्ग्यस्वयोनित्वं ग्राह्यवैश्यामार्ग्यस्वयोनित्वं
 भार्यापतिज्ञानं न स्वयोनित्वं मन्त्रे विवाहाभावात् ॥ १२ ॥ तत्राह ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्यानां * त्रयाणां वर्णानां
 द्वयोः * ब्राह्मण क्षत्रिययोरानन्तर्यामि * दातृलोमात्स्वयोन्यां ब्राह्मणस्य ॥ १२ ॥ मन्त्रेणोपायां क्षत्रियकनायां
 पक्षां स्वयोन्यां ब्राह्मणां वैश्याकनायां स्वयोन्यां ब्राह्मणां मातृलोमात्स्वयोन्यां प्रजायते प्रजाभवति । क्षत्रिय
 साच मन्त्रेणोपायां मातृलोमात्स्वयोन्यां पक्षां स्वयोन्यां क्षत्रियायामात्मा क्षत्रियकनायाः प्रजायते
 प्रजाभवति । इतिव मातृलोमिन् यथासवर्णं प्रजासंख्यावाहोपि यदुच्यते त्रयाणां वैश्या
 क्षत्रियब्राह्मणानां प्रातिष्ठोमिण्येकमात्रमात्रं । प्रातिष्ठोमिन् वर्णानां त्रयाणां वैश्याक्षत्रिय ब्राह्मणानां मध्ये
 द्वयोर्वैश्याक्षत्रिययोरानन्तर्यामि स्वयोन्यां ब्राह्मणकनायां क्षत्रियकनायां प्रजायते । तत्राह ब्राह्मणानां
 स्त्रीपुंसानां मन्त्रे विवाहाद्ब्राह्मणस्य स्वयोनित्वं नारीणां क्षत्रियकनायां ब्राह्मण कनाचवैश्याभवति तत्र स्वयोन्यां वैश्यात्वाभावात्
 क्षत्रियकनायां वैदेही ब्राह्मणकनायां मागधी वैश्या एवापधुंसजः भूदसधर्मैषा प्रजायते क्षत्रियेण मन्त्रेणोपायां
 यकनाक्षत्रियाभवतीति तस्मात्स्वयोन्याममात्मा क्षत्रिय एवापधुंसजः प्रजायते इति । भूदस्यां भार्यायां द्विजा
 नानातनसवर्णा मन्त्रे विवाहाभावेन स्वयोनित्वाभावात् यथास्याप्रजायते तत्राह मातृलोमात्स्वयोन्यां प्रजायते मन्त्रे
 विवाहाभावात् स्वयोनित्वाभावेन नात्मा प्रजायते तत्राह मातृलोमात्स्वयोन्यां प्रजायते मन्त्रे विवाहाभावेन
 किन्तु पक्षे भूदसधर्मैषा एव ॥ १२ ॥ ब्राह्मणादि कनानां मन्त्रे विवाहे हि द्विजातित्वं भवति मन्त्रे विवाहाभावेन
 भूदसधर्मैषा एव वर्तते इति स्वात् ॥ १२ ॥ प्रजादीन् वैश्यां ख्यानं * मन्त्रेण न न यायाच्छेयया * यथान्याणां

१० अ ।

प्रमादभङ्गनी टीका ।

११०

परस्वदासोभूत्वापजीवति । १० । बाणराजिं पापे वैदाद्यगदि*चातिष्याधमयोगि स्त्रियां दृष्टते । ११ ११

मेवेयकत्वे देहोमाधूकं सम्प्रयुते । नृन्प्रशंसतप्रजस्तयोषण्टाताडोऽवबोदये ॥ १२ ॥

मेवेयक मित्यादि । ११ । आयोगवेदतावर्तते * वैशाद्याद्याणां जातो वै देहो * मेवेयकं माधूकं *
आयोगवेदतां सम्प्रयुते । १ । यस्त्वज्जन्म नृन्प्रशंसति * समेवेयकोयस्त्वं रूपोदयेषण्टा * ताडयतीति
षण्टाताडः समाधूकः । १ । ११ ।

निषादो मार्गं वसूते दासं नौकर्मजीविनम् । कैवर्त्तमिति यं प्राञ्जरायर्गवर्त्तं निवास्ति नः ॥ १३ ॥

निषाद इत्यादि । १२ । निषादः पारमयो नौकर्मजीविनं दासं कैवर्त्तश्च * मार्गवर्त्तनिवास्ति नः *
प्राञ्जस्तं मार्गं वसूते । १ । १३ ।

स्तवस्तन्मन्त्रादीषु गहितान्नाशनासुच । भवन्त्यायोगवीधे ते जातिहीनाः पृथक्त्वयः ॥ १४ ॥

स्तते तादि । १३ । एते वक्ष्यमानास्तवः * कारावारादयो जातिहीनाः पृथक्त्वयः * स्तवस्तन्मन्त्रादीषु गहितान्नाशनासुच ।
नारीषु भवन्तीति । १ । १४ । के इत्यस्यासां कास्तिताग्राह ।

कारावरो निषादात्तु चर्मकारः प्रसूयते । वैदेहकादन्धमेदौवहिर्गामप्रतिश्रयो ॥ १५ ॥

कारावार इत्यादि । १४ । स्तवस्तन्मन्त्रादीषु गहितान्नाशनासुच * यनयाश्च पाकस्त्रियां कारावरो * नाम चर्मकारो
निषादात्तु पारम्यवात्प्रचरते * चर्मकारो तत् । १ । आयोगवावेदेहका * दहिर्गामप्रतिश्रयो * वन्धुसमेदये
तो तो भवते । १ । १५ ।

वाञ्छावात्पाकसोपाकस्तुक्तारव्यवहारवान् । अहिच्छिको निषादान्नवैदेह्यामेव जायते ॥ १६ ॥

वाञ्छावादितादि । १५ । वैदेह्यां वाञ्छावात् पाकसोपाको * नाम जायते सचत्वक् * सारवावहार
वान् * न प्रमिश्रित भाजमादिभूतवान् । १ । निषादात्तु पारम्यवा * वैदेह्यामहिच्छिको * नाम जायते
इति । १ । १६ ।

प्राणावादे वसोपाकोमूखवसनवृत्तिमान् । मुक्तसंगं जायते पापः सदा ह्यजनगर्हितः ॥३८॥

॥ बाष्पादीवेतगदि । १८ । बाष्पादीवेतगदि * सोपाको जायतेसह * मृत्वासन इति
 वा । १ । राजाश्याप्राणिनां वधनां वध * कारित्वस्याजीवति * तस्मात्सदापापएव * सर्वैः सज्जनैः
 वदितः । २ । २८ ।

निषादस्त्रीतु चालालातपुत्रमन्तप्राप्तयिनम् । श्मशानगोचरं सूते वा ह्यनामपि गहिं तम् ॥६॥

३. निषादस्त्रीतादि १-१८ : निषादसा पारम्यवसास्त्री * चाण्डालादन्तातसायिनं * पुतंस्तस्मान्नो
परंवाहनांगहित ॥ २॥ १८॥

सङ्करे जातयस्ते ताःपितृमातृप्रदर्शिताः । प्रच्छन्नावाप्रकाशावाबे दितव्याःस्वकम्भभिः ॥४८॥

[illegible]

संजातं जानन्तराजा. एट् सता द्विजधर्मिणः । गूढानाञ्च तथर्माणः सर्वेऽप्यध्वं सजा. सा. ता. ११

स्वजातिज्ञानान्तरं तादि । २ । ४१ । चतुर्थं वर्षं पु स्वजातिजाः स्वजातिषु स्त्रीषु जाताः पुत्रा * क्वारो
माहाय चतुर्थ वेशा * भूजायन्त राजासु त्रयः । १ । माहायसा चतुर्थायां * चतुर्थसा वेशायां वेशसा
पुत्राया मिति । २ । तदभू राजवत् सृजापवादः * कतः पुराण च सधर्माणः सर्वे इपधं सजाः कृता इति *
इति च दत्त उवाचः ॥ १३ ॥ माहायसं माहाय कनायां * चतुर्थकनाया मिति वंदो * चतुर्थकाय चतुर्थ *
नायां वेशकनायां । १४ । वेशसा वेशकनाया * सर्वे तिपत्त पुत्राः सा * रितातोमन्तर शब्दे नावाव
हेतवाकहिताय * आपनोर्माहवट उता इति । १५ । भूरवधर्माय वज्रं धित्वाष्टं * यथासास्तमासजाति *
तान्तराज्यं विच्छेदाः । १६ । एते नावकार शब्दोऽनावाच * इति क वावहिताय * इति प्रीतिं तयाच । १७ ।
माहाय चतुर्थवेशानां * मातभ्योजननायाः स्त्रियोत्राहाय चतुर्थवेशास्त * स्त्रीषां स्वजातयः वजातः पुत्रास्तः

स्वजातिजाः । ८ । अनन्तराब्राह्मणस्य सत्रियकन्या पत्नीचानूवाच । सत्रियस्य वैशाकन्या पत्नीचानूवाच ।
 ब्राह्मणस्यैकान्तरा वैशाकन्या पत्नीचानूवाचेति तिसृः अनन्तरा नारायणाजाना इतानन्तराजाः स्युः उता इति
 षट्पञ्चाद्विचक्षणं नापि कुत्रादिजधर्मिणः पित्रधर्मिणः । अहिपन्थस्तु । ब्राह्मणसत्रियो वैश्या
 स्वविवर्णा इति त्रयः । १२ । तत्र ब्राह्मणस्य स्वजातिजाः स्वजातिपरस्त्री*जाताः कण्डगोलकपोनर्भवः* स्वयएकः
 पत्नी इति चतुर्विधाविधः । १३ । अनन्तराजा ब्राह्मणस्यार्धं ब्राह्मणमाचलियकन्यायां पद्मांजातोभूय
 भिषिकादि ब्राह्मणो*द्वितीयः काणोनोशासप्रभः । १४ । एकान्तराजापि द्विविधो ब्राह्मणे *मोढायां
 वैशाकन्यायां पद्मांजात * स्वस्वतो ब्राह्मणो द्वितीयः काणोनः इति चतुर्विधा ब्राह्मणस्य त्रयः पुत्राः । १५ ।
 सत्रियस्य स्वजातिपरस्त्री*जाताः कण्डगोलकपोनर्भवः* स्वयएकः पत्नी इति चतुर्विधः सत्रियः स्वजातिजः । १६
 अनन्तराजस्य द्विविधः* सत्रियस्य मोढायां वैशाकन्यायां* पद्मांजातोमाहिषाः द्वितीयः काणोन इति चतुर्विधा
 सत्रियस्य सत्रियस्य द्वौ पुत्रौ । १७ । वैशास्य परस्त्री वैशायां त्रिविधाः* कण्डगोलकपोनर्भवः* स्वयएकः प
 त्नी इति वैशास्यैको वैशाः पुत्रः* चतुर्विधः इति षट्पञ्चाद्विचक्षणं द्विजधर्मिणः । १८ । षट्पञ्चाद्विचक्षणं ब्राह्मणधर्मि
 णो* ब्राह्मणपुत्राः षड्विधे* द्वौ सत्रियः पुत्री सत्रियस्यैको* वैशापुत्रो वैशाधर्मा । १९ । सर्वेऽपधुंसजाः पार
 शवापकरणकृता इत्येतदन्तः* शूराणां सधर्माणः* इति च । २० । तस्मात् पञ्चमोवर्णो नास्तीत्यप * संधा
 रोनिगमनं स्यात्* यस्याः स्त्रियाः सम्भोगात् पुरुषाः स्वमपपधुंसयन्ति । २१ । तेषु पुरुषाः संधुंसा च
 न्ते* ते च ब्राह्मणादयः पित्रधर्माणां मा* सपिण्डां विवहन्ते* शूराश्च द्विजाः* सम्भोगात् स्वमपपधुंसयन्ति । २२
 तेषांजाताः पारशवादयः सर्वे* त्वपधुंसजा विशेयाः । २३ । शूरासंभोगादपधुंसोभूत्व न सधर्मास्त्रिषु
 पुत्रयं जनयति सपुत्रो नापधुंसजो । न हितस्याः सधर्मा स्त्रियाः सम्भोगात् सोऽपधुंस इति । यस्याः सम्भोगा
 दपधुंससस्याः पुत्रोऽपधुंसज इति । २४ । २५ । ननु ते ब्राह्मणादयःऽपधुंसाः किमपकृष्टा उत्कृष्टा वा *
 कालान्तरेऽपि न भवन्तीत्याह ।

तपोवीजप्रभावैस्तु ते गच्छन्ति युगे युगे । उत्कर्षं चापकृष्टं च मनुष्ये प्लुहजन्मतः ॥ ४२ ॥

तपोवीजेतादि । ४२ । ते ब्राह्मणादयः सर्वे * तपोवीजप्रभावैस्तु युगे युगे प्रविष्टाः । १ । कृत्तयुगे
 तेषां युगे च क्षामर * युगे च कलि युगे च * कल्पोत्तरि हल्लोके * मरुतो युगजन्मतः । २ । पुनः पुनस्तपदीप्त
 कर्षदप* कर्ष युगच्छन्ति यथा । ३ । मोक्षसात् सत्रिये मोढायाः* सत्रियायां वैशायां वा नि * युक्तायामनि
 चक्रावां वा* पुनर्भुवः* मोढायां वा । ४ । जाताः कण्डगोलकः पो नर्भवः * काणोनः सत्रियः कलिकाकान्भूत्वा *

नृणां वीजं प्रभावाद्वाङ्मयः स्यात् । ५ । नाङ्गणात्पवेऽप्यवैश्यायां जातः कृतकालान् चतुर्योऽभूताम् कान्ता
 ऋणः स्यात् चतुर्योऽवैश्यायां तथा * जातः ऋणः स्यात् * त्वान्नतिथः स्यात् * देवं हीनतपः प्रभावात् । ६ । नाङ्गणा
 क्रमेण चतुर्धादिः स्यात् । चतुर्यो वैश्यादिर्भवेत् * द्वैश्याः भूः भवतीति ॥ २ ॥ ४२ ॥ तदुदाहृत्य यादौ हीनतपः
 प्रभावो वपकर्षदाहरति ॥

शनकैः क्रियालोपादिमाः चतुर्यजातयः । वृषलत्वं गतालोके ब्राह्मणादर्शने न च ॥ ४३ ॥

शनकैः स्मितादि । ४२ । इमावचमाणाः पौण्ड्रकादयः * चतुर्य जातयः शनकैः क्रमशः * क्रियालो
 पात् पञ्चमहायज्ञादि * कर्मालोपाद्ब्राह्मणादर्शने न च । १ । ब्राह्मणां खावेदाध्यानाभावेन * वृषलत्वं
 लोके गताः * इति कृततपः प्रभावात् गोप्ताप * कर्षोदाहरणं श्रेयं । २ । ४० ॥ काः चतुर्यजातयस्तत
 आह ॥

पौण्ड्रकाश्चौड्रविडाः काम्बोजायवनाशकाः । पारदापह्वाहीनाः किरातादरदाः खशाः ॥ ४४ ॥

पौण्ड्रकादयोऽदि शोकम् ॥ १ ॥ ४४ ॥ पुण्ड्रादिदेशं सम्भूताः * चतुर्यः शनकैः क्रियालोपाद्ब्राह्मणा
 दर्शने न च * वृषलत्वं गता इति पञ्चमयोगः । १ । तदानीं नाङ्गणानां क्रियालोपो * ब्राह्मणादर्शनलोको *
 ततोऽप्यङ्गणाश्च * दिकानोदाहृतमनेन खलु * निदर्शने न स्थापितं । २ । यदेव ब्राह्मणादीनां * महायज्ञा
 दि क्रियालोपो ब्राह्मणाः * दर्शनं न स्यात्तदेव * वृषलत्वं भवेदिति हीनतपः प्रभावोदाहरणं । १ । ४४ ॥

मुखबाहूपज्जानांयालोके जातयोवहिः । म्लेच्छवाचः शाय्रवाचः सर्वे ते दसप्रवः स्मृताः ॥ ४५ ॥

मुखेत्यादि । ४५ । महाव्रह्मणो नीरायणस्य वृष * वाहूपज्जानां ब्राह्मणं चतुर्य * वैश्याभूताणां
 चतुर्योऽसजातिनां * नन्तरे कान्तराजानां । १ । बहिर्बाह्यालोके याजातयः कृत * मागधादयो म्लेच्छ
 वाचः शाय्र * वाचश्च ते सर्वे दसप्रवः स्मृता इति हीनबीजं प्रभावोदाहरणं । १ । ४५ । अपराणि हीनतपः प्रभा
 वो हीनबीजं प्रभावेन कर्षोदाहरणानां ।

ये हि जानामपसदाये चापध्वंसजाः स्मृताः । ते निन्दिते वं स ये युद्धि जानाम्मेव कर्माभिः ॥ ४६ ॥

ये हि जानामित्यादि । ४६ । हिजानां चतुर्योऽसजातिनां * नन्तरजानां * वृषां चतुर्य * मेदभिजानां
 मध्ये * पङ्क्तिदूषका अभोजगान् * प्रोक्ताः । १ । ते ब्राह्मणाश्चपसदा * ब्राह्मणां ब्राह्मणाणांता *

श्रिविधाः क्रियादीनां जन्मदीपात्*स्वभावदीपाच्चेति । २ । तत्रचिकित् कर्तृवत्तदाहः*क्रियादीपादपसदा*
 ब्राह्मणाः ऋषीगोत्रज * काणीनपौनर्भावात् * जन्मदीपादपसदाः । ३ । वाग्भृष्टादयः स्वभावदीपादपसदा
 ब्राह्मणा*स्ते हिजानामेव ब्राह्मण क्षत्रिय*वैश्यानां परिचर्यादि*निन्दितैः कर्मभिरेव । ४ । वर्तयेयुर्न
 भूदानां कर्मभि*नर्वायजनाध्यापन प्रतिग्रहैः*स्ते षष्ठिकारा भावादिति । ५ । याजनादिषु धिकारीहि
 वच्चाते*ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्ता*ये स्वकर्मणावस्थिता*स्ते समाश्रयजीवेषु*घट*कर्मणापियथाक्रमम् । इति । ६ ।
 ब्राह्मणापसदास्तु विष्णोः*पुनर्नैवप्रदर्शिता * स्ते पुनरिहोपदयान्ते तद्वया । ७ । हीनाधिकान्वाचनं
 वजयेत्*विकर्मस्यांश्चैताल त्रितिकान्*व्यालिङ्गिनोऽन्यत्र* जीविनोऽवलकां* ८ । चिकित्सकान्मृगा
 पुत्रांस्तत् पुत्रान्*वृक्षयाजिनोऽपामयाजिनः*वाजिनोऽयाजयाजिनो * मात्यांस्तदयाजिनस्य । ९ । यन्का
 रान् स्वकान्*भूतकाधापकान् *भूतकाधापितान्*भूदानपुष्टान्पतित* संसर्गान्नधीयान् । १० । सन्धोषा
 सनावष्ठानविहीनान्*राजसेवकास्त्रान्*पितृमातृगृहं निखाधायत्यागिनश्चेति । ११ । ब्राह्मणापसदाहोते*
 कथिताःपङ्क्तिदूपाः । एतान्हीत्वाऽच ये हिजान्याहकर्मनिपण्डितः । १२ । एवंयेक्ष्मिणा वैशाखन
 ब्रह्म*योनिवेदनाधीता वर्तन्तेनच*स्वकर्मणि पञ्चमहा* यथादिकोपिवर्तन्ते । १३ । तेक्षत्रियापसदावैशाख
 सदा*हिजानामेव परिचर्यादिभिस्तु*निन्दितैः कर्मभिर्वर्तयेयुरिति । १४ । नभूदानां परिचर्यादिभि*
 नर्वाक्षत्रिय वैश्यायो*र्याजनाध्यापन प्रतिग्रहैर्वर्तयेयुः । १५ । येचापधंसजाः पारशवादयः*स्ते पिङ्गिजा
 मेवपरिचर्यादि*निन्दितकर्मभिरेव*वर्तयेयुर्भूदानां । १६ । इति यनकीस्त्रित्यादिभ्या*हिजानामपसदा*
 इत्यन्तैस्तुतपःप्रभावापकर्षा*दपकर्षां दाहरणानि । १७ । येचापधंसजाःस्मृताः । ते निन्दितैर्वर्तयेयु*रितिवीज
 मभावाप कर्षादपकर्षादाहरणं । १८ । ये कर्मणा नापसदा ब्राह्मणाः * ऋषीगोत्रकाणीनास्तेचापधंस
 याजनावैश्यापसदाःअपि कर्मणापसदा भावात् याजनाध्यापन प्रतिग्रहैर्वर्तयेयुस्तेषामन्वयात् । १९ ।
 वाग्भृष्टादयोऽपसदा*स्तेषामन्वयान्नर्वाजनादिभिर्जीवियुः । २० । येचापधंसजाः पारशवादयः * कृताह्वयते
 भूदधर्माणो*हिजानां कर्मभिर्वर्तयेयुर्वैश्वकर्षाधिकारभावात् । २१ । विप्रैषेयत्कर्मार्थं वचसाते*तेनकर्मणा
 पिजीवेषु*स्वदिकर्मतस्यतस्य *धर्मो*तन्वावापकत्वात् । २२ । अत्रकर्मिन्प्रमादीस्त्रिजातिपक्षपातीषु*नाह्वयेषु
 दानसन्तोति *स्वापनार्थं मन्त्रावैश्यावष्टे । २३ । तद्वया । ये हिजानामपसदा*इतिविप्रस्त्रिपुत्रार्थं वचसातेव
 ण्योहयोः वैशाख्यवर्षे वैकस्मिन् षष्ठेतेऽपसदाःस्मृताः इति । २४ । तेषामपिपिप्तोऽन्यत्वे*नापसदाहोतेनाभि
 शान्पुनं कृतमिति । २५ । ब्राह्मणस्य क्षत्रियादिषु त्रिषु * क्षत्रियस्य वैश्या भूदयो हयोवैश्या* स्तेक्षत्रि*
 जाता * इति षट्पुत्राः । २६ । स्वर्णापुत्रकायावि * अयानिष्कृष्टाद्वय * सहासता*इतिमहर्षे ब्राह्मण

अनिष्टं विप्रोक्तं त्रयाणां भूरावजाताः पुमाश्च स्त्रीष्वप्यवजाः भूरा अपधुं सजाएव * कथमपसदाः सङ्गते
यद्यप्यसङ्गः सङ्गश्चाक * अमिहोक्तं * ते निन्दिते वसिष्ठे तु द्विजानामेव कर्मभिर्वि ॥ २० ॥ नहि भूराणां रिजा
ति * कर्मस्यधिकारोस्तीति तथा ब्राह्मणस्य क्षत्रियकन्याया वैश्याकन्याया वापश्च जातो जेष्ठः पुत्रः किं सवर्ण
महीजात पुत्राकांशापसया निष्ठः पित्र्यादादिकर्मैव विवाहादिषु च न पुनर्कर्तुमर्हति । सवर्णपत्नीजात
पुत्रं किं पुनरपनयेत् विवाहयेत् सवर्णं पित्र्याकं कर्मात् । जेष्ठोऽयं न दद्यादिति वं शेषात् ।
विष्णुः ब्राह्मणापसद वचनादर्थमाश्रितदसाधु ॥ २१ ॥ अपधुं सजाः सृताः इति * प्रतिलोमजास्ये द्विजाप
कारकं देवनिन्दिते * वंशमायैः कर्मभिर्जो वेयुः ॥ २२ ॥ इति च वद्व्याचष्टे तदप्यसाधु * पारथवादीनामत्र
लोमजानामपि चापधुं सजत्वा * ऋद्धधर्मेव त्वं कृतं । इति ॥ २१ ॥ ० ॥ ३६ ॥ * ॥ इति धनकै
श्चित्रिणा लोपादि * त्याग्ये तदन्ते ऋग्भिः * श्लोकैस्तपःप्रभावाप * कर्णद्वयसद्वान्ताव दा इत्य ॥ १ ॥ बीजप्रभावा
द्वयसृजानामप्य * कर्णमपुगदीहृत्पुन * बीजत * प्रातिलोमनापधुं * सजं निन्दितानिन्दित कर्मोपजीवन
मयकर्मोद्धाररति कृतानामिति ॥ २ ॥

सूतानामश्वसारथ्यमस्वष्ठानां चिकित्सितम् । वैदेहकानां स्त्रोकायत्र मागधानां वणिक्
पथः ॥ ३७ ॥

कृतानां अनियात् स्त्रोकायां ब्राह्मणां * जातानां प्रातिलोमजा बीजस्यहीन * प्रभावादपकर्ण
व्यवहारका ॥ १ ॥ अनियमाव ब्राह्मण भातयोः * दमयापकर्ण इत्युत्तरका * संपासां च संधारणला
वर्ण * धर्मशास्त्रे विहितमिति अपधुं सजस्योद्धारण * मेकं दमं सिद्धादपधुं सजां १ * बाहलाद्व्याद
नोदाहृत्य * कवीकटाहव्यायेन ॥ २ ॥ तपोवीजो भवस्योत्कृष्ट * प्रभावेव तात्कृष्ट कर्मस्योप जीवनं
इत्येते च स्व * ठानां चिकित्सितमिति ॥ ५ ॥ प्राशक्तं ब्राह्मणाद्विद्या कल्याणा मय्येष्टी नामजायते * इति
कर्म ब्राह्मणपरोक्तप्रत्य ॥ ६ ॥ सवर्णेषु सजाव पत्नीषु क्षत्रियोनिषु । पारथलोमगेन सजृता कर्त्वा
क्षेत्रादप्युत्पद्यते । इति बीजोत्कर्षः । इति ॥ ७ ॥ तेनाश्वष्ठानां बाह्येन क्षेणघट * कर्मोपजीवनोद्धारिण *
सामान्यतरे विहितानि * पुनर्विद्वधिकां चिकित्सितं च ॥ ८ ॥ वैदेह्येन ब्राह्मणेषु सजृता * छत्वात् पुण्यातमं
चिकित्सितं * कर्मोपजीवनोद्धारिण * धर्मशास्त्रेण विहितं ॥ ९ ॥ वैदेह्या भातज्जात्येष्टां * प्रब्राह्मणानां चिकित्
सितं * कर्मोपजीवनं विहितमिति पञ्चिकतपःभावदमं ॥ १० ॥ अश्वत्थादि सजावपत्नीता * प्रब्राह्मणां चरतः
वैदेह्ये सजृता * सजावपत्नीता * प्रब्राह्मणां चरतः ॥ ११ ॥ वैदेह्ये सजृता * सजावपत्नीता * प्रब्राह्मणां चरतः

कर्म*धर्मपञ्चीनमित्यभिप्रायेण*मन्त्राऽव्यहानां चिकित्सितमिच्छां ॥ ११ ॥ नैवमन्त्रे ब्राह्मणा ब्रह्मचर्या
 अमे । साधुर्वेदं निखिलयास्य *मधिरागिरेऽद्यात्मनो वावतस्मिरेततोऽव्येष्टां * ब्राह्मणानां चिकित्सितं*
 नधर्मं ब्रह्मचर्या तपोऽत्यन्तात् ॥ १४ ॥ यथात्रजिज्ञासा* गीतमव्याघेनास्तिके * वेदानाम प्रामाण्यादरे*
 गीतमेव सिद्धान्तोक्तः ॥ १५ ॥ मन्त्राधुर्वेदवचनत्*प्रमाणाभास प्रामाण्यादिति कलेण मन्त्राणां * साधुर्वेद
 व्याचक्षते ॥ १६ ॥ यथास्तस्य तेनप्रामाण्यात्तस्ये * माससावचन मन्त्रेदादिक*मित्यतस्तेषां मन्त्रेदा*दीनां
 प्रामाण्यां संसिद्धाः ॥ १७ ॥ तेनसर्ववेदेसाधु*वेदस्य*पञ्चाङ्गं स्थापितं*चरकोचोक्तं यथा ॥ १८ ॥ तस्य*बुद्धः
 पुण्यातमोवेदो वेदविदामतः । वचनैयमव्याघाणां लोकोपयोग्योद्धृतः । इति ॥ १५ ॥ उद्युतेषु चनौतन
 त्वाद्देवानां मन्त्रत्वात्तथैवच । तद्यद्दृष्टत्वाच्च हितत्वादपि देहिनाम् ॥ १६ ॥ वाक्समूहार्थं विस्मारात्
 प्रकृतत्वाच्चदेहिभिः । चिकित्सितान् पुण्यातमंनकिञ्चिदपि ययन् । इति ॥ १७ ॥ तदेवभूतं पुण्यातमं
 कर्म*चिकित्सितं इतोहेतो*रव्यष्टभिन्नानां ब्राह्मणानामधर्म्यं ॥ १८ ॥ यतश्चिकित्सकान् देवकानित्या*
 दिनांचिकित्सितोपजीविनो * ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाश्चिकित्सकस्यन्वयो * रिष्यादिनाचोभोजीना*मीक्षा
 इति ॥ १९ ॥ ब्राह्मणानां गृहितं च*तदेवंचिकित्सितं इतोहेतो * रव्यष्टानामेवब्राह्मणानां इति*धर्म्यं
 तस्याविहितेति ॥ २० ॥ इतोवाहेतो रव्यष्टा*वेदायव्यष्टेभिरेव * सर्वेब्राह्मणादयः ॥ २१ ॥ इतश्चकार
 णाद्ब्राह्मणे पुर्वेदः*अष्टउक्तइतोव*पृष्टस्तत्त्व*विकल्पाच्च यथाच ॥ २२ ॥ साधुतमोऽयं प्रश्नो गूढार्थ*यथाद्रव्यगूढार्थ
 स्तंम*योचोर्मानं निरोधः ॥ २३ ॥ पृष्टकर्माणि ब्राह्मणानां * धर्माणिबे विहितानि*नसंस्तुतेषु सर्वेषां
 ब्राह्मणानामस्याधिकारः प्रागभि * हितं हिचतुर्वर्ण्ये ॥ २४ ॥ यतपाञ्चनधीयानः प्रतिपन्नचिह्निजः ।
 अम्भसाश्चस्वनेनैव स्वहतेनैव मज्जति ॥ २५ ॥ तज्जाद्विद्वान् विभियादयज्जानन्मात् प्रतिग्रहात् । स्वस्वकी
 नायाविद्वान्द्विपक्षे गौरिवकीरति । इति ॥ २६ ॥ वचनैषाजिनधाय*नाह्मणाब्रह्मयोगिनस्याये स्वकर्माणां
 बन्धिताः । तेमस्यावप जीवेष्टुःपृष्टकर्माणि यथाक्रममिति ॥ २७ ॥ तेनयेहि ब्राह्मणं कलजाता*यथाविधि
 यथाकाल*उपनीताः उरुजकोवसन्तो * ब्रह्मचर्याचरन्तः ॥ २८ ॥ साङ्गान् वेदान् वेदोवेद * मेकमेकां
 वाचाख्यां यथावद्धी* तयाविश्रुतं ब्रह्मचर्याः ॥ २९ ॥ उरुजकोऽव मतांयथाविधिज्ञात्वा*समावर्त्ता उरुजलात्*
 पिष्टकं पुनरेता * बिबिनादारान् महीत्वा * महीत्वाचान्मि महीणयः ॥ ३० ॥ तेयंवेदंयां वाचाख्यां*
 ब्रह्मचर्याचरन्तेऽपीतवन्तस्तंवे * वेदंतामेवच यास्यान्वाचये ॥ ३१ ॥ खलुर्धोऽसुमधापयितुं*वाधिकांरियोभव*
 णि सुसाधोऽपी चर्मेऽस्मात् ॥ ३२ ॥ तेसाधोनवेदमन्त्रै*वंद्व्यज्यमिततद्याजन् चधर्मां*तंचधर्मोक्तमितिप
 णिर्वाः ॥ ३३ ॥ संबेदं ब्रह्मचर्याचरन्तेऽप्युपनीता * मन्त्राचानेपुनरधीयतेतद् * धर्म्येननियमेनाधीतम

पित्रवैधं ब्रह्मचर्यान्मो * हाधयनकालो वै च एवोक्तः ॥ १२ ॥ क्रियाकालो नृणां च * स्तेनश्चान्मोऽधीते न वेद *
 मन्त्रैश्च धर्माजयन्ति * तद्व्याजनमधर्मा * स्यात् यः साधमायः स चाधर्मा ॥ १३ ॥ एवमेव ब्राह्मणाणां नृणां च
 विधिनाप्रायुर्वेद * मधीताश्चिकित्सितं नतवता * उपजीवन मधर्मा ॥ १४ ॥ आदिकाले हि भगवान् *
 अक्षोसाङ्गान् सेतिहासपुराणान् * सगान्धर्व धर्मेदान् * वेदानायुर्वेदावधेयान् प्रकाशः * मरीचादि
 भोजनवान् ॥ १५ ॥ ततः सर्वं ब्राह्मणादय आहुर्य * हाधयेयान् वेदान् नृणां च धर्मा * अधिजगिरे विद्वा
 समप्तिर्नैवापु * वेदाय नृणां तले भिरैकोपि ॥ १६ ॥ ततः परमाहुर्य विद्वांसमाप्ताभावात् * प्रकाश
 ब्रह्मादय प्रजायति * नृणां च मध्यापयामास च * नातो वै द्य शब्दं लेभे ॥ १७ ॥ अश्विनोव
 ब्रह्मचर्यां चरन्तो * दत्तादायुर्वेदं संहितं सर्वं साङ्गवेदं मधिजगाते * विद्वांसमाप्तौ वेदाशब्दं ले
 भाते ॥ १८ ॥ ताभ्यामिन्द्रोपि नृणां च * त्वाहुर्येवमधिजगे * ततो न वेदाशब्दं लेभे ॥ १९ ॥ यदाभूतो
 कवेदाधयः * मांसवभ्रुवृक्षारोह * भरद्वाज इन्द्रादायु * वेदमधीता भूलोके * मरीचादीन् नृणां च
 पश्यत् ॥ २० ॥ ततो नते वेदाशब्दं लेभिरै * ततः सर्वेषां ब्राह्मणाणां ब्रह्म * चर्यायामे त्वाहुर्येदाधय
 ना * मावाद् नृणां च धायनमवैधं ॥ २१ ॥ तद्वैधाधोतायुर्वेदकर्मणा * चिकित्सिते न लभ्यार्थे * रूप
 जीवन मधर्मा ॥ २२ ॥ तदर्थोपजीविनस्तु * चिकित्सका ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषका * अभोजान्ताः भवन्ति
 ॥ २३ ॥ ये कूतं ब्राह्मणा चिकित्सितार्थेन * नोपजीव्य धर्माय चिकित्सन्ति * नत पङ्क्तिदूषकान्नामो
 ऽज्ञानाः ॥ २४ ॥ ये च ब्रह्मचर्यायामे * त्वयुर्वेदं पुनरुपनीतास्त्रिणां च * सन्तप्रायुर्वेदमधीता विद्वा * समा
 तावै द्याभवन्ति ॥ २५ ॥ तेऽमाह्मणाश्चिकित्सितार्थेन * धर्माण्यधर्मायाजन * लब्धार्थेनैवोपजीव
 य पङ्क्तिदूषका न चाभोजान्ताः ॥ २६ ॥ एवमन्ताहि ब्राह्मणा अज्जहाः * स्तेनां च धर्माणां चिकित्सित
 मिति * धर्माण्यधर्मायान्तं नतना ॥ २७ ॥ सर्वे हान्ता माह्मणा यथाविधि उवाकाल * उपनीता युवज्जले
 वसन्तो * ब्रह्मचर्यां चरन्तः सा * ज्ञानं सेतिहासपुराणान् ॥ २८ ॥ सगान्धर्व धर्मेदान् * वेदानधीताः
 वेदे * पुनरुपनीतास्त्रिणा * भूत्वायुर्वेदमधीता च * विद्वांसमाप्ता वेदाशब्दं लेभिरै ॥ २९ ॥ नैवमनि
 ब्रह्मचर्यास्तकादिजेषु * वेदाः श्रेष्ठास्त्रिजत्वादि * एवयोगात्तद्वक्तं चरके यथा ॥ ३० ॥ अप्रुते वेदाशब्दो न
 न वेदाः पञ्चजनतः ॥ विद्वांसमाप्तौ भिषजस्तृतीययाजातिरुवाते ॥ ३१ ॥ विद्वांसमाप्तौ ब्राह्मणैश्चैव
 मयापि वा ॥ धुवमाविषतिज्ञानप्रज्ञादेहास्त्रिजत्वात् ॥ ३२ ॥ श्रीकृष्णं सतिमान् बुद्धिस्त्रिजातिः श्रीक
 पारमः ॥ प्राणिभिः पञ्चसु पञ्चमायायाः ॥ ३३ ॥ प्राणायायाः तु चैव त्रिजातिमन्त्रे देवपारमं ॥
 अश्विनोव विदे वेदः पञ्चमे देवमिति ॥ ३४ ॥ इति ॥ इत्येवं ब्रह्मचर्यायामाह ॥ सर्वे हान्ता

वेदा * ब्राह्मणाः श्रेष्ठा कल्पाश्च * पुण्ड्र्योम पञ्चविंशतिः ॥ १५ ॥ ततः प्रजापत्योऽहं पाप्मालः सत्परीक्षितः ।
 कृत्वाः प्रेषयामास बुधितिरमते स्थितः ॥ १६ ॥ इन्द्रोऽप्युवाच ॥ ० ॥ भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां
 बुद्धिजीविनः । बुद्धिमतुल्यनराः श्रेष्ठा नरेषुपि हिजातयः । द्विजेषु वेदाः श्रेयांसो वेदेषु कृतबुद्धयः ।
 ततः बुद्धि कर्त्तारः कर्तुं पुं ब्रह्मवेदिनः ॥ १७ ॥ स भवान् कृतबुद्धीनां प्रधान इति मे मतिरिति गच्छ एवमाहुः *
 वेदं प्रकाशकाक्षस्य * चरकं पुताक्तः ॥ १८ ॥ विष्णुभूतायदारोगाः भास्वताः प्रदीपिताः । तदाभूतं बुद्धिजीव
 पुस्तकं तामहर्षयः । समेताः पुण्यकर्मणः पार्श्वं हिमवतः यमे । अङ्गिरास मद्भिः ब्रह्मैव कर्माप्येव
 रिति गच्छ ॥ १९ ॥ चिकित्सितमिति प्रधानादित् * ते नोऽयमसोक्तानामां नृपिषन्ना * उपजीवमाना
 वमतानां प्रतिविशत्वात् ॥ २० ॥ तद्वयथा । वैश्यायां विधिना विप्रान्जातोऽहम्यस्य उच्यते । अजाजीवो
 भवेत्तस्य तथैवास्मै य इति । धूमिनी जीविकावापि चिकित्सा शास्त्रजीविकः । इति ॥ ७ ॥ अम्यस्योना
 मितपि निर्दयं न * मानवत्वं ते नोऽयमसोक्तयोः * उवर्णं भिषजोरपि ब्राह्मणयो * चिकित्सादौ नि जीवना
 निश्चेयानि ॥ ८ ॥ तद्वयथा । विधिना ब्राह्मणाश्च प्राप्तुं पाद्यान्तु समन्वजः । जातः उवर्णं इडाक्तः *
 कोऽहमसोक्तिः कृतः ॥ ९ ॥ पिष्टवर्णं क्रियां कर्माङ्गितानैमित्तिकीं क्रियाम् । पश्वं रथं इति न वा
 वाच्ये ह्य नृपाश्च यथा ॥ सैन्यापताश्च भैषजं कर्माङ्गीवे च इति ॥ ११ ॥ नृपाणां विप्रतः कोऽहं योजातः
 अभिषक्तः कृतः । अभिषिक्तं नृपस्याहो परिपाकाय वेदाकम् ॥ १२ ॥ आहुर्वेदं मया ह्यहं वेदोक्तं च
 माचरेत् । जीतिषं गणितं वापि कायिकीं इति माचरेत् ॥ १३ ॥ इति । नेतावतं ग्रामम्यहो दीनामप्या *
 पनयाजनप्रतिष्ठा * जीवनानि प्रतिप्रधान्ते ॥ १४ ॥ यथानिषादमपि सर्वेषामेव * ब्राह्मणानां कर्माहो
 नि * जीवनानि माह्वानि * नचतैरथानादीनि * जीवनानि निषिद्यन्ते ॥ १५ ॥ अपरापञ्चकानां निन्द
 तकर्माणां दाहयति । वेदे ह्यहं क्रीडाका * मन्त्रपुरोहीत्यां रक्षणं धर्मा * उपजीवनं नागधानां *
 वणिक्पथो वाणिज्यं ॥ १६ ॥ ४० ॥

मत्स्रघातो निषादानां तद्विस्तारयोगवत्स्रघातः । मे दान्धुचुम्बुमद्गूना, मारयप्रपञ्चसि
 नम् ॥ ४८ ॥

मत्स्रघात इति ॥ ४८ ॥ निषादानामिति ब्राह्मणादीनां * भूदायां जातानां मत्स्रघातितानि * मत्स्र
 पारयवानामेवामोऽयमसोक्तानामावृत्तिर्वा ॥ ११ ॥ भूदायां विप्रतः कोऽहं योजातः उच्यते । वेदे ह्यहं कृतान्
 चत्वाजीवनं मां वणिक्पथः । इति ॥ २ ॥ नेति निषादः पारयव * यायोगवत् तद्विस्तारयोगवत् * मे दान्धुचुम्बु
 [११०] [१०९]

महयुजाः ॥ १३ ॥ आतिविशेषाणां कुर्यान्मादकः * वरद्विंशतं वा * वदति ॥ १३ ॥ ८८ ॥

यत्र प्रपुष्कसानां तु विलोकीयध्वन्यनम् । धिग्गणानां चर्मकायरां च गणानां भाषादनम् ॥ ४८ ॥

सत्यं तथादि ॥ ४८ ॥ यत्र वपसां पुष्कससां चर्मा * वासिनां नजलादीनां * ध्वनं चिन्मणानां च *
चर्मणां कर्कराणां * दन्तादिभाषादानम् ॥ १३ ॥ ४८ ॥

यैत्राद्मशमशानेषु शैलेषूपवनेषु च । वसेयुरेते विज्ञाना वत्तयन्तः स्वकर्मभिः ॥ ५० ॥

यैत्राद्मशमशानेषु शैलेषूपवनेषु च ॥ ५० ॥ एते चलादयः * तेषां च * शमशानेषु वसेयुरेते विज्ञाना वत्तयन्तः *
विज्ञाना लीलाणां इष्टि गोचराः सन्तो वसेयुः ॥ ५० ॥

चाण्डालश्च पचानां तु बहिर्ग्रामात्प्रतिश्रयः । अपपात्राश्च कर्त्तव्या धनमेवांश्च गृह्णन् ॥ ५१ ॥

चाण्डाले तथादि ॥ ५१ ॥ चाण्डालश्च पचानां * चाण्डालाः प्रतिश्रयो वासएषाः * भोजनदानं पि
तृणादि पात्रेषु * नक्तव्यां तद्वक्तृणां सात् ॥ १॥ एषां चाण्डालश्च पचानां धनं * गृह्णन् ॥ तत्फलयेत्
॥ १॥ ५१ ॥ अपरश्चैषामाह ।

वासीसिद्धतर्षे लानिभिन्नपात्रेषु भोजनम् । कार्याय समलङ्कारः परितृज्जग्राच नितराः ॥ ५२ ॥

वासीसीत्यादि ॥ ५२ ॥ तेषां चाण्डालश्च पचानां * वतर्षे लानिवासां सिद्धि * भाष्ये भुज्ज
पात्रेषु * भोजनं दातव्यं भवेत् ॥ १॥ कार्यायसं लीहनिर्दिष्टोऽलङ्कारः * नितराः परितृज्जग्राच * सतत
अमणमिति ॥ १॥ ५२ ॥

नतैः समयमन्विच्छेत्पुत्रयोधर्माचारम् । वरवहारो मियस्तेषां विवाहः सदृशैः सह ॥ ५३ ॥

नतैरित्यादि ॥ ५३ ॥ तेषां चाण्डालश्च पचानां * सह पुत्रयो * धर्ममाचरन् समयं * नियमं नाविच्छे
दिति ॥ तेषां चाण्डालश्च पचानां मियः अथ विज्जग्राच विवाहः * चाण्डालस्य चाण्डालेन च पचानस्य च
पचानस्य च पचानस्य च पचानस्य च * वरवहारो मियः सह ॥ १॥ विवाहस्य तेषां सदृशैः सह * चाण्डालस्य
चाण्डालेन सह च पचानस्य च पचानस्य च पचानस्य च सहैति शेषः ॥ १॥ ५३ ॥

जमे घांपरधीनं देयं सगङ्गिकभाजने । रात्रौ न विचरे युक्तं ग्रामे पुनश्चरे युक्तं ॥ ५७ ॥

अन्वने घामित्यादि । ५७ । एषा * चाण्डाल इव पचानामन्नं * भिक्षभाजने पराधीनं परेष्वनेन द्वित्रिदेयं
ते चाण्डाल इव पचानं ग्रामेषु * नगरेषु च रात्रौ विचरेयुः । १ । ५८ ।

द्वाचरेयुः कायग्रीव चिह्निताराजशासने । अवाग्यं शब्दं निर्वरेयुरिति स्थितिः ॥ ५८ ॥

द्विदेयादि । ५८ । तेराजशासने चिह्नितारः * चिह्ना एव कायार्थं द्विग्रामेषु * नगरेषु च
चरेयुरिति । १ । अवाग्यं शब्दं चरेयुः * निर्वरेयुरिति स्थितिः * आख्ये वाचस्वाविशेषे वा । २ । ५९ ।

धर्माहन्तः सततं यथाशास्त्रं नृपाक्षया । वधवासांसि गृहीयुः शय्याभरणानि च ॥ ५९ ॥

वधार्हादि । ५९ । ते चाण्डाल इव पचाः * यथाशया * वधार्हापि नो वधान् सततं * यथाशास्त्रं
वस्तु वधवासांसि * शय्याया भरणानि च ते गृहीयुः । १ । ६० ।

वर्णापेतमविज्ञातं नरकलुषयोनिजम् । आचार्यरूपमिवाचार्यकर्मभिः स्वैर्विभावयेत् ॥ ६० ॥

वर्णापेतमित्यादि । ६० । अविज्ञातं वर्णापेतं नरक * मनायां ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्योभौ * भिक्षुमाचार्य
पिणं ब्राह्मणादन्य * तमाचार्यरूपधारिणं बुद्धिमान् । १ । तस्मात् स्वैः कर्मभिर्विभावयेत् * आचार्यस्य
रोभवेत् । २ । ६१ । कैः कर्मभिरित्यत आह * ।

मनायां तानिष्ठुरताकूरतानिष्क्रियात्मता । पुरुषं वा अयन्ती ह लोके कलुषयोनिजम् ॥ ६१ ॥

मनायां तेषां त्व्यादि । १ । ६२ । कलुषयोनि जं पुरुष * मनायां तादीनिलक्षण * नीहलोके वयं
यन्ति । १ । ६३ । इत्येषां त्व्यादित्यत आह ।

पितृवामभजते शीलं मातुर्वीभयमेव वा । न कथञ्चन दुर्योनिः प्रकृतिस्त्वनियच्छति ॥ ६२ ॥

पितृवामभजते इत्यादिकं । १ । ६४ । शरीरे निःपुरुषः पितृशीलं वा * मातृशीलं वा तद्भयं शीलं वा *
भजते कथञ्चन दुर्योनिः * प्रकृतिं न नियच्छति । १ । ६५ ।

कुले मुखे पितामहस्यस्यस्यादयो निसङ्करः । संश्रयतरे वतच्छीलं नरोऽन्यमपि वा वहुः ॥ ६३ ॥

दृष्ट्वाविविक्तम सुगयान्तं * यथैषीं जातिं गच्छति । १ । अस्मान्मन्त्रप्रेषि ह्योके * क्रमेण कति
कालानधममथा * मोक्षमर्थं जातिं गच्छति । २ । ततः कतिकालान धममथा * मोक्षमर्थं जातिं
गच्छती * तेषां षड् सुगयान्तं जायते । ३ । पण्डितैः सत्कर्मैः प्रपञ्च * स्वाध्यायवृत्तः कर्मण्यतः यको ।
नवततः सप्तमे युगे ऽसौ * पारशवादिकः किं जातिः स्यादित्यतः पाद ॥ ६० ॥

शूद्रो ब्राह्मणतामेति ब्राह्मण्यं तैश्चूद्रताम् । क्षत्रियाज्जातमेव लुविदगाद्देशात्तथैव च ॥ ६५

शूद्रो ब्राह्मणतामेति सखलं यथा ब्राह्मणादिना शूद्राणां जातः पारशवादिः शूद्रः सप्तमे युगे
ब्राह्मणतां यातीति वीजप्रभावा * इत्युक्तं प्राप्तिः । १ । यस्मात् ब्राह्मणोऽप्यशूद्रायां पारशवादि
यजायते * सच ब्राह्मण आसप्तमाद्युगा * द्वाह्येण क्षत्रिय वैश्या जाता * क्रमात् जायते उत्
पद्यते इति । ६ । ततः सप्तमे युगे चूद्रतामेति * ७ । तद्यथा शूद्रागमन * पापेन हीनतपःभावेणासौ *
ब्राह्मणः श्रेयसा ब्राह्मणे न किं * चिहीनशृणो जायते । ८ । सप्तमाधीतो निर्दिजः स्यादेवं * क्रमेण
हीनशृणः क्षत्रिय इव * वैश्या इव कतिकालान् * ब्राह्मण एतभू वाच । ९ । कतिकालान् शूद्र इव * ब्राह्मण
व्रजः समब्राह्मण्यं * जायते योयदानीं । १० । निरन्तरि यदेवमस्मिन् * लोके ब्राह्मणोऽप्युजाते
। ११ । ततः क्रमेण निपाद इव * पण्डितवच्छेच्छ इव च * चाण्डाल इव च क्रमा * द्वाह्येण एव भवति । १२ ।
ततः कतिकालान धममथा * मोक्षमर्थं क्षत्रियो भव * तथा धममथामोक्षमर्थं सात् * ततः शूद्रतामेति । १३
यत्किमहिताय सक्तं * देवोऽनिरिजो राजा वैश्या शूद्रो निपादकः । पण्डितोऽपि चाण्डालो विप्रोऽप्यविप्रः
जातः । १४ । सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानि तप उज्जम । अतिथिं वैश्या इव च देवब्राह्मण आचरन्
। १५ । एष सर्वोत्तमो ब्राह्मणो दासेन * वेदपारग एवोक्तः । १६ । इष्टिभिः पण्डितैश्च चाण्डालैश्च स्तब्धै
व च । अग्निहोमादिभिर्धर्मैर्धनचष्टं सदृष्टवान् । १७ । मीमांसते च यो वेदान् पण्डितैः सविस्तरैः ।
इति चास पुराणानि स भवेद्देवपारगः । १८ । इति एष एव दक्षेणा स्तकी उक्तः * पन्थाय तो विज्ञानांति वेद
मज्ञैः समन्वितम् । सकल्पं सरहसा च क्रियावासेन स्तकी । १९ । इति वचनमो ब्राह्मणोऽपि शूद्रः *
गच्छन् पुनः जनसिद्धा * क्रमेण सन्धादिहीन * एषो ब्राह्मणो भवति * तत्क्षणमत्रिणोक्तं । २० । गाके पक्षे
फले मूले वनवासे सद्वारतः । निरतोऽहरहः आहोस विप्रोऽनिरुचते । २१ । वेदान्तं पठते जितां
सर्वमङ्गं परितो जेतु । सांख्ययोग विचारस्तः सविप्रोऽप्युज्जयते । २२ । एतौ वासेनाचार्यं नाङ्गमीक्षी
यथा * अग्निहोत्रीतपस्वी च वेदमथाप्येव च । सकल्पं सरहसा च तमाचार्यं प्रपद्यते इति । २३ । राजा

दिवाह्येण सल्लय्यातिथीकं * अश्वाहता धन्विः संपांमेसर्वं कृष्यति । आरभ्य निर्जितायेन * तेषां
 सत्रियामताः । १४ । * प्रिकर्षरतोयस्रगवाः प्रतिपालकः । वाणिज्यावांसयस्य सविप्रोर्वीर्योऽप्युच्यते । १५ ।
 साक्षालवण संयुक्तं कृत्वा चौरसर्पिणी । तिक्रितामधुमांसानां सविप्रोऽप्युच्यते । १६ । एवमेव हीनतपः
 प्रभावेण * ब्राह्मणः भूत्वा गते * तद्वत्त्वस्य धर्मः * योऽनधीता हि जीवेऽनमोऽन्यत्र तेऽयमम् । सजीवस्य
 भूत्वा मापगच्छति सान्वयः । १७ । एतन्निर्दयं न वसिष्ठे नीकं * अश्रोत्रिया अनृचवाका * अन्नमयः भू-
 धर्माणि * भवन्ति नानुग्राह्याः स्यात् इति । १८ । पराशरेण चोक्तं * अग्निकायात् परिभ्रष्टः सत्यापा-
 सनवर्जिताः । वेदश्चैवानधीयानाः सर्वे तेऽप्यस्य ताः । १९ । तस्माद्दृष्टलभीतेन ब्राह्मणेन विप्रेभ्यः ।
 अधोतवर्गोऽपि कदेशो यदि सर्वान् यथाते इति । २० । एकदेशे एकमात्रा * नवधर्मैः कदेश इति * एतदप्य-
 तद्ब्राह्मणोवासेन * ब्राह्मणव्रतवधाय ब्राह्मणः । २१ । गर्भाधानादिभिरन्त्ये वेदापनयनं न च-
 नाध्यापयति नाधीते स भवेद्ब्राह्मणव्रतः । २२ । ब्रह्मबीजसप्तपत्नी मन्त्रांस्कारवर्जितः । जातिभ्यो
 यजोर्वीच स भवेद्ब्राह्मणः समः इति । २३ । निपादादिवद्ब्राह्मणलक्षणं * श्रोत्रिणां स्वमहितायां * क-
 तद्यथादर्शते । २४ । चौरश्च तस्करश्चैव क्वकोदंशकस्तथा । मत्सामांसे सट्ठालुको विपानिप्रदश्च न-
 । २५ । ब्रह्मतप न जानाति ब्रह्मकृत्रेण गर्वितः । तेनैव सत्तपापं न विप्रपश्येत्सदाहृतः । २६ । वापे-
 ह्यपतङ्गागानां मारामस्य सरश्च । निःशङ्कं रोधकश्चैव सविप्रोऽस्मिच्छ उच्यते । २७ । क्रियाहीनः सुख-
 सर्वधर्मविवर्जितः निर्दयः सर्वभूतेषु विश्वशृङ्खल उच्यते । २८ । इति वेदक्रमेण हीनशृणो * ब्राह्मणं भूत्वा
 ततः सत्रिय * स्ततोर्वीर्यो भूत्वा सत्त्व * भूद्भो भवतीति श्रियम् । २९ । एवं हि वाखां नमिति * हामपुत्रांषु
 मया * इष्टं पुत्रं पठितम् । ३० । धीरवसन्दिह्यते * सत्रतवद्दृष्टवांवा * श्रोतवां ततो निश्चयो भवतीति *
 विस्तरत्वांश्च तन्त्रलिखितम् । ३१ । एवन्तुर्वाजाजातं विद्वादिति * भूदायां खोदायां परोदाया * म-
 दायां वासुदिया * ज्ञातउपः षड्गोलकः * पौनर्भवः काशीनीवा । ३२ । सचेच्छ्रियसातेन सत्रियेण
 प्रजायते जन्यते भूः * धर्माप्युपावये योऽग्रादिकः । ३३ । क्रमेण ये यमी जाति * मधममधमीतम *
 वैश्या जातिः कतिकालात् * गत्वा पञ्चमे युगेऽस्त्रियत्वमिति । ३४ । सत्रियोऽपि प्रभावा * ब्रह्मलक्षणं गच्छ-
 तीति * सत्रियोऽपि भूदां गत्वा पुनः * जनयित्वा तेन पापे * नाल्पतपः प्रभावात् । ३५ । क्रमेण हीनशृणो-
 सन् * ये स्यात् सत्रियेण प्रजायतेऽथ * कतिकतिकालान्धमधमसत्रियो * भूत्वा धमः सत्रियः स्यात् । ३६ । ततः
 कतिकालान्धमो वैश्याः स्या * द्यमधमस्ततोऽधमो वैश्याः स्यात् * ततः पञ्चमे युगे भूद्भो भवतीति । ३७ ।
 तथैव वैश्याणां विद्वादिति * वैश्यात् खोदायां परोदाया मनुदायां वा भूदायां । ३८ । जातः करण-

१४३। वा * गोलकः पौनर्भवः काणीनोवा * येयसातेन वेशेन * चेत्प्रजायते जन्मते । ४८ ।
 तदासकरणादियः * ईश्वर्येवाचेयानपिच्छता * क्रमेणचेयसी तेषांजातिंलिप्तुगुणेषुयाति । ४८ । वेशेषीज
 प्रभावात्प्रतिपत्तिं नम्राण्यत्वंगच्छति । ४९ । वेशेषासौशूरांगला * पुनर्जनयित्वातेन * घाते
 नात्पक्षपक्षप्रभावेणच * हीनगुणःसन् येयसा * वेशेनवेशेषःप्रजायते । ५० । ततःकृतिकालान् क्रमेणमप्रा
 मो * वेशेषीभवत्यथकति * कालानधमोवेशेषाःस्यात् * ततःवतीयेषुगे शूरांमेति । ५१ । इतिवशा
 खान् * मविद्वात् प्रमादी * वाखातवान्यथा * तदतदयति । ५२ । शूरायां ब्राह्मणाज्जातः * पारश
 वाखीवर्णः प्रजायतइ * तिसामर्थ्यात् स्त्रीरूपःस्यात् । ५३ । सास्त्रीयदि ब्राह्मणे नोदासती * प्रकृत्यतेइहितव
 मेव * मापयति ब्राह्मणेनोदासती * इदितरमेव जनयतीति । ५४ । एवमेव सप्तमेयुगे जन्मनि * सपा
 रशवाखीवर्णा * वोजप्राधान्याद्ब्राह्मणं * माप्रोतासप्तमाद युगादिशूरात्त्वात् । ५५ । सप्तमेजन्मनिसापार
 शवी * ब्राह्मणोऽप्यदाते इति । ५६ । शूरादिति एवं पृथ्वीकोक्तरीत्या * शूराब्राह्मणांजातिं * ब्राह्मण्यथ
 शूरातां नि । ५७ । ब्राह्मणोऽत्र ब्राह्मणाच्छूराया * सत्पन्नःपारशवीहितये * इत्येवमादिवाखातां *
 मज्जममज्जांश्चियम् । ५८ । यतस्तेनैव प्रमादिना * पृथ्वीनास्तिपक्षम * इत्यत्रवाखातमश्व * तरवत्पक्ष
 मस्य तण्त्वंनास्तीति । ५९ । कथं पुनवपप * इहपारशवाखीवर्ण इत्याह * प्रजायतइतिचामर्थ्यात् स्त्रीरूपः
 स्यादित्यपामाधुश्चियम् । ६० । पुंस्यपिहि प्रजनिष्यामीदृशति * उयोऽकामयतवञ्च * स्याप्रजायेयेतितया *
 नशब्दादित्यप्रजायत * इतिचरकायुर्वेदे । ६१ । तिष्ठतुषैतत् स्त्रीरूपकैतदि * यापारशवी ब्राह्मणे नोदा
 सती * इदितरं यांप्रकृत्यतेसापि * तथेत्येवं सप्तमीइहितेव । ६२ । ब्राह्मणीभवतिनसापारशवी * यशू
 रायां ब्राह्मणाज्जातातस्मा * अद्वाखानमसदेवमन्तव । ६३ । यच्चसप्तमे युगे जन्मनीतिच * वाखातां
 तन्मन्तवाकामेव * इत्यापिमास्तेलोकोवा * युगशब्दी जन्मार्थाऽस्ति । ६४ । अस्मिन्विषये याज्ञवल्की
 नापि * युगशब्दः प्रयोजितो जातत्कर्षो युगेत्येयः * सप्तमे पञ्चमेपिवा इति । ६५ । गौतमेनच
 विषये युगशब्दः प्रयोजितो नमन्मार्थकशब्दः । ६६ । वर्णान्तरगमन * सत्कर्षोप कर्षाभां * सप्तमेनयुगेन *
 पञ्चमेनचाचार्यः इति । ६७ । अथब्राह्मण्येति शूरातामिति * ब्राह्मणोऽत्र ब्राह्मणाच्छूरायासत्पन्नः *
 पारशवीवैय इति * यदाचिष्टे प्रमादी । ६८ । तदतीवदार्ढ्यात् * सचैहसन्तु विदामः * प्रमादीनिस्त्वप
 एव । ६९ । शूरावर्णं पारशवीपक्षं * जातत्वात्तस्य जनको * ब्राह्मणःशूरावेदीति । ७० । योऽसौ
 प्रमादी पृथ्वी * ताननन्तरं नाज्ज * मातदीयात् प्रचयते । ७१ । इत्यनेन ब्राह्मणानां * शूराभिधिता
 स्वप्तादीनां * माहिषास्यचतुर्धसः * ईद्राणां पारशवीपकरणां नास्मादृणां * हीनवर्णं जदीयेव । ७२ ।

अथ प्राधाऽज्जातउत्तर प्राध्यायां * जातस्तत् उत्तोनसंस्कार्याधितात * प्राध्वेषुणादित्तादृक् सोक्तं । १ ।
 अथ प्राधादिनायायां * जातःपारयवोदि * स्यादिकरणादिस * ज्ञानोवेषुणादसत्त्वे वीज * वप
 नाद संस्कार्याः स्यात् । ४ । उत्तरप्राधाया मनायाऽज्जात * स्यादुक्तः सत्तायाः गवः * न संस्कार्याः प्राति
 लोभात् । ५ । एतेन प्रतिलोमजात्वात् * मागवदेहकाय * न संस्कार्या इति चापितं । ६ । ६८ ।
 ननु कीदृहि संस्कार्या इति * आह ।

सुवीजश्चेवसुचे त्वे जातं सम्पद्यते यथा । तथायाज्जातमाययायां सर्वं संस्कारमहंति ॥ ६९ ॥

सुवीजश्चेतादि । ६९ । यथासुचे त्वे सुवीज * त्वे जातं सम्पद्यते * सम्पद्यतं भवत्येव । १ । तत्रैवा
 यांदायायां सवर्ण जाया * मनुलोमजातायाश्च * नायां जात मपतं सर्वं मेव * संस्कारमहंति तत्त्वनायायां
 * प्रतिलोमजायां वाजातः । २ । ननु प्राधापि प्रतिलोमजातमपि * चेदुक्तं कापिशस्त्रे । ४ । ६८ ।
 ननु वीजं चेद * चेति द्वयाः किं * अस्तमित्यथाह ।

वीजमेकं प्रशंसन्ति चेदमन्ये मनीषिणः । चेदवीजेतथैवान्ये तत्रे यन्तुषवस्थितिः ॥ ७० ॥

वीजमितादि । ७० । एके महर्षे यो वीजं प्रशंसन्ति * अने मनीषिणोऽनेन प्रशंसन्ति * अन्ये च महर्षे यो
 वीजश्चेत्ते * द्वे प्रशंसन्ति तत्रेयं वावस्थितिः । ७० । वावस्थामाह ।

अथ त्वे वीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति । अवीजकमपि च त्वं केवलं स्थण्डिलं भवेत् ॥ ७१ ॥

अथ त्वेवतादि । ७१ । अथ त्वे खलूषरादिभूमी वीज * सुवीजमुत्सृष्टं च * दन्तरैवाहुरीतपते विनश्य
 विनश्यत्येवमवीजं * चेत्तं स्थण्डिलं भवेत् । ७१ । तर्हि किं वावस्थित मित्यथाह *

यस्मादीजप्रभावे यति यज्ञाच्छ्रयोऽभवत् । पूजिताः प्रशस्तस्तस्मादीजं प्रशस्यते ॥ ७२ ॥

यस्मादित्यादि । ७२ । यस्मादेतोरसत् चेत्तेपि सुवीजा * इयथा महीषाभिर्जायते * तथा वीज
 प्रभावे च * तियाग्योनाऽऽपन्न * वशिष्ठागस्त्यादयः । १ । प्रशस्ताः पूजिताः महर्षयो * लोकोऽभवत्
 यस्मादीजं * अस्मात् प्रशस्यते इति । ७२ । ननु तर्हि वीज प्रभावात् इतीनायायां पारयवाह्यं इति त
 याह ।

अनायत्र मायकर्मणि मायान्वनायकर्मणिम् । सम्प्रदायार्वा ब्रवीद्वातानसमौनासमा
विति ॥ ७३ ॥

अनायामार्गितादि । ७३ । अनाया मायकर्मणि * शूद्रमनायामाया कर्मणि * आयाः
ब्राह्मणं सत्रियं वैशाख्यं शूद्रकर्मणि होधाता नम्र धार्या ब्रवीत्सी * नममौ नाममाविति । १ । अनायामार्गः
कर्म नधिकारा * दीयस्यानाया कर्मणि * चानधिकाराद्वपार * यवादीनां वीजप्रभाव इत्यर्थः । २
इति सङ्कीर्णं मन्त्रं सर्ववृत्ता * वण्णानामप्यर्थं वक्तुं पञ्च * स्वधर्मशास्त्रम् ।

ब्राह्मणाब्रह्मणे निस्थायै स्वकर्मणावस्थिताः । ते समागुपजीवेयुः षट्कर्मणि यथाक्रमम् ॥ ७४ ॥

ब्राह्मणादित्यादि । ७४ । ये ब्राह्मणाः कृष्णगोखल * पौनर्भवयै च ब्राह्मणस्य * त्रिवर्णं जपज्जीपात्मनाः
विमर्षाभिषिक्तस्वष्टाः । १ । ब्रह्मणे निस्था उपनीताविधिना * ब्रह्मचर्या चरन्तो वेदानधीता * होवेदा
वैकवावेदं * शाखां वापि कामधीता । २ । तत्स्यान्नस्ति त ब्रह्मचर्या एव * गुरुणा उमताः समाभ्यासा
ख्याता * अहिंसे भूत्वा स्वकर्मणि च पञ्च * यज्ञादाववतिष्ठते तत् क्वन्ति । ३ । ते प्रायथा काले वेदमन्त्र
डापदे शोशरुणा भवति * ते तदधीतवेदीक विधिना षट् * कर्मस्वधिकारिणः स्याः । ४ । तस्मात्ते ब्राह्मणा
षट्कर्मणि यथा * क्रमं तदधीत वेदीकक्रमेण * समागुपजीवेयुः । ५ । ये च ब्रह्मणे नैवेदे * ब्रह्मचर्या
चरन्तो न चाधीयने न तिष्ठन्ति । ६ । ते प्रायः षट्कर्मस्वधिकारिणो न स्याः * ब्रह्मचर्याश्चमे शूद्रपदेशाभावा * द
कूडाश्चमे पि यथाविधा धायने पि * तदधिकारिणो न स्यात् तेन षट्कर्मणि ते प्रायः न धर्माणि स्याः । ते हि ब्राह्मणा
पण्डितः * द्विजानां परिचर्या दिभिः कर्मभिरुपजीवेयुः * रिति पूर्वमेवोक्तं । ८ । ७४ । कानितानि षट्
कर्मणीतानि च ।

अध्यापनमध्यायनं यजनं याजनं तथा । दानं प्रतिग्रहं चैव षट्कर्मण्यग्रजन्मनः ॥ ७५ ॥

अध्यापनमितादि । ७५ । अपजन्मनो ब्राह्मण * स्याध्यापनादीनि षट् * कर्मणि भवन्तीति । ७५ ।
न पद्यथाक्रममिदं * कस्तत्रक्रम इत्यतः * आह ।

षष्ठान्तुकर्मणामस्रतीणिकर्मणि जीविका । याजनाध्यापने चैव विशुद्धान् प्रतिग्रहः ॥ ७६ ॥

षष्ठान्तिकादि । ७६ । षष्ठान्तुकर्मणामध्यापनादीनां * मध्यापनायाजनाध्यापने * विपदाश्च प्रतिग्रहः । १ ।
इत्येवमेषां कर्मणि सामान्यतो ब्रह्मणे निस्थै स्वकर्मणावस्थितं * ब्राह्मणजातेः सवर्णा * हस्तेन जातपद्मि । २ ।

जातसौरसनापद्य * विपद्यविमर्शमि * प्रकचवर्गमिपगव्यष्टया । १ । कुण्डगे. लकसा * पीनभ'वसाच *
काणोन'नत्रा * ह्यणयजौविका ॥ ७६ ॥ च'लयसाह

वयोधर्मानिवत्तन्ते ब्राह्मणात् क्षत्रियं प्रति । अध्यापनं याजनञ्च तृतीयः प्रतिग्रहः ॥ ७७ ॥

वयदतादि ॥ ७७ ॥ अध्यापनं याजनं प्रतिग्रहः * ये तानि जीविकार्थाएव तयोऽधर्माः क्षत्रियं प्रतिग्रा *
ह्यणदेवतिवर्तन्ते ॥ ७८ ॥ न धर्मार्थं ब्राह्मणाद्विवर्तन्ते नापि क्षत्रपादिभ्यो निवर्तन्ते * तथाच जीकार्थं क्षत्रि-
योन * ब्राह्मणमध्यापयेन्न याजये * नैव ब्राह्मणात् प्रतिवृद्धीयात् ॥ ७९ ॥ धर्मार्थं मध्यापयेत् * याजयेत्
प्रतिवृद्धीयाच्चनेन * अत्राह्यणादध्यायनं मापत्कालं विधीयते ॥ ८० ॥ इतुक्तं तथाह्ययोप' पञ्चरात्रे *
ब्राह्मणभावेवाचांर्या * लक्षणयुक्तेन क्षत्रियेणैव * भावेनादृश्यैर्येन ॥ ८१ ॥ देवतापतिष्ठादिविधान-
श्चाप * पदार्ते यच्च वाच्ये ॥ ८२ ॥ ब्राह्मणादिति ब्राह्मणापेक्षया * क्षत्रियं प्रतिवृत्तार्थानितीणि * क-
र्माणिनि वर्तन्ते इति ॥ ८३ ॥ तेनापि धर्मार्थानितानितीणि * कर्माणि ब्राह्मणापेक्षया क्षत्रियं * पतिरनि-
वर्तन्ते इत्यर्थः सिद्धः ॥ ८४ ॥ सञ्चयानिष्ठमिच्छेयमिति * सदा ब्राह्मणाद्व्यक्तिं * विनोक्तत्सिद्धौ पुन *
ब्राह्मणादिव्यक्तिर्वैयर्थ्यं भवतीति ॥ ८५ ॥ ७७ ॥

वैशंप्रतितथैवैते निवर्तन्ते रश्निति स्थितिः । न तौ प्रतिहितान् धर्मान् मनुराह प्रजापतिः ७८

वैशंप्रतितदि ॥ ७८ ॥ तथैवैते लयोधर्मा * जीविकार्थावैशंप्रति * ब्राह्मणात् क्षत्रियाच्च निवर्तन्ते
॥ ७९ ॥ जीविकार्थं वैशंप्रति ब्राह्मणं क्षत्रियञ्च * न मध्यापयेन्न याजये * न तौ भागं प्रतिवृद्धीयात् ॥ ८० ॥ धर्मार्थं न्तु
वध्यापयेद् याजयेत् * प्रतिवृद्धीयाच्च तौ भागं * तेनाब्राह्मणादध्यायनं मितं आदि * पञ्चाङ्गस्य पदार्ते ॥ ८१ ॥ इतो
नैते लयोधर्मा * क्षत्रियं वैशंप्रतौ विवेकितं * साह न तावतादि ॥ ८२ ॥ तौ क्षत्रियवैशंप्रति * मरुः प्रजा-
पतिस्तां स्त्रीन् * धर्मान् जीविकादिनाह ॥ ८३ ॥ कानानयो जीविकार्थानि कर्माणि * वारितान्युच्यते *
शस्त्रास्त्रभृत्क्षत्रपणिकपशुः कृषिर्विशः । आजीवनार्थं धर्मं सदानमध्यायनं यजिः ॥ ७९ ॥

शस्त्रास्त्रभृत्क्षत्रपणिकपशुः कृषिर्विशः । आजीवनार्थं धर्मं सदानमध्यायनं यजिः ॥ ७९ ॥

शस्त्रास्त्रभृत्क्षत्रपणिकपशुः कृषिर्विशः ॥ ७९ ॥ क्षत्रियस्य शस्त्रास्त्रभृत्क्षत्रपणिकपशुः * जीवितार्थं धर्मार्थं न्तु * सदानमध्यायनं
यजिः । १ । विषोर्वैशंप्रतौ यणिकपशुः कृषिः * नैति जीवितार्थं कर्म * धर्मार्थं न्तु सदानमध्यायनं यजिः * रिति
संक्षेपेणैवोक्तं । २ । तेनानान्यपि यजिरक्षणादीनि * कर्मानि शस्त्राक्तानि वाः * ताभ्यपितवोर्विद्वान्
॥ ८० ॥ तन् जीविकार्थं कर्मसमधौ * तयाणां विधिदानं कर्माणाह । *

वेदाभ्यासो ब्राह्मणश्चतुर्विध्यश्चरक्षणम् । वार्त्ताकर्मैव वेश्यस्य विशिष्टानि स्वकर्मसः ॥ ८० ॥

वेदाभ्यासो ब्राह्मणश्चेति ॥ १ ॥ ८० ॥ याज्ञवल्क्यः जीविकायामेव स्वकर्ममन्त्रे वेदाभ्यासो वेदाभ्यासः पणविशिष्टकर्म ॥ १ ॥ चतुर्विध्यस्य जीवि कार्यं * स्वकर्मैव मध्ये प्रजानां रक्षणं * पालनं विशिष्टकर्म ॥ २ ॥ वेश्यास्य जीविकार्थं तु * स्वकर्मैव मध्ये वार्त्ता * बाणजामेव कर्म विशिष्टं श्रेयं ॥ ३ ॥ चतुर्विधायै च पूर्वकृतं यथा * कृतान्ताभ्यां जीवेत् स्वकर्मैव न वशा ॥ सत्यान्ताभ्यामपि वा * न श्रुत्या कदाचन ॥ ४ ॥ ऋतुश्च यत्नं श्रेयं * मन्त्रस्योद्गातव्यं । ऋतुन्याचितं भेषां प्रवृत्तं कर्षणं श्रुतम् ॥ ५ ॥ सत्यान्तनुवाणिज्यां नैवैवापि जीवते । सेवाश्रमस्योत्तरास्तातन्मात्रां परिवर्जयेत् ॥ ६ ॥ षट् कर्मैको भवत्येषां विभिरनाः प्रवृत्तते । द्वाभ्यामेकं चतुर्विधं सत्त्वं जीवति ॥ ७ ॥ इति तत्रायं वेदाभ्यासो ब्राह्मणस्य * इत्युक्तं यत्नं नास्त्येवैव * जीवनं विशिष्टं श्रेयं ॥ ८ ॥ ८० ॥ इतानापदि जीविकाश्रमापदि * जीविकामाह ।

अजीवस्तथोक्ते न ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा । जीवेत्तच्च त्रिधर्मेण सह प्रत्यनन्तरः ॥ ८१ ॥

अजीवांस्त्वित्यादि ॥ ८१ ॥ ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा * यथोक्ते नोप्यग्निसायाचितयाचि * तानां तमेकादिना सजीवन्सन् * चतुर्विधधर्मेण जीवेत् ॥ १ ॥ सहचतुर्विधधर्मेऽस्य * ब्राह्मणस्य प्रत्यानन्तरः प्रतिना * योगे द्वितीयादिषष्ठपञ्चादेसात् * ततोऽतोत्सर्गं पठो ॥ २ ॥ तेनौगनसंज्ञितायां दृवर्णाखा * ब्राह्मणमाह्वयता ॥ ३ ॥ अश्वं रथं हस्तिनं वावाहये ह्वानृपयेया * सेनापताश्चेति चतुर्विधधर्मेव ॥ ४ ॥ भैषज्या * यार्त्ताश्चित्तुर्लक्षितिवेदा ब्राह्मणचतुर्विधधर्मेणैव * रको नृकात्तयथा * सोऽयमाहुर्दिकैः किमर्थमधेयः * इति प्रश्ने तदुक्तं त्वनं ॥ ५ ॥ सत्तावत्ततो ब्राह्मण * राजन्ये शैत्ये त्रावत्पहार्यं प्रजानां ब्राह्मणैः ॥ ६ ॥ आत्मसायं * राजन्ये * इत्यर्थः वैश्याः सामानातो वाधर्मे * कामपरिग्रहार्थं स्वर्गः ॥ ७ ॥ ८१ ॥ सर्व्वेति वेदेरेव ब्राह्मणश्चतुर्विधधर्मेणैवैवेदोरिति प्रवृत्तिपदं मानार्थं यदुक्तं तदाह

उभाभ्यामप्यजीवस्तु कथं स्यादिति चेद्भवेत् । कृषिगोरक्षमास्थाय जीवेद्देश्यस्य जीविकाम् ॥ ८२ ॥

उभाभ्यामपीत्यादि ॥ ८२ ॥ ब्राह्मणश्च उभाभ्यां स्वकर्मैव * इति भाग्यं पितृजीवन् * कथं वा जीवेत्तेति चेत् ॥ १ ॥ तदा वैश्याः जीविका * कृषिगोरक्षमास्थाय * ब्राह्मणश्चतुर्विधधर्मेणैवैवेदोरिति ॥ २ ॥ स्व

विशेषेण निषिद्धो गैराभक्तिरूपनमेवेत्याह * अभिपि न न प्य श्र प रवानः प्रवेदाकम् ॥ ३ ॥ य स वैदम्य उ क्तं
वेदां क्तं धर्ममाचरेत् । जीवितं गणि । बापिकायकं व स म चरेत् * । अथ उक्तं प्राप्तादप्यप्येवाभक्तिरु
विषे पाठता * वृत्तौ वीर्यनसे वथा ॥ ४ ॥ कथं जीवितं च तथैव नैयत्तयः धृतिगीर्णिकं यः पि द्वास्वष्टः यस्तु
जीविकः ॥ ५ ॥ इति गस्तु जीविकः तद्विषयनि * रत्नचिन्तामागास्त्रयेत करतः पिपठति । इति धाये वीर्यनसे ॥ ६ ॥
नां चिकित्सितमिति । ७ । तेन प्रः उक्तं पु ववर्णमिषगस्तथा । मे व प्रः ज्ञानानां * इति चिकित्सा
जीविका धर्मो वाक्ता । ८ । नलनोपां ब्राह्मणना * निव्य इव गतिषगस्तु भो * येनां प्रः ज्ञानादि
किन्मा जीविकास्ते * तपास्तु या यमोजाताः ॥ ९ ॥ चिकित्सक नृदेवनकारित्वादिना * चिकित्सकस्तु
नृगयो * तित्वादिना च पक्षमेवाभिहितः ॥ १० ॥ कतिपयं च सर्वपा मेव * प्राप्ताणानां जीवितं पक्ष
वक्तं * प्रवर्तकयं सतिमि तयत् ॥ ११ ॥ तस्माद्वलेन भूमियर्षं * धर्मोदकव्यवर्णकं * इत्युक्तं इति
येत्यामं * मध्याह्न तु चवर्गम * प्रः गवत्तु वीर्यनसे । पणः जगोभिष्टमि । १२ ॥ अथ गवंधर्माह्वं *
यद्गुणादावहारिकम् * चवर्ग वनगंतीनां * इत्युक्तं गवंधर्माह्वं । इति अथ यः ककासादधिककः चवर्गने
॥ १३ ॥ ८२ । इत्येते चिकित्सिणि विहिते धार्मिके प्रति * अन्धत्वा मेव चरते *

वैशत्रुसापिजीवं ब्राह्मणचतुर्विधोपि । विंशत्प्रायांपराधीनांकृषियत्ने नवजयेत् ॥ ८३ ॥

वैशत्रुसापिजीवः ॥ ८३ ॥ ब्राह्मणचतुर्विधोपि * वैशत्रुसापिजीवं खलुङ्गं सा * प्रयांपराधीनां
कृषि * यत्ने नवजयेदिति ॥ ८३ ॥ कृषिर्वा नैव कृषिमाह *

कृषिं साधीति मनसोत्पत्तिः सदिगर्हिता । भूमिभूमिशयां वैवह्निकाष्ठमयोमुखम् ॥ ८४ ॥

कृषिं साधीतीत्यादि । १ । मनसः कृषिं साधीति यन्मनसोत्पत्तिः सा कृषिर्वा नैव कृषिमाह * सति ययोः सति
विनिर्दिता ये वा * ककादिना च चरते ॥ २ ॥ यत्ने नवजयेत् इति भूमि * भूमिभूमिशयां वैवह्निकाष्ठमयोमुखम् * इत्युक्तं
ति परमार्थः ॥ ३ ॥ ८४ । ततश्चाह

इत्युक्तं विवैकसाप्राप्तोपयमं नैवमया । विट्पदस्य नृतोद्धारं किमेवं विवैकमयम् ॥ ८५ ॥

इत्युक्तादि । ८५ । विवैकमेव विवैकं निवृत्तौ * इति विवैकं विवैकं * तत्ततोद्धारं विवैकं
विवैकमयम् ॥ १ ॥ विवैकमयं नृतोद्धारं * विट्पदस्य नृतोद्धारं * विवैकं नृतोद्धारं * इत्युक्तं

भवति । २ । तदङ्गं पञ्चमेव हि * सप्तानां तु गणितानां तेन वापि जीयते इति । १ । ८५ । नवगौर
चाच जीविकेति * इतत्कं गोविक्रयगंगरा * इव * दध्नादि विक्रयः । १ । नविके वलं इत्यादि
याने गश्चि * यविवं सप्त * जीवात उच्यते । सर्वान् * मृगादि १० मिच्छीते १ । ८६ । ० ।

सर्वान् गणपते कृता क्रयतिलैः सह । अश्वनीलवणश्चैव पशवो येषमानुषाः ॥ ८६ ॥

सर्वान् गणपति * मधुरादिरस प्रधानान् स्वरसा * निज रसात्ते जीविके वमपोहेत ॥ १ ॥ कृता क्रय
पञ्चमक मोहन छावाश्च * पपसि १५ वादिकं ॥ १ ॥ तिलानश्च * पस्तरान् * लवणं पशवं मानुषं च *
तान् विक्रीतुं पोहेत् ॥ ८ ॥ ८६ ॥ रभिरसां निमये * लवणं गतिविधयः * पञ्चमं क्तं ॥ १ ॥

सर्वान् गणपतवरेकं शायचौमाविकानिच । अपिचे रशरक्तानि फलमूलैः तथोपधी ॥ ८७ ॥

सर्वान् गणपति ॥ ८७ ॥ सर्व रक्तान् तव कापसादिवस्त्रं शयचौमाविक निदानानि चेद् * रक्तानां
पिष्टानि फलमवरेकं तथोपधी विक्रीतुं पोहेत् ॥ १ ॥ ८७ ॥

अपश्वविमं संसोमं गन्धं च सव्यं श । चीरं चीद्रं दधिघृतं तैलं मधुगुडं कुशान् ॥ ८८ ॥

अपश्वविमं ॥ ८८ ॥ गन्धं च पश्वन्दनादीन् * येषं सर्वं स्यार्थं * विक्रीतुं पोहेत् । १ । ८८ ।

आरण्यं च पशुनसव्यं दंष्ट्रियश्च यंतिच । मद्यं नीलीञ्च लाञ्छाञ्च सव्यं चैकशकां
स्तथा ॥ ८९ ॥

आरण्यं च ॥ ८९ ॥ दंष्ट्रियं पोषाव वा इहौ न वयांसि * सव्यं च पशुनः सव्यं चैकशकां * वेद
पशुनश्चादीन् * विक्रीतुं पोहेत् ॥ १ ॥ ८९ ॥ लाञ्छाञ्च यतिष्यीव * नीलं च विक्रीतुं पोहेत् * लाञ्छाञ्च यतिष्यीव
* विमेष उच्यते ।

कासमुपदय कुषात्तु स्वयमेव कुषीवचः । विक्रीयितुं तिलान् शुक्लान्धर्माञ्च मधिराजि
तान् ॥ ९० ॥

कासमुपदय ॥ १ ॥ ९० ॥ कुषीवचो स्वयमेव * मधिराजि * तिलान् * शुक्लान्धर्माञ्च * मधिराजि

नृभिर्जननिरस्त्रितः नृपगणः त्वयं त्रिकोणो वेति ॥ १ ॥ नृपे च मीस्वार्थे * तिलः दत्तादायित्रीधीतः * त्रिभिस्तु कर्त्तव्यं ॥ २ ॥ ७० ॥ तिलैः धर्मः पा ॥ ४ ।

भोजनाभाजनादनाद्यद्वयं कुरुते तिलैः । किमिभूतः खविष्टायां पितृभिः सह मज्जति ॥ ६१ ॥

भोजनेतादि ॥ ६१ ॥ तिले भोजनाभाजने * कर्त्तव्यं तिलानां दत्तादायित्रीधीतः * भोजनाभाजनादनाद्यद्वयं कुरुते तिलैः कर्त्तव्यं ॥ १ ॥ स हि भूतः खविष्टायां पितृभिः सह मज्जति ॥ २ ॥ ६१ ॥ यत्रोप दिव्यं दीपमाह ॥

सदः पतति मांसेन लाक्ष्यालक्षणेन च । तच्छेद्यं भूतिवत्तद्वाच्यं सीरं वक्ष्यात् ॥ ६२ ॥

सदाहतादि ॥ १ ॥ ६२ ॥ त्रिंशो विक्रय मांसेन लाक्ष्यालक्षणेन च सदः पतति सीरं त्रिंशो विक्रयं भूतिवत्तद्वतीति ॥ १ ॥ ६२ ॥

इतरेषां तु पणानां विक्रयादिह कामतः । ब्राह्मणसप्तरात्रेण वैश्याभावः समच्छति ॥ ६३ ॥

इतरेषां पणानां विक्रयानां कामतः * सर्वसप्तरात्रेण वैश्याभावः * समच्छति ॥ १ ॥ ६३ ॥ सप्तरात्रेण वैश्याभावः वैश्याभावः वैश्याभावः * समच्छति ॥ १ ॥ ६३ ॥

रत्नारसैर्निर्मातव्यं नत्वे वलवशात् । कृताद्वयकृताद्वेन तिलाधानेन तत्तत्तमाः ॥ ६४ ॥

रत्नाद्वयदि ॥ ६४ ॥ रत्नाद्वयं विक्रीयानां * रत्नैर्निर्मितव्यालक्षणीः * परिमितैरमात्रैः * विनिमयाः कर्त्तव्याः ॥ १ ॥ नत्वे वलवशात् रत्नैर्निर्मितव्यालक्षणीः * कृताद्वयकृताद्वेन तिलाधानेन तत्तत्तमाः ॥ २ ॥ त्रिंशो विक्रीय * धानेन भूतानां * यत्तत्तमाः * समानितव्यादिनि * मयाः कर्त्तव्याः ॥ १ ॥ ६४ ॥ द्रव्यमापन्नमाह ।

जीवे देतेन राजनः सत्त्वैः पणयंगतः । नत्वे वक्ष्यायसी वृत्तिमभिमनते कश्चिद्वित् ॥ ६५ ॥

जीवे देतेनेतादि ॥ ६५ ॥ धनवशात् पणयंगतः * एतेन पण्यैः कृतेन सत्त्वैः जीवे * नत्वे वक्ष्यायसी वृत्तिमभिमनते कश्चिद्वित् ॥ १ ॥ ६५ ॥ तत्र दीपमाह ।

बोबोभाद्धमो जातग्राजीवे दु कटकर्मभिः । तं राजानिधनं कुवाञ्चिपमेव वासयेत् ॥ ६३ ॥

यदादि ॥ ६३ ॥ यः जातः ऽधमः प्राञ्जलः दण्डः स तयादिः त्विषा द्वे ग्राहि वै ग्राह्यः ॥ ६३ ॥
उत्पद्यते जातः कर्मभिर्जीवेत् * राजानं निधनं कृत्वा * हिमं व दवा सयेत् ॥ ६३ ॥ एतेन वा
वधातवा ॥ चिकित्सितात्पुण्यतमं न विधत्तु कर्मणि सतकर्म स्वस्ववृत्तायां जीवनकर्म ये तु ग्राह्या
दयोन्नतचर्यः, जमे विद्याममप्रा वेदः ॥ ६३ ॥ ननु अहं वैदिकमधीनं चिकित्सयो पजीवन्ति । तान्
पिराजानिधनं कृत्वा वासयेदिति * परधर्मे जीवकायां दण्डम ॥ ६३ ॥

वरं स्वधर्मो विगुणो न पारकः स्वनुष्ठितः । परधर्मेण जीवनं हि सद्र पतति जातितः ॥ ६४ ॥

वरमिति ॥ मित ॥ ६४ ॥ विगुणो न स्वधर्मो वरं भवति * तूष्णः छितः पारको धर्मो वरः कृतवत् वजा
दितान् * अहं परधर्मेणेति ॥ ६४ ॥ हिंसात् परधर्मेण जीवनं जाति तस्वसदः * एवमुक्तः पतति ॥ ६४ ॥
अथ वे शोऽपदमे माह ।

वैशोऽजीवन् स्वधर्मेण शूद्रहत्यापि वर्तयेत् । अनाधरः क यत्राणि निदत्ते तच्छक्तिमान् ॥ ६५ ॥

वैशो इति ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ स्वधर्मेण जीवन् वैशः शूद्रहत्यापि वर्तयेत् * मर्कटः ॥ ६५ ॥ शूद्रकर्मणां
वरन् वर्तयेत् ॥ ६५ ॥ यत्किञ्चन वैशः स्वसः कार्याणि शूद्रवर्तव्यैः विधानिष्य * स्ते भोऽकार्यो गतिवि
र्तयेत् ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ यः शूद्रमन कर्ममाह ।

अशक्तुः शूद्रं यः शूद्रकृतं द्विषन्मनाम् । एतदारातयं प्राप्सौ जीवेत् कारककर्मभिः ॥ ६६ ॥

अशक्तुः इति ॥ ६६ ॥ ॥ ६६ ॥ शूद्रं द्विषन्मनाम् * अशक्तुः शूद्रं एतदारातयं प्राप्सौ
युवादि परिवारादि पोषणे * धनसमायायं प्राप्सौ * कारककर्मभिर्जीवेत् ॥ ६६ ॥ ॥ ६६ ॥ कीदृशैः कार
कर्मभिः * इति तत्राह ।

वैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूषणे हि जातयः । तानि कारककर्मणि शिष्यानि विविधानि च ॥ ६७ ॥

वै इति ॥ ६७ ॥ ॥ ६७ ॥ प्रचरितैः वैः कारकं कर्मभिः * हि जातयः शुश्रूषायां * तानि विवि
धानि शिष्याकर्मणि कारककर्मणि शूद्रः शूद्रं जीवति ॥ ६७ ॥ ॥ ६७ ॥ अपरः शूद्रः शूद्राणां प्राप्सौ ॥

वैश्ववृत्तिमनातिष्ठन् ब्राह्मणस्त्वे पथिस्थितः । अवृत्तिकर्षितः सौदक्षिणधर्मं समाचरेत् ॥ १०१ ॥

वैश्ववृत्तिमित्यादि । १॥ ॥ १०१ ॥ स्वेपथिधर्मे स्थितो ब्राह्मण * स्तुवृत्तिकर्षितो वैश्ववृत्ति *
मनातिष्ठत्यः सौदक्षिणधर्मं समाचरेत् ॥ १॥ ॥ १०१ ॥ कं धर्मे मितो तत्राह * ॥
सव्यतः प्रतिगृह्णीयाद् ब्राह्मणस्त्वनयंगतः । पवित्रेदुपप्रतीते तद्धर्मतो नोपपद्यते ॥ १०२ ॥

सव्यत इत्यादि । १॥ ॥ १०२ ॥ अनयमपदंगतो ब्राह्मणस्त्व * वृत्तिषु सव्यतः सद्धर्मतो नोपपद्यते *
प्रतिगृह्णीयात् । नव्ये तत्किं नदापमावहति ॥ १॥ तत्राह पवित्रे सम्यक्ते ब्राह्मणे * एतत् सव्यतः प्रतिग्रह
कर्म * उपपत्ति नत्वपवित्रे विपक्षे । कस्मात् विपक्षे जने दूषणमेतन्नोपपद्यते इति ॥ १॥ ॥ १०२ ॥
यति दूषणं नोपपद्यते तदाह ॥

नाध्यापनादयाजनाद्वा गृहिताद्वा प्रतिग्रहात् । दीपो भवति विप्राणां जूलनार्कं समाहिते ॥ १०३ ॥

नाध्यापनादित्यादि । १०३ । विपक्षानान्तु विप्राणां * गृहितादध्यापनाद्वा गृहितादयाजनाच्च * गृहि
तात् प्रतिग्रहाच्च * नदीपो भवति कस्माद्विना तत्राह । १ । जूलनार्कं समाहिते इति * ह्यस्मात् विप्राजूलनाग्नि *
समाग्रं समाधीत * तस्योद्दिक्तेरपि नदीपः । १०३ । अपरश्चाह

जीविता तत्र यमापन्नो योऽन्नमत्तियतस्ततः । आकाशमिव पङ्केन न स पापे न लिप्यते ॥ १०४ ॥

जीवितेत्यादि । १०४ । योजनोऽन्नाभावे जीविता तत्राह * रूपास्थितप्राणनाग * मापन्नो यतस्ततोऽन्न
मत्तिभक्त्ये * स पापे न लिप्यते । १ । तत्र दृष्टान्त एव पङ्के न यथा * नाकाय लिप्यते इति । १०४ । तत्र
पुराकल्पं दर्शयति *

अजीगर्तः सतं हन्तुमुपासपदं बुभुक्षितः । न चालिप्यत पापे न च तृप्तीकारमाचरेत् ॥ १०५ ॥

अजीगर्त इत्यादि । १०५ । अजीगर्तो मर्षिर्बुभुक्षितः सन् * सतं हन्तुमुपासपत् * स तृप्तीकारमाच
रेत् * स न पापे न लिप्यते । १०५ । अपरश्चाह

श्रुमांसमिच्छन्नार्तोऽस्तु धर्माधर्मं विचक्षणः । प्राणानां परिरक्षार्थं वामदेवो न लिप्तवान् ॥ १०६ ॥

श्रुमांसमितादि । १०६ । वामदेवः स्वयं वामदेव एव * धर्माधर्मं विचक्षणः * सुध्यायः सन् प्राणानां *
रक्षार्थं श्रुमांसमत् * मिच्छन् पापे न लिप्तवान् । १०६ । अपरश्च ।

भरद्वाजः क्षुधात् क्षुप्तपुत्रो विजने वने । बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह तृधो लक्ष्मीमहातपाः ॥ १०७ ॥

भरद्वाज इत्यादि । १०७ । महातपा भरद्वाजः * स पुत्रश्च क्षुधात् * विजने वने तृधो लक्ष्मीं *
बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह । १०७ । अपराकाह

क्षुधात् क्षुप्तमभ्रागादिश्चामित्रः श्रुजाघनीमाचाण्डालहस्तादादाय धर्माधर्मं विचक्षणः ॥ १०८ ॥

चुधार्त्तः ॥ १०८ ॥ धर्म्यधर्मविवक्षणी विप्रामितः * चुधार्त्तः सं ॥ १०८ ॥ लक्ष्मिदादीय * सत्रा
घौमत्तमभागादिति ॥ १०८ ॥

प्रतिग्रहाद्याजनादातयैवाध्यापनादपि । प्रतिग्रहः प्रत्यवरः प्रेतविप्रस्य गृहीतः ॥ १०९ ॥

प्रतिग्रहादित्यादि ॥ १०९ ॥ प्रतिग्रहात्प्रजीवनं * याजनाद्वाजीवनं * मध्यापनं वाजीवनं * तत्राजी
वनं प्रति * पक्षः प्रत्यवरः कृत्वा * दिव्यात्प्रत्यवरलोके गृहीतः ॥ १०९ ॥

याजनाध्यापनेनित्यं क्रियते संस्तुतात्मनाम् । प्रतिग्रहस्तु क्रियते भूद्रादप्यन्यजन्मनः ॥ ११० ॥

याजनेत्यादि ॥ ११० ॥ आपदिब्राह्मणेन संस्तुतात्मना * ब्राह्मणस्तनियवैश्यानां भेदः * नित्यं या
जनाध्यापनेन क्रियते ॥ ११ ॥ प्रतिग्रहस्तु चुधार्त्तने * ब्राह्मणेनान्तोजन्मनः * भूद्रादपि क्रियते * तस्मात्
प्रेतविप्रस्य गृहीतः ॥ ११० ॥

अपहोमैरपै तत्र नोयाजनाध्यापनैः कृतम् । प्रतिग्रहनिमित्तं तत्रागेन तपसैव च ॥ १११ ॥

अपहोमैरित्यादि ॥ १११ ॥ असत्यायाजनाध्यापनैः कृतं * मोनोअपहोमैरपैति * प्रतिग्रहनिमित्तमेव
खलु * तत्रागेनदानेन तपसाचोपैति ॥ १११ ॥

शिलोच्चमप्राददीत विप्रोऽजीवन्यतस्ततः । प्रतिग्रहाच्छिलः श्रियांस्ततोऽपुनः प्रशस्यते ॥ ११२ ॥

शिलेत्यादि ॥ ११२ ॥ विप्रोऽन्यजीविकाभिरजीवैस्तु * यतस्ततः शिलोच्चमप्राददीत * प्रतिग्रहाच्छिलः
श्रियांस्ततोऽपुनः प्रशस्यते ॥ ११२ ॥

तीदङ्गि कुपामिच्छद्भिर्धनं वापृथिवीपतिः । याच्य सत्रात्स्नातकैर्विप्रैरदित्संस्तत्रागमहन्ति ॥ ११३ ॥

तीदङ्गिरित्यादि ॥ ११३ ॥ धनेनेसीदङ्गिः स्नातकैर्विप्रैः * कुपांस्वर्णरूपयाभ्यामनञ्जनं * मिच्छद्भिर्वाय
वीपतिर्याचः सत्रात् ॥ ११ ॥ याचितस्तथैवोपतिरदित्सन् * दातुमनिच्छंस्ते विप्रैश्च दासत्रागः * महतिप्रता
गमनेनेतिष्ठेयम् ॥ ११३ ॥

अकृतञ्चकृतात्चेत्ताद्गौरजाविकमेव च । हिरण्यं धानं मन्त्रं च पृथ्वीं पृथ्वीमदोषवत् ॥ ११४ ॥

अकृतञ्चेत्यादि ॥ ११४ ॥ कृतात्चेत्तादङ्गतं चेतमदोषवत् * गौराजशविकश्चहिरण्यं * धानं चान्य
पृथ्वीं पृथ्वीं * प्रतिग्रहेत्वदोषवत् ॥ ११४ ॥

सप्तवित्तागमाधर्मादायोलाभः कुयोजयः । प्रयोगः कर्मयोगः सत्प्रतिग्रहश्च ॥ ११५ ॥

सप्तत्यादि ॥ ११५ ॥ दद्यादयः सप्तवित्तागमाधर्मा * दद्यादपित्यादिदिनादानं * लाभः पीतयादोनात्प्राप्तं
क्रयमूलोन्महणं * जयोविदाग्रोयादिना ॥ ११ ॥ प्रयोगोऽर्थोऽप्यदानं * कर्मयोगोऽप्युपकारादिना
सत्प्रतिग्रहः ॥ ११५ ॥

विदयाः शिल्पभृतिः सेवागोरक्षा विपणिः कृषिः । धृतिर्भूयः कुसीदश्च दशजीवनहेतवः ॥ ११६ ॥

विदादित्यादि ॥ ११६ ॥ विदादयोदशजीवनहेतवो * यथायथं प्राप्नुयाद्दे * नत्वापक्षेपकारणा *

आपदिमर्षमिति ॥ १० ॥ तद्वच्चतुर्ध्वविद्याः स्थानानि याचयन्ते * नीक्षानिमया प्रच्यन्ते * ॥ ११ ॥ पुराण
नायमोभासा धर्मसाधनं मिथिताः । वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मसाधनं चतुर्दश ॥ इति ॥ १२ ॥ असा
दोदशाचष्टे * विद्यावेदविद्यावातिरिका * वेदाकतकविद्या * पनयनादिभिः ॥ १३ ॥ तद्वत्तयाचष्टका
वचनविरोधात् * ततः * वतनं सेवायुषा ॥ १४ ॥ विपणिः पण्यवैयिका * हतिः पणधारण भेषा * भिक्षास
मृदः कसीद * इत्याधनप्रयोग इति ॥ १५ ॥

ब्राह्मणः चतुर्योवापि वृद्धिर्नैव प्रयोजयेत् । कामस्तु खलु धर्मार्थं दद्यात्पापीयसे ऽल्पिकाम् ॥ १६ ॥

ब्राह्मण इत्यादि ॥ १६ ॥ ब्राह्मणो वाचतुर्योवा * नैव हस्तिः प्रयोजयेत् * कामस्तु खलु च्छयापापीयसे *
भृशाल्पिकाः * इति निर्दिष्टा दद्यात् ॥ १७ ॥

चतुर्थमाददानोपि चतुर्योवा भागमापदि । प्रजारचनपरं शक्त्या कलिपात्प्रतिमुच्यते ॥ १८ ॥

चतुर्थमिति ॥ १८ ॥ आपदि चतुर्योवा भाग * माददानोपि परं भागमापजा * रचना कलिपात्प्रति
मुच्यते इति ॥ १९ ॥

स्वधर्मो विजयस्तस्य नाहवे स्यात्पराङ्मुखः । शस्त्रेण वैशान्वित्वा धम्मं माहारयेदलिम् ॥ २० ॥

स्वधर्म इत्यादि ॥ २० ॥ तस्य चतुर्योवा यत्तुणां विजयः * स्वधर्मो नाहवे पराङ्मुखः स्यात् * वैशान्वित्वा
धम्मं माहारयेत् ॥ २१ ॥ आपदि वलिमाह ।

धान्ये ऽष्टमविंशं शुक्लं विंशं कार्पापाणावरम । कम्पो पकारणाः शूद्राः कारवः शिल्पिनस्तथा ॥ २२ ॥

धान्ये ऽष्टममिति ॥ २२ ॥ चतुर्योवा जाखलापदिधान्ये * त्वष्टममपि भागमाहारयेत् * स्वर्णादीनां
शुक्लं विंशं * विंशं विंशतितमं भागं * कार्पापाणां तमं माहारयेत् ॥ २३ ॥ शूद्राः कम्पो पकारणाः * योयत्कर्म
समर्थः स्यात् * तस्य तत्कर्म जाकारयेत् । २४ ॥ तथा कारवो यत्कर्म जानन्ति * तांस्तत्कर्मकारयेदेव शि
ल्पिनाः * ये यच्छिल्पं जानन्ति तत्तान् कारयेत् ॥ २५ ॥

शूद्रस्तु त्वत्तिमाकाङ्क्षन् च त्वमाराधयेद्यदि धनिनं वा एतपाराधयेत् वैशं शूद्रो जिजीविषे ॥ २६ ॥

शूद्रस्तु इत्यादि ॥ २६ ॥ शूद्रो यदि चतुर्योवा चतुर्योवा माराधयेत् सेवेतदा * तस्य रुकायाद्दृष्टिमेव * जी
विका माकाङ्क्षेदिति ॥ २७ ॥ धनिनं वैशं वा एतपाराधयेत् शूद्रो जिजीविषे इति ॥ २८ ॥

स्वर्गार्थं मुभयार्थं वा विप्रानाराधयेत्तयः । जातब्राह्मणशब्दस्य साहास्यकृतकृत्यता ॥ २९ ॥

स्वर्गार्थं मित्यादि ॥ २९ ॥ समूहः स्वर्गार्थं मुभयार्थं वेति * ऐहिक धनार्थं पारलौकिकार्थं * विप्रानाराधयेत्
कस्मात् । १ । जात ब्राह्मण शब्दस्य साराधनाऽसा शूद्रसाहास्यतात् * कृतकृत्यता कृतस्वधर्मता साहा
२ । उपनयनेन ब्राह्मण शब्दो जातोऽस्येति सज्जितं ब्राह्मण शब्दस्येति । ३ । २९ ॥

विप्रसेवे बभूव शूद्रस्य विशिष्टं कर्म कीर्त्तते । यदतोऽन्यद्विकृतं तद्भवतः सान्निफलम् ॥ ३० ॥

विप्रसेवे इत्यादि ॥ ३० ॥ शूद्रस्य विप्रसेवे वैशं विशिष्टं कर्म कीर्त्तते * कस्मात्तद्विषयादतो विप्रसेवना *
इत्यादि च्छूद्रः कृतं तदस्यैव सान्निफलम् । १ । ३० ॥

प्रकल्पयातस्यतेवृत्तिःस्वकुटुम्बाद्यथाहतः। शक्तिश्चावेच्छदाक्षप्रचभृतप्रानाक्षपरिग्रहम्१२

प्रकल्पितेतादृशे । १२४ । तैर्विप्रैस्तथा स्वसेविनः शूद्रस्य * शक्तिं साभायां कर्मैव * दास्यन्मृतानां
पौत्राणां * परिपह्य पौत्राज्जनपौत्रणमवेक्ष्य । १ । यथाहृतः स्वः कृत्वा तु सकीय * तनादृतिः प्रकल्प्या
समात् । २ । १२४ ।

उच्छिष्टमन्नं दातव्यं जीर्णानिवसनानिच । पुलाकाः च वधः प्रानां जीर्णा चैव परिच्छेदाः ॥२॥

चच्छिष्टमित्यादि । ३२५ । विप्रैः खे पाचच्छिष्टमन्नं * तस्मै स्वदासाय शूद्राय दातव्यं जीणानि वाचं
सि*स्वपिहिततत्प्राप्तानि तथा । ३२६ । धानानां पुलाकाश्चावतण्डुलाः*जीर्णानि*परिक्लृप्ताः शय्याद्योपी*ता
नितसा*न्यायानि दातव्यानि । ३२७ । ३२५ ।

नयूरे पातकं किञ्चिन्न सत्स्कारमर्हति । नास्याधिकारो धर्मोऽस्ति न धर्मात्प्रातिषेधनम् ॥१२३॥

नभृद्रुतादि । १२६ । धर्माथं हस्तानामेवकर्मणा * मकरणं भूत्रे किंश्चि * दपि पातकं नास्ति यतः संस्कारं
भूरीनाहं तितस्मात् । १ । असंभृत्स धर्मोऽधिपारो नास्ति * तस्य धर्माथं हस्तकर्मकरणे * पातकं नास्ति धर्माह
* पाण्डुत्तान्निषेधो नास्ति । २ । १२६ ।

धर्मोऽस्यैव धर्मः ज्ञाः सतां वृत्तिमनुष्ठिताः । मन्त्रवज्जिन्दुषान्तिपशंसां प्रामुख्येन ॥१२७॥

धर्मे पस्वस्तितादि । १२० । धर्मशास्त्राधर्मे पसरः सताः * धर्ममहृत्ति मन्दवर्जमहृत्तिताः सताः सताः
वृत्तिः * प्रयः सा सतत्त्वन्तः प्राप्नुवन्ति । १ । १२१ ।

यथायथा हि सद्गुणमातिष्ठतानसूयकः । तथातथैव मच्चामुष्णलोकं प्राप्नोत्यनिहितः ॥ १२८ ॥

समायथे तादि । १२८ । अनस्यकः सन् माह्वणादि यथा * रुद्ध, समवतिष्ठतितथा * तथैवात्स्यकः
सनयः भूदः सह, समवतिष्ठतितथा तथानिन्दितः सन्निभश्चापञ्च * लोकां प्राप्नोतीति धर्मो मास्ते स्थितिः । १२९ ।

शक्तेनापि हि गूढे गणकायो धनसञ्चयः । गूढो हि धनमासाद्य ब्राह्मणानेव वाधते ॥ १२८ ॥

यत्कृत्वा नापीतमिति । १२८ । अत्रैषण्यत्तनापि धनसंख्यो*नकार्याः कस्माद्विद्युच्छ्रद्धीवन*मासाद*ब्राह्म
णादीनान्*धनदानेन दाधते । १ । १२८ ।

एते चतुर्णावर्णानामाषट्कर्मा प्रकीर्त्तिताः । यान्समागनु तिष्ठन्तोव्रजन्तिपरमांगतिम् ॥३०

एतद्वर्गादि । १११ । चण्डोऽथर्षाणां तस्मात्पशूनाः प्रकीर्त्तिताः * यान्धर्षानहतिष्ठन्तो * ब्राह्मणादयं
 त्वारोऽनर्षाः परमा गतिमन्ते ब्रजन्ति । १ । ११० ।

एषधम्मविधिः कृतस्तथा तु वगैः सप्रकीर्तितः । अतः परं पुनश्चास्मिन् प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ॥१३॥

एष इत्यादि १९१ । एषादवर्णासाङ्गसूक्ष्मविधिः कीर्तितो भाषितः अतः परं प्रायश्चित्तविधि एव
प्रवक्ष्यामि । १९२ । * * * *

॥ * ॥ * ॥ इतिमानवधक्षशास्त्रे * भृगुप्रोक्तायांसंहितायां * दशमोऽध्यायः ॥ * ॥ १० ॥ * ॥ * ॥

इति मानवे धर्मशास्त्रे ॥ अष्टमोऽध्यायः ॥ संहितायां ॥ दशमाध्यायस्य प्रमादः ॥ भूमीविहङ्गमाध्यायः ॥

अथोद्देशकमात्रं ३५० स्थिता * दन्तरप्रयत्नितं * मधिसुः प्रायश्चित्ते * यद्दानं विधासते त *
इत्यनेनैव प्रक मद्य ॥ १ ॥

सान्तानिकं यत्रमाणमधुगं सर्वत्रेदसम् । गुर्वथं पितृमातृयस्वाध्यायाद्युपतापिनः ॥ १॥

सान्तानिकमिति ॥ १ ॥ सान्तानिकं पुत्रपौत्रादापय * युक्तं यत्रमाणं देवयजनं * करिष्यान्मधुगं
यत्रिष्यते ॥ १ ॥ सर्वत्रेदमं कृतसर्वस्व * दक्षिणं दण्डनिदयानयनं * रघं पितृयमं तथ * स्वाध्यायाद्यो
पतापिनः ॥ १ ॥ १ ॥

नवैतान् सान्तानिकान् विद्वद्ब्राह्मणान् धर्माभिवृत्तकान् । निस्त्रयोदश्यामेतेभ्यो दानं वि
द्वद्भिर्गृह्यते ॥ २ ॥

नवैतान् सान्तानिकान् ॥ २ ॥ एतान् सान्तानिकान् दीनय * सान्तानिकान् धर्माभिवृत्तकान् * भिक्षुकान् विद्वान्
॥ १ ॥ एतेभ्यो नवैतान् सान्तानिकान् वसुदेयं * विद्वद्भिर्गृह्यते एतं भोगं निस्त्रयोदश्यामेतेभ्यो * दानं वसुदेयं विद्वद्भिर्गृह्यते
दाता ॥ १ ॥ २ ॥ कस्मादेतं भोगं विद्वद्भिर्गृह्यते निस्त्रयोदश्यामेतेभ्यो * दानं देयं मन्त्रिणाञ्च

एतेभ्यो हि विद्वद्भिर्गृह्यते यमकं रुदक्षिणम् । इतरेभ्यो वसुदेवो विद्वद्भिर्गृह्यते यमुच्यते ॥ ३ ॥

एतं भोगं विद्वद्भिर्गृह्यते यमकं ॥ १ ॥ विद्वद्भिर्गृह्यते यमकं ॥ १ ॥ एतं भोगं निस्त्रयोदश्यामेतेभ्यो * रुदक्षिण
यमकं देयं * भोगं विद्वद्भिर्गृह्यते दक्षिणां च प्रददात् ॥ २ ॥ इतरेभ्यो वसुदेवो विद्वद्भिर्गृह्यते यमुच्यते * रुदक्षिणं यमकं वसु
देवो विद्वद्भिर्गृह्यते यमकं देयं ॥ ३ ॥ तस्मात् सान्तानिकान् सान्तानिकान् एव * विद्वद्भिर्गृह्यते दानं देयं ॥ १ ॥ १ ॥
राजा यथा ददात्तु

सर्वं राजानिराजालयथाहं प्रतिपादयेत् । ब्राह्मणान्वेदविदुषो यत्राय चैव दक्षिणाम् ॥ ४ ॥

सर्वं राजानिराजालयथाहं ॥ ४ ॥ राजा कुर्वेदविदुषो * ब्राह्मणान्वेदयथाहं सर्वं * रघं नियमार्थं चैव *
दक्षिणां प्रतिपादयेत् ॥ ४ ॥ नवयथाहं मयि * निवित्तायदि * यजेत तत्र कः फलं * भागीक्यादित्यथाह *

कृतदारोऽपरान्दारान् भिक्षुवायोऽधिगच्छति । रतिमात्रं फलं तस्य द्रव्यदातुस्तत्तिः ॥ ५ ॥

कृतदारोऽपरान् ॥ ५ ॥ यथा कृतदारोऽपरान् पुरुषोऽपवान् * दारान् भिक्षुवायोऽधिगच्छति * तस्मात् तं
फलं * द्रव्यदातुर्दत्तु * स्तोत्रादात्तत्तिः स्यात् ॥ ५ ॥ तस्मात् तं भिक्षुवायोऽधिगच्छति * यथा कृतदारोऽपरान् * मा
न फलमर्थदातुस्तत्तिः स्यात् ॥ ५ ॥

धनानि न्युययाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् । वेदविस्सुविबिक्तेषु प्रेतस्वर्गं समश्नुते ॥ ६ ॥

धनानीत्यादि । ६ । यतो वेदविस्सुविबिक्तेषु * विप्रेषु यथाशक्ति धनानि * यः प्रतिपादयेत्सकृ * प्रेतस्वर्गं समश्नुते । ६ । ६ ।

यस्य त्रेधाधिकं भक्तं पयसां भृत्यवृत्तये । अधिकं वापि विदोत तस्मिन् पातुमर्हति ॥ ७ ॥

यस्येत्यादि । ७ । यस्य भूतानां त्रिवर्षं पयसा * पोषणादधिकं भक्तं धनं * नृहे पयसां विदोते * ततो अधिकं वापि विदोत * तस्मिन् पातुमर्हति । ७ । ७ ।

अतः स्वर्णपीयसि द्रव्ये यः सोमं पिबति द्विजः । सपीतसोमपूज्यो पितृणां प्रामोक्षितः फलम् ॥ ८ ॥

अतरेत्यादि । ८ । अतस्त्रैवर्षिकां कृत्वा * द्रव्योपसिद्धीधानो * यो द्विजः सोमं पिबति * सपीतसोमपूज्योपि * तस्य सोमयानसायत् * फलं तत्फलं नाप्नोति । ८ । ८ ।

यत्नः परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि । मध्यापातो विवासाद्ः सधर्ममतिरूपकः ॥ ९ ॥

निष्कृताय * सद्भावाद् यत्नः पर * जन इत्यादि । ९ । ९ । परजने दातुं शक्नोति स्वजने दुःखजीविनि स्वजनं * यं दाता जनं ददाति सदाता मध्यापातो विवासाद्ः * मध्वययस्यो । १ । धर्मं प्रत्यक्षं कश्च * न खलु धर्मिक इति । ९ । ९ ।

भृत्यानामुपरोधे नयत्करोत गौडुर्देहिकम् । तद्भवतः खोदकं जीवतः कुरुत सद्यः ॥ १० ॥

भृत्यानामित्यादि । १० । भृत्यानामिति पोषणाणां * पोषणं उपरुधाराधं कलायौ * यौर्देहिकं परतिकं कर्म * करोति तत्र जीवतः * नृसः सान्त्वयन् । १० । १० ।

यश्चेत्प्रतिरुद्धः स्यादेकोनाङ्गेन यजुनः । ब्राह्मणस्य विशेषेण धार्मिकोऽतिराजनि ॥ ११ ॥

यश्चेदित्यादि द्वयं । ११ । यजुर्गो ब्राह्मणस्य यश्चेदेकोनाङ्गेन यजुनेन प्रतिरुद्धः स्यात् * विशेषेण धार्मिको राजनि सति । १ । तदा तस्य राजकृद्वा तद्द्वयं * त्रिवर्षेण स्यात्करोत । ११ । ११ ।

धौवैश्वस्य सगृहपणुहीनकतुरसोमपः । कुटुम्बात्तस्य तद्द्वयमाहरेद्वयस्य सित्ये ॥ १२ ॥

धौवैश्वस्य इत्यादि । १२ । धौवैश्वस्येण सन् * हीनकतुरसोमपः * स्यात्तद्द्वयं * सगृहपणुपोषणमात्रकारिणः स्याद्द्वयं * यश्चेद्वयं स्यात्करोत । १२ । १२ ।

प्रादरेत्तीगिवादेवाकामं बुद्धस्यैव शनः । नरिबुद्धस्यजेषुकमिदस्तिपरिग्रहः ॥ १३ ॥

प्रादरेत्*दित्तादि । ११ । यज्जो ब्राह्मणस्य यमातस्मिन्*२२ यो नैकेन ज्जेन परिरोधः*सा*स्तज्जसि
मिन्*यावन्तिद्रवाणि*स्मात् । १ । तवता*उत्ताममिच्छन्*भूमा*दंशः*स्त्रीणव*हेवा*सया*हरे*नव
दज्जसिन्नी*यावन्ति*स्तावन्ता*हरेत् । २ । कस्मात्*विदस्स दयसं*भूदसक*मिच्छन्*परिग्रहो*नास्ति । १ । ११ ।

ोऽनाहिताग्निशतशुरयजूचसदस्त्रयुः । तयोरपिकुटुम्बाभामाहरेदविचारयन् ॥ १५ ॥

यइतदि । १४ । यसायज्जो ब्राह्मणस्य*२२ यकेनाज्जेनप्रति*कृद्वा*तात्पयो ब्राह्मण*यतशुरनाहि
ग्निः । १ । यदब्राह्मणः सज्जमशुरयजू*तयोरपि ब्राह्मणयोः*२३ स्वा*मी*तज्ज*ग्नि*ब्राह्मणा
हरेदित । २ । १४ ।

प्रादाननितराच्चादातुराहरेदप्रयच्छतः । तथादशोऽस्य यते धमा नैवमर्हति ॥ १५ ॥

प्रादानेतादि । १५ । यं ब्राह्मण प्रादाननितरीनइता*तस्मात्*सु*विषय*वत्ता*तदव्ययमातदपरिग्रह*
वापा*हरेदेव । १ । तथा*स्व*ता*ऽस्य*यजो ब्राह्मण*सोऽस्ययत*न*२४ य*पी*मर्हति । २ । १५ ।

यथैवत्तमेभक्ते भक्तातिषड्गुणश्रुता । अस्तुस्तन्विषयस्य तत्तदाहीनकर्मणः ॥ १६ ॥

तथैवतादि । १६ । प्रादाननितराददो*यथैव*२५ य*पी*मर्हति*तदाहीन*कर्मणः*ता*स्व*मी*जन
मोक्त*तदा*१ । तद्व*भक्ताना*हीनयो*द्वि*रयनविषय*तदाहीन*तत्तदाहीन*न*२६ य*पी*मर्हति । २ । तं
मनेनसप्तमं*भक्तित्व*जा*कर्मिणी*प्रत्यपरिदने*यथावत्*विषय*तदाहीन*कर्मणः*ता*स्व*मी*मर्हति । १ । १६ ।

खलात्क्षेत्रादगारादायतोव सुप्रपलभते । आरुद्राव्यात्तत्तदरेषु यत्तेव दृच्छति ॥ १७ ॥

खलदितादि । १७ । खल*क्षेत्रा*दाय*ग*र*दायतो*व*य*पी*मर्हति*तदाहीन*कर्मणः*ता*स्व*मी*मर्हति । १ । तदा*सौ*च्छ*तित्*पयं*जा*सा*२७ य*पी*मर्हति*तदाहीन*कर्मणः*ता*स्व*मी*मर्हति । २ । तदा*सौ*च्छ*तित्*पयं*जा*सा*२७ य*पी*मर्हति*तदाहीन*कर्मणः*ता*स्व*मी*मर्हति । ३ । १७ ।

प्राज्ञाणां च न हस्तं यत्र चित्तियेण कदाचन । दूरं निष्क्रियतोऽस्मिन्जीवन् हस्तुमर्हति ॥ १८ ॥

प्राज्ञाणां चितादि । १८ । ए*स*तथेण स्व*मा*जीवन्*भावे*कदाचन*प्राज्ञाणां*च*न*२८ य*पी*मर्हति*तदाहीन*कर्मणः*ता*स्व*मी*मर्हति । १ । दूरं*निष्क्रियतो*२९ य*पी*मर्हति*तदाहीन*कर्मणः*ता*स्व*मी*मर्हति । २ । निष्क्रियतो*३० य*पी*मर्हति*तदाहीन*कर्मणः*ता*स्व*मी*मर्हति । ३ । १८ ।

योऽसधुभयोऽर्थमादाय साधुभावाभ्यामर्थं । सकृच्च पुनरुभयमादाय सत्कारयति तावती ॥ १८

यदनादि ॥ १८ ॥ योजनस्त्वसाधुभावाऽर्थः * मादाय साधुभावाऽर्थं प्रयच्छति * सत्कारयति तावती * कृत्वा सत्कारयति साधुभावाऽर्थं कृत्वा सत्कारयति ॥ १८ ॥

यद्वनयज्ञश्रीलानां देवस्वः तद्विदुषाः । अयजूनव्यद्विज्जमासुरस्वतदुच्यते ॥ २०

यद्वनयज्ञश्रीलानां देवस्वः * तद्विदुषाः * अयजूनव्यद्विज्जमासुरस्वतदुच्यते * विज्जमासुरस्वतदुच्यते * अयजूनव्यद्विज्जमासुरस्वतदुच्यते ॥ २० ॥

नतस्मिन्पारये हृष्टधाम्निरुपदिवीपतिः । अतिसप्तविश्वलिश्राद्वाह्याः सीदति च धाः

नतस्मिन्पारये हृष्टधाम्निरुपदिवीपतिः * अतिसप्तविश्वलिश्राद्वाह्याः * सीदति च धाः * अतिसप्तविश्वलिश्राद्वाह्याः * सीदति च धाः * अतिसप्तविश्वलिश्राद्वाह्याः * सीदति च धाः ॥ २१ ॥

तस्य भृत्यजनं ज्ञात्वा खलु दुष्ट्यान्मरौपतिः । अतश्चैव च विज्ञाददृष्टिः धर्म्मार्थं प्रकल्पयेत् ॥ २२

तस्य भृत्यजनं ज्ञात्वा खलु दुष्ट्यान्मरौपतिः * अतश्चैव च विज्ञाददृष्टिः * धर्म्मार्थं प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥

कल्पयित्वा तत्र वृत्तिश्चरन्नेन समन्ततः राजा विधम्य षड्भागं तस्मात्प्राप्नोति रक्षिता ॥ २३

कल्पयित्वा तत्र वृत्तिश्चरन्नेन समन्ततः * राजा विधम्य षड्भागं * तस्मात्प्राप्नोति रक्षिता ॥ २३ ॥

नयन्नार्थं धनं भूदादिप्रोभिचैतकहिं चित् । यजमानो हि भिक्षित्वा चाण्डालः प्रेतज्जायते ॥ २४

नयन्नार्थं धनं भूदादिप्रोभिचैतकहिं चित् * यजमानो हि भिक्षित्वा चाण्डालः * प्रेतज्जायते ॥ २४ ॥

यन्नार्थं धनं भिक्षित्वा योजसर्वं प्रयच्छति । सयातिमास्तं विप्रः काकतां वाशतं समाः ॥ २५

यन्नार्थं धनं भिक्षित्वा योजसर्वं प्रयच्छति * सयातिमास्तं विप्रः * काकतां वाशतं समाः ॥ २५ ॥

देवसं ब्राह्मणसं बालोभे नोपदिनस्तियः । सपापात्मापरे लोके गृध्रोच्छिष्टे न जीवति ॥ २६ ॥

देवसंमितादि । २६ । देवसं ब्राह्मणसं वा * लोभेन यत्पदिनस्तियस्य * पापात्मात्मापरे लोके
गृध्रोच्छिष्टेन जीवतीति । १ । २६ । अथप्रायश्चित्तमाह ।

ष्टि वै श्वानरी नित्यं निष्कपे दब्धपयं ये । कप्तानां पशुसोमानां निष्कृतत्रयं मसङ्गवे २७

इष्टिमितादि । २७ । कप्तानां पशुयग सोमयागानां * मसङ्गवे तदकरणजानस्य * पापसंनिष्कृतत्रयं
दब्धपयं ये । १ । तत् कप्तानां पशुयग वै श्वानरी * मिष्टिं ययं नित्यं निष्कपेत् । २ । २७ ।

आपत्कल्पे नयोधम्मं कुरुतेऽनापदिदिजः । सनाप्नोति फलं तस्य परत्रेति विचारितम् ॥ २८ ॥

आपत् कल्पेनेतादि । २८ । योदिजः खलुनापदि सतामापत् * कल्पेन धर्मं कुरुते * सतसाधर्मस्य
फलं परलनाप्नोतीति विचारितम् । १ । २८ ।

श्वेदे वै साधर्यै ब्राह्मणैर्महर्षिभिः । आपत्समरणाद्भौतैर्विधेः प्रतिनिधिकृतः २९

श्वेदेवेतादि । २९ । श्वेदे वै साधर्यै * महर्षिभिर्ब्राह्मणैश्च * मरणोद्भौतैर्विधेः प्रतिनिधि-
कृतः आपत्समरणात् भौतः । १ । २९ ।

प्रभुः प्रथमकल्पस्योऽनुकल्पनवर्त्तते । नरात्मरायिकं तस्य दुर्मते विद्वते फलम् ॥ ३० ॥

प्रभुरितादि । ३० । यस्तु प्रथमकल्पस्य कर्मणः करणं * प्रभुः * अनुकल्पेन वर्त्तते तस्य दुर्मतेः * नरात्मरायिकं
फलम् । १ । प्रतीवायविनाशकं तत्कर्मणः फलं न विद्वते इति । २ । ३० ।

न ब्राह्मणो वेदयेत्किञ्चिद्वाजनिधर्मवित् । स्ववीर्येणैव तान् शिष्यान्मानवानपकारिणः ३१ ॥

न ब्राह्मण इत्यादि । ३१ । भर्कश्चिद्ब्राह्मणः स्वशापकारिणो * ये तान्मानवान् स्ववीर्येण * नैव शिष्यान्वाजनि-
धर्मवित् । १ । ३१ । कस्मात् स्ववीर्येणैव वापकारिणो * ब्राह्मणः शिष्यादित्यत आह ।

स्ववीर्येण राजवीर्येणैव स्ववीर्यं बलवत्तरम् । तस्मात्स्वेनैव वीर्येण निगृहीयादर्शनं विजः ३२

स्ववीर्येण इत्यादि । ३२ । स्ववीर्येण राजवीर्येणैव * तयोर्मध्ये राजवीर्याद * बलवत्तरं स्ववीर्यं * तस्मात्
स्वेनैव वीर्येण निगृहीयादर्शनं विजः । १ । ३२ । स्ववीर्यं ब्राह्मणस्य तावत्किञ्च बलमनन्देतावच्छान्ते ।

शुतीरायं चार्जुनस्य कुरुर्वादि तत्र विचारयन् । प्राक्कस्य वै ब्राह्मणस्य तेन हन्यदरीन् विजः ३३

इत्यत्रान्नमन्त्रानि कुर्वीत सप्रदधानो जितो न्निधः । तत्त्वस्वदक्षिणाय प्रीयते ते स्वयम्भवा ॥२८॥

* सुश्रान्तादीनां वादि । १८ । विध्वंस्यहीनो ब्राह्मणः च दधानां कर्मिणेति यः स * कर्मणामिष्टानि कर्माणि
कर्मोत्तमं न त्वत्पुत्रोत्तमं यैः * कर्मयज्ञो हयजेत । १ । १८ । कस्मादित्यत आह ।

इन्द्रियाण्यथ स्वर्गमायुः कीर्त्तिं प्रजापयून् । हन्यल्पदक्षिणो यस्तस्मात्कामपथो यजेत ॥

* इन्द्रियाण्येतादि । १९ । यस्मादल्पदक्षिणो यज्ञो यजमानसो ग्निशादीनि * हन्ति । कस्मादल्पवनीत * यजेत्
यथोक्तदक्षिणादि दानायत्ते । १ । १९ ।

अग्निहोत्रपविध्याग्नीन् ब्राह्मणकामकारतः । चान्द्रायणचरे न्यासवीरहतशसमं हित ॥ ४१ ॥

* अग्निहोत्रादि । ४१ । अग्निहोत्री ब्राह्मणो * अग्नीनां नमो न * कामकारत इच्छा * प्रकृतोत्तम * इति धातुः
सूयं होममकृत्वा * चान्द्रायणं चतुर्मासं चरेत् । १ । कस्यादित्यत आह वीरं तादि * इत्यप्याग्निहोत्रात्
सायक * होमापवेधां वीर * हतशसमं वीरः पुत्रः ॥ २ ॥ ४१ ॥

ये शूद्रादधिगमयन्मग्निहोत्रमुपासते । ऋत्विजस्तद्विशूराणां ब्रह्मवादिषु गर्हिताः ॥ ४२ ॥

यं शूद्रादित्यादि । ४२ । ये ब्राह्मणाः शूद्रादर्थं * अधिगमयन्निजं तपपामते ते * खल मग्निहोत्रिणः * इदं धनं
ग्रहणेन दातुं * शूद्राणामेव ऋत्विजः धाः । १ । ब्राह्मणादिषु मधी * तेऽग्निहोत्रिणो गर्हिताः धाः । २ ।
४२ । कस्मादित्यत आह ।

तेषां ततमजानां तु पलाय्युपसेविनाम् । पदामस्तकमाक्रम्य दातादुर्गानि सन्तरेत् ॥ ४३ ॥

तेषामिति आदि । ४३ । तेषामजानां सततं * पलाय्युपसेविनां * मस्तकमसावयं दाता इहः पदा
क्रम्य * दुर्गाणि खानि सन्तरेदिति । १ । ४३ ।

अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितं स माचरेत् । प्रसज्यं चन्द्रियार्थेषु प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ ४४ ॥

* अकुर्वन्सित्यादि । ४४ । नरः स्वजातो विहितं * कर्मोत्तमं न निन्दितं च * कर्मसमाचरेत् । चन्द्रियार्थेषु * प्रस
ज्यन्मसक्तं च न * प्रायश्चित्तीयते इति । १ । प्रायश्चित्तो वाचरति * न तद्देवप्रायश्चित्तं * कर्त्तुं मन्त्रोक्तिकाङ्क्षा
पितम् । २ । ४४ ।

अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः । कामकारकते पत्राहुरे केच्युतिनिर्दयमा ॥ ४५ ॥

अकामतः इत्यादि । ४५ । अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यमिति * केचिद्बुधा विदुः * च्युतिनिर्दयमा * हे क
कामकारकते पत्राहुरे केच्युतिनिर्दयमा । १ । ४५ ।

अकामतः कृतं पापं वेदाभ्यासे न युक्तं । कामतः कृतं मोहात् प्रायश्चित्तैः पुनर्निधेः ॥ ४८ ॥

अकामतइत्यादि । ४८ । अकामतः कृतं पापं वेदाभ्यासे न युक्तं । तन्मोहात्कामतः कृतं पुनर्पापे पुनर्निधेः प्रायश्चित्तैः न पुनर्निधेः । १ । ४९ ।

प्रायश्चित्तीयतां प्राप्य देवाः पूर्वकृते नवा । न संसर्गं व्रजे देभिः प्रायश्चित्तेऽकृते द्विजः ॥ ४९ ॥

प्रायश्चित्तीयतामित्यादि । ४९ । इह जन्मान् देवात् कृतं नैव सा । पूर्वजन्मनि कृतं न पापेन तन्मिति । चिह्नेन छिन्नादिना वाधिता । १ । प्रायश्चित्तीयतां प्रायश्चित्तमर्हतां प्राप्य द्विजः खलु कृतं प्रायश्चित्ते स द्विजः संसर्गं न व्रजेत् । २ । ४९ । न च पूर्वकृतं पापं कथं विनाशयते इति तत्तथाते ।

इह दुःखरितैः केचित् केचित् पूर्वकृते स्तथा । प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरा रूपविपयं यम् ॥ ५० ॥

इह इत्यादि । १ । ५० । केचिद् दुरात्मानो नरा इह जन्मनि दुःखरितैः कर्मभी रूपविपयं यं खलु प्राप्नुवन्ति । केचित् पूर्वजन्म कृतं । १ । ५० । किं रूपविपयं यं प्राप्नुवन्तीत्यादि । २ ।

सर्वार्थं चौरः कौनख्यं दुरापः श्रावदत्तात् । दृष्ट्वा हाच्छयरो गित्वं दौर्लभ्यं श्रुतत्पगः ॥ ५१ ॥

सर्वार्थं इत्यादि । १ । ५१ । सर्वार्थं चौराद्यः पूर्वजन्म न स इह जन्मनि कौनख्यं प्रप्राप्तिर्यस्य । पूर्वजन्मणा वैषम्यं दुरापः स च जन्मणा न्यून्यावदत्तात् प्रप्राप्तिर्यस्य । १ । यः पूर्वजन्मनि दृष्ट्वा हाच्छयरो गित्वं प्राप्नोति । यः पूर्वजन्मनि श्रुतत्पगः स इह जन्मनि दौर्लभ्यं प्राप्नोति । २ । ५१ ।

पिप्लुनः पौतिनासिकां सूचकं पूतिवत्तताम् । धानत्रचौरोऽज्ञहीनत्वमातिरैक्यं मिश्रकः ॥ ५० ॥

पिप्लुनइत्यादि । ५० । पूर्वजन्मनि यः पिप्लुनः स इह पौतिनासिकां प्राप्नोति । यः पूर्वजन्मनि सूचको मिश्रावाहेन खलतां च वयसि स पूतिवत्ततां । १ । यः पूर्वजन्मनि धानत्रचौरोऽज्ञहीनत्वमातिरैक्यं प्राप्नोति । २ । यः पूर्वजन्मनि मिश्रकः शृङ्गधानाश्मिधानां भयचौरः स इह ज्ञानां मातिरैक्यं प्राप्नोति । ३ । ५० ।

अज्ञहर्ता मयावित्वं मोक्षं वागपहारकः । अस्त्रापहारकः खं वं प्रपन्नतामश्वाहारकः ॥ ५१ ॥

अज्ञहर्ता इत्यादि । ५१ । यः पूर्वजन्मनि अज्ञहर्ता स इह मयावित्वं चिरं रोषं त्वमेव प्राप्नोति । १ । परं अज्ञानमधोपयतात् मय्यदोयमानां वाचं । पूर्वजन्मनि यस्तु पहरति । २ । स इह जन्मनि मोक्षं प्राप्नोति । शोषश्वापहारकः पूर्वजन्मनि च स इह वं रोगं प्राप्नोति । ३ । यः पूर्वजन्मनि अश्वाहारकः स इह जन्मनि प्रपन्नतां प्राप्नोतीति संक्षेपोक्तिः ॥ ४ ॥ ५१ ॥

एवं कर्मविशेषेण जायन्ते सद्भिर्गर्हिताः । जडमूकान्धवधिराविकृता मृतयस्तथा ॥ ५२ ॥

एवमित्यादि । ५२ । एवमनेन प्रकारेण कर्मविशेषेण जायन्ते सद्भिर्गर्हिताः । जडमूकान्धवधिराविकृता मृतयस्तथा । १ । ५२ ॥

अज्ञोऽप्येत्यादि । ५६ । अज्ञोऽप्येत्यादि दद्यात्तथा * विनश्यत्वे दत्तितया * कोटसां च * अज्ञो * च
चित्तसाक्ष्यवर्धुक्तिः । ५७ । अनादिसाखादयसाजन्मिनां जन * मितेतामिष्ट * उरापातसमानिपा
नित्तुः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

निःशेषपापहरणं नराश्वरजतसच । भूमिवज्रमणीनाञ्चरुक्लेशसमं स्मृतम् ॥ ५७ ॥

निःशेषतादि ॥ ५७ ॥ निःशेषपापहरणं * नराश्वरजतसच * द्यौरक * शिवहरण * स्वर्णसंयसमानं ॥ ५७ ॥

रतः सेकं स्वयोनीषुकुमारीषुक्तमासुच । सख्युत्तमसखस्त्रीषुगुरुतत्पसमं विदुः ॥ ५८ ॥

रतः सेक इत्यादि ॥ ५८ ॥ सयोनीषुकोदर्यामु * वेमा * यीषुभगिनीषुचतया * सवर्ण * उक्तमारीषु * सख्यो
भाषकाणीनविधातात् ॥ ५९ ॥ अनाजान्द्रादन्ताद्वाङ्मया * मातासवाण्यालीषु * सख्यो * उक्तमारीषु * स्त्रीषु
सख्यो ॥ ५९ ॥ रतः सेकं उक्तस्य * समं पापं पुधादि ॥ ५९ ॥ विद्यानात्वे पुत्रीणां तपातकानि * मोक्षानि
तद्वयादयान्ते । ४ । मां गमनं * इह * गमनं * नृमागमनमि * तातिपातकानि ॥ ५९ ॥ अतिपातकित्वे तेपि
येषु उक्ततामनम् । नाना * नाना * तिस्तेषां विदुः * विदुः कथञ्चन । ५९ ॥

गोवधोऽयाजतया जगपारदायं विप्रक्रियाः । गुरुमावृत्पितृतागः स्वाध्यायादिसुतसच ॥ ५९ ॥
परिविचिताऽनुजेनां दे परिवेदनमेव च । तयोदो न च कनयायास्तयोरेव च याजनम् ॥ ६० ॥
कनयायाद्दण्डवराहः पराव्रतलोपनम् । तडागारामदाराणामपतः सच विक्रयः ॥ ६१ ॥
आतपतावान्धवतगोभृतग्राधपनमेव च । भृताञ्चाध्यायनादानमपणानाञ्च विक्रयः ॥ ६२ ॥
सर्व्वं करे पुधीकारोमहायन्त्रप्रवर्तनम् । हिंसोषधीनां स्वगजीवोऽभिचारोमूलकम् च ॥ ६३ ॥
इन्द्रनाथं मधुच्छाणां द्रुमाणामवपातनम् । आत्मार्यञ्च क्रियारसो निन्दिताद्वादनं तथा ॥ ६४ ॥
आनाहितान्तितास्ते यस्यानामनपक्रिया । असच्छास्त्राधिगमनं कौशिल्यसत्रचक्रिया ॥ ६५ ॥
धान्यकुपप्रशुस्ते यमदप्रस्त्रीनिषेवणम् । स्त्रीभूद्रवटश्च वधोनास्तिक्रयोपपातकम् ॥ ६६ ॥

गोवधेतादि । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । गोवधादीनि नास्तिकान्तानि सर्वा
* योपपातकानि विदुः । ६१ । गोवध * छायाजायाजात * पारदायं * आत्मविक्रय * गुरुमावृत्पितृताग * स्वाध्या
यान्तिपुत्रताग ॥ ६२ ॥ ५९ ॥ परिविचिताचारजोदे परि * वेदनं तयोः परिविचि परिवेत्तो * कनयायादयं

तयोऽकनादाने याजनम् । १ । ६० । कनायाचमहावाङ्मयं योनीऽशलाकाऽङ्गादि प्रवेशनं * भावऽर्थऽ
 प्रतक्षोपनं * मन्त्रचर्चा वर्तमानं * स्तब्धं तलोपकरणं । १ । तद्वागोऽल्पतरं * पारामउपवनं * तद्वाग. रामहा * रा
 यताविक्रयः । २ । ६१ । द्राताताचान्धातागच्छताश्च * घास्त्राणामधायनञ्च * यताध्यापकाध्यायनसादानं *
 मपणानाञ्चविक्रयः । १ । ६२ । सर्वाकरेषु परसाराश्च स्वर्णं * द्वाकरेषु बलाद्गते * नाधिकारकरणं च । १ ।
 महाद्यत्नं प्रवर्तनं * जलपवाहानां महादीना * शोधऽकरणं महातायमन्त्राणां सेतनां * प्रवर्तनं करणम् । २ ।
 श्रीपद्मीनां फलपाकान्तानां विना * खलपद्मं हिंसाच्छेदनं स्त्राजोवऽशोभिरनिरुपशुकाभि * च हीतेनार्थना
 जीवनं । १ । अभिचारऽशोनादियागे रनिष्टकरणं * मनपकारिणा उपकारिणां तदधानात् * मनकर्मेषाभि
 चारऽगिषेयउत्थाटनादि । १ । ६३ । इत्यन्तार्थमपेक्षाणां द्रुमानामवपातनं * च्छेदनमात्मार्थं चक्रियारम्भः *
 पिण्डैवतार्थां विनाकर्मकरणं । १ । यस्मिन्कर्मणि पिण्डैवतानां * मर्चं नादात्मार्थं सिद्धि * तन्नात्मायं कश्चा
 द्दशः । २ । निन्दितसाम्राज्याणां दे * रत्नादनं यथानिरस्ते ईया * पाकान्नभोजनमिति । १ । ६४ । आनादित
 गितेताग्निं होतहोततास्तेयश्च * सर्वपाद्रवाणां च्छेदनामनपा * करणं परिग्रहोपाभावः * । १ । यसच्छास्त्राधि
 गमनं * शास्त्रं च वद्वैयविद्या * स्थानं तसामदधिगमनमय * यार्थतय. धायनं न * मुच्छादिविद्यादिषास्त्रं । १ ।
 कौशिल्यामाचक्रिय * नृतागीतादिना जीवनक्रिया * ननृतागीतादिपमेवा । १ । ६५ । धानां कपां स्वर्णरूपमा
 मना * धामऽपयर्गतादिस्तेषां च यं * महापस्त्रीनिषेवणं संभोगः । १ । स्त्रीभूद्द्वेषाच्चक्रियानां वधो * नास्ति क
 च्छेति तत् सर्वं * उपपातकं भवति । १ । ६६ ।

ब्राह्मणस्य राज्ञः कृत्याघ्रातिरघ्रे यमद्वयोः जै ह्यश्चमैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥ ६७ ॥

ब्राह्मणमतिरिद्धि । ६७ । ब्राह्मणस्य राज्ञः पीडायाः कृत्या * करणमघ्रे यद्वयोऽ * पुरीषादिमदाक्षेति * तयो
 धृति घ्राणं गन्धपहणं । १ । जै ह्य * कौटिल्याचरणं * पुंसि मैथुनमिति तत् * सर्वजातिभ्रंशकरं च
 स्यात् । २ । ६७ ।

खराश्छोट्टुस्य भानामजाविकवध तथा । सङ्करीकरणं च यमीनादिमहिषस्य ॥ ६८ ॥

खराश्छोट्टु. ता. दि । ६८ । खराश्छोट्टु. च्छेदनजानां वधस्तथाऽजाविकवधः । मीनादिमहिषस्य वधः *
 सङ्करीकरणं * संशोभवतीति श्रेयं । १ । ६८ ।

निन्दिते श्रोधनादानं वाणिज्यं मुद्रसेवनम् । अपात्रौकरणं च यमसतः स च भाषणम् ॥६८॥

निन्दिते भारतादि । ६८ । अपात्रौकरणादौ भोग्यं श्रोधनादानं वाणिज्यं च मुद्रसेवनं च दण्डाधीनतया कर्तव्यं । १ । यमसतः भाषणं च । अङ्गमपात्रौकरणं च सात् । २ । ६८ ।

किमिकीठवयो हतग्रामदानुगतभोजनम् । फलैर्धनैश्च यमधैर्मन्त्रमन्त्रावहम् ॥७०॥

किमितादि । ७० । किमिकीठं पक्षिणां वधो महावगत इवाणां च भोजनं फलकाऽप्युष्यं चैव यमधैर्मन्त्रमन्त्रावहम् । १ । एतत् सर्वं मन्त्रावहं स च भवतीति चेत् । २ । ७० ।

एतानि नातिसर्वं शिष्योक्तानि पृथक् पृथक् । ये यैर्व्रतैरपोह्यन्ते तानि सप्तसु निबोधत ॥ ७१ ॥

एतानि नातिसर्वं । ७१ । एतानि पृथक् पृथक् योक्तानि सप्तानि नातिसर्वानि ये यैर्व्रतैरपोह्यन्ते नान्यत्तानि व्रतानि प्राचक्षितानि निबोधत । १ । ७१ ।

ब्रह्महादादशतमाकुटीं कृत्वा वने वसेत् । भैक्ष्याश्रमात्मविशुद्धयर्थं कृत्वा श्रवणविरोधकम् ॥७२॥

ब्रह्महादादि । ७२ । अकामतो ब्रह्महावने कुटीं कृत्वा तस्य निहत ब्राह्मणसमवेसं शिरस्तसाऽङ्गुष्ठाध्वजं कृत्वा द्वादश समासु ॥ १ ॥ भैक्ष्याश्रमं भिक्षित्वाशनमौक्तिकं सन्नात्मस्यार्थं वसेदिति ॥ २ ॥ सर्वं वर्ज्यं नैतद्वाक्यं शिष्यैः कृतविधानं विशेषाऽङ्गं तदयथादर्शिते । ३ । ब्रह्मव्रतं वनं गच्छेत्कल्कबासाजटाध्वजी । वनात्कीर्णफलानांश्च सर्वकामविवर्जितः । ४ । भिक्षाधी चचरे द्वात्रिंशन्वयं दिनजीवति । श्राद्धार्थं चरेत्तैश्च खट्वाङ्गी सवतः पुमान् । ५ । भैक्ष्याश्रमे समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः । वनवासौ स्यात्पञ्चसदाकालमतिव्रतः । खापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकृत्तरः । अनेन विधानेन द्वादशाब्दं व्रतं चरेत् । ६ । संनिवसो न्निवश्यामं सर्वभूतहिते रतः । ब्रह्महतापनोदाय ततो व्रतं किल्बिषात् ॥ ८ ॥ इति ॥ अङ्गनाश्रुतं यथा नित्यं शिष्येण श्राद्धीकृत्वा पण्डितो वने । अश्रमाश्रमो जटाधारी पण्डितः । १ ॥ ग्रामं विशेषाभिधायां श्रवणपरिकीर्तयन् । एककालं समस्तो वर्षं च द्वादशे गते ॥ १० ॥ इत्युक्तेषु वरापाशौ ब्रह्महादव्रतस्य व्रतं नानेन यथान्ति

अहातकिनश्च । ११ । इति । गौतमेनापुक्तं ब्रह्म * खट्टं कपासं पाणिषा * इदं स वत्सराज
 ब्रह्म * चारीभैसाययामं प्रविशेत् । १२ । स्वकर्मोपसायः पर्याऽपक्रामं त् * इदं नाहं बीजाच्च * स्थानासना
 भ्यां विहरन् * सवने वृद्धकस्योपशोदिति । १३ । याज्ञवल्कीनापुक्तं * शिरःकपासो धृजवान् भिक्षाशोकस्य
 वेद्यन् । ब्रह्महादादयः निमित्तभूकः पश्चिमाधुयत् । १४ । इति । कश्चिदयमवचनानीति हस्ता * लिखितवा
 स्यद्यथा । १५ । सप्तगाराणां पूर्वाणि * यानां सङ्कल्पितानि च । संविद्यं चानिद्यन्कोविधुमभूतवज्जने । १६ ।
 पूरणं हि हिमे भिक्षामेनां विखापसचरेत् । एककालं चरं च तदलक्षोदकं पवेत् । १७ । इति । इह
 प्रमादेव यदिद्वाचष्टे * द्विगुणं त्रिगुणान्तु वंशानां त्रिगुणान्ता । चतुर्गुणां चतुर्गुणां पञ्चगुणान्ता
 अनेति । १८ । भविष्यपुराणवचनात्तत्रैव * वंशानां क्रमणै * तद्वा दशवापकं द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं च
 प्रेयमिति । १९ । तदमाधुतदचनसा * मय द्वातृद्विप्रयत्वे * नात्र प्रतेतदचन * विषयत्वाभावादिति । २० ।
 यच्च कामाः कनप्रज्ञाहतायाः * द्विगुणमेतद्वा दश * वार्षिकं मतं * एव * प्रमादीनां वक्ष्याम्य * ताश्चिरसो वचनात्
 २१ । तदयथा । अकामतः कृतं पापे प्रायश्चित्तं कामतः । सात्त्विकाम कते यत् द्विगुणं बुद्धिपूर्वकं । २२ ।
 इति । तदप्युक्तं भसाचचनस्य * कामतो ब्रह्महताभिन्नपाप * विषयत्वादिह्याहयननासा * तच्चैदं पूर्विकं
 करोति । २३ । तत्र द्विगुणं प्रायश्चित्तमिति * तदचन * यः कामतो ब्रह्महताभिन्नपाप * निष्कृतिं वधीयते * इतासावचा
 माणवाच्च । २४ । ७२ ।

सत्त्वशस्त्रभृतां वास्यद्विदुषामिच्छयात्मनः । प्रारुदात्मानमस्मीवास मिदं त्रिरषाक्
 शिराः ॥ ७३ ॥

अपरश्चात्समाप्तिर्नास्ति । ७२ । अथवा ब्रह्महापुमा * नश्वमेधेन जनेत * सज्जिताया गोतवा * गोसवन
 नतता * मना नृहन्तुं क्षिपाभाषः । १ । शरीरस्यैरात्मनश्चक्षुषाक्षतां * सादयवात्रह्याधः शिरस्तं सन् *
 समिद्धं कुलितेऽम्नीति * वात्मानं प्राप्तेऽन्विषेत् । २ । याज्ञवल्कीनोक्तं यथा * संप्रामैराहमोलक्ष्मिभूतः पृथि
 भवान् भूयात् । अतकल्ये प्रहारात् जीवन्पि विषयति । ३ । इति । एवमम्नीति प्रक्षिप्तगरीर * क्तेन्यतेऽय
 वाजीसे * तदापदे भवतीति । ४ । ७३ ।

यजेत वाश्वमेधेन सज्जितागोसवेन वा । अभिजिद्विज्जिज्ञावाविदुतामिष्टुतापिवा ॥ ७४ ॥

अपरश्चादयजेतेत्यादि । ७४ । अथवा ब्रह्महापुमा * नश्वमेधेन जनेत * सज्जिताया गोतवा * गोसवन

कृतवापनोनिवसेद्ग्रामान्तेगोव्रजे पिवा । आश्रमे ह्यसूखे वागोव्रज्याण्यहिते रतः ॥ ७८ ॥

कृतवापन इत्यादि । ७८ । कृतवापन इति सर्वमस्तेन * ७८ नं कृत्वा गोव्रज्याणानां हिते * रतं सन् ग्रामान्तेऽथवा गोव्रजे वाश्रमे वा ॥ १ ॥ उनीना वासस्थानसमीपे ह्यसूखे तादृशवर्षे * निवसेत् समाप्तं द्वादशे वर्षे * इति । सौवर्णमायत्वात् ॥ २ ॥ ७८ ॥

ब्राह्मणार्थे गमार्थे वासद्वयप्राणान् परित्यजन् । मुच्यते ब्रह्महत्यायागीतागोव्रज्याण्यस्य ७९

तदाह ब्राह्मणार्थ इत्यादि ॥ ७९ ॥ तत्र गे ब्राह्मण्यहिते रतीयदि * ब्राह्मणार्थे गमार्थे वा * ब्राह्मणसंगे वा विप्लवे * उद्गारे सदाः प्राणानां मोभवति । १ । तदा तदर्थं सदाः प्राणान् परित्यजन् ब्रह्महत्यायागीतागोव्रज्याण्यस्य ७९ * मुच्यते यतो * गोव्रज्याण्यस्य गोसंगे लयिता । २ । ७९ । अथवा रगी ब्राह्मण्यहितमाह ॥

त्यवरप्रतियोद्वावातस्वस्वमवजितया । विप्रस्युतस्त्रिमित्तं वा प्राणालाभे विमुच्यते । ८० ।

त्यवरमितादि । १ । ८० । अथवा विप्रस्युतस्त्रिमित्तं दधजन् * त्यवरम् * कल्पयेत्तिन् * वारान् प्रतिघोषा * भवन्सर्वस्वमवजिता * तस्मिन् विप्राय हत्वा । १ । ब्रह्महत्यायाविष्यते इति * तत्सर्वं स्वोद्गारनिमित्ते प्राणा * लाभे प्राणपरित्यागे * ब्रह्महत्यायाविष्यते । २ । ८० । एवं यदा न्वागद्वयवर्षावसाना * सदायत्संगे दाहः ॥

एवं दृढव्रतोनित्यं ब्रह्माचारी समाहितः । समाप्ते द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां वपोहति ॥ ८१ ॥

एवं दृढव्रत इत्यादि । १ । ८१ । एवं कृतवापनो गोव्रज्याण्यहिते सन् ग्रामान्ते गोव्रज्याणां द्वादशवर्षा * दृढव्रतो नित्यं ब्रह्माचारी च । १ । समाहितश्चेद्गोव्रज्याण्यार्थं तांस्तप्राणान्समाप्नोति च * तद्द्वादशे वर्षे समाप्ते चति * ब्रह्महत्यां वपोहति । २ । इह मपरं द्वादशं वार्षिकं * तत्तन्वायणवत्पकारमेव * नववर्षात्तस्यायं विशेष इति । १ । ८१ । अपरश्चाह ।

शिष्टावाभूमिदेवानां नृदेवानां समागमे । स्वमे नोऽवभृत्सूतो ह्यमेधे विसृज्यते ॥ ८२ ॥

शिष्टे इत्यादि । १ । ८२ । अथवा ब्रह्महाक्रियमाणेऽनीना * स्वमेधे भूमिदेवानां विविधानां * ब्राह्म

धानां नृदेवानां नृपाणाम् । १ । समागमे स्मने नो ब्रह्महत्या*कृतं पापं चिष्टा कथयित्वा *यवश्चतुर्धा तोम्रश्च
हत्याया विवृणोते । २ । यदि स्मने क्रियमाणे ऽश्वमेधे इ* पूज्यते तदा पुनस्तुतिर्भवति *यजेत वाश्वमेधे ने ता
सोक्तत्वात् । ३ । ८२ । कस्मादेव*विवृणोते*इति तयो ह ।

धर्मसाम्राज्यो मूलमग्रं राजना उच्यते । तस्मात्समागमे तेषामे नो विस्वयापयद्भुजति ॥ ८३ ॥

धर्मसाम्राज्ये । १ । ८३ । यस्माद्ब्राह्मणो धर्मसा*समूलं याजन्*कर्तुं त्वा राजना स सायक्यते* माये
ण यजमान वात् । २ । तस्मात्तस्मै साम्राज्यात्तेषां ब्राह्मणराजानां समागमे* ब्रह्महत्यास्मने नः पापं*विस्वा
पयद्भुजति । ८३ । इति धर्मसा*समूलं ब्राह्मणः सा*दितं त्रयाह ।

ब्राह्मणः सम्भवे न वै देवानामपि दैतम् । प्रमाणश्चैव लोकसा ब्रह्मा त्वैव द्विकारणम् ॥ ८४ ॥

ब्राह्मण इत्यादि । १ । ८४ । सम्भवेन प्राशुर्वने वखलु*ब्रह्मणा देवानां दैवतं ब्राह्मणः कृतं* लोकसा वम
माणं कृतो ज्ञेयत्वात् । २ । तस्माद्वै*धर्मो ब्रह्म*ब्राह्मण इ*वकारणम् । ८४ । एवं ब्राह्मणे धर्मसामूहेति*
यथापापनिष्कृतिः सा*कदाह ।

तेषां वेदविदो ब्रह्मयुक्त्रयोऽप्येनः स निष्कृतिम् । सा तेषां पावनाय स्यात् पवित्रं विदुषां
द्विवाक् ॥ ८५ ॥

तेषामित्यादि । १ । ८५ । तेषां ब्राह्मणानां मध्ये*अथो वेदविदो ब्राह्मणा एनः स*निष्कृतिं यद्ब्रह्म*युः सा वाक् । १ ।
तेषामे न सां पावनाय स्यादितिकस्मात्*विदुषां द्विवाक् पवित्रम् । २ । अथ ब्रह्महत्यायां दराशरेण*मलसे जुस्यन् न वै
प्रायश्चित्तं यथा । ३ । साविर्दोषपन्नस्य विधिवद्ब्रह्मघातके । स च द्रसे जुगमनं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत्
४ ॥ सेवन्वपधे भिक्षां चाजुर्वर्णात् समाचरेत् । वर्जयित्वा विकर्मैः स्यान्मृदोपानद्भिर्वाजितः । ५ । यद्द्वि
ष्कृतिकर्मो वै महापात*ककारकः ॥ गृहदारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः ॥ ६ ॥ गोकुलेषु वसेच्चैव पापेभ्यो
नगरेषु च । तथा वनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्रवणेषु च । ७ । एतेषु खयापयन्नेनः पुण्यां गत्वा तूसागरम् । दशयोजनविस्ती
र्णं शतयोजनं मायतम् । रामचन्द्रसमादिष्टं न कस्यचिदुच्यते । सेतुं दृष्ट्वा स च द्रसा ब्रह्महत्यां वापोहति ॥ ८ ॥
इति ॥ ८५ ॥

अतोऽन्यतममास्थायविधिं विप्रः समाहितः । अह्नाहताकृतं पापं वापोहतप्रात्मवत्तया ॥ ८६ ॥

अतद्वत्तादि ॥ ८६ ॥ अतः प्रीयन्ति रक्षाः * अनात्मं प्रायश्चित्तं * विधिं ब्राह्मणविप्रः समाहितः सन् ॥ १ ॥
आत्मवत्तयाविधिं ब्राह्मणहता * कृतं पापं वापोहति ॥ २ ॥ ८६ ॥ अथ ब्राह्मणहताः समाहितः * प्रायश्चित्तं
त्वांश्चरते

हत्वागर्भं मविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् । राजन्यवैश्यावेजानावात्रेयीमेव च स्त्रियम् ॥ ८७ ॥

उक्ताच्चैवान्वृतं साक्ष्ये प्रतिरुध्य गुरुं तथा । अपहृतप्रचिनः क्षेपं कृत्वा च स्त्रीसहृदयम् ॥ ८८ ॥

हत्वागर्भं मित्यादि स्त्रीसहृदयम् । ८७ । * । ८८ । मविज्ञातं गर्भं हत्वा * ब्राह्मणतद्विरुद्धं ब्राह्मणं
हताप्रकरणोदितं व्रतं चरेत् । १ । एवं राजन्यं वैश्यान् हत्वा त्रेयीमेव कुर्यात् * मार्तं वकाशोक्तं *
निष्ठाभान्तरे एजानी । २ । अतोऽन्यतममास्थायविधिं * चरेत्तामेवं साक्ष्ये चान्वृतं कृत्वा * तथाप्यप्रति
रुद्धा * मित्यापतादादिना संयोजा । ३ । ब्राह्मणघवणं विना * निक्षेपश्चापहृतस्त्री * वधं कृत्वा वधुन *
हृत्वा हतागर्भं व्रतं चरेत् । ४ । वसिष्ठे नोक्तस्य या * ब्रूणश्च नक्षत्रागो * ब्राह्मणं हत्वा भूषणं * भव
ताद्यातश्च गर्भं । ५ । अज्ञातादिगर्भः * पुमांसो भवन्ति * स्नातपुरष्कृत्य जघ्नात् । ६ । लोमानि च त्रीर्जु
होमि * लोमभिर्वा वासय इति प्रथमा । १ । त्वचं च त्रीर्जु होमि * त्वचा च वासय * इति द्वितीया । २ ।
लोहितं च त्रीर्जु होमि * लोहितं नक्षत्रं वासय इति तृतीया । ३ । त्वचं च त्रीर्जु होमि * तावता च वासय
इति चतुर्थी । ४ । मांसानि च त्रीर्जु होमि * मांसं च वासय इति पञ्चमी । ५ । भेदो च त्रीर्जु होमि *
भेदो च वासय इति षष्ठी । ६ । अस्त्रिभिर्वा वासय इति सप्तमी । ७ । मज्जनं च त्रीर्जु होमि * मज्जनं च वासय इति अष्टमी । ८ । राजार्थं ब्राह्मणार्थं वा ग्रामेऽभिरुक्ष्यमात्मानं
घातयेत्तिरस्त्रितीया * पराशरः प्रतोभवतीति * विज्ञायते । ९ । द्विरुक्तं कृतं कनीयो भवतीति तद्व्याख्यायिकाः ।
पतितं पतितं कृत्वा चौरचौरं तिवापुनः । वचसा कृत्वा दण्डं समाश्लिष्यति दीपतां ब्रजे हति । १० । एवं
राजनां हत्वाष्टौ * वर्षाणि चरेत्पक्षिणः * त्रीणि च ब्राह्मणैश्च । ११ । ग्रामे यो हत्वा सवनं * गतोऽथ
राजनावैश्या * वात्रेयीं वक्ष्यामीरजस्वला * चक्ष्मातामात्रेयीमाहुः । १२ । अत्रेति ग्रामपतं भवती
ताम्रेयी * वाजनाहंसायां वैश्याहंसायां * ईदं हत्वा सवत्सरम् । इति । ११ । ८७ । ८८ । उपसं
हरति ।

इयं विशुद्धिर्दिताममाप्याकामतो द्विजम् । कामतो ब्राह्मणवधे निष्कृतिर्न विधीयते ॥८८॥

इयमित्यादि । ८८ । द्विजं ब्राह्मणं स्त्रियं * वेश्याकामतः प्रमाणाहता * पापकारिणामियं ह्य *
इषवाधिक्रतादिः शुद्धिर्दिता । १ । कामतो ब्राह्मणवधे * निष्कृतिः पापवृत्तिर्न * वेदादिशास्त्रे विधी-
यते । २ । ८८ । क्रमिकत्वाद् दृष्टव्यता * पापश्चित्तकृत्तरापानपातकप्राय * क्षित्तमाह

सुरापीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुवां पिवेत् । तयास्वकाये निर्दग्धे मुच्यते किल्बिषास्ततः ॥८९॥

हरामित्यादि । ८९ । हरामवैषमोहात् पौला द्विजो * ब्राह्मणः स्त्रियो वेश्याः * हरामे वाग्निना सन्त * पा-
ग्निवर्णा * स्त्रापिवेत् । १ । तयाग्निस्तत्राहरण * पीतयास्वकाये निर्दग्धे * ततः * तरापानजातात् * किल्बि-
षात्पापान्मुच्यते । २ । ८९ ।

गोमूत्रमग्निवर्णं वापिवेदुःकमेव वा । पयोद्यतं वा मरणाज्ञोश्च कृद्रसमेव वा ॥ ९० ॥

अथर्वशास्त्रगोमूत्रेत्यादि । ९० । यवामोहात्तरापो * गोमूत्रमग्निना सन्तपाग्निवर्णं * कत्वात्वा मरणात्
पिवेत् । १ । अथर्वशास्त्रमग्निवर्णं पयोवा * घृतं वा गोश्च कृद्रसं * वामरणात् पिवेदिति । २ । ९० ।

कणान्ममक्षये दब्धं पिण्याकं वा सक्तमग्निशि । सुरापानापनुत्तयै वालवासाजटीधृञी ॥९१॥

अथर्वशास्त्रकणानित्यादि । ९१ । मोहादवैषहरापः * तरापानचिद्धपात्रादिभृतसन् * मेषादिलोमकृत
वाष्पान्ममक्षये * तरापानापनुत्तयै म । १ । दब्धमेकं निशिसक्तं * तण्डुलानां कणान्ममक्षये दधवा * निशिपि-
ण्याकं तिलस्य * पिष्टं स्रुदेवमक्षयेत् । २ । ९१ । ननु तर्हि किं सर्वं पाद्विजानां * मेव * तरापानं प्रतिषिद्धं *
मितात उच्यते ।

सुरावैमलमन्नानां पापान्मलमूच्यते । तस्माद्ब्राह्मणराजनग्रीवैश्च न सुरां पिवेत् ॥९२॥

हरावाइत्यादि । १ । ९२ । अन्नानां मलमेव सुराभवति * मलस्य पापमुच्यते तस्माद्ब्राह्मणो * राजग्रीवैश्च
सुरां नैव पिवेत् । २ । ९२ । तर्हि किं तण्डुलकृताम् मलं * सुरां न पिवेदित्यत आह ।

गौडीपैष्टीचमाधीचविज्ञेयान्निविधासुरा । यद्यैवैकातश्चासन्नानपातवगाद्विजोत्तमैः ॥९३॥

गौडीयेष्टीचितादि । १ । २४ । उरादि विधाविषया * गौडीयेष्टीचिताधीच * द्विजोत्तमेर्वाङ्मयेर्विकेका
पैष्टी * सुरानपातव्यातया * सर्वाविधेवनपातवा । १ । चन्द्रियवैद्याभागात्तुगौडीमाधीच * पातवोतयासा
पदाते । २ । २४ । कक्षाद्वाङ्मयेन सर्वा * उरापातवोतातयाह ।

यश्चरच्चः पिशाचान्नमद्वर्मांससुरासवम् । तद्वाङ्मयेननासव्यं देवानामश्रुताहविः ॥ २५ ॥

यश्चरच्चतादि । १ । २५ । मदादिकं यद्यादन्नं * देवानां हरिरश्रुता * ब्राह्मणेनतन्नासव्यं । १ ।
२५ । कक्षाद् यद्यादन्नं मदादिकमिति * ।

अमं धर्मं बापते अतोऽवैदिकं वायुदाहरेत् । अकायमनश्चक्रुर्वाद्वाङ्मयोमदमोहितः ॥ २६ ॥

तत्राहामेधोवेतादि । १ । २६ । ब्राह्मणोऽन्नमखत्वाभावेपिगौडी * माधी * उरापीत्वामद * मोहितो
मत्तः सन्नमेधो * पते दवैदिकं वाङ्मया * दनादकार्या वाङ्मयात् । १ । २६ । तर्हि गौडी माधी * उरा * ब्राह्मणा
मत्ततादिदोषान्नपिवेत्ते * नकिं पापं भवतीतात याह ।

यस्य कायगतं ब्रह्ममद्रेनाप्लाव्यते सकृत् । तस्य वयपैति ब्राह्मणं शुद्धत्वं च स गच्छति ॥ २७ ॥

यस्य कायगतमितादि । १ । २७ । यस्य ब्राह्मणस्य कायगतं ब्रह्म * यदि सकदेवमद्रेनाप्लाव्यते * तदा न सात
द्वाङ्मया वयपैति । १ । सच ब्राह्मणः शुद्धत्वं गच्छति * तस्मात्सर्वं शुद्धिजोत्तमेनपातवोति । १ । नन्विदं
प्रायश्चित्तं स्व * वचनेन विरूपाते * नमां समक्षणे दोषो * नमद्रे नचमैयुने * प्रवृत्तिरेषाभूतानां * निवृत्तिस्तुमहाप्रवृत्ति
विरूपाते च गीतमात्रे पुचत्वा * रिंयत्संस्कारे पुसौवा * मण्णासंस्कारे यश्चरा * पानविधानेनेति । ४ । तद् यथा
• ॥ गर्भाधानं पुंसवनं * सीमन्तोन्मथनजात * कर्मनामकरणनिष्कृमणाश्च * प्रायश्चित्तोपनयनानि च । १ ।
सत्वारिवेद्वनं * स्नानं सङ्गधर्मैवा * रिण्यग्निं संयोगश्च । ६ । पश्चानां महायज्ञानामवष्टानं * देवपितृमनुष्य
भूतब्रह्मणामिति पञ्च । ७ । आर्द्धिकं छक्रापानं * आहवावण्यपहायणो * चैत्राश्विज्योतिषम् । ८ । पाक
यज्ञसंस्थाग्रज्जा * धेयमग्निद्रावर्धय * पीणमासावययणं * चातुर्मासं निरुपपन्न * वन्धः सैत्रामणीति सप्त । ९ ।
हविर्यज्ञसंस्थाग्रज्जा * पीणमासावययणं * चातुर्मासं निरुपपन्न * वन्धः सैत्रामणीति सप्त । ९ ।
चत्वारिंशत्संस्काराः । १० । इति । तत्राचार्ते यद्दत्तं प्राक् * नमां समक्षणे दोषो * नमद्रे नचमैयुने * इति । १
तत्र भक्ष्यामांसानां पिष्टदेवा * नर्चयित्वा यथाभक्षणविधि * क्षयामशैरपि यत्र यत्रैव । ११ । देवानाश्च न वधिष्य

वर्तते *तत्तत्तत्तद्वादीनश्च यित्वा *महाविप्राक्षणेः पातवोनिशः । ११ । तन्ननियतविधायवशात्तैव *पात
वानाननियते कृ विधावे पापक्षिः स्यादिच्छातः पातवान् पातवानिवेति । १४ । तन्ननिवृत्तिस्त्वमहाफलेति *
विवक्षितं विद्वादि । १५ । १७ । अथोपसंहरति ।

रूपाविचित्राभिहितासुरापानस्रानिष्कृतिः । अतज्जडं प्रवक्ष्यामि सुवर्णस्तेयनिष्कृतिम् ॥ १८ ॥

एषेत्यादि । १ । १८ । सूरापानस्रं प्राविचित्रानिष्कृति *मयाभिहिताक्रमिकां * मूनयस्तेयनिष्कृ
ति *मतज्जडं प्रवक्ष्यामि । १ । १८ ।

सुवर्णस्तेयकृद्दिप्रोराजानमभिगम्यतु । स्वकर्म स्वपयन्मूयान्मांभवाननुशास्यति ॥ १९ ॥

सुवर्णस्तेयेत्यादि । १ । १९ । विप्रो ब्राह्मणस्यैव सुवर्णस्तेयकृत *मायन्ति चिकीर्षुः स्वः ॥ १ ॥ राजानमभि
गम्य स्वकर्म ब्राह्मणस्यैव सुवर्णस्तेयं स्वपयन्मूयान्मांभवाननुशास्यति ॥ २ ॥ १९ । तदाराजाय याव
धिप्राप्तदाहः ।

गृहीत्वामुषलं राजा सकृद्वन्यासु तं स्वयम् । वधेन युद्धातिस्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा ॥ १०० ॥

*होलाद्यलमितादि ॥ १ ॥ १०० ॥ राजा स्वयं मुषलं गृहीत्वा तं *ब्राह्मणस्यैव सुवर्णस्तेयकारिणं *सकृदेव
वधनात्तेन वधेन ॥ १ ॥ मुषलाभिघातेन स *ब्राह्मणो ब्राह्मणस्यैव सुवर्णस्तेयं सास्तेनोक्तो वा जीवन् न वा तस्मात् *पापाच्छुद्ध्य
तितपसैव ववेति विकल्पः । २ । कथं ब्राह्मणस्यैव सुवर्णमिति * विज्ञायते यातातप * वचनादिज्ञायते ॥ ३ ॥
यातातपेनोक्तं यथा *कुलघ्नो नरकस्यान्ते जायते विप्रश्चेमहत् ॥ इति ॥ ४ ॥ पराशवेनापुत्रं च *अपहृतस्यैव सुवर्णं
ब्राह्मणस्यैव तं स्वयमिति । याज्ञवल्केन ह्युक्तं *ब्राह्मणस्यैव हारैः पूराश्चेष्टलमपयेत् । स्वकर्म स्वपयस्तेन
इतीकृतीपिवाश्विनः ॥ १ । १०० ॥ ब्राह्मणः कथं तपसा *स्वर्णस्तेयपापाच्छुद्ध्यै *दितातमाह ॥

तपसापनुसुखसुवर्णस्तेयजं मलम् । शीरवासादिजोऽरण्याचरेद्ब्रह्महृद्योऽतमः ॥ १०१ ॥

तपसेत्यादि ॥ १०१ ॥ ब्राह्मणो ब्राह्मणस्यैव सुवर्णस्तेयं *जातं मलं पापं तप * सापहृतसुखं शीरवासा
ब्रह्महृद्योऽतमः । इदमर्थार्थिकं क्रतादनातसं क्रतमरण्या वसं करोति । २ । १०१ ।

एतैर्व्रतैरपोहे तपापंस्ते यकृतद्विजः । गुरुस्त्रीगमनीयन्तुव्रतैरेभिरपानुदेत् ॥ १०२ ॥

एतैरिति॥दि॥ १०१ । उक्तैरेतैर्व्रतैर्द्विजो*ब्राह्मणःषड्वर्णसास्तेय* कृतपापमपोहति । १ । गुरुतल्प
गमनीयन्तु*पापं द्विजएतैर्व्रतैर्मायैर्व्रतैरपानुदेत् । २ । १०२ । कौर्व्रतैरिति॥तथाह ।

गुरुतल्पमभिभाष्ये नस्नाप्तसप्रादयोमये । सुस्मींज्वलन्तींस्वास्त्रिषमस्तुनासविशुधति १०३

गुरुतल्पोति॥दि॥ १ । १०१ । गुरुतल्पोद्विजएतो*गुरुतल्पगमनजं * पापमभिभाष्य*स्त्रीं लौहमयीं स्त्री
प्रतिमा *मग्निनासन्तप्तंज्वलन्तीमास्त्रिषा । १ । लौहमयेऽग्निनातप्तं*शयनेषप्राप्तं*तुना*सगुरुतल्पोविशुध
ति । २ । १०१ ।

अथवाग्निशुषणावृत्तकृतप्राधायचाञ्जली । नैच्छतींदिशमातिष्ठे दानिपातादजिह्मगः॥१०४॥

अपरश्चाहस्वयंवेति॥दि॥ १०४ । अथवागुरुतल्पोस्वयं निजसं*ग्निशुषणौघस्तेषोत्कृताञ्जली*वाधाय
धृत्वान्नैच्छतीं*दिशसजिह्मगमातिष्ठेत् । १ । दानिपातान्मरणकालपर्याप्तं*ततःसविशुधति । २ । १०४
अपरश्चाह ।

खट्वाङ्गीचीरवासावाग्निशुलोविजनेवने । प्राजापतप्रचरेत्कृच्छ्रमब्दमेकं समाहितः १०५

खट्वाङ्गीति॥दि॥ १०५ । अथवागुरुतल्पोद्विजःखट्वाङ्गी*खट्वाङ्गात्सन्मृग्युल* श्रीरवासाः समाहितः
१ । विजनेवनेवसन्प्राजापतं*कृच्छ्रमब्दमेकंचरेत् । २ । १०५ अपरश्चाह ।

चान्द्रायणंवातीन्मामानभस्मरेन्नियतेन्द्रियः । हविष्येणयवाग्वावागुरुतल्पापनुत्तये १०६

चान्द्रायणमिति॥दि॥ १०६ । अथवागुरुतल्पोद्विजस्त्रीन्मासान्*नियतेन्द्रियश्चान्द्रायणमभस्मरे*दथवा
गुरुतल्पापनुत्तये । १ । नियतेन्द्रियःसहविष्येणवातीन् * मासानयवाग्वावातीन् * मासान्ब्रतमभस्मरेदिति
२ । १०६ । उपसंहरति ।

एतैर्व्रतैरपोहेयुर्महापातकिनोमलम् । उपपातकिनस्तुवमेभिर्नानाविधैर्व्रतैः ॥ १०७ ॥

एतै रित्यादि । १०० । महापातकिन एतै * वृत्तै ब्रूते * मलं पापमपोहयेत् ॥ १०१ । उपपातकिनश्च *
लुं भिर्वक्ष्यामाणै र्नाना * विधै ब्रूते मलं पापमपोहयेत् ॥ १०२ । कै ब्रूते विना तयाह ।

उपपातकसंयुक्तोगोघ्नो मासं यवान्पिबेत् । कृतवापो वसेद्दे गाष्ठे च मृगांशते न संहतः ॥ १०८ ॥
चतुर्थ कालमश्लोयादक्षारलवणं मितम् । गोमूत्रेण चरेत्स्नानं द्वौ मासौ नियतेन्द्रियः ॥ १०९ ॥
दिवानुगच्छेत्तास्तां तृतिष्ठदुद्धं रजः पिबेत् । शुश्रूषित्वानमस्कृत्य रात्रौ वीरासनं वसेत् ॥ ११० ॥
तिष्ठन्तीषु नु तिष्ठेत्तु ब्रजन्तीषु पनु ब्रजेत् । आसीनासतयासीतनियतो वीतमत्सरः ॥ १११ ॥
आतुरामभिश्च तां वाचौरवगाघ्रादिभिर्भयैः । पतितां पङ्कमग्नां वा सव्यो पायैर्वि मोचयेत् ॥ ११२ ॥
उशेषं तिथीते वामारुते वातिवाभृशम् । न कूळीं तात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तिः ॥ ११३ ॥
आत्मनो यदि वानग्रेषां गृहे चोत्प्रेष्य वा खले । भक्षयन्ती न कथयेत्पिबन्श्चैव वत्सकम् ॥ ११४ ॥
अनेन विधिना यत्तु गोघ्नो गामनुगच्छति । शगोहतप्राकृतं पापं त्रिभिर्मासैर्वपोहति ॥ ११५ ॥

उपपातकेत्यादि । १ । १०८ । गोघ्नाद्विज उपपातक संयुक्तः * कृतवापो मासं यवान् * पेषादीनकृत्यापि
वेत् ॥ १०९ । हतसातसागो जिनचक्षणा * संहतगात्रं संन * मासं च गोष्ठे वसेत् ॥ ११० । १०८ । १०९ । ११० । ततः पणं
द्वौ मासौ * नियतेन्द्रियः सन् गोमूत्रेण स्नानं * चरेच्चतुर्थ कालं ॥ १११ । मध्याह्न कालमेवाक्षारलवणं * हरिद्राया
नं मितमश्लोयात् ॥ ११२ । १०९ । ११० । दिवेत्यादि । तस्मिन्मासद्वयं दिवादिने * तास्तु गोष्ठे चरतीति * अनुब्रजे
नतजडं * तिष्ठतिष्ठदुद्धं रजोमृलिं पिबेत् रात्रौ * तागाहस्तेन क्लिपुच ॥ ११३ । शुश्रूषित्वानमस्कृत्य रात्रौ वीरासनं * व
च * जाह्नव्यं वसेदिति ॥ ११४ । तिष्ठन्तीषु तां तां ॥ ११५ । चरन्तीषु तां तां * तिष्ठन्तीषु तां तां * तिष्ठन्तीषु तां तां *
ब्रजन्तीषु तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया *
११२ । तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया *
११३ । तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया *
११४ । तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया *
११५ । तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया * तां तां गोपुत्रं चया *

उपपातकसंयुक्त*इत्यादिनैतदन्तेन*विधितयसुगोद्गोमा*मदुगच्छति सखिभि * मासं गोहताकृतं पापं वापोह
ति ॥ १ ॥ ११५ । एवं चरितव्रतोयत्तयात्त*दाह ।

वृषभैकादशागाश्चदद्यात्सुचरितव्रतः । अविद्यामाने सर्वस्वेषु दविद्भोगिनिवेद्येत् ॥११६॥

वृषभैकतादि ॥ १ ॥ ११६ । गोघ्नोद्विजएवंसूचरितव्रतः*सन्वृषभैकादशागाः*दशगाएकं वृषभं* ब्राह्म
णभोगे दविद्भोगेदद्यादिति ॥ १ ॥ दशगानैकवृषभे*त्वविद्यामाने सर्वस्वेषु*वेदविद्ब्राह्मणेभ्योनिवेद्येत्
२ । अत्रपराशरेणोविवक्षाय*श्रुतंविमर्षं गौक्षपमङ्गलै*तद्यथाप्रदद्यानेकात्स्निकैवेति । २ । गवां
संरक्षणार्थायनदप्रीद्वोधन्यघोः । तदधन्तुतविद्यात् कामात्कामकृतं तथा । ३ । अङ्गुष्ठमात्रस्थलीवावाङ्
मन्त्रमाणावः । आर्द्रकमपलाशाच्छुद्रताभिधीयते । ४ । दण्डद्वयं यदन्तिप्रहरेद्वा निपातयेत् । पाय
यितं चरेत्प्रोक्तं द्विषणं गौक्षं चरेत् । ६ । गोधन्यघोक्षाणिघातनञ्चकविधम् । एकपादं चरेद्गोधं द्विपादं
चरन्तं चरेत् । ७ । गोक्षु पुपादहीनं नाश्चेत्सर्वं निपातनं । गावारेषु गृहे वापिदुर्गेषु पिममेवपि ॥ ८ ॥
नक्षत्रपि जगदपुत्रानि पायद्विषयिद्विषयेषु खलागावस्त्राभनाद्रोधनानि । ९ । योन्मामकटोरं यवगटा
भरणभुजगोः । प्रहरेवापितनेनापि वहासाङ्गोर्द्धतायति । १० । तद्वयवन्तं विद्यात् कामा कामकृतं दद्यात्
१० । खलं स्तं यकटपेक्षुक्तौगारं वापीद्विनागरैः गोपतिक्षुःसङ्गतिथीक्षाभिनतिद्वयः । ११ । सतःप्रसक्तं उष्म
नश्चेत्तनामायितवः । कामाकामकृत्तौधोदण्डेर्हनाद्रोधनं । प्रहतावास्त्रावापिनद्विहं हनिपातने
१२ । सङ्घितः पतिनीतापिदण्डेनाभिहतः सक्तु । उदियतस्तुप्रदामच्छत् पञ्चसप्तदशैवदा । १३ । सासंवा
यदिद्विषयात्ताय वापिपित्रं दद्यात् । पञ्चवाधापसुदयेत् प्रायश्चित्तं न विद्वान् । १४ । पिण्डस्थिपादमेकतुद्धौ
पादौगमैस्सखि । पादानं व्रतवदिदं हत्यगमैवेतनम् । १५ । पादं ऽङ्गुलीमवपनं द्विपादं गयुणोपिच । वि
पदिमिन्तयजंममिखतुतिपातने ॥ १६ ॥ पादं वस्त्रगुणश्चैवद्विपादं कामाभाजनम् । पादानेगोहपदना
हृत्कृतेन द्वयं सतम् । १७ । निष्पन्नमर्थगात्रसुदृशानेवासवेतनः । राज्ञाताज्ञसम्पत्तं द्विषणं गोव्रतं
चरेत् ॥ १८ ॥ पापानो नैवदण्डेन गावोर्ध्वाभिधातिताः । शुक्लाङ्गुलीचरेत् पादं द्वौगोहपदपातनं । १९ ।
लाङ्गुलीच्छुद्रान्तुद्विपादावस्थिभञ्जने । द्विपादश्चैवकर्णकृत्तुचरेत् सर्वं निपातने । २० । यज्ञमङ्गिस्थि
भङ्गेचकटिभङ्गेतथैवच । यदिजीवतिषण्णानप्रायः*श्रुतं नदिदने ॥ २ ॥ व्रणेभङ्गेकृतेवासुहाभङ्ग
श्चपाणिना । यवसङ्गापहर्तवायावद्दुर्बलीभवेत् ॥ २१ ॥ यावत्सद्यसर्वंङ्गस्तावत्पोषयेत्तरः ।

गोरूपं ब्राह्मणसाधने नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥ २४ ॥ यदा सम्पूर्णसर्वाङ्गी होमदे होमवेत्तदा । गोघातकसा
 तसाहं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ २५ ॥ काष्ठलोष्टकपापार्णः शस्त्रेणैतोवतोवलात् । बापादघतिगायस्तस्य
 यज्ञं विनिर्दिशेत् ॥ २६ ॥ चरेत् सान्तपनं काष्ठे प्रजापतान्तुलोष्टके । तप्तमञ्जु पापार्णे शस्त्रे चैवाति
 कृच्छ्रकम् ॥ २७ ॥ पञ्चसान्तपने नगावः प्रजापतो तथा वयः तप्तकृच्छ्रे भवन्तोऽवतितकृच्छ्रे तथोदश ॥ २८ ॥ प्रसा
 पणे प्राणहता द्वादश पतिरूपकम् । तस्योत्तरपुंस्तुत्वाद् दद्याद्विवाहं ॥ २९ ॥ अनाद्यन्तलक्षणाभां
 बाहने मोहने तथा । सायं संधयमनार्थं न्तु नृप्रे शोधवन्धयोः ॥ ३० ॥ अतिदाहेऽतिवाहे च नासिका भेद
 ने तथा । नदीपर्वतसञ्चारे प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ३१ ॥ अतिदाहे चरेत्पादद्वौ पादावति वाहने ॥
 नासिके पादद्वौ न्तु चरेत् सर्वान्निपातने ॥ ३२ ॥ दुहनाच्च विपरीतश्ववशीर्षापरिन्द्रवः ॥ उक्तं पराशरेणैव
 ह्येकपादं यथाविधि ॥ ३३ ॥ रोधवन्धनयोक्तृ च भारः प्रहरणन्तथा ॥ दूगप्रेरणयोक्तृ च निमित्तानि वधसंप्रद
 ३४ ॥ वन्ध्याय अग्राङ्गी श्रियते यदि गोपणः । भवन्तसो नाग्रसापापे कृच्छ्राद्भवेत् ॥ ३५ ॥ ननारिकेनै
 र्नचयाणवालेन चापिमौञ्जेन च वन्ध्याङ्गलैः ॥ एते सुगावोनच वन्ध्यावीयावशात्तु तिष्ठेत्परश्वन्धौवा ॥ ३६ ॥
 अग्निः कायं यश्चोष्णोऽप्यदक्षिणां चराम ॥ पाशलग्नाग्निदग्धेषु प्रायश्चित्तं न विदते ॥ ३७ ॥ यदि तत्र भवेत्
 काण्डं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ जपित्वा पावनीं देवीं च्यते तत्र कल्पितात् ॥ ३८ ॥ प्रेरयन् कृपवापीषु
 वृच्छं देषु पातयन् ॥ गवाशनेषु विक्रोणं स्ततः प्रोति गोवधम् ॥ ३९ ॥ आवाधितस्तुयः कश्चिद्विद्वत्कस्योद
 भवेत् ॥ अयणं हृदयं भिन्नं मनोवाक्यं सङ्गटे ॥ ४० ॥ कृपादत्तमणे चैव भग्नो वापीषापादयोः । स एव म्रियते
 तत्र त्रीन्पादांस्तु समाचरेत् ॥ ४१ ॥ कूपे खाते तटीवन्धे नदीवन्धे अपाञ्च । पानीयेषु विपन्नानां प्रायश्चित्तं
 न विदते ॥ ४२ ॥ कूपखाते तटीखाते दौषखाते तथैव च । अने पुष्पसखातेषु प्रायश्चित्तं न विदते ॥ ४३ ॥
 वैश्वदेवे निवासेषु धीनरः खातमिच्छति । स्वकार्यं ह्यखातेषु प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ४४ ॥ निशिवन्त्य
 निरुक्तेषु सर्पवाघहतेषु च । अग्निबिज्ञा द्विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विदते ॥ ४५ ॥ ग्रामघाते श्वौघेण वैश्व
 वन्धनिपातने । अतिदृष्टिहतो नात्र प्रायश्चित्तं न विदते ॥ ४६ ॥ संपामे प्रहतानां कथं दग्धावैश्वकेषु च ।
 दावान्निर्गमघाते वा प्रायश्चित्तं न विदते ॥ ४७ ॥ यन्त्रितागौ श्रिकृतसायं मृदगश्च विमोचने । यत्रैकैते वि
 पन्ते प्रायश्चित्तं न विदते ॥ ४८ ॥ वगापन्नानां वज्रनाशवन्धने बोधने पिवा । भिषङ्मिथोपचारे च प्राय
 ष्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ४९ ॥ गोदण्डाणां विपक्षौ च यावन्तः प्रेक्षकाजनाः । न वारयन्ति तां तेषां सर्वेषां पात
 कं भवेत् ॥ ५० ॥ एकीकृतोर्बद्धभिः समेतैर्नृपयते यस्य हतोऽभिघातात् । द्विभिनते पातपलमहन्तानि वर्तनी
 यो नृपसन्निभयुक्तः ॥ ५१ ॥ एकाचैर्द्व्यभिः कापि देवाहापादिता भवेत् । पादं पादं हतयायाः श्वेषु स्तेष्वथ क

यत्क ॥ ५१ ॥ इति सुसधिरं दयां वाधिपसः कथो भवेत् । नानाभवतिष्ठेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥ ५३ ॥
मनुना चैव मे केन सन्ध्यास्त्राणि जानता । प्रायश्चित्तन्तुते नोक्तं गोषु चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५४ ॥ केशानां
रक्षणार्थाय द्विगुणं गोव्रतं चरेत् । द्विगुणे व्रतस्यादिष्टे दक्षिणाद्विगुणा भवेत् ॥ ५५ ॥ राजा वाराणपुरी वा वाह्य
यो वा वद्वयुतः । अन्तर्वापनं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिष्टं ॥ ५६ ॥ यस्यानद्विगुणं दानं केशं च परिरक्षितः ।
तत्पापं तस्य तिष्ठेत्तु वक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ ५७ ॥ यत्किञ्चित् क्रियते पापं सर्वं केशेषु तिष्ठति । सर्वान्
केशान् सद्यः तच्छेदयेद्दङ्गुलीद्वयम् ॥ ५८ ॥ एवं नारी कुमारीणां धिरसोऽप्यङ्गुलं स्मृतं । न स्निग्धं केशवपनं
न दूरं प्रयत्नासनम् ॥ ५९ ॥ न च गीष्ठी वसेद्वात्रौ नादवागा अच व्रजेत् । नदीषु सङ्गमे चैव शरणेषु तिष्ठेत्ततः ।
६० । न स्त्रीणां मजिनं वासो व्रतमेवं समाचरेत् । त्रिसन्ध्यां स्नानमिवोक्तं शराणां मर्चनं तथा ॥ ६१ ॥
बन्धुमधो व्रतं तासां चक्षुश्चान्द्रायणादिकम् । शृङ्गेषु नियतं तिष्ठेच्छुचिर्नियममाचरेत् ॥ ६२ ॥ इह यो गो
वधं कृत्व प्रच्छादयिष्यति । स योतिनरकं घोरं कालखलमसंशयम् ॥ ६३ ॥ विस्तीर्णरकात्सन्मर्त
नोऽङ्गं प्रजायते । स्त्री वा श्वो च शृङ्गी च सप्तजन्मानि धैर्येण ॥ ६४ ॥ तस्मात्प्रकाशयेत् पापं स्वधर्मं सततं चरेत् ।
स्तीवान्तं अतः गोविप्रेषु तिकोपं विसर्जयेत् ॥ ६५ ॥ इति ॥ ११६ ॥

एतदे वव्रतं कुर्यात् रूपपातकिनो द्विजाः । अवकीर्णवर्जं शुद्धार्थं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ११७ ॥

अतिद्विगुणितदे वेतादि । ११७ । उपपातकिनो द्विजा अवकीर्णं * वर्जितं रूपपातकस्य शुद्धार्थं *
मेतदे वगोषु व्रतं * मयवा चान्द्रायणं कुर्यात् ॥ ११७ ॥

अवकीर्णी तु काणे नगर्द्धमेन चतुष्पथे । पाकयज्ञविधानेन यजेत निःशृतिं निशि ॥ ११८ ॥

अवकीर्णी त्वितगादि । ११८ । अवकीर्णी काणे नगर्द्धमेन * निशिरात्तौ चक्ष्यते * पाकयज्ञविधानेन *
नैः शृतिं देवतां यजेत् ॥ ११८ ॥

हुत्वाग्नीविधिवद्गोमानन्तः समेष्टया । वाते न्द्रगुरुवह्नीनां जुहुयात्सर्पिषा हुतीः ॥ ११९ ॥

हुत्वाग्नावितिगादि । ११९ । हुत्वाग्नाविति निशिरात्तौ चक्ष्यते * काणे नगर्द्धमेन विधिवत्पाक * यज्ञविधाने
न निःशृतिं देवता * मग्नीहोमान् हुत्वा न्तश्चेतान्ते ॥ ११९ ॥ समासि चान्तुमाकृता * इतः न यज्ञावाद्यादीना *
माहुतीः सर्पिषा जुहुयात् ॥ ११९ ॥ नरकापुनरवकीर्णी तात आह ।

कामतोरे तसः सेकं व्रतस्थस्य द्विजन्मनः । अतिक्रमं व्रतस्य ग्रहधर्मं चाब्रह्मरादिनः ॥ १२० ॥

कामय इत्यादि । १ । १२० । व्रतस्थस्य द्विजन्मनो * ब्रह्मवर्थाय मे वेदव्रतस्य पा * ब्राह्मणसा * चतुष्य
सा वैश्यासाच * कामतोरे तसः सेकम् । १ । धर्मं चाब्रह्मरादिनो * व्रतसावेदव्रतस्य अतिक्रममवकीर्णमाहुः
२ । १२० । तत्र किं स्यादित्यत आह ।

मार्तं पुरुहूतश्च युक् पावकमेव च । चतुरो व्रतिनोऽभ्येति ब्राह्मते जोऽवकीर्णिनः ॥ १२१ ॥

मार्तमित्यादि । १ । १२१ । इति वं व्रतिनस्तद्विजन्मनः * कामतः स्वितरे तसः * खलुऽवकीर्णिनो ब्राह्म
* ते जश्चरो मार्तादीनमिति । १ । १२१ । तत्र पावकश्चिन्मत्तं * काणागदभेन होम * स्तथापरश्चोचते ।

एतस्मिन्ने नसि प्राप्ते वसित्वा गङ्गाभाजिनः । सप्तागारं चरेद्भैक्षं स्वकर्मपरिकीर्तयन् ॥ १२२ ॥

एतस्मिन्नित्यादि । १ । १२२ । एतस्मिन् त्ते कामतोरे तः सेकादेन स प्राप्ते द्विजन्म * ब्रह्मचारोगदं भाजि
नं * वसित्वा परिधाय । १ । सप्तागारं स्वकर्म कामतोरे तः * सेकं कीर्तयन् भैक्षं चरेत् । २ । १२२ ।

ते भगोलब्धेन भैक्षेण वर्त्तवन्नेककालिकम् । उपसृशस्त्रिषरणं त्वद्धेन सविशुधयति ॥ १२३ ॥

ते भगदित्यादि । १२३ । सोऽवकीर्णो ते भाः सप्रभोऽगारे भाः * लब्धेन भैक्षेण ककालं भुक्त्वा * वर्त्तयस्त्रि
षरणं उपसृशन् । १ । अद्धेन स वत्सरेणैतद्धतेन * तस्मात्पापा दिशद्वाति । २ । १२३ ।

जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वा न्यतममिच्छया । चरेत्सान्त्वनं कृच्छ्रं प्राजापतमनिच्छया ॥ १२४ ॥

जातिभ्रंशे इत्यादि । १२४ । ब्राह्मणसंज्ञः कृत्वा तदाऽक्तं * जातिभ्रंश करसंज्ञ * मनातमं कर्मद्विज *
दृच्छया कृत्वा सान्त्वनं चरेत् । १ । अनिच्छया कृत्वा स * प्राजापता * कृच्छ्रं चरेत् । २ । १२४ ।

सङ्करापातकृतप्रसमासं शोधनमैवम् । मलीनीकरणीयेषु तप्तः स्याद् द्यावकैस्त्रयहम् ॥ १२५ ॥

सङ्करे इत्यादि । १२५ । खराश्वादिवधे सङ्करो करणे * निन्दिते भोगेनादानादिषु पात्री * करणं सङ्घेषु पा
पेषु कतेषु । १ । द्विजानामेन्दरं चान्द्रायणं व्रतं * मासं कृत्वा शोधनं ॥ २ ॥ क्रिमिकीटवयो हतादिषु

मलि*नीकरणीयेषुमज्जा*वहसंज्ञेषुपापेषु*वाहंयावकैर्यवहृतैर्मन्त्रैस्ततःसगात् । १ । १२५ । अथमलिघा-
द्विवधे*चोपपातकेविद्येष्ट*माह ।

तुरीयो ब्रह्महृत्तयाः क्षत्रियस्रवधे स्मृतः । वैशेष्येष्टमांशो वृत्तस्थे मूढे च यक्ष षोडशः ॥१२६॥

वरोधइत्यादि । १ । २२६ । क्षत्रियमायजमानसं*वधेत्पपातके ब्रह्महतायाः * प्रायश्चित्तस्य शूरोय*शू
र्यां शस्त्रवपुर्ब्रतक्षत्रियादेः । १ । वैश्याचार्यस्थैरुक्तवधे ब्रह्म*हतायाः प्रायश्चित्तस्य यमांशं सर्ववधव्रता
दिक्रियः स्यात् । २ । इजानशोहि यज्ञस्थयोः क्षत्रि*वैश्यायोर्वधे ब्रह्महताव्रतवृत्त*तस्य दिहायज्ञस्य पोरिदं
क्षेमं । १ । वृत्तस्थैर्भूदे वृत्तवधे ब्रह्म*हतायाः प्रायश्चित्तस्य * योऽयमांशं मोनवमास * व्रतादिरेवर्षयः । ४ ।
२२६ । ब्राह्मणस्य क्षत्रियादि वधे * प्रायश्चित्तं वृत्तते * ।

अकामतस्तुराजनविनिपातद्विजोत्तमः । वृषभैकसहस्रगादद्गात्सचरितव्रतः ॥ १२७ ॥

अक.मवस्त्रिवादि । १२७ । द्वि. शोतमीव्र. छणत्तुगजना* मयज्ञस्यवकामवो * विनिषीवोचनस्त्रिवाःम न
१ । व्रज्याहवायादादवापिक* मवमीवत्तूर्याणि* व्रजवाचानाणवभिना* वरिलाग्रर्भकमहश्यागांद्वात् । १
एकं वपभमेकीत महसुं* स्त्रीणांगवांद्दादिति । १ । १२७ । कथयन्स्त्रिवाःसर्पादिवातयाह ।

त्वप्रब्धं चरेद्वा नियतो जटीव्रह्महृणो व्रतम् । वसन् दूरतरे ग्रामाद् जन्मूलनिकेतनः ॥ १२८ ॥

७। अक्षरदिवादि । १ । १२८ । ब्रह्महादादगसमः ४। टी। कुत्वं वने वने * दिवादातु वि धना वाक्तां * ब्रह्महर्णा
व्रतंचरेत् । १ । अथवा वने तु नापि वाग्रामा * इति रप्रत्यय * विकीलनः सत्वमन् ॥ २ । नियतो जटी * भूत्वा
लाब्धं ब्रह्महर्णो व्रतंचरे * ब्रह्मस्वरता लक्षादि * ततो यष्टमैकसप्तम्या दद्यात् । १ । १२९ । अथ ब्राह्मणसावि
त्राय धमाय * कृत्तमाह ।

एतदेवचवेद्वद्भायन्तित्तिजोत्तमः । प्रमापयैश्वर्यवृत्तस्थंददरात्रैकशतंगवाम् ॥१२६

एतदित्यादि । १ । १२६ । द्वि जीतमो ब्राह्मणोऽतस्तस्य वीर्यं * मकामतस्तु प्रमाणाद्दत्त्वाखलु तदेव ब्रतं *
ग्रामाद्दूतरेऽक्षमूलनिकेतनः सन्नेव । १ । निघतो जटो भूत्वाब्दं * भैरवांशीसनप्रायः शतं * चरन्तोगवामे
कथन्तं ददातु ॥ १ । १२६ । अथ ब्राह्मणस्यैतस्तस्यैव धर्मोऽप्रायः शतमाह ।

एतदेवव्रतं कृत्स्नं पण्णासान्शूद्रहाचरेत् । वृषभैकदेशवापिदद्याद्विप्रायगाःसिताः ॥१३०॥

एतद्विप्रादि । १ । १३० । अकामतस्तु शूद्रहात्राहण*एतदेवमहाहणो*व्रतं पण्णासान्पामाद्भूतरे* इति
मृत्तनिकेतनः । १ । वसन्निधनीभैसाधोजटीस*नितिवं*कृत्स्नं चरेत् * अथवावृषभैकादशा*गाएक*प्रां
सितादशगाविप्रायदद्यात् । १३० । अथसङ्कीर्णकरण*पात्रीकरणमलावहातिरिक्त*प्राणिहताप्रायश्चित्त*माह ।

मार्जारनकुलौहत्वाद्याधमण्डूकमेवच । श्वगोधोलूककाकांश्चशूद्रहतव्रतं चरेत् ॥ १३१ ॥

मार्जारेतादि । १ । १३१ । मार्जारादीन्कुलौहत्वाद्याधमण्डूकमेवच*व्रतं*ब्राह्मणादि*रेदिति । १ । १३१ । अपर
श्चाह ।

पयःपिवेत्तिरात्रवायोजनंवाधूनोव्रजेत् । उपसृष्टेत्स्रवल्यांवासूक्तंवाव्यैवतंजपेत् ॥१३२॥

पयद्रुतादि । १ । १३२ । अथवामार्जारादीन्कुलौहत्वाद्याधमण्डूकमेवच*व्रतं*पयःपिवेत्तिरात्रवायोजनंवाधूनोव्रजेत्
यवा*स्रवल्यांवासूक्तंवाव्यैवतंजपेत् ॥ १३२ ॥ अथवाव्यैवतं*व्रतं*जपेदिति*चत्वारःकल्पाः । १ । १३२ ।

अभ्रिकाण्णायसीदद्यात्सर्पं हत्वादिजोत्तमः । पलालभारकं पण्डोसस्तु कर्चं कमापकम् ॥१३३॥

अभ्रिमितादि । १३३ । सर्पमहिवात्तिरिक्तं*भुजङ्गजातिविषेण*हत्वाकाण्णायसीमभ्रि* तौल्यलोह
दण्ड द्विजोत्तमोदद्यात् ॥ १३३ ॥ पण्डोसर्पकतयधे* पलालसातुक्कधानासामारं* मापमितं सर्वं सकंचदद्या
दिति ॥ २ ॥ १३३ ॥

घृतकुम्भं वराहं तु तिलद्रोणन्तुतिस्तिरौ । शुको द्विहायनं वत्सं कौञ्चं हत्वा द्विहायणम् ॥१३४॥

घृततगादि ॥ १३४ ॥ वराहं स्वहते घृतकुम्भं दद्यात्*द्विहायनं*तिलद्रोणन्तुतिस्तिरौ*तिलस*द्रोणं दद्या
त्पुकेहते*द्विहायनं व्रतं चरेत् वत्सं गोवत्सं ॥ १३४ ॥ कौञ्चं*हत्वा*द्विहायणं* व्रतं चरेत् ॥ १३४ ॥

हत्वाहंसं बलाकां च वक्त्रं बहिर्णमिवच । वानरं शनिभासी च स्पृश्येद्ब्राह्मणायगाम् ॥ १३५ ॥

हत्वेतादि ॥ १३५ ॥ हत्वाहंसं बलाकां काण्यकीं वक्त्रं*स्पृश्येत् वक्त्रं बहिर्णमिवच*वानरं शनिभासी च स्पृश्येद्ब्राह्मणायगाम्
ब्राह्मणायस्यार्थे दद्यात् ॥ १३५ ॥

वासोदद्याद्द्वयं हत्वा पञ्चनीलाण्युपायगजम् । अजमेघावनद्धाहं खरं हत्वैकहायनम् ॥ १३६ ॥

वासोदद्यादि ॥ १०६ ॥ हयमश्वं हत्वा वासो*वस्त्रं दद्यादिति सङ्करोकरणे*यदश्ववधप्रायश्चित्त* सक्तं तस्य विकल्पोऽयम् ॥ १ ॥ गजं हत्वा पञ्चनीलान्दद्यात् ॥ २ ॥ इषोत्सर्गं यन्नीलद्वयः* परिभाषितो नात्र समविवक्षितः* इषत्कृष्णद्वयद्वयः* ॥ २ ॥ अजादीन् हत्वैकहायनं दद्यात्* सङ्करोकरणे विकल्पोऽयम् ॥ १ ॥ १०६ ॥

कृवादांस्तृणान् हत्वा धेनुं दद्यात्पयस्विनीम् । अकृवादान्वत्सतरीमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥ १३७ ॥

कृवादांस्तृणादि ॥ १०७ ॥ कृवादान्मांसानि नोक्तान्* वाघादीन् हत्वा पायस्विनीं धेनुं* दद्यात् कृवादान् मृगान्* हत्वा वत्सतरीं दद्यात् ॥ १ ॥ उष्ट्रं हत्वा स्वर्णं* सङ्करोकरणे दद्यात्* सङ्करोकरणे सङ्करोऽयम् विकल्पः ॥ २ ॥ १०७ ॥

जौनकाम्बु कवस्तावीन्पृथग्दद्याद्विशुद्धये । चतुर्णामपि वर्णानां नारीहंत्वाऽनवस्थिताः ॥ १३८ ॥

जौनेत्यादि ॥ १०८ ॥ चतुर्णामपि वर्णानां* अनवस्थितानां नारीहं* त्वाविशुद्धये* गृहीतादीन् यथाक्रमं दद्यात् ॥ १ ॥ अनवस्थितां ब्राह्मणीं* हत्वा जौनं जरह्वं* दद्यात् दधियनारीं हत्वा काम्बुं कंधवं* वेष्टानारीं हत्वा वस्तं* छागं* शूद्रनारीं हत्वा विंशे प० ॥ २ ॥ १०८ ॥ एषु गतानां प्रायश्चित्तमाह ।

दाने नवधनिर्णो कंसर्पादीनामशक्रुवन् । एकैकशः करे तृच्छ्रं द्विजः पापापनुत्तये ॥ १३९ ॥

दानेनेत्यादि ॥ १०९ ॥ अभिःक्राणायसीं दद्यात्* दित्यादिभिः सर्पादीनां* वधे प्रायश्चित्तं यद्वा* दानसक्तं तेन तेन* दानेन तत्तद्वधनिर्णो कमशक्रुवन् ॥ १ ॥ द्विजस्तत्पापापनुत्तये* तृच्छ्रं* मर्कैकशः प्रजापतयः* मनश्चाच्छ्रं चरेत् ॥ २ ॥ १०९ ॥

अस्थिमत्तानुसत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे । पूर्णोचानस्य नस्थानुशूद्रहतगात्रतं चरेत् ॥ १४० ॥

अस्थिमत्तानुसत्त्वानां ॥ १४० ॥ अस्थिमत्तानुसत्त्वानां* मृषिकादीनां प्राणिनां* सहस्रस्य प्रमापणे वातने शूद्रहतगात्रतः चरेत् ॥ १ ॥ अनस्थानुसत्त्वानां प्रमापणे* त्वनसि यकटे पूर्णं* शूद्रहतगात्रतं चरेत् ॥ १ ॥ १४० ॥

किञ्चिदेवतुविप्रायददगदस्थिमतां वधे । अनस्थाञ्चैव हिंसायां प्राणायामे न शुद्ध्यति ॥ १७१ ॥

किञ्चिदितादि । १७१ । अस्थिमतां प्राणिनामर्वाक् मरुत्सु * द्वे विषयकिञ्चिदेवदानं * ददादः स्यात् प्राणिणां वधे व । १ । अकटपरणान् न * प्राणायामे न शुद्ध्यति * प्राणायामे मन्त्रोपासने यत्कृतः । २ । १७१ ।

फलदानान्तुवृक्षाणां छेदने जपमृक्च्छतम् । गुल्मवल्लीलतानाञ्च पुष्पितानाञ्च वीरुधाम ॥ १७२ ॥

फलदानांश्च तादि । १७२ । फलदानां वृक्षाणां छेदने व * सावित्रा ऋक् यत् जपेत् * तथा गुल्मवल्लीलता पुष्पितवीरुधां छेदने सावित्रा ऋक् यत् ॥ १ ॥ १७२ ॥

अन्नादजानां सत्त्वानां रसजानाञ्च सत्त्वशः । फलपुष्पोद्भवानाञ्च घृतप्राशो विशोधनम् ॥ १७३ ॥

अन्नादजानामितादि । १७३ । अन्ने पृथग्निषु जातानां * प्राणिनामित्यादि रसे * जातानां सत्त्वशः फल * पुष्पोद्भवानां प्राणिनां * हिंसायां घृतप्राशो विशोधनं सात् । १ । १७३ ।

कृट्जानामोषधीनां जातानाञ्च स्वयं वने । वृथालक्ष्मेऽनृगच्छेद्गां दिनमेकं पयोव्रतः ॥ १७४ ॥

कृट्जानामितादि । १७४ । कृष्टे चोत्रे जातानां ओषधीनां * शूकवानाम्यमीवानां * योऽमाकादीनाञ्च फल * पाकान्तानां वने स्वयं * जातानां पयोषधीनाम् । १ । इथाप्रयोजनाभावाच्छेदे * दिनमेकं पयोव्रतः * पयोमात्रपायी सन् गा * रन्ती रन्तव्रजे दिति । २ । १७४ ॥ उपसंहरति ।

एतैर्ब्रतैरपोह्य सप्रादे नो हिंसा समुद्भवम् । ज्ञानाज्ञानकृतं कृत्स्नं शृणुतानादभक्षणे ॥ १७५ ॥

एतैरित्यादि । १७५ । हिंसासमुद्भवमेतैः पापमेतैः * कृत्स्नैर्ब्रतैरपोह्यं सात् * अनादाभक्षणे * तृप्तं * ज्ञानाज्ञान कृताभ्यां * मे नो हिंसापोह्यं तच्छृणुतः । १ । १७५ ।

अज्ञानाद्वारुणी पीत्वा संस्कारेणैव शुद्ध्यति । मतिपूर्वमनिर्देशं प्राणान्तिकमिति स्थितिः ॥ १७६ ॥

अज्ञानादित्यादि । १७६ । द्विजोविधिं विना वारुणी मूरा * मज्ञानात् पीत्वा संस्कारात् पुनरपि * न घनात्

यद्वातीतोष*कण नृवेता इ क्तैऽकल्पः । १ । मतिरञ्च वाणोपोत्वप्राणा*स्तिकं यत्प्रायश्चित्तं*मायुक्तमन्त्रि
वर्णो*भूता*पिवे दित्वादिक् सामरणादेव । १॥ तत्तद्विर्ह्यंते पामनातमं*प्रायश्चित्तमिति स्थितिः । १४६ ॥

अप.सुराभाजनस्था मदाभाण्डस्थितास्तथा । पञ्चरात्रं पिवेत्पीत्वाशङ्कुपुष्पीयतं पयः ॥ १४७ ॥

यपइतादि । १४७ । सुराभाजनस्थाःपिठकृतमदा*पात्रस्थास्तदनामदा* भाण्डस्थितावाऽपःपीत्वा*शङ्कु
पुष्पीयतं पयोदम्भं*पञ्चरात्रं शङ्कुर्थं पिवेत् । १ । १४७ ।

सूद्रादत्वाचमदिरांविधिवत्प्रतिगृह्यचा शूद्रोच्छ्रिता*पीत्वापःकुशवारिपिवेत् अरुम ॥ १४८ ॥

स एतेतादि ॥ १४८ ॥ मदिरो*सूद्रावादत्वावाविधिवत्*हस्ती*माला*प्राजाच*प्रतिगृह्यापःपीत्वा*वाहं
कुशवारिपिवेत् । १ । शूद्रोच्छ्रिता*पीत्वा*द्विज*स्नाहं*कुशवारिपिवेत् । २ । १४८ । अत्राप्रायश्चित्तान्तरे
शोकाशेष*युगादयोऽनुमताचमतिषेधा*तदयथाऽस्त्रिम हितयाचतं । १ । शोकोहने चर्म्मपुटे चतीयं*यन्त्रोकरे
कोरु तन्निष्ठदस्ते । स्तोवाल्*हावरितानियानाऽप्रवाज्ज*ष्टानिश्चिनीनितानि । ४ । प्रकारोधि विधमपदे यो से
वानिर्धे भवनसादाहं । औरज्ययस्य पुमहोत्सवे पु* तथैव शीघ्रानविकल्पनीमाः । ५ । मपासरणगीरजकसा
वृषे*द्राणां जलं शोभ वेनिर्गतम् । श्वर्गास्तवाण्डालपरिगृहे च*पीत्वाजलं पञ्चगवनि पक्षिः । ४ ॥ रेतोविण्मूत्र
संस्पृष्ट कौपयदि जलं पिवेत् । तिराजोणे व रुदिःसातकस्य सान्तपनात्तथा ॥ ७ ॥ क्षिप्रमिदमर्थं यत्समादृष्टा
नादुदकं पिवेत् ॥ प्रायश्चित्तं चर देवतम*च्छ्रद्धिजोत्तमः ॥ ८ ॥ चाण्डालभाण्डयस्य पीत्वाचै*व द्विजोत्तमः न
गोमूत्रघावकाहार.सप्तनि*मदहाच्छ्रुचिः ॥ ९ ॥ चाण्डालेन समं स्पृष्टं यन्नायं पिवते द्विजः । कच्छपादेन पृष्ठं चित्त
पुनः संस्कारमर्हति ॥ १० ॥ स्नेहोपापानहविण्मूत्रखीरजोमदामेव च । एभिः सन्द्ष्टितं कृपे तो*य*पीत्वाकथं
शुचिः ॥ ११ ॥ एकदाहं*त्राहं चैव*द्विजातीनां विमोघनम् । प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं*शूद्रस्य दा पयेत् ॥ १२ ॥
मदोषोन्ते सवेलखविप्रस्तुनमचरेत् । पयुमिति त्वद्वारात्त्वमतिरिक्ते दिनत्रयम् । १३ । बापीरूपतडागानां
दूषितानां यो धनम् । उद्वरेद् दृष्टमत्तं*पञ्चगवनेन यद्वाति । १४ । अस्थिरर्मावसिक्तो पुखरप्रानादिदूषिते
उद्वरेद् दूदकं*सर्वं यो धनं परिमार्जनम् । १५ । मदासंस्पृष्टं पुयस्तीयं पिवति द्विजः । शङ्कुपादेन पृष्ठं चित्त
पुनः संस्कारमर्हति । १६ । अष्टमलागतो नीरं पाणिना पिवति द्विजः । सुरापानेन तत्तला*शृङ्गोमेमांस
भक्षणं ॥ १७ । गृहाद्वयशृङ्गकूपपाद्वयशृङ्गतम् । तटाद्वयशृङ्गनद्री*गङ्गासङ्क्रान्तिविदाते । १८ ।
सुवदयद्वाह्याणेतोयं रजसं*क्षत्रियं तथा वापीकूपे तवीयासां गौर्द्रुभा उदकं स्मृतम् । १९ । मदासं सर्गं प्रसङ्गाद्वच्य
ते*ब्राह्मणस्वितगादिस्त्रीकः । १४८ ।

ब्राह्मणसुरापतत्रगन्धमाघ्रायसोमपः । प्राणानप्सुविरायमगृह्यतमाश्रयविशुध्यति ॥ १४८ ॥

सोमपोब्राह्मणः सुरापसोनासा * चखादागतं गन्धमाघ्रायाप * स्थितः सन् प्राणां स्त्रीनायमेति । १ ।
 त्रीन्धारान्प्राणायामं * कृत्वा गवांश्चतःप्राणा * तस्मात्पापाद्विरक्तति । १४८ ।

अज्ञानात्प्राश्रयिष्मत्सुरासंस्पृष्टमेव च । पुनः संस्कारमहन्निवयोवर्णाद्विजातयः ॥ १४९ ॥

अज्ञानादितादि । १४९ । द्विजातयोविष्मत्सुरासंस्पृष्टमेव च * मज्ञानात् प्राश्रय
 नरे * वोपनयनसंस्कारं महन्तीति । १४९ । नचपुनः संस्कारं कथं कुर्यात् * हितातश्चाह । वपनं * मेखले
 तादि श्लोकम् । १४९ ।

वपनं मेखलादण्डोभैश्चाचर्याव्रतानि च । निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि ॥ १५० ॥

द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि * वपनादीनि पञ्चनिवर्त्तन्ते * येषां सर्वेषां वपनयनोक्तं कर्म । १५० ।
 अथानादान्नभोजनं प्रायश्चित्तञ्च ते *

अभोजनान्नुभुक्त्वान्नं स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव च । जग्धूमांसमभक्ष्यश्च सप्तरात्रयवान्
 पिवेत् ॥ १५१ ॥

अभोजनान्नुत्तितादि । १५१ । अभोजनान्नुत्तितादिष्वर्थे पूर्वोक्तं * नाशोत्थिततयेव * इत्यादिभिः
 शस्त्रविक्रयिणोमल * मितान्तिः स्त्रीकैरुक्तानां । १ । द्विजानामन्नं भुक्त्वा स्त्री * शूद्रोच्छिष्टं जग्धूमांसं *
 मांसं चाभक्ष्यं जग्धूमांसं * सप्तरात्रयवान् न्यवमण्डादीन्पिवेत् । २ । भोजनञ्च साग्निकानां द्विजानामन्नं * उक्तं
 तद्यथा विष्णुसंहितादा * बुक्तं तद्वद्व्याते । ३ । वाससंहितायां यथा * कतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कतवैशा
 श्वं वसेत् । स्वकृतं वित्तमासादा वैतानग्निं नहापयेत् । ४ । स्मार्त्तं वैवाहिके बह्वी औतं वैतानिका
 ग्निषु । कर्मण्ययात् प्रतिदिनं विधिवत् प्रीतिश्चकः । इति । ५ । विष्णुसंहितायाश्चोक्तं * गृह्याश्रमौ
 वैवाहिकान्नीमाक * यज्ञान् कुर्यात् सायं मातृशान्तिहोमं देवताभोजनञ्च यथा । इत्यादि । ६ । याज्ञवल्के
 नापुक्तं च * कर्मस्मार्त्तं विवाहान्नीमाकं कुर्यात् तत्र प्रह्वं गृही । दारकालं कतेनापि शीतं वैताग्निं काग्निषु । इति
 । ७ । इत्येतं वैवाहिकेऽग्नावेवपत्तं * ब्राह्मणसोऽन्नमन्तं * च त्रियसान्नं पयोव * द्वैशासनं न्न
 मेव * तस्मात्तृयाणामन्नं भोजनं । ८ । एतश्चतुर्मासस्तस्मात्त्रिमासं * अथ ब्राह्मणसोऽन्नमन्तं

पयःस्रुतम् । वैशाखाचाक्षमेवासं श्रृंगं रुधिरं श्रुतम् । ९ । वैशाखे वेनहीमे मदे वताभिर्वा नेनच ।
 अमृतं तेन विप्रान् च यजुःसामसंस्कृतम् । १० । वावहारावृषेण धर्मेण च्छलवर्जितम् । क्षत्रियान्
 पयस्तेन भृतानां पालनेन च । ११ । स्वकर्मेणावृषभैरुसृतात्मशक्तितः । खलवश्चातिथिलेन वैशान्
 तेन संस्कृतम् । १२ । अज्ञानतिमिरान्धसामदापानरतसाच । रुधिरं तेन शूद्रान् विधियश्च विवर्जि
 तम् । १३ । ब्राह्मणस्य सदाभुङ्क्ते क्षत्रियस्य कूपर्वणि । वैशाखायश्च दीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन । १४ ।
 इति वैशान्तिकानां ब्राह्मण * क्षत्रियवैशानां वैवाहिके * वक्ष्योपज्ञानं सर्व्व * वर्णानां भोज्यकृतम् । १५ ।
 असंस्कृतं तत्त्वोक्तिकेऽग्नौपक * निरग्नीनां ब्राह्मणक्षत्रियवैशा * वर्णानामन्नमभोज्य * तद्विद्यापाक
 कृतम् । १६ । अतिसंहितायां यथा * योऽग्नौ हविषा हविर्गृह्यते इति मताने । अन्नं तस्मान्भोज्यं
 यथाप्राप्तोऽस्मिन् श्रुतः । १७ । यथापाकश्च भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्दिजः ॥ प्राणान् पृथिव्यायमावृतं प्राण
 विद्युतीति । १८ । आङ्गिरससंहितायामेतदन्न * विषयस्तत्त्वयथा । १९ । इष्कृतं हि महत्प्राणमन्न
 मायितातिष्ठति । यो यमग्नं समश्नाति स तमग्न्याति कलिषम् । २० । ब्राह्मणास्ते द्रिष्टव्यं क्षत्रियान्
 पश्यन्तकम् । वैशान्तेन शूद्रत्वं शूद्रान्ते नरकं ध्रुवम् । इति । २१ । यज्ञोत्थविशेषेण प्रायश्चित्तं कृतं स्व
 संहितायां यथा । २२ । शूद्रस्य सततं भुङ्क्ता प्रणयासां व्रतमाचरेत् । वैशाखं च तथा स्त्रीणां मासतयं
 व्रतं चरेत् । २३ । क्षत्रियस्य तथा भुङ्क्ता क्षीमासौ च व्रतं चरेत् । ब्राह्मणस्य तथा भुङ्क्ता मासमेकं व्रतं चरेत्
 । २४ । शूद्रास्तं ब्राह्मणो भुङ्क्ता तयारङ्गवतारिणः । वक्षसा चैव चौरसाऽवीरायाऽतथा स्त्रियाः । २५ ।
 कर्मकारसा वेणसां कीरसा पतितसाच । रुक्मकारसा तच्च * तथा वार्धपिकसाच । २६ । कदर्यासां
 श्यंसां वेशायाः कितवसाच । गणान् पृथिपालान्नमन्नं चैवास्वजीविनः । २७ । मौमपानं कति
 कांश्च * भुङ्क्ता मासं व्रतं चरेद्दिति * महत्प्राणमभक्ष्य * तस्मिन्तरां पिष्टृणां देवानां चाभक्ष्यम् । २८ । १५२ ।

शुक्तानि च कषायां पीत्वाऽमेध्यानप्रपिदिजः । तावद्भवतः प्रयतो यावत्तन्नं व्रजतः प्रथः ॥ १५३ ॥

शुक्तानि चेत्यादि । १५१ । शुक्तानि सन्धानविशेषां * ५क * संश्रक्तानि कषायां * * विनाभेषजं कषा
 कषायां * धानादिद्रव्यं वाणि । १ । द्विजः पीत्वा तावदप्रयतोऽभूत् * भवति यावत्तन्मीर्णं * भूत्वा
 नाधो व्रजतीति । २ । १५१ ।

विद्धि वराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः । प्राशमूत्रपुरीषाणि दिजश्चान्द्रायणं चरेत् १५४

विष्वराहेत्यादि । १५४ । विष्वङ्ग्वराहादीनां * मूत्रपुरीषाणि * द्विजः प्रायश्चान्द्रा * यणचरे
दिति । १ । १५४ ।

शुष्काणिभक्ष्यामांसानिभौमानिकरकाणिच । अज्ञातञ्चैवसूनास्थमेतदेवव्रतचरेत् ॥ १५५ ॥

शुष्काणीत्यादि । १५५ । शुष्काणिभक्ष्यामांसानि * भौमानिकरकाणिचेति * शुष्काकारेण जातानिप्र
सर*विशेषान् चनास्थं वध * स्थाने हतमज्ञातं मांसं । १ । किंशृगालसर्पकिंकागसीतिव*मज्ञातं मांस
डूक्ताद्विज*एतदेवचान्द्रायणं*व्रतचरेत् । २ । १५५ ।

क्रवादादशूकरोष्ट्राणांकुक्कुटानाञ्चभक्षणं । नरकाकखराणाञ्चतप्तकृच्छ्रंविशोधनम् ॥ १५६ ॥

क्रवादेत्यादि । १५६ । क्रवादादीनां मांसस्यभक्षणे द्विजानां तप्त * कृच्छ्रं तत्पापस्यविशोधनं
भवेत् ॥ १ ॥ १५६ ॥

मासिकान्नन्तुयोऽश्रीयादसमावर्त्तकोद्विजः । मत्नीनग्रहानुपवसे देकाहश्चोदकोवसेत् ॥ १५७ ॥

मासिकान्नमित्यादि । १५७ । असमावर्त्तकीयोद्विजोब्रह्मचारी मासिक आदान्नमश्रीयात्*सत्रीणांहा
रापवसे*देकाहश्चोदकोवसेत् । जलमात्रपाथीमात् । १५७ ।

ब्रह्मचारीतुयोऽश्रीयान्मधुमांसं कथञ्चन । सकृत्वाप्राकृतं कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥ १५८ ॥

ब्रह्मचारीत्यादि । १५८ । योब्रह्मचारी कथञ्चनमधु*मांसं वाश्रीयात्सप्राकृतं कृच्छ्रं*प्राजापत्यं कृत्वावेद
*व्रतशेषं ब्रह्मसमापयेत् । १ । १५८ ।

विडालकाकाखूच्छिष्टं जग्ध्वाश्वनकुलसत्रच । केशकीटावपन्नञ्चपिवेद्ब्रह्मसवर्चलाम् ॥ १५९ ॥

विडालेत्यादि । १५९ । ब्रह्मचारी विडालादुच्छिष्टं जग्धा*केशकीटावपन्नञ्च*जग्ध्वाब्रह्मसवर्चलाम्*
अर्याभक्तांसरसीकृतं पिवेत् । १ । १ । १५९ ।

अभोजयान्नस्यनात्तव्यमात्मनः शुचिमिच्छता । अज्ञानभुक्तनूत्तार्यशोधनं वापराशुशोधनैः ॥ १६० ॥

अभोजामितादि । १६० । आत्मनःपश्चिमिच्छता * द्विजेनाभोजामन्त्रं पूजानतान्वात्तवामशानभुक्तं *
वमनेनोच्चार्यमाद्युःवापिप्रोधनैःप्रोधनं स्यात् ॥ १ । १६० । उपसंहरति ।

एषोऽनाद्यादन्सरोक्तोव्रतानां विविधोविधिः । स्ते यदोषापहर्त्तृणां व्रतानां श्रूयतां विधिः ॥ १६१

एषइत्यादि । १६१ । अनाद्यादन्स) पापप्रयमार्थं * व्रतानामोषविविधो * विधिः प्रोक्तः स्ते यदोषापहर्त्तृ
णां व्रतानां विधिः श्रूयताम् । १ । १६१ ।

धानप्राज्ञधनचौर्याणिकृत्वाकामाद्विजोत्तमः । सजातीयगृहादेवकृच्छ्राब्देणविशुधयति ॥ १६२

धानं इत्यादि । १६२ । द्विजोत्तमोवाङ्मणः सजातीयस) * प्राङ्मणस) ब्रह्मात्कामा * ज्ञानादिचौर्याणिकृत्वा *
कृच्छ्राब्देनवर्षमेकं * कृच्छ्रव्रतेनविशुद्धयति । १ । १६२ ।

मनुप्राणाद्यहरणे स्त्रीणां चैत्रगृहसप्तच । कूपवापीजलानाञ्चशुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ १६३ ॥

मनुप्राणामितादि । १६३ । द्विजोत्तमसामनुप्राणां पुंसां * स्त्रीणां चैत्रसम्बद्धस) चकृपादे * हरणे
शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् । १ । १६३ ।

द्रवप्राणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वा न्यवेश्यतः । चरेत्सान्त्वनं कृच्छ्रं तन्निर्यातयात्मशुद्धये ॥ १६४ ॥

द्रवप्राणामितादि । १६४ । अल्पसाराणामल्पमूलद्रव्याणां * स्तेयं कृत्वा सान्त्वनं चरेत्तना * वेश्यत इत्य
सारं द्रव्यं निघ्नं * तयात्मशुद्धये कृच्छ्रं व्रतं चरेत् । १ । १६४ ।

भक्ष्यभोजप्रापहरणे दानशयप्रासनसप्तच । पुष्पमूलफलानाञ्चपञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ १६५ ॥

भक्षितादि । १६५ । भक्ष्याणां घृतपरादीनां भोजानां * मोदनादीनामपहरणे चोर्ध्वं * यानादीनां प्रक्ष्या
दीनाञ्चापहरणे * पञ्चगव्यं पीतं विशोधनं स्यात् । १ । १६५ ।

तृणकाष्ठद्रवाणाञ्चशुष्काश्चसप्तगुडसप्तच । चेलचर्म्मामिषाणाञ्चत्रिरात्रं स्याद्भोजनम् ॥ १६६ ॥

तृणेत्यादि । १६६ । तृणादीनामपहरणे त्रिरात्रं * भोजनं विशोधनं । १ । १६६ ।

मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रसरजतस्रच । अयःकांसरोपलानाञ्च द्वादशाङ्कणान्नता ॥ १६७ ॥

मणीतादि ॥ १६७ ॥ मणिमुक्तादीनामपहरणे * द्वादशाङ्कणान्नता * भग्नमूदतण्डुलकणानां यथा * ग्राहि-
कान्नभोजनं स्यात् ॥ १६७ ॥

कार्पासकीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्रच । पक्षिगन्धौषधीनाञ्च रज्ज्वाश्चैव त्रयः पयः ॥ १६८ ॥

कार्पासेतादि ॥ १६८ ॥ कार्पासादीनामपहरणे त्रयः * पयः पीतं विमोक्षणं स्यात् ॥ १६८ ॥

एतैर्ब्रतैरपोहे तपापं स्त्रियकृतं द्विजः । अगमप्रागमनीयन्तु व्रतैरेभिरपानुदेत् ॥ १६९ ॥

उपसंहरति एतैरिति ॥ १६९ ॥ द्विजो गच्छाणादिः स्त्रियकृतं तपापं * एतैर्ब्रतैरपोहेत् * अगमप्रागमनीयं
तपापमेभिर्व्रतमाणीरपाददेत् ॥ १६९ ॥

युक्तल्पव्रतं कुयर्गद्रेतः सित्तास्त्रयोनिषु । सुखपुत्रसञ्चस्त्रीषुकुमारीषु न्यजासुच ॥ १७० ॥

युक्तल्पेतादि ॥ १७० ॥ स्त्रयोनिषु पञ्च * स्वर्गो व्रजासु * न केवलं सोदर्यभगिनीषु * सुखपुत्रसञ्चस्त्रीषु कुमारीषु न्यजासुच ॥
पत्नीषु च पञ्च * भिन्नगोत्रजातत्वात् ॥ १७० ॥ कुमारीषु सञ्चस्त्रीषु न्यजासुच * सुखपुत्रसञ्चस्त्रीषु न्यजासुच *
जाताश्चेत्यास्त एव ते ॥ १७० ॥ स्त्रयोनिषु च व्रजासु सञ्चस्त्रीषु न्यजासुच * स्त्रयोनिषु च व्रजासु सञ्चस्त्रीषु न्यजासुच *
गमनपापवतं कथं गत् ॥ १७० ॥

पैतृस्वस्त्रेयीभगिनीस्वस्त्रीयां मातुरेव च । मातुश्चातुस्तनयांगत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७१ ॥

पैतृस्वस्त्रेयीभगिनीतादि ॥ १७१ ॥ पैतृस्वस्त्रेयीभगिनी * मातुः स्वस्त्रीयां भगिनी * सपिण्डत्वाच्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७१ ॥
एतेन विवाहे मातुः सपिण्डत्वं नैव नये * प्रामौ विवाहे वर्जनमत्रोच्यते ॥ १७१ ॥ मातुश्चातुस्तनयांगत्वा * मातुस्तनयांग-
माहता * गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७१ ॥ मातुर्विवाहात् पञ्चवस्थायी खलु * सपिण्डतया मातुस्तनयांगत्वा * विवाहे वर्ज-
नसिद्धौ मोहादपगमने प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं ॥ १७१ ॥ आसां विवाहे वर्जनमाह ॥

एतास्त्रिभुवार्थेनोपगच्छेत्तु बुद्धिमान् । ज्ञातित्वेनानुपेयास्तः पतति ह्युपपन्नधः ॥ १७२ ॥

एतादृतादि ॥ १७२ ॥ एतास्त्रिभुवार्थेनोपगच्छेत्तु बुद्धिमान् * भार्यार्थेनोपगच्छेत्तु कस्मा * दितान्द्रायणात् ज्ञातित्वे-
न तयादिकमर्हन्नोक्तम् ॥ १७२ ॥ तान् पैतृस्वस्त्रीयामातुः सस्त्रीयामातुः सस्त्रीयामातुः सस्त्रीयामातुः सस्त्रीयामातुः सस्त्रीयामातुः

या*यस्मात्ताउपयन्तः*पतति ॥ २ । मातृलतनयायामातृ*सदिष्टत्वेनविवाहे*वल्गुनसिद्धीसत'पुन*रिहतद्व
ज्जनवचनंनिघमाय' । १ । ब्राह्मणएवैतास्तिस्त्री*नविवहेत सत्रियादीनां * नाप्रतिषेधोनप्रतिषेध इति*
प्रामादेस्तथाश्रुतेः । ४ । ५ । १७२ ।

अमानुषीषुपुरुषउदकत्रायामयोनिषु । रे तःसिक्ताजले चैवकृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ १७३ ॥

अमानुषीषुतगादि ॥ १७३ । इहलोकत्वमानुषीष, छागी*प्रभृतिषुरेतःसिक्ता*उदकांरजस्सलाघां मातृषा
वृ*रेतःसिक्तातयास्त्रीणां*मयोनिषुरेतःसिक्ता । १ । जलेचरेतःसिक्तासान्तपनं*कच्छ्रं पुरुषश्चाचरेत् । २ । १७३ ।

मैथुनसमासेवापुंसियोषितिबाह्विजः । गोयानेऽप्यदिवाचैवसवासाःस्नानमाचरेत् ॥ १७४ ॥

मैथुनन्तितादि । १७४ । द्विजःपुंसियोषितिवा*मैथुनसमासेवागो*यानेवार्मैथुनं*समासेवापुंश्वा*
मैथुनसमासेवादिवा*दिनवासमासेवाच । १ । सवासास्तत्क्षणात् स्नानमाचरेत् * तासांविशेषन
क्षेयं । २ । १७४ ।

चाण्डालान्तस्त्रियोगत्वाभुक्त्वाच प्रतिगृह्यच । पततप्रज्ञानती विप्रोज्ञानात्सामन्तुग
च्छति ॥ १७५ ॥

चाण्डालान्तेतगादि । १७५ । चाण्डालान्ताना*मन्ताजानास्त्रियोगत्वा*तेषामन्तंवाङ्गतातेषाञ्चप्रति* गृह्य
किञ्चिद्विप्रःपतति । १ । प्रानाद्गत्वाभुक्त्वावापतिश्चैवा*तेषांसामांगच्छतीति । २ । १७५ ।

विप्रदुष्टास्त्रियभर्तानिरुन्ध्यादेकवेष्मनि । यत्पुंसःपरदारेषुतत्रैनांचारयेद्भूतम् ॥ १७६ ॥

विप्रदुष्टामितादि । १७६ । भर्ताविप्रदुष्टामिच्छयापर * पुरुषपगतां स्त्रियमेक * वेष्मनिस्त्रियावास
गृहेनिरुन्ध्यात् । १ । पुंसःपरदारेषु गमनेय * दूतंविहितंतद्भूत * मेनां स्त्रियमाचारयेत् । २ । १७६ ।

साचेत्पुनःप्रदुष्टरेक्षुसदृशेनोपयन्त्रिता । कृच्छ्रं चान्द्रायणञ्चैवतदस्राःपावनंस्मृतम् ॥ १७७ ॥

साचेदितगादि । १७७ । एवमेकवेष्मनिरुन्ध्यातत् * इतत्रतंचरित्वापि * सास्त्रीचेत्पुनःसम्यगेनपुं
सोप * यन्दितायाचितप्रदूषात् । १ । तदास्राःस्त्रियाः पावनं चान्द्रायणं * कृच्छ्रं त्रतंधीरेःस्मृ
तम् । २ । १७७ ।

यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्विजः । तद्वैश्वभुग्नपन नित्यं त्रिभिर्बर्षैर्बर्षोऽप्युहति १७८

यद्विजोऽप्युहति १७८ । द्विजोऽप्युहति १७८ * रात्रेण वृषलीसेवनाद्यत्पापं * करोति तत्पापं भैक्ष
भूकृभिश्चांनत्ताडुक्ताः । गोपयत्रीमद्योत्तरसहस्रकृत्वा * नित्यांजपन्निभि * वर्षैर्बर्षोऽप्युहति । १७८ ।

एषापापकृतामुक्ताचतुर्णामपि निष्कृतिः । पतितैः संप्रयुक्तानामिमाः शृणुत निष्कृतीः ॥ १७९

उपसंहरति एषादि १७९ । चतुर्णामपि वर्णानां * महापापादिपापकृतानां निष्कृति * रेखा
मयोक्ताश्चतुर्णाम् । १ । पतितैः सह * संप्रयुक्तानां * पापान्निष्कृतौ * रिमाः शृणुत । १७९ ।

संवत्सरेण पतति पतिते न सहाचरन् । याजनाध्यापनाद्यौ नात्सद्रोयानामनाशनात् ॥ १८०

संवत्सरेणैतादि १८० । पतिते न सहाचरन् ॥ १८० * पातकचतुष्टयान्न * तमपातकारिणा *
सहसंवासमाचरन् * संवत्सरेण पतति । १ । उक्तञ्च याज्ञवल्क्येन * एभिस्तु संवत्सरोऽप्युहति * वत्सरेण
पितृसमः । इति । १ । याजनाध्यापनात्तथायौ नात्सद्रोयानामनाशनात् * पुत्रकन्या विवाहे * सम्बन्धात्तस्यैकत्र * याना
सनाशनाच्च * सदा एव पततीति । १ । उक्तञ्च विष्णुसंहितायां * संवत्सरेण पतति पतिते न सहाचरन् ।
एकयानभोजनासनग्रयनं * यौ न स्रौत्रमौख * सम्बन्धात् सदा एव । १ । इति । देवलेन चोक्तं यथा * याज
नं योनिं सम्बन्धं स्वाध्यायं सहभोजनम् । कृत्वा सदाऽपतन्ताते पतिते न न संशयः । इति । ६ । बौधाय
नो चतथोक्तं * संवत्सरेण पतति * पतिते न सहाचरन् । याजनाध्यापनाद्यौ नात् * सदाऽप्युहति ग्रयनाम
नात् । ७ । इति । ८ । १८० ।

यो येन पतिते नैषां संसर्गं याति मानवः । स तस्यैव ब्रतं कुर्यात्तत्संसर्गं विशुद्ध्यै ॥ १८१ ॥

यो येनैतादि १८१ । एषां ब्रह्महत्यादि पातकचतुष्टय कारिणां च वर्णानां मध्ये येन * पतिते न
सहयस्तु * मानवः संसर्गं याति । १ । स तत्पातकी तस्यैव पातकिन * उक्तं तत्तद्व्रतं तत्संसर्गपाप * विशुद्ध्य
येन योक्तविधिना कुर्यात् । २ । ० । १८१ । ० । अथ यः पतितः स्यात्तस्यैव तत् * पापं चित्तस्यैव कुर्यात् * दितया
आह ।

पतितस्योदकं कार्यं सपिण्डैर्बान्धवैर्वह्निः । निन्दितेऽहनि सायाह्ने चाह्ने त्विगुरुस
न्निधौ ॥ १८२ ॥

पतितेति । १८२ । पतितस्योद्वेगतादिपातकिनः * सपिण्डवान्धैरेव * ज्ञातादिसन्निधौनि
 दिते दिवसे * शनिमङ्गलवारादौ । १ । सायाह्नेयामाह्निसदकंकार्याः * तद्विधिरिहवर्त्तते । १८२ ।
 दासीघटमपान्पूर्णपर्यस्येत्तमे तवत्पदा । अहोरात्रमुपासीरक्ष्यौचं वान्धवैः सह ॥ १८३ ॥

तद्विधमाह दासीतादि । ८३ । प्रेतवदिति प्रेतं यैवं दग्धुम् * यथाजलपूणं * पञ्चाङ्गत्वापादेनेव *
 प्रक्षिपेत्तथासपिण्डवान्धैः सह तसादासी । १ । ज्ञातादिसन्निधौयामाह्निसदकं * जलपूणं * घटं पदापर्यस्येत्
 * । २ । ततोवान्धवैः सर्वैः सह अहोरात्रं मयौचं सर्वं ज्ञातादयो जना उपसीरन् * ततोयत्कार्यं तदाह दासी
 स्त्रीकाभ्याम् । १८३ ।

निवर्त्तेरंशतस्मात्तु सभाषणसहासने । दायादस्य प्रदानञ्चात्राचं वहिलौकिकी ॥ १८४ ॥

निवर्त्तेरंशेतितादि । १८४ । तस्मात् पतितात् अतदासीघटा * जनात्सम्भाषणं च सहासनं च * दायादाप्रदा
 नञ्चलौकिकीयात्राचनिवर्त्तेरन् ॥ १८४ ॥

जरेष्ठताचनिवर्त्तेत जरेष्ठावाप्ययद्गुणम् । जरेष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य यवीयानगुणतो
 धिकः ॥ १८५ ॥

जरेष्ठताचेतितादि । १८५ । तस्मात्पतितादासीघटरूपा * जरेष्ठताचनिवर्त्तते * जरेष्ठावाप्ययद्गुणनिवर्त्तते *
 तस्योपपन्नं जरेष्ठांशं प्राप्नुयात् । १ । अस्यपतितस्य * यवीयानगुणतो * अगुणतोऽधिकं * सात्समाप्नुयात् । २ । १८५ ॥

प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णकुङ्कुमपानवम् । तेनैवसाङ्गं प्राप्तेयुः स्नात्वा पुनरजलाशये ॥ १८६ ॥

प्रायश्चित्तेतितादि ॥ १८६ ॥ तेनपतितेन प्रायश्चित्तेचरिते तेनैव साङ्गं प्रायश्चित्तेनसाङ्गं * ते सर्वज
 नाः पुनरजलाशये ॥ १ ॥ स्नात्वा नूतनं कुङ्कुमपानं * पूर्णं प्राप्तेयुः प्रक्षिपेयुरिति * ततोयत्कार्यं तदाह सत्व
 पस्वितेतितादि । १८६ ।

सत्वपसुतं घटं प्रास्यप्रविश्य भवनं स्वकम् । सर्वाणि श्रुति कार्याणि यथापूर्वं समाचरेत् ॥ १८७ ॥

सद्वर्त्तादि ॥ १८७ ॥ सकृत्प्रायश्चित्तं * उक्तविधिनातं घटं मप्युपासीत स्वकं भवनं प्रविश्या * यथापूर्वं पूर्वंवत्
 सर्वाणि श्रुति कार्याणि समाचरेत् ॥ १ ॥ १८७ ॥

येषामितादि । १९१ । द्विजानामिति द्विजवर्णानामेव नवसंस्काराद्विजड्यते इति * नोपनयनानां
तेषां * सावित्रा अउतचनात् । १ । येषां द्विजवर्णानां * यथाविधिसावित्रीनानूचेत * नोपनयनं भवति । २ ।
तान्ब्रातृगणान्पुत्रादीन् * सर्वां स्त्रीन् * च्छ्रान्पाजापतासंश्रका * शारयित्वा * यथाविधि * आचार्योपनाययत्
२ । येषां मितानिर्द्देशोक्तान् * न केवलं ब्रातृगणान् ब्रातृपुत्र * पौत्रादीन् * मपीषुक्तान् । ४ । अनयाद्ये ब्रातृगणान् स्त्रीं
स्नक्तुं * शारयित्वा * यथाविधि * इत्युक्तं * वसिष्ठिर्भवेत् । ५ । तस्मात्प्रमादिनायदिदं वाखातं * येषां ब्राह्मण
स्त्रियः * विशामावकाल्यकः कालो पुत्र * नयनं यथाशास्त्रं न स्यात् । ६ । तान्प्राजापताययं शारयित्वा * यथाशास्त्र
उपनयेदिति * ७ । तदसाधुब्राह्मणादीनां ह्यष्टमं वर्षं * कादशदादश * वर्षं कालो ह्यस्ति * तत्तद्विद्युशकालो गौण
आवकल्पितः । ८ । तत ऊर्ध्वमकालो म * त्ववकल्पकाल इति * याज्ञवल्क्येन ब्रातृगणान् स्नक्तुं * स ब्रातृगणान् स्नोममर्हती *
गणानां साधुगणानां * द्विसर्वः * सर्वं प्रवर्त्तते । ९ । एतेन ब्रातृगणान् स्नक्तुं * स ब्रातृगणान् स्नोममर्हती *
स्कार्यान्वसंस्कारा इति ज्ञापितम् । १० । यदि ब्रातृगणान् पुत्रपौत्रादीनां * उपनयनं नास्तीत्युच्यते त * ह्यपि सप्तमी
तप्रायश्चित्तं नैव * सङ्गच्छते तदयथाप्रदर्शते । ११ । यसापितापितामहा * वरुणनीतौ सप्रातां * तस्य संवत्सरं वै *
विदिकं व्रतं चर्याम् । १२ । यसापितामहादेर्नाह * सूर्यात् उपनयनं तस्य * द्वादशवर्षाणि वै विदिकं ब्रह्मचर्यं मिति ।

एतच्च चनं प्रमादिभिर्जाताः * विषयतया कथमेष्टव्यं प्रपितामहादीनामवपनयने पीतादिर्नमाताः स्यात् अतस्मात्ताः
ये हि माताः स्यात् । एवमवपणीतानां वपनयनं वक्ष्यमानं नैव स्यात् । १४ । अतस्तानि च्छृतीनाम् * पा-
पानामपन्नस्ये । अक्षिप्त्वा वेद्यापापश्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पये * इति वचनेन प्राय * क्षितं प्रकल्पं भवति । १५ ।
परवचनेनापि द्वौ न च्छ्रान् चाराय इति । १६ ।

प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थान् द्विजाः । ब्रह्मणा च परितः क्तास्ते धामपते तदादिशेत् १६२

प्रायश्चित्तमितादि । १६२ । ये द्विजाविकर्मस्थाः स्वस्य कर्म * विपर्ययकर्मस्थाः सन्तः * प्रायश्चित्तं चिकीर्ष-
न्ति ॥ १ ॥ ये च द्विजा ब्रह्मणा वेदेन परितः क्ताः * उपनयनाभावेन * गायत्र्या वेदेन च द्विजाः । २ । अनधीतवेदाः *
प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति । ३ । तेषां विकर्मस्थानामनधीत * वेदानामपि तत्कच्छ * तद्यत्तत् * प्रायश्चित्तमादिशे-
दिति श्रवणम् । ५ । १६२ ।

यद्गृह्णते नार्जयन्तिकर्मणा ब्राह्मणाधनम् । तस्योत्सर्गे यद्गृह्णन्ति जपेन तपसैव च ॥ १६३ ॥

यद्गृह्णते तेनेत्यादि ॥ १६३ ॥ ब्राह्मणा गृह्णते न कर्मणा धनम् * यद्गृह्णन्ति सः धनस्यैव * तस्मात्तद्गृह्णन्ति
गायत्रीजपेन * च यद्गृह्णन्ति तपसा चैव गृह्णन्ति ॥ १ ॥ १६३ ॥

जपित्वा त्रीणि सावित्राः सहस्राणि समाहितः । मासं गोष्ठे पयःपीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्र-
हात् ॥ १६४ ॥

जपित्वेत्यादि । १६४ । ब्राह्मणः खलु मत्प्रतिग्रहात् गोष्ठे * मासं पयःपीत्वा तिष्ठन् * समाहितो गायत्र्या
स्त्रीणि * सहस्राणि जपित्वा मुच्यते । १६४ । ततः किं कर्मादित्यत आह

उपवासकृशंतं गोत्रजात् पुनरागतम् । प्रणतं परिपृच्छेयुः सामं सौमं च्छसीतिकम् १६५

उपवासकृशमित्यादि । १६५ । मासं तद्याजत्वा पयः पानमात्रे * उपवासेन कृशंतं * गोत्रजात् पुनः
स्वष्ट * मागतं शुक्लं विप्रांस्तु * प्रणतं तं नतव्रतम् । १ । हरवो विप्राः सौमं च्छसी * मज्जाभिः सामं च्छसी *
तिपविष्टश्चेति । १६५ । तैः शृष्टः किं कर्मादित्यत आह

सतत्रमुक्त्वा तु विप्रेषु विकिरे द्यवसंगवाम् । गोभिः प्रवर्त्तते तीर्थे कुयुत्रं सतत्रपरिग्रहम् १६६

सतीवृत्तादित्यादि । १८६ । सवस्तुप्रार्थनम् * स्तोत्रपुष्टवत्पुष्टविप्रेषुसुतां पुनरसत्प्रतिपद्य * नक्तं
प्राप्तीति प्रतिष्ठां कृत्वा । १ । गवां यवसं गोपासं * विकिरेत्तस्तस्मिन् * गोभिः प्रवर्तिते यवसमक्षणे
स्थाने तीर्थे कृते तस्य * परिपद्यते विप्राः ३ ॥ १८६ ॥

ब्रातृगणानां याजनं कृत्वा परे धामन्त्यकर्म च । अभिचारमहीनश्च विभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ १८७ ॥

ब्रातृगणानामित्यादि । १८७ । ब्रातृगणानां ब्रातृस्तोमादि * प्रायश्चित्तमकृत्वाये * अष्टाश्विणीभवति
॥ १ ॥ तेषां याजनं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैः * स्तृपापं व्यपोहतीति । २ । ब्रातृगणानां ब्रातृस्तोमादि * मादिप्राय
श्चित्तं * कारयित्वा पनायने वनपापं भवेत् । ३ । अनया ब्राह्मणतयादि * पापप्रायश्चित्तं कृत्वा * याजने पिपापं
भवेत् । ४ । येषां द्विजानां सावित्रीत्यादिष्व * वचनविरोधः स्यात् । ५ । परे धामन्त्यातीनामन्त्याकर्म च *
प्रेतकर्म दाहकाले * पिण्डदानकर्म कृत्वा * तत्पापं त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति । ६ । अहीनानामभिचारं
रं * कृत्वा च त्रिभिः कृच्छ्रैस्तत् * पापं द्विजो व्यपोहति । ७ । एतत्प्रायश्चित्तविधानं सामिका * धीतवेदा
नानिरन्ति * निर्वेदानां न्तु वेदान * धायनमातायाजना * दाखिलप्रायश्चित्तं कार्या १ । ७ । १८७ ।

शरणागतं परित्यज्य वेदं विष्णुव्रतं द्विजः । संवत्सरं यवाहारस्तृपापमपसेधति ॥ १८८ ॥

शरणागतमित्यादि । १८८ । यो द्विजः शरणागतं * परित्यजेन्न रक्षेत्स * यश्च द्विजो वेदेन विष्णुव्रते
द्विजः * चर्याश्रमे यावद्धेदाधायनवृत्तः । १ । तारदधायनं न कृत्वा * यिषां समावर्तयेत्तस्य * संवत्सरं
यवाहारः * संस्तृपापमपसेधति ॥ १८८ ॥

श्वशृगालखरैर्दृष्टो ग्रामत्रैः कृव्याङ्गिरेव च । नराखोद्वराहैः प्राणायामे न शुद्धयति ॥ १८९ ॥

श्वशृगागेत्यादि । १८९ । श्वशृगालादिभिर्दृष्टो द्विजश्च * प्राणायामे न शुद्धयति ॥ १८९ ॥

षष्ठान्नकालतामासं संहिताजप एव वा । होमाश्च शाकलानितमपाङ्क्तानां विशोधनम् ॥ २०० ॥

षष्ठान्नकालतादित्यादि ॥ २०० ॥ अपाङ्क्तानामिति यो न पतितः श्लोवः * इत्याङ्गानां पङ्क्तितो भोजने * मासं प
षष्ठान्नकालताविशोधनं । १ । दाहवपोषावतीये द्वि मधाह्ने * पिनभुक्तासायः पूज्यते तत्रैव * मासमे
कं कार्या १ । २ । अथ यामासं वेदसासंहितायाः * शाखायाजपोऽवधैः पाठः । ३ । मासं नित्यं शाकला
होमाश्च कार्याः * देवकृतसोऽनसोऽवधजनम * सोऽत्यादिभिरष्टाभिः * मन्त्रैरष्टौ होमाः कार्याः । ४ । इति त्रि
विधं प्रायश्चित्तं भवति * तदपाङ्क्तो यस्य भोजने । २०० ॥

योऽन्धोत्वाविवाहान्निबद्धस्य इति मन्यते । यत्नतस्तानभोक्तव्यं तथापाकोदिसंस्तुतः । ५० । तथापाकक
 र्मुञ्चानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः । प्रायानपुस्तुरायमाघृतं प्राश्नाद्विद्यदाति । ५१ । महापातकिसंस्पृष्टे स्नानमे
 वविधीयते । संस्पृष्टं यदाहुं कृते स्नानमेवविधीयते । ५२ । पतितैः सहसंसर्गं मासाहं मासमेववा ।
 गोमूत्रघावकाहारीमासाहं नविद्यदाति ॥ ५३ ॥ कच्छार्धं पतितस्य विसृज्य कृत्वा द्विजोत्तमः । अदिश्यात्ततः
 कृत्वा जच्छं साक्षपनं चरेत् । ५४ । पतिताहं यदाहुं कृते चाण्डाल वेदमि । मासाहं अपि वेदमि इति श्रुता
 तपोऽब्रवीत् । ५५ । यच्छाण्डाली द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः । त्रिभुक्कैर्विद्यते प्राजापतग्राह्यत्वं
 यः ॥ ५६ ॥ पतिताहं मादायभुङ्क्ते चवाह्यगोयदि । कृत्वा तस्य सत्सर्गमतिरुच्छं विनिर्दिशेत् ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥ अनगहस्ताच्छवे चित्वा काष्ठलोष्टं तुणानि च । नस्पृशेत्तु तथोच्छिष्टं महोरात्रं समाचरेत् । ५९ । चाण्डा
 लं पतितं मुच्छं मदभातं रजस्वलाम् । द्विजैः स्पृष्टान् शूचीतश्चानोयदि संस्पृशेत्ततः परं न शूचीतस्तत्प्राप्तं
 स्नानमाचरेत् ॥ ६० ॥ शूचीनः संस्पृशेद्यस्तवायसंज्ञकं कृत्वा तथा । त्रिरात्रेणैव यद्विद्विः स्यादच्छिष्टं नदिने नर ।
 ६१ । आसुढोर्नैतिके धर्मस्य सप्तपचावते पुनः ॥ चान्द्रायणं चरेन्मासमिति श्रुता तपोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥ पशुवेद्या
 भिगमने प्राजापतं विधीयते । गोममने मनुप्रोक्तं ब्रतं चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६३ ॥ उदकां कृतिकां वापि यन्ताजां
 स्पृशेत्तद्यदि । त्रिरात्रेणैव यद्विद्विः स्याद्विधिरपपुरातनः ॥ ६४ ॥ संसर्गं यदि गच्छेच्च उदकावातयान्ताजैः ।
 प्रायश्चित्तोसविधेयः पूर्वस्नानं समाचरेत् ॥ ६५ ॥ एकरात्रं चरेन्मृते पुरीषे यदि न द्वयम् । दिनत्रयं तथापाने
 मीयूने पञ्चसप्तवा ॥ ६६ ॥ भोजनेऽप्रसूतानां प्राजापतं विधीयते । दन्तकण्ठे लहोरात्रमेव शौचविधिः स्तः
 ६७ ॥ रजस्वलाय दास्युष्टाश्चानचाण्डालवायसैः । निराहारा भवेत्सावत्सत्वाकाले नृपदाति ॥ ६८ ॥ रजस्वला
 यदास्पृष्टा उष्ट्रं जम्बू कपयस्वरैः । पञ्चरात्रं निराहारापश्चगयि नृपदाति ॥ ६९ ॥ स्पृष्टारजस्वलानोनां ब्राह्म
 णा ब्राह्मणी च या । एकरात्रं निराहारापश्चगयि नृपदाति ॥ ७० ॥ स्पृष्टारजस्वलानोनां ब्राह्मणाश्च त्रियाच
 या । त्रिरात्रेणैव यद्विद्विः स्यादा मासवचनं यथा । ७१ ॥ स्पृष्टारजस्वलानोनां ब्राह्मणावैश्या सप्तवा । चतुरात्रं
 निराहारापश्चगयि नृपदाति । ७२ ॥ स्पृष्टारजस्वलानोनां ब्राह्मणाभूदसप्तवा । षड्रात्रेणैव यद्विद्विः स्यादा कृषी
 कामकारतः । ७३ ॥ अकामतश्चरेद्द्वैश्वं ब्राह्मणी सर्वतः स्मृतेत् । चतुर्णामपि वर्णानां च हिरेण प्रकृतिता
 ७४ । उच्छिष्टे न वसं स्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणे नयः । भोजनेऽस्त्रज्ज्वरे च वचनं यथा । ७५ ॥ स्नानं
 ब्राह्मणसंस्पर्शं जपहोमौ वक्ष्ये । वैश्वेनेनैव जन्मैर्तद्वै चैव उपोषितम् । ७६ ॥ चर्मकोरजकोर्वणी
 भीवरी नटकस्तथा । एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाश्रमे तपयतोपि सन् । ७७ ॥ एतैः स्पृष्टे द्विजो नितामे करारं
 प्रयः पिबेत् । उच्छिष्टैस्तैस्त्रिरात्रं स्याद्भूतं प्राश्नाद्विद्यदाति । ७८ ॥ यस्तच्छायां श्वपाकस्य ब्राह्मणस्य विगच्छति ।

तत्प्रदानं प्रकृष्यीत वृत्तं प्राशविश्रुताति । ७८ । अभिषेक्षोद्भिजोऽरणी ब्रह्महताग्नतं चरेत् । मासोपरासं
 कृषीत चान्द्रायणं मथापिषा । ८० । इयामिथापयोगेनभ्रुणहताग्नतं चरेत् । अभिषेक्षादमाहेनपराके
 र्णिवशुडति । ८१ । अथैव ब्राह्मणं हत्वाभ्रुदहताग्नतं चरेत् । निषण्णं सशणोहत्वापराकमतमाचारत् । ८२
 उपपातकसंश्रुतीमागवोपियते यदि । तसासंस्कारकर्त्ताच प्राजापता इयं चरेत् । ८३ । प्रदुष्णानोऽतिसन्ने
 हंकदाचित्सृश्रुतिद्विजः । विरात्रमाचरे सक्तं निषेहमथवाचरेत् । ८४ । पञ्चगवापिवेच्छूद्रो ब्राह्मणोयः
 सुरां पिवेत् । उभौतीकृत्तदोषौवसतो नवर्कं चिरम् । ८५ । ब्रह्मोदने चसोमे चसीमन्तो न्नयने तथा । जात
 आहनेनवश्राहेऽङ्गुत्ताचान्द्रायणं चरेत् । ८६ । राजानं हरते ते जः दानं ब्रह्मरर्चम् । स्वयतामचयोभुङ्क्ते
 सङ्गुङ्क्ते श्रियवीमलम् । ८७ । स्वयतामप्रजातायानाश्रीयात्तदग्ने पिता । अन्नं भूत्तावमायायां पयंसनरकं
 व्रजेत् । ८८ । अधीताचकुरोवेदान् सर्वं शास्त्रार्थतत्त्ववित् । नरेन्द्र भवने भूत्ताविष्ठायां जायते क्रिमिः
 ८९ । नवश्राहे त्रिपक्षे चपण्णासे मासिकाव्दिके । पतन्ति पितरस्तसां योभुङ्क्ते नापदिद्विजः । ९० । चान्द्रा
 यणं नवश्राहे पराकोमासिके तथा । त्रिपक्षे चैव रुच्छः स्यात्पण्णासे जच्छमेव । आव्दिके पादरुच्छः स्यादे
 काहं पुनवाव्दिके । ९१ । ब्रह्मचर्यामनाधाय मासयाहेषु पर्वसु । द्वादश्याहे त्रिपक्षाब्दे यस्तुङ्क्ते द्विजोत्तमः
 पतन्ति पितरस्तसां ब्रह्मलोकं गता अपि । ९२ । एकादश्याहेऽहोरात्रं भूत्तासंयने वाहम् । उपोषाविधि
 वद्विषाः श्राद्धो जडयादष्टतमः । ९३ । पक्षे वायदिवामासे यस्य नाश्रुतिर्वैद्विजाः । भूत्तादुरात्मनस्तसां द्विज
 ः चान्द्रायणं चरेत् । ९४ । जैनवर्णं चयः कुर्यादज्ञानादभिवादनम् । तत्प्रदानं प्रकृष्यीत वृत्तं प्राशविश्रुताति । ९५
 इति । विष्णुसंहियाश्च ब्रह्महतादि*पातके पुप्रायश्चित्त*सक्त*चोक्तं तदयथा । ९७ । यदुक्तं तत्प्रकीर्ण*प्रकी
 र्ण*पातकं ज्ञात्वा एतन्मथलाघवम् । प्रायश्चित्तं बुधः कुर्याद्वाह्येणात्मतः सदा । ९८ । इति । याज्ञवल्क्येनापु
 क्तं*अनादिष्टे पुप्रापेषु शुद्धि*चान्द्रायणे नव । धर्मार्थयः करे देतच्चन्द्रसौतिसलोकताम् । ९९ । देशकालं
 वयःशक्तिं पापञ्चावेद्यायत्नतः । प्रायश्चित्तं प्रकलां स्यादयत्नशीलाननिष्कृतिरिति । १०० । अत्रियाज्ञव
 ल्काभ्यां*सक्तमेतदेक*वचनं प्रसिद्धं नताभ्यां रचितं । १०१ । इतो वंमनादिभिर्गुणपापसंयत्प्रायश्चित्तं
 तत्*पापीयदितत्प्रायश्चित्तं न कृत्वाभिभूयते । १०२ । समुत्पाततन्त्रकं*गलातन्त्रकभोगावसारेय*इह
 मगपेषु पुनर्जायते सतत्तत्पापचिह्नवान् सगात् । १०३ । तद्विह्वं पुष्पं सक्तं*तत्तद्विह्वं स्तवत्पापप्रायश्चित्तं
 कुर्याद्विद्विषापितं तत्तद्विह्ववचनेनेति शेषः ॥ १०४ ॥ आतातपेन चतत्त*चिह्नं सक्तं प्रायश्चित्तं*यद् यदुक्तं
 तद्विकल्प*इति शेषं तत्प्रदर्शयते यथा । १०५ । प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां गणाम् । नरकान्ते भवे
 जन्मचिराह्णितशरीरिणाम् ॥ १०६ ॥

ताडयित्वा तृणे नापिकण्ठे वावधप्रवाससा । विवादे वाविनिर्जितप्रणिपतप्रसादयेत् ॥ २०५ ॥

ताडयित्वेतादि ॥ २०५ ॥ ब्राह्मणं गरीषां संवा * क्रोधे न दृणे नापि ताडयित्वा * कण्ठे वाताससापा
वधः । १ । विवादे विनिर्जितावाप्रणिपतः * सुतिबाकात् प्रसादयेत् । २०५ ।

अवगूयर्त्तव्यदशतंसहस्रमभिहतप्रच । जिघांसया ब्राह्मणस्य नरकं प्रतिपद्यते ॥ २०६ ॥

अवगूयर्त्तादि । २०६ । ब्राह्मणस्य जिघांसया त्वगूयर्त्त * दण्डदशमावर्षाणां * अतमभिहता
वर्षाणां सहस्र * मरुते प्रायश्चित्तसु * नरकं प्रतिपद्यते । २०६ ।

शोणितं यावतः पांशून्संगृह्णाति महीतले । तावन्त्यब्दसहस्राणि तत्कर्त्तारो वसेत् ॥ २०७ ॥

शोणितमितादि । २०७ । अभिहतस्य ब्राह्मणस्य शोणितं * महीतले पतितं यावतः पांशून् * स
गृह्णाति तावन्त्याब्दसहस्राणि * तद्रक्तपातकर्त्तारो वसेत् । २०७ ।

अवगूयर्त्तचरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने । कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कृच्छ्रौ त्रिविप्रसप्तोत्पादशोणि
तम् ॥ २०८ ॥

अवगूयर्त्तादि । २०८ । ब्राह्मणमवगूयर्त्त * कृच्छ्रं प्राजापताचरेत् * निपातने दण्डादशभिषाते क्रमे *
वर्षाणां मतिकृच्छ्रं व्रतं चरेत् । १ । विप्रसप्तशोणितोत्पादोत्पुष्टः * कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कृच्छ्रौ त्रिवि । २०८ ।

अनुक्तनिष्कृतीनां पापानामपनुत्तये । शक्तिश्चावेक्षपापश्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ २०९ ॥

अनुक्तेतादि । २०९ । इहमनुपदिष्टेऽन्यप्रोक्ते * धर्मशास्त्रेऽप्येतां पापानां न * निष्कृतिरुक्तास्ते पा
म * अनुक्तनिष्कृतीनां पापानां । १ । अपनुत्तये पापिनां * शक्तिश्चावेक्षपापश्चावेक्षाविद्वान् * प्रायश्चित्तं
प्रकल्पयेत् । २ । इदमनुक्तं मरुतगानि * धर्मवक्तारोऽत्रिविण्णु * प्रभृतयोऽत्रावक्तपापनिष्कृति * मरुः
स्वप्नसंहितायां । १ । तवापानादिपुपाप प्रायश्चित्तं * मरिचाश्वत्थकर्मणां चान्द्रायण * चक्रं तथा तत्तत्स
र्वं * क्रमेणावर्त्तयते । ४ । तद्दशधा त्रिसंहितायां * ब्रह्महाप्रचमर्षिव * द्वितीयोऽस्तत्प्रत्ययः । तृती
यस्तु वरापोऽथ * चवर्षः स्तनउच्यते । ५ । पापिनाश्चैव संसर्गः * पञ्चमं पातकं महत् । एषामेव विषयार्थं
चरेद्द्विषाणां व्रतमात् । ६ । त्रीणि कृच्छ्राण्यकामर्षेद्ब्रह्महत्यां वापीदृति । अद्वैतब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु
विधीयते । ७ । षड्भागोद्वाद्यमर्षे ब्रह्महत्यां धर्ममेवेत् । त्रीन्मासान् नक्त मन्त्रीयाङ्गमौघयन मे
वच । ८ । स्त्रीषातीशङ्कातेषां चरेत् कृच्छ्राब्दमेव च । रजकः शैलुपमेव तेषु तन्मीपजीविनः । एते
पापं यस्तुमुत्तरे द्विजान्द्रायणं चरेत् । ९ । सर्वान्ताजानां गमने भोजने संप्रवेशने । पराकीण

विशङ्गिः साङ्गवानविरत्रवीत् । १० । चाण्डालभाण्डे घनोयं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः । गोमूत्रघावकाहारः
 मम विषदहाच्छुचिः । ११ । स स्मृष्टं यस्तपक्वान्नसन्ताजैर्वा पुण्डकाया । अघानाद्वा ह्यणो ह्यन्नं प्राजापत्या
 वमाचरेत् । १२ । चाण्डालान्नं यदाभुङ्क्ते चाश्वणां स निष्कृतिः । चन्द्रायणं चरेद्विप्रः सन्तः सान्तपनं
 चरेत् । १३ । पङ्कजमाचरेद्द्वैयाः पद्मगवां तथैव च । विराजमाचरेच्छूद्रोदानन्ददा विशद्वति । १४ ।
 ब्राह्मणोऽवमाचरेच्छूद्रलोमूलसंस्पृशः । फलानां तिस्थितस्तव प्रायश्चित्तं कथं भवेत् । १५ । ब्राह्मणान्
 समनुज्ञायां सवासाः स्नानमाचरेत् । अक्षीरालोपितो भूत्वा पद्मगवां न यदाति । १६ । एकपाखासमाह्वय
 याण्डालो ब्राह्मणो यदि । फलानां तिस्थितस्तव प्रायश्चित्तं कथं भवेत् । १७ । विराजोपोपितो भूत्वा पद्म
 गवां न यदाति । १८ । स्त्रियास्त्रेच्छुस्य सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा । तप्तश्च्छूद्रपुनः कृत्वा यदि रेपा
 विधीयते । १९ । सर्वर्त्ततयदा मायां गतास्त्रेच्छुस्य सङ्गताः । सत्त्वान्नमादाय घृतस्य भाग्येन च । २० ।
 स्नात्वा नडादकीर्वापि घृतं प्राप्य विषद्वति । सर्वह्येतामपतयार्थं मनोरिपितया पुनः । २१ । चाण्डालस्त्रे
 च्छुस्य कपलव्रतधारिणः । अकामतः स्त्रियोगत्वा पराक्रेन विषद्वति । २२ । कामतस्तु पृथ्वीवातत्
 नमोनात्रमप्ययः । एवमुपपत्तव्रतं गोभूत्वा प्रजायते । २३ । तैलाभक्तो घृताभक्तो विष्णुत्वं वदते
 द्विजः । तैलाभक्तो घृताभक्तो चाण्डालः स्मृष्टति द्विजः । २४ । अक्षीरालोपितो भूत्वा पद्मगवां न यदाति ।
 २५ । क्षीरलोपितव्रतं यः अस्थिकण्डूजमेव च । स्पृष्ट्वा नडादकीर्वात् घृतं प्राप्य विषद्वति । २६ । मत्स्या
 स्थिजम्बूनां स्त्रीनि नश्यति कर्पद्विजाः । स्पृष्ट्वा भाला हिमतप घृतं पीत्वा विषद्वति । २७ । गोहलेकन्द
 यात्वा यां तैलव्रते च चक्राः । अमौमांस्यानि शोचानि स्त्रीणां वा धितसाच । २८ । नस्त्रीश्रमति जारेण
 ब्राह्मणोऽवेदं कस्यणा । नापोमृतं पुरीषाभ्यां नानिदं हति कर्मणा ॥ २९ ॥ पृथ्वीस्त्रियः परैर्भक्ताः
 सोमगन्धर्ववद्विभिः । भवेते मानवाः पञ्चान्नताडयन्ति कश्चिचित् ॥ ३० ॥ सोमः कान्तिं ददोतासां गन्ध
 र्वश्च भोगिरिम् । पावकः सर्वमेघात् सर्वमेघावै घोषितो जतः । ३१ । स्वर्गं विप्रतिपन्नाया यदिवापि प्रता
 रिता । बलान्नारी प्रभुत्वा चो रभुक्तायैव च ॥ ३२ ॥ नताजाऽदूषितानारी न कामोऽस्याविधीयते ।
 ऋतुकाले उपासीत पुष्पकालेन यदाति ॥ ३३ ॥ रजकश्चैव कारः नटोऽसृष्टवच । कैवर्त्तमेदं भिक्षां सप्तै
 ते चान्ताजाः स्मृताः ॥ ३४ ॥ एषां गत्व स्त्रियो मोहाद्भुक्तुं च प्रतिवृत्तव । कृच्छ्राव्दमाचरेज्ज्ञाना दघाना
 दैव्यवश्यम् ॥ ३५ ॥ सङ्गताः श्वानां री मूच्छैर्वा पापकर्मभिः । प्राजापतेन यदाति तद्वत्पुत्रवणेन च ॥ ३६ ॥
 वज्रा हुतास्त्रयं वापि परेण परितायदि ॥ सङ्गताः श्वानां री प्रजापतेन यदाति ॥ ३७ ॥ अन्ताजस्य भूय इच्छा
 वज्रं पुष्पफलोपगाः । उपभोगास्तु सर्वैः पुष्पेषु च फलेषु च ॥ ३८ ॥ चाण्डाले नष्टे सस्मृष्टं यत्तोषं पिबति

द्विजः । कृच्छ्रपादेन युज्यते आपस्तम्बोऽब्रवीन्मनिः ॥ १८ ॥ स्त्रीप्रोपनाहविणून् स्त्रीरजोमदमेव च ।
 एभिः सन्दूषिते कूपे तीक्ष्णपीत्वा कथं पचिः ॥ १९ ॥ एकं ह्यहं त्रहस्यैव द्विजातीनां विप्रोधनम् । प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २० ॥ सद्यो बान्ते सचेलस्तु विप्रस्तु भानमाचरेत् । पयुः पितृत्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् ॥ २१ ॥ शिरः कण्ठो रूपादक्षं शरया घस्यति पतते । दशघटं चतुरैकाहं चरेद्देवमहक्रमात् अवापुः दाहरन्ति ॥ २२ ॥ प्रसादान्मदपिष्ठरां सकृत्पीत्वा द्विजोत्तमः । गोमूत्रयावकाहारोदधरात्रेण युज्यते ॥ २३ ॥ मदापसा निपादसायस्तु कूडक्ते द्विजोत्तमः । न देवा कृच्छ्रं ते तत्र न पिबन्ति हविर्जलम् ॥ २४ ॥ चित्तिभ्रष्टा भुभानारी ऋतभ्रष्टा च वाधिता । प्राजापतयेन युज्यते ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥ २५ ॥ ये च प्रजिता विप्राः प्रजजाग्निजलावहाः । आनाशकान्निवर्तन्ते चिकीर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥ २६ ॥ धारयेत्त्रिणि कच्छ्राणि चान्द्रायणं मथापि वा । जातकर्मणादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमहति ॥ २७ ॥ नौशीघ्रं नोदकं नासु नोपवासादकम्पने । ब्रह्मदण्डहतानां न कर्तव्यं कटधारणम् ॥ २८ ॥ स्नेहः कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् । गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विप्रोधनम् ॥ २९ ॥ चाण्डालस्य सस्यं स्पृष्टं विणूनां स्पृष्टमेव वा । विरात्रेण विप्रश्चिः स्यादुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥ ३० ॥ उष्ट्रीचीरं खरीचीरं भावपीचीरमेव च । प्रायश्चित्तं चरेत्पीत्वा तप्तं कृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥ वर्णवाहिनं सस्यं स्पृष्टं उच्छिष्टं द्विजोत्तमः । प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिरं तत्पापं सूचकम् ॥ ३२ ॥ प्रायश्चित्ते कते सातिपश्चात्पापवतां पुनः । १०७ ! महापातकजं चिरं सप्तजन्मानि जायते । उपपापोद्भवः पञ्चत्रिणि पापसंज्ञकम् ॥ १०८ ॥ रोगदुष्कृतिजान् गन्धान्तिचोपक्रमैः शमय ॥ जपेष्टरात्रं न होमैर्दानैश्चैषां शमो भवेत् ॥ १०९ ॥ पञ्चजग्रतः पापं नरकस्य परिहरे । बाधते वाधि रूपेण तस्य जपादिभिः शमः ॥ ११० ॥ कुष्ठं राजयत्मा च प्रमेहो यद्वहती तथा । मूत्रकच्छ्राग्मरीकासाश्रती सारभगन्दरौ ॥ १११ ॥ मूत्रव्रणो गण्डमालापक्षाघातोऽक्षिनाशनम् ॥ इति वमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥ ११२ ॥ जलोदरश्च कृत्तपीडा भूलरोगो ब्रणस्तथा ॥ प्रवासाजीर्णं ज्वरच्छर्दिश्च ममोदगलग्रहाः ॥ ११३ ॥ रक्ताब्जं दविसर्पदा उपपापं ज्ञेयं गदाः ॥ दण्डोपतानकम्पिष्वपुः कम्पविचर्चिकाः ॥ ११४ ॥ दन्तीकपुण्डरीकादगारोगाः पापसंज्ञकाः ॥ अश्विआदान्स्थां रोगां अतिपापोद्भवन्ति हि ॥ ११५ ॥ अनोचवह्वारोगा जायन्ते वर्णसङ्गराः । उचान्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात् ॥ ११६ ॥ महापापेषु सर्वेषां सात्सादृशं उपपातकं ॥ दद्यात्पापेषु प्रष्टाशं कल्पं वा धिबलावलम् ॥ ११७ ॥ अथ साधारणं ते पुण्योदानादिषु कथ्यते ॥ गोदाने वत्सयुक्ता गौः शीला च पयस्विनी ॥ ११८ ॥ षडदाने शुभोऽनडान् शुक्लाम्बरः सकाञ्चनः । निवर्तनानि भूदाने दशदद्याद्द्विजातये ॥ ११९ ॥ दशहस्ते नदुनेति षडङ्गं निवर्तनम् ॥ दशतानो वगो चर्मदलास्वर्गमह्यते ॥ १२० ॥

चवर्षं यतनिष्कलुप्तदत्तः । प्रमाणतः । अश्वदाने ऋष्यश्वं मश्वसोपस्करं ददेत् ॥ १२१ ॥ मन्त्रिणीसाहिषे दाने
 ददात् स्वर्णायुधानिताम् । ददाद्भजं महादाने चवर्षं फलसंयुतम् ॥ १२२ ॥ लक्ष्यह्यार्हणं पुण्यं ददाद्दे
 वताश्चने । ददाद्भजसहस्रायमिष्टान्नं द्विजभोजने । १२३ । रुद्रं जपेत्तत्पुण्यैः पञ्चयित्वा पूजयिष्यकम् ।
 एकादशजपेद्भुजान्दद्यात्तं शृङ्गश्लुघृतैः । १२४ । हत्वाभिषेचनं श्रद्धया शम्भवे च वन्दयेत् । शान्तिके गण
 शान्तिं प्रहृष्टशान्तिकपुष्पकम् । १२५ । धानदाने एव धानां खारीषष्टिमितं स्मृतम् । वस्त्रदाने पट्टवस्त्र
 द्वयं कर्तुं सत्तमम् । १२६ । दशपञ्चाष्टवस्त्रपत्रेणाद्विजान्पुमान् । विधाय वीणावीं प्रजासं कल्प्य निजका
 मया । १२७ । धेनुं ददाद्भुजतिभोगे दद्यात्पञ्चापि शक्तिः । अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालङ्कारगैश्चिजान्
 १२८ । याचेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् । तेषामवज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि । १२९ । पुनस्तान्
 परिपूर्णान् शान्त्यर्थे द्विधिवद्भुजान् । सन्तुष्टा ब्राह्मणा ददारावज्ञां व्रतकारिणः । १३० । जपेद्भुजं तपश्चिद्रं
 यच्छिष्टं यज्ञकर्मणि । सर्वं भवति निश्चिद्रं यथावेच्छन्ति ब्राह्मणाः । १३१ । ब्राह्मणाद्यानि भाषन्ते मनान्ते
 तानि देवताः । सर्वं देवमया विप्रान्तं च मनया । १३२ । उपवासी व्रतश्चैव मानं तीर्थफलं तपः । विप्रैः सम्प्रा
 दितं सर्वं सम्पन्नं तस्य तत्फलम् । १३३ । सम्पन्नमिति यद्युक्तां वदन्ति क्षितिदेवताः । प्रणमाग्रिसाधार्य
 मग्निष्टोमफलं लभेत् । १३४ । ब्राह्मणाज्जन्मं तीर्थं निजलं सर्वं कालिकम् । तेषां वाकोदको नैव पृथगन्ति
 मल्लिनाजनाः । १३५ । तेषां उवाच भिषापाग्रह्या च तथा शिषः । भोजयित्वा द्विजान् यत्तां भुञ्जीत सह
 बन्धुभिः । १३६ । इति श्रुत्वा तपोधे कर्मविपाके साधारणविधिः प्रथमोऽध्यायः । १ । ब्रह्मज्ञानरक्षसा
 न्ते पाण्डुः कृष्णी प्रजायते । प्रायश्चित्तं प्रकञ्चीतं सतत्पातकशान्तये । १ । चत्वारः कलसाः कार्यः पञ्चरत्नसम
 न्विताः । पञ्चपलत्रयं युक्ताः श्रितवस्त्रेण संयुताः । अश्वस्थानादि ऋद्युक्तास्तीर्थोदकपरिताः । कषाय
 पथकोपेतानानाविधफलान्विताः । सर्वौषधिसमायुक्ताः स्थापाः प्रतिदिनं द्विजैः । रौप्यमटपलपद्म
 मध्याङ्गोपरिनासेत् । तस्योपरिनासे देवप्रज्ञाणश्च वृक्षम् । पलार्द्धाहं प्रमाणे नक्षवर्णं न विनिर्मितम् ।
 अर्चयेत् पुरुषसत्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् । यजमानः एवैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि । पूज्यं दिक्शेषु ततो
 ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः । पठेयुः स्वस्वदेवस्तोत्रं देवप्रतीनं यन् ॥ दद्यात्ततो होमोपहृष्टान्तिपुरःसरम् ।
 मध्याङ्गो विधातव्यो घृताक्तैस्त्रिलहं मभिः । द्वादशह्रदिशः कर्मसमापदिजपद्भवः । तत्र पौठे यजमानं मभिषिञ्चे
 दयथाविधि । ततो दद्याद्दयथाशक्ति गोभूहं मत्तिलादिकम् । नाह्मणे भस्त्रयादेश माचार्याय निवेदयेत् ।
 आदितावसवोऽश्वविश्वे देवामरुहणाः । प्रीताः सर्वं व्यापोहन्त मम पापं नृदायणम् । इत्यदीर्घं वृक्षमन्त्रात्तमा
 चार्याश्च मापयेत् । एवं विधाने विहिते श्वेतोऽष्टौ विप्रहाति । १२ । १ । कृष्णो गोवधकारी सान्द्रकान्तेऽपि

ष्कृतिः । स्नापयेद्घटमेकन्तु पञ्चोक्तश्चासंयुतम् । रक्तचन्दनलिप्तं रक्तपुष्पस्वरान्वितम् । रक्तकम्बुतः
 रुद्रास्यापयेदक्षिणां दिशम् । ताम्रपात्रेणासेत्तिलैर्नृनपरितम् । तसोपरिनासेद्देवं हंसनिष्कमयं
 यमम् । यजेत्पुरुषं कृत्तेन पापं मे ग्रामातामिति । ग्रामपारायणं कुर्यात्कलसेत्तत्र सामवित् । दद्यात्सं
 यपैर्जलापावमानाभिषेचने । विहिते धर्मराजं तमाचार्याय निवेदयेत् । यमोपि महिषाकृदोदण्डपाणि
 भयावहः । दक्षिणाशपतिर्देवो मम पापं वापाह ४ । इष्टाश्चायाधिसृजानमांसं सङ्गतिमाचरेत् । ब्रह्मणो
 वधरोगो भाः प्राणायामेन निष्कृतिः १ । २ । पित्र्हातेनाहीनीमाहुः शब्दः प्रजायते । नरकान्ते मन्त्रोत्प्रायश्चित्
 तं यथाविधि । ३ । प्राजापतानि कुम्भीतत्रिंशच्च विधानतः । व्रतान्ते कारयेन्नाब्यवणे पलसंस्मिताम् ।
 कुम्भीरूपमयस्यैव ताम्रपात्राणि पुनर्वत् । निष्कृते मातुः कर्त्तव्यो देवः श्रियत्सलाञ्छनेन । पट्टवस्त्रेण सर्वेष्टा
 पुजयेत्तं विधानतः । नाबद्धिजायतां दद्यात्सञ्चोपस्कारसंयुताम् । वाचदेव जगन्नाथसम्भूता यथास्थित ।
 पातक्राणं वमन्नासास्तारय प्रणतार्तिहृत् । इवादीयं प्रणमाय ब्राह्मणां विमर्शयेत् । अनेभ्योऽपि यथाश
 क्तिविभेभ्यो दक्षिणां ददेत् ॥ १ ॥ खसूवातीव धिरो नरकान्ते प्रजायते । कुम्भीश्चातुर्वधे चैव तस्यैव
 निष्कृतिः स्मृता ॥ सोऽपि पापविशेषाच्चरेन्नान्द्रायणं व्रतम् । व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात्सूवर्णफल
 संयुतम् । इमं मन्त्रं सवृद्धायां ब्रह्मणीं तां विमर्शयेत् । सरस्वति जगन्मातः शब्दमह्नाधिदेवते ।
 इष्कर्मकरणात् पापात्पाहि मां परमेश्वरि । ४ । बालघाती च पुरुषोऽन्तवत्सः प्रजायते । ब्राह्मणोऽपि
 न चैव कर्त्तव्यं तेन यथेष्टम् । अयं हरिवंशस्य कर्त्तव्यश्च यथाविधि । महाष्टजपस्यैव कार्यं च यथा
 विधि ॥ षडङ्गैकादशैश्चैव रुद्रः समभिधीयते । रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्तितः ॥ एकादश
 भिरतेस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते । जुहुयाच्च दद्याच्चैव दूर्वाद्युत सङ्ख्याया । एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्याः
 सदक्षिणाः । पलानि कादश तथा दद्याद्द्विजावसरतः । अनेभ्योऽपि यथाशक्ति द्विजेभ्यो दक्षिणां दयेत् ॥
 स्नापयेद्दम्पतीपञ्चाशन्त्रैर्वस्त्रैर्देवतैः । आचार्याय प्रदेया नि वस्त्रालङ्करणानि च ॥ ५ ॥ गौतमापुरूपः
 कुम्भीनिर्वाशश्चोपजायते ॥ सवपापविशुद्धार्थं प्राजापताग्रतश्चरेत् । व्रतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयादथ
 भारतम् ॥ ६ ॥ स्त्रीहन्ता चाति सारीसृतात्सोऽश्वत्थान् रोपयेद्दश । दद्याच्च यकं राधे रुद्रं भोजयेच्च यतं
 दिजान् ॥ ७ ॥ राजहन्ता यरोगीत्या देवातसाच निष्कृतिः । गोभूहिरेणा भिष्टान्नं जलवस्त्रं प्रदानतः । इत
 धेव प्रदानेन तिलधेव प्रदानतः । इत्यादिनाक्रमेणैव लघुरोगः प्रग्रामाति ॥ ८ ॥ याज्ञवल्कीनस्तुक्तं *
 ब्रह्महन्ता यरोगीसा * इति पुनरत्र च ब्रह्महन्ता यरोगिण * इति प्रवृत्तस्ततो राजहन्ति विरुद्धाते ॥ ९ ॥ नैवं
 यागस्य क्षत्रियवधेऽपि * ब्रह्महन्ता समपापात् । रक्षाक्षुद्दीवैश्चाहन्ता जायते सच मानवः । प्राजापतानि

चत्वारि सप्तधानानि चोत्तमं जेतु ॥ ८ ॥ दण्डापतनकयुतः शृङ्गहन्ता भवेन्नरः । प्राजापतां सङ्गृह्यैव दद्या
 त्ते हंसदक्षिणां ॥ १० ॥ काकणाशं वधे चैव रुक्मभावः प्रजायते । तेन तत्पापघ्नहाय दत्तावोऽपभःसितः
 ॥ ११ ॥ सन्वकार्योऽपि सिद्धार्थो गजवाती भवेन्नरः । प्रसादं कारयित्वा तु गणेषु प्रतिमानांसेत् । गण
 नाशसमं न दत्तु मन्त्रीलक्ष्मिणं जपेत् । शलाखया कीः पुष्पैः गणयान्ति पुनः सरम ॥ १२ ॥ उष्ट्रं विनि
 हते चैव जायते विकृतास्त्ररः । सतत्पाप विघ्नार्थं दद्यात्कर्पूरकं फलम् ॥ १३ ॥ अश्वं विनिहते चैव
 वक्रशूलः प्रजायते । अतः पलानि दद्याच्च चन्दनानां घृतं च ॥ १४ ॥ महिषीघातने चैव कृष्णशूलः प्रजायते ।
 खरं विनिहते चैव खरबीमा प्रजायते । निष्कृत्य संप्रति सप्तदशाणि यौ ॥ १५ ॥ तरुं विनिहते चैव
 जायते क्रकरीक्षणाः । दद्याद्भ्रमर्योऽपि सतत्पातकमान्तये ॥ १६ ॥ शंकरं विनिहते चैव दन्तरीजायते नरः ।
 सदृशान् विघ्नार्थं घृतं चैव सप्तदशं सप्तदशं सप्तदशं ॥ १७ ॥ हरिणं विनिहते खञ्जः शृगालोऽपि विपादिकः । अश्वत्थेन
 प्रदातव्यः श्वर्णपलनिमित्तः ॥ १८ ॥ अजाभिघातने चैव अधिकान्शः प्रजायते । अजातेन प्रदातव्या वि
 चित्रवस्त्रसंयुता ॥ १९ ॥ उरभे विनिहते चैव पाशुरोगी प्रजायते । कस्तूरिकापलं दद्याद्वाङ्मणाय विघ्नार्थं
 ॥ २० ॥ मार्जारं विनिहते चैव पीतपाणिः प्रजायते । पारावतससौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥ २१ ॥
 शूकरादिघाते नरः शूलितवाग्भवति । सच्छास्त्रं पुस्तकं दद्यात् सविधायं सप्तदशं ॥ २२ ॥ वक्रवाती
 दीर्घनासा दद्याद्गां धवलप्रभाम् ॥ २३ ॥ काकघातोऽपि कर्णोदद्याद्गामसितप्रभाम् ॥ २४ ॥ हिंसायां
 निष्कृतिरियं दद्यात् सप्तदशं । तद्वर्णं प्रमाणेन क्षत्रियादिषु रुक्ममात् ॥ २५ ॥ इति यातातपीय कर्मवि
 पाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिः द्वितीयोऽध्यायः ॥ * ॥ २ ॥ * ॥ चरापः श्रावदन्तः स्यात् प्राजापतां चरेत्तथा ।
 शकरायास्तलाः सप्तदशात् पापविघ्नार्थं । जपित्वा महाशुद्धं दद्यात्प्रजयात्तिलैः । ततो भिक्षुः
 कर्तव्यो मन्त्रैर्वर्णदैवतैः ॥ १ ॥ मद्रूपोरक्तपिण्डोऽस्यात् सदृशं सप्तदशं । मधुनोऽर्घ्यं चैव सज्जि
 रणं विघ्नार्थं ॥ २ ॥ अभयं भक्षणं चैव जायते क्रमिलोदरः । यथावत्तेन शृङ्गं पुष्यं भीष्मपञ्चकम्
 ॥ ३ ॥ उदकावीक्षितं पूज्या जायते क्रमिलोदरः । गोमूत्रयावकाहारं स्त्रियात्रैवैव यथावत् ॥ ४ ॥ भुक्त्वा
 चास्यां संस्पृष्टं जायते क्रमिलोदरः । त्रिरात्रं सप्तोपायसतत् पापात्प्रवृत्तः ॥ ५ ॥ परान्नविषकरणं
 दजीर्णं मसज्जायते । लतहोमं सज्जीतं प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ ६ ॥ मन्दोदराग्निर्भवति सति श्वो
 कदन्तः । प्राजापतां यथं कुर्याद्भीमं यथं द्विजात् ॥ ७ ॥ विघ्नः स्याच्छृङ्गोदद्याद्द्वयं पयस्विनीः
 ॥ ८ ॥ मार्गहापादरोगी स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत् ॥ ९ ॥ पिप्लो नरकसंगान्ते जायते श्वास काशवान् ।
 घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसंयुतम् ॥ १० ॥ धूर्तः स्यात्पारावतः सतत्पापविघ्नार्थं । ब्रह्मकाष्ठम्

यौधेयदद्याद्गोच सदधिणाम् । ११ । शूलीपरोपतामेन जायते तत् प्रमोचने । सोऽन्धस्त्वमन्धज्जीत
 तयाक्षं जपेन्नरः । १२ । दावाभिदायकश्चैव रक्तातिचारवान् भवेत् । तेनोदपानं कर्तव्यं रोपणीय
 कृत्वावटः । १३ । सुराक्षयेजसेवापि यत्कर्म त्रं करोति यः । यदरोगो भवेत् स चापश्यः सदाक्षयः । मासं
 सुराक्षं नैव गीद्वान् द्वितयं न च । प्राजापतो न चैकोनशाम्नुन्ति यदजाक्षजः । १४ । गर्भपातनजारीनायकत्वं
 लोहजलोदराः । तेषां प्रथमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं शृणु । एते पुद्गादिप्राय जलधेवं विधानतः । उच्यते
 तपताम्राणां पलत्रयसमन्वितम् । १५ । प्रतिमाभङ्गकारी च अप्रतिष्ठः प्रजायते । संवत्सरत्रयं सिद्धे
 प्रवृत्त्यं प्रतिवासरम् । उद्धाहयेत्तमप्रवृत्त्यं स्वान्धगीकविधानतः । तनसंस्थापयेद्देवं विघ्नराजं उपजितम्
 । १६ । शृङ्गादीन् खण्डितः स्यात् सवैद्गादिजातये । रूपां पलत्रयं उद्धाहयेत्तमसमन्वितम् । १७ । खलीटः
 परनिन्दानान्धेयं दद्यात् सकाञ्चनाम् । १८ । परोपहासकृतकाणः सगां दद्यात् सनौत्तिकाम् । १९ । स
 भायां पक्षपाती च जायते पक्षपातवान् । निष्कल्यमिनं ह्येव सद्गात् सत्वादिनाम् । २० । * । इति यातात
 पीथे कर्मविपाके मकीर्णं प्रायश्चित्तं नाम तृतीयोऽध्यायः । * । १ । * । कलघ्नो नरकस्यान्ते जायते विम
 हसिष्ठत । सृष्टस्वसत्तदद्यात् कृत्वा चान्द्रायणलयम् । १ । औद्धत्यरीताम् चौरानरकस्यान्ते प्रजायते । प्राजा
 यतः सनत्तात्रताम् पलत्रयतददिष्टम् । २ । काश्चाहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वितः । काश्चात्पलत्रयतदद्या
 दलः कृत्वा हिजातये ॥ ३ ॥ रीतिहृतपिङ्गलाक्षः स्यादपोषाहरिचारम् । रीतिरपलत्रयतदद्यादलकृत्यादि
 जातये । ४ । कृत्वाहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूहजः । कृत्वा फलत्रयतदद्यादपोषासविधानतः ॥ ५ ॥ एषु
 हारी च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् । अपोषादिवसं सोपि दद्यात् पलत्रयतं तपु ॥ ६ ॥ सीसहारी च पुरुषो जायते
 शीर्षरोगवान् । अपोषादिवसं दद्यात् सीसपलत्रयतं तथा ॥ ७ ॥ उद्धाहारी च पुरुषो जायते
 वल्गुमूत्रक ॥ सद्गाद्गुग्गुधे च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥ दधिचौयणि पुरुषो जायते मदरीभवान् ॥ दधिधेवः
 सदातवाते न विप्रासपश्यथि ॥ ८ ॥ मधुचौवस्वपुरुषो जायते नेत्र रोगवान् ॥ सद्गादाम्बुधे च सप्तपोषा हिजातये ॥ ९ ॥
 श्वोर्विकारहारी च भवेद्दुर्गश्च शूलवान् ॥ पुण्डरीकः पदातवातेन तद्गाप्रधान्तये ॥ १० ॥ शोहहारी च पुरुषः
 कर्णराक्षः प्रजायते ॥ लोहपलत्रयतदद्यादुपपावासरं सप्त ॥ ११ ॥ तैलचौरस्वपुरुषो भवेत्कल्पादिपीडितः ॥
 अपोषासत्तविप्राय दद्यात् तैलदाटव्यम् ॥ १२ ॥ चामान्धहरणश्चैव दन्तहीनः प्रजायते ॥ सद्गाद्विघ्नो
 ह्येव निष्कल्यमिनिर्मितो ॥ १३ ॥ पञ्चाक्षहरणाश्चैव जिह्वारोगी प्रजायते ॥ गायत्र्यः सप्तपलत्रयं दद्यात्
 शुद्धाक्षिणः ॥ १४ ॥ फलहारी च पुरुषो जायते द्रणिताङ्गलिः ॥ नानाफलानामयुतं सद्गाद्विजम्बने ॥
 १५ ॥ ताम्रकण्ठहरणाश्चैव श्वेतोष्ठः संप्रजायते ॥ सदाक्षयं पददद्यात् विष्मसहयं वरम् ॥ १६ ॥ याकहारी च

पुरुषो जायते नीललोचनः । ब्राह्मणाय दद्याद्देवमहानीलमखिद्यम । १८ । कन्दमूलसा हरणाश्च
पाणिः प्रजायते । देवतायतनं कार्यासुदानं तेन शक्तिः । १९ । सौगन्धिकसाहरणाद्गन्धः प्रजा
यते । सलक्ष्मणवपश्चानां जुहुयाज्जातवेदसि । २० । दारुहारीच पुरुषः खिन्नपाणिः प्रजायते । सददा
द्विर्धेयवर्षा काशीरजपलद्यम । २१ । विद्यापुस्तकहारौचकिलमूकः प्रजायते । न्यायेतिहासं दद्यात्स
ब्राह्मणाय सदक्षिणम् । २२ । वस्त्रहारौ भवेत् कठोसम्पददात् प्रजापतिम् । हेमनिष्कमितश्चैव वस्त्र
सुगमं हिजायते । २३ । जर्णहारौ लोमशः सात्सददात् कवलान्वितम् । स्वर्णनिष्कमितश्चैव वस्त्रं दद्या
द्विजायते । २४ । पट्टच्छलसा हरणान्निहोमाजायते नरः । तेन धेनुः प्रदातव्यविषयार्थं हि जन्मने ।
२५ । औषधसापहरणे चर्यावर्तः प्रजायते । चर्यायावर्तः प्रदातव्यो माघं देयश्चकाञ्चनम् । २६ । रक्तवस्त्र
प्रवालादि हारीसां ददात् रक्तवान् । सवस्त्रा महिषी दद्यान्मणिरागसमन्विताम् । २७ । विप्रदत्तापहारीषा
पानपताः प्रजायते । तेन कार्यविषयार्थं महासूत्रजपादिकम् । अतस्तसोदितः सर्वो विधिरन्विधीय
ते । दद्याद्गन्धोमः कर्तव्यः पलायने यथाविधि । २८ । देवस्वहरणाच्चैव जायते विविधज्वरः । ज्वरो भोजज्वर
श्चैव रौद्रो वैयावच । ज्वरो रौद्रं जपेत् कर्णमहारुद्रं महाज्वरे । अतिरौद्रं जपेद्देवदेवतां
जपेत् । २९ । नानाविधशत्रोरो जायते ग्रहणौ गदी । तेनाज्जादकवस्त्राणि हेमदेवैश्च शक्तिः । ३० । इति
शातातपीये कर्मविपाके स्तयपायश्चिन्तनाम् चतुर्थोऽध्यायः । ३१ । माण्डूगमी भवेद्यस्तुलिङ्गं तस्य विनम्रति ।
चाण्डाली गमने चैव हीनकोपः प्रजायते । तस्य प्रति क्रियां कर्तुं श्रमश्चरतो नासेत् । कृष्णवस्त्रसमाच्छ्रित्वा
कृष्णमालाविभूषितम् । तस्योपरि नासेद्देवं कासापात्रे धने श्वरम् । हवर्णनिष्कपटं तेन निमित्तं नरबाह्वनम् ।
यजेत् पुरुषकृते नक्षत्रं विश्वरूपिणम् । अथर्ववेदविहिर्ग्राह्याय चर्चणं समाचरेत् । हवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्क
विंशति सङ्ख्याया । दद्याद्द्विप्राय संप्रजं निष्पापोऽहमिति ब्रूवन् । निधीनामधिपो देवः प्रहस्तोऽप्रियः सखा
सोमोऽशाधिपतिः त्रीमान्ममपापं वापो हवः इमं मन्त्रं सप्तवार्यं आचार्योऽयं यथाविधि । दद्याद्देवं हीनकोपे
लिङ्गिताये विषयम् । ३२ । शुक्रजाया भिगमनाश्च त्र्यम्बकी प्रजायते । तेनापि निष्कृतिः कार्यग्राह्यास्तदृष्टेन कर्मणा
स्थापयेत् उन्ममेकं पश्चिमायां यमोदने । नीलवस्त्रसमाच्छ्रित्वा नीलमालाविभूषितम् । तस्योपरि नासेद्दे
वं तान्त्रपात्रे प्रचेतसम् । हवर्णनिष्कपटं तेन निमित्तं यादसां पतिम् । यजेत् पुरुषकृते नक्षत्रं विश्वरूपि
णम् । सामविद्धां ह्यस्तसमवेदं समाचरेत् । हवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशति सङ्ख्याया । दद्याद्द्विप्राय संप्रजं
पञ्चनिष्कपटोऽहमिति ब्रूवन् । यादसां मधिपो देवो विश्वेपाय पिपाबनः । संसाराच्छीकर्णधारो वरुणः
पावनोऽस्तु मे । इमं मन्त्रं सप्तवार्यं आचार्योऽयं यथाविधि । दद्याद्देवं मल्लकृतमूलकं प्रशान्तये । ३३ ।

स्वभूतागमने चैव रक्ताष्टं प्रजायते । भगिनीगमने चैव पीतकृष्णं प्रजायते । तस्यापि क्रियां कर्तुं पूर्वतः कलमं
 नासेत् । पीतवस्त्रमाम्बुजं पीतमालाविभूषितम् । तस्योपरि नासेत् स्वर्णपाते देवं सुरेश्वरम् । उवण
 निष्कषट्केन निश्चितं वज्रधारिणम् । यजेत् पुरुषरुक्तेन वासवं विश्वरूपिणम् । यजुर्वेदं तत्सममन्त्रं दक्षसमा
 चरेत् । मूर्ध्ना पुत्रिकां कृत्वा मूर्ध्ना दधके न च । दद्याद्दिवा यस्य प्रजानिष्पापोऽहमिति ब्रुवन् । देवानामधिपो
 देवीवज्रीविष्णुनिकेतनः । यतयज्ञः सहस्राक्षः पापं समतिक्रान्तव । इमं मन्त्रं स वृत्त्या आचार्यो यथया विधि ।
 दद्याद्देवसहस्राक्षं स पापसाप उच्यते । १ । आत्मभार्य्याभिगमनाद्गलत् कृष्णं प्रजायते । स्ववधुगमने चैव
 कृष्णाष्टं प्रजायते । तेन काशः विषह्यार्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् । दद्याद्दिवा योऽस्य सत्त्वतात्तैः क्रियते तिलैः
 ४ ॥ यद्गमनाभिगमनाज्जायते ध्रुवमण्डलम् । कलालोहमयोर्धेवं तिलघट्टि प्रमाणतः । कार्पासभारसंयुक्तां
 काशं दोहांसवत्सिकाम् । दद्याद्दिवा यविधिवदिमं मन्त्रं दीरयन् । हरभिवैष्णवीमातामपापं वापो हतू ।
 तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्मरी गदः । सद्रूपपापविषह्यार्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ दद्याद्दिवा यविषये मधुधेवं यथा
 चित्तम् । तिलश्रेण्यतश्चैतद्विरण्येन सन्नितम् । पिबेत्सुभगमनाद्विष्णोऽन्नं भवेत् । तेनापि निष्कृतिः
 काशं यज्जादानेन शक्तितः । ७ । मातलानागमनेऽष्टकं प्रजायते । कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ८ ॥
 मातुस्वसृभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत् ॥ तेनापि निष्कृतिः काशं यज्जादानेन शक्तितः । ८ । सुतभार्य्याभिगमने
 मृतभार्य्याः प्रजायते । तत्पातकविषह्यार्थं द्विजमेकं विवाहयेत् ॥ १० ॥ सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गे न जायते च भगन्दरी ॥ तेना
 पि निष्कृतिः काशं यज्जादानेन शक्तितः ॥ ११ ॥ तपस्विनीप्रसङ्गे न प्रमेही जायते नरः । मासं रुद्रजपः कुर्यात्तद्दद्या
 च्छताचकाञ्चनम् ॥ १२ ॥ दीक्षितस्त्रीं सङ्गे न जायते इष्टरक्तदृक् । स पातकरिषह्यार्थं प्रीतिपताद्वयं चरेत् ॥ १३ ॥
 स्वजातिजायागमने जायते हृद्यव्रणी ॥ तत्पापस्य विषह्यार्थं प्रीतिपताद्वयं चरेत् ॥ १४ ॥ पशुयोनीचगमने मूत्रा
 घातः प्रीति जायते ॥ तिलपात्रद्वयं वेदद्यात्तत्प्रविषये ॥ १५ ॥ अश्वयोनीचगमनाद्गुदस्तम्भः प्रीति जायते ॥ सहस्र
 कलसं स्नानं मासं कुर्यात्स्निग्धमाच ॥ १६ ॥ एते दोषानराणां हानं रक्तान्तेन संशयः । स्त्रीणामपि भवन्तीति तत्तत्
 पुरुषसङ्गमात् ॥ १७ ॥ इति ॥ * ॥ इति प्रातातपीये कर्मविपाके अगमागमनप्रायश्चित्तं नाम पञ्चमो
 ऽध्यायः ॥ * ॥ ५ ॥ * ॥ य एते रोगाः पूर्वजन्मतः * कर्मजा उक्तास्ते च वातादिदोषाः * कृताद्यपि भवन्तीति । १ ।
 तत्र दोषकृता यथोक्तेन सम्यक् * चिकित्सया प्रशमयन्ति * कर्मपाधानां न स्यात्तत्र प्रायः * चित्तं तत्तच्चिकित्
 सितम् । १ । यच्च सम्यक् चिकित्सया * न प्रशमयन्ति कर्मपाधानां न स्यात्तत्र प्रायः * उक्तमिदं प्रायश्चित्तं * कर्तव्यमिति
 विज्ञेयं । १ । चकरोक्तं यथा * क्रियाप्रायः कर्मजा रोगाः प्रशमयन्ति तत् क्षयात् । इति ॥ ४ ॥ * ॥
 यमेन स यज्ञं तदलप्रदं यति * प्रायश्चित्तेऽप्यन्ते कर्त्ता यद्विपदाते । पुनस्तद्वद्वरे वापि दहन्तीति परतत्र ॥ १ ॥

जनैकादशवर्षां पञ्चवर्षात्परसाच । प्रायश्चित्तचरैर्द्वातोपिता वानोपितान्धवः । १ । अतोदासतर
सापिनापराधोनपातकम् । राजदण्डोनतसांस्ति प्रायश्चित्तनविदाते । २ । अथीतिर्यसावर्षाणि बाला
वाश नषोड्याः । प्रायश्चित्तार्हं महन्तिस्त्रिघोरोगिणएवच । ३ । इतिवमादानमहर्षिप्रोक्तञ्च *प्रायश्चित्तं
तत्रतत्रविज्ञातञ्च * मन्त्रविस्तरचान्न प्रदर्शितमिति । ४ । * । २०८ । * । नद्यत्रयत्र प्राजापतगद्विविधि
थीजापतादि कृतस्त * तद्विधिः कौटुम्भिकवतीत्यात * उच्यते ।

यैरभुपायैरेनांसिमानवोषपकर्षंति । तान्बोऽभुपायान् वक्ष्यामिदेवर्षिपितृसेवि
तान् ॥ २१० ॥

यैरभुपायैरित्यादि । २१० । मानवोयैरुपायैरेनांसिर्वाप * कर्षंतिदेवर्षिपितृसेरित्यांसा *
स्तावपायान्बोषपकर्षंतिवक्ष्यामियथा ॥ २१० ॥ तावपायानाह ।

ब्राह्मणप्रातस्त्रयहसायं ब्राह्मणदद्यादयचितम् । ब्राह्मणपरश्चनाश्रीयात् प्राजापतचरन्
द्विजः ॥ २११ ॥

ब्राह्मणमित्यादि ॥ २११ ॥ द्विजःप्राजापतं व्रतमाचरं * स्त्राह्मणप्रातःप्रथमायनकाल * एवादान्निदिस्तत
स्त्राह्मणसायं । १ । रात्रीपञ्चयामसमधो * एवादान्निदिनेतत * स्त्राह्मणयचितंयदा * योऽसंस्त्रयहदद्यान्नदिने
नारात्रौवान्नकाले सकृदद्यात् । २ । ततःपरंब्राह्मणाश्रीया * इपरसेदितिप्राजा * पतञ्चतविधिः । ३ ।
प्रथममेतद्धर्मापदेयाद्यत्र * यत्रहच्छ विधिस्तत्रतत्रपाथ * मिकत्वादेतत्प्राजा * पतञ्चकायांमितिज्ञापितम् । ४ ।
यत्रिसंहितायास्ततः * ब्राह्मणप्रातस्त्रयहसायं ब्राह्मणदद्यात्तद्विधौचितम् । ब्राह्मणपरश्चनाश्रीयात् प्राजापतविधिः
स्मृतः । सायन्तुद्वादशपासाः प्रातःपक्षदशस्मृताः । अयाचिते चतुर्विंशतिःपरैऽनयनंस्मृतम् । कुक्कुटा
गृध्रमाणां सप्तदद्यावर्षसांस्त्रयविंशेत् । एतदपासं विजानीयाच्छ्रुत्वायं कायमीधनमिति । ७ । याज्ञा
ल्कीनापुंक्त * एकभक्तेन नक्तैतथैवायाचितेनच । उपवासेनचैकेन पादकच्छः प्रकीर्तितः । ८ ।
यथाकथञ्चित्त्रिणः प्राजापतगोऽयद्युच्यते । इतिमन्त्राश्चतुर्लक्षाभापास * सङ्गानुक्ताऽत्रिणःकुक्कुटा *
तस्मात्पावदशसांस्त्रयविंशेदितिप्रासगच्छत्येवमन्यत्रैकपादकच्छः प्रकीर्तितः । ९ ।
। २११ । सान्तपनमाह ।

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधितर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासं कुक्कुटं सान्तपनं स्मृतम् ॥ २१२ ॥

गोमूत्रमितादि ॥ २१२ ॥ गवां मूत्रपुरीषक्षीरदधि*सर्पौ*पीतिपथगवानिजशो* दक्षे तिसर्वमेकीरुता
पञ्चदीनं पीत्वैकरात्र * उपवास इति सान्तपनं कच्छुः ॥ २१ ॥ इति गोमूत्रादि कर्मैकैकं * कर्मैकैकं कश्चिन्नहि*
पिबेत् सप्तमेऽह्यपवसेदिति * महासान्तपनविधिः ॥ २ ॥ उक्तश्रुत्याश्रयत्वेन * प्रथक सान्तपनद्रव्यैः
षडहःसोपवासकः । सप्ताहेनतु कच्छुः स्य महासान्तपनः कृतः ॥ २१२ ॥ अतिकच्छुमाह ।

एकैकं ग्रासमग्नीयाच्चाहाणित्रीणिपूर्व्ववत् । तत्रहृष्योपवसेदन्यमतिकच्छुचरन् द्विजः ॥ २१३ ॥

एकैकमितादि ॥ २१३ ॥ द्विजएवाति कच्छुचरन्पूर्व्ववत् * इतिप्राज्ञाप्रतावत्त्राहाणिपात * रेकैकं
ग्रासमग्नीयात् त्राहाणि * सायमेकैकं ग्रासमग्नीयादथ ॥ १ ॥ त्राहाणोपाचित मेकैकं पास * मग्नीयादि
तीव्रं त्राणित्राहाणि * इत्यान्ताः त्राह्यपवसेदिति ॥ २१३ ॥

तप्तकृच्छ्रचरन्विप्रोजलक्षीरघृतानिलान् । प्रतिव्रह्मपिबेदुष्णान्सकृत्स्नायीसमाहितः ॥ २१४ ॥

तप्तकृच्छ्रमितादि ॥ २१४ ॥ विप्रोविषादि द्विजस्तप्तकृच्छ्रं * चरन्सकृत्स्नायीसमाहितः सन् * प्रतिव्रह्मं
त्राहं त्राहं चणान्जल * क्षीरघृतानिलान् पिबेन्नानात् ॥ १ ॥ अत्रिसंहितायावत्तं * त्राह्यपिबेदाप
स्त्राह्यपिबेत्पथः * त्राह्यपिबेत्पीत्वा * वायुभक्षोदिनलयम् ॥ २ ॥ घटपलानपिबेदाप स्त्रिपलान्तपथः
पिबेत् । पलमेकन्तु वैसर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥ १ ॥ अत्रपराशरोयदापि प्राणिनां * बधमधिकृता
सान्तपनादिषु * गोदानं गोमूलादानञ्चोक्तं तथा * पानात्पापितद्विधेयं वेदितव्यं ॥ १ ॥ तदस्यथा ॥ पक्ष
सान्तपनेगारः प्राजापतेतथात्रयः । तप्तकृच्छ्रं भवन्ताष्टावतिकृच्छ्रं तयोदथ ॥ ४ ॥ प्रमापणं प्राणश्चतां
इदं चत् अतिरूपिकाः । तत्रावरूपं मूलांवादद्गादिताम्रवीर्यः ॥ इति ॥ २१४ ॥

यतात्मनोऽप्रमत्तस्रद्वादशाहमभोजनं । पराकोनामकृच्छ्रोऽयं सर्वपापापनोदनः ॥ २१५ ॥

यतात्मन इत्यादि ॥ २१५ ॥ यतात्मनोद्विजस्याप्रमत्तस्रद्वादशाहमभोजनं * सर्वपापापनोदनः *
पराकोनामायं कृच्छ्रः ॥ २१५ ॥ अत्रात्रिणोक्तानांपराणि कृच्छ्राणि * ज्ञातवानिभवन्तिता * नयात्र श्रद्
धन्ते ॥ १ ॥ दध्नाचत्रिदिनं भुङ्क्ते त्राहं षड्भुङ्क्ते च सर्पिषा । क्षीरेणतु त्राहं षड्भुङ्क्ते वायुभक्षोदिनलयम् ॥ २ ॥
त्रपलान्तुदधिक्षीरं पलमेकन्तुसर्पिषः । एतदेवव्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रं चर्षते ॥ १ ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रः

यसा दिवसानेकविंशतिम् । द्वादशाहोपवासो न पराकः परिकीर्तितः ॥ ४ ॥ पिण्डादधिसक्तूनां
सम्पत्तिनासरम् । एकैकपवाससंज्ञात् सौमार्कच्छ्रपकीर्तितः ॥ ५ ॥ एषां त्रिरात्रमभासादेकैकसः
याक्रमं । इति पुरुषद्वयोपज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥ ६ ॥ कपिलायागोऽध्यायाधारोणां यः पितृपथः ।
प्रवासकृतः कृच्छ्रः प्रवृत्तः सपिण्धयेत् ॥ ७ ॥ निगायां भोजनार्थं वतज्ज्ञेयं नक्तमेव । अनादिष्ठेषु
पेषु चान्द्रायणं मथोदितम् ॥ ८ ॥ अग्निष्टोमादिभिर्गर्भै रितैर्द्विगुणदक्षिणैः । तत्फलं समवाप्नोति
यार्कच्छ्रस्तपोधन ॥ ९ ॥ इति ॥ २१५ ॥

कैकं द्वादशस्य त्रिपिण्डकृष्णशुक्ले च वद्वयेत् । उपस्य शंस्त्रिघरणमेतच्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ २१६ ॥
तमेव विधिकृत्स्नमाचरेद्यवमधत्तमे । शुक्लपक्षादिनियतं चरन् चान्द्रायणव्रतम् ॥ २१७ ॥

एकैकमितादि ॥ २१६ ॥ पिण्डः ग्रासः कृत्वा टाण्डामाणः * नयूरा उपमाणं वा यावद्द्वान्नं च खं गच्छे *
वाच्यं ग्रासमाहुः । १ । ईदृशमेकैकं पासः * कृष्णपक्षे तथा शस्येदयथा * वासाया उपवासः
मात् । २ । ततः शुक्ले पक्षे एकैकं पासः * क्रमेण वर्द्धयेदेवं * पिपीलिकामधो चान्द्रायणं च तं *
प्रवर्णयन् प्रसूयेत् । ३ । अतिविष्णुसंहितयोः * समावासाया उपवासवचनात् * कृष्णपक्षे प्रति
दि * चतुर्दशपासान् दात् । ४ । एकैकपासशस्येनामावासाया उपवासो भवतीति कश्चिद्व्याचष्टे । नैनं
उच्यते नार्थः । यतः कृष्णपक्षे एकैकं द्वादशस्येदितां तत्वारश्च पासनिधमो नोक्तो न चामावसाया उपवास उक्तः कथं
तथा विधायः प्रापते । तन्मात्रसोऽर्थः । तत एतत्संहितायां न हि विधयान्द्रायणं उक्तं । उक्तमेतद्विधमिदं हि
मायायया * एकैकं वर्द्धयेत्ति तांशुके कृष्णचन्द्रासयेत् । समावासां न भुञ्जीत् एष चान्द्रायणो विधिः ।
इति । ५ । तेनैवाभासः वचनाभासैकं यवमधा चान्द्रायणमिदं भोक्तं न पिपीलिकामधो मूक्तं । तथाच ।
एकैकं पिष्टुकृष्णं द्वादशयेत् शुक्ले वर्द्धयेदिति कदाचारम् । कदा निवर्त्तते इति तत्राह ॥ ५ ॥ २१६ ॥ एतमे
वेति ॥ २१७ । यवमधो चान्द्रायणं * व्रतं चरन् सन्नेत उक्तं विधिमैव कृत्स्नं शुक्ल * पक्षादिनियतं एवा
वरेत् । १ । तेनैकैकपासं शुक्लपक्षे प्रतिपदादिषु वर्द्धयेत् पौर्णमासीञ्च * तेन पञ्चदशपासा भवन्ति । २ ।
ततः कृष्णपक्षे प्रतिपदादिषु * एकैकपासं चतुर्दशपासां * इति चतुर्दशपासो कदासः संज्ञित इति राममासाया उपवासः *
त्रिपण्णसूची च मथेत् * इति तद् यवमधा सात् । ३ । विष्णुसंहितायां उक्तं यथा * अथ चान्द्रायणं पासां न वि
हृताननां श्रीयात्तां * चन्द्रकलाभिज्ञा क्रमाद् वर्द्धयेत् ॥ ५ ॥ हानौ द्वादशस्येदमावासां नानीया * देय चान्द्रायणो यव
मधः पिपीलिकामधो वा । ६ । यस्यामावासामधो मवतिसं पिपीलिकामधो यसा * पौर्णमासी मयवमधा
७ । इति । अङ्गेन चोक्तं तद् यथा * ग्रासं चन्द्रकलाज्ञायां ग्राहीयाद् वर्द्धयन् सदा । द्वादशसं च कलाज्ञानौ व्रतं

चान्द्रायणं स्मृतम् । इति । याज्ञवल्क्येनापुक्तं यथा * तियिब्रह्माचरे त्विष्टान् यज्ञं शिखण्डसन्निताम् । एकैकं
 द्वासयेत् कृष्णं पिण्डं चान्द्रायणं चरन् । ८ । अथगौतमसंज्ञितायाश्चतुर्थी * यथातच्छान्द्रायणं * तस्यैष उक्तो वि-
 धिः कच्छे * वपनं व्रतञ्चेत्स्त्रोभूतां * पौर्णमासी च पञ्चमेत् । १ । आपाद्यस्वसन्ते पयांसि * नवीनवद्विचतस्रं भि-
 र्वापणमाजोहोमोहवि * प्रश्नाद्यमन्त्रपथस्थानं । २ । चन्द्रमसो यद्देवादे बह्वेलन * मिति चतस्रं भिराजां जुहुया-
 * देवं कतस्यैति चान्ते समिद्धिः । ३ । और्भूर्ध्रुवः स्वस्तपः सतां * ययः और्ध्रपं गिरौज * स्तेजः पुरुषो धर्मः शिवः शिवः
 ४ । इतो ते र्पासाद्यमन्त्राणां * प्रतिमुखं मनसानमः * स्वाहेति सव्यं यास * प्रमाणमासां विकारेण । ५ । चरुभे-
 द्वासक्तं कण * यावत्तथा कपयोदधिवृत् * मूलफलौदकानि * हवींषुाचरो जूराणि यश्चानि । ६ । पौर्णमासां पञ्च-
 दश * यासान्भुङ्क्तुः कापचयेना * परपक्षमग्नौ यादमा * वासायाश्चपोषी कोप * चयेन पूर्व पक्ष * विपरीतमेकैषाम्
 ७ । एष चान्द्रायणो मासो * मासमाप्ता विपापो * विपाप्रासव्यं मे नोहन्ति । ८ । द्विमासमाप्नोदश पर्वान् * दशाव-
 रानात्मानञ्चैकविंशं * पङ्क्तौ * शुनाति । ९ । संवत्सरश्चाप्युच्यते चन्द्रमसः सलो * कतामाप्नोताप्नोति । १० ।
 ११७ । नामान्तरेण प्रकारान्तरमाह ।

अष्टावटौ समश्नीयात्पिण्डान् मधान्दिने स्थिते । नियतात्मा हविषा शीयति चान्द्रायणं चरन् २१८

अष्टावटौ अवितादि । १ । २१८ । मधान्दिने स्थिते नियतात्मा द्विजो * यति चान्द्रायणं चरन् सासमेकं *
 यत्नं प्रतिपदित्यावारभाह्मणाग्नीसन् प्रतिदिनमष्टावटौ पिण्डान् स्वीयात् । १ । २१८ ।

चतुरापातरश्नीयात्पिण्डान् विप्रः समाहितः । चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशु चान्द्रायणं स्मृतम् २१९

चतुरापातादि । २१९ । विप्रो विप्रादि द्विजः समाहितः सन् * यत्नं प्रतिपदित्यावारभाप्रातर्मधान्दिने चतुरा-
 पिण्डान् * नग्नीयादस्तमिते सूर्या * चतुरापिण्डानेव मासमर्द्धादिति * शिशु चान्द्रायणं स्मृतम् । १ । २१९ ।

यथा कथञ्चित् पिण्डानां तिस्रोऽशीतीः समाहितः । मासेनाशून् हविषा स चन्द्रस्यैति सलोक-
 ताम् ॥ २२० ॥

यथा कथञ्चिद्विदित्वादि । २२० । समाहितो द्विजो यथा * कथञ्चित् प्रकारेणैव * हविषा स तिस्रोऽशीतीः * पि-
 ण्डानां सासेनाशून् * रित चान्द्रायणं स * चन्द्रस्यैति सलोकतामेति । १ । याज्ञवल्क्येनोक्तं यथा * यथा कथ-
 ङ्चित् पिण्डानां * चत्वारिंशच्छतद्वयं । सासेनैवोपभूषीत चान्द्रायणमथापरम् । २ । कथञ्चित् प्रवणसूयोऽर्हच्छ-
 चान्द्रायणं तथा । पवित्राणि जपेत्पिण्डान् गावन्नाचाभिमुख्येत् । ३ । अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणे-
 न ह । धर्मार्थं यश्चरेद्देतच्चन्द्रस्यैति सलोकतामिति । ४ । २२० । अथ पुराकल्पमाह ।

एतद्गुहास्तथादित्यावसवः*चाचरन्व्रतम् । सव्याकुशलमोक्षायमरुतः*महर्षिभिः ॥ २२१ ॥

एतदित्यादि । २१२१ एतच्चान्द्रायणं व्रतं *सव्याकुशलमोक्षाय* गुहायादित्यावसवी*मरुतः*महर्षिभिः
महाचरन् । २१२२१ । अथसव्या*चक्षुः*यत्कर्तव्यं त*दाह ।

महावराहृतिभिर्होमः*कर्त्तव्यः*स्वयमहन्वहम् । अहिंसां सतमक्रोधमार्जवञ्चसमाचरेत् ॥ २२२ ॥

महेतादिभिः*उभिः*शौकैः २१२२ । प्राजापत्यादिब्रतमाचरतास्वयमहन्वहमहावराहृतिभिर्होमः*कर्त्तव्यः
सवाहिंसां सतमक्रोधमार्जवञ्चनित्यं तसमाचरेत् । २१२२२ ।

विरहस्त्रिनिशयाञ्चसवासाजलमाविशेत् । स्त्रीशूद्रपतितान्*वनाभिभाषे तर्हि चित् ॥ २२३ ॥

विरहः । २२३ । अहरहिं त्रिनिशयां विरतिपट*अत्रः*सवासाजलमाविशेत्तथा* कर्हिचित्स्त्रीशूद्रा
दीनाभिभाषेत् । २१२२३ ।

स्थानासनाभ्यांविहरेदशक्तोऽधःशयौतवा । ब्रह्मचारीव्रतीचसगद्गुरुदेवद्विजात्रकः ॥ २२४ ॥

स्थानासनाभ्यामित्यादि । २२४ । ब्रह्मचारीव्रतीचसगद्गुरुदेवद्विजात्रकः*सन्कचित्स्थानं कचिदासन
मिति *ताभ्यां*विहरेत्तत्रागतः*कचिदधःशयौतेति ॥ २१२२४ ॥

सावित्रीञ्चजपेन्नित्यं परित्यागिचशक्तितः । सर्वेषु व्रतेषु बन्धमायश्चित्तोर्थमादृतः ॥ २२५ ॥

सावित्रीञ्चेत्यादि । २२५ । सव्रतानित्यं शक्तितः*सावित्रीं परित्यागिचनित्यं जपेत्*एवं विधः प्रायश्चित्ता
र्थं सर्वेषु*पुत्रव्रतेषु*आदृतः स्यात् । २१२२५ ।

एतद्विज्ञातयशोधराव्रतैराविष्कृतैर्नसः । अनाविष्कृतपापां*मन्त्रेर्होमैः*शोधयेत् ॥ २२६ ॥

एतदित्यादि । २२६ । आविष्कृतैर्नसोर्लोकविखात*पापाद्विज्ञातयएतैः*प्राजापत्यादिभिर्व्रतैः*रात्रा
शोधयामवन्ति । २१२२६ । अनाविष्कृतपापांस्तद्विज्ञानाजामन्त्रेर्होमैः*शोधयेत् । २१२२६ ।

खरापनेनानुतापेनतपसाधयनेनच । पापकृन्मुच्यतेपापात्तथादानेनचापदि ॥ २२७ ॥

खरापनेनेत्यादि । २२७ शोधयत्पापं करोतिस*तथापदितत्पापं लोकान्छापयित्वा यदि*खरापयते सपाप*तेन
खरापनेनतस्मात्पापान्मुच्यते । २१२२७ । पापकृत्पापं कृत्वा अनुतापेन* तस्मात्पापान्मुच्यते तथातपसा*बेदशोध
यनेनतथागवादे*दानेनतस्मात्पापान्मुच्यतेइति । २१२२७ ।

यथायथानरोऽधम्मं स्वयंकृतानुभाषते । तथातथात्वचेवाहिस्तेनाधर्मेणमुच्यते ॥ २२८ ॥

यथायथेत्यादि । २२८ । नरोऽयथायथैवाधर्मेण कृतान्मुच्यते तथातथात्वचेवाहिस्तेनाधर्मेणाहिस्त्वित्य
उच्यते । २१२२८ ।

यथायथामनस्तस्यदुष्कृतं कर्म गृह्णाति । तथातथाशरीरं तत्तन्नाधर्मेणमुच्यते ॥ २२८ ॥

यथायथेत्यादि । २२८ । तस्य पापकारिणी नरसामनः * स्वकृतं दुष्कृतं कर्म यथायथा * गृह्णाति तथातथातच्छरीरं तेन * स्वकृतेनाधर्मेण खलु उच्यते । १ । २२८ ।

कृत्वा पापं हिसन्तप्य तस्मात्पापात्प्रमुच्यते । नैवं कुयर्था पुनरिति निवृत्त्याप्यते च सः ॥ २२९ ॥

कृत्वेत्यादि । २२९ । यः पापं कृत्वा सन्तप्य * तस्मात्पापात्मुच्यते * यः पापं कृत्वा पुनर्नैवं कुयर्था * मिति निवर्त्तते तयो * निवृत्त्याप्यते इति ॥ २२९ ॥

एवं सञ्चिन्त्य मनसा प्रोक्तं कर्म फलोदयं । मनोवाङ्मूर्तिभिर्निर्गम्य शुभं कर्म समाचरेत् ॥ २३० ॥

एवमित्यादि । २३० । प्रोक्तं परलोके फलोदयं कर्म मनसा पुमानेवं सञ्चिन्त्या * मनोवाङ्मूर्तिभिः शुभं * कर्म निर्गम्य समाचरेत् ॥ २३० ॥

अज्ञानाद्यदिराज्ञानात्कृत्वा कर्म विगृह्णाति । तत्राद्विमुक्तिमन्विच्छन् द्वितीयं न समाचरेत् ॥ २३१ ॥

अज्ञानादित्यादि ॥ २३१ ॥ पुमान्गृह्णाति कर्म यदिराज्ञाना * यथायथाज्ञानात् कृत्वा तस्मात्पापा * द्विमुक्तिमन्विच्छति तदा द्वितीयं * पुनस्तद्गृह्णाति कर्म न समाचरेत् ॥ २३१ ॥

यस्मिन् कर्मण्यस्य कृते मनसः स्यादलाघवम् । तस्मिन् स्थावत्तपः कुयर्थाद्यावत्तुष्टिकरं भवेत् ॥ २३२ ॥

यस्मिन्नितादि ॥ २३२ ॥ यस्मिन् कर्मणि कृते सति * जनसंगसामनसोऽलाघवं * कृते तस्मात्तस्मिन् मनो गोरवे * तावत्तपः कुयर्थाद्यावत् * तत्तपस्तुष्टिकरं स्यात् ॥ २३२ ॥

तपोमूलमिदं सर्वं देवमानुषकं सुखम् । तपोमध्यावधौ प्रोक्तं तपोऽन्तर्धौ वेददर्शिभिः ॥ २३३ ॥

तप इत्यादि । २३३ । इदं देवमानुषकं मातृषकं हि कथं यत् * सुखं सर्वं तपोमूलं * तपोमध्यावधौ तपोऽन्तर्धौ * वेददर्शिभिर्बुधैः प्रोक्तं ॥ २३३ ॥

ब्राह्मणस्य तपो ज्ञानं तपः क्षत्रस्य रक्षणम् । वैश्यस्य तु तपो वार्त्ता तपः शूद्रस्य सेवनम् ॥ २३४ ॥

ब्राह्मणस्येत्यादि ॥ २३४ ॥ ब्राह्मणस्य तपः सर्वं * भावानां तत्त्वेन ज्ञानं * कायार्थं कायार्थं विज्ञानञ्च । १ । क्षत्रस्य धर्मेण प्रजानां रक्षणं * तपो वैश्यस्य तु वार्त्ता वाणिज्यं * तपः शूद्रस्य विप्रसेवनं तपः ॥ २३४ ॥

ऋषयः संयतात्मानः फलमूलानिलाशनाः । तपसैव प्रपश्यन्ति तैर्लोकान्सचराचरम् ॥ २३६ ॥

ऋषय इत्यादि ॥ २३६ ॥ संयतात्मानः फलमूलानिला * अनाऋषयस्तपसैव सचराचरं तैर्लोकान्सचराचरम् ॥ २३६ ॥

औषधानग्रगदोषिद्गदौषधिविविधास्थितिः । तपसैव प्रसिद्धान्ति तपःप्राप्तिसाधनम् ॥ २३७ ॥

औषधानीत्यादि ॥ २३७ ॥ तपसैव औषधानिन्नागदयः * विद्वाच्चदौषधिविविधास्थितिः * प्रसिद्धान्ति हि यस्मात्तेषां सर्वेषां औषधादीनां * साधनं तपो भवति ॥ २३७ ॥

यद्दुस्तरं यद्दुरापं यद्दुर्गं यच्च दुष्करम् । सर्वान्तपसासाधनं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ २३८ ॥

यद्दुस्तरमित्यादि ॥ २३८ ॥ दुस्तरादिकं सर्वान्तपसासाधनं भवति * यतोऽदुरतिक्रमं तपः ॥ २३८ ॥

महापातकिनोऽपि ते शेषाणां कारिणः । तपसैव सप्तमेन मुच्यन्ते किल्बिषात्ततः ॥ २३९ ॥

महेत्यादि ॥ २३९ ॥ एते ब्रह्महत्यादिमहापातकि * जनाभ्रान्ते चाकारिण उप * पातकादयश्च तपसेन तपसा * तत्किल्बिषाणां चान्ते ॥ २३९ ॥

कीटाणां हि पतङ्गाणां पशवश्च वयंसि च । स्यावराणि च भुतानि दिव्यानि तपो वलात् ॥ २४० ॥

कीटाणां हि पतङ्गाणां पशवश्च वयंसि च ॥ २४० ॥ कीटादयोऽपि * तपो वलात् * दिव्यं स्वर्गं * लोकं यान्ति ॥ २४० ॥

यत्किञ्चिद्देनः कुर्वन्ति मनोवाङ्मूर्तिभिर्जनाः । तत्सर्वं निर्दहन्त्या श्रुतपसैव तपोधनाः ॥ २४१ ॥

यत्किञ्चिदित्यादि ॥ २४१ ॥ तपोधना ये जना मनोवाङ्मूर्तिभिर्जनाः * यत्किञ्चित्पापं कुर्वन्ति * तपोधनास्ते तत्सर्वं * पापं तपसैवावदहन्ति ॥ २४१ ॥

तपसैव विशुद्धसत्राह्मणस्य दिव्योक्तसः । इज्याणां प्रतिगृह्णन्ति कामान्सर्वान् च ॥ २४२ ॥

तपसैवेत्यादि ॥ २४२ ॥ ब्राह्मणस्य तपसैव विशुद्धसत्राह्मणस्य * इज्यायज्ञान् दिव्योक्तसः * प्रतिगृह्णन्ति तेषां च कामान्सर्वान् च ॥ २४२ ॥

प्रजापतिरिदं शास्त्रं तपसैवावृज्यते प्रभुः । तथैव वेदान् प्रयत्नस्तपसा प्रतिपेदिरे ॥ २४३ ॥

प्रजापतिरित्यादि ॥ २४३ ॥ प्रभूः प्रजापतिर्विष्णोः * तपसैव वेदान् प्रयत्नस्तपसा * प्रतिपेदिरे ॥ २४३ ॥

इत्येते तत्तपसो देवामहमागमं प्रवक्षते । सर्वसंज्ञासंज्ञास्तपसाः पुण्यमुत्तमम् ॥ २४४ ॥

इति तद्विज्ञादि ॥ २४४ ॥ असावस्यसापुण्यवतउत्तम * पुण्यं तपसीजातं प्रपञ्चान्तोदे वा इति तद्वेवत्त्व
* मन्त्राकं महाभागस्य * तत्तपसोऽभूदिति प्रचक्षते । १ । ॥ २४४ ॥

वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाक्षमा । नाशयन्त्याशुपापानिमहापातकजानपि ॥ २४५ ॥

वेदाभ्यासइत्यादि ॥ २४५ ॥ यथाशक्त्याऽन्वहं वेदाभ्यासो महा * यज्ञानां पञ्चानां क्रिया * क्षमाचे
ति तानिमहा * पातककर्मव्रह्महतगादिजानि । १ । महापापानां पापानि पापानि * सर्वाणामपि नाश
यन्ति ॥ २४५ ॥

यथैधस्ते जसावह्निः प्राप्तं निर्वहति क्षणात् । तथा ज्ञानाग्निना पापं तर्ह्यद्वहति वेदवित् ॥ २४६ ॥

यथैधइत्यादि । २४६ । यथावह्निर्यज्ञस्यैधः * प्राप्तं क्षणानिर्वहति * तथा वेदवित्सर्वेषां * पञ्चानां
ग्निनाद्वहति । २४६ ।

इत्येते देवसामुक्तं प्रायश्चित्तं यथाविधि । अत ऊर्ध्वं रहस्यानां प्रायश्चित्तं निरोधत ॥ २४७ ॥

उपसंहरतीत्येते तद्विज्ञादि । २४७ । मया यथाविधिनेसां * प्रायश्चित्तमिति तद्वक्त * मत ऊर्ध्वं रहस्यानां *
मप्रकाशितानामेनेसां * प्रायश्चित्तं निरोधत । २४७ ।

सवगाहृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश । अपिभ्रूणहनमासात्पुनन्तरहरहः कृताः ॥ २४८ ॥

सवगाहृतीत्यादि । २४८ । सवगाहृतिप्रणवका इति सप्तगाहृति सहितं * ब्रह्मशिरःपतिकां सप्रणवमित्येते तन्मन्त्रं
पठन् नसां वायोऽपराणं । १ । ऊर्ध्वकरेचनं चक्यी * दिति प्राणायाम उक्तः * तथा विधस्तु षोडश प्राणायामा
निता कृताः । २ । मासाद्भ्रूणहनमपि ब्रह्महण * मनोऽपि पापिनं पुनन्ति । २४८ ।

कौत्सं जप्त्वा पश्येत्तद्वासिष्ठश्च प्रतीत्य च । माहितं शुद्धवतः सुरापोपि विशुद्धयति ॥ २४९ ॥

अपरश्चाह कौत्समित्यादि । २४९ । कौत्सं कृत्स्नेन दृष्ट * मपनः शोचमव * मित्येते तत्संज्ञां वासिष्ठं *
वासिष्ठे न दृष्टं * प्रतिस्तीर्णे भिर्यसं वशिष्ठः । १ । इत्येते दृष्टं माहितं * महिषीणां मधोऽस्ति ते तत्संज्ञं *
शुद्धवतः इति शुद्धवत एता * निन्द्रस्तवाम इति । २ । चतस्रः ऋचो मासमहरहः * षोडश कृत्वो जपित्वा * सुरा
पोऽनपापश्च विशुध्यति । २४९ ।

सकृज्जप्त्वा सप्तवामीयं शिवसङ्कल्पमेव च । अपहृत्य सुवर्णं क्षणाद्भवति निर्मलः ॥ २५० ॥

सकृद्विज्ञादि । २५० । ब्राह्मणस्य सुवर्णमपहृत्यासा * वामीयमस्य वामस्य पतितस्य * ते तत्संज्ञं शिव
सङ्कल्पयत् । १ । वाजसनेयशाखायां पठि * तं यज्जापतीदरमित्येते तत्संज्ञं मासमहरहः सकृज्जप्त्वा क्षणान्निर्मल
लभ्यते । २ । २५० ।

हरिषान्तीयमभासनतमं हृदतीति च । अपित्वापौरुषं मूक्तं चरते गुरुतल्पगः ॥ २५१ ॥

हरिषान्तीत्यादि । २५१ । हरिषान्तीयमिति हरिषान्तमजरं स्वर्दिदा*मितो वीनविंशतिमृचोऽभासा*नतमं
हृदरितमि*तौष्टावचः । १ । इति चेति इति मे मनः प्रियसक्त इति*मूक्तश्चाभासापौरुषं सक्तं च*सहस्रं शीघ्रं ३ पुरुषं*
इत्यादिपुरुषसक्तं । २ । अपित्वा गुरुतल्पगस्तत्समपातकी च प्रचचते । १ । २५१ ।

एनसांस्थूलसूक्ष्माणां चिकीर्षन्नपनोदनम् । अवे तृचं जपे दब्दं यत्किञ्चिदमितीति वा २५२

एनसांमितादि । २५२ । स्थूलसूक्ष्माणामेनसांमपनोदनं चिकीर्षन्नब्दमेक*मवतिहेलीवरुणयोः
१ । इति तद्वचं यत्किञ्चिदमिति*वरुणदेवोजलइ*तौ तद्वचं वाजपेत् । २ । २५२ ।

प्रतिगृह्यप्रतिग्राह्यं भुक्ता चान्नं विगर्हितम् । जपं स्तरत्समन्दीयं पृथते मानवस्त्रहात् ॥ २५३ ॥

प्रतिगृह्येत्यादि । २५३ । अप्रतिग्राह्यं प्रतिगृह्यं*विगर्हितमन्नं भुक्ता*तरत्समन्दीयम् । १ । तवत्स
मन्विधावतीति तद्वचं*चतुष्टयं ब्राह्मणो*तरमहस्र*स्त्वोजपन्मानव*स्त्राहात्पृथते तदपराधादिति । २ । २५३ ।

सोमारौद्रस्तुवह्नेनामासमभास्यशुद्धति । स्वयन्त्यामाचरन्स्नानमयस्नामिति च तृचम् २५४

सोमाइत्यादि । २५४ । वह्नेनाच्युपायः पुमान्*सोमारुद्राधारयेयांमस्वय*मितो तद्वचं चतुष्टयं*मास
मभासासूक्तान् नद्यां*स्नानमाचरन्त्युद्धति । १ । अयस्नामिति चेति*अयस्मिन् वरुण*मित्यर्थे तिचत्वाचं । २ ।
मासमेकमभासां*सूक्तान् स्नानमाच*वन्वह्नेनाः शुद्धति । २ । २५४ ।

अब्दाद्भिन्नामिति तदेनस्वीसप्तकं जपेत् । अप्रशस्तं कृत्वा प्समासमासीत भैक्षभुक् २५५

अब्दाद्भिन्नामिति । २५५ । एनस्वीयं कमपि*पापान् कृतवान्सन्*इन्द्रमित्त्रं वरुण*मजिन्वयइति तत् । १
सप्तकं सप्तल्लोऽब्दाब्जपेत्*अप्युमूत्रादप्यस्तं*कृत्वा भैक्षभुक् सन् सासमासीत । २ । २५५ ।

मन्त्रैः शाकलहोमीयैरब्दं हुत्वा घृतं द्विजः । शुग्वं पापहृत्ते नोजस्रवानमद्रुचम् ॥ २५६ ॥

मन्त्रैर्वित्यादि । २५६ । द्विजो ब्राह्मणादिः सर्वः*शाकलहोमीये मन्त्रै*र्द्विजतसो तादिभि*र्घृतमब्दं
हुत्वा नृप*र्वपि पापमपहन्ति । १ । नमइन्द्र*तेति ताम्रचं वाब्दं*जस्रुग्वं पि*पापमपहन्ति । २ । २५६ ।

महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्गाः समाहितः । अभ्यस्याब्दं पावमानीर्भैक्ष्याहारो विशुद्धति २५७

महापातकैतादि । २५७ । महापातकसंयुक्तः ३ पुरुषः*समाहितः सन्नब्दमेकं भैक्ष्या*हारः पावमानीरिह
चोऽभासा । १ । प्रतिदिनं चरन्तीर्णाग्रहगच्छे*ततः समापा*तकाद्भिन्नाति । २ । २५७ ।

अरण्ये वा त्रिरभ्यस्य प्रयतो वेदसंहिताम् । मुच्यते पातकैः सर्वैः पराकैः शोधितस्त्रिभिः २५८

अरण्ये वेत्तादि । १५८ । द्विजः प्रयतः सन्नरणीवावेद* संहिताशास्त्राभेकाः विरभासः * सर्व्वेऽपातकै
रेव हिष्ठयते ॥ १ ॥ त्रिभिः पराकैश्चोषितः सन् द्विजः * सर्व्वैः पातकैश्च चार्ते ॥ २ ॥ १५८ ॥

तत्र हन्तृपवसे द्युक्तस्त्रिरहोऽभुगपयन्नपः । मुच्यते पातकैः सर्व्वैस्त्रिजं पित्वा घमणं गम् ॥ १५९ ॥

त्राहन्ति तादि । १५९ । युक्तः सन् द्विज एकसाम्नां स्त्रिस्त्रीन* वारानपोऽभुगपयन्न पगच्छन् नानं कृष्य* न्नघमणं
त्रिजं पित्वा ह* घपवसे त्सर्व्वैः पापैश्च चार्ते ॥ १ ॥ १५९ ॥

यथाश्वमेधः कृतुराट्सर्व्वपापपनोदनः । तथा घमणं सूक्तं सर्व्वपापपनोदनम् ॥ १६० ॥

यथाश्वमेधे तादि । १६० ॥ यथाश्वमेधः * सर्व्वपापपनोदनः सः । तथा घमणं सूक्तं * सर्व्वपाप
पनोदनं सात् ॥ १ ॥ १६० ॥

हत्वा लोकानपीमांस्त्रीनश्च न्नपियतस्ततः । ऋग्वेदं धारयन् विप्रो नैनः प्रोप्नोति किञ्चन ॥ १६१ ॥

हत्वे तादि । १६१ ॥ विप्रः समांस्त्रीनपिलोकान् हत्वा * यन् स्तोत्रं पश्यन् ऋग्वेदं धारयन् * किञ्चनापि नैपापं
न प्राप्नोति । १ ॥ १६१ ॥

ऋक्संहिता विरभास्ययजुषां वा समाहितः । साक्षां वा सरहस्यानां सर्व्वपापैः प्रमूच्यते ॥ १६२ ॥

ऋक्संहितामितादि । १६२ ॥ विप्रः समाहितः स* ऋक्संहिता * विरभास्ययजुषां समाहिता वा * विरभास्य
सरहस्यानां साक्षां वा * संहिता विरभासां सर्व्वपापैः प्रमूच्यते । १ ॥ १६२ ॥

यथामहाद्रदं प्राप्य च प्रलोष्टं विनश्यति । तथा दुःश्रितं सर्व्ववेदे त्रिवृतिमश्नति ॥ १६३ ॥

यथे तादि । १६३ ॥ यथालोष्ट्रं महाद्रदं * प्राप्य विनश्यति तथा * दुःश्रितं सर्व्वपापं * त्रिवृतिवेदे मश्नति
१ ॥ १६३ ॥ कोट्यः पुनः स त्रिवृदे दः सादि * तत्प्राप्तं ।

ऋचो यजुर्पितृचानग्निसामानि विविधाणि च । एष ज्ञेयस्त्रिवृदं दीयापे दैनं च वेदवित् ॥ १६४ ॥

ऋचस्तादि । १ ॥ १६४ ॥ ऋचश्च यजुर्पितृचानाग्निच * विविधानि यानि स एष त्रिवृदं * स्त्रिवृदे दीय एनं त्रिवृदे
दं * वेदसवेदविज्ञवतीति चेत्यम । १ ॥ १६४ ॥

आदाय त्राचरं त्रह्य त्रयीयस्त्रिन् प्रतिष्ठिता । स गृहोऽनगस्त्रिवृदं दीयत्तं वेदसवेदवित् ॥ १६५ ॥

आदामितादि । १६५ ॥ सर्व्ववेदानामादाय * त्राचरमङ्करो ब्रह्म * ब्रह्मवाचकत्वात् सात्वती वेद * त्रयाणि
कायस्त्रिन् द्विजे * प्रतिष्ठिता हि भवति । १ ॥ स गृहोऽनगः * गृहोऽस्त्रिवृदेद * सांघोऽर्थतो वेद * स द्विजे
वेदवित् । १ ॥ १६५ ॥

॥ * ॥ * ॥ इति मानवे धर्मशास्त्रे * भृगुप्रोक्तायां संहितायां * मेकादशोऽध्यायः ॥ १॥ * ॥ ११ ॥ * ॥

इति मानवे धर्मशास्त्रे * भृगुप्रोक्तायां संहितायां * मेकादशेऽध्याये । १ । तैत्तिरीय गङ्गा

धर राय कविरञ्जितायां प्रमादभञ्जना * मेकादशाध्यायप्रमादभञ्जनी । * । * । * ।

अथोद्देशकमात् प्रायश्चित्तात्परं * कर्मसम्भवंत्रिविधं * संसारागमनमाह ॥ १ ॥ तत्रकृषीणापन्नः ॥

ऋषयजुः ॥ चातुर्वर्ण्यसंप्रकृते स्नायमुक्तो धर्मस्वयाऽनघ । कर्मणां फलनिर्वृत्तिं शं
सनस्तत्त्वतः पराम ॥ १ ॥

ऋषयजुः * आतुर्वर्ण्यसंज्ञादि ॥ २ ॥ १ ॥ भोजनघमहर्षिभगोक्तया * चातुर्वर्ण्यसंज्ञायां कृत्यो *
धर्मोक्तः कर्मणां परां फल * निर्वृत्तिं तत्त्वतो नः ॥ १ ॥ १ ॥ एवं षष्ठः ॥

सतानुवाच धर्मात्सामहर्षीन् मानवो भृगुः । अस्य सर्वसंप्रशृणुत कर्मयोगस्य निर्णयम् ॥ २ ॥

सतानुवादि ॥ २ ॥ महर्षिभिरैव षष्ठः अधर्मात्साम * मानवो भृगुस्तान् * महर्षीं वताम् ॥ १ ॥ भोमह
र्षयः सर्वसंज्ञासं कर्म * योगस्य निर्णयं शृणुत ॥ २ ॥ २ ॥

शुभाशुभफलं कर्ममनोवाग्देहसम्भवम् । कर्मजागतयो नृणामुत्तमाधममधरमाः ॥ ३ ॥

शुभाशुभेतादि ॥ ३ ॥ मनोवाग्देहसंभाव * कर्मशुभाशुभफलं * नृणां उत्तमाधममधमास्त्रिधा * गतयः
कर्मजाग्रेताः ॥ १ ॥

तस्यैव त्रिविधस्य अपि त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः । दशलक्षणयुक्तस्य मनोविद्रात्प्रवर्तकम् ॥ ४ ॥

तस्यैव तादि ॥ ४ ॥ देहिनस्त्र्यधिष्ठानस्य * मनोऽधिष्ठानस्य वागधिष्ठानस्य * देहाधिष्ठानस्य चेति ॥ १ ॥
त्रिविधस्यैतस्य दश * लक्षणयुक्तस्य शुभाशुभ * फलसं कर्मणः खलु * प्रवर्तकं मनोविद्रात् ॥ २ ॥ मनः शब्देनैव
बुद्धिरुच्यते * तात्स्यान्न हि मनोमनः * कर्मणः प्रवर्तकं स्यात् ॥ १ ॥ यदा हि बुद्धिर्भावास्तत्त्वेन पश्ये * तदा
मनो न परद्रव्यं * नाभिधायति परस्य * निष्ठं न चिन्तयति न * वितथमभिनिविशति ॥ ४ ॥ तत्त्वदर्शिनो
बुद्ध्याधिष्ठिते नैव * मनसा संयुक्ता च वाक् * पारमार्थिकं पश्यन्नावचन * मसम्बन्धालापं न कुर्यात् ॥ ५ ॥ तथै
व मनसा युक्त * मिन्द्रियं हस्तो नादत्ता * नयानादनेन चाविधानतोऽन्यान् * हिनस्ति न परदारान्वासेवते ॥ ६ ॥
इति शुभफलं दशलक्षणकर्म ॥ यदासेयं बुद्धिर्भावा * न्न तत्त्वेन पश्यति पश्यति हू * मिथ्यावानचवातिवा ॥ ७ ॥
तदा तया बुद्ध्या मनोऽशुभफलं * कर्माचरति तया युक्तेन च * मनसा युक्ता वाग * शुभफलं वाक्यामाह ॥ ८ ॥
तथैव मनसा युक्तमिन्द्रियं मशुभफलं * कर्माचरति ॥ ८ ॥ १ ॥ ४ ॥ तर्हि वायथावत्पश्यन्तागवृत्ता * युक्तमनो
वाग्देहस्यैव * माचरतीत्यत आह *

परद्रव्येषु भिधानं मनसानिष्ठचित्तनम् । वितथाभिनिवेशः त्रिविधं कर्म मानसम् ॥ ५ ॥

परद्रव्येषु भिधानं इत्यर्थः । ५ । अथवा तत्पश्यान्तावुवायुक्तेन * मनसा परद्रव्येषु भिधानं * ग्रहणेच्छा
परसानिष्ठचित्तनम् । ५ । वितथेऽनृतेऽभिनिवेशः त्रिविधं मानसमगमफलं कर्म । २ । ५ ।

पारुष्यमनृतश्चैव पैशुण्यञ्चापि सत्त्वंशः । असम्बन्धप्रलापश्च वाङ्मयं सप्राञ्चतुर्विधम् ॥ ६ ॥

पारुष्यामितादि । ६ । पारुष्यं कर्कशवाक्यं * मनृतं मिथ्यावचनं * सत्त्वंशः पैशुण्यं खलो * तिलो
कप्रतिसम्बन्ध * प्रलापः तिवाङ्मयं * चर्षा कर्मागमफलं ॥ १ ॥ ६ ॥

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाभिधानतः । परदारोपसेवाचशरीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥ ७ ॥

अदत्तानामितादि । ७ । अदत्तानां द्रव्याणां हस्तेनादानं * अभिधानतो हिंसा च * पानिपादादिभिः
परदारोपसेवाचाङ्गप्रत्यङ्गैरिति त्रिविधं कृतम् । १ । अगमफलं शरीरं * कर्मागममितिसंज्ञे पोविस्तरेण
मनोवाग्देहसम्बन्धमगमफलं कर्मागम्यं । २ । ७ ।

मानसं मनसैवायमुपभुङ्क्तु शुभाशुभम् । वाचावाचाकृतं कर्माकाये नैव च कायिकम् ॥ ८ ॥

मानसमितादि । ८ । मानसं गमागमं कर्माफलं * मनसैवायं कर्त्ता कालतत्प*पुङ्क्तौ वाचाकृतं शुभाशुभं
कर्मावाचैवोपभुङ्क्तेन लब्धेनेति । १ । कायिकं गमागमं कर्माफलं * कायेनैवोपभुङ्क्ते । २ । ८ ।

शरीरजैः कर्मदोषैर्यातिस्थावरतां नरः । वाचिकैः पक्षिमृगतां मानसैरन्यजातिताम् ॥ ९ ॥

शरीरजैरिति । ९ । कर्माणि हि कालान्तरफलानि स्युर्धया तण्डुलादिपाकः * कालान्तरे यशरीरं धातून्
पुष्पतिनसदृशं गोदोहनाग्निदाहवत् । १ । तथा शरीरजाः कर्मदोषा यदा * परिणमन्तः फलीन् खीभवन्ति *
तद्दानरकावसाने नरः पुमान् । २ । तैः शरीरजैः कर्मदोषैरिह * स्थावरतां वृक्षादिव * यातिवाचिकैः कर्मदोषैः
* पक्षिन् मृगान् याति । १ । मानसैः कर्मदोषैरन्त्याजातितां * वाण्डालादिशूद्रान् प्राप्नोति । ४ । ९ ।

वाग्दण्डोऽयमनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च । यस्मै ते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डेति स उच्यते ॥ १० ॥

वाग्दण्डइत्यादि । १० । वाग्दण्डो मनोदण्डः कायदण्डः इति त्रयोदण्डाय स्याद्बुद्धौ निहिताः सप्तमां * स्विद
णीयायाति शास्त्रे । १ । १० ।

विदृष्टमेतन्निक्षिप्यसम्भुतेषुमानवः । कामक्रोधौतुसंयमततःसिद्धिचिगच्छति ॥ ११ ॥

विदृष्टमित्यादि । ११ । धीमानवः कामक्रोधौ*संयमासम्भुतेषु*तद्विदृष्टं * निक्षिप्यविहाययदा*वर्त्तते तदासिद्धिचिगच्छति । ११ । ११ । नवयणपुरुषः*कर्मणिधै* वाङ्मनः*शरीरैः*करोतितानिष्ठु * मिथमाणीविहायलोकान्तरं*गच्छतिकथमिहते*फलभुङ्क्ते । १ । इतोतच्चते गोऽसा*त्मनः*कार* ।

योऽसात्मनःकारयितातच्छेदप्रचक्षते । यःकरोति तु कर्माणिसमुत्पत्त्यालोचयते बुधैः ॥ १२ ॥

यइत्यादि । १२ । १२ । यथाजागरितस्थानसाखप * स्थानसाचात्मनीजागरिते स्वप्ने * यः*कर्माणि*कारयिता*तच्छेदप्रचक्षते । १ । कः कर्माणिते न*युक्तः*करोती*तातथाहयइत्यादि । २ । योजाग्रदिह*कर्माणि करोति*यः*स्वपन*कर्माणि करोति*सद्विविधो भूतालोचयते । १ । जागरितस्थानो वै स्थानरोनाम* भूतात्मा वहिः*प्रज्ञः*सप्ताङ्ग*एको*नविंशति*सखः*स्यू*ल*पञ्चमः*पाद*यात्मा । ४ । स्वस्थानस्तेजसोनामभूताया*सोऽन्तः*पञ्च*सप्ताङ्ग*एकोनविंशति*सखः*प्रविविक्त*भुक्त*द्वितीयः*पाद*यात्मा । ५ । भूतानि*वाचा*भूतात्मा*नृभूतानामाश्रयेति*स्वस्वपाद*तत्त्व*पञ्चात् । ६ । यानि*खलि*मानि*पञ्च*स्यूतानि*भूतानि*पञ्च*पञ्च*भूतादप्रविष्टा * नोकिद्वि*विचदू*पञ्च*महाभूताङ्गकानि*खल*वायुजोतिराप*४२*थो । ७ । तानि*सप्ताङ्गो वै*स्थानरोनाम * जागरितस्थानो भूतात्मा । ८ । ते पा*भूतानां*पञ्चानां*यत्वात्*कते*जोभूत*तद्विवाभूतमेकं यं स्थानरसा*भूता*पते जानांमसात् । ९ । द्वितीयं वै स्थानरसा*चत्*विंशत्योनाम * योऽसौ*द्वि*वाचा*वायुः*स*४२*गुणा*नाम*प्राणो*वै*स्थानरसात्मन इति । १० । योऽसावाकायः*कालविमिष्ट*एव*अद्वैत*आत्म*स्थूलता* मापन्नः*सर्व*जलोनाम*सन्देहो * वै*स्थानरसात्मन इति । ११ । यास्वा*४२*रात्मिका*आपः*सरधि*र्यामवै*स्थानरसा*वस्तिर्या*४२*थिवी* पञ्चात्मिका सापतिष्ठा*नामवै*स्थानरसापादौ । १२ । इति*पञ्चाङ्गो वै*स्थानरोनाम* भूतात्मा*सखानो*कोनति*पतिः * पञ्चपाणादयवाहानीन्दि*याणि*चत्वार्य*आभान्तराणि*मनो*बुद्धि*रहङ्कार*चित्तमिती*कोनविंशति*सखैः ॥ १३ ॥ पञ्चयन्त्रादयोऽर्थ*भोगा*एव*वह्निः*पञ्च*स्थूलविषय*पञ्च ॥ १४ । यानि*अब्द*मात्रादीनि * पञ्च*महाभूतानि*ता*नो*वस्व*स्थानस्तेजसोनाम * भूताया*पञ्च*वत्*सप्ताङ्ग * एकोनविंशति*सखः । १५ । अन्तः*पञ्च*प्रतिविक्रमे * खलू*भान्तरे*स्वप्ने * विषयान्*अब्दादीन्*पञ्च*इति*विधा*भूतात्मा । १६ । मन्वे*तौ*यत्*स्थूलविषय*पञ्च*जोतत्*कथं*पञ्च*ते*इत्याह ॥

जीवसंज्ञोऽन्तरात्मानः सहजः सर्वदेहिनाम् । येन वेदयते सर्वं सखदुःखञ्च जन्मस ॥ १३ ॥

जीवेत्यादि । १३ । १३ । सर्वदेहिनामन्तरात्मा जीवसंज्ञः*चेदप्रचक्षते*भूतात्मभगवान् * सहजः*सूक्ष्मशरीर

सर्गेजातः । १ । येनान्तरात्मनाजीवसंज्ञेन*जन्मसंज्ञं दुःखं च*सर्वं भूतात्मानौ द्वौ*विचः*चेत्यशौलोको तौ च
वेद्यते । ११ । नहकोऽसौजीवसंज्ञ*इति तत्राह ।

तावुभौभूतसं पृक्तौमहान् चेतश्च एव च । उच्चारणे सुभूतेषु स्थितं तं वयापतिष्ठतः ॥ १४ ॥

तावित्यादि । १ । १४ । जीवसंज्ञोऽसौमहान्चेत्यश्चे*तौ तौ यौ तावुभौभूत*सं पृक्तौ भूतात्मनियुक्तौ । १ ।
कस्मिन्भूते स एव तावित्याह । २ । उच्चारणेऽपि तयादि । २ । उच्चारणेऽपि सुखलुब्धत्*च*द्रेषु भूतेषु प्राणिषु *
स्थितं तं भूतात्मानं वयापतिष्ठत इति वेदितव्यम् । १ । १४ । ननु सुषुप्तौ कः किं कथं गदिति चेद्वेदं विज्ञेयं *
यत्तत्प्राणैकं न*कामं कामयते न च * कश्चन स्वप्नं पश्यति*तत्सुषुप्तिस्थानमिति । १७ । सुषुप्तिस्थान एकीभूतः
प्रज्ञानघन एवानन्द*मय आनन्दोऽकुर्वते*सुखः प्राप्नोति तीर्थपाद इति सुषुप्तौ भूतात्मनो रहञ्जारे लयान् कर्मणां कर्त्ता
वर्तते न च चेत्यश्चेकारयति चे तः प्रज्ञासंज्ञेनानन्दोऽङ्गोक्तः । १८ । नहयोऽयं प्रज्ञाविशिष्टः प्राज्ञः स एनावेव द्वौ *
भूतात्मानाववस्थयो* द्वौ योऽकर्मणिकारय * तीर्ते पक्षे तत्र आत्मोच्यते ॥ १८ । १२ । सहकेन कर्मणिकार
यती*तत्राह ।

असङ्ख्यगामूर्त्यस्तस्य निष्पत्तिश्च शरीरतः । उच्चावचानि भूतानि सततं चेष्टयन्तियाः ॥ १५ ॥

असंख्येत्यादि । १५ । तस्य चेतश्च संज्ञं स * खल्लात्मनः शरीरतः*असङ्ख्यगामूर्त्य एव*निष्पत्तिर्यामूर्त्य
*उच्चावचानि भूतानि*सततमेवेष्टयन्ति । १ । स एव कोपनिषदि चोक्तमेवेदं * यथा मूढोऽपि तां पावकाद्विस्फूलि
ज्जाः*सहस्रशः प्रभवन्ति सरूपाः । तथा क्षराद्विबिधाः सौम्यभावाः*प्रजायन्ते तत्रैवापि यन्ति । इति । २ । १५ ।

पञ्चभण्डमात्राभ्यः प्रेतदुष्कृतिनां गृणाम् । शरीरं यातनाधीयमनदुत्पदयते ध्रुवम् ॥ १६ ॥

पञ्चभण्डेत्यादि । १६ । दुष्कृतिनां नृणां प्रेता * स्रज्जशरीरेन वर्तमानानां * पञ्चभण्डमात्राभ्यः
। १ । आकाशादिभ्यो भूतेभ्यो * यातनाधीयमनाच्च * शरीरमेकं ध्रुव * मनश्चरं स्थिरं च तद्वर्तते ॥ १६ ॥

तेनानुभूयतायामीशरीरेरेणैव यातनाः । तास्त्रैव भुतमात्रासमलीयन्ते विभागशः ॥ १७ ॥

तेनेत्यादि । १७ । तेन यातनाधीयेन शरीरेण * तायासीयातनाश्च * भूयावसाने तेषां नृणां *
तानि यातनाधीयानि * शरीराणि । १ । विभागश्चाह * भूतमात्रास्त्रैव * यतो यत्तत्तद्विद्विंशती
यन्ते ॥ २ ॥ १७ ॥

ऽनुभूयासुखोदकान्दोषान् विषयसङ्गजान् । वप्रपेतकल्लघोऽभ्येतितावेधोभौमहौजसौ १८

सदृशादि । १८ । सऽङ्कृतिमन्त्रोपातनाथी यशरीरमाश्रितः सुनुभूतात्मा महत् चेत्तच्छाभा विमुक्तः सन्
लोके * विषयसङ्गजानसुखोदकान् * इःखीतरान्दोषानसृज्यैव । ११ । यदावापेतकल्लघो *
। गतपापफलभोगः सग * तदातावेधोभौमहौजसौमहत् * चेत्तच्छोसम्पृक्तीभूतात्मतः प्रयगभूयस्विताव
ति ॥ १८ ॥ नरुतोमहौजसौ महत्चेत्तच्छोप्रयगभूयस्वितावद्विद्वत्तथाह ॥

। धर्म्मपश्रतस्तस्रपापश्चातन्वितीसह । याभाप्रामोतिसंष्टकः प्रेतरेहचसुखासुखम् १९

तौधर्म्ममित्यादि ॥ १९ ॥ तौमहत्चेत्तच्छोसम्पृक्तीतसा * भूतात्मनःपुरुषसाधर्म्माधर्म्माभासतज्जितावन
नैतनैवस्थितौतसाधर्म्मापापश्चपयातः । १ । याभाधर्म्मापाभासहसंष्टकः * पुरुषाः प्रेतरेहच * सुखा
वंप्रामोति ॥ १९ ॥ नरुतहि किं धर्म्माधर्म्माभायामीयातनामवभवतीतात्तथाह ॥

द्राचरतिधर्म्मसप्रायशोऽधर्म्ममल्पशः । तैरेवचावृतोभूतैः स्वर्गोऽसुखम्, पाप्मनुते ॥ २० ॥

यदाचरतीत्यादि । २० । यैः पित्रजमाजमात्राहवजा * तजैः ऽवविधैः पञ्चभिर्भूतैः * रारब्धशरीर
। नृसपुरुषः । १ । यदाल्लघोऽधर्म्मसप्रायशोऽधर्म्ममे * वाचरतितदासोऽन्ते * तत्पिण्डजमाज्जात्मज*
। त्राहारजभूतमयं शरीर २ । २ । विहायपरलोकं गतस्त्वेरेवचद्विधैः पञ्चभिर्भूतैः राहतः पुनस्तद्वह्नीगयरीर
। तः ॥ स्वर्गोऽसुखमनुते ॥ २० ॥

। दितुप्रायशोऽधर्म्मसि वते धर्म्ममल्पशः । तैर्भूतैः सपरित्यक्तोयामीः प्रामोतियातनाः ॥ २१ ॥

यदीत्यादि । २१ । नृपुरुषोयदित्वधर्म्मसप्रायशो * धर्म्ममल्पशः सि वते तदातैरात्मजादिभिर्भूतैः
। रित्यक्तः पञ्चतमात्रैरारब्ध * यातनाथी यमनात्तु * शरीरं प्राप्तः सन् * यामीयातनाः प्रामोति । २१ ॥ नरुयाम
यातनाभोगावसाने कथं वर्ततइत्याह ॥

यामीक्षायातनाः प्राप्यसजीवोवीतकल्लघः । तानो वपश्चभूतानि पुनरप्येतिभागशः ॥ २२ ॥

यामीक्षाइत्यादि । २२ । तायामीयातनां यावत्पापं तावत् * प्राप्यसजीवः पुरुषः । १ । वीतकल्लघो
विगत * यापफलभोगः सन् पुनस्तानो वपश्च * भूतानि पापयातनाभोगावसानोपधीनिमासादपिज्ञादीनि च
वर्विधानि भागशोऽप्येति । २२ ।

एतादृष्ट्वा सजीवसगतीः स्वनैवचेतसा । धर्म्मतोऽधर्म्मतश्चैव धर्म्मोदध्यात्सदासनः ॥ २३ ॥

एतादृतादि । २१ । असाजीवसौतागतीः * चर्कतःपभाचर्कतश्चपभा * गतीःस्त्रिनेवचेतसाद्गुणा
पुमान् * रुदाधर्मे मनोदृष्टात् । २१ ॥

सत्त्वं रजस्तमश्चेवतीन् विद्यादात्मनोऽयुगान् । यैर्वाप्ये मान्स्थितोभाषान्महान् सत्त्वान्
शेषतः ॥ २४ ॥

सत्त्वमितादि । २४ । सत्त्वादीन्तीनात्मनोऽयुगान् विद्यात् * महानात्कार्ये षं षं रिमान् सत्त्वान् * भाषा
नयोऽतोवापाञ्चितः स्यात् । २४ ।

योयद्देवांशुयोद्देहे साकल्येनातिरिच्यते । सतदातद्गुणप्रायंतं करोति शरीरिणम् ॥ २५ ॥

योयद्देवामितादि । २५ । योऽयुगप्येवांशुना * देहे यदा साकल्येनातिरिच्यते * तदा सद्युगप्ये
युग * प्रायंतं शरीरिणं नरं करोति । २५ ।

सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रागद्वेषौ रजः कृतम् । एतद्व्याप्तिमद्देतेषां सत्त्वं भूताश्रितं वपुः ॥ २६ ॥

सत्त्वमितादि । २६ । सत्त्वं ज्ञानं ज्ञानजनकत्वात् * तमोऽज्ञानं स्वज्ञानं मोहात्मकत्वात् * रजोऽप्योरा
गद्वेषौ तज्जनकत्वात् । २६ । एषां सत्त्वादीनां त्रयाणां गुणानां * व्याप्तिमद्व्यापिचारविशिष्टं * सत्त्वं भूताश्रि
तमेतद्वपुर्भवतीति । २६ ।

तत्र यत् प्रीतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनिलचयेत् । प्रशान्तमिव शुद्धाभं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥ २७ ॥

तत्रेतादि । २७ । तत्र त्रिगुणव्याप्तेऽप्यप्रीतेऽपीति * संयुक्तं यत् किञ्चित् प्रशान्तमिव * शुद्धाभमात्मनिलच
येत्तं सत्त्वं तदुपधारयेत् । २७ ।

यत्तु दुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः । तद्रजोऽप्रतिघं विद्यात्सततं हारिदेहिनाम् ॥ २८ ॥

यत्त्वितादि । २८ । तत्र त्रिगुणव्याप्तेऽप्यप्रीतिकरं * आत्मनोऽप्रीतिकरं * दुःखसमायुक्तं यत्तु * अप्रतिघ
मक्रोधं । २८ । सततं देहिनां हारितद्रजो * रजोऽप्युक्तं विद्यात् । २८ ।

यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तमवप्रक्तं विषयात्मकम् । अप्रतर्कं मविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ २९ ॥

यत्तु स्याद्वितादि । २९ । तत्र त्रिगुणव्याप्तेऽप्यप्रीतिकरं * यत्तु किञ्चिद्व्याप्तं मोहसंयुक्तं * विषयात्मक
मप्रतर्कं मविज्ञेयं * तत्तमस्तमोऽप्युक्तं विद्यात् । २९ ।

त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां यः कलोदयः । अग्रतोऽधरोऽधनश्चतुर्ध्रुवश्च ग्रामश्चैषतः ॥ ३० ॥

व्याणामितादि । १० । एषां व्याणां व्याणां * यः प्रसीदः सादृशो * मन्त्रो जगन्नाथतः * मन्त्रे
तः प्रवक्ष्यामि । १० ।

वेदाभासस्तपोयानशौचमिन्द्रियनिग्रहः । धर्मक्रियात्मचिन्तायसात्त्विकगुणलक्षणम् ॥ ११ ॥

वेदाभासतादि । ११ । वेदाभासादिकं सात्त्विकं * गुणलक्षणं * वेदितव्यम् । ११ ।

आरम्भरचिताऽथैयं मसत्कार्यपरिग्रहः । विषयोपसेवाचाजस्रराजसं गुणलक्षणम् ॥ १२ ॥

आरम्भेतादि । १२ । आरम्भरचि * प्रतिकं * राजसं गुण * लक्षणं स्यात् । १२ ।

लोभः स्वप्नोऽपुतिः क्रौयं नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता । याचिष्णुताप्रमादः फतामसं गुणलक्षणम् ॥ १३ ॥

लोभइतादि । १३ । लोभादिकं * तामसमेव * गुणलक्षणं * वेदितव्यम् । १३ ।

त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां त्रिषु तिष्ठताम् । इदं सामासिकं ज्ञेयं क्रमशोगुणलक्षणम् ॥ १४ ॥

व्याणामितादि । १४ । एतेषां सत्त्वादीनां त्रयाणामेव * गुणानां क्रमशोऽन्तरं * यद्यद् गुणलक्षणं तद्दिदं
सामासिकं समस्तं त्रिषु गुणेषु तिष्ठतां ज्ञेयं । १४ ।

यत्कर्म कृत्वा कुर्वन् करिष्यन् चैव लज्जते । तज्ज्ञेयं विदुषा सत्त्वं तामसं गुणलक्षणम् ॥ १५ ॥

यत्कर्मतादि । १५ । यद्यत्कर्म कृत्वा कुर्वन् करिष्यन् चैव लज्जते तत् * सर्वं तामसं गुण * लक्षणं विदुषा
ज्ञेयं । १५ ।

येनास्मिन्कर्मणा लोके खरातिमृच्छति पुष्कलाम् । न च शोचतः सम्पत्तौ तद्विज्ञेयं तु राजसम् ॥ १६ ॥

येनेतादि । १६ । येन कर्मणा क्रियमाणेन . कृतेन करिष्यमाणेन च * लोकेऽस्मिन् पुष्कलां शुभां * स्वा
तिं पूरुषः कच्छति । १ । असम्पत्तौ यथाविधि * सम्पत्तौ लोभावे सति * न शोचितं राजसं * गुणलक्षणं विज्ञेयं । १६ ।

यत्सर्वं ज्ञेयं तद्विज्ञातुं यन्न लज्जति चाचरन् । येन तु प्रतीक्षात्मा स तत्सत्त्वगुणलक्षणम् ॥ १७ ॥

यत्सर्वं ज्ञेयं तादि । १७ । यत्कर्म कृत्वा कुर्वन् करिष्यन् चैव * पूरुषः सर्वं ज्ञेयं प्रकारेण ज्ञातुं . निश्चित्य ज्ञातुं
रन्न लज्जति । १ । येन कर्मणा सा * कर्तृत्वाच्च * ज्ञाति तत्सत्त्वगुणलक्षणं स्यात् । १७ ।

तमसोलक्षणं कामो रजसस्तु यथोच्यते । सत्त्वसत्त्वलक्षणं धर्मः श्रेष्ठमेषां यथोच्यते ॥ १८ ॥

तमसइतादि । १८ । यद्यपि कामो रजो गुणकार्यः * तमसस्तु नीरजस्तत्त्ववर्तते . नित्यसत्त्वत्वाच्चिरज

समस्तः । १ । तस्मात्तज्जोऽवन्धतमः कायाः * कामोरजसोलक्षण * मर्त्यः कल्पसंज्ञकः । २ । धर्मैषां वयाणां * कामार्थधर्माणां उत्तरोत्तरं श्रेष्ठं भवति ॥ १८ ॥

ये नयां वयुणे नैषां सारान् प्रतिपद्यते । तान् समासे नवक्षयमिसर्ज्य सप्तास्यथाक्रमम् ॥ १९ ॥

येनेत्यादि । १९ । योजनैषां वयाणां * येन वयुणे नयान् सारान् * पुनः पुनर्जन्मवयाभ्यामिह * चागमयानि परत्र * यस्मात्प्रतिपद्यते । १ । सर्वं सप्तास्यताम् संसारान् समासेन * यथाक्रमं प्रवक्ष्यामि । २ । १९ ।

देवत्वं सात्त्विकायान्तिमनुष्यात्स्वराजसाः । तिर्यक्त्वं तामसान्तिमिति षास्त्रिविधागतिः ॥ २० ॥

देवत्वेत्यादि । २० । सात्त्विकजनादेवत्वं * यान्तिराजसाजना * मनुष्यास्तमिहयान्ति । १ । तामसाजान्तिर्यग्गत्यान्तीतोऽप्रा * नित्यं त्रिविधागतिः स्यात् । २ । २० ।

त्रिविधात्रिविधैषां तु विज्ञेया गौणिकी गतिः । अधमामधमाग्र्याचकर्मविद्वद्वाविशेषतः ॥ २१ ॥

त्रिविधेत्यादि । २१ । एषा सुखात्रिविधाः * गतिगौणिकी त्रिविधा * कर्मविदाविशेषतो * भवत्यधमाचमध्यमाचग्र्याच । १ । २१ ।

स्यावराः किमिकीटाश्च मत्सगास्तर्पाः सकच्छपाः । पशवश्च मृगाश्चैव जघनगतामसी गतिः ॥ २२ ॥

स्यावरा इत्यादि । २२ । तामसास्तिर्यक्त्वं यान्तीति यदुक्तं * तत्र कर्मविदा गौणोऽप्यस्यावरादयो भवन्ति * स्यावरादयो भवन्ति * जघनगतामसी गतिः । १ । २२ ।

हस्तिनश्च तुरङ्गाश्च शूद्रास्त्वैच्छाश्च गहिताः । सिंहवराघ्रावराहाश्च मधमातामसी गतिः ॥ २३ ॥

हस्तिनश्चेत्यादि । २३ । कर्मविदा मधमत्वास्तिर्यक्त्वं * हस्तिवरङ्गादयो भवन्ति * सांते प्रा मधमातामसी गतिः । १ । २३ ।

चारणाश्च सुपर्णाश्च पुरुषाश्चैव दाम्भिकाः । रक्षांसि च पिशाचाश्च तामसीषूतमा गतिः ॥ २४ ॥

चारणाश्चेत्यादि । २४ । चारणादयोऽपि तिर्यग्द्वारे * ततिर्यग्द्वारे पातकमैव * तामसी गतिर्विदा कर्मधकाः । १ । २४ ।

भक्षामभक्षानटाश्चैव पुरुषाः शस्त्रवृत्तयः । दूतपानप्रसक्ताश्च जघनाराजसी गतिः ॥ २५ ॥

भक्षामभक्षानटा इत्यादि । २५ । मनुष्यास्तु राजसा इति यदुक्तं तत्र * ये हीनकर्मविदा राजसास्ते * भक्ष्यादयो भवन्तीति प्रा * जघनाराजसी गतिः । १ । २५ ।

राजानः क्षत्रियाः वैश्याः शूद्राः पुरोहिताः । वाद्ययुग्मप्रधानाः मध्वमाराजसीगतिः ॥ ४६ ॥

राजान इत्यादि । ४६ । मध्वमकर्मेविद्याविशेषादेव * राजाद्योभवन्तीति प्रा * मध्वमाराजसी
गतिः । १ । ४६ ।

गन्धर्वाद्युक्तायश्चाविविधानुचराः यै । तथैवाप्सरसः सत्त्वा राजसीधूसमागतिः ॥ ४७ ॥

गन्धर्वा इत्यादि । ४७ । ये राजसाः पूर्वजन्मवाचनकर्मेविद्यावन्त * स्ये गन्धर्वाद्योभवन्तीति प्रा *
राजसीधुगतिधुमधो सत्त्वा राजसीगतिः स्यात् । ४७ ।

तापसायतयोषिप्राये च वैमानिकागणाः । नक्षत्राणि च दैतयाः प्रथमा सात्त्विकी गतिः ॥ ४८ ॥

तापसा इत्यादि । ४८ । ये सात्त्विकाश्चैनकर्मेविद्याविशेषाः पूर्वजन्मनि * ते तापसाद्योभवन्तीति प्रा * प्रथ
मा खलधर्मव * सात्त्विकी गतिरुच्यते । १ । ४८ ।

यज्जानकृषयोद्देवावेदाज्योतौषित्सराः । पितरश्चैव साध्याः द्वितीया सात्त्विकी गतिः ॥ ४९ ॥

यज्जान इत्यादि । ४९ । ये सात्त्विकाः पूर्वजन्मनि मध्वमकर्मेविद्याविशेषास्ते यज्जाद्यो * भवन्तीति प्रा * द्वि
तीया * मध्वमासात्त्विकी गतिः । १ । ४९ ।

ब्रह्मविश्वसृजोधर्मा महानवप्रक्रमे वच । उत्तमां सात्त्विकीमेतां गतिमाहुर्मनीषिणः ॥ ५० ॥

ब्रह्मे इत्यादि । ५० । ये सात्त्विकाः पूर्वजन्मवाचनकर्मेविद्याविशेषास्ते ब्रह्माख्यो * भवन्तीति प्रा * उत्तमा
* मेतां सात्त्विकी गतिरुच्यते मनीषिणो बुधाश्चाहुः । १ । ५० । उपसंहरति ।

एष सत्त्वः समुद्दिष्टस्त्रिप्रकारसकम्पणः । त्रिविधस्त्रिविधः कुत्सः संसारः सत्त्वभौतिकः ॥ ५१ ॥

एष इत्यादि । ५१ । एष कर्मणस्त्रिप्रकारसकलात् * सत्त्वभौतिकस्त्रिविधः * त्रिविधः कृतस्त्रि संसारः * सत्त्व
वसुद्दिष्टः ॥ १ ॥ नक्षत्रजिज्ञासोऽघोऽघो ब्रह्माविश्वसृजो मन्वाद्यः प्रजापतयोधर्मेऽमहा * नात्मा योजीवाजी
योक्ता * यथावा कृतं प्राक् । यस्तत्कारणमवाप्तं नित्यं सदसदात्मनितितत्त्वसरजस्तमोक्षचरणमेकं वदन्नां चैत
द्यानामधिष्ठानमित्यत आहो मन्वाद्यः ॥ १ ॥ एते क्रिये पूर्वजन्म * उत्तमकर्माणां वेद * उत्तमविद्यावन्त * ते पुनरिह
जज्ञिरे * यती गतिषु भिदिताः ॥ १ ॥ सत्त्वमेतत्सत्त्वं यथा * तदुच्यमानं * गृण्यते * महासर्गोऽयमनन्ताकाश एव *

बद्धं नित्यादि । ५४ । महापातकिनश्चोक्तमयः * चित्तानरावह नृवर्ध गणान्धोराङ्ग * नरकान्धोराङ्गक
भोगक्षयात् * पुनरिमान् संसारान्पतिपदोन्ते । १ ॥ ५४ ।

श्वशूकरखरोष्ठानाङ्गोऽजाविम्वगपक्षिणाम् । चाण्डालपुक्कशानाश्च द्वाद्यायोनिश्च्यति ५५

श्वशूकरेतादि ॥ ५५ ॥ ब्रह्महानरकभोगावसाने * श्वशूकरादीनां योनिः क्रमश्च्यति । १ ॥ ५५ ।

क्रिमिकिटपतङ्गानां विड्भुजाश्चैव पक्षिणाम् । हिंस्ताणाश्चैव सत्त्वानां सुरापो ब्राह्मणो ब्रजे ५६

क्रिमौतादि । ५६ । अविधिनारूपो ब्राह्मणो नरक * कावसाने क्रिमिकोटाः शीनां योनिः क्रमाद्भवेत् । १ ॥ ५६ ।

सूता हि शरटानाश्च तिरश्चाश्चान्बु चारिणाम् । हिंस्ताणाश्चैव पिशाचानां स्तेनो विम्वः सहस्रशः ५७

सूतेतादि ॥ ५७ ॥ ब्राह्मणसंख्यणं स्तेनो * विम्वो नरकभोगाव * साने सहस्रशो सूता * दीना योनिः क्रमाद्भवेत्
जेदिति पूर्णान्वयः । १ ॥ ५७ ।

तृणगुल्मलतानाश्च कृवाद्ददृष्टिणामपि । कूराकम्भकृताश्चैव शतशो गुरुतल्पगः ५८ ॥

तृणेतादि । ५८ । उस्तल्पगो नरक * भोगारसाने शतशः * कृवादीनां योनिः क्रमश्चो ब्रजेत् ॥ ५८ ।

हिंस्रा भवन्तिकुब्रादाः क्रिमयोऽभक्ष्यभक्षिणः । परस्परादिनः स्तेनाः प्रेतान्यस्त्रीनिषेविणः ५९

हिंसाइतादि । ५९ । स्तेना ब्राह्मणसंख्यणं स्तेनादनो * चौरानरकावसाने * हिंस्रा दयो भवन्तीति ॥ १ ॥ ५९ ।

संयोगं पतितैर्गत्वा परस्रैव च योपिताम् । अपहृत्य च विम्वस्त्रं भवति ब्रह्मराक्षसः ६० ॥

संयोगमित्यादि ॥ ६० ॥ पतितैर्महापातकिभिः सह * संयोगं गत्वा पञ्चमं महापातकीनरः परस्र * योपितां
गत्वा विप्रस्त्रमपहृत्य ॥ १ ॥ नरकभोगावसाने पुनर्विह * ब्रह्मवाह्यो भवति ॥ १ ॥ ६० ॥

मणिमुक्ताप्रवालानि हृत्वा लोभे न मानवः । विविधानि चरत्नानि जायते ह्ये मकटेषु ६१ ॥

मणौतादि । ६१ ॥ मानवो लोभे न मणि * उक्तादीनि हृत्वा नरकावसाने * ह्ये मकटेषु चरत्नानि * कारवन्ते उ
जायते ॥ १ ॥ ६१ ॥

धान्यं हृत्वा भवतग्राखुः कांस्यं हंसो जलं प्लवः । मधुदंशः पयः काकोरसं श्वानकुलोद्यतम् ६२

वानां हलाभवावसानेत्वात् * क्वैवतिकां सं हलाभं सोभवति * जसं हलाभोभे कोभवति । १ । मधु
हलाभं योनाभवावसाने * भवतिपयोहृत्वाकाकोभवति * रसमिच्छादिहं हलाभा * भवतिघृत्तं हलाभः
संज्ञात् । ६२ ।

मांसं गृध्रोवर्षामद् गुस्तैलं तैलपक्कः खगः । चोरीवाकस्यवर्षावसाकाशकुनिर्दधि ॥ ६३ ॥

मांसं सप्तित्यादि । ६२ । मांसं हलाभं गृध्रो भवेत् * वर्षां हलाभमद्गर्भं वेत् * तैलं हलाभं तैलपः पक्षी भवति । १ ।
स्यवर्षं हलाचोरीवाको भिक्षुः * रवः कोटी भवति दधि हला * वसाकानामयः कुनिर्भवति । ६२ ।

कौशेयं तिसिरिहं त्वाचोमं हलाभं ददुरः । कार्पासतान्त्वक्कौशो गोधागां वाग्दुलो गुडमद् ॥ ६४ ॥

कौशेयमित्यादि । ६४ । कौशेयं कौशकारकस्यवसादि * हलाभं तिसिरिर्भवति * चोमं चमाचवसादिहं हला *
ददुरोभे कविशेषः संज्ञात् । १ । कार्पासतान्त्वक्वसादिहं हला * कौशो वक्तृविशेषः संज्ञात् * गां हलाभोधा
भवति * गुडं हलावाग्दुलो वागदुरो नाम संज्ञात् । ६४ ।

कुच्छन्दरिः शुभान्गन्धान् पत्रशकन्तुवर्हिणः । श्वावित्कृतां च विविधमकृतां च शूलकः ॥ ६५ ॥

कुच्छन्दरिरित्यादि । ६५ । शुभान्गन्धान् हलाभं कुच्छन्दरिर्भवति * पत्रशकं हलावर्हिणः संज्ञात् * कृतान् पत्र
मन् हला * श्वाविदग्धा विशेषः संज्ञात् । १ । शूलकमन् विविधं * तण्डुलविदलसमितादिकं * हलाभसूको
भवति । ६५ ।

वको भवति हलाभं गृहकारी हुपस्करम । रक्तानि हलाभासां सिजायते जीवजीवकः ॥ ६६ ॥

वको इत्यादि । ६६ । अग्निं हलानरकावसाने वकः * पक्षी भवति * हसः * यदयः पस्करस्य * करणं * कर्प * घटादि । १ ।
तत्तं हलाभं चकारी * कोटविशेषो भवति * रक्तवर्णा निवासां सि * हलाभो जीवजीवकः पक्षी जायते । ६६ ।

वृको मृगे भवाघ्रोऽश्वं फलमूलान्तुमकंटः । स्त्रीमृच्छातको वारियानानुष्टुः पशूनजः ॥ ६७ ॥

वको इत्यादि । ६७ । मृगमिभं हलाभं वृकः * वृको * वाघ्रो जायते * अश्वं हला * वाघ्रो जायते फलम् * मूलम्
हलाभं कोटी भवतीति । १ । स्त्री * हलाभं चोभङ्गो * भवति वारिहलाभातको भवति * यानानि हलोद्भूतं भवति *
पशून् हलाभं जम्हागः संज्ञात् । ६७ ।

यद्वातद्वापरद्रवमपहृतप्रवलाक्षरः । अवशयाति तितियं क्त्वजं ग्धाचैवाहुतं हविः ॥ ६८ ॥

यद्वातद्वातादि । ६८ । नरो यद्वातद्वापरद्रव्यं * वलादपहृतं तथा * यद्विर्गतं तद्विषयं ग्धा * तियां
कस्मिन्वयां याति । ६८ ।

स्त्रियोपे ते न कल्पे न ह्यत्वादोषमवाप्नुयुः । एते धार्म रजस्तूनाभार्यशास्त्रपयान्निताः ॥ ६८ ॥

स्त्रियस्तादि । ६८ । स्त्रियोपात्तां स्त्रां स्त्रान् ह्यत्वात् ते नोक्ते न * कल्पे न दोषं पाप * प्रायश्चित्तनरकमाप्नुयुः । १ । नरकभोगावसाने इति * ते धार्म वतस्तत्पाप * नरकभोगावसाने । २ । पुनश्चिह्नजातानामेते धार्म व * हिंसा क्रवादादीनां जन्तूनां तस्त्राः * स्त्रियोभूत्वाभायां लक्षयन्ति । ६८ ॥

स्त्रे भयः स्त्रे भालुकम्म भय ७, यथावशांश्च न पदि । पापान् संसृतां संसाधान् प्रेषयतां यान्ति शत्रुषु ॥ ७० ॥

स्त्रे भय इत्यादि । ७० । यथापदि वशांश्च न पदि * वेश्याभूतः स्त्रे भयः * कर्मभा * शत्रूनां नरका * वसाने पापान् * संसृतां संसाधान् प्रेषयतां यान्ति । ७० ॥

वान्ताशुश्रूषका मुखः प्रे तो विप्रो धर्मा तस्वकाच्च तः । अर्मे धाकृणपाशी च च त्रियः कटपूतनः ७१

वान्ताशुश्रूषादि । ७१ । स्वकाश्मांश्च त्रिप्रः * प्रे तो च तत्तत्कृणो * नाम वान्ताशुपिशाचः संसात् । १ । च त्रियः स्वकाश्मांश्च तः प्रे तो * च तः सन् कटपूतनी * नामामे धाकृणपाशी * पिशाचो भवतीति । ७१ ।

मै त्रा च जरोतिकः प्रे तो वै शो भवति पूयभुक् । चै शालकः भवति शूद्रो धर्मा तस्वकाच्च तः ॥ ७२

मै त्रा चेत्यादि । ७२ । वै शालः स्वकाश्मांश्च तः * प्रे तो च तः सन् पूयभुक् * चै शालजरोतिको * नाम पिशाचः संसात् । १ । शूद्रः स्वकाश्मांश्च तः प्रे तो * च तः सन् चै शालको * नाम पिशाचो भवती * तस्मिन् पिशाचत्वमोक्षे * सपिण्डोक्तिरान्ताक्रिया चै वः । ७२ ।

यथायथानिधे वन्ते विषयान् विषयात्मकाः । तथा तथाऽकुशलतातेषां ते घृणयते ॥ ७३ ॥

यथायथेत्यादि । ७३ । विषयात्मकाः पुरुषाः * यथायथा विषयानिधे वन्ते * तेषां ते घृणयते घृणयते * वा कुशलतो पणायते । ७३ ॥

तेऽभ्यासात्कर्मणां तेषां पापानामल्पवृद्धयः । सम्प्राप्त, वस्त्रिदुःखानितासुतास्त्रिहयोनिषु ७४

तेऽभ्यासादित्यादि । ७४ ॥ तेऽल्पवृद्धयो विषयात्मकास्तेषां * पापानां कर्मणामभ्यासादिहैव * तान्मुखा * कृताद्योनिषु * दुःखानि रुम्य प्राप्नुवन्ति ॥ ७४ ॥ अथ नरका उच्यन्ते ।

तामिस्रादिषु चो ग्रे पुनरकेषु विवर्त्तनम् । असिपत्रवनादीनि बन्धनच्छेदनानि च ॥ ७५ ॥

तामिस्रादीत्यादि । ७५ ॥ उग्रेषु तामिस्रादिषु नरकेषु * ते विवर्त्तनं प्राप्नुवन्ति तथैव * बन्धनच्छेदनानि यत्तानां सि * पत्रवनादीनि प्राप्नुवन्ति ॥ ७५ ॥

विविधाः कौशलीकाः काकौलूके भवन्त्यम् । करम्भबाहुकातापान् कुम्भीपाकाः कदाच
याम् ॥ ७६ ॥

विविधाः कौशलीकाः ॥ ७६ ॥ तन्मत्तमनरको विविधाः कौशलीकाः काकौलूके भवन्त्यम् । करम्भबाहुकातापान्
कुम्भीपाकाः कदाच याम् ॥ ७६ ॥

सम्भवाः विद्योनीषु दुःखप्रयासनिताः शीतातपाभिघाताः विविधानि भयानि च ॥ ७७ ॥

सम्भवाः कौशलीकाः ॥ ७७ ॥ तन्मत्तमनरको विविधाः कौशलीकाः काकौलूके भवन्त्यम् । करम्भबाहुकातापान्
कुम्भीपाकाः कदाच याम् ॥ ७७ ॥

असकृद्गर्भवासे सुवासंजन्मचदाहणम् । बन्धनानि च कष्टानि परप्रेषात्त्व मेव च ॥ ७८ ॥

असकृद्गर्भवासे सुवासंजन्मचदाहणम् ॥ ७८ ॥ गर्भवासे पुनर्गर्भवासे सुवासंजन्मचदाहणम् । बन्धनानि च कष्टानि
परप्रेषात्त्व मेव च ॥ ७८ ॥

बन्धप्रियवियोगाः संवासस्यैव दुर्जनैः । द्रव्यार्जनश्च नाशश्च मित्रमित्रस्य च जन्म ॥ ७९ ॥

बन्धप्रियवियोगाः ॥ ७९ ॥ बन्धप्रियवियोगाः संवासस्यैव दुर्जनैः । द्रव्यार्जनश्च नाशश्च मित्रमित्रस्य च जन्म
॥ ७९ ॥

जरा चैवाप्रतीकारा वशाधिभिर्भो पपीडनम् । क्लेशा विविधाः स्ताः स्तान्मृतुमेव सदुज
यम् ॥ ८० ॥

जरा चैवाप्रतीकारा ॥ ८० ॥ अप्रतीकारा जराः वशाधिभिर्भो पपीडनम् । क्लेशा विविधाः स्ताः स्तान्मृतुमेव सदुज
यम् ॥ ८० ॥

यादृशेन तुभावे नयद्यत्कक्षनिषेवते । तादृशेन शरीरेण तत्तत्फलं भाष्यते ॥ ८१ ॥

यादृशेन तुभावे नयद्यत्कक्षनिषेवते ॥ ८१ ॥ यादृशेन शरीरेण तत्तत्फलं भाष्यते ॥ ८१ ॥

एष सर्वः सङ्घिष्टः कक्षं यायः फलोदयः । निःश्वसकरं कक्षं विप्रसृष्टं निरोधत ॥ ८२ ॥

एष सर्वः सङ्घिष्टः ॥ ८२ ॥ कक्षं यायः फलोदयः । निःश्वसकरं कक्षं विप्रसृष्टं निरोधत ॥ ८२ ॥

वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च यमः । अहिंसायुक्तं वाचनं श्रेयसकरं परम् ॥ ८३ ॥

वेदाभ्यासस्तपो ॥ ८३ ॥ वेदाभ्यासादिकं कर्म विप्रसाः निःश्वसकरं विदात् ॥ ८३ ॥

सर्वेषामपि धैतेषां शुभानामिह वर्माणां । किञ्चिच्छ्रेयस्करतरं * तयोक्तं पुरुषं ॥
प्रति ॥ ८१ ॥

सर्वेषामधीताद्वि । ८१ । एतेषां यस्यानां वैकुण्ठासतयोः शानेन्द्रियसंयनाद्विभाज्यते * सेवानां
सर्वेषां ये यकाराणां कर्माणां मध्ये । १ । किञ्चित् कार्यं पुत्रप्राप्तिप्रयोगः स्वरत्नं युष्मत्कृतं । २ । ८१ ।

सर्वेषामपि चैते शास्त्रास्तज्ज्ञानं परं सृष्टम् । तद्व्याख्यासंघर्षविद्यानां प्रापते ब्रह्मतत्तत् ॥ ८५ ॥

सर्वेषामपीतादि । ८५ । एतेषां वेदाभासादीनां सर्वेषां मधिकमवापदत्तज्ञानं तत्परं चैव स
२ । १ । कस्माद्द्विधात्सर्वाणां विदानामप्यष्टे तदात्मज्ञानं कस्माद्द्विधकृततत्त्वज्ञानं दृढतमो
जः प्रापते । २ । ८५ ।

यस्यामे घानुसर्वं घां कर्मणां मे तत्र चैव । अयस्करतरं च यंसर्वदा कर्म वैदिकम् ॥ ८६ ॥

पञ्चमिषामितादि । ८६ । एषां वेदाभासादीनां * पञ्चासत्वे पां कस्यपां * मधो वेदिकानिता कर्मप्रे
तः * चोदच अयस्करतरं प्रीयत । १ । ८६ ।

यैदिकेकम्पयोगेतुसम्प्राप्येतानाशेषतः । अन्तर्भवन्तिक्रमशस्तस्मिंस्तस्मिन्क्रियाविधौ ॥८७॥

वैदिकइत्यादि। ८७। यतोवैदिके कर्मयोगे क्रमश्चक्षिंस्तस्मिन्क्रियाविधौ * सर्वान्गतानिब्रह्मा
सादीनिस्त्रयं प्रतोऽन्तर्मन्त्रि। १। ८७।

सखाभ्रादयिकञ्चैवनैःश्रयसिकमेव च । प्रवृत्तञ्चनिवृत्तञ्चद्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ८८ ॥

उखेतादि । ८८ । यतो वैदिकं कर्मसु द्विविधं स्यात्*प्रवृत्तकर्मनिवृत्तञ्च*तत्र सुखादुदयिकं* वैदिकं कर्मप्रवृत्तं*नैऋत्यसिकं निवृत्तम् । १ । ८८ ।

इह चामुववाकामं प्रवृत्तं कर्म कीर्त्तते । निष्कामं ज्ञानपूर्वकं निवृत्तमुपदिशते ॥ ८६ ॥

इहं तादि । ८६ । कस्माद्यस्मादिहचलोकेऽद्यद्य*लोकोप्रवृत्त*धुनःधुनःकर्तार*मावर्तयतितस्मात्कासां
कर्मप्रवृत्त*कीर्ताते । १ । तन्निविध*नितानैमित्तिक*कासां*चतुर्विध*वानितानैमित्तिक*नितानैमित्तिकं
कासाञ्चतेके । २ । अतएव*तुनिष्काम*वैदिक*कर्मनिरुक्त*कर्तार*निवर्तयतीमप्रदिशते । १ । ८६ ।

प्रवृत्तं कर्म संसेव्य देवानाम् तिसामग्रताम् । निवृत्तं सेवमानं भूतामग्रतः तिपञ्चव ॥ ६० ॥

प्रश्नमितादि । ८० । प्रश्नं वैदिकं कामां कर्ममहा * यथादिकं संसेवापुमान्देवानां * समभावमेति
देवताभवति । १ । निश्चयं वैदिकं कर्म * तत्सर्वं मितां नैवित्तिं निष्काममेव * सेवानां प्रवृत्तानां तति

१२।८०। कथमित्तालम्बाच्च ।

सर्वभूतेषु चात्मनः सर्वभूतानि चात्मनि । समं पश्यन्नात्मवाची स्वाराज्यमधिगच्छति ॥ ८१ ॥

सर्वं तादि । ८१ । निष्कारणं वैदिकं कर्म ॥ अत्रादिजोषमः सर्वं भूतं यत्तान् सर्वभूतानि च सर्वं भूतानि पश्यन्नात्मवाची स्वाराज्यमधिगच्छति । १ । ८१ ।

यद्योक्तान्मपिकस्य विपरिहायद्विजोत्तमः । आत्मज्ञाने श्रमे असराद्देहाभ्यासे च यत्नवान् ॥ ८२ ॥

यद्योक्तानीतादि । ८२ । द्विजोत्तमो ब्राह्मणो यद्योक्ता विकस्योपि परिहाय आत्मज्ञाने श्रमे च वेदाभ्यासे च यत्नवान् तादिनि । १ । ८२ ।

एतद्विजगन्मसाफल्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः । प्राप्यैतत्कृतकृत्यो द्विजो भवति मानस्य ॥ ८३ ॥

एतदीतादि । ८३ । द्विज एतदात्मज्ञानं यमवेदाभ्यासं प्राप्य विद्वत्प्राप्तं कृतकृत्यमवतारं प्राप्य गच्छति । १ । विशेषतो द्विजस्य ब्राह्मणस्यैतदात्मज्ञानं यमवेदाभ्यासं ज्ञातः साफल्यं तस्मात्तत्तद्व्यवधानं प्राप्य । २ । ८३ । तत्र वेदाभ्यासं प्रयच्छति ।

पितृदेवमनुष्याणां वै दृष्टुः सनातनम् । अशक्यं चाप्रमेयं च देवास्त्रमिति स्थितिः ॥ ८४ ॥

पितृदेवतादि । १ । ८४ । पितृणां देवानां मनुष्याणां च सनातनं नित्यं च दृष्टुं वैदीभवति न तत्र । १ । वैदेवास्त्रयतो न शक्यं कैरपि कर्तुं यतः प्राप्य च शक्यं प्रमाणैर्वा । २ । ८४ ।

यावे द्वाह्याः स्मृतयो यावत्काकुदृष्टयः । सर्वान् स्थानिष्कलाः प्रेतप्रतमो निष्ठाहिताः स्मृताः ॥ ८५ ॥

यादृतादि । ८५ । वेदाह्यायाः स्मृतयो यावत्काकुदृष्टयः स्थाः सर्वान् प्रेतप्रतमो निष्ठाहिताः स्मृताः । १ । कक्षाविषयाणां वेदाह्या एव स्मृतयः ककुदृष्टयः प्रेतप्रतमो निष्ठाहिताः स्मृताः । २ । ८५ ।

उत्पद्यन्ते चावन्ते च यान्ति तानि कानिचित् । तानात्मककालिकतयानि स्थलान् नृता निच ॥ ८६ ॥

उत्पद्यन्तइत्यादि । ८६ । यतो वेदोक्तकर्तृभ्योऽन्यानि यानि कानिचित् तान् उत्पद्यन्ते चावन्ते चात्मककालिकतया स्थलानि चानृता निभवन्ति । १ । ८६ ।

चातुर्वर्ण्यं त्रयोलोकास्त्वारः प्रथमाः पृथक् । भूतं भवद्भविष्यच्च सर्वं वेदात्प्रसिद्ध्यति ॥ ८७ ॥

चातुर्वर्ण्यमित्यादि । ८७ । चातुर्वर्ण्यं त्रयोलोकास्त्वारः प्रथमाः भूतं भवद्भविष्यदिति त्रिकालं सर्वं वेदात्प्रसिद्ध्यति । १ । ८७ ।

शब्दः स्यार्थः ॥ रूपचरसोगन्धः पञ्चमः । वेदादेव प्रसूयन्ते प्रसूति गुणकर्मतः ॥ ९८ ॥

शब्द इत्यादि । ९८ । शब्दादयः पञ्चाश्या वेदादेव * प्रकृतिप्रणयकस्यतः * प्रसूयन्ते जायन्ते । १ । ९८ ।

विभक्तिः सर्वभूतानि वेदशास्त्रं सनातनम् । तस्मादेतत्परमं नरे यज्जन्तोरसंसाधनम् ॥ ९९ ॥

विभक्तीत्यादि । ९९ । सनातनं वेदशास्त्रं * सर्वभूतानि विभक्तिः * तस्मादेतदेव शास्त्रं * परं यज्जन्तोरसंसाधनम् । यत् * वेदशास्त्रमसाजन्तोः सर्वकर्मणां साधनं सत् । १ । ९९ ।

सैनापतश्च राजश्च दण्डो नृत्वमेव च । सर्वलोकाधिपतश्च वेदशास्त्रविद्वद्द्विती ॥ १०० ॥

सैनापतश्चेत्यादि । १०० । सैनापता * दिक् सर्वं * वेदशास्त्रं * विज्जनोऽद्विती । १ । १०० ।

यथाजातवलो बहिर्द्वन्द्वतार्द्रानपि द्रुमान् । तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः ॥ १०१ ॥

यथेत्यादि । १०१ । जातवलो बहिर्यथा * द्रुमानां तार्द्रानपि दहति तथैव * वेदज्ञमात्मनः कर्मजं * दोषं पापं दहतीति । १ । १०१ ।

वेदशास्त्रार्थं तत्त्वज्ञो यत्नतवाश्रमे वसन् । इहैव लोके तिष्ठन् स ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १०२ ॥

वेदेत्यादि । १०२ । वेदशास्त्रस्यार्थं तत्त्वज्ञो जने * यत्नतवाश्रमे * ब्रह्मभूयाय कल्पते । यत्नमेवाश्रमं * वसन्ति ह्यैव लोके तिष्ठन् * ब्रह्मभूयाय कल्पते । १ । १०२ ।

अज्ञे भगवन्निनः श्रेष्ठान्निभगो धारिणो वराः । धारिभगो ज्ञानिनः श्रेष्ठान्निभगो वावसायिनः ॥ १०३ ॥

अज्ञेभगवन्त्यादि । १०३ । अज्ञे भगवन्निनः श्रेष्ठान्निभगो * धारिणो वराः * धारिभगो ज्ञानिनः श्रेष्ठान्निभगो वावसायिनः । अज्ञे भगवन्निनः श्रेष्ठान्निभगो * धारिणो वराः * धारिभगो ज्ञानिनः श्रेष्ठान्निभगो वावसायिनः । १ । १०३ ।

तपोविद्वाच्च विप्रसन्निःश्रेयसकरं परम् । तपसा क्लिप्तं हन्ति विद्वद्वाऽऽतमश्नुते ॥ १०४ ॥

तप इत्यादि । १०४ । तपोविद्वाच्च विप्रसन्निःश्रेयसकरं परम् * तपसा क्लिप्तं हन्ति विद्वद्वाऽऽतमश्नुते ॥ १०४ ॥

प्रतश्च ज्ञानुमानश्च शास्त्रं विविधागमम् । त्रयं सुविदितं कार्यं धर्मं शुद्धिमभीप्सता ॥ १०५ ॥

प्रतापमितादि ॥ १०५ ॥ धर्मयन्त्रिभूषितापुत्रयेण * प्रतापशान्तमानस * विविधागमयास्तुति *
उविदित * मन्त्रायनेनसातकाया ॥ १०५ ॥

आर्षधर्मोपदेशश्चवेदशास्त्रविरोधिना । यत्कर्तव्यानुसन्धत्तेसधर्मवेदनितरः ॥ १०६ ॥

आर्षमितादि ॥ १०६ ॥ योवेदशास्त्रविरोधिनातर्कण * स्वरूपधर्मोपदेश * अनुसन्धत्तेसधर्म
वेदनितरः ॥ १०६ ॥

नैश्वर्यसमिद्धकक्षययोदितसशेषतः । मानवसमासप्रशास्त्रसत्तरहसामुपदिशते ॥ १०७ ॥

नैश्वर्यसामितादि ॥ १०७ ॥ नैश्वर्यकक्षययथाभवतित * योदमयेपतउदित ॥ १ ॥ मानवसमास
शास्त्रसत्तरहसामुपदिशते ॥ १०७ ॥

अनाम्नातेषुधर्मेषु कथं सगदिति चेद्भवेत् । यश्चिष्टाब्राह्मणाव्रुयुः सधर्मसत्तादशङ्कितः ॥ १०८ ॥

अनाम्नातेषुधर्मेषु ॥ १०८ ॥ इहसंहितायामनाम्नातानोक्ता * धर्मेषुधर्मेषु * कथं सत्तमानः सगदि *
तिचेद्भवेत्तलोचते ॥ १ ॥ यधर्मेषुचिष्टाब्राह्मणाव्रुयुः * सखल * यश्चिष्टोधर्मः सगत् ॥ २ ॥ १०८ ॥ इत
इतातभाह ।

धर्मेषु अधिगतोयैस्त्ववेदः सपरिवृंहणः । तेचिष्टाब्राह्मणाचेयाः सुतिप्रतयच्छेतरः ॥ १०९ ॥

धर्मेषु अधिगतादि ॥ १०९ ॥ यैश्चिष्टोधर्मेषु * ब्रह्मचर्याणवेदः खलु * सपरिवृंहणोऽधिगत * स्तेचिष्टा
ब्राह्मणाचेयाः ॥ १ ॥ कस्माद्यतस्तेषुतिप्रतयसाम * चेत्तलोचते भवन्ति ॥ १०९ ॥

दशावरावापरिषद्यधर्मपरिकल्पयेत् । त्र्यवरावापि वृत्तस्थातधर्मनविचालयेत् ॥ ११० ॥

दशावरेतादि ॥ ११० ॥ दशपण्डितावरा * नूनकल्पेयत्रसापरिषद्यथादिपण्डितानच * दश
भोगानासयधर्मपरि * कल्पयेद्यवायाच ॥ १ ॥ इहसत्तावरापरिषद्यधर्म * कल्पयेत्तधर्मनविचाल
येत् ॥ ११० ॥ कीदृशीपरिषद्यदशावराभव * तीतातभाह ।

त्रैवितप्रोक्तकस्तर्कोनैरुक्तो धर्मपाठकः । त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वेपरिषत्सत्तादशावरा ॥ १११ ॥

त्रैविद्यादि ॥ १११ ॥ यत्रपरिषदित्रैविद्यास्त्रिवेद * विद्वैकृकमान्वीक्षिकी * विद्यावान्तर्कोऽनुक्तिवित् *
निरुक्तिविद्यावान्धर्म * शास्त्राणाञ्चपाठकः सगत् ॥ १ ॥ इहसत्तावरापरिषद्यधर्म * विषदशपण्डितवतीसभा * दशावरा
परिषद्भवति ॥ १११ ॥ त्र्यवरापरिषत्पुनः * कीदृशीतातभाह ।

ऋग्वेदरिद्व्यजुर्विंशसामवेदविदेवच । त्वमरापविषके श्रयाधर्कसंशयनिर्णये ॥ ११२ ॥

ऋग्वेदविद्विद्यादि ॥ ११२ ॥ यत्परिषद्विद्वन्वेद * विदेकोयजुर्वेद्वि * वेकः सामवेदविद्वन्वेदः सात्वरः
पविषके सत्यस्य * निर्णये ये चाविद्वन् ॥ ११२ ॥

एकोपिवेदविद्वन्मयं वावसत्रे द्विजोत्तमः । सविज्ञेयः परोक्षमो नाज्ञानामुद्दिनोऽयुतः ॥ ११३ ॥

एकोपौतादि ॥ ११३ ॥ एकोपिसर्व्ववेदवि * द्विजोत्तमो * विषोयं धर्मैः वावसत्रे ॥ ११३ ॥ सविज्ञेयः परोक्षो
विज्ञेयोजनामा * मयुते रक्षानादयस्तु * धर्मैः संहितः समवर्त्यते ॥ ११३ ॥

अत्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् । सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्वत् ॥ ११४ ॥

अत्रतानामित्यादि ॥ ११४ ॥ अत्रतानामन्त्राणां मन्त्राणां मन्त्राणां * मन्त्राणां मन्त्राणां * मन्त्राणां मन्त्राणां *
जातिमात्रोपजीविनां * सहस्रशः समेतानाम् ॥ ११४ ॥ जातिमात्राणां सहस्राणां परिषत्त्वं * समाप्तं नैव वि
द्वत् ॥ ११४ ॥

यं वदन्ति तमोभूतामूर्खधर्कमतद्विदः । तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तुं ननु गच्छति ॥ ११५ ॥

यमित्यादि ॥ ११५ ॥ यत्तद्विद्वद्दोषो यद्विद्वत्सं * धर्मैः तथा विधत्ते न * नये विद्वन्तोऽन्याविद्वन्ति *
त्वत्तद्विद्वद्दोषः एव ॥ ११५ ॥ तमोभूतामूर्खा एव * यं धर्मैः वदन्ति तया * कर्मैः कृतं यत्पापं स्यात् * तत्पापं शतधा
भूत्वा * तद्वक्तुं ननु गच्छति ॥ ११५ ॥

एतद्दोऽभिहितं सर्व्वं निःश्रेयसकरं परम् । असादमच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ११६ ॥

उपसंहरति एतद्द्वितीयादि ॥ ११६ ॥ यद्वत्परं निश्चये यस्य * करं तत्सर्व्वमेतद्दोऽभिहितं * युष्माभिरभिहितम्
॥ ११६ ॥ असादमच्युतो * विप्रः परमां गतिं यच्छी * मे विद्वत्प्राप्नोति ॥ ११६ ॥

एवं स भगवान् देवोलोकानां हितकाम प्रया । धर्कस्य परमं गुह्यं ममेदं सर्व्वं वक्तवान् ॥ ११७ ॥

एवमित्यादिभ्यश्च ॥ ११७ ॥ स भगवान् देवोलोकानां हितकामाया धर्कस्य * सर्व्वं परमं गुह्यं
सर्व्वं * ममिदं ममैवोक्तवान् ॥ ११७ ॥ किन्तु गुह्यं वक्तवान् इति भावः ।

सर्व्वमात्मनिसम्पत्तये तस्यैव समाहितः । सर्व्वं ह्यत्रात्मनिसं पश्यन्नाधर्मं कुरुते मनः ॥ ११८ ॥

सर्व्वमित्यादि ॥ ११८ ॥ समाहितः सन् पुण्यं सच्चसत्सर्व्वं आत्मनिसं पश्येत् * कस्यापि धर्मात्तुमा * नात्मा
निर्णयं कुर्यात् * धर्मैः समनः कुरुते ॥ ११८ ॥ कृतो नाधर्मो तत्पश्यन्मनः कुरुते * इति भावः ।

आत्मैवदेवताःसर्वाःसर्वमात्मनप्रवस्थितम् । आत्माहिजनयतेप्रधाकर्मयोगंशरीरिणाम्॥११८

आत्मेत्यादि । ११८ । अयमात्मेवदेवनरादिःपुरुषएवसर्वादेवताःसर्वदेवतामयाः । * आत्मनोवचि
सर्वमवस्थितमस्ति * हिधन्मादेवांशरीरिणां कर्म * योगमात्माजनयतिनलनाः । ११८ । अयमात्मनिरूप
योत्सर्वमित्यातमाह ।

खं सन्निवे श्ये तखे पुच्छेष्टनस्पशनेऽनिलम् । पक्लिष्टष्टयोः परं तेजः स्नेहे ऽपोगाश्चमूर्त्तिं हु॥१२०
मनसीन्दु दिशः श्रोत्रे क्रान्ते विष्णुं धले हरम् । वाचाग्निमित्रमुत्सर्गे प्रजने च प्रजापतिम् ॥१२१

खमित्यादि ॥ १२० ॥ यएषदेवनरादिःपुरुषस्तस्यशरीरेस्तेषुसर्वेषुछिन्नेषुखल्लात्माखमाकाशमधि * देवं
सन्निवे श्येत् । १ । यच्च किञ्चिच्छेष्टते स्य प्रतिच * तत्रवेष्टने स्पशने न्दिये चा * निलमधिदेवं सन्निवे श्येत् २ ।
यच्चाभावहरतितस्यपक्षयान्मोयचपमातितदधैचादित * परं तेजोऽधिदेवं सन्निवे श्येत् । १ । यश्चनेनास्वाहासिद्ध
तितत्र * अहेरसनादावपोऽधिदेवं सन्निवे श्येत् । ४ । याद्यैताःपुरुषे मर्त्ययोषाणा * दयस्तास्वधिदेवता *
यद्यिवीं सन्निवे श्येत् ॥ १२० ॥ मनसीत्यादि ॥ १२१ ॥ यच्चानेनमनसामवतेतम * मनसाधिदेवमिन्दु * चन्द्रमस
सन्निवे श्येत् । १ । यदनैनयोलेणशृणोतितत्र * ओमेऽधिदेवं दिशः सन्निवे श्येत् * क्रान्ते पादे विष्णुमधि * देव
मात्मासन्निवे श्येत् । २ । बलेऽधिदेवं हरं सन्निवे श्येत् * वाचाग्निमित्रमुत्सर्गे पायी * मित्रमधिदेवं प्रज
नउपस्थे * ऽधिदेवं प्रजापतिं सन्निवे श्येत् । १ । इति वं सर्वदेवतात्मात्मैवात्मनिसर्वमवस्थितमिति ।
यावन्तोलोके भावविशेषास्तावन्तःपुरुषे यावन्तःपुरुषे तावन्तो लोका इति । १२१ ॥ नन्वेतेषां देवाद्यानां तानि
कर्माणि * कुर्वन्तितानि किं स्वयं * मेव कुर्वन्त्याद्यवाक् * मयोजिता इत्यातमाह ।

प्रशासितारं सर्वेषां प्रमाणीयां समणोरपि । रुक्माभं स्वप्रधीगमत्रं विद्वान् पुरुषं परम् ॥१२२

प्रशासितारमित्यादि । १ । १२२ । सर्वेषां प्रशासितार * मन्तर्धामिनमवाणो * रपाणीयां संरुक्माभं *
स्वर्णवदञ्जलशुभाभावाणम् । १ । स्वप्रधीगमत्रं प्रसिद्धं * परं पुरुषं प्ररात्मानं * परमेशं विद्वात् । २ । इहद्वार
णकोचोक्तं * सहोवाचयाश्रवल्का * एतद्वै तद्वरं गागी तगाज्ञोक्तोवाच । १ । एतस्यवाचश्चरस्य * प्रशासने
गार्गिर्द्ध्या * चन्द्रमसौतिष्ठतः । ४ । एतस्यवाचश्चरस्य * प्रशासने गार्गिर्द्ध्यावा * यद्यिवीं विद्धुं तेतिष्ठतः । ५ ।
एतस्यवाचश्चरस्य * प्रशासने गार्गिर्निमेषा * मूर्त्तिसाश्वरोराणां * सर्वमासासाश्चतव * इतिविधुतास्तिष्ठन्ति । ६ ।
एतस्यवाचश्चरस्य * प्रशासने गार्गिर्प्राची * ऽनगनदः सज्जन्ते श्वेतेभ्यः * पर्वतेभ्यः प्रतीचोऽनगा * यां यां हिम
मन्वेति । ७ । एतस्यवाचश्चरस्य * प्रशासने गार्गिर्ददतीमहप्राः * मयं सन्ति यजमाना * देवाह्वी पितरोऽन्ना
यन्ताः । ८ । इति । १२२ ।

एनमे के वदन्त्यभिः मनः प्रजापतिम् । इन्द्रमे के घरे प्राणमपरे ब्रह्माश्रितम् ॥ १२३ ॥

एनमितादि ॥ १२३ ॥ योऽणोरपाणोयान्परः पुरुषः सर्वं प्राणमसितारः मने केऽन्निवदन्ति चनेखे
कमवदन्त्यन्तः प्रजापतिमाह ॥ १ ॥ एके इन्द्रवदन्ति परे प्राणवदन्ति परे ब्रह्माश्रितं ब्रह्मवदन्तीति ते तस्य
पर्यायाः ॥ २ ॥ १२३ ॥

यस्य सर्वाणि भूतानि पञ्चभिवर्ती पामूर्तिभिः । जन्मवृद्धिचयैर्नितां संसारयति चक्रवत् ॥ १२४ ॥

एवमितादि ॥ १२४ ॥ एष परः पुरुषः खलुणोरः पाणोयान्पतस्तस्तु पाभिः कृष्णभिर्मूर्तिभिः पञ्चभिः सतपुरुषे
यानवान् देवसदो जाता धीराः खलुभिः । सर्वाणि भूतानि च नष्टा वाक्तामहदहृत्कारमनां सिकमेण ब्रह्मपां श्रीला
दीनि बुद्धिः शान्तिपञ्च ॥ २ ॥ पायुषादीनि कर्मेऽस्त्रिधाणि पञ्च पञ्चयब्दादयश्चार्थाः पञ्चमहाभूतानि च त्रिधा ॥ २ ॥
तैः पञ्चविंशत्याभावैर्जन्मवृद्धिचयैश्च क्रवत् पाणिनीयितं संसारयतीति तत्पुरुषादयः पञ्च मूर्तयो लोके वा
ख्याताः ॥ ४ ॥ १२४ ॥

एवं यः सर्वभूतेषु पश्यतात्मानमात्मना । ससर्वसमतामेतां ब्रह्माभ्येति परंपदम् ॥ १२५ ॥

एवमितादि ॥ १२५ ॥ एवञ्चत्वरूपे न सर्वभूतेषु पश्यतात्मानपरमात्मानं पश्यति ससर्वसमतामेतां परमं पदं
ब्रह्माभ्येति ॥ १ ॥ माण्डूकीयनिषेधोक्तं नान्तःपञ्चनवह्विः प्राज्ञं नोभयतः पञ्च ॥ २ ॥ न पञ्चानां पञ्च न ज्ञान
घनमवपदे शमवावचार्थमेकात्मतायसारं यान्तं शिवमद्वैतस्य चार्थमनन्ते ॥ १ ॥ एष मात्मा सविज्ञेय
इत्यादि ॥ ४ ॥ १२५ ॥ अथ समापयति ॥

इतरे तन्मानवशास्त्रं भृगुप्रोक्तं पठन् द्विजः । भवताचारवान्वितं ग्रथेष्ठां प्रामुयाद्गतिम् ॥ १२६ ॥

इतोतद्वितादि ॥ १२६ ॥ इति शब्दः समाप्तिः एतन्मानवं धर्मशास्त्रं भृगुप्रोक्तं द्विजः पठन् नित्यमाचारवान्
भवति यथेष्टां गतिं प्राप्नोति ॥ १ ॥ १२६ ॥

॥ * * * * ॥ इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां द्वादशोऽध्यायः ॥ * * * * ॥

॥ * * * * ॥ इति मनुसंहिता समाप्तः ॥ * * * * ॥

इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां द्वादशोऽध्यायः संहितायामस्वछविप्रज्ञलजातवीर्यागङ्गाधररायेण
कताया ॥ १ ॥ प्रमादमङ्गनां चत्तीर्द्धादेशाधाय प्रमादभङ्गोद्वाद्दशोऽध्यायः ॥ २ ॥ चरमवयवसिद्धौ द्वि
विशानवदो विपुल विमलवुडालीचागङ्गाधरस्ताम् । बळमनिवचनायैर्वाग्वादेकाविषायमडनिगदि तथैसा
हितायां भगवता इति ।

॥ * * * * ॥ प्रमादमङ्गनां चत्तीर्द्धादेशाधाय प्रमादभङ्गोद्वाद्दशोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ * * * * ॥

